

не здійснений ні в галу, хоч і готовий народ
до всього найвищого і тонкого, що є в житті

Александр ДОВЖЕНКО

Дневниковые записи Щоденникові записи

Федеральне архівне агентство (Російська Федерація)
Російський державний архів літератури та мистецтва

Державна архівна служба України
Центральний державний архів-музей
літератури та мистецтва України

Олександр
ДОВЖЕНКО

Щоденникові записи

1939–1956

Харків
«ФОЛІО»
2013

Федеральное архивное агентство (Российская Федерация)
Российский государственный архив литературы и искусства

Государственная архивная служба Украины
Центральный государственный архив-музей
литературы и искусства Украины

Александр
ДОВЖЕНКО

Дневниковые записи

1939–1956

Харьков
«ФОЛІО»
2013

ББК 84.4 (УКР)

Д58

Издание подготовлено в рамках Федеральной целевой программы
«Культура России 2006—2011 гг.»

Редакционная коллегия

Российская сторона:

А. Н. Артизов, Т. М. Горяева, В. В. Забродин, Е. Я. Марголит, А. К. Сорокин, Н. Г. Томилина

Украинская сторона:

О. П. Гинзбург, С. В. Тримбач

Составители: *В. В. Забродин, Е. Я. Марголит*

Подготовка текста: *В. В. Забродин, А. Л. Евстигнеева (русский язык),*

С. В. Тримбач, Е. Е. Чугунова (украинский язык)

Перевод украинского текста: *Е. Е. Чугунова*

Научный комментарий: *В. В. Забродин, Е. Я. Марголит*

Вступительные статьи: *Т. М. Горяева, А. Л. Евстигнеева, Е. Я. Марголит, С. В. Тримбач*

Художник-оформитель *О. Н. Иванова*

Довженко О. П.

Д58 Щоденникові записи, 1939—1956 = Дневниковые записи, 1939—1956 / О. П. Довженко; худож.-оформлювач О. М. Иванова. — Харків: Фоліо, 2013. — 879 с. — Укр. та рос. мовами.

ISBN 978-966-03-6219-2.

Эта книга — первая полная научная публикация дневниковых записей Александра Петровича Довженко за период с 1939 г. по 1956 г. Согласно дневниковому жанру автор фиксирует основные события своей личной и творческой жизни, начиная с выхода на экраны фильма «Щорс» (1939) и до завершения работы над сценарием «Поэма о море» (1956). Подробно описаны исторические события, свидетелем которых был А.П. Довженко: присоединение Западной Украины к СССР, начало Великой Отечественной войны, отступление армии и оккупация Украины немецкими войсками, освобождение Украины (Харькова, Киева), послевоенные годы, смерть Сталина и последовавшие перемены в жизни страны. Отличительной особенностью этого пронзительного по откровению и эмоциональному накалу текста является его творческая составляющая. Именно страницам дневника А. П. Довженко доверял свои самые сокровенные творческие планы, разработки сценариев «Украина в огне», «Мичурин», рассказы и незавершенный роман «Золотые ворота».

Текст записей передан в авторском изложении на русском и украинском языках с последующим переводом и расположен так, как он хранится в личном фонде А. П. Довженко в РГАЛИ.

ББК 84.4 (УКР)

© Российский государственный архив литературы и искусства, 2013

© Центральный государственный архив-музей
литературы и искусства Украины, 2013

© Составление: *В. В. Забродин, Е. Я. Марголит*, 2013

© Подготовка текста: *В. В. Забродин, А. Л. Евстигнеева (русский язык)*, 2013

С. В. Тримбач, Е. Е. Чугунова (украинский язык), 2013

© Перевод украинского текста: *Е. Е. Чугунова*, 2013

© Научный комментарий: *В. В. Забродин, Е. Я. Марголит*, 2013

© Вступительные статьи: *Т. М. Горяева, А. Л. Евстигнеева,
Е. Я. Марголит, С. В. Тримбач*, 2013

© О. Н. Иванова, художественное оформление, 2013

ISBN 978-966-03-6219-2

ХРОНИКИ ТРАГЕДИИ

Необходимо сразу предупредить читателей: ищущие во впервые опубликованных дневниковых текстах Александра Петровича Довженко сенсационных откровений и фактов будут разочарованы. Наиболее значимые его суждения и откровения публикуются и переиздаются уже несколько десятилетий, с середины 1960-х годов. А самая, по сути, значительная часть записей — обжигающие глубиной и трезвостью трагических прозрений дневники военной поры — опубликована в киевском издании 1990 года «Україна в огні» процентов на восемьдесят. В меньшей степени публиковались заметки конца 1940-х — начала 1950-х годов — периода не просто настойчивого, но исступлённого и последовательного самоослепления. Но и они частично известны читателю.

Дело в другом. При чтении этих записей в полном объёме ощущается, что действительный накал текста — эмоциональный, духовный — в целом на несколько градусов выше, чем это представлялось ранее. В этом накале Довженко прекрасно сам отдаёт себе отчёт. Недаром Кобзаря, отзвук строк которого постоянно присутствует на страницах дневника, он в записи от 8.04.1942 г. сравнивает с раскалённой печью.

Ибо накал этот — трагедийный.

В прямом смысле слова.

Затёртое определение «народный художник», в советские времена превращённое в официальное понятие, применительно к Довженко обретает свой буквальный смысл. Когда он записывает в дневнике 30.03.1948 г. уже давно ставшее знаменитым, неоднократно цитировавшееся:

«Кто мои герои? Отец, мать, дед и я.

Я — Василий, Щорс, Боженко, Мичурин.

В «Земле» умирает мой дед, Шкурат мой отец.

Я парень, сидящий с девушкой на завалинке.

Я Кравчина. Орлюк»,

то здесь нет и намёка на метафору. В потрясающих записях военного периода «я» или «мы» самого автора неотделимо от его героев. И даже героинь. Так описаны не только переживания Кравчины-отца, у которого на руках умирает сын, но и женщин, бегущих под бомбёжкой, тянущих на себе плуг, или девушки, умирающей на поле боя.

Он действительно не только ощущает себя частью единого родового тела, но осознаёт себя именно в этом качестве. Сущность — в предназначении говорить от имени своего народа. Или точнее — ЗА свой народ. В этом творец «Земли» и «Зачарованной Десны» есть всецело порождение исторического опыта становления украинской культуры, её исступлённых поисков национальной самоидентификации. «Какие мы?», «Кто

мы?» — эти вопросы, задаваемые малым Сашком отцу в «Зачарованной Десне», ключевые на протяжении всего творчества Довженко.

«А кто там нас знает, — как-то грустно говорит мне батько, подумав, — простые мы люди, сынку... Мы те, что хлеб обрабатывают. Сказать бы, мужики мы... Да... Ой-ой-ой... мужики мы и квит. Когда-то казаки, говорят, были, а теперь одно только звание осталось».

А насущная необходимость национальной самоидентификации возникает именно в моменты кардинального исторического слома, им прежде всего стимулируется. «Слом» («На сломе столетий»), «сдвиг геологического пласта» («Украина в огне»), «жертвенный разлом» («Сеятель») и есть не просто центральный сюжет, но основной предмет переживания, по сути, порождающий уникальный мир, авторскую поэтику. «Распалась связь времён» — вот его сюжет переживания. И поэтому он — классический трагедийный персонаж. Не просто трагический (даже в отличие от Шостаковича или Рильского, драмам которых в дневниках посвящены отдельные новеллы), но именно *трагедийный*. Довженко никоим образом не эпик, каким стремилось представить его советское официальное литературоведение и искусствознание. Он поэт разлуки, прощания, слома — разрушения синкретного эпического мировосприятия. Разве не отсюда это пронзительное, постоянно всплывающее — от «Автобиографии» 1939 года до широко известной записи, датированной 10.10.1954: «Во всех моих картинах есть сценарий прощания. Прощание мужа с женой, сына с родителями, прощаются и плачут. Есть, надо думать, нечто глубоко национальное в этом художественном мотиве. Нечто, обусловленное судьбой народа. Прощальные песни. Разлука — это наша мачеха. Поселилась она давным-давно в нашей хате и никому и никогда, видно, не выгнать её, не приспать. Основной мотив наших народных песен — печаль. Это мотив разлуки».

Истинный трагедийный герой, он воспринимает этот исторический слом как глубочайшим образом личную драму. Личный опыт, начиная с детских травм, накладывается на историческую ситуацию и — детонирует.

В ситуации исторического слома вопрос национальной самоидентификации оказывается вопросом жизни и смерти в прямом смысле слова. Призрак исторической смерти нации, так и не успевающей дозреть, дораста до стадии собственной государственности, преследует Довженко — как жуткая макабрическая пляска скалящейся смерти от «Арсенала» до «Украины в огне». Но глубинный исток образа — в воспоминаниях собственного детства: «...и когда я сейчас вспоминаю своё детство и свою хату, <то> всегда, когда бы их не вспоминал, вспоминаю плач и похороны».

Это память о семье и это память о космосе (ведь хата для селянского сына Довженко — именно космос, в этом качестве она всегда у него фигурирует и в прозе, и в дневниках), где из четырнадцати детей выжить, достичь зрелого возраста смогли практически только двое — он и младшая сестра: Параска, Паша, Полина Петровна... В записи от 13.12.1943 — мартиролог: «Вспомнили с матерью умерших наших — моих братьев и сестёр. Были братья:

Ларион 7 лет, Сергей — 6, Грицько — 1 год, Иван — 2, некрещёный — 0 лет, Оврам — 20 лет, я, Андрей — 20 лет. Сестра Килина — 1,5 года, Параска — 1 год, Мотря — 0,5 года, Галька — 18 лет, Параска II — жива».

Показательно, что в скорбном этом списке, составленном в лихую годину, оказываются все — «и мёртвые, и живые, и нерождённые», говоря словами Шевченко. Назвать по имени означает здесь спасти, хотя бы отчасти, от угрозы полного забвения — т. е. небытия*.

Но именно в этом видит свою миссию Довженко — спасти народ свой как род (народ) от постоянно нависающей над ним угрозы исторического небытия. Не больше и не меньше. Поэтому, сообразно масштабам гениального дара его, творчество Довженко постоянно и настойчиво стремится вырваться за пределы собственно художественного. Это *жизнетворчество*, *жизнестроительство* в прямом смысле слова — недаром в вопросы архитектурного строительства он упорно вмешивается с начала 30-х годов и до конца жизни. Потому и тема бессмертия, проходящая через всё его творчество, — не метафора, но реальный поиск средства преодоления угрозы всё того же небытия. Бессмертие украинского рабочего Тимоша Стояна в «Арсенале» — это финал кинопоэмы, но «Стой, смерть, остановись!» — по жанру очерк, т. е. документальное описание реального факта. И будущие размышления генерала Федорченко из «Поэмы о море» о бессмертии возникают сначала в качестве дневниковой записи от 2.11.1952: «Как далеко человек может видеть! <...> Какое короткое мгновение живёт на малюсенькой планетке, заброшенной куда-то на край Галактики, и обнимает вселенную, без начала и без конца, как объективную действительность, что жила до него и будет после него в своей беспредельности пространств времени и объёмов, — краткий миг живёт, и стала равной вселенной. Я чувствую это с особой ясностью, и тем самым я чувствую своё бессмертие. Я бессмертный человек, и совершенно не важно, сколько микронных кусочков времени ещё будет существовать моё прекрасное я, я бессмертный счастливый человек...»

И всё это имеет своим истоком хату украинского крестьянина в Соснице, где постоянно звучал плач по умершим детям.

Довженко времён войны — это постоянно обостряющийся конфликт идеального и реального опыта. Самая непростая, самая мучительная сверхзадача — найти средства для того, чтобы изменить жизнь своего народа. Средства кино для этого не подходили, фабричное, конвейерное производство могло рождать лишь слабые, унифицированные образы. Страницы дневника, писем Юлии Солнцевой свидетельствуют: Довженко склонялся к мысли об уходе из кинематографа. Слово — вот подходящий инструмент для деяний художника, озаботившегося судьбой народа в самую трагичную, смертоносную годину. Даже слово неявленное, интимное, дневниковое. Из такого слова родилась киноповесть «Украина в огне» — как попытка спасения, спасительный жест. После критики Сталина стало очевидным — посредством кинотекстов влиять на эту жизнь невозможно. Дневниковая форма записи становится основной у Довженко.

Два десятилетия спустя другой режиссёр, Сергей Параджанов, будучи учеником Игоря Савченко, вовсе не случайно будет настаивать на своём духовно-профессиональном

* О том, насколько это на самом деле сложно, свидетельствует выразительная подробность. Сестра Полина Петровна в своих воспоминаниях отметит, что в списке этом пропущен-таки один из умерших братьев — Василько. Его помянет Александр Петрович потом, в «Зачарованной Десне» среди тех четырёх своих братьев — нянек-певунов, умерших в один день. И вот как гениально это описано: «Бросился батько к нам, а мы уже мёртвые лежим, один лишь я живой» — до какой степени наглядности тут слито у Довженко «я» и «мы».

родстве с Довженко. Он точно так же создавал средства для воздействия на жизнь вне кинематографа. После фактического запрета явления украинского поэтического кино 1960—1970-х, которое во многом наследовало не только художественно-мировоззренческие принципы, но и стратегии творческого поведения Довженко, оставалось уповать на внекинематографические (и тем более внеиндустриальные) средства. «Дневником» Параджанова стали сочиняемые им устные истории, складывавшиеся во вполне конкретный, жизненно ощутимый автомифологический текст. Дополненный, уже после ареста и в годы пребывания в лагерях, коллажами, где разлетевшаяся вдребезги жизнь собиралась из осколков в новую целостность. Во многом уникальное, в эпоху письменности и средств массового тиражирования, стремление воздействовать на жизнь внекинематографической и даже письменной фиксации.

Эта стратегия была выработана Довженко, и дневники говорят об этом вполне определенно. В ее основе манифестирование главенства жизни, первичности жизни перед искусством (которое и есть, по определению, что-то искусственное). Все дело в том, что при помощи искусства (да ещё взятого под тотальный контроль власти) на жизнь повлиять сложно. Повлиять на жизнь может только жизнь! А точнее, жизнь, завернутая в мифологическую оболочку. Жизнь, ставшая историей (историями!). Чья жизнь? А своя, собственная. И потому дневник есть наиболее естественный способ реализации такого понимания сути дела. Пророк, которым и мыслил себя художник, больше всего верит в то, что его Слово обладает магическими свойствами и, рано или поздно, всё равно пробьёт стену, ограждающую его от Бытия.

Но перестройка жизни средствами искусства решительно не удалась. В 1940-е, годы мировой сокрушительной катастрофы, это стало слишком очевидным. И тогда пошли в обход — переделывать жизнь при помощи самой жизни.

И поэтому ничуть не удивительна та роль, которую избирает себе Довженко для осуществления избранной им, взятой на себя миссии по спасению народа.

Роль персонажа, ожиданием которого живёт на протяжении почти столетия — с середины XIX века — нарождающаяся «высокая» (если вспомнить терминологию М. М. Бахтина) украинская культура. Это роль пророка. Так был воспринят Григорий Сковорода, след философской поэзии и поэтической философии которого уследят — с неодобрением притом — критики по выходе «Земли». И конечно же именно так воспринимался — да и позиционировал себя — Тарас Шевченко, перелагавший псалмы библейских пророков в великие украинские стихи. (Не потому ли, вслед за Кобзарём, Довженко предпочитал именительному падежу множественного числа в слове «люди» форму падежа звательного, в отличие от русского, сохранившуюся в современном украинском языке — «людє».)

«Воздвигне Вкраїна свого Мойсея» — рифмуя «Моисея» с «Мессией», вдохновенно пророчествовал в самом начале революционных 20-х Павло Тычина, ещё не сломавшийся под грузом наград, званий и должностей, дарованных Сталиным. Именно тогда, в 1920-е, в среде украинских интеллектуалов и сложилось (а точнее сказать, выработалось вслед предшественникам, тому же Тарасу Шевченко, Гоголю) представление о мессианской роли поэтов, художников в деле Возрождения Украины как таковой. Уже

довженковская «Звенигора» наполнена дискуссионным током подобных идей. Образ героя мессианского замеса поставлен в центр следовавших затем «Арсенала» и «Земли».

Дело в том, что после возвращения из Германии в середине 1920-х Довженко «варился в котле» харьковских интеллектуалов, главным образом литераторов, лидером которых был Мыкола Хвylieвой. Взгляды и задачи одного из писательских образований того времени, ВАПЛИТЕ, сам Хвylieвой характеризовал следующим образом: «Ставка на “гения”, борьба за так называемую “великую литературу” с противопоставлением ее литературе “дня”, взгляды на писателя как на общественную единицу, которая должна быть в конфликте с современным ему обществом...» (Микола Хвильовий. Твори в п'яти томах. — Нью-Йорк; Балтимор; Торонто, 1983. Т. 4. — С. 613—614.) А еще концепция «Азиатского/Азийского ренессанса», согласно которому Украина грядет как донор европейской, западной культуры, как нарождающийся гений этой культуры.

В чём-то похоже мыслили себя не только украинские писатели, но и кинематографисты. Достаточно вспомнить известные воспоминания Сергея Эйзенштейна «Рождение мастера», где, празднуя в начале 1929-го выход «Арсенала», «три молодых режиссёра (Эйзенштейн, Довженко и Пудовкин. — Е. М., С. Т.), опьянённые удивительным искусством, в котором они работают, <...> разыгрывают между собой личины великанов прошлого.

Мне выпадает Леонардо, Довженко — Микеланджело. И, яростно размахивая руками, Пудовкин претендует на Рафаэля». Как в описываемом эпизоде, так и в самой идее, в её формулировке ощутим столь важный для 20-х привкус молодой безоглядной игры: так двое кинематографистов-небожителей принимают в свой сонм третьего. Проходит всего три года — и в начале 1933-го другой небожитель удостаивает Довженко аудитории — Сталин. И там уже ни о какой игре не было и речи.

К сожалению, записи дневникового, интимно-творческого характера до 1939 года не сохранились (кроме одной подборки выдержек из дневника 1929—1930 гг., посвященных работе над фильмом «Земля». Публикация Татьяны Деревянко — см. Kino-Коло, 2000, № 4—5 — сделана якобы с подачи самой Ю. Солнцевой; в архивах РГАЛИ эти тексты отсутствуют). Однако простое сопоставление мировоззренческих парадигм Довженко 1920-х и 1940-х убеждает в том, что под влиянием колоссальной народной трагедии военных лет режиссёр вновь принимает на себя мессианскую роль. Хотя в самом дневнике страниц, посвящённых этому сюжету личной драмы, нет. Скорее всего, они просто уничтожены. В основном, вероятно, после рокового для Довженко заседания Политбюро 30 января 1944 года, посвящённого «Украине в огне», когда Сталин, как сказано в записи от 27.07.1945, «растоптал сапогом» имя художника. Видимо, всё начинается в бурные 1920-е, в кругу левой украинской творческой интеллигенции, выдвинувшей идеи «украинского Возрождения».

Между карнавальным пиршеством трёх титанов и встречей со Сталиным проходит не просто три года — проходит эпоха. Прошла-прокатилась уже по Украине первая волна Голодомора. «Украинское Возрождение» отныне будет зваться — «расстрелянным Возрождением». Большинство его участников, окружавших Довженко в 20-е, уничтожено. В большинстве физически; оставшиеся на свободе — морально. Не просто угроза ареста или даже гибели надвигается на Довженко — но всё тот же призрак исторической

смерти нации. И в этот момент его призывает к себе Сталин и говорит — живи и работай. Один за всех. За весь народ свой. Именно так, как мистическое знамение, должен художник воспринять этот жест. Так он его и воспринимает. Оплакивая Сталина в записи от 8.03.1953, Довженко запишет: «Он отметил меня». «Отметил» здесь звучит как «призвал». Отныне до конца дней своих Александр Петрович будет жить с ощущением этой отмеченности тем, кто вершил судьбы не только отдельных людей, но — целых народов, в том числе и украинского. Не придворным художником он воспринимает себя, но — единственным, кому предоставлено право ответствовать непосредственно перед лицом вождя-небожителя за весь свой народ. Опять же — «ставка на гения», который есть, по определению, сам дух народа, его опекун и защитник. Без его сопровождения, простёртых дланей защитных судьба народа, нации выглядит заведомо проигрышной. Довженко в годы войны и становится в позицию такого Духа.

Как пишет о. Александр Мень, ветхозаветный пророк — «не столько предсказатель будущего, сколько прежде всего боговдохновенный вестник небесной воли. Тайна пророческого дара превосходит всякое рациональное истолкование. Пророк ощущает себя орудием Божиим, и в то же время сохраняет во всей полноте свою личность, произносит Слово Божье от первого лица, но при этом нисколько не похож на исступлённого прорицателя или пифию, которые вещали в сомнамбулическом трансе. <...> Со времён Моисея действуют в Израиле эти великие религиозные учителя, выступая, преимущественно, в критические, переломные эпохи. От лица Бога они обличают народ в грехах и уклонении от истины и призывают его соблюдать верность Завету. Центральная идея проповеди пророков — спасение от мирового зла, грядущее Царство Божие»^{*}

Но в дошедшем до нас виде дневник начинается в то время, когда трагедия уже в полном разгаре. Его страницы полны яростных инвектив, заклинаний, плачей — всего того, без чего непредставимо слово пророка. Эти страницы яростны и беспощадны.

Ко всему и ко всем.

Довженко обвиняет в равнодушии к страданиям своего народа советское государство и народы, его населяющие. Он обвиняет страны-союзники. Не щадит даже собственную мать. Более того — посылает инвективы собственному народу: «В чём-то самом дорогом и важном мы, украинцы, безусловно, народ второстепенный, плохой и никчемный. Мы глупый народ и невеликий, мы народ бесцветный. Наша нелюбовь друг к другу, неуважение, наше отсутствие солидарности и взаимоподдержки, наше наплевательство на свою судьбу и судьбу своей культуры абсолютно разительные и объективно, абсолютно не вызывающие к себе ни у кого добрых чувств, ибо мы их не заслуживаем».

Строки эти пишутся 2.07.1942, когда вся Украина отдана врагу. И продиктованы они поистине вселенским отчаянием. Не это ли состояние опишет Довженко в «Зачарованной Десне» (а ведь как раз в те дни начата работа над повестью!), передавая степень горя отца, потерявшего в один день четырёх сыновей? «С чем сравнить глубину отцовского горя? Разве с тёмною ночью. В горьком отчаянии проклял он тогда имя божье, и бог смолчал. Явись тогда он даже во всей своей силе, батько наверно бы пронзил его вилами».

^{*} Александр Мень. Как читать Библию. Брюссель, 1991. С. 87.

Тут в параллель напрашивается это знаменитое дневниковое обращение Довженко к Сталину 27.07.1945: «Товарищ мой Сталин, если бы Вы были даже богом, я и тогда не поверил бы Вам...»

На пределе этого библейского отчаяния своего Довженко выходит за пределы избранной им роли — он берёт на себя функцию отца, принадлежащую богу. Разве не слышится за всеми без исключения текстами военных лет — и дневниковыми записями, и литературными, и кадрами обоих его документальных фильмов — этот отчаянный отцовский плач из «Зачарованной Десны»: «Ой, сыны мои, сыны!!! Деточки мои, соловейки, соловушки. Да зачем же так рано своё вы пропели!...»?

Но этим актом, этим жестом Довженко опустошает небеса. И тогда встаёт вопрос: кому молиться? Чьей воле взывать?

Из этого вопроса, между прочим, вырастает во второй половине 1940-х один из самых замечательных замыслов Довженко с выразительнейшим названием — «Гибель богов».

И что особенно показательно — остаётся незавершённым.

Вопрос повисает в воздухе.

Патриархальный мир языческого многобожия (а персонажи Нового Завета в церковной росписи тут воспринимаются именно как «боги» — т. е. персонажи языческие) — мир, из которого выходит Довженко, на стадии слома застывает в ожидании «неведомого Бога». Но проповедать Его здесь пока некому. Он продолжает оставаться неведомым. Его сущность пока не ясна. Так на грани между сюжетом добровольной искупительной жертвы и заклания божества, символизирующего природный цикл, застывает белокубый тракторист Василий в самом совершенном творении Довженко — в «Земле».

И автору его не остаётся ничего иного, как, вернувшись к роли пророка, поклониться соответствующему ей суровому ветхозаветному божеству. «Порой пророки ясно сознавали противоречие между волей Господней, изрекаемой через них, и их собственной волей»¹. Ещё 6.12.1943 в предчувствии грядущей катастрофы с «Украиной в огне», в самый разгар прений с Богом и судьбой, возникают в дневнике такие строки: «Боже мой, доколе Ты будешь бояться меня? Ведь я почти смертельно болен, у меня поломаны все суставы, из меня давно уже вытекла едва ли не вся кровь. Что же ты? Я уже не стою на ногах, я грамоту забыл, я немею, а ты ещё боишься меня! Не бойся, ничего уже мне от тебя не надо. Всё будет по-твоему, не так, как я хочу, а как ты хотел, хочешь и будешь хотеть». И 9.11.1945, всего через три с лишним месяца после цитированного послания Сталину, окрылённый замыслом романа, который даст он народу своему в утеху и наставление (причём «Роман» время от времени он пишет с заглавной буквы — как «Книга»), Довженко обещает сам себе: «Политике я буду уделять наименьшее количество времени. В политике я буду жить на сталинских интегральных вершинах созерцания». И когда 5.04.1948, переделывая автопортрет своего творческого метода «Жизнь в цвету» в соответствующего предписанным стандартам «Мичурина», он записывает: «Я должен отрицать созданное, ненавидеть то, чем восторгались, что сложено из многих тонких компонентов...» — это не жалоба и не сетование. Это заклинание самого себя. Убеждение в необходимости всецело «исполниться волею» верховного замысла. Ибо только эта воля

¹ Александр Мень. Указ. соч. С. 87.

принесёт украинскому народу национальную государственность — главное, как уверен Довженко, средство спасения от исторической смерти.

Хотя глазами пророка видит он, как закладываются мины под грядущую национальную историю. Собственно говоря, это делалось и прежде. В первую очередь речь о программировании беспамятства. Забвении своей истории, своего языка и культуры. «Никто не хотел учиться на историческом факультете. Посылали в принудительном порядке. Профессоров арестовывали почти ежегодно, и студенты знали, что такое история, что история — это паспорт на гибель» (14 апреля 1942 г.). Воспитуемая боязнь своего прошлого, да что там — даже родного языка. «В университете разговаривали (на украинском) только первокурсники и поэты. Все остальные по-русски, на радость Гитлеру» (там же).

На радость тому же зловещему персонажу и убогость культуры, «тоненькой плёнки, что станет ещё тоньше из-за гибели многих людей». Трезвое понимание того, что без и вне культуры никакой исторический проект неосуществим. И потому столько претензий и злых насмешек по адресу украинских интеллектуалов, главным образом писателей: увы, далеки они от избранной роли, а некоторые и близко к ней не подступали.

Так было в недавние 1930-е. А теперь, в годы войны, украинцев делят на две категории, муссируют тему дезертирства украинцев (а исток его в том же беспамятстве). «Пропали мы, — записывает Довженко реплику одного из своих персонажей. — Будет же теперь нам. Прикажут нам бить и стрелять друг друга. Раздвоились мы, и многие из нас теперь погибнут, многие по обе стороны...» (2.04.1942). Программируемое раздвоение, разобщённость Украины практикуется, увы, и по сей день. Довженко точно уловил некие, вполне определённые мотивы, исполняемые политическими оркестрами разных эпох, под руководством — такое впечатление — одного и того же «дирижера» (не совсем мистического).

Дневники конца 40-х — первой половины 50-х — следующий акт трагедии: пребывание на «сталинских интегральных вершинах созерцания». Во что бы то ни стало Довженко стремится адаптировать своё видение мира к позднесталинской официальной доктрине, себя в первую очередь убедить в её незыблемой тотальной правоте. Исходная установка — самозаклинание: «Творимое ныне так разумно, так ново и непомерно велико по своим результатам, и так неизбежно, как солнечный свет» (запись от 23.06.1951).

И результат поистине ужасен. Это зловещая карикатура, невольная автопародия на свою собственную картину мира. Происходит чудовищное замещение. Он, записывавший в ноябре 1954-го: «Исчезни, ненависть. Пропади, убожество», переполняет ныне свои записи проклятиями-инвективами в адрес империалистов, безродных космополитов, «народов-изменников». Прославляющий «открытия» Лысенко сценарий «Пшеница» (задуманный, заметим, самостоятельно, без указки свыше), несомненно навеян памятью о Голодоморе (откуда же ещё выплывает фраза: «Дядя, дядя, дай хлебушка?»). Но виновниками этого Голодомора оказываются империалисты, замышляющие голод во всём мире, чтобы не снижать цены на хлеб. Вдруг возвращается идея «украинского Возрождения», того самого «Азийского ренессанса». Но молодые украинские энтузиасты-интеллектуалы 20-х имели в виду влить свежие «витальные» силы молодой нации в кровь Европы, переживающей закат. Теперь идея выглядит так: «Конечно, сегодня

в мире, как никогда, определились и противопоставились две силы — разрушающая и созидаящая, с двумя центрами притяжения, англосаксы, славяно-монгольская прогрессивная». 12.08.1951). И, вспоминая казацких противников давних — крымских татар, — вдруг заключает: «Правильно сделал Сталин, что выслал их...» Что уж говорить о «безродных космополитах». Вполне традиционное отчуждение украинского крестьянина-хлебороба от ближайшего «другого» — обитателя соседнего местечка (в самой Соснице оно располагалось в противоположной части села) оборачивается теперь темой засилья гоголевских Янкеля и Мордохая (они же — «слуги Трумэна и Эйзенхауэра») во всех областях, включая сюда, разумеется, и украинскую кинематографию (запись от 6.10.1954).

И, разумеется, пространство стремительно обезличивается. У Довженко, чьи портреты в «Земле» смотрятся свёрнутыми до кадра биографиями, в описаниях людей стройки (они занимают здесь основное место) преобладают одни и те же эпитеты: «разумный», «мягкий», «вежливый». Это персонажи с плаката. Причём не они в центре изображения, но служат обрамлением его. Ибо в центре... «Кто пронесётся в следующие три тысячи (лет. — Е. М., С. Т.)? И не потонет в седой глубине времени? Среди нас кто они? Разве что Ленин, Сталин и Мао Цзэдун. В них... и наше бессмертие. Как их современников, что под их производством сотворили великую силу вещей» (18.09.1952). Соответственно, в человеке для Довженко теперь существенна осознанная принадлежность к роду, и только она. Вот вкладывает он в уста одного из строителей Каховки такие размышления: «Я счастлив. Я понял здесь... одно: жизнь моя сама по себе, как отдельная жизнь, не имеет смысла, потому что я обыкновенный. Но когда я понял её как часть великого целого, я почувствовал сразу весь огромный смысл своего бытия. Уже и не знаю, сколько мне лет — шестьдесят или триста. Вот моя лежанка, вот справа Днепр, слева степь, над головой Вселенная, и уже не важно мне, проснусь ли я утром на работу или умру вночи — я одинаково счастлив. Нет у меня ни зависти, ни зла, ни страха, ни даже мышления моего не существует отдельно. Есть мир и труд, и принадлежность к великому» (19.10.1954)*

И через все записи этого периода проходит насадное, то и дело повторяемое: «Я счастлив», «я счастливый человек», «никогда я не был таким счастливым», «я люблю — Сталина, строителей, мою Юлиану».

И параллельно с этим, в таком же количестве другой рефрен: «боль в сердце», «какая ужасная боль», «как болит сердце»...

Вот поразительная запись от 25.11.1952: «Вспоминаю чрезвычайно странную вещь. Когда однажды в одиночестве под вечер в комнате, я сел за стол писать, и через один-два часа работы подошёл к самому главному, а именно, уже к написанию первых строк сценария, а не записок, так вот, когда я написал свою первую незабываемую страницу, у меня вдруг полились слёзы, и я горько громко зарыдал. Это было в Новой Каховке в гостинице. Никогда ничего подобного не было в моей жизни. И что оно могло означать, ума не приложу. Забавно было бы верить в предсказания, предчувствия злые, но поче-

* При всём том ни одного подобного выпада невозможно обнаружить непосредственно в творчестве Довженко. Не принимал он участия в официальной кампании против космополитов. В его сценарной версии «Тараса Бульбы», написанной накануне войны, «длинный как Дон Кихот» Янкель... вырисовывался на небе символическим силуэтом, имя которому — страдание».

му-то до сих пор вспоминая тот вечер, я впадаю в печаль, как будто что-то враждебное, печальное и неуклонное становится передо мной. А вообще, всё, что было со мной в Каховке, всё, что видел и слышал, всё, что делал, что думал, все встречи с людьми, всё, что познал и пережил, гуляя в просторах времени, прошлого, настоящего и будущего — всё было счастьем моим. Я был счастливым, человечным и духовно богатым. И людей любил как никогда».

«Человек плачет, слёзы текут по щекам, и вдруг, разом, — во весь рот улыбка (если откроется дверь — смотрите, я же счастливый!).

Заплаканные оптимисты»^{*} — так комментировал опубликованные дневниковые записи Довженко тех лет умный и язвительный Григорий Козинцев, который из всех своих современников безоговорочно ценил троих — Эйзенштейна, Довженко и Шостаковича. Но в одном был неточен Григорий Михайлович: «я счастлив» — не для цензора. Это куда масштабнее и страшнее. Это классический жанровый жест трагедии — самоослепление.

За ним стоит уже в подсознание въевшийся всё тот же, преследующий Довженко на протяжении всей жизни, призрак.

Замысел «Поэмы о море» возникает в начале 1952 года, и героев его Довженко называет в первых же наметках «жители обреченного города». Т. е. в основе своей сюжет изначально апокалиптичен, и автор это ощущает, быть может, не желая в том самому себе признаться. Собственно, Новая Каховка полагается теми самыми «Золотыми воротами», ведущими в грядущий коммунизм — царство Мессии. Попасть в него можно лишь через испытание, и вести народ будут, разумеется, пророки. Последнее — буквально: «Федорченко и Зарудный — каждый несёт в себе черты Моисея» (запись от 3.09.1955).

Но чем старательней пытается Довженко разглядеть черты этого грядущего царства, тем более они становятся расплывчаты. И напротив — с особой остротой и резкостью ощущает он живую красоту уходящего мира. Насколько безлики люди в записках, настолько же выразительным становится пейзаж — лик природы. «На острове озеро всё в кувшинках, окружённое вербами и осоками. Поляны, покрытые травой, две долины с густо растущими вербами, так густо, <...> словно сбегались они туда, спасаясь от какого-то невидимого врага, и так и застыли, в унынии и страхе навеки, словно заколдованные. Движение слоёв коры, изгибы стволов, чёрные дупла и сучья и торчащие в каком-то страхе ветви — странное дерево. Нет более выразительных деревьев, чем вербы. Стоят высокие осоки и кое-где осины, а по низам озёр очереты, очень высокие и густые. Таковы все плавни, весь, по-видимому, Великий Луг, который мы похороним вот-вот». (28.09.1952). Потому и разговор со старым тополем (запись от 5.10.1952) получается куда более живой и пронзительный, чем с прочими персонажами.

Он сам — житель града обреченного. И крепкая ещё, но покинутая хата, с вынутыми ломом дверями и окнами — хата, которой спето им было столько гимнов и признаний в любви, напомнит ему «древнегреческую трагическую маску из Эсхила. От неё веет мрачным роковым ужасом неумолимой обречённости. Это приговорённая к гибели

^{*} Григорий Козинцев. «Чёрное, лихое время...» М., 1994. С. 184.

женщина. Даже больше. Это приговорённая к исчезновению эра крестьянского бытия» (5.10.1954).

Постепенно наступает прозрение — прозрение невольное. Он ему сопротивляется. «Заметил я ещё одно в колхозах: нигде не встретил ни одного весёлого лица. Все невеселы, озабочены. И много лиц печальных. Трудно живётся народу. Нет песен. Нигде не поют. Есть водка. Как страшно дорого обошлась народу нашей война» (6.10.1954).

Ой, Александр Петрович, только ли война?

И снова об этом там же, два года спустя, 27.07.1956: «Невесёлой предстала предо мною Украина. Города бедные, убогие <...> — пыль, выбоины, дороги плохие, люди серые, озабоченные, усталые».

И снова: «Сделать фильм о нынешнем селе невероятно трудно, если говорить всерьёз о правде жизни, а не лгать в угоду чиновникам <...> Как далеко до коммунизма» (6.10.1954). И вывод: «А пока буду творить легенду».

Трагическое ощущение того, что всё проиграно — и прежде всего сам коммунизм, который оказался пусть и грандиозной по замыслу и исполнению, но утопией, которая на глазах погружается в исторические воды. На некоторые фундаментальные причины происшедшего Довженко указывает, опять же, с проницательностью пророка. В их числе и радикальное противостояние чиновного «воинства» и народа как такового. Убогие, мертворождённые люди, возглавившие исторический процесс и поведшие его в болото — наиболее близкую и понятную им сферу быта и бытия. А гениев просто спихнули на обочину, чтобы не мешали «торжеству исторической справедливости».

Последними кадрами, снятыми самим Довженко, были кадры выбора природы для «Поэмы о море». Н. И. Клейман, в бытность свою студентом-киноведом, проходя практику на «Мосфильме», увидел их. Кадр, по его сообщению, представлял классический украинский пейзаж на краю уходящего в бездну обрыва, вырытого стоящим тут же экскаватором.

«Священного древа», растущего из «жертвенного разлома», в кадре не было.

Е. Я. Марголит, С. В. Тримбач

ДОКУМЕНТЫ А. П. ДОВЖЕНКО В РГАЛИ

В РГАЛИ хранится личный фонд А. П. Довженко (№ 2081), насчитывающий более двух с половиной тысяч единиц хранения: многочисленных литературных и режиссерских сценариев, повестей и рассказов, статей и выступлений. В их числе сценарий его первого фильма «Вася-реформатор», шесть вариантов сценария «Земля», монтажные листы фильма «Мичурин», пьесы «Потомки запорожцев» и «Жизнь в цвету», повести и рассказы «Незабываемое», «Мать», «Победа», автобиографии А. П. Довженко за период с 1928 по 1954 г., лекции, прочитанные во ВГИКе в 1932—1956 годах, рецензии и выступления на обсуждении фильмов В. И. Пудовкина, И. А. Савченко, Ю. Я. Райзмана — всего свыше 500 рукописей. Особую ценность представляют 74 записные книжки кинорежиссера с дневниковыми записями, набросками сценариев, рассказов, статей. Безусловный интерес представляют его рисунки: автопортреты, портрет С. М. Буденного, иллюстрации к собственным произведениям, эскизы кадров фильмов. Обширна переписка с выдающимися деятелями искусства и литературы бывших советских республик и зарубежья: Н. П. Бажаном, В. В. Вишневским, И. А. Пырьевым, Ю. И. Солнцевой, Ю. Т. Тимошенко, А. А. Фадеевым и др. Среди корреспондентов А. П. Довженко И. Л. Андроников, А. М. Бучма, А. Н. Вергинский, О. Гончар, А. Я. Каплер, Г. М. Козинцев, И. С. Козловский, И. П. Копалин, Л. В. Косматов, А. Ланглау, А. С. Малышко, Г. Д. Мдивани, А. Н. Москвин, К. Г. Паустовский, Г. Л. Рошаль, М. Ф. Рыльский, Ж. Садуль, К. М. Симонов, Ю. К. Смолич, В. А. Соловьев, Н. С. Тихонов, П. Тычина, К. А. Федин, В. Б. Шкловский, Д. Д. Шостакович, Э. И. Шуб, И. Г. Эренбург, К. К. Юдина и др.

В фонде имеются биографические документы: статьи, выступления, воспоминания И. Ф. Бэлзы, О. Гончара, С. Т. Конёнкова, Б. Н. Ливанова, Б. Н. Полевого, М. С. Сарьяна, М. И. Царева и др.; а также коллекция фотографий А. П. Довженко — индивидуальных и групповых с коллегами и друзьями — писателями, режиссерами, актерами: С. Д. и Г. Н. Васильевыми, В. В. Вишневским, Г. А. Герасимовым, Д. де Сантисом, М. С. Донским, М. К. Калатозовым, Л. В. Кулешовым, Л. М. Леоновым, Б. Н. Ливановым, Ю. Я. Райзманом, М. И. Роммом, М. А. Светловым, Э. К. Тиссэ, А. С. Хохловой, С. М. Эйзенштейном, С. И. Юткевичем, со скульптором С. Т. Коненковым; свыше 900 фотографий кадров из его фильмов. И много дарственных надписей на книгах: О. Ф. Берггольц, А. А. Жарова, А. А. Игнатьева, А. С. Малышко, С. Я. Маршака, П. Неруды, Н. Хикмета и др.

Творческий архив А. П. Довженко складывался постепенно, в три этапа. Довоенная его часть погибла в киевской квартире кинорежиссера во время Великой Отечествен-

ной войны. Ю. И. Солнцева по крупицам собрала ранние работы мужа: от его друзей и сотрудников получила подлинные рукописи, снимала копии с опубликованных в украинской прессе статей и рисунков.

Что касается военного и особенно послевоенного периода, то здесь деятельность А. П. Довженко тесно переплетается с деятельностью его жены и соратника — Ю. И. Солнцевой, которая с 1930 г. участвовала в работе над всеми фильмами мужа в качестве актрисы, ассистента и помощника режиссера, сорежиссера и, наконец, режиссера-постановщика его нереализованных сценариев, начиная с фильма «Поэма о море», над которым Александр Петрович работал в последние годы жизни.

Совершенно самостоятельно, с первых и до последних шагов работы над фильмом, сделаны ею ленты по сценариям и рассказам А. П. Довженко: «Повесть пламенных лет», «Зачарованная Десна», «Незабываемое», «Золотые ворота». Большая часть этих фильмов была отмечена премиями на международных кинофестивалях в Москве, Каннах, Сан-Себастьяне.

Жизнь и творчество Ю. И. Солнцевой были посвящены служению великому таланту А. П. Довженко. Она не пожелала создавать свой отдельный личный архивный фонд, хотя имела на это полное право как народная артистка СССР, лауреат Государственных и международных премий. Ее творческие и биографические материалы являются составной частью всех разделов описи фонда мужа: на некоторых вариантах его сценариев сохранилась ее правка; большая часть писем обращена к обоим супругам, на афишах и программах фильмов их имена стоят рядом, фотографии запечатлели их вместе на съемках фильмов, на отдыхе и т. д. Лишь небольшая часть материалов Ю. И. Солнцевой составила самостоятельные разделы описей, в которые вошли документы ее жизни и творчества до 1930 г. и после смерти Александра Петровича (за исключением материалов, связанных с воплощением творческих замыслов кинорежиссера и увековечением его памяти): письма А. П. Довженко к Ю. И. Солнцевой за 1942—1956 гг. и выдающихся деятелей литературы и искусства (175 корреспондентов), а также свыше 100 ее фотографий в ролях в фильмах 1920-х годов «Аэлита», «Папиросница от Моссельпрома», «Джимми Хиггинс» и др.

Комплектование архива А. П. Довженко началось в 1953 г., когда он дал принципиальное согласие на передачу своих документов в ЦГАЛИ СССР, но несколько раз откладывалось из-за его занятости, и только через шесть лет после окончания работы над «Поэмой о море» Ю. И. Солнцева приступила к этому, одновременно пополняя фонд недостающими материалами, что было оформлено договором о безвозмездной передаче на государственное хранение материалов архива А. П. Довженко при условии ограничения доступа к определенным видам документов — дневниковым записям, записным книжкам, семейной и личной переписке и др. — на 50 лет вплоть до 2010 года.

В дальнейшем Юлия Ипполитовна щедро делилась собранными материалами с мемориальными музеями А. П. Довженко в Сосницах, при Киевской киностудии и на кораблях его имени, посылала по просьбе школьников документы, фотографии, книги мужа в созданные ими комнаты и уголки, посвященные творчеству Александра Петровича. По ее просьбе ЦГАЛИ СССР также высылал дубликаты и копии имевшихся в архиве

документов. Именно из этих копий был сформирован фонд А. П. Довженко в ЦГАМЛИ. После смерти Ю. И. Солнцевой в октябре 1989 г. значительная часть еще оставшихся у нее документов, преимущественно дублетов, была также передана на Украину, вместе с мемориальными вещами, находившимися в ее квартире.

Но на этом история складывания фонда А. П. Довженко не закончилась. ЦГАЛИ СССР, а затем и РГАЛИ продолжал его пополнение из различных источников, благодаря этому в нем оказались материалы, безвозмездно переданные С. А. Герасимовым, Е. Ю. Соловьевой, Т. Деревянко, М. М. Маловским, И. А. Петровой. Некоторые документы были приобретены за денежное вознаграждение у Н. Т. Шмакова и Р. С. Адамовича, а также поступили из собрания ГА РФ (ЦГАОР СССР). В самом архиве была проведена работа по выделению части профильных документов из коллекции А. Е. Крученых и фонда С. М. Эйзенштейна с целью присоединения их к фонду № 2081 «А. П. Довженко». Так сложился один из самых масштабных и репрезентативных творческих комплексов выдающегося деятеля мирового кинематографа — личный фонд А. П. Довженко, который, в свою очередь, составляет единый комплекс с фондами учреждений и организаций, в которых он работал, и чьи материалы также находятся в РГАЛИ: киностудии «Мосфильм», ВГИКа, Союза кинематографистов СССР, Союза писателей СССР, Комитета по Ленинским премиям в области литературы и искусства и ряда других.

Творческое наследие А. П. Довженко широко исследовалось и публиковалось специалистами. По инициативе самой Ю. И. Солнцевой и участия ЦГАЛИ вышли в свет следующие издания:

Довженко А. П. Сочинения. В 4-х т. М., 1966.

Довженко А. П. Зачарованная Десна. Рассказы. Из записных книжек. М., 1964.

Довженко А. П. Земля: книга-фильм. М., 1966.

Довженко А. П. «Я принадлежу к лагерю поэтическому...» Статьи, выступления, заметки. М., 1967.

Довженко А. П. Летопись жизни. Фильмы, рисунки, замыслы. М., 1968.

Довженко А. П. Фотоальбом. М., 1972.

Отдельные статьи и рассказы публиковались в периодической печати — в журналах «Советский экран», «Кино», «Москва», «Советская Украина», «Искусство кино», «Литературная Россия», газетах «Известия», «Советское искусство» и др. Документы использовались также для подготовки собраний сочинений, сборников, публикаций и исследований о Довженко, выходивших на Украине. Там же в 1962 г. были опубликованы в журнале «Дніпро» (№№ 7—12) дневники А. П. Довженко.

Следует подчеркнуть, что большая часть творческих и эпистолярных авторских текстов, хранящихся в фонде, написана на русском языке.

* * *

Дневниковые записи А. П. Довженко публикуются по автографам, хранящимся в РГАЛИ (Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 583—586, 588—590, 595, 596, 598, 600, 605, 611, 613—615, 619, 624—628, 632, 638, 640, 641). Часть записных книжек разброшюрована (см. описание архивных материалов, предваряющее научный комментарий). С этим связаны хронологические разрывы и повторы описаний одних и тех же событий, выполненные

на отдельных листах. В настоящем издании записи публикуются в том виде, в котором дошел до нас источник.

Записи выполнены на русском и украинском языках. Это один из ярчайших памятников живого украинского языка. Правила украинской орфографии за время жизни художника претерпели несколько реформ, о чем следует помнить, знакомясь с содержанием дневника. Публикаторы максимально бережно подошли к воссозданию особенностей индивидуальной речи Довженко, что не всегда согласуется с нормами современной орфографии и пунктуации (предыдущие издания дневника это обстоятельство если и учитывали, то далеко не в полном объеме). Цель проста — познакомить читателя с аутентичным языковым миром человека, который во многом мыслил себя писателем, а не только (и не столько) кинематографистом (о чем свидетельствует множество дневниковых записей).

Есть основания полагать, что в письменной речи Довженко доминирует принцип, положенный в основание еще первой реформы правописания в начале XX века, а именно фонетический подход (то есть пишется так, как произносится, как слышится). Именно этот подход стал определяющим для «Словаря української мови» Бориса Гринченко 1908—1909 годов. Практически во всех сегментах дневникового текста Довженко стремится воссоздавать (или же стилизовать) слышимую народную речь, которая нередко противопоставляется сухой, лишенной жизненной плоти и крови канцелярской, чиновничьей трескотне. Собственно, подобная позиция имеет концептуальный характер, поскольку Довженко не раз, особенно в записях военных лет, отождествляет себя с народом, его судьбой, его драмой и трагедией и, стало быть, языком.

От реформы 1928 года (или же «скрыпниковского правописания», по фамилии тогдашнего наркома образования) у Довженко специфическое написание некоторых слов иностранного происхождения («спеціальний», «соціалізм», «месіянство») и ряд других особенностей. Однако автор дневника не склонен к употреблению галицизмов и «заморачиванию» по части написания отдельных букв в словах греческого и латинского происхождения (что предписывалось реформой Скрыпника). Язык Большой, Надднепрянской Украины, язык Тараса Шевченко, Николая Гоголя, отчасти Ивана Котляревского и Ивана Нечуя-Левицкого — вот, пожалуй, основные литературные корни его языка, его стиля.

Все это объясняет, отчего Довженко пишет «запоріжський» (а не «запорозький»), «пійде» (вместо «підє»), «у її» (а не литературное «у неї») и т. п. Или всегдашнее «люде» в именительном падеже, а также употребление множества слов, имеющих старославянские и староукраинские формы, — они и придают довженковской речи неповторимое сочетание поэтичности, иногда даже пафосности, и земной, житейской плотскости.

Дневники Довженко являются еще и примером языковой интерференции — бытования украинского языка в русскоязычной среде. Здесь органично вплетены слова из русского языка, или же диалектизмы, характерные для Черниговской, пограничной с Россией, губернии, где родился и вырос Довженко. В оригинальном украиноязычном тексте оставлены без изменений русизмы, в том числе и орфографического свойства (например, «по дорогам», «по преміям» и т. п., вместо нормативних «по дорогах», «по преміях»). Не подвергалось редактуре и чисто фонетическое воспроизведение отдель-

ных слов: «свому», «приняв» и т. п. Иногда же речь Довженко говорит о спонтанности, сиюминутности фиксации мыслей и чувств, некоего «потока сознания», исключающего какой-либо стандарт орфографических и синтаксических правил.

Оставлены без изменений и авторское написание имен собственных: «Гитлер / Гитлер», «Крещатик», отдельные фамилии, которые пишутся по-русски в украинском тексте (Мичурин, Фадеев, Пудовкин и другие). Тем более, что иногда это является фиксацией некоего отторжения определенных персонажей из окружения Довженко.

Обращает на себя внимание и та последовательность, с которой Довженко акцентирует особую певучесть, музыкальность украинского языка. Прежде всего это проявляется в избылии гласных, а также звонких согласных («одпочину», «одкажу», «вже вечоріє», «синя далина...»). Вместе с тем автор редко употребляет апостроф, что также оставлено в тексте без изменений.

В итоге перед нами действительно памятник языковой культуры украинцев первой половины и середины XX века. И одновременно это совершенно уникальный личностный документ эпохи, которая редко жаловала отдельно взятого человека и столь часто стремилась привести его к общему знаменателю. Однако в случае с Довженко какой-либо унифицированности не произошло. А уж как старались...

Разумеется, явные описки (правописание окончаний, употребление двойных согласных в суффиксах и т. д.), ошибки в синтаксисе (две или четыре точки вместо многоточия, отсутствие запятых) исправлены без оговорок. Сохранено интонационное употребление знаков препинания. Без изменения оставлены авторские особенности написания имен, вызванные двуязычием автора («Грегар» вместо «Григорий», «Стефан» вместо «Степан» и т. п.) и авторское обозначение купюр, связанных с употреблением ненормативной лексики (____). Также сохранено авторское написание идеологом, передающих отношение А. П. Довженко к политическим реалиям эпохи: Великий Советский Народ, Вождь, Он (Сталин), Коммунизм и т. д. Имеет смысл обратить внимание на то, что в период ведения дневниковых записей А. П. Довженко был неверующим человеком. Кроме того, и нормы орфографии советского времени исключали употребление прописных букв в словах, связанных с религиозными представлениями: бог, богоматерь, святое писание, евангелие и т. п. Однако в немногочисленных случаях (цитирование) А. П. Довженко оставлял прописную букву. Все эти особенности сохранены составителями сборника.

Для дневниковых записей А. П. Довженко характерна свободная разбивка на абзацы. Нередко текст не делится на абзацы на протяжении нескольких страниц, либо, наоборот, каждая фраза начинается с новой строки. Часто для разделения текста автор использовал короткую черту или два интервала; сохранены авторские отчеркивания, разделяющие записи, относящиеся к разным датам или темам. В некоторых случаях А. П. Довженко вел записи конспективно, фиксируя только занимающую его в определенное время тему («О радуге», «О сценариях и фильмах» и т. п.). Эти особенности графики текста сохранены. Авторские пометы на полях относительно выделения фрагмента текста (одной или несколькими чертами, волнистой линией, восклицательными знаками, крестами и т. п.) отмечены в подстрочных примечаниях. В этом случае приводится первое и последнее слово выделенного текста. Сохранено авторское подчеркивание текста, выделение слов или фрагментов текста прописными буквами.

Все вмешательства составителей сборника в текст переданы с помощью угловых скобок. Во избежание путаницы в ряде случаев авторские угловые скобки заменены на круглые. Сокращенно написанные слова, которые могут быть по-разному истолкованы при чтении, расшифрованы в угловых скобках со знаком вопроса. Инициалы и сокращенно написанные фамилии восстановлены в угловых скобках, если поддавались расшифровке. В случаях невозможности прочтения текста (поврежденные или разорванные страницы дневников, неразборчивые записи) количество неп прочтенных слов указано в угловых скобках. Обрыв фразы отмечен многоточием, заключенным в угловые скобки (<...>). Приписки на полях введены в основной текст, если их связь и место там очевидны. В остальных случаях, т. е. при неоднозначной трактовке, приписки приведены в конце каждого отрывка с отметкой: <На полях:>. Ошибочно пропущенные слова восстановлены в угловых скобках. Зачеркивания, имеющие смысловую нагрузку, приведены под строкой.

Комментарий расположен в конце текста и имеет сквозную нумерацию арабскими цифрами. Справочная информация о документах (легенда) расположена перед комментарием. Текстуальные примечания и переводы расположены под строкой. Если текст перевода занимает значительный объем, то он приводится после записей меньшим шрифтом.

Составители сборника благодарят всех, оказавших помощь в подготовке к публикации дневниковых записей А. П. Довженко. Выражаем особую благодарность сотрудникам РГАЛИ Анне Петровне Гавриловой, Наталье Александровне Герчиковой, Татьяне Лазаревне Гриник, Галине Юрьевне Дрезгуновой, Светлане Владимировне Зыковой, Андрею Александровичу Ларину, Дмитрию Викторовичу Неустроеву, Ирине Львовне Решетниковой, Любви Валерьевне Хачатурян, Наталии Николаевне Штевниной, сотруднице Музея кино Елене Олеговне Долгопят и всем, содействовавшим осуществлению этого издания.

Т. М. Горяева, А. Л. Евстигнеева, при участии С. В. Тримбача

ДНЕВНИКОВЫЕ ЗАПИСИ

ТЕТРАДЬ 1

НІЧ НА ДНІПРІ¹

- Святослав² — Хвала митцю України — Русі,
що старовинне ім'я наше воскресив
із забуття аж десяти століть
перед далекими нащадками моїми
хоч у театрі, на одну годину
достойним невмирущим словом.
О, слово пращура! Тебе написано.
І ми в тобі живем (Ми ожили в тобі),
Як древній знак слов'ян на Борисфені³,
Як дивний моторошний сон безбатченка дурного
З архітектурної управи столиці нашої.
- Архітектор — Ай, ай... ох... Хто тут? Ху-у...
Святослав — Кияне. Святослав і вої.
Покликав нас Довженко.
- Архітектор — Га? Я не приймаю без доклада...
Ху...х...
- Святослав — Ми сон... Бачите ви нас?
Ми вам снимося у театрі
Вішуючи такі тяжкі часи,
Які не снилися ні одному народу
В священні дні кривавих
Катастроф.
- Архітектор — Бу... гу-гу-гу... Верочка!
Святослав — Що є священного в тебе, громадянин?
Архітектор — А-ба-ба-ба-ба... у... у...
Жінка — Олесік, що з тобою? Изнов наївся проти сна?
Архітектор — Ай!..
Святослав — Кажеш ай... Ай-ай...
Де наша могила, орденоносний блазню?⁴
Де впали ми на трупи ворогів
За Ваше горде Київське князівство?^{*}
Хто ти по батькові еси?
- Архітектор — А... На провокацію не піймаєш... Уох!..

^{*} Переправлено: За нашу горду Київську державу.

Святослав — Де наші образи?
Де камні з нашими Таврами?
Де ти живеш?
І скільки тобі літ?

Архитектор — М-м-м!..

Святослав — Де твоя позаслужбова гідність?

Архитектор — Ой...^{*} Звертайтеся до секретаря.
Оай!.. води... Верочка!

Святослав — Нема... Степи пшениці,
буряків, безбатченків і ворогів народу.
І неприхований в піснях і
віршах сум поетів
невеселих...
Віщую вам війну!!!^{**}

1941-IV-5^{***}

Київ

НОЧЬ НА ДНЕПРЕ

Святослав — Хвала творцу Украины — Руси,
Что старинное имя наше воскресил
Из забвения десяти веков
Перед далекими потомками моими
Пусть в театре, и хоть на один час
Достойным бессмертным словом.
О, слово пращура! Тебя создали
И мы в тебе живем (мы ожили в тебе),
Как древний знак славян на Борисфене,
Как странный жуткий сон дурного байстрюка
Из архитектурной управы
Столицы нашей.

Архитектор — Ай, ай... ох... Кто тут? Ху-у...

Святослав — Киевляне. Святослав и войско.
Довженко нас позвал.

Архитектор — А? Я не принимаю без доклада...
Ху...х...

Святослав — Мы сон... Вы видите ли нас?
Мы вам снимся в театре
Предсказывая смутные времена,
Какие и не снились ни одному народу.
В священные дни кровавых
Катастроф...

Архитектор — Бу... гу-гу-гу... Верочка!

Святослав — Что есть священного в тебе, гражданин?

^{*} Зачеркнуто карандашом: Прошу. Завтра в одиннадцать.

^{**} Подчеркнуто карандашом тремя чертами.

^{***} Подчеркнуто карандашом.

Архітектор — А-ба-ба-ба-ба...у...у...
Жена — Олесик, что с тобой? Снова объелся перед сном?
Архітектор — Ай!..
Святослав — Ай говоришь... Ай-ай...
Где наша могила, орденосный шут?
Где упали мы на трупы врагов
За Ваше гордое Киевское княжество?*Кто ты есть по отчеству?
Архітектор — А... На провокацию не поймашь... Уох!..
Святослав — Где наши образа?
Где камни с нашими Таврами?
Где ты живешь?
И сколько тебе лет?
Архітектор — М-м-м!..
Святослав — Где твое внеслужбное достоинство?
Архітектор — Ой... ** Обращайтесь к секретарю.
Оай!.. воды... Верочка!
Святослав — Нет... Степи пшеницы,
свеклы, байстрюков и врагов народа.
И не прикрытая в песнях
и стихах печаль поэтов
невеселых...
Предсказываю вам войну!!!***

1941-IV-5

Киев

Етюд до п'єси. Сцена в
квартирі архітектора

Показати в п'єсі сон. Людина спить — сон. Прокладається — нема. Говорить, засинає — знов сон.

Гості сна не бачать. Персонажі що сняться****, з'являються проміж гостями.

Святослав: Хвала митцю України — Русі,
Що старовинне ім'я наше воскресив
Із забуття аж десяти століть
Перед далекими нащадками моїми,
Хоч у театрі, на одну годину
Достойним невмирущим словом.
О, слово пращура! Тебе написано,
І ми в тобі живем
Як древній знак слов'ян на Борисфені
Як дивний сон безбатченка дурного
З архітектурної убогої управи
Столиці нашої.

* Переправлено: За нашу гордую Киевскую державу.

** Зачеркнуто: Прошу. Завтра в одиннадцять.

*** Отмечено тремя чертами.

**** Зачеркнуто: існують.

- Тацій⁵: Ай, ай... ох... Хто тут?
Святослав: Кияне. Святослав і воїни.
Покликав нас Довженко.
Тацій: Га? Я не приймаю без доклада...
Ху...х...
Святослав: Ми сон... Бачите ви нас?
Ми вам сниться у театрі
Віщуючи такі тяжкі часи,
Які не снилися ні одному народу
В священні дні кривавих
Катастроф...
Що є священного в тебе, громадянин?
Тацій: А...ба...ба...ба...ба у...у...
Жінка: Олесік, що з тобою? Ізнов наївся проти сна?
Тацій: Ай...
Святослав: Де наша могила, орденоносний блазню?
Де пали мертві ми на трупи ворогів
За ваше горде Київське князівство?
Хто ти по батькові еси?
Тацій: Ой...
Святослав: Де наші образи?
Де камні з нашими Таврами?
Де ти живеш?
І скільки тобі літ?
Де твоя позаслужбова гідність?
Тацій: Оай!.. води... Верочка...
Святослав: Нема... Степи пшениці, буряків,
Безбатченків і ворогів народу.
І неприхований в піснях і віршах сум
Поетів невеселих...
Віщую вам війну!

1941-IV-5

Этюд к пьесе

Сцена в квартире архитектора

Показать в пьесе сон. Человек спит — сон. Просыпается — нет. Говорит, засыпает — снова сон. Гости сна не видят. Персонажи, что снятся*, появляются между гостями.

- Святослав: Хвала творцу Украины — Руси,
Что старинное имя наше воскресил
Из забвения десяти веков
Перед далекими потомками моими.
Хоть в театре, на один лишь час
Достойным и бессмертным словом.
О, слово пращура! Тебя создали,

* Зачеркнуто: существуют.

И мы в тебе живем,
Как древний знак славян на Борисфене,
Как странный сон дурного байстрюка,
Из архитектурной убогой управы
Столицы нашей.

Таций: Ай, ай... ох... Кто тут?

Святослав: Киевляне. Святослав и воины.
Довженко нас призвал.

Таций: А? Я не принимаю без доклада...
Ху...х...

Святослав: Мы сон... Вы видите ли нас?
Мы вам снимся в театре
Предсказывая смутные времена,
Какие и не снились ни одному народу.
В священные дни кровавых
Катастроф...
Что есть в тебе священного, гражданин?

Таций: А...ба...ба...ба...ба у...у...

Жена: Олесик, что с тобой? Опять объелся перед сном?

Таций: Ай...

Святослав: Ай говоришь... Ай-ай...
Где наша могила, орденосный шут?
Где пали замертво мы на трупы врагов
За ваше гордое Киевское княжество?
Кто ты есть по отчеству?

Таций: Ой...

Святослав: Где наши образа?
Где камни с нашими Таврами?
Где ты живешь?
И сколько тебе лет?
Где твое внеслужбное достоинство?

Таций: Оай!.. воды... Верочка...

Святослав: Нет... Степи пшеницы, свеклы,
Байстрюков и врагов народа.
И неприкрытая в песнях и стихах печаль
поэтов невеселых...
Предсказываю вам войну!

1941-IV-5

Святослав — Хвала митцю України — Русі,
Що старовинне ім'я наше воскресив
Із забуття аж десяти століть
Перед далекими нащадками моїми,
От вони сидять, хоч на одну годину.
Мистецьким невмирущим словом.

Давайте ж станемо як хоче ваш прапращур
Перед нащадками в найтяжчий
Трубний час

Як древній знак (вік) слов'янства
на Дніпрі (слов'ян на Борисфені).
Як сон убогого безбатченка
З архітектурної управи.
Столиці нашої...
Ми сон, чи бачите ви нас.
Ми вам віщуємо найтяжчий трубний час.
Де кості наші, орденоносний блазню?
Де пали мертвими на трупи ворогів.
За ваше київське князівство?
Хто ти по батькові еси? Де твої камні
З нашими таврами. Нема.
Степи пшениці, буряків, безбатченків
і ворогів народу і неприхований в
піснях і віршах сум.

Святослав

— Хвала творцу Украины — Руси,
Что старинное имя наше воскресил
Из забвения десяти веков
Перед далекими потомками моими,
Вот они сидят, хоть на час.
Художественным бессмертным словом.

Давайте ж станем, как хочет ваш прапращур
Перед потомками в сложнейший трубный час
Как древний знак (век) славянства
На Днепре (славян на Борисфене).
Как сон убогого байстрюка
Из архитектурной управы.
Столицы нашей...
Мы сон... Вы видите ли нас?
Мы вам предсказываем тяжкий трубный час.
Где наши кости, орденоносный шут?
Где пали бездыханными на трупы врагов
За ваше киевское княжество?
Кто ты по отчеству? Где твои камни
С нашими таврами. Нет.
Степы пшеницы, свеклы, байстрюков
и врагов народа, и не прикрытая в
песнях и стихах печаль.

Приїхав тут до нас ось
Посильний із Цека.

Сказано оце у Запоріжському
районі на Жабокриківці
вулиця Лассалья⁶.

Запоріжського району село
Веселе на Жабокриківці
чи то пак вулиці Лассаля.

Приехал тут к нам вот
Посыльный из Цека.

Сказано вот в Запорожском
районе, в Жабокриковке
улица Лассаля.

Запорожского района село
Веселое на Жабокриковке
ну, или улица Лассаля.

— Был я директором,
был я інспектором*,
был я інструктором**
Тилим-бом-бом.

— Молчите. Плакать надо.
Сколько же дел вы завалили.

— Меня перебросили...

— Як тріску чи м'яч***

— Гибкость в работе — еврейское выражение.

— Научіть мене що я мушу

— Проявляти — твердість
чи гнучкість****

Бачив уже я і твердость
в роботі і гнучкость.
А самої роботи не бачив*****

Тільки й чути скрізь на засіданнях*****: — Проявите твердость, проявите гибкость.
Чому не кажуть*****: — Проявите ум, проявите доброту, заботу, честность, внимание
и беспощадное требование аккуратности и вкуса, и изящества в работе.
— Да гибкі поробилися як в'юни, і тверді що й не вколупиш*****

* Инспектором.

** Инструктором.

*** Как щепку или мяч.

**** — Научите меня, что я должен

Проявлять — твёрдость или гибкость.

***** Видел я уже и твердость
в работе и гибкость.

А самой работы не видел.

***** Только и слышишь на заседаниях.

***** Почему не говорят.

***** — Да гибкие сделались, как вьюны, и твердые, что и не сковырнешь.

— Усі архитектурні пам'ятники по всій країні перетворено в нужники. Хто винен? Раднарком? Раднарком такий, які ми.

— Ми винні. Мовчальники, угодники, непротивленці...

Та й чому нарком мусив бути розумнішим в архитектурних справах аніж ви*.

— Я зневажаю уряд України за його скотиняче ставлення до культурних пам'ятників своєї старовини.

У нього нема любові до народу. Народ має багато підстав ненавидіти всіх нас за це**

Меджибоже⁷ — <він?>, знамо, нужник.

Кам'янець башти⁸ — нужник.

Лавра — винний склеп⁹ і хлібопекарня***

Спроси себя, в чем твоя пошлость, если ты сегодня угодил всем вкусам в твоём искусстве.

Всякое дело имеет свою скуку.

Частое присутствие умаляет величие.

В самое ближайшее время составит (записать) план и отдельные мысли пьесы «По-над Дніпром»****

Материял — Побудова Моста через Дніпро. Дієві особи: Тацій, Щорс¹⁰, Володимир Святий¹¹, Святослав. «Сон»¹² и т. і.*****

Моцарт не выдержал и убил Сальери, получившего признание за свой бездарный архитектурный проект. Убил сгоряча в знак страстного протеста против невыносимой ограниченности и т. д. Убийства не произошло. Это была только мысль. (Перенесение киноприема в театральную драматургию.) Изображение мысли.

1941-IV-2

Художник, придя на деловое свидание к архитектору, убивает его в результате короткого спора. После чего архитектор снова входит в комнату и спор проходит в сдержанной обстановке. (Это изображение мыслей действующего лица.)

* — Все архитектурные памятники по всей стране преобразованы в нужники. Кто виноват? Совнарком? Совнарком такой же, как и мы.

— Мы виноваты. Молчальники, угодники, непротивленцы...

Да и почему нарком должен был быть умнее в архитектурных делах, чем вы.

** — Я презираю правительство Украины за его скотское отношение к культурным памятникам своей старины.

У него нет любви к народу. Народ имеет достаточно оснований ненавидеть всех нас за это.

*** Меджибож — <он?>, ясное дело, нужник.

Камень башни — нужник.

Лавра — винный склеп и хлебопекарня.

**** «Над Днепром».

***** Материал — строительство Моста через Днепр. Действующие лица: Таций, Щорс, Владимир Святий, Святослав. «Сон» и т. п.

При входе архитектора художник испугался.

— Что с вами?

— Ничего. Я думал и т. д.

— Был і директором,
і інспектором*.

Хвастался вели<ким>** послуж<ным>
списком.

— Значить***, негодяй <чище?>

Шумяцкого¹³.

23 декабря 1941 года¹⁴

уничтожена группа
«Щорса»

Выгнаны с фабрики — соре-
жиссер Ю. Солнцева¹⁵

Ассистент Л. Бодик¹⁶

Ассистент И. Игнатович¹⁷

Ликуй дурноголовой
Линийчук

Мені поручено спішно писати сценарій і крутити великий фільм¹⁸.

А я один****.

Характерной чертой тупиц, занимающих ответственные посты, является умение быстро принимать радикальные решения по любому вопросу. Это — твёрдость. Отсюда до гибкости дистанция огромного размера. О других же свойствах человеческой души, как-то: порядочности, честности, благородстве, внимательности, даже простой вежливости и прочих мертвых качеств<ах>...*****

— Я вас прошу вважатися удареним по морді!

— Поки ви кричите, я вдарю вас реально!

— Прекрасно. А я кричатиму.

І всім стане відомо, що ви подлец і хам. Хоча цього про вас я не сказав формально.

— Я вже вас б'ю.

— Ай!.. Брешете. Я сам ударився об вашу руку.

— Я вас прошу считается битым по морде!

— Пока вы кричите, я ударю вас реально!

* ...и директором, и инспектором.

** Обширным.

*** Значит.

**** Мне поручено спешно писать сценарий и крутить великий фильм. А я один. <Со слов: 23 декабря... я один — текст написан более крупным шрифтом>.

***** Далее на полях: стучать сколько угодно. Стук и получается.

— Прекрасно. А я буду кричать. И всем станет известно, что вы подлец и хам. Хотя этого о вас я не сказал формально.

— Я уже вас бью.

— Ай!.. Врете. Я сам ударился о вашу руку.

Слабенький драматург —

— За цей рік я дві п'єси написав.

— Шкода, що мерці зазидувати не можуть.

— Се б то?

— Перевернувся б Грибоедов у гробу.

— А що ви думаєте? За рік я більше написав, ніж він за все життя.

— Так. Дійсно, «Горе от ума»¹⁹, та більш нічого.

Слабенький драматург —

— За этот год я две пьесы написал.

— Жаль, что мертвецы завидовать не могут.

— С чего бы это?

— Перевернулся бы Грибоедов в гробу.

— А что вы думаете? За год я больше написал, чем он за всю жизнь.

— Да уж. Действительно, «Горе от ума», и больше ничего.

Оповідання Миши Запорожця²⁰ про те, як тітка Вірка закопала свої гроші, як шукали їх три дні, перекопуючи двір, сінці і хату. Як чоловік її подумав, що вона збожеволіла, і допитувався у неї про хворобу, як приводив він ворожку, як Вірка почала напад буйний на свого чоловіка Савку Скляра за кражу грошей, як Савка на колінах запевняв її у своїй непричастності до крадіжки, як вона була Савку, як Савка плигнув на стіл і, вхопивши з божниці ікону, затулявся і захищався образом, як Вірка вирвала той святий вінчальний образ з Савчиних рук і ударила їм Савку по голові, і як з розбитої ікони посипались додолу Вірчини гроші.

Савка був плотник, як і Христос.

30-XII-1941

Ашхабад

Рассказ Миши Запорожца о том, как тетка Верка закопала свои деньги, как искали их три дня, перекапывая двор, сени и дом. Как муж ее подумал, что она обезумела, и допытывался у нее про болезнь, как приводил он ворожку, как Верка напала на своего мужа Савку Скляра за кражу денег, как Савка на коленях заверял ее в своей непричастности к краже, как она была Савку, как Савка вскочил на стол и, вытащив из образов икону, заслонялся и защищался образом, как Верка вырвала тот святой венчальный образ из Савкиных рук и ударила им Савку по голове, и как из разбитой иконы посыпались на пол Веркины деньги.

Савка был плотник, как и Христос.

30-XII-1941

Ашхабад

НОЧЬ В СТЕПЯХ УКРАИНЫ²¹

Тільки наш радянський народ, єдиний монолітний у своїй многонаціональності, загартований у самих шалених труднощах і многолітніх жертвах і всіляких малих і великих недоліках і хибах, народ з новим поглядом на власне і державне, народ, що відмовляв собі роками у всьому, в чому тільки можна одмовити — тільки такий народ при такій загар-

тованості може винести війну з німцями, понести в ней фантастичні нелюдські втрати і страждання, не загинути в війні і вийти переможцем на диво всьому світу на довгі віки.

Січень 1942

Куйбишев²²

Только наш советский народ, единственный монолитный в своей многонациональности, закаленный в самых безумных трудностях и многолетних жертвах и разных малых и больших недостатках и просчетах, народ с новым взглядом на собственность и государственное, народ, который отказывал себе годами во всем, в чем только можно отказать — только такой народ при такой закаленности может вынести войну с немцами, понести в ней фантастические нечеловеческие потери и страдания, не погибнуть в войне и выйти победителем на диво всему миру, на долгие годы.

Январь 1942

Куйбишев

23-III

Воронеж

ПИСАНКА

Загнуто*

Парадокси

— ...Щоб це було красиво.

— І тут красиво! Багато слухаю я вас... Скажіть мені, чому до всього ви підходите з естетичних позицій? Вам в першу чергу подавай красу. Це ж не державний підход до діла. Ми так не можем.

— Шкода. Адже ми строїмо соціалізм?

— Так.

— Може бути два соціалізму, чи один?

— Ну, один.

— Так який ми хочемо построїти соціалізм — красивий чи некрасивий?

— Ну, знаєте, це софістика.

— Не грайте словами і не вихляйте. Соціалізм один, і він красивий. А!.. Не може бути некрасивого соціалізму!

Запам'ятайте — скрізь, де я бачу ігнорування краси, смаку, я бачу фальшивку, я бачу не наближення до соціалізму, не будову його, а засмічення.

— Наприклад?

— Чому ви хочете, щоб все було одно на одно похоже? Чому нудна однаковість вам засліпила очі?

— Це наклеп на партію.

— Можливо. В ситуації цього нема. Але в практиці це є.

— Наприклад?

— Чому, наприклад, в Ашхабаді бетонне опудало (інакше не назову, бо це не пам'ятник вождю Леніну²³) стоїть в бетонному товстєнному пальто?

* Обведєно карандашом в овал.

Чому розтикані по всій земній півкулі однаковісіньки гіпси, однаковісіньки сухі будиночки і церабкопівські потворні датунки?

— Але нам ніколи займатися красою! Неправильно. Ми некрасивістю теж не займаємося. А вона лізе з нас з наших голів, як перхоть. Ми потураємо їй, і відсутність краси і смаку, се б то некрасивість, перхоть оця обходиться в шалену суму щорічних збитків^{*}, які, на жаль, не мають собі графи у бухгалтерській книзі державних збитків. Збитки від ігнорування краси!

— Глупості.

— Найбільша глупість розпачлива — це наявність нашого розговору на цю тему в двадцятому столітті у Європі, в передовій її частині. Це парадокс.

23-III
Воронеж

ПИСАНКА

Загнуто

Парадоксы

— ...Чтобы это было красиво.

— И здесь красиво! Много слушаю я вас. Скажите мне, почему ко всему вы подходите с эстетических позиций? Вам в первую очередь подавай красоту. Это же не государственный подход к делу. Мы так не можем.

— Жаль. Ведь мы же строим социализм?

— Да.

— Может ли быть два социализма, или один?

— Ну, один.

— Так какой мы хотим построить социализм — красивый или некрасивый?

— Ну, знаете, это софистика.

— Не играйте словами и не виляйте. Социализм один, и он красив. А!.. Не может быть некрасивого социализма.

Запомните — везде, где я вижу игнорирование красоты, вкуса, я вижу фальшивку, я вижу не приближение к социализму, не построение его, а засорение.

— Например?

— Почему вы хотите, чтобы все было похоже точь-в-точь? Почему нудная одинаковость вам ослепила глаза?

— Это клевета на партию.

— Возможно. В ситуации этого нет. Но на практике это есть.

— Например?

— Почему, например, в Ашхабаде бетонное чучело (иначе не назову, потому что это не памятник вождю Ленину) стоит в бетонном толстенном пальто? Почему натыканы по всему земному полушарию абсолютно одинаковые гипсы, одинаковые сухие домики и эти церабкоповские уродливые изразцы?

— Но нам некогда заниматься красотой! Неправильно. Мы некрасивостью тоже не занимаемся. А она лезет из нас и из наших голов, как перхоть. Мы потакаем ей, и отсутствие красоты и вкуса, и эта самая некрасивость, перхоть эта обходится в безумную сумму ежегодных убытков^{**}, которые, к сожалению,

* Зачеркнуто: у державі.

** Зачеркнуто: нашего государства.

нию, не имеют себе графы в бухгалтерской книге государственных убытков. Убытки от игнорирования красоты!

— Глупости.

— Наибольшая и отчаянная глупость — это наличие нашего разговора на эту тему в двадцатом веке, в Европе, в передовой ее части. Это парадокс.

IV.42

Погоуляем же в просторах своего сердца, полину на Україну (лист до льотчика²⁴), загляну в вікна.

IV.42

Погоуляем же по просторам своего сердца, полечу на Україну (письмо к летчику), загляну в окна.

Про задачник Євтушевського²⁵, якого читали на колодках як збірку гумористичних оповідань.

Я б оцю книжку заборонив. Это вредна книжка. В ній що не задача, то наклеп на дійсність.

О задачнике Евтушевского, какой читали на пеньках как сборник юмористических рассказов.

Я бы эту книжку запретил. Это вредная книжка. В ней что не задача, то клевета на действительность.

8-XII-42²⁶

Сьогодні був Г-кий²⁷. (Діре́ктор Київ<ської> студії)*

Я — Скажіть мені, я живий там?

Г-кий — Ні.

Я — Мертвий?

Г-кий — Абсолютно.

Я — Яка жорстока доля. Живий мрець.

Г-кий — Страшно.

Я — Краще, аби вони зразу тоді ж мене умертвили. Розстріляли або що.

Г-кий — Краще. Легше.

Я — Легше?

Г-кий — Так.

Я — Вам нічого мені більше сказати?

Г-кий — Нічого.

Я — Що керує ними? Страх перед Старшим²⁸ чи внутрішнє почуття ненависті?

Г-кий — Внутрішнє почуття ненависти.

Я — Значить, моє життя і робота у Москві?

Г-кий — Заслання.

Він пішов, аби їхати на Україну керувати студією, де ніхто нічого не вміє. Я остався один. Зачинилася дверь за мною, і стало мені темно в очах і на душі. Потім стало боліти серце.

Боли, моє серце. Не втихай ні в день, ні вночі. Замуч мене. Страшно мені жити.

8-XII-42

Сегодня был Г-кий. (Директор Киев<ской> студии)

Я — Скажите мне, я жив там?

* Помета в скобках дописана ручкой.

Г-кий — Нет.

Я — Мертвый?

Г-кий — Абсолютно.

Я — Какая жестокая судьба. Живой мертвец.

Г-кий — Страшно.

Я — Лучше, чтобы они сразу тогда же меня умертвили. Расстреляли или что.

Г-кий — Лучше. Легче.

Я — Легче?

Г-кий — Да.

Я — Вам нечего мне больше сказать?

Г-кий — Нечего.

Я — Что руководит ими? Страх перед Старшим или внутреннее чувство ненависти?

Г-кий — Внутреннее чувство ненависти.

Я — Значит, моя жизнь и работа в Москве?

Г-кий — Ссылка.

Он пошел, чтобы ехать на Украину руководить студией, где никто ничего не умеет. Я остался один. Закрылась дверь за мной, и у меня потемнело в глазах и на душе. Потом стало болеть сердце.

Боли, мое сердце. Не утихай ни днём, ни ночью. Замучь меня. Страшно мне жить.

9-XII

Ми єдина в світі країна побудованого соціалізму, в якій слово інтелігент звучало, як зневажливе слово. У нас було заведено поняття «гнилий інтелігент». А між тим інтелігент ніколи не був у нас гнилим. Навпаки, він був полум'яним, чистим, передовим. Гнилою у нас була не інтелігенція, а міщанство. Воно осталося гнилим і нестерпно вонючим і зараз, не дивлячись на високі державні посади, що воно їх посідало. Сьогодні інтелігенція «завоювала» собі честь стояти на третьому місці після робочих і селян. Знаменний розподіл. Кажу собі: людино, пам'ятай — вища твоя мета стати на третє місце, на місце найвище, найдостойніше, найпрогресивніше. Люби се слово, хай буде воно твоїм символом — людина-інтелігент, бо не може бути радості життя сьогодні у країні, де тебе немає, де ти занедбана, третьорядна, фальшива, чи підроблена, які б високі слова не написала на камяних скрижальях рука великих інтелігентів Маркса, Енгельса і Леніна. Скрижалі оберігає народ, часом не добачаючи вже, що на них написано, — так засиділи його величезні рої чиновництва надкласового.

9-XII

Мы единственная в мире страна построенного социализма, в которой слово интеллигент звучало как пренебрежительное слово. У нас было заведено понятие «гнилой интеллигент». А между тем интеллигент никогда не был у нас гнилым. Напротив, он был пламенным, чистым, передовым. Гнилой у нас была не интеллигенция, а мещанство. Оно осталось гнилым и нестерпимо вонючим и в настоящий момент, несмотря на высокие государственные должности, которые оно занимает. Сегодня интеллигенция «завоевала» себе честь стоять на третьем месте после рабочих и крестьян. Знаменательное распределение. Говорю себе: человек, помни — высшая твоя цель стать на третье место, место самое высокое, самое достойное, самое прогрессивное. Люби это слово, пусть будет оно твоим символом — человек-интеллигент, потому что не может быть радости жизни сегодня в стране, где тебя нет, где ты запущен, третьесортен, фальшив или подделан, какие бы высокие слова ни написала на каменных скрижальях рука великих интеллигентов Маркса, Энгельса и Ленина. Скрижали оберегает народ, временами не видя уже, что на них написано, — так засидели его огромные рои внеклассового чиновничества.

Я абсолютно не прав, здумавши, що керівники уряду України і партії винуваті в тому, що не вказали мені своєчасно на мої помилки у сценарії «Україна в огні»²⁹. Письменник, коли він щось пише, повинен почувати себе вповні на висоті самого найвищого політичного діяча, а не учня, чи прикажчика. Тому у всьому, що сталося, є, безумовно, моя глибока помилка і вина. Друга річ, що я не буржуазний націоналіст³⁰. Але читаючи і вдумуючись гостро у деякі деталі мого злочасного твору, товариш Сталін, безумовно як політик і філософ міг подумати про мене отаке і возненавидіти мене, забувши на потрібний час всі мої мистецькі заслуги³¹. Війна.

1-III-43³²

Я абсолютно не прав, решив, що руководители правительства Украины и партии виноваты в том, что не указали мне своевременно на мои ошибки в сценарии «Украина в огне». Писатель, когда он что-то пишет, должен чувствовать себя полностью на высоте самого наивысшего политического деятеля, а не ученика или приказчика. Поэтому во всем, что случилось, есть, безусловно, моя глубокая ошибка и вина. Другое дело, что я не буржуазный националист. Но читаю и вдумываюсь остро в кое-какие детали моего злосчастного произведения, товариш Сталин, безусловно как политик и философ мог подумать обо мне так и возненавидеть меня, забыв на какое-то время все мои художественные заслуги. Война.

1-III-43

Сьогодні мене виключили з Всесловянського Комітету³³. Завтра, очевидно, виключать з Комітету по Сталінським преміям³⁴ і знімуть з художнього керівництва³⁵. Таким чином, всі заспокоювання моїх друзів оказались марними. Оргвिसновки починають діяти, зашморг навколо шиї затягається.

Єдине, що мене заспокоює — моє чисте сумління. Не буржуазний я і не націоналіст. І нічого, крім добра, щастя і перемоги, не бажав і руському народу, і партії, і Сталіну і братство народів вважав і вважаю своїм ідеалом. Любов же до свого народу і страждання не може принизити моїх поглядів.

Прощаю всіх, хто заподіяв мені зло. Не хочу носити в душі зла.

21-II-44

Сегодня меня исключили из Всеславянского Комитета. Завтра, очевидно, исключат из Комитета по Сталинским премиям и снимут с художественного руководства. Таким образом, все увещевания моих друзей оказались напрасными. Оргвыводы начинают действовать, петля вокруг шеи затягивается.

Единственное, что меня успокаивает — моя чистая совесть. Не буржуазный я и не националист. И ничего, кроме добра, счастья и победы, не желал и русскому народу, и партии, и Сталину и братство народов считал и считаю своим идеалом. Любовь же к своему народу и страдание не может унижить моих взглядов.

Прощаю всех, кто причинил мне зло. Не хочу носить в душе зла.

21-II-44

Дописую Мичурина³⁶. Чим більш пишу і вдумуюсь в написане, тим більш люблю сю людину. Може він був і не такий, напевне не такий. Я одкинув майже всю суму невеличких приватних побутових правд, прямуючи до єдиної головної правди цієї людини. Се мені дає багато для думання. Мені приємно писати про свого справжнього сподвижника Леніна, скромно і органічно глибоко відданого комунізму трудного і складного чоловіка. Я почуваю в ньому себе, прости мене, світе, за таке порівняння.

Що мені заважає писати? Щоденна думка про смерть. Вона почала переслідувати мене, як передчуття лиха і кінця. Часом мені хочеться вмрети, так я замучився і втомився од немилосердя і страшенної жорстокості. Часом ні, і тоді страх пригноблює мою душу. Що се? Наближення кінця? Чи просто втома?

22-2-44

Дописываю Мичурина. Чем больше пишу и вдумываюсь в написанное, тем больше люблю этого человека. Может, он был и не такой, наверное, не такой. Я отбросил почти всю сумму небольших частных бытовых правд, направляясь к единственной главной правде этого человека. Это мне дает много для размышлений. Мне приятно писать о своем настоящем сподвижнике Ленине, скромном и органичном, глубоко преданном коммунизму трудном и сложном человеке. Я чувствую в нем себя, прости меня, мир, за такое сравнение.

Что мне мешает писать? Ежедневная мысль о смерти. Она стала преследовать меня, как предчувствие беды и конца. Временами мне хочется умереть, так я замучился и устал от отсутствия милосердия и страшной жестокости. Временами нет, и тогда страх угнетает мою душу. Что это? Приближение конца? Или просто усталость?

22-2-44

Сьогодні 27 лютого, у неділю, мені подзвонила О. Бокшанська³⁷ і повідомила мене про те, що в силу нового указу Раднаркому СССР про склад Сталінського комітету, в списку якого моє прізвище відсутнє, я, таким чином, уже не являюсь членом комітету. На мое місце призначили народного артиста СССР Гната Юру³⁸.

Що ж далі?

Сегодня 27 февраля, в воскресенье, мне позвонила О. Бокшанская и сообщила мне о том, что вступил в силу новый указ Совнаркома СССР о составе Сталинского комитета, в списке моя фамилия отсутствует, и я, таким образом, уже не являюсь членом комитета. На мое место назначили народного артиста СССР Гната Юру.

Что же дальше?

Учора Горський привіз мені з Києва звістку про зняття мене з посади художнього керівника студії. Таким чином, я повернуся до Києва на Студію хоча й ще більше посивівшим, але убогим, побитим і пораненим.

Понесу стид свій по Шулявці³⁹ на довгі, очевидно, часи, поки не забудеться.

Годі б мені уже мучитися та спокутувати свій гріх перед Сталінім. Треба прийматися за роботу і роботою довести йому, що я радянський мистець його, Сталіна, а не одіозна талановита постать, з «обмеженим світоглядом».

Треба взяти себе в руки, закувати серце в залізо, волю і нерви, бодай бетонні, і, забувши про все на світі, створити сценарій і фільм, достойний великої нашої ролі у велику історичну долю.

1-III-44

Вчера Горский привез мне из Киева весть о снятии меня с должности художественного руководителя студии. Таким образом, я вернусь в Киев на Студию хотя и еще больше поседевшим, но убогим, избитым и израненным.

Понесу стыд свой по Шулявке на долгие, очевидно, времена, пока не забудется.

Хватит бы мне уже мучиться и искупать свой грех перед Сталиным. Нужно приниматься за работу и работой доказать ему, что я советский художник его, Сталина, а не одиозная талантливая личность с «ограниченным мировоззрением».

Нужно взять себя в руки, заковать сердце в железо, волю и нервы, пусть и бетонные, и, забыв обо всем на свете, создать сценарий и фильм, достойный великой нашей роли в великую историческую эпоху.
1-III-44

СУЩНОСТЬ ЛАМАРКИЗМА⁴⁰

Организм раньше перестраивается для того, чтобы затем развиваться и функционировать в новых по типу условиях.

СУТЬ ДАРВИНИЗМА⁴¹

Организм, развиваясь и функционируя лишь в пределах очерченной его историческим ПРОШЛЫМ меры условий, никогда по своей конкретной форме неповторимой, тем самым в большей или меньшей степени ВСЕГДА перестраивается, аккумулируя в ряде поколений, путем естественного или искусственного подбора, полезные изменения.

Учора у Козловського⁴² сказав мені Самосуд⁴³: «Коли Москвин⁴⁴ узнав про усунення мене з Сталінського преміального комітету, він сказав: “Як жаль. З комітету вийняли серце і душу”».

Смутно мені, смутно.

Вчера у Козловского сказал мне Самосуд: «Когда Москвин узнал об устранении меня из Сталинского премимального комитета, он сказал: “Как жалко. Из комитета вынули сердце и душу”».

Грустно мне, грустно.

Я часом думаю собі: коли вже я ненавиджу наших союзників лукавих, чистеньких людоежерів і дозіровщиків нашої крові — англійців і американців, як же повинен ненавидіти їх Сталін, що знає і бачить і відчуває все, всю ситуацію, що несе на своїх плечах небачений у світі тягар людської трагедії? Як йому втримувати рівновагу, зустрітися з культурними хижаками-іудами?⁴⁵ Як ненавидить їх наша армія. Проклята дурноголова Німеччино, коли б тобою керував бодай звичайний, але людський розум замість убогого параноїка Адольфа⁴⁶, труснути б старого англійського сукого?⁴⁷ да так, щоб розсипалась вона на віки вцент з її лордами і всім благополучним блудом, що так розписують в «британському союзникові» британські баламути. Марні мрії. Закутана Європа пеленою диму і душливої аморальності жерців і слуг кривавого фунта і жирного доляра⁴⁸

3-V-44

Я временами думаю: если уже я ненавижу наших союзников лукавых, чистеньких людоедов и дозированных нашей крови — англичан и американцев, как же должен ненавидеть их Сталин, который знает и видит и чувствует все, всю ситуацию, который несет на своих плечах невиданный в мире груз человеческой трагедии? Каково ему удерживать равновесие, встречаться с культурными хищниками-иудами? Как ненавидит

* В оригинале двоеточие.

** В оригинале «сукого». А. П. Довженко использует мужской род, т. к. в украинском языке слово «собака» мужского рода.

*** Так в тексте.

их наша армия. Проклятая глупая Германия, если бы тобой руководил хотя бы обычный, но человеческий ум вместо убогого параноика Адольфа, тряхнуть бы старую английскую суку да так, чтобы рассыпалась она навеки в щепки с ее лордами и всем благополучным блудом, что так расписывают «британским союзникам» британские баламуты. Напрасные мечты. Окутана Европа пеленой дыма и удушливой аморальности жрецов и слуг кровавого фунта и жирного доллара.

3-V-44

Страшные вещи творятся во мне. Я не могу писать статей. У меня в голове словно оборвались все решительно провода, и ни одна мысль не может вылететь из нее, не может парить, не может нестись на крыльях к читателю. Что произошло со мною. Мне кажется, что читатель не читает меня, ненавидит и не доверяет мне в великую годину Отечественной войны. Руководство внушило ему мысль, что я враг народа, опасный и вредный человек, националист, контрреволюционер, приспешник Гитлера и дьявола. Я душевно заболел. То, что со мной учинили, не нужно было учинять. Меня уничтожил великий Маршал⁴⁷. Теперь, мне, очевидно, осталось одно — как-то умереть и физически. Говорят, я героически переношу бедствие. Нет, я его не перенесу. Мне хочется умереть. По ночам мне снятся чудовищные сны. Ангелы оставили мою душу, покинули и улетели безвозвратно.

19-VI-44

Три года войны⁴⁸.

НАД ДЕСНОЮ МУЗЕЙ-В'ЯЗНИЦЯ

В старому-престарому Чернігові над Десною музей. Убогий, хаотичний і нудний, як і всі провінціальні пограбовані «змивателями золота» музеї. Єдине, що кидалося в очі — шабля Богдана з незабутнім написом, складеним без сумніву в агітпропі: «Шабля відомого ката України так званого Богдана Хмельницького, що придушив народну революцію на Україні в 1648 році»⁴⁹

Під музеєм у льоху під замком другий «заарештований» музей⁵⁰. А в ньому під замками з сургучними печатами в'язні-портрети 17 і 18 століть і речі. Тут гетьмани й полковники, митрополити, жінки козацької старшини. Все темне од часу і темряви в'язниці. Виконані прекрасними майстрами. Неначе я попав на той світ. І показалося мені, що час од часу по ночам вони виходять з своїх рам на раду і розмовляють проміж собою, бо чого ж такі сумні і тяжко замислені обличчя на геть усіх портретах. Яка туга зв'ялила їх серце, який сум і важка-преважка турбота в очах.

Часом до льоху заходять перевірити, чи всі в'язні є. Се визначало завжди зміну директора музею-в'язниці. Приходили в супроводі молодця з револьвером. Тоді портретам доводилося чувати різні сентенції про історію, політику, мистецтво. Сентенції такі ж унікальні, як і музей. Потім двері замикалися знову, гремів замок важкий мазепинських часів⁵¹, і знову наступала тиша. І довго дивилися Богдан з Іваном один на одного, дивилися щось років кільканадцять, аж поки одного разу не вилетіли в повітря, розірвані вшмаття німецькою бомбою, і не щезли навіки в полум'ї великої пожежі.

— Пускай горять к такої матері, — сказав я своїм ребятам. — Не тушите.

— І згоріло все.

— Все, — зареготав секретар Чернігівського обкому дважди герой Федоров (Орленко)⁵², розповідаючи мені про загибель малярства українського народу 17 і 18 століть.

Я пригадав се в повісті «Україна в огні», і мені дорікали, і били мене нещадно, і називали ворогом народу за те, що я образив пам'ять великого Богдана.

І я зрозумів, що таке діалектика. В руках безсердечних демагогів се страшна зброя, хоч вона і є могутнім методом в пізнанні світу і могутньою зброєю пізнавальною в руках мудреця.

21-IX-1944

НАД ДЕСНОЙ МУЗЕЙ-ТЮРЬМА

В старом-престаром Чернигове над Десной музей. Убогий, хаотичный и нудный, как и все провинциальные ограбленные «мойщиками золота» музеи. Единственное, что бросалось в глаза — сабля Богдана с незабываемой надписью, составленной без сомнения в агитпропе: «Сабля известного палача Украины, так называемого Богдана Хмельницкого, который придушил народную революцию на Украине в 1648 году».

Под музеем в подземелье заперт второй «арестованный» музей. А в нем под замками с сургучными печатями узники-портреты XVII и XVIII веков и вещи. Здесь гетманы и полковники, митрополиты, жены казацкой старшины. Все темное от времени и мрака тюрьмы. Исполнено прекрасными мастерами. Будто бы я попал на тот свет. И показалось мне, что время от времени по ночам они выходят из своих рам на совет и разговаривают между собой, иначе отчего же такие грустные и очень задумчивые лица напрочь на всех портретах. Какая тоска иссушила их сердце, какая грусть и тяжёлая-претяжёлая тревога в глазах.

Временами в подземелье заходят проверить, все ли узники на местах. Это всегда означало смену директора музея-тюрьмы. Приходили в сопровождении молодца с револьвером. Тогда портретам приходилось слышать разные сентенции об истории, политике, искусстве. Сентенции такие же уникальные, как и музей. Потом двери вновь замыкались, гремел тяжелый замок мазепинских времен, и опять наступала тишина. И долго смотрели Богдан с Иваном друг на друга, смотрели еще десяток с лишним лет, до тех пор, пока однажды не взлетели на воздух, разорванные в клочья немецкой бомбой, и не исчезли навеки в пламени большого пожара.

— Пускай горят к такой матери, — сказал я своим ребятам. — Не тушите.

— И сгорело все.

— Все, — захохотал секретарь Черниговского обкома, дважды герой Федоров (Орленко), рассказывая мне о гибели живописи украинского народа XVII и XVIII веков.

Я вспомнил это в повести «Украина в огне», и меня упрекали, и били меня беспощадно, и называли врагом народа за то, что я оскорбил память великого Богдана.

И я понял, что такое диалектика. В руках бессердечных демагогов это страшное оружие, хоть она и является могучим методом в познании мира и могучим орудием познания в руках мудреца.

21-IX-44

9-VII-44

Каже мені сьогодні мати⁵³:

— Ти знаєш, Сашко. Отже як хочеш, а наш виграє. Оце ворожили, виграє.

— Хто?

— Сталін. Ось побачиш. А на того ворожили, так буде вбитий. На німецького, як його?

— Гитлера?

— Еге. Все, що набрав, заберуть і той, і вб'ють, от побачиш, щоб я так жила.

Я засміявся, дивлячись на стару свою матір з її міжнародною ворожбою на картах. Вона слідує за всіма салютами⁵⁴, скільки гармат коли вдарили, яке місто забрали, українське чи білоруське, хочеться й їй вигнати німецьких ворогів з нашої пограбованої нещасної і нещасливої землі.

9-VII-44

Говорит мне сегодня мать:

— Ты знаешь, Сашко. Ты как хочешь, а наш выиграет. Вот гадали, выиграет.

— Кто?

— Сталин. Вот увидишь. А на того гадали, так будет убит. На немецкого, как его?

— Гитлера?

— Еге. Все, что набрал, заберут и это, и убьют, вот увидишь, чтобы я так жила.

Я засмеялся, глядя на старую свою мать с ее международным гаданием на картах. Она следит за всеми салютами, сколько пушек когда ударили, какой город отвоевали, украинский или белорусский, хочется и ей выгнать немецких врагов с нашей ограбленной, несчастной и несчастливой земли.

Бойцы Герасим Тиндеринда, Петро Волошин, Емельян Черных, Роман Смішний.

Сивий батько` Семен Лаврович

Сын мой, ты дорог и близок мне. Выслушай, что я скажу перед миром в этот торжественный моему старому сердцу день.

Жизнь для меня была родной матерью, была и злой мачехой.

Но никогда я не гнул спину перед бедой и лихолетьем и никогда не задираю голову, когда приходила радость.

Трудно тебе — ** борись.

Но если пришло к тебе счастье, пожелай, чтоб посетило оно и твоего товарища***

Самое главное в жизни — товарищ. Забудешь товарища, оставишь у біді**** — напрасно ти на світ рождався*****

13-IX-44

Москва

Сьогодні мені сповнилось п'ятдесят років⁵⁵. Коли б я вірив у бога, я попросив, помолиться б йому, аби послав він мені ясного розуму на десять літ, аби зробити щось добре для нещасливого свого народу і більш нічого б не просив.

Живу в Москві,
зневажений убогими
властями
і друзями при

* Седой отец.

** Зачеркнуто: скажи себе: «Все сделаю» — и.

*** Подчеркивания выполнены карандашом со слов: Сын мой... товарища.

**** Забудешь товарища, оставишь в беде. Зачеркнуто: лучше б тебе и на свет не родить<ся>.

***** Напрасно ты на свет родился.

владі України, що
загубила у війні
половину своїх синів.
Велика Вдовиця.

13-IX-44

Москва

Сегодня мне исполнилось пятьдесят лет. Если бы я верил в бога, я попросил, помолился бы ему, чтобы послал он мне ясного ума на десять лет, чтобы сделать что-то хорошее для несчастливого своего народа и более ничего бы не просил.

Живу в Москве,
презираемый убогими
властями
и друзьями при
власти Украины,
что потеряла в войне
половину своих сыновей.
Великая Вдова.

РАЗГОВОР ЖУРНАЛИСТА С СОЛДАТОМ-ГЕРОЕМ

- Что вы думаете о войне вообще?
— Вообще мы о ней не думаем.
— Как не думаете?
— Ну, думаем, конечно, о противнике, о точке, где снайпер, мало ли что. Мы ведь работаем на трехверстке.
— Но чем, по-вашему, кончится война, вы думаете?
— Думаю.
— Чем?
— Я думаю, она кончится тем, что меня убьют.
— Ну что вы? Вас? Наоборот. Абсолютно, нет-нет, что вы? Никогда. Ведь вы же... ведь мы же...
— Подождите. Вы посмотрите на карту: где Сталинград, где Берлин. Это же надо пройти расстояние. А человек на сколько недель, вы знаете?
— Позвольте, могут же вообще ранить.
— Есть надежда, конечно. Тут уже кому какое счастье.
— Да? Интересно. Вот видите.
— Я лично надеяться не могу. Пять раз хорошо получалось. Что ни получу — наскрозь*.
— Вот видите.

До п'єси**

Пасішник — А що, коли ніяких атомів і електронів нема? (і Вітаміну*** теж****)

* Так в тексте.

** Заголовок вписан карандашом.

*** Сохранена прописная буква оригинала.

**** Приписка в скобках выполнена карандашом.

Академік — Як нема? А що ж є?

Пасішник — Служба.

Професор С. — Ха... Интересно! Новая теория.

Академік — Служба? Хм... Весьма возможно.

Професор С. — Ха-ха-ха!

Академик — Не смейтесь. Наука знает ряд случаев, когда кажущийся на первый взгляд парадокс или... Во всяком случае положение, высказанное сейчас Хомою Григорьевичем, для многих профессоров безусловно истинно!

Професор С. — Да. Ну что же? Тоді може його варто обнародувати?

Академік — Зробіть се краще ви. Се не моя спеціальність.

Професор С. — Однако...

Пасішник — Служба і суета. Ой ще ж про вітаміни читали. А чому ж раніше, коли не було ще того вітаміну, так і їли ж неначе непогано і жили довше.

Нечитайло — Еге. Їдеш у поле. Набрал торбу хліба, без усякого вітаміну сала да картоплі, пшона, цибулі. Усякого одне слово харчу.

Професор С. — Ну і что?

Нечитайло — А то що його на мою думку пошти шо й нема.

Професор С. — Харчу?

Пасішник — Вітаміну. Ну де він там заведеться, що кажуть ніби таке вже щось мале і дрібне, їдять його мухи, що й на око не видать.

Нечитайло — Еге. Самі ж говорять.

Академік — Служба...

Пасішник — Атож*.

Академік — А хто говорить?

Пасішник — Та той же наш професор з Уставиці.

Ждуть професора Трояна.

Потім виявляється, що пасічник і є професор Троян, а Нечитайло його найближчий помічник і що в обох у них така вдача.

Або Нечитайло професор.

К пьесе

Пасечник — А что, когда никаких атомов и электронов нет? (и Витаминов тоже)

Академик — Как нет? А что же есть?

Пасечник — Служба.

Професор С. — Ха... Интересно! Новая теория.

Академик — Служба? Хм. Весьма возможно.

Професор С. — Ха-ха-ха!

Академик — Не смейтесь. Наука знает ряд случаев, когда кажущийся на первый взгляд парадокс или... Во всяком случае положение, высказанное сейчас Хомою Григорьевичем, для многих профессоров безусловно истинно!

Професор С. — Да. Ну что же? Тогда, может, его стоит обнародовать?

Академик — Сделайте это лучше вы. Это не моя специальность.

Професор С. — Однако.

Пасечник — Служба и суета. Ой, еще же о витаминах читали. А почему же раньше, когда не было еще того витамина, так и ели же вроде бы неплохо и жили дольше.

* Далее текст передан карандашом.

Нечитайло — Эге. Едешь в поле. Набрал сумку хлеба, без всякого витамина сала да картошки, пшена, лука. Всякой, одно слово, еды.

Профессор С. — Ну и что?

Нечитайло — А то, что его, по моему мнению, почти что и нет.

Профессор С. — Еды?

Пасечник — Витамина. Ну где он там заведется, что говорят, будто такое уже что-то малое и мелкое, едят его мухи, что и на глаз не видать.

Нечитайло — Эге. Сами же говорят.

Академик — Служба.

Пасечник — А вот так.

Академик — А кто говорит?

Пасечник — Но тот же наш профессор из Уставицы.

Ждут профессора Трояна. Потом оказывается, что пасечник и есть профессор Троян, а Нечитайло его ближайший помощник и что у обоих у них такая натура.

Или Нечитайло профессор.

Написати епізод про народну медицину, оповідання комсомольця Середи і сцену чи дію про смерть проф. Хоршака.

Написать эпизод о народной медицине, рассказ комсомольца Середы и сцену или действие о смерти проф. Хоршака.

Профессор: ...Да. Так вот прошу вас, будьте любезны, считать себя посланным к чертовой матери вон и вообще...

Гусак: Николай Митрофанович!

Профессор: Подождите. Не перебивайте меня. Это я давно решил, и, будьте любезны, извольте выполнить это незамедлительно*. В противном случае вы вынуждены будете считать себя оскорбленным вследствие действием**, ударенным по физиономии.

(берет телефонную трубку).

Город. Ага, город. Пожалуйста. Ка ноль минус сорок семь плюс. Миусы. Не перебивайте меня. Как какие? Мария, Иван, усы!*** Поняли? Ах, боже мой. Ну вот, сорок семь плюс восемь семь. Квадрат плюс единица.

— Ви в бога вірите?

— Да я й сама вже не знаю****

Высшее благо — хорошее состояние духа, спокойствие, свобода от страха и ненависти.

Д-т⁵⁶.

— Стій!

— Чого ти?

* Зачеркнуто: уйти.

** Так в тексте.

*** На полях: И эти.

**** — Вы в бога верите?

— Да я и сама уже не знаю.

- Націоналісти?*
- Та де в нечистого**
- Хто такі?
- Драстуйте.
- Стріляю!
- Свої***

-
- А чого у вас, тітко, такі діти брудні?
 - А хто їх знає. Щасливі, то й брудні****

-
- Мы хотим, чтобы в будущем было лучше настоящего!
 - Да не беспокойтесь. Нам аби***** настоящее было немного лучше, и за то спасибо.

-
- Обедать еще рано. Но может быть, это...
 - Что?
 - Я не знаю. Может быть...
 - Нет.
 - Ах, нет! Благодарю вас.
 - Ха-ха-ха!
 - Пожалуйста!
 - Что, пожалуйста?
 - А что нет?

— Положительный персонаж, это который не сказал ни одного отрицательного слова.

- Хитрый, сволочь.
- А зачем нарываться на неприятности?
- А отрицательный?
- Отрицательный наоборот.
- Вот дурак.
- Ви подумайте. Старий хрін — хіба ж не женився!
- Дід Годун? Діду!

* Выделено более крупным шрифтом со слов: Стій! ... До: Націоналісти?

** Зачеркнуто: Та де в чорта.

*** — Стой!

— Чего ты?

— Националисты?

— Да ну где, черт возьми.

— Кто такие?

— Здравствуйте.

— Стреляю!

— Свои.

— А чего у вас, тётка, дети такие грязные?

— А кто их знает. Счастливые, потому и грязные.

***** Хотя бы.

- Ви ж старий вже. Нащо вам жінка?
- Як нащо? А лаяться?
- Ну що ви скажете!
- А що казати. Конечно, вже воно не те. Тепер вже я хіба вщипну коли, чи так по-лаємось, а все-таки жива людина потребує чогось...*

— Пойдите, а где ж это?..
Подождите, куда ж это?.. Хм!!!
Вот странно...

- Ви не можете мене карати. Я ж нічого не зробив?..
- Як не зробили? Мерзотник! Ви сказали...
- Я не сказав, я лише спитав. Хіба запитання є злочин?
- Ваше запитання було злочинне. Воно було глузливе.
- Клянуся, ні. Я просто хотів знати.
- А чому ви не знали? Всі знають.
- Я знаю. Але я хотів спитати лише.
- У вашому питанні вже була незгода.
- Не було, клянусь**
- Була. Брешете.
- Не було.
- Ну не було незгоди, була тенденція до неї. А од тенденції до факта раз плюнути. Знаем ми таких. Ви про що спитали?***
- Я спитав, чи не можна...
- Не можна! Следующий!.. Буде мені тут націоналізм розводити всяка наволоч.

«Нетерпимость»

- Вы не можете меня наказывать. Я же ничего не сделал?..
- Как не сделали? Мерзавец! Вы сказали.
- Я не сказал, я лишь спросил. Разве вопрос является преступлением?
- Ваш вопрос был преступен. Он был насмешлив.
- Клянусь, нет. Я просто хотел знать.
- А почему вы не знали? Все знают.
- Я знаю. Но я лишь хотел спросить.
- В вашем вопросе уже было несогласие.
- Не было, клянусь.
- Была. Врете.
- Не было.

* — Вы подумайте. Старый хрен — разве ж не женился!
— Дед Годун? Дед!
— Вы же старый уже. Зачем вам жена?
— Как зачем? А ругаться?
— Ну что вы говорите!
— А что говорить. Конечно, уже оно не то. Теперь-то уже я разве что ущипну когда, или так поруга-
емся, а все-таки живому человеку хочется чего-то...

** Зачеркнуто: — Ви сами себе обдурачили.

*** Зачеркнуто: сказали, повторить.

— Ну не было несогласия, была тенденция к нему. А от тенденции до факта раз плюнуть. Знаем мы таких. Вы о чем спросили?*

— Я спросил, нельзя ли...

— Нельзя! Следующий!.. Будет мне здесь национализм разводить всякая сволочь.

«Нетерпимость»

Старі вчені ненавидять один одного. Колись лаялися і говорять один про одного казна що.

— Ви нащо назвали мене сволочу, бездарю? Як ви сміли?

— Я не називав.

— Не брешіть. Я сам чув.

— Вибачте, я не називав, не говорив. Я тільки подумав. Як ви вмієте читати в мислях людини**

Розмова Федора Кричевського⁵⁷ як він десь когось якось побив (князя)***
Пригадати розмову про лампи****

Великий вчений і тупа бездара імпазантна*****

Сон. Персонаж спить. Персонаж з сну і персонаж з дії*****

Пригадати Святослава.

Потім персонаж з сну появляється в дії (сон в руку)*****

Знаменитий професор розповідає про суп з тортів... його покликали. Аплодисменти маси (студентів, професорів)... він вийшов на трибуну величний*****

Федір Кричевський***** — Не Іспанія***** , а рядом там така маленькая чепуховинка.

Я — Португалія*****

Ф.К.***** — Во! Она самая.

* Зачеркнуто: сказали, повторите.

** Старые ученые ненавидят друг друга. Когда-то ругались и говорят друг о друге бог знает что.

— Вы зачем назвали меня сволочью, бездарью? Как вы смели?

— Я не называл

— Не врете. Я сам слышал.

— Простите, я не называл, не говорил. Я только подумал. Как вы умеете читать в мыслях человека.

*** Разговор Федора Кричевского, как он где-то кого-то как-то побил (князя).

**** Вспомнить разговор о лампах.

***** Большой ученый и тупая бездарь импазантная.

***** Сон. Персонаж спит. Персонаж из сна и персонаж из действия.

***** Вспомнить Святослава. Потом персонаж из сна появляется в действии (сон в руку).

***** Знаменитый профессор рассказывает о супе из тортов. Его позвали. Аплодисменты массы (студентов, профессоров). Он вышел на трибуну величественный.

***** Федор Кричевский.

***** Не Испания.

***** Португалия.

***** Зачеркнуто: Вот именно.

ТЕТРАДЬ 2

Обірвані, брудні, обморожені румунські і італійські полонені солдати кинулися на таких же жалюгідних німецьких полонених і почалася бійка. Їх не можна було розняти, це було видовище гидке і символічне. Люди дивилися на це з огидою як на щось нелюдське, найогидніше.

Горбаті німецькі солдати. Криві, тонкі, як глисти*.

Полонених німців били жінки, і наші конвоїри нічого не могли вдіяти. Проба захистити ні до чого не привела. Жінки були злі і страшні. Це була сама ненависть**

Полонені, яких били жінки і діти на пожарищі, мовчали. Вони знали, що давно вже заслужили любої кари, не те що бійки***

— «Я тільки зольдат...

— От за це ми тебе і розстріляємо. Нам не потрібні солдати. Нам потрібні люди. Досить солдат****

Чим більш німці боялися населення, тим більш вони його нищили*****

Пригадати розмову з професором Ільченком. Переправу через Дніпро коло Каховки і т. і.*****

— Через десять хвилин ми вас розстріляєм. Можете написати листа матері і дружині.

— ...Ради бога... Я тільки солдат...

* Оборванные, грязные, обмороженные румынские и итальянские пленные солдаты бросились на таких же жалких немецких пленников, и началась драка. Их нельзя было разнять, это было зрелище тошнотворное и символичное. Люди смотрели на это с отвращением, как на что-то нечеловеческое, самое отвратительное.

** Горбатые немецкие солдаты. Кривые, тонкие, как глисты.

*** Пленных немцев били женщины, и наши конвоиры ничего не могли поделать. Попытка защититься ни к чему не привела. Женщины были злые и страшные. Это была сама ненависть.

**** Пленные, которых били женщины и дети на пожарище, молчали. Они знали, что давно уже заслужили любого наказания, не то что драки.

***** — «Я только зольдат...

— Вот за это мы тебя и расстреляем. Нам не нужны солдаты. Нам нужны люди. Хватит солдат.

***** Чем больше немцы боялись населения, тем больше они его уничтожали.

***** Вспомните разговор с профессором Ильченко. Переправу через Днепр около Каховки и т. д.

— От за це солдафонство...^{*} Людству не потрібні солдати**

Трагічний пафос відступу і жертв. Скот. Хліб. Нищення. Філософія нищення. Самогубство заводів-гігантів. Дніпрельстан⁵⁸. Вибух — Просьба будівника-директора⁵⁹ не рвать. Телефонічна відповідь т. Сталіна***

Не забути про лавину втікачів «поляків»****

Мати убила чи видала партизанам свого сина гетьманця, що прийшов був з німцями до села. Так нікому й не сказавши, що то був її син. Сором переміг материнське горе*****

У селі відкрили церкву. Піп у церкві. Служба. Людей нема. Поява німців і т. д.*****

Німці прикривали свій ганебний наступ нашим населенням. Діди, жінки, діти. Їх гнали німці перед собою. Примовкали наші кулемети. Тоді у страшній тиші чути було слова і голоси жінок — стріляйте по нас, не жалійте, стріляйте, товариші. Рятуйте себе і Україну, нашу скривавлену матір*****

Баби почали бити полоненого. Їх не можна було оборонити. Розмова баб при цьому*****

Командири вчені*****

Дід різав ботвиння, не звертаючи уваги на шалений артилерійський обстріл і бомбардування.

— А ну їх. Багато їх тут стріляє, а смерть одна. Та й ніколи мені. Роботи багато*****

Німці наказали відкрити церкви. За відсутністю приміщень церкви відкриті в школах. В школах вчать німецької мови і закону божого.

* Зачеркнуто: нам.

** — Через десять минут мы вас расстреляем. Можете написать письмо матери и жене.

— ...Ради бога... Я только солдат...

— Вот за это солдафонство... Человечеству не нужны солдаты.

*** Трагический пафос отступления и жертв. Скот. Хлеб. Уничтожение. Философия уничтожения. Самоубийство заводов-гигантов. Днепрогэс. Взрыв — Просьба строителя-директора не рвать. Телефонный ответ т. Сталина.

**** Не забыть о лавине беглецов «поляков».

**** Мать убила или выдала партизанам своего сына гетманца, который пришел с немцами в село. Так никому и не сказав, что это был ее сын. Стыд победил материнское горе.

***** В селе открыли церковь. Поп в церкви. Служба. Людей нет. Появление немцев и т. д.

***** Немцы прикрывали свое позорное наступление нашим населением. Старики, женщины, дети. Их гнали немцы перед собой. Замолкали наши пулеметы. Тогда в страшной тишине слышались слова и голоса женщин — стреляйте по нам, не жалейте, стреляйте, товарищи. Спасайте себя и Украину, нашу окривавленную мать.

***** Текст отчеркнут одной чертой: Німцы... матір.

***** Бабы начали бить пленного. Их нельзя было защитить. Разговор баб при этом.

***** Командиры ученые.

***** Дед резал ботву, не обращая внимание на сильный артиллерийский обстрел и бомбардировку. — А ну их. Много их здесь стреляет, а смерть одна. Да и некогда мне. Работы много.

— Діти, я вам мушу сказати, що бог є. — сказав учитель і заплакав.
— А раніше ж ви казали, що немає'.

Селяни одразу ж визнають конспіраторів, але прикидаються, що не визнають**

Був настрої вичікувальний. Зараз всі селяни проти німців***

Дезертир — «Так, був проти. А зараз оце хату, жінку, дітей спалю і в ліс****

Гості на Різдво. Розмова дезертирів*****

Голод. Гине Харків. Населення тікає від голоду*****

Нелюдські умови життя воєннопонених. У яму їм кидають дохлу коняку. В ямі її розривають зубами і на шматки*****

Повішені падають з петель і розбиваються, як мармурові статуї*****

Показати паліїв, що палять українські села*****

І розстрілюють людей*****

Дід Біличенко, що під час бою розстріляв багато німців і вмер, це Левко Цар⁶⁰*****

— Що дивізія? Дивізія це на раз пообідать*****

У Чернігові. Божевільня на вулиці під час обстрілу і регочуть. Один грає на роялі на пожарищі. Розлетівся будинок. Чудом лишився рояль. Сидить божевільний і грає щось веселе «і шумить і гуде, дрібен дощик іде», приспівує і регоче*****

* Немцы приказали открыть церкви. Из-за отсутствия помещений церкви открыты в школах. В школах учат немецкий язык и закон божий.

— Дети, я вам должен сказать, что бог есть, — сказал учитель и заплакал.

— А раньше же вы говорили, что нет.

** Крестьяне сразу же узнают конспираторов, но притворяются, что не узнают.

*** Было настроение выжидательное. В настоящий момент все крестьяне против немцев.

**** Дезертир — «Да, был против. А сейчас вот хату, жену, детей сожгу и в лес.

***** Гости на Рождество. Разговор дезертиров.

***** Голод. Погибает Харьков. Население бежит от голода.

***** Нечеловеческие условия жизни военнопленных. В яму им бросают дохлую лошадь. В яме ее разрывают зубами на куски.

***** Повешенные падают из петли и разбиваются, как мраморные статуи.

***** Показать поджигателей, которые жгут украинские села.

***** И расстреливают людей.

***** Дед Биличенко, что во время боя расстрелял много немцев и умер, это Левко Царь.

***** — Что дивизия? Дивизия — это на раз пообедать.

***** В Чернигове. Сумасшедший дом на улице во время обстрела и хохочут. Один играет на рояле на пожарище. Разлетелся дом. Чудом остался рояль. Сидит сумасшедший и играет что-то веселое «и шумит и гудит, мелкий дождик идет», подпеваает и хохочет.

— І сміх, і гріх.

— Ну й смійтеся. А я зроду не сміявся і сміятися не збираюсь. І не співав. Зараз треба соціалізм будувати, а не сміятись.

— Ну, якщо ви такий, то хай він згорить або краще мені здохти, щоб хоч не бачити його.

— Будь ласка. Вольному воля. А я завжди говорив серйозно*.

Я людина серйозна. Я ніколи в житті не сміявся. І мені противно дивитися, коли люди сміються.

— А ми ото, дурні, все сміємося та плачем**

Велика і надзвичайна тема — українська жінка і війна. Хто виніс і витяг на своїх плечах найбільш лиха, жорстокостей, ганьби, насильства? Українська мати, сестра, жінка, улюблена.

Большая и чрезвычайная тема — украинская женщина и война. Кто вынес и вытащил на своих плечах больше всего бед, жестокостей, позора, насилия? Украинская мать, сестра, женщина, возлюбленная.

Коло Запоріжжя німці послали за водою голих жінок до Дніпра, щоб наші не стріляли (можна показати цю потрясаючу сцену)***

6-III-42

Ворошиловград

Дід Біличенко — герой — Левко Цар. Умирає героєм. Слова про те, як він став безсмертним****

Німець гвалтував жінку. Вона одбивалася до останнього. Вона була вже майже голою. Вона уже була під насильником, і все ж він не міг її взяти. Тоді він застрелив її в лоб з револьвера і згвалтував її мертву...

Так було його застигнуто і вбито.

Немец насилывал женщину. Она отбивалась до последнего. Она была уже почти голой. Она уже была под насильником, и все же он не мог ее взять. Тогда он застрелил ее в лоб из револьвера и изнасилывал ее мертвую.

Так его застали и убили.

* — И смех, и грех.

— Ну и смейтесь. А я отроду не смеялся и смеяться не собираюсь. И не пел. Сейчас нужно социализм строить, а не смеяться.

— Ну, если вы такой, то пусть он сгорит, или лучше мне здохнуть, чтобы вовсе его не видеть.

— Будь добр. Вольному воля. А я всегда говорил серьезно.

** Я человек серьезный. Я никогда в жизни не смеялся. И мне противно смотреть, когда люди смеются.

— А мы вот, дураки, все смеемся и плачем.

*** Под Запорожьем немцы посылали за водой голых женщин к Днепру, чтобы наши не стреляли (можно показать эту потрясающую сцену).

**** Дед Биличенко — герой — Левко Царь. Умирает героём. Слова о том, как он стал бессмертным.

Замучені і зганьблені, голодні нещасні жінки плакали, цілували наших бійців, цілували все, що було на них, цілували зброю, припадали до холодних танків на снігу і поливали їх гарячими сльозами. І на все це не можна було нікому дивитися без сліз. Радість і горе. То сльози наших матерів, нашої розтерзаної многострадалної України.

Замученные и поруганные, голодные несчастные женщины плакали, целовали наших бойцов, целовали все, что на них, целовали оружие, припадали к холодным танкам на снегу и поливали их горькими слезами. И на все это нельзя было никому смотреть без слез. Радость и горе. То слезы наших матерей, нашей растерзанной многострадалной Украины.

Допрос начальника партизанського отряда. Комуніст. Нічого не скажу. Скажеш. Ні. Ми тебе будемо питати — обрубимо руки, виколем очі і т. д. Не скажу. Не сказав ні слова.

Остап мій, Остап мій... Ти невмирущий⁶¹.

Допрос начальника партизанского отряда. Коммунист. Ничего не скажу. Скажешь. Нет. Мы тебя будем пытаться — обрубим руки, выколем глаза и т. д. Не скажу. Не сказал ни слова.

Остап мой, Остап мой... Ты бессмертен.

Виколете очі, обрубаєте руки і т. д. Це єдине, що ви можете зі мною зробити. Я сміюся над вами. Ви можете у мене одняти життя. Але я уже безсмертний. Я сміюся над вами. Душа моя вільна од вас. Її ви не купите і не звоюєте.

Выколете глаза, обрубите руки и т. д. Это единственное, что вы можете со мной сделать. Я смеюсь над вами. Вы можете отнять у меня жизнь. Но я уже бессмертный. Я смеюсь над вами. Душа моя свободна от вас. Ее вы не купите и не завоюете.

По всій картині⁶² німці мусять, крім вбивств, обов'язково їсти. Нашествіє пацюків і мишей. Це злидні. Це викликає у жінок наших огиду і презирство.

Можливо, що вони призначили Левка Царя старостою⁶³. Левко, правда, одмовлявся, але після сильних побоїв погодився*.

По всей картине немцы должны, кроме убийств, обязательно есть. Нашествие крыс и мышей. Это нищета. Это вызывает у женщин наших отвращение и презрение.

Возможно, что они назначили Левка Царя старостой. Левко, правда, отказывался, но после сильных побоев согласился.

Слідує показати учителів і учительок і можливо щось ніби зрадника і шпигуна Любченка^{** ***64}.

Основна ідея — непереможна, незламна сила нашого народу, його непохитний дух, його віра у тимчасовість окупації і його здатність до визвольної боротьби. Себто продовження історії. Розмови (екскурси) історичні зробити обов'язково.

* Абзац отмечен на полях одной чертой карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Следует показать учителей и учительниц и, возможно, кого-то наподобие предателя и шпиона Любченко.

Основная идея — непобедимая, несокрушимая сила нашего народа, его непреклонный дух, его вера во временность оккупации и его способность к освободительной борьбе. То есть продолжение истории. Разговоры (экскурсы) исторические сделать обязательно.

В режисерському виконанні передбачити і урахувати нову нетрафаретну механіку вбивства на війні. Автоматичність, так би мовити, неприцільні постріли. Такі ж не картинні, неефектні і падіння убитих. Може, навіть обминути зовсім у фільмі середні та крупні зупинки стрільби і смерті.

В режиссерском исполнении предусмотреть и учесть новую нетрафаретную механику убийства на войне. Автоматизм, так сказать, неприцельные выстрелы. Такие же незрелищные, неэффективные и падения убитых. Может, даже совсем избежать в фильме средних и крупных остановок со стрельбой и смертью.

Мина Нечитайло після німецьких жаклих катувань звернувся до німців з такими словами:

«Плохі ваші діла. Ви діло програли або ж пропали ви всі до одного. Хіба це війна? Це не війна. Це безстыдство і занепад вашого народу. Стреляйте, вішайте мене, чорт вашу душу бере, я й дивитися на вас не хочу.

Мина Нечитайло после немецких ужасных истязаний обратился к немцам с такими словами:

«Плохи ваши дела. Вы дело проиграли, или вы пропали все до одного. Разве это война? Это не война. Это бесстыдство и упадок вашего народа. Стреляйте, вешайте меня, черт вас подери, я и смотреть на вас не хочу.

Зробити «очну ставку» Нечитайла, Левка чи ще когось з партизан, чи партизанок, з кимсь із близьких, дорогих, рідних, живих чи мертвих, чи тут не казаних, і повне мовчання і непризнанне невзнаванне, що свідчило б про велетенську духовну силу людей. — «Не знаю цієї людини, не знаю».

— Твій син? — Не знаю цієї людини.

— Твій батько? — Не знаю цієї людини.

Сделать «очную ставку» Нечитайло, Левка или еще кого-нибудь из партизан или партизанок, с кем-то из близких, дорогих, родных, живых или мертвых, или здесь не представленных, и полное молчание и непризнанная неузнанность, которые свидетельствовали бы о громадной духовной силе людей: «Не знаю этого человека, не знаю».

— Твой сын? — Не знаю этого человека.

— Твой отец? — Не знаю этого человека.

Кари і страти людей проводилися обов'язково прилюдно. Людей зганяли насильно*.

Хати-доти з ходами сполучень обов'язково виставити, як одне з дієвих місць**

* Пытки и казни людей проводились обязательно прилюдно. Людей сгоняли насильно.

** Хаты-доты с ходами сообщений обязательно выставить, как одно из мест действия.

Бойцы плакали. Отчего люди плакали? Плач мужчин, плач <вдов?>, плач в поле, плач в доме. Пришел к семье (дезертир), сел у стола и горько заплакал. Плач!*

Река. Огромная масса плывущих немецких трупов**

Замерзшие трупы.

Развалины, кровать, бой, отдых. Ночь, пожары. Усталость. Кровать у трубы.

Заморені, втомлені увійшли бійці (батальйон) до села. На 450 дворів лишилося 5 хат. Решта спалена. Бійці розташувалися навколо труб. Чомусь були цілі ліжка. Тут і гармонь і пісні. Холод. Запалили вогнища.

Изнурённые, уставшие вошли бойцы (батальон) в село. На 450 дворов осталось 5 хат. Остальные сожжены. Бойцы расположились около труб. Почему-то были целы кровати. Тут и гармонь и песни. Холод. Зажгли костер.

Багато вогнищ. Німці почали обстрілювати. Вибухи серед вогнищ. На вибухи не звертали уваги. Поснули.

Вибух — поруч спить людина і не чує.

Много костров. Немцы стали обстреливать. Взрывы среди костров. На взрывы не обращали внимания. Уснули. Взрыв — рядом спит человек и не слышит.

Повилізули люди з льохів. Увійшли наші. Жінка запрошує до хати. Відчиняє двері — вибух. Двері були заміновані. Чи скриня, чи вікно. Так загинули люде.

Вылезли люди из погребов. Вошли наши. Женщина приглашает в дом. Открывает дверь — взрыв. Дверь была заминирована. Или сундук, или окно. Так погибли люди.

Стрільба без прицілу. Смерть без пози (заморився, ікнув)***

Таким чином, у картині убивства і вбиті не приймаються до уваги. Тому їх не треба зупиняти чи на них спинятися статикою****

Самим страшним під час відступу був плач жінок. Коли я згадую зараз відступ, я бачу довгі, довгі дороги і числені села і околиці, і скрізь жіночий невимовний плач. Плакала Україна. Вона плакала, гірко ридала, свого дома проклинала, ой синочки мої, синочки, на кого ж ви мене покидаєте. Куди ведуть ваші дороги? Хто нагодує вас, хто вас догляне? Де загубите ви свої молоді голови? Хто повернеться? Верніться!

Жито, пшениці похилились у наших степах. Верніться. На кого ви нас покидаєте? Ой діточки наші. Куди вас женуть. Покидаєте ви нас на горе, на поталу, на знуцання ворогу.

* Вписано карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Стрельба без прицела. Смерть без позы (устал, икнул).

**** Таким образом, в картине убийства и убитые не принимаются во внимание. Поэтому их не нужно зупиняти или на них останавливаться статикой.

Чи занесе ж ворон кості ваші додому. Чи побачите, чи найдете ж ви могили наші, чи втопчуть нас у землю німці, що й сліду не стане на землі*.

Віють собаки, віщують недолю і небачені птиці літають уночі над селом і віщують недолю, і реве худоба уночі і віщує недолю. Біжать миші степами нечисленні на схід віщуючи недолю. Сини наші, наша надіє, смутку наш.

Ой побіжу ж я за вами хоч годиночку, поки не впаду на землю. Стогне земля піді мною, стогне, шумить, стугонить, чує недолю. Най свідчиться силою людина, закута в залізо і сталь, іде смерть наша, іде наша смерть, наша наруга.

Діти наші...

Брате мій, дружино мій. Тату!

Прощайте, мамо. Я не чую вас. Наше життя й горе і смерть потонуло в океані горя, розтворилося, як крапля у морі.

Така наша доля нещаслива. Така нещаслива земля наша. Плаче дівчина, плаче сестра, плаче дружина, плачуть діти.

Тату наш! Верніться.

Тату наш молодий, заріже нас німець. Вип'є нашу дитячу кров, висмокче, собі вицідить. Заморить нас вошами та голодом. Прощайте, мої квіти ніжні, прощайте.

Батьки палили хати.

Дівчата плакали. Дівчата поїли нас холодною водою і мовчали, і вдивлялися в наші очі широко розчиненими очима, і** мовчки впрошали свою сумну долю. Що жде мене? Що жде красу мою, мою молодість. В очах дівочих був невимовний сум і невловиме невимовне передбачення, передчуття недолі. Недоля простягла свою тінь на землю нашу, на народ наш. Ми йшли на схід.

Ми не йшли на схід.

Ми кидали свою зброю і крадькома йшли до своїх хат. Ми ставали дезертирами, ще на більше горе матері полишені. Нас проклинали люди через тиждень, і ми самі себе кляли і плакали, коли ворог прийшов у наше село. Тоді ми палили свої хати, з жінками і дітками і тікали в ліси, оглядаючись на своє страшне пожарище. Прощайте.

Є бог — плюнь йому у всевидяче око. Немає бога — простіть нас. Загинемо й ми у боротьбі зі зброєю в руках. Не загинемо, будуть у нас другі жінки і другі діти. Та же ніколи не забудемо ми вас, за вашу муку, і за їхнє щастя...

Огонь по німцям.

Партизани.

Дівчата — краса землі нашої. З невимовним сумом дивляться вони нам услід. Білі обличчя їхні, і білі губи їх сухі, як у ангелів архістратигів. Завмирили серця дівочі у німій тузі, і світ плив у їх очах од передчуття наруги, гвалтувань, сорому і невимовних передчувань вагітності від ворогів⁶⁵.

Самым страшным во время отступления был женский плач. Когда я вспоминаю сейчас отступление, я вижу длинные, длинные дороги и бесчисленные села и околицы, и повсюду женский невыразимый плач. Плакала Украина. Она плакала, горько рыдала, свой дом проклинала, ой сыночки мои, сыночки, на кого же вы меня покидаете. Куда ведут ваши дороги? Кто накормит вас, кто за вами будет ухаживать? Где сложите вы свои молодые головы? Кто вернется? Вернитесь!

* На полях вынесено: на землі.

** Зачеркнуто: вони.

Рожь, пшеница склонилась в наших степях. Вернитесь. На кого вы нас покидаете? Ой, деточки наши. Куда вас гонят. Покидаете вы нас на горе, на растерзание, на мучения врагу. Вернет ли ворон кости ваши домой. Увидите ли, найдете ли вы могилы наши, или втопчут нас в землю немцы, да так, что и следа не останется на земле*

Воют собаки, чуют беду, и невиданные птицы летают ночью над селом и чуют беду, и ревет скот ночью и чует беду. Бегут бесчисленные мыши степями, на восток, предвещая беду. Сыновья наши, наша надежда, печаль наша.

Ой побегу же я за вами хоть часик, пока не упаду на землю. Стонет земля подо мной, стонет, шумит, гудит, чует беду. Пусть покажет себя сила вражья, закованная в железо и сталь, идет смерть наша, идет наша смерть, наша мука.

Дети наши...

Брат мой, мой. Отец!

Прощайте, мама. Я не слышу вас. Наша жизнь — горе и смерть утонули в океане горя, растворились, как капля в море.

Такова наша несчастливая судьба. Такова несчастная земля наша. Плачет девушка, плачет сестра, жена плачет, плачут дети.

Отец наш! Вернитесь.

Отец наш молодой, зарежет нас немец. Выпьет нашу детскую кровь, высосет, сцедит себе. Заморит нас вшами и голодом. Прощайте, мои нежные цветы, прощайте.

Родители жгли дома.

Девушки плакали. Девушки поили нас холодной водой и молчали, и всматривались в наши глаза широко распахнутыми глазами, и молча вопрошали о своей печальной судьбе. Что ждет меня? Что ждет красоту мою, мою молодость. В девичьих глазах была невыразимая печаль и неуловимое невыразимое ожидание, предчувствие несчастья. Несчастье простерло свою тень над нашей землей, над нашим народом. Мы шли на восток.

Мы не шли на восток.

Мы бросали свое оружие и крадучись шли к своим домам. Мы становились дезертирами, и еще на большее горе оставлены матери. Нас проклинали люди через неделю, и мы сами себя проклинали и плакали, когда враг пришел в нашу деревню. Тогда мы жгли свои дома, с женами и детьми, и убегали в леса, оглядываясь на свое страшное пожарище. Прощайте.

Есть бог — плюньте ему в всевидящее око. Нет бога — простите нас. Погибнем и мы в борьбе с оружием в руках. Не погибнем, будут у нас другие женщины и другие дети. И уже никогда не забудем мы вас, за вашу муку, и за их счастье...

Огонь по немцам.

Партизаны.

Девушки — красота земли нашей. С невыразимой грустью смотрят они нам вслед. Белые лица их, и побелели их сухие губы, как у ангелов-архистратигов. Замирали сердца девичьи в немой тоске, и мир плыл в их глазах от предчувствия надругательств, изнасилований, стыда и невыразимых предчувствий беременности от врагов.

Одбивали ми у німців наші села. Напівспалені, поруйновані, знемічнені, зганьблені, поругані. Вилізали нам назустріч наші люде. Вилізали ті, кого німці не витягли чи не змогли забрати з собою. Люди не радувалися своєму звільненню. Їм нічим було радуватися. Не було сили. Вони дивилися на нас бліді, умучені і на людському чолі лежало тавро чогось такого, що не можна висловити ніякими словами — тавро ганьби, знущань, морального розкладу. Це були бідні, згвалтовані і опалені спустілі людські душі. Такими

* На полях вынесено: на земле.

вони вже і вмрут. Горе, горе, чому ти так полюбило народ мій многостраждальний? Чого влізло ти в нашу історію, як гадина в серце і не вигнати тебе, не заклясти?

Ворошиловград

18-III-42 вагон

Отбивали мы у немцев наши села. Наполовину сожженные, опустошенные, онемеченные, опозоренные, поруганные. Вылезали нам навстречу наши люди. Вылезали те, кого немцы не вытянули или не смогли забрать с собой. Люди не радовались своему освобождению. Им нечем было радоваться. Не было силы. Они смотрели на нас, бледные, измученные, и на человеческом облике лежало клеймо чего-то такого, что нельзя выразить никакими словами — клеймо позора, издевательств, морального разложения. Это были бедные, изнасилованные и опаленные опустевшие человеческие души. Такими они уже и умрут. Горе, горе, почему ты так полюбило народ мой многостраждальный? Зачем влезло ты в нашу историю, как гадина в сердце, и не изгнать тебя, не проклясть?

Ворошиловград

18-III-42 вагон

Самоубийство немцев. Повторить несколько раз.

Німці в хаті чи у клуні стріляють з гармати. Вривається танк і нищить все, що було у клуні.

Жалість німецького офіцера-інваліда на відсутність пошани до нього з боку німецької молоді. — «А за що шанувати скотину і бандита?» (Фельетон Заславського⁶⁶).

Жалость немецкого офицера-инвалида на отсутствие уважения к нему со стороны немецкой молодежи. — «А за что уважать скотину и бандита?» (Фельетон Заславского).

Оповідання Косарика⁶⁷ про бабусю, що в неї був шпиталь. Я щоранку оце заходжу у клуню, перевертаю мертвих, дивлюся, чи немає кого знайомого.

— Не страшно?

— Ні. То колись було мертвих страшно. Тепер мертві люде не страшні. Тепер живі страшні.

Якась війна не та, що раніше. Раніше царі билися за землю, а зараз б'ються не за землю, а за класовість.

Тому такі й жорстокі.

Рассказ Косарика о бабушке, у которой был госпиталь. Я вот каждое утро захожу в осин, переворачиваю мертвых, смотрю, нет ли кого знакомого.

— Не страшно?

— Нет. Это раньше мертвых боялись. Теперь мертвые не страшны. Теперь живые страшны.

Какая-то война не такая, что была раньше. Раньше цари сражались за землю, а сейчас сражаются не за землю, а за классовость.

Потому-то такие жестокие.

Показати, крім жратви, ще різні способи німих розмов.

* Немцы в хате или в овине стреляют из гаубицы. Врывается танк и уничтожает всё, что было в овине.

1. Німець кудкудає курицею і грає курку.

Баба — не знаю, що це таке, баба глузує.

2. Німець хоче сала. Він зображає свиню. Довго, на всі лади — баба прикидається, що не знає. Тоді він починає її бити і знов хрюкає.

3. Третій. Хочє меду — гудє бджолою.

Показать, кроме жратвы, еще разные способы немых разговоров.

1. Немец кудахчет курицей и играет курицу.

Баба — не знаю, что это такое, баба глумится.

2. Немец хочет сала. Он изображает свинью. Долго, на все лады — баба притворяется, что не знает. Тогда он начинает ее бить и вновь хрюкает.

3. Третий. Хочет меда — гудит пчелой.

Ці сцени було б дуже добре розіграти з Оленою Нечитайловою*.

Від удару на близькій дистанції т. Колчана** німецький танк підлетів угору і репнув, як шкалярюща***

Німці згвалтували всіх дівчат. Дівчатка літ по 15—16, бліді, замучені, плачуть тихенько****

Написати і не забути чи ввести в сценарій характерного твердого і замкненого, як горіх, чотирнадцятилітнього хлопця, сина партизана, що був блискучим розвідником і знищив багато німців. Він не любить оповідати, а батько вважає його придуркуватим. Щось по манерам вроді малого Миши***** Запорожця (Опов'ідання> Косарика)*****

Написать и не забыть или ввести в сценарий характерного твердого и замкнутого, как орех, четырнадцатилетнего парня, сына партизана, который был блестящим разведчиком и уничтожил много немцев. Он не любит рассказывать, а отец считает его придурковатым. Нечто по манерам вроде малого Миши Запорожца (Рассказ Косарика).

Вилізали діти з погребів і землянок бліді і жовті, вони зразу ж сліпли, дивлячись на сніги. Вони довгі часи не бачили світу*****

Німецькі офіцери — скоти і мерзотники, як на заказ. Вони огидніші од своїх хамських солдатів. Вони крали, били, грабували і гвалтували. Перед ними тремтіло наше населення і німецькі солдати-пси.

Немецкие офицеры — скоты и мерзавцы, как на заказ. Они отвратительнее своих хамских солдат. Они воровали, били, грабили и насильовали. Перед ними дрожало наше население и немецкие солдаты-псы.

* Эти сцены неплохо было бы разыграть с Еленой Нечитайло.

** Зачеркнуто: то.

*** От удара на близкой дистанции т. Колчана немецкий танк подлетел вверх и треснул, как скорлупа.

**** Немцы изнасиловали всех девушек. Девочки лет по 15—16, бледные, измученные, плачут тихонько.

***** Так в тексте.

***** Так в тексте.

***** Вылезали дети из погребов и землянок, бледные и желтые, они сразу же слепли, глядя на снега. Они очень долго не видели света.

На мене находить такий восторг, така сила, що коли б я могла, я зробилась би невидимою птицею. Я полетіла б на фронт і клювала б ворогу очі, рвала б його когтями, біла б його крилами, лякала б його страшним своїм криком.

На меня находит такой восторг, такая сила, что, если бы я могла, я стала бы невидимой птицей. Я полетела бы на фронт и клевала бы врагу глаза, рвала бы его когтями, біла бы его крыльями, пугала бы его страшным своим криком.

Як гнали корів на схід. Як умирали дорогоцінні корови, і як плакали над ними баби. Як плакала і причитала тітка Уляна, згадуючи, як вона пестила корову, мила її і готувала до виставки.

Как гнали коров на восток. Как умирали драгоценные коровы, и как плакали над ними бабы. Как плакала и причитала тетка Уляна, вспоминая, как она холила корову, мыла ее и готовила к выставке.

Село. П'ятдесят домів палає. Дві тисячі трупів і в льоху одна однісінька забита* жінка**

Полковник Байда спиняє бійців, що впали в паніку перед танками, револьвером і матом. Бійці нарешті спиняються і відступають од Байди, подаються назад, і в очах їх світиться жах, і злобна, і темна боязнь смерті.

О, смерте наша, чому не можемо забути про тебе, до останньої миті, чому?***

Полковник Байда останавливает бойцов, впавших в панику перед танками, револьвером и матом. Бойцы наконец останавливаются и отступают от Байды, подаются назад, и в их глазах светится ужас, и злобная, и темная боязнь смерти.

О, смерть наша, почему не можем забыть о тебе, до последнего мгновения, почему?

Горить село. Зима. Відчиняються двері. Вибігає напівгола, боса дівчина, зі страшним криком з хати і біжить вулицею на поле. За нею німці. Не здогнали. Убили.

Горит село. Зима. Открывается дверь. Выбегает полуголая, босая девушка, со страшным криком из дома и бежит по улице в поле. За ней немцы. Не догнали. Убили.

Доценту спалене село. Серед руїн і попелу скелети. Це родина, і лише одна дівчинка вилзла живою з льоху. Припадає вона до материнських кісток і промовляє «і шумить, і гуде, дрібен дощик іде». Або з Шевченка.

Дотла сожженное село. Среди руин и пепла скелеты. Это семья, и только одна девочка вылезла живой из погреба. Припадает она к материнским костям и произносит: «и шумит, и гудит, мелкий дождик идет». Или из Шевченко.

У колгоспі під час важкої скрути, полону, розстрілів, грабунків, і всього, що принесла гітлерівщина —

Левко Цар — які страждання. Яка пекельна мука... А ще ж подумати, ще прийдуть наші і знайдеться і в нас молодчик не один, що не розібравшись, ні в чому, і в нікому і нічому не віруючи, почне знущатися наді мною, слугою, мовляв, Гітлера.

* Русизм: используется в значении «запуганная».

** Село. Пятьдесят домов пылают. Две тысячи трупов, и в погребе одна-единешенька запуганная женщина.

*** Отчеркнуто на полях волнистой чертой карандашом.

Сякий такий, мовляв, не втік на схід.

А як ти утечеш. Не вистачило б чемоданів на всі на 30 мільйонів.

Буде бито. Буде багато, багато горя.

— А чи виживе народ, чи, може, загине весь?

— Виживе, а як і на що буде здатний, бог один знає. Такої жертви і втрати, таких страшних і величезних, іще не знав ніхто у світі.

— Що втратив наш народ за чверть століття?

— Чверть ста мільйонів люду?

В колхозе во время тяжелых испытаний, плена, расстрелов, грабежей, и всего, что принесла гитлеровщина —

Левко Царь — какие страдания. Какая адская мука... А ведь только подумать, еще придут наши и найдется и у нас молодчик не один, не разобравшись ни в чем и никому и ничему не веря, начнет издеваться надо мной, слугой, мол, Гитлера.

Такой-сякой, мол, не бежал на восток.

А как ты скроешься. Не хватило бы чемоданов на все на 30 миллионов.

Будет побито. Будет много, много горя.

— А выживет ли народ, или, может, погибнет весь?

— Выживет, а как и на что будет способен, бог один знает. Таких жертв и потерь, таких страшных и огромных, еще не знал никто в мире.

— Что потерял наш народ за четверть века?

— Четверть сотни миллионов народа?

Танк вривається прямо в хату, в німецький штаб (зовні і всередині)*

Один з героїв сценарія чи п'єси повинен бути Героєм Радянського Союзу. Літаком він мусить прилетіти. Його жде мати, вдвляючись у небо: де ти, мій соколе, де ти, орле мій сизокрилий. Прилітай з небес та й вирви мене з неволі і понеси мене і т. д. А може краще, щоб це був Лаврін Нечитайло.

Один из героев сценария или пьесы должен быть Героєм Советского Союза. Самолетом он должен прилететь. Его ждет мать, вглядываясь в небо: где ты, мой сокол, где ты, орел мой сизокрылый. Прилетай с небес и вырви меня из неволи, и понеси меня и т. д. А может лучше, чтобы это был Лаврентий Нечитайло.

Він прилітає. Йому треба бомбардувати своє село, бо в ньому німецькі загони.

Німці прикриваються нашими людьми. Люде кричать у небо:

— Стріляйте, не жалійте нас, не жалійте.

Он прилетает. Ему надо бомбить свое село, потому что в нем немецкие отряды.

Немцы прикрываются нашими людьми. Люди кричат в небо:

— Стреляйте, не жалеайте нас, не жалеайте.

Що ж буде з народом нашим? Виживе він у цій страшній війні, чи загине од німців, од хвороб, од вошей, од голоду, знущань і катувань, і прийдуть свої, і гинутиме він від розстрілів да заслань за участь у співробітництві.

* Танк вривается прямо в дом, в немецкий штаб (снаружи и внутри).

Что же будет с нашим народом? Выживет ли он в этой страшной войне, или погибнет от немцев, от болезней, от вшей, от голода, издевательств и пыток, и придут свои, и будет гибнуть он от расстрелов и ссылок за участие в сотрудничестве.

Чи пропадуть марно наші жертви? (скористати свою статтю в «Известиях») для діалогів і сценарія взагалі*.

Зайшли переночувати до майже єдиної хати. Була повна хата. Був один поранений. Він лежав на полу біля хазяйки. Вона одвернулася од раненого, навіть не подивилася на нього і заснула, навіть слова до нього не промовила. Невже не рада вона своєму звільненню, невже щось має на душі? Так, аж потім уже узнали, що у її німці розстріляли чоловіка, батька, двох братів і сестру, а її гвалтували. Ні, нічим було радіти, у її була напівмертва душа.

— Я не радуюсь уже нічому. У мене напівмертва душа.

Зашли переночевать чуть ли не в единственную уцелевшую хату. Была полная хата. Был один раненый. Он лежал на полу возле хозяйки. Она отвернулась от раненого, даже не посмотрела на него и заснула, даже слова ему не сказала. Неужели не рада она своему освобождению, неужели что-то лежит на душе? Да, только потом уже узнали, что у нее немцы расстреляли мужа, отца, двух братьев и сестру, а ее насильовали. Нет, нечем было радоваться, у нее была полумертвая душа.

— Я не радуюсь уже ничему. У меня полумертвая душа.

— Людська душа — це чаша для горя. Коли чаша повна, скільки не лий уже, більше не вміститься. У мене, мабуть, чаша маленька. Убили в мене діток і батька, спалили мене (і т. і т. д., щось страшно). А от живу, не вмер, раніше хотів я умерти. Я кричав, я плакав уночі, я заливав світ увесь своїм горем, а горе прибавлялось, прибавлялось, прибувало, як вода весною і полилося через край.

Тепер уже, що хочте, мені байдуже. Я вже повний. Себто, я порожній.

— Человеческая душа — это чаша для горя. Когда чаша полная, сколько не лей уже, больше не поместится. У меня, видимо, чаша маленькая. Убили у меня деток и отца, сожгли меня (и т. и т. д., что-нибудь страшное). А вот живу, не умер, раньше я хотел умереть. Я кричал, я плакал ночью, я заливал мир весь своим горем, а горе прибавлялось, прибавлялось, прибывало, как вода весной, и полилось через край.

Теперь уже как хотите, мне все равно. Я уже полон. То есть я пустой.

Дійсність стала багато страшнішою за всяку навіть позбавлену смаку уяву. І її так і треба показати. Душа людська міряється повною мірою, да такою, про яку навіть і не підозрював світ. Книги і фільми про нашу правду, про наш народ мусять тріщати од жаху страждань, гніву і нечуваної сили людського духу.

Действительность стала намного страшнее любого даже лишеного вкуса воображения. И ее так и надо показать. Душа человеческая меряется полной мерой, да такой, о которой даже и не подозревал мир. Книги и фильмы о нашей правде, о нашем народе должны трещать от ужаса страданий, гнева и неслыханной силы человеческого духа.

* Будут ли напрасными наши жертвы? (воспользоваться своей статьей в «Известиях») для диалогов и сценария вообще.

Хата-дот з підземним ходом до другої хати, чи до хліва з кулеметом і т. д. По суті кажучи, все село, всі хати стоять на траншеях*.

Льох у хаті і хід до другої хати**

Партизани хлопчики літ по 16 і дівчата. Худенькі, співають, виносять поранених***

Один персонаж не може обійтися без дотепів ніде. Після доповіді про міжнародний стан, коли доповідчик сказав: «таким чином, можна зробити висновки ось які...» «що було бачили, що буде побачимо», — додав він. Всі засміялися.

Один персонаж нігде не может обойтись без острот. После доклада о международном положении, когда докладчик сказал: «таким образом, можно сделать выводы вот какие...» «что было, видели, что будет, увидим», — добавил он. Все засмеялись.

Мати дивиться на небо з погребя, з ями виглядає сина-льотчика Нечитайла. Де ти, сину****

Прилітає льотчик. Машину посадив, сам непритомний*****

Комісар вів танки в бій, виліз в люк, махнув рукою вперед і опустився мертвий*****

Показати танковий десант*****

Криворот стільки роздавив німців, що не їв два дні від огиди. Так був загиджений танк*****

Шашло — як почав я їх давити танком, то так гидко мені стало, та така злість, що здається подавив би всіх. А після бою подивився на гусениці, то аж чуть не вирвало. Кров, волосся, м'ясо, мозок.

Шашло — как начал я их давить танком, то так противно мне стало, и такая взяла злость, что, кажется, раздавил бы всех. А после боя посмотрел на гусеницы, то аж чуть не вырвало. Кровь, волосы, мясо, мозг.

Бійці так втомлялися, що падали на сніг прямо при 22° морозі і тут же засинали. Їх будили тут же, щоб вони не замерзали.*****

* Хата-дот с подземным ходом в другую хату, или в хлев с пулеметом и т. д. По сути говоря, все село, все дома стоят на траншеях.

** Погреб в доме и ход в другой дом.

*** Партизаны — мальчики лет по 16 и девушки. Худенькие, поют, выносят раненых.

**** Мать смотрит на небо из погреба, из ямы выглядывает сына-летчика Нечитайло. Где ты, сын.

***** Прилетает летчик. Машину посадил, сам без сознания.

***** Комиссар вел танки в бой, вылез из люка, махнул рукой вперед и опустился мертвый.

***** Показать танковый десант.

***** Криворот столько раздавил немцев, что не ел два дня от отвращения. Так был загажен танк.

***** Бойцы так уставали, что падали на снег прямо при 22° морозе и тут же засыпали. Их будили тут же, чтобы они не замерзали.

Прийшли німці у село. Улаштували мітинг. Після мітингу-зборів офіцер запропонував послівати українських пісень. Запропонував одній жінці починати. Вона хотіла було почати пісню і раптом гірко голосно заплакала. «Усі гори зеленіють».

Пришли немцы в деревню. Устроили митинг. После митинга-собрания офицер предложил спеть украинские песни. Предложил одной женщине начать. Она хотела было начать песню и вдруг горько громко заплакала. «Все горы зеленеют».

Мих<оэл>с⁶⁸ довго розмазував високопарний пафосний тост^{*} за «любовь к жизни» как самому доброму, как утверждение жизни, жизни, о жизни, про жизнь, жить.

Помолчите, пожалуйста.

В вашей любви к жизни, вот в этом застольном сытом панегирике, я вижу обыкновенную боязнь смерти. С этой любовью не повоюешь. С ней победишь в Ташкент.

Там на позиции остались умеющие презреть жизнь и забыть о ней. Там бойцы, а не хлюпки.

Потрібно змалювати у п'єсі чи в романі такого виспренного поца М<ихоэл>са, у якого буквально кожний крок це розрахований на ефект, пафос і глибокомисліє. Все в превосходной степени**

Чорніше чорної землі нещасні люде***

Розвідник чи партизан увійшов до хати, взяв у німця з рук глечик молока, повільно випив його, поставив на стіл, витер губи і потім перестріляв з автомату усіх шістьох німців, які не знали од несподіванки, що робить. Після цього він пішов з хати продовжувати дію.

Разведчик или партизан вошел в хату, взял у немца из рук кувшин молока, медленно выпил его, поставил на стол, вытер губы и потом перестрелял из автомата всех шестерых немцев, которые не знали од неожиданности, что делать. После этого он пошел из дома продолжать дело.

Зобразити щось вроді Р-го⁶⁹, товсту, жирну постать «журналіста», якому, по суті кажучи, все одно, що і як, для якого український народ це лише категорія кон'юнктури, який не любить і ніколи не любив народу і чужий народу. Це воша. Вона недовольна тим, що ми взимку мало посунулись вперед... А пійди, посунься сам, падлюка.

Изобразить что-то вроде Р-го, толстую, жирную фигуру «журналиста», которому, по сути говоря, все равно, что и как, для которого украинский народ — это лишь категория конъюнктуры, который не любит и никогда не любил народ и чужд народу. Это вошь. Она недовольна тем, что мы зимой мало продвинулись вперед... А пойдика, продвинься сам, подлюга.

* Мих<оэл>с долго размазывал высокопарный пафосный тост.

** Нужно обрисовать в пьесе или в романе такого выспренного поца М<ихоэл>са, у которого буквально каждый шаг рассчитан на эффект, пафос и глибокомисліє. Все в превосходной степени.

Фрагмент отчеркнут карандашом на полях. Со слов: Мих<оэл>с... степени. Под текстом поставлены три креста карандашом.

*** Чернее черной земли несчастные люди.

Записати розмову МБ⁷⁰ про культуру, про тоненьку плівочку, що стане ще тоншою через загибель багатьох людей*.

Ну й що ж. Загине якихось 50 000, да й то другорядних.

Мільйони чи гинуть і нічого. Так оці мільйони, з чого вони складаються — з тисяч, з сотень, з десятків. — А... — І в цьому новому «а» почулося щось таке холодне, жорстоке, бездушне, чого я ніколи не забуду. По суті, трусость і байдужість чиновника на котурнах. Диякон, що читає щодня молитов за парафію, яку він не любить зовсім, і не знає, і знати не хоче. Все умовлено, кукушка хвалит петуха⁷¹. Птички розсілися на віточках, і кожна зна своє місце. Нехай соб<i>

Ну и что же. Погибнет каких-то 50 000, да и то второстепенных.

Миллионы гибнут, и ничего. Так эти миллионы, из чего они состоят — из тысяч, из сотен, из десятков. — А... — И в этом новом «а» послышалось что-то такое холодное, жестокое, бездушное, чего я никогда не забуду. По сути, трусость и равнодушие чиновника на котурнах. Дьякон, что читает ежедневно молитву за приход, который он не любит вовсе, и не знает, и знать не хочет. Как условлено, кукушка хвалит петуха. Птички расселись на веточках, и каждая знает свое место. Пусть себ<e>.

Є у мене три теми —

1. Продовження старих персонаж<i>
2. Тема про долю у жінки (велика тема).
3. Світ через звільнене село у сорок зруйнованих хат, 2000 трупів і двох живих жінок. Треба додумати і поєднати їх у один твір.

Есть у меня три темы —

1. Продолжение старых персонажей.
2. Тема о судьбе женщины (большая тема).
3. Мир сквозь освобожденное село с сорока разрушенными хатами, 2000 трупами и двумя живыми женщинами.

Надо додумать и соединить их в одно произведение.

Борщівські болота. Записати все, що розповідав Коган⁷², і обов'язково найти в ЦК інструктора Костенка⁷³**

Війна стала великою, як життя, як смерть. Воює все людство. Ніби вся земна куля влетіла в якусь криваву божевільну туманність. Війна стала життям людства. І тема війни, отже, на довгі роки буде основною темою мистецтва. І кожна газета уже несе в собі цілі твори про війну. Кожний більш-менш порядний нарис ховає в собі безліч змісту. Отже, щоб не потонути у безодні надзвичайних фактів, треба добре-добре продумати конструкцію і п'єси, і оповідання, і сценарію. Україна мусить родити найсильніший твір про народ у війні, бодай один твір. Чи вистачить сили у письменників? «Гей, хто в лузі, озовися!»

30-III-42

Воронеж

* Записать разговор МБ о культуре, о тоненькой пленочке, что станет еще тоньше из-за гибели многих людей.

** Борщевские болота. Записать все, что рассказывал Коган, и обязательно найти в ЦК инструктора Костенко.

Война стала великой, как жизнь, как смерть. Воюет все человечество. Будто весь земной шар влетел в какую-то кровавую сумасшедшую туманность. Война стала жизнью человечества. И поэтому тема войны на долгие годы будет основной темой искусства. И каждая газета уже несет в себе целые произведения о войне. Каждый более-менее приличный очерк содержит в себе бездну смысла. Итак, чтобы не утонуть в пучине чрезвычайных фактов, надо хорошо-хорошо продумать конструкцию и пьесы, и рассказы, и сценария. Украина должна родить сильнейшее произведение о народе в войне, хотя бы одно произведение. Хватит ли сил у писателей? «Гей, хто в лузі, озовися!»

30-III-42
Воронеж

Краще вмерти, загинути героєм, чим жити рабом.
Краще умру стоя, чим житиму на колінцях — стріляйте, не крутіться перед очима.
Лучше умереть, погибнуть героем, чем жить рабом.
Лучше умру стоя, чем буду жить на коленях — стреляйте, не мельтешите перед глазами.

Величезні зграї вороння піднялися з-за соняшникового лану. Такі, яких ніколи і не мислив ніхто, не то що не бачив*.

По дорозі дошли туші корів і коней**

Бездомні коні у соняшниках в напівзапряжках***

І розстріляні селяни (описати їх). Це німці не встигли вивести****

І скрізь трупний сморід. Проф. Ильченко⁷⁴: Часом був такий сморід, що людей од нього нудило, у людей боліла голова і втрачалася свідомість. Трупний сморід, трупний сморід.

И везде трупный смрад. Проф. Ильченко: Временами стоял такой смрад, что людей от него тошнило, у людей болела голова, они теряли сознание. Трупный смрад, трупный смрад.

— Ну як поживаєте?
— Маєм отстрочку у смерті.
— Ну как поживаєте?
— Получили отстрочку у смерти.

— Т. Командир. Дихать не могу. Насідають. Лупцюють минами сильно.
— А ти, сукин сын, хотів чого? Ти думав, німці хлібом-сіллю стрічатимуть? Ти куди йшов? На війну. Чи на вечорниці?

— Т. Командир. Дышать не могу. Наседают. Лупят минами сильно.
— А ты, сукин сын, хотел чего? Ты думал, немцы хлебом-солью будут встречать? Ты куда шел? На войну. Или на вечеринку?

* Огромные стаи воронья поднялись из-за подсолнухового поля. Такие, которых никогда и представить не мог, а не то, что не видел.

** По дороге — дождевые туши коров и коней.

*** Бездомные кони в подсолнухах в полуупряжи.

**** И расстрелянные крестьяне (описать их). Это немцы не успели вывести.

Кучерявий, Цимбал, Байда, Неборак, Барабаш, Крапля, Сорока Василь*.

Тітка називає свою хату дотом**

Я бачив фото. На бідну стареньку хатку, похожу на бабусю, притрушену снігом, наступають бійці і танк, і підпис: наші героїчні і т. і. наступають на дзот. Бідна хатиночка, чого тільки ти не бачила на світі. Хто тебе не грабував, хто не бив тебе, не обстрілював, які люди не ночували в тобі. Часом дивно робиться, як ти стоїш іще на землі, як дивишся своїми темними віконцями на світ божий, і що в тобі є, що в тобі їдять, і що думають, і яких пісень давно вже не співають, і як плачуть... Розірвався... Загуло і ударило хатиночку важким снарядом, і розлетілася вона на кусочки, навіть диму не лишивши в повітрі. І лишилася серед снігів купа вугілля, трісок, і піч з димарем, і побиті горщики на припічку, а в пічурці пучечок сухеньких гвоздик од пристрігу***

Я видел фото. На бедную старенькую хату, похожую на старушку, припорошенную снегом, наступают бойцы и танк, и подпись: наши героические и т. д. наступают на дзот. Бедная хатка, чего только ты не видала на свете. Кто только тебя не грабил, кто только не бил тебя, не обстреливал, какие только люди не ночевали в тебе. Иногда чудно делается, как ты стоишь еще на земле, как смотришь своими темными окошками на свет божий, и что в тебе есть, что в тебе едят, и что думают, и какие песни давно уже не поют, и как плачут... Разорвался... Загудело и ударило хатку тяжелым снарядом, и она разлетелась на кусочки, даже дыма не оставив в воздухе. И осталась среди снегов куча угля, щепок, и печь с дымоходом, и побитые горшки на печке, а в печурке букетик сухоньких гвоздик от сглаза.

Як гарно воювати нашим сусідам. На кожного фронтовика по два письменника і журналіста, і пишуть, і прикрасять, і призведуть в герої. А убитому навіть красиве передсмертне письмо напишуть, не кажу вже про посмертні вірші.

Как хорошо воевать нашим соседям. На каждого фронтовика по два писателя и журналиста, и пишут, и приукрашают, и произведут в герои. А убитому даже красивое предсмертное письмо напишут, не говорю уже о посмертных стихах.

— Що ви думаєте про смерть на війні?

— Ми про її не думаємо. Ми її бачимо щодня, щогодини, ось ми, ось наші трупи. Все так просто, і ніби природно. Ми думаємо про одне — як би побільше набити німців. Інакше і не можна. Ми зі смертю примирились зарані, і тому, якщо ми з вами розмовляєм, значить маємо у неї відстрочку.

— Что вы думаете о смерти на войне?

— Мы о ней не думаем. Мы ее видим ежедневно, ежечасно: вот мы, вот наши трупы. Все так просто, и как бы естественно. Мы думаем об одном — как бы побольше побить немцев. Иначе и нельзя. Мы со смертью примирились заранее, и поэтому, если мы с вами разговариваем, значит, получили у нее отсрочку.

* Кучерявий, Цимбал, Байда, Неборак, Барабаш, Крапля, Сорока Василь.

** Тетка називає свою хату дотом.

*** Внизу сторінки рисунок хати.

Коло розбитої печі, серед руїн, лежала бабуся. Вона була мертва. Убита чи смертельно контужена. Бог її знає. Вона була акуратненька в смерті, як і в житті. Вона умерла коло печі, біля якої поралася вона з пістоліття, якщо не більше. Напевне, і в останню смертельну хвилиночку теж варила вона бійцям їсти. У її були маленькі руки з красивими ніжними довгими пальцями. Вона притулила їх жменями до долівки, і брудна долівка здавалася чистішою і теплою серед снігів.

На лиці її було багато-багато різних зморщок. Вони вкрили її риси množеством рисочок невиразимих, невимовних. І все лице її, близьке і рідне, здавалось надзвичайно зворушливо рідним і знайомим. Неначе вона наша рідна забита мати. Цілі томи думок, цілі партитури найсумнішої у світі ненаписаної музики таїлися між рисочками зморщок навколо її очей мертвих. Тримаючись восковою ручкою за бабусину спідницю, лежала верхня половинка її білявої онуки, дівчинки років п'яти.

Хто вона? Наша вона мати.

1-IV-1942

Около разбитой печи, среди руин, лежала бабушка. Она была мертва. Убита или смертельно контужена. Бог ее знает. Она была аккуратненькая в смерти так же, как и в жизни. Она умерла возле печи, возле которой возилась она с полвека, если не больше. Наверное, и в последнюю смертельную минуточку тоже варила она бойцам еду. У нее были маленькие руки с красивыми длинными нежными пальцами. Она прижала их пригоршнями к полу, и грязный пол казался чистым и теплым среди снегов.

На лице ее было много-много разных морщин. Они покрыли ее черты množеством линий невыразимых, несказанных. И все лицо ее, близкое и родное, казалось чрезвычайно трогательно родным и знакомым. Как будто она наша родная убитая мать. Целые тома мыслей, целые партитуры самой печальной в мире ненаписанной музыки таились между черточками морщин вокруг ее глаз мертвых. Держась восковой ручкой за бабушкину юбку, лежала верхняя половинка ее белокурой внучки, девочки лет пяти.

Кто она? Наша она мать.

1-IV-1942

Брати-дезертири гуляють-грають у карти. Старший брат з печі з ними розмовляє:

— У карти граєте?..

Написати розмову.

— Хай потепліє, в парт<изани> підем.

— Ось прийдуть наші, що тоді буде, — говорив один, зажурившись.

Отпущенные домой пленные.

— Чи не знаєте, що буде з нами. Нас 2 місяці, як відпустили. Напевне приїде Кр<асная> армія: постріляє.

Прохання старост к поліцейським<:>

— Сопливий німець.

Братья-дезертиры гуляют-играют в карты. Старший брат с печи с ними разговаривает:

— В карты играете?..

Написать разговор.

— Пусть потеплеет, в парт<изаны> пойдём.

— Вот придут наши, что тогда будет, — говорил один, опечалившись.

Отпущенные домой пленные.

— Не знаете ли, что будет с нами. Нас 2 месяца, как отпустили. Наверное придет Кр<асная> армия: постреляет.

Обращение старост к полицейским<:>

— Сопливый немец.

Німці розстрілюють за всяку дурницю. Це провести красною ниткою через картину. Поки везли стріляти дітей, вони позамерзали, тоді їх повикидали (у Гадячі) у рівчак.

Характерний приказ німців видавати комуністів і прибічників партизан.

— Ну, жидів побили, тепер, здається, візьмуться за нас. Лишається одне — братися за зброю.

От часи! Невільно згадується епоха Богдана і запорож<ців>.

Немцы расстреливают за всякую ерунду. Это провести красной нитью через картину. Пока везли расстреливать детей, они замерзли, тогда их выкинули (в Гадяче) в ров.

Характерный приказ немцев выдавать коммунистов и сторонников партизан.

— Ну, жидов побили, теперь, кажется, возьмутся за нас. Остается одно — браться за оружие.

Вот времена! Невольно вспоминается эпоха Богдана и запорож<цев>.

Під видом весняної посівниці забирають у селян все зерно до колгоспних зерноско-вищ. Вивозять до Німеччини.

Абсолютно не рахуються з величиною колгоспу і накладають жажливі податки.

Все — кури, поросята на обліку.

Учителя з офіцерських бувших жінок старі шмарі*. І попаді. Книг нема, тетрадей теж. Школа, вона ж і церква.

Коло села табір полонених, табір смерті. Б'ють баб, що приносять їсти і кидають за колючий дріт. Таку тітку Уляну наздогнали і трохи не вбили. З Харкова розбігається народ.

Везе так жінка діток у саночках з Харкова до села, до дітей, а діти замерзли.

Полонені, це люди, що втратили людський облік, їм кидають дохлих коней. Вони їх розривають зубами. Тиф.

— Нічого. Все одно ні один німець звідти живим не вийде.

В Липовецькому районі німці розстріляли 480 душевно хворих у лікарні.

Под видом весенней посевной забирают у крестьян все зерно из колхозных зернохранилищ. Вывозят в Германию.

Абсолютно не считаются с величиной колхоза и накладывают чудовищный оброк.

Все — куры, поросята — на учете.

Учителя из офицерских бывших жен старые шмары. И попадьи. Книг нет, тетрадей тоже. Школа, она же и церковь.

Около села лагерь пленных, лагерь смерти. Бьют баб, что приносят еду и бросают за колючую проволоку. Так тетку Уляну догнали и чуть не убили. Из Харькова разбегается народ.

Везет так женщина деток в саночках из Харькова в село, к детям, а дети замерзли.

Пленные — это люди, потерявшие человеческий облик, им бросают дохлых лошадей. Они их разрывают зубами. Тиф.

— Ничего. Все равно ни один немец оттуда живым не выйдет.

В Липовецком районе немцы расстреляли 480 душевнобольных в больнице.

В селі ніхто на зборах не міг бути обраним у президію**

* Так в оригинале.

** В селе на собрании никто не мог быть избранным в президиум.

Ніхто не згодився бути старостою. Назначили полоумного.

Німці переконують всіх, що вони пришли остаточно.

Народ дезорієнтований.

Никто не согласен быть старостой. Назначили полоумного.

Немцы убеждают всех, что они пришли окончательно.

Народ дезориентирован.

Дуже цікаво, що за хрестини немовляти німці давали по 8 літрів горілки*.

Клички «Іван» для всіх. Німці грабують одне село і роздають другим**

У Дніпродзержинську одна жінка убила з-за угла в переул<ку> 4 німців.

Ульяна розгнівалась і, схвативши кочергу, стала бити німця. Німець з хати да по селу.

В Днепродзержинске одна женщина убила из-за угла в переулке 4 немцев.

Ульяна разгневалась и, схватив кочергу, стала бить немца. Немец из избы да по селу.

Влада: староста села
старшина колгоспу
поліція.

Повертаються куркулі. Прийшов Жеривіл⁷⁵.

Власть: староста села
старшина колхоза
полиция.

Возвращаются кулаки. Пришел Жеривол.

Категорії роботаючих:

- 1) од почуття страху;
- 2) добровільно, ворожі нам елементи.

Категории роботаючих:

- 1) из чувства страха;
- 2) добровольно, враждебные нам элементы.

Часті випадки гвалтувань старих жінок навіть.

Дівчата ночують сховавшись***

Німець: — Кажі, ти за кого, за Гитлера, чи за Сталіна?

— Хоч убийте мене, я за Сталіна! — відповідала жінка.

Немец: — Говори, ты за кого, за Гитлера или за Сталина?

— Хоть убейте меня, я за Сталина! — отвечала женщина.

Націоналіст запропонував жінці після зборів заспівати українську пісню.

* Очень интересно, что за крестины младенца немцы давали по 8 литров водки.

** Клички «Иван» для всех. Немцы грабят одно село и раздают другим.

*** Часты случаи изнасилования старых женщин даже.

Девушки ночуют спрятавшись.

— Иди ты к чортовій матері, у мене муж у Красной армії десь бореться і діти пухнуть з голоду, а тобі пісень хочеться!

Тоді німці примусили її починати. У неї був красивий голос. Вона почала «Усі гори зеленіють» і заплакала, і всі почали плакати. Тоді їх так і лишили*.

Националист предложил после собрания женщине спеть украинскую песню.

— Иди ты к чертовой матери, у меня муж в Красной армии где-то борется и дети пухнут с голоду, а тебе песен хочется!

Тогда немцы заставили ее начинать. У нее был красивый голос. Она начала «Все горы зеленеют» и заплакала, и все начали плакать. Тогда их так и оставили.

Баба Вівдя:

— Кажуть, у Єрусалимі відкрилась дірка в небі, і звідти голос Божий, неначе по радіо, щодня каже: «Моліться хоч раз у день, і тоді буде щасте і погинуть німці».

Баба Вивдя:

— Говорят, в Иерусалиме открылась дырка в небе, и оттуда голос Божий, как будто по радио, ежедневно говорит: «Молитесь хотя бы раз в день, и тогда наступит счастье и погибнут немцы».

На конференції учителів у Томашковці було сказано, що учителі, народжені по 17 році, мусять всі хреститися. У Нікополі цих учителів піп окропив всіх святою водою.

На конференции учителей в Томашковке было сказано, что учителя, рожденные после 17 года, должны все креститься. В Никополе этих учителей поп окропил всех святой водой.

Зайшли фашисти до колгоспника Затуливітра і, замкнувши хату, спалили всю родину**

Молодих мужчин уже мобілізують, ніби для війни проти Англії***

Розстріл людей, і знесено з лица Землі село Варанівки на Пслі!****

Два поранених бійці, блукаючи в крові і горі, зайшли, чи може залізли рачки, через леваду і городи до одної старої жінки переховатися од смерті й води напитись. Та там і залишились. Напоїла, нагодувала, і рани обмила, і чистими хустками перев'язала чи, може, порізавши сорочку, що приготувала на смерть. Приходили часом сусідки, одна — глечик молока, друга — крашанок десяток, третя — сала, чи ще чогось, а четверта, відьма, до управи, до старости — там виказала всіх. З'явилися німці.

— Що за люде? — Сини мої.

— Брешеш? — Як то брешу?

— Хіба ж їх не двох вирядила до Червоної армії?

— Не трогайте. Це ж бо мої діти.

— Ваша мати? — Так. Мати, правда. Наша рідна ненька.

* Все подчеркивания в записи выполнены карандашом.

** Зашли фашисты к колхознику Затуливетру и, заперев дом, сожгли всю семью.

*** Молодых мужчин уже мобилизуют, будто бы для войны против Англии.

**** Расстрел людей, и снесена с лица Земли деревня Варановки на Псле!

— Брешеш, комісарє.
Та за зброю. Стала мати перед дітьми, обох затулила.
— Не дам, розбійники! Люде добрі, адже мої це діти, мої сини. Чого ж ви мовчите?
Кажіть бо. Невже вам жалько їх признати, хоч на хвилиночку, благодаю.
— Бреше вона, її сини на фронті.
І плакали люде. А бійці тоді:
— Матусю, спасибі, прощайте. Нам уже не страшно і не жаль нічого, коли є на Ук-
раїні така мати.
— Стреляйте, солдати!
Команда. Залп. Отак попадали бійці, а за ними і безсмертна мати своїх синів, що десь
на фронті німців б'ють і матір споминають.

1-IV-194<2> г.

Це велика тема, це тема для новели, для поеми, для сценарію. Цей факт, а не ви-
гадана автором композиція про матір нашого великого многострадального доброго
народу.

Найдися, письменнику, рівний талантом красоті материнської душі, і напиши для
всіх грядущих літ цей кришталевий прояв материнської душі, генія української матері⁷⁶.

Два раненых бойца, скитаясь в крови и горе, зашли или, скорее, залезли на четвереньках через пашню
и огороды к одной старой женщине, спрятавшись от смерти и воды напиться. И там и остались. Напоила,
накормила, и раны обмыла, и чистыми платками перевязала, может, изрезав рубашку, что приготовила на
смерть. Приходили иногда соседки, одна — кувшин молока, вторая — десяток яиц, третья — сала, или еще
чего, а четвертая, ведьма, в управу, к старосте — там всех и выдала. Появились немцы.

— Что за люди? — Сыновья мои.
— Врешь? — С чего мне врать?
— Разве ты их обоих не отправила в Красную армию?
— Не трогайте. Это же мои дети.
— Это ваша мать? — Да. Мать, правда. Наша родная мамочка.
— Врешь, комиссар.
И за оружие. Встала мать перед детьми, обоих заслонила.
— Не дам, разбойники! Люди добрые, ведь это мои дети, мои сыновья. Чего же вы молчите? Ну скажите
же хоть что-нибудь. Неужели вам жалко их признать, ну хоть на минуточку, прошу.
— Врет она, ее сыновья на фронте.
И плакали люди. А бойцы тогда:
— Мамочка, спасибо, прощайте. Нам уже не страшно и не жалко ничего, когда есть на Украине такая
мать.
— Стреляйте, солдаты!
Команда. Залп. Так попадали бойцы, а за ними и бессмертная мать своих сыновей, которые где-то на
фронте немцев бьют и мать вспоминают.

1-IV-1942 г.

Это большая тема, это тема для рассказа, для поэмы, для сценария. Этот факт, а не придуманная автором
композиция о матери нашего великого многострадального доброго народа.

Найдись, писатель, равный талантом красоте материнской души, и опиши для всех грядущих лет это
кристальное проявление материнской души, генія украинской матери.

А хату висадили в повітря гранатою**

Бреше вона, її сини повбивані ще у 19-м році***

— А їдять, коли б ви бачили, як черва. Їдять і їдять, аж дивитися гидко****

Німець роздягся у хаті, зовсім голий. Він передав бабі свою одягу мити і вибивати вошей. Тут же почав митися. Це все при людях, при всій родині. Зайшли наші розвідники, вигнали його на мороз, і побіг він, як божевільний, у поле.

— О, проклята скотина, сорому в тебе немає.

Немец разделся в хате догола. Он передал бабе свою одягу стирать и выбивать вшей. Здесь же начал мыться. Это все при людях, при всей семье. Зашли наши разведчики, выгнали его на мороз, и он побежал, как сумасшедший, в поле.

— О, проклятая скотина, стыда у тебя нет.

Я бачив, як з хати вискочила гола жінка і побігла по снігу з криком.

— Рятуйте, що вони роблять зі мною? Ой горе моє, рятуйте!

За нею бігли два німці.

Дівчинку 15 років Христю згвалтували, і вона збожеволіла.

У другій жінки, що мала 26 років, було сиве волосся, і вона здається літньою.

Розстрілюють всіх, хто захворів сипняком.

На ганок вийшла перекладачиця і сказала:

— Ви прийшли скаржитися? Не забувайте, що ви завойовані і скаржитися не можете, а наші солдати знають, що їм робити. Здравствуйте. Ідите вон.

Я видел, как из дома выскочила голая женщина и побежала по снегу с криком.

— Помогите, что они делают со мной? Ой горе мое, спасите!

За ней бежали двое немцев.

Девочку 15 лет Христю изнасиловали, и она сошла с ума.

У второй женщины 26 лет были седые волосы, и она выглядит старухой.

Расстреливают всех, кто заболел сипняком.

На крыльцо вышла переводчица и сказала:

— Вы пришли жаловаться? Не забывайте, что вы завоеваны и жаловаться не можете, а наши солдаты знают, что им делать. Здравствуйте. Идите вон.

Можна зробити у фільмі інтересну сцену такого змісту⁷⁷.

Біля села табір за колючим дротом. У таборі військовополонені. Перебувають вони, звичайно, в умовах жахливих. Стережуть їх німці і, припустимо, частина зі служби по-

* Из рассказов партизана.

** А хату взорвали гранатой.

*** Врет она, ее сыновья убиты еще в 19-м году.

**** — А едят, если бы вы видели, как черви. Едят и едят, аж смотреть противно.

рядку, у всякому разі щось вроді Гусака-зрадника чи дезертира. І от уночі між ними тиха розмова через колючу проволоку. Розмова тиха, щоб нікого не сполохнути, і тим страшніша своєю гострою зненавистю. Далі вони не витримали і зчепилися, схопивши один одного за груди через дрiт. Вони почали ламати один одному руки. Потім вони обнялися і душили один одного через дрiт, і полонений не відпускав вартового, щоб той його не застрелив. А трохи далі полонені, збившись у страшну, брудну купу, співали «Ой закувала та сива зозуля».

Можно сделать в фильме интересную сцену такого содержания.

Возле села лагерь за колючей проволокой. В лагере военнопленные. Находятся они, конечно, в ужасных условиях. Стерегут их немцы и, предположим, часть из службы порядка во всяком случае, что-то вроде Гусака-предателя или дезертира. И вот ночью через колючую проволоку между ними тихий разговор. Разговор тихий, чтобы никого не всполошить, и тем страшнее он своей острой ненавистью. Дальше они не выдержали и сцепились, схватив друг друга за грудь через проволоку. Они начали ломать друг другу руки. Потом они обнялись и душили друг друга через проволоку, и пленник не отпускал часового, чтобы тот его не застрелил. А чуть дальше пленные, сбившись в страшную, грязную кучу, пели «Ой закувала серая кукушка».

Про що говорили вони. Про владу. Про соціалізм, про колгосп. Про Гитлера, про історію, про Богдана, про Мазепу, про все, це символічна, одвічна картина, многосотлітній двобій двох українців, ожорсточених од довгої важкої тернистої дороги. Про Сибір.

Може бути вартовий галичанин, чи гетьманець, чи може просто селянин з одного ж такі села. Розмова може вестися на загальних і на крупних планах, голова і дрiт, голова і дрiт і кров, і блиск очей, і зубів у темряві, і дрiт терновий обвиває голову, і вгрузає шипами в чоло, і кров з чола капле, і біль, і ненависть, і пристрасть.

Може, по сюжету вартового підслали для того, аби він щось вивідав у полоненого після допиту. Абсолютно вірно.

На допиті партизан назвав себе нач<альником> партизанського загону, одмовившись давати пояснення. Оце він почує у таборі, завтра його розстріляють, і це остання спроба Гусака чи Персистого вистжитися перед німецьким начальством.

Так їх ранком і нашли обох, вони були мертві, в обіймах, обкручені дротом.

О чем говорили они. О власти. О социализме, о колхозе. О Гитлере, об истории, о Богдане, о Мазепе, обо всем, это символическая, вечная картина, многосотлетний поединок двух украинцев, ожесточившихся от долгой тяжелой тернистой дороги. О Сибири.

Может быть, страж галичанин, или гетманец, или, может, просто крестьянин из того же села. Разговор может вестись на общих и на крупных планах: голова и проволока, голова и проволока и кровь, и блеск глаз и зубов в темноте, и проволока терновая обвивает голову, и вгрызается шипами в лоб, и кровь со лба каплет, и боль, и ненависть, и страсть.

Может, по сюжету стража подслали для того, чтобы он выведал что-нибудь у пленного после допроса. Совершенно верно.

На допросе партизан назвал себя командиром партизанского отряда, отказавшись давать объяснения. Вот он услышит в лагере, завтра его расстреляют, и это последняя попытка Гусака или Персистого выслушаться перед немецким начальством.

Так их утром и нашли обоих, они были мертвы, в объятиях, скрученных проволокой.

Написати, що розмовляли і душили вони один до одного тихо, пошепки, щоб не дати нікому підійти. Тихо! Вони говорили про Тимошенка, і коли провокатор сказав, що Тимоше<n>ко⁷⁸ перейшов на бік німців, партизан ударив його.

— Брешеш ти, таку твою мати!

— Не брешу, сам чув по радіо.

— Бреше ваше радіо.

Коли вартовий чув десь шелест чи що, він стріляв з автомата в небо.

— Стріляєте в небо, тіні своєї боїтеся, боягузи, злодії! — шипів партизан.

— Стріляємо, коли хочем. Є чим стріляти.

— Батьку своєму скажи дурному, продажна душа.

«І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то виринав, то потопав»⁷⁹.

Написать, что разговаривали и душили они друг друга тихо, шепотом, чтобы не дать никому подойти. Тихо! Они говорили о Тимошенко, и когда провокатор сказал, что Тимошенко перешел на сторону немцев, партизан ударил его.

— Врешь ты, растак твою мати!

— Не вру, сам слышал по радио.

— Врет ваше радио.

Когда сторож слышал где-то шорох или еще что, он стрелял из автомата в небо.

— Стреляете в небо, тени своей боитесь. Трусы, воры! — шипел партизан.

— Стреляем, когда хотим. Есть чем стрелять.

— Отцу своему расскажи глупому, продажная душа.

«И бледный месяц в эту пору один меж тучами мелькал, как будто челн в бурливом море то выплывал, то утонул».

Люди, як коні, як тягла сила — це характерне явище і його обов'язково треба подати в сценарії*.

Левко Цар:

— Я не людина вже. Я кінь. Дурний, дурний. Колись я лаяв вихідний радянський день. А зараз у німецьку неділю, ми возимо німецьку зброю на собі, і православний, український панотець наш труд благословляє. Ганьба, ганьба! О, ганьба.

Левко Царь:

— Я не человек уже. Я конь. Глупый, глупый. Когда-то я ругал выходной советский день. А сейчас в немецкое воскресенье, мы возим немецкое оружие на себе, и православный, украинский батюшка наш труд благословляет. Позор, позор! О, позор.

Про що ще говорили коло дроту? Про Левчиху. Про труп її сердешний, що тут лежав ось недалеко з картоплею у горщику малому і трошки хліба й сала, що несла була небога до дрота кинути голодним бранцям на нашій не своїй землі.

— Ти вбив, гадюка? Подай-но хліб. Я їсти хочу.

— Нехай не лізе на рожен. Приказу не було. Команда є — не лізь. Огонь.

* Люди, как лошади, как тягловая сила — это характерное явление, и его обязательно надо подать в сценарии.

О чем еще говорили под проволокой? О Левчихе. О трупе ее сердечном, что здесь лежал рядом с картошкой в горшочке малом, краюшкой хлеба и шматком сала, что несла бедная к проволоке, бросить голодным пленникам на нашей не своей земле.

— Ты убил, гадюка? Поддай-ка хлеба. Я есть хочу.

— Пусть не лезет на рожон. Приказа не было. Команда — не лезь. Огонь.

Про що говорили вони? Один про Сибір, про Соловки, про заслання, про нелюдські страждання у засланнях, про голод. Другий погоджувався частково. Але, що роблять німці? Говорив про німецьку жорстокість, про погроми, про німецьке рабство і про те, як німців ненавидить увесь світ. І яка страшна кара жде нещасну Україну, що піде за Гитлером.

О чем говорили они? Один про Сибирь, про Соловки, про ссылку, про нечеловеческие страдания в ссылках, про голод. Второй соглашался частично. Но что делают немцы? Говорил о немецкой жестокости, о погромах, о немецком рабстве и о том, как немцев ненавидит весь мир. И какая страшная кара ждет несчастную Украину, что пойдет за Гитлером.

Вони говорили то тихо і поволі, ніби нехотя, ніби втомившись. Слова виривалась у них з уст як одинокі постріли, та раптом, коли гострота антагонізму починала роздирати їхні гарячі душі, вони розстрілювали один одного в упор шаленим ураганом безперервного кулеметного вогню. Слова вилітали з них зі швидкістю надзвичайною, одні проти одних. Здавалося, вони на лету таранили один одного, і бризки, що часом вилітали з їхніх уст, здавалися іскрами.

Вони говорили про євреїв. Партизан називав його гнусним жидомором.

— Положив я на твоїх жидів.

— А я на твоїх німців, сволоч...

— Пусти, не души мене.

— Пусти ти. Не души ти мене.

— Пусти, кажу тобі... жидівський наймите.

— Пусти, німецький пес. Пусти, лакиза німецька.

Часом вони з високих вершин свого двобою падали, очевидно, од великої втоми до звичайної лайки. Вони лаяли один одного брутальною лайкою. Коли хвилиний вітер здував з їхніх уст полум'я, вони диміли один на одного самими огидними лайками.

— Пусти, насеру твоєї матері.

— Ага. Прочиш. Гад. Ось завтра повитягаєм з тебе жили, поріжем жидівських зірок з твоєї спини.

— Ріжте, ріжте, людоїди.

— Одріжемо й язика твого... Скажеш, гадино.

— Я насеру твоєму Гитлеру в рот.

— Хрустїтимуть твої кістки. На очах твоїх поріжемо твоїх дітей і розпоремо черво твої жінці.

— Слухай, іудо! Нечиста сило!

— Заговориш, пес.

— Невже тебе породила земля наша?

— Всього народила наша земля. Добре угноєна вона з давніх давен кров'ю і трупом. Буде їй тепер...

— Пусту руку. Пусту не крути. Ти паскудний гній для німецької культури.

— Я гній?

— Ти.

— У моєму гною водяться черви — жиди. Вони їдять мене уже століттями. Я отруєний їми. Я хочу очиститися.

— Ти божевільна собака.

— Я мученик.

— Брешеш.

— Мученик я, митник.

— Жандарм. Кат. Ага, плачеш?

— Сам ти плачеш. Ти чого плачеш. Що. Не смій плакати. Не хочу я бачити твоїх проклятих сліз. Жидову оплакуєш?

— Сволоч!

— Не плач, вона вся по штабах. Оплакуй свого дома. Вона вся по штабах. Її нема на фронті. Ми одні б'ємося, гаде. Замовчи.

— Тихо, тихо.

— Мовчи. Не дави. Мовчу.

— Не хочу я говорити з тобою. Облиш мене. Я хочу перед смертю подумати. Іди собі, роби своє страшне діло. Я хочу очиститись од твого дотику. Я син трудового народу, партизан. Не пропадуть даром мої страждання. Я не загину. Не забудуть мене вже живі і житиму я... Бідна тітко Левчиха, спасибі вам за хліб... Подай хліб, я його не буду їсти. Я поцілую його.

— А болячки*. Ух, як я ненавиджу тебе. Кажу, де партизани?

— Ти мертвяк. Німецький.

«Ой повій, повій та буйнесенький вітре, та й по понад морем. Та й винеси нас із кайданів з неволі в чистеє поле...

2-IV

Они говорили то тихо и медленно, будто нехотя, словно устав. Слова срывались у них с губ как одиночные выстрелы, то вдруг, когда острота антагонизма начинала раздирать их горячие души, они расстреливали друг друга в упор неистовым ураганом непрерывного пулеметного огня. Слова вылетали из них со скоростью чрезвычайной друг против друга. Казалось, они на лету таранили друг друга, и брызги, что время от времени вылетали из уст их, казались искрами.

Они говорили о евреях. Партизан называл его гнусным жидомором.

— Клал я на твоих жидов.

— А я на твоих немцев, сволочь...

— Пусту, не души меня.

— Пусту ты. Не души ты меня.

— Пусту, говорю тебе... жидовский наймит.

— Пусту, немецкий пес. Пусту, холуй немецкий.

Порой они с высоких вершин своего поединка спускались — видимо, от страшной усталости — к обычной ругани. Они ругали друг друга бранными словами. Когда минутный ветер сдувал с уст их пламя, они жгли друг друга самыми отвратительными ругательствами.

* Так в тексте.

- Пусти, насру твоей матери.
- Ага. Просишь. Гад. Вот завтра повытягиваем из тебя жилы, порежем жидовских звезд с твоей спины.
- Режьте, режьте, людоеды.
- Отрежем и язык твой... Скажешь, гадина.
- Я насру твоему Гитлеру в рот.
- Захрустят твои кости. На глазах твоих порежем твоих детей и распорем брюхо твоей жене.
- Слушай, иуда! Нечистая сила!
- Заговоришь, пес.
- Неужели тебя породила земля наша?
- Всего народила наша земля. Хорошо удобрена она с давних времен кровью и трупами. Будет ей теперь...
- Пусти руку. Пусти не крути. Ты паршивый навоз для немецкой культуры.
- Я навоз?
- Ты.
- В моем навозе водятся черви — жида. Они едят меня уже столетиями. Я отравлен ими. Я хочу очиститься.
- Ты сумасшедший пес.
- Я мученик.
- Врешь.
- Мученик я, мытарь.
- Жандарм. Палач. Ага, плачешь?
- Сам ты плачешь. Ты чего плачешь. Что. Не смей плакать. Я не хочу видеть твоих проклятых слез. Жидовню оплакиваешь?
- Сволочь!
- Не плачь, она вся по штабам. Оплакивай свою судьбу. Она вся по штабам. Ее нет на фронте. Мы одни бьемся, гад. Замолчи.
- Тихо, тихо.
- Молчи. Не дави. Молчу.
- Не хочу я говорить с тобой. Оставь меня. Я хочу перед смертью подумать. Иди себе, делай свое страшное дело. Я хочу очиститься от твоего прикосновения. Я сын трудового народа, партизан. Не пропадут даром мои страдания. Я не погибну. Не забудут меня уже живые и буду жить я... Бедная тетка Левчиха, спасибо вам за хлеб... Подай хлеб, я его не буду есть. Я поцелую его.
- А болячки. Ух, как я ненавижу тебя. Говори, где партизаны?
- Ты мертвец. Немецкий.
- «Ой повеи, повеи, буйный ветер, да над морем. Да вынеси нас из кандалов из неволи в чистое поле...

2-IV

Сьогодні, як і вчора, як і завтра, всі газети переповнені описаннями таких жорстоких фактів, таких нелюдських вчинків ворогів наших, таким жахом людських страждань, що надлюдське горе уже давно перелилося через кожну людську душу і вже не сприймається почуттями, не викликає навіть гніву, а лише звиклий рефлекс огиди чи обурення. І коли б ми були Дантами і Мікельанджеломи, нічого б не змінилося. Те, що робиться, не вміщається нині ні в одну душу і вміститися не може.

У газетах злива нарисів про це ж таки, про кров і смерть. І їх, мо, не всі вже й читають. Вони, ці оповідання подібні одне до одного, як крики людського болю чи зойки відчаю, чи стогони розпачу.

Є загроза, що після війни з'явиться письменницька пошесть, особливо багато письменників з'явиться серед наших квартирантів, що наб'ють собі руки на картинах.

І може зараз уже слід продумати дальніші шляхи нашої літератури.

Народ не хотітиме читати про війну побутово-описательного. Народу треба показати його ізсередини в його стражданнях, в його сумнівах, в його боротьбі, оновленні і показати йому шлях і перспективу. Народ треба возвеличити і заспокоїти і виховувати в добрі, бо зла випало на його долю стільки на одне покоління, що вистачило б і на десять колін. Щоби вправи в жорстокості, в злі і горі не ожесточили його душу і <не> притупили її, і щоб радість перемоги не приспала його пильність, не заколикала в самозакоханості молодців од пера і стола і кабінету, і щоб не забув він своїх помилок і не втратив оптимізму і не впав в оптимізм самозакоханих провінціалів і застольних промовців. А саме головне, щоб наша трибуна перестала нарешті бути заколдованим гоголівським місцем⁸⁰, на якому трава не росте, а росте щось часом таке, що й чорт не розбере.

— Що це ви пишете, що фотографуєте?

— Занотовляєм, увічнюємо всі ваші страждання і трупи** спалених порубаних і мерзливих дітей і сестер ваших?

— Вони ж гидкі й страшні.

— Вони страшні. Який відчай і жах пережили вони од розпроклятих отих катів. Запишемо і намалюємо картини.

— Еге. Мо не треба. Забути б мо? Хіба мерців повернеш? А жити ж треба не спогадами жаху. Забуть мерщій.

— Як.

— Бо тоді краще вмерти. Треба жити чимсь добрим. Ви нам про добре напишіть, да научіть нас доброму й красивому. Хочеться радості хоч крапельку.

— Це лакіровка.

— Не знаєм. Пожалйте нас.

Сегодня, как и вчера, как и завтра, все газеты переполнены описаниями таких жестоких фактов, таких бесчеловечных поступков врагов наших, таким ужасом человеческих страданий, что сверхчеловеческое горе уже давно перелилось через каждую человеческую душу и уже не воспринимается чувствами, не вызывает даже гнева, а лишь привычный рефлекс отвращения или возмущения. И если бы мы были Дантами и Микеланджеломи, ничего бы не изменилось. То, что делается, не вмещается сейчас ни в одну душу и уместиться не может.

В газетах ливень очерков об этом же, про кровь и смерть. И их, возможно, не все уже и читают. Они, эти рассказы, похожи друг на друга, как крики человеческой боли или вопли отчаяния, или стоны безысходности.

Есть угроза, что после войны появится писательское поветрие, особенно много писателей появится среди наших квартирантов, которые набьют себе руки на очерках.

И может сейчас уже следует продумать дальнейшие пути нашей литературы.

Народ не захочет бытописательного читива о войне. Народу надо показать его изнутри в его страданиях, в его сомнениях, в его борьбе, обновлении, и показать ему путь и перспективу. Народ нужно возвеличить и успокоить и воспитывать в добре, потому что зла выпало на его долю столько на одно поколение, что хватило бы и на десять поколений. Чтобы упражнения в жестокости, в зле и горе не ожесточили его душу и <не> притупили ее, и чтобы радость победы не усыпила его бдительность, не убаюкала в самовлюблен-

* Подчеркнуто карандашом.

** Отмечено карандашом на полях со слов: перестала... до: і трупи.

ности молодцев от пера и стола и кабинета, и не забыл он своих ошибок и не потерял оптимизма и не впал в оптимизм самовлюбленных провинциалов и застольных ораторов. А самое главное, чтобы наша трибуна перестала, наконец, быть заколдованным гоголевским местом, на котором трава не растет, а растет что-то такое, чего и черт не разберет.

— Что это вы пишете, что фотографируете?

— Делаем заметки, увековечиваем все ваши страдания и трупы сожженных, изрубленных и замерзших детей и ваших сестер?

— Они же гадкие и страшные.

— Они страшные. Какое отчаяние и ужас пережили они от распроклятых тех палачей. Запишем и нарисуем картины.

— Эге. Может, не надо. Забыть бы, а? Разве мертвецов вернуть? А жить же надо не воспоминаниями ужаса. Забыть поскорей.

— Как.

— Потому что тогда лучше умереть. Надо жить чем-то добрым. Вы нам о хорошем напишите, да научите нас хорошему и красивому. Хочется хоть капельку радости.

— Это лакировка.

— Не знаем. Пожалейте нас.

Розмова партизанів про війну і про життя. Про майбутнє. Будемо оце ще битися років зо два, а там ото письменники да кіно показуватимуть років тридцять, тьфу*.

Разговор партизан о войне и о жизни. О будущем. Будем вот еще драться года два, а там вот писатели да кино будут показывать лет тридцать, тьфу.

— Гитлер мобілізує молодь для війни з Англією. Пропаца молодь. Що жде її? Смерть у Європі чи в Азії загибель?

— Чому у Азії?*

— А ти думаєш простять. Нам не прощають, хлопчику, нічого.

— Як страшно жити. Яка страшна є наша доля. Нас сорок мільйонів. Скажіть мені, чому такі нещасні ми і безголові?***

— Не варто пуринати в давнину. А як поглянути вперед... Не час про це думати. Спізнились років на сто. Зараз, синку, не роз'єднуватись, а кувати єднання треба.

І гордість наша перед людством у єднанні.

— Я не згоден.

— Бо дурний. Ти думаєш щось ідилічне про німецькі пляни****. Запам'ятай собі. Німці — мерці. Мерці і ті, хто з ними вольно чи невольно.

— Гитлер мобилизует молодежь для войны с Англией. Пропадала молодежь. Что ждет ее? Смерть в Европе или в Азии гибель?

— Почему в Азии?

— А ты думаешь простят. Нам не прощают, мальчик, ничего.

— Как страшно жить. Как страшна наша судьба. Нас сорок миллион. Скажите мне, почему мы такие несчастные и безголовые?

— Не стоит погружаться в прошлое. А как посмотреть вперед... Не время об этом думать. Опоздали лет на сто. Сейчас, сынок, не разъединяться, а ковать единение надо.

* Подчеркнуто карандашом.

** Далее на строке — три восклицательных знака, сделанные карандашом.

*** Отчеркнуто на полях карандашом: Гитлер... до: безголови.

**** Так в тексте.

И наша гордость перед человечеством в единении.

— Я не согласен.

— Потому что глупый. Ты думаешь что-то идиллическое о немецких планах. Запомни себе. Немцы — мертвецы. Мертвецы и те, кто с ними вольно или невольно.

У мене був дід похожий на бога⁸¹.

І коли я молився богу, я бачив на покутті ніби портрет діда, а сам дід лежав на печі й кашляв.

Він був високий з сірими очима і тонким орлиним носом. У нього був високий лоб і хвилясте волосся, а борода біла. Був він добрий і гордий. Він безумно любив гарну бесіду і гарне слово. Мати вважала його за чорнокнижника і ховала його псалтир. Потім вона почала палити його по листочку у печі.

Він був добрий дух лугу і риби. Він збирав гриби і ягоди краще за нас і розмовляв з кіньми.

У меня был дед похожий на бога.

И когда я молился богу, я видел в красном углу будто портрет деда, а сам дед лежал на печи и кашлял.

Он был высокий с серыми глазами и тонким орлиным носом. У него был высокий лоб и волнистые волосы, а борода белая. Он был добрый и гордый. Он безумно любил хорошую беседу и хорошее слово. Мать считала его чернокнижником и прятала его псалтырь. Потом она начала сжигать его по листочку в печи.

Он был добрый дух луга и рыбы. Он собирал грибы и ягоды лучше нас и разговаривал с лошадьми.

Написати новелу чи епізод, умотивований в формі діалогу — може про долю і характеристику народу, що протягом століть втрачав свою верхівку інтелектуальну, що кидала його з різних причин і діяла на користь культури польської, руської, лишаючи народ свій темним і німецьким в розумінні передової культури^{*}. Про відсутність вірності, про легку асиміляцію і безбатьківщину. Про байдужість до своєї старовини і історії. Пригадати тільки наші пам'ятники старовини, вони всі в гівні і занепаді. Наша урядова верхівка в цих справах, на жаль, нікчемна і розумово слабенька провінціалка, що і знайшло своє жалюгідне завершення в Компанійці⁸².

Кам'янець-Подільські башти, Меджибіж Вінниця; Лавра, «Арагат», Видубець⁸³, Меджибіж, Нікольський собор⁸⁴, Чернігівський ув'язнений музей і Спаська церква⁸⁵. Рас-треллі для картини в Козельці⁸⁶. Прочі приклади. Шабля Богдана і Суботов⁸⁷. Новела про ув'язнений музей. Розбазарювання Лаври. Ніколазино. Занепад музеїв.

Витравлювання українського у художньому інституті⁸⁸.

Відсутність у архітектурі. Во ім'я чого? По чийому забороні? Про безбатченків і лакиз, і дурників убогих, і про холодних боягузів з замками на душевних вікнах і дверях.

Отакую неприглядну картину треба намалювати, точну, і правдиву, і чесну і подати уряду, щоб після війни почати по-новому підійти до свого культурного господарства. Скільки загинуло у війні? Де музеї, де картини, скільки знищено пам'ятників старовини?

* Подчеркнуто карандашом.

Непошана до старовини, до свого минулого, до історії народу з ознакою нікчемності правителів, шкідлива і ворожа інтересам народу.

2-IV-42

Однаково свідомо чи несвідомо, бо не хлібом, і не цукром, і не бавовною, і не вугіллям єдиним буде жив чоловік у соціалізмі*.”

Написать новеллу или эпизод, представленный в форме диалога — может, о судьбе и характеристике народа, что в течение веков уничтожал свою интеллектуальную верхушку, которая бросала его по разным причинам и действовала в интересах культуры польской, русской, оставляя народ свой темным и немощным в понимании передовой культуры. Об отсутствии верности, о легкой ассимиляции и безотцовщине. О безразличии к своей старине и истории. Вспомнить только наши памятники старины, они все в говне и упадке. Наша правительственная верхушка в этих делах, к сожалению, ничтожная и умственно слабенькая провинциалка, что и нашло свое жалкое завершения в Компанейце.

Каменец-Подольские башни, Меджибож Винница; Лавра, «Арабат», Выдубец, Меджибож, Никольский собор, Черниговский музей-тюрьма и Спасская церковь. Растрелли для картины в Козельце. Прочие примеры. Сабля Богдана и Субботов. Новелла о музее-тюрьме. Разбазаривание Лавры. Николазино. Упадок музеев.

Вытравливание украинского в художественном институте.

Отсутствие украинского в архитектуре. Во имя чего? По чьему запрету? О сиротах и лакеях, и дурачках убогих, и о холодных трусах с замками на душевных окнах и дверях.

Такую неприглядную картину надо нарисовать, точную, и правдивую, и честную, и подать правительству, чтобы после войны по-новому подойти к своему культурному хозяйству. Сколько погибло в войне? Где музеи, где картины, сколько уничтожено памятников старины?

Неуважение к старине, к своему прошлому, к истории народа с признаком никчемности правителей, вредное и враждебное интересам народа.

2-IV-42

Все равно сознательная или несознательная, ибо не хлебом, и не сахаром, и не хлопком, и не углем единым будет жив человек в социализме.

Героя Радянського Союзу И. Кузина виносять на плечах пораненого і змореного з болот бійці. Героя т. Руденко, під Севастополем убитого, несуть товариші бійці під шаленим артилерійським обстрілом. Картина потрясаюча по своїй класичній мужності.

Героя Советского Союза И. Кузина выносят на плечах, раненого и изнуренного, с болот бойцы. Героя т. Руденко, под Севастополем убитого, несут товарищи бойцы под шквальным артиллерийским обстрелом. Картина потрясающая по своему классическому мужеству.

Сцена у хаті. Розмовляючи, жінка глянула у вікно.

— О, уже повели в долину. Розмова продовжується.

— Повели кого це, ага... Повели стріляти. А мене відпустили на пару днів.

Сцена в хате. Разговаривая, женщина глянула в окно.

— О, уже повели в долину. Разговор продолжается.

— Повели кого это, ага... Повели стрелять. А меня отпустили на пару дней.

* Так в тексте.

** Запись отчеркнута на полях карандашом (народу... до: соціалізмі). В конце записи три восклицательных знака.

Три ночі обмірковували брати Півні, куди податися — у дезертири чи тікати до армії. Пішли в дезертири і попали до німецького концентраційного табору. Сильно потерпали і проклинали свою долю.

Три ночі обдумували братя Півни, куда податься — в дезертиры или бежать в армию. Пошли в дезертиры и попали в немецкий концентрационный лагерь. Сильно страдали и проклинали свою судьбу.

У селі Прелесному допитували парубка. Він побачив свого «допитального» батька і не видав партизан. Їх вивели на двір, у дворі верба з двома петлями. Батько знепритомнів і його непритомного повісили німці. Син кинувся до батька з криком захищати. Його ударили прикладом у груди, і він знепритомнів.

Вішав Чайченко.

— Пропали ми. Буде ж тепер нам.

Прикажуть нам бити і стріляти одне одного. Роздвоїлись ми і багато з нас тепер загине, багато по обидва боки...*

(Чайченко повісив Пономаренка. Пономаренко був непритомний, вони приставили до верби табурети, підняли його і повісили. Сусіде.) Розженуть нас по всьому світу, як чайок у бурю. Буде тепер нас і по Німеччині, і по Туреччині, і в Сибіру, і в африканських пісках, де колись продавали наших дідів прадідів — невольників**

— Вічна історія. Вічна. Така вже нещаслива земля наша. Такий нещасливий народ наш.

В селе Прелестном допрашивали парня. Он увидел своего «допрошенного» отца и не выдал партизан. Их вывели во двор, во дворе верба с двумя петлями. Отец потерял сознание и его без сознания повесили немцы. Сын бросился к отцу с криком защищать. Его ударили прикладом в грудь и он потерял сознание.

Вешал Чайченко.

— Пропали мы. Будет же теперь нам.

Прикажут нам бить и стрелять друг друга. Раздвоились мы, и многие из нас теперь погибнут, многие по обе стороны...

(Чайченко повесил Пономаренко. Пономаренко был без сознания, они приставили к вербе табуреты, подняли его и повесили. Соседи.) Разгонят нас по всему миру, как чаек в бурю. Будет теперь нас и по Германии, и по Турции, и в Сибири, и в африканских песках, где когда-то продавали наших дедов прадедов — невольников.

— Вечная история. Вечная. Такая уж несчастная земля наша. Такой несчастный народ наш.

* Подчеркнуто карандашом.

** Запись выделена на полях двумя чертами карандашом.

— Дивлюся я навколо. Мучаться, потерпають люде. Кров і страждання. Смерть і геройство. Відчай і надія. І все в небачених масштабах. Війна, війна... І ніхто, мо, по суті не знає, як безповоротно перемінилося життя наше. А воно перемінилося, і ніхто вже не верне того, що було.

— Смотрю я вокруг. Мучаются, страдают люди. Кровь и страдания. Смерть и геройство. Отчаяние и надежда. И все в невиданных масштабах. Война, война... И никто, может, по сути не знает, как бесповоротно изменилась жизнь наша. А она переменялась, и никто уже не вернет того, что было.

Померла Кобылянська⁸⁹, старенька бабуся нашої літератури.
Хтось примушений писати її некролог. Стебунь⁹⁰ дістав її останній лист до «Огонька», під яким вона підписалася, як «матерьял» для некролога. О, Стебуне, о, крамарі...

3-IV

Умерла Кобылянская, старенькая бабушка нашей литературы.
Кто-то вынужден писать ей некролог. Стебун достал ее последнее письмо в «Огонек», под которым она подписалась, как «матерьял» для некролога. О, Стебун, о, лавочкиники...

3-IV

Моя військова одежа мені подобається. Очевидно, це єдина можливість прирівняти себе до здорових людей.

Моя военная одежда мне нравится. Очевидно, это единственная возможность приравнять себя к здоровым людям.

Филон Стародуб, Иван Золотаренко, Мартин Небаба. Владыка Тарас *^{*}, Харитон. Хліб Данило**

- Де зарили снаряди?
- Не скажу***

Написати статтю про українську жінку. Про жінку, про матір, про сестру. Про нашу Ярославну⁹¹, що плаче рано на зорі за нами. Про Катерину⁹², що плакала з Ярославною, про нашу геніальну українську хазяйку, про господиню України. Про шлях її, великий і тернистий, од плача Ярославни до виступу на трибуні Верховної Ради ССРСР. Довгий, тяжкий, але почесний шлях пройшла ти, сестро, од плачу Ярославни до трибуни Верховної Ради ССРСР, де возвеличили тебе, славну і достойну господиню України. Про красу України і багатства і роль жінки в красі ланів, в чистоті сортів рослин і худоби. Ганна Кошова⁹³. Про війну, про її шалений тягар, тяжку роботу, голод, образи судьби, дітей і навалу ворога. Хто виміряє твої знущання, хто виміряє глибину твоїх сліз і відчаю. А насильства, а хвороби венеричні, а боязнь проклятого плоду ворога. Партизанко, хранительнице батьківського очага, хранительнице нації. Ми скоро повернемося. Ми,

* Фамилия зачеркнута.

** Филон Стародуб, Иван Золотаренко, Мартын Небаба. Владыка Тарас * Харитон. Хлеб Данило.

*** Где зарыли снаряды?
— Не скажу.

очищені власними жертвами, оточимо тебе увагою і любов'ю, і світ увесь дивитиметься на тебе і преклониться перед тобою, мученице наша і наша красо.

Твої подвиги, всі безчисленні прояви твоєї людяності, і доброти, і людської гідності, і страшної сили твого терпіння ми зберем, як дорогі скарби, і возвеличимо в мистецтві нової нашої історії, історії визволителів людства.

Ми одягнемо тебе в саму найкращу одягу і будемо цілувати тобі руки. Ми посадимо тебе в кращі, в найвищі школи, щоб краса твоя сяяла розумом і благородством освіти, і все виховання з малих твоїх літ направимо на розквіт в тобі ніжності і м'якості, що лежить в твоїй природі.

А зараз ми кланяємося тобі, сестро і доню, і кличемо. Гартуй своє серце, ненавидь во-рога, ненавидь зрадника, бійся зрадника України Радянської. То твій найлютіший ворог.

Про жінку, про дівчину в шинелі і чоботях, про сестру милосердя, про сестру жаліб-ниці, про партизанку, про связистку. Ти красива в своїй незграбній шинелі і нам жалько тебе. Ти викликаєш почуття жалю, хочеться поклонитися тобі, дівчинко, що витягаєш нас з бою, що несеш нам добрі вісті, що годуєш нас.

Не піддавайтесь німцям. Краще смерть, ніж життя в рабстві.

Цю статтю написати в трохи іншому плані, ніж перша. Почати її з поля бою, зі звіль-неного села, зі зруйнованої хати біля трупа старої жінки. І дальніші відступи пару разів перебити другими картинами. Можливо скористати епізод про тітку Явдоху Пилипенко.

І цей факт вознести до високого напруження.

Переглянути записну книжку для скористування деяких міркувань. Кадр про Аф-рику, і як гнали корів на схід і т. д.

Звернення до жінок Європи і Америки, коротенький екскурс в область щастя і краси.

Про німецькі фотографії, де плямується наша жінка.

3-IV-42

Написать статью об украинской женщине. О женщине, о матери, о сестре. О нашей Ярославне, что плачет рано на заре по нам. О Катерине, что плакала с Ярославною, о нашей гениальной украинской хозяйке, о хозяйке Украины. О пути ее, большом и тернистом, от плача Ярославны до выступления на трибуне Верховного Совета СССР. Длинный, тяжелый, но почетный путь прошла ты, сестра, от плача Ярославны до трибуны Верховного Совета СССР, где возвеличили тебя, славную и достойную хозяйку Украины. О красоте Украины и богатствах, и роли женщины в красоте полей, в чистоте сортов растений и скота. Анна Кошева. О войне, о ее бешеном бремени, тяжелой работе, голоде, несправедливости судьбы, детях и нашествии врага. Кто измерит твои мучения, кто измерит глубину твоих слез и отчаяния. А насилие, а венерические болезни, а боязнь проклятого плода врага. Партизанка, хранительница родительского очага, хранительница нации. Мы скоро вернемся. Мы, очищенные своими жертвами, окружим тебя вниманием и любовью, и весь мир будет смотреть на тебя и преклоняться перед тобой, мученица наша и наша краса.

Твои подвиги, все неисчислимые проявления твоёй человечности и доброты, и твоего человеческого достоинства, и страшной силы твоего терпения мы соберем как дорогие сокровища и возвеличим в искусстве новой нашей истории, истории освободителей человечества.

Мы оденем тебя в самую лучшую одежду и будем целовать тебе руки. Мы посадим тебя в лучшие, в вы-сшие школы, чтобы краса твоя сияла разумом и благородством образования, и все воспитание с малых твоих лет направим на расцвет в тебе нежности и мягкости, что лежат в твоей природе.

А сейчас мы кланяемся тебе, сестра и дочь, и призываем. Закаляя свое сердце, ненавидь врага, ненавидь предателя, бойся предателя Советской Украины. Это твой злейший враг.

О женщине, о девушке в шинели и сапогах, о сестре милосердия, о сестре-печальнице, о партизанке, о связистке. Ты красива в своей неуклюжей шинели, и нам жаль тебя. Ты вызываешь чувство сожаления, хочется поклониться тебе, девочка, когда ты вытаскиваешь нас с поля боя, несешь нам добрые вести, кормишь нас.

Не поддавайтесь немцам. Лучше смерть, чем жизнь в рабстве.

Эту статью написать в несколько ином плане, чем первая. Начать ее с поля боя, с освобожденного села, из разрушенной хаты возле трупа старой женщины. И дальнейшие отступления пару раз перебить другими картинками, можно воспользоваться эпизодом с теткой Евдокией Пилипенко.

И этот факт вознести до высокого напряжения.

Просмотреть записную книжку для использования некоторых соображений. Кадр про Африку, и как гнали коров на восток и т. д.

Обращение к женщинам Европы и Америки, краткий экскурс в область счастья и красоты.

О немецких фотографиях, где бесчестится наша женщина.

3-IV-42

— Пройдет сто, двести, триста лет...

...Вот поле боя... Пролетают десятки аэропланов и рассыпают бомбы. Я падаю на окровавленный земной шар и жду. Я слышу.

Это не война. Смотрю кругом, это не война в обычном понимании этого слова. Это болезнь нашей планеты в стадии острого кризиса. Планета пролетает кровавую туманность. Воюет всё человечество.

Умрете вы, дамы. Кто вспомнит вас, красоту вашу. Вы как морской песок. Но кто не поклонится в веках перед красотой наших женщин.

Спіть мало. Вічна слава красоті вашого безсмертного імені*

Пройдет тысяча, две, три тысячи лет. С каким трепетом и завистью будут вспоминать нас юноши, мужи, и мудрецы, и воины, и всё наше необычайное поколение сталинских гвардейцев людей-рыцарей. На долю которых выпало столько несчастья и счастья, столько горя и радости, столько крови, столько поту. Столько борьбы и труда и побед, что их с лихвой хватило бы на десяток поколений. Сколько книг о нас написано. Сколько песен. Сколько<...>**

<...> благородных потомков юношей в мечтах своих будут переносить свою жизнь на машине времени в нашу величественную эпоху. В эпоху, когда все было трудно, когда ничто не давалось даром, когда за каждый клочок своей земли платили кровью и жизнью. В это величественное мужественное время, в то время, когда наш советск<ий> двадцатипятилетний народ-богатырь как Георгий-Победоносец вышел сражаться со змеем и побил его. И вошел в мировую историю с чистым лицом и прямой походкой.

* Спеть мало. Вечная слава красоте вашего бессмертного имени.

** Далее текст продолжается после двух последующих записей.

Вот они идут в бой. Каждый хочет раздвоиться, раздесатериться, чтобы убить по-больше немцев.

Многому научит нас война, многое изменится. Многое станет иным.

НА НАШИХ ПОЛЯХ — ДОЛЯ ЛЮДСТВА*

І зараз кожен, хто любить батьківщину, і не тільки батьківщину, а і людство, і братство людей, а не розбрат <радників> націй, а не поневолення життя, а не смерть, кожний зрозумів всю велич сталінських п'ятиліток, що спасли людство од занепаду, і кожний наш заводик, кожний станочок, що його купували ми, одриваючи часом кусок хліба од рота, кожна наша жертва і т. д.⁹⁴

И сейчас каждый, кто любит родину, и не только родину, но и человечество, и братство людей, а не раздор <советчиков> наций, а не порабощение жизни, а не смерть, каждый понял все величие сталинских пятилеток, что спасли человечество от упадка, и каждый наш заводик, каждый станочек, который мы купали, вырывая тем самым кусок хлеба изо рта, каждая наша жертва и т. д.

А саме головне — люде. Люде, вилиті зі сталінського сплаву, люде, що їх не бере куля, ні огонь, ні меч.

А самое главное — люди. Люди, вылитые из сталинского сплава, люди, которых не берет ни пуля, ни огонь, ни меч.

Вічна слава вам, тітко Евдохо. І вашому імені і красоті вашій. Не було у вас красивих туфель, не душилися ви «Коти»** з полином та травами, не було у вас шовку і сезонних шляп. Ви не мандрували по заграницям. Вам було ніколи. Ви, як пчїлка, були заняті і носили все мед для радянського вулика, поки не убили вас вороги.

Вечная слава вам, тетка Евдокия. И вашему имени и красоте вашей. Не было у вас красивых туфель, не душились вы «Коти» с полынью и травами, не было у вас шелка и сезонных шляп. Вы не путешествовали по заграницам. Вам было некогда. Вы, как пчелка, были заняты и носили все мед для советского улья, пока не убили вас враги.

Ви не їздили по заграницям дивитися на ріжні прекрасні дива. Але заграниця приїде до вас подивитися на вашу зруйновану хату і на ваш пам'ятник, і якщо є в її крапля сумління і бога, в животі поклониться вашій красоті, дорога моя мати, слов'яно-українко.

Була ти комуністкою чи ні? Чи був у вас партбілет? Напевне, не було. Ви навіть не думали про нього. Але зерно, посіяне великими сіятелями Леніном і Сталіном, виросло в душі твоїй.

Хай же все людство знає і хай знають всі Пилипенки, як умерла їхня далека-далека прабабуся у великому 1942 році на полі брані, коли рїшалася доля людства.

3-IV-42

ніч

* Судьба человечества. Заголовок выделен печатными буквами.

** Так в тексте. Искаж. «Коти».

Вы не ездили по заграницам смотреть на разные прекрасные чудеса. Но заграница приедет к вам посмотреть на вашу разрушенную хату и на ваш памятник, и если есть в ней капля совести и бога, в пояс поклонится вашей красоте, дорогая моя мать, славянка-украинка.

Была ты коммунисткой или нет? Был ли у вас партбилет? Наверное, не было. Вы даже не думали о нем. Но зерно, посеянное великими сеятелями Лениным и Сталиным, выросло в душе твоей.

Пусть же все человечество знает и пусть знают все Пилипенки, как умерла их далекая-далекая прабабушка в великом 1942 году на поле брани, когда решалась судьба человечества.

3-IV-42
ночь

Повернувся з Сибіру Жеривіл Григорій і почав бешкетувати в селі. Ото він допитував Скидана .

Написати статтю на тему: «Про любов до батьківщини і національну гордість (гідність)»**

Написати статтю про українську культуру. І культуру фашистських прихвостнів. Кинулись шукати гитлерівські слуги, да так нікого і не знайшли. Всі пішли з армією. Чи, може, об'єднати ці статті в одну.

Написать статью об украинской культуре. И культуре фашистских прихвостней. Бросились искать гитлеровские слуги, да так никого и не нашли. Все ушли с армией. Может, объединить эти статьи в одну.

Показати бійця, що знищив сам один двісті фриців***

Не було у вас і чемоданів, кованих з чехлами і мідними цвяхами, щоб утікати на схід страху ради іудейського****

Трижды пораненный оборонецъ Севастополя Руденко одмовився іти до шпиталю і очолив атаку укріпленого пункту. «Вперед за Сталіна!» Сім куль впилися в груди герою. Лейтенант упав. Бійці підняли його тіло і під градом осколків мин***** і кулями, ламаючи оточення, одійшли, оглядаючись і одбиваючись, на вершину гори, яку вони штурмували і взяли⁹⁵.

4-IV

Трижды раненный защитник Севастополя Руденко отказался идти в госпиталь и возглавил атаку укрепленного пункта. «Вперед за Сталина!» Сем пуль впились в грудь героя. Лейтенант упал. Бойцы подняли его тело и под градом осколков, мин и пулями, ломая окружение, отошли, отбиваясь и оглядываясь, на вершину горы, которую они штурмовали и взяли.

4-IV

* Вернулся из Сибири Жеривол Григорий и начал безобразничать в селе. Это он допрашивал Скидана.

** Написать статью на тему: «О любви к родине и национальной гордости (достоинстве)».

*** Показать бойца, что уничтожил собственноручно двести фрицев.

**** Не было у вас и чемоданов, кованных с чехлами и медными гвоздями, чтобы бежать на восток страха ради иудейского.

***** Так в тексте.

Повернувся боєць до рідного села, а села немає. Повернувся до хати, а хати нема. Ні хатини, ні батька, ні матері, нікого. Пусто скрізь і самотня піч дивилася на нього, і він заплакав.

Вернулся боец в родное село, а села нет. Вернулся в домой, а дома нет. Ни дома, ни отца, ни матери, никого. Пусто везде, и одинокая печь смотрела на него, и он заплакал.

Будуть жінки України ще плакати літ тридцять. Закінчиться війна. Кого ж прибіє до рідного берега? Хто потоне? Розметає ураган дітей моїх, як чайок, і довго-довго рознеситимуть вони печаль по всьому світу. Буде їх скрізь. Скрізь білітимуть кості цих безпритульних.

Будут женщины Украины плакать еще лет тридцать. Закончится война. Кого же прибьет к родному берегу? Кто утонет? Разметаает ураган детей моих, как чаек, и долго-долго будут разносить они печаль по всему миру. Будут они везде. Везде будут белеть кости этих бездомных.

Сьогодні паска*. Найпоетичніше свято людей, що обробляють землю і найстаріше, безумовно, дохристиянське. Свято весни, свято тепла, свято оживання — життя роду — народження, продовження. Сонце грало і все радувалося, і всі люде у цей день були незвичайними. На паску ніхто нікого не вбивав і не було крадіжок. Навіть найбрутальнішому хаму дано було не лаятись у цей великий старий добрий день. Свято над святами. Празників пражник. Люде цілували людей. Нема. Нема нічого. Чисто. Продовжується будень довжелезний і летється кров. Земля занедужала.

5-IV-42

Сегодня пасха. Самый почитаемый праздник людей, которые обрабатывают землю, и самый старей, безусловно, дохристианский. Праздник весны, праздник тепла, праздник оживания — жизнь рода — рождения, продолжение. Солнце играло и все радовалось, и все люди в этот день были необычными. На паску никто никого не убивал, и не было краж. Даже первостатейному хаму дано было не ругаться в этот большой старей добрый день. Праздник над праздниками. Праздников праздник. Люди целовали людей. Нет. Нет ничего. Чисто. Продолжаются будни длиннющие, и льется кровь. Земля заболела.

5-IV-42

Читав по радіо свою статтю⁹⁶. Бачив усю нещасну Україну, і матір свою, і батька, прощався з ними і плакав, читаючи**

А вчора, пишучи спогади про дитинство, про хату, про діда, про сінокіс, один собі у манесенькій кімнатоньці сміявся і плакав. Боже мій, скільки ж прекрасного і дорогого було в моєму житті, що ніколи-ніколи вже не повернеться. Скільки краси на Десні, на сінокосі і скрізь усюди, куди тільки не гляне моє душевне око⁹⁷

Вороніж

А вчера, когда писал воспоминания о детстве, о хате, о деде, о сенокосе, один в малюсенькой комнатке, смеялся и плакал. Боже мой, сколько же прекрасного и дорогого было в моей жизни, что никогда

* Сохранена строчная буква оригинала.

** Читал по радио свою статью. Видел всю несчастную Украину, и мать свою, и отца, прощался с ними и плакал, читая.

нікогда уже не вернется. Сколько красоты на Десне, на сенокосе и везде всюду, куда только не глянет мое душевное око.

Воронеж

Сотня наркомів. Всі молодшого і середнього віку. Короткошиї, товсті і однаково одягнені. Багато їдять і часто, гімнастикою не займаються і робить нічого. Вигляд повітовий. Багато з них в душі не вірять в свої високі посади. А загалом непогані люде. Мови не знають і не знатимуть. Розмовляють і думають суржиком.

Сотня наркомов. Все младшего и среднего возраста. Короткошеие, толстые и одинаково одетые. Много едят и часто, гимнастикой не занимаются и не делают ничего. Вид уездный. Многие из них в душе не верят в свои высокие должности. А в целом неплохие люди. Языка не знают и не узнают. Разговаривают и думают на суржике.

Уже сталося саме найстрашне, чого я так боявся. На Південному фронті уже є разом з німцями полонені українці, нібито з добровольцьеских батальйонів. Їх розстрілюють, звичайно, так що і сліду од їх не останеться. Проклятий Гитлер! Скільки ж народу спантеличить і загубить, скільки сліз, скільки буде розстрілів, і які страшні козири знову даються мерзавцям з українськими псевдонімами, сміттю, мотлоху людства вперед на много літ, скільки поживи для помсти і нищення народа.

На українських ланах і селах в огні і полум'ї рішається доля людства, рішається велетенська проблема світової гегемонії, рішається доля людства на нашій недолі.

Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива.

Уже случилось самое страшное, чего я так боялся. На Южном фронте уже есть вместе с немцами пленные украинцы, якобы из добровольческих батальонов. Их расстреливают, конечно, так что и следа от них не останется. Проклятый Гитлер! Сколько же народа собьет с толку и потеряет, сколько слез, сколько будет расстрелов, и какие страшные козыри снова даются мерзавцам с украинскими псевдонимами, мусору, хламу человечества на много лет вперед, сколько пищи для мести и уничтожения народа.

На украинских полях и селах в огне и пламени решается судьба человечества, решается огромнейшая проблема мировой гегемонии, решается судьба человечества на нашей горькой судьбе.

Так несчастна земля наша. Так наша судьба несчастлива.

Часом думаю, ой як же ж багато дали ми Гитлеру для агітації проти себе. І що найбільше шкода, в таких речах, де нічого заперечувати і де, по суті кажучи, ніколи він не повинен би мати для себе навіть скориночки.

Временами думаю: ой, как же много мы дали Гитлеру для агитации против себя. И что больше всего жаль, в таких вещах, где нечего отрицать и где, по сути говоря, никогда он не должен бы иметь для себя даже корочки.

Буде нас, мати, по горах по долинах.

Буде нас, мати, по чужих Українах!

З народної пісні*.

* Из народной песни.

Ой хоть крикни не докрикнеш,
Ой хоть свисни, не досвиснеш*.

Західно-українське

— Ви спекулянти, ви націоналісти!
— Ну так, цілком вірно, бо це ж було знаряддя нашої боротьби, нашого існування.
— І ви ще хочете, щоб ми вас любили?
— Даруйте, але ж ви пришли** до нас, ви нас визволили з неволи. Так вилікуйте нас од міщанства і націоналізму, а ви нас караєте за це. Подумайте, що ви робите? Не можемо ми сьогодні зробитися такими, якими ви стали за 23 роки. Це ціле життя!

Западно-украинское

— Вы спекулянты, вы националисты!
— Ну да, совершенно верно, потому что это было орудие нашей борьбы, нашего существования.
— И вы еще хотите, чтобы мы вас любили?
— Простите, но ведь вы пришли к нам, вы нас освободили из неволи. Так вылечите нас от мещанства и национализма, а вы нас наказываете за это. Подумайте, что вы делаете? Не можем мы сегодня сделаться такими, какими вы стали за 23 года. Это целая жизнь!

Пятнадцять сотиків!*** Горе, горе... Ми будемо ненавидіти бідного дядька і карати його за те, що поліз він на ці сотики. Ми будемо вбачати в цім його вину, а не свою помилку.

Пятнадцать соток! Горе, горе... Мы будем ненавидеть бедного мужика и наказывать его за то, что полез он на эти сотки. Мы будем видеть в этом его вину, а не свою ошибку.

Вночі налітали німці, чорт би побрав їхню матір****

7-IV-42

Розтав сніг. На полях трупів видимо-невидимо. Сморід. Німці зігнали бідних наших жінок убирати трупи. Жінки непритомніли од смороду*****

8-IV-42

— Чому ви живете четверо у одній кімнаті і всі українці?
— А хіба не можна?
— Чому ви не взяли до себе одного.
— Чому тільки ваші втричі і т. і.
— Почему вы живете четверо в одной комнате и все украинцы?
— А разве нельзя?

* Ой, хоть крикни — не докрикнеш. Ой, хоть свистни — не досвистнешь.

** Так в тексте.

*** Так в тексте.

**** Ночью налетели немцы, черт бы побрал их мать.

***** Растаял снег. На полях трупов видимо-невидимо. Смрад. Немцы согнали бедных наших женщин убирать трупы. Женщины падали в обморок от смрада.

- Почему вы не взяли к себе одного.
- Почему только ваши втроем и т. д.

— Церква божа непогрішима. Грішити можуть окремі лише священнослужителі*.

Яка байдужа, по суті кажучи, до людей фігурка мого бувшого друга⁹⁸, і яка жалюгідна, боягузлива**

Коли б те мені попрацюв<ати>***

Кобзаря цінувати трудно⁹⁹. Він нагадує мені огненну піч, з якої обережно вихвачують угольки і, перекидаючи їх між пальцями, прикурюють. Особливо трудно вихвачувати ці вуглики нашим сусідам. Вони тоді чомусь нагадують мені чортів, що знаходять у святому письмі текст на свою користь.

Кобзаря ценить трудно. Он напоминает мне огненную печь, из которой осторожно выхватывают угольки и, перебрасывая их между пальцами, прикуривают. Особенно трудно выхватывать эти угольки нашим соседям. Они тогда почему-то напоминают мне чертей, находящих в священном писании текст в свою пользу.

Про командира танкової бригади, що завжди віддавав у розмовах воєнну честь своєму ворогу німцям.

Тому він ненавидів журналістів і презирав їх за поверхове блюзнірське писательство і танкозакидательство паскуд.

Він ворогом міряв себе і свій народ.

Як віддають до армії у яноків****. Яка дисципліна і моральний хребет у німців, і чому ми такі хисткі?

О командире танковой бригады, что всегда отдавал в разговорах военную честь своему врагу — немцам.

Поэтому он ненавидел журналистов и презирал их за поверхностное кощунственное писательство и танкозакидательство паскуд.

Он врагом мерил себя и свой народ.

Как отдают в армию у янки. Какая дисциплина и моральный хребет у немцев, и почему мы такие шаткие?

Збили крупного німецького лётчика-полковника. Полковник попросив у штабі показати йому того великого героя, що збив його, великого літуна. Покликали молодого лейтенанта. Полковник підійшов до лейтенанта і простяг руку.

— Дозвольте пожать руку великому асу, що поборов мене, найбільшого <аса> імперії!*****

* — Церковь божья непогрешима. Грешить могут лишь отдельные священнослужители.

** Какая безразличная, по сути говоря, к людям фигурка моего бывшего друга, и какая жалкая, трусливая.

*** Поработать бы мне.

**** Так в тексте.

***** Подчеркнуто карандашом.

— Іди к такій матері. Буду я собі руки гидить, — сказав лейтенант Затулівітер і одвернувся. — Дозвольте йти, товариш генерал.

10-IV-42

Сбили крупного немецкого летчика-полковника. Полковник попросил в штабе показать ему того великого героя, который сбил его, великого летуна. Позвали молодого лейтенанта. Полковник подошел к лейтенанту и протянул руку.

— Позвольте пожать руку большому асу, что поборол меня, крупнейшего <аса> империи!

— Иди к такой-то матери. Буду я свои руки пачкать, — сказал лейтенант Затуливетер и отвернулся. — Разрешите идти, товарищ генерал.

10-IV-42

Часто думаю собі, як марно пропало моє життя. Яку велику помилку зробив я, пішовши працювати в кінематографію. Шістнадцять літ кінокаторги в цьому євміщанському смітнику з обов'язком співжиття і співробітництва з мізерними людяцями, що ненавидять мене і що я їх глибоко презираю як недолюдків, некваліфіцируваних, аморальних, без крихотки святого, людяців, що ненавидять мій народ і роблять його нещасним. Скільки погублено здоров'я, життя з людяцями, з якими я не хотів би ніколи бачитися? Скільки марно витрачено духовних сил і часу? Коли б всю силу і пристрасть і спрямованість за ці шістнадцять років я застосував до письменства, було б уже в мене добрих десять-дванадцять томів справжньої літератури. А так лежать мої ненаписані твори, як ненароджені діти, і великий жаль бере, що вже, мо, й не народяться вони, не житимуть сотень літ, а лишаться, як плани. А через три роки не буде ні одного мого фільму. Поб'ють безбатченки плівку, а самого виженуть на вулицю тупорилі Большакови¹⁰⁰ і іуди Роми¹⁰¹, за непотрібністю та ще й ім'я моє понівечать якою-небудь огидною юдиною брехнею і злом, що є основою їхньої душі.

12-IV-42

Часто думаю, как бесполезно пропала моя жизнь. Какую большую ошибку сделал я, пойдя работать в кинематограф. Шестнадцать лет кинокаторги в этой евмещанской помойке с обязанностью сосуществования и сотрудничества с ничтожными людьми, которые ненавидят меня и которых я глубоко презираю как извергов, неквалифицированных, аморальных, без капли святого, людишек, что ненавидят мой народ и делают его несчастным. Сколько погублено здоровья, жизни с людьми, с которыми я не хотел бы никогда видаться? Сколько напрасно потрачено духовных сил и времени? Если бы всю силу и страсть и направленность за эти шестнадцать лет я применил к писательству, было бы уже у меня добрых десять-дванадцать томов настоящей литературы. А так лежат мои ненаписанные произведения, как нерожденные дети, и такая жалость берет, что уже, наверное, и не родятся они, не будут жить сотни лет, а останутся, как планы. А через три года не будет ни одного моего фильма. Испортят выродки пленку, а самого выгонят на улицу тупорыльные большаковы и иуды Ромы, за ненадобностью, да еще и имя мое испоганят какой-нибудь отвратительной юдиною ложью и злом, что является основой их души.

12-IV-42

Повертаючись з їдальні з милим Андрієм Малишком¹⁰², стрів на вулиці багато молодих дівчаток. Вони були у чоботях, у незграбних військових шинелях і шапках. Вони були військові новачки. Вони дивилися на нас пильно і напружено і вітали по-військовому. Ми одповіли їм. У мене на очах навернулися сльози. Мені стало жалько чомусь їх, як

своїх дітей, що перевдяглися для тяжкої гри в нещастя. Яка велика війна. Вона невблаганно втягує в себе все живе, молоде, здорове, і з'їдає.

12-IV-42

Возвращаясь из столовой с милым Андреем Малышко, встретил на улице много молодых девочек. Они были в сапогах, в неуклюжих военных шинелях и шапках. Они были военные призывницы. Они смотрели на нас пристально и напряженно и приветствовали по-военному. Мы ответили им. У меня на глазах навернулись слезы. Мне стало жалко почему-то их, как своих детей, переодевшихся для тяжелой игры в несчастье. Как велика война. Она неумолимо втягивает в себя все живое, молодое, здоровое — и съедает.

12-IV-42

Буде нас, мати, по горах, по долинах,
Буде нас, мати, по чужих Українах.
(з народної пісні)*

Привезла таки мати до села своїх діток у саночках. До дітей, а вони замерзли**

Коли подумаю часом, що навіть мізерний Долматовський¹⁰³ збирається розстріляти мільйон українців, як це недавно заявив цей гомеопатичний поетик, бувшому поету М. Б., робиться так смутно на душі, що й не сказати. Скільки ж темної шушвалі ненавидить наш народ. Скільки нуді повзає по народному тілу.

Иногда как подумаю, что даже ничтожный Долматовский собирается расстрелять миллион украинцев, как это недавно заявил этот гомеопатический поэт, бывшему поэту М. Б., становится так грустно на душе, что и не сказать. Сколько же темной швали ненавидит наш народ. Сколько вшей ползает по народному телу.

Написати новелу чи оповідання про трагедію Західної України останніх часів. Наше визволення: радість, і пафос, і розчарування, і біль, і неоднаковість цілей, і інтелігентність, і ворожнеча, і нелюбов.

Написать новеллу или рассказ о трагедии Западной Украины последних лет. Наше освобождение: радость, и пафос, и разочарование, и боль, и неодинаковость целей, и интеллигентность, и вражда, и нелюбовь.

А в першу чергу написати новелу про дезертирів, що поприходили на свою голову додому з армії, і що має з цього вийти***

13-IV

* «Хватает нас, мать, по горам, по долинам.
Хватает нас, мать, по чужим Украинам».
Из народной песни.

** Привезла-таки мать в село своих деток на саночках. <Обернулась> к детям, а они замерзли.

*** А в первую очередь написать новеллу о дезертирах, пришедших на свою голову домой из армии, и что из этого вышло.

Левко Цар: — Я не згоден. Висилать людей з країни, навіть злочинців, я не згоден.

Скидан: — А що ж по-вашому?

Левко Цар: — Що завгодно. Бийте палками, сажайте в тюрми, позбавляйте прав со-
стоянія, стріляйте, казніть прилюдно. Тільки не висилайте до чужих холодних пустель.

Не знаю, як вам сказати. Тільки отут щось мені говорить, що це є багато більший
злочин, ніж ті усі злочинства, що учинили винуватці. Отак от повисилаємо одне одного,
а хто буде родити. Той, хто боїться нас, не вірить нам, той, хто нас не любить.

Народ, товаришу, <є>хидна істота. Бувають у злочинців діти квіти. Бувають і в героїв
діти казна-що. А воно все одно море людськеє*.

Левко Царь: — Я не согласен. Высылать людей из страны, даже преступников, я не согласен.

Скидан: — А что же по-вашему?

Левко Царь: — Что угодно. Бейте палками, сажайте в тюрьму, лишайте права собственности, стреляйте,
казните прилюдно. Только не посылайте в чужие холодные пустыни.

Не знаю, как вам сказать. Только здесь что-то мне говорит, что это есть на много большее преступление,
чем те все злодейства, учиненные виновниками. Так вот вышлем друг друга, а кто будет рожать. Тот, кто
боится нас, не верит нам, тот, кто нас не любит.

Народ, товарищ, ехидное существо. Бывают у преступников дети-цветы. Бывают и у героев дети черт
знает какие. А оно все равно — море человеческое.

Учора уночі при свічці читав «На терновому дроті» Гречусі¹⁰⁴ і Жилі. Жилі трудно
було мене слухати. Він позіхав, крутився на стільці, тріщав. Нарешті зірвався з місця,
щоб не захропти і почав, як слон у ідальні, топтатися по кімнаті. Після читання він зрадів
і зразу ж сказав жінці і Гречусі:

— Ну, поїдемо.

Правда, той не пішов. Поговорили трохи. Гарна приємна людина Гречуха і розумна.
Але як мало він знає, яким скудним було, певно, його виховання. Тільки хороша вдача
і природний талан піднімає його і тримає в ньому якийсь гарний людський огонь. За-
говорили про словник український і про історію. Боже ж ти мій! Двадцять п'ять років
нема історії і нема словника. Яка ганьба! Яка мерзота! Чия огидна рука тут діяла і во ім'я
чого? Країна виховання безбатченків! Безбатченків без роду без племені. Де ж і рости
дезертирам, як не у нас.

— Бийте, товариші, німців. Рятуйте народ, як славні Богдан, Богун¹⁰⁵, Сагайдачний¹⁰⁶,
Байда¹⁰⁷! — викрикують патетики.

— А хто це за люде? — питають один одного адресати промов.

— А хто їх зна.

— Байда, — та це ж наш старший лейтенант.

— А Сагайдачний?

— Це редактор німецької газети, читав його українські статті у звільнених селах.
Страх, як ненавидять.

Горе, може хоч ти научиш нас недобитків невдалої історії! А коли ні — умрем, навкі
загинем. Оце подумав я і довго не міг заснути. І плакав наче я і стогнав у сні, і чухався
од руських блощиць.

14-IV-42

* Выделено на полях одной чертой карандашом.

Вчера ночью при свечке читал «На колючей проволоке» Гречухе и Жиле. Жиле трудно было меня слушать. Он зевал, вертелся на стуле, трещал. Наконец, сорвался с места, чтобы не захрапеть, и начал, как слон в столовой, топтаться по комнате. После чтения он обрадовался и сразу же сказал жене и Гречухе:

— Ну пойдёмте.

Правда, тот не ушел. Поговорили немного. Хороший приятный человек Гречуха и умный. Но как мало он знает, каким скудным было, видно, его воспитание. Только хороший нрав и природный талант поднимают его и держат в нем некий хороший человеческий огонь. Заговорили об украинском словаре и истории. Боже ж ты мой! Двадцать пять лет нет истории и нет словаря. Какой позор! Какая гадость! Чья отвратительная рука здесь действовала и во имя чего? Страна воспитания сирот! Сирот без роду без племени. Где же и расти дезертирам, как не у нас.

— Бейте, товарищи, немцев. Спасайте народ, как славные Богдан, Богун, Сагайдачный, Байда! — выкрикивают патетики.

— А кто эти люди? — спрашивают друг друга адресаты речей.

— А кто их знает.

— Байда, — да это же наш старший лейтенант.

— А Сагайдачный?

— Это редактор немецкой газеты, читал его украинские статьи в освобожденных селах. Страх, как ненавидят.

Горе, может, хоть ты научишь нас, недобитков неудачной истории! А если нет — умрем, навеки погибнем. Так подумал я и долго не мог заснуть. И плакал как будто я, и стонал во сне, и чесался от русских блошек.

14-IV-42

Лист до авіатора напишу сьогодні увечері неодмінно. Він потрібний народу і мені як надія, спів. Може його видрукують листівкою і розкидають по всій Україні. Закликати не йти до війська, не піддаватись на провокації. «Буде вас, хлопці, по горах, по долинах, буде вас, діти, по чужих по країнах. Ти, льотчику, дужий, в тебе сталеві крила. Полети на Україну, уночі вона, уночі розвій по ній мої слова. Розкидай їх понад ланами, понад селами і городами. Хай летять вони весінніми птицями до рідних наших хат<>>».

Це повинна бути своєрідна новела сторінок на шість-вісім.

Це заклик не піддаватись на німецькі обдурювання. Не радіти клаптикам земельним, бо інтереси наші ширші і цілі дальші. Про дезертирів.

Лети, синку, на Україну. Подивишся на Дніпро, на київські кручі.

«Письмо летчику» напишу сегодня вечером непременно. Оно нужно народу и мне как надежда, песня. Может, его напечатают как листовку и разбросают по всей Украине. Призвать не идти в армию, не поддаваться на провокации. «Хватает вас, ребята, по горам, по долинам, хватает вас, дети, по чужим по странам. Ты, летчик, сильный, у тебя стальные крылья. Полети на Украину, ночь над ней, ночью развей по ней мои слова. Разбрасывай их над полями, над селами и городами. Пусть летят они весенними птицами в родные наши дома<>>».

Это должна быть своеобразная новелла страниц на шесть-восемь.

Это призыв не поддаваться на немецкие надувательства. Не радоваться клочкам земельным, потому что интересы наши шире и цели выше. О дезертирах.

Лети, сынок, на Украину. Посмотришь на Днепр, на киевские кручи.

До статті про жінку

«Мала мати одну дочку

Та й купала ж у медочку».

К статье о женщине
«Была у матери дочка,
И купала же в медочке».

В оповіданні про дезертирів пригадати розмову з хірургом¹⁰⁸.
— Кину все, візьму зброю і буду кришити все, що попадеться під руку.
— Як то все і т. д.

В рассказе о дезертирах вспомнить разговор с хирургом.
— Брошу все, возьму оружие и буду крошить все, что попадется под руку.
— Как это все и т. д.

Вони де в чім погоджувалися і це ще більше озлобляло їх і розпалювало їхню непримиренність*

Чи зберуться наші люде знову на Україні? — Чи повернуться вони з усіх нетрів далеких далекостей нашого Союзу і заповнять її замість померших од ворога, од мору, од кулі і петлі? Чи так і лишишся там, а на наші руїни наїдуть чужі люде і утвердять на ній мішанину. І буде вона не Росія, не Україна, а щось таке, що й думати сумно**

14-IV-42

Соберутся ли наши люди снова на Украине? — Вернутся ли они из той глубины дальних далей нашего Союза и заполнят ее вместо погибших от врага, от мора, от пули и петли? Или так и останутся там, а на наши руины наедут чужие люди и утвердят на ней мешанину. И будет она не Россия, не Украина, а что-то такое, что и думать грустно.

14-IV-42

Як мені жалько. Я не член комуністичної партії. Написана і анкета, і біографія, а подати у фабричну ячейку нікому. Я не бачив там чистих рук. Горе мені.

Буду ж я виконувати мабуть до смерті партійне Ленінове діло в безпартійних лавах. Нехай мерзота Лукови¹⁰⁹, Савченко¹¹⁰, Бродські¹¹¹ і Сироти¹¹² роблять своє каїнове діло. Хай ненавидять і плямують мене. Під моїм українським дубом їдять жолуді єврейські свині¹¹³ і шакали. Може, так і треба, «бо немає Господа на небі»¹¹⁴. А суржики з начальства? Та цур їм, горепакакам....

Как мне жаль. Я не член коммунистической партии. Написана и анкета, и биография, а подать в фабричную ячейку некому. Я не видел там чистых рук. Горе мне.

Буду же я выполнять, видимо, до самой смерти партийное Ленинское дело в беспартийных рядах. Пусть мразь Луковы, Савченко, Бродские и Сироты делают свое каиново дело. Пусть ненавидят и пятнают меня. Под моим украинским дубом едят желуди еврейские свиньи и шакалы. Может, так и надо, «ибо нет Господа на небе». А суржики из начальства? И черт с ними, с горе мыкающими...

«Серце моє трудне, чого ж ти бажаєш? Що в тебе болить?»***

* Они где-то в чем-то обвинялись, и это еще больше озлобляло их и разжигало их непримиримость.

** Подчеркнуто карандашом. Запись выделена жирной чертой карандашом на полях.

*** «Сердце мое трудное, чего же ты хочешь? Что у тебя болит?»

Партизани ловили дезертирів, плаксивих, тих, що втратили віру в перемогу, хто рішив «не тратить сили і спустатись надо», і розстрілювали в Христа і <...>*

Жінки убивали дезертирів. У жінки сини і чоловіки в армії. Вони убивали дезертирів кілками**

— По голові генерал, а не по штаням***

Компанієць — наркомгузно****

Потім мене «перекинули».

Далі я був «перекинутий». Потім мене «перебросили». Потім я «одкріпився», «прикріпився», «ув'язався».

Перекиданчество велике наше зло. Воно розвинуло у нас, породило дилетантизм і поверхових безвідповідальних неробів.

Перекидають його як шматок гівна. І він радіє — ось який послужний список — є чим хвастнуть.

Крилов

— Простите. Если вы даже гений — половину работ на ваших постах вы провалили! Я не перебрасываюсь, я працюю на одній роботі все життя. Я вас презираю. Я не хочу сидіти з вами за одним столом... Вы не сердитесь, Вера Павловна, я ушел...

Потом меня «перекинули».

Далее я был «переброшенный». Потом меня «перебросили». Потом я «открепился», «прикрепился», «увязался».

Перекидывание — большое наше зло. Оно развило в нас, породило дилетантизм и поверхностных безответственных бездельников.

Перебрасывают его как кусок говна. И он радуется — вот какой послужной список — есть чем похвастать.

Крылов

— Простите. Если вы даже гений — половину работ на ваших постах вы провалили! Я не перебрасываюсь, я работаю на одной работе всю жизнь. Я вас презираю. Я не хочу сидеть с вами за одним столом... Вы не сердитесь, Вера Павловна, я ушел...

Написать оповідання про Крилова¹¹⁵, каштан і дітей*****

— Дайте сахар, Лидия Федоровна. Дайте, я вам приказываю.

Потім до мене*****:

— Знаете, А. П. Настоящий ученый не должен жениться, он должен, его душа должна пребывать в сферах высоких созерцаний. Женщина в силу пошлости своей природы

* Партизаны ловили дезертиров, отчаявшихся, утративших веру в победу, кто решил «не тратить силы и спустатся надо», и расстреливали в Христа и <...>.

** Женщины убивали дезертиров. У женщин сыновья и мужа в армии. Они убивали дезертиров кольями.

*** — По голове генерал, а не по штанам.

**** Компаниец — наркомгузно.

***** Написать рассказ о Крылове, каштане и детях.

***** Потом ко мне.

и ничтожества в состоянии погубить все ваши планы. Вы из орла превратитесь в раздраженного гуся, вроде, извините, меня... что? Милостивая государыня.

Плач, сцена с дворником. Вы же сами говорили.

Мне нужна тень на левом краю стола в шесть часов вечера. Вы понимаете?

Мальчик, скажите мне, как вас зовут і т. д. і т. д.*

Єдина країна у світі, де не викладалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалася чимось запертним, ворожим і контрреволюційним. Це Україна.

Другої такої країни на земній кулі немає, де ж** рождатися, де плодитися дезертирам як не у нас, де рости слабодухим і запроданцям, як не у нас. Не вина це дезертирів, а горе. Не судить їх треба, а просить пробачення і плакати за погане виховання, за духовне каліцтво у великий час. Хто судитиме? Брати-слідователі з трибуналів, що розпивали горілку із ідальні, з непривітним поглядом очей.

Юнаки мої сліпіі, горе мені з вами...

Единственная страна в мире, где не преподавалась в университетах история этой страны, где история считалась чем-то запертым, враждебным и контрреволюционным. Это Украина.

Другой такой страны на земном шаре нет, где же рождаются и где плодятся дезертирам, как не у нас, где расти слабым духом и предателям, как не у нас. Не вина это дезертиров, а горе. Не судить их надо, а просить прощения и плакать о плохом воспитании, за духовное увечье в великое время. Кто спросит? Братья-следователи из трибуналов, распивающие водку из столовой, с неприятливым взглядом.

Юноши мои слепые, горе мне с вами...

Розмова дезертирів:

— Ти чув, що по радіо говорять.

Розмова про радіо наше чи про відозви, які їм кидали, одним словом, скористати, це все, про що записано у новелі. Зобразити обов'язково Когана, що тікаючи з оточення, мовчки чи по короткому імпровізованому суду, розстрілював нещасних політичних недорослів, недобитків історії***

Разговор дезертиров:

— Ты слышал, что по радио говорят.

Разговор о радио нашем или о воззваниях, которые им бросали, одним словом, воспользоваться этим всем, о чем записано в новелле. Изобразить обязательно Когана, который, убегая из окружения, молча или после короткого импровизированного суда расстреливал несчастных политических недорослей, недобитков истории.

!!!! «НАДІЯ» !!!!!****

Великий вихід з Києва¹¹⁶. Трагедія киян. Віра в незламність Києва. Віра в своє безсмертя і переможе<ність>. Прощання. Дніпро. Мости. Гори. Ранок. Борщівські болота.

* И т. д., и т. д.

** В тексте черта, разделяющая записи.

*** Запись отчеркнута на полях карандашом.

**** Восклицательные знаки написаны карандашом.

Гребля. Острів. Авто. Киячки потоп. Гнилиця. Смерть. Смерть. По шию у воді 3 дні. Ніч. Обстріл. Ранені в три поверхи. Обстріл. Танки дають на березі. Похід автоколонни широким фронтом 60 кілометрів на годину під обстрілом, з вибухами бензинових цистерн і авто з набоями. По житу коло Борисполя повно людей. Це була страшна картина. Гибель дівчаток у воді. Коней, матерів і дітей. Прощання. Надія. Просьби дострілити. Розстріли ранених, щоб не кричали, і засмоктаних, щоб не кричали.

!!!! «НАДЕЖДА» !!!!

Великий виход из Киева. Трагедия киевлян. Вера в несокрушимость Киева. Вера в свое бессмертие и непобедимость. Прощание. Днепр. Мосты. Горы. Утро. Борщевские болота. Плотина. Остров. Авто. Киевский потоп. Гнилая вода. Смерть. Смерть. По шею в воде 3 дня. Ночь. Обстрел. Раненые в три этажа. Обстрел. Танки давят на берегу. Поход автоколонны широким фронтом 60 километров в час под обстрелом, с взрывами бензиновых цистерн и машин с боеприпасами. Во ржи около Борисполя полно людей. Это была страшная картина. Гибель девочек в воде. Коней, матерей и детей. Прощание. Надежда. Просьбы пристрелить. Расстрелы раненых, чтобы не кричали, и засосанных, чтобы не кричали.

Ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професори заарештовувалися майже щороку, і студенти знали, що така історія, що історія це паспорт на загибель*.

А що ж таке історія? Історія є рівнодіюча всіх духовних сил і здібностей народу**

В університеті розмовляли*** тільки початківці і поети. Решта вся по-руськи, на радість Гітлеру.

А як «професор» Стебун нажився на «фашистському» письменнику Стефаніку!¹¹⁷

14-IV-42

Никто не хотел учиться на историческом факультете. Посылали в принудительном порядке. Профессоров арестовывали почти ежегодно, и студенты знали, что такое история, что история — это паспорт на гибель.

А что же такое история? История есть равнодействующая всех духовных сил и способностей народа.

В университете разговаривали <по-украински> только первокурсники и поэты. Остальные все по-русски, на радость Гитлеру.

А как «профессор» Стебун нажил на «фашистском» писателе Стефанике!

14-IV-42

Бабу розстріляли за те, що вона збирала колоски в полі у неділю****

Заводять у школу (коло класної дошки з дитячими написами) коней*****

* Первый абзац записи выделен на полях одной чертой карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Вероятно, далее пропущено «українською мовою».

**** Бабу расстреляли за то, что она собирала колоски в поле в воскресенье.

***** Заводят в школу (около классной доски с детскими надписями) коней.

У клубі школи церква. Сторож — конюх — піп. Моліться, дядьку Левко*.

— Що було, бачили, що буде — побачим.

Яка вже там ваша свобода.

— Что было, видели, что будет — увидим.

Какая уж там ваша свобода.

Учора знову писав «Зачаровану Десну» і знову плавав. Я писав ранком і, читаючи хлопцям (Малишку, Самченко¹¹⁸, Пустовойту¹¹⁹ і Воскрекасенко¹²⁰), сміявся, і плавав, і був од схвильованості розслабленим цілий майже день.

Вчера опять писал «Зачарованную Десну» и снова плакал. Я писал утром и, читая ребятам (Малышко, Самченко, Пустовойту и Воскрекасенко), смеялся и плакал, и был от волнения расслабленным целый почти день.

Приїхав з армії Микола Дудко^{121**}

Здається, проти нас виступатиме подла повія Франція, країна, що її у чомусь завжди не любив, так же як і Німеччину.

Кажется, против нас будет выступать подлая проститутка Франция, страна, которую я почему-то всегда не любил так же, как и Германию.

Генерал не по штанях, а по шапці (нова народна моя приказка)^{***}

У новелі «Дезертири» дати на одній сторінці не менше десяти убивств. Коротко**** *****

— Ви знаєте, у нього німці убили матір, сестру, жінку і дитину. У нього вже є орден.

— Орден? Болячка у його є. Уже на все життя.

— Правда. Він аж тремтить увесь, коли розкажує.

— Так вони захватили його да й розстріляли. А потім і їх ото піймали та постріляли всіх до одного.

— Отак постріляєм одне одного — як продержаться німці з рік — і вже тоді не буде винних — чисто буде, куди не глянь^{*****}

— Вы знаете, у него немцы убили мать, сестру, жену и ребенка. У него уже есть орден.

— Орден? Болячка у него есть. Уже на всю жизнь.

— Правда. Он аж дрожит весь, когда рассказывает.

* В клубе школы церковь. Сторож — конюх — поп. Молитесь, дядька Левко.

** Приехал из армии Николай Дудко.

*** Генерал не по штанам, а по шапке (новая народная моя поговорка).

**** В новелле «Дезертиры» дати на одной странице не меньше десяти убийств. Кратко.

***** Запись выделена на полях и подчеркнута двумя чертами карандашом.

***** Запись выделена на полях двумя чертами карандашом.

— Так они захватили его да и расстреляли. А потом и их поймали и постреляли всех до одного.
— Эдак постреляем друг друга — если продержатся немцы с год — и тогда уже не будет виновных — чисто будет, куда ни глянь.

Світе мій убогий. Покажи мені, де на тобі проїлося ще стільки крові, як у нас на Вкраїні. Нема другої України. Нема*.

Свет мой обездоленный. Покажи мне, где на тебе пролилось еще столько крови, как у нас на Украине. Нет другой такой Украины. Нет.

Як тяжко жити бездітному в житті і в мистецтві. Як важко думати, що під моїм, українським красивим дубом виросла, викохалась товста єврейська свиня Луков і ошкірнений руський шакал Савченко, та й більш нічого. Така самогидна доля Київської Шулявської кіностудії.

Мене уже нема.

Как тяжело жить бездетному в жизни и в искусстве. Как тяжело думать, что под моим украинским красивым дубом выросла, окрепла толстая еврейская свинья Луков и оскаленный русский шакал Савченко, и больше ничего. Такая тошнотворная судьба у Киевской Шулявской киностудии.

Меня уже нет.

— Тікаєте, сукині сини?! — Дід перевозив човном через Десну командирів з німецького оточення.

— Багато я вже вас перевіз. Коли усіх позбирати — можна було б німців побить. Сила людей тікає. (Коло села Лілієнталь.) Діди перевізчики це образ епохи. Діди перевізчики через ріки, Харони¹²². Їх багато. Вони сміливі, не бояться смерті. І ніби зговорились. Сюди ж оповідання Хоменка. Ненависть і презирство діда не мали границь**

Тікаєте. У діда сини командири.

— Не знаю, чого ви оце тікаєте? Чого ви так тієї смерті боїтесь? Раз уже війна, та й її нічого бояться? Уже якщо*** судилося вона кому, то не втечеш од її нікуди. Ні в танку не заховаєшся, ні в печі не замажешся****

Описати, як діда розстріляли за перевоз.

— Стріляйте, не крутіться перед очима. Програли ви війну.

— Чому?

— Не скажу¹²³.

— Драпаєте, сукині сини?! — Дед перевозил на лодке через Десну командиров из немецкого окружения.

— Много я уже вас перевез. Если всех собрать — можно было бы побить немцев. Тьма народу бежит. (Около села Лилюнталь.) Деды-перевозчики — это образ эпохи. Деды-перевозчики через реки, Хароны. Их много. Они смелые, не боятся смерти. И будто сговорились. Сюда же рассказ Хоменко. Ненависть и презрение деда не имели границ.

* Запись отчеркнута двумя чертами карандашом.

** В тексте черта, разделяющая записи.

*** Зачеркнуто: тому.

**** На полях:

— Потопив би оце вас.

— Спасибі, діду.

— Іди під три чорти.

Убегаете. У деда сыновья командиры.

— Не знаю, чего вы убегаете? Чего вы так той смерти боитесь? Раз уж война, то и нечего ее бояться? Уж если* суждена она кому, то не убежишь от нее никуда. Ни в танке не спрячешься, ни в печи не замаяжешься**

Описать, как деда расстреляли за перевоз.

— Стреляйте, не мельтешите перед глазами. Проиграли вы войну.

— Почему?

— Не скажу.

Піймали парубка. Він так перелякався, йому так багато задавали зразу питань, він так розгубився, на його так вороже дивилося багато сердитих очей і так навколо страшно клацала зброя, що в його спустіла голова і не слухався язик, і він промовляв тільки кінчики запитань.

— Признавайся, сволоч, ти дезертир?

— ... дезертир, — белькотів його язик.

— Ти прийшов шпiонити сюди, так?

— Так... — говорив він як у сні. —***

Він увесь час хотів плакати і всю силу тратив на те, щоб стримати плач, і не стямився як його уже й розстріляли і пішли далі.

А прибігла мати, і все життя буде тепер плакати так****, і до смерті не визнає, за що ж його вбили свої!***** люде*****

Поймали парня. Он так испугался, ему так много задавали сразу вопросов, он так растерялся, на него так враждебно смотрело много сердитых глаз и так вокруг страшно щелкало оружие, что у него пустела голова и не слушался язык, и он отвечал только на окончания вопросов.

— Признавайся, сволочь, ты дезертир?

— ... дезертир... — лепетал его язык.

— Ты пришел сюда шпионить, так?

— Так... — говорил он как во сне. —*****

Он все время хотел плакать и всю силу тратил на то, чтобы сдержать плач, и не успел даже осознать, как его уже и расстреляли и пошли дальше.

А прибежала мать, и всю жизнь будет теперь плакать, так и до смерти и не узнает, за что же его убили свои!***** люди.

Описати трибуну*****. Нашу трибуну робили якісь невідомі майстри з якогось особливого дерева, і, видно, заклили і заворожили її. Вона одріжнялася од всіх трибун тим,

* Зачеркнуто: тому.

** На полях:

— Утопил бы вас.

— Спасибо, дед.

— Иди к черту.

*** Зачеркнуто: Так його поставили до стінки і розстріляли, а потім ще й у газету написали.

**** Зачеркнуто: до сме<рти>.

***** Так в тексте.

***** Последний абзац взят в рамку карандашом. Справа в нижнем углу поставлено 9 восклицательных знаков.

***** Зачеркнуто: Так его и поставили к стенке и расстреляли, а потом еще и в газету написали.

***** Так в тексте.

***** Перед текстом (справа и слева от разделительной черты) 6 восклицательных знаков карандашом. Слева от записи еще два восклицательных знака карандашом.

що на ній ніхто не міг сказати правду. Які вже було смільчаки на нії не сходили часом, але щось їм заводило язика і вже говорили таке щось. Сходили з трибуни. А як тільки скінчили говорити, зійшли з неї, знову неначе все стає на своє місце. Що й говорити, а вона була заворожена і говорили на ній, як уві сні. Всі говорили одним тоном. Дехто, ставши на це зачароване місце, мінявся так, що його не можна було взнати. Тому, мабуть, і стенограми треба потім правити*. Вони схожі на промови, як дрова на дерево. О, трибуно! Скільки дурнів сходило з тебе переможцями.

Описать трибуну. Нашу трибуну делали какие-то неизвестные мастера из какого-то особого дерева и, видно, закливали и завороживали ее. Она отличалась от всех трибун тем, что на ней никто не мог сказать правду. Какие бы только смельчаки не поднимались на нее, но что-то сковывало им язык, и уже такое несли. Сходили с трибуны. А как только, кончив говорить, сходили с нее, снова будто бы все становилось на свое место. Что и говорить, а она была заколдована, и говорили на ней, как во сне. Все говорили одним тоном. Кто-то, став на это заколдованное место, менялся так, что его нельзя было узнать. Поэтому, видимо, и стенограммы надо потом править. Они похожи на речи, как дрова на дерево. О, трибуна! Сколько дураков сходило с тебя победителями.

Як мені жалко, згадав оце, що знищили хуторі** на Україні. Скільки це стоїло грошей? Як би це пригодилося зараз? Як огидило наш чудесний пейзаж, і скільки бездарності і холоду було в цім непотребстві. Чого тільки не робилося гей у нас та й на Україні, гей-гей та й на «соняшній» Україні. Які тільки міроприємства не викаблучувалися для щасливого залежного життя.

Как мне жалко, вот вспомнил, что уничтожили хутора на Украине. Сколько это стоило денег? Как бы это пригодилось сейчас? Как испортили наш чудесный пейзаж, и сколько бездарности и холода было в этом непотребстве. Чего только не делалось гей у нас, да и на Украине, эге-гей да и на «солнечной» Украине. Какие только мероприятия не выкаблучивались для счастливой зависимой жизни.

Прочитав був Бажану свою статтю «Україна в огні». Він сказав мені:

— Одне місце нереальне. Ти пишеш — був великий плач. Це неправда. Іменно ніякого плачу не було. Дивилися сумно, але не плакали, ніхто не плакав, розумієш?

— Брешеш, подумав я, брешеш, сліпий чиновнику. Плакала вона вся, обливала сльозами твою дорогу, а ти дивився на її через свої окуляри і через шкло закритої машини і нічого не бачив, бо не хотів бачити, сліпче. Плакала, ой як плакала! Ні одна країна у світі так не плакала. Так плакали навіть старі діди, що очі опухали од сліз.

Прочитал было Бажану свою статью «Украина в огне». Он сказал мне:

— Одно место нереальное. Ты пишешь — был великий плач. Это неправда. Точно никакого плача не было. Смотрели печально, но не плакали, никто не плакал, понимаешь?

— Врешь, подумал я, врешь, слепой чиновник. Плакала она вся, обливала слезами твою дорогу, а ты смотрел на нее через свои очки и через стекло закрытой машины и ничего не видел, потому что не хотел видеть, слепец. Плакала, ой как плакала! Ни одна страна в мире так не плакала. Так плакали даже старые деды, что глаза опухали от слез.

* В тексте знак разделения записей.

** Так в тексте.

Дід на вокзалі. Шо ви тут робите?

— Да я загубився. Везла мене дочка кудись, да й загубила, а сини на війні, а одного вбили, а бабу рознесло бомбою і хату. Так оце сижу і думаю — доїм оце хліб та й умру. А жалько умирать на чужині*. А зять — летчик і дочку загубили. І куди люди їдуть? Остався один на пероні. Сивий. Очі голубі як у дитини.

17-IV-42

Дед на вокзале. Что вы здесь делаете?

— Да я потерялся. Везла меня дочь куда-то, да и потеряла, а сыновья на войне, а одного убили, а бабу разнесло бомбой и хату. Так вот сижу и думаю — вот доем хлеб и умру. А жалко умирать на чужбине. А зять — летчик и дочь потеряли. И куда люди едут? Остался один на перроне. Седой. Глаза голубые, как у ребенка.

17-IV-42

Читав сьогодні «На терновому дроті» Микиті Сергійовичу¹²⁴.

Він був у ангині. Закутався платком і в шинелі. Увесь білий. Страшно нагадав мені чогось Кутузова¹²⁵. Бесіда була довга і надзвичайно приємна. Гарна і розумна людина. Багато перестраждав, постарів і збирається реставрувати українське господарство.

Читал сегодня «На колючей проволоке» Никите Сергеевичу.

У него была ангина. Закутался платком и в шинели. Весь белый. Страшно напомнил мне почему-то Кутузова. Беседа была длинная и очень приятная. Хороший и умный человек. Много перестрадал, постарел и собирается восстанавливать украинское хозяйство.

Буду допомагати йому скільки вистачить сил.

А зараз буду побільше писати поки можна.

Напишу Юлі. Як вона бідна скучила і турбується про мене. Заберу її до себе і будемо якось при фронті до Києва¹²⁶.

18-IV-42

Буду помогать ему сколько хватит сил.

А сейчас буду побольше писать пока можно.

Напишу Юле. Как она, бедная, соскучилась и беспокоится обо мне. Заберу ее к себе, и будем как-нибудь при фронте до Киева.

18-IV-42

Авіацію переоцінили. Все ж таки вона більш сприяє утворенню житлової кризи, аніж перемагає**

Зло — від людської дурості***

— Шалений прейскурант смертей уже нікого не хвилює в своїй реальності побутовій. Він повторюється і його все ж сприймає побутовий, психічний лад людини, подумав я сьогодні, коли мені розказали, як боєць Д. ліг на жерло німецької гармати і залив її своєю кров'ю, щоб пропустити своєю частину без утрат коло цього дзоту. Про

* В тексте знак разделения записей.

** Авиацию переоценили. Все же она более способствует образованию жилищного кризиса, чем выигрывает.

*** Зло — от человеческой глупости.

це колись напишу, запишу ім'я його і прізвище і село, звідки він, і поставлю в селі йому пам'ятник по війні.

— Безумный преискурант смертей уже никого не волнует в своей бытовой реальности. Он повторяется, и его все же воспринимает бытовой, психический строй человека, подумал я сегодня, когда мне рассказали, как боец Д. лег на жерло немецкой пушки и залил её своей кровью, чтобы пропустить свою часть без потерь около этого дзота. Когда-нибудь об этом напишу, запишу его имя и фамилию и село, откуда он, и поставлю в деревне ему памятник после войны.

Він закінчив в київському Інституті народної освіти два факультети. І хоча наука веде до знання істини, він був брехливий, як холоп, самовпевнений і впертий, як педант і досить поганий поет, щоб бути удушеним королівською поліцією. Лінійчук його звали.

Он закончил в киевском Институте народного образования два факультета. И хотя наука ведет к знанию истины, он был лжив, как холоп, самоуверен и упрям, как педант, и довольно плохой поэт для того, чтобы быть задушенным королевской полицией. Линийчук его звали.

— Не хватає крові. Дайте крові!

— Нема.

— Давайте руки.

Хірург тут же націдив крові з сестер Лисенко і Татаренко і лікаря Зубенко і влив раненим.

— Не хватает крови. Дайте крови!

— Нет.

— Давайте руки.

Хирург тут же нацедил крови из сестер Лысенко и Татаренко и врача Зубенко и влил раненым.

У хаті гомін, весілля, словом, дія. Рвуться коло хати два снаряди. Все тремтить і падає. Тільки люди не звертають уваги. Може, показати при вибуху кілька убитих. В хаті ніхто не звертає уваги. Може, хтось промовляє гарний застольний тост за когось. Всім приємно.

В доме шум, свадьба, словом, оживление. Рвутся возле дома два снаряда. Все дрожит и падает. Только люди не обращают внимания. Может, показать при взрыве несколько убитых. В доме никто не обращает внимания. Может, кто-то произносит хороший застольный тост за кого-то. Всем приятно.

Вночі, під час несподіваної атаки боєць Н. вскочив у хату, де спало 16 офіцерів, і переколов багнетом усіх до одного*.

Як він рвався до свого села! Ось воно, зовсім близько. Він був і боєць, і розвідник, і все. Він же знав тут кожну стежечку. От він вривається в дзот. Ось село після кривавого бою стало нашим. Він побіг з усієї сили до своєї хати. Що це? Руїна. Труба, купа бруду. Кістки матері, жінки, дочки. Став розпитувати. А де ж батько? Повели німці. І скрізь таке...

* Ночью, во время внезапной атаки боец Н. влетел в хату, где спало 16 офицеров, и переколот штыком всех до одного.

Кари німцям! Кари!

— Товариші, тепер вже я не боєць. Я тільки месник. Я хочу вмерти, я утоплюся у німецькій крові. Прощай село, прощай мое горе...

18-IV

Как он рвался к своему селу! Вот оно, совсем близко. Он был и боец, и разведчик, и все. Он же знал здесь каждую тропинку. Вот он врывается в дзот. Вот село после кровавого боя стало нашим. Он побежал со всей силы к своей хате. Что это? Руины. Труба, куча грязи. Кости матери, жены, дочери. Стал расспрашивать. А где же отец? Немцы увели. И везде такое...

Казнить немцев! Казнить!

— Товарищи, теперь уже я не боец. Я только мститель. Я хочу умереть, я утоплюсь в немецкой крови. Прощай село, прощай, мое горе...

18-IV

Хірург різав поранених п'ять суток. Він там же й їв. На п'ятий день його вирвало і він упав на поранених. Його однесли.

Хирург резал раненых пять суток. Он там же и ел. На пятый день его вырвало, и он упал на раненых. Его отнесли.

Його кинуло об стінку вибуховою хвилею, і він утратив свідомість. Потім він знову продовжував різати.

Бій під селом. Колосальна кількість ранених. До сценарію й оповідання показ війни.

Его отбросило к стенке взрывной волной, и он потерял сознание. Затем он снова продолжал резать.

Бой под селом. Колоссальное количество раненых. К сценарию и рассказу изображение войны.

Багато зібралось. Були сини України. Були сини укр<аїнського> народу, були і просто сукини сини^{*}.

— Страшно згадати. Що ми робили, страшно згадувати. Ми їздили танками по німцях. Ми плавали в людях як сир в маслі. Ми розчавлювали їх нашими гусениця<ми> як саранчу, як мишей тисячами. Повірте, тисячами. Вони мелькали перед нами з піднятими руками, з осатанілими обличчями, вони падали ниць, затуляючи уші і очі, щоб не бачити своєї загибелі. Часто з-під нас летіли криваві бризки на всі боки і чим більше ми їх давили, тим більше лють оволодівала нами. Ми розстрілювали їх з кулеметів і гармат, як саранчу, а коли ми в'їжджали в села чи в города і спинялися, з наших танків ішла кривава пара. Вони були червоні в крові і м'ясі і були жирні од трупу, і тоді у нас все переверталось всередині і нас рвало, як п'яних. У нас уже не було ненависті до німців, а одна огида, будь вони прокляті.

Скільки фриців на нашому рахунку? Тисячі, а мо й десятки тисяч, а скільки німецьких гармат потрощили ми, роздавили ми скільки кулеметів, мінометів, скільки дзотів стерли ми в мотлох з усім начинням.

Що наші рани, наші каліцтва. Нас уже можна різати на шматки, на сотні кусків, і це вже ніяка плата за те, що ми зробили німцям. Ми недаром жили. Одне ми знаємо — ми

* Много собралось. Были сыны Украины. Были сыны украинского народа, были и просто сукины сыны.

недаром родилися у великий час Жовтня і недаром жили на світі. Хіба може бути страшна смерть для нас, месників та сіятелів ворожої смерті*.

— Страшно вспомнить. Что мы делали, страшно вспоминать. Мы ездили танками по немцам. Мы плавали в людях, как сыр в масле. Мы давили их нашими гусеница<ми>, как саранчу, как мышей — тысячами. Поверьте, тысячами. Они мелькали перед нами с поднятыми руками, с осатанелыми лицами, они падали ниц, закрывая уши и глаза, чтобы не видеть своей гибели. Часто из-под нас летели кровавые брызги во все стороны, и чем больше мы их давили, тем больше ярость овладевала нами. Мы расстреливали их из пулеметов и пушек как саранчу, а когда мы въезжали в села или в города и останавливались, от наших танков валил кровавый пар. Они были красные, в крови и мясе, и были жирные от трупов, и тогда у нас все переворачивалось внутри, и нас рвало, как пьяных. У нас уже не было ненависти к немцам, а одно отвращение, будь они прокляты.

Сколько фрицев на нашем счету? Тысячи, а может и десятки тысяч, а сколько немецких пушек разбили мы, сколько пулеметов, минометов раздавили мы, сколько дзотов стерли мы в хлам со всей утварью.

Что наши раны, наши увечья. Нас уже можно резать на куски, на сотни кусков, и это уже никакая, плата за то, что мы сделали немцам. Мы недаром жили. Одно мы знаем — мы недаром родились в великий час Октября и недаром жили на свете. Разве может быть страшна смерть для нас — мстителей и сеятелей вражеской смерти.

— А ворогам народу, тим, що обдурюють його в газетках і оббивають пороги німецьких гестап — живодерам передай, що краще було б їм на світ не родитись, краще було б, щоб їх зовсім не бачила земля наша. Вони умруть в Німеччині, там, де збігається зараз все людське непотребство.

— А врагам народа, тем, что обманывают его в газетках и обивают пороги немецких гестап — живодерам передай, что лучше было бы им на свет не родиться, лучше было бы, чтобы их совсем не видела земля наша. Они умрут в Германии, там, куда стекается сейчас все человеческое отродье.

Німці сентиментальні. Не треба цього забувати, пишучи листівки. Повноцінні й неповноцінні. Без ноги — неповноцінні. Герой утратив руку — заслужив неповноцінність. Поговорить про любов людини до свого тіла. Про нищення своїх ранених.

Немцы сентиментальны. Не надо этого забывать при написании листовок. Полноценные и неполноценные. Без ноги — неполноценные. Герой потерял руку — заслужил неполноценность. Поговорить о любви человека к своему телу. Об уничтожении своих раненых.

Як ми живемо. Об отношении між командирами та бійцями**

Написать листовку к офицерам о солдатах¹²⁷ Оцю листівку треба зробити головною***

Офіцер, куди ведеш ти своїх солдат****. Солдат как бы подслушивает, что о нем говорят, как решится его судьба.

* Подчеркнуто карандашом. Последний абзац отчеркнут на полях двумя чертами карандашом.

** Как мы живем. Об отношениях между командирами и бойцами.

*** Эту листовку нужно сделать главной.

**** Офицер, куда ведешь ты своих солдат?

Развлечение ли опрятная* листовка? Ні, це звички до нормальної якості.
У німців висока поліграфія**

— Наши листовки очень скучны. Они апеллируют к уму, они сухие.

— Не нужно делать ревью в листовке. Нужно ее писать правдиво, т. е. эмоционально. Это ведь разговор о жизни над могилой, перед дулами орудий.

— Не забуваймо, що ми не німці, не просто німецькі вороги, не просто сильні<ші> за німців. Ми люде-брати в отлич<ие> од людей-ворогів***

— «Мы все должны стремиться если не к идеалу, так хотя бы к полуйдеалу...» (про-мовець****).

— Здрасьте, товарищи. Как колхозная жизнь? Как работается? — спитало говно собаке голоцуцок Торін, в'їхавши в село при відступі з Києва. Він виліз з машини весь у новому.

— Так. Та так працюємось, як бачите. А от чого це ви такі молоді та новенькі, та наче не туди їдете?

— Голоцуцок зразу ж примовк і зник у машині.

— Ви знаєте, я наварвался на бандитське село, — говорив він вечором десь у штабі. — Вони все ждуть немцев. Все остались там, ждуть, ви розумієте, ждуть. Ну нічого. Ми ще вернем<ся>. Отаке то*****

— Два вороги покалічили мені життя. Перший Гітлер, що одняв у мене народ, хату і нещасних батьків. Другий — Большаков, що вигнав з роботи мою жінку¹²⁸, одняв у мене гроші, зав'язав мені творчість і пригріває у себе моїх убивців. Він же знищить, очевидно, і моє ім'я. Фактично я уже не робітник кіно, якому я віддав шістнадцять кращих років.

21-IV

— Два врага искалечили мне жизнь. Первый Гитлер, отнявший у меня народ, хату и несчастных родителей. Второй — Большаков, выгнавший с работы мою жену, отнявший у меня деньги, связал мое творчество по

* Так в тексте.

** Нет, это привычка к хорошему качеству. У немцев высокая полиграфия.

*** Не будем забывать, что мы не немцы, не просто немецкие враги, не просто сильнее немцев. Мы люди-братья в отличие от людей-врагов.

**** Из сказанного.

***** ... спросило говно собаке щенком паршивый Торин, въехав в село при отступлении из Киева. Он вылез из машины весь в новом.

— Да. Вот так и работаем, как видите. А что это вы, такие молодые и новенькие, и вроде как не туда едете?

— Паршивый щенок сразу же умолк и скрылся в машине.

— Вы знаете, я наварвался на бандитское село, — говорил он вечером где-то в штабе. — Они все ждуть немцев. Все остались там, ждуть, вы понимаете, ждуть. Ну ничего. Мы еще вернем<ся>.

Вот так-то.

рукам и ногам и пригревает у себя моих убийц. Он же, по всей видимости, уничтожит и мое имя. Фактически я уже не работник кино, которому я отдал шестнадцать лучших лет.

21-IV

Ви знаєте, нас було 60 чоловік. Так, 59 убило, тільки я один жив, — сказав мені фотограф Фінкельштейн радісно та вдоволено сміючись. О, Ізраїль! Я бил в командіровке.

Вы знаете, нас было 60 человек. Так, 59 убило, только я один жив, — сказал мне фотограф Финкельштейн, радостно и удовлетворенно смеясь. О, Израиль! Я был в командировке.

Бажан, на мою думку, зовсім охамів. Я перестану до його ходити. Сьогодні я прочитав йому свою листівку «До німецького офіцера». Нащо ти пишеш «Я», подумаєш, фігура, ім'я*. Я вийшов з почуттям глибокої огиди до цієї підсліпуватої, страшно злої і грубої чиновної людиночки. К чортовій матері.

А лист я написав гарний. Я чомусь вірю, що він матиме такий практичний успіх. Може хоч один офіцер почне ворочати мізгами — уже я недаром був тут.

22-IV

Бажан, по моему мнению, совсем охамел. Я перестану к нему ходить. Сегодня я прочел ему свою листовку «Немецкому офицеру». Зачем ты пишешь «Я» — подумаешь, фигура, имя. Я вышел с чувством глубокого отвращения к этому подслеповатому, страшно злому и грубому чиновному человечешке. К чертовой матери.

А листовку я написал хорошую. Я почему-то верю, что она будет иметь такой практический успех. Если хоть один офицер начнет шевелить мозгами — я уже недаром был здесь.

21-IV

Сьогодні у мене в кімнаті хтось з учасників Великої Вітчизняної війни украв книгу — вибрані твори Коцюбинського¹²⁹. Смерть німецьким окупантам! Хай живе соціалізм!

22-IV

Сегодня у меня в комнате кто-то из участников Великой Отечественной войны украл книгу — избранные произведения Коцюбинского. Смерть немецким оккупантам! Да здравствует социализм!

22-IV

Випхали мене з Києва Бажани, залишили нещасних моїх батьків безпритульними. Щодня ходили повз хати і ні один не зайшов. Ніколи було. Виряжали євреїв. А потім і самі повтікали в закритих машинах так і не побачивши «ні єдиної сльози». А батьків моїх кинули на смерть¹³⁰. Скільки жив буду — не прощу. Будь ви прокляті холодні жорстокі кар'єристи. Поет і письменник «Брати і сестри»! Ах дячки, дячки.

23-IV

Вытолкали меня из Киева Бажаны, оставили несчастных моих родителей беспризорными. Ежедневно ходили мимо дома, и ни один не зашел. Некогда было. Отправляли евреев. А потом и сами сбежали в закрытых машинах, так и не увидев «ни единой слезы». А родителей моих бросили умирать. Сколько жив буду — не прощу. Будьте вы прокляты, холодные, жестокие карьеристы. Поэт и писатель, «Братья и сестры»! Ах дячки, дячки.

23-IV

* Так в тексте.

— Чомусь євреї люблять ходити у вишитих сорочках. Це мабуть од великої любові*.

— Наш народ чомусь нагадує мені тютюн. Його увесь час пасинкують. У його велике
дебеле листя, а цвіту де-не-де** ***

Німецького офіцера взяли до полону і повезли до штабу корпусу. Везли їх, власне, цілу групу.

— Хто нас буде розстрілювати? — спитав один офіцер.

Перекладач переклав запитання командирю.

Командир подивився на офіцера.

— А хіба ви зробили щось таке, за що вас, на вашу думку, треба розстріляти? — Піймався. Офіцер замовк. Він перелякався. Він уже зрозумів, що його не розстріляють. А те, що він робив з людьми, потонуло.

— Спитай його, що він зробив таке?

— Я нічого не зробив.

— Брешеш. Но жаль, я не можу тебе розстріляти при всьому бажанні. Приказано вам жити.

Командир сплюнув, і затагся цигаркою, і відвернувся. Вони проїжджали через зруйноване вщент німцями село.

24-IV****

Немецкого офицера взяли в плен и повезли в штаб корпуса. Везли их, собственно, целую группу.

— Кто нас будет расстреливать? — спросил один офицер.

Переводчик перевел вопрос командиру.

Командир посмотрел на офицера.

— А разве вы сделали что-то такое, за что вас, по вашему мнению, надо расстрелять? — Попался. Офицер замолчал. Он испугался. Он уже понял, что его не расстреляют. А то, что он делал с людьми, потонуло.

— Спроси его, что он такое сделал?

— Я ничего не сделал.

— Врешь. К сожалению, я не могу тебя расстрелять при всем желании. Приказано вам жить. — Командир сплюнул, и затанулся сигаретой, и отвернулся. Они проезжали через разрушенное до основания немцами село.

24-IV

— Вас не розстріляють. Вас поселять разом з румунами та італійцями.

Офіцери зблідли*****

— Вас не расстреляют. Вас поселят вместе с румынами и итальянцами.

Офицеры побледнели.

* — Почему-то евреи любят ходить в вышитых сорочках. Это видимо от большой любви.

** — Наш народ почему-то напоминает мне табак. Его все время пасынкуют. У него большие крепкие
листья, а цветочки кое-где.

*** Подчеркнуто карандашом.

**** Запись отчеркнута карандашом по левому краю.

***** Запись отчеркнута карандашом по левому краю.

Встаньте і зніміть шапки. Я розкажу (я буду говорити) про Олену Нечитайлиху. Немає більш великої смерті, як смерть у правому бою за друзі своя.

Встаньте и снимите шапки. Я расскажу... о Елене Нечитайло.
Нет более великой смерти, как смерть в правом бою за други своя.

Бідний Сталін, що йому робить з лакировщиками, підлабузниками і холодними ділягами? З неуками, хвастунами і ділетантами? З шапкозакидателями, безбатченками і бюрократами.

Умійте красиво шанувати погибших наших героїв! — пише Сталін уже у приказі. А де вони? Як і не жили зовсім. Загинув — і нема й сліду. Де-не-де загребають задніми ногами, бігом витісняють у небуття, як на містечкове кладовище. Боязнь, бачте, траура. А на ділі відсутність у дрібних троекуровських¹³¹ душах високих почуттів до людини, до нашої героїчної многострадалної людини. І убогий нелюдський вигляд наших кладовищ говорить мені уже давно про це. Кладовище теж дзеркало живих.

Бедный Сталин, что ему делать с лакировщиками, подхалимами и холодными дельцами? С неучами, хвастунами и дилетантами? С шапкозакидателями, байстрюками и бюрократами.

Умейте красиво чтить погибших наших героев! — пишет Сталин уже в приказе. А где они? Как и не жили вовсе. Погиб — и нет и следа. Кое-где загребают задними ногами, бегом вытесняют в небытие, как на местечковое кладбище. Боязнь, видите ли, траура. А на деле отсутствие в мелких троекуровских душах высоких чувств к человеку, к нашему героическому многострадалному человеку. И убогий нечеловеческий вид наших кладбищ говорит мне уже давно об этом. Кладбище тоже зеркало живых.

27-IV-42

Рік війни минає. Убито мільйони людей. А герой один — Люба Земская¹³². О, Україно, як же ти збідніла героями!

Перечитав знову історію України¹³³. Боже, до чого ж вона сумна і безрадісна. До чого невдала і беспросвітна. Ніде правди діти — і погані ми і нещасливі. Більше нещасливі ніж погані.

З'їли орендарі** наші <чаєнята?>. Добра була каша. Зараз орендарі повторюють себе в новій якості, але з багато більшим успіхом. Старі кращі, і ніхто ніколи нічим їх не вилікує. Немає уже простих орендарів. Всі талановиті. Всі до єдиного. Всі письменники, музиканти, артисти, лікарі і журналісти, і у всіх небачений талант до завідування, до керування, до плавання на самій поверхні життя. А ми собі поб'ємося та і розійдемося, як сироти чи сліпі***

28- IV

Перечитал снова историю Украины. Боже, до чего же она грустная и безрадостная. До чего неудачная и беспросветная. Чего греха таить — и плохие мы, и несчастные. Больше несчастные, чем плохие.

* Год войны проходит. Убиты миллионы людей. А герой один — Люба Земская. О, Украина, как же ты обеднела героями!

** Так в тексте.

*** Подчеркнуто карандашом.

Съели арендаторы наших <чаечек?>. Добрая была каша. Сейчас арендаторы повторяют себя в новом качестве, но с гораздо большим успехом. Старые лучше, и никто никогда ничем их не вылечит. Нет уж про- стых арендаторов. Все талантливые. Все до единого. Все писатели, музыканты, артисты, врачи и журналисты, и у всех невиданный талант к заведованию, к управлению, к плаванью на самой поверхности жизни. А мы сами подеремся да и разойдемся, как сироты или слепые.

28-IV

Закінчується квітень. Увійде у береги річка, і виїде з берегів людська кров. Почнеться нечувана у світі бойня. Хто кого? Май, іюнь — от два місяці, що увійдуть в історію люд- ства як самі криваві місяці людства. Скільки смертей, скільки ран, скільки страху, і труда, і поту, і проклять. Поможі нам, боже. Хай уже ми будемо поранені і поломані. Хай буде в руїнах наш Київ, але хай він буде наш. Мені хочеться попрацювати ще десяток років, але коли б для перемоги треба було б оддати моє життя, я б віддав не задумуючись, без всяких вагань.

29-IV

Заканчивается апрель. Войдет в берега река — выйдет из берегов человеческая кровь. Начнется не- бывалая в мире бойня. Кто кого? Май, июнь — вот два месяца, которые войдут в историю человечества как самые кровавые месяцы человечества. Сколько смертей, сколько ран, сколько страха, и труда, и пота, и проклятий. Помогите нам бог. Пусть уж мы будем ранены и изломаны. Пусть будет в руинах наш Киев, но пусть он будет наш. Мне хочется поработать еще десяток лет, но если для победы нужно было бы отдать мою жизнь, я бы не задумываясь отдал ее безо всяких колебаний.

29-IV

Ищенко. Инженер, киянин, сын українського професора медицини¹³⁴. Ищенко не знає, хто такий кращий прозаїк України Юрій Яновський¹³⁵.

Не знає, що він написав.

Україно, Україно! Оце твої діти, твої квіти бур'янові, бур'яном забиті.

30-IV

Ищенко. Инженер, киевлянин, сын украинского профессора медицины. Ищенко не знает, кто такой лучший прозаик Украины Юрий Яновский.

Не знает, что он написал.

Украина, Украина! Вот твои дети, твои цветы бурьяновые, бурьяном забытые.

30-IV

Сьогодні прочитав ноту т. Молотова¹³⁶. Це самий страшний історичний документ, який написано людською рукою. З цим документом хочеться летіти, падати на Німеч- чину огнем і ядом і нищити її прокляту, щоб і слуху від неї не лишилося на політій людською кровію землі.

30-IV

Сегодня прочитал ноту т. Молотова. Это самый страшный исторической документ, который написан человеческой рукой. С этим документом хочется лететь, падать на Германию огнем и ядом и уничтожать ее проклятую, чтобы и духа от нее не осталось на политой человеческой кровью земле.

30-IV

Як просила дівчинка бійця* взяти її, позбавити її незайманості.

— Все одно прийдуть німці, чує мое серце, пропала я, погибла красота моя.

— Як же ж я візьму тебе дівчино, коли я одступаю. Не герой я**

— Ти нещасний і я нещасна. Я знаю...

Ніч ніжніших пестоців і печалі. І спогади парубка, і вся війна, і страждання її у селі, і спогади, і війна.

Відступ. Зустріч. Розмова. Ніч. Заграви пожеж. Любов. Розмова. Печаль і ніжність. Висловлювання їхні і мої. Прощання. Написати оповідання обов'язково¹³⁷. Війна і його спогади про незабутнє і його нелюдську ненависть до німців і нечувану непримиренність і жорстокість. Цього тихого лагідного хлопця, що до війни мухи не обидив.

Чи стріне він її? Дай боже, щоб стрів, яка б вона не була. Хай вона буде понівечена, хай буде хвора у сльозах, хай у її буде біле волосся — вона завжди буде йому дорожча за все на світі. Вона завжди буде його чиста, незаймана, улюблена, до якої ніколи не перестане стремитися його серце і його молоді чисті помисли. Ім'я якої він прошепче своїми засмаглими вустами умираючи в бою з лютим ворогом. Він був танкіст, скористати опис танкової боротьби з статті «До льотчика» і записок. Танковий поєдинок.

Це мусить бути дорога моя любов, новела всім серцем, всіма почуттями, всією душою.

30-IV

Как просила девушка бойца взять ее, лишить ее невинности.

— Все равно придут немцы, чуе мое сердце, я пропала, погибла красота моя.

— Как же я возьму тебя, девушка, когда я отступаю. Не герой я.

— Ты несчастный и я несчастная, я знаю...

Ночь нежнейших ласк и печали. И воспоминания молодого человека, и вся война, и страдания ее в деревне, и воспоминания, и война.

Отступление. Встреча. Разговор. Ночь. Зарева пожаров. Любовь. Разговор. Печаль и нежность. Высказывания их и мои. Прощание. Написать рассказ обязательно. Война и его воспоминания о незабываемом и его нечеловеческой ненависти к немцам, и неслыханная непримиримость и жестокость. Этого тихого ласкового парня, что до войны мухи не обидел.

Встретит ли он ее? Дай бог, чтобы встретил, какая бы она ни была. Пусть она будет искалечена, пусть будет больна и в слезах, пусть у нее будут белые волосы — она всегда будет ему дороже всего на свете. Она всегда будет его чистой, нетронутой, любимой, к которой никогда не перестанет стремиться его сердце и его молодые чистые помислы. Имя которой он прошепчет своими обветренными губами, умирая в бою с лютым врагом. Он был танкист, воспользоваться описанием танковой борьбы из статьи «К летчику» и записок. Танковий поєдинок.

Это должна быть дорогая моя любовь, новелла всем сердцем, всеми чувствами, всей душой.

30-IV

Описати їх постіль. Як вона роздягалася. Як вона пахла любистком.

— А в тебе волосся пахне огірками свіжими.

— А твоє дихання пахне молоком.

— І твоє.

Як вони дивувалися одно одному. Як у них були широко розчинені очі і як вони здивлялися одне в одного і за всю ніч ні на хвилину не звели одне з одного очей. Як вони

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

знаходили одне в одному щось дивне і чарівне, якісь чарівні відкриття, як пройшла у них несміливість і як кожен з них почував у собі силу любові і гордість володіння і подяку ніжну. То їм здавалося, що вони знають одне одно<го> уже довго-довго до краю, то ніби раптом нежданна новизна зустрічі починала хвилювати їхні груди, а над всім усім стояли дійсність і страшна необхідність. Греміли гармати і чути було плач і виття псів.

— Поцілуй мені груди.

— Чуєш, ревуть гармати.

— Візьми мене ще раз на прощання*

— Не забудеш мене?

— Милій мій!

— Мила моя!

— Мій улюблений.

— Моя улюблена.

— Мені уже не страшно.

— І мені ні — я чую в собі велетенську силу**

— Коли б ми були чоловіком та жінкою ми ніколи б не сказали одне одному поганого слова. Да?

— Да.

— Ти знайдеш мене. Да?

— Да.

— Чи ти умреш.

— Я тебе не забуду, іди до мене, іди.

Неначе зійшлися століття чистої простої народної любові, що сіє дітей на нашій землі, століття трагічних прощань української дівчини, оспіваної в численних піснях.

— Скажи, що я гарна.

— А я?

— Милій мій.

— Мила моя, ти плачеш?

— Так ні, я не плачу. Це тільки сльози, а мені так гарно з тобою, я така щаслива.

Я молода. Так тебе зовуть Василь.

— Василь.

— Василь? Вася.

— Василь.

— А я Олена***

— Чого ти плачеш?

— Але і ти плачеш. Не треба плакати.

Вони плакали****

Спали вони чи ні? Часом вони обоє впадали в щось подібне до сну, але то був і не сон. Вони не переставали почувати одне одно і наче летіли в обіймах над синім морем і чули музику не то далекого звону чи весняних потоків.

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Зачеркнуто: Саня.

**** Далее зачеркнуто: Я вип'ю твої сльози.

Вони розійшлися ранком, до схід сонця у холодній росі, коло перелазу за садком.

Після самих страшних боїв.

— Де ти, Саня¹³⁸, де ти, голубко моя.

Він співав пісні, де співалося про милу, про розлуку.

— Саня, я доб'юся до тебе через дзоти й пожежі. Я знищу всі стіни, що їх мурують (риють) німці твоїми руками, і до грудей твоїх припаду, зоре моя вечірняя. Моя словянко, українко сумна^{*}. З повними очами сліз. З очами криницями, повними сліз...^{**}

1-V

Описать их постель. Как она раздевалась. Как она пахла любистком.

— А у тебя волосы пахнут свежими огурцами.

— А твоё дыхание пахнет молоком.

— И твоё.

Как они изумлялись друг другу. Как у них были широко открыты глаза и как они всматривались друг в друга и за всю ночь ни на минуту не свели друг с друга глаз. Как они находили друг в друге что-то удивительное и волшебное, какие-то волшебные открытия, как прошла у них робость и как каждый из них чувствовал в себе силу любви и гордость владения, и нежную благодарность. То им казалось, что они знают друг друга уже долго-долго, бесконечно долго, то будто вдруг неожиданная новизна встречи начала волновать их грудь, а над всем этим стояли действительность и страшная необходимость. Гремели пушки, и слышен был плач и вой псов.

— Поцелуй мне грудь.

— Слышишь, ревут пушки.

— Возьми меня еще раз на прощание.

— Не забудешь меня?

— Милый мой!

— Милая моя!

— Мой любимый.

— Моя любимая.

— Мне уже не страшно.

— И мне нет — я слышу в себе огромную силу.

— Если бы мы были мужем и женой мы никогда бы не сказали друг другу плохого слова. Да?

— Да.

— Ты найдешь меня. Да?

— Да.

— А вдруг ты умрешь.

— Я тебя не забуду, иди ко мне, иди.

Как будто сошлись века чистой простой народной любви, что сеет детей на нашей земле, века трагических прощаний украинской девушки, воспетой в многочисленных песнях.

— Скажи, что я красивая.

— А я?

— Милый мой.

— Милая моя, ты плачешь?

— Да нет, я не плачу. Это только слезы, а мне так хорошо с тобой, я так счастлива. Я молодая. Так тебя зовут Василий.

— Василий.

— Василий? Вася.

^{*} Подчеркнуто карандашом.

^{**} Со слов: «Після самих страшних боїв... до: твоїми руками» — фрагмент виділен на полях трема чертами карандашом.

— Василий.
— А я Елена*
— Почему ты плачешь?
— Но и ты плачешь. Не надо плакать.
Они плакали**

Спали они или нет? Временами оба они впадали в какое-то подобие сна, но это был и не сон. Они не переставали чувствовать друг друга и как будто летели в объятиях над синим морем и слышали музыку не то дальнего звона, не то весенних потоков.

Они разошлись утром, до восхода солнца в холодной росе, около плетня за садом.

После самых страшных боев.

— Где ты, Саня, где ты, голубка моя.

Он пел песни, где пелось о милой, о разлуке.

— Саня, я пробьюсь к тебе через дзоты и пожары. Я уничтожу все стены, которые строят (роят) немцы твоими руками, и к груди твоей припаду, заря моя вечерняя. Моя славянка, украинка печальная. С полными слез глазами. С глазами-колодцами, полными слез...

1-V

Коли ж я не приїду, коли впаду я огнем з неба на ворога чи вибухну вище дерев, коли засну я, утомлений пахощами крові і трупу, і ніхто не знатиме, де моя могила, коли вибухну я вище дерев серед гущи ворога і розлечусь на шматки і кісток моїх не збереться для могили, я стану, Саня, в твоєму селі бронзовим пам'ятником¹³⁹. Принеси ж вінок на мою^{***}, надінеш на мене вінець з квітів, з волошок і любистку, ти так гарно їми пахла.

Собиратимуться дівчата і чтить показання старих...

Если же я не приду, если я упаду огнем с неба на врага или взорвусь, взлетев выше деревьев, если я засну, уставший от запахов крови и трупов, и никто не будет знать, где моя могила, если взлечу на воздух выше деревьев, среди вражеской гущи и разлечусь на куски, и костей моих будет не собрать для могилы, я стану, Саня, в твоём селе бронзовым памятником. Принеси же венок на мою..., надень на меня венок из цветов, из васильков и любистка, ты так хорошо ими пахла.

Соберутся девушки почтять рассказы стариков...

Повернеться Василь до Сані.

Повернеться. Обніме Саню: синочка на руках, що буде великою людиною колись. Коли ж вибухне Василь десь вище дерев... ..

Я памятником стану у твоєму селі із бронзи чи гарматних жерл, що я їх потрощив. Я повернусь.

Вернется Василий к Сане.

Вернется. Обнимет Саню: сыночка на руках, который станет однажды большим человеком. Если же взлетит Василий на воздух выше деревьев...

Я памятником стану в твоём селе из бронзы или пушечных жерл, которые я разбил. Я вернусь.

* Зачеркнуто: Саня.

** Далее зачеркнуто: Я выпью твои слезы.

*** Зачеркнуто: мог<илу>.

**** Отчеркнуто двумя чертами по левому полю карандашом.

Чому ж не кинула Саня села? Чому не пішла з ним разом? Чому не сіла вона в грузик чи в поїзд? У її не було чемоданів. Саня жила на землі, а не в многоповерховому будинку, у її не було квітів, у її була хата, хатинька, з квітами і земля. Вона обробляла землю свою і прикрашала її. Вона була частиною народу, того, що зветься тепер безсмертним всіма патетіками, що ним клянуться, що його ненавидять деякі. За що став він нечистим, бо остався в німців.

2-V

Почему же не бросила Саня села? Почему не пошла с ним вместе? Почему она не села в грузик или в поезд? У нее не было чемоданов. Саня жила на земле, а не в многоэтажном доме, у нее не было билета, у нее была хата, хатонька с цветами, и земля. Она обрабатывала землю свою и украшала ее. Она была частью народа, того, что зовется теперь бессмертным всеми патетиками, что им клянутся, а некоторые его и ненавидят. За то, что стал он нечистым, потому что остался под немцами.

2-V

Коли ж модерні сині України, що оспівують у віршах маленький Дніпро і Саню ненавидять, може ми простимо їм, блазням, по великості душі своєї, по множеству щедрот своїх і Саніних.

2-V

Когда же современные сыновья Украины, что воспевают в стихах маленький Днепр и Саню ненавидят, может, мы простим им, шутам, по величию души своей, по множеству щедрот своих и Саниных.

2-V

Коли ж Саня працює на німців, коли рие вона проти нас шанці ворожі, і плете колючі дрого. Коли, коли б'є вона німецькі воши, і сіє хліб для німців на лану — нехай одсохнуть руки всім поетам, хто мислять проти неї зле, якщо в хвилини страшного відчаю вона і проклинає часом нас, що кинули її усі. Були і на Дніпрі не вмерли.

Коли поети кон'юнктурні братів її побачать зпантеличених, що не могли презирства заховати і, розпачем розірвані, побігли умирать до рідних хат, не маючи натхнення, й танків, і літаків, і дислокації до бійок.

Початок Сані*. Вона роздавала бійцям, стоячи край села, коло хати, коло воріт чи перелазу все — хліб, молоко, кисле і солодке, сало, потім воду. Василю вона давала воду з відра. Він напився, підняв голову і вони подивилися одне на одного. Вечор був.

Если же Саня работает на немцев, если роет она против нас траншеи враждебные и плетет колючие проволоки. Если, если бьет она немецких вшей и сеет хлеб для немцев на поле — пусть отсохнут руки у всех поэтов, кто помыслил против нее плохо, если в минуты страшного отчаяния она временами и проклинает нас, что бросили ее все. Были и на Днепре не умерли.

Если поэты конъюнктурные братьев ее увидят, сбитых с толку, что не могли презрения спрятать и, разорванные отчаянием, побежали умирать в родные хаты, не имея вдохновения, и танков, и самолетов, и дислокации в боях.

Начало Сани. Она раздавала бойцам, стоя на краю села, возле дома, возле ворот или плетня все — хлеб, молоко кислое и сладкое, сало, затем воду. Василю она давала воду из ведра. Он напился, поднял голову, и они посмотрели друг на друга. Вечер был.

* Отчеркнуто карандашом на полях со слов «були і на Дніпрі».

Прощай. Прощай.

Плаче Саня Ярославна. Летить зозулею на східні вороніжські степи. Порожня вернулася до хати. Стала вона кам'яною.

— Зі мною, мамо, можна вже робити що завгодно. Я кам'яна і остануся кам'яною на всю війну. Я викреслю війну з свого життя, я кам'янію, у мене серце закам'яніло.

— Чому ти не співаєш?

— Я кам'яна. Мій чоловік на війні. Я не можу співати.

— Вона дівка.

— Я жінка.

— Хто твій чоловік?

— Червоноармієць.

— Брешеш. Роздягніть та роздивіться її.

Роздягли її німці.

Вечором Саня була сива. Вона лежала гола серед розірваної одежі сива і була схожа на мармурову статую на своїй могильній плиті.

Вона була повна горем вщерть уже давно. Горе давно вже переливалось через її вінце. Вона була мокра у холодному поті. Їй здавалося, що вона вмерла*.

Прощай. Прощай.

Плачет Саня Ярославна. Летит кукушкой в восточные воронежские степи. Опустошенная возвратилась в дом. Она стала каменной.

— Со мной, мама, можно уже делать что угодно. Я каменная и останусь каменной на всю войну. Я вычеркну войну из своей жизни, я каменею, у меня сердце окаменело.

— Почему ты не поешь?

— Я каменная. Мой муж на войне. Я не могу петь.

— Она девка.

— Я женщина.

— Кто твой муж?

— Красноармеец.

— Врешь. Разденьте и осмотрите ее.

Раздели ее немцы.

Вечером Саня была седая. Она лежала голая среди разорванной одежды, седая, и была похожа на мраморную статую на своей могильной плите.

Она была полна горем доверху уже давно. Горе давно уже переливалось через ее края. Она была мокрая в холодном поту. Ей казалось, что она умерла.

Пятьдесят** тисяч нещасних наших дівчат і молодих жінок повезено до Німеччини на сільськогосподарські роботи і в бардаки для обслуговування робочих рабів, навезених з Франції, Італії та інших окупованих країн.

Везли їх поїздами, набитими вщерть <юними?> бідними нашими невольницями. Поїзди їхали через всю Україну удень і вночі, і ночно темрява, і в нічній темряві губилися дівочі пісні і роздирали душі і плач і прощання. Горе закохалося в нашу жінку, і плака-

* Отчеркнуто карандашом по левому полю со слов: «Зі мною, мамо».

** Так в тексті.

ли люде і довгі ключі весінніх журавлів курликали вночі і високо полихали у загравах пожеж, як уносили розкидані незримою рукою чи вітром червоні прапори.

Чи повезли й Саню? Не знаєм. Думаєм, що ні. Так же, як Саня думає, що Василь живий*.

Пятьдесят тысяч несчастных наших девушек и молодых женщин увезены в Германию на сельскохозяйственные работы и в бордели для обслуживания рабочих-рабов, навезенных из Франции, Италии и других оккупированных стран.

Везли их поездами, набитыми доверху <юными?> бедными нашими невольницами. Поезда ехали через всю Украину днем и ночью, и ночная темнота, и в ночной темноте терялись девичьи песни, и раздирали души и плач и прощание. Горе влюбилось в нашу женщину, и плакали люди, и длинные вереницы весенних журавлей курлыкали ночью и высоко реяли в заревах пожаров, как уносили разбросанные незримой рукой или ветром красные флаги.

Вывезли ли Саню? Не знаем. Думаем, что нет. Так же, как Саня думает, что Василь живой**

Безконечными поїздами вивозились на Захід руда, чугун, сталь. Вивозились міліони пудів цукру, пшениці, жита, гречки. Вивозились здерті шкіри і вирвана вовна і витоплений жир, і спирт, і тютюн, і м'ясо. Спустошувались військові склади і заводи. Вивозилась зброя, динаміт, машини. Немає нічого в світі, щоб не вивозилось з нашої України. Від'їзжали до Німеччини українські свині, коні, бики, оглашаючи нічні степи страшним муканням, ржанням й ревом, коли поїзди проходили мимо горящих сел.

Вивозились в Німеччину, в Африку, Скандинавію сильно побиті худі чоловіки, з колючих таборів і плакали люде. 500 000.

2-V

Бесконечными поездами вывозились на Запад руда, чугун, сталь. Вывозились миллионы пудов сахара, пшеницы, ржи, гречихи. Вывозились содранные кожи и вырванная шерсть и вытопленный жир, и спирт, и табак, и мясо. Опустошались военные склады и заводы. Вывозилось оружие, динамит, машины. Нет ничего в мире, что бы не вывозилось из нашей Украины. Отъезжали в Германию украинские свиньи, лошади, быки, оглашая ночные степи страшным мычанием, ржанием и ревом, когда поезда проходили мимо горящих сел.

Вывозились в Германию, в Африку, Скандинавию сильно избитые худые мужчины, из колючих лагерей и плакали люди. 500 000.

2-V

Чиновник Неофіт виняв з коробки цигарку. Вмить запалилося п'ять сірників. Неофіт упустив на підлогу бумажку. Шість пар рук розривать бумажку в шматки. Неофіт рявкнув на шофера. Сім сердець возненавиділо шофера.

— Який же я сильний, який же я грозний та мужній. Ах, чому ж я марно загубив свої молоді літа? — подумав він***

2-V

Чиновник Неофит вынул из коробки папиросу. Моментально зажглось пять спичек. Неофит уронил на пол бумажку. Шесть пар рук разрывают бумажку на куски. Неофит рявкнул на шофера. Семь сердец возненавидело шофера.

— Какой же я сильный, какой же я грозный и мужественный. Ах, почему же я напрасно потерял свои молодые годы? — подумал он.

2-V

* Запись на полях: Так... живий.

** Запись на полях: Так... живий.

*** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

Учора бачив, як Журахович¹⁴⁰ перекладав у своєму нічному столику украдену у мене книжку Коцюбинського II том. Так мені стало гидко і так противно, що й досі не можу прийти до тями. Поклав йому сьогодні у книжку записку: «Сія книжка украдена воровом Жураховичем у Довженка в час Великої Вітчизняної війни у місті Воронежі». Побачу, що буде. Яка гидота. Боже, яка аморальна пархатенька гидота. Красти... Куди я попав?

3-V

Вчера видел, как Журахович перекладывал в своем ночном столике украденную у меня книжку Коцюбинского II том. Так мне стало гадко и так противно, что до сих пор не могу прийти в себя. Положил ему сегодня в книжку записку: «Эта книга украдена воровом Жураховичем у Довженко во время Великой Отечественной войны в городе Воронеже». Посмотрю, что будет. Какая гадость. Боже, какая аморальная пархатенькая гадость. Воровать... Куда я попал?

3-V

Учора вечером був у начполітуправління фронту Галаджева¹⁴¹. Одніс йому «Лист до німецького офіцера» і довго розмовляв. Зробив йому пропозицію про увічнення героїв війни, достойне і красиве.

Скоро рік війни. А у нас власне ні одного імені. Довго говорив я йому на цю тему. Я пригадав, що по всій Україні, майже нігде у селах і містах не увічнені герої революції, так ніби їх і не було. А вони були в кожному селі. На їх можна було виховувати молодь, а не на Троцьких¹⁴², Зинов'євих¹⁴³, Каменєвих¹⁴⁴. Погодився. Сьогодні піду з цим же до Микити Сергієвича.

3-V

Вчера вечером был у начполитуправления фронта Галаджева. Отнес ему «Письмо к немецкому офицеру» и долго разговаривал. Сделал ему предложение об увековечении героев войны, достойное и красивое.

Скоро год войны. А у нас, собственно, ни одного имени. Долго говорил я с ним на эту тему. Я вспомнил, что по всей Украине, почти нигде в селах и городах не увековечены герои революции, как будто их и не было. А они были в каждом селе. На них можно было воспитывать молодежь, а не на Троцких, Зиновьевых, Каменевых. Согласился. Сегодня пойду с этим же к Никите Сергеевичу.

3-V

Сьогодні був у Микити Сергієвича. Теж говорив йому про необхідність фіксування імен героїв Вітчизняної війни. Звертав увагу на прикре недбайливе ставлення до пам'яті героїв революції, що майже ні в одному селі не було меморіальних дошок, ні пам'ятників місцевим героям, що поклали своє життя за Велику Жовтневу революцію. Говорив про необхідність уже приєднати до списку так часто нині вживаних історических імен ще й імен історич<них> наших погибших героїв. Про жінок, про необхідність закидування листівок до наших українських жінок. Все це було прийнято радо і по-хорошо<м>. Йому, правда, показалося, що утворюючи при фронтах і арміях книги героїв, треба доручити це чесним людям і головним чином заносити мертвих, бо «є багато впливових людей, що позаносять у ці книги себе і своїх родичів у першу чергу». Вірно, звичайно, бо ще Святослав сказав здається «мертві срам <не> імуть, чого не можна сказати часто про живих».

— Чи не занадто дехто з українців забив у свої українські рахунки? Чи не забули марксизму і історії? Чи не забули, що справа зараз не в українських проблемах?

Я трохи заперечив.

— Справа головним чином в стражданні за судьбу народу і боязнь за його нищення. Коли я прочитав, що німці вивезли до Німеччини 50 000 дівчат та жінок, я плакав. Але я не знаю, чи плакав би я, прочитавши про вивіз взагалі жінок.

— І це цілком природно і законно. Да, в основному б'ються і війну ведуть два народи — руський і український, і історія цього нікдлі не забуде.

І почуття гордості за свій народ — законне почуття.

Пропозиція моя писати листи до української жінки прийнята з великим задоволенням. Очевидно, ніхто раніше про це не думав. А це значить ще раз, що ніхто з полкових і бригадних комісарів не думав про народ.

4-V

Сегодня был у Никиты Сергеевича. Тоже говорил ему о необходимости фиксации имен героев Отечественной войны. Обращал внимание на досадное халатное отношение к памяти героев революции, что почти ни в одном селе не было мемориальных досок, ни памятников местным героям, положившим свою жизнь за Великую Октябрьскую революцию. Говорил о необходимости уже присоединить к списку так часто ныне применяемых исторических имен и имен историч<еских новых> наших погибших героев. О женщинах, о необходимости забрасывания листовок для наших украинских женщин. Все это было принято с радостью и по-хорошему. Ему правда показалось, что создавая по фронтам и армиям книги героев, надо поручить это честным людям и, главным образом, заносить мертвых, потому что «есть много влиятельных людей, которые занесут в эти книги себя и своих родственников в первую очередь». Верно, конечно, ведь еще Святослав сказал, кажется: «мертвые сраму <не> имут, чего нельзя сказать часто о живых».

— Не слишком ли кто-то из украинцев сосредоточен на своих украинских обидах? Не забыли ли марксизма и истории? Не забыли ли, что дело сейчас не в украинских проблемах?

Я немного возразил.

— Дело главным образом в страдании за судьбу народа и боязнь его уничтожения. Когда я прочитал, что немцы вывезли в Германию 50 000 девушек и женщин, я плакал. Но я не знаю, плакал бы я, прочитав о вывозе женщин вообще.

— И это вполне естественно и законно. Да, в основном, дерутся и войну ведут два народа — русский и украинский, и история этого никогда не забудет.

И чувство гордости за свой народ — законное чувство.

Предложение мое писать письма к украинской женщине принято с большим удовольствием. Очевидно, никто раньше об этом не думал. А это доказывает еще раз, что никто из полковых и бригадных комиссаров не думал о народе.

4-V

Написати, як Хоменко зайшов при відступі ночувати до дядька колгоспника уже в оточенні. Дядько назвав його дезертиром і сволоччю, а потім зняв зі стіни портрет своїх синів майорів і сказав:

— Оці не зраджать, не втечуть. А ти йди, щоб мої очі тебе не бачили.

І дядько витер рукавом фотографію і заховав у стіл*.

4-V

Написать, как Хоменко зашел при отступлении ночевать к дядьке-колхознику уже в окружении. Дядька назвал его дезертиром и сволочью, а потом снял со стены портрет своих сыновей-майоров и сказал:

* Подчеркнуто карандашом.

— Вот они не предадут, не убегут. А ты иди, чтобы глаза мои тебя не видели.
И дядька вытер рукавом фотографию и спрятал в стол.

4-V

У Києві зірвано Печерську Лавру. Уже ніколи над Києвом не підноситиметься у блакитну височінь прекрасна золота голова. Перед смертю попрошу поховати мене десь на лаврських старовинних горах, що їх любив я більш за все на світі, що з них я милувався, дивлячись на свою рідну Чернігівську землю. Що ці гори як одвічне свято нашої землі, як би не були засмічені і винними складами і ще всілякою гидотою, яку навозили туди безбатченки, позбавлені почуття прекрасного, перед війною, ці гори були живі вічною, урочистою красою, що розливалася навколо куди тільки гляне людське око. Немає Лаври. Довго будуть лежати великі руїни, до моєї уже смерті.

4-V

В Киеве взорвали Печерскую Лавру. Уже никогда над Киевом не вознесется в голубую высь прекрасная золотая глава. Перед смертью попрошу похоронить меня на лаврских старинных горах, которые любил я больше всего на свете, на которые я любовался, глядя на свою родную Черниговскую землю. Что эти горы как вечный праздник нашей земли, если бы не были замусорены винными складами и еще всякой пакостью, которую навозила туда безотцовщина, лишенная чувства прекрасного, перед войной, эти горы были живы вечной, торжественной красотой, что разливалась вокруг куда только глянет человеческий глаз. Нет Лавры. Долго будут лежать великие руины, до моей уже смерти.

4-V

Якщо вся доблесть синів України у Вітчизняній війні, всі жертви і страждання народу і вся переможна сила після війни хитроумними руками і перами відповідних молодців оформиться в єдиний Побідний советський котел, а на рахунок українців ціми ж таки руками випреться штучно утворена гитлерівська петлюрівщина і антисемітизм* з усіма наслідками м'ясорубок — краще б мені вмерти і не знати більш людської підлості, і бездонної ненависті, і бездонної вічної брехні, якою оплутані ми**

4-V

Если вся доблесть сыновей Украины в Отечественной войне, все жертвы и страдания народа и вся победная сила после войны хитроумными руками и перьями соответствующих молодцов оформится в единый Победный советский котел, а на счет украинцев этими же руками выкормленная искусственно образованная гитлеровская петлюровщина и антисемитизм со всеми последствиями мясорубок — лучше бы мне умереть и не знать больше человеческой подлости, и бездонной ненависти, и бездонной вечной лжи, которой опутаны мы.

4-V

Бійці і лейтенанти орють на фронті, оборюють зенітні гармати. «Цю землю можна їсти, а вмерти за її — хоч зараз».

Співають уночі українських пісень. Таке життя, такі люде, такі урожаї поезії, що тільки на війні.

Коні в хатах. Цілий корпус. Хлопчакї зійшлися і розмовляють, хвастають, у кого в хаті кращі коні. Які коні розумні, що вони їдять, що люблять, як їх зовуть***

5-V

* Так в тексті.

** Запись отчеркнута жирної чертою карандашом по лівому полю і вниз.

*** Запись отчеркнута карандашом по лівому полю.

Бойцы и лейтенанты пашут на фронте, окапывают зенитные пушки. «Эту землю можно есть, а умереть за нее — хоть сейчас».

Поют ночью украинские песни. Такая жизнь, такие люди, такие урожаи поэзии, возможны только на войне.

Лошади в избах. Целый корпус. Мальчишки сошлись и разговаривают, хвастаются, у кого в доме лошади лучшие. Какие кони умные, что они едят, что любят, как их зовут.

5-V

Ну как, нравится на фронте?

— А ми українським братьям помогаем, — ответил армянин-боец.

Таджики привезли подарунки.

— Помогаем українським братам.

Там на фронті справжнє братство народів-бойців.

Всі народи, всі нації, всі рівні, у всіх однакова любов до батьківщини, до дітей.

Тут ухажують за жінками, що носять воду. Тут плачуть, коли штаб іде далі.

В кілометрі од фронту, орють, завидують один одному.

— «Глубже»!

— Що не важко?

— Що важко — цю землю можна їсти.

Бійці і командири сіють, сіють! Орють і сіють! Я дивлюсь на це і плачу од радості.

5-V

— Ну как, нравится на фронте?

— А мы украинским братьям помогаем, — ответил армянин-боец.

Таджики привезли подарки.

— Помогаем украинским братьям.

Там на фронте настоящее братство народов-бойцов.

Все народы, все нации, все равны, у всех одинаковая любовь к родине, к детям.

Здесь ухаживают за женщинами, которые носят воду. Здесь плачут, когда штаб идет дальше.

В километре от фронта, пашут, завидую друг другу.

— «Глубже»!

— Не тяжело?

— Что тяжело — да эту землю можно есть.

Бойцы и командиры сеют, сеют! Пашут и сеют! Я смотрю на это и плачу от радости.

5-V

— Я буду биться за вас.

— Ти не міг битися навіть за свій народ. Что ж ти — мразь. Відправити в Африку*

— Я буду сражаться за вас.

— Ты не смог бы драться даже за свой народ. Что же ты — мразь. Отправит в Африку.

Ми ждали тебе як ізбавите<ля>, а ти що прийшов з армії житні в смерть. Присудив нас на шибени німецьки. Іди повісся.

Мы ждали тебя как избавителя, а ты что пришел из армии жизни в смерть. Оставил нас на висельников немецких. Иди повесься.

* Запись отчеркнута карандашом на полях.

Написати новелу про хлопчиків, що у них у хатах стояли коні. Розмова у кого кращі коні. Потім про трофеї — у кого що є, у кожного збірка річей, здобутих від убитих німців.

Про хлопчиків не простих, а хитріших розвідників, надзвичайно спостережливих і розумних.

— А у нас ще стоїть собако-міна! — ударив наслідок один хлопчик другого.

— Яка собака?

— Противотанкова собака.

Тут пішов довгий дитячий диспут.

У хлопчиків мусить бути доскональна військово-технічна термінологія*.

6-V

Написать новеллу о мальчиках, у которых в домах стояли лошади. Разговор, у кого лучше лошади. Потом о трофеях — у кого что есть: у каждого свое собрание вещей, добытых от убитых немцев.

О мальчиках не простых, а хитрющих разведчиках, чрезвычайно наблюдательных и умных.

— А у нас еще стоит собака-мина! — ударил напоследок один мальчик второго.

— Какая собака?

— Противотанковая собака.

Здесь пошел длинный детский диспут.

У мальчиков должна быть доскональная военно-техническая терминология.

6-V

Приказ здати зброю під страхом розстрілу. І от до командира приходять жінка і просять обеззброїти її хлопця. У хлопця арсенал трофеїв. Він крав зброю.

— Ви знаєте, що він раз накоїв? Застрілив офіцера.

— Брешете.

— От щоб я пропала. Що я перелякалася і т. д.**

6-V

Приказ сдать оружие под страхом расстрела. И вот к командиру приходит женщина и просит обезоружить ее сына. У парня арсенал трофеев. Он воровал оружие.

— Вы знаете, что он раз натворил? Застрелил офицера.

— Врете.

— Да чтоб я пропала. Как я испугалась и т. д.

6-V

Потім він убив ще двох німців, тільки матери не признався, бо за офіцера я йому таки добре побила сраку попругою.

Може він убив першого німця за вбивство, за повішення батька чи брата, чи дядька.

Як командир післав бійця обеззброювати хлопця. Боець був хоробрий і мав непогані діла з німцями, але хлопця взяти не міг. Довелося брати підмогу і брати хитрощами. Коли його схопили, він плакав і кусався. Він боявся, що його розстріляють і вирішив дорого продати своє життя.

Ще краще пішла мати і вхопила його. Потім уже бійці.

* Запись отчеркнута карандашом на полях.

** Запись отчеркнута двумя чертами карандашом на полях.

— Кажі, будеш стріляти?

— Буду.

Або: Тарас¹⁴⁵, іди подивись, он у хату коней привели? Он подивись, ой які гарні коні. — Бре<ште>*

Деталь: Бомбардування месершмітів. Тарас кричить: «Не стійте там, ховайтесь у щілину і т. д.

Словом Тараса приводять до командира два бійці, не приводять, а приносять на руках, обоє втомлені й пітні, така велика сила пристрасті одоліла Тараса. Він вертівся як в'юн і захищався як тільки міг.

— Товариш командір, я б вам легче фрица приніс, ніж одного пацана.

Розмова командира з Тарасом. Тарас-розвідник.

— Де ти навчився стріляти.

— Уночі за хлівом. Фриці стріляють, і я пристрілюю. А ще як був бій так я стріляв по їх зі свого доту.

— Скільки ти убив.

— Шість фриців.

У Тараса був дот.

Найти місце правдиве для доту.

Крім дота, у Тараса був і свій арсенал зброї.

У Тараса проявлявся якийсь невідомий інстинкт бійця-воїна. Його хитрість, витривалість і упертість і ще надзвичайне вміння стежити ворога були виключні.

Головним ворогом перешкодою у Тараса була мати. Вона з ним не церемонилася, і йому таки перепало.

Тарас і німці. Тарас і діти. Тарас і повішені. Тарас-розвідник. Приклади його спостережливості**

6-V

Потом он убил еще двух немцев, только матери не признался, так как за офицера я таки хорошо прошлась по его заднице нагайкой.

Может, он убил первого немца за убийство, за повешение отца, или брата, или дяди.

Как командир послал бойца обезоруживать парня. Боец был храбрый и неплохо справлялся с немцами, но парня взять не мог. Пришлось брать подмогу и брать хитростью. Когда его схватили, он плакал и кусался. Он боялся, что его расстреляют, и решил дорого продать свою жизнь.

Еще лучше — пошла мать и схватила его. Потом уже бойцы.

— Говори, будешь стрелять?

— Буду.

Или: Тарас, иди посмотри, в дом лошадей привели? Вон посмотри, ой какие хорошие лошади. — Бре<те>.

Деталь: Бомбардировки мессершмиттов. Тарас кричит: «Не стойте там, прячьтесь в щель» и т. д.

Словом, Тараса приводят к командиру два бойца, не приводят, а приносят на руках, оба усталые и потные, такая большая сила страсти одолела Тараса. Он изворачивался как в'юн и защищался как только мог.

— Товарищ командир, я бы вам легче фрица принес, чем этого пацана.

Разговор командира с Тарасом. Тарас-разведчик.

* Фраза обведена чернилами.

** Запись отчеркнута карандашом на полях.

— Где ты научился стрелять.
— Ночью за хлебом. Фрицы стреляют, и я стреляю. А еще как был бой, так я стрелял по ним из своего дота.
— Сколько ты убил.
— Шесть фрицев.
У Тараса был дот.
Найти место действия для дота.
Кроме дота, у Тараса был и свой арсенал оружия.
У Тараса проявлялся какой-то невиданный инстинкт бойца-воина. Его хитрость, выносливость и упорство, и еще великолепное умение выслеживать врага были исключительны.
Главным врагом-преградой у Тараса была мать. Она с ним не церемонилась, и ему доставалось.
Тарас и немцы. Тарас и дети. Тарас и повешенные. Тарас-разведчик. Примеры его наблюдательности.

6-V

Тарасів дот був у дядьковій погребні, а ще краще у дядьковій печі. Дядькову хату і двір геть-чисто розбито снарядом, лишилася тільки велика старовинна піч. «Хата» була на отльоті, і всі про її забули. Там і утворив свій дзот* Тарас. Крім того, у нього був льох з тайним ходом. Він пропадав цілими днями, як провалювався**

Тарасов дот был в погребе дядьки, а еще лучше в его печи. Дядькина хата и двор напрочь разбиты снарядом, осталась только большая старинная печь. «Хата» была на отлете, и все о ней забыли. Там и соорудил свой дзот Тарас. Кроме того, у него был погреб с тайным ходом. Он пропадал целыми днями, как проваливался.

Чому всі обурюються кражею книжок? І чому, коли нарешті знаходиться автор кражи***, чому його не можна назвати злодієм, чому це починає називатися — узяв? Загорілася шапка на паршивую <1 сл. нрзб. >, і вже тічка псів тихо ошкірила зуби.

Валуйки 8-V

Почему все возмущаются кражей книг? И почему, когда наконец находится автор кражи, почему его нельзя назвать вором, почему это начинает называться — взял? Загорелась шапка на паршивой <1 сл. нрзб. >, и уже стая псов тихо ощерила зубы.

Валуйки 8-V

В оповіданні про матір німці зізналися, що поранені не-сини через їхнє невміння говорити по-українськи****

ТАРАС БУЛЬБА*****

Тарас був месник. Коли німці привезли з лісу до села дванадцять трупів партизан і зігнали все село для опізнавання трупів, ніхто нікого не пізнав.

* Зачеркнуто: арсенал.

** Так в тексті.

*** Запись отчеркнута карандашом на полях.

**** Так в тексті.

***** В розповіді про матері німці признали, що ранені не-сини через їхнє невміння говорити по-українськи.

***** Запись отчеркнута двома чертами карандашом на полях.

***** Заголовок написан карандашом,

— Не наші це люди. З якогось може іншого села. Не знаєм ми цих людей. Довго добивалися німці признання, і таки не дізналися. Це ж саме повторилося і через тиждень, коли привели пятерьох живих. Ніхто їх не пізнав. Не впізнав і Тарас. Серед п'яти був його батько. Тарас мовчав. Тарас кинувся до батька, коли його вели до петлі, але батько сильно ударив Тараса носком у живіт так, що Тарас упав непритомний. Потім він зрозумів, що тато спас його від смерті, і маму, і ще його усіх чотирьох сестер.

Батько Тарасів довго висів серед села мерзлий увесь в інею як статуя. Тарас ходив щодня повз батька і навіть звик. Батько його був великий герой. Тарас вирішив зробитись таким як батько, тільки багато хитрійшим — вирішив не попадатися німцям до рук^{*}.

ТАРАС БУЛЬБА

Тарас был мститель. Когда немцы привезли из леса в село двенадцать трупов партизан и согнали все село для опознания трупов, никто никого не узнал.

— Не наши это люди. С какого-то, может, другого села. Не знаем мы этих людей. Долго добивались немцы признания, да так и не узнали. Это же самое повторилось и через неделю, когда привели пятерых живых. Никто их не узнал. Не узнал и Тарас. Среди этих пяти был его отец. Тарас молчал. Тарас бросился к отцу, когда его вели к петле, но отец сильно ударил Тараса носком в живот так, что Тарас упал без сознания. Потом он понял, что отец спас его от смерти, и маму, и еще всех его четырех сестер.

Отец Тараса долго висел среди села мерзлый, весь в инее, как статуя. Тарас ходил каждый день мимо отца и даже привык. Отец его был великий герой. Тарас решил сделаться таким, как отец, только гораздо хитрее — решил не попадаться немцам в руки.

К полякам, чехам, к солдатам угнетенных народов в рядах гитлеровской армии. Словакам¹⁴⁶.

(Вам ли воевать за дело Гитлера? Разве не он поработил вашу родину. Ты из-за трусости служишь ему, но это не спасает твою жизнь. В борьбе с фашистами ты обретешь и жизнь и свободу. Не будь слугой Гитлера — врага твоей семьи, твоего народа.)

Українцям не вистачає «живості ума»** ***

Тарас убив німця, того, що вішав батька. Жив він у тітки. Хоча Тарасову тітку за це правда і розстріляли. Тарас не горював, все-таки на війні, думав він, тітка менше варта, чим отакий німець, що може вішати людей. Крім того, тітка була сліпа на одне око і дуже скупа. Нічого було не дасть, як прийдеш до її гулять. Ні тобі огірка, ні маку, ні яблук, так що Тарасу доводилося все добувати у тітки іншим способом.

Проте німця, що застрілив тітку, Тарас теж убив. Він замінірував його хату.

Тарасу здавалося, що він знав уже німецьку мову. Так він їх ізучив. У Тараса було багато різних німецьких речей. Були пляшки з горілкою, гранати, один автомат, чотири парабелуми, маузер з дерев'яною колодкою, сигари, якісь ще гумові скручені, піванки

* Отчеркнуто карандашом по левому полю.

** Украинцам не хватает «живости ума».

*** Подчеркнуто карандашом.

невідомого призначення, що коли в них подуть, стають схожими на ковбаси, що мати перед Різдом колись готувала, були ліхтарики.

Було десятків два мін, кілька ящиків патронів. Був бінокль і багато зубної пасти, яку він пробував їсти мерзлу, так вона гарно пахла. Були німецькі казанки, касок з п'ять.

У Тараса ще не було ненависті до німців. Він ще був малий. Але він добре знав і відчував всією своєю маленькою войовницею душею, що їх треба убивати, і чим більше, тим краще. Треба нищити. Що, як їх не понищити, то вони знищать потроху всіх — і маму і все село. Одного-двох німців він убив у вікно, коли вони роздягалися і голі били воши. Тоді він вистрілив у одного і вбив його наповал, а другий утік з хати голий на мороз. Тим часом Тарас вискочив і втік у дот.

Один раз він помагав німцям пиляти сад на дрова. Він зносив дрова у хату, уже вчоріло. Розпалили піч, а Тарас заліз під лавку під піч, а звідти на піч. Повечерявши, німці сіли четверкою грати в карти. Двоє сиділо рядом, тут же і роздивлялися якісь смішні картинки. Тоді Тарас кинув у них бомбу з печі і вбив усіх.

Тарас ще не мав ненависті до німців, але він почував, що німці не дадуть йому вистрої великим і помститися за батька. Вони бояться його, Тараса, і не сьогодні, завтра вб'ють, і Тарас вирішив сам убивати їх як можна більше. Тарас знав, що німців треба убивати, треба боротися за своє життя, за існування*.

Тарас убил немца, того, что вешал отца. Жил он у тетки. Хотя Тарасову тетку за это, правда, и расстреляли. Тарас не горевал, все-таки на войне, думал он, тетка меньше стоит, чем вот такой немец, который может вешать людей. Кроме того, тетка была слепа на один глаз и очень скупа. Ничего было не даст, как придешь к ней в гости. Ни тебе огурца, ни мака, ни яблок, так что Тарасу приходилось все добывать у тетки другим способом.

Однако немца, что застрелил тетку, Тарас тоже убил. Он заминировал его дом.

Тарасу казалось, что он уже знал немецкий язык. Так он их изучил. У Тараса было много разных немецких вещей. Были бутылки с водкой, гранаты, один автомат, четыре парабеллума, маузер с деревянной колодкой, сигары, какие-то еще резиновые скрученные штуки неизвестного назначения, которые, если в них подуть, становятся похожими на колбасы, какие мать перед Рождеством готовила когда-то; были фонарики.

Было десятка два мин, несколько ящиков патронов. Был бинокль и много зубной пасты, которую он пробовал есть мерзлую, так она хорошо пахла. Были немецкие котелки, касок пять.

У Тараса еще не было ненависти к немцам. Он был маленький. Но он хорошо знал и чувствовал всей своей маленькой воинственной душой, что их надо убивать, и чем больше, тем лучше. Надо уничтожать. Что, если не истребить, то они уничтожат всех понемногу — и маму, и все село. Одного-двох немцев он убил через окно, когда они раздевались и, голые, били вшей. Тогда он выстрелил в одного и убил его наповал, а второй убежал из дома голый на мороз. Тем временем Тарас выскочил и убежал в дот.

Один раз он помогал немцам пилить сад на дрова. Он сносил дрова в хату, уже темнело. Разожгли печь, а Тарас залез под скамейку под печь, а оттуда на печь. Поужинав, немцы сели четверкой играть в карты. Двоє сидели рядом, тут же и разглядывали какие-то смешные картинки. Тогда Тарас бросил в них бомбу с печі и убил всех.

* Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

Тарас еще не имел ненависти к немцам, но он чувствовал, что немцы не дадут ему вырасти большим и отомстить за отца. Они боятся его, Тараса, и не сегодня-завтра убьют, и Тарас решил сам убивать их как можно больше. Тарас знал, что немцев надо убивать, надо бороться за свою жизнь, за существование.

До сторінки про дідів-Харонів.

— Така мабуть ваша планета. Сильно миша тікала на схід. Віщування таке.

— Нічого не дрефьте, діду. Ми вернемся.

Дід подивився на Торіна і плюнув через плече.

— Та ти-то вернешся. А от наших людей багато не вернеться. А ти як полова. Носить тебе всіма вітрами. За тебе поб'ються.

— Это дед, націоналіст.

Часом вони перевозили двома човнами.

Тоді вони говорили тихо і спокійно один з одним про своїх клієнтів самі образливі речі, ніби їх тут і не було.

Описати діалог*

У обох дідів онуки чи сини військові на фінському чи на Хасані, на Далекому Сході, у Монголії. Вони горді синами.

— Коли б оце мій Лаврін да був тут, так він би оцю шушваль перестріляв би власною рукою. Куди тобі. Той не одступить. Чорта з два.

— Еге. Отакий і мій Семен. Його огнем печи, на куски ріж, ну не одступить і ні за які гроші не піддасться.

— А це все мотлох. Тікає як миши. Думає спастися, а в його, мабуть, вийде так, що харкатимуть кров'ю довго. А це ж все треба буде забирати назад.

— Еге.

— Та треба все одно проливать кров. Шутка сказать, скільки землі прийдеться забирать назад. Збиваючи кожний гектар**

— Не вмієте битися?

— Що сказано в уставі. Стріляєш — возненавидь цель. А де ваша ненависть.

Я з насолодою слухав кожне його слово.

Дід вірив у нашу перемогу. Він був як Сталін, і мені стало легко.

— У радіо!

— Еге. Та в газетках. А вмирать боїтєся. Значить ненависті нема.

— Еще нема, ще, казав той, тільки прорізається. Ох буде мороки. О, пливе щось. Наш чи німець? Німець. А гидота, де ти взялась на нашу голову. До чорта їх, пливе тихі як пацюки.

Ми не знали що казати.

Прощайте, спасибо.

— Ідїть під три чорти. Крутитесь. Ідїть собі, не крутїться перед очима. <1 сл. нрзб.>

— Ти собі подумай, Савко, як оце старому Сталїну дивитися на таке от чортї що. Він же ж надїявся на їх усіх, як я на Лавріна, а оно ж що виходить.

* Строка отмечена крестом на полях.

** Подчеркнуто карандашом.

— А ви реч Сталіна слішали?

— Слішали. І дивувалися. І плакали. От я б вам прописав би реч. Коли б був на його місці^{*}.

— Еге, — сказав другий дід, — ну та й він теж розкусив вас уже тепер добре^{**} Тікайте, проливайте піт од тікання. А потім почухайтесь да почист(істїть)е. Кров проливать сторицею. Якщо не вмїли умирать на Дніпрї^{***}

— Я б на Дніпрї умер. Мене б з Дніпра не те що Гитлер, а сам нечистий би не вигнав, прости господи.

— Я танкетки... — хотів було хтось щось сказати.

— Ну й що, що танкетки? — Перебивав дід, очевидно не маючи ніякого бажання вислуховувати нас.

— Скільки вона там вас може вбити тая танкетка, якщо од її не тікать. Все одно всім же отведеться їх получать, не мені. Я вже своє одвоював.

Он, мій Лаврін, на Хасані чули, що зробив з японцями?¹⁴⁷ От. Так-то. Лаврін от. Танкетки, — розсердився дід. — Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Було, есть і буде. Як ото в піснях. «У нашого Морозенка¹⁴⁸ червона стрічка. Де проїхав Морозенко кривавая річка». Ото був воїн. Або мій покійний батько з генералом Скобелевим брали Плевну¹⁴⁹. Так ото були воїни... А що ж прикажете робить нам з німцями. Що передать їм. Як у вічі дивитися?

— Ми ще вернемся^{****}

— Да ти то напевно всіх.

Почулося стріляння. Ракети.

Крики. Одчайдушні.

— Ого-гов! Подай човна. Ой-ов-ов! Човна!

— О уже скугочуть. Подамо, не кричи, чорт тебе не візьме.

Поперевозили діди усіх. Посідали на березі і дивлячись на той бік та гірко, по-дідівські, заплакали.

— Синочки наши, що ж це ви поробили?

І коли їх на другий день німці вішали серед села у присутності усіх людей, вони поклонилися один одному, не захотіли з німцями говорити.

Валуїки

— Слушай, зачем ты с ним разговаривал? Это же дед націоналіст, разве не видно, — сказав уже в кущах Тополі другий, в таких же ремнях журналіст Семен Вересай.

— Нічого. Ми повернемось. Я йому цього не забуду.

Я вернувся до діда. Дід довго стояв у присмутку і дивився услід втікачам, яких страшна лиха недоля гнала на схід і гаряча дідова сльоза котилася по сухому суворому лицю.

— Прощайте, діду, спасіба вам за труд.

— Постійте трохи. Так що ж передать прикажете ворогу, як стрічать його і як у вічі дивитися?

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Подчеркнуто карандашом.

**** Вписано карандашом.

— Скажіте їм, що ми ще вернемся! — сказав бойкий журналіст, увесь у новому, в безлічі нових ремнів, що перетинали його товсту не по літам фігурку по всім напрямкам, круглі окуляри з товстим короткозорим шклом, планшетка нова, сумка нова, чоботи хромові нові.

Дід подивився якось трохи мимо журналіста з новим навіть прізвищем Сеня Тополя і сказав:

— Та ти то вернешся, я бачу. Тебе не візьме сама дальнобойна пушка. А от людей багато не вернеться, ой багато. Плакатиме земля наша довго. Ну та нічого.

Дід подивився на журналіста.

— Як тебе звуть?

— Семен Тополя.

— Гарне ім'я. Теж, мабуть, нове видали. Дак я так і скажу: казав Семен Тополя, що він вернеться. Його не візьме ніяка дальнобійна пушка. А за остальных не ручаюсь. Мабуть, скажу, багато їх загине на полі брані, поки не вижене ворогів з своєї землі к такій лихий матері**

К странице о дедах-Харонах.

— Такая, видать, ваша планета. Живо мышь бежала на восток. Предсказание такое.

— Ничего, не дрейфьте, дед. Мы вернемся.

Дед посмотрел на Торина и плюнул через плечо.

— Да ты-то вернешся. А вот наших людей много не возвратится. А ты как прах. Носит тебя всеми ветрами. За тебя подерутся.

— Это дед-националист.

Порой они перевозили на двух лодках.

Тогда они говорили тихо и спокойно друг с другом о своих клиентах самые оскорбительные вещи, будто их здесь и не было.

Описать диалог.

У обоих дедов внуки или дети военные, на финском или на Хасане, на Дальнем Востоке, в Монголии. Они горды сыновьями.

— Когда бы вот мой Лаврентий да был здесь, он бы эту шушеру перестрелял бы собственноручно. Куда тебе. Тот не отступит. Черта с два.

— Эге. Таков и мой Семен. Его огнем жги, на куски режь, ну не отступит и ни за какие деньги не поддается.

— А это все хлам. Убегает как мыши. Думает спастись, а у него, пожалуй, выйдет так, что будет харкать кровью долго. А это же все надо будет забирать обратно.

— Эге.

— И надо все равно проливать кровь. Шутка сказать, сколько земли придется забирать обратно. Отбивая каждый гектар.

— Не умеете драться?

— Что сказано в уставе. Стреляешь — возненавидь цель. А где ваша ненависть.

Я с наслаждением слушал каждое его слово.

Дед верил в нашу победу. Он был как Сталин, и мне стало легко.

— В радио!

— Эге. И в газетках. А умирать боитесь. Значит, ненависти нет.

— Еще нет, еще, говорил, мол, только прорезается. Ох, будет мороки. О, плывет что-то. Наш или немец? Немец. Ах ты дрянь такая, откуда ты взялась на нашу голову. Черт бы их побрал, плывут тихо, как крысы.

* Подчеркнуто карандашом.

** Со слов: Дід подивився... до конца записи отмечено на полях карандашом.

Мы не знали что сказать.

Прощайте, спасибо.

— Идите к черту. Мелькаете тут. Идите себе, не вертитесь перед глазами. <1 сл. нрзб.>

— Ты себе подумай, Савка, как вот старому Сталину смотреть на такое вот черт знает что. Он же надеялся на них на всех, как я на Лаврентия, а оно ж вон что получается.

— А вы, что ли, Сталина слышали?

— Слышали. И удивлялись. И плакали. Вот я бы вам прописал бы штуку одну. Если бы был на его месте.

— Эге, — сказал второй дед, — ну и он тоже раскусил вас уже теперь хорошо. Убегайте, проливайте пот от бегства. А потом почешетесь и почиститесь. Кровь проливать сторицей. Если не умели умирать на Днепре.

— Я бы на Днепре умер. Меня бы с Днепра не то что Гитлер, а сам нечистый бы не выгнал, прости господи.

— Я танкетки... — хотел было кто-то что-то сказать.

— Ну и что, что танкетки? — Перебивал дед, очевидно не имея никакого желания выслушивать нас.

— Сколько она там вас может убить, эта ваша танкетка, если от нее не убежать. Все равно всем же придется их получать, не мне. Я уже свое отвоевал.

Вон, мой Лаврентий, на Хасане слышали, что сделал с японцами? Вот. Так-то. Лаврентий вот. Танкетки, — рассердился дед. — Людская душа молодецкая сильнее любой танкетки! Была, есть и будет. Как вот в песнях. «У нашего Морозенко красная лента. Где проехал Морозенко — кровавая речка». Вот был воин. Или мой покойный отец с генералом Скобелевым брали Плевну. Вот то были воины... А что же прикажете делать нам с немцами. Что передать им. Как в глаза смотреть?

— Мы еще вернемся.

— Да ты то, раньше всех.

Послышалась стрельба. Ракеты.

Крики. Отчаянные.

— Ого-ого! Подай лодки. Ой-оо-оо! Лодки!

— Ну вот, уже орут. Подадим, не кричи, черт тебя бери.

Перевезли деды всех. Уселись на берегу и, глядя на ту сторону, горько, по-стариковски, заплакали.

— Сыночки наши, что же это вы сделали?

И когда их на второй день немцы вешали среди села в присутствии всех людей, они поклонились друг другу, не захотели с немцами говорить.

Валуйки

— Слушай, зачем ты с ним разговаривал? Это же дед-националист, разве не видно, — сказал уже в кустах Тополе второй, в таких же ремнях, журналист Семен Вересай.

— Ничего. Мы вернемся. Я ему этого не забуду.

Я возвратился к деду. Дед долго стоял в печали и смотрел вслед беглецам, которых страшная, полная бедствий судьба гнала на восток, и горячая дедова слеза катилась по сухому суровому лицу.

— Прощайте, дед, спасибо вам за труд.

— Постоите немного. Так что же прикажете передать врагу, как встречать его и как в глаза смотреть?

— Скажите им, что мы еще вернемся! — сказал бойкий журналист весь в новом, во множестве новых ремней, которые пересекали его толстую не по летам фигурку по всем направлениям, круглые очки с толстыми близоручными стеклами, планшетка новая, новая сумка, сапоги хромовые новые.

Дед посмотрел как-то чуть мимо журналиста с новой даже фамилией Сеня Тополя и сказал:

— Да ты-то возвратишься, я вижу. Тебя не возьмет сама дальнбойная пушка. А вот людей много не возвратится, ой много. Плакать земля наша будет долго. Ну и ничего.

Дед посмотрел на журналиста.

— Как тебя зовут?

— Семен Тополя.

— Хорошее имя. Тоже, наверное, новое выдали. Вот я так и скажу: говорил Семен Тополя, что он возвратится. Его не возьмет никакая дальнобойная пушка. А за остальных не ручаюсь. Пожалуй, скажу, много их погибнет на поле брани, пока не выгонит врагов со своей земли к такой-то чертовой матери.

Я їм не верю, все они націоналісти. Ти видишь? Что передать немцам, и небось не сказал: товарищи, не могли ли би ви взять меня с собой и спасти меня от фашистов? Ай! Кто тут?*

— Стріляю! — закричав раптом Миша Вересай, почувши недалеко справа у лози якесь сопіння.

— Та не стріляй. Пужливий який. Чорт вас тут носить, — почувся зовсім близько голос ще одного сьогобічного діда, що витяг свого човна з лози, аби заступити нічну варту українського козака на Дніпрі.

Я сидів у човні і дивився на діда, на річку тиху і чарівну і мені здавалося, що мене перевозять на той світ. Я не хотів вставати з човна. Було соромно, розпачливо і жалько, так жалько. Було багато почуттів. Коли б їх скласти в одне почуття гніву, річки б розступилися передо мною.

Я йшов лозяною стежкою. Мені було важко. Я говорив діду:

— Ми вернемось, дідусю. Простіть нас. Ми вернемось, як би дорого ми не заплатили за недостаток ненависті. Простіть нас, діду, що не доглянули ми вашу старість. Спасибі вам, наш Хароне. Не жалійте нас. Жаль збільшує жаль і підточує корні ненависті. Жаль точить ненависть як шашель. У оцій річці ми втопили свій жаль і вийшли на берег спустошені.

Хай же души наши** наливаются ненавистью до врага і презирством до смерті.

— Стреляю! — закричал вдруг Миша Вересай, услышав недалеко справа в лозе некое сопение.

— Да не стреляй. Пугливый какой. Черт вас здесь носит, — послышался совсем близко голос еще одного посястороннего деда, который вытянул свою лодку из лозы, чтобы заступить на ночную вахту украинского казака на Днепре.

Я сидел в лодке и смотрел на деда, на реку, тихую и очаровательную, и мне казалось, что меня перевозят на тот свет. Я не хотел вставать с лодки. Было стыдно, безнадежно и жалко, так жалко. Было много чувств. Если бы их сложить в одно чувство гнева, реки бы расступились передо мной.

Я шел лозовой тропой. Мне было трудно. Я говорил деду:

— Мы вернемся, дедушка. Простите нас. Мы вернемся, как бы дорого мы ни заплатили за недостаток ненависти. Простите нас, дед, что не уберегли мы вашу старость. Спасибо вам, наш Харон. Не жалейте нас. Сожаление увеличивает сожаление и подтачивает корни ненависти. Сожаление точит ненависть, как жучок. В этой реке мы утопили свое сожаление и вышли на берег опустошенными.

Пусть же наши души наполняются ненавистью к врагу и презрением к смерти.

* Я им не верю, все они националисты. Ты видишь? Что передать немцам, и небось, не сказал: товарищи, не могли бы вы взять меня с собой и спасти меня от фашистов? Ай! Кто здесь? (искаж. укр.)

** Так в тексте.

— А ви думаєте нам не важко і не жалько одступати?

— А що мені думать. Думайте ви. Життя ж ваше вже, а не моє.

А я тільки так скажу. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте жаль і скорботи. Це, хлопчики, не ваші напої. Це напої бабські.

А вам би треба було налити од крепкої ненависті та презирства, до смерті. От ваше вино. А жаль, це ваше занятіє. Ваш жаль породить багато жалю і сліз, і розпачу людського. Перемагають горді, а не жалосливі.

— Та що ти з їми, сопляками, говориш?

В цей час дальнобійний снаряд упав недалеко від нас і підніс догори великий водяний стовб.

Всі поникли і схопилися за борти човна.

— Сидіть тихо, коли не вмієте плавать.

— А що риби поглушить у річках?

— Еге. Позаторік подохла од задухи, а решту зараз німці висадять гарматами. Спустіють і річки мабуть і все на світі.

— Німець ненавидить ціль. А ви? Ви все думаєте. А треба не думати, а ненавидіти ціль. А ви вчилися ненавидіти троцкистів і т. д.

— Я ненавижу німців, діду, всією своєю душою! — крикнув Сеня Тополя і навіть схопився за новий кабур.

— Значить, душа в тебе мала. А от ти прикуй себе ланцюгом до кулемета та й клади ворога мовчки до смерті, а там уже, мо, де будуть живі, розберуться, який ти був нервний, чи ні. А то виходить, що ненависті в тобі багато, правда, а нервів, а любові до себе ще більше. От і перевезіть, діду.

— Ну це не всякий може.

— Ото ж то й є. А треба, щоб всякий міг. Їсти же усякий потребує. І язиком багалакать всі навчилися.

Тополя притих.

— Багато вони вчилися ненавидіти дома всяких несогласних, так у них до німців не вистачило чи що?

— Та хто їх зна.

Коли до берега підшли німці, збуджені і гарячі, як хорти, вони довго нещадно били діда Савку і діда Платона. Потім сіли в човен і веліли перевозити негайно на той берег. Посеред Дніпра Савка до Платона:

— Платоне, прости мене.

— Бог простить. У другий раз — бог простить, у третій раз — бог простить.

— Прости і ти мене, Савка.

Кинулись діди на правий борт і перекинули човна з німцями і потонули з їми у тихих водах сивого Дніпра.

Всяка буває душа — одна як Дніпро, друга часом, як калюжка по кісточки, а часом буває так, що і калюжки немає, а наче, звиняйте, віл посщить.

— А если душа большая, а человек нервний?*

* Отрывок, начиная со слова «всяка», обведен карандашом.

— Подайте човен, ого-го-го, — човен подайте. Ага-га-го-о-о! Човен, — розпинався хтось на березі.

— О, нервенькі душі заметушилися, — оглянувся Савка. — Отак і накличуть німців. А нема так щоб тихо посидіти да подумати.

Я Герой Радянського Союзу. Я не боюся смерті. Я знищив ворогів багато. Ненависть прорізалася в мені аж на Дніпрі, а зараз вона визріла в мені як квітка.

Скажу вам правду. Нічого в житті так не хочу, як після війни, коли буду живий, поїхати до того діда, поклонитися йому в ноги за науку^{*}

— І хорошенько отчитать, щоб не зазнавався на старості лет, — сказав один з тих непоправимих тупиць, яких навіть війна не виправить.

Сказав, приїхавши на позицію, поет ордена Слави. Чи, мо, це був той самий журналіст — Сеня Тополя — Вересай — Тополя^{**}

— Не поклонитесь, товариш командір, — сказав молодий років вісімнадцять боєць.

Всі подивилися на бійця.

— В ту ж ніч прийшли на берег німці.

— А ти звідки це знаєш.

— Я був тим хлопцем, що сидів мовчки на печені^{***}. Я один тільки й вплив до берега. А діди з німцями потонули у Дніпрі.

— Встать! — пролунав владний голос полковника.

Ми встали і стояли хвилину. Далі ми мусили вийти всі. Нам здавалося, що землянка вибухне од наших сердець. Ми вишли. Була ніч.

— А вы думаете нам не трудно и не жалко отступить?

— А что мне думать. Думайте вы. Жизнь же уже ваша, а не моя.

А я только так скажу. Не из той бутылки наливаєте. Пьете жалость и скорби. Это, мальчики, не ваши напитки. Это напитки бабские.

А вам бы надо было налить от крепкой ненависти и презрения к смерти. Вот ваше вино. К сожалению, это ваше занятие. Ваша жалость породит много горя и слез и отчаяния человеческого. Побеждают гордые, а не жалостливые.

— И что ты с ними, сопляками, говоришь?

В это время дальнобойный снаряд упал недалеко от нас и поднял вверх большой водяной столб.

Все пригнулись и схватились за борта лодки.

— Сидите тихо, если не умеете плавать.

— А что рыбу поглушили в реках?

— Эге. В позапрошлом году сдохла от душья, а остальное сейчас немцы высадят пушками. Опустеют и реки, как, пожалуй, и все на свете.

— Немец ненавидит цель. А вы? Вы все думаете. А надо не думать, а ненавидеть цель. А вы учились ненавидеть троцкистов и т. д.

— Я ненавижу немцев, дед, всей своей душой! — крикнул Сеня Тополя и даже схватился за новую кобурю.

— Значит, душа у тебя мелкая. А вот ты прикуй себя цепью к пулемету и клади врага молча до смерти, а там уже где кто будут живы, разберутся, какой ты был — нервный или нет. А то получается, что ненависти в тебе много, правда, а нервов, а любви к себе еще больше. Вот и — перевезите, дед.

— Ну это не всякий может.

* Фраза отмечена крестом на полях.

** Со слов: І хорошенько отчитать... вставка карандашом.

*** Так в тексте.

— Вот то-то и оно. А надо, чтобы всякий мог. Есть же всякий требует. И языком болтать все научились.

Тополя притих.

— Много они учились ненавидеть дома всяких несогласных, так у них на немцев не хватило, что ли?

— Да кто их знает.

Когда к берегу подошли немцы, возбужденные и горячие, как борзые, они долго нещадно били деда Савку и деда Платона. Потом сели в лодку и велели перевозить немедленно на тот берег. Посреди Днепра Савка к Платону:

— Платон, прости меня.

— Бог простит. Во второй раз — бог простит, в третий раз — бог простит.

— Прости и ты меня, Савка.

Бросились деды на правый борт и опрокинули лодку с немцами, и утонули с ними в тихих водах сего Днепра.

Всякая бывает душа — одна как Днепр, вторая иногда как лужица по щиколотку, а порой бывает так, что и лужицы нет, а как будто, извините, вол поссал.

— А если душа большая, а человек нервный?

— Подайте лодку, ого-го-го, — лодку подайте. Ага-га-го-о-о! Лодку, — распинался кто-то на берегу.

— О, нервенькие души засуетились, — оглянулся Савка. — Так и навлекут немцев. А нет, чтобы спокойно посидеть и подумать.

Я Герой Советского Союза. Я не боюсь смерти. Я уничтожил врагов много. Ненависть прорезалась во мне аж на Днепре, а сейчас она созрела во мне как цветок.

Скажу вам правду. Ничего в жизни так не хочу, как после войны, когда буду жив, поехать к тому деду, поклониться ему в ноги за науку.

— И хорошенько отчитать, чтобы не зазнавался на старости лет, — сказал один из тех непоправимых тупиц, которых даже война не исправит.

Сказал, приехав на позицию поэт ордена Славы. Или, может, это был тот самый журналист — Сеня Тополя — Вересай — Тополя.

— Не поклонитесь, товарищ командир, — сказал молодой боец лет восемнадцати.

Все посмотрели на бойца.

— В ту же ночь пришли на берег немцы.

— А ты откуда это знаешь.

— Я был тем парнем, который сидел молча на корме. Я один только и выплыл на берег. А деды с немцами утонули в Днепре.

— Встать! — раздался властный голос полковника.

Мы встали и стояли минуту. Дальше мы должны были выйти все. Нам казалось, что землянка взорвется от наших сердец. Мы вышли. Была ночь.

10-V

Перед самим вікном летить німецький самолет. Стріляють по чім зря зенітки, і все мимо.

— Чорт його знає, що воно таке почалось. Всяке говно собаче понадіває на себе реміння, та зброї, та не якого-небудь, а нового.

— Еге.

— А це ж усе гроші.

— Еге.

Оце недавно перед вечором одну партію віз. Так одно, таку його мать, вроді оцього що в очках, теж у новому, так ще револьвер витягло та кричать: «Вези, каже, скорее націоналіст, а то застрелю». Йй-бо, правда. А в самого руки тремтять і очі викорячені. Повіриш, ну як ото у носіря або в краснопирки од страху. От так людина?

— А чорт і що?

— Еге. А один шинелю давав і нові чоботи. Що ж ти, ну, казенне імущество роздаєш? Дак розсердився, да почав по матушці: я, каже, вас, контрреволюціонерів, мільон розстріляю, як вернуса! Отакий блазень, ну ти подумай. О, здорово гупає. Скоро, мабуть, появиться, герман.

— Да, бояться. А не знають того, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутисся. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме.

10-V

Перед самым окном летит немецкий самолет. Стреляют почем зря зенитки, и все мимо.

— Черт его знает, что оно такое началось. Всякое говно собачье понадевает на себя ремней, и оружия, и не какого-нибудь, а нового.

— Эге.

— А это же все деньги.

— Эге.

Вот недавно до вечера одну партию вез. Точно такое же, мать его так, вроде тоже в очках, тоже в новом, так еще револьвер вытянуло и кричат: «Вези, говорит, скорее, националист, а то застрелю». Ей-богу, правда. А у самого руки дрожат и глаза выпучены. Поверишь, ну как вот у носаря или у красноперки от страха. И это что, человек?

— А черт, и что?

— Эге. А один шинель давал и новые сапоги. Что же ты, ну, казенное имущество раздаешь? Так рассердился, да начал по матушке, я, говорит, вас, контрреволюционеров, миллион расстреляю, как возвращусь! Вот такой шут, ну ты подумай. О, здорово бухает. Скоро, наверное, появится, герман.

— Да, бояться. А не знают того, мать его так, что уже кому на войне суждено умереть, тот не выкрутится. Не настигнет пуля, настигнет вошь, а война свое, говорил тот, возьмет.

Ми йшли до річки лозами. Лози були високі, густі. Йшли ми стежною. Діди йшли з сітками і хропачами дуже поволі, ніби на звичайну ночну рибну ловлю, і здавалося, не звертали жодної уваги ні на стрілянину гарматну, ні на далеку кулеметну, ні на рев нічних німецьких літаків, що кидали гранати куди попало, ні на світові парашюти. Словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби зовсім не існував.

— Слушай, батько, — звернувся до діда Савки один журналіст, який вважав, що коли він переїде благополучно річку, то на все життя уже буде відомий тим, що попав в оточення. — Слушай, батько. Ти не можеш іти трохи швидше?

Савка не відповідав.

— Слушайте, діду, ви не можете іти швидше?

— Ні, не можу. Чого вже ви такі швидкі стали, хто вас знає. Не встигли розпочати війну десь там, аж коло Карпат, а вже на Дніпрі, та й ще вам не швидко, ще швидше хочете. Старий я вже швидко ходити.

— Скажите, а далеко річка?

— А ось і річка.

Дійсно, лоза кончилась і вийшли на прекрасний піщаний висип. Перед нами була широка ріка. А над рікою вечірнє небо, якого я ніколи таким ще не бачив. Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу, як трагічний символ. Хмари були важкі, темно-темно сині, внизу зовсім чорні, а самий верх десь аж майже под нами вже пописано було великими крученими кричущими мазками жовтої і палевої фарб. Величезні блискавки горобиної ночі роздирали ширі хмар і не було грому.

І все це одбивалося у воді і здавалося, що ми не на землі і що ріки нема, а на картині чи у міжхмарному просторі загублені і маленькі, як річкові піщинки. Це було небо Страшного суду як уявлялося колись у дитинстві. Це було небо надзвичайне. Природа була ніби у змові з подіями.

Риба боялася такої ночі і металася по висипу на міліні.

Десь далеко горіли ракети під небом. Було чомусь видно. Світило якимись жовтуватими відблисками жовтої корони хмар.

Гриміли гармати. У всьому цьому було щось надзвичайне, красиве, урочисте і грізне.

— Ну сідайте, повезем, — сказав дід Савка, стоячи з веслом біля човна. — Повезем уже, а там що бог дасть. Не вмiли шануватися, так уже повезу, тікайте, чорт вашу душу бери. Куди ти хитаеш, човна не бачив, воїн?

Ми розсілися в човні мовчки.

— У тебе готово, Платоне?

— Можна.

— А хмар наперло... Ач, що робиться. Страшний суд, чи що, починається, — подивився дід Савка на небо і поплював у долоні. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся од берега.

Мы шли к реке сквозь лозы. Лозы были высокие, густые. Шли мы по тропинке. Деды шли с сетками и баграми очень медленно, как на обычную ночную рыбную ловлю, и казалось, не обращали никакого внимания ни на орудийную стрельбу, ни на далекую пулеметную, ни на рев ночных немецких самолетов, которые бросали гранаты куда попало, ни на световые парашюты. Словом, весь немецкий фейерверк, который так замучил нас за последние дни тяжелого отступления, для них будто вовсе не существовал.

— Слушай, отец, — обратился к деду Савке один журналист, который считал, что когда он переедет благополучно реку, то на всю жизнь уже будет известен тем, что попал в окружение. — Слушай, отец. Ты не можешь идти чуть быстрее?

Савка не отвечал.

— Слушайте, дед, вы не можете идти быстрее?

— Нет, не могу. С чего уж вы такие быстрые стали, кто вас знает. Не успели начать войну где-то там, около Карпат, а уже на Днепре, и еще вам не быстро, еще быстрее хотите. Старый я уже быстро ходит.

— Скажите, а далеко река?

— А вот и река.

Действительно, лоза кончилась, и вышли на прекрасную песчаную насыпь. Перед нами была широкая река. А над рекой вечернее небо, которого я никогда таким еще не видел. Солнце давно уже зашло. Но его лучи освещали верхи огромного нагромождения облаков, что надвигались с запада, как трагический символ. Облака были тяжелые, темно-темно синие, внизу совсем черные, а самый верх почти весь под нами

уже был расписан большими изогнутыми кричащими мазками желтой и палевой красок. Огромные молнии грозной ночи раздирали шири облаков, и не было грома.

И все это отражалось в воде, и казалось, что мы не на земле и что реки нет, а на картине или в межоблачном пространстве, потерянные и маленькие, как речные песчинки. Это было небо Страшного суда, как чудилось когда-то в детстве. Это было небо необыкновенное. Природа была будто бы в сговоре с происходящим.

Рыба боялась такой ночи и металась по насыпи на мели.

Где-то далеко горели ракеты под небом. Было почему-то видно. Светило какими-то желтоватыми бликами желтой короны облаков.

Гремели пушки. Во всем этом было что-то необычное, красивое, торжественное и грозное.

— Ну садитесь, повезем, — сказал дед Савка, стоя с веслом возле лодки. — Повезем уже, а там что бог даст. Не умели уважать, так уже повезу, убегайте, черт бы вашу душу побрал. Куда ты раскачиваешь, лодки не видел, воин?

Мы расселись в лодке молча.

— У тебя готово, Платон?

— Можно.

— А облаков наперло... Эх, что делается. Страшный суд, начинается, не иначе, — посмотрел дед Савка на небо и поплевал на ладони. Затем он взял весло и сильным движением оттолкнулся от берега.

Учора раннім-рано на зорі почався наш великий наступ¹⁵⁰. Щасти ж їм боже, нашим дорогим бійцям.

Випадко<во> узнав про наступ уже вечером. Полковий комиссар¹⁵¹ не сказав мені про нього вдень. Не належить мені про такі речі знати. О, дружба, это ти! О, подушки, за які тримався поет роками. О, кар'єра. О, женщина.

Тісно на Україні. Більш, як для двох, ніколи місця не хватало.

13-V

Вчера рано-рано на заре началось наше большое наступление. Помоги им боже, нашим дорогим бойцам.

Случайно узнал о наступлении уже вечером. Полковой комиссар не сказал мне о нем днем. Не надлежит мне такие вещи знать. О, дружба, это ты! О, подушки, за которые держался поэт годами. О, карьера. О, женщина.

Тесно на Украине. Больше, чем для двух, никогда места не хватало.

13-V

Недавно була розмова з п<олковим> к<омісаром> про поетів і письменників. Про стражданне.

— Мені нема діла до їх страждань. Це їхня приватна справа.

— Вони страждають не з приватних причин, а від народного горя.

— А... А жити вкупі не дозволю.

І розселив.

Недавно был разговор с п<олковым> к<омиссаром> о поэтах и писателях. О страдании.

— Мне нет дела до их страданий. Это их частное дело.

— Они страдают не по личным причинам, а от народного горя.

— А... А жить вместе не позволю.

И расселил.

Був у шпиталі у начпура Ю<го>-З<ападного фронту> Галаджева. Читав йому «Отступника»¹⁵² і «Перед боем». Видно, йому дуже сподобалось. Він попросив мене не кидати думки про «Незабутнє». Сьогодні ж почну «Незабутнє». У «Отступнику» викинув прізвище отступника Пілішко (реальне). Получилося краще. Крім того, дуже не хотілося українське прізвище фіксувати в такому жакливому плані. Страдає і так український народ більш від усіх. А зрадники є скрізь, і кому буде радість од дурного Пілішка?

14-V-42

Был в госпитале у начпура <...> Галаджева. Читал ему «Отступника» и «Перед боем». Видно, ему очень понравилось. Он попросил меня не оставлять мысли о «Незабываемом». Сегодня же начну «Незабываемое». В «Отступнике» выбросил фамилию отступника Пилишко (реальную). Получилось лучше. Кроме того, очень не хотелось украинскую фамилию фиксировать в таком ужасном плане. Страдает и так украинский народ больше всех. А предатели есть везде, и кому будет радость от дурака Пилишко?

14-V-42

Учора, перед оформленням наказу про прийняття мене до армії спитав мене Браун, чи не член я Верховної Ради. Я одповів, звичайно, що ні. І подумав собі уже на запитання, що я чую його сотні раз:

Все-таки краще, щоб люди думали — і чому б пак він не член Верховної Ради, ніж коли б говорили один одному — і нащо було таке дерьмо вибирати до В<ерховної> Ради?

15-V

Вчера, перед оформлением приказа о призыве меня в армию спросил меня Браун, не член ли я Верховного Совета. Я ответил, конечно, нет. И подумал про себя о вопросе, что я слышу его сотни раз:

Все же лучше, чтобы люди думали — и почему бы ему и не быть членом Верховного Совета, чем если бы они говорили друг другу — и зачем было такое дерьмо выбирать в В<ерховный> Совет?

15-V

Дивна річ, прости господи. Скільки ось уже я знаю українську нашу нещасну культуру, вона завжди мені нагадує коляску для двох чоловік — Ялової¹⁵³ — Хвильовий¹⁵⁴ — Микитенко¹⁵⁵ — Кириленко¹⁵⁶ і так далі. Третій обов'язково наступає комусь на ноги, затуляє ландшафт і заважає показати себя двом у повній своїй двоїстій красі. А саме дивне, що і двоє один одного не люблять. Отже, мабуть, так треба. Не подобаєт человеку єдину бити, це раз. І не розводити зайвих турбот два. А саме що головніше, що і природа так побудована. У людини ж дві ноги, дві руки, дві щоки, дві душі і навіть часом два язика. Уви, мені однодухому.

15-V

Странная вещь, прости господи. Сколько уж я знаю украинскую нашу несчастную культуру, она всегда мне напоминает коляску для двух человек — Яловой — Хвильевой — Микитенко — Кириленко — и так далее. Третий обязательно наступает кому-нибудь на ноги, заслоняет ландшафт и мешает показать себя двоим в полной своей двойственной красоте. А самое удивительное, что и эти двое друг друга не любят. Вот, видимо, так надо. Не подобаєт человеку єдину быть, это раз. И не разводит лишних забот — два. А самое-то главное, что и природа так устроена. У человека две ноги, две руки, две щеки, две души и даже иногда два языка. Увы, мне, однодухому.

15-V

Сьогодні написав три сторінки «Незабутнього», і так легко на душі*

15-V

Самий сильний звір у лісі не тигр, а тхір. Він воняє**

— Я полковий комисар! Я вам приказую! — кричав у штабній редакції один поет на другого.

— Браття! За Родину, за Сталіна, за народ, за культуру — вперед!

Кричав полковник бійцям рідного полку, і кидались вони на ворога, падали мертві і побіждали ворога.

— Я полковой комиссар! Я вам приказываю! — кричал в штабной редакции один поэт на другого.

— Братья! За Родину, за Сталина, за народ, за культуру — вперед!

Кричал полковник бойцам родного полка, и они бросались на врага, падали замертво и побеждали врага.

Перейшли казахи з боем на українську землю. По команді командира стали на коліна.

— Здрастуй, братська земля, ми прийшли звільнити тебе, пролити за тебе кров, сестро наша. Прими наш бойовий привіт і любов. Встань! Вперед!

18-V

Перешли казахи с боем на украинскую землю. По команде командира встали на колени.

— Здравствуй, братская земля, мы пришли освободить тебя, пролить за тебя кровь, наша сестра. Прими наш боевой привет и любовь. Встань! Вперед!

18-V

Боец Уморзаков. А той, що біг і ніс під шаленим огнем — Турдан¹⁵⁷ Не вистачило лотків для мін.

Перейшли з боем через річку, стали на коліна і поцілували землю.

Боец Уморзаков. А тот, который бежал и нес под шквальным огнем — Турдан. Не хватило лотков для мин.

Перешли с боем через реку, стали на колени и поцеловали землю.

— Ее, шось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, — сказав дід Савка на наше приветствие і хитро подивився на нас.

— Одежка ось нова, і торбочки, й ремні, еге, і самі ось молоді, а завертаєте, неначе не туди. Тікаєте, мабуть?

— Тікають, сукини сини. Хай уже тікають. Ходім, перевезем. Нехай уже біжать, — сказав Платон.

— Э-э, что-то вы, ребята, не то, не как его, не туда как будто идете, — сказал дед Савка на наше приветствие и хитро посмотрел на нас.

— Одежка вот новая, и торбочки, и ремни, эге, и сами вот молодые, а заворачиваете, будто и не туда. Бежите, что ли?

* Сегодня написал три страницы «Незабываемого», и так легко на душе.

** Самый сильный зверь в лесу не тигр, а хорек. Он воняет.

— Бегут, сукины дети. Да ну их, пусть бегут. Пойдем, перевезем. Пусть уже бегут, — сказал Платон.

Двое дивлятся вниз. Один бачить калюжу, другий зорі. Що кому*

(До п'еси)

— Чому ви не вступаєте до партії?

— Не можу. У мене є душевний із'ян.

— Себто.

— Я не можу блюсті партійну тайну.

І не те що партійну. Ніяку. Стоїть мені взнати про щось, що зветься тайною, як мене сразу ж починає роздирати на шмаття. Через півгодини я вже хворий, а через годину я, щоб не вмерти, шукаю людину і шепчу їй тайну на ухо по секрету, закликаючи нікому не говорити. Потім ще і ще. Аж поки я не переконаюся, що тайни вже нема. Он який я...

19-V

(Для пьесы)

— Почему вы не поступаете в партию?

— Не могу. У меня есть душевный изъян.

— То есть.

— Я не могу блюсти партийную тайну.

И не то что партийную. Никакую. Стоит мне узнать что-то, что зовется тайной, как меня сразу же начинает раздирать на куски. Через полчаса я уже болен, а через час я, чтобы не умереть, ищу человека и шепчу ему тайну на ухо по секрету, заклиная никому не говорить. Потом еще и еще. Пока я не убеждаюсь, что тайны уже нет. Вот я какой.

19-V

Солов'ї щебечуть у садках, а села нема. Страшно**

Орудійний расчет. Знищив 28 ворожіх танків. На двадцять дев'ятому сам загинув. Лишився один командир важко поранений.

Ранені в ноги і руки. Вони удвох подавали снаряд руками, ногами <1 сл. нрзб.> затвор і били, поки були живі. Це було страшне бойовище. Люде знають, що вони умирають, що їм лишилося жити 5 довгих хвилин, і діють до смерті***

Орудийный расчет. Уничтожил 28 вражеских танков. На двадцать девятом сам погиб. Остался один командир, тяжело раненный.

Ранены в ноги и руки. Они вдвоем подавали снаряд руками, ногами <1 сл. нрзб.> затвор и били, пока были живы. Это было страшное поле битвы. Люди знают, что они умирают, что им осталось жить 5 долгих минут, и действуют до смерти.

— Я сьогодні вперше за 3 місяці побачила сонечко. Я не бачила, як танули сніги. Я не бачила великої води в Дінці, Десні****

* Двое смотрят вниз. Один видит лужу, другой звезды. Кому что.

** Соловьи щебечут в садах, а села нет. Страшно.

*** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

**** — Я сегодня впервые за 3 месяца увидела солнышко. Я не видела, как таяли снега. Я не видела большой воды в Донце, Десне.

Оповідання про семирічного хлопчика, що попросив покатати його в танку. За це він розказав «щось». Він погубив свою дурну погану нещасну матір*.

19-V

Десь падали глухі гранати. Та нещасливий батько Горлиця тихо плакав по своєму сину, щоб не злякати солов'я.

Солов'ї щебечуть, заливаються в садках по всіму селу. А села нема.

Где-то падали глухие гранаты. И несчастный отец Горлиця тихо плакал по своему сыну, чтобы не спугнуть соловья.

Соловьи щебечут, заливаются в садах по всему селу. А села нет.

Ранок. Сонце, тиша. Яблуні і вишні в цвіту. Десь кудкудачуть кури і тріщить аероплан. По аероплану дали три постріли. Козеня на припоні під моїм вікном у садочку почало жалібно мекати. Я на горі. З мого вікна далеко видно і ліси, і річку, і сінокоси за рікою. На далекому обрії вони зникають у блакитному мареві і зливаються з небом. За обрієм війна. Смерть.

У мене народжується думка написати оповідання під назвою «Тризна»¹⁵⁸. Приходять у село справжні сили народу, герої, що одбили село з великими для ворога і для себе втратами. Повилізули з погребів люде. Розмови. А хатів майже нема.

І закликали люде на «обід» бійців і командирів. Поминали убитих і говорили про них добре і часом смішне. Хто як лякався, як тікав, як стояв на ослоні з петлею на шії і що говорив. А почалося з сина, що його убито при взятті села. Як він бився, скільки німців набив. І не було до нього жалю ні в матері, ні в батька, ні в діда. Вони згадували про його як про косаря доброго, що укусивши багато сінокосу, ліг надовго одпочити. Згадували про людей головним чином у плані їхніх робочих здібностей.

Утро. Солнце. Тишина. Яблони и вишни в цвету. Где-то кудахчут куры и трещит аэроплан. По аэроплану дали три выстрела. Козленок на поводке под моим окном в саду начал жалобно бляеть. Я на горе. Из моего окна далеко видно и леса, и реку, и сенокосы за рекой. На далеком горизонте они исчезают в голубом мареве и сливаются с небом. За горизонтом война. Смерть.

У меня рождается мысль написать рассказ под названием «Тризна». Приходят в село настоящие силы народа, герои, отбившие село с большими для врага и для себя потерями. Вылезли из погребов люди. Разговоры. А домов почти нет.

И призвали люди на «обед» бойцов и командиров. Поминали убитых и говорили о них хорошо и временами смешное. Кто как пугался, как убежал, как стоял на скамейке с петлей на шее и что говорил. А началось с сына, убитого при взятии села. Как он бился, сколько немцев побил. И не было к нему жалости ни у матери, ни у отца, ни у деда. Они вспоминали о нем как о косаре добром, что, много накопив на сенокосе, лег надолго передохнуть. Вспоминали о людях главным образом в плане их рабочих способностей.

Коли трохи сп'яніли, почали дещо говорити і смішне про небіжчиків і про себе. Люде багато їли. Після довгих і великих страждань, що виснажують душу і тіло, організм прокидається з особливою силою життєздатності, життєдіяльності. Було в цій тризні на страшних руїнах на горі, з якої видно було далекі дими пожеж і жертвних огнищ, нена-

* Рассказ о семилетнем мальчике, который попросил покатать его в танке. За это он рассказал «что-то». Он погубил свою глупую плохую несчастную мать.

че щось величне. Безсмертя народу почувалося в оцій давній зміні подій і людей. Була серйозність в кожному слові і примиренність з історією і глибоке її органічне розуміння. Це сиділа, здавалось, сама історія. Старі і малі — на долю яких припало стільки подій, що їх вистачило б на п'ять чи десять добрих поколінь.

Німців не згадували, як щось недостойне згадки за столом. А, чорт зна що, а не люде. Говорили:

— Ну, якщо ж, ну, дай же боже, як останемося живі. Щоб же не порадувався ворог. Щоб згинула напасть.

Пили за бойців, що були на тризні і дякували їх.

А бійці дякували їй за сина. Син був герой. Він був їхній командир.

— Хотів, так мріяв було побачитися з вами, розказував багато про вас.

— Та що ж про нас розказувати. Ми люде темні. Нічого ми не бачили. Нігде і не були.

Бійці дякували їх за сина.

— Ви не думайте, мамо, що він умер. Він не вмер.

— А вже ж, не вмер. Убито.

— Ні. Житиме він у пам'яті людей, як Максим Кривонос¹⁵⁹ і Байда і Сагайдачний.

— А що вже за люде, не знаєм ми.

— А це, мо, того Байди, що коло Пилипа живе. Е, нема вже знесло із хатою з млином і сліду не осталося.

— Ні, тітко, це не той Байда. Байда був колись козак такий славний.

— Ну бог з ним, з тим козаком. Так от вип'ємо за вас. Щоб добре вам воювалося.

Щоб побачили ви своїх рідних.

— А Кривонос? Це ж хто?

— Це наш командир танкового подразделения, — сказав командир танка. — Прекрасна хоробра людина. Тільки напрасно ви зараховуєте його до убитих. Він важко поранений, це правда.

Довго тяглася бесіда. Жінки носили з печі, що стояла серед купи руїн, страви. Бійці сиділи у садочку і послули. Заснули всі. І солов'ї співали у сільському садочку. У сільських садочках, а села нема.

Пошли же, боже, здоров'я живим, і згоди і сили на нове село.

Були на тризні бійці буряти чи казахи. Косоокі. Пили за їх здоров'я. З цього приводу батько сказав прекрасні слова про товариство. Говорив він ну просто як Тарас Бульба перед козаками.

— Якись неначе китайці, хороші ви, я бачу, люде. Не охочі до штабів, а більше до шаблі, як і мій покійний Лук'ян.

Бійці оточили матір командира ніжною увагою і пошаною. Кожен з них вбачав в ній свою матір, що десь нишком виглядає його, побиваючись, і плаче, і молиться на церковних пустирах за його життя.

А починається оповідання з приказа командира, може, кавалерії Лук'яна Горлиці. Вони у рейді.

Перед ними село, що його треба взяти. У селі міцно засіли німці. Обстріл. Село падає. Горлиця каже, що це його рідне село. Він ніби просить не підкачати. Побачу чи не

побачу батьків. Обстріл, короткий бій. Бій на вулицях. От і хата на бугорочку над рікою. Не хата, піч одна.

Полетів Лук'ян, полетів козак і впав на дорозі. Із прямого попадання міни. Сім куль упилося Лук'янові в серце і одна коню. Вилізла з льоху Лук'янова родина. Плач матері над сином. Кладовище над рікою. Похорон.

Через три дні тризна — обід.

Когда немного опьянели, начали говорить что-то и смешное о покойниках и о себе. Люди много ели. После долгих и великих страданий, которые истощают душу и тело, организм просыпается с особой силой жизнеспособности, жизнедеятельности. Было в этой тризне на страшных руинах на горе, с которой видно было далекие дымы пожаров и жертвенных костров, как будто что-то величественное. Бессмертие народа чувствовалось в этой давней смене событий и людей. Была серьезность в каждом слове, и примирение с историей, и глубокое ее органичное понимание. Это сидела, казалось, сама история. Старые и малые — на долю которых пришлось столько событий, что их хватило бы на пять или десять добрых поколений.

Немцев не вспоминали, как нечто недостойное упоминания за столом. А, черт знает что, а не люди. Говорили:

— Ну, если же, ну, дай же бог, как останемся живые. Чтобы не порадовался враг. Чтобы сгнула на-
пасть.

Пили за бойцов, которые были на тризне, и благодарили их.

А бойцы благодарили ее за сына. Сын был герой. Он был их командир.

— Хотел, так мечтал увидиться с вами, много рассказывал о вас.

— Да что же о нас рассказывать. Мы люди темные. Ничего мы не видели. Нигде и не были.

Бойцы благодарили их за сына.

— Вы не думайте, мама, что он умер. Он не умер.

— Да уж не умер. Убит.

— Нет. Он будет жить в памяти людей, как Максим Кривонос, и Байда, и Сагайдачный.

— А что за люди, не знаем мы.

— А это, может, того Байды, что около Филиппа живет. Э нет — уже снесло с домом, с мельницей и следа не осталось.

— Нет, тетка, это не тот Байда. Байда был когда-то такой славный казак.

— Ну бог с ним, с тем казаком. Так вот выпьем за вас. Чтобы хорошо вам воевалось. Чтобы вы увидели своих родных.

— А Кривонос? Это кто же?

— Это наш командир танкового подразделения, — сказал командир танка. — Прекрасный храбрый человек. Только напрасно вы причисляете его к убитым. Он тяжело ранен, это правда.

Долго тянулась беседа. Женщины носили из печи, что стояла среди груды развалин, еду. Бойцы сидели в саду и уснули. Уснули все. И соловьи пели в сельском садочке. В сельских садочках, а села нет.

Дай бог, здоровья живым, и согласия и сил на новое село.

Были на тризне бойцы буряты или казахи. Косоглазые. Пили за их здоровье. По этому поводу отец сказал прекрасные слова о них. Говорил он ну просто как Тарас Бульба перед казаками.

— Какие китайцы, хорошие вы, я вижу, люди. Не охочие до штабов, а больше до сабли, как и мой покойный Лукьян.

Бойцы окружили мать командира нежной заботой и уважением. Каждый из них видел в ней свою мать, которая где-то украдкой выглядывает его, убиваясь, и плачет, и молится на церковных пустошах за его жизнь.

А начинается рассказ с приказа командира, может, кавалерии Лукьяна Горлицы. Они в рейде.

Перед ними село, которое надо взять. В селе крепко засели немцы. Обстрел. Деревня горит. Горлица говорит, что это его родное село. Он будто просит не подкачать. Увижу или не увижу родителей. Обстрел, короткий бой. Бой на улицах. Вот и дом на бугорочке над рекой. Не хата, печь одна.

Полетел Лукьян, полетел казак и упал на дороге. Из-за прямого попадания мины. Семь пуль впились Лукьяну в сердце и одна в коня. Вылезла из погребца Лукьянова семья. Плач матери над сыном. Кладбище над рекой. Похороны.

Через три дня тризна — обед.

Вилізли сповняти звичай.

Худі, землистого кольору. Погано вдягнені люде.

Довго сиділи вони в льохах, багато бачили вони такого забороненого, що не забудуть і потомки. Довго жили вони по той бік забороненого людськими законами, і тавро жури не зникне з них скоро, потроху стиралося в їхніх очах, пригадуючи труд і любов, і добрі часи.

Людам хотілось забути страшно по великому всемогутньому закону життя і по незламній силі свого характеру хліборобів, себто людей, що звикли віками до вирощування, до життя.

Коло поминальників роїлася дітвора. Одного притягли, насилу піймали і принесли до столу.

— Оце сиротинка, такого-то син. Нема. Ну, хай великий росте. Ну скажи, що ти будеш робити, як виростеш.

— Рубатиму німців. Буду вішати німців.

— Так не можна казати. Ти ще маленький. А боже мій, попортили дітей і все на світі. Тепер як їх на добро повернеш. Як такого надивитися.

Над одною могилою сиділи тихі згвалтовані дівчатка. Про це не говорили.

— Не слухай баби, Михайлик. Рости та не забудь нічого. Бий їх проклятих і не прощай нікому. А баби наговорять. Треба битися. Раз тебе ударено. Бий десять раз. Хату тобі сплять, спали їм город, отак то. Будеш палить?

— Буду, діди, — сказав Михайлик і вийняв німецьку запальничку.

— Поцілуй мені руку, що так.

— Семен, ну що ти говориш. Уже і сам немов малий.

— Бий їх, Михайлику. Щоб батькове твоє ім'я не стерлося в часі. На тобі за це чарку!

— Та ти сказився, чи що. Малому чарку. Ви подивіться!

— На поминанні і малому можна. Іди до мене, Михась.

Михайлик підійшов і став коло діда. Дід обійняв його своєю великою, сухою, жилуватою рукою і сказав:

— Гості мої дорогі. Не знаю, може не довго я і поживу уже після оцих от разорених. Прошу вас, якщо колись на переможному піру побачите старого Сталіна, скажіте йому, що я жалію, що мій онук Михайло ще малий.

Хай же сповниться моє бажання, будьте здорові.

— Поцілуй мені діду руку, що будеш.

Михайлик поцілував дідову жилувату руку, як колись цілував хрест чи євангеліє.**

Вылезли исполнять обычай.

Худые, землистого цвета. Плохо одетые люди.

* Зачеркнуто: ваше.

** Со слова: поцілуй... до: Євангеліє обведено в рамку.

Долго сидели они в погребках, много видели они такого запретного, что не забудут и потомки. Долго жили они по ту сторону запрещенного человеческими законами, и клеймо тоски не исчезнет с них скоро, понемногу начнет стираться из их памяти, когда вспомнят труд и любовь, и хорошие времена.

Людам хотелось забыть страшное по великому всемогущему закону жизни и по несокрушимой силе своего характера хлеборобов, то есть людей, привыкших веками к выращиванию, к жизни.

Вокруг поминающих роилась детвора. Одного притащили, с трудом поймали и принесли к столу.

— Вот сиротинка, такого-то сын. Нет. Ну, пусть большой растет. Ну скажи, что ты будешь делать, когда вырастешь.

— Буду рубить немцев. Буду вешать немцев.

— Так нельзя говорить. Ты еще маленький. О бог мой, попортили детей и все на свете. Теперь как их к добру вернешь. Если такого насмотреться.

Над одной могилой сидели тихие изнасилованные девочки. Об этом не говорили.

— Не слушай баб, Михайлик. Расти и не забудь ничего. Бей их, проклятых, и не прощай никому. А бабы наговорят. Надо драться. Раз тебя ударили. Бей десять раз. Хату тебе сожгут, сожги им город, вот так-то. Будешь курить?

— Буду, деды, — сказал Михайлик и вынул немецкую зажигалку.

— Поцелуй мне руку, раз так.

— Семен, ну что ты говоришь. Ты уже и сам словно малый.

— Бей их, Михайлик. Чтобы отцовское твое имя не стерлось во времени. На тебе за это рюмку!

— Да ты с ума сошел, что ли. Малому рюмку. Вы поглядите!

— На поминках и малому можно. Иди ко мне, Михась.

Михайлик подошел и стал около деда. Дед обнял его своей большой, сухой, жилистой рукой и сказал:

— Гости мои дорогие. Не знаю, сколько еще я проживу после всех этих разорений. Прошу вас, если когда-нибудь на победном пиру увидите старого Сталина, скажите ему, что я жалею, что мой внук Михаил еще мал.

Пусть же сбудется мое желание, будьте здоровы.

— Поцелуй мне деду руку, что будешь.

Михайлик поцеловал дедову жилистую руку, как когда-то целовал крест или евангелие.

— Дітей же треба на добре навертати.

— Рано ще. Добро існує не для нас.

— Наше добро — це ненависть до ворога, ось наше добро. Да сміливість, щоб умирати не боялись як наш Лук'яна. Признаюся тобі і всім вам, люде. Три дні нема Лук'яна. Упав перед самим вікном, — показав дід на стовбур печі, — а мені не жалько чому...*

День і ніч я думав про Лук'яна. Як він там, де він. Стояв з петлею на шиї — про Лук'яна думав і <в> погребі сидів — хіба не правда. І ось три дні нема Лук'яна. Упав перед самим вікном — показав дід на стовбур печі — а мені не жалько і жалько неначе...

Такий великий час. І так багато гине вас. Велике діло воїн у бою. Дай бог кожній добрій людині так умерти, як умер Лук'ян.

— Та що ти кажеш? Щоб усіх повбивали чи що?

— А що там ви, жінки, розумієте?

* Со слов: три дні... до слова: чому... обведено в рамку.

— Детей же нужно учить хорошему.

— Рано еще. Добро существует не для нас.

— Наше добро — это ненависть к врагу, вот наше добро. Да смелость, чтобы умирать не боялись, как наш Лукьян. Признаюсь тебе и всем вам, люди. Три дня нет Лукьяна. Упал перед самым окном, — показал дед на остов печи, — а мне не жалко почему-то...

День и ночь я думал о Лукьяне. Как он там, где он. Стоял с петлей на шее — о Лукьяне думал и в погребе сидел — разве не правда. И вот три дня нет Лукьяна. Упал перед самым окном, — показал дед на столб печи, — а мне не жалко и жалко как будто...

Такое великое время. И так много погибает вас. Великое дело воин в бою. Дай бог каждому доброму человеку так умереть, как умер Лукьян.

— Да что ты говоришь? Чтобы всех поубивали, что ли?

— А что там вы, женщины, понимаете?

Обов'язково перелічити страви, які колись подавалися до столу в таких випадках. І ті страви, що подавалися в дійсності*.

Зійшлися три покоління на кладовищі**

Стой, Лук'яне! Бережись***. Не батьки дивляться на таке у вікно! І вікна нема. Стой, то німці збігаються до кулеметів у твоїй рідній хатині-доті. То кулемети дивляться з окна, наведені на тебе з окна, Лук'яне, уйми своє серце. Забирай уліво! Уліво забирай через дядьків город! Бери вліво, заходь їм у тил. Уб'ють вони тебе...

— Вперед, за Радянську Україну! Ах, Лук'яне...

Сім куль впилося в Лук'янове серце, коню одна.

Так і шарахнулись вони обоє на молоду траву. Лук'ян ще перевернувся разів з два і шаблю випустив і заснув навіки після доброго вина на піру з музикою, бубнами і безупинним танком.

Стой, не слухайся свого дурного серця! Не піддавайся крику дурного гарячого свого серця!

Рвонулась міна. Хата пішла у повітря. І тільки була піч із темним димарем, осталась нетронута. Та побиті горшки на припічку, а в пічурці пучечок сухеньких гвоздик од прістріту.

20-V

Стой, Лукьян! Берегись. Не родители смотрят на такое в окно! И окна нет. Стой, то немцы сбегаются к пулеметам в твоей родной хате-доту. То пулеметы смотрят из окна, наведенные на тебя из окна, Лукьян, уйми свое сердце. Забирай влево! Влево забирай через дядькин огород! Бери влево, заходи им в тыл. Убьют они тебя...

— Вперед, за Советскую Украину! Ах, Лукьян...

Семь пуль впилося в Лукьяново сердце, одна коню.

Так и повалились они оба на молодую траву. Лукьян еще перевернулся раза два, и выпустил саблю, и заснул навеки после хорошего вина на пире с музыкой, бубнами и непрерывным танцем.

* Обязательно перечислить блюда, которые некогда подавались к столу в таких случаях. И те блюда, которые подавались в действительности.

** Сошлись три поколения на кладбище.

*** Зачеркнуто: зупинись.

Стой, не слушай свое глупое сердце! Не поддавайся на крик дурного горячего своего сердца!
Рванула мина. Хата взлетела на воздух. И только белая печь с темным дымоходом, осталась нетронута.
Но разбиты горшки на печке, а в печурке букетик сухоньких гвоздик от сглаза.

20-V

Дід на стрісі з відром і коромислом. Рознесло. Що реготу було у погребі. І сміх, і гріх, прости, господи*.

Вони згадували, хто як косив, жав, хто скільки за життя наробив для людей хліба, сіна тощо. Про пасішників. Про те, як такий то плюнув німцям у очі і сказав їм, що їх діла плохі і що він не вважає їх за людей.

— А велика у вас, тітко, була ненависть до ворога?

— Та ні, ненависті неначе і не було. Ну тільки такі вони були мені отвратительні і гидкі, що здається сама подушила б як казна-що, та прожорливі, а злі, так я вже й не знаю, де в їх тее зло й бралось. (А сурійозні та злі.)

Они вспоминали, кто как косил, жал, кто сколько за жизнь наработал для людей хлеба, сена и т. д. О пасечниках. О том, как такой-то плюнул немцам в глаза и сказал им, что их дела плохи и что он не считает их за людей.

— А большая у вас, тетка, была ненависть к врагу?

— Да нет, ненависти как будто и не было. Ну только такие они были мне отвратительны и гадки, что, кажется, сама подушила бы как черт знает кого, и прожорливые, а злые, так я уже и не знаю, где в них это зло и бралось. (А серьезные и злые.)

Директор кіностудії Лінійчук № 24 — Національний по формі і подлец по содержанию^{160**}

В нерівному бою капітан Гусаров витратив усі боеприпаси і був важко поранений. Битися нічим. На підбитому літаку почав летіти на свою територію. Два месершміта атакували Гусарова і били його. Він проте зібрав усі сили і вів самолет. При посадці на животі в районі Білий Колодязь он получил смертельные ушибы и умер. Від 11 по 17 збив 6 самолетів. Їх була п'ятірка¹⁶¹.

В неравном бою капитан Гусаров израсходовал все боеприпасы и был тяжело ранен. Биться нечем. На подбитом самолете начал лететь на свою территорию. Два мессершмитта атаковали Гусарова и били его. Однако он собрал все силы и вел самолет. При посадке «на живот» в районе Белого Колодца он получил смертельные ушибы и умер. От 11 по 17 сбил 6 самолетов. Их была пятерка.

Написать дві статті. Одну про командира, другу про комуніста, третю о дітях. Про те, що німці нищать наших дітей***

* Дед на крыше с ведром и коромыслом. Разнесло. Уж хохота было в погребе. И смех, и грех, прости, господи.

** Директор киностудии Линийчук № 24 — Национальный по форме и подлец по содержанию.

*** Написать две статьи. Одну о командире, вторую о коммунисте, третью о детях. О том, что немцы уничтожают наших детей.

У Києві зимою у великий мороз вели німці на розстріл велику групу моряків. Моряки були без сорочок з зав'язаними руками. Дехто з людей не витримував цієї картини і, ризкуючи своїм життям кидав матросам одягу. Але ніхто з них одяжі не взяв. Один лише взяв папіросу. Потім вони почали співати пісню «Розкинулось море широке...» і пішли вмирати. А народ дивився і плакав.

22-V

В Киеве зимой в сильный мороз немцы вели на расстрел большую группу моряков. Моряки были без рубашек с завязанными руками. Некоторые из людей не выдерживали этой картины и, рискуя своей жизнью, бросали матросам одежду. Но никто из них ничего себе не взял. Один лишь взял папиросу. Затем они начали петь песню «Раскинулось море широко...» и пошли умирать. А народ смотрел и плакал.

22-V

Німці нищать наших дітей. Нищать голодом і розстрілами. Нищать методично. Тут й план звільнення України від українців, і ненависть до народу, і нелюдська злоба у смутному баченні свого власного кінця.

22-V

Немцы уничтожают наших детей. Уничтожают голодом и расстрелами. Методично уничтожают. Здесь и план освобождения Украины от украинцев, и ненависть к народу, и нечеловеческая злоба в смутном ощущении своего собственного конца.

22-V

Ой, що ж то за шум учинився? Корнійчук¹⁶² та й на мусі оженився*.

Я не буду писати великих романів. Людям ніколи буде їх прочитати. Одні лежатимуть в землі, другі посліпнуть од плачу, а треті довгі роки не розгинатимуть спин, працюючи на кривавих ланах своїх серед кладовищ і руїн. Коли ж народяться четверті, байстрі німецькі, чи наші небораки, оті вже мабуть прочитатимуть мої оповідання невеликі хоч мо в перекладі, коли і далі йтиме так, як було до трагедії, прочитають немов сльозинки чи зітхань, чи вибухи стогну з моїх розтерзаних грудей.

Ревуть аероплани в небі.

23-V

Я не буду писать больших романов. Людям некогда будет их прочесть. Одни будут лежать в земле, другие ослепнут от плача, а третьи долгие годы не разогнут спин, работая на кровавых своих пастбищах среди кладбищ и руин. Когда же родятся четвертые, недоноски немецкие, или наши горемыки, те уже наверное прочтут мои рассказы небольшие хотя бы в переводе, если и дальше пойдет так, как было до трагедии, прочитают словно слезинку или вздох, или возгласы стона из моей растерзанной груди.

Ревут аэропланы в небе.

23-V

Летить на передову лінію навантажений набоями грузовик. Рвуться міни навколо! Пикирують «мессери». Пекло.

* Ой, что за шум случился? Корнейчук на мухе женился.

— Не дрейфь, ребята, — кричал на грузовике боец своим товарищам. Они їхали в огонь уперше. — Уж если саданет по нас — ни хуя не останется. Розлетимся вмиг.

Бойцы воспрянули духом и радостно заволновались, как на большом ветру*

Од швидкого руху і шаленої небезпеки страх перейшов у захоплення. Життя трималося на невидимій оку тоненькій ниточці.

Летит на передовую линию грузенный снарядами грузовик. Рвутся мины вокруг! Пикируют «мессеры». Ад.

— Не дрейфь, ребята, — кричал на грузовике боец своим товарищам. Они ехали в огонь впервые. — Уж если саданет по нам — ни хуя не останется. Разлетимся вмиг.

Бойцы воспрянули духом и радостно заволновались, как на большом ветру. От быстрого движения и безумной опасности страх перешел в восхищение. Жизнь держалась на невидимой глазу тоненькой ниточке.

— Я глибоко переконаний, що німці одружуються з нашими дівчатами згідно таємного наказу — убити ворожих солдат і забрати в подружжя ворожих жінок. Вони уважні кавалери, і так небагато треба, щоб купити жіноче серце, що виросло серед грубості і байдужості до свого жіночого полу. А саме страшно, що дівчата не знають, що виходячи заміж за німця, вони зраджують батьківщину. Їх не учили батьківщині — їх учили кихивій ворожнечі і боротьбі, їх не учили історії. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців. Яка батьківщина? Були руські, пришли німці, стали німецькі**. І за наші жадливі помилки страдає тепер народ. Чому так багато шлюбів? Чому цього нема в Бельгії, в Голандії, у Франції? Чому так легко Гитлер набрав нещасних парубків до своєї армії? Чому навіть тризуба викинув як непотрібну стару іграшку? Тому що вона вже не потрібна. Денаціоналізований історично несвідомий народ, заплутаний і спантеличений, і чимсь в основі невдоволений, темний, темна етнографічна маса котиться у прірву небуття. Народ безсмертний! — кричать патетики. Народ тяжко хворий, у огні сліпий потерпає і гине через нас і згине — не стане й сліду на землі. Плачу я. Заморять його, сплять хати, вимре з голоду. Уже опухлі ноги, розстріляють за зради мужчин і жінок, повішають німці, постріляємо і повисилаєм ми, і останется пуста, велика руїна, національна по формі і соціалістична по змісту.

Народу одпущено страждань такою мірою, такою новою небаченою мірою, про яку навіть і не підозрювало людство.

Народ український загине в цій війні, товариші патетики. Не озлоблених темних жорстоких молодців треба посилати б за військом у трибуналах, а цілителів духовних ран і каліцтв, чутливих і розумних, що знають ціну крихітці добра в лиху годину. Народ наш загиває... Гине...

Велика тризна...***

— Я глибоко убежден, что немцы вступают в брак с нашими девушками в соответствии с тайным приказом — убить вражеских солдат и забрать в супруги женщин врагов. Они внимательные кавалеры, и так немного надо, чтобы купить женское сердце, что выросло среди грубости и равнодушия к своему женскому полу. А самое страшное, что девушки не знают, что, выходя замуж за немца, они предают родину. Их не учили чувству родины — их учили фальшивой вражде и борьбе, их не учили истории. Народ, который не знает своей истории, это народ-слепец. Какая родина? Были русские, пришли немцы — стали немцы. И из-

* В тексте знак разделения записей.

** Со слов: Їх не учили... до слова: німецькі... отчеркнуто карандашом по левому полю.

*** Подчеркнуто карандашом.

за наших ужасных ошибок страдает теперь народ. Почему так много браков? Почему этого нет в Бельгии, в Голландии, во Франции? Почему так легко Гитлер набрал несчастных парней в свою армию? Почему даже трезубец выбросил как ненужную старую игрушку? Потому что она уже не нужна. Денационализированный, исторически несознательный народ, запутанный и сбитый с толку, и был в основе недоволен, темен, темная этнографическая масса катится в пропасть небытия. Народ бессмертен! — кричат патетики. Народ тяжело болен, ослеп в огне, страдает и гибнет из-за нас и погибнет — не оставит и следа на земле. Плачу я. Заморят его, сожгут хаты, вымрет от голода. Уже опухли ноги, расстреляют за измены мужчин и женщин, повесят немцы, расстреляем и вышлем мы, и останется пустота, громадные руины, национальные по форме, социалистические по содержанию.

Народу отпущено страданий в такой мере, в такой новой невиданной мере, о которой даже и не подозревало человечество.

Народ украинский погибнет в этой войне, товарищи патетики. Не озлобленных темных жестоких молодчиков надо бы посылать за войском в трибуналах, а целителей духовных ран и увечий, чувствительных и умных, знающих цену крошке добра в беде. Народ наш гибнет... Погибает...

Великая тризна...

— Не останется навіть могил; нікому великі насипати — малі душі. Не останется його споруд архітектурних — їх майже знищено уже давно, а зараз і до краю. Ні маллярства, ні письма. Бо й музеї розбито чи розкрадено мерзотниками, з'їдено шашелем, що точив душу народну століття.

25-V

— Не останется даже могил; некому больше насыпать — ничтожны души. Не останется и сооружений архитектурных — они почти все уничтожены уже давно, а сейчас и подавно. Ни живописи, ни литературы. Потому что и музеи разбиты или разворованы мерзавцами, изъедены шашелем, точившим душу народную веками.

25-V

А наше славне українське радянське товариство, що в кількості мільйонів шести відійшло з України і героїчно б'ється на усіх фронтах, так що навіть євреї признають уже його здатність до бою, наше загине в боях. Загину, мо, з ними і я.

26-V

А наше славное украинское советское общество, в количестве шести миллионов, ушло из Украины и героически сражается на всех фронтах, так что даже евреи признают уже его способность к бою, наше погибнет в боях. Погибну, видимо, с ними и я.

26-V

НЕМА ГЕРОІВ*

Творять великі смертні діла на полі брані, великі бойові подвиги, великі небачені геройські великості, а рік уже минув, і вмерли всі маленькими, маленькими і діють ще живі, щоби не вийшло часом перебору. Що й говорить, скупенька наша мачуха історія. І не привітненька**

26-V

НЕТ ГЕРОЕВ

Вершат великие смертные дела на поле брани, великие боевые подвиги, великие невиданные героические поступки, а год уже прошел, и умерли все маленькими, маленькими действуют еще живые, чтобы не случилось часом перебора. Что и говорить, скуповата наша мачеха-история. И неприветлива.

26-V

* Заглавие вписано карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

— Німці вибирають кращих дівчат. Кращих, розумніших, привітніших. Не горбатих же і не репаних. Сотні тисяч кращих продовжувательок нашого роду зникне з нашої землі і загине спаскуджене, забите, заслане в безповоротну даль. Буде снувати українська пісня недолі по всім горам, по долинам, по всім суровим і непривітним Українам.

27<-V>

— Немцы выбирают лучших девушек. Лучших, разумных, приветливых. Не горбатых и не рябых. Сотни тысяч лучших продолжательниц нашего рода исчезнут с нашей земли и погибнут оскверненными, забытыми, засланными в безвозвратную даль. Будет скитаться украинская песня скорби по всем горам, по долинам, по всем суровым и неприветливым Украинам.

27<-V>

— Не поїду я в Азію, ні. Тут моя Азія*.

— На що вже що, на скуку жалуватись гріх**

До трагедії України.

Написати оповідання, як на початку страшної всесвітньої трагедії везли зі Львова старого Студинського¹⁶³ й Франка¹⁶⁴. Як плакав старий, тікав з машини, вередував, як під Волошеком¹⁶⁵ прощався з Україною, як проклинав шоферів, як ображав товарища Приходька образливими лайками, як шофери хотіли під Проскуровим¹⁶⁶ убити його, а Приходько не дав. Як сам Приходько був убитий.

Франко мовчав. Старий, що знав ще добре його батька¹⁶⁷, ненавидів і презирав Франка. Франко боявся, у нього була маленька душа і ніякої пристрасті.

Отруєний націоналізмом, професор академік депутат страждав своїм усім старечим полум'яним серцем, що билось усе життя в маленькім галичанськім інтересі. Він нас ненавидів, він вважав, що ми його купили й обдурили. Він думав, що Гитлер несе йому правду й визволення України. А Гитлер рухався за ним у сотні кілометрах і нищив Україну огнем і мечем і готував для знищення довжелезний реєстр сліпих укрнацпатріотів, що тільки перед дулом автомата пізнають на мить сумну свою правду.

25-V

К трагедии Украины.

Написать рассказ, как в начале страшной всемирной трагедии везли из Львова старого Студинского и Франко. Как плакал старик, сбегал из машины, капризничал, как под Волочинском прощался с Украиной, как проклинал шоферов, как оскорблял товарища Приходько оскорбительными ругательствами, как шоферы хотели под Проскуровым убить его, а Приходько не дал. Как сам Приходько был убит.

Франко молчал. Старик, хорошо знавший его отца, ненавидел и презирал Франко. Франко боялся, у него была маленькая душа и никакой страсти.

Отравленный национализмом, профессор академик депутат страдал всем своим старческим пламенным сердцем, что билось всю жизнь в маленьком галичанском интересе. Он нас ненавидел, он считал, что мы его купили и обманули. Он думал, что Гитлер несет ему правду и освобождение Украине. А Гитлер двигался за ним в сотне километрах и уничтожал Украину огнем и мечом и готовил для уничтожения огромный реестр слепых укрнацпатриотов, которые только перед дулом автомата узнают на мгновение свою печальную правду.

25-V

* — Не поеду я в Азию, нет. Тут моя Азия.

** — Уж на что на что, а на скуку жаловаться грех.

— Я вас ненавиджу... Ви пограбували мій Львів. Грабіжники. — Приходька він придавив стільцем. — Стійте, уже вдруге ви не купите мене так дешево, ні! Обманщики.

Його лаяли, його називали двурушником.

— Дарма зате у мене одна душа Українська.

Йому нагадували його патетичні виступи з промовами на народних зборах. Його депутатство.

— Який я депутат? Коли я не маю звичайної недоторканності особи? І т. д. і т. п. Спиніть машину, я хочу чаю! Дайте мені чаю.

— Нема тут чаю, це ж село, тут нема чаю.

— Нема? Побудували соціалізм, а чаю нема? Мошенники! І т. д. Куди ви мене везете? Я не хочу їхати до Росії. Я не хочу її знати, вона мені чужа.

У Тернополі він був утік до одного учителя і в нього заховався. Як його знайшли.

Як у полі він вистрибнув з машини і побіг по полю і падав на землю, обливаючись сльозами. Як його ловили. А над усім цим дим до неба, пожежі і сотні німецьких літаків у повітрі, і гармати розривали українську землю.

25-V

— Я вас ненавижу... Вы ограбили мой Львов. Грабители. — Приходько он придавил стулом. — Стойте, уже во второй раз вы не купите меня так дешево, нет! Обманщики.

Его ругали, его называли двурушником.

— Зря, зато у меня одна душа Украинская.

Ему напоминали его патетические выступления с речами на народных собраниях. Его депутатство.

— Какой я депутат? Если я не имею обычной неприкосновенности личности? И т. д. и т. п. Остановите машину, я хочу чаю! Дайте мне чаю.

— Здесь нет чая, это же село, здесь нет чая.

— Нет? Построили социализм, а чая нет? Мошенники! И т. д. Куда вы меня везете? Я не хочу ехать в Россию. Я не хочу ее знать, она мне чужая.

В Тернополе он сбежал к одному учителю и у него спрятался. Как его нашли.

Как в поле он выпрыгнул из машины и побежал по полю и падал на землю, обливаясь слезами. Как его ловили. А над всем этим дым к небу, пожары и сотни немецких самолетов в воздухе, и пушки разрывали украинскую землю.

25-V

Теми оповідань¹⁶⁸

1. Святослав
2. Ув'язнений музей
3. Ювілей
4. Заворожена трибуна
5. Математик
6. Тавро століть
7. Перекиданець
8. На руїнах
9. Плач у степу
10. Смерть дівчини
11. Надія
12. У ярмі

Темы рассказов

1. Святослав
2. Музей-тюрьма
3. Юбилей
4. Заколдованная трибуна
5. Математик
6. Клеймо веков
7. Перевертыш
8. На руинах
9. Плач в степи
10. Смерть девушки
11. Надежда
12. В ярме

Вона одповідала на всі запитання коротко і правдиво. Її правдивість і фатальна одвертість збивали слідчих з пантелику і вселяли в їх глибоку до себе антипатію. З кожною хвилиною вона відчувала, що кожне запитання, кожна відповідь була чимсь вроді заступа землі в її яму, де, вона вже почувала, лежить на дні, але вона одповідала, мов кам'яна, без пристрасності і пози. І тільки в кінці, коли вона почула, що допитувачі вже не стримуються і задають їй питання зло і пристрасно, коли вона раптом, осяяна передсмертною ніби блискавкою, побачила їхні ситі обличчя, і холод, і повне незнання, і <не>бажання знати, як живе народ і що він переніс, вона сказала:

— Слухайте, я знаю, що мені не вийти звідси, тут ось, — вона поклала руку на серце, — щось мені каже, що пришла, мо, і моя смерть, що я зробила щось запертне й зле, і незаконне. Так от, я хочу у вас дещо запитати.

І вона стала їх допитувати, для чого вони кинули її німцям, для чого вони обдурили її до останнього дня, для чого вони заспокоювали її й так еси, а все кинули. Що вони труси і брехуни. Що вона не знає батьківщини... і т. д. і т. п.

— Не судити вам мене треба, а просити пробачення, що мусила я спати з німцями, що не вилізала з-під них півроку — рід мій чесний, не розбещений. Не повія я, я мучениця. Не злочинниця я, а темна і нещасна. Бийте мене, я годувала вас і одягала, я проводжала вас горючими сльозами. Довелось горючими і стрінутися. Ви винні, а не я¹⁶⁹.

25-V

Она отвечала на все вопросы коротко и правдиво. Ее правдивость и фатальная откровенность сбивали с толку следователей и вселяли к ней глубокую антипатию. С каждой минутой она чувствовала, что каждый вопрос, каждый ответ был, как ком земли с лопаты в ее яму, где, она уже чувствовала, лежит на дне, но она отвечала, как каменная, бесстрастно и без позы. И только в конце, когда она услышала, что следователи уже не сдерживаются и задают ей вопросы зло и с пристрастием, тогда она, как будто вдруг озаренная предсмертной молнией, увидела их сытые лица, и холод, и полное незнание, и <не>желание знать, как живет народ и что он перенес, она сказала:

— Слушайте, я знаю, что мне не выйти отсюда, здесь вот, — она положила руку на сердце, — что-то мне говорит, что пришла, может, и моя смерть, что я сделала что-то запертное и плохое, и незаконное. Так вот, я хочу у вас только лишь спросить.

И она стала их допрашивать, отчего они бросили ее немцам, отчего они обманывали ее до последнего дня, для чего они успокаивали ее, а все бросили. Что они трусы и лгуны. Что она не знает родины... и т. д. и т. п.

— Не судить вам меня надо, а просить прощения, что я должна была спать с немцами, что не вылезала из-под них полгода — род мой честный, не порочный. Не проститутка я, я мученица. Не преступница я, а темная и несчастная. Бейте меня, я кормила вас и одевала, я провожала вас горячими слезами. Пришлось с горячими и встретить. Вы виноваты, а не я.

25-V

План роботи на 1942 р.*

1. <u>Оповідання</u>	
1) На терновому дроті	1
2) Перед боем	1
3) Отступник	0,5
4) Незабутнє	2,5
5) Мати	1
6) Тарас Бульба	1
7) Зачарована Десна	2,5
8) Надія	4
9) Тризна	1,5
10) Невольники	1
	<hr/>
	16

2. <u>П'єси</u>	
1) Міра життя.	4
2) Народ безсмертний.	4
	<hr/>
	8

3. <u>Сценарії</u>	
1) Щорс	4
2) Україна палає	4
	<hr/>
	8

4. <u>Статті</u>	
1) Україна в огні	1
2) Лист до ворога	0,5
3) Лист до льотчика	0,5
4) Сталінські лицарі	0,3
5) Слава братам	0,3
6) Про жінку	1,5
7) Пісня	0,2
8) Сильнее смерти	0,2
Велике товариство	3
	<hr/>
	35

1. На терновому дроті.
2. Перед боем.
3. Отступник.
4. Переможець смерті.
5. Тризна.

* Подчеркнуто орнаментом. На полях рисунки.

6. Незабутнє.
7. Мати.
8. Тарас Бульба*.

План работы на 1942 г.

1. <u>Рассказы</u>		
1) На колючей проволоке	1	
2) Перед боем	1	
3) Отступник	0,5	
4) Незабываемое	2,5	
5) Мать		1
6) Тарас Бульба	1	
7) Зачарованная Десна	2,5	
8) Надежда	4	
9) Тризна	1,5	
10) Невольники	1	
	<u>16</u>	

2. <u>Пьесы</u>	
1) Мера жизни.	4
2) Народ бессмертен.	4
	<u>8</u>

3. <u>Сценарии</u>	
1) Щорс	4
2) Украина пылает	4
	<u>8</u>

4. <u>Статьи</u>	
1) Украина в огне	1
2) Письмо врагу	0,5
3) Письмо летчику	0,5
4) Сталинские рыцари	0,3
5) Слава братьям	0,3
6) О женщине	1,5
7) Песня	0,2
8) Сильнее смерти	0,2
<u>Великое товарищество</u>	<u>3</u>
	35

1. На колючей проволоке.
2. Перед боем.
3. Отступник.
4. Победитель смерти.
5. Тризна.
6. Незабываемое.
7. Мать.
8. Тарас Бульба.

* Далее в тетради список телефонов и адресов.

ТЕТРАДЬ 3

«Іди своєю дорогою»* **

О. Довженко

1942

Загубила трижди презрєнна нїмота мїй народ, замучила, спалила мою батьківщину і сама загине і зникне з лиця землі, як сама огидна ганьба людства. Проклята всіми і всіми ненавидима.

Бідний мїй народе-мученику,
Який же ти був нещасливий,
Яка нещаслива твоя доля,
Якою злою мачухою була твоя історія.

А. Довженко

1942

Изнитожила трижды презренная немота мой народ, замучила, сожгла мою родину и сама погибнет и исчезнет с лица земли, как самый отвратительный позор человечества. Проклятая всеми и всеми ненавидимая.

Бедный мой народ-мученик,
Какой же ты был несчастливый,
Как же несчастлива твоя судьба,
Какой злой мачехой была твоя история.

«Іди своєю дорогою»

Організували німці в Одесі ремісничу школу. Одкрили зашиття. Сидять підлітки, слухають нових учителів. З першої ж лекції почалася жахлива огидна лайка на адресу радянської влади, Сталіна, Ворошилова¹⁷⁰. Учитель з «наших» фашистів розпинався, що називається, во всю. Учні не витримали. На перемінці десь дістали вони портрет (великий) Сталіна і Ворошилова. Двинулись на вулицю всею школою з піснею про Сталіна «Слово Сталіна меж нами, воля Сталіна у нас»¹⁷¹. Учителі в паніці. Почали бігати, дзвонити. Біжить поліція, гестапо. Оторопілі люди не знають, що робити, одвертатися чи вітати молодих героїв. Розкривати вікна і привітно махати руками, чи закривати й затулити очі і уші, зачинить, щоб не чути ні пісень, ні пострілів. А вже клацали затвори. Уже оточило гестапо дітвору і розстріляло її всю. Падали хлоп'ята на одеський брук, обливаючись кров'ю. Падали портретоносці. Тоді другі підхоплювали з землі дорогі портрети і несли їх на грудях, співаючи про волю сталінську. Забігали гестапівці наперед і з коліна спереду по портрету і дітям дали ще кілька черг із автоматів, і не стало дітей. Полягли за Сталіна всі, за родину.

26-V-42

* «Иди своей дорогой».

** Эпиграф к дневнику, запись сделана на развороте записной книжки и повторена на отдельном листе.

Организовали немцы в Одессе ремесленную школу. Открыли пошив. Сидят подростки, слушают новых учителей. С первой же лекции началась ужасная отвратительная ругань по адресу советской власти, Сталина, Ворошилова. Учитель из «наших» фашистов распинался, что называется, вовсю. Ученики не выдержали. На перемене где-то достали они портрет (большой) Сталина и Ворошилова. Двинулись по улице всей школой с песней о Сталине «Слово Сталина меж нами, воля Сталина у нас». Учителя в панике. Стали бегать, звонить. Бежит полиция, гестапо. Оторопевшие люди не знают, что делать, отворачиваться или приветствовать молодых героев. Раскрывать окна и приветливо махать руками, или закрывать и заслонить глаза и уши, закрыть, чтобы не слышать ни песен, ни выстрелов. А уже щелкали затворы. Уже окружило гестапо детвору и расстреляло ее всю. Падали ребята на одесскую брусчатку, обливаясь кровью. Падали портретоносцы. Тогда другие подхватывали с земли дорогие портреты и несли их на груди, пели о воле сталинской. Забежали гестаповцы вперед и с колена спереди по портрету и детям дали еще несколько очередей из автоматов, и не стало детей. Полегли все за Сталина и за родину.

26-V-42

Тринадцатого січня сорок другого року у Києві на Подолі в тринадцятиградусний мороз, у Києві на Подолі було оце і ніколи не вернеться, вели по вулиці з тюрми роздягнених, в одних трусах, і босих у кайданах сто чоловік матросів на розстріл через увесь Київ. Ішли, бряжчали кайданами невольники на рідній землі. Народ дививсь і завмирав од страху. А німоті того тільки й треба. Ведуть собі та на бранців хижо поглядають. На грудях автомати, а в грудях вовчі душі.

Не витримали люде. З ризком для нещасного злиденного життя, знімали з себе манатки і кидали засудженим на плечі.

— Не треба, дійдем так. А ви собі гуляйте. Діждались гитлерової волі, гуляйте, множтеся раби!

— Давай, хлоп'ята.

Затягли моряки свого пісню «Розкинулось море широке» і пішли на страту. Вони забули про нечуваний мороз, що палив їх огнем. Голі і босі з піднятими гордо догори головами, вони бачили перед собою рідне блакитне море і співали востаннє йому славу.

26-V

Тринадцатого января сорок второго года в Киеве на Подоле в тринадцятиградусный мороз, в Киеве на Подоле случилось это и никогда не вернется, вели по улице из тюрьмы раздетых, в одних трусах, и босых в кандалах сто человек матросов на расстрел через весь Киев. Шли, бренчали кандалами невольники на родной земле. Народ смотрел и замирал от страха. А немчуре только того и нужно. Ведут себе и на пленников хищно посматривают. На груди автоматы, а в груди волчьи души.

Не выдержали люди. С ризком для несчастной убогой жизни, снимали с себя манатки и бросали осужденным на плечи.

— Не надо, дойдем так. А вы себе гуляйте. Дождались гитлеровской свободы, гуляйте, множтеся рабы!

— Давай, ребята.

Затянули моряки свою песню «Раскинулось море широко» и пошли на казнь. Они забыли о неслыханном морозе, что жёг их огнем. Голые и босые с поднятыми гордо вверх головами, они видели перед собой родное голубое море и славили его в последний раз.

26-V

Орденосний міщанин:

— Только не надо зарываться вперед. Кому это надо? Ведь если хорошенько вдуматься, это же, в сущности говоря, не что иное, как обратная сторона трусости.

— Так, звичайно, — одповів я міщанину. — Це іменно оборотна сторона боягузництва. Називається вона ще хоробрістю і мужністю.

— Брось трепаться, — одповіло міщанство.

— Як же ти, мерзота, міцно влаштувалася в житті. Як вивчила свою національну якість, яку придумала для неї пишну ширму, як нагло і нахабно приклеїла її вже за грудьми хоробрості на спину.

Орденосный мешанин:

— Только не надо зарываться вперед. Кому это надо? Ведь если хорошенько вдуматься, это же, в сущности говоря, не что иное, как обратная сторона трусости.

— Да, конечно, — ответил я мешанину. — Это именно обратная сторона трусости. Называется она еще храбростью и мужеством.

— Брось трепаться, — ответило мешанство.

— Как же ты, мерзость, прочно устроилась в жизни. Как выучила свое национальное качество, какую придумала для него пышную ширму, как нагло и нахально приклеила ее уже за грудью храбрости на спину.

Герой товариш N був уже не молодий, років за сорок. Він був рядовий боєць, прославлений в газетах, з орденами.

— Скажіть, товаришу, чи страшно вам було в останніх двох атаках?

Він там відзначивсь був особливо, як мені казали.

— А ви підіть попробуйте, — сказав мені герой. — Авжеж, що страшно. Так страшно, що й сказати не можна.

— А що ви думаєте про кінець війни?

— А що мені думати. У мене думка, товаришу, одна. — Уб'ють мене — оце моя думка. Хоча, — боєць-герой на мить замислився, ніби збагнув про щось бажане і дороге, — хоча, правда, у мене є одна невеличка надія...

— Яка саме? — спитав я.

— Може, поранить. Все ж таки полегшення. Получив ще листа од дівчинки. Донька в мене маленька є. Пише:

— Я щодня, дорогий татуню, бажаю, аби тебе поранили. Мо хоч тоді тебе би ми побачили іще живим. Таке то.

Він був поранений в плече навилет на другий же день. Я зайшов до пункту. Він пізнав мене. Він був уже перев'язаний. Він дивився на мене і, пригадуючи, певно, розмову, щасливо усміхався.

26-V

Герой товариш N был уже не молод, лет за сорок. Он был рядовой боец, прославленный в газетах, с орденами.

— Скажите, товарищ, страшно ли вам было в последних двух атаках?

Он там как-то особенно отличился, как мне сказали.

— А вы пойдите попробуйте, — сказал мне герой. — Ясное дело, страшно. Так страшно, что и сказать нельзя.

— А что вы думаете о конце войны?

— А что мне думать. У меня мысль, товарищ, одна. — Убьют меня — вот моя мысль. Хотя, — боец-герой на мгновение задумался, будто осознал что-то давно желанное и дорогое, — хотя, по правде говоря, у меня есть одна небольшая надежда.

— Какая именно? — спросил я.

— Может, ранит. Все же облегчение. Получил еще письмо от девочки. Дочка у меня маленькая есть.

Пишет:

— Я ежедневно, дорогой папочка, желаю, чтобы тебя ранили. Может, хоть тогда мы увидим тебя живым. Вот так-то.

Он был ранен в плечо навывлет на следующий же день. Я зашел в пункт. Он узнал меня. Он был уже перевязан. Он глядел на меня и, вспоминая, наверно, нашу беседу, счастливо улыбался.

26-V

Командир виліз вперед. Ранений в плече.

— Товарищи! Ви ж герої! Що ж ви сидите, мов діти? Вперед! — і вся рота, що прикипіла до землі і не знала, куди подітися і як рятуватися, кинулася за ним вперед і перемогла¹⁷².

26-V

Командир вылез вперед. Раненный в плечо.

— Товарищи! Вы же герои! Что же вы сидите, как дети? Вперед! — и вся рота, которая припала к земле и не знала, куда деться и как спастись, ринулась за ним вперед и победила.

26-V

В цій контратаці бійці мали славно перемогу. Мало того, що вони втримали дуже відповідальний пункт стратегічний, вони, знищивши багато німців, зайняли новий важливий пункт. Німці бігли од них, як опечені. Без сумніву, перемога нервів висіла було на тонкій волосинці. Переміг командир.

— Скажіть нам, товаришу командир, як у вас вистачило сили вилізти в аду і отак крикнути, що ми герої. Ми думали, що ми мерці. Ми лежали в ямах, жаж, і передсмертна туга, і скам'яніле тіло, і все, що ми сліпо уявляли. Як ви назвали нас героями? Чому? Що ви думали тоді? Невже у вас і як це саме вистачило сили ума для такого розрахунку, щоб підбадьорити нас одним голосом?

— Ні, друзі мої, я цього не думав. Я не думав вас купувати на таке слово. Не такий час, — одповів командир. — Я комуніст. Я вважав і вважаю вас за героїв. Більш того, я вважаю, що таких героїв, як ви, на світі ще не було. Те, що ви робите, те, що ми з вами робимо, — є велике і безсмертне. Я лежав так, як і ви. Мое тіло так же конвульсивно корчилось під осколками, як і ваше. Але я почував, що я лежу не в ямочці. Я почував, брати мої, що я лежу на земній кулі. Раптом я почув під собою всю земну кулю. Це відкриття наповнило мої груди неначе якимсь чимсь надзвичайним. Куля ніби вип'ялась піді мною. Я почув себе на вершині цієї кулі. Вона була у бруді і крові, понівечена і покарбована вся, і роздerta, і розтерзана металом, полита кров'ю і передсмертною блевотою^{*}. Темна сила фашистської людиноненависті діяла над нею, як ураган небаченої сили. Те, що робиться, не можна ніяк назвати. Всі мови, на яких говорять люди на землі, не мають слів, якими можна було б хоч приблизно визначити те, що принесли фашисти людству. Таких страшних слуг капіталізм ще не мав.

* Подчеркнуто карандашом.

Я пригадав, як ішли вони, як проносився цей ураган по Європі, як падали держави, культури, нації. Як повергалась Європа в бездонне безправ'я, вилюднювання і жалюгідного прозябання. Вся земля тремтіла. Блискавиці цієї небаченої грози уже гримали і роздирали небеса Африки, Азії, великих островів. І, нарешті, <1 сл. нрзб.> досягли найбільшої найгірнішої висоти, хвиля, цей велетенський фашистський вал обрушився на головну свою мету, на головного свого ворога, на нас. Зметається Білорусь, Прибалтика, летить у прірву майже вся Україна. Увесь огонь, увесь метал Європи, кинуто на нас, кинуто все, що може горіти, кинуто все, що може вибухати, все, що може рухати, і вся темна сила, що може вбивати, різати, палити. Ви звернули увагу, що серед битих і полонених є вже двогорбі рахітики, сліпоокі, німі! Ви тільки вдумайтесь у цей один факт, у це одно явище.

І перед цим всім стоїмо ми. Комуністи. Держава братства народів, з прапором братства. Держава, що має в авангарді партію комуністів.

Я не розділяю нас, браття, хто має партбилет, хто ні. Я говорю про себе зараз, раз уже ви мене запитали, чому я крикнув, що ви герої, чому у хвилину занепаду і смерті я крикнув, що ви герої. Тому що ви герої*.

Тому, що ми єдина надія під'яремного людства сьогодні. Єдина надія на порятунок. Коли можна говорити, браття, що світ, який в основному страждає, що людство охоплено зараз за всю майже історію свого існування вперше єдиним почуттям, почуттям здивування, це ми здивували світ.

Ми більшовики, комуністи, разом з вами. І це почуття здивування, а разом з ним і надії, і захоплення, і глибокої подяки нам од всього людства, чи не є часом самим найбільшим і найвеличнішим, що або коли високого і незабутнього переживало людство, творилося в житті людства.

Да, я лежав так же, як і ви. В мені трепетала кожна клітиночка. На якусь мить я показався собі маленьким, як дитина, і згадав свою маму. Потім я оглянувся на вас. Але що я подумав, я скажу потім. А зараз я скажу про світ. Я бачив в огні і диму, і в реві гармат, як роздирається темна завіса обману, клевети, жадливіх брехень, злоби** і неправди, що ходили по світу про нас. Пригадав, як вважали нас за дикунів, варварів, гнобителів закону і ворогів культури і прогресу. І світ, віддалений від нас цією огидною ворожою пропагандою, дивився на глобусі, на нашу землю, як на погібше страшне летеще, пекло на землі.

А зараз світ дивиться на нас, як на свій єдиний порятунок. І кожна крапля пролітою нами нашої крові падає на чашку терезів світової історії, як дорогоцінне щось, і ви розумієте мене. Обдерті і палені, вигнані з домів і розлучені з родичами, безсонні і втомлені несемо ми труд і щоденний страх боїв і віримо, що ніколи не здолати нас Гітлеру, як тьмі не здолати світу.

Оце почуття глибокої подяки, почуття надзвичайності людського надвеликого і величного прояву нашого духу, нашої великої ідеї рівенства і братства людей, це не тільки не зітреться уже в свідомості людей, що вирвані нами від фашистського ярма, ні, це житиме уже в віках, як вічний негасимий Ленінів огонь дружби і братства. Світ поборює тьму, світ поборює тьму, товариші...

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

— Ви подивились на нас...

— Так, я подивився на вас, і мені стало вас так жалько, ви лежали такі умучені, такі сердешні. Невже, думаю, так і умирати вам у ямах. Ви лежали такі умучені, такі жалюгідні у цьому пеклі. І ні один з вас не побіг назад. Та й куди побігти. І я зрозумів, що уже одне лежання в цьому пеклі є героїзм, але те, що тримало вас там, де ніхто б не вляжав і десяти хвилин, це було щось більше. Це горда наша жертва, це роль нашого великого невмирущого духу, це сила епохи, якщо хочете, хоча і не освідомлена вами. І раптом я просіяв. І я побачив у вас героїв. Гордість і радість наповнили мене. Тоді я забув про все на світі, про смерть і про свою рану, і про бомби і міни. Я встав і крикнув вам. Я поняв.

— А я думав, що ви сказалися, товариш командир. Ви сміялися. Та думаю, хоч і скажений, а бігти треба, раз уже всі зірвалися*. Та й собі побіг, — додав Топчій. — Тільки** піднявся і пробіг кроків десять, як трахне туди, де я ляжав, ну, думаю, значить, вперед.

— Ой, я тебе пожартую, ледацюга.

— А я що? Я нічого цього не думаю, — сказав Топчій, боєць з орденом Червоної Зірки. — Мені хочеться додому, на Поділлі. За це я не знаю, що я зробив би. Он уже півсотні фриців нащолкав.

— Да. Та це лише особисте. А ти думаєш мені не хочеться до Києва. Душа кров'ю обливається, як подумую про батьків.

— Але це особисте, законне і природне. Але я хотів би, щоб ви знали, що за спиною нашого особистого, яке величне загальне людське. Це і є те, що помагає мені одриватися од землі під градом мін. Це те загальне, громадянське, суспільне, що одягає нашу ненависть до ворога у красиву одягу людської гідності і гордості. Це те, що робить нас перед лицем історії людства розгніваними людьми.

У німців проти нас ненависть ненажерливих розлютованих звірів. У нас до фашистів ненависть розгніваних людей.

Звіра переможе людина.

Людина — брат.

Людські маси світу ніколи вже не забудуть нашого подвигу, нашої крові. І нікому уже на світі не засліпити людям очей неправдою і злом.

Ось чому ви герої.

27-V

В этой контратаке бойцы одержали славную победу. Мало того, что они удержали очень ответственный стратегический пункт, они, уничтожив много немцев, заняли новый важный пункт. Немцы бежали от них, как от огня. Без сомнения, победа нервов висела на тонком волоске. Победил командир.

— Скажите нам, товарищ командир, как у вас хватило силы вылезти в аду и так крикнуть, что мы герои. Мы думали, что мы мертвецы. Мы лежали в ямах, ужас, и предсмертная тоска, и окаменелое тело, и все, что мы слепо представляли. Почему вы назвали нас героями? Почему? Что вы думали тогда? Неужели у вас и как хватило силы ума для такого расчета, чтобы подбодрить нас одним голосом?

— Нет, друзья мои, я этого не думал. Я не думал вас покупать на такое слово. Не такое время, — ответил командир. — Я коммунист. Я считал и считаю вас героями. Более того, я считаю, что таких героев, как

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

вы, в мире еще не было. То, что вы делаете, то, что мы с вами делаем, — большое и бессмертное. Я лежал так, как и вы. Мое тело так же конвульсивно корчилося под осколками, как и ваше. Но я чувствовал, что я лежу не в ямке. Я чувствовал, братья мои, что я лежу на земном шаре. Вдруг я почувствовал под собой весь земной шар. Это открытие наполнило мою грудь вроде чем-то таким несравненным. Шар как будто выгнулся подо мной. Я почувствовал себя на вершине этого шара. Он был в грязи и крови, весь изувеченный и истерзанный, и изодранный, и растерзанный металлом, политый кровью и предсмертной блевотой. Темная сила фашистского человеконенавистничества реяла над ним, как ураган невиданной силы. То, что происходит, нельзя никак назвать. Все языки, на которых говорят люди на земле, не имеют слов, которыми можно было бы хоть приблизительно определить то, что причинили фашисты человечеству. Таких страшных слуг капитализм ещё не имел.

Я вспомнил, как пошли они, как проносился этот ураган по миру, как рушились государства, культуры, нации. Как повергалась Европа в бездонное бесправие, обезчеловечивание и жалкое прозябание. Вся земля дрожала. Зарницы этой невиданной грозы уже гремели и раздирали небеса Африки, Азии, больших островов. И, наконец, при достижении наибольшей, самой грозной высоты, волна, этот громадный фашистский вал обрушился на главную свою цель, на главного своего врага, на нас. Сметается Беларусь, Прибалтика, летит в бездну почти вся Украина. Весь огонь, весь металл Европы брошен на нас, брошено все, что может гореть, брошено все, что может взрываться, все, что может двигаться, и вся темная сила, что может убивать, резать, жечь. Вы обратили внимание, что среди убитых и пленных есть уже двугорбые рахитики, слепоглазые, немые! Вы только вдумайтесь в один этот факт, в это одно явление.

И перед этим всем стоим мы. Коммунисты. Государство братства народов, со знаменем братства. Государство, которое имеет в авангарде партию коммунистов.

Я не разделяю нас, братья, у кого есть партбилет, у кого нет. Я говорю о себе в настоящий момент, раз уже вы меня спросили, почему я крикнул, что вы герои, почему в минуту падения и смерти я крикнул, что вы герои. Потому что вы герои.

Потому, что мы единственная надежда поработённого человечества сегодня. Единственная надежда на спасение. Когда можно говорить, братья, что мир, который в основном страдает, что человечество охвачено в настоящий момент за всю, может, историю своего существования впервые единственным чувством, чувством удивления, это мы удивили мир.

Мы большевики, коммунисты, вместе с вами. И это чувство удивления, а вместе с ним и надежды, и восхищения, и глубокой благодарности, нам от всего человечества, не является ли временами самым большим и самым величественным из всего того, что высокого и незабываемого переживало человечество, творилось в жизни человечества.

Да, я лежал так же, как и вы. Во мне трепетала каждая клеточка. На какое-то мгновение я показался себе маленьким, как ребенок, и вспомнил свою маму. Потом я оглянулся на вас. Но что, я подумал, я скажу потом. А теперь я скажу о мире. Я видел в огне и дыму, и в реве пушек, как раздирается темная завеса обмана, клеветы, ужасной лжи, злобы и неправды, что ходили по миру о нас. Вспомнил, как считали нас дикарями, варварами, притеснителями закона и врагами культуры и прогресса. И мир, отделённый от нас этой отвратительной вражеской пропагандой, смотрел на глобусе на нашу землю, как на погибшее страшное чудище, ад на земле.

А теперь мир смотрит на нас, как на свое единственное спасение. И каждая капля пролитой нами нашей крови падает на чашу весов мировой истории, как что-то драгоценное, и вы понимаете меня. Ободранные и опаленные, изгнанные из домов и раздученные с родственниками, лишённые сна и уставшие, несем мы труд и ежедневный страх боев и верим, что никогда не преодолеть нас Гитлеру, как тьме не преодолеть света.

Вот чувство глубокой благодарности, чувство чрезвычайности человеческого сверхвеликого и величественного проявления нашего духа, нашей великой идеи равенства и братства людей, это не только не сотрется уже в сознании людей, которые вырваны нами из фашистского ига, нет, это будет жить уже в веках, как вечный неугасимый ленинский огонь дружбы и братства. Свет одолевает тьму, свет одолевает тьму, товарищи.

— Вы посмотрели на нас...

— Да, я посмотрел на вас, и мне стало так жалко вас, вы лежали такие измученные, такие сердечные. Неужели, думаю, так и умирать вам в ямах. Вы лежали такие измученные, такие жалкие в этом аду. И ни один из вас не побежал назад. Да и куда бежать. И я понял, что уже одно лежание в этом аду есть героизм, или то, что держало вас там, где никто бы не вылежал и десяти минут, это было что-то большее. Это гордая наша жертва, это роль нашего большого бессмертного духа, это сила эпохи, если хотите, хотя и не осознанная вами. И вдруг я просиял. И я увидел в вас героев. Гордость и радость наполнили меня. Тогда я забыл обо всём на свете, о смерти и о своей ране, и о бомбах и минах. Я встал и крикнул вам. Я понял.

— А я думал, что вы взбесились, товарищ командир. Вы смеялись. Но думаю, хотя и бешеный, а бежать нужно, раз уже все сорвались. Да и сам побежал, — прибавил Топчий. — Только поднялся и пробежал шагов десять, как трахнет туда, где я лежал, ну, думаю, значит, вперед.

— Ой, я тебе пошучу, лентяй.

— А я че? Я ничего этого не думаю, — сказал Топчий, боец с орденом Красной Звезды. — Мне хочется домой, на Подол. За это я не знаю, что я сделал бы. Вон уже полсотни фрицев нащёлкал.

— Да. Но это только личное. А ты думаешь, мне не хочется в Киев. Душа кровью обливается, как поду-маю о родителей.

— Но это личное — законное и естественное. Но я хотел бы, чтобы вы знали, что за спиной нашего личного, как величественно — общечеловеческое. Это и есть то, что помогает мне отрывать от земли под градом мин. Это то общее, гражданское, общественное, что рядит нашу ненависть к врагу в красивую одежду человеческого достоинства и гордости. Это то, что делает нас перед лицом истории человечества разгневанными людьми.

У немцев против нас ненависть прожорливых рассвирепевших зверей. У нас к фашистам — ненависть разгневанных людей.

Зверя победит человек.

Человек — брат.

Человеческие массы мира никогда уже не забудут наш подвиг, нашу кровь. И никому уже в мире не ослепить людям глаз неправдой и злом.

Вот почему вы герои.

27-V

Учора вночі бомбардували Валуйки. Попрощавшись на площі з Павлом Гапочкою¹⁷³, я швидко, наскільки дозволяло хворе серце, пішов до хати. Коли не почали серед орудійного гromу свистіти поблизу осколки, я притулився до стіни будинку. В сей час кілька бомб зі свистом пролетіли і вибухли з диким гromом зліва, за будинками. Трохи згодом ще кілька. Загорівся зліва будинок. Я пішов додому садиком. Убито було десять чоловік. Вночі ще прилітали два рази. Літають без фар. Невидимі. Тільки рев.

27-V

Вчера ночью бомбили Валуйки. Попрошавшись на площади с Павлом Гапочкой, я быстро, насколько позволяло больное сердце, пошел к дому. Пока не начали среди грома орудий громко свистеть поблизости осколки, я прислонился к стене дома. В это время несколько бомб со свистом пролетели и взорвались с диким грохотом слева, за домами. Немного погодя еще несколько. Загорелся слева дом. Я пошел домой садами. Десять человек было убито. Ночью еще прилетали два раза. Летают без фар. Невидимые. Только рев.

27-V

Од восьми годин вечора до трьох з половиною ранку громили сьогодні німецькі бомбардувальники наші Валуйки. Сто дві машини скинули бомби. Багато побито лю-

дей, багато зруйновано. Для Валуйок це вже завелика баня. Зенітки випустили десятки тисяч снарядів.

Земля тряслась цілу ніч, тремтіло і роздирилося повітря. Багато передумав я у льоху. Пробував заснути у хаті, плюнувши на все, і заснув було, але через годину прокинувся од великого вибуху неподалеку. Рознесло бомбою три будинки. Я вийшов у сад, у льох, і все, більше не лягав. Це була страшна ніч.

Валуйки 28-V

С восьми часов вечера до трех с половиной утра громили сегодня немецкие бомбардировщики наши Валуйки. Сто две машины сбросили бомбы. Много народа полегло, многое разрушено. Для Валоек это уже слишком. Зенитки выпустили десятки тысяч снарядов.

Земля тряслась целую ночь, дрожал и раздирался воздух. Много передумал я в погребе. Пробовал заснуть в хате, плюнув на все, и заснул было, но через час проснулся от сильного взрыва неподалеку. Разнесло бомбой три дома. Я вышел в сад, в погреб, и всё — больше не ложился. Это была страшная ночь.

Валуйки 28-V

На протязі сорока восьми годин методично і безперервно щодесять хвилин тридумники німецьких бомбардувальників з винищувачами громили маленьке місто Ізюм. Місто знищене вщент.

В течение сорока восьми часов методически и непрерывно каждые десять минут стрелки немецких бомбардировщиков с истребителями громили маленький город Изюм. Город полностью уничтожен.

Ночевал сегодня в селе Дроновка. Русское село. Навпроти село українське Лави, «неначе писанка». Ночував у сніях, аби одіспатися від минулої безсонної ночі. Але спав я льосно. По-перше, над Валуйками робилося усю ніч щось жахливе, мабуть чи не гірше, ніж учора. По-друге, всі німецькі літаки летіли через мої сіни. До того ж було холодно. А удосвіта клята моя хазяйка почала лаятись не то з дочкою, не то з невісткою, чорти б їх батька побрали. Лаялись за якесь молоко. Од цієї довгої, що тривала годин з дві, лайки повіяло чимось темним і убогим. Так я й підвівся нарешті о 8.30. Ніч показалася довшою, ніж учора. Уже як слухати таке, краще б я спав під бомбами у Валуйках. Приснилась мені гидота Большаков і зіпсував ранок остаточно. Скоріше би прийшла машина, подивлюся, що сталося з Валуйками.

Дроновка 29-V

Ночевал сегодня в селе Дроновка. Русское село. Напротив село украинское Лавы, «как писанка». Ночевал в снях, чтобы отоспаться за прошлую бессонную ночь. Но спал я урывками. Во-первых, над Валуйками творилось всю ночь что-то ужасное, по-видимому, чуть ли не хуже, чем вчера. Во-вторых, все немецкие самолеты летели через мои сени. К тому же было холодно. А на рассвете окаянная моя хозяйка стала ругаться не то с дочерью, не то с невесткой, черт бы их всех побрал. Ругались из-за какого-то молока. От этой длинной, длившейся часа два, ругани повяло чем-то темным и мерзким. Так я и поднялся наконец в 8.30. Ночь показалася длиннее, чем вчера. Уже как слушать такое, лучше бы я спал под бомбами в Валуйках. Приснилась мне дрянь Большаков и испортил утро окончательно. Скорее бы пришла машина, посмотрю, что случилось с Валуйками.

Дроновка 29-V

Дуже радий, що Валуйкам заподіяно цю ніч шкоди мало: діяли наші літаки. Бажани-Ванди¹⁷⁴ обламались у дорозі. Я більш нікуди не їздох.

29-5

Очень рад, что Валуйки в эту ночь не очень пострадали: действовали наши самолеты. Бажаны-Ванды обломались в дороге. Я более никуда не ездок.

29-5

Учора взнав од перебіжчика Крижанівського, що там, на Україні, читають мого листа з сльозами на очах, плачуть од радості, що подав надію¹⁷⁵. Багато бійців перейшло на наш бік з моїм листом. Я чуть не заплакав сам од хвилювання, що допоміг людям у страшну важку годину життя.

Вождам з двохмістної прольотки, здається, це свідчення Крижанівського не дуже сподобалося.

Понад два мільйони нещасних синів України блукають у прифронтовій смузі, щоб перейти до нас. А ми, замість того, аби зробити все, щоб вони хутчій перейшли, і кинути їх у бій, ми, холодні законники і містечкові патріоти, уже об'явили їх державними злочинцями і гонимо їх у табори. Уже дехто тікає назад, проклинаючи долю. Боже, які ж бо ми нерозумні, погані вчителі і керівники. Як мало у нас, очолених найвищою ідеєю братства, гуманізму-комунізму, чуйної, навіть простої практичності державної, як мало у нас, по суті кажучи, любові до нашої людини, вона у нас замінена холодною формулою вірності ідеї Радянського Союзу і патетичним вигуком — народ безсмертний, брати і сестри!

А народ смертний, народ складається із смертних людей, що страждають, мучаться, потерпають. Кому скажу? Де ви, товарише Сталін?

29-V

Вчера узнал от перебежчика Крыжановского, что там, на Украине, читают моё письмо со слезами на глазах, плачут от радости, что дал надежду. Много бойцов перешли на нашу сторону с моим письмом. Я чуть не заплакал сам от волнения, что помог людям в страшный тяжелый час жизни.

Вождам из двухместной пролетки, кажется, это свидетельство Крыжановского не очень понравилось.

Свыше двух миллионов несчастных сыновей Украины блуждают в прифронтовой полосе, чтобы перейти к нам. А мы, вместо того, чтобы сделать все, чтобы они поскорее перешли к нам, и бросить их в бой, мы, холодные законники и местечковые патриоты, уже объявили их государственными преступниками и гоним их в лагеря. Уже кое-кто убегает назад, проклиная судьбу. Боже, почему же мы так неразумны, плохи как учителя и руководители. Как мало у нас, руководствующихся наивысшей идеей братства, гуманизма-коммунизма, чуткости, даже простой практичности государственной, как мало у нас, в сущности говоря, любви к нашему человеку, она у нас заменена холодной формулой верности идее Советского Союза и патетическим возгласом — народ бессмертный, братья и сестры!

А народ смертен, народ состоит из смертных людей, которые страдают, мучаются, бедствуют. Кому скажу? Где вы, товарищ Сталин?

29-V

Трьохденний бій закінчився нашою перемогою. На розвороченій, попаленій, скривавленій землі сиділи бійці. Дехто лежав. У всіх були запалені очі од безсоння і спогля-

* Подчеркнуто карандашом.

дання чогось забороненого людськими законами. Не смерть страшна, страшна її одежа і пісня — здавалось, написано було на кожному обличчі. Люди радувались. Вони трогали і гладили свої руки і ноги, бралися легенько руками за голови, ніби дивувались, що вони не поламані, не одірвані, що вони цілі. Люди сміялися і говорили один одному ласкаві слова. Гордість і ще щось невимовне, незабутнє переповнювали їхні серця. Вони вже не звертали уваги на окремі ворожі трійки і девятки, що пролітали ще над ними і кидали бомби. У бомбових вибухах, у чорному повітрі, носилися одубілі німецькі трупи і падали вдруге на землю. Декого рвало од пахоців крові. Їм давали горілку. Дехто упав і заснув глибоким сном, дограючи бій уві сні. І довго ще бойові заграви хвилюватимуть їхні душі і тіла*.

Яке прекрасне життяє.

Военком Гетман¹⁷⁶ лежав з перев'язаним плечем і дивився на небо.

— Яке прекрасне життя!

Небо було блакитне, з невеличкими, мов вишневі квіти, хмарками**

29-V

Трехдневный бой закончился нашей победой. На развороченной, сожженной, окровавленной земле сидели бойцы. Кто-то лежал. У всех были воспаленные от бессонницы и созерцания чего-то запрещенного человеческими законами глаза. Не смерть страшна, страшны ее одежда и песня — казалось, было написано на каждом лице. Люди радовались. Они трогали и гладили свои руки и ноги, брались потихоньку руками за головы, будто удивлялись, что они не поломаны, не оторваны, что они целы. Люди смеялись и говорили друг другу ласковые слова. Гордость и еще что-то неописуемое, незабываемое переполняли их сердца. Они уже не обращали внимания на отдельные враждебные тройки и девятки, что пролетали еще над ними и бросали бомбы. В бомбовых взрывах, в черном воздухе, носились одубелые немецкие трупы и падали вновь на землю. Кого-то рвало от запахов крови. Им давали водку. Кто-то упал и заснул глубоким сном, доигрывая бой во сне. И долго еще боевые зарева будут волновать их души и тела.

Какая прекрасная жизнь.

Военком Гетман лежал с перевязанным плечом и смотрел на небо.

— Какая прекрасная жизнь!

Небо было голубым, с небольшими, как вишнёвый цвет, тучками.

29-V

Скористати в п'есі в німецькій сцені такий прийом. Німецькому генералу, чи, може, й самому Гитлеру, у відповідальну, напружену хвилину приносять листа од генерала такого-то. Він ждав цього листа. Було умовлено, що про перемогу він сповістить його листом, листочним рапортом. Схопивши листа, Гитлер зрадів надзвичайно.

— Перемога! Ось вона! Ось! Єсть перемога! Га-га-га-га-а... Єсть! — Гитлер забігав, як у трансі. — Хайль Гитлер! — раптом закричав він.

Всі підхопили його крик. Але не було в ньому радості. Був один переляк. Дехто знав уже, що перемоги нема, а є поразка.

Гитлер розірвав конверт.

— Ось вона, ось — ну давай, давай, давай! — Раптом він глянув на всіх.

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

Всі стояли нерухомо. Розкрив листа. Лист випав з рук. Він сповіщав про поразку. Гітлер скаменів. Потім він пішов до стола. Йому одібрало руку, ногу й язика. Можливі інші варіанти розигришу сцени. Це добрий для сценарію.

Использовать в пьесе в немецкой сцене такой прием. Немецкому генералу, или, может, и самому Гитлеру, в ответственную, напряженную минуту приносят письма от генерала такого-то. Он ждал этого письма. Было условлено, что о победе он известит его письмом, письменным рапортом. Схватив письмо, Гитлер обрадовался чрезвычайно.

— Победа! Вот она! Вот! Есть победа! Га-га-га-га-а... Есть! — Гитлер забежал, как в транс. — Хайль Гитлер! — вдруг закричал он.

Все подхватили его крик. Но не было в нем радости. Был один испуг. Кое-кто знал уже, что нет победы, а есть поражение.

Гитлер разорвал конверт.

— Вот она, вот — ну давай, давай, давай! — Вдруг он взглянул на всех.

Все стояли неподвижно. Вскрыл письмо. Письмо выпало из рук. Оно извещало о поражении. Гитлер окаменел. Потом он пошел к столу. У него отнялись рука, нога и язык. Возможны другие варианты розыгрыша сцены. Это хорошо для сценария.

Як жаль, що, мабуть, загинув в оточенні у Шостій армії Сергій Воскресенко¹⁷⁷. Кинув його туди полковою <комисар> Бажан, як на зло. Не розвідавши, не порадившись, не спитавши. Служи, служивий. Зате твої троянди всі цілі. Ніхто вже не посміє обвинуватити тебе в націоналізмі. Ніхто не заїкнеться навіть. Брата, можна сказати, тримав у чорному тілі і не пожалів. Тепер зітхає, принаймні, при мені й Малишку. Вольнонайомний Воскресенко. Як жаль Сергія. До чого ж сердешна і чесна, полум'яна людина. Як я буду радіти, коли йому пощастить чудом вирватися з того смертного зашморгу, в який кинув поета поет.

30-V

Как жаль, что, по-видимому, погиб в попавшей в окружение Шестой армии Сергей Воскресенко. Бросил его туда полковой <комиссар> Бажан, как назло. Не разведав, не посоветовавшись, не спросив. Служи, служивый. Зато твои розы все целы. Никто уже не посмеет обвинить тебя в национализме. Никто не заикнется даже. Брата, можно сказать, держал в черном теле и не пожалел. Теперь вздыхает, по крайней мере, при мне и Малышко. Вольнонаемный Воскресенко. Как жалко Сергея. До чего же сердечный и честный, пламенный человек. Как я буду радоваться, если ему пощастливится чудом вырваться из той смертной петли, в которую кинул поэта поэт.

30-V

Чує моє серце, що діла наші далеко не такі гарні, як би це хотілося. Не вистачає, певно, сили, а може й уміння. Великі жертви принесе народ. Заходив сьогодні Рогозовський з фронту. Сумний, утомлений.

30-V

Чует мое сердце, что дела наши далеко не так хороши, как хотелось бы. Не хватает, вероятно, силы, а может и умения. Большие жертвы принесет народ. Заходил сегодня Рогозовский с фронта. Грустный, уставший.

30-V

Портрети Сталіна, і Молотова, і Буденного¹⁷⁸, і св. Георгія¹⁷⁹ були по всій Україні на місті богів. Як вони знімали їх.

Самогон, яким заливають свою тугу і безнадійний жаль. З колгоспами примирились*.
Знімають портрет Сталіна з прощанням.

У Степановці жінка принесла цивільну одягу. Побив жінку і пішов з армією. Все ж попав до полону.

— Куди йдеш?

— Чесно? На фронт.

— Мені жаль, що мій син такий дезертир.

— Син.

— А що ми, генерали повтікали. Не хочу.

— От побачите, яке чортзна-що, не син.

Німців називають «фараонами»**

Портреты Сталина, и Молотова, и Буденного, и св. Георг<ия> были по всей Украине на месте богов. Как они снимали их.

Самогон, которым заливают свою тоску и безнадежное отчаяние. С колхозами примирились.

Снимают портрет Сталина с извинениями.

В Степановке жена принесла гражданскую одежду. Побил жену и пошел с армией. Все же не попал в плен.

— Куда идешь?

— Честно? На фронт.

— Мне жалко, что мой сын такой дезертир.

— Сын.

— А что мы, генералы сбежали. Не хочу.

— Вот видите, черт знает что, а не сын.

Немцев называют «фараонами».

Потрясаючу картину можна зробити, написати, монолог про дядька, що знімав з покуття портрет Сталіна, що висів був на місці бога. Розмова дядька з портретом, співчуття Сталіну.

— Я вас заховаю, товариш Сталін. Не думав вас знімати, та так уже вишло. Нехай ще покуштують німецького канчука.

Особливо прекрасно це прозвучить у п'єсі. Хто цей дядько. Скидан? Чи Нечитайло? Чи Левко Цар? Може, Левко Цар. До нього тут же приходять і пропонують йому бути старостою. Він одмовився. Його було тут же бито шомполами***

31-V

Потрясающую картину можно создать, написать, монолог о дядьке, снявшем с образов портрет Сталина, что висел на месте бога. Разговор дядьки с портретом, сочувствие Сталину.

— Я вас спрячу, товарищ Сталин. Не думал вас снимать, да так уж вышло. Пусть еще отведают немецкой плетки.

Особенно прекрасно это прозвучит в пьесе. Кто этот дядька. Скидан? Или Нечитайло? Или Левко Цар? Может, Левко Цар. К нему тут же приходят и предлагают ему быть старостой. Он отказывается. Его тут же побил шомполами.

31-V

* Подчеркнуто карандашом.

** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

*** Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

Написати картину самогонваренія. Варять у лозах самогон. Цідять по капельці. Капає гарячая самогонина. Як гарячі сльози.

— Ну пейте, будь вона проклята така жизнь. Три четверті тих, що лежать у лозах, — зда- лека, з усіх усюдів*

31-V

Написать картину самогонварения. Варят в ивняке самогон. Цедят по капельке. Капают самогонка горячая. Как горячие слезы.

— Ну пейте, будь она проклята, такая жизнь. Три четверти тех, что лежат в ивняке, — издалека, со всех концов.

31-V

Пише мені дочка з Німеччини. — Як тільки наші візьмуть Харків — я в Німеччині повішусь, мамо** ***

Я розгубився і не міг поняти сам собі перші дні, як от прийшли німці**** *****

Ріже німець свиню. — Характер, поза *****

Працюють люди у полі. Прийшли німці, розстріляли 30 чоловік. Це когось з німців розстріляли *****

Село Борове на Харківщині. Куркулі визвали карний загін. П'ять куркулів. Карники не нашли вини. Присягніте у церкві — тоді [не] розстріляєм, присягнули. 24 активістів було розстріляно *****

Село Боровое на Харьковщине. Кулаки собрали карательный отряд. Пять кулаков. Каратели не нашли вини. Дадите присягу в церкви — тогда [не] расстреляем, присягнули. 24 активиста были расстреляны.

<Село> Масложинове. Розстріляли на крильці трьох <заложников?>, батько просив валянці з сина, не дали *****

Бувший піп розстрига, робітник, завпасіки колгоспної. Відновили примусово в попів- стві. Зараз піп. Жде з нетерпінням приходу радвлдаи.

Дочка попа замужем за заступником старости (бувший фінвідділ колгоспу), а брат фінансиса (бувший комсорг) начполіції, германофил. Його бояться, при ньому брат

* Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

** Пишет мне дочь из Германии. — Как только наши возьмут Харьков — я в Германии повешусь, мама.

*** Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

**** Я растерялся и не мог объяснить себе первые дни, как вот пришли немцы.

***** Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

***** Режет немец свинью. — Характер, поза.

***** Запись отчеркнута карандашом на полях.

***** Работают люди в поле. Пришли немцы, расстреляли 30 человек. Это кого-то из немцев расстреляли.

***** Запись отчеркнута карандашом на полях.

***** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

***** <Село>. Масложинове. Расстреляли на крыльце трех заложников, отец просил валенки с сына, не дали.

***** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

не все говорити. Спонтелічений комсомолец. Багенщина — Андріївка Диканського району. Якименки.

31-V

Бывший поп-расстрига, работник, завпасекой колхозной. Восстановили принудительно в поповстве. В настоящий момент поп. Ждет с нетерпением прихода советской власти.

Дочь попа замужем за заместителем старосты (бывший финотдел колхоза), а брат финансиста (бывший комсорг) начполиции, германофил. Его боятся, при нем брат не все говорит. Сбитый с толку комсомолец. Багенщина — Андреевка Диканьского района. Якименки.

31-V

Орють або коровами, або, що типічно, запрягаються самі. Двоє тягнуть чи троє плуга, четвертий править і поганяє. Можна написати потрясаючий діалог**

При відході художника проводжало все село.

І замстарости виніс сало, і дві буханки хліба, й крашанки.

— Хлопці, приходьте, тільки в іншій формі.

— Хіба я не знаю, що коли сюди осядуть після війни німецькі завойовники, вони мене не викинуть, як ганчірку. Але я знаю, що, коли прийдуть наші, мене теж знищать. Ну що ж, нехай. Ні, мене не тронуть. Ні, ні за що!***

При отходе художника провожало все село.

И замстаросты вынес сало, и две буханки хлеба, и пасхальные яйца.

— Ребята, приходите, только в другой форме.

— Разве я не знаю, что когда здесь осядут немецкие захватчики, они меня выбросят, как тряпку. Но я знаю, что, когда придут наши, меня тоже уничтожат. Ну что же, пусть. Нет, меня не тронут. Нет, ни за что!

Розмова нашого полоненого українця солдата з солдатом словаком.

— Ось тепер нас поженуть німці на Англію.

— Отакий у мене був настрої, друже, коли німці зайняли мою країну Словацьку****

Разговор нашего пленного украинского солдата с солдатом-словаком.

— Вот теперь нас погонят немцы на Англию.

— Вот такое у меня было настроение, друг, когда немцы заняли мою страну Словацкую.

Ми — раби. Ми тепер загинули. Загинула вся Україна.

— Ой, єдиний <1 сл. нрзб.> у селян*****. Опіум для народа — самогон. Заливають горе, і, як це не дивно казати, грають в дурачка, в очко — аби забутися*****. А в церкву не ходять. Діти загинули, а війна програєна.

— Ми живемо, як скоти...*****

* Пашут или на коровах, или, что типично, впрягаются сами. Двоє или троє тянуть плуг, четвертый правит и погоняет. Можно написать потрясающий диалог.

** Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

*** Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

**** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

***** Так в тексте.

***** Подчеркнуто карандашом.

***** Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

Мы — рабы. Мы теперь погибли. Погибла вся Украина.

— Ой, один <1 сл. нрзб.> у крестьян. Опium для народа — самогон. Заливают горе, и, как это ни странно говорить, играют в дурачка, в очко — чтобы забыться. А в церковь не ходят. Дети погибли, а война проиграна.

— Мы живем, как скоты...

У школах заборонили Гоголя. Писав по-руськи. Нема вже Пушкіна і всіх руських класиків.

Б'ють різками. На Правобережжі. Закон божий. Крім Полтавщини.

В школах запертили Гоголя. Писал по-русски. Нет уже Пушкина и всех русских классиков. Бьют розгами на Правобережье. Закон божий. Кроме Полтавщины.

Трагедія пів тисячоліття. Драгуни польських панів — українці. Зараз повторюється історія*.

І їжа мені не йде. Не знаю, я, мов загублений**

— Все об'ясняють. Забирають у його корову.

— Ну, що ж? Це не наш брат. Він прийшов брать, а не давати. Раз уже він завоював, значить, його право***

И еда в меня не лезет. Не знаю, я, как потерянный.

— Все объясняют. Забирают у него корову.

— Ну, что же? Это не наш брат. Он пришел брать, а не давать. Раз уже он завоевал, значит, его право.

Страшні діла робляться на Україні****. Страшні діла. Уже знищено много мільйонів людей, а скільки вимре од голоду, од снарядів, од бомб і розстрілів, одному богу відомо. Лавру Печерську зірвано мінами. Зачем она?

Будуть мстити українському народу слідчі з трибуналів, будуть мстити всьому народу, уже мстять.

31-V

Страшные дела творятся на Украине. Страшные дела. Уже уничтожено много миллионов человек, а сколько вымрет от голода, от снарядов, от бомб и расстрелов, одному богу известно.

Лавру Печерскую взорвали минами. Зачем она?

Будут мстить украинскому народу следователи из трибуналов, будут мстить всему народу, уже мстят.

31-V

Поговорив сьогодні з Крижановським, політав думками понад бідною Україною, і так мені стало сумно, так тужно, що й сказати собі не можу.

— «Ми загинули, пропали ми» — оці слова тисяч наших бідних батьків і братів, що вже загинули чи загивають, лунають у моїй душі, мов похоронний дзвін.

* Трагедия полтысячелетия. Драгуны польских панов — украинцы. В настоящий момент история повторяется.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Подчеркнуто карандашом.

**** Подчеркнуто карандашом.

А понад всім цим думка — що не тільки нікому нічого не буде прощено, а помysl<иш>, скільки нещасних, обездолених мучеників, чи темних недодумків спантеличених повним провалом початку війни, скільки їх битих, палених, стріляних, зневажених буде бито, зневажено, карано по недорозвитості людських відношень і злу, і поганому нашому бездушному вихованню*

31-V

Поговорил сегодня с Крыжановским, полетал мыслями над бедной Украиной, и так мне стало грустно, так тоскливо, что и сказать себе не могу.

«Мы погибли, пропали мы», — эти слова тысяч наших бедных родителей и братьев, которые уже погибли или погибают, раздаются в моей душе, как похоронный звон.

А над всем этим мысль — что не только никому ничего не будет прощено, а подум<аешь>, сколько несчастных, обездоленных мучеников, или темных недорослей, сбитых с толку полным провалом начала войны, сколько их битых, сожженных, расстрелянных, презренных будет убито, забыто, наказано из-за недоразвитости человеческих отношений, и зла, и плохого нашего бездушного воспитания.

31-V

Сьогодні вечором знову ночував у с. Лавах. Удень налетіла девятка бомбардувальників і погромила трохи Валуйки. Два пожари до неба. Уночі почалося знову. Кидали освітлювальні апарати на парашутах і бомбили. Сильно діяла наша зенітна артилерія. З Лав ця картина була видна вся до двох годин ночі. А ніч була 31-V така тиха, тепла, місячна, зоряна, що краще і нема нічого в світі. Що робиться в нашому прекрасному світі? Що заподіяли світу бездарні німці? Недаром я завжди почував до них антипатію, як до духовних злиднів.

I-V<I>

Сегодня вечером опять ночевал в с. Лавы. Днем налетела девятка бомбардировщиков и погромила немало Валуйки. Два пожара до неба. Ночью началось опять. Бросали осветительные аппараты на парашютах и бомбили. Мощно работала наша зенитная артиллерия. Из Лав эта картина была видна вся до двух часов ночи. А ночь была 31-V такая тихая, теплая, лунная, звездная, что лучше и нет ничего на свете. Что делается в нашем прекрасном мире? Что натворили в нём бездарные немцы? Недаром я всегда чувствовал к ним антипатию, как к духовным отщепенцам.

I-V<I>

Діалог

— Дозвольте. Адже я хоча і дуже молода ще, але проте я жінчина.

— Я бачу. Мало того, що ви молода жінчина, ви погано вихована молода жінчина.

— А чому ж ви мене не виховали кращою, якщо вже вам не подобається наше виховання і ви так красиво і гордо про це заявляєте скрізь, я вас питаю, чому ви нас так погано виховали? Чому ваші батьки виховали вас гарно, а ви нас погано?* Ага, мовчите. Підібгали хвоста! Сволоч старая.

Професор слухав цей брутальний випад і мовчав. Він не був ображений. Він почував, що тут є доля якоїсь правди. Але він не здавався.

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

— Да, ви праві. Ми дійсно зробили помилку і великий непростимий гріх, що виховали з вас кучу грубіянів і духовних потвор. Це наша провина. Але я прошу вас проте знати, що ми дуже страждаємо і мучимося, дивлячись на свої помилки. Ви наші убогі, бездарні витвори, живі докори нашого сумління. Коли я ось дивлюся, які ви нецікаві, непривабливі і бездушно убого безкрилі — мені хочеться кричати од жалю і розпачу.

Дівчина почала плакати. Лице її перекошилося од злоби.

— Ви брешете! Ви старий підлий брехун! Ви обдурюєте себе і мене. Непринадні ми? Брешете. Ми самі для себе принадні. А ви старі, ось що. Не переносьте свої старечі печалі і скорботи на чужу юність! Гнусний дід. Не могли ви бути добрим ніколи!!!

— Убирайтесь вон от моего окна! — осатанів професор. — Мерзавка!.. — Боже, адже вона абсолютно права. Я учена гидота!

Диалог

— Позвольте. Ведь я хотя и очень молодая еще, но однако я женщина.

— Я вижу. Мало того, что вы молодая женщина, вы ещё и плохо воспитанная молодая женщина.

— А почему же вы меня не воспитали лучше, если вам так не нравится наше воспитание, и вы так красиво и гордо об этом заявляете везде, я у вас спрашиваю, почему вы нас так плохо воспитали? Почему ваши родители воспитали вас хорошо, а вы нас плохо? Ага, молчите. Поджали хвост! Сволочь старая.

Профессор слушал этот грубый выпад и молчал. Он не был обижен. Он чувствовал, что в этом есть какая-то доля правды. Но он не сдавался.

— Да, вы правы. Мы действительно сделали ошибку и большой непростительный грех, что воспитали из вас кучу грубиянов и духовных чудовищ. Это наша вина. Но я хочу, чтобы вы знали, что мы очень страдаем и мучаемся, глядя на свои ошибки. Вы наши убогие, бездарные творения, живые упреки нашей совести. Когда вот я смотрю, какие вы неинтересные, непривлекательные и бездушно убого бескрылые — мне хочется кричать от сожаления и отчаяния.

Девушка стала плакать. Лицо ее перекошилось от злобы.

— Вы врете! Вы старый подлый лгун! Вы обманываете себя и меня. Непривлекательны мы? Врете. Мы сами для себя привлекательны. А вы старый, вот что. Не переносите свои старческие печали и скорби на чужую юность! Гнусный дед. Не могли вы быть хорошим никогда!!!

— Убирайтесь вон от моего окна! — осатанел профессор. — Мерзавка!.. — Боже, ведь она абсолютно права. Я ученая дрянь!

— Все-таки селяни з колгоспом тільки примирилися. — «Уже й з колгоспом примирилися» — це типічна фраза, що її доводиться зараз чути на окупованій Україні. Краще примиритися з колгоспом, ніж бути німецьким рабом. Такий основний лейтмотив. Колгосп великий і ще не зовсім вирішений знак. Пройде ще не менш покоління, поки все стане на своє місце і не буде душевної роздвоєності у мільйонів людей-селян. Селян не люблять і не поважають міські ледаці. Їх вважають за ворожих, хитрих, нерадивих. В душі їх ненавидять і бояться. І не хочуть думати, що на селянському многомільйонному горбі і шкурі виросла індустріалізація країни і все, чим користується інтелігентне державне міщанство. Так працювати і стільки віддавати і так мало мати і бути таким обдертим і стільки давати державі, і бути таким обмеженим у своїх можливостях, як наш селянин, не міг би і півроку ні один газетний — музикально — літературно — вокально — кабінетний партійний лицар нашого часу. Завив би вовком.

— Все-таки крестьяне с колхозом только примирились. — «Уже и с колхозом примирились» — это типичная фраза, которую приходится в настоящий момент слышать на оккупированной Украине. Лучше примириться с колхозом, чем быть немецким рабом. Такой основной лейтмотив. Колхоз большой и еще не совсем решенный знак. Пройдет еще не одно поколение, пока все станет на свое место и не будет душевной раздвоенности у миллионов людей-крестьян. Крестьян не любят и не уважают городские лодыри. Их считают враждебными, хитрыми, нерадивыми. В душе их ненавидят и боятся. И не хотят думать, что на крестьянском многомиллионном горбе и шкуре выросла индустриализация страны и все, чем пользуется интеллигентное государственное мещанство. Так работать и столько отдавать и так мало иметь, и быть таким ободраным и столько давать государству, и быть таким ограниченным в своих возможностях, как наш крестьянин, не мог бы и полгода ни один газетный — музыкально — литературно — вокально — кабинетный партийный рыцарь нашего времени. Взвыл бы волком.

I-VI

Чого б я найменше хотів?

Найменше би я хотів дожити до такого моменту, коли після хоча і нелюдської тяжкої, але переможної війни кожна наша ганчірка перетворилася в священну реліквію переможця. Коли кожен дурень і бюрократ, не дивлячись на якого народ переможе фашистів, заявить, що перемога сталася саме завдяки йому, що кріпив оборону, коли дурень стане священним і недоторканим, не підлягатиме критикуванню. Коли од мистецтва дурень потребує панегирика і тільки стане жити скучно і тоскно^{***} Коли провінціальне убожество, і відсутність смаку, і вузький кругозір раптом виростуть у цій свідомості в щось велике і саме дорогоцінне, бо переміг же він з цими атрибутами; коли неохайне повітове ставлення до культури, повітове і в той же час барське лишиться таким же, як і було, — цього не хочеться мені, цього боюсь, ой не хотілося цього б!

Я хочу вірити, що якби не багато загинуло кращих людей, як не багато шушвали лишиться по жирним прифронтовим установам, все ж таки виростуть і загартуються в боротьбі сильні характери, сильні душі замість сильних срак, широкі натури, чесні, сміливі і відверті, що виростили і оформилися у огні і бурі. Вірю, що вони будуть, що не розійдуться вони скромно по домівках, що вирушать вони на трибуну, і як у боях під кулеметами, не криючись, чесно і відверто, і строго побажають кращого, розумнішого. Тоді я почую, що кров ніколи не ллється марно, людська гаряча кров, з слізьми і потом. Буде управа дураку і усупільнен<ому> тупиці бюрократу!

I-IV

Чего бы я меньше всего хотел?

Меньше всего я хотел бы дожить до такого момента, когда после хоть и нечеловечески тяжелой, но победной войны каждая наша тряпка превратилась бы в священную реликвию победителя. Когда каждый дурак и бюрократ, невзирая на которого народ победит фашистов, заявит, что победа случилась именно благодаря ему, что крепил оборону; когда дурак станет священным и неприкосновенным, не будет подлежать критике. Когда дурак от искусства потребует панегирика и только, станет жить скучно и тоскливо. Когда провинциальное убожество, и отсутствие вкуса, и узенький кругозор вдруг вырастут в этом сознании во что-то большое и самое драгоценное, потому что победил же он с этими атрибутами; когда неопратно-

* Подчеркнуто жирной чертой карандашом.

** С начала записи отчеркнуто карандашом по левому полю.

*** Подчеркнуто карандашом.

местечковое отношение к культуре — местечковое и в то же время барское — останется таким же, как и было, — этого не хочется мне, этого боюсь, ой не хотелось этого бы!

Я хочу верить, что, несмотря на то, что много погибло лучших людей, как ни много швали останется по жирным прифронтовым учреждениям, все-таки вырастут и закалятся в борьбе сильные характеры, сильные души вместо сильных жоп, широкие натуры, честные, смелые и откровенные, что выросли и оформились в огне и буре. Верю, что они будут, что не разойдутся они скромно по домам, что отправятся они на трибуну, и как в боях под пулеметами, не кроясь, честно и откровенно, и строго пожелают лучшего, более умного. Тогда я пойму, что кровь никогда не льется напрасно, человеческая горячая кровь, со слезами и потом. Будет управа на дурака и обобщественного тупицу-бюрократа!

1-IV

Так. Значить, я уже не перший кінорежисер Радянської кінематографії, не той мастер кіно, якого американці вважають за і т. і., я інтендант второго ранга¹⁸⁰, другого, так би мовити сорту, з двома гробиками¹⁸¹ на ковнірі. Тільки вчора таким чином я пересвідчився, що я зробив для радянської культури вдвое менше, чим Ванда Василевська¹⁸² чи Бажан, і навіть на одну шпалу менше, чим Браун, Троскунів¹⁸³ чи Савка Голованівський¹⁸⁴ і поет Долматовський. Яка велика честь оказана мені оцим приказом? Це великий етап в моєму житті. Як приємно мені сивому буде бачити, коли люди будуть питати-слухати, невже він інтендант другого сорту? Це багато, проте краще, ніж коли б люди знизували плечима, питаючи один одного — слухайте, і нащо такому дурню дали таке високе звання — інтендант другого сорту, чи то пак рангу.

Сьогодні завідділом кадрів полковий комісар, забув прізвище цього низенького шибздика, зробив навіть мені усну догану, що я не ношу двох гробиків, відзнак мого чину. Доведеться почепити, нічого не поробиш, не кидать же мені роботу через такі дурниці. О, чини*, Мистецтво підлягає вам.

Интендант второго сорту

3-VII**

с. Овчинниково

Так. Значит, я уже не первый кинорежиссер Советской кинематографии, не тот мастер кино, которого американцы считают и т. д., я интендант второго ранга, второго, так сказать, сорта, с двумя гробиками на петлице. Только вчера таким образом я убедился, что я сделал для советской культуры вдвое меньше, чем Ванда Василевская или Бажан, и даже на одну шпалу меньше, чем Браун, Троскунов или Савка Головановский и поэт Долматовский. Что, большая честь оказана мне этим приказом? Это большой этап в моей жизни. Как приятно мне, седому, будет видеть, когда люди будут спрашивать-слушать, неужели он интендант второго сорта? Это много лучше, однако, чем если бы люди пожимали плечами, спрашивая друг друга — слушайте, и зачем такому дураку дали такое высокое звание — интендант второго сорта, то бишь второго ранга.

Сегодня завотделом кадров полковой комиссар, забыл фамилию этого низенького шибздика, сделал мне устный выговор, что я не ношу двух гробиков, отличий моего чина. Придется нацепить, ничего не поделаешь, не бросать же мне работу из-за такой ерунды.

О, чины <...> Искусство подчиняется вам.

Интендант второго сорта

3-VII

с. Овчинниково

* Далее две строки густо зачеркнуты.

** Описка А. П. Довженко. На самом деле — 3-VI.

Переконаний, що загибель Шостої армії, а разом з тим і зрив Харківського наступу, стався внаслідок не так рокової закономірності через виїмкові німецькі сили, а й у наслідок допущених нами елементарних помилок. Треба було перед тим, як зариватися далеко вперед, неодмінно любою ціною знищити Балаклею і тим самим розширити собі ворота «для всякого случаю». Це так ясно, так азбучно ясно. Думаю, що цивільний бедлам довійськового часу дає себе знати і зараз, у війні. Пригадується, царська армія билася краще. Була краща дисципліна, краща виучка і було ще щось вічне, високе, всім дороге і доступне — віра і отечество. Билися за бога і матушку Росію. Зараз бога нема. Росія класова, все, що виучено — сприйняті розумом, почуття викорчовані і душа стала дырявою у людей. Як жаль Шостої армії, і жаль харківської невдачі. І жаль, що стільки людських трагедій у життя і смерті може поробити, можливо, одна, дві ординарні людини. Усуспільнена печаль і більш нічого. Коли я дивлюся на портрети... мені приходиться у голову багато сумних думок. Керувати на кінозйомках масовиками уміє далеко не всякий режисер. Питання режисури є питання великої культури, знання і талану. Поверховість вилізає боком і дилетантизм.

3-VI

Убежден, что гибель Шестой армии, а вместе с тем и срыв Харьковского наступления, произошли в результате не столько роковой закономерности через превосходящие немецкие силы, но и вследствие допущенных нами элементарных ошибок. Надо было перед тем, как зарываться далеко вперед, непременно любой ценой уничтожить Балаклею и тем самым расширить себе ворота «на всякий случай». Это так ясно, так азбучно ясно. Думаю, что гражданский бедлам довоенного времени дает себя знать и сейчас, в войне. Помнится, царская армия сражалась лучше. Была лучшая дисциплина, лучшая выучка и было еще нечто вечное, высокое, всем дорогое и доступное — вера и отечество. Дрались за бога и матушку Россию. Сейчас нет бога. Россия классовая, все, что выучено — воспринято умом, чувство выкорчеваны, и душа стала дырявой у людей. Как жаль Шестой армии, и жаль харьковской неудачи. И жаль, что столько человеческих трагедий в жизни и смерти может наделать, возможно, один-два посредственных человека. Обобществленная печаль и больше ничего. Когда я смотрю на портреты... мне приходит в голову много грустных мыслей. Управлять на киносъемках массовками умеет далеко не всякий режиссер. Вопросы режиссуры есть вопросы великой культуры, знания и таланта. Поверхностность вылезает боком и дилетантизм.

3-VI

Ночував у глухенькому селі Овчинникові. Спав ніч у хліві рядом з коровою Манькою. Манька цілу ніч важко зітхала і не завжди гарно пахло. Придивився трохи до Тардова¹⁸⁵. Він проте краще, ніж про нього говорять украї^{нські} письменники. З полковим комісаром М. Б. я вже, очевидно, розійшовся зовсім. Це висушена убога людинка, не захотіла мені сказати назви села, куди направляється її редакція. Що думає про мене полковий Б.? Шпик я, предатель чи що я таке? Він порадив мені не поневірятися тут, а їхати до Москви. Значить, я їм не потрібний тут. Ну добре, шановні пасажири прольотки. Не потрібний вам, потрібний народу. Постараюсь писати так, ніби я інтендант не другого, а першого сорту. Був же я режисером першого рангу. А загалом на душі сумно і тоскно. Діла наші, здається, не добрі. Закопуємось у землю на обороні. Одне, що добре — англійські бомбардування німецьких городів. Добре, коли б роздвбали їх десяток-другий. Хай би почули німці в тилу, що є таке війна. Хай поpróbують трохи крові своїх дітей замість пива.

Про Шосту армію продовжую чути сумні натяки. Десь-таки ми сильно намазали. Мабуть, сумний досвід кривавої історії нічого нас не навчив. Деяких горбатих, видно, одна могила виправить. Це важка розплата за нищення кадрів 37 року, хоча кадри були отруєні зрадою¹⁸⁶. Хто знає правду? Смутна і трудна наша історія.

4-VI

Ночевая в глухом селе Овчинниково. Спал ночь в хлеву рядом с коровой Манькой. Манька целую ночь трудно вздыхала, и не всегда хорошо пахло. Присмотрелся немного к Тардову. Он, однако, лучше, чем о нем говорят украинские писатели. С полковым комиссаром М. Б. я уже, очевидно, разошелся совсем. Это иссушенный убогий человечиска, не захотел сказать мне названия села, куда направляется его редакция. Что думает обо мне полковой Б.? Шпик я, предатель или что я такое? Он посоветовал мне не скитаться здесь, а ехать в Москву. Значит, я им не нужен здесь. Ну хорошо, уважаемые пассажиры пролетки. Не нужен вам, нужен народу. Постараюсь писать так, будто я интендант не второго, а первого сорта. Был же я когда-то режиссером первого ранга. А в целом на душе грустно и тоскливо. Дела наши, сдается мне, не хороши. Закапываемся в землю на обороне. Одно хорошо — английские бомбардировки немецких городов. Хорошо, если бы раздолбили их десяток-другой. Пусть бы уелышали немцы в тылу, что такое война. Пусть попробуют немного крови своих детей вместо хива.

О Шестой армии продолжаю слышать грустные намеки. Всё-таки где-то мы сильно промазали. По-видимому, грустный опыт кровавой истории ничему нас не научил. Некоторых горбатых, видно, одна могила исправит. Это тяжелая расплата за уничтожение кадров 37 года, хотя кадры были отравлены изменой. Кто знает правду? Печальна и трудна наша история.

4-VI

* <...> війни, цей «Ой, Дніпро, Дніпро» я перевожу, трохи підкачавши колоші¹⁸⁷. О, Гоголь! О, Шевченко! Ой вей Долматовський!"

Сьогодні за обідом розповів верховному прокурору Топчію¹⁸⁸ про тих, що блудять у прифронтовій смузі в тылу у німців і чекають долі. А їх там блукає коло мільйону.

Розповів, яке враження справила на них моя стаття, як читають її, плачучи, і запропонував через нього Н. С. зробити спеціальне звернення до них урядове, чи таких небораків, як я. Скільки б людей ми мали у армії, скільки душ врятували, скільки недоли і нещастя б одвернули. Завтра Топчій це передасть Н. С. Буду щасливий, коли мене послухають і замість карного підходу, підійдуть по-людськи до нещасних людей.

5-VI

Сегодня за обедом рассказал верховному прокурору Топчию о тех, что бродят в прифронтовой полосе в тылу у немцев и ждут своей участи. А их там блуждает около миллиона.

Рассказал, какое впечатление произвела на них моя статья, как читают ее, плача, и предложил через него Н. С. сделать специальное правительственное обращение к ним, или таких горемык, как я. Сколько бы людей мы имели в армии, сколько душ спасли, скольким бы бедствиям и несчастьям воспрепятствовали. Завтра Топчий это передаст Н. С. Буду счастлив, если меня послушают и вместо карательного подхода подойдут по-человечески к несчастным людям.

5-VI

* Из записной книжки вырваны 3 листа (14, 15 и 16 в авторской нумерации).

** <...> войны, этот «Ой, Днепр, Днепр» я перевожу, немного подкатав штанины. О, Гоголь! О, Шевченко! Ой-вей Долматовский!

Сьогодні ночував у Валуїках. Знову до двох, до півтретьої години ночі не можна було ні заснути, ні навіть всидіти в кімнаті од бомбардування. Було мало літаків, мало бомб, але крутилися вони увесь час і увесь час по ним і по ліхтарям, що вони над нами скидали, били наші зенітки. Людей убито лише в одному чи в двох домах. Треба буде знову виїхати кудись ночувати.

6-VI
Валуїки

Сегодня ночевал в Валуїках. Опять до двух, до полтретьего часа ночи нельзя было ни заснуть, ни даже просто усидеть в комнате из-за бомбардировки. Было мало самолетов, мало бомб, но вертелись они все время и все время по ним и по фонарям, которые они на нас сбрасывали, били наши зенитки. Люди убиты только в одном или в двух домах. Нужно будет опять выехать куда-то ночевать.

6-VI
Валуїки

Дурний генерал назвав кілька командирів предателями. А командири назвали цим епітетом своїх підлеглих. Почався бій. Командири майже всі загинули в бою, так що нікому стало командувати. Загинули з відчаю, туги й образи, а мо, й від страху. Вирішив кожний для себе: краще вмерти, аби тільки доказати свою чесність^{*}.

Глупий генерал назвав нескольких командиров предателями. А командиры назвали этим эпитетом своих подчиненных. Начался бой. Командиры почти все погибли в бою, так что никому стало командовать. Погибли от отчаяния, тоски и обиды, а может, и от страха. Решил каждый для себя: лучше умереть, лишь бы только доказать свою честность.

Оповідання Олендера¹⁸⁹ ще про одного дурного генерала, що давав усім трогати свої біцепси і стверджував, що чим більш у частині забитих, тим краще, значить, билася частина. Це дуже нагадує Миколу II, який, коли йому донесли, що у бою забито наших солдат — 18 000 — крикнув натхненно — великолепно!

Рассказ Олендера еще об одном глупом генерале, который давал всем трогать свои бицепсы и утверждал, что чем больше в части убитых, тем лучше, выходит, дралась часть. Это очень напоминает Николая II, который, когда ему донесли, что в бою убито наших солдат — 18 000 — крикнул вдохновенно — великолепно!

Мені сорок вісім років¹⁹⁰. Моєму серцю шістдесят. Воно зносилося од частого гніву і обурення, і туги. Недосконалість видимого порядку речей навколо підточила його і зв'ялила. Тому і сивий став я і неначе злий до пустих людців. Дурість моя в тім, що я увесь час забував, що більшість городських людей не дурні і убогенькі. Я занадто високо ніс у серці поняття «комуніст». Отже, партійна сірість, убогість і спекуляція єврейська, що абсолютно нічого спільного з комунізмом не має, зробили з мене одіозну, лише терпиму фігуру. Мені здається часом, що мене стісняються, що я дратую багатьох людей, мов приспане сумління. Чи не пора вже часом сідати в човен до старого Харона і переправлятися через річку сліз?

^{*} Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

Мне сорок восемь лет. Моему сердцу шестьдесят. Оно износилось от частого гнева и возмущения, и тоски. Несовершенство видимого порядка вещей вокруг подточило его и иссушило. Поэтому и седой стал я и как будто злой к пустым людишкам. Глупость моя в том, что я все время забывал, что большинство городских людей не дураки и убогонькие. Я слишком высоко нес в сердце понятие «коммунист». Итак, партийная серость, убогость и спекуляция еврейская, что абсолютно ничего общего с коммунизмом не имеет, сделали из меня одиозную, только терпимую фигуру. Мне кажется порой, что меня стесняются, что я многих людей раздражаю, как усыпленная совесть. Не пора ли уже садиться в лодку к старому Харону и переправляться через реку слез?

Усе життя трудне і, безумовно, невеселе. Невдалеє своє життя я шукав свого дома і так, здається, і не знайшов. Деся нїби було загублено кращий якийсь гвинтик моєї душі. Шукав і, здається, не знайшов. Дурне мав серце. Ненавидів таємниці. Брехні в усіх видах — в партійному і безпартійному. Ненавидів безчестя і прояви поганого смаку. Але де б я не був і що я не робив, я вкладав усю свою силу, щоб зробити краще, всю душу, всі нерви, всі м'язи. Не жалів ні себе, ні родини. Я ненавидів второсортність і боровся з нею скрізь. Я був добрим учителем, добрим сценаристом, добрим публіцистом і першокласним кінорежисером. Зараз я тільки зрозумів, що це не зовсім так. Я інтендант другого сорту. Коли я взяв про це — я зразу подурнішав. Мені не хочеться нічого робити. Мені противно не за себе, а за їх і соромно, і тільки. Але це теж нічого. Мине. Все проходить. Все минає. Забуду. Почну працювати як слуга свого народу і його художник. Про нього я мушу думати, йому оддати всі рештки сил і серед його умерти тихо. А суржики? Чур ім.

Вся жизнь трудна и, безусловно, невесела. Неудачную свою жизнь я искал свой дом и так, кажется, и не нашел. Как будто где-то был потерян лучший какой-то винтик моей души. Искал и, кажется, не нашел. Глупое имел сердце. Ненавидел тайны. Ложь во всех видах — в партийном и беспартийном. Ненавидел бесчестие и проявления плохого вкуса. Но где бы я ни был и что я ни делал, я вкладывал всю свою силу, чтобы сделать лучше, всю душу, все нервы, все мышцы. Не жалел ни себя, ни семьи. Я ненавидел второсортность и боролся с ней везде. Я был хорошим учителем, хорошим сценаристом, хорошим публицистом и першоклассным кинорежиссером. Сейчас я только понял, что это не совсем так. Я интендант второго сорта. Когда я узнал об этом — мне сразу стало дурно. Мне не хочется ничего делать. Мне противно не за себя, а за них и стыдно, и только. Но это тоже ничего. Минует. Все проходит. Все завершается. Забуду. Стану работать как слуга своего народа и его художник. О нем я должен думать, ему отдать все остатки сил и среди него умереть тихо. А суржики? Чур им.

Прочитав попередню сторінку написаного, і мені стало сумно-сумно. Я вперше написав про себе в минулому часі. Нїби готуюсь до небуття. Може, воно й справді не за горами. Падають потроху люди навколо. Нема в мені ні страху, ні вже жалю до себе. Важко носити непохожості торбу. Важко бути одному.

Прочитал предыдущую страницу написанного, и мне стало грустно-грустно. Я впервые написал о себе в прошедшем времени. Будто готовлюсь к небытию. Может, оно и в самом деле не за горами. Падают потихоньку люди вокруг. Нет во мне ни страха, ни уже сожаления к себе. Трудно носить суму непохожести. Трудно быть одному.

Померли, напевне, і мати, і батько. Од голоду, чи од німецької кулі імені моїх друзів. Хочу і я, де б я не впав, лежати у Києві, на горі біля зруйнованої Лаври над Дніпром. Нема Лаври. Постояла тисячу років, помуляла ворожі ненаситні дурні очі. Найшовся

мент. Досить. Парк «культури і не культури», доріжки, курява і черговий шедевр архітектури Харакіса¹⁹¹ чи Лангбарда¹⁹² — халдеїв невблаганних. Оце-то те. Чи, може, база для продавців зельтерської води? Був же під стіною Лаври «Азвинтрест», всередині пекарні, гній і ще багато непотребства. А, мо, ще й гору розберуть, щоб не підіймалась над Дніпром? Постояла, пора розмитись, розплестись піском, щоб не було ні високо, ні низько, а так ніяк собі, по-українському. Боже, боже, інтендантські мрії.

6-VI

Умерли, наверное, и мать, и отец. От голода или от немецкой пули имени моих друзей. Хочу и я, где бы я ни упал, лежать в Киеве, на горе возле разрушенной Лавры над Днепром. Нет Лавры. Постояла тысячу лет, помозолила вражеские ненасытные глупые глаза. Наступил момент. Довольно. Парк «культуры и не культуры», дорожки, пыль и очередной шедевр архитектуры Каракиса или Лангбарда — халдеев неумолимых. Вот то-то. Или, может, база для продавцов зельтерской воды? Был же под стеной Лавры «Азвинтрест», в середине пекарни, навоз и еще много непотребства. А, может, еще и гору разберут, чтобы не поднималась над Днепром? Постояла, пора размыться, расплестись песком, чтобы не было ни высоко, ни низко, а так никак себе, по-украинскому. Боже, боже, интендантские мечты.

6-VI

Іди своєю дорогою*.

Німці нас не завоюють. Нас не можна завоювати. Нас і до революції ніхто не міг завоювати. Нас не можна завоювати, так же завдяки чомусь, як і не дивлячись на щось. Я не хочу чомусь перебільшувати зміст технології нашої перемоги, нехай пробачать мене мої сучасники, хоча я і знаю, і відчуваю вповні все велике значення нашої важкої кривавої і дорогої перемоги. Мені трудно буде радуватися перемозі. У мене так же не вистачить сил, як не вистачало їх після закінчення фільму уже ні на що. Образ нещасної моєї України, на полях, на костях і на сльозах, і крові якої була здобута перемога, заслонив уже в моїй душі все. З ним я і закінчу своє життя. А на переможному піру десь в кінці другого столу, я тільки тихо усміхнуся і благословлю живих нужденних небораків. А світ нехай собі радіє.

6-VI

Немцы нас не завоюют. Нас нельзя завоевать. Нас и до революции никто не мог завоевать. Нас нельзя завоевать, также благодаря чему-то, как и несмотря на что-то. Я не хочу почему-то преувеличивать содержание технологии нашей победы, пусть простят меня мои современники, хотя я и знаю, и чувствую полностью все большое значение нашей тяжелой кровавой и дорогой победы. Мне тяжело будет радоваться победе. У меня так же не хватит сил, как не хватало их по окончании фильма уже ни на что. Образ несчастной моей Украины, на полях, на костях и на слезах, и крови которой была добыта победа, заслонил уже в моей душе все. С ним я и закончу свою жизнь. А на победном пиру где-то в конце второго стола, я только тихо улыбнусь и благословлю живых нищих горемык. А мир пусть себе радуется.

6-VI

Написати нарис про Київ в минулому і нинішній зруйнований Київ — невольник**

* Иди своей дорогой.

** Написать очерк о Киеве в прошлом и нынешнем разрушенном Киеве — невольнике.

Написати оповідання «У ярмі». Про колгоспників наших, що орють один одним землю старими плугами та згадують волю і колгосп^{*}***

Написати нарис про жінку, що її повезли до Німеччини. Написати обов'язково про невольників, про продаж, про работоргівлю-слов'янами. Про сучасну трагедію українського народу. Умовна назва «Невольники».

Написать очерк о женщине, которую повезли в Германию. Написать обязательно о невольниках, о продаже, о работорговле славянами. О современной трагедии украинского народа. Условное название «Невольники».

— Дак він од труднощів житейських, він од роботи в партію сховався (Про Гусака.)^{193***}

8-VI

Є члени партії, що закінчили інститути професури. Філософи, ерудити, гарні люде. Закохані в марксизм, працюють на секретарських посадах, на посадах помічників великих людей. Абсолютно позбавлені почуття реальності, знання живих простих людей, взаємин, труднощів. Не можуть і не уміють слухати, вислуховувати, перебивають вас, можуть тільки самі говорити, і тільки про хороше. Образ гарний для п'єси. Для романа. Реальність їхня надумана цілковито. Вона складається з давніх спогадів про село і про батьків, плюс ідеалізована дійсність програмних постанов, припечатаних сільсько-господарською виставкою. Все хорошо, все прекрасно. Блакитні персонажі історії. Народу не знають і не відчувають. Народ безсмертний, заможний, щасливий. Не треба нічого невеселого, сумного. Сентиментальні. Гапчками звуться.

8-VI

Есть члены партии, которые закончили институты профессуры. Философы, эрудиты, хорошие люди. Влюбленные в марксизм, работают на секретарских должностях, на должностях помощников великих людей. Абсолютно лишены чувства реальности, знания живых простых людей, взаимоотношений, трудностей. Не могут и не умеют слушать, выслушивать, перебивают вас, могут только сами говорить, и только о хорошем. Образ хорош для пьесы. Для романа. Реальность их полностью надуманная. Она состоит из давних воспоминаний о селе и о родителях, плюс идеализированная действительность программных постановлений, припечатанных сельскохозяйственной выставкой. Все хорошо, все прекрасно. Голубые персонажи истории. Народа не знают и не чувствуют. Народ бессмертный, зажиточный, счастливый. Не нужно ничего невеселого, грустного. Сентиментальные. Гапчками называются.

8-VI

Написати сцену, як люди йдуть на смерть. Як ідуть на смерть три невідомих матроса. Вони, напевно, обв'язані гранатами, зараз ляжуть під танки ворожі.

Написать сцену, как люди идут на смерть. Как идут на смерть три неизвестных матроса. Они, наверное, обвязаны гранатами, сейчас лягут под танки вражеские.

^{*} Написать рассказ «В ярме». О колхозниках наших, что пахут друг другом землю старыми плугами и вспоминают волю и колхоз.

^{**} Подчеркнуто карандашом.

^{***} — Так он от трудностей житейских, он от работы в партию спрятался. (О Гусаке.)

Написати, як ранені артилеристи подають у дуло гармати останні снаряди ногами, описати останні п'ять хвилин їхнього життя серед трупів перед неминучою смертю уже, власне, по той бік життя. Вони почували, що вже загинули. Вони почували себе уже по той бік життя. Описати оцей момент особливо.

Написать, как раненые артиллеристы подают в дуло пушки последние снаряды ногами, описать последние пять минут их жизни среди трупов перед неминуемой смертью уже, собственно, по ту сторону жизни. Они чувствовали, что уже погибли. Они чувствовали себя уже по ту сторону жизни. Описать этот момент особенно.

Описати хлопців, як їх привели вшати. Як пробували німці вірвовки. Як лізли вони на осли і вдівалися в петлі. Як у їх з натовпу просили сказати що-небудь перед смертю, а хлопець ніяк не міг зрозуміти, що він умирає. Слова. Повісання. Слова прості чи неприродні, неначе викрики передсмертні, переляк, що сковає людину, робить її мертвою раніше, ще коли вона стоїть.

Описать парней, как их привели вешать. Как немцы пробовали веревки. Как они лезли на скамейку и просовывались в петли. Как их из толпы просили сказать что-нибудь перед смертью, а парень никак не мог понять, что он умирает. Слова. Вешание. Слова простые или неестественные, как будто предсмертные вскрики, испуг, что сковывает человека, делает его мертвым раньше, еще когда он стоит.

В оповіданні «Незабутнє» написати, як друга дівчина у неволі онімечилась. Як страшно лаяла вона наших, що кинули її, не захистили, що обдурили її, не навчили батьківщині.

«Нас же не вчили батьківщині. Нас учили класам. А тут же теж робочі».

Як страшно ненавиділа вона наших за «погану війну». Чого вони повтікали? Нащо кинули нас?

— Це все тільки половина правди. Діло не в рахунках, хто прав, хто ні. Діло в нещасті і в роді. У нашому роді. Ми ж жінки, Христіно. Ми матері нашого народу. Про це треба думати і все перенести. Треба дітей родити, щоб не перевівся рід наш, наш нарід. За це ж і вони вмирають, наші, як би там добре чи погано не билися.

Тоді Христя почала тужити. Коли у мене родиться вороже дитя, знищу, як щеня.

8-VI

В рассказе «Незабываемое» написать, как вторая девушка в неволе онемечилась. Как страшно ругала она наших, что бросили ее, не защитили, что обманули ее, не научили чувству родины. «Нас же не учили родине. Нас учили классам. А здесь же тоже рабочие».

Как страшно ненавидела она наших за «проклятую войну». Чего они сбегали? Отчего бросили нас?

— Это все только половина правды. Дело не в счетах, кто прав, кто нет. Дело в несчастье и в роде. В нашем роде. Мы же женщины, Христина. Мы матери нашего народа. Об этом нужно думать и все перенести. Нужно детей родить, чтобы не перевелся род наш, наш народ. За это же и они умирают, наши, как бы там хорошо или плохо ни дрались.

Тогда Христя затосковала. Когда у меня родится ребенок от врага, уничтожу, как щенка.

8-VI

Написати оповідання чи скористати, як епізод в іншому оповіданні про дівчину, що стала вагітною од німця-гвалтівника.

— Що робити? Як бути з дитиною? Може, вбити її? Бо все одно виросте воно і будуть його ненавидіти люди, само себе воно буде ненавидіти. Як бути, що робити? Чи лишити живим і самій мучитися увесь час, виховуючи плід своєї ганьби, страху, і свого великого нещастя і недолі? Що робити? А чим же воно винне, мала дитина ж? Я ж мати? Ні, я не мати. Мати — це щось інше. Це любов і радість, і продовження роду. Мати — це згода і одвертість, і спокій. Я не мати. І він не батько. Вің був п'яний, він вішав людей у селі, він був жорстокий звір, якого могла витворити чужа ворожа країна. Він прийшов знищити її, а не збагатити її життя.

І дівчина убила дитину. Ніхто не знав, куди ділася дитина, ніхто й не питав.

9-VI

Написать рассказ или использовать как эпизод в другом рассказе о девушке, которая забеременела от немца-насилльника.

— Что делать? Как быть с ребенком? Может, убить его? Потому что все равно вырастет он и будут его ненавидеть люди, сам себя он будет ненавидеть. Как быть, что делать? Или оставить в живых и самой мучиться все время, воспитывая плод своего позора, срама и своего большого несчастья, тяжелой участи? Что делать? А чем же оно виновато, малый ребенок же? Я же мать? Нет, я не мать. Мать — это что-то другое. Это любовь и радость, и продолжение рода. Мать — это согласие, и откровенность, и покой. Я не мать. И он не отец. Он был пьян, он вешал людей в селе, он был жестокий зверь, которого могла создать чужая враждебная страна. Он пришел уничтожить ее, а не обогатить ее жизнь.

И девушка убила ребенка. Никто не знал, куда делся ребенок, никто и не спрашивал.

9-VI

Як у селі Улянівці після фінської війни родина отримала листа, де син боець сповіщав їх, що він дуже багатий став. Як його жінка і батьки швидко поїхали туди до великого міста, де він був. Як знайшли його у шпиталі без ніг, що були одбиті бомбою, і без рук, що він їх відморозив, лежучи без ніг.

— Ось, мої рідні, мої багатства. Я багатий на каліцтва і страждання.

Не прийняла його ні жінка, ні батько, ні мати.

— Чому ж мене не добили?

— Чому тебе не добили?

— Нащо я кому?

— Нащо ти кому?

Попрощалися, поклонилися йому і, обливаючись сльозами, пішли собі. Він лишився по той бік життя. Це було щось невимовне. Смерть не усміхнулася йому. Вона пройшла мимо, не глянувши на його своїм неблаганним оком. Вона тільки походя доторкнулася до нього, щоб не забув він уже її ніколи ні на хвилину, щоб кликав її в розпачі, і шукав її очима, щоб стремився до неї всім своїм молодим еством, як рідкісний юнак, якого бог поразив любов'ю до неблаганної дівчини, гордої і безсердечної красуні. І кличе він її, і прикликає, і просить смерть за один дотик, а її нема й нема.

— Де ти, смерть, де ти, моя красовице, ластівко моя? Пожалій мене. Привидся мені, хоч у сні. Пожалій мене. Де ти, моя красовице з довгою косою? Приди. Я упав, щоб не встати. Я лежу у твоїх ніг.

Как в селе Ульяновке после финской войны семья получила письмо, где сын-боец извещал их, что он очень разбогател. Как его жена и родители быстро поехали туда в большой город, где он был.

Как нашли его в госпитале без ног, которые были оторваны бомбой, и без рук, которые он отморозил, лежа без ног.

— Вот, мои родные, мои богатства. Я богат увечьями и страданиями.

Не приняла его ни жена, ни отец, ни мать.

— Почему же меня не доби́ли?

— Почему тебя не доби́ли?

— Кому я нужен?

— Кому ты нужен?

Попрошались, поклонились ему и, обливаясь слезами, пошли себе. Он остался по ту сторону жизни. Это было нечто неопишное. Смерть не улыбулась ему. Она прошла мимо, не взглянув на него своим неумолимым взглядом. Она только походя дотронулась до него, чтобы не забыл он ее уже никогда ни на минуту, чтобы звал ее в отчаянии и искал ее глазами, чтобы стремился к ней всем своим молодым естеством, как редкий юноша, которого бог поразил любовью к неумолимой девушке, гордой и бессердечной красавице. И он зовет ее, и призывает, и просит у смерти хотя бы одно прикосновение, а ее нет и нет.

— Где ты, смерть, где ты, моя красавица, ласточка моя? Пожалей меня. Привидься мне, хоть во сне. Пожалей меня. Где ты, моя красавица с длинной косой? Приди. Я упал, чтобы не встать. Я лежу у твоих ног.

Ще коли виряжали його на війну, вірна дружина говорила йому:

— Милый мій! Як би тобі не було важко, перенеси все. Як би тебе не було поранено, як би не було покалічено, вернися, вернися живий. Мій ти дорогий і єдиний. Тільки вернися живий.

Говорила йому мати:

— Одверни, господи, од тебе руку смерті. Стоятиму я на зорях з молитвами вечірніми і ранішніми до схід сонця, щоб не брала тебе ні куля, ні шабля*, знайся, синку, з хоробрими, бийся, синку, із сильними, повертайся з здоровими та з бистрими, літай, синку, за хмарами, гуляй, синку, із громами.

І батько казав:

— Вертайся, синку, додому пішки, да коли йтимеш по селу, правою рукою шапочку зніми.

— Не благай, не вернеться. Я останусь з тобою.

— Хто ти.

— Я її сестра. Я недоля.

— А я милосердіє.

9-VI

Еще когда отправляли его на войну, верная жена говорила ему:

— Милый мой! Как бы тебе ни было тяжело, вынеси все. Как бы тебя ни ранили, как бы ни искалечили, вернись, вернись живой. Ты мой дорогой и единственный. Только вернись живой.

Говорила ему мать:

— Отведи, господи, от тебя руку смерти. Буду стоять я на заре с вечерними молитвами и утренними до восхода солнца, чтобы не брала тебя ни пуля, ни сабля, знайся, сынок, с храбрыми, бейся, сынок, с сильными, возвращайся с здоровыми и с быстрыми, летай, сынок, за облаками, гуляй, сынок, с громами.

И отец говорил:

— Возвращайся, сынок, домой пешком, да когда будешь идти по селу, правой рукой шапочку сними.

* Несколько слов замазано.

- Не проси, не вернется. Я останусь с тобой.
- Кто ты.
- Я ее сестра. Я скорбь.
- А я милосердие.

9-VI

Сьогодні, за сніданком, розповів я генералу артилерії N про селян України. Як їх катують і розстрілюють нещадно німці. Як орють вони на полі, запрягаючи один одного, як варять самогон і, граючи в карти, п'ють, немов хоронять себе заживо у рабстві.

— Да, — сказав мені генерал і рішив блиснути своєю ерудицією. — Когда-то были люмпены. Вот они пили, дебоширили вопреки всему. Так, так сейчас крестьяне...

— Совершенно верно, — підхопили тут же два незадачливих підполковники.

Я нічого не сказав. Я подумав: «Боже, яка я жадлива людина. Я уже з генералами не згоден, немов вони які кретини, чи що».

10-VI

Сегодня, за завтраком, рассказал я генералу артиллерии N о крестьянах Украины. Как их истязают и расстреливают беспощадно немцы. Как пашут они на поле, запрягая друг друга, как варят самогон и, играя в карты, пьют, словно хоронят себя заживо в рабстве.

— Да, — сказал мне генерал и решил блеснуть своей эрудицией. — Когда-то были люмпены. Вот они пили, дебоширили вопреки всему. Так, так сейчас крестьяне...

— Совершенно верно, — подхватили тут же два незадачливых подполковника.

Я ничего не сказал. Я подумал: «Боже, какой я ужасный человек. Я уже с генералами не согласен, будто они кретини какие-то или еще что».

10-VI

Дві ночі ночував у лісі біля Овчиннікова. Ревуть важкі гармати, десь уже два дні літають над головою ворожі бомбовози. Німці пішли в наступ по всьому фронту. Почався бій, що триватиме, на мою думку, днів сто, після чого німці почнуть зникатися. Це буде саме криваве літо в історії людства.

12-VI

Две ночи ночевал в лесу около Овчинникова. Ревут тяжелые пушки, где-то уже два дня летают над головой вражеские бомбовозы. Немцы пошли в наступление по всему фронту. Начался бой, который будет длиться, по моему мнению, дней сто, после чего немцы станут исчезать. Это будет само кровавое лето в истории человечества.

12-VI

Написати оповідання про учителя-лейтенанта, що повернувся з фронту, поранений, без руки. Через два місяці його кинула дружина. Вона не могла перенести його каліцтва. Він був у розпачі, він сумував, кинутий один у школі. До нього підійшла наймичка Христя, гарна, скромна сільська дівчина. «Чого ви сумуєте? Я ніколи не кину вас. Я буду за вами ходити. Я була б щасливою, коли б ви одружилися зі мною...» Він одружився. Зараз у них уже дитина, дівчинка. Вони щасливі. Їх любить усе село. Село щасливе їхнім

* Подчеркнуто карандашом. Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

щастям. Вони живуть як знак віри, що щастя і добробут існують на землі і не покинули її. Навколо них починає кружляти примара злої зрадниці, що кинула мужа в лиху годину, та вже ніколи не проститься їй недобрий її вчинок, ніколи не вернеться до її кинутий в нещасті чоловік. Буде вона одинокою і безщасною за своє нікому уже не потрібне безрадісне життя. На мою думку, таке оповідання потрібне, як і «Незабутнє». Воно одповідатиме на пекучі питання особистого зразу ж по війні.

12-VI

Написать рассказ об учителе-лейтенанте, который вернулся с фронта, раненый, без руки. Через два месяца его бросила жена. Она не могла перенести его увечье. Он был в отчаянии, он грустил, брошенный один в школе. К нему подошла прислуга Христа, красивая, скромная сельская девушка. «Чего вы грустите? Я никогда не брошу вас. Я буду за вами ухаживать. Я была бы счастливой, если бы вы женились на мне». Он женился. Сейчас у них уже ребенок, девочка. Они счастливы. Их любит все село. Село счастливо их счастьем. Они живут как знак веры, что счастье и благосостояние существуют на земле и не покинули ее. Вокруг них начинает кружить призрак злой предательницы, которая бросила мужа в недобрый час, и уже никогда не простится ей недобрый ее поступок, никогда не вернется брошенный в несчастье муж. Будет она одинокой и несчастливой со своей никому уже не нужной безотрадной жизнью. По моему мнению, такой рассказ нужен, как и «Незабываемое». Он ответит на самые насущные вопросы личного счастья сразу же после войны.

12-VI

Очевидно, услід за «Незабутнім», треба буде взятися за «Дезертирів». Написати аркушів на три. Це абсолютно рівнозначна і потрібна тема.

Відступ. Розробити його з усіма типічними зовнішніми і внутрішніми деталями. Гибель командування. Самогубство начальників. Прокляття самогубцям. Генерал на те, щоб перемагати, а не самогубитися. Як парень-боець висловив свою ненависть і презирство до самогубців. Провокація. Провокаційні німецькі чутки, радіо, листівки. Відступ мимо хати. Куди? З ким? На скільки часу? До хати. Плач у хаті... Тут потрібна детальна розробка. Оточення. Гибель великих. Оточення. Агонія України. Страшний суд. Помутилася свідомість. Все пішло прахом і димом. Зброя кинута.

Прихід німців. Окупація. Влада. Самогон. Карти. Почуття рабства. Бранка, ярмо. Гвалтування дівчат і зрада молодих жінок. Ненависть молодих до німців, ненависть до дезертирів, їх не «приймають» жінки. «Я краще під німця ляжу». Горе. Усвідомлення злочину. Каяття. Перипетії каяття. Листи з «неба». Голос життя. Голос Червоної Армії. Загроза мобілізації до німецької армії. Один іде, другий — ні. Ворожнеча. Блукання в тилах*.

12-VI

Очевидно, вслед за «Незабываемым», надо будет взяться за «Дезертиров». Написать листа на три. Это абсолютно равнозначная и нужная тема.

Отступление. Разработать его со всеми типичными внешними и внутренними деталями. Гибель командования. Самоубийство начальников. Проклятие самоубийцам. Генерал для того, чтобы побеждать, а не самоубиваться. Как парень-боец выразил свою ненависть и презрение к самоубийцам. Провокация. Провокационные немецкие слухи, радио, листовки. Отступление мимо хаты. Куда? С кем? На какое время?

* Запись отчеркнута карандашом по левому полю. Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

К хате. Плач в хате... Тут нужна детальная разработка. Окружение. Гибель великих. Окружение. Агония Украины. Страшный суд. Помутилось сознание. Все пошло прахом и дымом. Оружие брошено.

Приход немцев. Оккупация. Власть. Самогон. Карты. Чувство рабства. Плен, ярмо. Изнасилование девушек и предательство молодых женщин. Ненависть женщин к немцам, ненависть к дезертирам, их не «принимают» женщины. «Я лучше под немца лягу». Горе. Осознание преступления. Раскаяние. Перипетии раскаяния. Письма с «неба». Голос жизни. Голос Красной Армии. Угроза мобилизации в немецкую армию. Один уходит, другой — нет. Вражда. Блуждание по тылам.

12-VI

Німецький табір за колючим дротом. Розмова з німецькими солдатами-словаками. Бомбардировка. Бажання, аби убили свої. Надії. Надії на перемогу. Ненависть і презирство старих чоловіків. Кожен старався доказати, що він самий невинний оточенець. Можна побудувати сцену оралки, чи варки самогону хлопців з різних частин України і розмова:

— Чому не йдеш на Каменеччину?

— Соромно. Хай краще думають, що я в армії, чи забитий. Може, я ще буду в армії.

Галичане. При поширенні оповідання можна дати і сцену розмови нашого з галича<нами> на програмну тему.

Староста. Поліцай. Націоналіст. Двурушник.

Гибель народа. Свідомість загибелі народу. Розпачливо маразматичний стан*

Темрява. Незнання історії. Історична неповноцінність державна. Хибне виховання — як основні фактори зрадництва і продажництва**. Не відаючи, що творять.

— Ой, боже мій, зятя вбили.

— Хто?

— Ваші.

Ваші — їхні. Розшифрувати оце кляте — ваші — їхні. Оце маю хату скраю. Це голос століть. Це голос історії, жіночої долі України.

Примуть чи не примуть. Карний принцип, чи людський. Розумний. Мусять прийняти, коли є хоч крихітка розуму.

12-VI

Немецкий лагерь за колючей проволокой. Разговор с немецкими солдатами-словаками. Бомбардировка. Желание, чтобы убили свои. Надежды. Надежды на победу. Ненависть и презрение стариков. Каждый старался доказать, что он самый невинный окруженец. Можно построить сцену пахоты или варки самогона парнями из разных частей Украины и разговор:

«Почему не идешь на Каменеччину?»

— Стыдно. Пусть лучше думают, что я в армии или убитый. Может, я еще буду в армии».

Галичане. При расширении рассказа можно дать и сцену разговора нашего с галича<нами> на программную тему.

Староста. Полицай. Националист. Двурушник.

Гибель народа. Сознание гибели народа. Безнадежно маразматическое состояние.

Темнота. Незнание истории. Историческая государственная неполноценность. Неправильное воспитание — как основные факторы предательства и продажности. Не ведая, что творят.

— Ой, боже мой, зятя убили.

— Кто?

* Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

— Ваши.

Ваши — их. Расшифровать это проклятое — ваши — их. Вот моя хата с краю. Это голос веков. Это голос истории, женской судьбы Украины.

Примут ли не примут. Карательный принцип или человеческий. Разумный. Должны принять, если есть хоть капля ума.

12-VI

— Що ви оце робите, товариші? Куди ви оце тікаєте? Ми ж колись за царя як он би-лися. А ви за отаку свою владу, за рідну свою республіку не можете постояти. Як же ж вам не сором. Що ж це скаже про вас історія? — так говорили люди групі одступаючих на схід на Полтавщині (зі слів ст<аршого> б<атальйонного> к<омісара?> Ткаченка)*

12-VI

— Что же вы делаете, товарищи? Куда это вы убегаете? Мы же когда-то за царя вон как дрались. А вы за вот такую свою власть, за родную свою республику не можете постоять. Как же вам не стыдно. Что же это скажет о вас история? — так говорили люди групп отступающих на восток на Полтавщине (со слов ст<аршего> б<атальйонного> к<омиссара?> Ткаченко).

12-VI

Йшов боєць-боягуз мимо собаки чи корови і, боячись нападу, «взяв под козирьок». Так і пройшов**

Повернувся Андрійко М. з розшуків Сергія Воскрекасенка. Ясно, що Сергій загинув. Згорів в грузовику од термитного снаряду. Таким чином, редакція і комісар позбавились, нарешті, неприємної людини, яку вони ненавиділи, мов паразити тіло. Бідний, бідний, Серьожа, не треба було нікому тебе посилати, ніякої на це не було потреби, ні смислу. Погубили вас та й більш нічого.

Вернувся Андрейка М. из розысков Сергея Воскрекасенко. Ясно, что Сергей погиб. Сгорел в грузовике от термитного снаряда. Таким образом, редакция и комиссар избавились, наконец, от неприятного человека, которого они ненавидели, словно паразиты тело. Бедный, бедный Сережа, не нужно было никому тебя посылать, никакой в этом не было ни надобности, ни смысла. Погубили вас да и больше ничего.

Про генерала кавалерії Бобкина¹⁹⁴, що був з корпусом в 15 кілометрах від Полтави. Як він узнав про оточення. Як билися кіннотники. Розгром. Смерть пораненого сина. Пораненого Валентина (у ноги) генерал велів покласти у своєму танку. У танк попав німецький набой. Танк і син горять. Генерал, ранений у ногу, сивий, бачить, що чоловік тисяча бійців іде здаватися до полону з білими тряпками, послав командира сказати, що їх кличе генерал. Вони кинули тряпки і побігли до генерала, як розгублені пташенята до матері. Генерал велів їм пробиватися. «Вот у меня лежит-горит в танке сын. Я не прошу спасать его. Я прошу вас, солдаты, спасать родину, спасать себя, биться, и т. д.». Це була потрясаюча картина: генерал плакав, бійці плакали в тісному кільці німців. Коли буде потреба, сильно розвинути цю сцену. Генерал вирвався з оточення з п'яттю тисячами бійців. Це була трагедія Шостої армії, що

* Отчеркнуто карандашом по левому полю. Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

** Шел боец-трус мимо собаки или коровы и, боясь нападения, «взял под козырек». Так и прошел.

ї уготовили наші дурноголові генерали, що були колись унтерами і залишилися. Подумати тільки, скільки людей загинуло і ще загине через дурнів, яким поручено історією кидати людей до бою. Подумати тільки — ні одної прилічної операції за рік війни. Все тримається на величезній сумі малечких блискучих епізодів, учинених сержантами, лейтенантами, бійцями тощо^{*}.

О генерале кавалерии Бобкине, который был с корпусом в 15 километрах от Полтавы. Как он узнал об окружении. Как дрались конники. Разгром. Смерть раненого сына. Раненого Валентина (в ноги) генерал велел положить в своем танке. В танк попал немецкий снаряд. Танк и сын горят. Генерал, раненный в ногу, седой, видит, что тысяча человек бойцов идет сдаваться в плен с белыми тряпками, послал командира сказать, что их зовет генерал. Они бросили тряпки и побежали к генералу, как растерянные птенцы к матери. Генерал велел им пробиваться. «Вот у меня лежит-горит в танке сын. Я не прошу спасти его. Я прошу вас, солдаты, спасти семью, спасти себя, биться, и т. д.». Это была потрясающая картина: генерал плакал, бойцы плакали в тесном кольце немцев. Когда будет потребность, сильно развить эту сцену. Генерал вырвался из окружения с пятью тысячами бойцов. Это была трагедия Шестой армии, которую уготовили наши бестолковые генералы, что были когда-то унтерами и остались. Подумать только, сколько людей погибло и еще погибнет из-за дураков, которым поручено историей бросать людей в бой. Подумать только — ни одной приличной операции за год войны. Все держится на огромной сумме крошечных блестящих эпизодов, совершенных сержантами, лейтенантами, бойцами, и тому подобное.

Генерал лає останніми словами прокурорів трибуналів тощо — «Садісти, гади. Убили трьох селян, як петлюрівців. Застрелив і нюхає кров недобитого. Потім пускає в недобитого п'ять куль. І упивається пахощами крові. І ноздри тремтять. Садісти»^{**}

Генерал ругает последними словами прокуроров трибуналов и тому подобное — «Садисты, гады. Убили трех крестьян, как петлюровцев. Застрелил и нюхает кровь недобитого. Потом пускает в недобитого пять пуль. И упивается запахами крови. И ноздри дрожат. Садисты».

Коммунист.

Шестая танк<овая> бригада. Шестой танк<овый> батальон. Командир 2-й роты тяжелых танков Фокин Григорий Николаевич, 30 л<ет>, из Смоленщины, военный, стар<ший> лейтен<ант>, был <в> Финл<яндии>, Западной Бессарабии с первого дня войны. Жена, дети есть на оккупиров<анной> территории. Блондин, русявый, выше среднего <роста>, скромный до застенчивости. Ненавидящий корресп<ондентов>. Он уничтожил 11 нем<ецких> танков, 4 орудия, из них одно тяжелое с трактором. Рот<a> КВ — 5 та<нков> приняли бой против 25 немцев. Победили, разбили больше 15 танков, не потеряв своих (кроме одного от авиабомб).

2-й бой. Он был один сзади колонны, он прикрывал ее. В это время на него сбоку напало 14 танков, он принял бой, уничт<ожив> 7 танков. Загорелась машина. Заело пушку. Нечем стрелять. Экипаж выскочил из танка. Танки приближаются. Что делать? Механик-водитель Шишкин, комроты Молдаков и радист-стрелок Захлистный выкопали за танком окоп, набрали 20 гр<анат> и пулемет и решили погибнуть, не уходя от танка. Не меньше 100 снарядов выпустили немцы, пока не зажгли машину. Были убиты комроты Молдаков и радист под танком прямым попаданием снарядов. Но Фокина сре-

* Запись отчеркнута карандашом по левому полю. Подчеркивание в записи выполнено карандашом.

** Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

ди убитых нет*. Рядом Шишкин, раненый. Захлистый ушел на компункт за помощью. Приказал раненому механику уползти. Врач в 800 метрах, приблизился на метров 70, все семь танков стали наблюдать, что будет дальше. Решил выбираться за завесой дыма. Выстрел. Воронка. Он в воронку и пошло. Он дополз до механика и потащил раненого километра 1 1/2 или 2. Поползли на ком<андный> пункт.

После боя. Подавили три орудия. Тогда они выкатили дальнобойное с трактором, стали разворачивать, он задавил и его. Здоров, готов. Пошел в бой. (Доехать до Тулянки, налево к дому лесника, а еще лучше хутор Чечерово. Т. Фиче И.М. ст<арший> ком<андир>. Еремин — б<танковая> бр<игада> подполковник. (АБТ фронта.)**

Секр<етарь> комс<омольского> президиума. Але<ксан>др Руднев из Пенз<енской> обл<асти>: «Дзот мешал. Раненый пополз и лег на амбразуру, закрыл пулемет, был авторитетен, был вдохновитель, секр<етарь> ячейки роты. Молодой. Стрелок мотострелкового батальона». Письма Руднева.

Ямская, 15
Шумино

На Північно-Зах<ідному> фронті маршал <Т?> примушений був у грізну годину крикнути бійцям і командирам:

— Ви що ж, таку вашу матір, хочете, ждете, щоб вас у атаку вів старий маршал? Вперед за мною, таку вашу матір!

Кинулись за ним у цю трагічну жалюгідну атаку.

Чудесно міг би у цій буквально символічній сцені один з бійців одповісти:

— Так, шановний маршал, коли дійсно ви так нас виховали у червоноармійських ансамблях пісні та пляски, і в малій крові на чужій території і в безбатьківщині, і в відсутності персональної гордості і достоїнності, що ми отак от, то біжіть в атаку перші.

На Северо-Зап<адном> фронті маршал <Т?> вынужден был в грозный час крикнуть бойцам и командирам:

— Вы что же, так вашу мать, хотите, ждете, чтобы вас в атаку вел старый маршал? Вперед за мной, так вашу мать!

Кинулись за ним в эту трагическую жалкую атаку.

Чудесно мог бы в этой буквально символической сцене один из бойцов ответить:

— Да, уважаемый маршал, если действительно вы так нас воспитали в красноармейских ансамблях песни и пляски, и малой кровью на чужой территории и без отечества, и в отсутствии персональной гордости и достоинства, что мы вот такие-сякие, то и бегите в атаку первым.

Сьогодні самозакоханий говнючок Долматовський висловив мені своє незадоволення з приводу мого відношення «до драпу». Я говорив, що деякі хвастунці ставляться до свого драпу без найменшого сорому, як майже до героїства. «Мне не нравится это. Это отношение немного со стороны», — сказав мені поетік Дніпро-Дніпро по кісточки¹⁹⁵.

Я сказав:

* Далее в тексте: кровью.

** Слова в скобках обведены в рамку.

— Ви дивитесь на драп з погляду егоїстично-самозакоханих кон'юнктурищиків. Я дивлюся з погляду страждань і загибелі половини мого народу*

Мені противно дивитися на це самозакохане, дурне і сліпе гівно собаче. Боже, і таких багато, це ж мнить себе мізком солью землі. Це не пропаде — ні. Як мені нудно в цьому гнилому єврейсько-міщанському оточенні редакції. Стид і ганьба. На українському фронті єврейська редакція видає газетку на всіх мовах, крім української.

Розумна і винятково приємна людина Л. Каплан¹⁹⁶. Це один, здається, що розуміє ситуацію правильно і глибоко. Недурний і діловий Трескунов, хороший комуніст.

16-VI

Сегодня самовлюбленный говнючок Долматовский выразил мне свое неудовлетворение по поводу моего отношения «к драпу». Я говорил, что некоторые хвастунишки относятся к своему драпу без малейшего стыда, почти как к героисту. «Мне не нравится это. Это отношение немного со стороны», — сказал мне поэт Днепр-Днепр по косточки.

Я сказал:

— Вы смотрите на драп с точки зрения эгоистично самовлюбленных конъюнктурищиков. Я смотрю с точки зрения страданий и гибели половини моего народа.

Мне противно смотреть на это самовлюбленное, глупое и слепое говно собачье. Боже, и таких много, это же они мнят себя мозгом и солью земли. Этот не пропадет — нет. Как мне скучно в этом гнилом еврейско-мещанском окружении редакции. Стыд и позор. На украинском фронте еврейская редакция издает газетку на всех языках, кроме украинского.

Умный и исключительно приятный человек Л. Каплан. Он один, кажется, понимает ситуацию правильно и глубоко. Неглупый и деловой Трескунов, хороший коммунист.

16-VI

Долматовський — типічний зразок холодного самозакоханого абсолютно антинародного хлюста: невіруючий у бога католик — одна з тих гнид, що бігають од німців між Сяном і Доном з технікою і лайкою на адресу німців і з жалюгідним чіплянням за життя і паршивеньким страхом смерті. Витвір виховання привілегірованих артековських комсомольських вундеркіндів. Синок професора, що сидить по ст. 58¹⁹⁷.

Долматовский — типичный образец холодного самовлюбленного абсолютно антинародного хлыща: неверующий в бога католик — одна из тех гнид, которые бегают от немцев между Саном и Доном с техникой и ругательствами по адресу немцев и с жалким цеплянием за жизнь и паршивеньким страхом смерти. Порождение воспитания привилегированных артековских комсомольских вундеркиндов. Сын профессора, который сидит по ст. 58.

— А ти що ж думав, що тебе привезли в Артек? Артеківський вундеркінд.**

— Ви на це дивитесь зі сторони!

— Так, я на це дивлюсь зі сторони страждаючого мого народу. А ви дивитесь, друже мій, з середини свого артеківського-вундеркіндівського нарцисізму*** Ви любуетесь і вже смакуєте свій полон і вже на ньому «выколачиваете славу». Ви, здається, там були перекладачем.

16-VI

* Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

— А ты что же думал, что тебя привезли в Артек? Артековский вундеркинд.

*** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

— Вы на это смотрите со стороны!

— Да, я на это смотрю со стороны страдающего моего народа. А вы смотрите, друг мой, из середины своего артековско-вундеркиндовского нарциссизма. Вы любуетесь и уже смакуете свой плен, и уже из него «выколачиваете славу». Вы, кажется, были там переводчиком.

16-VI

Ст. Расстрижино. Идут эшелоны — тікачі, ранені, биті літаки і танки. Відступаємо. Заграви, і блискавиці далеких вибухів вночі, і рев далеких гармат. Важко. Дощі.

16-VI

Ст. Расстрижино. Идут эшелоны — беглецы, раненые, разбитые самолеты и танки. Отступаем. Зарева, и зарницы далеких взрывов ночью, и рев далеких пушек. Тяжко. Дожди.

16-VI

Показати у п'єсі «Над Дніпром», що підсудний, по-перше, трактував свою боротьбу, своє вбивство, як ту війну, про яку писав Маркс, про війну людських пристрастей, про війну ідеї, про високу боротьбу, яка на практиці завжди є більш жорстокою і страшною, ніж в уяві. По-друге, підсудний попросив собі останнє слово, сказати на місці злочину, себто на мосту. Таким чином, остання дія переноситься на міст, був уже вечір. Ніч. Уночі почалася всесвітня війна. Війна.

17-VI

Показать в пьесе «Над Днепром», что подсудимый, во-первых, трактовал свою борьбу, свое убийство, как войну, о которой писал Маркс, о войне человеческих страстей, о войне идеи, о высокой борьбе, которая на практике всегда есть более жестокая и страшная, чем в воображении. Во-вторых, подсудимый попросил себе последнее слово сказать на месте преступления, то есть на мосту. Таким образом, последнее действие переносится на мост, был уже вечер. Ночь. Ночью началась всемирная война. Война.

17-VI

Коли б мені вистачило сили написати «Міру життя», «Народ безсмертний» і «Ніч над Дніпром»¹⁹⁸ — три п'єси про життя українського народу і про його культуру, я вважав би себе людиною, що чесно виповнила своє життя. Для цього потрібно півтора-два роки.

17-VI

Если бы мне хватило сил написать «Меру жизни», «Народ бессмертен» и «Ночь над Днепром» — три пьесы о жизни украинского народа и о его культуре, я считал бы себя человеком, который честно прожил свою жизнь. На это нужно полтора-два года.

17-VI

Комполка Перенечай і його 19-літній капітан з орденом Червоного Прапора. Під Сахновщиною одбивали полком наступ румунської дивізії, що дев'ять раз ходила в атаку, куди ганяли її кулеметники німецького полку. І комполка і капітан достойні історії. Розпитати і написати. Де вони? Очевидно, загинули, як загинула і вся Шоста армія, що майже вся складалася з українців.

Комполка Перенечай и його 19-летний капитан с орденом Красного Знамени. Под Сахновщиной отбивали полком наступление румынской дивизии, что девять раз ходила в атаку, куда гоняли ее пулеметчики немецкого полка. И комполка и капитан достойны истории. Расспросить и написать. Где они? Очевидно, погибли, как погибла и вся Шестая армия, что почти вся состояла из украинцев.

У Сахновщині під час боїв наші баби і дівчата носили у поле на позицію бійцям їсти. У тій же Сахновщині один дід, що був на імперіалістичній війні, пішов бити німців. Йому дали зброю. Він бився цілий день. Був поранений.

В Сахновщине во время боев наши бабы и девушки носили в поле на позицию бойцам есть. В той же Сахновщине один дед, который был на империалистической войне, пошел бить немцев. Ему дали оружие. Он дрался целый день. Был ранен.

Подумать тільки, скільки ж наших селян загине од німецьких катів після розгрому Шостої армії? Яких страшних езекуцій вживатимуть німці за те, що гарно стрічали свою армію, що допомагали їй. І як противно слухати заяви фараонів-уродів: «Ну, знаєте ли, ведь сейчас уже не важно — сто километров вперед или назад, ведь все равно Гитлер будет уничтожен». Це можуть говорити тільки огідні — трижды презренні гади, що не бачать на цих ста кілометрах живих страждаючих людей, які розглядають війну, як певну кон'юнктуру, а не народне горе.

Подумать только, сколько же наших крестьян погибнет от немецких палачей после разгрома Шестой армии? Какие страшные эзекуции будут применять немцы за то, что хорошо встречали свою армию, что помогали ей. И как противно слушать заявления фараонов-уродов: «Ну, знаете ли, ведь сейчас не важно уже — сто километров вперед или назад, ведь все равно Гитлер будет уничтожен». Это могут говорить только тошнотворные — трижды презренные гады, которые не видят на этих ста километрах живых страдающих людей, которые рассматривают войну, как определенную конъюнктуру, а не народное горе.

Страшний відступ тисяч машин і людей десятикілометрової лави, що розстрілювалася і вибухала од німецьких двохсот танків під грохот наших «катюш», од яких теж дехто загинув. Розпитать у Полякова про все докладно і описати. Як прибігли до Донця, як перепливали Донець під ураганим огнем німецьких літаків. Як топилися, кричучи і проклинаючи. Як сидів голий хлопчик у одних штанах — поранений, командир расчета «катюши» — і гірко, голосно плакав. У нього хтось під час неприємності зняв сорочку і ордена і т. д.

Плач і прокляття. Плач і прокляття.

Деталь — у Шостій армії майже не було ні одного кореспондента центральних газет. Всі знали, що тут буде катастрофа. Не знало лише глухе командування.

Страшное отступление тысяч машин и людей десятикилометровой лавой, которая расстреливалась и взрывалась от немецких двухсот танков под грохот наших «катюш», от которых тоже кое-кто погиб. Расспросить Полякова обо всем обстоятельно и описать. Как прибежали к Донцу, как перепливали Донец под ураганим огнем немецких самолетов. Как топились, крича и проклиная. Как сидел голый мальчик в одних штанах — раненый, командир расчета «катюши» и горько, громко плакал. У него кто-то во время потери сознания снял рубашку и ордена и т. д.

Плач и проклятия. Плач и проклятия.

Деталь — в Шестой армии почти не было ни одного корреспондента центральных газет. Все знали, что здесь будет катастрофа. Не знало лишь глухое командование.

Про нашого лейтенанта, що у цивільному брав «язика». Описати це детально. Двобій у чистому полі. Поранення. Крики. Земля в крові.

* Подчеркнуто карандашом.

О нашем лейтенанте, что в гражданском брал «языка». Описать это детально. Поединок в чистом поле. Ранение. Крики. Земля в крови.

Душераздираюча трагедія розвідника, що лишився під Коростенем у рідному селі, що мав орден Леніна, що примирився з німцями, видав пійманого свого командира, старшого лейтенанта і начштаба розвідки. Прив'язали командира до стовпа і стали катувати. Як не міг він, розвідник, витримати мук свого начальника і на відповідь твердо надлюдські непохитну під тортурами раптом почав просити у німців і у начальника пробачення за свою помилку. Як німці одпустили начальника. Як начальник гоїв свої рани і розмовляв з розвідником і убив його, а сам утік. Це складна надзвичайно терниста і глибока тема. Її можна глибоко розвинути і обогатити сюжетно хоча б дівчиною і матір'ю. І дає вона багато для думання і для перегляду цілого ряду великих питань виховання і хоча б тої ж нашої нещасної забутої історії.

Душераздирающая трагедия разведчика, который остался под Коростенем в родном селе, у которого был орден Ленина, который примирился с немцами, выдал пойманного своего командира, старшего лейтенанта и начштаба разведки. Привязали командира к столбу и стали пытать. Как не мог он, разведчик, выдержать мук своего начальника и на отповедь, твердую, сверхчеловечески непреклонную под пытками, вдруг стал просить у немцев и у начальника прощения за свою ошибку. Как немцы отпустили начальника. Как начальник залечивал свои раны и разговаривал с разведчиком и убил его, а сам убежал. Это сложная, чрезвычайно тернистая и глубокая тема. Ее можно глубоко развить и обогатить сюжетно хотя бы девушкой и матерью. И дает она много для раздумий и для пересмотра целого ряда больших вопросов воспитания и хотя бы той же нашей несчастной и забытой истории.

Як перепливав козак Донець верхи і як обліпили його утопаючі і потягли і його і коня на дно. «Прощайте!»^{***}

18-VI

Ніколи в історії не було випадку, щоб стиль проголошувався раніш, ніж були утворені самі твори. Ніколи не повірю, щоб папа говорив, примірно, Боттичеллі^{***}: «Слухай, Сандра, — ти ж пам'ятай, що ми зараз вирішили утворити стиль Ренесансу, отже, прошу без збочень»¹⁹⁹. Стиль є наслідок певного творчого періоду, вільного і обумовленого, а не спланованого. Не можна планувати стиль у мистецтві, як це безпорадно намагається робити наша наївна громада у питаннях мистецтва²⁰⁰.

Никогда в истории не было случая, чтобы стиль провозглашался раньше, чем были созданы сами произведения. Никогда не поверю, чтобы папа говорил, к примеру, Боттичелли: «Слушай, Сандра, — ты же помни, что мы в настоящий момент решили создать стиль Ренессанса, так что я попросил бы без извращений». Стиль является следствием определенного творческого периода, свободного и обусловленного, а не спланированного. Нельзя планировать стиль в искусстве, как это беспомощно пытается делать наше общество, наивное в вопросах искусства.

* Как перепливал казак Донець верхом и как облепили его утопающие и потянули и его и коня на дно. «Прощайте!»

*** Подчеркнуто карандашом.

*** Так в тексте.

(До п'єси)

— Моя біда^{*}, як і багатьох робітників культури, що я ніколи не почуваю себе сучасником епохи. Сучасниками чомусь у нас є невеличка група старих людей і їхніх молодих слуг, які вважають, що всі ми без їхньої указки можемо робити тільки помилки. Я не хазяїн, я не сучасник свого часу. Я віл, якого тягнуть уже двадцять років дурні, що по своїй природі мають нахил до керівних посад і до «наставництва і поучительства...» М. Б.

18-VI

(К пьесе)

— Моя беда, как и многих работников культуры, что я никогда не чувствую себя современником эпохи. Современниками почему-то у нас является небольшая группа старых людей и их молодых слуг, которые считают, что все мы без их указки можем делать только ошибки. Я не хозяин, я не современник своего времени. Я вол, которого тянут уже двадцать лет дураки, которые по своей природе имеют склонность к руководящим должностям и к «наставничеству и руководству...» М. Б.

18-VI

По суті кажучи, наша епоха, наша війна є в найбільшій мірі в історії людства чимсь фантастичним, чимсь вроді утопічних романів Уелса²⁰¹, але в багато більшому і грізнішому масштабі. Фашистська сила діє, як фантастична матеріалізована вигадка. Ви-словлювання Гітлера²⁰² теж є породженням видуманого люмпена.

18-VI

В сущности говоря, наша эпоха, наша война является в наибольшей мере в истории человечества чем-то фантастическим, чем-то вроде утопических романов Уэллса, но во много раз большем и более грозном масштабе. Фашистская сила действует как фантастическая материализованная выдумка. Высказывания Гитлера — тоже порождения выдуманного люмпена.

18-VI

Написав за день велику статтю «В грізний час» учора. Сьогодні уже надрукована, на душі радість²⁰³. Сьогодні цілий день спокійно писатиму «Тризну» або «Зачаровану Десну». Чи, може, писати «Пісню про Сталіна»?²⁰⁴ Господи, знову заблудився між трьох сосен.

20-VI

Написал за день большую статью «В грозное время» вчера. Сегодня уже напечатана, на душе радость. Сегодня целый день спокойно буду писать «Тризну» или «Зачарованную Десну». Или, может, писать «Песню о Сталине»? Господи, опять заблудился между трех сосен.

20-VI

Підніму клопотання перед високими державними органами про повернення з засланих художників Падалки²⁰⁵ і Седляра²⁰⁶. Щось мені думається завжди, що їхній арешт був прикрою помилкою²⁰⁷. Якщо вони, може, десь у чому на словах і винні, їх теж легко можна було пригріти і заспокоїти. Падалка, безумовно, був кращим українським художником.

20-VI

Иницирую ходатайство перед высокими государственными органами о возвращении из ссылки художников Падалки и Седяра. Что-то мне кажется всегда, что их арест был досадной ошибкой. Если они, может,

* Запись отчеркнута карандашом по левому полю. Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

где-то в чем на словах и виновны, их тоже легко можно было пригреть и успокоить. Падалка, безусловно, был лучшим украинским художником.

20-VI

Так: день минув, і не написав нічого. Болить голова*.

20-VI

Під час трагедії Шостої армії один з командирів вирвався з оточення, а частина в кілька сот чи тисяч билася в кільці. Командир благав послати туди зразу ж танки чи артилерію. Це було близько і, без всякого сумніву, можна було вирвати цю частину з ворожої пастки. Командир був втомлений, поранений. Він благав, хвилювався, плакав, так йому хотілося урятувати товаришів. Його тут же заарештували наші прокуратори, боячись, бачте, чи не шпик він.

— Я не шпик, клянуся, ні! Я перший і єдиний, що вирвався!**

Йому не повірили, посадили, допитали і погубили частину. Зате пильність була проявлена***. Ай, горе, горе. Добре, що тим командиром був не я. Я б <i> через п'ять років, а застрелив би отих холоднотухих проклятих чинів — ворогів народу, що були ворогами народу, є і будуть.

Во время трагедии Шестой армии один из командиров вырвался из окружения, а часть в несколько сот или тысяч дралась в кольцо. Командир умолял послать туда сразу же танки или артиллерию. Это было близко и, вне всякого сомнения, можно было вырвать эту часть из вражьей ловушки. Командир был уставший, раненый. Он умолял, волновался, плакал, так ему хотелось спасти товарищей. Его здесь же арестовали наши прокуроры, боясь, видите ли, не шпик ли он.

— Я не шпик, клянусь, нет! Я первый и единственный, кто вырвался!

Ему не поверили, посадили, допросили и погубили часть. Зато бдительность была проявлена. Ай, горе, горе. Хорошо, что тем командиром был не я. Я бы <i> через пять лет, а застрелил бы тех равнодушных проклятых чинов — врагов народа, которые были врагами народа, есть и будут.

Я не можу всю провину за нелюдські злочинства, що зчинила Німеччина, однести на рахунок Гитлера і фашистської партії. Німці — народ хам. .

Це народ мерзотник. Я не прощу їм цієї війни, скільки не житиму на світі. Я нищив би їх і карав би цю подлу мерзоту сто років, щоб плакали і кляли свою долю їхні убогі онуки і правнуки.

Вся діяльність, так би мовити, теоретична і практична, весь комплекс гитлеризма — це комплекс тупого гнусного жорстокого германівського духу. Кожний народ, як рослина, цвіте своєю партією і вождями. Кожний народ утворює вождя по образу і подобию рівнодіючої всіх кращих якостей народу і всякий справжній вождь, що веде за собою маси, є репрезентант, — і натхненних і плоть од плоті народних прагнень. Якщо я можу заповідать ненависть, я кажу всьому світу в серці своєму — ненавидьте німців. Я колись скажу де-небудь це з трибуни. Ненавидьте, скажу, і презируйте цих скотів і падлюк. Сьогодні закінчується рік війни. Народ мій український, чесний, тихий і роботя-

* Так: день прошел, и не написал ничего. Болит голова.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Далее — половина строки густо зачеркнутого текста.

щий, що ніколи в житті не зазіхав на чуже, потерпає і гине, спантеличений і обездолений в арійській катівні. Болить у мене серце день і ніч.

ст. Расстрижино 21-VI

Я не могу всю вину за нечеловеческие преступления, которые учинила Германия, отнести на счет Гитлера и фашистской партии. Немцы — народ хам.

Это народ-мерзавец. Я не прощу им этой войны, сколько буду жить на свете. Я уничтожал бы их и карал бы эту подлую мерзость сто лет, чтобы плакали и проклинали свою судьбу их убогие внуки и правнуки.

Вся деятельность, так сказать, теоретическая и практическая, весь комплекс гитлеризма — это комплекс тупого гнусного жестокого германского духа. Каждый народ, как растение, цветет своей партией и вождями. Каждый народ образует вождя по образу и подобию равнодействующей всех лучших качеств народа, и всякий настоящий вождь, что ведет за собой массы, есть репрезентант, — и вдохновенных и плоть от плоти народных устремлений. Если я могу завещать ненависть, я говорю всему миру в сердце своем — ненавидьте немцев. Я когда-нибудь скажу где-нибудь это с трибуны. Ненавидьте, скажу, и презирайте этих скотов и подлюг. Сегодня заканчивается год войны. Народ мой украинский, честный, тихий и трудолюбивый, который никогда в жизни не зарился на чужое, страдает и погибает, сбитый с толку и обездоленный в арийском застенке. Болит у меня сердце день и ночь.

ст. Расстрижино 21-VI

Згадав Москву, розглядаючи світовий ілюстрований атлас. Москва, де лежить великий Ленін, де діє Великий Сталін. Москва — батьківщина передових ідей людства. Серце перемоги над звіриним фашизмом.

Але, який прикрий парадокс. До чого ж це некрасивий, незграбний город. Це місто-урод, якщо не приймати на увагу збудованого італійцями геніального Кремля.

Яка планіровка, яка сірість, яка убога архітектура. Гуманісту Ренесансу, що будував для людини красиві будинки, величні і гармонійні в симетрії, в пропорціях у єдності, який скрадувався, приховував ніби справжні великі розміри будов через гармонію, думають возвеличити людину у творі і не пригнітити людину твором.

І малокультурні, байдужі до людини, плоскі московські хлисти, холодні і не талановиті <...>^{*}, не натхненні^{**}, байдужі до людини пнуться в своєму показному надуванні, що укладає їхню основну рису, як жаби на пень, давлють і по^{***} по-купецьки заваливають уяву всіма атрибутами класичної спадщини, з якою вони уже на «ты» ставлять на будинок, на квартал, мало на два на три квартали і поражають «прийомщика» всім чим угодно. Тільки жить в них погано і дивитися гидко і тошно. Чого варта одна, трижди поломана п'яна вулиця Горького.

О. Мордвинов²⁰⁸, Веснин²⁰⁹, Алабян²¹⁰, Руднев²¹¹ і протчі! — Чи зрозумієте ви хоч перед смертю, чого ви наробили, чи зрозумієте, що ваші твори колись викликать сум і недоуменіє, що по вас вивчатимуть багато образливого, сіренького, холодного, хвастливого, показного і позбавленого елементарних норм смаку, що так панують у нас, на жаль, сьогодні. Тут от уже діалектична взаємодія — і дійсність породила вас і ви породили її. Зафіксували, помстилися. Поквиталися з батьками. Мені страшно писати

* Густо зачеркнута часть текста (более одной строки).

** Зачеркнуто одно слово.

*** Зачеркнуто одно слово.

оце. Я абсолютно давно уже переконаний у цьому, я відчув це всіма фібрами, і я так мало находив людей, що зі мною погоджуються. Оце і є страшне. Хай згине китайська стіна, хай згине пиха!

21-VI

Вспомнил Москву, рассматривая иллюстрированный атлас мира. Москва, где лежит великий Ленин, где действует Великий Сталин. Москва — родина передовых идей человечества. Сердце победы над звериным фашизмом.

Но, какой досадный парадокс. До чего же это некрасивый, неуклюжий город. Это город-урод, если не принимать во внимание построенного итальянцами гениального Кремля.

Какая планировка, какая серость, какая убогая архитектура. Гуманисту Ренессанса, который строил для человека красивые дома, величественные и гармоничные в симметрии, в пропорциях единства, который таил, скрывал настоящие большие размеры строений посредством гармонии, думая возвеличить человека в произведении и не подавить человека произведением.

И малокультурные, равнодушные к человеку, плоские московские хлысты, холодные и не талантливые <...>, не вдохновенные, равнодушные к человеку будут лезть в своем показном надувании, что составляет их основную черту, как лягушки на пень, давят и по... по-купечески заваливают воображение всеми атрибутами классического наследия, с которым они уже на «ты», ставят на дом, на квартал, а то и на два, на три квартала, и поражают «приемщика» всем чем угодно. Только жить в них плохо и смотреть противно и тошно. Чего стоит одна, трижды поломанная пьяная улица Горького.

А. Мордвинов, Веснин, Алабян, Руднев и прочие! — Поймете ли вы хоть перед смертью, что вы наделали, поймете ли, что ваши произведения когда-то будут вызывать грусть и недоумение, что по вам будут изучать много обидного, серенького, холодного, хвастливого, показного и лишеного элементарных норм вкуса, что так господствуют у нас, к сожалению, сегодня. Здесь вот уже диалектическое взаимодействие — и действительность породила вас и вы породили ее. Зафиксировали, отомстили. Свели счеты с родителями. Мне страшно писать это. Я абсолютно давно уже убежден в этом, я чувствовал это всеми фибрами, и я так мало находил людей, которые со мной соглашаются. Это и страшно. Да сгинет китайская стена, да сгинет спесь!

21-VI

Догадуюсь, чому поет Палійчук²¹² пише погані вірші. Він пише їх, сидючи за столом у картузі. Нічого подібного у житті не бачив. У нього дуже тісний череп.

Сьогодні сновигалися над нашою станцією фашистські літаки. А на станції стоять і ночуватимуть два ешелони ересів²¹³. Тут уже діло вірне: попаде хоч маленька бомба і сліду нашого не останется на землі. Згоримо в одну секунду з кістками і душами.

21-VI

Догадываюсь, почему поэт Палийчук пишет плохие стихи. Он пишет их, сидя за столом в картузе. Ничего подобного в жизни не видел. У него очень тесный череп.

Сегодня шастали над нашей станцией фашистские самолеты. А на станции стоят и будут ночевать два эшелона эресов. Здесь уж дело верное: попадет хоть маленькая бомба, и следу нашего не останется на земле. Сгорим в одну секунду с костями и душами.

21-VI

Цілу ніч над станцією пролітали і крутилися німецькі бомбардувальники. Правду кажучи, не один з нас чув носом запахи власних шкварок, поглядаючи на небо між двома ешелонами ересів. Але пройшла ніч благополучно. Я переїхав на командний пункт у хлів до Тардова. Поживу тут, напишу трохи. А там, мабуть, знову до редакції або до Тридцять восьмої. Сьогодні в 3 години ночі німці кинулися на нашу Тридцять восьму.

Це повний день нового року. На КП сиво, тихо, співають солов'ї, десь бухає. Поживу, побачу. Почався другий рік війни.

Німці тримаються на всіх фронтах і йдуть у наступ. Забрали Тобрук²¹⁴. Душать Севастополь.

22-VI

Целую ночь над станцией пролетали и крутились немецкие бомбардировщики. По правде говоря, не один из нас чуял носом запахи собственных шкварок, поглядывая на небо между двумя эшелонами эрэсов. Но прошла ночь благополучно. Я переехал на командный пункт в хлев к Тардову. Поживу здесь, немного попишу. А там, наверное, опять в редакцию или в Тридцать восьмую. Сегодня в 3 часа ночи немцы бросились на нашу Тридцать восьмую. Это полный день нового года. На КП сыро, тихо, поют соловьи, где-то бухает. Поживу, увижу. Начался второй год войны.

Немцы держатся на всех фронтах и идут в наступление. Забрали Тобрук. Душат Севастополь.

22-VI

Ночував у с. Тулянци, коло КП. Цілу ніч гриміли гармати, «катюші» і кружляли ворожі і наші літаки. А перед вечором був над самою головою повітряний бій. Билися двоє «мессершмити» з нашими трьома, а потім п'ятьма літаками англійської марки. Довго билися. Бандитам, проте, вдалося знищити одного нашого літака, а самим втекти. Картина красива, виразна і... краще б її не було. Природа, Оскол, верби, ліс були набагато кращі, є і будуть.

23-VI

Ночевал в с. Тулянке, около КП. Целую ночь гремели пушки, «катюши» и кружили вражеские и наши самолеты. А к вечеру случился над самой головой воздушный бой. Дрались два «мессершмитта» с нашими тремя, а затем пятью самолетами английской марки. Долго дрались. Бандитам, однако, удалось уничтожить один наш самолет, а самим скрыться. Картина красивая, выразительная и... лучше бы ее не было. Природа, Оскол, вербы, лес были гораздо лучше, есть и будут.

23-VI

До терену боїв звідси кілометрів 25—30. Для КП і штабу фронту це занадто близько і очевидно недоцільно. Проте краще мені про це не писати. Очевидно, командуючий щось знає, коли так діє. Поможі йому, боже. Проте близькість штабу од фронту була б рентабельною тоді, коли б це лякало ворога. А на ділі це нервує співробітників штабу та й більш нічого.

23-VI

До места боев отсюда километров 25—30. Для КП и штаба фронта это слишком близко и очевидно нецелесообразно. Однако лучше мне об этом не писать. Очевидно, командующий что-то знает, когда так действует. Помогі ему, боже. Однако близость штаба от фронта была бы рентабельной в том случае, если бы это пугало врага. А на деле это нервирует сотрудииков штаба, да и больше ничего.

23-VI

У Овчинникові одинадцять бомбардувальників били станцію. Наші запалили одного німця. Я радів, як дитя*.

* У Овчинникова одинадцять бомбардировщиков били станцию. Наши сожгли одного немца. Я радовался, как ребенок.

Коло [с.] Городище. Старий, престарий дідок, дивлячись на величезну аморфну масу танків: «Е, хлопці, то ви ж не туди наступаєте! Німці там!» — і він показав рукою в ту сторону, звідки ми бігли як* — «Ай-яй-ай. Ми ж колись царя захищали, та й не тікали так...» — він дивився на нас з презирством.

Около [с.] Городища. Старый-престарый дедушка, глядя на огромную аморфную массу танков: «Э, ребята, да вы же не туда наступаете! Немцы там!» — и он показал рукой в ту сторону, откуда мы бежали как <... > — «Ай-ай-ай. Мы же, когда царя защищали, и то не убегали так...» — он смотрел на нас с презрением.

Теми листівок, що їх треба написати для німців**

1. Что стоит ф<ашистской> Германии год войны с Сов<етским> Союз<ом>.
 2. Ресурсы коалиции 3-х держав²¹⁵ и фаш<истских> стран²¹⁶.
 3. Почему не застрелился Геринг²¹⁷. (Он в начале войны заявил, что застрелится, если хоть один...)
 4. За год войны фаш<истская> Герм<ания> потрясена до основания:
 - а) ухудшение полож<ения> трудящихся;
 - б) недостаток раб<очей> силы;
 - в) финансы Германии.
 - 5) Г<ерманский> народ страдает, а плутократы обжираются.
 - 6) Что говорили известные немцы о войне с Россией.
 - 7) Начало широкого воздушного нал<ета> на Германию.
 - 8) К венграм обращение Ракоши²¹⁸.
 - 9) Уходи в лес, пока не поздно. Там тебя приютят. Тебе нечего защищать Германию.
 - 10) Хотите спасти Германию, спасайте себя от Гитлера.
 - 11) Гитлер будет раздавлен.
 - 12) Повесьте Гитлера на нем<ецкой> веревке. Гитлера — на виселицу, солдат — к нам.
 - 13) Солдат — глупо и стыдно тебе умирать, умереть ни за что. За капиталистов Гитлера.
 - 14) Договор. Гитлер обманул вас и завел в тупик, не веря в возможность нашего договора с Америкой.
- Продолжение войны на востоке ведет не к победе, а к гибели Германии.

У Белгороді вісімдесят процентів молодих жінок повиходили заміж за німців. Ми будемо їх карать за це. Ми не порвемо на собі волосся, не згоримо од сорому, не подумаємо над своїм убожеством у вправах виховання, ми розстріляємо зрадників і безбаченків, яких ми самі поплодили. Тема для оповідання разюча.

Це драма наших днів. Драма нашої епохи. Це дуже немногі розуміють.

В Белгороде восемьдесят процентов молодых женщин вышли замуж за немцев. Мы будем их карать за это. Мы не порвем на себе волосы, не сгорим от стыда, не подумаем над своим убожеством в вопросах воспитания, мы расстреляем изменников и родства не помнящих, которых мы сами же и наплодили. Тема для рассказа поразительная.

Это драма наших дней. Драма нашей эпохи. Это понимают очень немногие.

* Слово зачеркнуто.

** Темы листовок, которые нужно написать для немцев.

Мені доводилося не один раз чути в <1 сл. нрзб.> молодих командирів такі:
— Ну, моя ж баба, напевно, є...ся з якимсь фрицом. Не може бути, щоб не зрадила.
А пацани (діти), як то... отаке то.

Овчинникове 24-VI

Мне приходилось не один раз слышать от <1 сл. нрзб.> молодых командиров такое:
— Ну, моя же баба, наверно, е...ся с каким-нибудь фрицем. Не может быть, чтобы не изменила. А пацаны (дети), как-то... вот как-то так.

Овчинниково 24-VI

Було це на висотках за Ольховаткою.

Після 5-денного бою вони одпочивали без сновидів після утрат. Дивізія. Батальйону дається приказ вийти на висотку, окопатися і не пустить <1 сл. нрзб.> групи танків, що прорвалися до села. Встигли лише окопатися. Бій рішили наші танки. Німці одійшли. На другий день наші танки пішли на другий участок, а німці поперли знову. Танків, коло 100, а на цей батальйон 28 танків. В 11 часов утра колонна слева из-за бугра увірвалася на окопи й стала. Перед цим звичайно був бій артилер<ії> і противот<анкового> ружья. Підбили 7 танків. Спалили. А 28 стали на окопах. По ячейках на отдел<ы> й одиночних. Люде лишилися в окопах. Декілька втекло (загинули, як водиться). Танки крутилися, ввинчувалися, аби задавити людей. Проте щелі були глибокі й узькі, не вдалося. Боевое охранение було оточене і знищене в індивідуальних щелях огнем кулемета усе до одного. Артилерія не могла допомогти, це означено бить по своїм окопам. Кинули на виручку два легких танки, їх підпалили. За німецькими танками ішла н<імецька> піхота. Батальйон з-під танків вів огонь по піхоті і не підпустив її. Під вечір німці почали одкривати люки і кидати в окопи, в щелі гранати. Погиб комісар батальйона Тархахов і політрук роти Аглямов. Два організатори оборони. Стемніло, танки пішли. 4 танки лишилося на всю ніч. Їм на бротеліжках підвозили їжу. Коли німці одкривали люки, щоб кидати гранати, з других щелей по ним стріляли і декількох убили. Стріляв кр<асноармее>ц Артебянин, убив двох офіцерів. Він же прийняв команду взводом по смерті комвзвода. Він же одбив німецьку піхоту з пулеметчиками.

Комбат Кириченко, мл. лейтенант Кириченко, Портянкін і Артебянін умовились, Пор<тянкін> підняв руки вверх і коли з танка одкрили люк, щоб його забрать, Арт<ебянін> вистрілив — і убив одного з офіцерів. Бійці були без їжі. Ст<арший> офіцер роти Болдінов уночі визвав кухню і пойшов смільчаків з <1 сл. нрзб.> мисками і хлібом.

Кричали — здавайтесь. Накидали мішки на голови і втовкували в танки. Всього бійців було 80 чоловік.

К началу епізоду. Коли танки тільки підходили, Кириченко зв'язався з важкою батареєю і викликав огонь, сам коректував, і в цей час було підпалено сім танків. Перед тим, як підійти до окопів, німці закидали димовими шашками. Все потонуло в диму.

Бронбойщики 2 расчета. Лежать поранені збоку, зпереду 6 людей. Вони перші ударили по танкам. Боець Камзенов пробив башню, так танк завертівся, другим вистрілом спалив. Стріляв до самого подходу, 14 пострілів. Умер Камзенов. Розсухин з 50 метрів спалив танк, а всього він дав 28 постр<ілів>, і коли танки проходили, вони сховалися з ружьями, тільки Кузнецов, ком. отделения, [не встиг], і його роздавило танком. А коли танки пройшли на батальйон, вони услід їм дали огонь.

Кириченко викликав на себе артогонь. Але вона не могла по ним стрілять.

Надвечір слідуочого дня вони знялися і пішли назад.

Дати лайку*.

На деяких танках були автоматчики німці, що сплигнули на підході. Їх кулеметами збили всіх, крім трьох, що їх теж в ямі знищили. На одному 15, а всього 40.

Кириченко молодий щуплий мл<адший> лейтен<ант>**

25-VI

Было это на высотках за Ольховаткой.

После 5-дневного боя они отдыхали без сновидений после потерь. Дивизия. Батальону дается приказ выйти на высоту, окопаться и не пустить <1 сл. нрзб.> группу танков, которые прорвались к селу. Успели только окопаться. Бой решили наши танки. Немцы отошли. На второй день наши танки пошли на второй участок, а немцы наперли снова. Танков, около 100, а на этот батальон 28 танков. <В 11 часов утра колонна слева из-за бугра> ворвалась на окопы и стала. Перед этим конечно был бой артиллер<сии> и противот<анкового> ружья. Уничтожили 7 танков. Сожгли. А 28 стали на окопах. По ячейкам на отдели и одиночные. Люди остались в окопах. Несколько убежало (погибли, как водится). Танки крутились, ввинчивались, чтобы задавить людей. Однако щели были глубокие и узкие: не удалось. Боевое охранение было окружено и уничтожено в индивидуальных щелях огнем пулемета все до одного. Артиллерия не могла помочь, это бы означало бить по своим окопам. Бросили на вырубку два легких танка, их подожгли. За немецкими танками шла н<емецкая> пехота. Батальон из-под танков вел огонь по пехоте и не подпустил ее. Под вечер немцы начали открывать люки и бросать в окопы, в щели гранаты. Погиб комиссар батальона Тархахов и политрук роты Аглямов. Два организатора обороны. Стемнело, танки отошли. 4 танка осталось на всю ночь. Им на бронетележках подвозили пищу. Когда немцы открывали люки, чтобы бросать гранаты, из других щелей по ним стреляли и нескольких убили. Стрелял к<расноарме>ец Артебянин, убил двух офицеров. Он же принял команду взводом после смерти комвзвода. Он же отбил немецкую пехоту с пулеметчиками.

Комбат Кириченко, мл<адший> лейтенант Кириченко, Портянкин и Артебянин договорились. Пор<тянкин> поднял руки вверх, и когда из танка открыли люк, чтобы его забрать, Арте<бянин> выстрелил — и убил одного из офицеров. Бойцы были без еды. Старший офицер роты Болдинов ночью вызвал кухню и послал смельчаков с <1 сл. нрзб.> мисками и хлебом.

Кричали — сдавайтесь. Набрасывали мешки на головы и втискивали в танки. Всего бойцов было 80 человек.

К началу эпизода. Когда танки только подходили, Кириченко связался с тяжелой батареей и вызвал огонь, сам корректировал, и в это время были подожжены семь танков. Перед тем, как подойти к окопам, немцы забросали дымовыми шашками. Все утонуло в дыму.

Бронебойщики 2 расчета. Лежат раненые сбоку, спереди 6 человек. Они первыми ударили по танкам. Боец Камзенов пробил башню, так танк завертелся, вторым выстрелом сжег. Стрелял до самого подхода, 14 выстрелов. Умер Камзенов. Россухин с 50 метров сжег танк, а всего он дал 28 выстр<елов>, и когда танки проходили, они укрылись с ружьями, только Кузнецов, ком. отделения, [не успел], и его раздавило танком. А когда танки прошли по батальону, они вслед дали им огонь.

Кириченко вызвал на себя артогонь. Но артиллерия не могла по ним стрелять.

Под вечер следующего дня они снялись и пошли обратно.

Дать брань.

На некоторых танках были автоматчики-немцы; что спрыгнули на подходе. Их пулеметами сбили всех, кроме трех, которых тоже в яме уничтожили. На одном 15, а всего 40.

Кириченко молодой щуплый мл<адший> лейтен<ант>.

25-VI

* Подчеркнуто карандашом со слова: викликов.

** Подчеркнуто карандашом.

Який дурацький винахід — аероплан. Недаром я завжди так його ненавидів інтуїтивно. Скільки горя, скільки шкоди приніс він людству*

Сьогодні стрів Сказочкіна, який тішився з мого листа, що я написав Гапочці. Очевидно, читали його і М.С. «Вот смеху было».

— Що то там смішного, — подумав я. — Там сором, а не сміх. Отаке то.

Учора над нами, над с. Тулянкою був великий повітряний бій. Німцям повезло. Вони вирвалися з зенітного огню щасливо, хоч огонь був надзвичайно сильним і влучним.

Сегодня встретил Сказочкина, который радовался по поводу моего письма, которое я написал Гапочке. Очевидно, читали его и Н.С. «Вот смеху-то было».

— Что ж там смешного, — подумал я. — Там стыд, а не смех. Вот так-то.

Вчера над нами, над с. Тулянка был большой воздушный бой. Немцам повезло. Они вырвались из зенитного огня счастливо, хоть огонь был чрезвычайно сильным и метким.

Придивився я до політуправління П<івденно>-З<ахідного> ф<ронту>. Сіре воно й убоге. Одні сірі з пихою, другі просто сірі. Волосний писар Чередниченко, це просто портрет, це своєрідний фокус. Нікчемний відділ агітації і пропаганди. Я думав, що у цьому відділі працюють кращі уми і талани країни, кращі винахідники, видумщики, що тут відбуваються наради по пекучих справах, що це справжній штаб фронту по боротьбі словом, думкою сміливою, гострою, дотепною, а не ця мертвечина. Скоро півроку, як я на фронті. Ще мене не скористовано вповні, це просто глум і більше нічого. Газета «За Радянську Україну» слабенька. Викрики «брати і сестри» — це мало. Газета інформує, але не орієнтує людей, не рятує, не підтримує дух народу-мученика в повній мірі, бо в газеті сидять, да простить мене бог, холодні люди. Бажан, Корнійчук і товажишка** і кучка єврейських діляжок. І тому в газеті нема чогось самого головного. В ній нема народності, нема серця людського, народного, що підноситься зараз до великих вершин героїзму, боротьби, що стра<ж>дає, мучиться, стогне, помиляється, проклинає часом усе на світі, терпить, терпить, терпить і надіється.

Присмотрелся я к политуправлению Ю<го>-З<ападного> ф<ронта>. Серое оно и убогое. Одни серые с высокомерием, другие просто серые. Волостной писарь Чередниченко, это просто портрет, это своеобразный фокус. Никчемный отдел агитации и пропаганды. Я думал, что в этом отделе работают лучшие умы и таланты страны, лучшие изобретатели, выдумщики, что здесь происходят совещания по насущным делам, что это настоящий штаб фронта по борьбе словом, мыслью смелой, острой, остроумной, а не эта мертвечина. Скоро полгода, как я на фронте. Меня еще не использовали в полной мере, это просто издевательство и больше ничего. Газета «За Советскую Украину» слабенькая. Возгласы «братья и сестры» — этого мало. Газета информирует, но не ориентирует людей, не спасает, не поддерживает дух народа-мученика в полной мере, потому что в газете сидят, да простит меня бог, холодные люди. Бажан, Корнейчук и товажишка и кучка еврейских дяляжек. И поэтому в газете нет чего-то самого главного. В ней нет народности, нет сердца человеческого, народного, которое возвышается сейчас до беспримерных вершин героизма, борьбы, что страдает, мучается, стонет, ошибается, проклинает иногда все на свете, терпит, терпит, терпит и надеется.

* Какое дурацкое изобретение — аэроплан. Недаром я всегда так его ненавидел интуитивно. Сколько горя, сколько вреда принес он человечеству.

** От польск. *towarzyszka*. Здесь: подруга. Речь идет о Ванде Василевской.

Боець приймав участь у взятті свого села. Повів уночі розвідку у село. Забрався в саму середину. Ніч. До дому. А хати і цілого кутка нема. Він на другий куток. Витяг з погребка тітку. Узнала. Де мати, сестри? Вивезли в Німеччину, погнали. Закричав. Тихо. Тут же рядом німці. Тоді до сусідньої хати, розбив одну, другу бомбами, колов німців, різав, кусав. Чудом повернувся увесь у сльозах. Було йому 20 літ. Розказав командир у ліг спати. Довго ще плакав він на ліжку і заснув, важко схлипуючи і зітхаючи, а командир сидів поруч і втішав, і приголублював його, мов рідного сина.

Боец принимал участие во взятии своего села. Ночью провел разведку в село. Забрался в самую середину. Ночь. В хату. А у хаты и целого угла нет. Он во второй угол. Вытащил из погреба тетку. Узнала. Где мать, сестры? Вывезли в Германию, погнали. Закричал. Тихо. Здесь же рядом немцы. Тогда к соседней хате, разнес одну, вторую бомбами, колол немцев, резал, кусал. Чудом вернулся весь в слезах. Было ему 20 лет. Рассказал командиру и лег спать. Долго еще плакал он на кровати и заснул, тяжело всхлипывая и вздыхая, а командир сидел рядом и утешал, и приголубливал его, как родного сына.

Сьогодні уперше за все літо одпочив на березі Оскола. Чудесна красива річка. Я зняв сорочку, помився і так, напівголий, і сиджу під вербою, згадую Десну. Сьогодні уночі на Валуйки кинули 500 бомб.

Сегодня в первый раз за все лето отдохнул на берегу Оскола. Чудесная красивая река. Я снял рубашку, помылся и так, полуголый, и сижу под вербой, вспоминаю Десну. Сегодня ночью на Валуйки сбросили 500 бомб.

Ось і Россош. Істинний руський город, де населення чомусь розмовляє по-українськи. Кілька сот літ ніяк не встигне причаститися. Ну та вже, здається, досить. Вже діти всі говорять по-руському.

Хватили ми з штабом отже по 120 кілометри зразу на схід. Прощай, Україн[о], прощайте, надії, до кращих часів. Дивлюсь на шляхи, на буграсті воронежські шляхи — сумно мені, сумно. По степах бур'яни буяють та цвітуть. Одні жінки, куди не глянь, робити нікому, ні коней, ні людей. Не вдержали Оскола, трудно буде вдержувати степ. А чому не вдержали? Довго думаю, і мучуся, і б'юся головою, як риба об лід. Через дурноголову, неумну, малокультурну режисуру. Думають, понадівали** лампаси і вже генерали. Ні, генерал по голові, а не по штаням, по культурі, по широті поглядів, по талану. Боже мій, скільки нещастя народу принесли наші тупоголові воєначальники, і скільки ще принесуть. Вони будуть карать ні в чім не повинний народ за те, що не вміли командувати і тікали з орденами під хвостами з кобил, каратимуть за те, що не вміють командувати, карають фактом оддачі народу в лапи німців і каратимуть за те, що народ просто був під німцями і мусив якось жити, а не повісився увесь, чи не був увесь розстріляний німцями. Одним словом, не розстрілюйте ж багато, чортові німці, хай же своїм трохи зостанеться, — як говорив дядько, стоячи під кулями коло паркана. «Придется после войны расстрелять миллион украинцев», — прицілюється уже «руський» поет Долматовський, син заарештованого за зраду професора, бувший перекладник у німецьких військ, «окруженець», поет — ой, вей Дніпро, Дніпро. Еврей явно «спасають Росію». Підприємство вигідне з усіх боків. Придивляюся до облич,

* Зачеркнуто: командування.

** Одно слово зачеркнуто.

прислухаюсь до розмов, до інтонацій, вдивляюсь в холодні пусті хижі очі — і не бачу нічого, крім кон'юнктури, що мусить скінчитися перемогою через американську допомогу. Що їм до народу?

Отже, Россош. Промчався «полковий комісар» з дамою на Дон, де б можна рибу половити. Мої попутники пішли в пилюці щось шукати, а я сижу голодний у хатині край окраю і жду, чого і сам не знаю.

Росош 26-VI

Вот и Россошь. Истинно русский город, где население почему-то разговаривает по-украински. Несколько сот лет никак не успевает причаститься. Ну да уж, кажется, достаточно. Уже дети все говорят по-русски.

Хватили мы со штабом уже по 120 километров прямо на восток. Прощай, Украина, прощайте, надежды, до лучших времен. Смотрю на пути, на бугристые воронежские пути — грустно мне, грустно. По степям сорняки в изобилии цветут. Одни женщины, куда ни глянь, работать некому — ни коней, ни людей. Не удержали Оскол, трудно будет удерживать степь. А почему не удержали? Долго думаю, и мучаюсь, и бьюсь головой, как рыба об лед. Из-за глупой, неумной, малокультурной режиссуры. Думают, понадевали лампасы — и уже генералы. Нет, генерал по голове, а не по штанам, по культуре, по широте взглядов, по таланту. Боже мой, сколько несчастий народу принесли наши тупоголовые военачальники, и сколько еще принесут. Они будут карать ни в чем не повинный народ за то, что не умеют командовать и убежали с орденами под хвостами кобыл, карать за факт отдачи народа в лапы немцев и карать за то, что народ просто был под немцами и должен был как-то жить, а не повесился и чуть ли не весь был расстрелян немцами. Одним словом, не расстреливайте же много, чертовы немцы, пусть же своим немного останется, — как говорил мужик, стоя под пулями около забора. «Придется после войны расстрелять миллион украинцев», — прицеливается уже «русский» поэт Долматовский, сын арестованного за измену профессора, бывший переводчик у немецких войск, «окруженец», поэт — ой-вей Днепр, Днепр. Евреи явно «спасают Россию». Предприятие выгодно со всех сторон. Присматриваюсь к лицам, прислушиваюсь к разговорам, к интонациям, всматриваюсь в холодные пустые хищные глаза — и не вижу ничего, кроме конъюнктуры, которая должна окончиться победой благодаря американской помощи. Что им народ?

Итак, Россошь. Промчался полковой комиссар с дамой на Дон, где бы можно было рыбу половить. Мои попутчики пошли в пыли что-то искать, а я сижу голодный в хате с краю и жду, чего и сам не знаю.

Росошь 26-VI

Так болит голова, що хочеться вмерти.

П'ять годин ранку. Проспав до десяти. Вихідний день. Проїшов снідати і знову дома. Люде тут красиві. Багато гарних жіночих облич. Розмовляють каліченою українською мовою. Це зрусифіковане, українське, безумовно, місто. Прізвища давно вже перелицьовано на «ов».

Болить голова і серце.

27-VI
Росош

Так болит голова, что хочется умереть.

Пять часов утра. Проспал до десяти. Выходной день. Пошёл завтракать и опять дома. Люди здесь красивые. Много красивых женских лиц. Разговаривают на искаженном украинском языке. Это русифицированный, безусловно, украинский город. Фамилии давно уже перелицованы на «ов».

Болит голова и сердце.

27-VI
Росошь

Габарити душ наших радянських письменників не відповідають змісту епохи і значення Леніна і Сталіна. Тому і Ленін, і Сталін займають у літературно-кінематографічних і театральних творах лише роль епізодичних персонажей репрезентантів своєї фізичної присутності у подіях і дикторами своїх писань чи промов і більш нічого. Для того, щоб писати про Леніна і Сталіна, треба еквівалентно щось нести у собі їхнє. Горький був останнім великуватим писателем руської землі. А Толстой²¹⁹ — уже літератор — у нього нема пороху. Ніколи письменник не був, по суті кажучи, таким одірваним од народу, таким байдужим до його, таким кабінетно-дачно-прийомним, як зараз. Письменник звилюднів. Він винен у цьому і вища влада, що не подбала про іншу його долю. Письменник перестав бути учителем народу.

27-VI

Габариты душ наших советских писателей не отвечают содержанию эпохи и значению Ленина и Сталина. Поэтому и Ленин, и Сталин занимают в литературно-кинематографических и театральных произведениях лишь роль эпизодических персонажей-репрезентантов своего физического присутствия в событиях, дикторами своих писаний или речей, и более ничем. Для того, чтобы писать о Ленине и Сталине, нужно эквивалентно что-то нести в себе от них. Горький был последним великим писателем русской земли. А Толстой — уже литератор — у него нет пороха. Никогда писатель не был, в сущности говоря, таким оторванным от народа, таким безразличным к нему, таким кабинетно-дачно-приемным, как сейчас. Писатель обесчеловечился. Он виноват в этом — и высшая власть, которая не позаботилась об иной его судьбе. Писатель перестал быть учителем народа.

27-VI

Сьогодні у мене одбувся чудесний діалог з сестрою хазяйки*.

— Скажите мне, почему у вас в России так мило говорят по-украински или на украинско-русском жаргоне?

— Да, здесь многие так разговаривают, больше, чем полгорода.

— Они украинцы?

— Нет. Украинцы это там в Харьковской** и Полтавской области. А у нас это не украинцы. Это хохлы. Мы их хохлами называем. Тут их много, больше половины населения.

— Слава богу, — подумав я, — не перевелися хохлы в руській землі. Так було, есть і буде***

Вот уж поистине, законы святы, да исполнители их лихие супостаты.

Но саме цікаве, що у Россоші української мови чути багато більше, ніж було у Києві. Отаке-то****

27-VI

Перше, що треба***** зразу ж після війни категорично змінити, це всю систему шкільного і дошкільного виховання. Треба переглянути і перетрусити її зверху донизу. І треба ка-

* Сегодня у меня состоялся чудесный диалог с сестрой хозяйки.

** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

*** — Слава богу, — подумал я, — не перевелись хохлы в русской земле. Так было, есть и будет.

**** Но самое интересное, что в Россоши украинскую речь слышно гораздо чаще, чем было в Киеве. Так-то вот.

***** Подчеркнуто карандашом.

тегорично перебудувати становище і роль учителя у суспільстві і в школі. У нас учитель у загоні. Жалюгідне становище учителя матеріальне і моральне, правове, і хибна система виховання — ось причина перша і найголовніша всіх труднощів, що їх несемо ми зараз, ось причина наших перебільшених утрат, хаосу, слабкодухості і прочого, словом всього того, що дає нам перемогу багато-багато дорожчою, ніж це могло бути. Прибитий, неінтелігентний учитель — це величезне зло нашого народу.

Безправний, нешановний, брудний, малоосвічений учитель і такий же малоумний наркомос²²⁰, «око» з усім його авгієвим²²¹ апаратом не можуть забезпечити державі гарну молодь, якою б прекрасною, якими б високими і досконалими не були тези си прагнень компартії.

Народний учитель, учитель народу, серце і сумління села, зразок і предмет наслідування дитини, достойний, чистий, авторитетний, ушанований батьками, — нема, нема у нас народного учителя. Ми зробили з нього безправного попихача любого голови колгоспу, любого дядька — і потонула молодь у неuczтві, у безхарактерності, слабодухості, безвідповідальності і розгильдяйстві. Скучно і нудно, і сумно од нашої невихованості. Глибоко переконаний, що це є одна з причин, чому у нас так багато зрад і одружень наших дівчат з німцями. Обов'язково треба вивчити і простежити цей прикрий соціальний факт. Що зробило з жінкою наше модерне свободне виховання дівчаток у піджаках без мод і без коси.

28-VI*

Первое, что нужно сразу же после войны категорически изменить, это всю систему школьного и дошкольного воспитания. Нужно пересмотреть и перетрясти ее сверху донизу. И надо категорически перестроить положение и роль учителя в обществе и в школе. У нас учитель в загоне. Плачевно положение учителя как материальное, так и нравственное, правовое, и порочная система воспитания — вот причина первая и самая главная всех трудностей, которые несем мы в настоящий момент, вот причина наших сверхпотерь, хаоса, малодушия и прочего, словом, всего того, что делает нашу победу много-много дороже, чем это могло бы быть. Прибитый, неинтеллигентный учитель — это огромное зло нашего народа.

Бесправный, неуважаемый, грязный, малообразованный учитель и такой же малоумный наркомпрос, «око» со всем его авгиевым апаратом не могут обеспечить государству хорошую молодежь, какой бы прекрасной, какими бы высокими и совершенными ни были тезисы стремлений компартии.

Народный учитель, учитель народа, сердце и совесть села, образец и предмет подражания для ребенка, достойный, чистый, авторитетный, уважаемый родителями, — нет, нет у нас народного учителя. Мы сделали из него безправного служку любого председателя колхоза, любого дядьки, — и утонула молодежь в невежестве, в бесхарактерности, слабодушии, безответственности и разгильдяйстве. Скучно и нудно, и грустно от нашей невоспитанности. Глубоко убежден, что это одна из причин, почему у нас так много измен и браков наших девушек с немцами. Обязательно нужно выучить и проследить этот досадный социальный факт. Вот что сделало с женщиной наше современное свободное воспитание девочек в пиджаках без мод и без косы.

28-VI

Почнеться розклад. З'являться агакали²²². Труси і шкурники, і мізерні флюгери, партійні і безпартійні, яким ніколи не було діла до народу, для яких народ існував завжди, як прислуга, як клас, як мужики (Ермлерові огидні «Крестьяне»²²³), труси забудуть про

* Далее в записной книжке вырезан лист (39 по авторской нумерации).

все на світі і пред'являть ще обвинувачення, чому так погано велася війна. А кращих людей багато загине в боях.

Недобрі, ох недобрі вітри подують у нас по війні. Багато дечого доведеться латати, багато перероблювати наново десятками літ. Багато бідності, і недолі, і невдоволень жде наш народ. Що ж маю робити? Буду до смерті, що б там і як би там не склалися часи, творити Ленінове і Сталінове діло, бо як би не загрозувала йому світова небезпека, як би не компрометували його дурноголові наші партійні і безпартійні варвари, спекулянти і дурні, все-таки воно є чеснішим, кращим і найвищим, чого досягла в історії людства чесна людська думка*. Хай я буду бідний, хай скаженітиму од падлюк і лжекомуністів.

Народ — все!**

29-VI

Начнется распад. Появятся агакалы. Трусые и шкурники, и ничтожные флюгеры, партийные и беспартийные, которым никогда не было дела до народа, для которых народ существовал всегда как прислуга, как класс, как мужики (Эрмлеровы отвратительные «Крестьяне»), трусы забудут обо всем на свете и предьявят еще обвинения, почему так плохо велась война. А лучших людей много погибнет в боях.

Недобрые, ох недобрые ветры подуют у нас после войны. Много чего придется латать, много переделывать заново десятки лет. Много бедности, и бед, и невзгод ждет наш народ. Что же я должен делать? Буду до смерти, что бы там и как бы там ни складывались времена, вершить дело Ленина и Сталина, потому что, как бы ни угрожала ему мировая опасность, как бы ни компрометировали его глупые наши партийные и беспартийные варвари, спекулянты и дураки, все-таки оно является честным, лучшим и наивысшим, чего достигла в истории человечества честная человеческая мысль. Пусть я буду беден, пусть буду беситься от подлюг и лжекоммунистов.

Народ — всё!

29-VI

В оповіданні про «Плач у степу»*** треба ввести діалог про релігію. Віра в бога, загробне безконечне життя, і смерть отже як акт переходу до цього життя. Безбожжя, відсутність загробного життя. Утрата всього при смерті. Повна смерть. Зате ясне життя без туману при повній видимості на всі сторони. Власна воля, власна міра речей. Віра в себе, у людину. Розвинути цей тезис, довести його до високого накалу пристрасті обох ворогів.

29-VI

В рассказ «Плач в степи» нужно ввести диалог о религии. Вера в бога, загробную бесконечную жизнь, и смерть как акт перехода к вечной жизни. Безбожие, отсутствие загробной жизни. Потеря всего при смерти. Полная смерть. Зато ясная жизнь без тумана при полной видимости во все стороны. Собственная воля, собственная мера вещей. Вера в себя, в человека. Развить этот тезис, довести его до высокого накала страсти обоих врагов.

29-VI

На к. п. Південно-Західного фронту у дворі, де розміщалося політуправління фронту, відділ інформації, загальний відділ, відділ розвідувальний, посеред двору був колодязь з старим розбитим, майже без дна відром, з якого не можна було набрати води. Поки

* Подчеркнуто карандашом.

** Отчеркнуто карандашом по левому полю.

*** Подчеркнуто карандашом.

ви його витягали, вода з відра встигала вилитися. Сюди приїздило з усього фронту щодня чимало командирів. Всі шукали води по канцеляріям у брудних чайниках, теплої, несвіжої. Часом її зовсім не було. Так продовжувалося щось тижнів з три, поки к. п. не перебрався до другого місця. Я дивився на це. Це був для мене — матеріальний символ. Я не вірив у цих людей. Перемога станеться, незважаючи на їх. Я ніколи не забуду цього розбитого відра на <цямбрі?>*.

29-VI

На к. п. Юго-Западного фронта во дворе, где располагалось политуправление фронта, отдел информации, общий отдел, разведывательный отдел, посреди двора был колодезь со старым разбитым, почти без дна ведром, из которого нельзя было набрать воды. Пока вы его вытаскивали, вода из ведра успевала вылиться. Сюда приезжало со всего фронта ежедневно немало командиров. Все искали воду по канцеляриям в грязных чайниках, теплую, несвежую. Иногда ее вовсе не было. Так продолжалось недели три, пока к. п. не перебрался на другое место. Я смотрел на это. Это был для меня — материальный символ. Я не верил в этих людей. Победа случится, невзирая на них. Я никогда не забуду это разбитое ведро на <цямбре>.

29-VI

— Краще бути удовою героя, ніж жінкою труса і зрадника.

— А ти почім знаєш? Я жить хочу!

Масові явища, як, наприклад, у Білгороді, сожителство дівчат і молодих жінок з німцями, масові одруження, словом, масові прояви самої звичайної юридичної зради батьківщини є одним з найбільш різючих фактів нашої дійсності, фактів, повних драматичної жуті і скорботи. Ця відсутність громадянської гідності, гордості і національної охайності і мужності, якої, я глибоко переконаний, нема у других поневоленіх країнах, це наша дорога розплата за нікчемне погане виховання молоді, за хамську образу виховання дівчини, за нехтування жіночої природи, за неповагу до її, за грубість**, за позбавлення смаку, мод, елегантності, хороших манер і за відсутність безлічі того, що зробило наших жінок і дівчат, їхнє життя скучним і безбарвним. Це розплата також і за нехтування гордості і індивідуальної висоти.

29-VI

— Лучше быть вдовой героя, чем женой труса и изменника.

— А ты почему знаешь? Я жить хочу!

Массовые явления, как, например, в Белгороде, сожителства молодых девушек и молодых женщин с немцами, массовые бракосочетания, словом, массовые проявления самой обычной юридической измены родине являются одним из наиболее поразительных фактов нашей действительности, фактов, полных драматичной жуты и скорби. Это отсутствие гражданского достоинства, гордости и национальной чистоплотности и мужества, которого, я глубоко убежден, нет в других поработанных странах, это наша дорогая расплата за никудышное плохое воспитание молодежи, за хамское унижение воспитания девушки, за пренебрежение женской природой, за неуважение к ней, за грубость, за лишение вкуса, мод, элегантности, хороших манер и за отсутствие множества того, что сделало наших женщин и девушек, их жизнь скучной и бесцветной. Это расплата также и за пренебрежение гордостью и индивидуальностью.

29-VI

* Так в тексте.

** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

Сельце в степу коло ставу. Пахне полином. У небі безліч дрібних пташок. Щебечуть собі, як і щебетали. Тут у сельці політуправління. Виходить, що ми погано тримаємось на березі Оскола. Одступили. Думаю, що півтора місяця, себто до половини августа, ми будемо, очевидно, крутити веремію між Донцем і Доном. А там мусять розпочатися шалені події ураганим темпом. Це буде обоюдний наступ, наш і західний. Отоді буде ламатися гитлерів хребет з таким тріском, якого ще не чув світ. А поки що треба терпіти, терпіти і підтримувати дух людський добрим словом.

30-VI

Сельцо в степи около пруда. Пахнет полынью. В небе множество мелких птичек. Щебечут себе, как и щебетали. Здесь в сельце политуправление. Выходит, что мы плохо держимся на берегу Оскола. Отступили. Думаю, что полтора месяца, то есть до половины августа, мы будем, очевидно, крутить канитель между Донцом и Доном. А там должны начаться безумные события — ураганим темпом. Это будет обоюдное наступление — наше и западное. Тогда будет ломаться гитлеров хребет с таким треском, какого еще не слышал мир. А пока еще нужно терпеть, терпеть и поддерживать дух человеческий добрым словом.

30-VI

У сорок першому році німці зробили дві помилки. По-перше, вони почали воювати з нами під впливом англійського залякування. По-друге, почавши війну, вони пішли на Москву і Ленінград, чого їм зовсім не треба було робити. Їм треба було або не йти і закріпитися на Дніпрі, або рухатися зразу ж на Кавказ, що вони вповні зробити могли. Дурному маніяку і актору Гитлеру захотілося проїхати на білому коні, на білому сідлі по Красній площаді. Тут він і заметався. А саме безглузде, що зараз, застрявши на широченних просторах Радянського Союзу, він повторює, здається, свою помилку. Він знову наступає на курському напрямку і на південно-західному в кінці іюня, перед початком відкриття Другого фронту²²⁴. Це вже зовсім позбавлено найменшого сенсу. Це вже щось вроді наступу для наступу.

В сорок первом году немцы сделали две ошибки. Во-первых, они стали воевать с нами под воздействием английского запугивания. Во-вторых, начав войну, они пошли на Москву и Ленинград, чего им вовсе не нужно было делать. Им нужно было или не идти и закрепиться на Днепре, или двигаться сразу же на Кавказ, что они полностью сделать могли. Глупому маньяку и актеру Гитлеру захотелось проехать на белом коне, на белом седле по Красной площади. Здесь он и заметался. А самое бессмысленное, что сейчас, застряв на необъятных просторах Советского Союза, он повторяет, кажется, свою ошибку. Он опять наступает на курском направлении и на юго-западном в конце июня, перед началом открытия Второго фронта. Это уже совсем лишено даже наименьшего смысла. Это уже что-то вроде наступления ради наступления.

Попрошу М. С. організувати українську армію, бодай український корпус червоного козацтва «Запорожську січ»²²⁵ зі зразковою політчастиною і видатними заслуженими кадрами. Яке б велике це мало значення політичне, яке сильне враження справило б це на народ під час наступу.

30-VI

Попрошу Н. С. организовать украинскую армию, хотя бы украинский корпус красного казачества «Запорожскую сечь» с образцовой политчастью и выдающимися заслуженными кадрами. Какое бы большое это имело политическое значение, какое сильное впечатление произвело бы это на народ во время наступления.

30-VI

— А скажіть, що уявляє собою танковий бій з боку, так би мовити, зорового, картинного? Що це за картина така? — спитали ми з Сурковим²²⁶ полковника Алексея Федоровича Еремина.

— О, це прекрасна картина! Я розумію ваше запитання. Це прекрасна картина. Особливо, ото коли з близької дистанції. Ну а коли вони починають трощити нас, то це вже картина жадлива, дуже неприємна.

Словом, полковник нас зрозумів по-своєму і досить правильно.

Полковник Еремін оповідав довго і гарно. Сам він міцний, спокійний, надзвичайно крепко сколочений, справжній танкіст. Він якийсь прокурений увесь і збитий міцно од частого дотику до метала. Він гарно оповідає про своїх людей. Оповідання танкіста-весельчака просто було прекрасним.

Хазов з трьома машинами кинувся на 27 і всіх понищив у балці.

Цікаво у оповіданні про бій у селі 2-х КВ. Коли німці поховалися за хату, що горіла, як він КВ пройшов через хату і несподівано почав душити німців і т. д. Цікаво, як скаженіли німецькі офіцерики, що водили солдат у бій з тросточками і стеками. Як він їх давив. Оповідання про наступ німецьких трьох танкових колон на Ольховатку на наші закопані танки. Залп.

— А скажите, что представляет собой танковый бой со стороны, так сказать, зрительной, картинной? Что это за картина такая? — спросили мы с Сурковым полковника Алексея Федоровича Еремина.

— О, это прекрасная картина! Я понимаю ваш вопрос. Это прекрасная картина. Особенно, когда с близкой дистанции. Ну а когда они начинают крушить нас, то это уже картина ужасная, очень неприятная.

Словом, полковник нас понял по-своему и достаточно правильно.

Полковник Еремін повествовав довго і красиво. Сам он плотный, спокойный, чрезвычайно крепко скоренный, настоящий танкист. Он какой-то прокуренный весь и сбитый крепко от частого соприкосновения с металлом. Он хорошо рассказывает о своих людях. Рассказ танкиста-весельчака был просто прекрасным.

Хазов с тремя машинами ринулся на 27 и всех уничтожил в балке.

Интересно в рассказе о бое в селе 2-х КВ. Когда немцы спрятались за хатой, которая горела, как его КВ прошел через хату и неожиданно стал душить немцев и так далее. Интересно, как бесились немецкие офицеришки, которые водили солдат в бой с тросточками и стеками. Как он давил их. Рассказ о наступлении немецких трех танковых колонн на Ольховатку на наши закопанные танки. Залп.

Сьогодні знову моя хазяйка, учителька десятилітки, пішла без хліба на поле працювати до колгоспу. Дома лишилася бабуся, без хліба також. Я украв три скибочки хліба у їдальні і попросив Суркова зробити те ж саме. Я приніс бабушці 6 кусочків солдатського хліба. Звичайно, я не думав, що мені доведеться займатися крадіжками. Зроду цього не робив нігде, але довелось, хай бог простить.

Це вже я зробив два рази. Боюсь, що крастиму потроху й далі. Шкода мені бабушку. А мої нещасні батько і мати загинули, певно, уже під німцями. З голоду.

Сегодня опять моя хозяйка — учительница десятилетки — пошла без хлеба на поле работать на колхоз. Дома осталась бабушка — тоже без хлеба. Я украл три ломтика хлеба в столовой и попросил Суркова сделать то же. Я принес бабушке 6 кусочков солдатского хлеба. Конечно, я не думал, что мне придется заниматься кражами. Отроду этого не делал нигде, но пришлось, пусть бог простит.

Это уже я сделал два раза. Боюсь, что буду красть понемногу и дальше. Жаль мне бабушку. А мои несчастные отец и мать погибли, вероятно, уже под немцами. От голода.

Був сьогодні на аеродромі важкого полку «Бостонів»²²⁷. Під'їздимо до убогої хатини (штаб). Біля хатини на очеретяній купі лежать, сплять, десятка півтора-два льотчиків. Полковник. Якесь тавро смутку було на всіх їх. Це перше, що я відчув. Я не помилився, на жаль. Перед нашим приїздом у них не вернулося з бою сім «Бостонів» з-під Волохоновки. Полковник трохи не плаче. Комісар теж. Так мені стало сумно. Я увесь пройнявся їхнім смутком. Бідні літаки. Як вони вилітали у четверту бомбарду. Горе, що у них нема своїх винищувачів.

I-VI<I>

Был сегодня на аэродроме полка тяжелых «Бостонов». Подъезжаем к убогой хате (штаб). Около хаты на камышовой куче лежат, спят, десятка полтора-два летчиков. Полковник. Какое-то клеймо печали было на всех на них. Это первое, что я почувствовал. Я не ошибся, к сожалению. Перед нашим приездом у них не вернулось из боя семь «Бостонов» из-под Волохоновки. Полковник чуть не плачет. Комиссар тоже. Так мне стало грустно. Я весь проникся их печалью. Бедные самолеты. Как они вылетали в четвертую бомбардировку. Горе, что у них нет своих истребителей.

I-VI<I>

З оповідань Кучера²²⁸. Про поведінку певного елемента у Одесі. Чи захищали вони Одесу? Ні, повтікали, як руді миші з корабля. Покидали партбілети, повтікали в Азію. Один оратор, «пафосник», був мобілізований. По дорозі на позицію за містом уже він попросився вийти з строю перев'язати обмотку. Дозволили. Перев'язував, поки не стемніло, а потім у кукурудзу та й переночував там, боячись навіть побігти назад. Ніч була бурна, гучна. Ранком виліз з кукурудзи і зразу ж напорвся на роту румун. Кинув зброю, підняв руки догори.

— Господа, я здаюся, я не комуніст, я ненавиджу радянську владу, помилуйте.

Проте румуни нічого йому не одповіли. Вони не знали мови, крім того, вони були полонені.

— Ти що це робиш, гадюка? — крикнули конвоїри-бійці, яких з переляку «патетик-пафосник» не помітив. Да по морді.

Так і повели вони його поперед румун до роти, а потім розстріляли, як бидло паршиве.

Из рассказов Кучера. О поведении определенного элемента в Одессе. Защищали ли они Одессу? Нет, побегали, как рыжие мыши с корабля. Покидали партбилеты, драпанули в Азию. Один оратор-«пафосник» был мобилизован. По пути на позицию уже за городом он попросился выйти из строя перевязать обмотку. Позволили. Перевязывал, пока не стемнело, а затем в кукурузу, да и переночевал там, боясь даже побежать назад. Ночь была бурной, громкой. Утром вылез из кукурузы и сразу же напоролся на роту румын. Бросил оружие, поднял руки вверх.

— Господа, я сдаюся, я не коммунист, я ненавижу советскую власть, помилуйте.

Однако румыны ничего ему не ответили. Они не знали языка, кроме того, они были пленные.

— Ты что это делаешь, гадюка? — крикнули конвоиры-бойцы, которых от испуга «патетик-пафосник» не заметил. Да по морде.

Так и повели они его впереди румын к роте, а затем расстреляли, как быдло паршивое.

А злоді<ів> було в Одесі, а шахраїв шоферів, що розкрадали машинами все, що падалось під руку! А ненавиділи їх наші українські хлопці, що захищали Одесу. Гидко згадувати.

А воров було в Одессе, а воров-шоферов, которые разворовывали машинами все, что попадалось под руку! А ненавидели их наши украинские хлопцы, которые защищали Одессу. Тошно вспоминать.

В підбитому танку: «Останні хвилини. Уже обливають бензином. Зараз будем горіти. Умрем, але перемога буде за нами. Прощайте, товариші»*

Так побивалися у танку до останнього Шишов, Соловйов, Дормидонов**

— Товариші, він же убив 300 німців, — шептали коло пораненого.

— Не знаю. Я їх не числив. Я їх бив, — хрипів поранений***

У Севастополі політрук Ткаченко кинувся з бомбами під танк і зірвався, загородивши дорогу. Атака танків була ліквідована****

«За появу на вулиці до схід сонця — смерть, за появу по заході сонця — теж смерть»*****

Україна бореться, читаю в газетах. Україна розчарувала німців. Не сіє, не оре. Пустують лани широкополі. Не буде гитлеру***** хліба. Як би не насаждав він «десятихатки»²²⁹, як би не притісняв людей. Бореться. Не хочу, мовляв, і не буду сіяти, пишуть пафосники Лільченки-Лілини, прекрасно знаючи, що не орють, бо нікому і нічим орати, бо нічим сіяти. Нема вже на Україні ні реманенту, ні людей. Люде б'ються на фронтах, повбивані, вимерли з голоду. Уже забираються у містах і селах прямо з вулиць і увозяться мільйонами до Німеччини молоді жінки і дівчатка у бардаки, у батраки, у рабство, на дорожні роботи, на риття ровів, траншей, будують проти нас величезні фортеці попід Київом, Варшавою, Львовом, гинуть тисячами і загинуть усі, бо повороту додому уже їм не буде. А якщо й буде, то не на радість і спокій і не на роботу, а в заслання і в поругу на все життя по Сибірам та Казахстанам, як «німецьким запроданцям, фашистським слугам, зрадникам батьківщини». А з Сибіру і Казахстан повернуться на Україну хазяїнами утікачі, ті, що на початку війни повтікали з чомоданами у грузовиках і поїздах, спасаючи свою вонючу шкуру на англійському кордоні. Які великі страждання! В яку безодню горя упав мій народ і скільки горя ще жде його в майбутньому! Поділять його знову. Роз'єднають, бодай не з'єднували, розженуть, як журавлиний клин у бурю, та ще й обвинуватять, що не звідти сонце сходить, не туди заходить.

2-VII

* В подбитом танке: «Последние минуты. Уже обливают бензином. Сейчас будем гореть. Умрем, но победа будет за нами. Прощайте, товарищи».

** Так отбивались в танке до последнего Шишов, Соловьев, Дормидонов.

— Товарищи, он же убил 300 немцев, — шептали вокруг раненого.

— Не знаю. Я их не считал. Я их бил, — хрипел раненый.

*** В Севастополе политрук Ткаченко ринулся с бомбами под танк и взорвался, загородив дорогу. Атака танков была ликвидирована.

**** «За появление на улице до восхода солнца — смерть, за появление после заката солнца — также смерть».

***** Так в тексте.

Украина борется, читаю в газетах. Украина разочаровала немцев. Не сеет, не пашет. Пустуют поля широкие. Не будет гитлеру хлеба. Как бы ни насаждал он «десятихатки», как бы ни притеснял людей. Борется. Не хочу, говорил, и не буду сеять, пишут пафосники Лильченко-Лилины, прекрасно зная, что не пашут, потому что некому и нечем пахать, потому что нечем сеять. Нет уже на Украине ни инвентаря, ни людей. Люди бьются на фронтах, их убивают, они умирают от голода. Уже забираются в городах и селах прямо с улиц и вывозятся миллионами в Германию молодые женщины и девушки в бардаки, в батраки, в рабство, на дорожные работы, на рытье рвов, траншей, строят против нас огромные крепости под Киевом, Варшавой, Львовом, погибают тысячами и погибнут все, потому что возврата домой уже им не будет. А если и будет, то не на радость и покой и не на работу, а на ссылку и на надругательство на всю жизнь по Сибири и Казахстанам, как «немецким предателям, фашистским слугам, изменникам родины». А из Сибири и Казахстана вернутся на Украину хозяевами беглецы, те, что в начале войны убежали с чемоданами в грузовиках и поездах, спасая свою вонючую шкуру на английской границе. Какие великие страдания! В какую бездну горя упал мой народ, и сколько бедствий еще ждет его в будущем! Разделят его опять. Разъединят, как будто и не соединяли, разгонят, как журавлиный клин в бурю, да еще и обвинят, что не оттуда солнце всходит, не туда заходит.

2-VII

У тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році возз'єдналася Україна Східна і Західна²³⁰. Шість довгих століть колихали роз'єднані у катастрофі половини у бурях, у крові, у поті. Шість століть ріжні чужинці точили з половин соки і кров, учили по-ріжному молитися, рухатися, думати. Шість століть отруювано ріжними отрутами, нагрівано ріжними огнями, освітлювано ріжними світлами і печено на ріжних сковородах, і смажено по-ріжному.

Половини сестри забували одна одну, не пізнавали часом, гнобили несвідомо чи невольно. Нарешті розідралося небо, попадали, зникли вороги. Сестри найшли одна одну, збіглися близнята, крикнули од радості, заплакали, обнялися. Вибух півтисячолітньої приспаної правди був такий сильний, що на мить одну ніби освітив увесь світ. Щасливий був той, хто це бачив, хто плакав тут од радості, у кого палало серце.

Обнялися. Стиснули, притиснулися одна до одної і... не зійшлися. Розімкнулися обійми, радість уступила місце непевності, непевність сумніву, сумнів замінився здивуванням, здивування розчаруванням, а потім гнівом і обуренням. Хтось сказав — сказано було, що треба ув'язнювати, гнобити, стріляти у спину, висилати, зневажати, плювати в душу, ганьбити, не прощати, нічого не простити!!!*

І розі<й>шлись, скривавлені, розмотовані, забуті богом, обдурені богом і людьми, на радість ворогам. Розірвались знову в ще більшій світовій трагедії, щоб більш уже ніколи не з'єднатись і зникнуть поодинокі в небуття.

Чи ж народ безсмертний? Чи невмирущий він в кінченості своєї долі? Смертний, як і все, що живе. Все йде, все минає. А невмирання наше, довге українське, чи ж є воно життя, чи тільки кволе жалюгідне існування? Нас, кажуть, більш за добру європейську державу. Ми є і нас нема. Де ми?

«Сейчас України нет! И украинские кадры кинематографии нам не нужны. Пусть сражаются. Отвоюем Украину, тогда снова будем заниматься», — рече черговий ублю-

* Подчеркнуто карандашом.

док з Гнезди́ківського прову́лку²³¹ Большаков. Я не одповів нічого. Я кинув сам кіно і поїхав визволяти Україну на фронт. Може, я той лев, що пішов умирати у пустелю. Може, Дон Кіхот. Мені однаково уже, коли і що і хто про мене скаже. Чи буде жити мое ім'я, создателя українського кіно. Чи ні. Мені байдуже. Чи буду я і далі в первих лавах, чи вмру в безвісти, чи розлечусь од бомби десь отут — мені однаково. Я не хочу жити краще свого народу, я не можу і не хочу жити і бачити нищення і копання мого народу. Я хочу розділити його долю вповні, ущерть і без оглядки.

2-VII

В тысяча девятьсот тридцать девятом году воссоединилась Украина Восточная и Западная. Шесть долгих веков метались разьединенные в катастрофе половины в бурях, в крови, в поту. Шесть веков разные чужестранцы высасывали из половин соки и кровь, учили по-разному молиться, двигаться, думать. Шесть веков отравляли разными ядами, жгли разными огнями, освещали разным светом и поджаривали на разных сковородах, и жарили по-разному.

Сестры-половины забывали друг друга, не узнавали временами, притесняли бессознательно или невольно. Наконец, разодралось небо, попадали, исчезли враги. Сестры нашли друг друга, сбежались близнецы, крикнули от радости, заплакали, обнялись. Взрыв полтысячелетней усыпленной правды был такой сильный, что на одно мгновение будто осветил весь мир. Счастлив был тот, кто это видел, кто плакал здесь от радости, у кого пылало сердце.

Обнялись. Сжали, прижались друг к другу и... разошлись. Разомкнулись объятия, радость уступила место неуверенности, неуверенность сомнению, сомнение сменилось удивлением, удивление разочарованием, а затем гневом и возмущением. Кто-то сказал, сказано было, что нужно заключать, притеснять, стрелять в спину, высылать, презирать, плевать в душу, позорить, не прощать, ничего не прощать!!!

И разошлись, окровавленные, расхристанные, забытые богом, обманутые богом и людьми, на радость врагам. Разорвались опять в еще большей мировой трагедии, чтобы более уже никогда не соединиться — и исчезнуть поодиночке в небытии.

Бессмертен ли народ? Бессмертен ли он в конечной своей судьбе? Смертный, как и все, что живет. Все идет, все проходит. А неумиране наше, длинное украинское, жизнь ли оно, или только хилое жалкое существование? Нас, говорят, больше, чем в хорошем европейском государстве. Мы есть — и нас нет. Где мы?

«Сейчас Украины нет! И украинские кадры кинематографии нам не нужны. Пусть сражаются. Отвоюем Украину, тогда снова будем заниматься», — изрекает дежурный ублюдок из Гнезди́ковського переулку Большаков. Я не ответил ничего. Я сам бросил кино и поехал освобождать Украину на фронт. Может, я тот лев, который пошел умирать в пустыню. Может, Дон Кихот. Мне все равно уже, когда и что и кто обо мне скажет. Будет ли жить мое имя, создателя украинского кино. Или нет. Мне все равно. Буду ли я и дальше в первых рядах, умру ли без вести, разлечусь ли от бомбы где-то здесь — мне безразлично. Я не хочу жить лучше своего народа, я не могу и не хочу жить и видеть уничтожение и закапывание моего народа. Я хочу разделить его судьбу полностью, сполна и без оглядки.

2-VII

Сьогодні німці розгромили нашу Двадцять першу армію. Прогнали її за Оскол. Розбомбили на Осколі всі чотири переправи. Ми потопили свої гармати і багато гармат покидали на німецькому уже березі. От і уявіть собі таку картину. Вперед уплав перепливає німець Оскол і кричить «рус, здавайся!» Нічого не скажеш — це мужність і гордість. І тікають перед ними наші драгуни слабодухі, куди попало, покидавши зброю і чоботи.

Громить авіація, оперативна і моторна, як сатана.

Дожене він нас до Дону, як пить дасть. А там ударить по Південному фронту і на Кавказ. А по всій Україні хватає жінок і підлітків і будує фортеці під Полтавою, Києвом, Збручем, Варшавою.

— Рус, здавайся! — кричить фриц, перепливаючи Оскол.

— Здавайся, рус, капут! — кричить розбійник, падаючи під нашим автоматом. Як шкода, що не поміщаємо ми його листів додому. А виходить так, читаючи газети, всі німці тільки й думають, як би скоріше здох Гітлер і скінчилася війна.

Ми кричимо в газетах — ненавидьте німців! Чого ж їх ненавидіти, коли щодня в інформбюро-сводках ми читаємо протилежне — щодня бідні німці пишуть, що війни не хочуть і не вірять у перемогу. За що ж їх ненавидіти? Їх жаліти хочеться? Так виходить? Яка убога, беззуба і невинахідлива наша пропаганда, мертва і слабодуха. Труслива і жантільна. Відділ агітації і пропаганди убогий. А штаб фронту обріс АХО столовками і прочим тягарем. Непотрібним і паскудним.

Штаб фронту треба б скласти з двадцяти осіб і при них 500 ідеальних живих, моторизованих, связистів. Щоб усе було бистро, ясно, щоб не мучили рвані дроти, а щоб радували динамічні безстрашні люде-гонці. І хоч один хороший режисер.

2-VI<I>

Сегодня немцы разгромили нашу Двадцать первую армию. Прогнали ее за Оскол. Разбомбили на Осколе все четыре переправы. Мы потопили свои пушки и много пушек бросили на немецком уже берегу. Вот и представьте себе такую картину. Вперед вплавь переплывает немец Оскол и кричит: — «Рус, сдавайся!» Ничего не скажешь — это мужество и гордость. И убегают перед ними наши драгуны слабодушные, куда попало, побросав оружие и сапоги.

Громит авиация, оперативная и проворная, как сатана.

Прижмет он нас к Дону, как пить дать. А там ударит по Южному фронту и на Кавказ. А по всей Украине хватает женщин и подростков и строит крепости под Полтавой, Киевом, на Збруче, под Варшавой.

— Рус, здавайся! — кричит фриц, перепливая Оскол.

— Сдавайся, рус, капут! — кричит разбійник, падає під нашим автоматом. Как жаль, что не помещаем мы его письма домой. А выходит так, читая газеты, все немцы только и думают, как бы скорее здох Гітлер и окончилась война.

Мы кричим в газетах — ненавидьте немцев! Чего же их ненавидеть, когда ежедневно в информбюро-сводках мы читаем противоположное — ежедневно бедные немцы пишут, что войны не хотят и не верят в победу. За что же их ненавидеть? Их жалеть хочется? Так выходит? Какая убогая, беззубая и неизобретательная наша пропаганда, мертвая и слабодушная. Трусливая и жантільная. Отдел агитации и пропаганды убогий. А штаб фронту оброс АХО столовками и прочим грузом. Ненужным и дрянным.

Штаб фронту нужно бы составить из двадцати лиц и при них 500 идеальных живых, моторизованных, связистов. Чтобы все было быстро, ясно, чтобы не мучили рваные провода, а чтобы радовали динамические бесстрашные люди-гонцы. И хоть один хороший режиссер.

2-VI<I>

Ах, коли б вистачило мені сили й часу, написав би я роман про визволення Західної України, про возз'єднання наших народів і про все, про все, що з цього вийшло, що говорили і говорять, кому влетіло. І як народ український фактично був тут не при чім. Як возненавиділи, розійшлися на віки. Про оцю трагедію би написати роман на тисячі три градусів температури і вилити в нього увесь свій біль, усю тугу, усі свої скорботи і поради, якщо б подумати було ще можна, що тут, мо, є таке щось не безпорадне.

2-VII

Ах, если бы хватило мне сил и времени, написал бы я роман об освобождении Западной Украины, о воссоединении наших народов и обо всем, обо всем, что из этого вышло, что говорили и говорят, кому влетело. И как народ украинский фактически был здесь не при чем. Как возненавидели, разошлись на века. Об этой трагедии бы написать роман на тысячи три градуса температуры и излить в нем всю свою боль, всю тоску, все свои скорби и советы, если бы подумать было бы еще можно, что здесь, может, ещё осталось что-то не беспомощное.

2-VII

Це могло би вийти величезне полотно, голос тисячоліття, всесвітній крик, новий кобзар у прозі. Настольна книга мільйонів, що ще не втратили уміння плакати*.

Це була б книга для всіх грядущих нащадків наших — реквієм народу, коли присуджено йому умерти в цім двадцятому столітті, чи кормча книга для борців, що вірять у життя і роблять його і життя його коли не ошукає.

— Боже, поможи мені написати оцю книгу! — кричав би я і просив би я. Та бога вже немає, а є утома в голові і хворе серце і безліч щоденних робіт і «Довліє дневі злоба его».

2-VII

Это была бы книга для всех грядущих наследников наших — реквием народа, если суждено ему умереть в этом двадцатом веке, кормчая книга для борцов, которые верят в жизнь и делают ее, и жизнь его никогда не обманет.

— Боже, помоги мне написать эту книгу! — кричал бы я и просил бы я. Но бога уже нет, а есть усталость в голове и больное сердце и множество повседневных работ и «Довлеет дневи злоба его».

2-VII

В чомусь самому дорогому і важливому ми, українці, безумовно, є народ другорядний, поганій і нікчемний. Ми дурний народ і невеликий. Ми народ безцвітний. Наша нелюбов один до одного, непошана, наша відсутність солідарності і взаємопідтримки, наше наплювательство на свою долю і долю своєї культури абсолютно разучі і, об'єктивно, абсолютно не викликаючи до себе ні в кого добрих почуттів, бо ми їх не заслуговуємо. Вся наша нечулисть, трусость-боягузництво, наше предательство і пилатство²³², і грубість, і дурість під час всієї історії воз'єднання Східної і Західної України є, по суті кажучи, цілковитим обвинительним актом, є чимсь, чого історія не повинна нас простити, є чимсь, за що людство повинно нас презирати, як щоб воно, людство, <ні> думало про нас.

У нас абсолютно нема правильного проектування себе в оточенні дійсності і в історії. У нас не державна, не національна, не народна психіка. У нас нема справжнього почуття гідності, і поняття особистої свободи існує у нас, як щось індивідуально-анархістичне, як почуття волі (звідси індивідуалізм і атаманство), а не як народно-державне розуміння (марксівське) свободи як усвідомленої необхідності. Ми — вічні парубки. А Україна наша вічна вдова. Ми удовині діти.

2-VII

В чем-то самом дорогом и важном мы, украинцы, безусловно, народ второстепенный, плохой и никчемный. Мы глупый народ и невеликий. Мы народ бесцветный. Наша нелюбовь друг к другу, не-

* Это могло бы выйти масштабное полотно, голос тысячелетия, всемирный крик, новый кобзарь в прозе. Настольная книга миллионов, которые еще не утратили умения плакать.

уважение, наше отсутствие солидарности и взаимоподдержки, наше наплевательство на свою судьбу и судьбу своей культуры абсолютно разительные и, объективно, абсолютно не вызывающие к себе ни у кого добрых чувств, ибо мы их не заслуживаем. Вся наша нечуткость, трусость-малодушие, наше предательство и пилатство, и грубость, и глупость во время всей истории воссоединения Восточной и Западной Украины есть, в сущности говоря, сплошной обвинительный акт, что-то, чего история не должна нам простить, что-то, за что человечество должно нас презирать, что бы оно, человечество, <ни> думало о нас.

У нас абсолютно нет правильного проектирования себя в окружающей действительности и в истории. У нас нет государственная, не национальная, не народная психика. У нас нет настоящего чувства достоинства, и понятие личной свободы существует у нас, как что-то индивидуально-анархистичное, как чувство воли (отсюда индивидуализм и атаманство), а не как народно-государственное понимание (марксовское) свободы как осознанной необходимости. Мы — вечные юнцы. А Украина наша — вечная вдова. Мы вдовьи дети.

2-VII

Скільки Вороніжчини, Курщини, Стародубщини, Донщини заселено виключно українцями? Чому не приєднані вони до України УСРР по етнографічному принципу? Адже не збиралися ми з Росією воювати, ані сваритися. Одна ж сім'я. А так живуть собі в Росії «хахли», як і жили, навіть мову свою у школах учити забороняють, як при батькущі царі.

2-VII

Скільки Воронежской, Курской, Стародубской, Донской земли заселено исключительно украинцами? Почему не присоединены они к Украине УССР по этнографическому принципу? Ведь не собирались мы с Россией воевать, ни ссориться. Одна же семья. А так живут себе в России «хахлы», как и жили, даже язык свой в школах учить запрещают, как при батюшке-царе.

2-VII

— Ми одступаємо. Німці тіснять нас. Вони доженуть нас скоро до Дону! «Рус, здавайся!» — кричать фриці, ідучи у психічну атаку. «Рус, здавайся», — кричать вони, перпливаючи уплав річки під кулеметами!

Так доки ж ми будемо одступати? Доки ми будемо оддавати німцям свою землю, своїх матерів, дітей, батьків? Досить одходити! Гитлер жене німців уперед, обіцяючи кожному все більші і більші земельні ваші ж куски. «Рус, здавайся!» — це крик грабіжника і вбивці уже у нас у хаті! Товариші, ні кроку назад! Хотять вони землі? По два метри на душу, не більше. От лозунг сьогоднішньої боротьби.

— Так що ж ви радите, умирати під огнем?

— Так, умирати під огнем або перемагати! Перемагати або вмирати. Досить бігати! Перемагати, не боячись смерті. Побідити! Умерти! Не одходити.

— Товаришу, умирати, це ще не значить забезпечити перемогу. Треба не умирати, а воювати. А наше начальство погано воює, ви розумієте. Погано воює, себто дешево продає нас смерті. Страшна не смерть — страшна мала ціна смерті.

— Брешете! Це бараняча теорія. Кожний сам собі знаходить ціну смерті. Хіба мало було героїв, що продавали своє життя за 200—300 німецьких смертей! Були вони такі герої!

— Були.

— Треба преклонятися перед їх іменами, треба гордитися їми цілі століття?

— Треба.

— Вони є краса нашого народу, нашого часу?

— Так.

— Так нащо ж ви втікли з тієї землі, де вони пролили свою кров? Нащо ви образили їхню пам'ять? Мовчите?

— А що ж по-вашому, треба було всім умерти там?

— А німець, що пливе на вас і кричить: «Рус, здавайся», — що ви думаете не вмер!

— Умер, бо я ж його убив.

— Так убив і втік, бо плив уже другий. Значить, не всі вони вмирають? От і ви б не всі вмерли.

— Замовкніть. Я не хочу з вами розмовляти.

Командир примовк. Потім він підвів голову і подивився на захід. У його блищали очі. Видно, багато гіркого пригадав він у цю мить, багато трудного. Сльози підкотилися десь із самої глибини його загартованої у бойових незгодах душі.

— Прости їх, Ткаченко, прости, мій любий герою, — сказав він тихо. — Даремно ти кинувся з бомбами під танк, даремно вибухнув ти вище дерев з танком. Ти думав, що захищаєш рівних. А ми не рівні. Ми втекли. Прощай, ми забудем тебе, щоб не ворушити свою совість, щоб не дражнити свої слабкодухі натури!

— Прощай, Ткаченко! Дурний ти був і нерозумний, тікав би краще, як твої сусіди по роті тікають.

— Мовчїть, тов<ариш> командир, не рїжте нас. Товариші, ми показалися* Назад. Рвонулася рота назад і видушила німецький полк.

2-VII**

— Мы отступаем. Немцы теснят нас. Они прижмут нас скоро к Дону! «Рус, сдавайся!» — кричат немцы, идя в психическую атаку. «Рус, сдавайся», — кричат они, переплывая вплавь реки под пуле-метами!

Так сколько же мы будем отступать? Сколько мы будем отдавать немцам свою землю, своих матерей, детей, родителей? Хватит отходить! Гитлер гонит немцев вперед, обещая каждому все больше и больше земли вашей же куски. «Рус, сдавайся!» — это крик грабителя и убийцы уже у нас в доме! Товарищи, ни шагу назад! Хотят они земли? По два метра на душу, не больше. Вот лозунг сегодняшней борьбы.

— Так что же вы советуете, умирать под огнем?

— Да, умирать под огнем или побеждать! Побеждать или умирать. Хватит бегать! Побеждать, не боясь смерти. Победить! Умереть! Не отходить.

— Товарищ, умирать это еще не значит обеспечить победу. Нужно не умирать, а воевать. А наше начальство плохо воюет, вы понимаете. Плохо воюет, то есть дешево продает нас смерти. Страшна не смерть — страшна малая цена смерти.

— Врете! Это баранья теория. Каждый сам себе находит цену смерти. Мало ли было героев, которые продавали свою жизнь за 200—300 немецких смертей! Были они такие герои!

— Были.

— Нужно преклоняться перед их именами, нужно гордиться ими целые века?

— Нужно.

— Являются ли они красотой нашего народа, нашего времени?

— Да.

* Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

** Далее вырван 1 лист (50 по авторской нумерации).

— Так отчего же вы бежали с той земли, где они пролили свою кровь? Почему вы оскорбили их память? Молчите?

— А что же, по-вашему, нужно было всем умереть там?

— А немец, который плывет на вас и кричит: «Рус, сдавайся», — что вы думаете не умер!

— Умер, потому что я же его убил.

— Так убил и убежал, потому что плыл уже второй. Значит, не все они умирают? Вот и вы бы не все умерли.

— Замолчите. Я не хочу с вами разговаривать.

Командир примолк. Потом он поднял голову и посмотрел на запад. У него блестели глаза. Видно, много горького вспомнил он в это мгновение, много тяжелого. Слезы подкатили откуда-то из самой глубины его закаленной в боевых невзгодах души.

— Прости их, Ткаченко, прости, мой дорогой герой, — сказал он тихо. — Зря ты кинулся с бомбами под танк, зря взлетел ты выше деревьев с танком. Ты думал, что защищаешь равных. А мы не равны. Мы убежали. Прощай, мы забудем тебя, чтобы не шевелить свою совесть, чтобы не дразнить свои малодушные натуры!

— Прощай, Ткаченко! Глупый ты был и неумный, убежал бы лучше, как твои соседи по роте убегают.

— Молчите, тов<арищ> командир, не режьте нас. Товарищи, мы рехнулись. Назад.

Рванулась рота назад и выдавила немецкий полк.

2-VII

— А як же ж його так довго жити одній? Трудно жити без живого тіла»*

Самим кращим наочним приладдям німецької контрпропаганди у своїх частинах є зовнішній вигляд наших людей. Наші хати, двори, долівки, нужники, сільради, церковні руїни, мухи, бруд. Одним словом, все те, що викликає почуття жаху у європейської людини, і що наші великі правителі і їх великоміські підлабузники-самобрехи не бачать і не хочуть бачити через одірваність од народу і через одірваність од сучасного рівня пересічного європейського укладу речей.

Самым лучшим наглядным пособием немецкой контрпропаганды в своих частях является внешний вид наших людей — наши дома, двory, полы земляные, нужники, сельсоветы, церковные руины, мухи, грязь. Одним словом, все то, что вызывает чувство ужаса у европейского человека, и что наши великие правители и их вельможные подхалимы-самобрехи не видят и не хотят видеть из-за оторванности от народа и оторванности от современного уровня средневропейского уклада вещей.

Треба написати статтю для «Известий» про Україну «Україна бореться»^{233**}

Запропоную видати урядовий приказ про нагородження наших орденоносців землею чи квартирами. До кожного ордену гектар землі у селі або квартиру у місті. Чимсь же треба рятувати державу.

Предложу издать правительственный приказ о награждении наших орденоносцев землей или квартирами. К каждому ордену гектар земли в селе или квартиру в городе. Чем-то же ведь надо спасти государство.

* — А как же так долго жить одной? Трудно жить без живого тела.

** Нужно написать статью для «Известий» об Украине «Украина борется».

Я придумав собі чин — Домовик 1-го рангу*

«Людина міряється не з ніг до голови, а від голови до неба»** (Конфуцій²³⁴)***

Тікаєм з Россоши за Дін. Цілий день німці бомбардують. Щось горить в районі залізниці. Над пожегом величезна дивного кольору хмара. Грізна і незвичайна по кольорам. Тікають машини. Цілий день шофери вовтузяться під машинами. Гидко дивитися на цю мерзотну неорганізованість і оляпуватість. Пропав день.

6-VI<I>

Убегаем из Россоши за Дон. Целый день немцы бомбардируют. Что-то горит в районе железной дороги. Над пожаром огромная странного цвета туча. Грозная и необычная по цветам. Уезжают машины. Целый день шоферы возятся под машинами. Гадко смотреть на эту гнусную неорганизованность и аляповатость. Пропал день.

6-VI<I>

Сьогоднішня наша евакуація є абсолютно кристалічно типічним явищем нашої війни. Якість війни — це якість організації суспільства, народу. Вся наша фальш, вся тупість, все безм'язе і безмозгле ледарство, увесь наш псевдодемократизм, перемішаний з сатрапством, — все вилізає боком і котить нас, як перекотиполе по степах, по степах, по пустелям. І над всім цим — «ми победім!» Звичайно, победім <...>**** в якій ми опинилися. Але ми, <...>****, в кінці кінців, самі переможені ходом історії і економічних кон'юктур.

6-VII

Сегодняшняя наша эвакуация является абсолютно кристаллически типичным явлением нашей войны. Качество войны — это качество организации общества, народа. Вся наша фальшь, вся тупость, все бесхребетное и безмозглое лентяйничанье, весь наш псевдодемократизм, перемешанный с сатрапством, — все вылезает боком и катит нас, как перекати-поле по степям, по степям, по пустыням. И над всем этим — «мы победим!» Конечно, победим <...>, в которой мы очутились. Но мы <...>, в конце концов, сами побежденные ходом истории и экономических конъюнктур.

6-VII

Антикультурний стиль життя нашого народу — антикультурний стиль війни. Відсталий стиль життя породив відсталий стиль війни*****

Баби приходили до антирелігійного музею молитися богу. Вони молилися перед хрестом, ризами, Євангеліями. Вони купували квитки в музей і ці квитки берегли за іконами.

Бабы приходили к антирелигиозному музею молиться богу. Они молились перед крестом, ризами, Евангелиями. Они покупали билеты в музей и эти билеты берегли за иконами.

* Я придумал себе чин — Домовой 1-го ранга.

** Подчеркнуто карандашом.

*** «Человек меряется не с ног до головы, а от головы до неба» (Конфуций).

**** Далее густо зачеркнута одна строка.

***** Далее густо зачеркнуты две строки.

Антикультурный стиль жизни нашего народа — антикультурный стиль войны. Отсталый стиль жизни породил отсталый стиль войны.

Учора ми втекли з Россоши. Німці громили вокзал 16 юнкерсами. Був величезний пожар, кілька пожарів. Через Дін переправлялися уночі. Переночували за Доном. У 5 годин ранку 6 юнкерсів уже громило наші мости. Тремтіла земля і плакали люде. Люде і тут українські. Старовинно українські, хороші, роботящі. «Їжте, товариші, молоко, завтра в Росії уже вам ніхто не дасть». Під Россошю німці були в 40 кілометрах. Наша 21 знищена і ще якісь.

Ми прибули в город Калач. Сидимо на пісках у куцах біля города, а над нами уже журчить німецький розвідник. Отже, Україна у німців уся. Кажуть, вся засіяна і оброблена і буде з хлібом, а ми будемо пухнути з голоду зимою.

Як далеко! Скільки доведеться одвойовувати назад! Скільки лиха наробили. Сердюки²³⁵, проте, несправимі. Як нас мусить зневажати народ.

7-VII

Вчера мы сбежали из Россоши. Немцы громили вокзал 16 юнкерсами. Был огромный пожар, несколько пожаров. Через Дон переправлялись ночью. Переночевали за Доном. В 5 часов утра 6 юнкерсов уже громили наши мосты. Дрожала земля и плакали люди. Люди и тут украинские. Старинно-украинские, хорошие, трудолюбивые. «Ешьте, товарищи, молоко, завтра в России уже вам никто не даст». Под Россошью немцы были в 40 километрах. Наша 21 уничтожена и еще какие-то.

Мы прибыли в город Калач. Сидим на песках в куцах около города, а над нами уже журчит немецкий разведчик. Следовательно, Украина у немцев вся. Говорят, вся засеянная и обработанная и будет с хлебом, а мы будем пухнуть от голода зимой.

Как далеко! Сколько придется отвоевывать назад! Сколько беды наделали. Сердюки, однако, несправимы. Как нас должен презирать народ.

7-VII

Не було у нас культури життя — нема культури війни. Тому й страдаємо багато й по-дурному. Ніщо не проходить даром, сатрапство і дурість особливо

З Калача по приказу начполітуправління нас і мене, раба божого, перевели жити до хутора.

Поселився у діда Ягора Швеця, або Шевцова, як пишеться уже цей етнографічний полтавський раритет. Неписьменний, темний український дід з бабою. На війні чотири сини. Похоже, що їх уже нема в живих. Баба чимсь трохи нагадує мою матір. Отакі-то «Шевцовы». Тут чудесний старий сад з горлицями і безліччю інших пташок, травою, стежкою і такою благодатною тишею, що й не віриться про війну. Я снідав сьогодні з дідом. Перед сніданням він помолився богу і після снідання тричі перехрестився до великих темних своїх богів і промовив: «Слава тобі, господи». Це було сказано так просто і законно і так переконливо, як учора він, увійшовши до хати і побачивши мене, сказав на повідомлення своєї баби про мене як постояльца — «Хай буде». Так мені чомусь стало приємно і весело, що я трохи не засміявся. У діда дуже цікаве лице, він лисий трохи, з білою бородою Миколи угодника, з добрим носом, зморшками і веселими очима. Йому 75 років. Двадцять п'ять <...>”

Дурацька відповідь:

— Ви чому одступаєте?

* Не было у нас культуры жизни — нет культуры войны. Поэтому и страдаем много и по-глупому. Ничего не проходит даром, сатрапство и глупость особенно.

** Далее из записной книжки вырван 1 лист.

- Війна.
- Ну то що?
- То треба ж комусь і одступити. Не всім же наступати. Одне наступає, друге одступає.

Из Калача по приказу начполитуправления нас и меня, раба божьего, перевели жить на хутор.

Поселился у деда Ягора Швеця, или Шевцова, как пишется уже этот этнографический полтавский раритет. Необразованный, темный украинский дед с бабой. На войне четыре сына. Похоже, что их уже нет в живых. Баба чем-то немного напоминает мою мать. Вот такие-то «Шевцовы». Здесь чудесный старый сад с горлицами и бесконечным множеством других птичек, травой, тропинкой и такой благодатной тишиной, что и не верится в войну. Я завтракал сегодня с дедом. Перед завтраком он помолился богу и после завтрака трижды перекрестился на больших и темных своих богов и сказал: «Слава тебе, господи». Это было сказано так просто, и законно, и так убедительно, как вчера он, войдя в дом и увидев меня, сказал на сообщение своей бабы обо мне как о постояльце — «Пусть будет». Так мне почему-то стало приятно и весело, что я чуть не засмеялся. У деда очень интересное лицо, он лыс немного, с белой бородой Николая угодника, с хорошим носом, морщинами и веселыми глазами. Ему 75 лет. Двадцать пять <...>

Дурацкая отповедь:

- Вы почему отступаете?
- Война.
- Ну так и что?
- Так нужно же кому-то и отступить. Не всем же наступать. Одно наступает, другое отступает.

Побачивши, що генерал застрелився, бійці почали топтати ногами його труп і лаяти його такими страшними лайками з такою ненавистю, що краще б тому легкодухому генералу було не родитися на світ божий. Вони стогнали од ненависті, презирства і зла, і плювали на його, і вдавлювали його в землю ногами, мов якесь падло.

Народ не прощає поганих генералів. Народ «вибирає» своїх полководців, щоб вони перемагали, а не програвали і не стрілялися^{*}. Стрілятися можна тільки останнім, коли вже все кругом мертве, і перед генералом ганьба полону. А не поспішати, як подлому зайцю, в небуття кинувши напризволяще своїх нещасних людей, що слухали лампасів.

Увидев, что генерал застрелился, бойцы стали топтать ногами его труп и ругать его такими страшными ругательствами с такой ненавистью, что лучше бы тому малодушному генералу было не родиться на свет божий. Они стонали от ненависти, презрения и зла, и плевали на него, и вдавливали его в землю ногами, как какую-то падаль.

Народ не прощает плохих генералов. Народ «выбирает» своих полководцев, чтобы они побеждали, а не проигрывали и не стрелялись. Стреляться можно только последним, когда уже все вокруг мертвые, и перед генералом позор плена. А не спешить, как подлому зайцу, в небытие, бросив на произвол судьбы своих несчастных людей, которые слушались лампасов.

Зараз до мене підійшов несподівано Бажан з Борецьким. Поздоровавшись, Бажан сразу ж почав: «По-моєму тобі треба зараз же виїздити в Урюпинськ, тут тобі нічого робити. Нічого ризкувати».

— Але не могли б ви мені розказати хоч трохи, чому це саме я ризкую.

Комісар щось знає, але мені не сказав. Мені хотілося плюнути йому в лице.

8-VII

* Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

Сейчас ко мне подошел неожиданно Бажан с Борецким. Поздоровавшись, Бажан сразу же начал: «По-моему, тебе нужно сейчас же выезжать в Урюпинск, здесь тебе нечего делать. Нечего рисковать».

— Но не могли бы вы мне рассказать хоть немного, чем же именно я рискую.
Комиссар что-то знает, но мне не сказал. Мне хотелось плюнуть ему в лицо.

8-VII

Паршивенький Урюпинськ. Сіжу в міському садикі, загидженому руським духом, кругом пустота і мерзота провінції. Проїжджають машини з ріжними євреями. Промайнув Дон і Хопер. По дорозі ніяких військових частин нігде. Шлях німцям відкритий. Що ж сталося? Сталася знову катастрофа. Розбита вщент наша 21 армія, 28 і 40, здається. Південно-Західний фронт розвалився. Скільки знову загинуло людей, скільки всяких машин — страшно подумати, але по одному тому, як відбувалася евакуація штабу Ю<го>-З<ападного>-ф<ронта> із Россоши, як «фарсували» ми Дон на поромах, як нас громили безнаказано німці, видно, які убогі, некультурні і неграмотні люди сидять у нас і керують. А як легковажно все одступає, які анекдотики, дотепи і проче. Сумно, сумно мені стає на душі. Хто ж його, і як же його забрати усе назад і з ким? З оцими євродрапунчиками? Може, стане чудо. Може, ударять від Орла вниз і якось поженуть німців. Не ударять — зимувати нам за Волгою. «Широка страна моя родная, много в ней»²³⁶. Яка розгубленість у штабі, який розгром. А степи широкі Донські, Хоперські і чимсь неприємні. І пустують <...> **

<...> війни чотири сини. Він думає, що їх нема в живих і, певно, не помиляється.

У Старому Хопрі жінка.

— Ми хахли, а зараз нас чомусь стали дразнити українцями.

Чудесний Хопер. Нагадує щось Єреськи²³⁷, тільки село некрасиве.

Паршивенький Урюпинск. Сіжу в городском садике, загаженном русским духом, кругом пустота і мерзость провинции. Проезжают машины с разными евреями. Промелькнул Дон и Хопер. По дороге никаких военных частей нигде. Путь немцам открыт. Что же произошло? Произошла опять катастрофа. Разбита полностью наша 21 армия, 28 и 40, кажется. Юго-Западный фронт развалился. Сколько опять погибло людей, сколько всяких машин — страшно подумать, но по одному тому, как происходила эвакуация штаба Ю<го>-З<ападного>-ф<ронта> из Россоши, как «фарсировали» мы Дон на паромах, как нас громили безнаказанно немцы, видно, какие убогие, некультурные и неграмотные люди сидят у нас и руководят. А как легкомысленно все отступают, какие-то анекдотики, прибаутки и проч. Грустно, грустно мне становится на душе. Кто же его, и как же его забрать все обратно и с кем? С этими евробеглецами? Может, настанет чудо. Может ударят с Орла вниз и как-то погонят немцев. Не ударят — зимовать нам за Волгой. <...> Какая растерянность в штабе, какой разгром. А широкие степи Донские, Хоперские и чем-то неприятные. И пустуют <...>

<...> войны четыре сына. Он думает, что их нет в живых и, вероятно, не ошибается.

В Старом Хопре женщина.

— Мы хохлы, а сейчас нас почему-то стали дразнить украинцами.

Чудесный Хопер. Напоминает чем-то Яреськи, только село некрасивое.

* Так в тексте. Имеется в виду: смесь «фарса» и «форсирования».

** Далее вырван 1 лист.

Колосальні втрати, що несемо ми в техніці, кидаючи її на переправах, на поламаних мостиках, на болотцях тощо, легкість, з якою ми це все робимо і перманентність цього прикрого явища свідчить, що ми неорганічно володіємо ею. Техніка у нас ще існує окремо від нас. Тому і коефіцієнт її корисної дії у нас надзвичайно низький. Ми ще трохи варвари і селюки. Без сумніву «оволодіння технікою»²³⁸ є нічим іншим, як психотехнікою сучасної людини, якими ми ще, безумовно²³⁹. Погляньте на наші простори, на наші міста і села. Який кошмарно низький рівень життя. Який убогий рівень матеріальної культури народних мас! Що про це знають? Хто це знає? Хто ні? У всякому разі кіноорденоносці²³⁹ не знають і знати не хочуть. Вони завжди жили окремо од народу, як і всі фараони²⁴⁰

10-VII

Над Старим Хопром

Колоссальные потери, которые мы несем в технике, бросая ее на переправах, на поломанных мостиках, на болотцах и т. п., легкость, с которой мы это все делаем и постоянство этого досадного явления свидетельствует о том, что мы неорганично располагаем ей. Техника у нас еще существует отдельно от нас. Поэтому и коэффициент ее полезного действия у нас чрезвычайно низкий. Мы еще немного варвары и деревенщина. Без сомнения «овладение техникой» является ничем иным, как психотехникой современного человека, которыми мы еще, безусловно <...>. Взгляните на наши просторы, на наши города и села. Какой кошмарно низкий уровень жизни. Какой убогий уровень материальной культуры народных масс! Что об этом знают? Кто это знает? Кто нет? Во всяком случае киноорденоносцы не знают и знать не хотят. Они всегда жили отдельно от народа, как и все фараоны.

10-VII

Над Старым Хопром

Дівчатка переходили широкий Хопер убрід, несучи в руках одержу, граблі, коси. Брили глибоко під руки, співали веселими чистими голосами. Це було красиво. Можемо десь скористати у фільмі, як прекрасну сцену. Точно так же прекрасним є купання зовсім малих дітей, що бояться води. Їх купають більшенські дівчатка.

Девочки переходили широкий Хопер вброд, неся в руках одержу, грабли, косы. Брили глибоко под руки, пели веселыми чистыми голосами. Это было красиво. Можем где-то использовать в фильме, как прекрасную сцену. Точно так же прекрасным является купание совсем маленьких детей, которые боятся воды. Их купають старшие девочки.

Якось у минулому році, восени в Уфі, забіг до мене схвильований академік Крилов М. М.²⁴⁰

— Александр Петрович!..

— Що з вами?²⁴¹

— Ми програли війну? Боже мій...²⁴²

— То есть?

— Війна програна...

* Одно слово густо зачеркнуто.

** Далее густо зачеркнуто.

*** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

**** Как-то в прошлом году, осенью в Уфе, забежал ко мне взволнованный академик Крылов Н. М.

***** — Что с вами?

— Мы проиграли войну? Боже мой...

***** — Война проиграна.

— Чому?*

— Зонтик у мене украли. В академической столовке. В первый же день. Александр Петрович, голубчик мой, общество в котором во время начала войны могут быть подобные явления, не может победить... Не может!.. Да не смійтесь, пожалуйста!

Довго утішав я наївного академіка. Довго розповідав знайомим про це, як веселий черговий анекдот про дивака-академіка.

Тільки зараз я думаю, що він був тим зоологом²⁴¹, що по манюсінській кісточці бездоганно вгадав увесь кістяк звіра**

10-VII**

В наших всіляких анкетах є кілька страшних, по суті кажучи, запитань — чи був за кордоном, чи маєш там родичів? Перебування за кордоном не тільки не зараховувалось громадянину, як щось хороше, корисне. Навпаки, це вселяло до нього підозру, робило його сумнівним, «пораженим» закордонним черв'єм. Допетровські часи в країні збудованого соціалізму. Кому вони потрібні, що крім шкоди вони принесли нашій країні Рад? Во ім'я чого це все робилося? Чого ми боялися і чому ми боялися? Люди бояться їхати за кордон, як китайці за свою стіну, бояться кари — чи не переродилися, мовляв, вони, чи не шпигуни і т. д. Яка скука!

11-VII

В наших всевозможных анкетах есть несколько страшных, по сути говоря, вопросов — был ли за границей, есть ли там родственники? Пребывание за границей не только не засчитывается гражданину как что-то хорошее, полезное. Наоборот, это вызывало к нему подозрение, делало его сомнительным, «пораженным» зарубежным червем. Допетровские времена в стране построенного социализма. Кому они нужны, что, кроме вреда, они принесли нашей стране Советов? Во имя чего все это делалось? Чего мы боялись и почему мы боялись? Люди боятся ехать за границу, как китайцы за свою стену, боятся кары — не переродились ли, мол, они, не шпионы ли и т. д. Какая скука!

11-VII

Полковий чиновник-індик явно уникає мене, коли я заходжу до табору його редакції²⁴². Чи сумління нечисте, чи боїться, щоб часом його «козаки» чогось не подумали, чи гордість заїла? Смутно мені і гидко дивитися на мого бувшого друга, а нині безумовно уже ворога, що десь бубонить про мене зле. Жалюгідний боягуз і лакиза. Не буду я краще ні заходити, ні стрічатися. Проживу і без. Україно, Україно.

11-VII

Полковой чиновник-индюк явно избегает меня, когда я захожу в лагерь его редакции. Или совесть нечиста, или боится, чтобы его «казаки» чего не подумали, или гордость заела? Грустно мне и противно смотреть на моего бывшего друга, а ныне безусловно уже врага, что где-то бубнит про меня плохое. Жалкий трус и лакей. Не буду я лучше ни заходить, ни встречаться. Проживу и без. Украина, Украина.

11-VII

* — Почему?

** Долго утешал я наивного академика. Долго рассказывал знакомым об этом, как веселый очередной анекдот о чудаке-академике.

Только сейчас я думаю, что он был тем зоологом, что по малюсенькой косточке безупречно угадал весь костяк зверя.

*** Далее вырван лист (57 по авторской нумерации).

Ночував під копицею сена. Зовсім хворий. Учора, лежачи у тіні на сирій землі, я застудив собі нирки. Слабість. Біль у спині і душевна кволість. Рушаємо до Балашова.
12-VII

Ночевал под копной сена. Совсем больной. Вчера, лежа в тени на сырой земле, я застудил себе почки. Слабость. Боль в спине и душевная хилость. Направляемся в Балашов.

12-VII

Гитлерівський курський наступ оказався далеко не таким дурним, як я думав. Навпаки, вигнавши нас за Дон, і забравши наші рокади, німці вийшли на стратегічні простори і зараз більш ніж коли наблизились до вирішення кавказької проблеми. Нас майже розрізало пополам. Харчування і постачання армії утруднено до краю*. Ми в степах.
12-VII

Гитлеровское курское наступление оказалось далеко не таким глупым, как я думал. Напротив, выгнав нас за Дон, и забрав наши рокады, немцы вышли на стратегические просторы, и в настоящий момент более чем когда-либо приблизились к решению кавказской проблемы. Нас почти разрезало пополам. Питание и снабжение армии осложнено до предела. Мы в степях.

12-VII

Раніш солдату, що втік з полону, давали нагороду. Зараз саджають у тюрму. Нема нічого страшнішого, особливо для комуніста. Тих, хто були в оточенні, вважають ін-корпоре²⁴³, за шпиків і зрадників. Ось чому в оточенні всі теряють голови. Особлива дурноголовщина получається з партбілетами. Партбілети на час боїв треба одібрати у всіх і звільнити комуністів од цього тягарю**. На ці теми можна б написати цілу доповідь.

Раньше солдату, который убежал из плена, давали награду. В настоящий момент сажают в тюрьму. Нет ничего более страшного, особенно для коммуниста. Тех, кто был в окружении, считают в полном составе за шпиков и изменников. Вот почему в окружении все теряют головы. Особенная бестолковщина начинается с партбилетами. Партбилеты во время боя нужно отобрать у всех и освободить коммунистов от этого груза. На эти темы можно бы написать целый доклад.

- Як бути з птицею? Чи не реалізувати для армії?
- Не могу. А вы знаете установки партии о куроводстве і...
- А я знаю про дуроводство.

Це один з типічних випадків трагічної дурості. А взяти хоч факт приховування од поселення евакуації. Заборони навіть говорити про евакуацію. Контрреволюція! А завтра драпають і лишають все і вся на проізвол судьби. Це злочин соціальний? Дурню, де твої межі? Дурню, як же багато тебе розвелося!*** Приказно-циркулярний дурню, як пишно розцвів ти на нашому полі!

- Как быть с птицей? Не реализовать ли для армии?
- Не могу. А вы знаете установки партии о куроводстве и...
- А я знаю о дуроводстве.

* Подчеркнуто карандашом.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Подчеркнуто карандашом.

Это один из типичных случаев трагической глупости. А взять хотя бы факт сокрытия от населения эвакуации. Запреты даже говорить об эвакуации. Контрреволюция! А завтра драпают и оставляют всё и вся на произвол судьбы. Это социальное преступление? Дурак, где твои пределы? Дурак, как же тебя много развелось! Приказно-циркулярный дурак, как пышно расцвел ты на нашем поле!

Армії не вміють одступати. Німці в оточенні гинуть, себто дорогою ціною продають своє життя. Ми не гинемо так, ми тікаємо. І нас по дорогам б'ють німці. Все одно смерть. Так треба ж продати життя, якщо вже на те пішло, дорого, за велику кров ворожу*

Армии не умеют отступать. Немцы в окружении погибают, то есть по дорогой цене продают свою жизнь. Мы не погибаем так, мы убегаем. И нас по дорогам бьют немцы. Все равно смерть. Так надо же продать жизнь, если уж на то пошло, дорого, за большую вражескую кровь.

А що евакуїрують? Дивани, стільці, говно всяке, всяку чепуховину. Гинуть машини, гинуть ранені на дорозі. А у пресі вже рік ні слова критики, ні слова предостороги, нічогісінько. Цілковитий «гром победы раздавайся». Стид і сором! Враг дрожит! Враг труслив! І прочі брехні.

Балашов 12-VII

А что эвакуируют? Диваны, стулья, говно всякое, всякую чепуху. Гибнут машины, гибнут раненые на дороге. А в прессе уже год ни слова критики, ни слова предосторожности, ничегошеньки. Сплошной «гром победы раздавайся». Стыд и срам! Враг дрожит! Враг труслив! И прочая ложь.

Балашов 12-VII

Розгром Південно-Західного фронту, себто Шостої, Двадцять першої, Двадцять восьмої і Сорокової армії є одним з найтяжчих ударів по Україні. Тут загинула величезна кількість українців. Українці-бійці загинули. Український чесний наш народ поніс найтяжчі жертви у цій війні. Бився чесно, одверто, безоглядно. Народ поліг у боях. Хто ж ще бився і б'ється поруч з ним? Руські. Решта — євреї** особливо, цілі, чорт їх падлюк не взяв, не воюють, не хочять умирати. Чеченці, інгуші, абхази, азербайджанці, грузини, казахи, узбеки і туркмени — все це дерьмо. Живуть, як скоти, етнографічний мотлох, спекулюють на війні, крадуть зброю і одягу. Коли зважити все — ніхто таких жертв і руйнацій не поніс, як Україна, ніхто так не поніс смертельних боїв, як українці.

Бідні мої, рідні люди, «хохли мої ліниві та хитрі!» Безхитрісно і чесно поставилися ви до трагічної долі своєї і великої соц<іалістичної> батьківщини. Честь вам і слава і вічна пам'ять. Вічна пам'ять. Вічна пам'ять. Краще загинути в бою, ніж конати в животинній другорядного пасинка історії. Вічна вам слава, брати і діти мої. Не судилося нам розцвісти у житті. Все у нас було для цього — і земля добра, і багатство, і люди чесні і трудящі, і здорові, і красиві. Всім узяли — не вистачило тільки доброї долі. Погубила нас наша слава, наша географія і невідома наша історія. Чи доживу я до кінця війни? Чи подивлюся на пустелі, на кладовища? Чи поплачу на руїнах і перелічу мільйони втрат? А потім умру от горя, щоб не бачити, як заселятимуть тебе, мати моя, Україно, чужими людьми, як

* Подчеркнуто карандашом.

** Так в тексте.

каратимуть твоїх недобитків, синів і дочок, за німецьке ярмо, за німецьких байстрюків, за каторжну працю в Німеччині, за те, що не вмерли вони з голоду і діждалися нашого приходу. Прокурорів у нас вистачить на всіх. Не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів — вони також поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить. Вся цілі і здорові, як ведмеді, і досвідчені в холодному своєму фаху. Напрактивовані почище німців, ще з тридцять сьомого року.

12-VII

Разгром Юго-Западного фронта, то есть Шестой, Двадцать первой, Двадцать восьмой и Сороковой армий является одним из самых тяжелых ударов по Украине. Здесь погибло огромное количество украинцев. Украинцы-бойцы погибли. Украинский честный наш народ понес самые тяжелые потери в этой войне. Дрался честно, откровенно, безоглядно. Народ пал в боях. Кто же еще бился и бьется рядом с ним? Русские. Остальные — евреи особенно, целы, черт бы их, падлюк, побрал, не воюют, не хотят умирать. Чеченцы, ингуши, абхазы, азербайджанцы, грузины, казахи, узбеки и туркмены — все это дерьмо. Живут как скоты, этнографический хлам, спекулируют на войне, воруют оружие и одежду. Когда взвесить все — никто таких жертв и разрушений не понес, как Украина, никто так не понес таких смертельных боев, как украинцы.

Бедные мои, родные люди, «хохлы мои ленивые и хитрые!» Бесхитростно и честно вы отнеслись к трагической судьбе своей великой соц<иалистической> родины. Честь вам и слава и вечная память. Вечная память. Вечная память. Лучше погибнуть в бою, чем прозябать в личине второстепенного пасынка истории. Вечная вам слава, братья и дети мои. Не суждено нам расцвести в жизни. Все у нас было для этого — и земля добрая, и богатство, и люди честные и трудолюбивые, и здоровые и красивые. Всем взяли — не хватило только доброй судьбы. Погубила нас наша слава, наша география и неизвестная наша история. Доживу ли я до конца войны? Увижу ли пустыни, кладбища? Поплачу ли на руинах и пересчитаю ли миллионы потерь? А потом умру от горя, чтобы не видеть, как будут заселять тебя, мать моя, Украина, чужими людьми, как будут карать твоих недобитых сыновей и дочерей за немецкое иго, за немецких незаконнорожденных детей, за каторжный труд в Германии, за то, что не умерли они от голода и дождались нашего прихода. Прокуроров у нас хватит на всех. Не хватит учителей, потому что погибнут в армии, не хватит техников, трактористов, инженеров, агрономов — они также полягут на войне, а прокуроров и следователей хватит. Вся целые и здоровые, как медведи, и опытные в своей холодной специальности. Напракитованные почище немцев, еще с тридцать седьмого года.

12-VII

Що найбільше дражить мене у нашій війні — це пошлий лакирований тон наших газетних статей. Коли б я був бійцем безпосередньо автомата*, я плювався б, читаючи протягом такого довгого часу оцю газетну бодреньку-панегіричеську окрошку, чи одноманітні бездарні сіренькі нариси без жодного натяку на узагальнення, на розкриття сили і краси героїки. Це холодна, похабна бухгалтерія газетних паршуків, яким, по суті кажучи, в великій мірі байдуже, що народ страждає, мучиться, гине. Вони не знають народу і не люблять його. Некультурні і душевно убогі, бездухі і безсердечні, вони скористовують своє становище журналістів і пишуть теревені однібок і сусальні, як писали до війни про соцбудівництво, обдурюючи наш уряд, який, безумовно, не може всього бачити.

Я ніде не читав ще ні однієї критичної статті про безладдя, ні про дурнів, а їх хоч греблю гати, про невміння евакуїрувати, про невміння вірно орієнтувати народ тощо,

* Подчеркнуто карандашом.

** Так в тексте.

тощо^{*}. Всі наші хиби, всі болячки не викриваються, а замазуються, лакуються. Це дратує наших бійців і злить їх, як би чесно і сумлінно не ставилися вони до війни. Бідний Сталін, як йому важко, нещасному, в оточенні оцих холодних сапожників і лакиз і ділетантів.

Взяти хоча б останню дряпанину з Россоши. Падлюки з штабу ухитрилися, не знаючи ні географії, ні топографії, спрямувати відступ машин на Стару Калитву на порім і погубити там тисячі машин в той час, коли в кількох кілометрах у Богучарі стояв чудесний міст. До речі, ні одного понтону. В результаті сотні убитих і ранених і тисячі погублених машин, американських і наших, і майна в машинах. Я певний, що нікому за це не влетіло, наче так і треба.

12-VII

Что больше всего раздражает меня в нашей войне — это пошлый лакированный тон наших газетных статей. Если бы я был бойцом при автомате, я плевался бы, читая в течение такого долгого времени эту газетную бодренькую-панегирическую окрошку, или однообразные бездарные серенькие очерки без всякого намека на обобщение, на раскрытие силы и красоты героики. Это холодная, похабная бухгалтерия газетных болтунов, которым, по сути говоря, по большому счету безразлично, что народ страдает, мучается, погибает. Они не знают народа и не любят его. Некультурные и душевно убогие, бездуховные и бессердечные, они используют свое положение журналистов и пишут болтовню, однобокую и сусальную, как писали до войны о соцстроительстве, обманывая наше правительство, которое, безусловно, не может всего видеть.

Я нигде еще не читал ни одной критической статьи о беспорядках, ни о дураках, а их хоть пруд пруди, о неумении эвакуировать, о неумении правильно ориентировать народ и прочее, прочее. Все наши недостатки, все болячки не сообщаются, а замазываются, лакуються. Это раздражает наших бойцов и злит их, как бы честно и добросовестно ни относились они к войне. Бедный Сталин, как ему тяжело, несчастному, в окружении этих холодных сапожников и лакеев, и дилетантов.

Взять хотя бы последнее бегство из Россоши. Подлецы из штаба ухитрилися, не зная ни географии, ни топографии, направить отступление машин на Старую Калитву на паром и погубить там тысячи машин в то время, когда в нескольких километрах в Богучаре стоял чудесный мост. Кстати, ни одного понтона. В результате сотни убитых и тысячи погубленных машин, американских и наших, и имущества в машинах. Я уверен, что никому за это не влетело, будто так и надо.

12-VII

Балашов. Убогий русский брудный городок. Очевидно, в минулому купецкий. Зараз просто обивательський.

— Люде тут злі і жорстокі, — каже мені наша киянка, яку доля загнала сюди під час евакуації.

І тут не бачив ні одного куточка, то що називається, зробленого, продуманого, закінченого, оформленого. Убогий смак в усьому, скрізь. Поселився у міщанській квартирі в прохідній кімнаті. Звичайно, працювати тут буде неможливо. Тісно і душно.

12-VII

Балашов. Убогий русский грязный городок. Очевидно, в прошлом купеческий. Сейчас просто обивательський.

— Люди здесь злые и жестокие, — говорит мне наша киевлянка, которую судьба загнала сюда во время эвакуации.

И здесь не видел ни одного уголка, что называется, сделанного, продуманного, законченного, оформленного. Убогий вкус во всем, везде. Поселился в мещанской квартире в проходной комнате. Конечно, работать здесь будет невозможно. Тесно и душно.

12-VII

* Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

Часом я думаю, коли хто-небудь прочитав би оцю сумну мою журливу і скорботну книгу, що б він подумав про мене? А справді, як мало радості й мажору в ній? Таким, видно, родився я, або ж кругом сліпці, чи, може, прикидаються бадьорими. Німець на Дону! Коли це було? Врог перейшов за Дін. Горе.

Учора над Старим Хопром, під стогом лежачи, багато думав про неможливе. Придумав ціле утопічне оповідання. Здалося все таким правдоподібним, таким доцільним і мудрим, стільки людяного і абсолютно фактично можливого, але того, чого ніколи не буде, що я ніколи цього не забуду. Я за дві години прожив сто літ. Потім я умер. Я увійшов у огонь і згорів. Я попросив людей взяти потроху попелу з мого огнища. Перед цим я сказав їм, як треба жити. Ніхто не плакав по мені, такий я був старий. Люди дивилися на мій огонь і в самих себе. Я научив їх жити, бути людьми. Це не був воздушний палац дурня. О, ні! Це була фантазія чиста, безпретензійна і людська, як висока духовна вправа. Я не забуду її. Я ще вернусь до неї.

12-VII

Временами я думаю, что, если бы кто-нибудь прочитал эту грустную мою печальную и скорбную книгу, что бы он подумал обо мне? А действительно, как мало радости и мажора в ней? Таким, видно, родился я, или же вокруг слепцы, которые, возможно, притворяются бодрими. Немец на Дону! Когда это было? Враг перешел за Дон. Горе.

Вчера над Старым Хопром, под стогом лежа, много думал о невозможном. Придумал целый утопический рассказ. Казалось все таким правдоподобным, таким целесообразным и мудрым, столько человеческого и абсолютно фактически возможного, но того, чего никогда не будет, что я никогда этого не забуду. Я за два часа прожил сто лет. Потом я умер. Я вошел в огонь и сгорел. Я попросил у людей взять немного пепла из моего огня. Перед этим я сказал им, как нужно жить. Никто не плакал по мне, так как я был стар. Люди смотрели на мой огонь и в самих себя. Я научил их жить, быть людьми. Это не был воздушный замок дурака. О, нет! Это была фантазия чистая, непретенциозная и человеческая, как высокое духовное упражнение. Я не забуду ее. Я еще вернусь к ней.

12-VII

Я ще вернусь до неї. Я запишу її, як сон, як лист до т. Сталіна, як сповідь життя. А може, я адресую його до Юлі. Де вона зараз? Чи зрозуміє вона, чому я на цей час так одійшов од неї? Як жаль, що забрала вона маму з Москви.

13-VII

Я еще вернусь к ней. Я запишу ее, как сон, как письмо т. Сталину, как исповедь жизни. А может, я адресую его Юле. Где она сейчас? Поймет ли она, почему я на это время так отошел от нее? Как жаль, что забрала она маму из Москвы.

13-VII

Ранок. Поснідав з Малишком, Петром і Васею. Прийшов полковий комісар. Потяг хлопців на нараду. Оказується, учора була у них перепалка на тему цільних і поламаних душ. Полаявся комісар з Андрієм.

— Чи не був я побічною причиною цього диспуту? — спитав я Андрія.

— Не побічною, а абсолютно прямою, — одповів мені Малишко.

Мені стало невимовно важко. Пишу ось. Ось на віддалі сидить новоявлений комісар і поучає апарат. Я дивлюсь на його лисину, і мені стає гидко і трохи страшно, бо ніхто не буває більшим ворогом, як бувший друг.

Утро. Позавтракал с Малышко, Петром и Васей. Пришел полковой комиссар. Повел ребят на совещание. Оказывается вчера была у них перепалка на тему цельных и поломанных душ. Поссорился комиссар с Андреем.

— Не был ли я побочной причиной этого диспута? — спросил я Андрея.

— Не побочной, а абсолютно прямой, — ответил мне Малышко.

Мне стало невыразимо тяжело. Пишу вот. Вот на расстоянии сидит новоявленный комиссар и поучает аппарат. Я смотрю на его лысину, и мне становится противно и немного страшно, потому что никто не бывает большим врагом, чем бывший друг.

Білогорська драма (При переправі через Дон на Павловськ під час відступу з Россоша).

Якийсь падлюка і кретин, білогорський комендант, вирішив перед мостом перевернути путівки у всіх машинах. Внаслідок такого кретинізму збилося в кучу більше трьох тисяч різних машин з усім, що тільки можемо уявити. Лайки, суперечки, бедлам. Прилетіло двадцять сім бомбардувальників. Знищили дотла. Що робилося, не можна ні описати, ні забути. Загинули нізащо тисячі людей, тисячі машин покалічено, попалено. І все через одного дурня. І ніхто не зв'язав його, не застрелив. Я певний, що він і досі десь «не пуцає».

Белогорская драма (При переправе через Дон на Павловск во время отступления из Россоши).

Какой-то подлюга и кретин, белогорский комендант, решил перед мостом проверить путевки у всех машин. В результате такого кретинизма сбились в кучу больше трех тысяч разных машин со всем, что только можем представить: ругательства, споры, бедлам. Прилетело двадцать семь бомбардировщиков. Уничтожили до тла. Что делалось, нельзя ни описать, ни забыть. Погибли ни за что тысячи людей, тысячи машин искалечено, сожжено. И все из-за одного дурака. И никто не связал его, не застрелил. Я уверен, что он и до сих пор где-то «не пуцает».

Шофера вантажних машин часто проїздять мимо поранених, що тікають із шпиталів, і не беруть їх, не зважаючи на їхні благання. Не беруть і командирів з завданнями. Дують, як очумілі, напівпорожняком.

13-VII

Шофёры грузовых машин часто проезжают мимо раненых, сбжавших из госпиталей, и не берут их, несмотря на их мольбы. Не берут и командиров с заданиями. Дуют, как очумелые, полупорожняком.

13-VII

Сталось те, чого найбільше треба було боятися. Німці гонять нас на Сталінград. Уже виїхав туди Пол<ітичне> Управління і рухається туди ж таки КП. Ми вже не П<івденно>-З<ахідний>ф<ронт>, а Сталінградський. Доведеться одступати ще 500 кілометрів. Там далі уже нікуди. Там буде дано останній бій народів. Сьогодні мені снилось, що в якійсь грі я вбив Гітлера.

Уявляю в якому тяжкому стані відступає наш фронт. Скільки буде знову жертв, скільки людських страждань. Думаю, що це буде остання фаза знищення нашого

* Так в тексті.

народу в армії. Під Сталінградом, між Доном і Волгою, відбудуться самі шалені в історії бої, якщо гітлерівські генерали знову не обдурять наших простаків і не викинуть якогось колінця. Очевидно, ми пішли на цей дорогий одчайдушний крок, бо нічого іншого не лишалося. Ми віддаємо Гитлеру знову наш урожай. Елеватори і пр. Якщо через два тижні не відкриється Другий фронт на Заході, трудно уявити, що буде з нами.

Случилось то, чего больше всего нужно было бояться. Немцы гонят нас на Сталинград. Уже выехало туда Пол<итическое> управление и двигается туда же таки КП. Мы уже не Ю<го>-З<ападный>ф<ронт>, а Сталинградский. Придется отступить еще 500 километров. Там дальше уже некуда. Там будет дан последний бой народов. Сегодня мне снилось, что в какой-то игре я убил Гитлера.

Представляю, в каком тяжелом состоянии отступает наш фронт. Сколько будет опять жертв, сколько человеческих страданий. Думаю, что это будет последняя фаза уничтожения нашего народа в армии. Под Сталинградом, между Доном и Волгой, состоятся самые безумные в истории бои, если гитлеровские генералы опять не обманут наших простаков и не выкинут какое-нибудь коленце. Очевидно, мы пошли на этот дорогой отчаянный шаг, потому что ничего другого не оставалось. Мы отдаем Гитлеру опять наш урожай. Элеваторы и пр. Если через две недели не откроется Второй фронт на Западе, трудно представить, что будет с нами.

— То, що ви нас не любите, це ми почуваємо вину душею, це нас не лякає. Ви думаете, що ми націоналісти, буржуї, шпики, не знаємо марксизму і т. д. — сказав мені був якийсь у Львові один громадянин. — А скажіть нам, чому ви так не любите і не поважаєте один одного. Ми це бачимо, і це нас лякає найбільше. Ми більш шануємо один одного, які б ми не були. А вас ми боїмося. Ми боїмося вашої гордості, пихи, фальші, ми боїмося вашої брехливості, очковтирательства і грубості. Нас лякає те, що ви не хазяїни свого слова, у вас немає почуття гідності і ви не знаєте, що таке пошана до самого себе. Ми боїмося вашої роздвоєності і вашої звички до умовної правди. Скажіть мені, чому у соціалістичній країні Рад ви так не шануете один одного? Ми ж це бачимо.

Ці слова я чомусь часто згадую дивлячись навколо останніми часами*

— То, что вы нас не любите, эту вину мы чувствуем своей душой, это нас не пугает. Вы думаете, что мы националисты, буржуи, шпики, не знаем марксизма и так далее, — сказал мне как-то во Львове один гражданин. — А скажите нам, почему вы так не любите и не уважаете друг друга. Мы это видим, и это нас пугает больше всего. Мы больше уважаем друг друга, какие бы ни были. А вас мы боимся. Мы боимся вашей гордости, спеси, фальши, мы боимся вашей лживости, очковтирательства и грубости. Нас пугает то, что вы не хозяева своего слова, у вас нет чувства достоинства и вы не знаете, что такое уважение к самому себе. Мы боимся вашей раздвоенности и вашей привычки к условной правде. Скажите мне, почему в социалистической стране Советов вы так не уважаете друг друга? Мы же это видим.

Эти слова я почему-то часто вспоминаю, глядя вокруг, в последнее время.

Дурак — не обов'язково Іванушка-дурачок. Дурак нині часом закінчує два факультети, займає високі посади, має ордена, партстаж. Він часом здається зовні ніби звичайною людиною. Цікаво, що за 25 років, ні одна аудиторія не освистала його, коли він виступає на трибуні. Так же, як і блискуче розумному**, йому аплодують під

* Запись отчеркнута карандашом по левому полю.

** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

час його промови. Для цього у нього є абсолютно безотказні засоби вроді вживання імені великого Сталіна, викриків: «Не выйdet никогда!» Часом, припиняючи промову, дурак сам починає собі аплодувати. Ніхто не б'є його за це ні графином, ні тухлими яйцями, навпаки, всі чомусь починають теж плескати. Тоді він спокійно і велично п'є воду, витирає піт тощо. Закінчує він свою промову, як візник підвозить вас до парадного. З шиком підвищує голос, разом з цим у нього появляються магічні, всім давно відомі, слова, потім, під самий уже кінець, він кричить уже — хай живе те, се, друге, третє, — і гучні оплески, (він) сідає.

На роботі він не працює, він не робить нічого, бо робити він нічого не годен. Він може лише щось «провернути», «двинути», «утрамбувати», «ув'язати» і т. і.* Він розпосуджений, як бур'ян, він скрізь.

Другий, це не дурак. Це звичайна собі добра бувша, лагідна, чесна і сумлінна людина і добра. Її спіткала сама жадлива хвороба нашого часу. Її призначили на посаду, якій вона ніяк не відповідає, у її не вистачає на цю посаду не розуму, ні знання, ні широти кругозору. Вона через рік робиться недоброю, нечесною, злою, холодною, криводушною і глибоко нещасливою і робить нещасними навколо себе сотні, а то й тисячі людей. Як жаль, що про неї не написано роман. Це кристалічне явище нашої сучасності.

Дурак — не обязательно Иванушка-дурачок. Дурак сейчас иногда заканчивает два факультета, занимается высокие должности, имеет ордена, партстаж. Он иногда кажется внешне будто бы обычным человеком. Интересно, что за 25 лет ни одна аудитория не освистала его, когда он выступает на трибуне. Так же, как и блестяще умному, ему аплодируют во время его речи. Для этого у него есть абсолютно безотказные средства в виде употребления имени великого Сталина, выкриков: «Не выйdet никогда!» Иногда, прекращая речь, дурак сам начинает себе аплодировать. Никто не бьет его за это ни графином, ни тухлыми яйцами, напротив, все почему-то начинают тоже рукоплескать. Тогда он спокойно и величественно пьет воду, вытирает пот и тому подобное. Заканчивает он свою речь, как извозчик подвозит вас к парадному. С шиком повышает голос, вместе с этим у него появляются магические, всем давно известные, слова, потом, под самый уже конец, он кричит уже — пусть живет то, это, второе, третье, и под громкие аплодисменты садится.

На работе он не работает, он не делает ничего, потому что делать он ничего не умеет. Он может лишь что-то «проверить», «двинуть», «утрамбовать», «увязать» и т. д. Он распространен, как бурьян, он везде.

Другой, это не дурак. Это обычный, бывший добрым, мягкий, честный и совестливый человек и добрый. Его постигла самая ужасная болезнь нашего времени. Его назначили на должность, которой он никак не соответствует, у него не хватает на эту должность ни ума, ни знаний, ни широты кругозора. Он через год делается недобрым, нечестным, злым, холодным, криводушным и глубоко несчастным и делает несчастными вокруг себя сотни, а то и тысячи людей. Как жалко, что о нем не написан роман. Это кристаллическое явление нашей современности.

Торік при відступі населення України плакало приказуючи: «На кого ж ви нас покидаєте?» Зараз знову відступаємо. Населення ненавидить нас просто за те, що не вміємо захищати його, не вміємо битися, боїмося смерті. Зараз мені чомусь навіть не шкода. Обоє рябоє — і населення, і ми. Всі однаково з убогенькими душевними габаритами. Міщанин на міщанині.

Сьогодні за обідом оповідали мені, скільки лишили цукру, масла, сала і іншого у Воронезі. Населенню дуля і бурний піший драп в останню хвилину. Зате директива вико-

* Начиная со слов «Дурак — не... до: ...і т. і.», отчеркнуто карандашом по левому полю.

нана, нічого не порушено, все по закону, никаких выдач и хищений со стороны голодных масс не было. Пущай тепереча пикировае* . Пущай население знает, что мы не думали сдавать город до конца и проявили надлежащую твердость и набдели** до отказа.

14-VII

В прошлом году при отступлении население Украины плакало причитая: «На кого же вы нас покидаете?» Сейчас опять отступаем. Население ненавидит нас просто за то, что не умеем защищать его, не умеем драться, боимся смерти. Сейчас мне почему-то даже не жаль. Два сапога пара — и население, и мы. Все одинаково субогенькими душевными габаритами. Мещанин на мещанине.

Сегодня за обедом рассказали мне, сколько сахара, масла, сала и всего остального оставили в Вороже. Населению дуля и бурный пешкодрап в последнюю минуту. Зато директива выполнена, ничего не нарушено, все по закону, никаких выдач и хищений со стороны голодных масс не было. Пущай тепереча пикирует. Пущай население знает, что мы не думали сдавать город до конца и проявили надлежащую твердость и набдели до отказа.

14-VII

Спав у саду. В четвертій годині ранку виїхали «спасителі України», Бажанові молодці жураховці*** на Kamiшин. Я остався один. Чекаю машину Розумовського. Сьогодні я буду в Саратові.

Важко мені жити. Болить, ворочається у грудях серце, то замирає, то холоне, то якоесь важко вибухає. Все-таки, це життя не по мені уже. Важко. Думаю, як важко нашому війську одходити до Сталінграда, який важкий ризикований цей крок. Що жде нас? Мабуть, що виступлять цими днями проти нас невірні турки. Довго прицілювалися вони, нарешті, переможець ніби визначився. Я страшенно боюсь цього виступу. У нас тоді може бути катастрофа на Кавказі. Турки в Закавказзі, німці під Сталінградом.

Тоді увесь наш Південь і Кавказ ждуть тяжкі криваві часи. Буде багато зради, багато помсти. Паразитарні гірські народці почнуть може чорт зна що під умілим німецьким проводом, піднімуться мулли мусульмани, князьки, дезертири тощо.

Що жде нас? Величезна сила людей у нас уже загублена. Не вступить в дію цими днями неіснуючий Другий фронт, важко нам буде зимувати. Тоді вже дійсно можна буде сказати, що під час нашої перемоги німці будуть у могилі, а ми — в шпиталі. Треба битися до краю. Нашу моральну перемогу, що її ми вже одержали, ніколи не забуде світ.

Спав в саду. В чотири часа утра выехали «спасители Украины», Бажановы молодцы жураховцы на Kamiшин. Я остался один. Жду машину Разумовского. Сегодня я буду в Саратове.

Трудно мне жить. Болит, ворочается в груди сердце — то замирает, то стынет, то как-то тяжело вздрагивает. Все-таки, эта жизнь не по мне уже. Трудно. Думаю, как трудно нашему войску отступать к Сталинграду, какой это тяжелый рискованный шаг. Что ждет нас? Пожалуй, выступят в эти дни против нас неверные турки. Долго прицеливались они, наконец, победитель будто бы определился. Я ужасно боюсь этого выступления. У нас тогда может быть катастрофа на Кавказе. Турки в Закавказье, немцы под Сталинградом.

Тогда весь наш Юг и Кавказ ждут тяжелые кровавые времена. Будет много предательства, много мести. Паразитарные горные народцы могут начать черт знает что под умелым немецким руководством: поднимутся муллы мусульмане, князьки, дезертиры и т. д.

* Так в тексте.

** Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

*** Так в тексте.

Что ждет нас? Огромное количество народу у нас уже потеряно. Не вступит в действие этими днями несуществующий Второй фронт, тяжело нам будет зимовать. Тогда уже действительно можно будет сказать, что во время нашей победы немцы будут в могиле, а мы — в госпитале. Надо биться до конца. Нашу моральную победу, которую мы уже получили, никогда не забудет мир.

Я в Саратові. З Балашова насилу доїхав, так було жарко. Дорога погана, боліло серце. Велике місто. Ходять цивільні люди у цивільному чисто. Це справило на мене чомусь величезне враження. Чомусь стало сумно і жалко, а чому і чого, так і не розібрався. Живу у МХАТі²⁴⁴. Артисти думають про свої шкури і більш нічого. Їх не можна любити зараз.

Я в Саратове. Из Балашова с трудом доехал, так было жарко. Дорога плохая, болело сердце. Большой город. Ходят гражданские люди в чисто гражданском. Это произвело на меня почему-то огромное впечатление. Почему-то стало грустно и тоскливо, а почему и отчего, так и не разобрался. Живу при МХАТе. Артисты думают о своих шкурах и больше ни о чем. Их нельзя любить сейчас.

По дорозі запусненіє. Треба провести закон, щоб колгоспи частину хліба обмолочували ціпами, щоб була солома для криш^{*}. Інакше ми скоро будемо страшними зовсім. Нічим крять хат у хлібній країні, хіба це не диво. Все покрито дурнями-пошехонцями²⁴⁵.

По дороге запуснение. Нужно провести закон, чтобы колхозы часть хлеба обмолачивали цепами, чтобы была солома для крыш. Иначе мы скоро будем страшными совсем. Нечем крять хаты в хлебном краю, разве это не диво. Все покрыто дураками-пошехонцами.

Сьогодні зустрівся з Топчієм, дуже приємною порядною людиною. Довго оповідав він мені про один судовий процес.

Боець підмовив двох своїх товаришів кинути зброю і піти до його батьків, що жили у селі десь у 40 кілометрах і там одпочинути, поки прийдуть до села свої частини. Так і зробили. Але, на жаль, під селом вони побачили німецьку засаду. Що тут робить? Вони назад всі троє. Добралися ледве до своєї частини. Виянилось. Посадили. Присудили до розстрілу. Розстріл замінили десятима роками каторги на передових позиціях. Виярили їх на позицію. Тим часом одна з юридичних інстанцій не погодилися на таке рішення. Почалася довга юридична полеміка між юристами і прокурорами дивізій, армії фронту. Нарешті добилися постанови: зняти їх, як недостойних злочинців і зрадників з фронту, і посадити в тюрму на 10 років. Поїхали за ними. Але один помер героїчною смертю, убивши більше, як десять німців. Два других були поранені у славних боях і лежали у шпиталі, чекаючи нагороди орденами. Чого ж хоче суд? Суд хоче скорше, щоб їх вилікували у шпиталі, аби здійснити судовий вирок. Нова боротьба і полеміка судових фахівців, нові незабутні діалоги, і тільки вищий суд Союзу ССР припинив цю справу на користь героям, що зробили наївну дитячу шкоду.

Сегодня встретился с Топчием, очень приятным порядочным человеком. Долго рассказывал он мне об одном судебном процессе.

Боец подговорил двух своих товарищей бросить оружие и пойти к его родителям, которые жили в деревне примерно в 40 километрах и там отдохнуть, пока подойдут к селу свои части. Так и сделали. Но, к сожалению, под селом они увидели немецкую засаду. Что тут делать? Они назад все троє. Добрались

^{*} Подчеркнуто карандашом.

едва до своей части. Выяснилось. Посадили. Приговорили к расстрелу. Расстрел заменили десятью годами каторги на передовых позициях. Снарядили их на позицию. Тем временем одна из юридических инстанций не согласилась с таким решением. Началась долгая юридическая полемика между юристами и прокурорами дивизий армии, фронта. Наконец добились постановления: снять их, как недостойных преступников и предателей, с фронта и посадить в тюрьму на 10 лет. Поехали за ними. Но один умер героической смертью, убив больше десяти немцев. Двое других были ранены в славных боях и лежали в госпитале, ожидая награды орденами. Чего же хочет суд? Суд хочет скорее вылечить их в госпитале, чтобы осуществить судебный приговор. Новая борьба и полемика судебных специалистов, новые незабываемые диалоги, и только высший суд Союза ССР прекратил это дело в пользу героев, причинивших наивный детский вред.

У Саратові неприємні люди. Грубі і некрасиві. Багато облич бандитсько-хуліганських. Місто без смаку, як і всі руські міста, що я бачив.

В Саратове неприятные люди. Грубые и некрасивые. Много лиц бандитско-хулиганских. Город безвкусен, как и все русские города, что я видел.

Як утік боець з німецького полону, прикинувшись шпиком. Я<к> — не сказав він нікому про це. Бився. Був нагороджений орденом за героїство, був дважди важко поранений і раз, лежачи в шпиталі під час читання вголос одної статті, сказав:

— І я ж був отакий, отак утік, тільки що не сказав нікому, кому воно, думав я, потрібно.

Комісар шпиталю доніс в особливий відділ, особисти зраділи клієнтурі. Одним словом, тягали хлопця-героя, багато копій ламалося навколо нього, багато суддів сперечалося, прокурорів і прочих холодних умів і чинів, і хлопця розстріляли. Цей факт кричить до неба на цілий світ. Він є кісточка, що по ній видно кістяк звіра* точно. Страшно згадувати. Неповторний ніде в світі.

Саратов 20-VII

Как бежал боец из немецкого плена, притворившись шпиком. Ка<к> — не сказал он никому об этом. Сражался. Был награжден орденом за героизм, был дважды тяжело ранен и раз, лежа в госпитале, во время чтения вслух одной статьи, сказал:

— И я же был такой, так же сбежал, только и того, что не сказал никому: кому оно, думал я, нужно.

Комиссар госпиталя донес в особый отдел, особыты обрадовались клиентуре. Одним словом, таскали парня-героя, много копий сломали вокруг него, много судей спорили, прокуроров и прочих холодных умов и чинов, и парня расстреляли. Этот факт кричит до неба на весь мир. Он косточка, по которой точно видно скелет зверя точно. Страшно вспоминать. Неповторимый нигде в мире.

Саратов 20-VII

Сьогодні повідомляють, що ми втекли з Ворошиловграда²⁴⁶. Залишили великі і дорогі укріплення, відновлені шахти, що вже ми їх раз руйнували з переляку, лани хліба, запаси харчів і майна і надій на повернення наших товстих, опецькуватих наркомів.

Був у Ворошиловграді інститут ім. Шевченка, звичайно з викладанням руською мовою, в якому не було в бібліотеці ні одної книжки Шевченка. Які оригінали! Таких других не було і немає у всій Європі.

* Так в тексті.

Як жаль мені наркомів. Хто їх тепер так добре годуватиме, напуватиме? Потоншають, схуднуть, мабуть, вони тепер і втратять багато свого районного шарму жирненьких товстошійчиків.

Так. Значить вся Україна уже в німецькому ярмі. Вигнані ми і «ничего больше не надо, и Украины нет», як віщав Ванька з Гнездниковського переулка²⁴⁷

Скільки ж нас іще поляже, поки вернемося ми на свої руїни? І коли це буде? Ясно одне — не бачити уже нам ні клаптика рідної землі аж до слідуючого року. Криваве літо і мертва зима.

20-VII

Сегодня сообщают, что мы бежали из Ворошиловграда. Оставили большие и дорогие укрепления, восстановленные шахты, которые мы уже не раз разрушали с перепугу, хлебные поля, запасы продовольствия и имущества и надежды на возвращение наших толстых, приземистых наркомов.

Был в Ворошиловграде институт им. Шевченко — конечно с преподаванием на русском языке, в библиотеке которого не было ни одной книжки Шевченко. Какие оригиналы! Других таких не было и нет во всей Европе.

Как жаль мне наркомов. Кто их теперь так хорошо будет кормить, поить? Утончатся, похудеют, они, пожалуй, теперь и потеряют свой районный шарм жирненьких толстошейчиков.

Так. Значит, вся Украина уже под немецким игом. Изгнаны мы и «ничего больше не надо, и Украины нет», как вещал Ванька из Гнездниковського переулка.

Сколько же нас еще падет до того, как вернемся мы на свои руины? И когда это будет? Ясно одно — не видать нам уже ни клочка родной земли вплоть до следующего года. Кривавое лето и мертвая зима.

20-VII

<...>* і ні один паршивий начальник не пішов з нами, з кволим цвітом народу повечеряти. Оддзвонили ми своє і годі²⁴⁸. Мо, колись ще на що-небудь покличуть. Нема у нас єдності. Бідні ми, забиті, провінціальні. Коли ми збираємось до купи, мені робиться так сумно, так смутно на душі і так чогось жаль, що й згадувати боляче. Народні ми Ігнати республіки²⁴⁹ та й більше нічого. Ватулі²⁵⁰ ми і Компанійці в більшій чи меншій мірі. Оддзвонили. Пишу на Волзі на катері Козловського. Тільки що приїхав попрощатися з щасливим безтурботним солов'єм.

По дорозі стрів Мартича²⁵¹, що приплив із Сталінграду. Сталінград знищено дотла. Побито й спалено. Спалено багато людей. Переправи знищено. Тікати було нікуди. Ах, кляті фашисти! Прийде колись і на вас перевід. Будете ж і ви колись проклинати свою долю в огні і в крові дітей своїх, своїх старих, свого огидного кодла.

31-VII

<...> и ни один паршивый начальник не пошел с нами, с хилым цветом народа поужинать. Отзвонили мы свое и только. Может, когда-нибудь еще на что-нибудь позовут. Нет у нас единства. Бедные мы, забытые, провинциальные. Когда мы собираемся вместе, мне делается так грустно, так грустно на душе и так чего-то жаль, что и вспоминать больно. Народные мы Игнаты республики, и больше ничего. Ватули мы и Компанійцы в большей или меньшей степени. Отзвонили. Пишу на Волге на катере Козловского. Только что приехал попрощаться со счастливым беззаботным соловьем.

По дороге встретил Мартича, приплывшего из Сталинграда. Сталинград уничтожен до основания. Разрушен и сожжен. Сожжено много людей. Переправы уничтожены. Бежать было некуда. Ах, проклятые

* Из записной книжки вырвано 4 листа.

фашисты! Найдется и на вас управа. Будете же и вы когда-нибудь проклинать свою судьбу в огне и в крови детей своих, своих стариков, своего отвратительного отродья.

31-VII

Мітинг був убогий і безладний. У ньому не було основної теми, всі говорили, що хотіли. Говорили про все. Повторювались, заікалися і мимрили. Оце невміння зробити мітинг, до якого готувалися місяць ЦК, Раднарком, і Верхрада свідчать, як же не вміємо ми жити і творити. Які ж без сумніву ми нецікаві і обмежені при рішенні других, складних і глибоких питань.

Довгі роки придивляюсь до людей, що стоять у кормила. Різні були. Були з ухилами, з гріхами, з родимими плямами, приходили вони передо мною, пропливали, як листя по воді, але були вони солідніші і імпазантніші, ніж зараз. Сумна картина. Упрощенчество обнялося з простотою. Ми дегенеруємо, не помічаючи цього самі. Бідний, убогий, многотрадальний мій народ, який ти нещасливий, ведуть тебе поводири.

3-VIII²⁵²

Митинг был убогий и беспорядочный. В нем не было основной темы: все говорили что хотели. Говорили обо всем. Повторяющиеся заикались и мямлили. Это неумение провести митинг, к которому готовились месяц ЦК, Совнарком и Верх<овный> Совет, свидетельствуют, как же не умеем мы жить и творить. Какие же мы несомненно неинтересные и ограниченные при решении других, сложных и глубоких, вопросов.

Долгие годы присматриваюсь к людям, стоящим у кормила. Разные были. Были с уклонами, с грехами, с родимыми пятнами, проходили они передо мной, пропливали, как листья по воде, но они были более солидные и импозантные, чем сейчас. Печальная картина. Упрощенчество обнялось с простотой. Мы деградируем, не замечая этого сами. Бедный, убогий, многотрадальный мой народ, как ты несчастлив, ведут тебя поводиры.

3-VIII

<...>* Наркомздрав України відрізняється от інших наркомів сульфідіном**

У Ртищеві ніякого бензину нема вже два тижні. І все ж таки мені дали наряд. На Ртищев. Дурний обман.

Добралися з трудом до Тамбова. Перед Тамбовом ночували в селі у якихось хороших вошивих руських селян. Зараз у Тамбові уже 2 години збираємо шість підписів на ордер на бензин, щоб доїхати до Рязані. Оці 6 підписів і 2 години і все, як це робиться з глупстю, брехнею і скудоумієм — оце і є причина нашого програшу війни. Нігде у всьому світі людські суспільні відношення не заплутані так дурницями і брехнями, як у нас, бодай нас господь покарав, гидоту срану.

В Ртищеве никакого бензина нет уже две недели. И все же мне дали наряд. На Ртищев. Глупый обман.

Добрались с трудом до Тамбова. Перед Тамбовом ночевали в селе у каких-то хороших вшивых русских крестьян. Сейчас в Тамбове уже 2 часа собираем шесть подписей на ордер на бензин, чтобы доехать до Рязани. Эти 6 подписей и 2 часа и все, как это делается с глупостью, ложью и скудоумием — вот это и есть

* Далее вырвано 3 листа.

** Наркомздрав Украины отличается от других наркомов сульфидином.

причина нашего проигрыша войны. Нигде во всем мире человеческие общественные отношения не запутаны так глупостями и ложью, как у нас, хоть бы нас господь наказал, гадость сраную.

Багата держава, яку утворюють бідні люди — абсурд. Держава не може будувати свій добробут на бідності і обдертості своїх громадян*.

Ми проїхали од Саратова до Тамбова. Бідність, сірість та ж, як і скрізь. Пишу в машині, чекаючи другу годину виконання резолюції про бензин. Скаженію від люті. По тротуару проходять тупі і некрасиві люди. Ні одного гарного обличчя. Ні одного привітного виразу, ні стрункої чіткої фігури. Обдерті старі і молоді люди ходять без будь-яких знаків людської гідності в позах. Вони подібні на муляжі чи на розхлябані потвори. Вигляд такий, неначе у них вийнято мозок. Почуваю, що ми не тільки не доїдемо до Рязані сьогодні, а, мабуть, і до Мичуринська не доїдемо. Яка-небудь чергова** брехня і фальш не дають нам змоги доїхати. Країна Хлестакових, Манилових, Смердякових і Держиморд²⁵³.

7-VIII Тамбов

Мы проехали от Саратова до Тамбова. Бедность, серость те же, что и везде. Пишу в машине, ожидая второй час выполнения резолюции о бензине. С ума схожу от ярости. По тротуару проходят тупые и некрасивые люди. Ни одного красивого лица. Ни одного приветливого выражения, ни стройной четкой фигуры. Ободранные старые и молодые люди ходят без каких-либо знаков человеческого достоинства в позах. Они похожи на муляжи или на расхлябанные чудовища. Вид такой, будто из них вынут мозг. Чувствую, что мы не только не доедем до Рязани сегодня, а, пожалуй, и в Мичуринск не доедем. Какая-нибудь очередная ложь и фальшь не дадут нам возможности доехать. Страна Хлестаковых, Маниловых, Смердяковых и Держиморд.

7-VIII Тамбов

-
- Как называется эта речка?
— Эта?
— Да.
— Да так как-то... Течет себе***

Ночував у селі у красивого руського діда Бородіна. Добре покусали руські блощиці, а дід схожий на старовинну ікону святого з чудесними тонкими рисами, тонким носом і класичною довгою красивою бородою. Онуки його одягнені під босяків, як і всі. Як жаль, що нема старого селянського руського вбрання?

Ночевал в селе у красивого русского деда Бородина. Хорошо покусали русские клопы, а дед похож на старинную икону святого с чудесными тонкими чертами, тонким носом и классической длинной красивой бородой. Внуки его одеты под босяков, как и все. Как жалко, что нет старого крестьянского русского наряда?

— Да так как-то. Течет себе — фраза чудесна. Истинно руська. І війна у нас как-то течет себе і кров****

* Богатое государство, которое создают бедные люди — абсурд. Государство не может строить свое благосостояние на бедности и ободранности своих граждан.

** Одно слово далее густо зачеркнуто.

*** Далее — густо зачеркнутая строка.

**** ...чудесная. Истинно русская. И война у нас как-то течет себе, и кровь.

Багатство — сила. Бідність — слабість. Ми виховали слабість. І вона обернулася до нас своєю страшною стороною^{*}.

Учитель: — «Ви генерал, ви остання літера у алфавіті чинників причинних. Початок алфавіту я — учитель. Первопричина — я, тихий брехун і боягуз, очковтиратель забитий»^{****}

У Тамбові і в Рязані були прекрасні руські люди — голова облвиконкому Тамбова і секретар обкому Рязані. Як уважно поставились вони до допомоги мені бензином і навіть погодували добре. Багато-багато добрих людей у нас, і хочеться самому до самої смерті творити для них тільки добро. Як приголомшила усіх війна, як налякала всіх і як всім хочеться очиститись од всіх причин наших кривавих утруднень. Багато добра заложено у нашому народі.

В Тамбове і в Рязани были прекрасные русские люди — председатель облисполкома Тамбова и секретарь обкома Рязани. Как внимательно отнеслись они к помощи мне бензином и даже покормили хорошо. Много-много хороших людей у нас, и хочется самому до самой смерти творить для них только добро. Как потрясла всех война, как испугала всех и как всем хочется очиститься от всех причин наших кровавых тягот. Много добра осталось в нашем народе.

Я в Москві. Три дні шляху. Болить серце. Ретельна Юля переробляє «Щорса». Рідна моя, невгамовна дорога подруга. Скорій би трохи одпочити і до роботи. Так багато треба зробити, а час летить, летить.

9-VIII Москва****

Я в Москве. Три дня пути. Болит сердце. Старательная Юля переделывает «Щорса». Родная моя, неутомимая дорогая подруга. Скорей бы немного отдохнуть и к работе. Так много нужно сделать, а время летит, летит.

9-VIII Москва

Із ким не пробував я з «керівних» людей говорити на тему про народного учителя, як головного де-факто виновника наших невдач — ніхто зі мною не погоджується. Це ще раз мене переконує, що я не помиляюсь. Бо коли б вони знали, що це таке, то цього б уже давно не було, давним-давно ця хиба виховання була би виправлена і забута. Отже, пишу обов'язково і надішлю читати товаришу Сталіну. Хай тоді друкують і думають хоть трохи над собою, хай зляться, лаються, аби хоч не мовчали і не шепталися по темним куткам, роздвоєні руські душі. А зараз за «Победу». Треба кінчати «Победу».

14-VIII

С кем ни пробовал я из «руководящих» людей говорить на тему о народном учителе, как главном де-факто виновнике наших неудач — никто со мной не соглашается. Это еще раз меня убеждает, что я не ошибаюсь. Потому что если бы они знали, что это такое, то этого давно уже не было, давным-давно эта ошибка воспитания была бы исправлена и забыта. И так, пишу обязательно и отошлю читать товари-

^{*} Богатство — сила. Бедность — слабость. Мы воспитали слабость. И она обернулась к нам своей страшной стороной.

^{**} Подчеркнуто карандашом.

^{***} Учитель: — «Вы генерал, вы последняя буква в алфавите причинных факторов. Начало алфавита я — учитель. Первопричина — я, тихий лжец и трус, очковтиратель забитый».

^{****} Далее вырван 1 лист.

щу Сталину. Пусть тогда печатают и думают хоть немного над собой, пусть злятся, ругаются, чтобы хоть не молчали и не шептались по темным углам, раздвоенные русские души. А теперь за «Победу». Нужно кончать «Победу».

14-VIII

Ще раз повертаюся до винуватого. Ще раз хочу сказати, що не генерал винний. То, що у нас не було кастов<ої> военщини за всіма правилами привабливої цієї специфічної кастовості, це наше досягнення, а не провина. Наше досягнення в тім, що ми позбавили своє суспільство цієї гнусної касту убивць, яких плекала Німеччина. І ми мусимо ненавидіти солдатчину і зараз, і наперед. Але те, що відсутність касту кваліфікованих вбивць призвело нас до колосальних втрат на війні, свідчить, що ми не знайшли чогось нового, що б цементувало нашу армію і навпаки виховали якусь антицементну масу, свідчить ще раз про провину вчителя — вихователя дітей, про відсутність ініціативи і субординації.

Відсутність субординації знизу вверх і зверху вниз — до речі, одне може жити лише при наявності другого.

Там де рішаються спасатись, там не перемагають*.

14-VIII

Еще раз возвращаюсь к виноватому. Еще раз хочу сказать, что не генерал виноват. То, что у нас не было кастов<ой> военщины по всем правилам этой специфически привлекательной кастовости, это наше достижение, а не вина. Наше достижение в том, что мы лишили свое общество этой гнусной касты убийц, которых взлелеяла Германия. И мы должны ненавидеть солдатчину и сейчас, и в будущем. Но то, что отсутствие касты квалифицированных убийц привело нас к колоссальным потерям на войне, свидетельствует, что мы не нашли ничего нового, что бы цементировало нашу армию и, наоборот, воспитали некую антицементную массу, свидетельствует еще раз о вине учителя — воспитателя детей, об отсутствии инициативы и субординации.

Отсутствие субординации снизу вверх и сверху вниз — кстати, одно может жить только при наличии другого.

Там где решаются спасться, там не побеждают.

14-VIII

Учора у Ярославського, добрейшого Ємельяна Михайловича²⁵⁴, на дачі вечором чув по радіо, як якийсь старий громадянин вітав свого сина, бійця на фронті, з днем ангела. Сина, як можна було судити по словам батька, звали Олександром. Я збагнув, що це ж був день і мого ангела. Мені вчора ударило сорок вісім років. Слава тобі, боже, і спасибі тобі, що дарував мені так багато уже літ. Що не згинув я десь вже сто раз, маючи на це безліч різних підстав. А живу і здібний ще творити. Мені чомусь здається й досі, що саме головне у творчості десь іще спереду, що я знайду його і здійсю. Мені здається, що я наблизився уже до того стану, коли порядок речей починає здаватися зрозумілим, й крупіца правди виринає з безодні помилок, дурниць, пристрастей і убожества людських блуждань. Як жаль, що мозок мій почав вже замерзати у склерозі. І я не здійсюся в такій глибокій повній мірі, як мріялося все життя. Все моє життя я мріяв зробити щось велике і надзвичайне потрібне і радісне для людей. І не зробив. Життя минає, кращі роки і кращі сили пішли на зло, на ненависть, на розпач і відчай — на боротьбу з мерзотою і справжніми ворогами українського народу і його паразитами, словом на все те, про що я по праву міг би й не думати зовсім. Я пасинок у влади. Я не сіль. Сіль — Корній-

* Подчеркивания в записи выполнены карандашом.

чук, Бажан і навіть Панч²⁵⁵, не кажучи вже про Любчика Аркашу²⁵⁶. Вони І-го рангу, я другого. Одіозне моє становище підозрілої неповноцінної людини серед свого народу на своїй землі зробило моє життя важким, сумним і нещасливим. Проте, благословенна будь Десна, завжди і нині і ввіки.

14-VIII²⁵⁷

Вчера у Ярославского, добрейшего Емельяна Михайловича, на даче вечером слышал по радио, как некий старый гражданин поздравлял своего сына, бойца на фронте, с днем ангела. Сына, как можно было судить по словам отца, звали Александром. Я понял, что это был день моего ангела. Мне вчера стукнуло сорок восемь лет. Слава тебе, боже, и спасибо тебе, что даровал мне уже так много лет. Что не погиб я где-то уже сто раз, имея на это множество разных оснований. А живу и способен еще творить. Мне почему-то кажется до сих пор, что самое главное в творчестве где-то еще впереди, что я найду его и осуществляю. Мне кажется, что я приблизился уже к тому состоянию, когда порядок вещей начинает казаться понятным, и крупца правды выныривает из бездны ошибок, глупостей, страстей и убожества человеческих заблуждений. Как жаль, что мой мозг уже начал замерзать в склерозе. И я не воплощусь в такой глубокой полной мере, как мечталось всю жизнь. Всю мою жизнь я мечтал сделать что-то большое и замечательное, нужное и радостное для людей. И не сделал. Жизнь проходит, лучшие годы и лучшие силы ушли на зло, на ненависть, на тоску и отчаяние — на борьбу с мерзостью и настоящими врагами украинского народа и его паразитами, словом, на все то, о чем я по праву мог бы и не думать совсем. Я пасынок у власти. Я не соль. Соль — Корнейчук, Бажан и даже Панч, не говоря уже о Любчике Аркаше. Они І ранга, я второго. Одиозное мое положение подозрительного неполноценного человека среди своего народа на своей земле сделало мою жизнь тяжелой, печальной и несчастной. Но благословенна будет Десна, всегда отныне и до века.

14-VIII

Мине ще рік війни. Самий страшний, самий кривавий і голодний. Загине німецький фашизм, завоювавши всю Європу і нас аж до Кавказу. Світ буде здивований нашою силою і міццю, і героїзмом. І самі ми забудемо свою страшну стидну й огидну нерозбериху, і невміння, і свої зайві бездарні втрати через дурість, темноту, сатрапію і підлабузництво лукаве, і вип'ятивши груди на кістках мільйонів погублених наших людей, будемо вірити і хвастатись, і підводити під все вигідну діалектичну причинну базу, і буде все у нас по-старому, бо ми ж самі є давно вже не нові. Інерція висить на нас, як хвіст у крокодила, і двоєдушність, і брехолубіє, і величезна відсутність смаку і підлабузництво потворне*

14-VIII

Минет еще год войны. Ужаснейший, самый кровавый и голодный. Погибнет немецкий фашизм, завоевав всю Европу и нас вплоть до Кавказа. Мир будет удивлен нашей силой и мощью, и героизмом. И сами мы забудем о своей страшной, постыдной и отвратительной неразберихе, и неумении, и о своих лишних бездарных потерях из-за глупости, темноты, сатрапии и лукавого подхалимажа, и, выпятив грудь на костях миллионов загубленных наших людей, будем верить и хвастаться, и подводит под все выгодную диалектическую причинную базу, и будет все у нас по-старому, потому что мы же сами давно уже не новые. Инерция висит на нас, как хвост у крокодила, и двоедушие, и брехолубие, и огромное отсутствие вкуса и подхалимаж уродливый.

14-VIII

- Почему в уборной темно?
- Потому что лампочки нет.

* Подчеркнуто карандашом.

- Почему вы опоздали на работу?
- Потому что заспал.
- Почему грязно?
- Не убрали.
- Почему у вас нет пуговицы?
- Оторвалась, потому что.
- Почему ошибки?
- Спешил печатать.
- Почему вы не бритый?
- Не успел побриться.
- Почему хаты раскрыты?
- Не покрыли.
- Почему отступаем?
- Генерал плохой.
- Почему следствия принимаются за причины.
- Ась?
- Почему следствия принимаются за причины? Почему никто не хочет подумать над этим социальным злом? Почему ни правительство, ни партия не подумает над этим? Почему не сделавший может сказать: «Я забыл», — считая себя честным, гордым человеком, а не ничтожеством собачьим.
- Почему война идет так плохо?
- Потому.
- Почему?
- Потому. Потому что много дураков и холодных сапожников развелось на доброй, родной нашей советской земле. Потому что много недоумков, лентяев, нехлюев, неуважайкорыт и невоспитанных с самого раннего детства дурными своими родителями неуков и нескиньшапок, потому что долгие годы обезличенной, безответственной привилегированной жизни, легкой и безнаказанной за любые упущения, создали миллионы неряшливых, вялых людей. Пусть люд столетия преклоняется перед их кровью и страданиями во имя победы над Гитлером, если англо-америка не присвоит победу себе.

16-IX-42

П'єси, літературні сценарії

- 1*. Міра життя.
2. Народ безсмертний.
3. По-над Дніпром.
4. Щорс.
5. Україна палає.

Статті

1. Україна в огні.
2. Пісня²⁵⁸.
3. Лист до ворога.
4. Лист до льотчика.
5. Сталінські лицарі.

* Номера, подчеркнутые в списке, в оригинале обведены в круг.

6. Сильнее смерти.
7. В грозный час.
8. Я бачу перемогу.
9. Київ у неволі.
10. Жінка.
11. Велике товариство.
12. Війна і співробітництво кінематографічне.
13. Промова на мітингу укр<аїнського> народу у Саратові.
14. Стережіться недолюдки, бо лихо вам буде (про зрадників і запродавців).
15. [Що принесли німці укр<аїнському> народу. 0,5—0, 75]*
16. Лист на Україну.
17. Промова на антимітингу.
18. Не почувати німцям на Україні.

Теми оповідань

1. Святослав.
2. Ув'язнений музей.
3. Ювілей.
4. Заворожена трибуна.
5. Математик.
6. Тавро століть.
7. Перекладанець.
8. На руїнах.
9. Надія.
10. У ярмі.
11. Смерть дівчини.
12. Невольники.
13. Мати.
14. Тарас Бульба.
15. Незабутнє.
16. Зачарована Десна.
17. Тризна.
18. Отступник.
19. Перед боєм.
20. На колючому дроті.
21. Плач у степу.
22. Така її доля.
23. Гарматний огонь.
24. Дантові Душі.
25. Пісня про Сталіна.
26. Перемога**

* Так в тексті.

** Подчеркивания в списке выполнены карандашом.

27. Учитель і генерал і письменник.
28. Смерть бандуриста.
29. Засекречений дурень.
30. Воля до життя.

Пьесы, литературные сценарии

1. Мера жизни.
2. Народ бессмертен.
3. Над Днпром.
4. Щорс.
5. Украина пылает.

Статьи

1. Украина в огне.
2. Песня.
3. Письмо врагу.
4. Письмо к летчику.
5. Сталинские рыцари.
6. Сильнее смерти.
7. В грозный час.
8. Я вижу победу.
9. Киев в неволе.
10. Женщина.
11. Великое товарищество.
12. Война и кинематографическое сотрудничество.
13. Речь на митинге укр<аинского> народа в Саратове.
14. Берегитесь нелюди, горе вам будет (об изменниках и предателях).
15. (Что немцы принесли укр<аинскому> народу. 0,5—0, 75).
16. Письмо на Украину.
17. Речь на антимитинге.
18. Не хозяйничать немцам на Украине.

Темы рассказов

1. Святослав.
2. Музей-тюрьма.
3. Юбилей.
4. Заколдованная трибуна.
5. Математик.
6. Тавро веков.
7. Переводчик.
8. На руинах.
9. Надежда
10. В ярме.
11. Смерть девушки.
12. Невольники.
13. Мать.
14. Тарас Бульба.
15. Незабываемое.
16. Зачарованная Десна.
17. Тризна.
18. Отступник.

19. Перед боем.
20. На колючей проволоке.
21. Плач в степи.
22. Такова ее судьба.
23. Артиллерийский огонь.
24. Дантовы Души.
25. Песня о Сталине.
26. Победа.
27. Учитель и генерал и писатель.
28. Смерть бандуриста.
29. Засекреченный дурак.
30. Воля к жизни.

ТЕТРАДЬ 4

— Александр Петрович! — гукнув мені М. С., коли машини спинилися біля великого красивого яру.

Я підійшов. Привітався з командуючим Ватутіним²⁵⁹, що стояв над яром з картою в руках.

— Вот начинается Украина. От эта яра Украина, — скаже М. С.

Я подякував його щиро. Я не впав на рідну землю на коліну, не заплакав, я мовчав. Передо мною була рідна моя земля, неорана, засмічена, з сплюндрованими селами. Земля завойована, одвічна моя полонена. Скрізь жінки. Одні жінки та діти, де-не-де чоловік трухлявий, худий, согбенний, забитий і неначе хворий.

— Александр Петрович! — позвал меня Н. С., когда машины остановились около большого красивого оврага.

Я подошел. Поздоровался с командующим Ватутиным, который стоял над оврагом с картой в руках.

— Вот начинается Украина. Вот от этого оврага начинается Украина, — сказал Н. С.

Я поблагодарил его искренне. Я не упал на родную землю на колени, не заплакал, я молчал. Передо мной была родная моя земля, непаханая, засоренная, с разоренными селами. Земля завоеванная, вечная моя пленница. Везде женщины. Одни женщины и дети, кое-где мужик ветхий, худой, согбенный, забитый и будто больной.

Неорані поля скрізь, куди око гляне, немов приснилося. Осот, будкун та дикий со-
няшник з полином. Невесела дика краса, і скрізь побиті танки на полях край сел. Чи по
шляхах німецькі й наші. І час од часу сморід. Гніють по шляхах і в полі людські й німецькі
трупі і трупі коней з задерними ногами.

Непаханые поля везде, куда глаз глянет, словно приснилось. Осот, чертополох и дикий подсолнух с
полянью. Невеселая дикая красота, и везде разбитые танки на полях около сел. Или на дорогах — немецкие
и наши. И время от времени смрад. Гниют на дорогах и в поле человеческие и немецкие останки и трупы
коней с задранными ногами.

Учора бачив величну картину бойовища. Танки, гармати, авто, набої, трупі на до-
розі. Все це була наша авіація. Спалені й поруйновані хати, величезні численні ями од
бомб — дорога смерті.

Вчера видел величественную картину поля брани. Танки, пушки, авто, заряды, трупы на дороге. Все это
была наша авиация. Сожженные и разрушенные дома, огромные многочисленные ямы от бомб — дорога
смерти.

Лежу коло ставка, обламавшись з машиною біля невідомого містечка*.

Описати поле у всій його красі після моторошної картини бойовища. Особливо красиві соняшники проти сонця. Вони мають темні голівки з ніжними соняшними ореолами.

Квіти, рослини.

Долина Ворскли. Зірваний міст. Купання дівчат.

Описать поле во всей его красоте после жуткой картины сражения. Особенно красивы подсолнухи против солнца. У них темные головки с нежными солнечными ореолами.

Цветы, растения.

Долина Ворсклы. Взорванный мост. Купание девушек.

Оповідав генерал Москаленко²⁶⁰, як два його солдати повернулися додому до рідних хат. Вони побули дома хвилин п'ятнадцять і пішли в наступ. Знову попрощавшись з батьками та діточками своїми.

Рассказывал генерал Москаленко, как два его солдата вернулись домой в родные хаты. Они побыли дома минут пятнадцать и пошли в наступление. Опять попрощавшись с родителями и детками своими.

САМОТОВКА

Самотовка — зруйноване вщент село. Велике, красиве, над невеликою рікою і сінокосами. Пішли хати на греблі і печі. Бліндажі і ходи сполучень поточили село, мов шашель. Де-не-де людина. Незабутнє село, описати його так, як і ріку.

13-VIII

САМОТОВКА

Самотовка — разрушенное полностью село. Большое, красивое, над небольшой рекой и сенокосами. Пошли хаты на плотины и печи. Блиндажи и ходы сообщений источили село, как шашель. Кое-где попадают люди. Незабываемое село — описать его так же, как и реку.

13-VIII

Переїзд до Степного фронту. Їхали по-дурному, по-українському — кожна машина окремо, внаслідок чого, звичайно, розбрелися і не всі приїхали. По дорозі поле бою під Томарівкою з мінами, трупами, вибоїнами, смородом (описати).

Білгород — зруйноване страшне місто. Боюсь, що такий буде і Харків, тільки в ще більшому й жахливішому масштабі.

Іван Самійлович Грушецький²⁶¹. Молодий генерал-секретар Черновецького обкому. Розумний і порядний комуніст, член Військової ради фронту. Так же, як і у всіх, не вистачає синтетичного думання. Так же, як і у всіх, спить серце, зачинене. Ніхто в нього не заходить. Класовий чистун. Але, безумовно, хороший. Брак загальної культури, як і у всіх.

Поруч з ним анекдотично комедійна постать генерал-майора Шевченка²⁶² чи Хевченка, якого обов'язково треба скористати в п'єсі. По зовнішності, манерам рухатись, говори-

* Лежу около пруда, машина сломалась около неизвестного городка.

ти і особливо сміятися це дурень — одеський жук. Кітель у нього тісний, кашкет великий, голена голова, великі зуби і сміх. Як він сміявся, оповідаючи про бомбардування.

Чудесні оповідав приказки про депутатку Верховної Ради, що її чоловік одкусив носа. Не так чудесне саме оповідання, як сміх, з яким він про це оповідав, тут же сполоснувши зуби чаєм і проковтнувши полоскання. Гримлять під Харковом гармати.

Переезд до Степного фронту. Ехали по-глупому, по-українськи — каждая машина отдельно, в результате чего, конечно, разбрелись и не все приехали. По дороге поле боя под Томаровкой с минами, трупами, выбоинами, вонью (описать).

Белгород — разрушенный страшный город. Боюсь, что такой будет и Харьков, только в еще большем и более ужасном масштабе.

Иван Самойлович Грушецкий. Молодой генерал-секретарь Черновицкого обкома. Умный и порядочный коммунист, член Военного совета фронта. Так же, как и у всех, не хватает синтетического мышления. Так же, как и у всех, спит сердце: закрыто. Никто в него не заходит. Классовый чистюля. Но, безусловно, хороший. Недостаток общей культуры, как и у всех.

Рядом с ним анекдотично-комедийная фигура генерал-майора Шевченко или Хевченко, которого обязательно надо воспроизвести в пьесе. По внешности, манерам двигаться, говорить и особенно смеяться это дурак — одесский жук. Китель ему тесен, шапка велика, бритая голова, большие зубы и смех. Как он смеялся, рассказывая о бомбардировке.

Чудесные травил байки о депутатке Верховного Совета, которой муж откусил нос. Не так чудесен именно рассказ, как смех, с которым он об этом рассказывал, тут же сполоснув зубы чаем и проглотив полоскания. Гремят под Харьковом пушки.

15)* Вчорашній день був самий багатий за всю мою подорож. Ми виїхали з Грушецьким до Харкова. Учора я був кілька годин на околиці Харкова біля ХПЗ²⁶³ у бою.

1)** Україна. Подорож.

2) Зупинка в шпиталі. Ранені. Скарги. Горе.

3) Сльози і відчай молодій жінки, що не могла вже ні їсти, ні спати од горя і розпачу. «Пропали тепер ми усі. Увесь наш народ». Ліс, трупи коней і німців. Смород***

4) Батьки везуть пораненого сина (снарядними скалками).

5) На обрії Харків.

6) Дим пожарів. Гуркіт важких гармат. Повітряні бої.

7) Села. Народ. Баби на призьбах (неділя). Пожарища. Діти.

8) Під скирдою на майдані спало двоє божественних дітей. Життя, як життя. Думки про народ.

9) Харків. Шукаємо на позиції КП дивізії.

10) Руїнація. Все розбито, попалено, розкидано — неначе рука смерті торкнулася нашої землі. Трупи німців, бомби.

11) Ми на КП дивізії на даху будинку. Знайомство з полковниками, до німців 2,5 кілометри.

12) Поле бою. Лави атакуючих. Вибухи снарядів серед лав.

13) У наш будинок попадає снаряд. Поверхом нижче, у кімнату.

14) Ми на КП корпусу. Знайомство з генералами на вищій. Німці б'ють по нас з гармати. Ми йдемо в глибокий бліндаж.

* Так в тексті. Вероятно, имеется в виду число — 15.VIII.

** В тексті порушена нумерація пунктів. Дважды повторены пункты один и два.

*** Так в тексті.

- 15) Нареди генералів у бліндажі. Світ. Обличчя, характери. Мої почуття.
- 16) «Тов<арищ> генерал, разрешите доложить. Наша авиация бомбила своїх 18 бомбардировщиков».
- 17) Грушецький розпекає* на обох КП полковників і генералів.
- 18) Раніш, ще по дорозі на Харків, стріли родину з теліжкою. Дуже милі, красива дівчина. Розмова.
- Там, у Салтові, все спалено.
- Знаєм. Зате там домівка. (Ще їх німець виселив.)
- Трохи далі убиті коні, а ще далі край дороги незабутня картина:
- 19) Жінка убита. Вона лежала край дороги, витягшись, охайна, лице її було кимсь накрите платком. Рука її в повітрі ніби покривала серце. Рука була в крові. А кругом ями, смород**. І красиве незабутнє дике поле в квітах. Я трохи не плавав.
- 20) Ми їдемо до штабу армії.
- 21) Вечір. Курява. Курява на цілий світ і дим вдалечині над Харковом і в куряві величезний, мутно червоний місяць і грім гармат. А назустріч ідуть полки на позицію, свята великомучениця піхота.
- 22) Мої почуття в цей незабутній вечір війни описати докладно.
- 23) Ми їдемо з фарами. Ранені на роздоріжжі. Край дороги.
- 24) Під ранок аж приїхали. У лісі ночували. Лягли спати ранком у лісі. Тільки лягли — налет*** авіації і шалена канонада зеніток. Ми сміялись. Так і послули.

15
Ліс

- 15) Вчерашний день был самый богатый событиями за всю мою поездку. Мы выехали с Грушецким в Харьков. Вчера я был несколько часов на окраине Харькова возле ХФЗ в бою.
- 1) Украина. Путешествие.
- 2) Остановка в госпитале. Раненые. Жалобы. Горе.
- 3) Слезы и отчаяние молодой женщины, которая уже не могла ни есть, ни спать от горя и отчаяния. «Пропали теперь мы все. Весь наш народ». Лес, трупы коней и немцев. Смерд.
- 4) Родители везут раненого сына (снарядными осколками).
- 5) На горизонте Харьков.
- 6) Дым пожаров. Грохот тяжелых орудий. Воздушные бои.
- 7) Села. Народ. Бабы на завалинках (воскресенье). Пожарища. Дети.
- 8) Под скирдой на площади спало двое божественных детей. Жизнь как жизнь. Мнения о народе.
- 9) Харьков. Ищем на позиции КП дивизии.
- 10) Разрушение. Все разбито, сожжено, разбросано — как будто рука смерти коснулась нашей земли. Трупы немцев, бомбы.
- 11) Мы на КП дивизии на крыше дома. Знакомство с полковниками, до немцев 2,5 километра.
- 12) Поле боя. Ряды атакующих. Взрывы снарядов среди рядов.
- 13) В наш дом попадает снаряд. Этажом ниже, в комнату.
- 14) Мы на КП корпуса. Знакомство с генералами на вышке. Немцы бьют по нам из пушки. Мы идем в глубокий блиндаж.
- 15) Совещания генералов в блиндаже. Свет. Лица, характеры. Мои чувства.
- 16) «Тов<арищ> генерал, разрешите доложить. Наша авиация бомбила своих 18 бомбардировщиков».

* Так в тексте.

** Так в тексте.

*** Так в тексте.

17) Грушецкий распекает на обоих КП полковников и генералов.

18) Раньше, еще по дороге на Харьков, встретили семью с тележкой. Очень милые, красивая девушка.

Разговор.

— Там, в Салтове, все сожжено.

— Знаем. Зато там дом. (Их еще немец выселил.)

Чуть дальше убитые кони, а еще дальше около дороги незабываемая картина:

19) Убитая женщина. Она лежала у дороги, вытянувшись, аккуратная, лицо ее кто-то накрыл платком. Рука ее в воздухе будто закрывала сердце. Рука была в крови. А кругом ямы, смрад. И красивое незабываемое дикое поле в цветах. Я чуть не плакал.

20) Мы едем в штаб армии.

21) Вечер. Пыль. Пыль в целом свете и дым вдалеке над Харьковом, и в пыли огромная, мутно-красная луна и гром пушек. А навстречу идут полки на позицию, святая великомученица пехота.

22) Мои чувства в этот незабываемый вечер войны описать подробно.

23) Мы едем с фарами. Раненые на распутье. Конец дороги.

24) Почти под утро приехали. В лесу ночевали. Легли спать утром в лесу. Только легли — налет авиации и безумная канонада зениток. Мы смеялись. Так и уснули.

15

Лес

25) Чіткості і точності у військовому господарстві у нас все-таки нема. Це наш радянський недостаток, так би мовити національний.

26) Я спостерігав на передовій позиції серед орудійного грому під час бою командирів. Я бачив в їхніх очах заховане страждання і страх смерті. Це великий труд.

Тут йде така витрата волі людської, як нігде і ніколи в світі.

Я бачив, як лежали уночі поранені на дорозі. Як жалібно стогнали вони од ран, од нестерпного болю. Вони були, мов покинуті діти.

Я чув цілий день запах смороду. Всі простори, всі чудесні поля, дороги, села — скрізь сморід гніючих тіл.

25) Четкости и точности в военном хозяйстве у нас все-таки нет. Это наш советский недостаток, так сказать, национальный.

26) Я наблюдал на передовой позиции среди орудийного грома во время боя командиров. Я видел в их глазах затаенное страдание и страх смерти. Это великий труд.

Здесь идет такой расход воли человеческой, как нигде и никогда в мире.

Я видел, как лежали ночью раненые на дороге. Как жалобно стонали они от ран, от нестерпимой боли. Они были как брошенные дети.

Я чувствовал целый день запах смрада. Все просторы, все чудесные поля, дороги, села — везде вонь гниющих тел.

Записати докладно розмову з генералом N про зрадниць вітчизни. Як він розстрілював їх, як допитував перед розстрілом. Як одна розповіла, що вона вже 2 роки живе з офіцером, що взяв її, коли їй було лише 15 років. Що вона любить його.

Записать подробно разговор с генералом N об изменниках отечества. Как он расстреливал их, как допрашивал перед расстрелом. Как одна рассказала, что она уже 2 года живет с офицером, который взял ее, когда ей было всего 15 лет. Что она любит его.

Сижу в Рогані. Переді мною повітряний бій з бомбардуванням. Німці сиплють бомби по нашому передньому краю.

Сижу в Рогани. Передо мной воздушный бой с бомбардировкой. Немцы сыплют бомбы по нашему переднему краю.

Багато розмовляв з полковником Галієвим про трагедію безпорадності наших погано вихованих нещасних дівчаток. Мені було дуже приємно, що наші погляди сходяться. Як жаль, що у нас мало таких людей.

Много разговаривал с полковником Галиевым о трагедии беспомощности наших плохо воспитанных несчастных девочек. Мне было очень приятно, что наши взгляды сходятся. Как жаль, что у нас мало таких людей.

У Валуїках полонений італійський лікар розповідав нашим:

— Ваши женщины не заслуживают вас. Вони так легко оддаються кому попало, що я прямо-таки дивуюся, як це може бути.

Що ж за причина така? Хто винен? За що ми зараз караємо наших жінок, ми, телепні-рогоносці? За хамство і грубість, за те скотиняче опрощення.

В Валуїках пленный итальянский врач рассказывал нашим:

— Ваши женщины не заслуживают вас. Они так легко отдаются кому попало, что я прямо-таки удивляюсь, как это может быть.

Что же за причина такая? Кто виноват? За что мы сейчас наказываем наших женщин, мы, оболтусы-рогоносцы? За хамство и грубость, за это скотское опрощение.

Майор. Рудик²⁶⁴.

Похорони на площаді села Липцы.

Григорій Панасович, майор, комполка, Герой Сов<етского> Со<юза>.

<1 сл. нрзб.> Вас<илий> Пономарев`.

Лукаві люде, вороги його, окраденого, розбудили в диму пожежі. Тепер ми будемо виміщати свою злість рогоносців на бабах і дівках, а потім через кілька років скажемо, що це був «перегіб» лівацький, неправильно, бо це таки й дійсно є неправильно і глупо.

Лукавые люди, враги его, ограбленного, разбудили в дыму пожара. Теперь мы будем вымещать свою злость рогоносцев на бабах и девках, а потом через несколько лет скажем, что это был «перегиб» левацкий, неправильный, потому что это таки действительно неправильно и глупо.

— Русише профессор, выливай воду... ха-ха-ха.... — У Харкові. Воду 4 рази. — **

Штаб 69.

Крюченки

Нач. п<олит>о<тдела> полк<овник> Вишневський

Чл<лен> В<оенного> сов<ета> ген<ерал>-м<айор> Щелаковський²⁶⁵.

Штаб 69.

Крюченки

* Далее вырван 1 лист.

** — Русише профессор, выливай воду... ха-ха-ха.... — В Харькове. Воду 4 раза. —

Нач. п<олит>о<тдела> полк<овник> Вишнеvский
Чл<ен> В<оенного> сов<ета> ген<ерал> Щелаковский.

От могилы напр<аво>. Крупно назад.

Сьогодні снідав у «Рузвельта». По суті кажучи, він не погана людина. Він добрий і досить чулий чоловік. Коли б не полоскав рота напоями і не ковтав прилюдно полоскання.

При ньому молодий культпроп<агандист> Литвин²⁶⁶. Чим більше я приглядаюся до нього, тим більш переконаюся, до чого ж ця непідходяща, дрібна ця фігура на цей великий відповідальний пост в відповідальну велику добу. Він закінчив вищу школу, вчився, отже, слухав, читав щось і ніщо проте йому не допомгло і не допоможе. Малий він габаритом. І тому, що він не відповідає своєму посту, він ніколи не буде на ньому гарною людиною, він буде поганим, надодливим, внутрішньо злим і зробить він нещасливими, сам того не відаючи, багато хороших підлеглих йому людей.

Сегодня завтракал у «Рузвельта». В сущности говоря, он неплохой человек. Он хороший и достаточно чуткий человек. Если бы не полоскал рот напитками и не глотал публично полоскания.

При нем молодой культпроп<агандист> Литвин. Чем больше я присматриваюся к нему, тем более убеждаюсь, до чего же это неподходящая, мелкая фигура для такого большого ответственного поста в ответственную великую эпоху. Он закончил высшую школу, учился, следовательно, слушал, читал что-то, и ничего, однако, ему не помогло и не поможет. Мал он по габаритам. И потому, что он не соответствует своему посту, он никогда не будет на нем хорошим человеком, он будет плохим, надоедливым, внутренне злым и сделает он несчастливими, сам того не ведая, много хороших подчиненных ему людей.

Уночі на 23 серпня ми заняли* Харків. Німці втекли з нього внаслідок нашого кругового наступу. Удень я поїхав до міста з Рузвельтом, Литвином, Бажаном і Костенком.

Перед Харковом Рузвельт злякався і звелів своєму оруженосцю зробити розвідку, а нас примусив ждати.

Розмова з жінками. Город напівмертвий. Сумний, хворий, принижений город. Ми були в ньому хвилин 15. Пролетів над ним німецький снаряд і Рузвельт зразу ж урятував нас, вивезши у Малі Проходи за тридцять кілометрів.

Боже, яка нудна постать наш Рузвельт. Невже ж можна так знелюднити, щоб дійти до такої убогості.

В ночь на 23 августа мы заняли Харьков. Немцы бежали из него в результате нашего кругового наступления. Днем я поехал в город с Рузвельтом, Литвином, Бажаном и Костенко.

Перед Харьковом Рузвельт испугался и велел своему оруженосцу сделать разведку, а нас заставил ожидать.

Разговор с женщинами. Город полумертвый. Грустный, больной, униженный город. Мы были в нем минут 15. Пролетел над ним немецкий снаряд, и Рузвельт сразу же спас нас, вывезя в Малые Проходы за тридцать километров.

Боже, какая скучная фигура наш Рузвельт. Неужели же можно так ожесточиться, чтобы дойти до такой убогости.

* Так в тексте.

Моя розмова про газету з ним незабутня^{*}.

Двадцять другого вечером мав чудесну «дружню» сутичку з М. Б. Він був величний, цей фальшивий нарком²⁶⁷, злий і нікчемний.

Він уже каже нам «Мій народ». «Я поставлю такому-то пам'ятник». Він боягуз, як і Гречуха чи Литвин. Литвин на Сумській вулиці, почувши далекий свист снаряда, трохи не впав, ховаючись біля будинку за спину не пам'ятаю вже якої людини.

Двадцять второго вечером имел чудесное «дружеское» столкновение с М. Б. Он был величав, этот фальшивый нарком, злой и никчемный.

Он уже говорит нам: «Мой народ». «Я поставлю такому-то памятник». Он трус, как Гречуха или Литвин. Литвин на Сумской улице, услышав далекий свист снаряда, чуть не упал, прячась у дома за спину не помню уже какого человека.

Земноводний ряд

У районному селі Двурічному жив під час великої всесвітньої вітчизняної війни^{**} уряд України — наркоми, зампреди і таке інше. Це було звільнене село на Осколі. А навколо якось животіли інші звільнені села, а там під Харковом точився довгий бій.

Наркоми роз'їжджали по селах, збирали народ свій, утішали його, підносили його занепаший дух, настановляли на добро, на нове життя? Витирали удовам сльози, одвідували шпиталі, розмовляли з пораненими, контуженими, покаліченими? Утішали людей у тяжкій пригоді, лікували душевні каліцтва людські? Ні. Вони цього не робили. Вони не вивчали на живих безпорадних прикладах природу окупації, не вдумувалися в неї, не мислили новин до відбудови пошкоджень.

Вони ловили вудками рибу в Донці, жерли страви по «першій категорії», розповідали анекдоти і балакали годинами по державному апарату з своїми уфимськими самицями [про] різні обивательські дурниці.

24-VIII

Малі Проходи

Земноводный ряд

В районном селе Двуречном жило во время великой всемирной отечественной войны правительство Украины — наркомы, зампреды и все такое. Это было освобождённое село на Осколе. А вокруг как-то прозябали другие освобожденные села, а там под Харьковом продолжался долгий бой.

Наркомы разъезжали по селам, собирали свой народ, утешали его, поднимали его упавший дух, учили добру, новой жизни? Вытирали вдовам слезы, посещали госпитали, разговаривали с ранеными, контужеными, искалеченными? Утешали людей в тяжелой ситуации, лечили душевные увечья человеческие? Нет. Они этого не делали. Они не изучали на живых беспомощных примерах природу оккупации, не вдумывались в нее, не мыслили нового до восстановления руин.

Они ловили удочками рыбу в Донце, жрали блюда «первой категории», рассказывали анекдоты и болтали часами по государственному аппарату со своими уфимскими самками [о] разных обивательских глупостях.

24-VIII

Малые Проходы

* Мой разговор о газете с ним незабываем.

** Сохранены строчные буквы оригинала.

Літак лежав посеред дороги. Навколо нього було кілька людей. Він ще дотлівав. Після катастрофи минуло не більше півгодини. Біля літака лежав льотчик, обсмажений, без ніг, чорний, з білим черепом, без рук, голі білі кістки стирчали з плечей. Він пах печеним. Це була страшна незабутня картина. Другий льотчик лежав на віддалі, його викинуло. У нього була розбита голова. Його рожевий мозок, обидві половинки, лежали окремо на стерні, і по мозку повзали великі зелені мухи.

Я глянув на прикрите тканиною лице льотчика. Лице в крові і величезна пробоїна в чолі. Зияла кроваво темна яма, з якої випав увесь цілий мозок.

під Харковом

Самолет лежал посреди дороги. Вокруг него стояло несколько человек. Он еще дотлевал. После катастрофы прошло не более получаса. Около самолета лежал летчик, обожженный, без ног, черный, с белым черепом, без рук, голые белые кости торчали из плеч. Он пах жареным. Это была страшная незабываемая картина. Второй летчик лежал в отдалении, его выбросило. У него была разбита голова. Его розовый мозг, обе половинки, лежали отдельно на стерне, и по мозгу ползали большие зеленые мухи.

Я взглянул на прикрытое тканью лицо летчика. Лицо в крови и огромная пробоина во лбу. Зияла кроваво-темная яма, из которой выпал весь мозг целиком.

под Харьковом

Дітей у батьків забирали і віддавали в німецькі родини*.

Як** у художника Щеглова забрали немці жону.

Як артисти «кавказські» і циганські показували нам свою програму. Це була пошлість, що затуляла людські страждання. Явище майже нестерпне по своїй гостроті.

Як співав циган, у нього був прекрасний голос, і він добре ним володів, цей некрасивий золотозубий рябий циган Семеренко.

Потім він після «концерту» розповідав нам, як убили його брата, як били його, він плакав, він страждав, оцей циган.

Как артисты «кавказские» и цыганские показывали нам свою программу. Это была пошлость, которая заслоняла человеческие страдания. Явление почти нестерпимое по своей остроте.

Как пел цыган, у него был прекрасный голос, и он хорошо им владел, этот некрасивый златозубый рябой цыган Семеренко.

Потом он после «концерта» рассказывал нам, как убили его брата, как били его, он плакал, он страдал, этот цыган.

Оповідання художника Щеглова про свою роботу чорнороба, про службу в шпиталі, про жінку-красуню, що втекла з німцем до Німеччини, кинувши його з двома дітьми. Як кинув її німець, а вона стала робити на заводі. Їх листування.

Рассказ художника Щеглова о своей работе чернорабочего, о службе в госпитале, о жене-красавице, которая убежала с немцем в Германию, бросив его с двумя детьми. Как бросил ее немец, а она стала работать на заводе. Их переписка.

У Померках знову зустрівся з М. С. Докладно розпитав про все, що ми бачили в Харкові. Слухав з надзвичайною зацікавленістю, веселий, бадьорий і дружний. Під кінець

* Детей у родителей забирали и отдавали в немецкие семьи.

** Как.

знову осідлав свого коника — тему сільського господарства і довго розповідав про свої плани уборки хліба.

Нагадав мені про мою пропозицію про нову форму шлюбу (Загсу), він уже розповів наркому внутрішніх справ, який теж поставився до неї з любов'ю. Отже, цими днями почну розробляти проекта про шлюб.

28-<VIII>

В Померках опять встретился с Н. С. Детально расспросил обо всем, что мы видели в Харькове. Слушал с чрезвычайной заинтересованностью, веселый, бодрый и дружески расположенный. Под конец опять оседлал своего конька — тему сельского хозяйства — и долго рассказывал о своих планах уборки хлеба.

Напомнил мне о моем предложении о новой форме брака (Загса), он уже рассказал наркому внутренних дел, который тоже отнесся к ней с любовью. Следовательно, на днях стану разрабатывать проект о браке.

28-<III>

1) О Богдане.

2) Нац<иональный> і* классовый вопрос противопоставлены как бы²⁶⁸.

3) Ввести русских, чтоб не было только одних украинцев, как будто только они освобождают ее. Сделать так, как в жизни²⁶⁹.

Читав сценарій М. С. до двох годин ночі у с. Померках, після читання була досить довга і приємна бесіда. М. С. сценарій «Україна в огні» дуже сподобався, і він висловив думку про необхідність надрукування його окремою книжкою на руській і українській мові.

— Нехай читають, нехай знають, що не так воно просто. Пусть подумают разные москаленки немного. Черт возьми, чудесный генерал, честный, храбрый, бьется прекрасно, а в голове смотришь...

Читал сценарий Н. С. до двух часов ночи в с. Померках, после чтения была достаточно длинная и приятная беседа. Н. С. сценарий «Украина в огне» очень понравился, и он выразил мнение о необходимости издания его отдельной книжкой на русском и украинском языке.

— Пусть читают, пусть знают, что не так оно просто. <...>

Про танк с мертвыми бойцами**

Под Сталинградом.

Запропонував М. С. Хрущову утворити орден Богдана Хмельницького 29 серпня ранком у Померках. Він прийняв цю мою пропозицію із задоволенням.

Предложил Н. С. Хрущеву утвердить орден Богдана Хмельницкого 29 августа утром в Померках. Он принял это мое предложение с удовольствием.

***Просив його також кинути війну і зайнятися мирним будівництвом. Бо без нього його молодці нічого путнього не зроблять. Уже починається мерзенний бардак з кадра-

* и

** Фраза обведена в рамку.

*** Одно слово зачеркнуто.

ми партійними в Харкові²⁷⁰. Почались повторення зимових харківських арештів, зимою вислали з Харкова під час нашого перебування в Харкові коло 2500 душ.

Ганьба. Ця ганьба уже повторюється. Через це так багато людей повтікало з німцями.

Просил его также бросить войну и заняться мирным строительством. Потому что без него его молодцы ничего путного не сделают. Уже начинается мерзкий бардак с партийными кадрами в Харькове. Начались повторения зимних харьковских арестов, зимой выслали из Харькова во время нашего пребывания в Харькове около 2500 душ.

Позор. Этот позор уже повторяется. Из-за этого так много людей убежало с немцами.

Перед початком мітингу коло пам'ятника Шевченка²⁷¹ появилсь бомбардувальник ворога. Почалась стрілянина. Був дощ. На трибуну вийшов М. С. з Жуковим. Всі заспокоїлися. Мітинг був зворушливий.

Перед началом митинга около памятника Шевченко появилсь бомбардировщик врага. Началась стрельба. Был дождь. На трибуну вышел Н. С. с Жуковым. Все успокоились. Митинг был волнующим.

У театрі Шевченка відбувся концерт, після якого ми пішли на товариську зустріч з урядом і генералітетом.

Був приємний, як і завжди, М. С. і маршал Жуков, чудесний марш<ал>.

В театре Шевченко состоялся концерт, после которого мы пошли на товарищескую встречу с правительством и генералитетом.

Был приятен, как и всегда, Н. С. и маршал Жуков, чудесный марш<ал>.

Война понижает трудовые навыки человека. Расслабляет дисциплину. Неуважение к жизни своей и чужой.

Поспал, повоевал, от потерь трудовых навыков, потом бандитизм и прочее.

Надо сделать такой Крещатик, чтоб поколения знали.

Площади, высоты. Нужно вложить в Крещатик все свои знания, все чувства, весь опыт, нужно выразить все величие нашей эпохи войны.

Никита Сергеевич увлекся, он говорил очень необычно, с глубоким чувством.

Дальше разговор пошел о новом послевоенном строительстве. О наркомате гражданского жилищного строительства.

Этот наркомат должен строить города. Излагал свои взгляды на организацию этого наркомата. Очень хорошо и правильно, с большим и тонким чувством и тактом.

Наклеывается конец войны, разрушения колоссальны.

Архитектуру надо поднять, как ни одно искусство*.

Москва — скрізь далеко, і нікуди не прямио**

Сьогодні, шостого Х, закінчили «Битву за нашу Радянську Україну»²⁷². Не знаю, що про неї скаже уряд. Може, він її заборонить чи примусить мене її зіпсувати різними,

* Далее вырван 1 лист.

** Москва — везде далеко, и никуда не прямо.

скороченими показами важкого, небравурного — знаю одне, — фільм «Битва» — абсолютно правильний. В чому його правда? В грандіозності горя відступу і неповності радості наступу. Тільки паршивий жидок з кінохроніки може претендувати на бравурний шухер,* і обдурювати світ, одвертаючись од трагічної правди — од руйнування України німцями, а часом і нами в силу тяжких безвихідних обставин.

Ми робили з Юлею цей фільм більш для всесвіту, менш для наших глядачів.

Сегодня, шестого X, закончили «Битву за нашу Советскую Украину». Не знаю, что о ней скажет правительство. Может, оно ее запретит или заставит меня ее испортить разными сокращенными показами тяжелого, небравурного — знаю одно: фильм «Битва» — абсолютно правильный. В чем его правда? В грандиозности горя отступления и неполноте радости наступления. Только паршивый жидок из кинохроники может претендовать на бравурный шухер и обманывать мир, отворачиваясь от трагической правды — от разрушения Украины немцами, а порой и нами в силу тяжелых безвыходных обстоятельств.

Мы делали с Юлей этот фильм скорее для вселенной, чем для наших зрителей.

Мав бесіду з сентиментальним Іудою Скаріотом Луковим²⁷³. Він уже влаштувався у Москві і розігрує перед дурним Бажаном вірного сина українського народу, обиженого Довженком. А йому, собаці, хочеться жити в Москві, їсти обіди в українському Раднаркомі (в ідальні) і розигрувати роль Довженкової жертви. Яка мерзота!

Имел беседу с сентиментальным Иудой Искариотом Луковым. Он уже устроился в Москве и разыгрывает перед глупым Бажаном верного сына украинского народа, обиженного Довженко. А ему, собаке, хочется жить в Москве, есть обеды в украинском Совнаркоме (в столовой) и разыгрывать роль довженковской жертвы. Какая мерзость!

5-X<1>

Пишу на самолёте. Лечу до Києва через Харків. Півгодини як вилетів з Москви. Машину веде підполковник Цибин**, чудесний авіатор. Під мною ліси, річки, озера. Рівно і міцно гудуть мотори. На душі у мене гарний спокій. Як це не дивно, я одпочиваю од землі і од земного. Ясне небо, морозне сонце.

5-X<1>

Пишу в самолёте. Лечу в Киев через Харьков. Полчаса как вылетел из Москвы. Машину ведет подполковник Цибин, чудесный авиатор. Подо мной леса, реки, озера. Ровно и крепко гудят моторы. На душе у меня хороший покой. Как это ни странно, я отдыхаю от земли и от земного. Ясное небо, морозное солнце.

Мені трохи хочеться спати. Взагалі у мене за останні місяці дуже погіршав стан здоров'я. У мене знову стало важке-важке серце, біль у грудях і у серці, тупа голова і слабкість надзвичайна. По обіді я впадаю в тяжкий сон. Сплю я уночі уже важко, перевертаючись раз у раз од болю в грудях***

Мне немного хочется спать. Вообще у меня за последние месяцы очень ухудшилось состояние здоровья. У меня снова тяжелое-тяжелое сердце, боль в груди и в сердце, тупая голова и чрезвычайная слабость. После обеда я впадаю в тяжелый сон. Сплю я ночью уже тяжело, все время ворочаясь от боли в груди.

* Зачеркнуто: як це.

** Так в тексте.

*** Далее вырван 1 лист.

Позавчора ввечером був у Маленкова²⁷⁴. Він прийняв мене радушно і привітно. Він знову справив на мене враження розумної і гарної людини. Він дякував і питав мене з приводу «Битви», що вподобалась уряду і Політбюро надзвичайно²⁷⁵.

Я докладно розповів йому про всі основні недоліки главка хроніки і її мікрОВОЖДА Васильченка²⁷⁶, радивши замінити його більш порядною і не дрібничковою людиною. Говорили, що Київську кіностудію, щоб перевести її до Москви на Тверской бульвар, 18²⁷⁷, на що Г. М. дав свою згоду. Говорили про «Україну в огні». Я розповів йому, як бояться її друкувати через те, що є в ній критичні місця. Як блюстителі партійних чеснот, чистоплюї і перевиконавці завдань бояться, щоб не збаламутив я народ своїми критичними висловлюваннями. Він дав мені згоду на те, аби видрукувати «Україну в огні» всю цілком і негайно²⁷⁸.

Говорили про війну, про стиль визволення. Я розповідав йому про наших армійських дурнів, у яких немає любові і співчуття до народу, про тупих районщиків, про підозри, арешти і проче непотрібне і шкідливе. Потім я приступив до самого цікавого, що давно вже не дає мені спокою. Я розповів йому свою точку погляду на землекористування у колгоспах. Я доводив, що $\frac{1}{4}$ гектара на родину, це шкідлива, нежиттєва річ, яку треба негайно замінити чимсь протилежним. Треба не бідністю заганяти основних людей країни до колгоспів, а навпаки — достатком і законним обов'язком, не 0,25 гектара, а цілий гектар на родину, щоб було де працювати підліткам, дітям, чи дідам з бабами, чи й собі у вільний од колгоспу час. Я приводив багато деталей свого плану, прикладів тощо.

— Нет, товарищ Довженко, — одповів мені Маленков, — то, что вы предлагаете, отнюдь не ересь. Признаюсь, мы действительно мало занимались продумыванием этого вопроса. Тут море для размышлений и творчества, чтоб действительно привести это гигантское мероприятие в гармонический вид. Я сейчас затрудняюсь дать вам ответ. Но я думаю, что можно вашу идею осуществит, можно дать и гектар. Это не противоречит ни принципу власти, ни принципу коллективизации.

Мені було приємно слухати ці його слова. Я відчув, що даром я про це заговорив.

Займуся цим питанням детально і напишу т. Сталіну доповідну записку і Хрущову.

Пролетіли над якоюсь річкою. Так мені приємно летіти, дай їм усім бог здоров'я і щастя! С., М. і Х.

Позавчера вечером был у Маленкова. Он принял меня радушно и приветливо. Он снова произвел на меня впечатление умного и хорошего человека. Он благодарил и спрашивал меня по поводу «Битвы», понравившейся правительству и Политбюро чрезвычайно.

Я подробно рассказал ему обо всех основных недостатках главка хроніки и ее микрОВОЖДА Васильченка, советуя заменить его более порядочным и не мелочным человеком. Говорили о Киевской киностудии, о том, чтобы перевести ее в Москву на Тверской бульвар, 18, на что Г. М. дал свое согласие. Говорили об «Украине в огне». Я рассказал ему, как боятся ее печатать из-за того, что есть в ней критические места. Как блюстители партийных добродетелей, чистоплюи и перевыполнители задач боятся, чтобы не взбаламутил народ я своими критическими высказываниями. Он дал мне согласие на то, чтобы напечатать «Украину в огне» всю целиком и немедленно.

Говорили о войне, о стиле освобождения. Я рассказывал ему о наших армейских дураках, у которых нет любви и сострадания к народу, о тупых районщиках, о подозрениях, арестах и прочем ненужном и вредном.

Затем я приступил к самому интересному, что давно не дает уже мне покоя. Я высказал ему свою точку зрения на землепользование в колхозах. Я доказывал, что $\frac{1}{4}$ гектара на семью — это вредная, нежизнеспособная вещь, которую нужно немедленно заменить на противоположное. Надо не бедностью загонять украинских крестьян в колхозы, а наоборот, достатком и законной обязанностью, не 0,25 гектара, а целый гектар на семью, чтобы было где работать подросткам, детям или дедам с бабками и себе в свободное от колхоза время. Я приводил много деталей своего плана, примеров и т. д. <...>

Мне было приятно слушать эти его слова. Я почувствовал, что недаром я об этом заговорил.

Займусь этим вопросом подробно и напишу т. Сталину докладную записку и Хрущеву.

Пролетели над какой-то рекой. Так мне приятно лететь, дай им всем бог здоровья и счастья!
С., М. и Х.

Прекрасно долетіли до Харкова. Перед самим відльотом на Київ приказ ждати Бажана. Дивна річ, прости господи. Вже скільки років я мушу завжди десь ждати Бажана. Мені чомусь неприємно з ним стрічатися і ні про що розмовляти. З ним вірний Юра Яновський, що пронявсь до нового свого вождя великою пошаною. Що робить палка і безправ'я з людиною. Мені нічого од Б. не треба, єдине, чого б я хотів — це найменше підлягати його бездарним втручанням у мої культурні діла.

Чекаємо довго уже. Як добре я зробив, що обійшов його в Москві у кіносправах. І звернувся безпосередньо до Дем'яна Сергійовича²⁷⁹ і Корнійця²⁸⁰. Вони все-таки по-своєму мене трохи шанують, спасибі їм.

Нема. Спізнився недотепний держдіяч. Буду ждати.

5-XI

Прекрасно долетели до Харькова. Перед самым отлетом в Киев приказ ждать Бажана. Странная вещь, прости господи. Уже сколько лет я должен всегда где-то ждать Бажана. Мне почему-то неприятно с ним встречаться и не о чем разговаривать. С ним верный Юра Яновский, проникшийся к новому своему вождю большим пиететом. Вот что делает палка и бесправие с человеком. Мне ничего от Б. не нужно, единственное, чего бы я хотел — это как можно меньше подчиняться его бездарным вмешательствам в мои культурные дела.

Ожидаем долго уже. Как хорошо я сделал, что обошел его в Москве в киноделах. И обратился непосредственно к Демьяну Сергеевичу и Корнейцу. Они все-таки по-своему меня немного уважают, спасибо им.

Нет. Опоздал госдеятель-недотепа. Буду ждать.

5-XI

Розмова з М. С. про колгоспи, про бідність.

— Є декілька причин бідності — безземелля, відсутність тягла, стихійне лихо, відсутність матеріалу. Колгоспний строй не має цих причин. Отже, коли колгосп бідний — я завжди кажу: шукайте дурака. Дурак голова колгоспу і є єдиною основною причиною бідності.

Микита С. любить цю тему, він говорить про неї часто і завжди інтересно. Він оживає, коли торкається питань землі.

Разговор с Н. С. о колхозах, о бедности.

— Есть несколько причин бедности — безземелье, отсутствие тягловой силы, стихийные бедствия, отсутствие посевматериалов. У колхозного строя нет этих причин. Итак, когда колхоз бедный — я всегда говорю: ищите дурака. Дурак председатель колхоза и есть единственная и основная причина бедности.

* Так в тексте.

Никита С. любить эту тему, он говорит о ней часто и всегда интересно. Он оживает, когда касается вопросов земли.

Записати, як читав Юра Яновський проект Звернення Уряду Рад<янської> нашої України. Дуже хороший проект. Сидів М. С., одягнений у бекешу (хворий трохи). Гречуха. Симпатичний Коротченко. Литвин. Гапочка. Бажан.

Далі йшла критика проекту. Промовляв М. Сергійович*.

Записать, как читал Юра Яновский проект Обращения Правительства Совет<ской> нашей Украины. Очень хороший проект. Сидел Н. С., одетый в бекешу (больной немного). Гречуха. Симпатичный Коротченко. Литвин. Гапочка. Бажан.

Далее шла критика проекта. Говорил Н. Сергеевич.

— Отаку власть загубить, га? — (Левко Цар) (селяни жалкують. Тільки зараз вони зрозуміли і відчували, що вони втратили, загубивши рад<янську> владу)**

Пропозиція М. С. скласти документ історичний, присвячений великій даті звільнення України всієї од ярма гитлеризма***. Скласти так документ урочисто, змістовно і красиво, щоб він зостався на пам'ять народу на цілі віки, щоб його друкували в хрестоматіях, в збірниках, щоб знали його напам'ять, щоб цінували його. Прекрасна, блискуча думка М. С. Треба буде обов'язково включитися в цю роботу. Розмір 15—20 сторінок, а може, ще й менше.

Предложение Н. С. составит документ исторический, посвященный великой дате освобождения всей Украины от ига гитлеризма. Составит документ так торжественно, содержательно и красиво, чтобы он остался в народной памяти на целые века, чтобы его печатали в хрестоматиях, в сборниках, чтобы знали его наизусть, чтобы ценили его. Прекрасное, блестящее мнение Н. С. Нужно будет обязательно включиться в эту работу. Объем 15—20 страниц, а может, еще и меньше.

Треба підготувати себе до цього твору. Потрібні виступити поети, письменники, художники, композитори.

Тут же підняв М. С. питання про український гімн. Я вніс пропозицію гербів всіх міст.

Нужно подготовит себя к этому произведению. Должны выступить поэты, писатели, художники, композиторы.

Тут же поднял Н. С. вопрос об украинском гимне. Я внес предложение о гербах всех городов.

На руїнах святої Лаври — Юля, Шура Копиленко²⁸¹, наш Макогон²⁸² — плазували по страшній купі цегли. Вивернуті тисячолітні камні зіяли в неб<o> і <3 слова нрзб.>****

У Кам'янці-Подільському кидали з круч у прірву угорських жінок і дітей. Деякі кати тут же божеволіли і самі кидались за своїми жертвами*****

* Фраза отчеркнута двумя волнистыми линиями по левому краю.

— Такую власть — и потеряют, а? — Левко (Царь) (крестьяне жалеют. Только сейчас они поняли и почувствовали, что они утратили, потеряв совет<скую> власть).

*** Так в тексте.

**** На руинах святой Лавры — Юля, Шура Копыленко, наш Макогон — ползали по страшной куче кирпича. Вывернутые тысячелетние камни зияли в неб<o> и <3 сл. нрзб.>. <Нижняя половина листа оторвана>.

***** В Каменце-Подольском бросали со скал в пропасть венгерских женщин и детей. Некоторые палачи тут же сходили с ума и сами бросались за своими жертвами.

Сьогодні одвідав Бабий Яр. Жах*.

Юра Яновський читає звернення — проект українського до руського народу. Треба абзац, у якому підкреслити, що без руського народу допомоги український народ загинув би у війні**

І треба підкреслити трагедію нашу***

Письмо т. Сталину, возглавляющему народы наши и Красную Армию^{283 ****}

Склад листа до т. Сталіна од імені мітингу. Сьогодні читаю його Раднаркому^{*****}

Чим більш дивлюсь я на Київ, тим більш бачу, яку страшну трагедію пережив Київ. Населення в Києві фактично нема. Є невеличка купка убогих, нужденних і злиденних недобитків. Нема дітей, нема дівчат, нема юнаків. Тільки баби да каліки. Картина потрясаюча. Такого наш світ на протязі кількох століть, многих століть, не знає. Адже Київ був мільйонним містом. Зараз на руїнах тисяч п'ятдесят.

Чем дальше смотрю я на Киев, тем больше вижу, какую страшную трагедию пережил Киев. Населения в Киеве фактически нет. Есть небольшая кучка убогих, обездоленных и нищих недобитков. Нет детей, нет девушек, нет юношей. Только бабы да калеки. Картина потрясающая. Такого наш мир в течение нескольких веков, многих веков, не знает. Ведь Киев был миллионным городом. А сейчас на руинах тысяч пятьдесят.

Ми в'їжджали в Київ з т. М. С. Х. удень 6-го числа листопаду 1943 року. Се було в день визволення. Київ був очищений од німців п'ятого листопада уночі.

Мы въезжали в Киев с т. Н. С. Х. днем 6-го числа ноября 1943 года. Это было в день освобождения. Киев был очищен от немцев пятого ноября ночью.

М. С. Владеет і руководит тот, кто ордер выписывает, а не тот, кто речи говорит. (Применительно к организации жилищно<го> і коммунального^{*****} хозяйства.)

Розмова на засіданні ЦК і Раднаркому по питанням міроприємства була надзвичайно цікава, і я дуже радий, що був присутній на ній. Промовляв М. С. з надзвичайно тонким знанням людини і ситуації. Тут діставалося всім мерзотникам і проходимцям, в тім числі особливо енкагестам, що поводяться як завойовники і сволочі у місті, захоплюють кращі будинки, мають меблі, виставляють скрізь свої пости енкагестської охорони, що не допускає нікого, навіть наркомів. Яка гидота, як я був правий, коли говорив про це ще давно.

* Сегодня посетил Бабий Яр. Ужас. <Нижняя половина листа оторвана>.

** Юра Яновский читает обращение — проект украинского к русскому народу. Нужен абзац, в котором подчеркивалось бы, что без русского народа помощи украинский народ погиб бы в войне.

*** И нужно подчеркнуть нашу трагедию.

**** Армию.

***** Составил письмо т. Сталину от имени митинга. Сегодня читаю его Совнаркому.

***** ... и коммунального...

М. С. прищучив при мені цих молодців. Ясність його практичного розуму і державного підходу до всіх рішуче питань — надзвичайні. Але він самотній, його оточення слабе і малоініціативне.

Разговор на засіданні ЦК і Совнаркома по вопросам мероприятия был чрезвычайно интересен, и я очень рад, что присутствовал на нем. Говорил Н. С. с чрезвычайно тонким знанием человека и ситуации. Тут досталось всем мерзавцам и проходимцам, в том числе и особенно энкагестам, которые ведут себя как завоеватели и сволочи в городе, захватывают лучшие дома, имеют мебель, выставляют везде свои посты энкагестской охраны, которая не допускает никого, даже наркомов. Какая гадость, как я был прав, когда говорил об этом еще давно.

Н. С. прищучил при мне этих молодцев. Ясность его практического ума и государственного подхода ко всем решительно вопросам — чрезвычайные. Но он одинок, его окружение слабо и малоинициативно.

Написати оповідання під назвою «Місто-підлабузник» на основі розмови з П. М. Гапочною про станцію Гришино, що його переіменувало дурне підлабузництво [на] Ежово²⁸⁴, Шумілово²⁸⁵, Балицькоє²⁸⁶, Ягодин²⁸⁷, Панасград²⁸⁸ і т. д.*

— У вас, товаришу**, извините, свиноматочная точка зрения на мир.

Компанієць — сильніший за Гітлера***. Гітлера**** буде знищено спільними зусиллями прогресивного людства і його керівників Сталіна, Черчіля²⁸⁹, Рузвельта²⁹⁰. Компанієць лишиться. Я визнаю його за свого переможця.

20-XI*****

Компаниец — сильнее Гитлера. Гитлера уничтожат совместными усилиями прогрессивного человечества и его руководителями Сталиным, Черчиллем, Рузвельтом. Компаниец останется. Я признаю его своим победителем.

20-XI

Написати главу для оповідання, як ми звільнили Київ од німців, забирали для себе квартири у нещасних наших людей на вулиці Короленка 48 а*****

Як похватали енкаведисти і енкагестисти всі кращі будинки міста, і як Хрущов розпікав за це Бобчинського і Добчинського²⁹¹*****

Записати діалог мій і Гапочки на тему — єдинства протиположностей.

* Написать рассказ под названием «Город-подхалим» на основе разговора с П. Н. Гапочкой о станции Гришино, переименованной из-за глупого подхалимажа в Ежово, Шумилово, Балицкое, Ягодин, Панасград и т. д.

** Товарищ.

*** Так в тексте.

**** Так в тексте.

***** В тексте описка — 20-X.

***** Написать главу для рассказа, как мы освободили Киев от немцев, забирали для себя квартиры у несчастных наших людей на улице Короленка 48 а.

***** Как захватили энкаведисты и энкагестисты все лучшие дома города, и как Хрущев распекал за это Бобчинского и Добчинского.

Я прийшов до Гапочки довідатися про долю списку співробітників кіностудії, що беруться до армії.

Гапочка: — Я передал вчора Леониду Романовичу. Вчора ночью.

Я: — Ну?

Гапочка: — Не знаю. Поедьте узнайте.

Я: — А де він?

Гапочка: — Поезжайте домой. Он живет на этом, как его... Одним словом, переулочек, а за его домом такие, знаете ли, круглые ворота.

Я: — Це, щоб ви знали, Покровський монастир²⁹².

Гапочка: — Не знаю. Да? Не знаю.

Я: — Не дивно.

Гапочка: — Чому?

Я: — Тому що ви не цікавитесь нічим, крім програм і наказів.

Гапочка, зав'язуючи перед дзеркалом краватку: — Ну вот.

Я: — Ви не ображайтесь. Ні один наш радянський губернатор, ні вікарій не знає, коли, ким і як засновано його місто, чим воно славне, чим знамените.

У мене була розмова у Чернігові з Косячним²⁹³. Він, повірите, не знав назви річки Стриженя, на якій біля мостика він жив.

Гапочка: — Ну, він увесь час думав, як посилити молочне господарство, поголів'я коней...

Я: — Потім його заарештували як ворога народа по обвинуваченню, що він труїв худобу ящуром. Це так би мовити єдинство противопо...

Гапочка: — Ха-ха. Ну вот язык. Ну как вам не стыдно?

Я: — Не турбуйтеся, після його розстрілу виявилось, що ніяких коней він не труїв, і загинув безневинно, але на певному данному етапі, чи пак отрізку часу це було правильно.

Гапочка зареготав діалектичним своїм реготом. На цьому у й пішов.

Записать диалог мой и Гапочки на тему — единство противоположностей.

Я пришел к Гапочке узнать о судьбе списка сотрудников киностудии, призванных в армию.

Гапочка: — Я передал вчора Леониду Романовичу. Вчора ночью.

Я: — Ну?

Гапочка: — Не знаю. Поедьте узнайте.

Я: — А где он?

Гапочка: — Поезжайте домой. Он живет на этом, как его... Одним словом, переулочек, а за его домом такие, знаете ли, круглые ворота.

Я: — Это, чтобы вы знали, Покровский монастырь.

Гапочка: — Не знаю. Да? Не знаю.

Я: — Не удивительно.

Гапочка: — Почему?

Я: — Потому что вы не интересуетесь ничем, кроме программ и приказов.

Гапочка, завязывая перед зеркалом галстук: — Ну вот.

Я: — Вы не обижайтесь. Ни один наш советский губернатор, ни викарій не знает, когда, кем и как основан его город, чем он славен, чем знаменит.

У меня был разговор в Чернигове с Косячным. Он, поверите ли, не знал названия реки Стрижень, на которой возле мостика он жил.

Гапочка: — Ну, он все время думал, как укрепить молочное хозяйство, увеличить поголовье коней...

Я: — Потом его арестовали как врага народа по обвинению, что он травил скот ящуром. Это, так сказать, единство противопо...

Гапочка: — Ха-ха. Ну вот язык. Ну как вам не стыдно?

Я: — Не беспокойтесь, после его расстрела оказалось, что никаких коней он не травил, и погиб невинно, но на определенном данном этапе, или как его, отрезке времени это было правильно.

Гапочка захохотал диалектическим своим хохотом. На этом я и пошел.

Учора вечором, зайшовши в «Марселі», зайшовши до Панча і Копиленка, зустрів молодого старшого лейтенанта. Це був скульптор Макогон, про якого я так часто згадував, боячись, що він загине на війні з ласки Компанійця, Макогон справив на мене гарне враження. Се, безумовно, обдарована людина. Треба йому допомагати.

20<-Xl>

Вчера вечером, зайдя в «Марселе» к Панчу и Копиленко, встретил молодого старшего лейтенанта. Это был скульптор Макогон, о котором я так часто вспоминал, боясь, что он погибнет на войне по милости Компанийца, Макогон произвел на меня хорошее впечатление. Это, безусловно, одаренный человек. Нужно ему помогать.

20<-Xl>

Німецький офіцер:

— Норвежські жінки труїли нас, французькі били нас по обличчях, польські жінки стріляли в нас, радянські жінки лізли до нас у ліжка, одбою не було...

Немецкий офицер:

— Норвежские женщины травили нас, французские били нас по лицу, польские женщины стреляли в нас, советские женщины лезли к нам в постель, отбоя не было...

Більшого ляпасу нашій системі виховання і не придумати, прости господи*.

Німці ненавиділи нас холодною ненавистю і нищили страшно, без усякого жалю**

<...>*** хлібозаготовительний порядок за таку відправку нашої інтелігентської убогої «прослойки» з Києва. І стидно, і жаль, і гнів розбирав моє серце.

На бульварі Шевченка гойдалися на шибениці повішені німецькі палії і один обідраний, мов босяк у всесоюзному рваному бушлаті, староста.

<...> хлебозаготовительный порядок за такую отправку нашей интеллигентской убогой «прослойки» из Киева. И стыдно, и жалко, и гнев разбирал мое сердце.

На бульваре Шевченко качались на виселице повешенные немецкие поджигатели и один ободраный, словно босяк во всесоюзном рваном бушлате, староста.

Написати про хутори. Перед війною ми зруйнували хутори****

Сьогодні я знову в Москві. Привіз з Києва стареньку свою матір. Сьогодні ж узнав од Большакова і тяжку новину: моя повість «Україна в огні» не вподобалася Сталіну²⁹⁴, і він її заборонив для друку і для постановки****

* Большой пощечины нашей системе воспитания и не придумать, прости господи.

** Немцы ненавидели нас холодной ненавистью и уничтожали страшно, без всякого сожаления.

*** В записной книжке вырван лист.

**** Написать о хуторах. Перед войной мы разрушили хутора.

***** Далее вырвано 3 листа.

Що його робити, ще не знаю. Тяжко на душі і тоскно. І не тому тяжко, що пропало марно більше року роботи, і не тому, що возрадуються врази і дрібні чиновники перелякаються мене і стануть зневажати. Мені важко од свідомості, що «Україна в огні» — це правда. Прикрита і замкнена моя правда про народ і його лихо. Значить, нікому, отже, вона непотрібна і ніщо, видно, непотрібно, крім панегірика.

26-XI

Сегодня я опять в Москве. Привез из Киева свою старушку мать. Сегодня же узнал от Большакова и тяжелую новость: моя повесть «Украина в огне» не понравилась Сталину, и он ее запретил для печати и для постановки.

Что делать, пока не знаю. Тяжело на душе и тоскливо. И не потому тяжело, что пропало напрасно больше года работы, и не потому, что обрадуются враги и мелкие чиновники испугаются меня и станут презирать. Мне трудно от сознания того, что «Украина в огне» — это правда. Затаенная и закрытая моя правда о народе и его беде. Значит, никому она не нужна и, видимо, не нужно ничего, кроме панегирика.

26-XI

Німці пограбували нас самим найлютішим грабунком: вони забрали до Німеччини наших дітей. Множество підлітків років по 12—13 вивезено до Німеччини для онімечування і роботи. Множество дітей одірвано од своїх дурних і нещасних матерів, що породи́нно виїздили до Німеччини, і завезено безвісти. Фашисти нанесли нашому нещасному народу тяжкі рани не тільки сьогодні, а й на майбутнє, і ми довго-довго це почуватимем.

Немцы ограбили нас самым жестоким способом: они забрали в Германию наших детей. Множество подростков лет по 12—13 вывезено в Германию для онемечивания и работы. Множество детей оторвано от своих глупых и несчастных матерей, которые семьями выезжали в Германию, и которых вывезли неизвестно куда. Фашисты нанесли нашему несчастному народу тяжелые раны не только сегодня, но и на будущее, и мы долго-долго это будем чувствовать.

Учора Большаков розповідав мені, що ні в Англії, ні в Америці «Битва за Україну» не йде. Закляті наші друзі-союзники, що ненавидять нас і зневажають, прагнуть до нашого ослаблення, коли не загинуть, оці наші друзі і дозирівщики нашої крові не захотіли показувати своїм народам нашу криваву картину.

Не буде у нас миру з закордонними купцями, не буде.

Вчера Большаков рассказывал мне, что ни в Англии, ни в Америке «Битва за Украину» не идет. Заклятые наши друзья-союзники, которые ненавидят нас и презирают, стремятся добиться нашего ослабления, если не гибели, эти наши друзья и дозировщики нашей крови не захотели показывать своим народам нашу кровавую картину.

Не будет у нас мира с заграничными купцами, не будет.

Мати каже, не торговка — торговщиця*.

* Мать говорит, не торговка — торговщица.

Мати живе у моїй кімнаті. Мені стало трохи легше на душі*.

Умираючи в Києві од голоду, од голодної водянки, нещасний мій батько не вірив у нашу перемогу і в наше повернення. Він вважав, дивлячись на колосальну німецьку силу, що Україна загинула навіки разом з українським народом. Він не мав надії зустрітись уже зі своїми дітьми, що поневолі кинули його на поталу. Він думав, що ми житимем усе своє життя десь по чужим країнам. Так, в тяжкій безнадійності і помер у великих муках. Він проклинав С<таліна> за невміння правити і воювати, за те, що мало готував народ до війни і віддав Україну на розорення Гитлеру, нагодувавши перед тим Німеччину і помігши їй підкорити собі Європу.

Його прокльони на голову С. були безупинні і повні страждань і розпачу. Він бачив у ньому одному ніби причину загибелі свого народу, бачив в крах своїх старечих надій на добро, крах сподівань на добробут народу після великих понесених жертв і трудів, і, безумовно, вповні вірно відчував, якщо не знав, по-науковому гниль нашого виховання і всю мерзоту моральної невідповідності до війни. Життя батькове було нещасливе. Він помер восьмидесяти років. Він був неграмотний, красивий, подібний зовнішньо на професора чи академіка, розумний і благородний чоловік. Родись і вирости він не в наших умовах, з нього вийшов би великий чоловік. Прожив він усе своє життя невдоволений, нездійснений ні в чому, хоч і готовий народженням своїм до всього найвищого й тонкого, що є в житті людства.

Шість день лежав він непохованим, поки мати не зробила йому гроб, продавши рештки своєї одежі, і не одвезла його стара, самотня, кинута всіма, на кладовище. Мати каже, що він у гробі був як живий і красивий. У нього і в гробі було чорне хвилясте волосся і біла, мов сніг, борода. Його вигнали з моєї і сестриної квартири німці і навіть сильно побили, так сильно, що він довгий час ходив увесь синій од побоїв. Його було пограбовано, обкрадено і вигнано на вулицю. Батькове життя — це цілий роман, повний історичного смутку і жалю.

28-XI

Умирая в Києве от голода, от голодной водянки, несчастный мой отец не верил в нашу победу и в наше возвращение. Он считал, глядя на колоссальную немецкую силу, что Украина погибла навеки вместе с украинским народом. У него не было надежды встретиться уже со своими детьми, которые поневоле бросили его на поругание. Он думал, что мы будем жить всю свою жизнь где-то в чужих странах. Так в тяглом отчаянии и в больших муках и умер. Он проклинал С. за неумение править и воевать, за то, что мало готовил народ к войне и отдал Украину на разорение Гитлеру, накормив перед тем Германию и помогая ей покорить себе Европу.

Его проклятия на голову С. были беспрестанны и полны страданий и отчаяния. Он будто бы видел в нем одну причину гибели своего народа, видел крах своих старческих надежд на добро, крах надежд на благосостояние народа после больших понесенных жертв и трудов, и, безусловно, полностью верно чувствовал, хотя не осознавал по-научному гнили нашего воспитания и всей мерзости моральной неподготовленности к войне. Отцовская жизнь была несчастливой. Он умер в восемьдесят лет. Он был неграмотен, красив, внешне похож на профессора или академика, умный и благородный человек. Родись и вырасти он не в наших условиях, из него вышел бы великий человек. Прожил он всю свою жизнь недовольным, ни в чем не состоявшимся, хотя и готовым рождением своим ко всему наивысшему и тонкому, что есть в жизни человечества.

* Мать живет в моей комнате. Мне стало немного легче на душе.

Шесть дней лежал он непогребенным, пока мать не сделала ему гроб, продав остатки своей одежды, и не отвезла его старуха, одинокая, брошенная всеми, на кладбище. Мать говорит, что он в гробу был как живой и красивый. У него и в гробу были черные волнистые волосы и белая, словно снег, борода. Его выгнали из моей и сестриной квартиры немцы и даже сильно побили, так сильно, что он долгое время ходил весь синий от побоев. Он был ограблен, обворован и изгнан на улицу. Отцовская жизнь — это целый роман, полный исторической печали и сожаления.

28-XI

Заборона «України в огні» сильно пригнобила мене. Хожу засмучений і місця собі не нахожу. І все ж таки думаю: хай вона забороняється, бог із ними, вона все одно написана. Промову виголошено. Я знаю добре, наскільки почнеться добре відношення до мене зверху.

Може, я ще й поплачуся якось за це.

Але я вірю, що не дивлячись ні на що, не дивлячись на громадянську смерть, «Україна в огні» прочитана, і буде на Україні через оце саме десь якось недозагублено не одну сотню людей. Я вірю в це, і ніщо не зіб'є мене з цієї віри. Я написав оповідання чесно, отак, як воно є, і як я бачу життя і страждання мого народу.

Я знаю: мене будуть обвинувачувати в націоналізмі, в християнізмі і всепрощенстві, будуть судити за нехтування класової боротьби і ревізію виховання молоді, яка зараз героїчно б'ється на всіх грізних історичних фронтах — але не це лежить в основі твору, не в цьому річ. А річ у жалю, що погано здали ми гитлер'юзи проклятому свою Україну і звільняємо її людей погано. Ми, визволителі, всі до єдиного давно вже забули, що ми трохи винуваті перед звільненими, а ми вважаємо уже їх другорядними, нечистими, винуватими перед нами, дезертиро-оточено-присотосуванцями. Ми славні воїни, але у нас не вистачило звичайної людської доброти до своїх рідних людей.

У цьому оповіданні я якось напівсвідомо, себто цілковито органічно заступився за народ свій, що несе тяжкі втрати у війні. Кому ж, як не мені, сказати було слово в захист, коли отака велика загроза існуванню повисла над нещасною моєю землею. Україну знає лише той, хто був на ній, на її пожарах сьогодні, а не по газетах чи самотак обчисляє її перемоги, втикаючи паперові прапорці у мертву географічну карту. Смутно мені.

28-XI

Запрещение «Украины в огне» сильно угнетает меня. Хожу опечаленный и места себе не нахожу. И все же думаю: пусть ее запрещают, бог с ними, она все равно написана. Слово произнесено. Я знаю хорошо, каким хорошим будет отношение ко мне сверху.

Может, я еще и поплачусь как-то за это.

Но я верю, что, несмотря ни на что, несмотря на гражданскую смерть, «Украина в огне» прочитана, и будет на Украине благодаря этому недоуничтожена не одна сотня людей. Я верю в это, и ничего не собьет меня с этой веры. Я написал повесть честно, так, как оно есть, и как я вижу жизнь и страдание моего народа.

Я знаю: меня будут обвинять в национализме, в християнизме и всепрощенстве, будут судить за пренебрежение классовой борьбой и ревізію воститання молодежи, которая сейчас героически сражается на всех грозных исторических фронтах, — но не это лежит в основе произведения, не в этом дело. А дело в сожалении, что плохо мы сдали гитлерюге проклятому свою Украину и освобождаем ее людей плохо. Мы, освободители, все до единого давно уже забыли, что мы немного виноваты перед освобожденными, а мы считаем уже их второстепенными, нечистыми, виноватыми перед нами дезертиро-окруженце-приспособленцами. Мы славные воины, но у нас не хватило обычной человеческой доброты к своим родным людям.

В этой повести я как-то полусознательно, то есть абсолютно органично вступился за народ свой, который несет тяжелые потери в войне. Кому же, как не мне, сказать было слово в защиту, когда вот такая большая угроза существованию нависла над несчастной моей землей. Украину знает лишь тот, кто был в ней, на ее пожарищах сегодня, а не по газетам или просто так вычисляет ее победы, втыкая бумажные флажки в мертвую географическую карту. Грустно мне.

28-XI

Смутно мені і тужно недаром. Сьогодні я нарешті говорив по телефону з Хрущовим, що приїхав з Києва до Харкова. Було досить погано чути і я не все розібрав гаразд. Але те, що я почув і той тон, повний обурення і гніву, яким зі мною було говорено, і ті обвинувачення, які мені були пред'явлені М. С., остаточно пригнобили і прибили мене. Оказується, я ошукав М. С., я написав в «Україні в огні» щось вороже народу, партії і уряду, який я обував своїми брутальними ворожими випадками. Відповідальні товариші, що читали мою писанину, з огидою низують плечима, не розуміючи, як це Олександр Петрович міг написати отаке. Я образив Богдана Хмельницького, я наплював на класову боротьбу, я проповідую націоналізм і т. д. Я слухав М. С. і думав: не міг я і ніколи не зможу нічого заподіяти вредного Сталіну, уже хоча б через те, що об'язаний йому своїм життям²⁹⁵, коли ж я в якихось формулюваннях чи навіть думках і помилюся, то помилюся не один адже я. Поміляються і в війні, і в політиці, і навіть у комбайнах. Я не проти класової боротьби і не проти жорстокої розправи зі зрадниками отчизни. І не я ображав Богдана. Я ображався перший за Богдана. Я вісімнадцять років творив радянське комуністичне мистецтво, і глупо підозрівати мене у ворожих тенденціях, та ще в такий ось надзвичайний час. Я зрозумів, проте, по тону, яким зі мною говорилося, що С. обурений мною, а за ним і Х., що вони по невмінню прощати ніколи мені не забудуть помилок «Україні в огні», примислюючи до них таємну мою ворожість до політики партії, і що в моєму житті почнуться сумні і невеселі зміни.

Уже в різних колах почався розповсюджуватися розговор про заборону повісті і постановки, і я відчую скоро на сивому своєму корку увесь тягар розправи. Бог з ними. Бог з ними. Не треба мені ні компанії, ні нічого. Не треба ні близькості, ні зустрічей. Не треба нічого. Уже сьогодні Яновський²⁹⁶ одмовився друкувати в журналі «Перемогу». Юля сказала:

— Можете не друкувати, якщо боїтеся, ми ображатися не будем.

Грустно і тоскливо мне недаром. Сегодня я наконец поговорил по телефону с Хрущевым, который приехал из Киева в Харьков. Было довольно плохо слышно, и я не все разобрал, как следует. Но то, что я услышал, и тот тон, полный возмущения и гнева, которым со мной разговаривали, и те обвинения, которые мне были предъявлены Н. С., окончательно расстроили и прибили меня. Оказывается, я обманул Н. С., я написал в «Украине в огне» что-то враждебное по отношению к народу, партии и правительству, которое я возмутил своими грубыми враждебными выпадами. Ответственные товарищи, которые читали мою писанину, с отвращением пожимают плечами, не понимая, как это Александр Петрович мог написать такое. Я оскорбил Богдана Хмельницкого, я наплевал на классовую борьбу, я проповедаю национализм и так далее. Я слушал Н. С. и думал: не мог я и никогда не смогу ничего причинить вредного Сталину, уже хотя бы из-за того, что обязан ему своей жизнью; если же я в каких-то формулировках или даже мыслях и ошибся, то ошибаюсь ведь не я один. Ошибаются и на войне, и в политике, и даже в комбайнах. Я не против классовой борьбы и не против жестокой расправы с изменниками отчизны. И это не я обижал Богдана. Я обижался первый за Богдана. Я восемнадцать лет творил советское коммунистическое искусство, и глупо подозревать

меня во враждебных тенденциях, да еще в такое чрезвычайное время. Я понял, однако, по тону, которым со мной говорили, что С. возмущен мной, а за ним и Х., что они по неумению прощать никогда не забудут мне ошибки «Украины в огне», приписывая мне тайную враждебность к политике партии, и что в моей жизни вскоре начнутся грустные и невеселые изменения.

Уже в разных кругах начал распространяться разговор о запрещении повести и постановки, и я почувствую скоро на седом своем загривке весь груз расправы. Бог с ними. Бог с ними. Не нужны мне ни компании, ничего. Не нужно ни близости, ни встреч. Не нужно ничего. Уже сегодня Яновский отказался печатать в журнале «Победу». Юля сказала:

— Можете не печатать, если боитесь, мы обижаться не будем.

Сьогодні В. Шкловський²⁹⁷ розказав мені, що в боях загибає велике множество мобілізованих на Україні звільнених громадян. Їх звать, здається, чорносвітками. Вони воюють у домашній одежі, без жодної підготовки, як штрафні. На їх дивляться, як на повинних. Один генерал дивився на них у бою і плакав — розповідав мені Віктор, усміхаючись розумною своєю усмішкою.

Сегодня В. Шкловский рассказал мне, что в боях погибает огромное множество мобилизованных на Украине освобожденных граждан. Их зовут, кажется, чернорубашечниками. Они воюют в домашней одежде, безо всякой подготовки, как штрафные. На них смотрят, как на виновных. Один генерал смотрел на них в бою и плакал — рассказывал мне Виктор, улыбаясь умной своей улыбкой.

І ще розказував мені Віктор, що у Рокосовського²⁹⁸ перед війною були вибиті всі зуби. Хто їх вибив і за що, не знаю, а ходить тепер Рокосовський з золотими вставними зубами. І ще про нього розповідають, що він не підписує смертних вироків, коли цього вимагають часом його фронтіві судді і прокурори. Він, очевидно, в своєму житті пересвідчивсь у чомусь вельми важливого.

28-XI

И еще рассказывал мне Виктор, что у Рокоссовского перед войной были выбиты все зубы. Кто их выбил и за что, не знаю, а ходит теперь Рокоссовский с золотыми вставными зубами. И еще о нем рассказывают, что он не подписывает смертных приговоров, когда этого требуют подчас его фронтовые судьи и прокуроры. Он, очевидно, в своей жизни убедился в чем-то очень важном.

28-XI

Сьогодні 28 листопада, у мене нещасливий день. Почуває моя душа, що в моєму житті почнуться нові смутні і тяжкі часи. Все потонуло в злі.

28-XI

Я просив у передмові високих своїх читачів незлобливо поправити мене доброю своєю порадою²⁹⁹. Спасибі їм, поправили малі в великості своїй**

* Сегодня 28 ноября, у меня несчастливый день. Чувствует моя душа, что в моей жизни начнутся новые смутные и тяжелые времена. Все потонуло во зле.

** Я просил в предисловии высоких своих читателей незлобливо поправит меня добрым своим советом. Спасибо им, поправили, малые в великодушии своем.

Сьогодні майже цілу ніч не спав. Почуваю себе душевно пораненим. Не хочеться жити.

Очевидно, амплітуда коливань од «геніяльного» взльоту в «Битві» до «контрреволюційного» болота в «Огні» на протязі одного місяця — очевидно, ці гострі одночасові страви міцних кухарів не по моєму шлунку і не по серцю. Так не можна. Так гріх керувати митцями.

29-XI

Сегодня почти целую ночь не спал. Чувствую себя душевно израненным. Не хочется жить.

Очевидно, амплитуда колебаний од «генияльного» взлета в «Битве» к «контрреволюционному» болоту в «Огне» в течение одного месяца — очевидно, эти острые одновременные кушанья крепких поваров не для моего желудка и не по сердцу. Так нельзя. Так грех руководить художниками.

29-XI

Одним з парадоксів нашого часу є наявність у многих людей ідеї визволення батьківщини од ярма гитлеризму без змісту самої ідеї. Є командири і політробітники, що два роки проливають свою кров, піт, несуть величезні труднощі, не жаліючи свого життя, воюють за визволення батьківщини і, визволивши той чи інший окривавлений, сплюндрований її шматок, поводяться зі звільненими людьми грубо, недобре, а часом і жорстоко, як з чимсь винуватим, ворожим, підозрілим, забуваючи, що батьківщина — це не тільки земля, є рідні люди, плоть од плоті яких вони є. У них ідея гола і мертва. Що затьмарює їм душу, що засліплює очі? Те саме, що й до війни. Якийсь дефект виховання і стилю нашого життя. Холод формалізму.

Директор кінохроніки Кузнецов³⁰⁰, молодий товстопикий чоловік, приїхав до звільненого Києва. Побачивши на кіностудії групу жовтих, обідраних, пригнічених жажом німецької недолі співробітників студії, яких звільнила наша армія, він, Кузнецов, після того, як хтось із них у моїй присутності звернувся до нього з якимсь цілком практичним питанням, сказав йому в відповідь, грізно набиндючившись, перші свої визволительові слова:

— Ну, мы еще посмотрим. Надо всех проверить. Я знаю, здесь сидят, ничего не делаю для родины, поотъедали себе толстые морды...

Я не стримався. Я перебив цього єдиного товстомордого і товстошкурного товариша, до речі, члена партії, як тепер стало модним говорити, і сказав йому тут же, що так говорити нетактовно і не слідує, що вони вперше за 2,5 роки бачать рідну товсту морду, дивлячись на його мосць Кузнецова, немов у дзеркало минулого. Він примовк. При всім цим він непогана людина. Він хороший.

Один из парадоксов нашего времени — наличие у многих людей идеи освобождения родины от ига гитлеризма без содержания самой идеи. Есть командиры и политработники, два года проливающие свою кровь, пот, несущие огромные трудности, не жалея своей жизни воюющие за освобождение родины, которые, освободив тот или другой окривавленный, разоренный ее кусок, обращаются с освобожденными людьми грубо, нехорошо, а временами и жестоко, как с чем-то виновным, враждебным, подозрительным, и забывают, что родина — это не только земля, а и родные люди, плоть от плоти этой земли. У них одна голая и мертвая идея. То, что затмевает им душу, ослепляет глаза. То же, что и до войны. Какой-то дефект воспитания и стиля нашей жизни. Холод формализма.

Директор кинохроники Кузнецов, молодой толсторожий мужчина, приехал в освобожденный Киев. Увидев на киностудии группу желтых, ободранных, подавленных ужасом немецкой неволи сотрудников студии, которых освободила наша армия, он, Кузнецов, после того, как кто-то из них в моем присутствии обратился к нему с каким-то полностью практическим вопросом, сказал ему в ответ, грозно набычившись, первые свои слова освободителя:

— Ну, мы еще посмотрим. Надо всех проверить. Я знаю, здесь сидят, ничего не делая для родины, поотъедали себя толстые морды...

Я не сдержался. Я перебил этого единственного толстомордого и толстокожего товарища, кстати, члена партии, как теперь стало модным говорить, и сказал ему здесь же, что так говорить бестактно и не следует, что они впервые за 2,5 года видят родную толстую морду, глядя на щеки Кузнецова, словно в зеркало прошлого. Он примолк. При всем этом он неплохой человек. Он хороший.

Приїхавши до мене з фронту з-за Фастова Віктор Іванов³⁰¹, плачучи, розповів мені, що він більш не може воювати в своїй частині. Його комбатальйона, у якого він працює замначштаба, некий майор* Валентин Костюченко ненавидить українців смертною ненавистю, особливо мобілізованих в окупованих районах, у звільнених районах.

Він називає їх мерзотниками, що запродали Росію. «Слов'яне-запроданці» — це його лайка. «Слов'яне, брати — слов'яне, запроданці» — це базикає двадцятивосьмилітній виблядок, командуючи якимось там батальйоном на нещасній своїй батьківщині, що породила отаке падло.

Віктор плакав. Віктор — руський залізничник, що виріс на Україні і вважає себе чесно і чисто її сином.

Всеволод Попов — руський москвич розповідав мені з сумом, що під Мелітополем на фронті він був свідком явищ глибоко обурливих і огидних. Він бачив, як наші визволителі нищили дівчат, що мали чи й не мали нещастя побути під німцями.

У Харкові в перший день звільнення одна комсомолка, яка півроку не вилазила з льоху, нарешті вилізла, мов з могили. Надівши святкову сукню, а що могло бути більшим святом, вона вибігла на вулицю і кинулась з радісним привітанням до лейтенанта.

— Убирайся, вон, немецкая блядь! — гукнув на дівчатко визволитель, гордовито простуючи по тротуару і шукаючи, очевидно, очима трупи забитих німцями наших громадян, щоб висловити своє обурення проклятими фашистськими катами.

Дівчина в сльози і прибігла в ЦК комсомола скаржитись.

Станішевського, співробітника студії, в перший день звільнення Києва схопили на вулиці і, привівши до якоїсь штабної установи, сильно побили. Потім допитали і через день випустили.

Приехав ко мне с фронта из-за Фастова Виктор Иванов, плача, рассказал мне, что он больше не может воевать в своей части. Его комбатальйона, у которого он работает замначштаба, некий майор Валентин Костюченко ненавидит украинцев смертной ненавистью, особенно мобилизованных в оккупированных районах, в освобожденных районах.

Он называет их мерзавцами, которые продали Россию. «Слав'яне-предатели» — это его ругательство. «Слав'яне, братья — слав'яне, предатели» — это болтает двадцативосьмилетний виблядок, командуя каким-то там батальйоном на несчастной своей родине, которая породила вот такую падаль.

Виктор плакал. Виктор — русский железнодорожник, который вырос на Украине и считает себя честно и чисто ее сыном.

* Зачеркнуто: Віталій Кириченко.

Всеволод Попов — русский москвич рассказывал мне с грустью, что под Мелитополем на фронте он был свидетелем явлений глубоко возмутительных и отвратительных. Он видел, как наши освободители уничтожали девушек, которые имели или не имели несчастье побыть под немцами.

В Харькове в первый день освобождения одна комсомолка, которая полгода не вылезала из погребца, наконец вылезла, как будто из могилы. Надев праздничное платье, а что могло быть бóльшим праздником, она выбежала на улицу и ринулась с радостным приветствием к лейтенанту.

— Убирайся, вон, немецкая блядь! — крикнул на девочку освободитель, надменно передвигаясь по тротуару и ища, очевидно, глазами трупы убитых немцами наших граждан, чтобы выразить свое возмущение проклятыми фашистскими палачами.

Девушка в слезы и прибежала в ЦК комсомола жаловаться.

Станишевского, сотрудника студии, в первый день освобождения Киева схватили на улице и, приведя в какое-то штабное учреждение, сильно избили. Потом допросили и через день отпустили.

Я хворий, у мене болить аорта і все тіло. Болить недобре голова. Заборона оповідання і взагалі усе навколо цієї справи зруйнувало мене у повному розумінні цього слова. Не знаю, як я й переживу це горе. Коли б не мати і Юля, умер би, щоб не жити і не мучитись. Художнику треба, очевидно, мучитись усе життя.

29-XI

Я болен, у меня болит аорта и все тело. Нехорошо болит голова. Запрещение повести и вообще все вокруг этого дела разрушило меня в полном смысле этого слова. Не знаю, как я и переживу это горе. Если бы не мать и Юля, умер бы, чтобы не жить и не мучиться. Художнику нужно, по всей видимости, мучиться всю жизнь.

29-XI

Ніяк не можу прийти до тями і не скоро, очевидно, прийду од тягару заборони «України в огні». Я хожу спустошений і пригноблений вкрай. Сум в'ялить мою душу і сором. Неначе всі добрі люде тикають на мене пальцем — дивись, мовляв он, іде писатель недопака, що написав чорт зна що, не книжку, ату його.

Никак не могу прийти в себя и не скоро, очевидно, приду от тяжести запрещения «Украины в огне». Я хожу опустошенный и полностью изможденный. Грусть вялит мою душу и стыд. Вроде бы все хорошие люди тыкают в меня пальцем — гляди, мол, идет писатель-недописака, который написал черт знает что, а не книжку, ату его.

Зведення повідомляє про залишення нами Коростеня. Отже, Київ наш многотраждальний, поранений мученик, знову під загрозою, знову тремтять його нещасні недобитки, поглядаючи в тривозі на кривавий захід. Знову сидять голодні без світу і води, без одежі, тепла і спокою.

Хто в Москві знає горе? Хто глितнув його з повної чаші так, як упиваються на Україні? Ніхто. І коли подумати, то і в минулих віках ніхто не рівнявся з нами, киянами, у пригодах страшних і народному лиху.

Як я жалію, що я вже не молодий, що не мені вже носити меч воїна і молот чи сокиру робітника, будівника своєї безконечно любимої землі розореної, поруйнованої і тим кращої й милішої моему серцю.

Я працював би день і ніч, хоч сто років, і ніколи б не знав ні втоми, ні нудьги, і ніколи б не надокучила мені робота. Коли б не серце, вимучене й знесилене од болю.

1-XII

Сводка сообщает об оставлении нами Коростеня. Значит, Киев наш многострадальный, раненый мученик, опять под угрозой, опять дрожат его несчастные недобитки, поглядывая в тревоге на кровавый запад. Снова сидят голодные без света и воды, без одежды, тепла и покоя.

Кто в Москве знает горе? Кто глотнул его из полной чаши так, как упиваются на Украине? Никто. И если подумать, то и в прошлых веках никто не равнялся с нами, киевлянами, в делах страшных и в народной беде.

Как я жалею, что я уже не молод, что не мне уже носить меч воина и молот или топор рабочего, строителя своей бесконечно любимой земли, разоренной, разрушенной и тем лучшей и еще более милой моему сердцу.

Я работал бы день и ночь, хоть сто лет, и никогда бы не знал ни усталости, ни скуки, и никогда бы не наскучила мне работа. Если бы не сердце, измученное и обессиленное от боли.

1-XII

У київському домі інвалідів (богадільні), де жила при німцях моя мати, проживало більш 400 старих людей. Що вони робили, оці старі люди? Вони ненавиділи одне одного, злословили, крали одне у одного речі, клеветали і оббрівували одне одного, поки так чи інакше не пропадали під три чорти.

Моя мати була переконана, що вона була кращою від усіх. Розповідаючи про цих нещасних, дурних старих істот, мати злословила теж, не було у її до них ні жалю, ні думки. Темний, убогий світ, темні, покалічені душевно люде. Розповідаючи, як їх, мертвих, кидали на воза, щоб отправляти на кладовище голими в «братську» яму, «о, братство! Це ти!», мати сміялася, згадуючи, як сміялися чорноробочі, кидаючи їх дохлі паскудні трупи на підводу. Страшна і некрасива старість, і небагато людей обдаровує вона красивими чеснотами, ясным розумом і прозорим душевним благородством.

2-XII

В киевском доме инвалидов (богадельне), где жила при немцах моя мать, проживало более 400 стариков. Что они делали, эти старые люди? Они ненавидели друг друга, злословили, крали друг у друга вещи, клеветали и лжесвидетельствовали друг против друга, пока так или иначе не пропадали к чертовой матери.

Моя мать была убеждена, что она была лучшей из всех. Рассказывая об этих несчастных, глупых старых существах, мать злословила тоже, не было у нее к ним ни сожаления, ни интереса. Темный, убогий свет, темные, искаленные душевно люди. Рассказывая, как их, мертвых, бросали на телеги, чтобы отправлять на кладбище голыми в «братскую» яму, «о, братство! Это ты!», мать смеялась, вспоминая, как смеялись чернорабочие, бросая их дохлые дрянные трупы на подводу. Страшная и некрасивая старость, и немногих людей одаривает она красивыми добродетелями, ясным умом и прозрачным душевным благородством.

2-XII

Торгівля раненими

В Середній Азії і на Кавказі в шпиталях торгують раненими москвичами. Один поранений коштує сьогодні 6—7 тисяч карбованців, важко поранений каліка дешевше. Купують ранених москвичів у шпиталях переважно євреї для «сопровождения инвалида войны в Москву», що є для провозатого ні чим іншим, як правом в'їзду до Столиці, де він потім поринає в людський океан і подібними ж способами купує собі прописку

і квартиру. Про се розповідав мені вчора Маневич³⁰², що прибув з Тбілісі, про це розповідала мені раніше й Маркіна³⁰³, що стрічала ці явища в Ташкенті.

Торговля ранеными

В Средней Азии и на Кавказе в госпиталях торгуют ранеными москвичами. Один раненый стоит сегодня 6—7 тысяч рублей, тяжелораненый калека дешевле. Покупают раненых москвичей в госпиталях преимущественно евреи для «сопровождения инвалида войны в Москву», которое для провожатого не что иное, как право въезда в Столицу, где он потом погружается в человеческий океан и подобными же способами покупает себе прописку и квартиру. Об этом рассказывал мне вчера Маневич, что прибыл из Тбилиси, об этом рассказывала мне раньше и Маркина, которая встречалась с этими явлениями в Ташкенте.

У Тбілісі не хочуть воювати і найхитроумнішими засобами од війни одболяються. Маневич розповідав про одного грузина, що купив собі за велику ціну два документи. Документ-справку про те, що він помер, для пред'явлення в районний призивний мобілізаційний пункт на предмет вилучення його зі списку живих призовників. І друге посвідчення про відстрочку призова для пред'явлення на вулиці під час перевірки документів у здорових лайдаків, що вештаються у напіввоєнній одежі по Тбіліським вулицям і харчевням.

Бідні руські і українські люде. На їх долю припадало найбільше лиха і тяжких жертв у всесвітній великій війні.

Дуже зле і вороже поведуться паскудні кримські татари. Вони перекинулись на німецький бік і б'ються, кажуть, проти нас. Партизани і наші моряки їх ненавидять. Вони, очевидно, зв'язані з своїми рідними братами турками і діяли проти нас організовано. Паскудний народець, скільки лиха заподіяв він нашому народу на протязі чотирьох століть. Думається мені, що після війни в Криму не лишиться ні одного живого татарина.

В Тбилиси не хотят воевать и самими хитрыми средствами от войны отбодряются. Маневич рассказывал об одном грузине, который купил себе за большую цену два документа. Документ-справку о том, что он умер, для предъявления в районный призывной мобилизационный пункт на предмет исключения его из списка живых призывников. И второе удостоверение об отсрочке призыва для предъявления на улице во время проверки документов у здоровых бездельников, которые слоняются в полувоенной одежде по тбилисским улицам и харчевням.

Бедный русский и украинский народ. На их судьбу выпало больше всего беды и тяжелых жертв во всемирной великой войне.

Очень плохо и враждебно ведут себя мерзкие крымские татары. Они перекинулись на немецкую сторону и дерутся, говорят, против нас. Партизаны и наши моряки их ненавидят. Они, очевидно, связаны со своими родными братьями-турками и действовали против нас организованно. Дрянной народ, сколько беды причинил он нашему народу на протяжении четырех веков. Мнится мне, что после войны в Крыму не останется ни одного живого татарина.

Маневич розповідав, що зараз з Північного Кавказу виселяють до Казахстану всіх карачаїв за допомогу німецьким загарбникам під час перебування німців на Кавказі, за зраду, за участь у карних загонах катів, де карачаї, темні і дурні людиці, позначилися особливою жорстокістю. На їх голову упав роковий великий гнів. Не жити вже цьому народу на своїй землі ніколи. Кажуть, те саме чекає Кабардино-Балкарію, що проявила себе у війні так же зрадницько. А корейський народ, що мав активні симпатії до японців ще перед війною,

увесь, що жив на Далекому Сході в кількості 400 тисяч чоловік, виселили до Узбекистану, де він зараз і розводить рис. Права захисту республіки їм не дано, як народу підозрілому.

3-XII

Маневич рассказывал, что сейчас с Северного Кавказа выселяют в Казахстан всех карачаевцев за помощь немецким захватчикам во время пребывания немцев на Кавказе, за измену, за участие в карательных отрядах палачей, где карачаевцы, темные и глупые людишки, отличились особенной жестокостью. На их голову упало роковой великий гнев. Не жить уже этому народу на своей земле никогда. Говорят, то же ожидает Кабардино-Балкарию, которая проявила себя в войне так же предательски. А корейский народ, который имел активные симпатии к японцам еще перед войной, весь, что жил на Дальнем Востоке в количестве 400 тысяч человек, выселили в Узбекистан, где он сейчас и разводит рис. Права защиты республики им не дано, как народу подозрительному.

3-XII

Захворіла мати. З її слів, батько помер у Києві в результаті голоду.
Надворі вітер і сніг. Москва, Москва...*

3-XII

Є люди, для яких наказувати, значить, лаятись**

Мене скрутило горе. Од хрущівського телефону, од заборони, од обвинувачень, од руйнації виробничих планів, од усього, що упало на мене несподівано, я захворів. Мені не хочеться ні жити, ні думати. Чи, може, я захворів просто. Я надзвичайно чутливий і легкоранимий. Я боюсь, що гнів, який упав на мою голову, перекинеться на моїх людей.

3-XII

Меня скрутило горе. От хрущевского телефона, от запрета, от обвинений, от разрушения производственных планов, от всего, что обрушилось на меня неожиданно, я заболел. Мне не хочется ни жить, ни думать. Или, может, я просто заболел. Я чрезвычайно чувствителен и легкораним. Я боюсь, что гнев, который упал на мою голову, перекинется на моих людей.

3-XII

За моїх часів у Києві зникли такі пам'ятники культури.
Михайлівський монастир з церквою дванадцятого віку.
Верхівка Іринінської церкви одинадцятого віку.
Никольський собор, збудований Мазепою — надзвичайної краси церква в стилі українського бароко.

Дзвіниця цього монастиря.

Київський братський монастир на Подолі. Знамените Братство з Академією, звідки вийшли перші просвітителі Росії, де вчився був Ломоносов.

Дзвіниця XI-го віку Кирилівського монастиря.

Пам'ятник часів магдебурзького права на Подолі — Самсон, що роздирає лева.

Киево-Печерська Лавра — Успенський собор, геніальна по красі церква, рівної якій, може, ніде немає.

* Заболела мать. С ее слов, отец умер в Киеве от голода.

На улице ветер и снег. Москва, Москва....

** Есть люди, для которых приказывать — значит, ругаться.

Межигорський Запорозький Спас — монастир колишніх запорозьких козаків. Чимала кількість других церков старовинних на Подолі.

Десятинна церква. Трьохсвятительська старовинна красива церква.

Університет св. Володимира.

Публічна бібліотека по вулиці Кірова³⁰⁴.

Крещатик, Миколаївська, Мерингівська, Ольгінська, Енгельська, Прорізна і частина Пушкінської вулиці — архітектурне ХІХ століття, що надавало місту особливий його власний стиль, що наближало його до хороших справжніх європейських міст.

Одним словом, двадцятий вік помстився. Погуляв по слідам і дев'ятнадцятого, і сімнадцятого, і одинадцятого. Оставив биту цеглу, кам'яні коробочки, на які противно дивитися, і покарбовану землю. Відсутність смаку, одірваність од природи і моральний занепад, і душевна сліпота разючі і незрівнянні ні з чим. Мені здається, що в наступних часах нашу героїчну епоху будуть вважати епохою занепаду в багатьох смислах. Так мені часом здається. Не може ж крещатицький нахабнодурний універмаг, чи будинок ЦК, чи раднаркому, чи КВО в Києві увійти в історію, як позитивний знак епохи³⁰⁵. Бо ім'я їм — позичене убожество, претенціозне і бруталне.

4-XII

При мне в Киеве исчезли такие памятники культуры.

Михайловский монастырь с церковью двенадцатого века.

Верхушка Ирининской церкви одиннадцатого века.

Никольский собор, построенный Мазепой, — чрезвычайной красоты церковь в стиле украинского барокко.

Колокольня этого монастыря.

Киевский братский монастырь на Подоле. Знаменитое Братство с Академией, откуда вышли первые просветители России, где учился Ломоносов.

Колокольня XI века Кирилловского монастыря.

Памятник времен магдебургского права на Подоле — Самсон, раздирающий льва.

Киево-Печерская Лавра — Успенский собор, гениальная по красоте церковь, равной которой, может, нигде больше нет.

Межигорский Запорожский Спас — монастырь бывших запорожских казаков. Довольно большое количество других церквей старинных на Подоле.

Десятинная церковь. Трехсвятительская старинная красивая церковь.

Университет Св. Владимира.

Публичная библиотека по улице Кирова.

Крещатик, Николаевская, Меринговская, Ольгинская, Энгельсовская, Прорезная и часть Пушкинской улицы — архитектурный ХІХ век, который придавал городу его особенный неповторимый стиль, что сближало его с хорошими настоящими европейскими городами.

Одним словом, двадцатый век отомстил. Погулял по следам и девятнадцатого, и семнадцатого, и одинадцатого. Оставил битый кирпич, каменные коробочки, на которые противно смотреть, и покоряженную землю. Отсутствие вкуса, оторванность от природы и моральный упадок, и душевная слепота поразительны и не сравнимы ни с чем. Мне кажется, что в будущем нашу героическую эпоху будут считать эпохой упадка во многих смыслах. Так мне временами кажется. Не может же крещатицкий нагло-дурной универмаг, или дом ЦК, или совнаркома, или КВО в Киеве войти в историю, как положительный знак эпохи. Потому что имя им — заимствованное убожество, претенциозное и грубое.

4-XII

Яка шкода — найпотворніші будинки в Києві — будинок ЦК, раднаркому, КВО, універмаг — zostалися цілі. Зостався цілим і ідіотський будинок военведа проти «Арсенала», і самий дурний з усіх залізничних вокзалів, які я аби коли бачив на залізницях всіх країн³⁰⁶.

Какая жалость — самые уродливые дома в Киеве — дом ЦК, совнаркома, КВО, универмаг, — остались целы. Остался целым и идиотский дом военведа напротив «Арсенала», и самый глупый из всех железнодорожных вокзалов, которые я когда-либо видел на железных дорогах всех стран.

Звужується життєве коло. Я почуваю себе ізольованим і самотнім. Очевидно, хтось добре попрацював над моєю ізоляцією*.

Не підлягає ніякому сумніву, що в перший рік війни, коли ми одкотилися бог зна куди, на окупованій території люде не вірили в наше переможне повернення, не могли вірити. Вони думали, що сталася велетенська катастрофа, внаслідок якої розпочалася нова тяжка ера. Що «граница на замке» «малою кров'ю» «на чужой території» оказались блефом³⁰⁷, і дивовижна моторошна навала Європи з листівками, радіокриком, дисципліною і матеріально-технічними ресурсами парализували уяву і пригнобили й зламали свідомість Великого множества, якщо не всіх людей. Тому сьогодні наші звільнені люде фактично повернулися до нас з другої епохи, неіснуювшої, але, безумовно, мислимої, як реальність. Цього ніхто з наших не знає, бо про це ніхто не скаже, боячись обвинувачень у «приспособленчестві» чи одвічній зраді, самі ж наші не здатні по своєму вихованню додумати становище звільнених до краю і зневажають їх як «трьюрей<x>ний» живий інвентар.

Велика кількість так званих злочинів проти батьківщини вважає своєю причиною саме оцю свідомість і буде каратись, як звичайна зрада, чи класова ворожість, і людей дважди нещасних, дважди ошуканих, буде множество.

На превеликий сум і жаль, коли, оглянувшись назад на пройдене життя, треба признатися, що все, що зазнав я кращого в своєму творчому житті і в своєму навіть становищу, все я зазнав у Москві посеред руського, а не українського суспільства, од своїх я зазнав здебільшого образу і провінціяльну дику зневагу. Бог з ними.

Не подлежит никакому сомнению, что в первый год войны, когда откатились бог знает куда, на оккупированной территории люди не верили в наше победное возвращение, не могли поверить. Они думали, что случилась огромная катастрофа, в результате которой началась новая тяжелая эра. Что «граница на замке» «малой кровью» «на чужой территории» оказались блефом, и удивительное жуткое нашествие Европы с листовками, радиокриком, дисциплиной и материально-техническими ресурсами парализовали воображение и придавили, и сломали сознание Великого множества, если не всех людей. Поэтому сегодня наши освобожденные люди фактически вернулись к нам из другой эпохи, не существовавшей, но, безусловно, мыслимой как реальность. Этого никто из наших не знает, потому что об этом никто не скажет, боясь обвинений в «приспособленчестве» или извечной измене: сами же наши не способны по своему воспитанию додумать положение освобожденных до конца и презирают их как «третьерей<x>ный» живой инвентарь.

* Сужается жизненный круг. Я чувствую себя изолированным и одиноким. Очевидно, кто-то хорошо поработал над моей изоляцией.

Причина большого количества так называемых преступлений против родины — именно это сознание и будет караться, как обычная измена, или классовая враждебность, и людей дважды несчастных, дважды обманутых, будет множество.

К огромной грусти и сожалению, оглянувшись назад на пройденную жизнь, я должен сознаться, что все, что испытал я лучшего в своей творческой жизни и в своем положении, все это я испытал в Москве среди русского, а не украинского общества; от своих я испытал по большей части обиду и провинциальное дикое пренебрежение. Бог с ними.

Розпочну я краще писати новий сценарій про народ. І не буду я його писати ні про дважди героїв, ні про трижди зрадників, ні про вождів, що самою присутністю своєю вже прикрашають твір і надії постановщиків за безапеляційні путеводні сентенції, а напишу сценарій про людей простих, звичайних, отих самих, що звуться у нас широкими масами, що понесли найтяжчі втрати на війні, не маючи ні чинів, ні орденів. Напишу, як їм жити і що робити, і як і що думати, щоб краще жилося на війні по закону божеському і людському. Дія починається поверненням на руїну родини³⁰⁸.

5-XII

Начну я лучше писать новый сценарий о народе. И не буду я его писать ни о дважды героях, ни о трижды изменниках, ни о вождях, что самим присутствием своим уже украшают произведение и надежды постановщиков безапелляционными путеводными сентенциями; а напишу сценарий о людях простых, обычных, тех самых, что зовутся у нас широкими массами, которые понесли самые тяжелые потери на войне, не имея ни чинов, ни орденов. Напишу, как им жить и что делать, и как и что думать, чтобы лучше жилося на войне по закону божескому и человеческому. Действие начинается с возвращения на руины семьи.

5-XII

Війна показуватиметься в окремих напливах, коли треба для драматургічної ситуації буде повернутися до минулого*

5-XII

Війна досягла найвищого свого ступеня.

У Києві розповідали, що німці вже не вірять у свою перемогу. І до краю збентежені своїм становищем, питають часом наших людей:

— Розкажіть, поясніть нам, як і чому ви воюєте? Ми абсолютно цього не розумієм. Коли б нас було так поруйновано і пограбовано, ми давним давно б уже склали зброю.

Очевидно, німці ще провають рік, тримаючись на дисципліні і силі наказу. Ми вступаємо в сорок четвертий рік, самий тяжкий і жорстокий рік світової історії. Моральний занепад певних верств людства досягне свого апогею. Політика, дипломатія, торгівля пролиють у цей рік стільки руської і нещасної української крові, що страшно й подумати.

Война достигла наивысшей своей степени.

В Киеве рассказывали, что немцы уже не верят в свою победу. И до крайности сбитые с толку своим положением, спрашивают подчас наших людей:

— Расскажите, объясните нам, как и почему вы воюете? Мы абсолютно этого не понимаем. Если бы мы были так разорены и разграблены, мы давным-давно бы уже сложили оружие.

* Война будет показана в отдельных напливах, когда нужно будет для драматургической ситуации вернуться к прошлому.

Очевидно, немцы еще провозюют год, держась на дисциплине и силе приказа. Мы вступаем в сорок четвертый год, самый тяжелый и жестокий год мировой истории. Моральный упадок определенных слоев человечества достигнет своего апогея. Политика, дипломатия, торговля прольют в этот год столько русской и несчастной украинской крови, что страшно и подумать.

Україна поруйнована, як ні одна країна в світі. Поруйновані й пограбовані всі міста. У нас нема ні шкіл, ні інститутів, ні музеїв, ні бібліотек. Загинули наші історичні архіви, загинуло малярство, скульптура, архітектура. Поруйновані всі мости, шляхи, розорила війна народне господарство, понищила людей, побила, повішала, розігнала в неволю. У нас нема майже вчених, обмаль майстрів. І коли я чую обвинувачення за «Україну в огні» в націоналізмі, як же гірко, як тоскно мені робиться на душі. Боже мій, доки ти будеш боятися мене. Адже я майже смертельно хворий, у мене поламано всі сугави, з мене давно вже витекла трохи не вся кров. Чого ж ти? Я вже не стою на ногах, я грамоту забув, я німію, а ти й ще боїшся мене! Не бійся, нічого мені вже від тебе не треба. Все буде по твому, не так, як я хочу, а як ти хотів, хочеш і хотітимеш.

6-XII

Украина разрушена, как ни одна страна в мире. Разрушены и ограблены все города. У нас нет ни школ, ни институтов, ни музеев, ни библиотек. Погибли наши исторические архивы, погибла живопись, скульптура, архитектура. Разрушены все мосты, пути, разорила война народное хозяйство, уничтожила людей, побила, повесила, согнала в неволю. У нас почти нет ученых, маловато мастеров. И когда я слышу обвинение «Украины в огне» в национализме, как же горько, как тоскливо мне делается на душе. Боже мой, сколько же ты будешь бояться меня. Ведь я почти смертельно болен, у меня поломаны все сугавы, из меня давно уже вытекла едва ли не вся кровь. Чего же ты? Я уже не стою на ногах, я грамоту забыл, я немею, а ты еще и боишься меня! Не бойся, ничего мне уже от тебя не нужно. Все будет по-твоему, не так, как я хочу, а как ты хотел, хочешь и будешь хотеть.

6-XII

Сьогодні ранком мати розповідала, як умирав мій брат Андрійко. У нього з дитинства було порочне серце і він знав, що він не жилець на світі, про що не один раз казав і матері. Коли внаслідок ускладнення од грипу він, хворий на серце і почки, уже почав пухнути, батько вирішив одвезти його у Київ полікуватися. Запрягли сірого коня, поклали хворого Андрія і поїхали на станцію Мену. Їхати треба було 25 кілометрів. Сніг з дощем. У возі трусько. У Бобі Андрій, стомлений і умучений, дорогою перемерзши, попросив батька спинитися.

— Ні, синку, поїдемо вже мерщій. Ти хворий. Хто тут нас прийме до хати. Давай уже їхати.

Проїхали ще півдороги. Прибули на станцію. Унесли Андрія на вокзал. Поклали на лаві. Пішов батько підкинути коню сіна. Вертається. Андрій повернувся до стіни.

— Що, Андрійку, що, синочку, тобі погано? Трудно тобі.

— Трудно, тату, трудно. Ай.

Андрійко три рази дихнув, заплакав й вмер.

Підійшов поїзд.

Забрав пасажирів і рушив собі далі, а батько поклав на віз Андрійка і, тяжко плачучи, повіз його додому.

— Приїхав. Чую, стукає коло воріт. Що ти?

— Тримай, мати, сина. Готуй столи, снідати.

— Я глянула. А він лежить, чорне волоссячко. Красивий-красивий.

А на похорони зійшлися всі кутки. А дівчата укрили його цвітами і так плакали, так плакали над ним. А він лежав, їхній молодий, у квітах, красивий, кращий од усіх, що осталися в живих. Я трохи не вмерла од плачу... Так, коли батько віз його до Мени, кінь увесь час завертав саме до дому, батько не знав, що з ним сталося, думав, що він сказився. Аж воно ось що. Віщував ото він смерть.

6-XII

Сегодня утром мать рассказывала, как умирал мой брат Андрейка. У него с детства был порок сердца, и он знал, что он не жилец на свете, о чем не один раз говорил и матери. Когда в результате осложнения от гриппа он, больной сердцем и почками, уже стал пухнуть, отец решил отвезти его в Киев полечиться. Запрягли серого коня, положили больного Андрея и поехали на станцию Мему. Ехать нужно было 25 километров. Снег с дождем. В телеге тряско. В Бобе Андрей уставший и измученный, замёрзший в пути, попросил отца остановиться.

— Нет, сынок, поедем уже скорее. Ты болен. Кто здесь нас возьмет в хату. Давай уже ехать.

Проехали еще полдороги. Прибыли на станцию. Внесли Андрея на вокзал. Положили на лавку. Пошел отец подбросить коню сена. Возвращается. Андрей повернулся к стене.

— Что, Андрейка, что, сынок, тебе плохо? Тяжко тебе.

— Тяжко, отец, тяжело. Ай.

Андрейка три раза вздохнул, заплакал и умер.

Подошел поезд.

Забрал пассажиров и двинулся себе дальше, а отец положил на телегу Андрейку и, рыдая, повез его домой.

— Приехал. Слышу, стучит около ворот. Что ты?

— Держи, мать, сына. Готовь столы, обедать.

— Я глянула. А он лежит, черные волосики. Красивый-красивый такой.

А на похороны сошлись все двory. А девушки укрили его цветами и так плакали, так плакали над ним. А он лежал, их молодой, в цветах, красивый, лучше всех оставшихся в живых. Я чуть не умерла от плача... Да, когда отец вез его к Мене, конь все время заворачивал именно к дому, отец не знал, что с ним случилось, думал, что он взбесился. А оно вон как. Чуял он смерть.

6-XII

Сьогодні одвідав мене Л. Арнштам³⁰⁹, добрий мій друг, з яким останні часи я, на жаль, не мав змоги зустрітися часто. Оповідав багато інтересного про Зою Козьмодем'янську³¹⁰ в абсолютно іншому розрізі, ніж пишеться про її в газетах. Вона була шизофренічка з манією жертвності і героїзма. За три роки до війни у її були привиди. Її ніби мучили. Вона переживала в привидах муки і катування. У неї була ідея-фікс героїства і мученичества. Вона була горда і задирлива. Її не любили шкільні товаришки. Вона була відмінницею, але ніколи не дала ні одній учениці щось, скажім, списати в неї. Дід її був священик, розстріляний на початку революції, мати вчителька, розумна і досить противна жінка, що дьобується нині портретами Зої, де вона висить на вірвовці. У неї увесь Жанна-д-Арківський комплекс святої³¹¹. Очевидно, в історичному аспекті важливий, зрештою, не прямий наслідок людського учинку, а сам поштовх на вчинок, його благородство і чистота спрямованості. Так і лишиться святою в віках оця антипатична хвора героїчна дівчинка, явище специфічне, народне і не вповні об'яснимо.

Сегодня проведаль меня Л. Арнштам, хороший мой друг, с которым я, к сожалению, в последнее время не имел возможности встречаться часто. Рассказывал много интересного о Зое Космодемьянской в абсолютно другом разрезе, чем пишется о ней в газетах. Она была шизофреничка с манией жертвенности и героизма. За три года до войны у нее были видения. Ее будто мучили. Она переживала в видениях муки и истязания. У нее была идея-фикс героизма и мученичества. Она была горда и задириста. Ее не любили школьные товарищи. Она была отличницей, но никогда не дала ни одной ученице что-то, скажем, списать у нее. Дед ее был священник, расстрелянный в начале революции, мать учительница, умная и довольно противная женщина, которая любит сейчас портретами Зои, где она висит на веревке. У нее весь Жанна-д-Арковский комплекс святой. Думается, в историческом аспекте важно, в конечном итоге, не прямое следствие человеческого поступка, а сам толчок к поступку, его благородство и чистота направленности. Так и останется святой в веках эта антипатичная больная героическая девочка, явление специфическое, народное и не вполне объяснимое.

Розповідав про Шостаковича³¹². Шостакович написав знову геніальну Восьму симфонію³¹³. Блискуча рецензія на цю геніальну симфонію, що була написана на репетиції одним з кращих музикальних дослідників, однак, не була видрукована в «Правді». Сталося щось типове для нас і таке ж тяжке і невимовне, як і завжди. До Шостаковича підійшов раптом Іуда Шапорин³¹⁴, привітав щось, щось шептав, а далі словом вияснилось зі слів Шапорина, що Восьма симфонія — твір трагедійний і тому контрреволюційний і антирадянський. Чому на початку війни Шостакович, коли ми навіть відступали, написав річ бойову, оптимістичну, а зараз, коли ми наступаємо і б'ємо ворога, він пише трагедію? Значить, наша перемога для Шостаковича трагедія. А раз це так, значить, він на боці ворога. Отаку безглузду і підлу нісенітницю учинили нікчемні сучасники і колеги геніального руського композитора, яким сьогодні може пишатися не тільки увесь наш Радянський Союз, а і весь чесний, культурний світ.

А мистецький комітет?³¹⁵ Що він? Він повірив і рішив, що Шостакович знову на ущербі. Отаке-то.

Так, очевидно, побудовано світ, що великим людям завжди при всіх ладах жилося неуютно і тоскно. І Леонардо, і Мікель-Анджело, і Сервантес, і Чайковський, і Бетховен, і в яку епоху, в яку країну, в яку галузь не заглянь, скрізь життя Шостаковичів ішло під одним і тим же трагічним знаком. Отже, так було, є і буде*.

6-XII

Рассказывал о Шостаковиче. Шостакович написал снова гениальную Восьмую симфонию. Блестящая рецензия на эту гениальную симфонию, которая была написана на репетиции одним из лучших музыкальных исследователей, однако, не была напечатана в «Правде». Случилось что-то типичное для нас и такое же тяжелое и неопишемое, как и всегда. К Шостаковичу подошел вдруг Иуда Шапорин, поздравил с чем-то, что-то шептал, а дальше, словом, выяснилось со слов Шапорина, что Восьмая симфония — произведение трагедийное и потому контрреволюционное и антисоветское. Почему в начале войны Шостакович, когда мы даже отступали, написал вещь боевую, оптимистичную, а теперь, когда мы наступаем и бьем врага, он пишет трагедию? Значит, наша победа для Шостаковича трагедия. А раз это так, значит, он на стороне врага. Вот такую нелепую и подлую бессмыслицу учинили никудышные современники и коллеги гениального русского композитора, которым сегодня может гордиться не только весь наш Советский Союз, но и весь честный культурный мир.

А художественный комитет? Что он? Он поверил и решил, что Шостакович опять в ущербе. Вот так-то.

* Далее вырвано 2 листа.

Так, очевидно, устроен мир, что великим людям всегда при всех строях жилось неуютно и тоскливо. И Леонардо, и Микеланджело, и Сервантес, и Чайковский, и Бетховен, и в какую эпоху, в какую страну, в какую отрасль ни загляни, везде жизнь Шостаковичей шла под одним и тем же трагическим знаком. Значит, так было, есть и будет.

6-XII

Умер Ємельян Ярославський, вічна і добра йому пам'ять. Був людиною доброю і кристалічною. Комуністом високого інтернаціонального плану, великої чесності.

Любив мистецтво, митців, землю, квіти. Любив і цінував красу.

Комуністична партія втратила благородну і змістовну людину, одну з немногих. Пухом земля і добра пам'ять³¹⁶.

6-XII*

Умер Емельян Ярославский, вечная и добрая ему память. Был человеком хорошим и кристальным. Коммунистом высокого интернационального плана, большой честности.

Любил искусство, художников, землю, цветы. Любил и ценил красоту.

Коммунистическая партия потеряла благородного и содержательного человека, одного из немногих. Пухом земля и добрая память.

6-XII

* Далее адреса: П. П. Козырь, Е. И. и С. В. Смирновы и Кеворковы.

ТЕТРАДЬ 5

«Вся жизнь человеческая скорбна» — Еврипід^{*317}

Мистецькі твори треба складати в пам'ять мертвих і в ім'я ненароджених. Тільки таким чином ми замикатимем життєве коло, беручи участь в тім, що було, є і буде^{**}

Природа справжнього поетичного образу полягає в тому, що він має багатоплановий зміст, або вірніше сказати, кілька змістів, з котрих самим вірним завжди буває той, який ви для себе виберете^{***}

Страждання, заподіяні мені негативною критикою моїх творів в незрівнянній мірі переважають задоволення від самих захоплюючих і палких діфірамбів. Я майже байдужий до хороших байок. Але негативна критика ранив мене і руйнує неймовірно. Се своєрідна якість моєї натури.

Страдания, причиненные мне негативной критикой моих произведений, в несравнимой мере превышают удовлетворение от самых захватывающих и пылких дифирамбов. Я почти равнодушен к хорошему отзывам. Но негативная критика ранит меня и разрушает невероятно. Это своеобразное качество моей натуры.

Коли б можна було Іронію і Жалість зробити суддями і свідками злочинів епохи!^{****}

Господи, як мені остогиділи за чверть століття слова — «український націоналізм»^{*****}

Трагедія мого особистого життя полягає в тому, що я виріс з своєї кінематографії. Велика громадська робота, де б дійсно міг жити і творити народу добро, мені не судилася. Її роблять навколо мене довгі роки люде слабі і немічні духом. Я позбавлений творчості

* Еврипид. Эпиграф к дневнику выполнен на отдельном листе.

** Художественные произведения нужно создавать в память мертвых и во имя еще не рожденных. Только таким образом мы замкнем жизненный круг, принимая участие в том, что было, есть и будет.

*** Природа настоящего поэтического образа заключается в том, что он наполнен многоплановым содержанием, или вернее сказать, включает в себя несколько смыслов, из которых самым верным всегда бывает тот, который вы для себя выберете.

**** Если бы можно было Иронию и Жалость сделать судьями и свидетелями преступлений эпохи!

***** Господи, как мне осточертели за четверть века слова — «украинский национализм».

в житті, позбавлений радощів і гордощів творчості на користь свому народу. Я не живу в атмосфері державного горіння, в атмосфері авангарду державного штату. Мене туди не пущено. Тому, ізольований і самотній, я мучуся в критицизмі і в боязні за долю народу, може, часом втрачаючи вірні пропорції в балансі добра і зла.

9-XII

Трагедия моей личной жизни заключается в том, что я вырос из своей кинематографии. Большой общественной работы, где бы я действительно мог жить и творить добро для народа, мне увидеть так и не довелось. Ее делают вокруг меня долгие годы люди слабые и немощные духом. Я лишен творчества в жизни, лишен радостей и гордости творчества в интересах своего народа. Я не живу в атмосфере государственного горения, в атмосфере авангарда государственного штата. Я туда не допущен. Поэтому, изолированный и одинокий, я мучаюсь в критицизме и в боязни за судьбу народа, возможно, иногда утрачивая верные пропорции в балансе добра и зла.

9-XII

«Ти будеш зміняти життя і нічому не порадуєшся. Те, що перед тобою, не подобається тобі, і ти оддаватимеш перевагу тому, чого нема... Все життя людськеє — скорботне». Еврипід* ³¹⁸

Передо мною фотографії з газет — конференція трьох союзних держав в Тегерані. Сталін — Рузвельт — Черчиль. На другій фотографії — вони ж на фоні Ворошилова, Брука³¹⁹, Кенінгхема³²⁰ і адмірала Леґі³²¹.

Я довго розглядав ці фотографії. Мені чомусь пригадалося, як колись у школі проводились бесіди по картинкам. Я думав по фотографіям. Я читав їх замість статей. Я вдивляюсь в кожне обличчя, в кожний ракурс, в одягу, в характер зморщок, в пози, в зачіски, в манери тримати ноги, руки, голову, в композиції фотографічні в цілому і в кожну постать, і у взаємини постатів — багато сказали мені ці фотографії. Вони мені сказали більш, ніж усі «квонюніки» і інша газетна езопівщина³²². І мені до болі в серці жалько Сталіна. Погано і тяжко йому було в Тегерані.

Ось сидить «художній керівник» трагедії людства, і в першу чергу трагедії руського і українського народів, містер Рузвельт. Він почуває себе головним поставщиком підприємства. Я бачу, що в нього гроші, реквізит, піротехніка. У нього багато благородства, довольства, спокою і величавої ясності і бездоганно безпомилкової, заздалегідь обрхованої з підведеним балансом страшної гри. Він не почуває себе рівним. Він самий перший, самий чистий, самий, отже, і багатий, себто чесотний на планеті. Його душа десь витає в возвишених сферах. Він цивільний, він не те, що Сталін. Він воює капіталом. Його люде уміють умирати на війні! О! Вони вмирають в найменшому числі. Чого їм закривати животами амбразури ворожих кулеметів, як це роблять більшовики, що, безумовно, жити не вмiли, бо хіба умови їх існування можна назвати життям? Ну, хай вони вмирають, коли це в їх так кінематографічно виходить. Да, містер Сталін, ваші солдати б'ються, о'кей, і ви, о, ви, самешательний полководець, фи настоящий военный хеній, фи тольши питися то повного знищення наших ворогів... Так, до речі, фам би не завадило розпочати фійну з япаном, що є теж фашим ворогом, пліз. Савтра ж починайте, пліз.

* «Ты будешь изменять жизнь и ничему не будешь радоваться. То, что перед тобой, не нравится тебе, и ты будешь отдавать предпочтение тому, чего нет... Вся жизнь человеческая скорбна». Еврипид.

Робота ваша, консерви наші. А також наші послання. Ваша війна, наш мир. Ви не вмієте жити мирно. Ви миру не любите, ви любите все надзвичайне, любите героїзмус, подвиги, самопожертви, переборювання незгод і труднощів, олайт, кому як не вам воювати. Ми не любим усього цього. Не любим ні героїзмуса, ні подвигів, ні самопожертв, ні труднощів, ми ненавидим труднощі, ми любимо легкощі і гроші. У нас не героїчні смаки. Ваші героїчні смаки наше суспільство вже тавно пережило. Фі погляньте на мене: я не маршал, фі маршал, я не маршал, я цивільний президент, я хлавбух війни, ні, пардон, я не хлавбух, це дуже погане порівняння. Я режисер, я дегустатор, нормировщик і дозіровщик вашої крові, варварів, героїв східного режиму. Вороги кажуть, що я обдурюю і зневажаю вас. Ето не есть правда. Хіба повинна голова зневажати кулаки своїх рук, чи ще щось в цьому роді. О, ні. Я сказав — ваше діло проливати кров, поскільки не проливши крові, не зготуєш консервів. А там далі ми будем видеть. Ми сделаем народам мир и консерви. Ви сказали, що колись консерви у вас звуться «второй фронт». О, ето есть очень остроумно. Ми очень ради, когда ранені жартують. Тавайте всі усіхнемся. Приготовалися! Знімають... Алло? Що? Ми сидимо на трьох ріпених стільцях? Ето нішево. Ето таже хорошо. Ето я би сказаль немного символічно.

Черчилль сидить у своєму креслі глибоко. Він потонув у ньому, убравши голову в плечі. Він розсівсь, мов старий хижак, мов старий кондор. Се сидить Стара Англія, холодна, хижа, розумна. Вона зневажає нас. У її гордо обвислі щелепи. Очі її дивляться далеко вдалечінь і вперед. У неї нема американського спокою. Вона неспокоїна. Їй трудно. Вона два рази приїздила до сатани за допомогою. Старий авантюрист і проходимець Черчилль готовий облетіти всю планету хоч п'ять раз, дістатися до самого диявола, скласти з ним угоду, продати йому душу, аби врятувати свою велику, мудру, владичицю моря і земель Англію.

Сталін сидить на жертвовному креслі. Він уперся в нього ногами й руками, мов на кораблі в шторм. Він окремиий. Він чужий. До його нема щирого відношення. Він один. Йому треба усміхатися. І він це робить з колосальним трудом. Він не уміє цього. У нього несвободні руки, і картуз повернуло не на той бік. Він для них окремиий. Нижча груба сила. Рузвельт навіть одвернувся од нього, покривившись. Він здається простоватим серед них. Ворошилов хоче підтримати його вагу. Він надувся і грізно виправивсь.

Хай ніхто мені не говорить, що на цій конференції була дружба чи душевна єдність, чи солідарність життьових планів. Ні, не було тут цього. Се різні світи, персоніфіційовані в різних символічних постатях, сиділи на різних стільцях, думаючи різне зло про других во ім'я спасіння своїх держав од грози і розрухи. Трудно було бідному Сталіну у цім товаристві.

10-XII

Передо мной фотографии из газет — конференция трех союзных государств в Тегеране. Сталин — Рузвельт — Черчилль. На второй фотографии — они же на фоне Ворошилова, Брука, Кенингхэма и адмирала Леги.

Я долго рассматривал эти фотографии. Мне почему-то вспомнилось, как когда-то в школе проводились беседы по картинкам. Я думал над фотографиями. Я читал их вместо статей. Я всматриваюсь в каждое лицо, в каждый ракурс, в одежду, в характер морщин, в позы, в прически, в манеру держать ноги, руки, голову, в фотографические композиции в целом и в каждую фигуру и во взаимоотношения образов — много сказали мне эти фотографии. Они мне сказали больше, чем все «квюмюники» и другая газетная эзоповщина. И мне до боли в сердце жалко Сталина. Плохо и тяжело ему было в Тегеране.

Вот сидит «художественный руководитель» трагедии человечества, и в первую очередь трагедии русского и украинских народов, мистер Рузвельт. Он чувствует себя главным поставщиком предприятия. Я вижу, что у него деньги, реквизит, пиротехника. У него много благородства, довольства, покоя и величавой ясности и безукоризненно безошибочной, предварительно обчисленной с подведенным балансом страшной игры. Он не чувствует себя ровней. Он самый первый, самый чистый, самый, значит, и богатый, то есть благородный, на планете. Его душа где-то витает в возвышенных сферах. Он штатский, он не то, что Сталин. Он воюет капиталом. Его люди умеют умирать на войне! О! Они умирают в наименьшем числе. Чего им закрывать животами амбразуры вражеских пулеметов, как это делают большевики, которые, безусловно, жить не умели, потому что разве условия их существования можно назвать жизнью? Ну, пусть они умирают, если это у них выходит так кинематографично. Да, мистер Сталин, ваши солдаты, дерутся, о'кей, и вы, о, вы, самешательный полководец, фи настоящий военный хений, фи тольшни питься то полного уничтожения наших врагов. Да, к слову, фам бы не помешало начать фойну с японаном, который тоже является фашизм врагом, плиз. Савтра же начинайте, плиз. Работа ваша, консервы наши. А также наши послания. Ваша война, наш мир. Вы не умеете жить мирно. Вы мир не любите, вы любите все чрезвычайное, любите героизм, подвиги, самопожертвования, преодоления невзгод и трудностей, олрайт, кому, как не вам, воевать. Мы не дорожим всем этим. Не дорожим ни героизмом, ни подвигами, ни самопожертвованием, ни трудностями, мы ненавидим трудности, мы любим легкости и деньги. У нас не героические вкусы. Ваши героические вкусы наше общество уже тавно пережило. Фи взгляните на меня: я не маршал, фи маршал, я не маршал, я штатский президент, я хлавбух войны, нет, пардон, я не хлавбух, это очень плохое сравнение. Я режиссер, я дегустатор, нормировщик и дозировщик вашей крови, варваров, героев восточного режима. Враги говорят, что я обманываю и презираю вас. Это не есть правда. Разве должна голова презирать кулаки своих рук, или еще что-то в этом роде. О, нет. Я сказал — ваше дело проливать кровь, поскольку не пролив кровь, не состряпаешь консервы. А там дальше мы будем посмотреть. Мы сделаем народам мир и консервы. Вы сказали, что когда-то консервы у вас звались «второй фронт». О, это есть очень остроумно. Мы очень рады, когда раненные шутят. Тавайте все улыбнемся. Приготовились! Снимают. Алло? Что? Мы сидим на трех скрипучих стульях? Это нишево. Это таже хорошо. Это я бы сказала немного символично.

Черчилль сидит в своем кресле глубоко. Он утонул в нем, втянув голову в плечи. Он расселся, как старый хищник, как старый кондор. Это сидит Старая Англия, холодная, хищная, умная. Она презирает нас. У нее гордо обвислые челюсти. Глаза ее смотрят далеко вдаль и вперед. В ней нет американского покоя. Она беспокойна. Ей трудно. Она два раза приезжала к сатане за помощью. Старый авантюрист и проходимец Черчилль готов облететь всю планету хоть пять раз, добраться до самого дьявола, подписать с ним мировую, продать ему душу, чтобы спасти свою большую, мудрую владычицу моря и земель Англию.

Сталин сидит на жертвенном кресле. Он уперся в него ногами и руками, как на корабле в шторм. Он отдельно. Он чужой. К нему нет искреннего отношения. Он один. Ему нужно улыбаться. И он это делает с колоссальным трудом. Он не умеет этого. У него заняты руки, и фуражка повернута не на ту сторону. Он от них отдельно. Низшая грубая сила. Рузвельт даже отвернулся от него, скривившись. Он кажется простоватым среди них. Ворошилов хочет поддержать его вес. Он надулся и грозно выпрямился.

Пусть никто мне не говорит, что на этой конференции была дружба или душевное единство, или солидарность жизненных планов. Нет, не было здесь этого. Это разные миры, персонифицированные в разных символических фигурах, сидели на разных стульях, замыслили разное зло на других во имя спасения своих государств от грозы и разрухи. Тяжко было бедному Сталину в этом обществе.

10-XII

Учора Григорій Григорович³²³ сидів у мене до третьої години ночі. Сьогодні я цілий день з любов'ю згадую про цю чудесну, розумну і добру руську людину. Говорили про многе. Мене дуже зворушила його спостережливість і вміння чесно і глибоко вникати

в життєві питання. У нього вірне око і здоровий розум сина руського народу. Висновки його, на основі бесід з солдатами, надзвичайно інтересні.

У селі, як правило, голова колгоспу робиться п'яницею. Село має дуже великий процент непрацюючих безпосередньо на землі людей.

- 1) Голова колгоспу з родиною (раніше староста чи старшина працював у полі)
2. Заступник з родиною.
3. Конюхи.
- 4) Механіки.
- 5) Свиначі.
- 6) Доярки.
- 7) Ланкові.
- 8) Рахівники.
- 9) Інші спеціальності.

Все прагне не працювати на землі. Не люблять, уникають. На уборку хліба виходять у дев'ять, якщо не в десять годин. У колгоспі величезний людський апарат, непахарів. Виходить якась уродство. Треба продумати це надзвичайно серйозне питання і написати Сталіну.

Вчера Григорий Григорьевич сидел у меня до третьего часу ночи. Сегодня я целый день с любовью вспоминаю об этом чудесном, умном и хорошем русском человеке. Говорили о многом. Меня очень растрогала его наблюдательность и умение честно и глубоко вникать в жизненные вопросы. У него верный глаз и здравый ум сына русского народа. Выводы его, на основе бесед с солдатами, чрезвычайно интересны.

В селе, как правило, председатель колхоза становится пьяницей. Село имеет очень большой процент неработающих непосредственно на земле людей.

- 1) Председатель колхоза с семьей (раньше староста или старшина работал в поле)
2. Заместитель с семьей.
3. Конюхи.
- 4) Механики.
- 5) Свинопасы.
- 6) Доярки.
- 7) Звеньевые.
- 8) Счетоводы.
- 9) Другие специальности.

Все стремятся не работать на земле. Не любят, избегают. На уборку хлеба выходят в девять, если не в десять часов. В колхозе огромный человеческий апарат, не пашущий. Выходит какое-то уродство. Нужно продумать этот чрезвычайно серьезный вопрос и написать Сталину.

Сьогодні записав од матері десять чудесних колядок і п'ять нових старих пісень³²⁴. Так було приємно записувати. Просто сльози наверталися од радості чи зворушення. Колядки мати наспівувала. У неї лишився чудесний слух. Вона потонула у спогади дитинства і проспівала мені п'ять пісень улюблених свого батька, а мого діда, ткача Ярмоли, що дуже любив співати було за своїм верстатом. «Ото було тче і так співає, тільки човник бігає. А часом співає-співає та й заплаче, їй богу, правда».

Сегодня записал от матери десять чудесных колядок и пять новых старых песен. Так было приятно записывать. Просто слезы наворачивались от радости и волнения. Колядки мать напевала. У нее до сих пор чудесный слух. Она утонула в воспоминаниях детства и пропела мне пять любимых песен своего отца, а моего деда, ткача Ярмоли, который очень любил петь, бывало, за своим станком. «Вот, бывало, ткет и так поет, только челнок бегаёт. А временами поет-поет, да и заплачет, ей-богу, правда».

Мати розповіла мені, як позаминулої зими, коли, вигнані німцями, зимували вони з батьком десь на Бесарабському ринку, в темній холодній кімнатці, в якійсь підозрілій

квартирі базарників-пияк. В ніч різдвяну батько, згадавши, очевидно, молодість свою, дитинство, усе своє, одним словом, життя, попросив матір заспівати йому колядок. Мати почала співати. Згадав батько, слухаючи старечий голос матері, молоді свої літа, Різдво дома, кутю, пісні, гостей, колядки — увесь згинувший у небуття наївний і прекрасний свій світ, почав тихо плакати. Раптом одчинилися двері. Сусіде п'яненькі, почувши материн спів, прийшли запросити старих на колядки до себе.

— Ні, не підемо...

Так ми й не пішли.

11-XII

Мать рассказала мне, как позпрошлой зимой, когда, изгнанные немцами, зимовали они с отцом где-то на Бессарабском рынке, в темной холодной комнатке, в какой-то подозрительной квартире торговцев-пьяниц. В ночь рождественскую отец, вспомнив, очевидно, молодость свою, детство, всю свою, одним словом, жизнь, попросил мать спеть ему колядок. Мать стала петь. Вспомнил отец, слушая старческий голос матери, молодые свои года, Рождество дома, кутю, песни, гостей, колядки, — весь згинувший в небытие наивный и прекрасный свой мир, начал тихо плакать. Вдруг отворились двери. Соседи пьяненькие, услышав мамино пение, пришли пригласить старых на колядки к себе.

— Нет, не пойдём...

Так мы и не пошли.

11-XII

Колгоспи, думається мені, мусили б займатися виключно хлібними і технічними культурами. Усе ж, що стосується до городини, — огірки, цибуля, картопля, капуста, буряк, морква, помідори, фрукти навіть — все се мусило б перейти до кожної родини на її гектар. Був би завсім другий стиль життя, хлібні культури на приватному гектарі забороняються. Крім того, самий гектар чи півгектара, в разі поганій обробки, чи спекуляції, чи якогось іншого антисупільного учинку, чи плану власника, може одбиратися чи скорочуватися.

Голова колгоспу з своїм штатом і родиною обов'язково мусять одробляти в колгоспі свій мінімум безпосередньо на землі, а не прокурений махорою брудній своїй канцелярії.

Колхозы, как мне кажется, должны были бы заниматься исключительно хлебными и техническими культурами. Все же, что касается огорода, — огурцы, лук, картофель, капуста, свекла, морковь, помидоры, фрукты даже — все это должно было бы перейти к каждой семье на ее гектар. Был бы совсем другой стиль жизни, хлебные культуры на частном гектаре запрещаются. Кроме того, сам гектар или полгектара, в случае плохой обработки, или спекуляции, или какого-то другого антиобщественного поступка, или по плану собственника, может отбираться или выкорчевываться.

Председатель колхоза со своим штатом и семьей обязательно должны отрабатывать в колхозе свой минимум непосредственно на земле, а не в прокуренной махоркой грязной своей канцелярии.

Перед від'їздом з Києва я розповідав Голові Ради Наркомів Корнійцю свою точку погляду відносно присадібних ділянок і всього, що з цим може бути зв'язане. Я повторив йому те, що говорив Маленкову і Хрущову, і Старченку³²⁵. Подивившись на мене своїми прозорими сірими очима, він мовив:

— Олександр Петрович, я маю такий новий план реконструкції нашого господарства, що навіть ту єдину корівку, що нині колгоспник має, він одведе її і віддасть кол-

госпу, бо вона буде для нього нерентабельна. Він усе буде одержувати з колгоспу, все, що йому треба. Ви знаєте, що мені говорила одна доярка? Одна доярка сказала мені, що вона більш одержує молока від удою корів у п'ять раз, ніж од своєї корови! У п'ять разів! От що сказала мені одна доярка... Я думаю... Одне слово, ви, Олександр Петрович...

Я зрозумів усе. Мені стало ясно, що я спізнився, що доярка лягла з своїми удоями на душу Леонида Романовича надовго, і те, що не всі жінки суть доярки, а тільки родички голови колгоспу, і що багатьом жінкам і їх дітям якщо і доведеться по новому плану одвести корову до колгоспу за нерентабельність, то лише з причини неспроможності її прогосудувати на обскубаних своїх убогих сотках. І я ще зрозумів, що навіть війна не може зробити людину розумнішою, якщо вона, ця людина, уже є розумною з першого дня призначення на її керівну посаду.

11-XII

Перед отъездом из Киева я познакомил Председателя Совета Наркомов Корница со своей точкой зрения относительно приусадебных участков и всего, что с этим может быть связано. Я повторил ему то, что говорил Маленкову и Хрущеву, и Старченко. Посмотрев на меня своими прозрачными серыми глазами, он сказал:

— Александр Петрович, у меня такой новый план реконструкции нашего хозяйства, что даже ту единственную буренку, которую имеет в настоящее время колхозник, отведет ее и отдаст колхозу, потому что она будет для него нерентабельна. Он все будет получать из колхоза, все, что ему нужно. Вы знаете, что мне говорила одна доярка? Одна доярка сказала мне, что она получает молока от удою коров в пять раз больше, чем от своей коровы! В пять раз! Вот что сказала мне одна доярка. Я думаю... Одним словом, вы, Александр Петрович...

Я все понял. Мне стало ясно, что я опоздал, что доярка легла со своими удоями на душу Леонида Романовича надолго, и то, что не все женщины суть доярки, а только родственницы председателя колхоза, и что многим женщинам и их детям, если и придется по новому плану отвести корову в колхоз за нерентабельность, то лишь ввиду невозможности ее прокормить на общипанных своих убогих сотках. И я еще понял, что даже война не может сделать человека умнее, если он, этот человек, уже был умным с первого дня назначения его на руководящую должность.

11-XII

Дзвонив мені Саша Фадеєв³²⁶, питає, як я себе почуваю. Він теж у грипу, як і я. Спасибі йому, не забуває про мене у тяжку годину. До гроба буду вдячний йому за його дзвоник, дай йому Бог здоров'я і довгих літ!

Звонив мені Саша Фадеєв, спрашивав, як я себе чувствую. Он тоже в гриппе, как и я. Спасибо ему, не забывает обо мне в тяжелый час. До гроба буду благодарен ему за его звонок, дай ему Бог здоровья и долгих лет!

Дзвонив проф<ессор> Соколянський³²⁷. Просить мене урятувати од смерті якогось професора психології Замкова, що умирає десь од ускладнення крупозного запалення легенів. А як я його врятую? Мащини нема, просити нікого, кажуть, усі лікарі хворі і сам я в грипу, а хірург Дудко, що сидів у мене цілий вечір, ухом не повів. У нього досконалий хірургічний цинізм і людей він, як і помагається різнику, не любить. Він далеко піде по службі.

11-XII

Звонив проф<ессор> Соколянський. Просит меня спасти от смерти какого-то профессора психологии Замкова, который умирает где-то от осложнения крупозного воспаления легких. А как я его спасу? Машины

нет, просить некого, говорят, все врачи больные и сам я в гриппе, а хирург Дудко, который сидел у меня целый вечер, ухом не повел. У него совершенный хирургический цинизм, и людей он, как и полагается мяснику, не любит. Он далеко пойдет по службе.

11-XII

Згадали з матір'ю померших наших — моїх братів і сестер.

Були брати: Ларіон — 7 років, Сергій — 6, Грицько — 1 року, Іван — 2, нехрещений — 0 років, Оврам — 20 років, Я, Андрій — 20 років, сестра Килина — 1,5 року, Параска — 1 року, Мотря — 0,5 року, Галька — 18 років, Параска II — жива³²⁸.

Було нас тринадцятеро. П'ятеро умерло від скарлатину, одно од кору, од черевного тифу, од ускладнення грипу. Галька умерла од дурних батьків, що рано оддали її заміж і рано родила дитину Михайла, що, здається, загинув на війні, бо від самого початку не чути ні слуху ні духу.

11-XII

Вспомнили с матерью наших умерших — моих братьев и сестер.

Были братья: Ларион — 7 лет, Сергей — 6, Грицько — 1 год, Иван — 2, некрещеный — 0 лет, Оврам — 20 лет, Я, Андрей — 20 лет, сестра Килина — 1,5 года, Параска — 1 год, Мотря — 0,5 года, Галька — 18 лет, Параска II — жива.

Было нас тринадцать. Пятеро умерли от скарлатины, один от кори, от брюшного тифа, от осложнения гриппа. Галька умерла из-за глупых родителей, которые рано отдали ее замуж и рано родила ребенка Михаила, который, кажется, погиб на войне, потому что с самого начала не слышно о нем ни слуху ни духу.

11-XII

Сьогодні знову записував материні пісні. Записав кілька чудесних веснянок і звичайних старовинних пісень. Всього записав двадцять чотири чи двадцять шість пісень. Мати співала тихесенько і часом приплакувала.

Заходив Остап Вишня, що повернувся з десятилітньої командировки³²⁹. Похудів, постарів. Було сумно. Трудно, очевидно, йому буде входити знову в життя. Десять років — це ціле життя, ціла ера, складна і велика.

11-XII

Сегодня опять записывал мамини песни. Записал несколько чудесных веснянок и обычных старинных песен. Всего записал двадцать четыре или двадцать шесть песен. Мать пела тихонечко и временами всхлипывала.

Заходил Остап Вишня, который вернулся из десятилетней командировки. Похудел, постарел. Было грустно. Скорее всего, трудно ему будет входить опять в жизнь. Десять лет — это целая жизнь, целая эра, сложная и большая.

11-XII

Розповідав Жора Александров, як Герой Радянського Союзу Грецьких догнав на своєму танку шістнадцять жінок, дружин наших командирів. Вони тікали з двома німецькими офіцерами. Він знищив офіцерів. Потім розвідавши, що за дами, він повелів їм їхати далі. Потім кинувсь на них і передувив усю мерзоту.

Рассказывал Жора Александров, как Герой Советского Союза Грецких догнал на своем танке шестнадцать женщин, жен наших командиров. Они убегали с двумя немецкими офицерами. Он уничтожил

офицеров. Потом, разведав, что за дамы, он велел им ехать дальше. Потом кинулся на них и передал всю мерзость.

Я довго думав над цим фактом. Я чув їх багато, різних більш чи менш гострих. Я прийшов до висновку про те, що прощати їх не сто<іло>. Воювання воюванням, а дійсність дійсністю. Очевидно, одне діло загальні міркування і теорія, і інша справа — підла дійсність. Наші бездушні повії, що лізли силоміць у німецькі бардаки і чіплялися на німецькі шиї, де попало, викликаючи навіть у аморальної німецької сволоти почуття огиди — се не шутка. Сього нема нігде в світі.

Деякі німці розповідають, дивуючись самі, як се могло статися, що народ героїв воїнів має жінку курву.

Розповідав Жора, як німецький офіцер віддав до бардаку жінку одного нашого інтелігента. Вона дала зрозуміти німцю, що він їй подобається до краю. Почалось з залицяння, кінчилось хутко співжиттям. Він до неї приходив. Одного разу приходить — вона на двері.

— Не можна.

— Чому?

— Чоловік вернувся.

— Який?

— Мій.

— Але ти мене любиш. Я мушу шукати якийсь вихід. Давай порадимось.

— Ні.

— Як ні?

— Так. Я просто пожартувала, поки його не було. Мені захотілося, розумієш?

— Як?

— Тільки всього. І все, зрозумів. А зараз досить.

Той пішов. На другий день він викликав її до певної установи, заштампував паспорт тавром повії і насильно відправив до бардака.

Вмішавсь чоловік. У нього вистачило слинявого героїзму.

— Пробачте, нічого не можу подіяти. Ваша дружина — повія, щоб ви знали, і її місце в бардаку, щоб клієнти не помилялися адресою. Коли вам забажається, можете й ви заходити. Ось її нова адреса.

Я долго думал над этим фактом. Я слышал их много, разных, более или менее острых. Я пришел к выводу о том, что прощать их нельзя. Война войной, а действительность действительностью. Очевидно, одно дело общие рассуждения и теория, и другое дело — подлая действительность. Наши бездушные проститутки, которые лезли силой в немецкие бардаки и вешались на немецкие шеи, где попало, вызывая даже у аморальной немецкой сволочи чувство отвращения — это не шутка. Этого нет нигде в мире.

Некоторые немцы рассказывают, удивляясь сами, как это так могло случиться, что народ воинов-героев имеет женщину курву.

Рассказывал Жора, как немецкий офицер отдал в бордель жену одного нашего интеллигента. Она дала понять немцу, что он ей нравится до безумия. Началось с ухаживания, кончилось быстро сожительством. Он к ней приходил. Однажды приходит — она в дверях.

— Нельзя.

— Почему?

— Муж вернувся.

— Чей?

— Мой.

— Но ты меня любишь. Я должен искать какой-то выход. Давай посоветуемся.

— Нет.

— Как нет?

— Так. Я просто пошутила, пока его не было. Мне захотелось, понимаешь?

— Как?

— Только и всего. И все, понял. А теперь хватит.

Тот пошел. На второй день он вызвал ее в определенное учреждение, проштамповал паспорт клеймом проститутки и насильно отправил в бордель.

Вмешался муж. У него хватило слюнявого героизма.

— Простите, ничего не могу поделать. Ваша жена — проститутка, чтобы вы знали, и ее место в борделе, чтобы клиенты не ошибались адресом. Когда вам захочется, можете и вы заходить. Вот ее новый адрес.

— Не смейте так писати про наших дівчат. Наши девушки «лучезарніє»!

— Да, «лучезарніє». Бачу, признаю. Але скажіть же мені. Адже ті от, Курські, Білгородські, Київські, Ростовські — вони, отже, такі самісінькі, кінчали одну школу, були в одній компанії, читали ті ж книжки, дивились ті ж картини. Поясніть, чому, попавши в оточення ворога, вони проявили отакі якості «бойових подруг»?

Найдурнішим було б покарати їх, не зробивши ніяких висновків. Бо висновки глибокі і серйозні самі просяться, самі кричать за себе. Се одно з великих питань нашої сучасності, і ніякі Зої Козьмодем'янські не затулять, на жаль, цієї прірви моральної. Потрібні довгі літа роботи.

15-XII

— Не смейте так писать о наших девушках. Наши девушки «лучезарные»!

— Да, «лучезарные». Вижу, признаю. Но скажите же мне. Ведь те вот, Курские, Белгородские, Киевские, Ростовские — они, значит, такие же, кончали одну школу, были в одной компании, читали те же книжки, смотрели те же картины. Поясните, почему, попал в окружение врага, они проявили такие качества «боевых подруг»?

Самым глупым было бы наказать их, не сделав никаких выводов. Потому что выводы, глубокие и серьезные, сами просятся, сами кричат за себя. Это один из главных вопросов нашей современности, и никакие Зои Космодемьянские не закроют, к сожалению, этой бездны моральной. Нужны долгие годы работы.

15-XII

Чимсь болю і сам не знаю. Очевидно, ускладнення од грипу. Слабість і щось неладне з серцем.

Сьогодні мати довго розповідала про батька, діда, прадіда і прабабу. І з довгих складів старечих виникла з незабуття сумна і тяжка картина минулого. Рід мій, мої дорогі батьки і діди, що од них лишився легкий дорогий і милий спогад ранніх-ранніх літ, виникли в материних спогадах у всій своїй неприглядній, прозі пияцтва, бійок, лайки і всього самого найтяжчого, що тільки можна примислити до цих страшних для хлібороба недугів. Безумовно, життя материне теж було вельми і вельми тяжке. Дід був ледачий, прости йому господи, і багато лиха вніс він у нашу родину своїм ледарством і безглуздим пияцтвом. Стара мати розповідала мені своє життя, часто приплакуючи в самих драматичних міс-

цях сумних і смутних своїх спогадів, і таки дійсно є над чим і поплакати од непотушеної образи, од недоплаканих скорбот і проклятої долі.

Жаль тільки, що не послало життя моїй убогій матері щастя забуття лихого і щастя прощення.

16-XII

Чем-то болею и сам не знаю. Очевидно, осложнение после гриппа. Слабость и что-то неладно с сердцем.

Сегодня мать долго рассказывала об отце, деде, прадеде и прабабушке. И из длинных старческих слогов возникла из небытия грустная и тяжелая картина прошлого. Род мой, мои дорогие родители и деды, от которых остались легкие, дорогие и милые воспоминания ранних-ранних лет, возникли в маминых воспоминаниях во всей своей неприглядной прозе пьянства, драк, ругани и всего самого-самого тяжелого, что только можно придумать к этим страшным для хлебороба недугам. Безусловно, жизнь матери тоже была очень и очень тяжелой. Дед был ленив, прости ему господи, и много беды принес он в нашу семью своей ленью и бессмысленным пьянством. Старая мать рассказывала мне свою жизнь, часто приплакивая в самых драматичных местах грустных и печальных своих воспоминаний, и ведь действительно есть над чем и поплакать от непогашенной обиды, от недоплаканных печалей и проклятой судьбы.

Жаль только, что не послала жизнь моей бедной матери счастья забвения тяжелого и счастья прощения.

16-XII

Сьогодні заходив до мене за порадою негр Виланд Роод³³⁰ з дружиною серблянкою. Вони пришли просити мене улаштувати їх на студії, як акторів, чи зробити для них специфічну короткометражку чи щось інше. Р<о>од бідний, доведений життям до жебрацтва. А між тим скільки прекрасного людського почувається в цій глибоко нещасній чорношкірій людині, яка прекрасна душа мучиться і б'ється, мов птиця в клітці, в чорній незграбній машкарі африканця. Роод симпатичний мені, мов брат. І вона, серблянка, чимсь приємна. Що ж мені зробити їм хорошого? Щось треба придумати. Боюсь тільки, що оця абсолютно ніби вигадана неповторність цієї пари не дасть нігде їм спокою, ні притулку, ні утіхи. Будуть вони блукати по світу, мов трагічне непорозуміння, безприкладне і безчасне. Мені жалько Роода.

Сегодня заходил ко мне за советом негр Виланд Роод с женой-сербкой. Они пришли просить меня устроить их на студии, как актеров, или сделать для них специальную короткометражку, или что-то другое. Р<о>од бедный, доведённый жизнью до нищеты. А между тем сколько прекрасного человеческого чувствуется в этом глубоко несчастном чернокожем человеке, какая прекрасная душа мучается и бьется, словно птица в клетке, в черном нескладном обличье африканца. Роод симпатичен мне, словно брат. И она, сербка, чем-то приятна. Что же мне сделать им хорошего? Что-то нужно придумать. Боюсь только, что эта абсолютно выдуманная неповторимость этой пары не даст нигде им покоя, ни убежища, ни утешения. Будут они блуждать по миру, как трагическое недоразумение, неприютное и несчастное. Мне жалко Роода.

І ще до мене приходив жалуватися на свою долю кінооператор Ніколай Александрович Литкін³³¹, ні за що ні про що вигнаний з кіностудії. Він просив утішити його і морально підтримати. Безумовно і безсумнівно, на нього упало нещастя незаслужене. Він жертва некоего Филя.

И еще ко мне приходил жаловаться на свою судьбу кинооператор Николай Александрович Литкин, ни за что ни про что изгнанный с киностудии. Он просил утешить его и морально поддержать. Безусловно и несомненно, это несчастье обрушилось на него незаслуженно. Он жертва некоего Филя.

З оповідань матері (деталь).

— Коли моя прабаба Маруся в гостях п'яна уже не трималася за столом і спала, її проте не обходили чаркою. Коли до неї доходив черед, її чарку вливали в рот сонній. Не кумедія, скажете?

Из рассказов матери (деталь).

— Когда моя прабабка Маруся в гостях пьяная уже не держалась за столом и спала, ее всё-таки не обносили рюмкой. Когда до нее доходила очередь, ей рюмку вливали в рот сонной. Не комедия, скажете?

Прадід Тарас ненавидів мій крик! Стоїло мені хоч трохи крикнути, він затулював пальцями уши — гам, гам!*

Багато, як подумаю, було в житті моєї родини важкого і страшного. Багато смертей, плачу, прокльонів, багато бійки, пияцтво, темноти і зла. Багато нездійснених темних напівусвідомлених подій і бажань нездійснених находило собі личину в горілці і сварках. Всі були нещасливі, кожен по своєму — і прадід, і дід, і батько, й мати, і брати. Жизнь человеческая скорбна. І моє життя скорбне.

Много, если подумать, было в жизни моей семьи тяжелого и страшного. Много смертей, плача, проклятий, много драк, пьянство, тьмы и зла. Много неосуществленных темных полубессознательных событий и желаний неисполненных находило себе личину в водке и ссорах. Все были несчастливими, каждый по-своему — и прадед, и дед, и отец, и мать, и братья. Жизнь человеческая скорбна. И моя жизнь скорбна.

Сьогодні мене одвідав художник Микола Г., потім був професор Іван С., потім поет Ондра Л. Усі троє різні абсолютно люде, були у мене в різні часи, і всі троє скорбні. Усіх мучить думка про нелюдські, небачені страждання народу. Розповідають, що на Україні починають уже готуватися до мобілізації шеснацятитіток, що в бої гонять погано обучених, що на них дивляться, як на штрафних і нікому їх не жалько, нікому. Як страшно думати, що внаслідок отакого Україна може лишитися без людей. Адже ж 19-літніх дівочок уже теж призивають до армії, а скільки понизив і погнав до клятої Німеччини Гитлер?

Сегодня меня проведаль художник Николай Г., потом был профессор Иван С., потом поэт Ондра Л. Все трое — разные абсолютно люди, были у меня в разное время, и все трое печальны. Всех мучает мысль о нечеловеческих, невиданных страданиях народа. Рассказывают, что на Украине начинают уже готовиться к мобилизации шестнадцатилеток, что в бои гонят плохо обученных, что на них смотрят, как на штрафных и никому их не жалко, никому. Как страшно думать, что в результате всего этого Украина может остаться без людей. Ведь 19-летних девочек уже тоже призывают в армию, а скольких уничтожил и угнал в проклятую Германию Гитлер?

Моя подорож до звільненого Києва несподівано замість щастя і радості принесла мені такий гіркий сум, таку душевну рану, що чи й видужаю я од неї скоро.

* Прадед Тарас ненавидел мой крик! Стоило мне хоть немного крикнуть, он закрывал пальцами уши — гам, гам!

Я прилетів під Київ 5-го у Гоголеве або, вірніше сказати, в Оглав, звідки зразу ж приїхав до милого села Требухи, де я колись до війни купував собі пастку. В Требухах уночі я бачив велику червону заграву пожежі. Се горів наш Киев. На другий день ранком ми поїхали кількома машинами на Задніпров'є в село Нові Петрівці до штабу фронту. Іхали через спалені вщент Бровари, через спалену Пухівку, яку я так любив, через Дубечно, спалене, ще якеєсь спалене село, і нарешті, перебравшись через Дніпро, приїхали в спалені і побиті Петрівці. За дві години, приблизно опівдні, ми з М. Хрущовим, маршалом Жуковим поїхали в Київ. Поруйновані шляхи, падаль, словом, все, як на війні. Вїхали в Київ з боку Куренівки, Подола на Крещатик. Крещатик горів. Горів дім оборони і сусідні дома...

Моё путешествие в освобожденный Киев неожиданно вместо счастья и радости принесло мне такую горькую грусть, нанесло такую душевную рану, что вряд ли я от неё скоро излечусь.

Я прилетел под Киев 5-го в Гоголево или, вернее сказать, в Оглав, откуда сразу же приехал к милому селу Требухи, где я когда-то до войны покупал себе ловушку. В Требухах ночью я видел большое красное зарево пожара. Это горел наш Киев. На второй день утром мы поехали несколькими машинами на Заднепровье в село Новые Петровки к штабу фронта. Ехали через сожженные дотла Бровары, через сожженную Пуховку, которую я так любил, через Дубечно, сожженное, еще какое-то сожженное село, и наконец, перебравшись через Днепр, приехали в сожженные и побитые Петровки. Через два часа, приблизительно в полдень, мы с Н. Хрущевым, маршалом Жуковым поехали в Киев. Разрушенные пути, падаль, словом, все, как на войне. Въехали в Киев со стороны Куреневки, Подола на Крещатик. Крещатик горел. Горел дом обороны и соседние дома...

Мені хочеться вмерти. Мені здається, що я прожив уже все своє життя, пережив усі свої радощі і виплакав усі сльози.

Те, що я робив, приїлося мені, і я хожу порожній, немов ангели покинули мою душу. Сьогодні поет Л. розповів мені, що в журналі «Славяне»³²² одмовились видрукувати статтю-рецензію на фільм «Битва за Радянську Україну» лише тому, що уряду не подобається сценарій «Україна в огні» і що моє ім'я не повинно взагалі зараз фігурувати. Се мудра робота секретаря комітету слов'ян, віце-президентом котрого я є. Л. розповів оце мені сьогодні.

А від Бородіна, директора сценарної студії, людини, посскільки я придивляюсь, недурної і чимсь хижої, довідався я сьогодні про дуже просту річ, щодо гріхів «України в огні» — «Вы сделайте Кравчину русским, Александр Петрович, тогда очень многое станет на свое место. Поверьте, что вам сценарий исправит — плевое дело. И его обязательно нужно исправить. Этим вы докажете свое согласие с критикой. Если же вы решите бросить вещь и поставит на ней крест, это будет рассмотрено как ваше упорство и припрятывание произведения для истории. Дескать, придушили меня, а я вот подожду. История меня оправдает. Это было бы неправильно и весьма опасно с вашей стороны».

Боже, скільки премудрості в от сіх словах. Тут у кожному перевулку й більш ніде на всій Руїні. Учусь. Учитимусь до смерті.

18-XII

Мне хочется умереть. Мне кажется, что я прожил уже всю свою жизнь, испытал все свои радости и выплакал все слезы.

То, что я делал, приелось мне, и я хожу пустой, словно ангелы покинули мою душу. Сегодня поэт Л. рассказал мне, что в журнале «Славяне» отказались напечатать статью-рецензию на фильм «Битва за Советскую Украину» лишь потому, что правительству не нравится сценарий «Украина в огне» и что мое имя не должно вообще сейчас фигурировать. Это мудрая работа секретаря комитета славян, вице-президентом которого я являюсь. Л. рассказал это мне сегодня.

А от Бородина, директора сценарной студии, человека, насколько я могу судить, неглупого и в чем-то хищного, узнал я сегодня об очень простой вещи, касающейся грехов «Украины в огне» <...>.

Боже, сколько премудростей в этих словах. Здесь в каждом переулке и более нигде на всей Руине. Учусь. Буду учиться до смерти.

18-XII

У Москві грип і іспанка. Боліє понад мільйон людей. Чимало мре. Не вистачає лісу на гроби. Дуже багато молодих жінок пошкодили собі здоров'є і самі головні функції майбутніх матерів на лісних розробках. Робота тяжка з незвички робить їх каліками. І тут же читаєш у газетах — гитлерівці по плану нищать наше цивільне населення спеціальними машинами «душегубками». Винищення людскості в результаті всієї війни буде колосальне. Україна загине. На ній майже не лишиться української людності. Велика нещаслива країна нещасливих людей. Безталанна мучениця.

18-XII

В Москве грипп и испанка. Болеет свыше миллиона людей. Немало мрет. Не хватает леса на гробы. Очень многие молодые женщины повредили себе здоровье и самые главные функции будущих матерей на лесных разработках. Работа тяжелая с непривычки делает их калекими. И здесь же читаешь в газетах — гитлеровцы по плану уничтожают наше гражданское население специальными машинами «душегубками». Истребление людей в результате всей войны будет колоссальным. Украина погибнет. На ней почти не останется украинцев. Огромная несчастливая страна несчастливых людей. Обездоленная мученица.

18-XII

Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда. Друга вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли би її бачити. Вона вважається за дійсну, а дійсна вважається за ворожий наклеп. Так умовлено. Ми неповторні і єдині на цілий світ. Ми вміємо пафосу і героїки. Далі ми сліпі і безпорадні.

18-XII

Есть две правды. Одна действительная, реальная правда. Вторая вымышленная, несуществующая, такая, которой хотели бы ее видеть. Она считается действительной, а действительная считается враждебной клеветой. Так условлено. Мы единственные и неповторимые на целом свете. Мы разбираемся в пафосе и героике. Дальше мы слепы и беспомощны.

18-XII

Минув ще один тяжкий день. Неділя. Ходив по злій Москві. Утомився вельми од споглядання. Зараз вечір. Тихо. За стіною якісь гундосі баранячі голоси співають «Степку Разіна» і «Канарей пташечка». Голоси п'яні. До чого хочеться мені узнати, що це за партійна душа «жалобно пайоть».

Сьогодні закінчився процес німецьких бандитів³³³. Протокол допиту підсудних — се саме страшне, що тільки писалося і діялося на протязі цілих століть. Сьому трудно

підшукати слово. Трудно придумати міру помсти і презирства до Німеччини, будь вона богом і людьми проклята на всі віки.

Я вельми втомився і хворий. У мене зовсім нема сили.

18-XII

Минул еще один тяжелый день. Воскресенье. Ходил по злой Москве. Очень устал от созерцания. Сейчас вечер. Тихо. За стеной какие-то гнусавые бараньи голоса поют «Степку Разина» и «Канарейка пташечка». Голоса пьяные. До чего хочется мне узнать, что это за партийная душа «жалобно пайот».

Сегодня закончился процесс немецких бандитов. Протокол допроса подсудимых — это самое страшное, что только писалось и делалось в течение целых веков. Этому трудно подыскать слово. Тяжело придумать меру мести и презрения к Германии, будь она богом и людьми проклята во веки веков.

Я очень устал и болен. У меня совсем нет сил.

18-XII

Потім ми поїхали по Софіївській вулиці на площу Богдана Хмельницького. Горів будинок союзкомітету архітектора Алешина³³⁴. Метушилися пожарники. Горів університет. Червоне полум'я виривалося з червоних вікон з тріском і глухим гудінням. Рвалися міни в центрі пожежі. Людей не було. Одинокий Шевченко Тарас дививсь на фашистське злодійство і, не дивлячись на всю порожню бездуху бездарність Манізерової нікчемності³³⁵, здавався грозним і гнівним. Ми зняли шапки і поклонилися йому. Ми були біля вокзалу на Безаківській вулиці, були на Леніна, що теж горіла. В повітрі носився дим і пожежний порох. Пахло пожаром. Але найбільш уразили мене не будинки в огні, не смітники і не задимлене повітря. Найбільш уразили мене, повергли в незабутній сум і розпач і тугу, якої я теж ніколи не забуду — се люде. Київські люде. Їх не було. Місто було порожне. Я бачив їх усього коло ста чоловік поодиноку чи невеличкими купками. Се були головним чином люде старі і інваліди, каліки. Але всі вони мали той несамовитий вигляд, якого не можна забути нікому і ніколи в світі. Вони були напівбожевільні, худі, обдерті, жовті, з неприродними істеричними рухами і широко розчиненими нездоровими очима. Вони кидались до нас, узнаючи Хрущова, цілувати руки, зітхали, плакали, щось вигукували. Се був стан людей після нечуваного землетрусу, чи якоїсь іншої геологічної катастрофи. Се були люде по нечуваній недолі, знуцаннях, безправої і тої небезпеки щоденної і щогодинної, яка зводить людину до стану напівбожевільної розтерзаної істоти. Трудно описати, трудно згадувати. Але і цих людей була така обмаль, що робилося страшно. У мене не сходили сльози з очей. Я од сили тримався, щоб не розплакатися, мої руки самі стискалися в кулаки і палкі прокляття на голову німецьких мерзотників не сходили з моїх уст. Я забіг у квартиру до сестри на Леніна 9. Пусто. Значить, батьків моїх у живих нема. Забіг на Лібкнехта до своєї квартири. Забиті двері. Пусто. Дім заміновано. Я був потім у ньому на другий день й нічого не знайшов у своїй квартирі, і не пізнав її. Вона була пограбована вщент. В ній не було буквально ні одної моєї речі. Загинула моя бібліотека, яку я збирав щось коло двадцяти років.

Страшну картину уявляв собою Крещатик і ближчі до нього вулиці — Прорізна, Пушкінська, Кірова, Лютеранська, Миколаївська, Ольгинська, Мерінга, Площа театра Франка³³⁶. Се була купа цегли, цілковита руїна.

19-XII

Потом мы поехали по Софиевской улице на площадь Богдана Хмельницкого. Горел дом союзкомитета архитектора Алешина. Суетились пожарники. Горел университет. Красное пламя вырывалось из красных окон с треском и глухим гуденьем. Рвались мины в центре пожара. Людей не было. Одинокий Шевченко Тарас смотрел на фашистское злодейство и, несмотря на всю пустую слабовольную бездарность Манизерового ничтожества, казался грозным и гневным. Мы сняли шапки и поклонились ему. Мы были у вокзала на Безакиевской улице, были на Ленина, которая тоже горела. В воздухе носился дым и пепел. Пахло пожаром. Но больше всего поразили меня не дома в огне, не мусорные свалки и не задымленный воздух. Более всего поразили меня, повергли в незабываемую грусть, и отчаяние, и тоску, которой я тоже никогда не забуду, — это люди. Киевляне. Их не было. Город был пуст. Я видел их всего около сотни человек по одиночке или небольшими группами. Это были, главным образом, старики и инвалиды, калеки. Но все они имели тот неистовый вид, которого нельзя забыть никому и никогда в мире. Они были полубезумны, худы, ободраны, желты, с неестественными истерическими движениями и широко раскрытыми нездоровыми глазами. Они бросались к нам, узнавая Хрущева, целовать руки, вздыхали, плакали, что-то выкрикивали. Это было состояние людей после неслыханного землетрясения или какой-то иной геологической катастрофы. Всё это были люди в неслыханном несчастье, издевательствах, несправии и той опасности ежедневной и ежечасной, которая низводит человека до состояния полубезумного растерзанного существа. Трудно описать, трудно вспоминать. Но и этих людей было так мало, что делалось страшно. У меня не сходили слезы с глаз. Я изо всех сил сдерживался, чтобы не расплакаться, мои руки сами сжимались в кулаки, и пыльные проклятия на голову немецких мерзавцев не сходили с моих уст. Я забежал в квартиру к сестре на Ленина 9. Пусто. Значит, родителей моих в живых нет. Забежал на Либкнехта в свою квартиру. Забитые двери. Пусто. Дом заминирован. Я был потом в нем на второй день и ничего не нашел в своей квартире, и не узнал ее. Она была разграблена дотла. В ней не было буквально ни одной моей вещи. Погибла моя библиотека, которую я собирал что-то около двадцати лет.

Страшную картину представлял собой Крещатик и ближайшие к нему улицы — Прорезная, Пушкинская, Кирова, Лютеранская, Николаевская, Ольгинская, Меринга, Площадь театра Франко. Это была куча кирпича, полная разруха.

19-XII

Учора був на прийомі в Чехо-Словацькому посольстві в зв'язку з приїздом президента Бенеша³³⁷. Сьогодні з приємністю згадую про цей милий вечір. Дуже привітний, як і завжди, був посол п<ан> Фермінгер і Бенеш. Привітався і трохи розмовляв з В. М. Молотовим, що теж прийшов на прийом. Вячеслав Михайлович знову справив на мене, як при раніших зустрічах, враження хороше, я б сказав радісне. Щось є у нього виключно високо інтелігентне в самому кращому розумінні цього слова. Він розпитував мене про Київ, про Україну, і за одне уже це, за оці запитання, спасибі йому. Чехи завжди справляли на мене гарне враження. Після війни треба буде обов'язково пожити в Чехії і Югославії. Се слов'яне мого серця.

21-XII

Вчера был на приеме в Чехословацком посольстве в связи с приездом президента Бенеша. Сегодня с удовольствием вспоминаю об этом милом вечере. Очень приветливый, как и всегда, был посол г. Фермингер и Бенеш. Поздоровался и немного разговаривал с В. М. Молотовым, который тоже пришел на прием. Вячеслав Михайлович опять произвел на меня, как и во время предыдущих встреч, хорошее, я бы сказал,

радостное впечатление. Что-то есть в нем исключительно высокоинтеллигентное в самом лучшем понимании этого слова. Он расспрашивал меня о Киеве, об Украине, и за одно уже это, за эти вопросы, спасибо ему. Чехи всегда производили на меня благоприятное впечатление. После войны нужно будет обязательно пожить в Чехии и Югославии. Это славяне моего сердца.

21-XII

Сьогодні на засіданні Президії Всеслов'янського Комітету мав приємність вітати доктора Бенеша од української секції Комітету. Я промовляв недовго без нашого пишного пафосу холодного, а просто і сердешно. Я промовляв до сивої людини, сам сивий, і мені здалося, що це мало якийсь сенс. У всякому разі навіть поддячий Осьмінт і Гундосов-Задунайський-Замоскворецький³³⁸ були вдоволені, заявивши мені, що я надав засіданню теплий характер.

Хто його знає. У всякому разі засідання було приємне і особливо приємним був Бенеш. Він відповідав. Він говорив довго по-чеськи, і я, на жаль, не все гаразд зрозумів, уловивши лише загальний зміст його розумної промови. З усього з того, з манери триматися, зі змісту промови і ще з чогось, не знаю, я відчув, що се є репрезентант демократичного світу, не мужиковствующого і не бюрократично небожительського, а звичайного людського світу. Мені було приємно і одночасово чогось жаль. Був красивий К. у формі, що нагадує мені в деталях посильного з готелю, чи то кіноартиста з фільму, що має умовний терен дії, вроді Атлантиди чи Океанії.

Хто зна, може се з незвички. Він запевнив мене, що війна скінчиться посеред літа. Д-р Бенеш на прощання запросив мене до Праги влітку. Мені стало легше на душі. По війні остаточно вирішив обов'язково об'їхати слов'янські країни, особливо Чехо-Словаччину і Юго-Славію.

Вечором трохи поспівав з мамою українських старовинних колядок. Дві колядки навіть записав. Набирається вже цілий збірник колядок.

Починаю думати, що слід було б зайнятися після війни зразу ж фільмом на все-словянському матеріалі. Очевидно, се міг би бути фільм вокально-музичного плану (народного) з малим сюжетом і об'єднуючою ідеєю боротьби з гитлеризмом.

21-XII

Сегодня на заседании Президиума Всеславянского Комитета имел удовольствие приветствовать доктора Бенеша от украинской секции Комитета. Я говорил недолго без нашего пышного пафоса холодного, а просто и сердечно. Я говорил, обращаясь к седому человеку, сам седой, и мне показалось, что это имело какой-то смысл. Во всяком случае, даже поддячий Осьминт и Гундосов-Задунайский-Замоскворецкий были удовлетворены, заявив мне, что я придал заседанию теплый характер.

Кто его знает. Во всяком случае, заседание было приятным, и особенно приятным был Бенеш. Он отвечал. Он говорил долго по-чешски, и я, к сожалению, не все хорошо понял, уловив лишь общий смысл его умной речи. Из всего того, из манеры держаться, из смысла речи и еще из чего-то, не знаю, я почувствовал, что он репрезентант демократического мира, не мужиковствующего и не бюрократически небожительского, а обычного человеческого мира. Мне было приятно и, одновременно, чего-то жалко. Был красивый К. в форме, что напоминает мне в деталях то ли посильного из гостиницы, то ли киноартиста из фильма, который имеет условное место действия, вроде Атлантиды или Океании.

Кто знает, может это с непривычки. Он заверил меня, что война окончится в разгар лета. Д-р Бенеш на прощание пригласил меня в Прагу летом. Мне стало легче на душе. После войны окончательно решил обязательно объехать славянские страны, особенно Чехословакию и Югославию.

Вечером немного пошел с мамой украинские старинные колядки. Две колядки даже записал. Набирается уже целый сборник колядок.

Начинаю думать, что следовало бы заняться после войны сразу же фильмом на всеславянском материале. Очевидно, это мог бы быть фильм вокально-музыкального плана (народного) с несложным сюжетом и объединительной идеей борьбы с гитлеризмом.

21-XII

Починаю негайно і уперто правити «Україну в огні». Зараз мені починає здаватися, що я зробив велику помилку, що погодився з паршивою редакцією «Знамя»³³⁹ друкуватися. По суті кажучи, ця чортова редакція вирвала у мене сценарія, бодай їй добра не було. Безумовно, був правий Щербаков³⁴⁰, радивши мені не поспішати з друком і працювати над повістю далі. Так мені й треба. Не міг одмовити двом редакційним маніячкам, тепер буду довго каятись. Українці-письменники починають уже, здається, обходити мене і вже кажуть, каркати над моєю головою первомайські ерусалимські ворони³⁴¹, чекаючи поживи.

21-XII

Начинаю немедленно и упорно править «Украину в огне». Сейчас мне начинает казаться, что я сделал большую ошибку, когда согласился с паршивой редакцией «Знамени» печататься. В сущности говоря, эта чёртова редакция вырвала у меня сценарий, чтоб ей пусто было. Безусловно, был прав Щербаков, советовавший мне не спешить с печатью и работать над повестью дальше. Так мне и надо. Не мог отказать двум редакционным маньячкам, теперь буду долго каяться. Украинцы-писатели начинают уже, кажется, обходить меня и уже, говорят, каркают над моей головой первомайские иерусалимские вороны, ожидая поживы.

21-XII

Мене пригноблюють тяжкі передчуття і мучать по ночам не менш тяжкії сні*.

Переименования міст є показчиком нашої поверховості і нешанобливості. Цікаво, що перейменування йде по імені героїв, часом скандально невдалих. Отже, міста вже, як і прізвища, на ов, на град, і на ск. Не краще хіба і не достойніше було б не імена міст змінити, а прізвища героїв по назві міста, тому Марина Осипенко-Бердянська³⁴² багато краще звучить, ніж місто Осипенко, бувший Бердянськ³⁴³. Сього, здається мені, нігде у світі нема.

Переименовывание городов — показатель нашей поверхностности и непочтительности. Интересно, что переименовывание идет по имени героев, временами скандально неудачных. Следовательно, города уже, как и фамилии, заканчиваются на -ов, на -град, и на -ск. Не лучше разве и не достойнее было бы не имена городов поменять, а фамилии героев по названию города, потому Марина Осипенко-Бердянская намного лучше звучит, чем город Осипенко, бывший Бердянск. Этого, кажется мне, нигде в мире нет.

Я думаю собі, прости господи, чи поменшало на нашій землі за двадцять п'ять літ горя, злиднів, недолі? Чи зменшилось неповажливе ставлення до людини, до людської особи? Чи <1 сл. нрзб.> на стінах своїх?

* Меня угнетают тяжелые предчувствия и мучают по ночам не менее тяжелые сны.

Я думаю про себе, прости господи, уменьшилось ли на нашей земле за двадцать пять лет горя, бедности, несчастий? Уменьшилось ли неуважительное отношение к человеку, к человеческому облику? Или <1 сл. нрзб.> на стенах своих?

Несу тягар заборони «України в огні» і досі. Думається мені, що і тут десь рятує мене рука Сталіна, бо не може бути, щоб не розідрали мене досі вшмаття за «націоналізм» різні газетні перевиконавачі завдань. Велику помилку вчинив я, подавши на розгляд незакінчений труд неповний, не приведений в гармонійний стан в усіх своїх частинах і деталях. Очевидно, лінощі мої, необачність і потурання похвалам призвели мене до такого нерозумного кроку в отакий відповідальний час світової бойні. Я забув, що в такому вигляді, як є «Україна в огні» не могла пройти, бо сьогодні вона якоюсь своєю стороною сприяла б критичній атмосфері навколо нас, облитих кров'ю і потом. Війна є війна: немудра, з кам'яного віку річ. У цій грубій звірячій грі діють грубі таланти і генії полководців під звуки єдиного духового оркестру, що виконує марш «Бий ворога». А думати будемо після. Зараз пошана і слава переможцям і їх коням, а не мислителям чи критикам конячої породи. І я, смішний, вже сивий чоловік, поліз на поле бою з картонним мечем критики. Залізо треба нести і сталь! А не прощення заблудшим. Шибеницю і кулю зла, а не беззубе дурне добро для селянок лінивих і скаредних. Захисник дезертирів і оточенців я! Божевільний, що поставив під сумнів класову боротьбу! Проповідник плюгавого християнства! Націоналіст, возлюбивший народ свій такою любов'ю, що вона заслонила собою братній народ, який, по суті, є справжнім визволителем України од німців, що мали нахабство себе вважати «визволителями»!

Мене засуджено до смертної кари через отруєння чашою цикути³⁴⁴ націоналізму. Ні. Мене повісять. Я почуваю уже ось місяць на ший своїй петлю націоналізму, і я, мов святий Джованні у Франса, познаю і приємлю істину присуду, поскільки присуд винесено од імені високих осіб, що є виразниками волі народу, отже, і од мого імені, поскільки я є частиною народу. Мало того, я мушу бути вдоволений цим тяжким вироком. Справді — довольство цілого обнімає собою і довольство всіх його частин, а раз я є частина, хоч і мізерна, цілого, сей вирок, задовольняючи ціле, мусить задовольнити і мене.

До того ж, я мушу ще вважати вирок свій пристойним і приємним, бо він зроблений на основі нашого права. Засудження моє є актом справедливим, а тому корисним і приємним, коли воно було навіть несправедливим і жорстоким, коли б у ньому була фальш чи обман навіть, чого в даному разі, безумовно, нема, — то й тоді мені слідувало б його ухвалити і прийняти. Бо навіть несправедливий, поспішний вирок, коли він здійснюється в формах справедливості, цим самим стає вже причетним до цих форм і через них робиться дійсним, і набирає великої сили.

Те, що в такому вирокі погано — переходяще, тимчасове по наслідкам своїм — не важливе і шкодить хіба приватній особі, в даному разі мені, зате те, що є в ньому доброго, він має од самої справедливості, що є завжди незмінною і непохитною. Цим він задовольняє ціле. Поскільки, знов же пак, судити корисно і необхідно, а судити без помилок неможливо, то звідси слідує, що і помилки, і збочення вироків належать до превосходства суду і самі причітні цьому превосходству.

Тому коли б у випадку душевної слабості, чи гострих скорбот, чи жалю, чи гніву, який може бути нерозумним проявом такої хвилиної слабості, я і вважав би цей вирок

несправедливим, я мушу примиритися з несправедливістю, поскільки вона з'єднується з справедливістю, мов оливо з міддю, утворюючи благородну бронзу, що служить для високих цілей.

Учора я цілий день накликав на себе смерть. Потім я полинув у нездійснимий світ і блував у ньому до ночі.

31-XII

Несу груз заперщення «України в огні» і до сих пор. Мнитися мені, що і здесь где-то спасає мене рука Сталіна, тому що не може бути, чтобы не разодрали мене до сих пор в ключья за «націоналізм» різні газетні перевыполнители заданих. Большую ошибку совершил я, подав на рассмотрение незаконченний труд, неполный, не приведенный в гармоничное состояние во всех своих частях и деталях. Очевидно, леность моя, неосмотрительность и попустительство похвалам привели мене к такому неумному шагу в такое ответственное время мировой бойни. Я забыл, что в таком виде, как есть, «Україна в огні» не могла пройти, потому что сегодня она какой-то своей стороной способствовала бы критической атмосфере вокруг нас, облитых кровью и потом. Война является войной: немудрая, из каменного века вещь. В этой грубой звериной игре действуют грубые таланты и гении полководцев под звуки единого духового оркестра, который исполняет марш «Бей врага». А думать будем после. В настоящий момент почет и слава победителям и их коням, а не мыслителям или критике лошадиной породы. И я, смешной, уже седой мужчина, полез на поле боя с картонным мечом критики. Железо нужно нести и сталь! А не прощение заблудшим. Виселицу и пулю зла, а не беззубое глупое добро для простаков ленивых и скаредных. Защитник дезертиров и окруженцев! Безумец, что поставил под сомнение классовую борьбу! Проповедник плюгавого христианства! Националист, возлюбивший народ своей такой любовью, что она заслонила собой братский народ, который, в сущности, является настоящим освободителем Украины от немцев, что имели нахальство себя считать «освободителями»!

Я осужден на смертную казнь через отравление чащей цикуты национализма. Нет. Меня повесят. Вот уже месяц я чувствую на шею своей петлю национализма, и я, как святой Джованни у Франса, познаю и приемлю истину приговора, поскольку приговор вынесен от имени высоких лиц, которые являются выразителями воли народа, следовательно, и от моего имени, поскольку я являюсь частью народа. Мало того, я должен быть удовлетворен этим тяжким приговором. Действительно — довольство целого охватывает собой и довольство всех его частей, а раз я являюсь частью, хотя и мизерной, целого, этот приговор, удовлетворяя целое, должен удовлетворить и меня.

К тому же, я должен еще считать приговор свой приличным и приемлемым, потому что он составлен на основе нашего права. Осуждение мое является актом справедливым, а потому полезным и приемлемым, если бы оно было даже несправедливым и жестоким, если бы в нем была фальшь или обман даже, чего в данном случае, безусловно, нет, — то и тогда мне следовало бы его одобрить и принять. Потому что даже несправедливый, поспешный приговор, когда он осуществляется в формах справедливости, тем самым становится уже причастным к этим формам и через них делается действительным, и набирает большую силу.

То, что в таком приговоре плохо, — преходяще, временно по последствиям своим — не важно и вредит разве частному лицу, в данном случае мне, зато то, что есть в нем хорошего, идет от самой справедливости, которая является всегда неизменной и непреклонной. Этим он удовлетворяет целое. Поскольку, опять-таки, судить полезно и необходимо, а судить без ошибок невозможно, то отсюда следует, что и ошибки, и извращения приговоров принадлежат к прерогативе суда и сами причастны этому превосходству.

Поэтому, если б в припадке душевной слабости, или острых скорбей, или сожаления, или гнева, который может быть неумным проявлением такой минутной слабости, я и считал бы этот приговор несправедливым, я должен примириться с несправедливостью, поскольку она соединяется со справедливостью, как олово с медью, образуя благородную бронзу, которая служит для высоких целей.

Вчера я целый день накликал на себя смерть. Потом я полетел в неисполнимый мир и блуждал в нем до ночи.

31-XII

М. С. Х. одмовився, очевидно, прийняти мене. Я зараховуюсь, треба думати, до табору людей, яким краще б на світ не родитися. Справжнє благородство ума знає захоплення і співчуття. Я помилився в адресаті. Я не почув захоплення «Битвою», не утолив пошматовану свою творчу душу співчуттям начальника. Його не вистачило ні на те, ні на друге. Прощу ж я йому в серці своєму його бідність і обумовленість свідомості битієм.

Ніколи не бажав і не побажаю зла народу руському, а бажаю йому перемоги, слави і добробуту на довгі віки. Буду вважати себе щасливим зробити на його користь і на славу все, на що тільки здатна моя душа, пам'ятуючи, що по закону людському не осудить він мене за мою безмежну любов до мого українського народу, якому я служу всіма силами своїми, всім серцем і розумом своїм, стривоженим долею світової війни, і служитиму до смерті на добро, на любов і на братство народів, до яких хвилями в вічному океані приходять і уходять уряди.

Життя народу — у жнивях ланів. Воно в виноградних гронах, в усмішці неба і в сльозах його — у дощах і росах, що падають на плоди садові. Воно не в законах адміністрацій, а в труді і любові.

Не кажіть мені ніколи, що для вождів народу доброта і кротость шкідлива, бо ви в цім нічого не розумієте. Керівники народів ще не спробували її. Вони запевняють, що зменшили зло строгостью. Але зла багато між людьми, і чи зменшилось воно — сього не видно.

Я написав про любов, а не про ненависть, і за се стали мене ненавидіти і презирати.

31-XII

Н. С. Х. отказался, очевидно, принять меня. Я зачислен, надо думать, в лагерь людей, которым лучше бы на свет не родиться. Настоящее благородство ума знает восторг и сочувствие. Я ошибся адресом. Я не услышал восхищения «Битвой», не утолил исполосованную свою творческую душу сочувствием начальника. Его не хватило ни на то, ни на другое. Прощу же я ему в сердце своем его бедность и обусловленность сознания бытием.

Никогда не желал и не пожелаю зла народу русскому, а желаю ему победы, славы и благополучия на долгие века. Буду счастлив сделать во благо и на славу все, на что только способна моя душа, помня, что по закону человеческому не осудит он меня за мою безграничную любовь к моему украинскому народу, которому я служу всеми силами своими, всем сердцем и умом своим, встревоженным злосчастием мировой войны, и буду служить до смерти на добро, на любовь и на братство народов, до которых волнами в вечном океане приходят и уходят правительства.

Жизнь народа — в жнивях полей. Оно в виноградных гроздьях, в улыбке неба и в слезах его — в дождях и росах, которые падают на плоды садовые. Оно не в законах административных, а в труде и любви.

Не говорите мне никогда, что для вождей народа доброта и кротость вредна, потому что вы в этом ничего не понимаете. Руководители народов еще не попробовали ее. Они заверяют, что уменьшили зло строгостью. Но зла много между людьми, и уменьшилось ли оно — этого не видно.

Я написал о любви, а не о ненависти, и за это стали меня ненавидеть и презирать.

31-XII

Новий рік стрічав у симпатичного старого руського генерала О. О. Ігнат'єва³⁴⁵. Обое вони і Ігнат'єв, і дружина його Наталія Георгіївна були виключно добрими і зворушли-

вими. Я згадую сьогодні свою зустріч з ними з почуттям теплої подяки. Мене зворушила їхня інтелігентність і та простота, якої нема, на жаль, нині в нашому суспільстві.

1-I-1944

Новый год встречал у симпатичного старого русского генерала А. А. Игнатьева. Оба они — и Игнатьев, и жена его Наталия Георгиевна — были исключительно добрыми и трогательными. Я вспоминаю сегодня свою встречу с ними с чувством теплой благодарности. Меня растрогала их интеллигентность и та простота, которой нет, к сожалению, ныне в нашем обществе.

1-I-1944

В цьому році повинна скінчитися світова війна на європейському континенті. Треба сподіватися великого множення подій, може, несподіваних, непередбачених, але глибоких і надзвичайних по наслідках. До сього часу принаймні ніхто не може сказати, будемо ми в Європі чи ні. Мені щось кається, що ні. Германію ждуть страшні часи, яких вона заслужила усім своїм людожерським єством. Руський народ за величезну ціну вийде на широку арену міжнародного життя. Відновиться Польща, Чехія, Австрія, виросте Юго-Славська федерація. Одна тільки удовиця оплакуватиме дітей своїх на руїнах до самої своєї смерті. Замовчана, підозріла, зневажена віками па<д>чериця Європи.

1-I-1944

В этом году должна закончиться мировая война на европейском континенте. Нужно надеяться на огромное множество событий, может, неожиданных, непредвиденных, но глубоких и чрезвычайных по последствиям. До сего времени, по крайней мере, никто не может сказать, будем мы в Европе или нет. Мне что-то думается, что нет. Германию ждут страшные времена, которые она заслужила всем своим людоедским естеством. Русский народ за огромную цену выйдет на широкую арену международной жизни. Возродятся Польша, Чехия, Австрия, вырастет Югославская федерация. Одна только вдовица будет оплакивать детей своих на руинах до самой своей смерти. Умолкшая, подозрительная, униженная в веках падчерица Европы.

1-I-1944

Страшну, незабутню, жакливу картину уявляв собою Крещатик, відомий в історії Радянської України під іменем вулиці Воровського³⁴⁶. Разом з усіма вулицями, що вливалися в нього цілі століття, він лежав перед нами, поруйнований віцент. Миколаєвська вулиця, що звалася вулицею Карла Маркса, стояла вся згорівша. Високі чудесні будинки зяли порожніми дірками своїх вікон і балконів, через які проглядало похмуре небо. Се було щось подібне до руїн Риму, Помпеї чи Геркуланума³⁴⁷. Огонь пожрав серце української столиці — руїни, мов прокинувся Піранезі і втілив свої руїницькі химери³⁴⁸ у нашому серці. Меринговська, Ольгинська, Прорізна, Лютеранська, Кірова, Пушкінська. Але самий похабний, самий наймерзотніший будинок у Києві на Крещатику на розі вулиці Леніна універмаг, увінчаний божевіллям архітектурного свинства, стоїть цілісінкий. І коли я глянув плачучи на цю живу потвору серед руїн, чорна тінь підозри поповзла мені в душу. Тут щось не те. Потім я стрів жінку мого сторожа Архипа Андрійовича, що жив на Крещатику. Оказалось, що він вибухнув разом з одним з будинків. — «Началось это с угла Прорезной, где была какая-то комендатура. У комендатуры стояло две огромные очереди киевлян. Все были засыпаны кирпичом и немцы тоже...» Потім я розпитував ще багатьох людей і довідався, що не німці знищили центр нашої знівченої столиці, а ми самі. Наші дурники перевиконали програму завдань і на сей раз, оставшись вірними своєму стилю безбатченків дурноголових і геростратів³⁴⁹.

Се ми налякали німців, висадивши в повітря кілька десятків фашистських офіцерів разом з нашими обивателями, що йшли, звичайно, не в щот. Але я про се нікому в житті не скажу, бо слідує говорити, що поруйнували наш «прекрасний, милий Київ фашистські изверги. І що Лавру, святиню всієї Росії, висадили в повітря теж вони».

2-I-1944

Страшную, незабываемую, ужасную картину представлял собой Крещатик, известный в истории Советской Украины под именем улицы Воровского. Вместе со всеми улицами, которые вливались в него целые века, он лежал перед нами, разрушенный до основания. Николаевская улица, которая звалась улицей Карла Маркса, стояла вся выжженная. Высокие чудесные дома зияли пустыми дырами своих окон и балконов, через которые просматривалось мрачное небо. Это чем-то напоминало руины Рима, Помпеи или Геркуланума. Огонь пожрал сердце украинской столицы — руины, как будто проснулся Пиранези и воплотил свои разрушительные химеры в нашем сердце. Меринговская, Ольгинская, Прорезная, Лютеранская, Кирова, Пушкинская. Но самый похабный, самый-самый гнусный дом в Киеве на Крещатике — на углу улицы Ленина универмаг, увенчанный безумием архитектурного свинства, стоит целехонкий. И когда я глянул, плача, на это живое чудовище среди руин, черная тень подозрения заползла мне в душу. Здесь что-то не то. Потом я встретил жену моего сторожа Архипа Андреевича, что жил на Крещатике. Оказалось, что он погиб при взрыве вместе с одним из домов. — «Началось это с угла Прорезной, где была какая-то комендатура. В комендатуре стояло две огромные очереди киевлян. Все были засыпаны кирпичом, и немцы тоже...» Потом я расспрашивал еще многих людей и узнал, что не немцы уничтожили центр нашей изуродованной столицы, а мы сами. Наши дурачки перевыполнили программу заданий и на сей раз, оставшись верными своему стилю глупых байстрюков и геростратов.

Это мы испугали немцев, подняв в воздух несколько десятков фашистских офицеров вместе с нашими обивателями, которые шли, конечно, не в счёт. Но я об этом никому в жизни не скажу, потому что следует говорить, что разрушили наш «прекрасный, милый Киев фашистские изверги. И что Лавру, святиню всей России, пустили на воздух те же они».

2-I-1944

У всіх республіках нашої країни видатні інтелігентні робітники культури, крім руських, якщо вони не являються членами партії, цим самим уже мають в очах офіційних кол^{*} вигляд підозрілих націоналістів, незалежно од самих, навіть кришталевих в розумінню інтернаціоналізму, поглядів і всієї діяльності. Се я знаю і відчуваю много літ уже на собі.

3-I

Во всех республиках нашей страны выдающиеся интеллигентные работники культуры, кроме русских, если они не являются членами партии, этим самым уже имеют в глазах официальных кругов вид подозрительных националистов, независимо от самих, даже хрустальных в понимании интернационализма, взглядов и всей деятельности. Это я знаю и испытываю много лет уже на себе.

3-I

Сьогодні був у М. С. Х. Тяжке побачення, і зараз ось уже минуло дві години, ще не пройшло гнітюче бажання вмерти, аби не жити, не відчувати жорстокості людської. Се ніби був не М. С., і я був ніби не я. Був холодний безжалісний небожитель, суддя і винуватий аморальний злочинець і ворог народу, себто я. І я зрозумів, що ніякі мої аргументи, висловлені з болем душевним, і тугою, і найглибшою одвертістю самоаналізу ні в чому

* Так в тексті.

його не переконали і не переконають, що я не видатний чесний робітник радянської української культури, а щось вроді розшифрованого пійманого злодія і політичного антирадянського шкідника, і що я ніколи і нічим уже не замолю перед ним свого «гріха», що у мене викреслено з живих до самої моєї смерті і ніколи вже мені не воскреснути. Даремні мої прохання в передмові: поправити мене незлобиво доброю своєю порадою. Не хліба, якого я просив у передмові, а камінь протягли мені, не пораду найшов я у нього, а сурорий безпощадний вирок. З цим почуттям загубленого життя і пішов я од М. С. «Ми ще повернемось до розбору вашого произведения. Это мы так не оставим. Нет. Мы еще к нему вернемся». Таким чином, я мушу жити і діяти під гнітючою нестерпною загрозою дальнішого суду. Мене ще ошельмують перед народом і всю мою многолітню працю замовчать, чи теж обернуть на зашифрований обман.

Господи, пошли мені сили. Не дай упасти мені в розпач і тугу, щоб не висохло моє серце і не ожесточилась душа моя.

Пошли мені мудрість простить доброго М. С., що проявився малим у великості своїй, бо слаб есть чоловік.

3-І

Сегодня был у Н. С. Х. Тяжелое свидание, и вот сейчас — уже минуло два часа — еще не прошло гнетущее желание умереть, чтобы не жить, не чувствовать жестокость человеческую. Это будто был не Н. С., и я был будто бы не я. Был холодный безжалостный небожитель, судья — и виновный аморальный преступник и враг народа, то есть я. И я понял, что никакие мои аргументы, выраженные с болью душевной, и тоской, и самой глубокой откровенностью самоанализа ни в чем его не убедили и не убедят, что я не выдающийся честный работник советской украинской культуры, а что-то вроде раскрытого пойманного вора и политического антисоветского вредителя, и что я никогда и ничем уже не замолю перед ним свой «грех», что меня вычеркнули из живых до самой моей смерти и никогда уже мне не воскреснуть. Бесполезны мои просьбы в предисловии: поправит меня незлобиво добрым своим советом. Не хлеб, который я просил в предисловии, а камень протянули мне, не совет нашел я у него, а суровый беспощадный приговор. С этим чувством потерянной жизни и пошел я от Н. С. «Мы еще вернемся к разбору вашего произведения. Это мы так не оставим. Нет. Мы еще к нему вернемся». Таким образом, я должен жить и действовать под гнетущей нестерпимой угрозой дальнейшего суда. Меня еще ошельмуют перед народом, и весь мой многолетний труд замолчат, или поменяют на зашифрованный обман.

Господи, пошли мне сил. Не дай впасть мне в отчаяние и тоску, чтобы не высохло мое сердце и не ожесточилась душа моя.

Пошли мне мудрость простить доброго Н. С., что проявился малым в великости своей, ибо слаб человек.

3-І

Про фільм «Битва за нашу Радянську Україну», що вважається кращим фільмом за увесь час Вітчизняної війни, про фільм, що мав саму блискучу світову пресу, — про цей фільм М. С. не обмовивсь і словом, так ніби його й не було на світі, ніби я й не робив його.

Але все-таки я його створив на славу нашим народам, і я щасливий, що чесно провоював Вітчизняну війну, як син народу.

3-І

О фильме «Битва за нашу Советскую Украину», который считается лучшим фильмом за все время Отечественной войны, о фильме, который имел самую блестящую мировую прессу, — об этом фильме Н. С. не обмолвился ни словом, как будто его и не было на свете, будто я и не делал его.

Но все-таки я его создал во славу нашим народам, и я счастлив, что честно провоевал Отечественную войну, как сын народа.

3-1

У хвилину душевного занепаду і слабості думаю — нащо я так убиваюся за долею українського народу, чого оплакую його, чого боюсь за його долю, кричу про його труднощі і страждання? Може, їх нема.

Може, все, що діється навколо мене є звичайний нормальний життєвий процес. Може, народ не потребує мого клопоту, до речі, і не знаючи нічого про його існування. Чи не є я звичайний Дон Кіхот з видуманими химерними мріями? Чи не вигадав я в хворобливій своїй уяві всі оці страхіття, що про їх пишу я у своїх нікому не потрібних книжечках? Чи не збожеволів я? Чи не впав у гординю, в манію величі і місіанства? Чи не затулило хворобливе реагування моє на зло добра в житті народів? Чи жах трагедій і руйнацій не затулив мені очей на велич подій і благородство жертв і героїзму руського і українського і інших народів? Чи не Дон Кіхот я, не дріб'язковий плакальщик над непотрібним? Не знаю. Може, й так. Може, моя «Україна в огні» є витвором донкіхотства мого. Прости мені, світе милий. Одне скажу в свою заштиту. Нікому не бажав я зла. І, може, всі мої химери і привиди, мо-хоч частинка їх, бодай найменшенька, колись у тиху і щасливу добу натхнуть поета молодого чи незлобиву душу дослідника чорновиків епохи на добру думку і на слово тепле. І мо тоді крупиночка моїх скорбот і жалів заблимає як найменша зірка в небі, як іскра в полі при дорозі хоч на хвилиночку близеньким світлом.

Може, й такий, як є, сумний і полохливий, потрібний я народу. Боже, який в мене тяжкий сьогодні день. Як смутно в мене на душі.

3-1

В минуту душевного упадка и слабости думаю — зачем я так убиваюсь о судьбе украинского народа, чего оплакиваю его, чего боюсь за его судьбу, кричу о его трудностях и страданиях? Может, их нет.

Может, все, что делается вокруг меня, обычный нормальный жизненный процесс. Может, народ не нуждается в моих хлопотах, кстати, и не зная ничего об их существовании. Не обычный ли я Дон Кихот с выдуманными пустыми мечтами? Не выдумал ли я в болезненном своем воображении все эти кошмары, о которых пишу я в своих никому не нужных книжках? Не обезумел ли я? Не впал ли в гординю, в манию величия и миссианства? Не заслонило ли болезненное реагирование мое на зло добра в жизни народов? Не заслонил ли ужас трагедий и разрушений мне глаза на величие событий и благородство жертв и героизма русского, и украинского, и других народов? Не Дон Кихот ли я, не пустяковый плакальщик над ненужным? Не знаю. Может, и так. Может, моя «Украина в огне» является творением донкихотства моего. Прости мне, милый свет. Одно скажу в свою заштиту. Никому не желал я зла. И, может, все мои химеры и привидения, может, хоть частица их, хотя бы наименьшая, когда-нибудь в тихую и счастливую пору вдохновят поэта молодого или незлобивую душу исследователя черновиков эпохи на хорошую мысль и на слово теплое. И вот тогда крупиночка моих скорбей и жалости замигает как наименьшая звезда в небе, как искра в поле при дороге хоть на минуточку ближним светом.

Может, и такой, как есть, грустный и пугливый, нужен я народу. Боже, какой у меня тяжелый сегодня день. Как тоскливо у меня на душе.

3-1

* Так в тексте.

Прочитавши статтю у «Правді» про одверті висловлювання містера Уілкі³⁵⁰, я думаю собі — скільки підлоти і гидоти несе в собі мерзотне двадцятье століття і, зокрема, наша от ся велика передостання війна. Воюємо ми одні. Наша кров урятувала англо, франко, американських шкурників і шахраїв од світової непоправимої катастрофи. Ми пролили за «друзи своя» більше крові, аніж «друзи» наші витратили на нас кілограм Рузвельтової ковбаси. І їм і сього ще мало. Їм хочеться, щоб ми лили кров на японських кордонах, щоб ми молилися богу, щоб грали під дудку крамаря до кінця днів наших на лоні славетних чотирьох свобод. Стара хижачька Англія, загарбавши півсвіта, оголосила недоторканість колоній, треба думати в тому числі і лімітрофів³⁵¹. Я не знаю, що діється в світі. Я почуваю, що діється велике нечесне діло, нечесна і жорстока гра. Капіталістичний світ боїться нас і мусить десь на чімсь об'єднуватись проти нас.

Завтра не виберуть у президенти Рузвельта³⁵², і бугай Уілкі може наробити нам великої шкоди. Не буде миру і не буде згоди. Не можемо ми жити мирно з хижим Черчилем, нема для цього ніяких, на мою думку, перспектив. Будуть обмани, будуть зради, запродавства, дипломатичний блуд і безліч жорстоких подій в жорстокому 44 році. Полетить Гитлер з дурним своїм гитлеризмом в трубу, виринуть інші німецькі пси, сторгуються з англо-американськими тузами, і стане перед радянським великомучеником-воїном і стратотерпцем на Заході димова отруйна завеса, що ні пройти ні проїхати. І буде багато жалю через несправедливість і буде багато страждань і труднощів житейських, через необачну щедрість нашу на кров і смерть у Великій Вітчизняній війні. Пошли, доле, щастя і прозорливості нашому Сталіну.

7-І

Прочитав статтю в «Правде» об откровенних висказываниях мистера Уилки, я подумал про себя — сколько подлости и гадости несет в себе гнусный двадцатый век и, в частности, наша вот эта великая предпоследняя война. Воюем мы одни. Наша кровь спасла англо, франко, американских шкурников и плутов от мировой непоправимой катастрофы. Мы пролили за «друзи своя» больше крови, чем «друзи» наши потратили на нас килограммов Рузвельтовой колбасы. И им и этого еще мало. Им хочется, чтобы мы лили кровь на японских границах, чтобы мы молились богу, чтобы играли под дудку лавочника до конца дней наших на лоне славных четырех свобод. Старая хищническая Англия, заграбастав полсвета, объявила неприкосновенность колоний, нужно думать — в том числе и лимитрофов. Я не знаю, что делается в мире. Я чувствую, что делается большое нечестное дело, нечестная и жестокая игра. Капиталистический мир боится нас и должен где-то на чем-то объединяться против нас.

Завтра не выберут в президенты Рузвельта, и бугай Уилки может наделать нам большого вреда. Не будет мира и не будет согласия. Не можем мы жить мирно с хищным Черчиллем, нет для этого никаких, по моему мнению, перспектив. Будут обманы, будут измены, продажность, дипломатический блуд и множество жестоких событий в жестоком 44 году. Полетит Гитлер с глупым своим гитлеризмом в трубу, вынырнут другие немецкие псы, сторгуются с англо-американскими тузами, и встанет перед советским великомучеником-воином и стратотерпцем на Западе дымовая ядовитая завеса, что ни пройти ни проехать. И будет много сожаления из-за несправедливости, и будет много страданий и трудностей житейских, через неосмотрительную щедрость нашу на кровь и смерть в Великой Отечественной войне. Пошли, судьба, счастья и прозорливости нашему Сталину.

7-І

Прочитав книгу Раймонда Артура Девіса «Это наша страна» (українські канадці проти Гитлера). Видавництво «Прогрес букс», Торонто, Канада, 1943. В сій книзі автор

на основі множества газетних матеріалів і даних розвідувальних, треба думати, органів, подає надзвичайно яскраву і несподівану по своїй ускладненості картину політичного життя канадських українців, яких він називає українськими канадцами. В оцій «грі слів», очевидно, і полягає все в основному зерно постановлення автора. Для нього вони дійсно і не можуть бути ніким іншим як українськими канадцами, оці канадські українці. Англійські купці творять на своїй землі за свої гроші свою націю з ріжних ізгоїв, що не знайшли собі хліба насущного у своїй і не своїй землі. Політичне життя сього півмільйона трудящих Канади надзвичайно «багате». Яка тільки наволоч не затуманює, не задурює голову наївним, дурним українським дядькам — і німецько-фашистські шпики, і українські політичні авантюристи і бандити, і англійські провокатори, а саме головне свої українські Марки Прокляті³⁵³, що гайсають по світу, на чужі гроші з чужими паспортами під чужими іменами на службі у чужих держав, поки не прибу́ють їх десь з-за угла, чи не висадять у повітря бомбою, загорнутою в доллари і марки, щоб рознесло їх в небуття, як смітник, нікому і ні на що вже не потрібний. Український націоналістичний фанатизм носить по світу, як оскаженілий рій розігнаних бджіл, дурних і роздратованих через нездійснення інстинкту. Утрачений розум і загублене сумління, розпродане на житейських торжищах, ненависть застаріла до усього світу, і розчарування, і почування своєї другорядності неприкаяних покидьків світу, і цілковита залежність од найменшого подиху чи коливання міжнародних кон'юктур, мінливих і зрадливих як марево, утворили протягом чверті століття на земній кулі особливу неповторну постать українського авантюриста-фанатика ідеї «суверенної України». Сини тихих старосвітських попів і гречкосіїв на ролях міжнародних шпиків, убивць і пройдисвітів приречених — яка потрясаюча тема для великого роману чи для трилогії, для глибокої трагедійної карти для міжнароднього політичного роману. Падає мертвим з палуби океанського пароплаву в океан кінематографічно-вишукано одягнений авантюрист в кінці плутаного свого життєвого шляху. І в от сю саму мить десь коло старенької хатинки на Поділлі, на городі чи у полі тяжко збагнулося, щось постукало в старее серце бабусі одинокої, що була матірью давно далекого забутого проклятого Марка.

А він пливе по океану, пливе, пливе, оглядаючись у розпачі на темно-хмарні обрії, і потопає, пливучи.

Прочитал книгу Раймонда Артура Девиса «Это наша страна» (украинские канадцы против Гитлера). Издательство «Прогресс Букс», Торонто, Канада, 1943. В этой книге автор на основе множества газетных материалов и данных разведывательных, надо думать, органов, подает чрезвычайно яркую и неожиданную в своей усложненности картину политической жизни канадских украинцев, которых он называет украинскими канадцами. В этой «игре слов», очевидно, и заключается все, в основном, зерно установок автора. Для него они, действительно, и не могут быть никем иным, как украинскими канадцами, эти канадские украинцы. Английские купцы творят на своей земле за свои деньги свою нацию из разнообразных изгоев, которые не добыли себе хлеб насущный в своей и не своей земле. Политическая жизнь этого полмиллиона трудящихся Канады чрезвычайно «богата». Какая только сволочь не затуманивает, не задуривает голову наивным, глупым украинским дядям — и немецко-фашистские шпики, и украинские политические авантюристы и бандиты, и английские провокаторы, а самое главное — свои украинские Марки Проклятые, что шляются по миру на чужие деньги с чужими паспортами под чужими именами на службе у чужих государств, пока не прибу́ют их где-то из-за угла, или не поднимут в воздух бомбой, завернутой в доллары и марки, чтобы разнесло их в небытие, как мусорную кучу, никому и ни на что уже не нужную. Украинский националис-

тический фанатизм носится по миру, как взбесившийся рой разогнанных пчел, глупых и раздраженных из-за неосуществленного инстинкта. Утраченный ум и потерянная совесть, распроданная на житейских торжищах, застарелая ненависть ко всему миру, и разочарование, и ощущение своей второстепенности неприкаянных отбросов мира, и полная зависимость от малейшего дыхания или колебания международных конъюнктур, переменчивых и изменчивых как марево, образовали в течение четверти века на земном шаре особенную неповторимую фигуру украинского авантюриста — фанатика идеи «суверенной Украины». Сыновья тихих старосветских попов и хлебопашцев в ролях международных шпионов, убийц и обреченных прохвостов — какая потрясающая тема для большого романа или для трилогии, для глубокой трагедийной карты для международного политического романа. Падают мертвым с палубы океанского парохода в океан кинематографически изысканно одетый авантюрист в конце запутанного своего жизненного пути. И в это же самое мгновение где-то около старенькой избушки на Подоле, на огороде или в поле тяжело проникло, что-то постучало в старое сердце одинокой бабуся, которая была матерью давно и прочно забытого проклятого Марка.

А он плывет по океану, плывет, плывет, оглядываясь в отчаянии на темные облачные горизонты — и тонет.

Хто повірить, що навіть Скоропадченко Данило³⁵⁴, син гетьмана, сфабрикованого Вільгельмом Гогенцоллерном з царського офіцера³⁵⁵, що навіть сей Данило, безумовний гитлерівський резидент, має прихильників серед українських канадців, проте, чому не мати, коли він має їх напевно і в урядових великобританських колах для всякого случаю.

Кто поверит, что даже Скоропадченко Даниил, сын гетмана, сфабрикованного Вильгельмом Гогенцоллерном из царского офицера, что даже этот Даниил, безусловный гитлеровский резидент, имеет сторонников среди украинских канадцев, почему, однако ж, не иметь, когда он имеет их наверно и в правительственных великобританских кругах на всякий случай.

З книжечки Девіса я зробив для себе сумний, сумний висновок, згадавши слова Чемберлена³⁵⁶ «будь ласка, не більше однієї війни зразу», — багато горя ще буде на Україні, багато підозри, слідства, кар, багато профілактики, бо вороги наші все очевидно роблять і нічого [не] лишать без уваги, не скориставши його для слідуючої, можливо скорой, незабаром війни проти нас. Навколо української проблеми зараз точиться добра половина усієї світової війни. І мені стало цілком і остаточно зрозуміло, в чім об'єктивно полягають недоречності «України в огні» і через що її дійсно треба було заборонити в такому вигляді, в якому вона була.

Из книжицы Девиса я сделал для себя грустный, грустный вывод, вспомнив слова Чемберлена: «Пожалуйста, не больше одной войны сразу», — много горя еще будет на Украине, много подозрения, следствия, кар, много профилактики, потому что враги наши все очевидно делают и ничего [не] оставят без внимания, не используя его для следующей, возможно скорой, войны против нас. Вокруг украинской проблемы сейчас крутится добрая половина всей мировой войны. И мне стало полностью и окончательно понятно, в чем объективно заключается неуместность «Украины в огне» и из-за чего ее действительно нужно было запретить в таком виде, в котором она была.

Мені розповідала не раз моя сестра Паша, як до війни у Києві, коли в її жили батьки, батько, нині небіжчик, не раз кидався майже в нестямі на матір з сокирою чи ножем.

— Останній раз насилу одняли ножа. Він був уже, семидесятидевятилітній дід, на волосиночку од жакливого злочину. Коли у нього одняли ножа, він довго сидів, знесилений і блідий, а мати потім днів зо три була тиха і обережна.

— А потім? — питав я, не вірячи ушам своїм.

— А потім починалося все знову, поки не доходило до своєї кульмінації.

— І так усе життя, — подумав я собі.

Зараз батько умер у Києві в німецькій неволі. Мати у мене. Вона живе в моїй кімнаті у мене вже два місяці. І з кожним днем я все більш і більш переконуюсь, що батько був одним з найбільших мучеників, яких я знав. Світе мій, скільки недоброго каламутить стару материнську душу, в якій прірві темряви і зла плавала вона так довго і незмінно, що так сповнилась ущертъ безоглядного криводушного егоїзму і фальши. Далекі літа дитячі виринають з тьми часу, і багато дечого з'ясовується в справжній своїй суті — і бацьківські запої, і лайки, і бійки, і п'янський увесь отой нелад, ота відсутність святої тиші, що позначила нашу хату, і смуток, і темне відьомство, і прокльони дітей, і много іншого зла, яким мов притавровані були мої батьки і дід.

Мне рассказывала не раз моя сестра Паша, как до войны в Киеве, когда у нее жили родители, отец сейчас уже покойный, не раз бросался почти в беспамятстве на мать с топором или ножом.

— Последний раз с трудом отняли нож. Он был уже семидесятидевятiletний дед, на волосок от ужасного преступления. Когда у него отняли нож, он долго сидел, обессиленный и бледный, а мать потом дня три была тихая и осторожная.

— А потом? — спрашивал я, не веря ушам своим.

— А потом начиналось все сначала, пока не доходило до своей кульминации.

— И так всю жизнь, — подумал я себе.

Отец умер в Киеве в немецкой неволе. Мать у меня. Она живет в моей комнате у меня уже два месяца. И с каждым днем я все больше и больше убеждаюсь, что отец был одним из наибольших мучеников, которых я знал. Свет мой, сколько недоброго мутит старую материнскую душу, в какой бездне темноты и зла плавала она так долго и неизменно, что так наполнилась допoлна безоглядным криводушным эгоизмом и фальшью. Далекие годы детские выныривают из тьмы времени, и много чего выясняется в настоящей своей сути — и отцовские запои, и ругательства, и драки, и все те пьяные неурядицы, то отсутствие святой тишины, которая обозначила наш дом, и печаль, и темное ведьмовство, и проклятия детей, и много другого зла, которым как будто заклеены были мои родители и дед.

Старі чоловіки в конечній старості своїй, коли багато вже людина залишила чого на життєйських шляхах, старі чоловіки стають красивими і благородними. Очищена од суєти дрібниць мудрість, м'яка розважливість і хоч невеличкий, але свій розумовий синтез, нахил до філософічності, минулої і простої, прикрашує сивину останніх глибоких людських літ. І зовсім інше, скільки я в житті помітив, у жінок. Коли вона перестає бути жінкою і стає бабою, уся обмеженість її, мерзотне скопидомство і огидний претенціозний бабський егоїзм, за виключенням рідких виключно щасливих натур, пустячкова дріб'язковість і дурість та ще хіба — прожерливість — ось які перли уквічують старість великої більшості бабів.

Старые мужчины на склоне старости своей, когда много чего уже человек оставил на житейских путях, старые мужчины становятся красивыми и благородными. Очищенная от мелочной суэты мудрость, мягкая

рассудительность и хоть небольшой, но свой умственный синтез, склонность к философичности, прошлой и простой, украшает седину последних глубоких человеческих лет. И совсем другое, как я в жизни заметил, у женщин. Когда она перестает быть женщиной и становится старухой, вся ограниченность ее, гнусное скопидомство и отвратительный претенциозный старушечий эгоизм, за исключением редких исключительно счастливых натур, пустяковая мелочность и глупость, да еще разве — прожорливость — вот какие жемчуга украшают старость огромного количества баб.

У мене нещасливий дім. У молодості в ньому не лунали дитячі крики, плач, і сміх, і зойк. Зараз стіни мого дому лунають крягтінням старушок, стогоном і собачим їхнім гарчанням.

11-I

У мене нещасливий дом. В молодости в нем не раздавались детские крики, плач, и смех, и вскрик. Сейчас стены моего дома наполнены кряхтением старушек, стоном и собачьим их рычанием.

11-I

Дививсь два фільми «Конференція в Тегерані»³⁵⁷ і «Суд іде»³⁵⁸. Обидві картини, кожна по своєму, справили на мене важке враження. Я бачив Сталіна в оточенні ворогів, які його не люблять, мусять терпіти і скористовують виключно вигідно для себе в своїх далеко ідучих цілях. Се зустріч двох світів. Двох світоглядів, двох виключаючих одна другу реальностей епохи. Сталін почуває се. Він відчуває себе ніяково разом з Ворошиловим. Він надзвичайно напружений і, сказав би я, пригноблений, може од незвички бути на чужих людях, а скоріше од тягару сієї історичної гри. Мені здалося ще, що йому непотрібен абсолютно маршальський костюм, який робить його провінціальним. Сталін цивільний — явище постать світового плану, епохального. Не треба йому перевдягатися. Він має вигляд перевдягненого. Звідси його майже нікому непомітні ніякові рухи рук.

У сцені передачі англійського меча я відчув щось прикре, образливе для Сталіна і для всього руського народу, я б сказав, щось нахабне з боку англійця Черчила, якого я терпіти не можу, і щось примусове десь на грані приниження для Сталіна. Вся ця сцена — додатковий тягар в житті Сталіна. Вони ставлять його десь поруч з Чан Кай ши³⁵⁹. І ми для них напівкитайці, себто не перша, а друга половина людства, другорядна. Мені було важко і сумно дивитися на замасковану сцену переваги того світу над сим моїм світом.

«Суд іде» — фільм потрясаючий по силі трагедійного натуралізму. Се суд над німецькими катами у Харкові. Се картина епохи. Судді, прокурор, свідки, публіка і подсудимі — увесь цілий світ облич, рухів, інтонацій, виразів — усього, що давало змогу проникати в людину і самий акт кари, страшних шибениць на величезному майдані, переповненому нещасними обездоленими вимученими людьми, що жаждали акту справедливої злої кари — усе говорило, навіть не говорило, а стогнало мені, до якого страшного падіння дійшло людство у дикому двадцятому столітті. Німці — хами. А ми? Нас, оказується, можна було нищити як саранчу, чи миші без жалю і страху.

Я задаю собі страшне і грізне запитання — невже ми можемо справлять навіть на німецьких виродків таке враження, що на нас може підніматися чия б то не була людська рука і нищити нас так, не впавши в божевілья? Чи се діють божевільні? Виродки Європи? А вони не роблять сього в Західній Європі?

Чому газовий автомобіль і от сі от апокаліпсичні рівчаки смерті от сі «баб'ячі яри» і провалля, загачені трупом, чому се в нас, а не в Європі Західній, де діють ті ж собако-німці? Чому там сього не можна їм? Чому там вони обмежуються звичайними формами військового терору німецького режиму? Я думаю не тільки про нелюдські плани Гитлера щодо Східної Європи, а думав про виконувачів оцього небаченого, нечуваного, думав з болем і мукою про саме найстрашніше — а чи не втратили ми в масі чогось такого, що могло б не дати навіть німцю ніякої змоги діяти з нами отак? Чи ігнорування храмів, краси будинків, вулиць, хат, кольору, одежі, людської зовнішньої гідності, пам'ятників старовини, охайності і много другого не обернули нас у масу, що можна зразу, по першому враженню, дати педантичним мерзотникам цивілізованої Європи можли<вість> <...>*

Посмотрел два фильма — «Конференция в Тегеране» и «Суд идет». Обе картины, каждая по-своему, произвели на меня тяжелое впечатление. Я видел Сталина в окружении врагов, которые его не любят, должны терпеть и используют исключительно выгодно для себя в своих далеко идущих целях. Это встреча двух миров. Двух мировоззрений, двух исключающих одна другую реальностей эпохи. Сталин чувствует это. Чувствуется, ему не по себе вместе с Ворошиловым. Он чрезвычайно напряжен и, сказал бы я, угнетен, может с непривычки быть на чужих людях, а скорее, от тягот этой исторической игры. Мне показалось еще, что ему абсолютно не нужна маршальская форма, которая делает его провинциальным. Сталин штатский — явление, фигура мирового плана, эпохальная. Не нужно ему переодеваться. Он имеет вид переодетого. Отсюда его почти никому не заметные неловкие движения рук.

В сцене передачи английского меча я почувствовал что-то досадное, обидное для Сталина и для всего русского народа, а бы сказал, что-то нахальное со стороны англичанина Черчилля, которого я терпеть не могу, и что-то принудительное где-то на грани унижения для Сталина. Вся эта сцена — дополнительный груз в жизни Сталина. Они ставят его где-то рядом с Чан Кайши. И мы для них полукитайцы, то есть не первая, а вторая, половина человечества, второстепенная. Мне было тяжело и грустно смотреть на замаскированную сцену преимуществва того мира над этим моим миром.

«Суд идет» — фильм, потрясающий по силе трагедийного натурализма. Это суд над немецкими палачами в Харькове. Это картина эпохи. Судьи, прокурор, свидетели, публика, и подсудимые — целый мир лиц, движений, интонаций, выражений, — всего, что давало возможность проникать в человека и в самый акт наказания, страшных виселиц на огромной площади, переполненной несчастными обездоленными, измученными людьми, что жаждали акта справедливого злого наказания — все говорило, даже не говорило, а стонало мне, до какого страшного падения дошло человечество в диком двадцатом веке. Немцы — хамы. А мы? Нас, оказывается, можно было уничтожать как саранчу или мышей, без сожаления и страха.

Я задаю себе страшный и грозный вопрос — неужели мы можем производить даже на немецких выродков такое впечатление, что на нас может подниматься чья бы то ни было человеческая рука и уничтожать нас так, не впад в безумие? Или так действуют безумцы? Выродки Европы? А они не делают этого в Западной Европе?

Отчего газовый автомобиль и эти вот апокаліпсические рвы смерти, эти «бабьи яры» и пропасти, запруженные трупами, почему это у нас, а не в Европе Западной, где действуют те же собака-немцы? Почему там этого нельзя им? Почему там они ограничиваются обычными формами военного террора немецкого режима? Я думаю не только о нечеловеческих планах Гитлера относительно Восточной Европы, а думал об исполнителях этого невиданного, неслыханного, думал с болью и мукой о том, что именно страшнее всего — не потеряли ли мы в массе чего-то такого, что могло бы не дать даже немцу никакой возможности действовать с нами так? Игнорирование храмов, красоты домов, улиц, хат, цвета, одежды, человеческого внешнего достоинства, памятников старины, опрятности и много другого — не превратили ли нас в массу,

* Далее страница вырвана.

которую можно сразу по первому впечатлению дать педантичным мерзавцам цивилизованной Европы возм<ожность>...

<...>* чи про відомих людей уже викинули розділ про мене. Кожний день несе мені сором і сум. У мене ослабіло серце, і я буквально падаю без тям щовечора. Я потребу сну не менш чотирнадцяти годин на добу. У мене такий стан, ніби я умираю. Все діється ніби десь далеко од мене. До мене ніби не доходять звуки людей, почуття. Я не можу ходити ні в театр, ні в кіно. Мене втомлюють люди. Я уникаю їх, боячись, що вони прочитають, як лихо пригнуло мене, і знесило, і спустошило.

Сьогодні був у мене український художник М. Г. Дуже талановита і порядна людина, яку вже почали цькувати і трюїти в Москві. Дуже мені його шкода. Завтра же мені приємно думати, що є отакі розумні і високопорядні руські люди. У мене трохи покращав настрій.

19-I

<...> или об известных людях уже выбросили раздел обо мне. Каждый день несет мне стыд и грусть. У меня ослабело сердце, и я буквально падаю замертво каждый вечер. Я нуждаюсь во сне не менее четырнадцати часов в сутки. У меня такое состояние, будто я умираю. Все происходит как будто где-то далеко от меня. Такое ощущение, что до меня не доходят звуки людей, чувства. Я не могу ходить ни в театр, ни в кино. Меня утомляют люди. Я избегаю их, боюсь, что они прочитают, как беда пригнула меня, и обессилила, и опустошила.

Сегодня был у меня украинский художник М. Г. Очень талантливый и порядочный человек, которого уже начали шельмовать и травить в Москве. Очень мне его жаль. Завтра же мне будет приятно думать, что есть вот такие умные и глубоко порядочные русские люди. У меня немного улучшилось настроение.

19-I

Переклад нового гімну³⁶⁰ на українську мову вийшов настільки вдалим, що йому вповні може позаздрити оригінал. Влучно сказав Григорій, коли я йому прочитав**. «Замечательно. Вот теперь бы сделать с этого обратный перевод на русский язык, и получится, что надо».

19-I

Зараз уже, здається мені, є всі підстави думати про закінчення війни у цьому році. Аби тільки не викинули німецькі вовки якоїсь хитрощі, не потягли на змову американо-англійських спекулянтів, наших непримиренних ворогів.

Руський народ мусить вийти з цієї війни уславленим переможцем, достойним самої кращої долі, самої високої пошани. Треба думати, що післявоєнний період принесе йому великі здобутки в мистецтві, науці; повинна початись доба післявоєнного ренесансу.

З другого ж боку є в мене багато великих побоювань. Адже ми утратили в війні в цілому мільйонів сорок, якщо не більш, людей, коли обчислити втрати сумарно, до

* Фрагмент текста утрачен.

** Перевод нового гимна на украинский язык вышел настолько удачным, что ему полностью может позавидовать оригинал. Метко сказал Григорий, когда я ему прочитал.

ненароджених за три роки війни через брак мужчин включно. Оці велетенські втрати і величезна сила каліцтв і розорства і брак коней, корів, одежі, матеріялів і бюрократична наша пиха і неухважність до вимог життєвих нешановної пересічної людини, як би оце все не виявилось по війні в формі великого знесилення Країни, великої беспорядної бідності і невдоволеності. Мене дуже вразила одна моя бесіда з бойцем шофером, молодим хорошим сибірським юнаком. «Плохо живем. Так плохо, что думать не хочется, до чего обеднели и опустошились деревни в Сибири. Разве можно сравнить с тем, что было. Я очень часто думаю себе, да и не только я, все мы так думаем: эх, если б проехался наш т. С. по деревням, да посмотрел на истинную правду, он бы этого так не оставил этого, нет, ни за что бы не оставил. Разве можно так бесхозяйственно и плохо жить? И все мы, знаете ли, ждем, чтоб были какие перемены и пересмотры нашей жизни. Все мы ждем. Все. Только этого не говорят». Багато дечого цікавого розповідав мені Хлопчина з деталей життя, розпитуючи мене, як живуть люде в других країнах. Хороше у нього серце і голова хороша, і видно, що у народа є якась масова величезна потреба, в якихось інших нових формах життя на землі. Се я чую скрізь. Сього я не чув і не чую тільки серед керівних осіб. Їм «доярка сказала», що кращого, як у нас є, бажати не можна, бо його немає й не буде.

Сейчас уже, мне кажется, есть все основания думать об окончании войны в этом году. Чтобы только не выбросили немецкие волки какой-то хитрости, не потянули на заговор американо-английских спекулянтов, наших непримиримых врагов.

Русский народ должен выйти из этой войны прославленным победителем, достойным самой лучшей судьбы, самого высокого почета. Нужно думать, что послевоенный период принесет ему большие достижения в искусстве, науке; должно начаться время послевоенного Ренессанса.

С другой же стороны, есть у меня много больших опасений. Ведь мы потеряли в войне в целом миллионы сорок, если не более, людей, если вычислять потери суммарно, с не рожденными за три года войны из-за нехватки мужчин включительно. Эти громадные потери и сила увечий и разорения, и нехватка лошадей, коров, одежды, материалов, и бюрократическая наша спесь, и невнимательность к требованиям жизненным неуважаемого рядового человека, как бы вот это все не оказалось после войны в форме большого упадка сил Страны, большой беспомощной бедности и недовольства. Меня очень поразила одна моя беседа с бойцом шофером, молодым хорошим сибирским юношей. «Плохо живем. Так плохо, что думать не хочется, до чего обеднели и опустошились деревни в Сибири. Разве можно сравнить с тем, что было. Я очень часто думаю про себя, да и не только я, все мы так думаем: эх, если бы проехался наш т. С. по деревням, да посмотрел на истинную правду, он бы этого так не оставил, нет, ни за что бы не оставил. Разве можно так бесхозяйственно и плохо жить? И все мы, знаете ли, ждем, чтоб были какие перемены и пересмотр нашей жизни. Все мы ждем. Все. Только этого не говорят». Много интересного рассказывал мне Парнишка из деталей жизни, расспрашивая меня, как живут люди в других странах. Хорошее у него сердце и голова хорошая, и видно, что у народа есть какая-то массовая огромная потребность в каких-то других, новых, формах жизни на земле. Это я слышу везде. Этого я не слышал и не слышу только среди руководящих лиц. Им «доярка сказала», что лучшего, как у нас есть, и желать нельзя, потому что его нет и не будет.

Часом я думаю, що для України ся війна по своїм наслідкам катастрофальна*.

* Порой я думаю, что для Украины эта война по своим последствиям катастрофична.

У мене перед очима стоять привиди — київські звільнені з неволі громадяне, живі мерці*.

19-І

З великою приємністю працюю над літературним сценарієм «Мичурин». Я розпочав сю роботу перед війною, і зараз повернувся до неї як до теплої рідної хати. Се ніби не вяжеться трохи з моїм «націоналізмом». Адже се тема руська, про руський народ, проте, я думаю, що мені не заборонять писати про його добре, люблячи палко і свій народ. Світе мій, чому любов до свого народу є націоналізм? В чім його злочин? Якії нелюди придумали от се от знуцання над життям людським? Ну, цур йому. Пишу про воїна-мученика і борця великої і рідної мені ідеї: облагородження нашого народу радянського через сади. Мичурин. Так от же ні. Оказується, що се «уход от действительности, могущий навлечь на себя і т. і т.».

А між тим мій фільм про Мичурини сказав би радянському (всім!) глядачеві, їй-богу, багато більш, ніж усі наші камери тортурів на екрані, іменуємі фільмами на воєнном матеріалі, з вбивством дітей, жінок і криком, і жахом, і жорстокістю, що їх і так пребагато у нашому житті. Про людину, про життя, про труд і благородство високої мети.

19-І

С большим удовольствием работаю над литературным сценарием «Мичурин». Я начал эту работу перед войной, и в настоящий момент вернулся к ней как к теплому родному дому. Это как будто не вяжется немного с моим «национализмом». Ведь это тема русская, о русском народе, однако я думаю, что мне не запретят писать о нем хорошо, любя пылко и свой народ. Свет мой, почему любовь к своему народу является национализмом? В чем его преступление? Какие нелюди придумали это вот издевательство над жизнью человеческой? Ну, цур ему. Пишу про воина-мученика и борца большой и родной для меня идеи: облагораживание нашего народа советского через сады. Мичурин. Так вот же нет. Оказывается, что это «уход от действительности, могущий навлечь на себя и т. и т.».

А между тем мой фильм о Мичурине сказал бы советскому (всем!) зрителю, ей-богу, много более, чем все наши камеры пыток на экране, именуемые фильмами на воєнном матеріалі, с убийством детей, женщин, и криком, и ужасом, и жестокостью, которых у нас и так с избытком в нашей жизни. О человеке, о жизни, о труде и благородстве высокой цели.

19-І

Сьогодні С<ашка> Фадеєва зняли з посади відповідального секретаря Спілки письменників Радянського Союзу³⁶¹. Призначили головою Н. Тіхонова³⁶², секретарем Полікарпова³⁶³. Фадеєв прийшов до мене розгублений і дуже сумний. Видно, що великий біль приховав він у своєму серці. Я був дуже радий його приходу. Мені здається, у нього є побоювання, що він нічого вже, може, не напише в своєму житті видатного, що він розучивсь, розгубивсь, забув. Я втішав його, як міг. Мені од всього серця забажалося, аби все, що сталося, обернулося в майбутньому на краще, йому на щастя. Коли я проводив його на метро, він з сумом пожалівся на Корнійчука: на зборах президії Корнійчук сьогодні навіть ні разу на нього не глянув і дуже сухо і недружелюбно виступав. Фадеєв се

* У мене перед глазами стоят привидения — киевские освобожденные из неволи граждане, живые мертвецы.

пережив, очевидно, дуже важко, його чутлива і тонка душевна натура не могла не реагувати боляче на таку манеру ставлення товариша, який ще недавно роками користався його повною довірою і любов'ю. Фадеєв завжди прекрасно ставивсь до Корнійчука. Я не розумію, що заважало Корнійчукові саме сьогодні бути чулим і дружелюбним з Сашею. Невже не міг він підійти до нього, сказати пару добрих слів, поздороватись, усміхнутись своєю свіжою щоденною діжурною усмішкою (бодай) і цим уже підтримати у важкому моменті друга, що ніколи не стояв нігде йому на дорозі. Я сказав Фадеєву, аби він як можна скоріше про це забув і не узагальнював своїх лихих висновків від окремих людей на людину взагалі, бо письменник мусить мати чисте, незлобиве і вільне від зла серце. Щоб оберігав свою душевну свободу і беріг її як дорогоцінний дар, що посилає доля небагатьом людям. Так ми з ним і розлучились біля Київської станції метро. Назад сі два квартали я дійшов з великим трудом, так у мене болить серце і груди, і такий упадок сил. Знесилений я ледве увійшов до дверей. Мені щось здається, що я довго не проживу і кращої частини людського віку від п'ятидесяти до шестидесяти років, як каже Анатоль Франс, мені певно не пережити. Я думав по дорозі — єдине, чого б я хотів під от сей кінець свого життя — написати одну справді хорошу і потрібну народові книгу. Я вже не знаю, чи буду я фізично спроможний скрутити хоч один фільм. Боюсь, що ні. Повечорів мій день. Темніє.

19-I

Сегодня С<ашу> Фадеєва сняли с должности ответственного секретаря Союза писателей Советского Союза. Назначили руководителем Н. Тихонова, секретарем Поликарпова. Фадеєв пришел ко мне растерянный и очень грустный. Видно, что большую боль скрыл он в своем сердце. Я был очень рад его приходу. Мне кажется, у него есть опасение, что он ничего уже, может, не напишет в своей жизни выдающегося, что он разучился, растерялся, забыл. Я утешал его, как мог. Мне от всего сердца захотелось, чтобы все, что случилось, обернулось в будущем к лучшему, ему к счастью. Когда я проводил его на метро, он с грустью пожаловался на Корнейчука: на собрании президиума Корнейчук сегодня даже ни разу на него не глянул и очень сухо и недружелюбно выступал. Фадеєв это пережил, очевидно, очень трудно, его чувствительная и тонкая душевная натура не могла не реагировать больно на такую манеру отношения товарища, который еще недавно годами пользовался его полным доверием и любовью. Фадеєв всегда прекрасно относился к Корнейчуку. Я не понимаю, что мешало Корнейчуку именно сегодня быть чутким и дружелюбным с Сашей. Неужели не мог он подойти к нему, сказать пару хороших слов, поздороваться, улыбнуться своей свежей ежедневной дежурной улыбкой (хотя бы) и этим уже поддержать в тяжелом моменте друга, который никогда не стоял у него на пути. Я сказал Фадеєву, чтобы он как можно скорее об этом забыл и не обобщал свои плохие выводы об отдельных людях на человека вообще, потому что писатель должен иметь чистое, незлобивое и свободное от зла сердце. Чтобы оберегал свою душевную свободу и берег ее как драгоценный дар, что посылает судьба немногим людям. Так мы с ним и расстались около Киевской станции метро. Назад через два квартала я прошел с большим трудом, так у меня болит сердце и грудь, и такой упадок сил. Обессиленный, я едва дошел до двери. Мне что-то кажется, что я долго не проживу и лучшей части человеческого возраста от пятидесяти до шестидесяти годов, как считал Анатоль Франс, мне, вероятно, не пережить. Я думал по пути — единственное, чего бы я хотел под вот этот конец своей жизни — написать одну действительно хорошую и нужную народу книгу. Я уже не знаю, буду ли я физически способен скрутить еще хоть один фільм. Боюсь, что нет. Завечерел мой день. Темнеет.

19-I

ТЕТРАДЬ 6

Я ніколи не був метким. І досі в диспутах, якими таке рясне було моє життя, я знаходжу потрібні слова не зразу, а вже після бою десь на самоті, стромивши голову в подушку. О, тоді я знаходжу для свого противника найсильніші аргументи, я обдаровую його найгострішою словесною зброєю, я підставляю під них свої слабкі місця терпеливо, зате тут же побиваю його вщент такими досконалыми яскравими влучаннями, що все тремтить в захопленні навколо, все радіє, та вже запізно, марно. Нема ні бою вже, ні перемоги. Одна досада і нещастя реальності.

25-I-44

Я никогда не был находчивым. И до сих пор в диспутах, которыми так богата была моя жизнь, я нахожу нужные слова не сразу, а уже после боя, в полном одиночестве, уткнув голову в подушку. О, тогда я нахожу для своего противника самые сильные аргументы, я пикирую его острейшим словесным оружием, я подставляю под них свои слабые места терпеливо, и тут же вдребезги разбиваю его такими совершенными яркими ударами, что все дрожит в восторге вокруг, все радуется, но уже слишком поздно, напрасно. Нет уже ни боя, ни победы. Одна досада и несчастье реальности.

25-I-44

— Якщо вже говорити про мистецтво революційної доби, то геній руського народу знайшов собі втілення в музиці — Шостакович, Прокоф'єв³⁶⁴, Хачатурян³⁶⁵, Мясковський³⁶⁶, менш у поезії і нігде більше, бо в усіх інших мистецтвах, особливо у літературі, в основі лежить не узагальнене почуття, а раціо, думка, точна концепція, обумовлена всею складною громадою політичного механізму. Тому жалюгідно убогими оказались література і кіно в тій мірі, в якій вони залежали од літератури.

20-II-44

— Если уже говорить об искусстве революционной поры, то гений русского народа нашел свое воплощение в музыке — Шостакович, Прокофьев, Хачатурян, Мясковский, меньше в поэзии и нигде больше, потому что во всех других искусствах, особенно в литературе, в основе лежит не обобщенное чувство, а рации, мысль, точная концепция, обусловленная всей сложной совокупностью политического механизма. Поэтому жалко убогими оказались литература и кино в той мере, в какой они зависели от литературы.

20-II-44

Ось уже минуло три місяці, як немов ангели покинули мою душу. Потопаючи в стражданнях народу, я попросив хліба поради. Мені подали камінь осуди.

20-II-44

Вот уже минуло три месяца, как ангелы словно покинули мою душу. Утопая в страданиях народа, я попросил хлеба совета. Мне подали камень осуждения.

20-II-44

Мені здається, я загину в цьому році*.

Как бы ни была ужасающе разорительна война, каким бы грозным ураганом не прошла она по Украине, ее огромное положительное значение для истории украинского народа несомненно. В этом пожаре, хаосе и крови слились воедино все украинские земли. И как бы ни была, по-видимому, вначале их судьба тяжела и трудна, в конечном итоге украинский народ делает решительный и неизбежный шаг вперед. Кстати, об'единение — конец национализму, мелкому, второстепенно кон'юктурному несет конец**. Видимым его основанием была разорванность земель и разноробие.

8-IV-44

Америка одмовилась дивитися мій фільм «Битва за н<ашу> Р<адянську> Україну». Вона, підла перекупка і спекулянтша, не захотіла навіть глянути на ту кров, яку купує вона за свій свинячий бекон у консервних банках.

Будьте же вы прокляті, панове і ребе американці, з усім вашим добробутом і лагідними усмішками.

Проклинає вас мій
батько
мати
і я
з усім народом українським.

9-IV-44

Америка отказалась смотреть мой фильм «Битва за н<ашу> С<оветскую> Украину».

Она, подлая перекупщица и спекулянтша, не захотела даже взглянуть на ту кровь, которую покупает она за свой свиной бекон в консервных банках.

Будьте же вы прокляты, господа и ребе американцы, со всем вашим благосостоянием и ласковыми улыбками.

Проклинает вас мой
отец
мать
и я
со всем народом украинским.

9-IV-44

Вся Россия едет сегодня на бабе. То, на что оказалась способной русская баба, непостижимо.

Так же непостижимо и так же полно величия наше наступление. Наступление нашего советского воина в эту распутицу — больше чем чудо. Это непосильный, немислимый труд. Люди словно боятся, что уляжется их священный гнев, и стремятся скорее его реализовать, не жалея ни трудов для этого, ни жизни, ни страданий.

* Мне кажется, я погибну в этом году.

** Так в тексте.

Что есть в грязном некрасивом непричесанном русском человеке? Исконное стремление к чуду, к великому, к лучшему, к всеобщности. Стремление к переустройству мира. Отсюда и Октябрь. Он живет в нем и сегодня — к великому, в конце концов, счастьем всего человечества.

9-IV-44
Москва

Есть у нас гениальный Жуков,
а
мы все время толчем
Суворова³⁶⁷

Я не вмію писати.

Або я зовсім не вмію писати, і все те, що я роблю, лише здається писанням по принципу — на безриб'ї і рак риба, або ж я втомився і виснажився увесь уцент. Написати півсторінки для мене вже каналський труд. Я втомлююсь часом від одного рядка.

Тисячі думок і картин збиваються в купу і мучать мене. А витікають вони з голови неначе через мікронно тоненьку щілинку, і все написане мною здається завжди мені нікчемно краплинкою того, що я так пристрасно хотів сказати.

Тоді я журюся і знову мучуся од знесилля.

26-IV-44

Я не умею писать.

Или я вовсе не умею писать, и все то, что я делаю, лишь кажется писанием по принципу — на безрыбье и рак рыба, или же я устал и истощился весь полностью. Написать полстраницы для меня уже каналский труд. Я устаю временами от одной строки.

Тысячи мыслей и картин сбиваются в кучу и мучают меня. А вытекают они из головы, вроде бы, через микроскопически тоненькую щелочку, и все написанное мной кажется мне всегда никудышной капелькой того, что я так страстно хотел сказать.

Тогда я сокрушаюсь и снова мучаюсь от бессилия.

26-IV-44

Художники так багато зробили для церкви епохи Ренесанса, що навіть нечестиве життя пап і кардиналів не змогли розхитати в народі віри в бога*.

Учора в Воксі шанували творчість Чапліна³⁶⁸. Гарно виступив англійською мовою Пудовкін³⁶⁹. Хвастався собою дрібний Юткевич³⁷⁰, був перебільшений патетик-діляга Міхоелс і над усіма панував розумний і хороший Ілля Еренбург³⁷¹. Невідомо чого і для чого «выпускающая» артистка Марецкая³⁷² була в платочку (Більєтоцько-Львівському).

Було так, ніби вона якась стороння людина зайшла на хвилинку з вулиці.

Потім дивилися Золоту лихорадку³⁷³ — чудесну молоду картину Чапліна. Я сміявся, як давно не сміявся.

Був Літвінов³⁷⁴. Сіра форма зробила його трохи подібним до старого швейцара в <i>горному домі. І нащо завели форму для міжнародного наркомату — не знаю, господи прости.

28-IV-44

Вчера в Воксе чествовали творчество Чаплина. Хорошо выступил по-английски Пудовкин. Хвастался собой мелкий Юткевич, был преувеличенный патетик — деляга Михоэлс, и над всеми господствовал ум-

* Художники так много сделали для церкви эпохи Ренессанса, что даже нечестивая жизнь пап и кардиналов не смогли пошатнуть в народе веру в бога.

ный и хороший Илья Эренбург. Неизвестно почему и для чего «выпускающая» артистка Марецкая была в платочке (Бельетоцко-Львовском).

Было так, будто она, как какой-то посторонний человек, зашла на минутку с улицы.

Потом смотрели «Золотую лихорадку» — чудесную молодую картину Чаплина. Я смеялся, как уже давно не смеялся.

Был Литвинов. Серая форма сделала его немного похожим на старого швейцара из хорошего дома. И зачем завели форму для международного наркомата — не знаю, господа прости.

28-IV-44

Учора дзвонив мені Большаков, мій главковерх кіно. Він повідомив мене, що мій сценарій (літературний) «Жизнь в цвету» він приймає. Що сценарій «ничево себе, только надо его сократить, особенно в первой части в первой половине, менее удавшейся. (Якраз навпаки.) Потом я предлагаю вам выбросить начало — царей. Не трогайте их. Ну их, бог с ними. Знаете, сейчас царей лучше не трогать. Выбросьте их».

Выброшу. Жаль, хороші були царі.

29-IV-44

Вчера звонил мне Большаков, мой главковерх кино. Он сообщил мне, что мой сценарий (литературный) «Жизнь в цвету» он принимает. Что сценарий «ничево себе, только надо его сократить, особенно в первой части в первой половине, менее удавшейся. (Как раз наоборот.) Потом я предлагаю вам выбросить начало — царей. Не трогайте их. Ну их, бог с ними. Знаете, сейчас царей лучше не трогать. Выбросьте их».

Выброшу. Жаль, хорошие были цари.

29-IV-44

— Вы антисемит.

— То есть?

— Вы не любите евреев.

— Да. И евреек. Мало того, я не люблю узбеков, турок, шведов и португальцев.

— Причем здесь шведы и турки?

— А причем здесь любовь? Почему я не спрашиваю их, любят ли они меня и мой народ? Кстати, заранее скажу, что не любят. И кстати, почему никто никогда не обвиняет в анти — изме. Кроме этих молодцов, состоящих в последнее время сплошь из гениев и талантов?

— Слушайте, замнем этот разговор.

— Давно пора.

У мене згоріла українська квартира. І сам я ледве вискочив* з її живий. В огні загинуло «Життя в цвіту», оригінал, і ще багато дечого.

Тепер відновлю на самоті**

Персонажи

Поставлю народ над війною, і через красу творитиму живе і правдиве. Дай же мені силу, моя доле, і не однімай надії***

* Зачеркнуто: живий.

** У меня сгорела украинская квартира. И сам я едва высочил из нее живой. В огне погибла «Жизнь в цвету», оригинал, и еще много кое-чего.

*** Теперь возобновлю в одиночестве.

Поставлю народ над войной, и из красоты буду творить живое и правдивое. Дай же мне сил, моя судьба, и не отнимай надежду.

Металл на то и существует, чтоб выносить удары.

Описати вступ нашого війська до Карпат чи, може, до Червоної Руси³⁷⁵.

Описать наступление нашего войска на Карпаты или, может, на Красную Русь.

Бій на великдень.

Многі матері плакали, що в такий урочистий Час сини лежали у бою, мов у пеклі, і билися, а не молились богу і не христокались з дівчатами. Батюшка од переляку матюкав пошепки дяка у вітарі за щось. Греміли вибухи за горою і блискавки гайсали по темному урочистому небу. То сини билися з одвічним ворогом — німцем. Горіла церква на горі, як великодня свіча до самого неба.

На сході сходило сонце у гуркоті і громі.

Бой на пасху.

Многие матери плакали, что в такое торжественное Время сыновья лежали в бою, как в аду, и дрались, а не молились богу и не христосовались с девушками. Батюшка от испуга материл шепотом дяка в алтаре за что-то. Гремели взрывы за горой и молнии метались по темному торжественному небу. То сыновья дрались с извечным врагом — немцем. Горела церковь на горе, как пасхальная свеча к самому небу.

На востоке всходило солнце в грохоте и громе.

Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. У ній більш глибокої істини, ніж у одній лише голій правді. Істинне тільки те, що прекрасне.

І коли ми не постигнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучаснім, ні в майбутньому. Краса нас всьому учить. Ся проста істина лишилася проте непризнаною особливо ворогами високих мислей і почуттів. Краса — верховний учитель. Доказ цьому мистецтво — малярі, скульптори, архітектори, поети. Що б нам лишилося од Рима, од Ренесанса, коли б їх не було?

У всьому людському я хочу шукати красу, себто істину.

30-IV-44

З А<натоля> Ф<ранса>³⁷⁶

Если выбирать между красотой и правдой, я выбираю красоту. В ней больше глубокой истины, чем в одной лишь голой правде. Истинно только то, что прекрасно.

И если мы не постигнем красоты, мы никогда не поймем правды ни в прошлом, ни в настоящем, ни в будущем. Красота нас всему учит. Эта простая истина осталась, однако, непризнанной — особенно врагами высоких мыслей и чувств. Красота — верховный учитель. Доказательство этому искусство — художники, скульпторы, архитекторы, поэты. Что бы нам осталось от Рима, от Ренессанса, если бы их не было?

Во всем человеческом я хочу искать красоту, то есть истину.

30-IV-44

Из А. Ф.

Гений народа убивают не бедствия, а унижения.

Стендаль³⁷⁷

Получив крылья, человек приобрел качества не ангела, а сатаны.

Я сказал хирургу:

— Как счастлив ты, что ежедневно можешь творить добро, спасая людей от страданий и смерти.

— Очень, — ответил спаситель. — Особенно, когда я вижу, что у других врачей это не получается*.

Закритий розпределитель безсмертя

Страшна думка пронизала недавно мою свідомість. У нас лише сильним дано право на безсмертя — вождям, великим митцям, полководцям чи героям, одне слово, невеличкій меншості сильних.

Величезна кількість же малих людей, отіх, щб добували у поті лица свого хліб, сподівалися в релігійному опіумі на вічне життя на тому світі за чесноти свої, от ся велика кількість звичайного люду позбавлена зараз перспективи і жодної надії.

Оставь надежды человек.

Земля еси и в землю от идеши.

І тільки, і більше нічого, але нічогісіньки нічого. У малої людини одібрано щось велике і важливе. Сумно, і страшно, і безрадісно їй стало. Вона стала безпорадною в серці своєму, піщинкою в океані.

8-V-44

Закрытый распределитель бессмертия

Страшная мысль пронзила недавно мое сознание. У нас только сильным дано право на бессмертие — вождям, великим деятелям, полководцам или героям, одним словом, ограниченному меньшинству сильных.

Огромное количество малых людей, тех, что добывали в поте лица своего хлеб, надеялись в религиозном опиуме на вечную жизнь на том свете за свои добродетели, все это большое количество обычного люда лишено сейчас перспективы и любой надежды.

Оставь надежды, человек.

Земля еси и в землю отыдеши.

И только, и больше ничего, и вообще ничегошеньки ничего. У малого человека отобрано нечто большое и важное. Грустно, и страшно, и безрадостно ему стало. Он сделался беспомощным в сердце своем, песчинкой в океане.

8-V-44

Лежить хвора мати, боїться смерті. Сестра збирається кидати у чужих людей убогих дітей своїх і летіти до Києва навздогін за жорстоким своїм мужем, що кинув її з дітьми, як вовк, хуже вовка. Чорна теща наповнює квартиру смородом скаженого гадючого міщанського велічя. Вибивається з сил дружина на кіно-хроніко студії шахраїв і мерзотників, б'ючись над картиною, нікому не потрібною під нашим іменем³⁷⁸.

І я сижу за столом. Мені сняться жажливі сні по ночам. І я сижу за столом. Мені хочеться вмерти. І я сижу за столом. Я хотів би плакати та нема в мене сліз. І я сижу за столом. Чи хожу по кімнаті, як по пустелі, збираю кості сценарія і падаю от утоми. Мені хочеться вмерти. І я сижу за столом.

Вперед, вперед, душе моя! Не падай, не засни. Вперед ізгнаннице. Вперед до краси!

2-VI-44

Лежит больная мать, боится смерти. Сестра намеревается бросить у чужих людей бедных детей своих и лететь в Киев вдогонку за жестоким своим мужем, который оставил ее с детьми, как волк, хуже волка.

* Следующий лист — рисунок.

Черная теща наполняет квартиру вонью бешеного гадючьего мещанского величия. Выбивается из сил жена на кинохронике — студии плутов и мерзавцев, бьется над картиной, никому не нужной под нашим именем.

И я сижу за столом. Мне снятся ужасные сны по ночам. И я сижу за столом. Мне хочется умереть. И я сижу за столом. Я хотел бы плакать, и нет у меня слез. И я сижу за столом. Или хожу по комнате, как по пустыне, собираю кости сценария и падаю от усталости. Мне хочется умереть. И я сижу за столом.

Вперед, вперед, душа моя! Не падай, не засни. Вперед изгнанница. Вперед к красоте!

2-VI-44

Написати про свої пропозиції, що я їх робив урядам в різних галузях культурного і господарського життя.

Дивуюся чому не нашлося серед них ні одної людини, яка б скористала всі мої знання і моє всевидящее око для широкої роботи на користь народу України.

Написать о своих предложениях, которые я делал правительствам в разных отраслях культурной и хозяйственной жизни.

Удивляюсь, почему не нашлось среди них ни одного человека, который бы использовал все мои знания и мое всевидящее око для широкой работы в интересах народа Украины.

Пригадую свої складні взаємини.

Написати докладно про всі мої пропозиції М<икиті> С<ергійовичу>, Міськраді. І всім, хто керував Україною.

про Парки культури.

про Місто і його реконструкцію. Зробити нарис про екскурсію Демченка³⁷⁹, я провідник.

про Сади, пасіки.

про Асфальт і Брест-Литовське шосе.

Зразкові села. Про сади.

Про повний круг життя.

Ратуши.

Місце бібліотеки. Київ

мусив уславитися бібліотекою, як Москва

Дворцом Советов.

Про красоту —

Почему вам нужна красота.

Вспоминаю свои сложные взаимоотношения.

Написать подробно о всех моих предложениях Н. С., Горсовету. И всем, кто руководил Украиной.

про Парки культуры.

про Город и его реконструкцию. Сделать очерк об экскурсии Демченко, я проводник.

про Сады, пасеки.

про Асфальт и Брест-Литовское шоссе.

Образцовые села. Про сады.

Про полный круг жизни.

Ратуши.

Место библиотеки. Киев

должен был прославиться библиотекой, как Москва

Дворцом Советов.

О красоте —
Зачем вам нужна красота.

Записать зустріч з М. Горьким і Ромен Ролланом³⁸⁰.
Записать зустріч з Гербертом Уельсом³⁸¹, з Шостаковичем, с Бенешем*.

Партизан:
— Открываю по нем из винтовки ураганный огонь. Беру в плен.
— Дальше.
— Смалю і препарирую искусно кинжалом.

Партизан:
— Открываю по нем из винтовки ураганный огонь. Беру в плен.
— Дальше.
— Курю и препарирую искусно кинжалом.

До хати заходить дитина з автоматом і стріляє. Герої плигають у вікна чи лягають під усони.

— Ложись!
— Да не бійтеся. Вона не заряджена.

В дом заходит ребенок с автоматом и стреляет. Герои прыгают в окна или ложатся под заслоны.

— Ложись!
— Да не бойтесь. Он не заряжен.

— Товченик!

— Я.

— Ти знов спізнівся?!

— Точно.

— Що точно? Що ти мелеш?

— Я кажу — точно. Факт, спізнівся.

— На дві години?!

— Точно.

— Слухай, не дратуй мене.

— Так я ж кажу...

— Що ти кажеш — точно?

— Ну, а як же? Авжеж на дві години. Точно.

— Ти що, смієшся з мене? Ти що думаєш?

— Я нічого не думаю. Як люди, так і я. Кажуть точно — і [я] кажу. Чим я хуже за других?

— Досить. Де машина?

— А хто її знає.

— Ви чули отаке? Ти не знаєш де машина?

— Точно.

— Товченик!

— Я.

— Ты опять опоздал?!

* Записать встречу с М. Горьким и Ромен Ролланом.

Записать встречу с Гербертом Уэллсом, с Шостаковичем, с Бенешем.

- Точно.
- Что точно? Что ты мелешь?
- Я говорю — точно. Факт, опоздал.
- На два часа?!
- Точно.
- Слушай, не раздражай меня.
- Так я же говорю...
- Что ты говоришь — точно?
- Ну, а как же? Ну да, на два часа. Точно.
- Ты что, смеешься надо мной? Ты что думаешь?
- Я ничего не думаю. Как люди, так и я. Говорят точно — и [я] говорю. Чем я хуже других?
- Хватит. Где машина?
- А кто ее знает.
- Вы слышали такое? Ты не знаешь, где машина?
- Точно.

- Степан, я тебе под суд отдам!
- Погодите, вы меня не пугайте. Я сколько получаю в месяц? Пятьсот?
- Точно.

— Точно без вычетов. Вот именно. С вычетами, приятель. Вчера вы мне дали лимитную книжку в рестораны на тысячу рублей со скидкой в 10%. Точно. Тут я хотя не люблю задумчивости, задумался, как решать это уравнение со многими неизвестными. Жалованье 500, минус 200, минус 1000, минус 100. Ну, я думаю, минус на минус должен дать плюс. Точно. Решаю: два литра горючего по 15 рублей, мой плюс на ваш минус, 350 рублей запасные подшипники — ровно 450. Одним словом, осталось. И заявляю вам откровенно: вчера все было точно. Но сегодня, на данном этапе машина не работает, можете отправлять меня на фронт.

- И отправлю, сегодня же.
- Очень рад. Пускай убивают меня проклятые фашисты, японские варвары.
- И убьют. Довольно отсиживаться.
- Вот именно!
- Что «вот именно»?
- Ничего.
- Что «ничего»? Ты что хочешь сказать?

— Я хочу сказать, что, может, и не убьют, что, может быть, я еще Героем Советского Союза вернусь, уничтожив триста сорок девять самураев, фрицев. Поумнею, поправлюсь на фронте от свежего воздуха, достану себе парочку боевых молодых подруг, старую побок, заведу хороший тон, по генералу Игнатьеву. Вы меня не пугайте. Фронт.

- Ты пьян?
- Точно. Может быть, после фронта вы у меня будете шофером.
- Я?
- Точно. А вы судомойкой.
- Вон!

— Подождите. Здесь публика. Для развития действия вы должны меня спросить, почему это может произойти?

* Зачеркнуто: думать.

** Зачеркнуто: хорошего питания.

— Ай!

— Ага, ай. Ну, спрашивайте, чего же вы молчите?

— Лева, выведи его, арестуй, напиши резолюцию.

— Молчите, Сонечка Борисовна, вы уже висите на волоске.

— Замолчать, мерзавец!

Несколько слов для публики (входит такой-то). Сонечка и Лёва задабривают шофёра и отправляют спать.

— Широка страна моя родная, много в ней кого-то, не скажу, на ра-ри-ра-ра-ра-ра-ра-ри-ра, не засну, пока не посажу.

— Я генерал. Я не могу быть смешным! Поняла?

— Фома, ну какой ты генерал.

— Как какой?

— Ты не смешон, как генерал, ты смешон как...

— Как?

На Сході в гуркоті і громі сходило сонце*.

Искусство

должно вести человека к душевному миру и просветлению.

Но для этого должно быть свято и просветленно душевное состояние художника-творца.

(Вот почему сегодня у нас нет искусства.)

Записати історію постановки фільма «Щорс» від самого початку до кінця. Роль Шумяцького, Панаса, Косиора³⁸².

Розмова на дачі Панаса з Буденним.

Читання сценарія на УПолітбюро.

Знімання фільма.

Арешт Дубового³⁸³. Дзвоник Хрущова в справі нової версії смерті Щорса. Поїздка в Москву до Сталіна.

Як родився у мене кінець фільма? І т. д.

На «Щорсі» я заболів грудною хворобою.

Фільм у Москві. «Прийом» у Дукельського³⁸⁴. Прийом у Сталіна³⁸⁵.

Записать историю постановки фильма «Щорс» от самого начала до конца. Роль Шумяцкого, Панаса, Косиора.

Разговор на даче Панаса с Буденным.

Чтение сценария на УПолитбюро.

Съемка фильма.

Арест Дубового. Звонок Хрущева о новой версии смерти Щорса. Поездка в Москву к Сталину.

Как родился у меня конец фильма? И т. д.

На «Щорсе» я заболел грудной болезнью.

* На Востоке среди грохота и грома всходило солнце.

Фильм в Москве. «Прием» у Дукельского. Прием у Сталина.

Осенью тысяча девятьсот сорок* <...>

Академик

БОГ СТУДЕНТОВ**

Неожиданно для всех знающий бесчисленное количество стихов на разных языках всех поэтов мира.

Любит художника за полное незнание своего предмета (математики). Это его любимый собеседник.

— Как вы сказали: «Моцарт убил Сальери? А вы знаете, это правильно, он должен был его убить, мерзавца. Хоть одного! А, мерзавцы! Ну как это было, расскажите. Очень хорошо. Хотя, впрочем, кто его знает. Пожалуй, нет. Не позволят.

Применение математических формул в житейских делах.

Для комедии

Человеческий дефект

Забывание собственных имен***: — «Как говорил великий... Этот, как его, ай!.. Ну!..

Бездарные глупые афоризмы и стишки у великого ученого.

Зная цену своей учености, он механически примысливает к ней и стишки. Может быть, наоборот.

Чревоугодник

Ненавидит 50 лет своих соперников, тоже «ученых», успевших занять видное положение, перебрасываемых с места на место.

Для комедии

Женский персонаж

взвизгивающий

(— Когда мой Всеволод брал Берлин)

мужской

разыскивающий

потерявший

Конечное выражение:

— Скажите, вы не видали здесь меня?

Теперь после всего, как вы меня проработали, я понял, что я человек не наш...

* Далее зачеркнуто: четвертого.

** Подчеркнуто тремя чертами.

*** Подчеркнуто тремя чертами.

ТЕТРАДЬ 7

Сьогодні роковини моєї смерті. Тридцять першого січня 1944 року мене було привезено в Кремль³⁸⁶. Там мене було порубано на шмаття, і окривавлені частини моєї душі було розкидано на ганьбу й поталу по всім зборищам. Все, що було злого, недоброго, мстительного, все топтало й поганило мене. Я тримався рік і впав. Моє серце не витримало тягару неправди і зла. Я родився і жив для добра і любові. Мене вбила ненависть і зло великих якраз в момент їхньої малості.

31-I-45

Сегодня годовщина моей смерти. Тридцать первого января 1944 года я был привезен в Кремль. Там я было изрублен на куски, и окривавленные части моей души были разбросаны на позор и глумление по всем сборищам. Все, что было злого, недоброго, мстительного, все топтало и поганило меня. Я держался год и упал. Моё сердце не выдержало груза неправды и зла. Я родился и жил для добра и любви. Меня убила ненависть и зло великих как раз в момент их малости.

31-II-45

Советский народ весь воспитан в стремлении к подвигу.

И вся его жизнь, неизвестная и непонятная никаким иностранцам и глубоко скрытая от них, это жизнь подвижников, протекавшая именно в направленности подвижничества.

Четверть столетия этой жизни, полной событий беспримерных, лишений и ограничений во имя всемирного счастья, были как бы подготовкой к исполинскому подвигу, потрясшему на долгие века весь мир.

— Почему вы победили? У нас в Америке думают все: потому что у вас каждый так беден, что ему нечего терять и поэтому не жаль расставаться с жизнью. (мисс Уинтер)

— Глупости говорят в вашей Америке.

— «Дорогая моя, любимая мама. На моем боевом счету уже пятнадцать фашистов. Так что теперь уже если меня и убьют — не жалко...

(Из письма бойца)

Разошлись понятия о счастье.

Счастье Спарты и Афин³⁸⁷

24-II-45

Самые великие события, проникая в их сознание, приравнивались к их мерке и становились столь же ничтожными, как и они сами, жалкие рвачи, режиссеры — угодники и лакеи*.

* Отмечено на полях двумя чертами: Самые... лакеи.

Долгие столетия самодержавия наложили глубокий отпечаток на мировоззрение и мирочувствование (судей) и они судили врагов, исходя из принципа божественного права.

Его лицо, широкое и грубое, и грубая фигура свидетельствовала о вреде, который приносит сидячая жизнь, затворническая, канцелярская людям, созданным для здорового физического труда*.

Он был превосходный работник, не слишком далёкий, лишённый всякого воображения.

«Нет лучшего средства поднять воинский дух генералов, как приговорить к смерти одного из них». А. Франс.

Словом, это был человек не хуже и не лучше других. Безупречность чаще всего дело — счастья, а не свойство и результат добродетели.

Неизмеримый, недоступный пониманию западного человека гнев одних...

Неизмеримый, недоступный пониманию старой западной души всепобеждающий гнев славянина столкнулся на рубежах тысячелетий с холодным методом преступного германца и, повинувшись уже не только рукам полководцев, а словно самому инстинкту жизни... здесь бились враги, казалось, на тысячу лет вперед, так не жалели жизнью и добра. Здесь, в раскалённых невиданных тиглях выплавлялась история нового мира.

Так ли? История ли? Выплавлялась ли, нового ль мира? На тысячелетия ль?

Или взаимоуничтожение славяно-германцев во имя чужих интересов и целей... и оскверняли столетие ужасом и смрадом нетерпимости, и фанатизма, взращённых жестокостью их истории?

Мир безобразен и страшен. Планетарное безумие совершенно очевидно, когда смотрю подряд коробок двадцать хроники-кино немецкой, нашей, английской и американской. Всё как на ладони. Вся истерзанная, опоганенная земля и все её каннибалы.

15-II-45

28-III-45

Дивився випуск «Од Вісли до Одера»³⁸⁸. Є сцени боїв у Познані величні. Полонені німці на вулицях, де їх б'ють люде, як собак, чим попало, се картина епохи потрясаюча, як потрясаючі і величезні натовпи розстріляних німцями в'язнів у дворі тюрми. Знову женуть полонених, що залишились од нечуваних боїв у цитаделі. Багато старих, багато ранених. Один гордий і сильний юнак ішов серед ранених. Все являло картину трагедійну і катастрофічну. Пригадався Картаген у Флобера³⁸⁹. І тут же фільм про вибори патріарха всея Русі Алексея³⁹⁰. Поруч з війною оці бородаті невіруючі ні в що комедіянти в митрах і бриліантах справили враження жалюгідне: дві тисячі років проповідують вони на всіх мовах любов і милість, і зараз, під час повного банкрутства своєї, здавалось би, ролі, серед трупів і моря крові банкрути знову понадівали свої дурні блискучі макітри, і люди дивляться на них і хочуть неможливого, простого і звичайного: добра.

* Отмечено на полях двумя чертами: Его лицо... труда.

28-III-45

Смотрел выпуск «От Вислы до Одера». Есть величественные сцены боев в Познани. Пленные немцы на улицах, где их бьют люди, как собак, чем попало, это потрясающая картина эпохи, как потрясают и огромные толпы расстрелянных немцами узников во дворе тюрьмы. Опять гонят пленных, которые остались от неслыханных боев в цитадели. Много старых, много раненых. Один гордый и сильный юноша шел среди раненых. Все представляло картину трагедийную и катастрофическую. Вспомнился Карфаген у Флобера. И здесь же фильм о выборах патриарха всея Руси Алексия. Рядом с войной эти бородатые, не верующие ни во что комедианты в митрах и бриллиантах, произвели впечатление жалкое: две тысячи лет проповедуют они на всех языках любовь и милость, и сейчас, во время полного банкротства своей, казалось бы, роли, среди трупов и моря крови, банкроты опять понадевали свои дурацкие блестящие макитры, и люди смотрят на них и хотят невозможного, простого и обычного: добра.

Сьогодні п'ятнадцяті роковини смерті «найбільшого поета нашої доби Володимира Маяковського»³⁹¹. Як сумно згадувати, що найбільший поет нашої епохи покинув нашу епоху. Пригадую, напередодні самогубства ми сиділи з ним у садикі дома Герцена³⁹², обидва в тяжкому душевному стані, я з приводу звірювань, учинених у відношенню до моєї «Землі», він знесилений рапівсько-спекулянтсько-людожерськими бездарями і пройдами. «Заходьте завтра до мене удень, давайте порадились, може нам удасться створити хоч невелику групу творців на захист мистецтва, бо те, що діється навколо — се нестерпне, неможливе». Я обіцяв прийти і потиснув востаннє його величезну руку. На другий день, у неділю, збираюсь до нього з Юлею, я почув моторошну новину, що так унадилась до нашої культури смертників-митців.

Прошло п'ятнадцять літ. Недавно у кремлівській лікарні престарілий духовний жибрак Дем'ян Бедний зустрів мене і каже: «Не знаю, забул уже за що я тогдa обругал вашу "Землю"»³⁹³. Но скажу вам — ни до ни после я такой картины уже не видел. Что это было за произведение подлинного великого искусства».

Я промовчав. Ся скотина своєю «критикою» продажного хама, що осідлала була мою «Землю», привела мене на край могили, одняла 10 років життя і надовго зробила мене нещасним, гонимим. Я трохи тоді не послідував за великим поетом.

14-IV-45

Сегодня пятнадцатая годовщина смерти «величайшего поэта нашей эпохи Владимира Маяковского». Как грустно вспоминать, что величайший поэт нашей эпохи покинул нашу эпоху. Вспоминаю, как в канун самоубийства мы сидели с ним в садике дома Герцена, оба в тяжелом душевном состоянии, я по поводу шельмования, устроенного в отношении моей «Земли», он же был обессилен рапповско-спекулянтско-людоедскими бездарями и пронырами. «Заходите завтра ко мне днем, давайте посоветуемся, может, нам удастся создать хоть небольшую группу творцов в защиту искусства, потому что то, что делается вокруг, — невыносимо, невозможно». Я обещал прийти и пожал в последний раз его огромную руку. На другой день, в воскресенье, собираясь к нему с Юлей, я услышал жуткую новость, которая так укоренилась в нашей культуре смертников-художников.

Прошло пятнадцать лет. Недавно в кремлевской больнице престарелая духовная попрошайка Дем'ян Бедный встретил меня и говорит: «Не знаю, забыл уже, за что я тогда обругал вашу "Землю". Но скажу вам — ни до ни после я такой картины уже не видел. Что это было за произведение подлинного большого искусства».

Я промолчал. Эта скотина своей «критикой» продажного хама, которая оседлала мою «Землю», привела меня на край могилы, отняла 10 лет жизни и надолго сделала меня несчастным, гонимым. Я чуть было тогда не последовал за великим поэтом.

14-IV-45

— Ви чому не в партії?
— В своєму серці я вмещаю всю партію і безпартійність всю, себто усе життя народу.
— Дві нагрузки?
— Одна. Проте доля моя значно трудніша. Блаженні обмежені серцем і волею, блаженні, хто почепив замки на таємничі двері своєї душі, на всі воріття, що ведуть до споглядання людської недоли і несправедливості. Блаженні, повісившиї шторки на віконця своїх зисіків³⁹⁴ і інших машин. Горе мені, я не такий. (В силу своей углублённости и сосредоточенности я лишен способности быстро повиноваться. Кроме того, я не люблю хранить тайн<ы>.)

— Ви проти партії?
— Ні, за.
— Абсолютно?
— Абсолютну достовірність я знаю одну.
— Що саме?
— Страждання.

— Вы почему не в партии?
— В своем сердце я вмещаю всю партию и всю беспартийность, то есть всю жизнь народа.
— Двойная нагрузка?
— Одна. Однако судьба моя значительно более тяжела. Блаженны ограниченные сердцем и волей, блаженны, кто нацепил замки на таинственные двери своей души, на все ворота, что ведут к созерцанию человеческого несчастья и несправедливости. Блаженны, повесившие шторки на окошки своих зисиков и других машин. Горе мне, я не такой. (В силу своей углубленности и сосредоточенности я лишен способности быстро повиноваться. Кроме того, я не люблю хранить тайн.)

— Вы против партии?
— Нет, за.
— Абсолютно?
— Абсолютную достоверность я знаю одну.
— Что именно?
— Страдание.

Как первый поэт революции В. Маяковский. Сочувствующий — это большое слово. Это больше и выше, чем просто член, это ничего не имеющий, ничем не вознаграждённый, без прав и преимуществ, без прислужничества, свободный всегда и во всём и преданный духом, мыслями и трудом всей своей жизни каменщик культуры социализма — вот кто я.

25-IV-45

— Не осуждайте, не гоните меня за оплакивание предков моих, моего отца.
Печальный, горестный мой крик был порожден мукой неизлечимой, казалось мне, раны, и ноги мои подогнулись (одно было время) под тяжестью моего сердца. Перед моими взорами проходили зловещие образы, сердце мое было отуманено последними слезами на последних родных нивах моей земли в незабываемое лето тысяча девятьсот сорок второго года. Поэтому гул урагана, гнавшего нас на восток, составил мрачный лейтмотив моей повести. Никогда не равнодушный, я оплакивал потерянную свободу моего народа. Меня пугала его судьба, ибо есть дни рабства, равные сотням лет.

Не поносите меня за мою книгу-битву. Не погребайте в пепле разрушенных городов и сожженных сёл моей родины и не порочьте меня шельмованием, ибо не трусость и неверие двигали моим сердцем, а боль и страх за возможную его гибель. Что может быть печальнее гибели народа?

Я счастлив, что я ошибался, и Украина снова свободна и враг бежит...

О, родина моя! Великая арена кровавых битв, о, дикое поле Европы. О, червонные маки Подолии под обманчивым голубым небом, воспетом поэтами и проклятом, пролившими кровь.

Розмова батька чи діда з синами офіцерами-льотчиками далечезних рейдів, що повернулися з війни.

— Розкажіть же, де ви були?

— Були скрізь. Літали над усією землею.

— Над чією?

— Над усією. Над цілою планетою.

— А. Планета. Знаю. І комету* бачив. Гуркотіла колись з великим хвостом. Віщувала Турецьку війну.

— Кидали бомби на землю. Планету.

— Тьху.

— Нищили ворогів на всьому світі.

— Ну, який же він, світ?

— Малий. Маленький, тату.

— Маленький, кажете. Як жалько мені вас...

— Така нудьга.

— Раніше світ великий був. Такий великий. Було, ідеш, ідеш до Кременчуга, а там же ще степи на Бесарабію. Великий був світ. Повний таємниць. І повний Краси. Виїдеш було в степ, о, степ широкий!.. і т. д. Широкий.

— А де загинув Владимир?

— В Мадридї**

— ***Десь за Одесою<?>

— Так³⁹⁵.

Разговор отца или деда с сыновьями офицерами-летчиками далеких рейдов, вернувшимися с войны.

— Расскажите же, где вы были?

— Были везде. Летали над всей землей.

— Над чьей?

— Над всей. Над целой планетой.

— А. Планета. Знаю. И комету видел. Грохотала когда-то с большим хвостом. Предвещала Турецкую войну.

— Бросали бомбы на землю. Планету.

— Тьфу.

— Уничтожали врагов во всем мире.

* Так в тексте.

** Зачеркнут вопросительный знак.

*** Зачеркнуто: Ага. Се вже в том<у>.

— Ну и какой же он, мир?

— Малый. Маленький, отец.

— Маленький, говорите. Как жалко мне вас...

— Такая скука.

— Раньше мир большой был. Такой большой. Бывало, идешь, идешь в Кременчуг, а там же еще степь на Бессарабию. Большой был мир. Полный тайн. И полный Красоты. Выедешь, бывало, в степь, о степь широкая!.. и т. д.*

— А где погиб Владимир?

— В Мадриде.

— Где-то за Одессой<?>

— Да.

Розгорнути тему природи і протиставлення** культури природі. Культура — се місто, електрика і т. д., відокремлення, боротьба з природою з усіма покажчиками інерції цієї боротьби.

Зневажливе ставлення до села, до пейзажу, до роботи на землі, до селянства, до колгоспу.

«Назад к природе!» — гасло. Дурниця!

Звідси містоманія.

Развернуть тему природы и противопоставления культуры природе. Культура — это город, электричество и т. д., отделение, борьба с природой со всеми указателями инерции этой борьбы.

Пренебрежительное отношение к селу, к пейзажу, к работе на земле, к крестьянству, к колхозу.

«Назад к природе!» — лозунг. Глупость!

Отсюда городомания.

— Ах, село! Дети. Боже мой, вы посмотрите, какие они грязные!

— Они счастливые. Поймите вы, что только грязные дети могут быть счастливыми.

Чистые дети — это уроды, это вредные выродки, которых я ненавижу. Чистые дети — это потенциальные враги общества. Презрение к патриархальному укладу. Тоска по патриархальному быту.

— Назад к патриархальности!? Так выходит?

— Нет, вперед к патриархальности, вперед к простоте, к природе, к гармонии.

Мир тесен. Да, мир тесен, отец. Мы совершили первородный грех — полетели. Рожденный ползать полетел.

— Ну?

— Приобретя крылья, человек уподобился дьяволу, а не ангелу. Мир тесен. Обывательское изобретение радио наполнило всех дураков мира планеты одинаковыми сведениями.

Радио:

— Люди наполняются ежедневно везде одинаковыми сведениями, как говном.

* Далее вписано карандашом: широкий.

** Далее зачеркнуто: себя при<роде>.

Написать о мире и человеке в двух планах: эпохи діда і моєї.

Світ великий, красивий, вічно повний новин і таємниць. От ся безмежність, неосажність світу більш, як се не дивно, улаштувала людину в ньому, аніж зараз, коли радіо-пропеллеро-стратосферо-телевізіо демони, що виплигнули з пляшки, отруїли людину, посеяли печаль і зло. Скільки зла!

Написать о мире и человеке в двух планах: эпохи деда и моей.

Мир великий, красивый, вечно полный новостей и тайн. Вся безграничность, необъятность мира, как это ни странно, устраивала человека в нем, не то, что сейчас, когда радио-пропеллеро-стратосферо-телевізіо демони, которые выпрыгнули из бутылки, отравили человека, посеяли печаль и зло. Сколько зла!

Истина есть знание существующего именно таким, каким оно существует.

Мать-природа снабдила наш народ такою кротостью и таким юмором, каких у других народов нет, [и] к каким другие народы приходят лишь посредством долгого процесса цивилизации с великим трудом.

Историческая судьба.

Историческое счастье прошло мимо!

І ось тут уже не памятаю. Не то пра, не то па — як розсердились, да як вцепились*.

Пригадую:

Основна риса характеру нашої сім'ї — насміхались над усім і, в першу чергу, один над одним і над самим собою. Ми любили сміятись, дразнити одне одного, сміялись у добрі і в горі, сміялися над владою, над богом і над чортом, мали велику любов і смак до смішного, дотепного, гострого. Дід, батько, мати, брати і сестри. Сліз нам випало, проте, в житті багато, більш, ніж сміху. І всі ми були добрі до людей.

Своєрідність гумору було нашою родинною і національною ознакою. Вона, а не ще інше, лежить і в основі мого так званого «державного злочину», що так звеселив геть-чисто всіх ворогів мого народу.

Я патріот Радянського Союзу і комуніст, хоча й недосконалий, проте в великій мірі вищий за добру половину гнобителів моїх.

5-VI-45

Вспоминаю:

Основная черта характера нашей семьи — насмеялись над всем и, в первую очередь, друг над другом и над самим собой. Мы любили смеяться, дразнить друг друга, смеялись в радости и в горе, смеялись над властью, над богом и над чертом, имели большую любовь и вкус к смешному, остроумному, острому. Дед, отец, мать, братья и сестры. Слез нам выпало, однако, в жизни гораздо больше, чем смеха. И все мы были добры к людям.

Своеобразие юмора было нашим семейным и национальным признаком. Он, а не что-то другое, лежит и в основе моего так называемого «государственного преступления», которое так развеселило всех подчистую врагов моего народа.

Я патриот Советского Союза и коммунист, хотя и несовершенный, однако в большой степени выше доброй половины притеснителей моих.

5-VI-45

«Нет ни одной цивилизации, которая бы зародилась и развилась бы без политической самостоятельности. Та же причина, которая препятствует развитию личностей

* И вот здесь уже не помню, не то пра, не то па — как рассердились, да как вцепились.

в состоянии рабства, препятствует и развитию народностей в состоянии политической зависимости, т. к. в обоих случаях индивидуальность, имеющая свои самостоятельные цели, обращается в служебное орудие, в средство для достижения чужих целей». Дан<илев>ский³⁹⁶.

Народ может быть велик в каждый данный момент только в одной области. Нет поэтов, есть генералы, маршалы.

Бывают эпохи художников, бывают и другие эпохи, которые производят людей умных и сильных, чрезвычайно мужественных*.

Но все же, чтобы быть художником, нужно иметь железное мужество.

У нас нет художников из-за недостатка мужества.

В нашей стране нет больше оригиналов.

Нет искусства войны.

Война не искусство уже хотя бы потому, что победа в ней часто случайна.

В то время, когда любое произведение любого искусства исключает случайность.

— Знаете, в искусстве войны...

— Я не знаю искусства войны. Я знаю тяжесть войны, ужас войны, позор войны, жестокость, мерзость и разорение войны! О каком искусстве войны вы говорите?

— Ну, это софистика.

— Это не софистика. Нет искусства войны! Позор войны! Может быть, вы это имеете в виду.

Кстати, за время войны у нас прибавилось толстых людей, и это при общем обнищании.

«Он осведомлялся только об убеждениях обвиняемых и судил только на этих уже основаниях, не допуская, что можно, не будучи злодеем, мыслить иначе, чем он сам.

Так как он полагал, что обладал истинной мудростью, в чем его ежедневно уверяли в потоках славословия, то своим противникам он примысливал только заблуждения и зло.

Ему приписывали все события, происходившие в стране, счастливые и несчастные, законы, нравы, победы, урожаи и даже смену времен года. Это было несправедливо, но он заслужил несправедливость: он имел неограниченную ничем власть над народом.

Человек теории, он признавал только массы и оказывался душевно скудным и беспощадным к отдельным личностям». Ан. Франс.

Его величество случай.

Мене спитала дружина наприкінці дня.

— Кого ти бачив сьогодні? З ким стрічавсь?

— Нікого. Ні з ким, — одповів я.

— А ти?

* Отмечено чертой: народ... мужественных.

— І я нікого.

Потім я довго думав. Повз мене пройшло за сей день кілька тисяч москочців. Потім я думав — а хто живе за стіною? Хто лежить в півметрі від мене за стіною? Хто наді мною, хто за другою стіною. Не знаю. Живемо як поліпи на кораловому рифі.

Меня спросила жена в конце дня.

— Кого ты видел сегодня? С кем встречался?

— Никого. Ни с кем, — ответил я.

— А ты?

— И я никого.

Потом я долго думал. Мимо меня прошло за сегодняшний день несколько тысяч москвичей. Потом я думал — а кто живет за стеной? Кто лежит в полуметре от меня за стеной? Кто надо мной, кто за другой стеной. Не знаю. Живем, как полипы на коралловом рифе.

Не любил шуток за недостатком внутренней радости.

Она была общительна благодаря богатству своего тела и недостатку внутренней жизни.

О благодарных потомках. Чепуха. Мы тоже потомки своих предков.

Як ми наругалися над їх життям, трудами, надіями. Як поруйнували їх святині*.

Чого тільки не придумали за останні два десятки років, аби викликати серед людей ретельність, самолюбство, честолюбство. Почесні звання, ордена, медалі, значки, своєрідний почесний** загін слави, встановлений для суспільства трудяк і бідних мучеників, швидко слідували один за одним. Нарешті, коли вже не вистачало й сього, а потреба виросла здавалось до неба, канцелярії і департаменти духовних продуктів, своєрідні лабораторії слави і її науково-дослідчі інститути винайшли особливу приправу — особливий перець. Почались премії, дважди-геройства, почався рекрутський набір в академіки, лауреати, народні нещасних художників, без їх відома. Обсажування їми сотень непотрібних комісій, що однімають у них весь час, заважаючи творити і знати собі ціну і своїм творам, справжню, а не умовно кон'юнктуру.

Звідси друкування недоношених голих ідей, що вилізли з їхніх мізків, що їх породили, ще голими голоцуцьками, ще тільки почавшими формуватися.

Звідси дифірамби в пресі художнім недоноскам на глум, на відчай. Не слідує змішувати се з буржуазно-капіталістичною біржею ідей. Се не біржа ідей. Се хай буде не спекуляція, се дух кон'юктури.

Чего только не придумали за последние два десятка лет, чтобы воспитать в людях исполнительность, самолюбие, честолюбие. Почетные звания, ордена, медали, значки, своеобразный почетный отряд славы, установленный для общества трудяг и бедных мучеников, быстро следовали друг за другом. Наконец, когда уже не хватало и этого, а потребность возросла, казалось, до небес, канцелярии и департаменты духовных продуктов, своеобразные лаборатории славы, и ее научно-исследовательские институты изобрели особенную приправу — особенный перец. Начались премии, дважды-геройства, начался рекрутский набор в академики, лауреаты, народные несчастных художников, без их ведома. Обсаживание ими сотен

* Как мы наругались над их жизнью, трудами, надеждами. Как разрушили их святыни.

** Далее два слова зачеркнуто.

ненужных комиссий, которые отбирают у них все время, мешая творить и знать настоящую, а не условно конъюнктурную, цену себе и своим произведениям.

Отсюда печатание недоношенных голых идей, которые вылезли из породивших их мозгов еще голопузыми, еще только начав формироваться.

Отсюда дифирамбы в прессе художественным недоноскам на насмешки, на отчаяние. Не следует смешивать это с буржуазно-капиталистической биржей идей. Это не биржа идей. Пусть это будет не спекуляция, это дух конъюнктуры.

Трудно было писателю (Нилину³⁹⁷) излагать свои мысли. Не было в мыслях ни ясности, ни веса, не то, что творения. Писатель начал сбиваться, экать, нукать:

— Ну, ну, ну! Я сказал, что я не придумал всех деталей. Я хочу ну, ну! показать в своем сочинении (где это?) решить вот такую вот задачу — ну, ну, ну! — единства противоположностей, показать, что нельзя резать купоны... После войны мы обязаны жить еще лучше и еще больше работать, ну, ну, все пожалуй.

На заседании Сценарной студии. Июнь 45

— Нет, еще немножко. Эти мысли пришли мне в голову недавно, дней пять назад. Теперь все.

Директор студии Еремин³⁹⁸:

— Так, товарищи, ясно? Приступим к обсуждению.

Сьогодні, в суботу 30–VI–45³⁹⁹, сталася велика подія в житті мого народу. Уперше за тисячу літ, за всю свою нещасливу історію об'єднався він в єдину сем'ю. Нема на світі другого народу з такою безмірно жажливою долею. Нема і не було в Європі великого пасинка другого, що так би був зневажений в усіх своїх правах в угоду підлих кон'юктур.

Сповнилась мрія століть. Сповнилась і моя мрія, мрія мого красивого Кравчини⁴⁰⁰. Благословенна будь, моя многотрадальна земле. Щастя тобі, доле. Дай розуму й сумління керівникам твоїм. Благословенний будь, народе мій ласкавий, добрий, будь сильний, терпеливий.

Пом'яни мене, мученика і сироту на чужині. Не презри моїх сліз, коли плакав я над твоєю долею в страшні часи німецької неволі. І коли топтатимуть перед тобою ім'я моє мале, якщо се буде треба на щось нечистим злим людям, не одкинь мене і дай мені вмерти на своїй землі, що дала мені хліб і серце, любов і звичаї твої, і радість творчості, і труд, і велику печаль, і страждання.

Сегодня, в субботу 30-VI-45, случилось большое событие в жизни моего народа. В первый раз за тысячу лет, за всю свою несчастливую историю объединился он в одну семью. Нет в мире второго народа с такой безмерно ужасной судьбой. Нет и не было в Европе большего пасынка второго, чтобы так был унижен во всех своих правах в пользу подлых конъюктур.

Исполнилась мечта веков. Исполнилась и моя мечта, мечта моего красивого Кравчины. Благословенна будь, моя многотрадальная земля. Счастья тебе, судьба. Дай ума и совести руководителям твоим. Благословен будь, народ мой ласковый, хороший, будь силен и терпелив.

Помяни меня, мученика и сироту на чужбине. Не презри моих слез, когда плакал я над твоей судьбой в страшные времена немецкой неволи. И когда будут топтать перед тобой имя мое малое, если так будет нужно зачем-то нечистым злым людям, не отринь меня и дай мне умереть на своей земле, которая дала мне хлеб и сердце, любовь и обычаи твои, и радость творчества, и труд, и большую печаль, и страдание.

Москва. Дощ. Болить серце і дзвенить високим безупинним дзвоном в голові. Сижу біля вікна, один самотній і хочеться мені зібрати останні сили і поплинуть на Україну.

Сьогодні об'єдналися українські землі. Ніхто мене за цілий день не поздоровив, не привітав, неначе зовсім і не сталося нічого, неначе се була звичайна ілюстрація газетна, і я нікого не вітав, бо нікого мені було вітати. Я один за межами України моєї землі, за любов до якої мені мало не одрізали голову, предавши остракізму, великі вожді і малі їх слуги українські, недобитки убогі в великих і менших чинах.

Лечу. Невисоко уже лечу. Пооббивались крила уяви. Склероз вже заморозив голову мою. І душа моя сива летить, черкаючи землі, важко, мов підбитий хижачками лебідь. Пролітаю спалений Чернігів, землю дідів-прадідів моїх, де згоріло моє історичне мистецтво. Київ...

Над Дніпром. Виринають з землі підо мною старовинне Братство, Михайлівський монастир, Лавра, Микольське бароко, Межигірський спас — знищені тисячолітні витвори мого народу. Дніпро, Дністер. Горинь — ріка козацька, Збруч кривавий, Черемош і Карпати, і Львів, і невідомий Ужгород. Села побиті і села живі. Люде побиті і люде живі. Пролітаю над майданами, над порожніми церквами, заглядаю в вікна, шукаю радість на великомученій своїй і не своїй землі, шукаю і підслуховую її не на урочистих зборах, куди мені не можна залітати. Шукаю по домівках нерозкішних, по хатах, по «жилкопах» і по інших многих вольних і невольних «населених пунктах». Не помічаю, що йде дощ, шукаю радість на своїй скривавленій землі. І хочеться мені ридати од щастя й болю і кажеється мені, що то не дощ іде весь день, а небо плаче зі мною од жалю і од моїх скорбот отут, на самоті, біля московського мого вікна.

30-VI

Москва. Дождь. Болит сердце и звенит высоким беспрестанным звоном в голове. Сижу у окна, одинешенек, и хочется мне собрать последние силы и полететь на Украину. Сегодня объединились украинские земли. Никто меня за целый день не поздравил, не поприветствовал, будто бы совсем и не случилось ничего, будто бы это была обычная иллюстрация газетная, и я никого не приветствовал, потому что некого мне было приветствовать. Я один за пределами Украины моей земли, за любовь к которой мне чуть не отрезали голову, предавая остракизму, великие вожди и малые их слуги, украинские недобитки, убогие в больших и малых чинах.

Лечу. Невысоко уже лечу. Поотбивались крылья воображения. Склероз уже заморозил мою голову. И душа моя седая летит, касаясь земли, тяжело, как подбитый хищниками лебедь. Пролетаю сожженный Чернигов, землю дедов-прадедов моих, где сгорело мое историческое искусство. Киев...

Над Днепром. Выныривают из земли подо мной старинное Братство, Михайловский монастырь, Лавра, Никольское барокко, Межигорский спас — уничтожены тысячелетние творения моего народа. Днепр, Днестр. Горынь — река казацкая, Збруч кровавый, Черемош и Карпаты, и Львов, и неизвестный Ужгород. Села убитые и села живые. Люди убитые и люди живые. Пролетаю над площадями, над пустыми церквями, заглядываю в окна, ищу радость на своей и не своей земле-великомученице, ищу и подслушиваю ее не на торжественных собраниях, куда мне нельзя залетать. Ищу в домах не роскошных, в хатах, в «жилкопах» и во многих других вольных и невольных «населенных пунктах». Не замечаю, что идет дождь, ищу радость на своей окровавленной земле. И хочется мне рыдать от счастья и боли, и кажется мне, что то не дождь идет весь день, а небо плачет со мной от жалости и от моих скорбей здесь, в одиночестве, у московского моего окна.

30-VI

Об'єдналися усі українські землі. Буде єдине стадо і єдин пастир. Усі тепера будемо однакі. Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будем

зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші від нас. Галичани не будуть боятися нас за те, що ми великі і жорсткосердні несамостоятельні люде, не європейські й не азійські, отдельні, як казав той дядько. Узнаємо Закарпатську Україну, про яку у нас не було написано ні однієї книжечки, ні одного малюночка, ні одної висточки. Жили ми поруч тисячу літ, не сказавши один одному слова, ми, принаймні, «великі» українці. Одягнемо прекрасну Буковину, мальовничу слов'янку, в церабкопівський бушлат, землястий пацюкового покрою, вишлемо мягкосердечне і сльозливе, обвинуватимем покараних і вишлем до Сибіру, і будемо тихенько ненавидіти одне одного і топити, перевиконуючи план при всякій нагоді! І буде нас багато знову, як ніколи, по горах, по долинах, ой буде нас, брати мої, по чужих далеких східних країнах.

30-VI

Объединились все украинские земли. Будет одно стадо и один пастырь. Все теперь будем одинаковые. Не будем уже ни польским быдлом, ни румынским, ни чешско-венгерским. Не будем презирать галичан за то, что они лучше и культурнее, чем мы. Галичане не будут бояться нас за то, что мы большие и жестокосердные несамостоятельные люди, не европейские и не азиатские, отдельные, как говорил тот дядько. Узнаем Закарпатскую Украину, о которой у нас не была написано ни одной книжечки, ни одного рисуночка, ни одной весточки. Жили мы рядом тысячу лет, не сказав друг другу ни слова, мы, по меньшей мере, «великие» украинцы. Оденем прекрасную Буковину, живописную славянку, в этот церабкооповский бушлат, землястый, крысиного покроя, вышлем мягкосердечное и слезливое, обвиним наказанных и вышлем в Сибирь, и будем тихонько ненавидеть друг друга и топить, перевыполняя план при всякой возможности! И будет нас много опять, как никогда по горам по долам, ой будет нас, братья мои, по чужим далеким восточным украинам.

30-VI

Вихвалявся, як легко і приємно йому вбивати людину, коли вона ворог.

— Нічого не стоїть. Скільки завгодно. Одного націоналіста я повісив униз головою, і палив на повільному вогні, і різав з нього шмаття м'яса.

Я трохи не спитав його: і жарив теє шмаття, і глитав?..

— А він, гадюка, — очі героя засвітилися жорстоким огнем, і великий його рот схожий на щілину, з білими губами заходив ходором, — а він, гадюка, так і вмер, кричучи «слався Україна». От гадина. Скільки я їх перемучив!

Я побачив, що йому скучно на вищих партійних курсах, де він зараз вчиться. Йому хочеться мучити. Звір покоштував м'яса і понюхав отруйного пару крові. І кров кличе убогу його двоногу душу.

Ні, не стануть люде кращими ніколи.

Хвастался, як легко і приємно йому убивать человека, когда он враг.

— Ничего не стоит. Сколько угодно. Одного националиста я повесил вниз головой и жарил на медленном огне, и вырезал из него куски мяса.

Я чуть не спросил его: и жарил те куски, и глотал?..

— А он, гадюка, — глаза героя засветились жестоким огнем, и большой его рот, похожий на щель, с белыми губами, заходил ходуном, — а он, гадюка, так и умер крича: «славься, Украина». Вот гадина. Сколько я их перемучил!

Я увидел, что ему скучно на высших партийных курсах, где он сейчас учится. Ему хочется мучить. Зверь попробовал мяса и понюхал ядовитого пара крови. И кровь зовет убогую его двуногую душу.

Нет, не станут люди лучше никогда.

Я кінорежисер. За все своє творче життя я не бачив ні одної своєї картини в хорошому кінотеатрі на хорошому справжньому екрані, видрукуваною на хорошій плівці кваліфікованими лаборантами.

Кінотеатри жалюгідні, екрани подібні до поштових марок, маленькі, як правило, скрізь, і нікому в голову не приходять, що екрани можуть бути великими, і враження від картини зовсім іншим — величним і прекрасним. Звук аморальний, і аморальна обробка плівки, брудної, з миготінням «бриліантов», засвічена і вбога. На мене наводив завжди гнітючий сум при одній лише думці про перегляд картини. Вона скрізь і завжди була гіршою, ніж я уявляв її і творив. І се було одним з нещасть мого життя. Я був мученик в результатах своєї творчості. Я ні разу не мав насолоди, навіть спокою од споглядання результатів своєї безмірно тяжкої і складної праці. І чим далі, тим все більш переконуюсь я, що 20 років кращого свого життя потратив я марно. Що б я міг створити!

4-VII

Я кинорежиссер. За всю свою творческую жизнь я не видел ни одной своей картины в хорошем кинотеатре на хорошем настоящем экране, напечатанной на хорошей пленке квалифицированными лаборантами.

Кинотеатры жалки, экраны, как почтовые марки, маленькие, как правило, везде, и никому в голову не приходит, что экраны могут быть большими, и впечатление от картины совсем другим — величественным и прекрасным. Звук аморален и аморальна обробка плівки, грязной, с миганием «бриллиантов», засвеченная и убогая. На меня находила всегда гнетущая тоска при одной лишь мысли о просмотре картины. Она везде и всегда была хуже, чем я представлял ее и творил. И это было одно из несчастий моей жизни. Я был мученик по результатам своего творчества. Я ни разу не имел наслаждения, даже покоя от созерцания результатов своего безмерно тяжелого и сложного труда. И чем дальше, тем все более убеждаюсь я, что 20 лет лучшей своей жизни потратил я напрасно. Что бы я мог создать!

4-VII

11-VII-45

Сьогодні був у комітеті у Большакова. Довідався, що на моє місце художнього керівника Київської студії (Української кінематографії) Хрущов призначив бездарного чергового гастролера, вижитого з Москви, М. Д<онсько>го⁴⁰¹. Таким чином, правда знову запанувала на Україні: кінематографія в вірних єврейських руках, і «націоналізму» українського бояться нічого. З українським «націоналізмом» покінчено. Бувші мої друзі по мистецтву зараз, треба думати, радіють. План ненависті щодо моєї особи і дискредитації перевиконано. Хтось може одержить орден Богдана Хмельницького, створеного за моєю ініціативою і пропозицією. «Вы будете работать в Москве. Я не советую вам ехать на Украину. Вам не надо туда ехать. Вас так там везде проработали, что нужно время или перемена обстоятельств. Очень постарались ваши бывшие друзья», — говорив мені Большаков. Я сидів, похилившись од тягару свого серця. Печаль зв'ялила мене одразу так вельми, так боляче, що я не міг промовити слова. Я думав, дивлячись на нього: «Що се? Невже прикрита форма заслання?» Я сказав йому:

— Я знаю, що до мене краще ставляться в Москві, знаю, що <о>творено зі мною на Україні, і коли б я був звичайним виконавцем сценаріїв і постановником режисером, було б мені півбіді. Але зараз у мене інший інтерес. Я хочу писати, я хочу жити і мушу жити серед свого народу, і особливо зараз, коли сповнилась моя мрія — об'єднання українського народу.

Невже я не можу жити на Україні? Хто мене вигнав, кому стояв я на дорозі, чого зрадів великий ген<ераліссим>ус, що саме так сталося зі мною??? Важко мені жити. Нащо мені жити? Дивитися роками, як закопують мене живого в землю? Спостерігати, як обходять мене і чураються свої люди? Як замовчують моє існування і ненавидять ім'я моє, керовані великим генієм людства Микитою Хрущовим, що проявив у відношенні до мене саму низькопробну нечесність маленької людини?

Доле, пошли мені силу. Дай мені мужність проливати на чужині кров мого серця, як благотворну росу, і усміхатися крізь сльози. Не спустош моєї душі. Дай простити усіх. Піднеси мій дух до високості прощення всіх отут, на чужині. Щоб не впав я у відчай, щоб не прокляв нікого, ні за що, щоб до самої своєї смерті проніс ніжну палку любов до найдорожчої в світі моєї батьківщини, до народу. Не одними в мене творчості, все інше одними, моя українська доле.

11-VII-45

Сегодня был в комитете у Большакова. Узнал, что на мое место художественного руководителя Киевской студии (Украинской кинематографии) Хрущев назначил бездарного дежурного гастролера, выжитого из Москвы, М. Д<онско>го. Таким образом, правда опять воцарилась на Украине: кинематография в верных еврейских руках, и «национализма» украинского бояться нечего. С украинским «национализмом» покончено. Былые мои друзья по искусству сейчас, надо думать, радуются. План ненависти относительно моей персоны по ее дискредитации перевыполнен. Кто-то, может, получит орден Богдана Хмельницкого, созданного по моей инициативе и предложению. «Вы будете работать в Москве. Я не советую вам ехать на Украину. Вам не надо туда ехать. Вас так там везде проработали, что нужно время или перемена обстоятельств. Очень постарались ваши бывшие друзья», — говорил мне Большаков. Я сидел, склонившись под тяжестью своего сердца. Печаль охватила меня сразу так сильно, так больно, что я не мог сказать ни слова. Я думал, глядя на него: «Что это? Неужели скрытая форма ссылки?» Я сказал ему:

— Я знаю, что ко мне лучше относятся в Москве, знаю, что сделано со мной на Украине, и если бы я был обычным исполнителем сценариев и режиссером-постановщиком, было бы мне полбеды. Но сейчас у меня другой интерес. Я хочу писать, я хочу жить и должен жить среди своего народа, и особенно в настоящий момент, когда исполнилась моя мечта — объединение украинского народа.

Неужели я не могу жить на Украине? Кто меня выгнал, у кого стоял я на дороге, чему обрадовался великий ген<ераліссим>ус, что это стряслось именно со мной??? Тяжко мне жить. Зачем мне жить? Смотреть годами, как закапывают меня, живого, в землю? Наблюдать, как обходят меня и чураются свои люди? Как замалчивают мое существование и ненавидят имя мое, управляемые великим гением человечества Никитой Хрущевым, который проявил в отношении меня самую низкопробную нечестность маленького человека?

Судьба, пошли мне сил. Дай мне мужество проливать на чужбине кровь моего сердца, как благотворную росу, и улыбаться сквозь слезы. Не спустоши мою душу. Дай простить всех. Подними мой дух к высоте прощения всех здесь, на чужбине. Чтобы не впал я в отчаяние, чтобы не проклял никого, ни за что, чтобы до самой своей смерти пронес нежную пылкую любовь к самой дорогой в мире моей родине, к народу. Не отними у меня творчества, все другое отними, моя украинская доля.

Чим допоміг мені в творчості хоч один український державний чи партійний діяч? Що порадив розумне і змістовне? На що вказав? Чим натхнув? Яку подав ідею? Пораду? Нічим, ніколи, ніяк.

Хоч хто-небудь, знаючи, що я можу писати для театру, подав мені пропозицію? Ні.

Допоміг мені матеріялами історичними, політичними і т. д. для створення великого наснаження твору? Ні.

Інтересувався моїм життям, здоров'ям хоч коли-небудь, моїми творчими планами? Ніколи ні разу ніхто. Один лише раз, коли десь на фабричних зборах заявив я, що хочу

вмерти, прислали до мене молодого лакея узнати, чому саме я забажав умерти і чому я прилюдно про се заявляю.

Коли б люде, яким я клявся чверть століття в вірності, були людьми, а не мотлохом людським, багато навколо мене можна би було створити добра, людей можна було виховати, виростити, і творів склав би я багато більше. Житіє моє скорботне.

17-VII-45

Чем помог мне в творчестве хоть один украинский государственный или партийный деятель? Что посоветовал умное и содержательное? На что указал? Чем вдохновил? Какую подал идею? Совет? Ничем, никогда, никак.

Хотя бы кто-нибудь, зная, что я могу писать для театра, сделал мне предложение? Нет.

Помог мне материалами историческими, политическими и т. д. для создания большого вдохновенного произведения? Нет.

Интересовался моей жизнью, здоровьем хоть когда-нибудь, моими творческими планами? Никогда ни разу никто. Один лишь раз, когда где-то на фабричном собрании заявил я, что хочу умереть, прислали ко мне молодого лакея узнать, почему именно я пожелал умереть и почему я публично об этом заявляю.

Если бы люди, которым я клялся четверть века в верности, были людьми, а не хламом человеческим, много вокруг меня можно бы было создать добра, людей можно было воспитать, вырастить, и творений создал бы я много больше. Житие мое скорбное.

17-VII-45

Читав «Повість полум'яних літ» на сценарній студії⁴⁰². Таким чином, у мене сьогодні знаменний день. «Повість» на них справила велике враження, але що вони могли мені сказати? По-перше, вона не влізла в них. По-друге, Еремін боїться її й мене, Ром⁴⁰³ ненавидить, інші безсловесні. Юзовський⁴⁰⁴, здається, по-справжньому захоплений нею, і Жора Мдивані⁴⁰⁵.

Яка буде доля «Повісті» не знаю. Може, попаду з «огня» в «полум'я», може ні, всі ми ходимо під одним богом, всі в його власті. Читаючи, помітив, як багато ще треба над нею працювати і помітив ще своє невміння все ж таки писати. Трудно писати. Трудно викласти душу, безмежно трудно бути точним і ясним. Недостача слів, образів раптом забивається навалюю многослів'я, епітети лізуть скрізь, як комарі, і ні видавити їх, ні прогнати. Мова одноманітна. Дія надмірна. Недостаток ерудиції затулив гіперболами. Довго ще треба вчитися.

17-VII-45

Читал «Повесть пламенных лет» на сценарной студии. Таким образом, у меня сегодня знаменательный день. «Повесть» на них произвела большое впечатление, но что они могли мне сказать? Во-первых, она не влезла в них. Во-вторых, Еремин боится ее и меня, Ромм ненавидит, другие бессловесны. Юзовский, кажется, по-настоящему увлечен ею, и Жора Мдивани.

Какова будет судьба «Повести», не знаю. Может, попаду из «огня» да в «полюмя», может, нет, все мы ходим под одним богом, все в его власти. Читая, заметил, как много еще нужно над ней работать, и заметил еще свое неумение все же писать. Трудно писать. Трудно излить душу, безгранично трудно быть точным и ясным. Недостаток слов, образов вдруг забивается нашествием многословия, эпитеты лезут везде, как комары, и ни выдавить их, ни прогнать. Язык однообразен. Действие избыточно. Недостаток эрудиции заслонил гиперболами. Долго еще нужно учиться.

17-VII-45

Глубокоуважаемый такой-то,

В результате Вашего любезного разрешения, мне предложили, несомненно по ошибке, подержанную некрасивую машину. Я ее не принял вследствие сильного огорчения, которого я не мог в себе подавить. Меня так же расстраивает созерцание плохих машин и пользование ими, как Вас плохие фильмы или сценарии. Ежедневное созерцание некрасивого для меня вредно. Оно уводит меня от возвышенного^{*}, внушает мне уныние и мешают творить красоту, над созданием которой я должен трудиться ежедневно в силу моей профессии. Поэтому я буду лучше ходить тихо пешком, провожая глазами только те машины, созерцание которых доставит мне сорадование их благородным владельцам.

21-VII

Заслуженный деятель искусств УССР

такой-то

Проект листа оказався передчасним. Не продали й старої. Просто одмовили**

Я був учора на Параді Перемоги на «Красній Площаді»⁴⁰⁶. Перед великим мавзолеєм стояло військо і народ. Мій любий маршал Жуков прочитав урочисту і грізну промову перемоги. Коли згадав він про тих, що пали в боях в величезних, незнаних в історії кількостях, я зняв голівне вбрання. Ішов дощ. Оглянувшись, я помітив, що шапки більш ніхто не зняв. Не було ні павзи, ні траурного маршу, ні мовчання. Було сказано ніби між іншим дві чи одна фраза. Тридцять, якщо не сорок мільйонів жертв і героїв, ніби провалились в землю, або й зовсім не жили, про них згадали, як про поняття. Мені стало сумно, і я вже далі не інтересувався нічим. Перед мавзолеєм проходили солдати, генерали, несли німецькі рябі прапори, немов загіджені птицями, вели собак, танки їхали, гармати, одна другої більша і грізніша. Мені було жалько убитих, героїв, мучеників, жертв. Вони лежали в землі, безсловесні. Перед величчю їх пам'яті, перед кров'ю і муками не стала площа на коліна, не замислилась, не зітхнула, не зняла шапки. Мабуть, так і треба. Чи, може, ні? Бо чого ж плакала весь день природа? Чого лилися з неба слези? Невже віщували живим?

24-VII

Я был вчера на Параде Победы на «Красной Площади». Перед великим мавзолеем стояло войско и народ. Мой любимый маршал Жуков прочитал торжественную и грозную речь победы. Когда вспомнил он о тех, что пали в боях в огромных, невиданных в истории количествах, я снял головной убор. Шел дождь. Оглянувшись, я заметил, что шапки больше никто не снял. Не было ни паузы, ни траурного марша, ни молчания. Было сказано как бы между прочим одна или две фразы. Тридцать, если не сорок миллионов жертв и героев будто провалились в землю, или и вовсе не жили, о них вспомнили, как о понятии. Мне стало грустно, и я уже дальше не интересовался ничем. Перед мавзолеем проходили солдаты, генералы, несли немецкие рябые флаги, словно загаженные птицами, вели собак, танки ехали, пушки, одна другой больше и грознее. Мне было жаль убитых, героев, мучеников, жертв. Они лежали в земле, бессловесные. Перед величием их памяти, перед кровью и муками не стала площадь на колени, не задумалась, не вздохнула, не сняла шапку. Наверное, так и нужно. Или, может, нет? Иначе от чего же плакала весь день природа? Отчего лились с неба слезы? Неужели предупреждали живых?

24-VII

* Далее слово зачеркнуто.

** Проект письма оказался преждевременным. Не продали и старой. Просто отказали.

Уже тиждень минає, як не встаю з ліжка хворий на дезинтерію. Ослабло серце і виснажився весь організм. Великий смуток заповнив мою душу. Самотність душить мене, не покидаючи ні вдень, ні вночі. Замкнулося навколо мене мертво коло вороже. Як вийду я з нього? І чи вийду? Де візьму сили? Пам'ятаю: колись не раз казав мені Бажан, лежачи роками сонний на дивані: «Де в тобі, Сашко, береться стільки енергії, я дивуюся. Скільки в тобі сили, напору, волі!» Була сила, була воля. Все було. Не було тільки думки, що один з нас продасть другого, як Іуда, за тепле місце, за кар'єру. Не снилося, що диван перетвориться в міністерське крісло для одного, а для другого сила, енергія, працездатність і прямота стане великим нещастям. Чую, що Бажан став моїм ворогом. А нема лютішого ворога, як бувший друг. Я нічого не бачу для себе доброго в майбутньому. Вони не хочуть, щоб я жив на Україні. Їм соромно і страшно мене. Тому вони ненавидять мене.

26-VII-45

Уже неделя проходит, как не встаю с кровати больной дезинтерией. Ослабло сердце и истощился весь организм. Огромная печаль заполонила мою душу. Одиночество душит меня, не покидая ни днем, ни ночью. Замкнулся вокруг меня мертвый враждебный круг. Как выйду я из него? И выйду ли? Где возьму силы? Помню: когда-то не раз говорил мне Бажан, лежа годами сонный на диване: «Откуда в тебе, Сашка, берется столько энергии, я удивляюсь. Сколько в тебе силы, напора, воли!» Была сила, была воля. Все было. Не было только мысли, что один из нас продаст другого, как Иуда, за теплое место, за карьеру. Не снилось, что диван превратится в министерское кресло для одного, а для другого сила, энергия, работоспособность и прямота станут большим несчастьем. Чувствую, что Бажан стал моим врагом. А нет более свирепого врага, чем бывший друг. Я ничего не вижу для себя хорошего в будущем. Они не хотят, чтобы я жил на Украине. Им стыдно и страшно меня. Поэтому они ненавидят меня.

26-VII-45

Господи, який важкий і неприємний сьогодні в мене день. Коли б мені вмерти якось, або хоч так найти спокій. Горський розповідав мені про свою бесіду з Большаковим. А в зв'язку з цим виникла знову Україна, Хрущов, Марк Донской — вся ненависть і ворожість, що впала на мою нещасливу долю. Пригадав усю травлю, що знав її довгі роки на своїй і не своїй землі, всю дурість і зло, і уявив собі, що жде мене там зараз. І мені не хочеться їхати на Україну. Мені не буде там життя. Що ж мені робити, що діяти, як жити? Товаришу мій Сталін, коли б Ви були навіть богом, я й тоді не повірив би Вам, що я націоналіст, якого треба плямувати й тримати в чорнім тілі. Коли немає ненависті принципової, і зневаги нема, і недобррозичливості ні до одного народу в світі, ні до його долі, ні до його щастя, ні гідності, ні добробуту, невже любов до свого народу є націоналізм? Чи націоналізм в непотаканні глупостям людей чиновних, холодних діляг, чи в невмінні художника стримати сльози, коли народу боляче? Нащо обернули Ви моє життя на муку? Для чого одняли в мене радість? Розтоптали чоботом моє ім'я?

Проте, я прощаю Вас. Бо я є частина народу. Я все-таки більше за Вас. Буваючи вельми малим, прощаю Вам малість вашу і зло, бо й Ви недосконалі, як би не молились вам люде. Бог є. Але ім'я йому — випадок.

27-VII-45

Господи, какой тяжелый и неприятный сегодня у меня день. Вот бы мне умереть как-то, чтобы хоть так найти покой. Горский рассказывал мне о своей беседе с Большаковым. А в этой связи возникла опять

Украина, Хрущев, Марк Донской — вся ненависть и враждебность, которая упала на мою несчастливую судьбу. Вспомнил всю травлю, которую знал долгие годы на своей и не своей земле, всю глупость и зло, и представил себе, что ждет меня там сейчас. И мне не хочется ехать на Украину. Мне не будет там жизни. Что же мне делать, что предпринять, как жить? Товарищ мой Сталин, если бы Вы были даже богом, я и тогда не поверил бы Вам, что я националист, которого нужно пятнать и держать в черном теле. Когда нет ненависти принципиальной и пренебрежения нет, и недоброжелательности ни к одному народу в мире, ни к его судьбе, ни к его счастью, ни достоинству, ни благосостоянию, неужели любовь к своему народу является национализмом? Или национализм в непотакании глупостям людей чиновных, холодных делег, или в неумении художника сдерживать слезы, когда народу больно? Зачем превратили Вы мою жизнь в муку? Для чего отняли у меня радость? Растоптали сапогом мое имя?

Однако я прощаю Вас. Потому что я являюсь частью народа. Я все-таки больше Вас. Будучи ничтожно малым, прощаю Вам малость Вашу и зло, потому что и Вы несовершенны, как бы ни молились Вам люди. Бог есть. Но имя ему — случай.

27-VII-45

Щастя йому, доле.

Сьогодні кликали мене в Союз письменників на мітинг з приводу нагороди т. Сталіна орденом «Победа» і новим найвищим титулом генералісимуса⁴⁰⁷. Не пішов, бо боліло дуже серце і кружилось у голові. Лежав. А в думках побажав йому найбільшого щастя і довгих літ у новому найвищому званні. Я, правда, не люблю воєнного звання. І саме ім'я Сталін у багатораз є більше, і славніше, й вище за любе звання, чи зірку, чи медаль. Треба думати, що так схотілося маршалам і генералам, аби великий вождь наш, що проявив у світову війну найбільше розуму, талану і хитрощів, і вміння, проливши неймовірну кількість крові, збить з пантелику цілий світ, перелякати його, падлюку, не дати йому спокою, знищити дурноголових німців з їх гитлером, неповноцінним малярем бездарним⁴⁰⁸, щоб він мав особливий найпишніший титул, якому заздрили б і перед яким тремтіли б найбільші царедворці й генерали світу цілі століття.

А для мене нехай лишиться одне велике ім'я Сталін... «Серце моє трудне, чого ти болиш?»

28-VII-45

Благоприятствуй ему, судьба.

Сегодня звали меня в Союз писателей на митинг по поводу награды т. Сталина орденом «Победа» и новым наивысшим титулом генералиссимуса. Не пошел, потому что болело очень сердце и кружилась голова. Лежал. А мысленно пожелал ему большого счастья и долгих лет в новом наивысшем звании. Я, правда, не люблю воєнного звання. И само имя Сталин многократно больше и славнее, и выше любого звання, звезды или медали. Нужно думать, что так захотелось маршалам и генералам, чтобы великий вождь наш, что, проявив в мировую войну больше всего ума, смекалки и хитрости, и умения, пролив невероятное количество крови, сбил с толку целый мир, перепугал его, подлюгу, не дал ему покоя, уничтожил глупых немцев с их гитлером, неполноценным маляром бездарным, чтобы он имел особенно пышный титул, которому завидовали бы и перед которым дрожали бы величайшие царедворцы и генералы мира целые века.

А для меня пусть останется одно большое имя Сталин... «Сердце мое трудное, чего ты болиш?»

28-VII-45

Марія: — Генералом?

Ганна: — Чи героєм. Хіба я те знаю.

Марія: — Иди. Біжи тихо, щоб не впасти.

Г.*

Мария: — Генералом?

Анна: — Или героем. Разве я это знаю.

Мария: — Иди. Беги тихо, чтобы не упасть.

А.

Сьогодні на іменини моєї Юлії посходяться гості — Шкловський, Віра Строева⁴⁰⁹, Есфірь⁴¹⁰, Халіпови⁴¹¹. І знову здається мені цілий день, що я в неволі, і туга не покидає мене. Тісно мені, важко. Пролетів думками по Україні од рідного дитинячого мого Сейма, од Десни до Дунаю, і до Буковини, і ні один голос звідти не гукнув до мене. Волею злою недобрим людей став я окремих. Я мушу творити й боротися окремо в духовному голоді без землі, яку в мене одняли многосотлітні гайдуки. Творити й боротися. Але хіба вистачить життя одного на сі дві роботи. Для сього треба жити дважди. А я доживаю останній свій десяток літ. Мовчать Микитини лакеї, набиндючившись, чи п'ючи фатальну горілку, чекаючи, як ворони в степу, на мою смерть. Шевченку було легше на засланні. До нього долітали птиці. Навколо мене пусто. Все вимерло, замовкло. Вся Україна. Невже я вмер уже? Невже мене нема? Невже любов моя до людства, до України, і вся моя робота умерла теж і всіма забута, як забули всі дніпропетровці ім'я Петровського, музейного дрібненького службовця, що був за старосту колись⁴¹² і ім'я городу подарував своє? І все життя. Подарував і носив кайдани.

29-VII-45

Сегодня на именины моей Юлии сойдутся гости — Шкловский, Вера Строева, Эсфирь, Халиповы. И опять кажется мне целый день, что я в неволе, и тоска не покидает меня. Тесно мне, тяжело. Пролетел мыслями по Украине от родного детского моего Сейма, от Десны к Дунаю и в Буковину, и ни один голос оттуда не звал меня. По злой воле недобрим людей стал я отшельником. Я должен творить и бороться отдельно, в духовном голоде, без земли, которую у меня отняли многосотлетние гайдуки. Творить и бороться. Но разве хватит жизни одной на эти две работы. Для этого нужно жить дважды. А я доживаю последний свой десяток лет. Молчат Никитины лакеи, набычившись или выпивая фатальную водку, ожидая, как вороны в степи, моей смерти. Шевченко было легче в ссылке. К нему долетали птицы. Вокруг меня пусто. Все вымерло, замолчало. Вся Украина. Неужели я умер уже? Неужели меня нет? Неужели любовь моя к человечеству, к Украине, и вся моя работа умерла тоже и всеми забыта, как забыл весь Днепропетровск имя Петровского, музейного мелкого служащего, который был за старосту когда-то и подарил городу свое имя? И всю жизнь. Подарил и носил кандалы.

29-VII-45

3-VIII-45

З великим задоволенням прочитав меморандум Берлінської конференції⁴¹³. Тепер я вже вірю, що огидне гніздо європейських бандитів — Германія, осідлана всерйоз і обеззброєна. Слава богу. Починається нова ера життя в Європі і у нас. Перед нашою молоддю одкриваються величезні перспективи. Народ — герой і переможець у такій тотальній війні! Пошли йому, доле, сили відновити втрати, народити дітей і вирости в перемозі до заслужених висот. Ми стали світовою державою, наша культура мусить

* Запись зачеркнута.

стати світовою культурою. Врешті-решт не повинні пропасти марно ні краплина поту, а ні крові нашої.

Сьогодні на стадіоні фізкультурного параді репетицію дививсь. Милувався з молоді, з юної пластики, з молодих м'язів, руху. Багато краси, радості, сили. Багато виявлено справжнього смаку і таланту. Правда, на останньому місці були українці. Убога одежа, невиразна композиція, без видумки, смаку і без національної виразності, якою пишалися інші братські групи — казахи, грузини, вірмени, узбеки. Так нам на роду написано. Годі! Радуюсь за всіх добрих людей Союзу.

3-VIII-45

С большим удовольствием прочитал меморандум Берлинской конференции. Теперь я уже верю, что отвратительное гнездо европейских бандитов — Германия, оседлана всерьез и обезоружена. Слава богу. Начинается новая эра жизни в Европе и у нас. Перед нашей молодежью открываются огромные перспективы. Народ — герой и победитель в такой тотальной войне! Пошли ему, доля, сил восстановить разрушенное, родить детей и вырасти в победе до заслуженных высот. Мы стали мировым государством, наша культура должна стать мировой культурой. В конце концов, не должны пропасть напрасно ни капля пота, ни кровь наша.

Сегодня на стадионе видел репетицию физкультурного парада. Любовался молодежью, юной пластикой, молодыми мышцами, движениями. Много красоты, радости, силы. Много обнаружено настоящего вкуса и таланта. Правда, на последнем месте были украинцы. Убогая одежда, невыразительная композиция, без выдумки, вкуса и без национальной выразительности, которой гордились другие братские группы — казахи, грузины, армяне, узбеки. Так нам на роду написано. Хватит! Радуюсь за всех хороших людей Союза.

Не хочу я мучитись! Не хочу оплакувати своє вигнання з України. Не хочу хоронити себе на чужині. Чому мізерність духовна Українського уряду і ЦК партії України мусять стукати мене по голові могильними цвяхами? Нащо я мучу, оплакую себе, навіщо стогну в розлуці з народом? Чому криводухість хитренького Хрущова в'ялить мою душу і терзає її гнівом образи і обурення?

Я не Хрущову належу. Я не його «прикрепленный». І не Україні одній я належу. Я належу людству, як художник, і йому я служу, а не кон'юнктурним наместникам України моєї, і їх лизоблюдам, і гайдукам п'яньеньким.

Мистецтво моє — мистецтво всесвітнє. Буду творити в ньому, скільки вистачить сил і талану. Буду, хочу жити добром і любов'ю до людства, до самого найдорожчого й великого, що створило життя — до людини, до Леніна. І де я вмру, однаково мені. Якщо сьогодні я не можу знайти в Києві могилу замученого мого батька, — однаково мені.

5-VIII-45

Не хочу я мучаться! Не хочу оплакивать свое изгнание с Украины. Не хочу хоронить себя на чужбине. Почему духовная нищета Украинского правительства и ЦК партии Украины должны стучать мне по голове могильными гвоздями? Зачем я мучаю, оплакиваю себя, зачем стою в разлуке с народом? Почему криводушье хитренького Хрущева язвит мою душу и терзает ее гневом обиды и возмущения?

Я не Хрущеву принадлежу. Я не его «прикрепленный». И не Украине одной я принадлежу. Я принадлежу человечеству, как художник, и ему я служу, а не конъюнктурным наместникам Украины моей, и их лизоблюдам и гайдукам пьяньеньким.

Искусство мое — искусство всемирное. Буду творить в нем, сколько хватит сил и таланта. Буду, хочу жить добром и любовью к человечеству, к самому-самому дорогому и великому, что создала жизнь — к че-

ловеку, к Ленину. И где я умру, мне все равно. Если сегодня я не могу найти в Киеве могилу замученного моего отца, — мне все равно.

5-VIII-45

О боже мій, боже мій, боже мій! Отак зітх ючи весь день, мов схоплений за горло залізною мертвою рукою, хожу як неприкаяний. Що мені робити, куди подітись? Умерти мені, та як же вмерти? Ще треба прикріпитися до Потилихи⁴¹⁴ і заробляти в бруді і в поневірянні право на пристойну смерть. Хочеться плакати, кричати, жалітися. Кому? І куди не повернуся, і до чого не прислухаюся, скрізь: — не їдь на Україну, загинеш. Там тебе ненавидять, там тебе не хочять, там плямують твоє ім'я, щоб потім знищити тебе. Там ти помреш. Там не хочять, щоб ти бачив свій народ. Твій талант і твоє серце там не потрібні. Дай простор Микиті, геть з України. Дай бувшим друзям простор, дай од'істи їм черево і вдовольнити пиху. Не потрібна українському народу твоя кінематографія. Її зробить для України скажена-хижа мавпа. І нічого вже, ніколи, нічим і ніяк не поборюся я з ними, бо я безсилий проти них.

Я вже мертвий. І все, що я роблю, і скрізь, куди хожу, я хороню й оплакую себе. Що ж не порадувались вони моїй смерті, щоб упала вона прокляттям і ганьбою на їх і на дітей їхніх. Я скоро помру.

7-VIII-45

О боже мой, боже мой, боже мой! Так, вздыхая весь день, будто схваченный за горло железной мертвой рукой, хожу как неприкаянный. Что мне делать, куда деться? Умереть мне, и как же мне умереть? Еще нужно прикрепиться к Потылихе и зарабатывать в грязи и в скитаниях право на приличную смерть. Хочется плакать, кричать, жаловаться. Кому? И куда ни повернусь и к чему ни прислушаюсь, везде: — не едь на Украину, погибнешь. Там тебя ненавидят, там тебя не хотят, там пятнают твоё имя, чтобы потом уничтожить тебя. Там ты умрешь. Там не хотят, чтобы ты видел свой народ. Твой талант и твоё сердце там не нужны. Дай простор Никите, прочь из Украины. Дай бывшим друзьям простор, дай отъесть им брюхо и удовлетворить спесь. Не нужна украинскому народу твоя кинематография. Ее сделает для Украины бешеная хищная маршутка. И ничего уже, никогда, ничем и никак не поборюсь я с ними, потому что я бессилен против них.

Я уже мертв. И все, что я делаю, и везде, куда хожу, я хороню и оплакиваю себя. Чтоб не порадовались они моей смерти, чтоб упала она проклятием и позором на них и на детей их. Я скоро умру.

7-VIII-45

9-VIII-45

Принято мудрое решение: начать війну з Японією, аби скоріше її закінчити і врятувати японців від продовження війни⁴¹⁵. Аби світ нарешті хоч трохи одпочинув од війни. Чудесна логіка.

Іду додому від Віри Ігнат'євни⁴¹⁶. Недалеко від дому, біля поганенького будиночку, сиділо два хлопчики, зовсім ще малі. І коли я порівнявся з ними, один з них, більшенький, раптом звертається до мене якимсь жалібним і сумним дитячим голоском:

— Дядя, а, дядя, нам снова війну об'явили, слышал, войну об'явили нам, дядя.

— Так, кажу, діточки, вашими устами промовляє сама істина, об'явили нам війну. Нічого, якось да буде. Порадуем американців і англійців. І хоч поляже, очевидно, безліч наших солдат і офіцерів, батьків ваших і братів, зате будуть у нас полонені китайці, буде кому робити. І буде слава, і нові ордени, і пісні понаписують лауреа-

ти, і будуть сироти співати на землі. Загине навіки дурний японський імперіалізм. Страху наберуться японські люде, і проклянуть життя своє мільйонами покривлених жахом уст. І все ж таки є і буде восток востоком, захід заходом навіки. І ненависть людская, і лож.

9-VIII-45

Принято мудрое решение: начать войну с Японией, чтобы скорее ее закончить и спасти японцев от продолжения войны. Чтобы мир, наконец, хоть немного отдохнул от войны. Чудесная логика.

Иду домой от Веры Игнатьевны. Неподалеку от дома, у плохенького домика, сидели два мальчика, совсем еще маленькие. И когда я поравнялся с ними, один из них, старшенький, вдруг обращается ко мне каким-то жалобным и грустным детским голоском:

— Дядя, а дядя, нам снова войну объявили, слышал, войну объявили нам, дядя.

— Да, говорю, детишки, вашими устами говорит сама истина, объявили нам войну. Ничего, как-то да будет. Порадуем американцев и англичан. И хоть ляжет, очевидно, множество наших солдат и офицеров, родителей ваших и братьев, зато будут у нас пленные китайцы, будет кому работать. И будет слава, и новые ордена, и песни понапишут лауреаты, и будут сироты петь на земле. Погибнет навеки глупый японский империализм. Страха наберутся японские люди и проклянут жизнь свою миллионами искривленных ужасом уст. И все же есть и будет восток востоком, а запад западом навеки. И ненависть людская и ложь.

Придбавши крила, людина вподобалася не ангелу, а дияволу.

Сьогодні диявол приторкнувся своїм нечистим перстом до того, з чого бог створив всесвіт — до атома. Перше, що людина зробила з божественним атомом, — бомба для загибелі двоногих тварюк з тварихами і тваренятами. Осатаніло людство. Я вірю в можливість його самогубства. Я не хочу далі жити. Не хочу готуватися до слідуєчої війни, не хочу возвеличувати і прославляти її цілі, відомі з старо-дикунських часів.

Труменова атомна бомба⁴¹⁷ — це й є оголошення нової ери. Почалася нова ера. Вона не буде ерою миру. Даремно сподіватися, що атомна бомба унеможливила війну взагалі. Вона приведе людство до самої найжахливішої з усіх війн, які знала історія. Ново-дикунська ера принесе катастрофу.

Получив крылья, человек уподобился не ангелу, а дьяволу.

Сегодня дьявол дотянулся своим нечистым перстом до того, из чего бог создал вселенную — до атома. Первое, что человек сделал с божественным атомом, — бомбу для гибели двуногих тварей с их самками и детенышами. Осатанело человечество. Я верю в возможность его самоубийства. Я не хочу дальше жить. Не хочу готовиться к следующей войне, не хочу восхвалять и прославлять ее цели, известные со стародикарских времен.

Атомная бомба Трумэна — это и есть объявление новой эры. Началась новая эра. Она не будет эрой мира. Зря надеются, что атомная бомба сделала невозможной войну вообще. Она приведет человечество к самой ужасной из всех войн, которые знала история. Новодикарская эра принесет катастрофу.

10-VIII-45

Внутрішній монолог у сні.

— Тікаючи з Києва в сорок першому році, я зовсім забув, що на щоденних мітингах я запевняв своїх громадян в неприступності своїх позицій. Я клявся їм своєю шаблею й зірками, що ворог ніколи нізащо нас не подолає. Вони повірили мені. Відступивши, отже, я висадив в повітря водогін, електрику і весь центр столиці разом з людьми, нехай їм цур, ну як же висадиш без них, коли їх скрізь так рясно. Повернувшись, я побачив величезну

купу цегли. Я вирвав у своєї столиці серце й груди. Я сказав — се німецька робота, се робота ворога. Вони знову повірили мені, бо ж хіба можуть невіруючі люде збиратись величезними гуртами і розносити биту цеглу своїх велетенських руїн, мов вавилоняне, хіба можуть люде, не вірячи, носити отак цеглу? Вони повірили. Народні артисти разом з народом носили оту цеглу, мов ілоти⁴¹⁸, Заглядаючи в мої очі, вони дивились на мене з такою талановитою відданістю, що я прибавив їм високих звань і сам повірив, що се робота не моя, а ворога, бо не йди ворог, хіба б я міг зірвати цілі квартали. Ні, я зривав би церкви і то лише старовинні, що їм не менш як по сімсот літ. Нових церков би я не трогав, бо там же нова цегла. Як гарно, що люде дурні і що в них така коротка пам'ять. Хоча з другого боку вони й розумні. Бо се ж вони придумали приказку — переможців не судять. Розумно-дурні. Єдинство протилежностей. Вони мене обожають, і ніхто не хоче пикнуть. Отже, я самий розумний, самий великий. Я зробив їх багатими й щасливими, хоч вони й старці.

Великий Сталін сказав на бенкеті, що ми припустили деяких помилок. Ах, ну нащо він се сказав? Я не бачу ніяких помилок, принаймні я, що до мене, я не зробив ніяких помилок. А якщо й були помилки, так не мої, вони самі помилялись, а хто скаже, що ні? Один собацюга, мені здається, спробував щось подумати чи спитати, я се добре помітив в його очах, і хоч в писанні не помітив, все одно втопив навіки сивого. Подумаеш, Саваноріла⁴¹⁹.

Як жаль мені, що мало я культурний. Хоча, плювать. Так навіть краще, менше клопоту. Для заготівлі хліба, цукру і вугілля потрібна практика і ентузіазм мас. А з моїми щасливими зажиточними масами я перевиконаю все, що завгодно. І особливо зараз, коли кожний хоче жити і так боїться вмерти, надивившись за війну на смерть, що зробить що завгодно мовчки, запряже в борону один одного, облає в газеті. Збувається потроху моя мрія. Я провінціал і люде мої провінціальні, а артисти мої не артисти — карасі. Вони мене обожають. І письменники мене обожають, і мисливці. Особливо мене обожають колгоспники. Я дав їм щастя труда і змагання, а одна доярка казала мені, що при старому режимі вона ніколи не доїла стільки молока, як доїть зараз. Треба буде дати їй звання заслуженої доярки республіки.

Я великий в господарстві і особливо у військових справах. Завдяки мені виграно війну. Завдяки мені знищено в моїй провінції націоналізм. І хоч злі язики шепчуть, що цей націоналізм і виник тут завдяки мені, і не важно, тут важен не факт, а його діалектична кінцівка, а саме знищення факта разом з усіма родичами. Калёным железом!

10-VIII-45

Внутренний монолог во сне.

— Убегая из Киева в сорок первом году, я совсем забыл, что на ежедневных митингах я заверял своих граждан в неприступности своих позиций. Я клялся им своей саблей и звездами, что враг никогда ни за что нас не одолеет. Они поверили мне. Таким образом, отступив, я отправил в воздух водоснабжение, электричество и весь центр столицы, вместе с людьми, к черту их, ну как же без них отправишь, если их везде полно. Вернувшись, я увидел огромную кучу кирпича. Я вырвал у своей столицы сердце из груди. Я сказал — это немецкая работа, это работа врага. Они снова поверили мне, ведь разве ж могут неверующие люди собираться в огромные группы и разносить битый кирпич своих громадных руин, как вавилоняне, разве могут люди, не веря, так таскать кирпич? Они поверили. Народные артисты вместе с народом

носили этот кирпич, словно илоты. Заглядывая мне в глаза, они смотрели на меня с такой талантливой преданностью, что я добавил им высоких званий и сам поверил, что это работа не моя, а врага, потому что, не появившись враг, разве мог бы я взорвать целые кварталы. Нет, я взрывал бы церкви, и то лишь старинные, которым не меньше семисот лет. Новых церквей я бы не трогал, потому что там новый кирпич. Как хорошо, что люди дураки и что у них такая короткая память. Хотя с другой стороны они и умные. Потому что это же они придумали поговорку — победителей не судят. Умно-глупые. Единство противоположностей. Они меня обожают, и никто не смеет пикнуть. Следовательно, я умнее всех, я самый великий. Я сделал их богатыми и счастливыми, хоть они и старики.

Великий Сталин сказал на банкете, что мы допустили некоторые ошибки. Ах, ну зачем он это сказал? Я не вижу никаких ошибок, по крайней мере, что до меня, я не сделал никаких ошибок. А если и были ошибки, так не мои, они сами ошибались, а кто скажет, что нет? Один собачища, мне показалось, попробовал что-то подумать или спросить, я это отлично заметил по его глазам, и хоть на письме не заметил, все равно утопил седого навеки. Подумаешь, Саванорыла.

Как жалко мне, что я так малокультурен. Хотя, плевать. Так даже лучше, меньше хлопот. Для заготовки хлеба, сахара и угля нужна практика и энтузиазм масс. А с моими счастливыми зажиточными массами перевыполню все, что угодно. И особенно сейчас, когда каждый хочет жить и так боится умереть, насмотревшись за войну на смерть, что делает что угодно молча, запрягут в борону друг друга, обругают в газете. Сбывается понемногу моя мечта. Я провинциал, и люди мои провинциальные, а артисты мои не артисты — караси. Они меня обожают. И писатели меня обожают, и мыслители. Особенно меня обожают колхозники. Я дал им счастье труда и соревнования, а одна доярка сказала мне, что при старом режиме она никогда не доила столько молока, как доит сейчас. Нужно будет дать ей звание заслуженной доярки республики.

Я велик в хозяйстве и особенно в военных делах. Благодаря мне выиграна война. Благодаря мне уничтожен в моей провинции национализм. И хоть злые языки шепчут, что этот национализм и возник здесь благодаря мне, и не важно, здесь важен не факт, а его диалектическая концовка, а именно, уничтожение факта вместе со всеми родственниками. Калёным железом!

Учора стрів на вулиці Москви артиста-естрадника Аксьонова⁴²⁰, що вже другий рік читає моє оповідання «На колючому дроті» скрізь на гастролях з безупинним, як він каже, громовим успіхом, провіреним на самих різноманітних аудиторіях. В Дніпропетровському і десь коло Криворіжжя йому читати заборонили, спираючись на заборону взагалі читати мої твори. Щоб не зривати програму і, так би мовити, «коронного» номеру артиста, йому дозволяють читати моє оповідання або без вживання мого прізвища, або вигадуючи якесь інше прізвище автора, напр. Григоренко чи Іванов, що він і проробляв не один раз, за його власним визнанням. Я слухав се і не вірив своїм ушам. Потім я подумав: чому дивуватись? Хіба та лож, яку створив навколо мене перед Сталіним Хрущов з своїми молодцями і Большаков з своїми, не більша за от сі всі провінціяльні фокуси? Обласна влада теж хоче жити. Вона виконує телеграфічні накази столиці, та й тільки. Ще добре, хоч дозволяє артисту придумувати мені псевдоніми. Красота. Треба знайти артиста і докладно розпитати про деталі його духовного життя на Українських землях.

14-VIII

Вчера встретил на улице Москвы артиста-эстрадника Аксенова, который уже второй год читает мой рассказ «На колючей проволоке» везде на гастролях с беспрестанным, как он говорит, оглушительным успехом, проверенным на самых разнообразных аудиториях. В Днепропетровске и где-то в районе Криворожья ему читать запретили, ссылаясь на запрещение вообще читать мои произведения. Чтобы не срывать программу и, так сказать, «коронного» номера артиста, ему позволяют читать мой рассказ или без употребления моей фамилии, или выдумывая какое-то другую фамилию автора — напр., Григоренко или Иванов, что он

и проделывал не один раз, по его собственному признанию. Я слушал его и не верил своим ушам. Потом я подумал: чему удивляться? Разве та ложь, которую создал вокруг меня перед Сталиным Хрущев со своими молодчиками и Большаков со своими — не больше всех этих провинциальных фокусов? Областная власть тоже хочет жить. Она выполняет телеграфические приказы столицы, да и только. Еще хорошо, хоть позволяет артисту придумывать мне псевдонимы. Красота. Нужно найти артиста и обстоятельно расспросить о деталях его духовной жизни на Украинских землях.

14-VIII

Ходив «закріплятись» на Мосфільм. Директор Миша Калатозов⁴²¹ прийняв мене гарно, як завжди. Я подивився на жакливу споруду Мосфільму, пройшовся, як по тюрмі, згадав мою Київську студію, де пройшла моя молодість, де поклав я стільки праці, стільки нервів, турбот і клопоту, і де мені отруїло життя огиднее четверторозрядне єврейство, і вигнало мене руками земляків і пишних вождів моїх, аби поневірявся я отут і скоротив собі життя. Радуйтеся, мої бувші друзі, нема мене серед вас. Пишайтеся, розквітайте, хай вам бог поможе, і Донской Марко. Ніхто вже з вас не посміється, не обдурить вашу пиху, не підведе авторитет, не плюне на підлабузництво й духовну байдужість вашу. Забуду й я вас. Не для того, щоби втішати себе марними мріями, що все обійдеться, чи, мовляв, прийде час. Ніщо не прийде, тільки моя смерть. І ні на що не сподіваюсь, на одну лиш її. Ви перемогли мене. Мені хочеться плакати.

Ніяких чуток з України. Птиця не долітає. Ворон кості не заносить.

Мене бояться бачити і чути.

Я один.

14-VIII-45

Ходил «закрепляться» на Мосфильм. Директор Миша Калатозов принял меня как всегда хорошо. Я посмотрел на ужасное здание Мосфильма, прошелся, как по тюрьме, вспомнил мою Киевскую студию, где прошла моя молодость, куда вложил я столько трудов, столько нервов, забот и хлопот, и где мне отравило жизнь тошнотворное четверторазрядное еврейство и выгнало меня руками земляков и надутых вождей моих, чтобы горе мыкал я тут и сократил себе жизнь. Радуйтеся, мои бывшие друзья, нет меня среди вас. Гордитесь, расцветайте, пусть вам бог поможет и Донской Марко. Никто уже над вами не посмеется, не обманет вашу спесь, не подведет авторитет, не плюнет на ваши подхалимаж и духовное безразличие. Забуду и я вас. Не для того, чтоб утешать себя напрасными мечтами, что все обойдется, или, мол, придет время. Ничего не придет, только моя смерть. И ни на что не надеюсь, на одну лишь ее. Вы победили меня. Мне хочется плакать.

Никаких вестей с Украины. Птица не долетает. Ворон костей не заносит.

Меня бояться видеть и слышать.

Я один.

14-VIII-45

15-VIII-45

Закінчилась світова війна⁴²². Народи почнуть зализувати свої рани і ставити пам'ятники полководцям і їх коням. Мир...

В крові і трупному смороді завершило людство свою трагедію винаходом атомної бомби. Атом розірвано, всесвітній гріх учинено. Бомбу кинуто. Впала велетенська державна споруда японського божественного імперіалізму людоджерів.

Що є атомна бомба? — питають сьогодні тисячі людей. Скільки щастя принесе вона? Скільки лиха заподіє? Могутній засіб енергії комунізму — в руках у капіталістів, очоле-

них крамарем дрібним. А що коли й ми здобудемо сю бомбу? А здобудем неодмінно. Не можемо не здобути. Тоді: чиї атоми дужчі? А що, коли фашистські бандити й підпільні маніяки, людожери, озброєні величезними капіталами, вкрадуть у труменових молодців, чи куплять нишком півдесятка бомб і знищать Москву? Які страшні можливості індивідуального терору може нести в собі от сей недобрий винахід. Зникли з неба смертоносні самолети, та не прояснилося небо. Десь в далекій безмежній блакиті ввижається двоногий злочинець, предвозвісник фінального акту трагедії людства. Господи, хоч би я помилився. Хай не буде так.

15-VIII-45

Закончилась мировая война. Народы начнут зализывать свои раны и ставят памятники полководцам и их коням. Мир...

В крови и трупном смраде завершило человечество свою трагедию изобретением атомной бомбы. Атом разорван, всемирный грех совершен. Бомба брошена. Пало громадное государственное здание японского божественного империализма людоедов.

Что есть атомная бомба? — спрашивают сегодня тысячи людей. Сколько счастья принесет она? Сколько беды причинит? Могучее средство энергии коммунизма — в руках у капиталистов, возглавляемых мелким лавочником. А что, если и мы получим эту бомбу? А получим непременно. Не можем не получить. Тогда: чи атоми сильнее? А что, если фашистские бандиты и подпольные маньяки-людоеды, вооруженные огромными капиталами, украдут у труменовых молодчиков, или купят втихаря полдесятка бомб и уничтожат Москву? Какие страшные возможности индивидуального террора может нести в себе это жестокое изобретение. Исчезли с неба смертоносные самолеты, но не просветлело небо. Где-то в далекой безграничной голубизне мерещится двуногий преступник — провозвестник финального акта трагедии человечества. Господи, хоть бы я ошибся. Пусть так не будет.

МОЛОДА КРОВ*

- Там таке робиться!
 - Що?
 - Не знаю. Кажуть, не ту ордель дали.
 - Ну!
 - Плачуть да лаються. А крику...
- Повірите, два дні вже не їдять нічого.

МОЛОДАЯ КРОВЬ

- Там такое творится!
 - Что?
 - Не знаю. Говорят, не тот ордель дали.
 - Ну!
 - Плачут да ругаются. А крику...
- Поверите, два дня уже не едят ничего.

— Я помітив, що характерною рисою тупих людей, що займають іноді відповідальні посади, є уміння швидко приймати радикальні рішення по любому питанню. Тут актом дії компенсується пустота. Се є твердість. Звідси до гнучкості дистанція велика. Другі властивості людської душі, як приміром, порядність, чесність, благородство, уважність,

* Подчеркнуто чотырьма чертами. Заголовок и эпиграф выполнены на отдельной странице.

навіть проста обов'язкова ввічливість, не кажу вже про люб'язність, чуйність, — <трапляються> так рідко, що я завжди плачу од зворушення, коли серед людської тайги знахожу оцю рідку квіточку женьшеню дорогого.

— Я заметил, что характерной чертой тупых людей, которые занимают иногда ответственные должности, является умение быстро принимать радикальные решения по любому вопросу. Здесь актом действия компенсируется пустота. Это твердость. Отсюда до гибкости — огромная дистанция. Другие свойства человеческой души, как, например, порядочность, честность, благородство, внимательность, даже простая обязательная вежливость, не говоря уже о любезности, чуткости, — так редки, что я всегда плачу, расстроганный, когда среди человеческой тайги нахожу этот хилый цветочек дорогого женьшеня.

Манія:

Всі прагнуть посад. Труд став ділом доблесті, честі й героїства. Просто труда вже немає. На героїство не всякий здібний. Але всяка кухарка мусить уміти керувати державою⁴²³. До речі, прекрасне гасло, особливо якщо вона перестане бути нею.

До смерті не зрозумію, чого так лізуть до посад. Що може бути кращого від конкретної роботи, від уміння творити конкретну цінність для свого суспільства!

Манія:

Все хотят должностей. Труд стал делом доблести, чести и героизма. Просто труда уже нет. На героизм не всякий способен. Но всякая кухарка должна уметь управлять государством. Кстати, прекрасный лозунг, особенно, если она перестанет ею быть.

До смерти не пойму, чего так лезут в кресла. Что может быть лучше конкретной работы, умения создавать конкретные ценности для своего общества!

МОЛОДА КРОВ* **

Показалося якось мені, що я міг би написати комедію. Сьогодні, кинувши «Повість полум'яних літ», я цілісінький паркий день просидів за столом над задумом. Сміх і гріх. Пробував сміятися, а хочеться плакати. Придумав назву «Молода кров», перебирав прізвища дієвих осіб, персонажів, типаж знайомих, сюжетну в'язь, і голова втомилася до впаду. Що зі мною? Висохла уява, погасла пристрасть? Чого мені так важко? Чи я просто втомився од роботи? Так і зробив же неначе небагато.

Боюсь, не вийде в мене комедія. У всякому разі вийде не та, яку тепер хочать. Диявол критики, яка іменується нині «ревізіонізмом», нашіптує мені таке, що зроду не пропустять. І, може, легкості не вистачить для комедійного ігристого твору. Проте не буду занепадати духом. Поволі одкристалізується основа фабули, сюжетні ходи персонажів, а зміст і деталі форм, і гострота, і гра знайдуться. Як би мені хотілося зробити веселу комедію. Адже до кіно, пригадую добре, пішов я дев'ятнадцять літ тому з єдиною метою — робити комедійні фільми⁴²⁴. Все в мене не так, як у людей.

16-VIII-45

Показалось как-то мне, что я мог бы написать комедию. Сегодня, бросив «Повесть пламенных лет», я целый душный день просидел за столом над замыслом. Смех и грех. Пробовал смеяться, а хочется плакать. Придумал название «Молодая кровь», перебирал фамилии действующих лиц, персонажей, типаж знакомых,

* МОЛОДАЯ КРОВЬ.

** Заголовок выполнен на отдельной странице.

сюжетную вязь, и голова устала до упаду. Что со мной? Истощенное воображение, угасшая страсть? Почему мне так трудно? Или я устал просто от работы? Так и сделал же вроде бы немного.

Боюсь, не выйдет у меня комедия. Во всяком случае, выйдет не то, что теперь хотят. Дьявол критики, которая именуется в настоящее время «ревизионизмом», нашептывает мне такое, что отроду не пропустят. И, может, легкости не хватит для комедийного игристого произведения. Однако не буду падать духом. Медленно выкристаллизуется основа фабулы, сюжетные ходы персонажей, а содержание и детали форм, и острота, и игра найдутся. Как бы мне хотелось сделать веселую комедию. Ведь к кино, хорошо помню, пошел я девятнадцать лет тому назад с единственной целью — делать комедийные фильмы. Всё у меня не так, как у людей.

16-VIII-45

Я почуваю себе на грані катастрофи. Мене або вб'є скоро грудна жаба, або я сам себе якось уб'ю, так мені нестерпно важко на душі. Позбавлений громадської роботи, ізольований од народу, од життя, я дійшов уже до краю. Кара, яку мені придумали великі люди в малості своїй, жорсточиша за розстріл. Я лежу мертвий на дні глибокої ями і чую щодня, як падає мені на груди земля, заступ за заступом. Навіть надгробні прокляття і анахтема на мою голову, яку виголосили мої вбивці — Хрущов, Бажан, Рильський і інші, навіть я їх уже не чую. Я не знаю навіть, чому я на чужині. Не пускають мене туди мої кати українські, чи звідси мене не пускають в їхні руки? Однаково мені, однаково мені. Я плачу сьогодні вже втретє. А ще тільки чотири години. А ще вечір приде, а ніч. Мене одцуралися всі, вся Україна. Я в повному остракізмі, тяжчому за смерть. Невже я такий страшний злочинець, що мене одцуралась Україна? Що ж я зробив таке? Яке зло? Кому? О прокляті, прокляті прикажчики, душителі братовбивці! Ви замучили, нащо ви замучили мене?

23-VIII-45

Я чувствую себя на грани катастрофы. Меня или убьет скоро грудная жаба, или я сам себя как-нибудь убью, так мне нестерпимо тяжело на душе. Лишенный общественной работы, изолированный от народа, от жизни, я дошел уже до края. Наказание, которое мне придумали великие люди в ничтожестве своем, страшнее расстрела. Я лежу мертвый на дне глубокой ямы и слышу ежедневно, как падает мне на грудь земля, лопата за лопатой. Даже надгробные проклятия и анафема на мою голову, которую произнесли мои убийцы — Хрущев, Бажан, Рильский и другие, я их уже даже не слышу. Я не знаю даже, почему я на чужбине. Не пускают меня туда мои палачи украинские, или отсюда меня не пускают в их руки? Мне все равно, мне все равно. Я плачу сегодня уже в третий раз. А еще только четыре часа. А еще вечер придет, а ночь. От меня отреклись все, вся Украина. Я в полном остракизме, который тяжелее смерти. Неужели я такой страшный преступник, что от меня отреклась Украина? Что же я сделал такого? Какое зло? Кому? О проклятые, проклятые приказчики, душителі, братоубийцы! Вы замучили, почему вы замучили меня?

23-VIII-45

— Когда мой Ярополк брал Берлин... Слушайте, когда мой Ярополк брал Берлин... Ну перестаньте. Тише!.. Когда мой Ярополк брал Берлин.

— Какой Берлин? Слушайте.

— Ну Берлин, вы что, п'яны?*

— А чем он командовал? Какой частью?

* Так в тексте.

— Он не командовал. Но он там был, где стреляют. Рядом. Совсем. Что вы, не знаете? Вот вечная ручка Геббельса⁴²⁵.

— Понятно, он там был и брал.

— Противный. Вы знаете, что он мне сказал. Он сказал, Соня, умоляю, держи меня, ты мой ангел-хранитель. Не пускай меня к ней, я пропал. Вы понимаете. Какая она дрянь. Вы что, он влип, это же позор. Я, конечно, не против того, чтобы он ушел от меня, влюбившись в другую. Я понимаю страсть. Пожалуйста, мало ли что не бывает в жизни. Но в кого? Это же авантюристка, это же! Хотите, я вам что-то на ухо скажу? Не хотите?.. Нет. Я не допущу.

— Спасете?

— Спасу.

— Дорогая, может, он не хочет спасения. Он хочет погибнуть. Ему нужно вдохновение. Это же отдушина.

— Ах, оставьте.

— В литературе по преимуществу расписывают в диалог точку зрения по вопросу...

30-VIII-45

Сьогодні довідався остаточно, що фільм робитиму і житиму (вмиратиму) в Москві. Отже, Хрущов і Бажан не пустили мене в Київ. Я український ізгой.

Я спитав у Калатозова:

— Скажи мені, що вони про мене говорили, як і чому я остався в Москві? Може ви мене не пустили туди? Невже там одмовились од мене? У вас у комітеті сими днями був Бажан. Невже він одмовився од мене? Невже він не дозволив мені жити серед мого народу?

Калатозов помовчав і вельми стримано сказав:

— Слухай, ти знаєш все. Ти знаєш все, що було, є й що буде. І людей ти знаєш краще від мене і від нас усіх. Не питай мене. Невже ти думаєш, Хрущов міг про тебе сказати щось хороше? Тобі осталося одне — робота і тільки тут...

Я пішов з комітету. Мені хотілося плакати. Мені хотілося вмерти. В мене немає сили проклинати Хрущова й Бажана. Я навіть думати не хочу про Хрущова. Зате Бажан — мізерний український лакиза, предатель і холодний мій убивця... Яку ж треба мати Іудину душу, щоб так учинити зі мною, навіть ненавидячи мене. Міністр культури... Горе, горе культурі. Чи не вашими в'ялими руками душитиметься вона, як душите ви мене свого проданого друга?

Що ж мені робити? Де знайти сили?

30-VIII-45

Сегодня убедился окончательно, что фильм буду делать и жить (умирать) в Москве. Значит, Хрущев и Бажан не пустили меня в Киев. Я украинский изгой.

Я спросил у Калатозова:

— Скажи мне, что они обо мне говорили, как и почему я останусь в Москве? Может, вы меня не пустили туда? Неужели там отказались от меня? У вас в комитете на днях был Бажан. Неужели он отказался от меня? Неужели он не позволил мне жить с моим народом?

Калатозов помолчал и очень сдержанно сказал:

— Послушай, ты знаешь все. Ты знаешь все, что было, есть и что будет. И людей ты знаешь лучше меня и всех нас. Не спрашивай меня. Неужели ты думаешь, Хрущев мог о тебе сказать что-то хорошее? Тебе осталось одно — работа, и только здесь...

Я ушел из комитета. Мне хотелось плакать. Мне хотелось умереть. У меня нет сил проклинать Хрущева и Бажана. Я даже думать не хочу о Хрущеве. Зато Бажан — жалкий украинский лакей, предатель и холодный мой убийца... Какую же надо иметь Иудину душу, чтобы так поступить со мной, даже ненавидя меня. Министр культуры... Горе, горе культуре. Или не вашими дряблыми руками будет она душиться, как вы душите меня, своего проданного друга?

Что же мне делать? Где найти силы?

После Ваших указаний касательно враждебных и идеологически чуждых тенденций⁴²⁶ (которые я в душе своей трактую и ощущаю и по сей день как ошибки, как заблуждения моего равнодушного сердца) я* попал в полосу изоляции и почти полного ostrакизма, в котором и пребываю вот уже скоро два года. Я был** так проработан на Украине, что имя моё стало чуть ли не нарицательным именем отступника и предателя***, вследствие чего я не только лишился возможности**** возвратиться на Украину, но и здесь в Москве общаться с людьми нужными и полезными мне для творчества.

Я изолирован от общественной работы. Меня***** сняли из Всеславянского комитета, из комитета по Сталинским премиям, с должности художественного руководителя Киевской киностудии, с художественных советов комитета и студии, картину мою «Битва за нашу Советскую Украину» сняли со Сталинской премии с предложением никогда не спрашивать, кем и почему это сделано, и оставили на низшем режиссерском окладе жалования (3000 рублей против 4,5 тысяч). Некоторые люди прекратили со мною знакомство.

Многие стали чуждаться меня. К сожалению, по сей день я имею много пищи, питающей мой стыд. Из Украины среди грозного молчания ко мне доносятся самые печальные вести. Никто мне не пишет, не звонит, не говорю уж, не заходит. Слово меня нет и в живых. Я «обманул и подвел» Бажана и Хрущева.

Я ничего у вас не прошу. Я Вам сказал только о своем страдании, как человек. Человеческая безупречность является в большей мере делом счастья, чем результатом добродетели.***** уважаемому Человеку, с уверенностью, что эта, может быть, слишком подчеркнутая явная откровенность, не будет понята***** превратно как нетактичность и не***** повергнет меня***** в пропасть сожалений.

«Я подвел Хрущева»
«Я подвел Хрущева и Бажана»

За два года я один только раз был вызван на совещание в кинокомитет.

Я отщепенец.

«Вы никогда уже не займете положения. Вы будете у нас работать, как Рамзин⁴²⁷», — сказал мне в прошлом году один работник ЦК*****

* Зачеркнуто: был.

** Зачеркнуто: теснейшим образом.

*** Зачеркнуто: что лишило меня.

**** Зачеркнуто: не только.

***** Зачеркнуто: отстранили.

***** Зачеркнуто: человеку.

***** Зачеркнуто: враждебно.

***** Зачеркнуто: усугубит.

***** Зачеркнуто: море сожалений.

***** Текст написан в два столбца и разделен чертой по центру листа: Я подвел... Бажана (слева). За два ... ЦК (справа).

Положение мое сформулировал, точно сформулировал мне Воскобойников. «На основе нашего демократического централизма в Вашем положении решительно и абсолютно* никто и ничего не может изменить. Рассчитывать следовательно Вы ни на что не можете. Есть только два человека в стране, от которых зависит Ваша дальнейшая судьба — товарищ Сталин и т. Хрущев».

Мои рассказы запрещено читать с эстрады — или нет, или под другой фамилией.

Я не прошу к Вам на аудиенцию. Я чувствую себя настолько приниженым и потерянным, и нервно истощенным, что, придя к Вам, по-видимому расстроился бы, как расстраиваюсь, видя Вас на экране или проезжающим по улице в авто.

Одиночество и публичное порицание, прибывшее мою человеческую гордость и гражданское достоинство, так** необходимое для творчества, обессилили и обеднили меня. И на «Повести пламенных лет» это, несомненно, отразилось. Эту повесть, как и «Жизнь в цвету», я написал в четырёх стенах в Москве, никуда не выезжая, ни с кем не общаясь, не помножаясь чувствами на чувства и мысли других людей.

26-VIII

Ніщо так не повинно дратувати*** гарного керівника, як наявність різних неподібностей взагалі, всіляких різниць, різноманітностей людських. І клопоту од них багато, і турбот, і непорозумінь, і всяких, одне слово, випадковостей, які завжди, як показує досвід, водяться в темних закапелках індивідуалізму.

Правда, за останні часи передове суспільство і особливо його начальники багато зробили для уніфікації, щоб забезпечити спокій собі і вищестоящому. Деякі начальники прославились на фронті боротьби з людською неподібністю. Проте й саме громадянство теж не дримало, аби вдовольнити інтерес керівника і тим самим свій інтерес.

Візьміть, припустім, людське ім'я. Уже тепер, приміром, щодо молоді — куди не глянь: Олег чи Ігор, а дочка — як не Світлана, то Тамара. Безошибочно. І хорошо. І зрозуміло, і красиво, а головне, нікому не образно. Ніхто не засміється, і не плюне — се вам не Грицько, і не Срумик, не Акакій і не Мордохайчик.

От через що, коли директор лялькової артілі Кабанець-Повний сказав, що його звать Торохтій Макогонович, всі аж присіли. Ніхто не сподівався такого імені. Іностранець****, так не іностранець. Більш того, — мов не знає, за кордоном не був, родичів не мав — чиста, незаймана людина. От ім'ячко, Торохтій. Треба ж було уміти читати святці, щоб найти отаке гучне ім'я. Се вам не Алекс і не Джек, се Торохтій Макогонович. Те, що він не іностранець, хоч і Торохтій, видно було і по його обличчю, і по одежі, і по манері. Все у нього було точнісінько таке, як і у нас. Церабкопівське.

26-VIII

Ничто так не должно раздражать***** хорошего руководителя, как наличие различных несообразностей вообще, всевозможных разниц, разнообразий человеческих. И хлопот от них много, и забот, и недоразумений, и всяких, одним словом, случайностей, которые всегда, как показывает опыт, водятся в темных закоулках индивидуализма.

* Зачеркнуто: не м. б.

** Зачеркнуто: безусловно.

*** Зачеркнуто: керівництво.

**** Зачеркнуто: та й годі.

***** Зачеркнуто: руководство.

Правда, за последнее время передовое общество и особенно его начальники много сделали для унификации, чтобы обеспечить спокойствие себе и вышестоящему. Некоторые начальники прославились на фронте борьбы с человеческой несхожестью. Однако и общественность тоже не дремала, чтобы удовлетворить интерес руководителя и тем самым свой интерес.

Возьмите, допустим, человеческое имя. Уже теперь, к примеру, если говорить о молодежи — куда ни глянь: Олег или Игорь, а дочь — если не Светлана, то Тамара. Безошибочно. И хорошо. И понятно, и красиво, а главное, никому не обидно. Никто не засмеется и не плюнет — это вам не Грицько и не Срумик, не Акакий и не Мордохайчик.

Вот именно потому, когда директор кукольной артели Кабанец-Полный сказал, что его зовут Торохтий Макогонович, все аж присели. Никто не ожидал такого имени. Иностранец — так не иностранец. Более того, — языков не знает, за границей не был, родственников не имел — чистый, нетронутый человек. Вот имечко, Торохтий. Надо же было уметь читать святцы, чтобы найти такое громкое имя. Это вам не Алекс и не Джек, это Торохтий Макогонович. То, что он не иностранец, хоть и Торохтий, видно было и по его лицу, и по одежде, и по манере. Все у него было точно такое, как и у нас. Церабкооповское.

Він любив радіо. З радіоапарата. Воно грало в нього безугавно день і ніч. Він любив відповідні портрети і розвішував їх в великому числі на самих видних точках. Любив також чорні гіпсові статуетки. Вони у нього були скрізь**

Люде злі і невдячні. І скільки на них не працюй, ніколи всім не вгодиш. Завжди знайдуться розумаки, що почнуть тебе шпигувати так чи інакше. Скільки голів, стільки смаків. На всі смаки не догодиш. Тому краще догоджати начальнику***

Торохтій Макогонович робив ляльки відповідно житейській мудрості. І треба сказати, що він не помилився.

Он любил радио. По радиоаппарату. Оно играло у него, не смолкая день и ночь. Он любил соответствующие портреты и развешивал их в больших количествах на самых видных точках. Любил также черные гипсовые статуэтки. Они у него были везде****

Люди злые и неблагодарные. И сколько на них не работай, никогда всем не угодишь. Всегда найдутся умники, которые начнут за тобой шпионить так или иначе. Сколько голов, столько вкусов. На все вкусы не угодишь. Поэтому лучше угождать начальнику.

Торохтий Макогонович делал куклы в соответствии с житейской мудростью. И надо сказать, что он не ошибся.

Власне кажучи, і саму казну можна було б теж не пригадувати, бо вона тут ні до чого, но поскільки вже мова зайшла про людське нещастя і страждання, а лялькова артіль вся дійсно страждала й казилася од зла і взаємної ненависті і лаяла продукцію останніми словами, а з нею і своє життя, тут слідує сказати чесно. Торохтій Макогонович тут не був повинний. Винуваті були його заступники, завідуючий кадрами — Мовчан Ів<ан> Ів<анович>, завідуючий роботою — Ильич Рибка***** Карась.

Собственно говоря, и саму казну можно было бы тоже не вспоминать, потому что она здесь ни к чему, но если уж речь зашла о человеческом несчастье и страданиях, а вся кукольная артель действительно страдала и бесилась от зла и взаимной ненависти и ругала продукцию последними словами, а с ней и свою жизнь,

* Зачеркнуто: да и все тут.

** Далее — обведенная и заштрихованная фраза «Дялька він».

*** Со слова «тому» и до конца предложения фраза обведена.

**** Далее — обведенная и заштрихованная фраза «Кукла он».

***** Зачеркнуто: Рибка Михайло.

здесь следует сказать честно. Торохтий Макогонич в этом был не виноват. Виноваты были его заместители, заведующий кадрами — Мовчан Ив<ан> Ив<анович>, заведующий работой — Ильич Рыба Карась.

3-IX-45

Сьогодні я прочитав звернення історичне т. Сталіна до народу⁴²⁸. Радості моєї нема кінця. Я радію немов мені сім років, така воґа велика й чиста у мене і прозора радість. Я узнав, що Германія була на Заході, Японія на Сході. Що японці, оказується, напали на нас кілька раз, починаючи з 1904 року, 1918—22 і т. д. і що настав кінець Другої світової війни. І хоч більше я нічого не взнав, і хоч до фрази — «вічна слава героям, павшим в боях за честь и победу нашей родины», не прибавлено знову ні одного теплого слова, немовби їх загинуло значно менше, ніж 299 000 американців, я кажу собі услід за великим маршалом, генералісимумом, вождем і учителем — слава нашому великому народу — переможцю, тим більша слава.

Одного лише не розумію. Чому звернення закінчується словами — «Хай живе і процвітає наша Батьківщина», а не соціалістична радянська Батьківщина? Адже за цю помилку мені дуже влетіло од великого вождя і маршала. Проте, я прощаю великому генералісимуму, бо він, напевне, так же мислить батьківщину як радянську і соціалістичну, як мислив і я, писавши просто Батьківщина про Україну в устах свого Кравчини.

Не можу тільки простити генералу Макартуру⁴²⁹, що підписуючи на «Міссісіпі» капітуляцію Японії, підвів з собою до великого історичного стола двох своїх бувших у полоні генералів. Ох і влетить йому од Трумена! Отаке вчинити.

Який всесвітній сором. Полонених, замість того, щоб розжалувати їх, перевірити в концтаборі і проработать так, щоб знали до четвертого коліна, як попадатись до полону. Замість того, щоб довідатись шляхом серйозних досліджень, чи не були часом вони японськими шпиками, чи не допомагали вони японському фашизму, оцих от підозрілих полонених так зразу покликати до столу як переможців, товариші, что ж это такое? Не розумію. І не зрозумію ще, чому се так схвилювало мене? Чого стало мені так завидно?.. І чогось жаль. І радісно, що є на світі горді люде, всі помисли яких спрямовані на життя і на довіру до людини. Чорт побери, які ж бо гарні речі бувають у житті!

Отже — мир. Про яку небезпеку балакав сьогодні американський крамар Трумен, показуючи з кармана атомну бомбу, хай його знає. Чого йому боятись? Люде цілі. Бомба в кармані, грошей багато. Чи не боїться він часом, що появиться бомба і в нас, та ще більша й лютіша, і тоді нам, людським масам, буде житися весело, як на пиру перед останньою всесвітньою чумою.

Промова Трумена сьогодні була теж історичною: в одній руці бог, в другій атомна бомба, на устах загроза по неприхованій адресі⁴³⁰.

3-IX-45

Сегодня я прочитал историческое обращение т. Сталина к народу. Радости моей нет конца. Я радуюсь словно мне семь лет, такая она большая и чистая у меня и прозрачная радость. Я узнал, что Германия была на Западе, Япония на Востоке. Что японцы, оказывается, напали на нас несколько раз, начиная с 1904 года, 1918—22 и т. д. и что наступил конец Второй мировой войны. И хотя больше я ничего не узнал, и хотя к фразе — «вечная слава героям, павшим в боях за честь и победу нашей родины», не прибавлено опять ни одного теплого слова, словно их погибло значительно меньше, чем 299 000 американцев, я гово-

рю себе вслед за великим маршалом, генералиссимусом, вождем и учителем — слава нашему великому народу — победителю, тем большая слава.

Одного только не понимаю. Почему обращение заканчивается словами — «Пусть живет и процветает наша Родина», а не социалистическая советская Родина? Ведь за эту ошибку мне очень влетело от великого вождя и маршала. Однако я прощаю великому генералиссимусу, потому что он наверняка так же мыслит родину как советскую, социалистическую, как мыслил и я, написав просто Родина об Украине словами своего Кравчины.

Не могу только простить генералу Макартуру, что, подписывая на «Миссисипи» капитуляцию Японии, подвел с собой к великому историческому столу двух своих бывших в плену генералов. Ох, и влетит ему от Трумэна! Такое сотворить.

Какой всемирный позор. Пленных, вместо того, чтобы разжаловать их, проверить в концлагере и проработать так, чтобы знали до четвертого колена, как попадаться в плен. Вместо того, чтобы узнать путем серьезных исследований, не были ли они случайно японскими шпиками, не помогали ли они японскому фашизму, — этих вот подозрительных пленных так сразу позвать к столу как победителей, товарищи, что же это такое? Не понимаю. И не пойму, почему это так взволновало меня? Почему стало мне так завидно? И отчего-то жаль. И радостно, что есть на свете гордые люди, все помыслы которых направлены на жизнь и на доверие к человеку. Черт побери, какие же хорошие вещи бывают в жизни!

Итак — мир. О какой опасности болтал сегодня американский лавочник Трумэн, показывая из кармана атомную бомбу, кто его знает. Чего ему бояться? Люди целы. Бомба в кармане, денег много. Не боится ли он того, что появится бомба и у нас, и еще больше и яростнее, и тогда нам, человеческим массам, будет житья весело, как на пиру перед последней всемирной чумой.

Речь Трумэна сегодня была тоже исторической: в одной руке бог, в другой атомная бомба, на устах угроза по нескрываемому адресу.

3-IX-45

Закінчилася світова війна.

Полягло в муках сорок мільйонів радянських громадян, братів моїх і сестер. Загинув від голоду в Києві мій восьмидесятилітній батько і сам я, важко поранений своїми, ледве остався живий.

Чого я хочу? Що мені треба? Робота. Я хочу роботи. І трохи радості. Я матиму роботу і не матиму радості. Я не можу радуватися, коли навколо мене людям погано. Мені соромно, так соромно, ніби я повинен, що люде бідні, погано одягнені, неулаштовані і перевтомлені. Ніби я обдурив їх, чогось їм набрехав і витягаю з них жили. Ніби я одняв у них свята і спокій, і лагідну вдачу, і зробив їх нещасливими, посадивши над ними багато поганих дурних начальників з холодними кволими душами. Герої вони, чи ні? Герої. Більш — дважди, стонажди герої і страстотерпці. Вони завалили Германію своїм трупом і залили її кров'ю. Можна сказати — вони перемогли велетенським свержвеличием нікчемності своєї криваво пушечного дешевого м'яса. Нехай говорять. Се абсолютно те саме, що сказати — вони великі величчю історичної своєї місії.

Моя доба найжорстокіша і найвеличніша одночасно. Се така ж правда, як вічна власність колгоспника на землю, себто як вічний обов'язок його її обробляти і здавати урожай державі.

По своїй натурі я не можу, не вмю бути з вдоволеними. Я з нещасливими, з бідними, з невлаштованими. Я помічав се за собою завжди. Очевидно, се від моєї невгамовної уяви і од якихось життєвських стародавніх травм. Може тому, що я українець, що все мое

життя на моїй землі палають страшні жертвовники, на яких загибають неугасимі душі, що нігде в світі вже за се не загибають отак і не блукають, зітхаючи марно в скорботах своїх, у марних сподіваннях.

Світова війна закінчилася атомною бомбою.

Я хочу працювати. І хочу вірити до смерті, що не потрібні уже будуть людству дурні генерали, полковники, ідіотичні танки і гармати, і весь оцей смітник атавістичних дурниць, всі оці пам'ятники великим вбивцям і їх коням, і готентотські почесні снайперам, маршалам і божевільним партизанам, що занастали в десять раз більше своїх людей, ніж німців.

Що буде мир. Що не потрібні будуть герої-мученики: Академія наук стала на сторожі миру. Учений. Благородний людський інтелект єдиного суспільства без вражди. Благородству создателя, мислителю, захиснику свободи людини, добра і життєвої незалежності, героям состраданія. Всім, хто унеможливить стопроцентну, безоговорочну, увішану ідіотськими прикрасами мерзоту війни — хотів би творити я пам'ятник вкупі з людьми-братами.

3-IX-45

Закончилась мировая война.

Полегло в муках сорок миллионов советских граждан, братьев моих и сестер. Погиб от голода в Киеве мой восьмидесятилетний отец и сам я, тяжело раненный своими, едва остался жив.

Чего я хочу? Что мне надо? Работы. Я хочу работы. И немного радости. Я буду иметь работу, и не будет радости. Я не могу радоваться, когда вокруг меня людям плохо. Мне стыдно, так стыдно, как будто я виноват, что люди бедные, плохо одетые, неустроенные и уставшие. Будто я обманул их, чего-то им наврал и тяну из них жилы. Будто я отнял у них праздники и покой, и кроткий нрав, и сделал их несчастными, посадив над ними множество плохих глупых начальников с холодными хилыми душами. Герои они или нет? Герои. Более того — дважды, стократно герои и страстотерпцы. Они завалили Германию своими трупами и залили ее кровью. Можно сказать — они победили исполинским сверхвеличием никчемности своего кроваво-дешевого пушечного мяса. Пусть говорят. Это абсолютно то же самое, что сказать — они велики величием своей исторической миссии.

Моя пора жесточайшая и величайшая одновременно. Это такая же правда, как вечная собственность колхозника на землю, то есть как вечная обязанность его возделывать ее и сдавать урожаем государству.

По своей натуре я не могу, не умею быть с удовлетворенными. Я с несчастливыми, с бедными, с неустроенными. Я замечал это за собой всегда. Очевидно, это от моего неумного воображения и от каких-то житейских древних травм. Может, потому, что я украинец, что всю мою жизнь на моей земле бушуют страшные жертвенники, на которых погибают неугасимые души, что нигде в мире уже за это не погибают так и не блуждают, вздыхая зря в своих скорбях, в тщетных надеждах.

Мировая война закончилась атомной бомбой.

Я хочу работать. И хочу верить до смерти, что не нужны уже будут человечеству глупые генералы, полковники, идиотские танки и пушки, и весь этот мусор атавистических глупостей, все эти памятники великим убийцам и их лошадям, и готтентотские почески снайперам, маршалам и сумасшедшим партизанам, что загнули в десять раз больше своих людей, чем немцев.

Что будет мир. Не нужны будут герои-мученики: Академия наук стала на страже мира. Учений. Благородный человеческий интелект единого общества без вражды. Благородству создателя, мыслителю, защитнику свободы человека, добра и жизненной независимости, героям состраданія. Всем, кто сделает невозможным стопроцентную, безоговорочную, увешанную идиотскими украшениями мерзость войны — хотел бы творить я памятник вкупе с людьми-братьями.

13-IX-45

Учора були в мене гості з нагоди дня мого народження. Андрій Буров⁴³¹, Герасимов Сергій⁴³², Борис Ліванов⁴³³, Шкловський Віктор, Екельчик Ю.⁴³⁴, Халипов і стара моя приятелька Есфирь Шуб. Принесли мені квіти й привітання. Не було ні одної душі з України. Тільки Козир⁴³⁵ прислав привітальну телеграму, і то не на моє, а на Юліне ім'я. От який я страшний і небезпечний чоловік. Було мені добре з моїми гостями, було часом сумно, та було ж мені мило, що є в мене друзі, і я любив їх усіх і їх дружин. І бесіда у нас була приємна, і я почував, як сильно я постарів. І постарів Віктор і Есфирь, і як багато смутку упало на нас в часі великому великих діл.

Есфирь пришла одна. За дві години до всіх. Вона розповіла мені, що їй переказав один її знайомий єврей, котрому вона особливо вірить: пятьдесят дівчаток українських, веселих і до краю щасливих визволенням з неволі, були передані американцями до нас на нашу зону. Були вони гарненько вдягнені, кожна з двома валізками. Додому, до матері, до батенька! Їм сказали, що немає транспорту, і вони мусять іти пішки. Проїшли 50 кілометрів, покидали чемоданчики. Потім їх кудись завели, замкнули і всіх п'ятдесят так погвалтували наші солдати і офіцери, що вони що деякі з них погвалтовані по 25 і більше разів, не могли підвестися на ноги. Вони плакали, проклинали своїх визволителів-гвалтівників, вони казали, що як їм не було тяжко в неволі, як не морили їх голодом і трудом, ніхто, ні один ворог не осквернив, не опоганив їх. Вони плакали, оплакуючи свою долю, проклинали, ненавиділи і голосно висловлювали свою ненависть, і жаль, і відчай. Їх заразили трипером і сифілісом. Двадцять з них не витримало ганьби і муки гвалтування і покінчили життя самогубством. Решту кудись, схаменувшись, а то й просто, на основі практики чи інструкції, кудись препроводили для відправки не додому, а далеко повз домівку через Україну, далі й далі на Схід на все життя.

Есфирь сказала мені, що їй було прикро слухати се оповідання. Вона висловлювала мені свій смуток і жаль. Вона сказала: я уявляла собі, що може се були наші чернігівські дівчатка⁴³⁶, ті самі, про яких писали ми в відозвах, як про мучениць і невольниць, що ми їх мусили визволити з неволі, виконавши свій священний обов'язок перед батьківщиною, народом, історією. Іменем яких ми клялися, закликали до бою, до завзяття, іменем яких ми загрозували ворогу перед лицем усього світу. Іменем яких іменовали себе освободителями людства і загинули в боях у неймовірному множестві. І може, їх рідні брати загинули в боях, може, батьки загинули в боях. Чи, може, старшие их братья гвалтують теж десь безпритульну дівочу вроду і поражають її сифілісом і трипером своєї героїчної епохи. Я мовчав.

13-IX-45

Вчера были у меня гости по случаю дня моего рождения. Андрей Буров, Герасимов Сергей, Борис Ливанов, Виктор Шкловский, Якельчик Ю., Халипов и моя старая приятельница Эсфирь Шуб. Принесли мне цветы и поздравления. Не было ни одной души с Украины. Только Козырь прислал приветственную телеграмму и то не на мое, а на Юлино имя. Вот какой я страшный и опасный человек. Мне было хорошо с моими гостями, было иногда грустно, и было же мне мило, что у меня есть друзья и я люблю их всех и их жен. И беседа у нас была приятная, и я чувствовал, как сильно я постарел. И постарели Виктор и Эсфирь, и как много грусти упало на нас в великое время великих дел.

Эсфирь пришла одна. За два часа до всех. Она рассказала мне, что ей передал один ее знакомый еврей, которому она особенно доверяет: пятьдесят девочек украинских, веселых и бесконечно счастливых осво-

бождением из плена, были переданы американцами нам на нашу зону. Они были хорошо одеты, каждая с двумя чемоданчиками. Домой, к матери, к отцу! Им сказали, что нет транспорта, и они должны идти пешком. Прошли 50 километров, побросали чемоданчики. Потом их куда-то завели, заперли и всех пятьдесят так изнасиловали наши солдаты и офицеры, что некоторые из них, изнасилованные по 25 и более раз, не могли встать на ноги. Они плакали, проклинали своих освободителей-наильников, они говорили, что как им ни было тяжело в неволе, как ни морили их голодом и трудом, никто, ни один враг не осквернил, не опоганил их. Они рыдали, оплакивая свою судьбу, проклинали, ненавидели и громко выражали свою ненависть, и сожаление, и отчаяние. Их заразили триппером и сифилисом. Двадцать из них, не выдержав позора и муки изнасилования, покончили жизнь самоубийством. Остальных, опомнившись, а то и просто, на основе практики или инструкции, препроводили для отправки не домой, а далеко, мимо дома, через Украину, дальше и дальше на Восток, на всю жизнь.

Эсфирь сказала мне, что ей было прискорбно слушать этот рассказ. Она выражала мне свою печаль и сожаление. Она сказала: я представляла себе, что, может, это были наши черниговские девочки, те самые, о которых мы писали в воззваниях, как о мученицах и невольницах, которых мы должны выволить из неволи, выполнив свой священный долг перед родиной, народом, историей. Именем которых мы клялись, призывали к бою, к стойкости, именем которых мы угрожали врагу перед лицом всего мира. Именем которых именовали себя освободителями человечества и погибали в боях в невероятном множестве. И, может, их родные братья погибли в боях, может, родители погибли в боях. Или, может, их старшие братья примерно также насилуют беспризорную девичью красоту и заражают ее сифилисом и триппером своей героической эпохи. Я молчал.

14-IX-45

Я жестоко обижен и разорен войною.

Вона одняла в мене честь, дорогого мого батька, розорила мене, пограбувала мій дім доценту, бібліотеку мою знищила і вигнала мене з батьківщини. Вона одняла у мене щастя життя вкупі з моїм народом. Тому до самої смерті душа моя буде з тими, кого розорила й обездолила війна. З удовами і сиротами, з каліками, арештантими і вигнанцями, з погвалтованими в неволі рабіннями-дівчатками, що втратили батьківщину і честь і розвіяні по світу, мов чайки в лиху бурхливу годину. З усіма, хто вмер у нелюдсько жорстоких катуваннях, у муках, хто вимолював у ката кулю замість петлі під шибеницею стоя, хто горів у огні, кричучи.

Бо сам я горю щодня, і тужу, і докоряю, і посилаю часом прокляття, доживаючи отут свій вік.

Я втратив радість. З переможцями я лише розумом, як громадянин Радянського Союзу і патріот. В мене одняли щастя честі і громадського життя. І творчість моя потухає в стражданні і журбі.

Всі, хто виграв у війні, чужі мені, хто нажився в ній грабунками, вигадками, случаем. Хто нажив чини, випадкові посади і ордена випадкові. Хто огрубів, ожирів і занепап морально в занепалому жирному своєму товаристві, хто є грабитель, нахлібник, чиновний паразит серед мільйонів старців і сиріт і вважає себе трохи не автором — героєм перемоги многотрадального народу.

14-IX-45

Я жестоко обижен и разорен войной.

Она отняла у меня честь, дорогого моего отца, разорила меня, разграбила дотла мой дом, библиотеку мою уничтожила и вигнала меня с родины. Она отняла у меня счастье жизни вместе с моим народом. Поэтому до самой смерти душа моя будет с теми, кого разорила и обездолила война. С вдовами и сиротами,

с калеками, арестантами и изгоями, с изнасилованными в неволе рабнями-девочками, что потеряли родину и честь и развеяны по миру, как чайки в лихую буйную годину. Со всеми, кто умер в нечеловеческих жестоких пытках, в муках, кто вымаливал у палача пулю вместо петли, стоя под виселицей, кто горел в огне, крича.

Потому что сам я горю ежедневно, и скорблю, и обличаю, и посылаю времени проклятие, дожывая тут свой век.

Я потерял радость. С победителями я только умом, как гражданин Советского Союза и патриот. У меня отняли счастье чести и общественной жизни. И творчество мое гаснет в страдании и печали.

Все, кто выиграл в войне, чужды мне, кто нажился на ней грабежами, ложью, случаем. Кто нажил чины, случайные должности и ордена случайные. Кто огрубел, ожирел и опустился морально в опустившемся жирном своем окружении, кто грабитель, паразит, чиновный паразит среди миллионов стариков и сирот и считает себя чуть ли не автором — героем победы многострадального народа.

19-IX-45

— Бути не може, щоб ваше лихо сталося без чиеїсь злої руки. Хтось походив коло вас. Хтось наклепав або Сталіну або Берії⁴³⁷ про вас. Комусь ви стали на дорозі.

— Ні, — відповідав я всім, хто говорив мені отак. — Не слідує так зле думати про людей. А саме головне, клепати нічого. Бо крім того, що я написав «Україну в огні» з огненным болем у серці і палким стражданням за Україну, що перебувала в німецьких лапах, з болючим жалем і страхом за її долю, я нічого поганого не зробив, не думав і не хотів. І все, що сталося, сталося внаслідок моєї помилки, внаслідок перебільшеного мого реагування, як поета, на великі трагедійні події. В тому, що Сталін вважав се не за помилку мого серця, а за навмисне свідоме бажання повалити Радянську владу в час світової війни, я бачив прикре своє нещастя, як наслідок якогось непорозуміння. Ні.

Я помилявся. І тільки сьогодні майже через два роки довідався я, що була гадина, що вкусила мене нишком під серце. Що «доказала научно» т. Берії свідомість і цілеспрямованість моєї безпомилкової антирадянської акції, а т. Берії значить і т. Сталіну. Знайшлася потвора холоднодуха й зла, якій я стояв на дорозі. Се Чиаурелі М.⁴³⁸

Коли мені про се сказали з уст т. Берії, перше, що я подумав, я пригадав слова Чиаурелі після свого розгрому: «Ты скройся теперь, чтоб нигде тебя не было видно, исчезни и работай в тишине. Не умеешь ты ни жить, ни работать, наивный человек. Ты работай, как я. Разбросай по работе, как разбрасываю я — тут серпochек, тут молоточек, тут звездочку. Вот и понравиться...» Страшна людина. Тепер я вірю словам Наташі Вачнадзе⁴³⁹, що мужа її Шенгелая Миколу⁴⁴⁰ він загнав у могилу. Будь він проклят.

Розповіла мені Шпиркан⁴⁴¹.

19-IX-45

— Быть не может, чтобы ваше бедствие произошло без чьей-то злой руки. Кто-то крутился около вас. Кто-то донес или Сталину или Берии на вас. У кого-то вы стали на дороге.

— Нет, — отвечал я всем, кто вот так говорил мне. — Не следует так плохо думать о людях. А самое главное, нечего наводит клевет. Потому что, кроме того, что я написал «Украину в огне» с огненной болью в сердце и пылким страданием за Украину, которая находилась в немецких лапах, с болезненным сожалением и страхом за ее судьбу, я ничего плохого не сделал, не думал и не хотел. И все, что произошло, произошло вследствие моей ошибки, в результате преувеличенного моего реагирования, как поэта, на большие трагические события. В том, что Сталин считал это не ошибкой моего сердца, а умышленным сознательным

желанием свергнуть Советскую власть во время мировой войны, я видел досадное свое несчастье, как следствие некоего недоразумения. Нет.

Я ошибался. И только сегодня почти через два года узнал я, что была гадина, которая укусила меня втихую под сердце. Что «доказала научно» т. Берии сознательную целеустремленность моей безошибочной антисоветской акции, а т. Берии, значит, и т. Сталину. Нашлось чудовище холоднодушное и злое, у которого я стоял на дороге. Это Чиаурели М.

Когда мне передали это из уст т. Берии, первое, что я подумал, я вспомнил слова Чиаурели после своего разгрома: «Ты скройся теперь, чтоб тебя нигде не было видно, исчезни и работай в тишине. Не умеешь ты ни жить, ни работать, наивный человек. Ты работай, как я. Разбросай по работе, как я разбрасываю — здесь серпочек, здесь молоточек, здесь звездочку. Вот и понравиться». Страшный человек. Теперь я верю словам Наташи Вачнадзе, что ее мужа Николая Шенгелая он загнал в могилу. Будь он проклят.

Рассказала мне Шпиркан.

22-IX-45

Закінчив «Повість полум'яних літ». Не думаю чомусь зовсім про її долю. Коли згадую всю історію народження й загибелі «України в огні», не можу гірко не всміхнутися собі. Справді, чого мені ждати, і що мені треба? Визнання, компліментів, чи грошей, чи слави? Не треба мені слави, бо на її, задрипанку, знайдеться знову п'яненко Рильський⁴⁴² чи блакитний ангел Корнійчук.

Одне мені треба. Щоб не одібрала в мене доля сліз і плачу по п'ятнадцяти мільйонах смертей мого нещасного вимученого народу. Коли подумаю, що сталося й що робиться, скільки страждань, кривди, смерті, жорстокості нелюдської неземної, пекельних мук, нечуваної люті катувань, неправди, прихованих скорбот, лжи, заслань і розстрілів... Скільки нелюбові до народу і боязні його невсипущого духу! Боже мій... Скільки розбитих духовно й фізично сердець. П'ятнадцять мільйонів трупів і вигнанців! Я не знаю нічого страшнішого на світі. Що «Повість полум'яних років»? Хіба таку писати повість про смертельну рану народу? Трагедію треба писати, новий апокаліпсис, новий Дантов «Ад». І не чорнилом у Москві, а кров'ю і слезами, мандруючи по Україні, в убогих хатах, під вікнами сиріт, у пустках і на пожарищах великої Матері-Вдовиці. То що ж поробиш, коли Москві «нужна правда возвышенная».

22-IX-45

Закончил «Повесть пламенных лет». Не думаю почему-то совсем о ее судьбе. Когда вспоминаю всю историю рождения и гибели «Украины в огне», не могу горько не улыбнуться себе. Действительно, чего мне ждать, и что мне надо? Признания, комплиментов или денег и славы? Не надо мне славы, потому что на нее, неряху, найдется опять пьяненко Рильский или голубой ангел Корнейчук.

Одно мне надо. Чтобы не отобрали у меня судьба слез и плача по пятнадцати миллионам смертей моего несчастного измученного народа. Когда подумаю, что произошло и что делается, сколько страданий, несправедливости, смерти, жестокости нечеловеческой, неземной, адских мук, неслыханной ярости пыток, неправды, скрытых скорбей, лжи, ссылок и расстрелов... Сколько нелюбви к народу и боязни его неумного духа! Боже мой... Сколько разбитых духовно и физически сердец. Пятнадцать миллионов трупов и изгнанников! Я не знаю ничего страшнее на свете. Что «Повесть пламенных лет»? Разве такую писать повесть о смертельной ране народа? Трагедию надо писать, новый апокаліпсис, новый Дантов «Ад». И не чернилами в Москве, а кровью и слезами, путешествуя по Украине, в убогих домах, под окнами сирот, в пустошах и на пожарищах великой Матері-Вдовы. Так что же поделаешь, когда Москве «нужна правда возвышенная».

23-IX-45

Казав мені Ю. Гомон⁴⁴³, якого я стрів на вулиці біля кінокомітету, що по даним, «якими вже відає уряд, Україна втратила за час війни тринадцять мільйонів людей». «І се ще, так би мовити, з оптимістичною неточністю». «Себто, коли ми прибавим мільйонів два-три, то навряд чи помилились?». «Можливо. До Сибіру ж вислали перед війною півтора мільйони з Західної України, та й зараз висилають немало. А народження ввійде в норму хіба лиш в 1950 році».

Таким чином, Велика Вдовиця утратила сорок відсотків дітей своїх убитими, спаленими, покатованими, засланими в заслання, вигнаними в чужі землі на вічне блукання. А до війни з початку Великої Соціалістичної Революції вона втратила, крім мільйонів загиблих в боях і засланнях політичних, ще шість мільйонів од голоду в урожайний 32 рік. За двадцять з чимсь довоєнних років в ній не прибавилось населення, хоч і стояла вона майже на першому місці в Європі по народженню, так вельми жаждали боги⁴⁴⁴. Зараз вона важко, коли не смертельно, поранена. Таких утрат, замовчаних через жахливу свою правду, не знав і не знає ні один народ у світі. І ні одна людина ще не сказала мені про сей історичний жах з плачем чи бодай би з сумом. Ні. Або мовчать, замовчують, або байдужі, або якимось всміхаються між іншим, щоб не подумав часом хто, що їм жалько, бо се було б «політично шкідливим». Мій час — край загибелі мого народу.

Як встати йому на своїх окривавлених ланах? Як обробити їх? Його сили підуть на обробку землі, яку він прокляне, як недолю свою, чи не прокляне, а плазуватиме по ній як раб, челядник, хлібозаготовитель Європи. Що робиться в його культурі? Скільки знищено, розігнано, якими людьми обсажені заклади, де творяться культурні кадри? Скільки провінціалізму і тупої самозакоханості асиміляторів і русифікаторів. О, дургорядність, яка страшена сила в тобі. Сонце і небо, і земля, і квіти — ніщо не затулить і не висвітить твоєї непроглядності. О, дике поле Європи!

23-IX-45

Говорил мнє Ю. Гомон, которого я встретил на улице возле кинокомитета, что по данным, которыми «уже ведает правительство, Украина потеряла за время войны тринадцать миллионов человек». «И это еще, так сказать, с оптимистичной неточностью». — «То есть, если мы приплюсуем миллиона два-три, то вряд ли ошибемся?». — «Возможно. В Сибирь же выслали перед войной полтора миллиона с Западной Украины, и сейчас высылают немало. А рождаемость войдет в норму разве что в 1950 году».

Таким образом, Большая Вдова потеряла сорок процентов детей своих убитыми, искалеченными, засланными в ссылку, изгнанными в чужие земли на вечное блуждание. А до войны с начала Великой Социалистической Революции она потеряла, кроме миллионов, погибших в боях и политических ссылках, еще шесть миллионов от голода в урожайный 32 год. За двадцать с чем-то довоенных лет в ней не прибавилось населения, хоть и стояла она почти на первом месте в Европе по рождаемости, так очень жаждали боги. Сейчас она тяжело, если не смертельно, ранена. Таких потерь, скрытых из-за своей ужасной правды, не знал и не знает ни один народ в мире. И ни один человек еще не сказал мне об этом историческом ужасе с плачем или хотя бы с грустью. Нет. Или молчат, замалчивают, либо безразличны, или как-то улыбаются между прочим, кабы не подумал кто, что им жалко, ибо это было бы «политически вредным». Мое время — конец гибели моего народа.

Как встать ему на своих окровавленных полях? Как обработать их? Его силы пойдут на обработку земли, которую он проклянет, как свою беду, или не проклянет, а будет ползать по ней как раб, челядинец, хлебозаготовитель Европы. Что делается в его культуре? Сколько уничтожено, изгнано, какие люди сидят в учреждениях, где создаются культурные кадры? Сколько провинциализма и тупой са-

мовлюбленности ассимиляторов и русификаторов. О, посредственность, какая страшная сила в тебе. Солнце и небо, и земля, и цветы — ничто не заслонит и не высветит твоей неприглядности. О, дикое поле Европы!

16-X-1945

«Повість полум'яних літ» лякає начальство. Большаков, прочитавши, уникнув од розмови. Полікарпов, прочитавши, прийняв, але думки своєї не висловив, заявивши, проте, що повість важка для розуміння. Її вже боїться Калатозов, який раніше вдавав із себе захопленого нею. Ну й бог із ними. Пошлю я краще її Сталіну. Пошлю і попрошу подати якийсь знак, бо так далі жити не можна. Се не життя. Можна загубити не тільки талант, можна втратити розум і бажання жити в оцій інерції підозри, перестраховництва, фу, яке гидке прокляте слово, і приниження.

З України ні вітру, ні хвилі. Я помер.

16-X-1945

«Повесть пламенных лет» пугает начальство. Большаков, прочитав, уклонился от разговора. Поликарпов, прочитав, принял, но своего мнения не высказал, заявив, однако, что повесть трудна для восприятия. Ее уже боится Калатозов, который раньше казался восхищенным ею. Ну и бог с ними. Пошлю я лучше ее Сталину. Пошлю и попрошу подать некий знак, потому что так дальше жить нельзя. Это не жизнь. Можно потерять не только талант, можно потерять разум и желание жить в этой инерции подозрения, перестраховки, фу, какое гадкое проклятое слово, и унижения.

С Украины ни ветра, ни волн. Я умер.

16-X-45

Епохальна розмова

Мені сказав начальник української кінематографії Воскобойников небагато, але в сказаному була така безодня змісту, ніби се були не звичайні слова, а пакт Сталінської Конституції:

— Що ж до вашої долі і творчих ваших планів, а також і місця вашої праці, себто й вашого життя, я скажу вам одверто і точно: на основі нашого демократичного централізму в вашому становищі рішуче і абсолютно ніхто нічого не може змінити ні на йоту. Сподіватись, отже, ви ні на що не можете. Є лише дві особи на світі, од яких залежить ваша дальніша доля — т. т. Сталін і Хрущов.

У дев'яност трьохсотому році нарком освіти Скрипник⁴⁴⁵, пригадую, ніби було се вчора, сказав мені, дивлячись у вічі своїм важким людиноненависницьким поглядом:

— Що ж до ваших творчих планів, я скажу вам текстом зі святого письма: господи вкушая вкусих мало меду і се аз умираю.

Чому я сьогодні пригадав оці слова, я й сам не знаю. Я цілий день сьогодні думав про атомну бомбу. І здавалось сьогодні мені, що світ наш загине, а з ним і все наше зло.

16-X-45

Епохальний разговор

Мне сказал начальник украинской кинематографии Воскобойников немного, но в сказанном была такая бездна смысла, будто это были не обычные слова, а пакт Сталинской Конституции:

— Относительно же вашей судьбы и ваших творческих планов, а также и места вашей работы, то есть и вашей жизни, я скажу вам откровенно и точно: на основе нашего демократического централизма в вашем положении решительно и абсолютно никто ничего не может изменить ни на йоту. Надеяться, следовательно, вы ни на что не можете. Есть только два человека на свете, от которых зависит ваша дальнейшая судьба — тт. Сталин и Хрущев.

В девятьсот тридцатом году нарком просвещения Скрыпник, помню, как будто это было вчера, сказал мне, глядя в глаза своим тяжелым человеконенавистническим взглядом:

— Относительно же ваших творческих планов, я скажу вам текстом из святого писания: господи, вкушая вкусы мало меду и се аз умираю.

Почему я сегодня вспомнил эти слова, я и сам не знаю. Я целый день сегодня думал об атомной бомбе. И сегодня мне казалось, что наш мир погибнет, а с ним и все наше зло.

29-X-45

Сьогодні вночі снився мені страшний сон. Неначе їхав я по Києву на якомусь грузовому автомобілі, і автомобіль перевернувся на дорозі. Тоді я виліз з нього, оглядаюсь, аж позаду мене Хрущов і ще якісь люде, і Бажан. Я кажу:

— Доброго здоров'я, Никита Сергійович.

Він байдуже й холодно подав мені руку. Рука була в'яла і пітна. Потім він пішов. Тоді я ще раз сказав йому слова привітання. Тоді він обернувся до мене і, обнявши сильно, поцілував мене в губи, сказавши:

— Спасибі вам, що ви побажали мені доброго здоров'я.

І пішов од мене геть кудись назад, на тротуар. І з ним якась людина, здається, в білому. Я оглянувся, — нема ні Бажана, нікого. Тоді я теж пішов на тротуар у протилежний бік. І мені так чомусь стало тяжко на душі, що я почав плакати. Тут я прокинувся. І коли я прокинувся, мені довго ще було тяжко і смутно од спогаду свого сна. Щось недобре зчиниться зі мною. Якусь велику біду готує мені Никита Сергеевич. Очевидно, їм треба для чогось знищити мене. Господи, прости їх. Яка безодня зла навколо мене.

29-X-45

Сегодня ночью мне снился страшный сон. Как будто ехал я по Киеву на каком-то грузовом автомобиле, и автомобиль перевернулся на дороге. Тогда я вылез из него, оглядываюсь, а позади меня Хрущев и еще какие-то люди, и Бажан. Я говорю:

— Доброго здоровья, Никита Сергеевич.

Он бесстрастно и холодно подал мне руку. Рука была дряблая и потная. Потом он ушел. Тогда я еще раз сказал ему слова приветствия. Тогда он, обратившись ко мне и обняв, сильно поцеловал меня в губы, сказав:

— Спасибо вам, что вы пожелали мне доброго здоровья.

И пошел от меня прочь обратно на тротуар. И с ним какой-то человек, кажется, в белом. Я оглянулся, — нет ни Бажана, никого. Тогда я тоже пошел на тротуар в противоположную сторону. И мне так почему стало тяжело на душе, что я начал плакать. Тут я проснулся. И когда я проснулся, мне долго еще было тяжело и грустно от воспоминания своего сна. Что-то нехорошее случится со мной. Какую-то большую беду готовит мне Никита Сергеевич. Очевидно, им надо для чего-то уничтожить меня. Господи, прости их. Какая бездна зла вокруг меня.

ВЕЛЬМИШАНОВНИЙ ЛУКА ФОМИЧ⁴⁴⁶

Недавно я довідався у Москві, зустрівши випадково т. Воскобойникова, що нібито Ви мали якусь неприємність у зв'язку з рецензією, надрукованою в Вашій газеті на мій фільм «Перемога на Україні». Рецензію я теж читав у кінокомітеті. Признатися, вона не справила на мене вигідного враження. Навпаки, вона вразила мене своєю нікчемною

некваліфікованістю і убожеством думки, що я й раніше завжди помічав за її автором-рецензентом, куценький псевдонім якого я забуваю, аби не засмічувати голову.

Мені дуже прикро, Лука Фомич, що я спричинився до Вашої неприємності, хоч може й умовної, формальної, і я пишу листа, аби висловити Вам своє товариське щире співчуття. Я висловлюю його Вам** принципіально, бо без цього ми були б не людьми, а камінням з видовбаними на ньому письменами законів людських. І співчуваю*** також без принципів, просто в силу моєї звички шанувати Вас, як свого сучасника і товариша. Я намагаюсь уявити, як нелегко часом бути редактором газети і спішно погоджувати в паперовому потоці ту чи іншу статтю, і особливо про людину, що мусить через свою аморальність підлягати ненависті, зневазі й забуттю.

Важка і часом зовсім неможлива наука життя, що полягає, очевидно, в умінні бачити всі речі, навіть палку чи остракізм, в гарному аспекті. Але що ж робити, Лука Фомич, коли мені, немолодому вже митцю, що втратив уже все, отже осталися лише самотність**** і мистецтво, яке, як Вам відомо, можна творити тільки в умовах просвітленого душевного стану, чи вмерти, утративши світ. Я борюся зараз за свою душу. Разом з цим я не борюся ні з ким із вас. Ви не те щоб подолали, я й не боровсь із вами****, ви повергли й понівечили мене. Тому пишть тепер, що хочете, і промовляйте, що підказує вам ваше сумління, і сійте в народі вражду до мене, якщо народу не вистачає вражди, вправляйтеся в ненависті, якщо ви вірите, що вона вкаже вам істинний шлях до добра.

Я заплющив очі і затулив уста. І коли в мене не вистачить сил звести з Вами свої життєвські рахунки, себто простити всіх до одного****, тоді я умру.

*****Будьте здорові. Прошу пробачити, що в лист пролізли почуття. Се, мабуть, від того, що всі птиці, чималі й малі, літаючи на північ, ось уже два роки обминають мою прокляту богом хату.

*****Приміть мій привіт*****. І пробачте ще раз за спричинність. Правда, мій фільм був прекрасний. Се була справжня історична поема Ленінсько-Сталінського братерства народів. І я, і Ви, і всі ми***** могли по праву пишатися ним*****

ГЛУБОКОУВАЖАЕМЫЙ ЛУКА ФОМИЧ

Недавно я узнал в Москве, встретив случайно т. Воскобойникова, что Вы якобы имели некую неприязность в связи с рецензией, напечатанной в Вашей газете на мой фильм «Победа на Украине». Рецензию

* Отсюда и до слова «самотність» запись обведена.

** Зачеркнуто: свое отношение.

*** Зачеркнуто: висловлюю.

**** Зачеркнуто: Не печальтесь. Бездоганність людська в більшій мірі є ділом щастя, ніж результатом чеснот

***** Зачеркнуто: ви прибили мене.

***** Зачеркнуто: не питаючи, чи простили ви мене.

***** Рядом написано и обведено слово «вей», на полях — густо зачеркнутая фраза.

***** Зачеркнуто: Прошу Вас.

***** Зачеркнуто: І прошу Вас ще раз, заб<удьте> про<бачте> забудьте догану. Повірте без<доганність> людська є в більшій мірі ділом щастя, а не результатом чеснот.

***** Зачеркнуто: Діячі української радянської культури.

***** Зачеркнуто: Але існують люде, що не тільки

Але не забувайте, що не всі ми однакові

Є люде, для яких самі

я также читал в кинокомитете. Признаться, она не произвела на меня выгодного впечатления. Наоборот, она поразила меня своей никчемной неквалифицированностью и убожеством мысли, что я и раньше всегда замечал за ее автором-рецензентом, коротенький псевдоним которого я забываю, чтобы не засорять голову.

Мне очень досадно, Лука Фомич, что я послужил поводом к Вашим неприятностям, хотя может и условным, формальным, и вот я пишу письмо, чтобы выразить Вам свое дружелюбное искреннее сочувствие. Я выражаю его Вам принципиально, потому что без этого мы не были бы людьми, а камнями с выдолбленными на них письменами законов человеческих. И сочувствую также без принципов, просто в силу моей привычки уважать Вас, как своего современника и друга. Я пытаюсь представить, как нелегко порой быть редактором газеты и спешно согласовывать в бумажном потоке ту или иную статью и, особенно, о человеке, который должен из-за своей безнравственности подлежать ненависти, пренебрежению и забвению.

Тяжелая и порой совершенно невозможная наука жизни, которая заключается, очевидно, в умении видеть все вещи, даже палку или остракизм, в хорошем аспекте. Но что же делать, Лука Фомич, если мне, молодому уже художнику, который потерял уже все, остались лишь одиночество и искусство, которое, как Вам известно, можно творить только в условиях просветленного душевного состояния, или умереть, утратив мир. Я борюсь сейчас за свою душу. Вместе с этим я не борюсь ни с кем из вас. Вы не то, чтобы одолели. Я и не боролся с вами. Вы повергли и изувечили меня. Поэтому теперь пишете, что хотите, и говорите, что подсказывает вам ваша совесть, и сейте в народе вражду ко мне, если народу не хватает вражды, упражняйтесь в ненависти, если вы верите, что она укажет вам истинный путь к добру.

Я закрыл глаза и замкнул уста. И когда у меня не хватит сил свести с Вами свои житейские счета, то есть простить всех до одного, тогда я умру.

Будьте здоровы. Прошу простить, что в письмо пролезли чувства. Это, наверное, оттого, что все птицы, большие и малые, улетая на север, вот уже два года обходят мое проклятое богом жилище.

Примите мой привет^{**}. И простите еще раз за непосредственность. Правда, мой фильм был прекрасный. Это была настоящая историческая поэма Ленинско-Сталинского братства народов. И я, и Вы, и все мы^{***} могли по праву гордиться им^{****}

Часом мені здається, що я вже вмер і давно лежу в ямі, і кожна звістка з України падає на мої груди, як могильна земля, заступ за заступом. Що мене не тільки вже нема, а наче й не було ніколи. Неначе не створювала мене зовсім Українська земля п'ятдесят один рік тому, не годувала хлібом і медом, не поїла думками, почуттями, не купала у віруваннях і звичаях нашого народу, не вклала в мою душу ні своїх гордих героїчних поем, ні любові до себе, ні плачу, коли плакала сама, як удова в неволі.

Так, попросивши один раз хліба поради і одержавши камінь осуди, я, народжений для добра, похитнувся і мовчки впав, як падає мертвий, і кров моя запеклась і присохла до сивого мого волосся. І ви злякалися усі гуртом мого засудження, і вголос возненавиділи мене, як ненавидять покараного на Україні, одні радіючи^{****} національною по

* Зачеркнуто: Не печальтесь. Безупречность человеческая в большей степени является делом счастья, чем результатом добродетелей.

** Зачеркнуто: И прошу Вас еще раз, заб<удьте>, видите ли, забудьте выговор. Поверьте без<упречность> человеческая является в большей мере делом счастья, а не результатом добродетелей.

*** Зачеркнуто: Деятели украинской советской культуры.

**** Зачеркнуто: Но существуют люди, которые не только

Но не забывайте, что не все мы одинаковы

Есть люди, для которых сами

***** Зачеркнуто: вкрай.

формі* радістю, другі з зубовим скрежетом і гепанням, треті з горілкою.** А четверті, припускаю, пригадали для власної втіхи не тільки ганьбу мого злочину, а що й характер у мене поганий. А він-таки справді поганий вже тисячі літ, з тих древніх часів, коли*** творець розділив майстрів надвое: на тих, що плавлять, лаючись, метал при височених злих температурах, і на майстрів холоднотеплуватих, зате приємних, без червоточини в обтекаемых лисих характерах.

Порой мне кажется, что я уже умер и давно лежу в яме, и каждая весточка с Украины падает на мою грудь, как могильная земля, лопата за лопатой. Что меня не только уже нет, а как будто и не было никогда. Как будто не создавала меня совсем Украинская земля пятьдесят один год назад, не кормила хлебом и медом, не поила мыслями, чувствами, не купала в верованиях и обычаях нашего народа, не вкладывала в мою душу ни своих гордых героических поэм, ни любви к себе, ни плача, когда плакала сама, как вдова в неволе.

Так, попросивши однажды хлеба совета и получивши камень осуждения, я, рожденный для добра, пошатнулся и молча упал, как падает мертвый, и кровь моя запеклась и присохла к седине моих волос. И вы испугались все вместе моего осуждения и вслух возненавидели меня, как ненавидят наказанного на Украине, одни — радуясь национальной по форме радостью, другие — с зубовным скрежетом и улюлюканьем, третьи с водкой. А четвертые, допускаю, вспомнили для собственной потехи не только позор моего преступления, а и то, что характер у меня плохой. А он-таки действительно плохой уже тысячи лет с тех древних пор, когда творец разделил мастеров надвое: на тех, что плавят, ругаясь, металл при высоченных злых температурах, и на мастеров холоднотеплуватых, зато приятных, без червоточины в обтекаемых лысых характерах.

Проте трапляється в житті, хоч і не дуже часто, коли навіть найвеличніші події чи твори в світі, проникаючи в свідомість деяких людей, пристосовуються зразу до їхньої мірки і зразу ж стають такими ж нікчемними, пустими і фальшивими, як і вони самі.

Не будем сердитись даремно.

Його величність Случай створив їх так же, як і нас, і порозкидав на всіляких посадах. Тому, хай пишуть і вони, бо світ ще все ж таки лихий, і вони підходять до нього, як короста загнuzданому хворому коневі. Хай живуть і повніють, як живуть серед людей блохи, чи якась інша отруйна комаха людська.

А коли подумати, що, плюючи в дірочку, комаха хотіла не так нагидити комусь, як догодити заклопотаному начальству, себто користувалася з самих найвищих мотивів в суспільному житті, тоді все стає ясним і зрозумілим. Особливо коли начальство, з свого боку, теж намагалось не підкачать перед вищестоящим, вже дійсно заклопотаним по уші начальником, який і не думав про се і т. і. і т. і.

Приміть мій сердешний привіт і забудьте прикрість. Все проходить як вода в берегах. Бездоганність редактора як і всякого творця була, є і буде в більшій мірі ділом щастя, ніж результатом чеснот. Щастя Вам доле. Бажаю. Ваш Д<овженко>.

Однако случается в жизни, хоть и не очень часто, когда даже величайшие события или произведения в мире, проникая в сознание некоторых людей, приспособляются сразу к их меркам и сразу же становятся такими же никчемными, пустыми и фальшивыми, как и они сами.

Не будем сердиться зря.

* Зачеркнуто: і соціалістичною по змісту.

** Зачеркнуто: четвер<ті>.

*** Зачеркнуто: майстер ще.

Его величество Случай создал их так же, как и нас, и разбросал по различным должностям. Поэтому, пусть пишут и они, потому что мир еще все же злой, и они подходят ему, как чесотка взнузданному больному коню. Пусть живут и полнеют, как живут среди людей блохи, или какое другое ядовитое насекомое человеческое.

А если подумать, что, плюя в дырочку, насекомое хотело не так нагадить кому-то, а ещё и угодить занятому начальству, то есть исходило из самых высоких мотивов в общественной жизни, тогда все становится ясным и понятным. Особенно когда начальство, со своей стороны, тоже пыталось не подкачать перед вышестоящим, уже действительно занятым по уши начальником, который и не думал об этом и т. д. и т. п.

Примите мой сердечный привет и забудьте о неприятностях. Все проходит как вода в берегах. Безупречность редактора, как и всякого творца, была, есть и будет в большей степени делом счастья, чем результатом добродетелей. Пусть благоволит Вам судьба. Желаю. Ваш Д<овженко>.

5-XI-45

Наближається велике свято Жовтня.

Буде море радості, піднесення і урочистого руху. Прибирається місто. Свято Перемоги — найбільше свято.

«Тільки я мов окаянный все хожу та плачу на сонмищах велелюдних...

Сьогодні ходив по місту і ледве дійшов додому. Немає сил ходити. Болить у мене все. Болять руки, ноги, болить голова і болить серце. Воно вже не перестає боліти ні вдень, ні вночі. Я думаю, що скоро я помру. Мені жаль умирати. Я родивсь, я був створений років на дев'яносто. Я помру скоро, тому що в мене ви<й>шла вся сила. Вона пішла не тільки на роботу. Ні. Не робота пододала мене, не пияцтво, не жіноцтво. Прибила мене недоля народу. А знищила мене ненависть людська і жорстокість. Убила мою радість. Я помру в Москві, так і не побачивши України. Перед смертю я попрошу великого Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві, десь над Дніпром, на горі.

Пошли, доле, щастя людям на поруйнованій скривавленій землі. Зникни, ненависть. Щезни, убожество.

5-XI-45

Приближается великий праздник Октября.

Будет море радости, подъема и торжественного движения. Убирается город. Праздник Победы — самый большой праздник.

«Только я, как окаянный, все хожу и плачу на сонмищах многолюдных...

Сегодня ходил по городу и еле дошел домой. Нет сил ходить. Болит у меня все. Болят руки, ноги, голова болит и болит сердце. Оно уже не перестает болеть ни днем, ни ночью. Я думаю, что я скоро умру. Мне жалко умирать. Я родился, я был создан лет на девяносто. Я умру скоро, потому что из меня вышла вся сила. Она ушла не только в работу. Нет. Не работа одолела меня, не пьянство, не женщины. Прибила меня скорбь народа. А уничтожила меня человеческая ненависть и жестокость. Убила мою радость. Я умру в Москве, так и не увидев Украины. Перед смертью я попрошу великого Сталина, чтобы перед тем, как сжечь меня в крематории, из груди моей вынули сердце и закопали его в родную землю в Киеве, где-то над Днепром, на горе.

Пошли, судьба, счастья людям на разрушенной окривавленной земле. Исчезни, ненависть. Исчезни, убожество.

5-XI-45 р.

Починається історія з «Повістю полум'яних літ». Коли б розказати нормальній живій людині, напевне, реготала б до упаду, а може, й не повірила б, що се не вигадка

зловредного сатирика: Большаков уникає мене. Три рази при зустрічі він нагло заявив мені на моє запитання, що «повісті» він не читав. Далі ховатись незручно... Не пущать на очі!

Сього оказалось досить, щоб почали ховатись і шептатись менші сошки, заступники, редактори і вся, одне слово, служила челядь, що захоплювалась сценарієм, як чимсь надзвичайним. Уже Калатозов (директор студії) прикинувся, що не читав. От яка я страшенна людина. Я хожу самотній, як у темному лісі серед привидів і вовкулаків. І не знаю, що, куди і як. Тільки глухі гуки лунають з хащів і темних проваль, і смутно стає мені, немов не реальне життя се, а сон. Ні в кого немає думки! Ні в кого! Ніхто ні в що не вірить. І нікому нічого не треба, крім тихого спокійного тваринячого існування. Суспільство лжи і нікчемства. Господи, коли б Ленін воскрес, чи коли б Сталін мав змогу заглянути хоч на годину інкогніто і побачити «самое великое из всех искусств», що з ним зробили чиновники безголові, до якого занепаду і морального здичавіння і байдужості привели — яким би гнівом запалали їх прометеївські душі!

Почуваю, що «Повість» загине.

5-XI-45 г.

Начинается история с «Повестью пламенных лет». Если бы рассказать нормальному живому человеку, он, наверное, хохотал бы до упаду, а может, и не поверил бы, что это не выдумка зловредного сатирика: Большаков избегает меня. Три раза при встрече он нагло заявил мне на мой вопрос, что «Повести» он не читал. Дальше прятаться неудобно... Не пущать на глаза!

Этого оказалось достаточно, чтобы начали прятаться и шептаться мелкие сошки, заместители, редакторы и вся, одним словом, служилая челядь, которая восторгалась сценарием, как чем-то исключительным. Уже Калатозов (директор студии) притворился, что не читал. Вот какой я страшный человек. Я хожу одинокий, как в темном лесу среди призраков и вурдалаков. И не знаю, что, куда и как. Только глухие возгласы раздаются из трущоб и темных провалов, и грустно становится мне, словно это не реальная жизнь, а сон. Ни у кого нет мысли! Ни у кого! Никто ни во что не верит. И никому ничего не надо, кроме тихого спокойного животного существования. Общество лжи и ничтожества. Господи, если бы Ленин воскрес, или если бы Сталин имел возможность заглянуть хоть на час инкогнито и увидеть «самое великое из всех искусств», что с ним сделали чиновники безголовые, к какому упадку и нравственному одичанию и равнодушию привели — каким бы запылали гневом их прометеевские души!

Чувствую, что «Повесть» погибнет.

6-XI-45

Як мені жаль, що у мене грип. Так би хотілося сьогодні вечором пройтись по центру столиці серед народу, проїнятися настроєм урочистого великого свята. Ожити, помолодшати. За два роки остракізму в мене так збідніла й виснажилась душа. Як страшно жити мені серед своїх людей, що мусять дивитись на мене, як на мерця, чи як на ворога народу. Як трудно бути одному, коли хотілось би бути з людьми, хотілось ділитися думками, досвідом, знаннями.

Жалію я, що не звернувся до Сталіна. І не розповів йому, що все було, геть-чисто по-другому. А зараз що я скажу йому, як напишу, на що можу сподіватися, коли на його велетенських плечах лежить такий тягар міжнародних битв за створення нового розумного світу. Я потонув десь перед ним, як піщинка в океані. І вже мені не винирнути. Се не передвоєнні часи, коли він віддавав увагу мистецтву. Сьогодні інші картини перед ним. Сьогодні пишеться сценарій життя народів на сотні років. Збирається суд у Нюрнберзі⁴⁴⁷, де буде повторюватись світова війна за столом. А дома велетенська

робота і труднощі років на п'ять. Побажая я тихо сьогодні отут на самоті йому щастя і повної перемоги. Побажая і великому моему радянському народові-велетню щастя і слави. Бо його щасте — моє щасте. І життя моє — служеніє йому. А собі побажая п'ять картин.

6-XI-45

Как мне жаль, что у меня грипп. Так бы хотелось сегодня вечером пройтись по центру столицы среди народа, проникнуться настроением торжественного большого праздника. Ожить, помолодеть. За два года остракизма у меня так обеднела и истощилась душа. Как страшно жить мне среди своих людей, которые должны смотреть на меня, как на мертвеца, или как на врага народа. Как трудно быть одному, когда хочется быть с людьми, хочется делиться мнениями, опытом, знаниями.

Жалею я, что не обратился к Сталину. И не рассказал ему, что все было совсем по-другому. А сейчас что я скажу ему, как напишу, на что могу надеяться, когда на его огромных плечах лежит такой груз международных битв за создание нового разумного мира. Я где-то утонул перед ним, как песчинка в океане. И мне уже не вынырнуть. Это не довоенные времена, когда он уделял внимание искусству. Сегодня другие картины перед ним. Сегодня пишется сценарий жизни народов на сотни лет. Собирается суд в Нюрнберге, где будет повторяться мировая война за столом. А дома огромная работа и трудности лет на пять. Пожелаю я тихо сегодня тут в одиночестве ему счастья и полной победы. Пожелаю и великому моему советскому народу-великану счастья и славы. Потому что его счастье — мое счастье. И моя жизнь — служение ему. А себе пожелаю пять картин.

7-XI-45

Коли б не відбулася у нас в сімнадцятому році Велика соціалістична революція, сьогодні ціла Європа перебувала б під диктаторськими чобітьми Гітлера і Мусоліні⁴⁴⁸.

Тому з повним правом і заявив великий Сталін у минулому році: «Нині всі визнають, що радянський народ свою самовіддану боротьбою врятував цивілізацію Європи од фашистських погромщиків. В сьому велика заслуга радянського народу перед історією людства».

Після того, що сталося, і того, що по праву отак сказано, міг вповні не виступати старий вождь сьогодні на жовтневі свята. Світ може й подождати. А він хай одпочине од нього.

7-XI-45

Если бы не состоялась у нас в семнадцатом году Великая социалистическая революция, сегодня целостность Европы находилась бы под диктаторскими сапогами Гитлера и Муссолини.

Поэтому с полным правом и заявил великий Сталин в прошлом году: «Ныне все признают, что советский народ своей самоотверженной борьбой спас цивилизацию Европы от фашистских погромщиков. В этом большая заслуга советского народа перед историей человечества».

После того, что произошло, и того, что по праву так сказано, мог в полной мере не выступать старый вождь сегодня на октябрьские праздники. Мир может и подождать. А он пусть отдохнет от него.

7-XI-45

Основна мета мого життя зараз — не кінематографія. У мене вже немає фізичних сил для неї. Я створив жалюгідно малу кількість кінофільмів, вбивши на се увесь цвіт свого життя, не по своїй провині. Я — жертва варварських умов праці, жертва убожества і нікчемства бюрократичного мертвого кінокомітету. Знаю, що не повернуться назад літа і що нічим уже їх не догнати. Тому спохватившись лише зараз і думаючи про марно-

трацтво часу і сил в кіно, я* не до кіноплівки, химерної целюлози, звертаю свій духовний зір. Я хотів би вмерти після того, як напишу одну книжку про український народ. Коли я оглядаю межі сієї книги, сусідні так би мовити, її держави, я бачу Дон Кіхота, Кола Брюньона, Тіль Уленшпигеля, Муллу Насредіна, Швейка⁴⁴⁹. Я думаю про се вже років п'ять, шукаючи форми. І часом вже, здається мені, що я знахожу форму. Я хочу так її написати, щоб вона стала настольною книгою і приносила людям утіху, добру пораду і розуміння життя.

Сьогодні жовтневе свято. Гримлять салюти. Вечір. На вулиці сніг. Починається півроку холоду. Болить серце. Чи діждусь я тепла по зимі?

7-XI-45

Основная цель моей жизни сейчас — не кинематография. У меня уже нет физических сил для нее. Я создал ничтожно малое количество кинофильмов, убив на это весь цвет своей жизни, не по своей вине. Я — жертва варварских условий труда, жертва убожества и ничтожества бюрократического мертвого кинокомитета. Знаю, что не вернуться назад года и ничем их уже не догнать. Поэтому спохватившись только сейчас и думая о расточительности времени и сил в кино, я не к киноплёнке, причудливой целлюлозе, обращаю свой духовный взор. Я хотел бы умереть после того, как напишу одну книжку про украинский народ. Когда я осматриваю границы этой книги, соседние, так сказать, ее государства, я вижу Дон Кихота, Кола Брюньона, Тилья Уленшпигеля, Муллу Насредина, Швейка. Я думаю об этом уже лет пять, ища формы. И временами уже кажется мне, что я нахожу форму. Я хочу написать ее, чтобы она стала настольной книгой и приносила людям радость, добрый совет и понимание жизни.

Сегодня октябрьский праздник. Гремят салюты. Вечер. На улице снег. Начинается полгода холода. Болит сердце. Дождусь ли я тепла после зимы?

13-XI-45

Ослабло серце. Мороз заморожує.

Мозок. Серце болить безупинно. Воно важке стало й вороже. Се вже не те дороге, прекрасне миле серце, що тільки називалося так і вважалось, що воно є. Тепер воно є, я відчуваю його. Воно трудне й важке. І голови половина ліва набрякає до болю, і щось звенить у ній, шумить без перерви, невпинно і тоскно. Який жаль. Чому все, що було в мені самого цінного, все, що зібрав за п'ятдесят років, чому пришло, прояснилось і попросилось на світ якраз тоді, коли вже не стає сил? Чи вистачить у мене сили бодай на одну роботу на перших п'ять сотень сторінок? Як зберегти ту силу?

Сьогодні повернувся з Німеччини назавжди Миша Винярьський⁴⁵⁰. Яка-то буде його творча доля. Сильно поламала його війна. Пригадую, чотири роки тому він був уже напередодні режисури. Він був вже майже готовий. Зараз він огрубів і кіно немов десь далеко від нього. Він бачив багато заборонених для нього речей, а може, й діяв заборонено. У всякому разі навіть споглядання лихого щось одняло у Мишка.

13-XI-45

Ослабело сердце. Мороз замораживает.

Мозг. Сердце болит непрерывно. Оно стало тяжелым и враждебным. Это уже не то дорогое, прекрасное милое сердце, что только называлось так и считалось, что оно есть. Теперь оно есть, я чувствую его. Оно трудное и тяжелое. И левая половина головы отекает от боли, и что-то звенит в ней, шумит без перерыва, неустанно и тоскливо. Какая жалость. Почему все, что было во мне самого ценного, все, что собрал за пять-

* Зачеркнуто: думаю.

десять лет, почему пришло, прояснилось и попросилось на свет как раз тогда, когда уже нет сил? Хватит ли у меня силы хотя бы на одну работу на первых пять сотен страниц? Как сохранить ту силу?

Сегодня вернулся из Германии навсегда Миша Винярский. Какова будет его творческая судьба. Сильно поломала его война. Помню, четыре года назад он был уже на подходе к режиссуре. Он был уже почти готов. Сейчас он огрубел и кино словно где-то далеко от него. Он видел много запрещенных для него вещей, а может, и делал запретное. Во всяком случае, даже созерцание зла что-то отняло у Мишки.

15-XI-45

Старший лейтенант. Пробув на війні чотири всі роки. Повернувся з Німеччини.

— Скажи мені — що ти виніс узагалі зі страшного з усього смислу війни? — спитав я його по досить довгій розмові.

— Що виніс? — подумавши, сказав він мені. — Я прийшов до висновку, що в житті все набагато грубіше, ніж писали нам колись, і говорили, й говорять. — Він одповів на свої якісь складні думки по множеству напевно найконкретніших явищ. — Ще скажу, от у всіх письменників у книгах чи статтях: війна так се слези, плач, горе. Се неправда. Я не бачив ні сліз, ні горя. Все очень просто. Хлопнули — чоботи геть і в яму, зарили — готово. Ніхто нічого й не думає. Навпаки, весело і повно сміху.

— А люде?

— А я їх не бачив. Їх там взагалі нема. Вони виселені.

— А в ямах, у байраках, лісах, льохах? А під час наступу? Ти ж всю республіку пройшов, да не одну, а кілька?

— Да я з людьми не стрічався. Може, й свідомо.

— Друже мій, ти був на війні душевно і фізично сліпий, — сказав я. Мені хотілося додати: — Ти був дрібненький егоїст і боягуз. Ти боявся зустрінутись з людським лихом. Ти обминув його. Бо ти порожній.

Отсей молодий чоловік тепер хоче і буде творити фільми про війну. Се М. В.

15-XI-45

Старший лейтенант. Был на войне все четыре года. Вернулся из Германии.

— Скажи мне, что ты вынес вообще из всего страшного смысла войны? — спросил я его в довольно долгой беседе.

— Что вынес? — подумав, сказал он мне. — Я пришел к выводу, что в жизни все гораздо грубее, чем писали нам некогда и говорили, и говорят. — Он ответил на все свои сложные мысли, какие у него были, по множеству самых конкретных явлений. — Еще скажу, вот у всех писателей в книгах или статьях: война — это слезы, плач, горе. Это неправда. Я не видел ни слез, ни горя. Все очень просто. Хлопнули — сапоги прочь и в яму, зарыли — готово. Никто ничего и не думает. Наоборот, весело и полно смеха.

— А люди?

— А я их не видел. Их там вообще нет. Они выселены.

— А в ямах, в буераках, лесах, погребках? А во время наступления? Ты же всю республику прошел, да не одну, а несколько?

— Да я с людьми не встречался. Может, и сознательно.

— Друг мой, ты был на войне душевно и физически слепым, — сказал я. Мне хотелось добавить: — Ты был мелочным эгоистом и трусом. Ты боялся встретиться с человеческой бедой. Ты обошел ее. Потому что ты пустой.

И вот этот молодой человек теперь хочет и будет творить фильмы о войне. Это М. В.

19-XI-45

Мені казав сьогодні Николай Митрофанович Крылов (академік), мій великий приятель:

— Я чувствую и знаю теперь одно. Мы живем в начале эпохи гибели цивилизации, по крайней мере, европейской. Все, что происходит в мире, ничего другого мне не говорит.

— Чи припускаєте ви можливим, як учений, що нашій планеті в цілому загрожує катастрофа від розриву атома?

— Безумовно. За все время своего существования человек впервые прикоснулся к явлениям космического порядка. Безумовно. Ну, что ж. Во всяком случае, я, сидя в этом номере гостиницы, буду видеть, что мир разваливается, я скажу без сожалений, что ничего лучшего человечество не заслужило.

Довго й багато говорив мені старий. Думки його часом в'язались погано: склероз вже заморозив його прекрасний мозок, але крізь непослідовність думки, сарказм, іронію, часом чудачество і крайній скептицизм проривається велика життєвська драма видатної людської індивідуальності з величезною ерудицією, горда й вибаглива. Таких людей зараз нема. Весь строй його інший. Се дев'ятнадцятий вік Європи. Часом він здається мені персонажем з якоїсь п'єси. Се образ многогранний, багатий, натхненний і... комедійний трохи.

19-XI-45

Говорил со мной сегодня Николай Митрофанович Крылов (академик), мой большой приятель:

— Я чувствую и знаю теперь одно. Мы живем в начале эпохи гибели цивилизации, по крайней мере, европейской. Все, что происходит в мире, ничего другого мне не говорит.

— Допускаете ли вы возможность, как ученый, что нашей планете в целом грозит катастрофа от разрыва атома?

— Безумовно. За все время своего существования человек впервые прикоснулся к явлениям космического порядка. Безумовно. Ну, что ж. Во всяком случае, я, сидя в этом номере гостиницы, буду видеть, что мир разваливается, я скажу без сожалений, что ничего лучшего человечество не заслужило.

Долго и много говорил мне старик. Мысли его временами путались: склероз уже заморозил его прекрасный мозг, но сквозь непрерывность мысли, сарказм, иронию, чудачество и крайний скептицизм прорывается большая житейская драма выдающейся человеческой индивидуальности с огромной эрудицией, гордая и требовательная. Таких людей сейчас нет. Весь строй его другой. Это девятнадцатый век Европы. Порой он кажется мне персонажем из какой-то пьесы. Это образ многогранный, богатый, вдохновенный и... комедийный немного.

23-XI-45

Учора я сказав Большакову, що, розуміючи в повній мірі суть ситуації, яка утворилася навколо мене і «Повісті полум'яних літ», до якої всі в комітеті і в Художественном Совете боятися дотронутися, я звільняю його і комітет од великих турбот в справі дальнішого посування сценарія і сказав, що сам особисто пошлю його т. Сталіну. Він погодився. Треба було бачити його нікчемну дурну фізіономію в цей час. Господи, який би він був щасливий, аби я вмер. Стільки клопоту. На Художній раді⁴⁵¹ «виступали» всі, і так особливо Охлопков⁴⁵², ніби був не день, а вечір, не 25 чоловік, а чотириста, і неначе тільки що перестали грати гімн. «Промовці», діляги, дволикі Януси, всі як один, змовившись неначе розуміти подвійний рахунок словам і мислям. Господи, господи. Калатозов читає доповідь. Видно, що писав її не він. Він навіть не зміг її виразно прочитати. Се була комедія тематичного плану⁴⁵³. Все в'яло і дошло в устах співдоповідчиків. Пройшов півдохлим і мій «Мичурин», до якого всім їм далеко. А «Повість полум'яних літ», що могла створити основу плану, як єдиний на сей день твір, про неї тільки мельком згадали

так, ніби вона не то є, не то її й нема зовсім. Я мовчав. Мені було важко і образливо. Що я міг їм сказати? Для чого?

— Что вы написали полтораста страниц? Целую литературу развели! — Ось дві єдині фрази, що вискочили з більшакового рота про «Повість полум'яних літ». — Кто это будет читать?

О, дурнота!

23-XI-45

Вчера я сказал Большакову, что, понимая в полной мере суть ситуации, которая образовалась вокруг меня и «Повести пламенных лет», к которой все в комитете и в Художественном совете боятся притронуться, я освобождаю его и комитет от больших забот в деле дальнейшего продвижения сценария и сказал, что сам лично пошлю его т. Сталину. Он согласился. Надо было видеть его ничтожную глупую физиономию в это время. Господи, как бы он был счастлив, если бы я умер. Столько хлопот. На Художественном совете «выступали» все, и в особенности Охлопков, будто был не день, а вечер, не 25 человек, а четвереста, и как будто только что перестали играть гимн. «Ораторы», дельцы, двуликие Янусы, все как один, словно сговорились вести двойной счет словам и мыслям. Господи, господа. Калатозов читает доклад. Видно, что писал его не он. Он даже не смог его внятно прочитать. Это была комедия тематического плана. Все вяло и дохло в речах содокладчиков. Прошел полудохлым и мой «Мичурин», до которого им всем далеко. А «Повесть пламенных лет», которая могла создать основу плана, как единственное на сегодняшний день произведение, о ней только мельком упомянули так, будто она то ли есть, то ли нет ее вовсе. Я молчал. Мне было тяжело и обидно. Что я мог им сказать? Для чего?

— Что вы написали полтораста страниц? Целую литературу развели! — Вот две единственные фразы, высочившие из більшаковского рта о «Повести пламенных лет». — Кто это будет читать?

О, дураки!

23-XI

До чого я дожився! Учора в комітеті стрічає мене Есма К. і заявляє, що вона вже другий день шукає мене. Я потрібний. Мене хоче бачити редактор якоїсь американської газети містер Барнес. Він хоче конче одвідати мене на квартирі. Вона вже погодила се в Наркомзаксправі у референта т. Молотова. Вона приведе його до мене побалакати. Він дуже цікавиться мною. Взагалі ні про що, про все, про що завгодно, одне слово. Тоді я спитав її:

— Скажіть-бо мені, чому так йому хочеться мене бачити? Який конкретний інтерес я можу для нього являти? Нащо я йому?

Тоді вона одвела мене в куток і нишком, щоб ніхто її не чув, сказала:

— Він думає, що ви сидите в тюрмі. В Америці про се говорять. І коли йому наші сказали, що се вигадки, що ви живий і здоровий, він не повірив і хоче особисто пересвідчитись. Вони шанують вас і люблять. Вони читали ваші оповідання і дивились фільми. Вони питають, чому ви замовкли. Вони все знають.

Мені так стало тяжко. Я трохи не заплакав. «Замовкніть, Есма. Я плакатиму», — сказав я й пішов додому.

Так вона його до мене і не привела. Видно, порадилася десь і побоялась.

Чи думав я коли, що доживу до такого страху? О, моя Мамо, Вдовице моя!

23-XI

До чого же я дожив! Вчера в комитете встречает меня Эсма К. и заявляет, что она уже второй день ищет меня. Я нужен. Меня хочет видеть редактор одной американской газеты мистер Барнес. Он очень хочет

посетить меня на квартире. Она уже согласовала все в Наркомвнешделе у референта т. Молотова. Она приведет его ко мне поговорить. Он очень интересуется мной. Вообще ни о чем, обо всем, о чем угодно, одним словом. Тогда я спросил ее:

— Да скажите же мне, с чего вдруг ему хочется меня видеть? Какой конкретный интерес я могу для него представлять? Зачем я ему?

Тогда она отвела меня в угол и украдкой, чтобы никто ее не слышал, сказала:

— Он думает, что вы сидите в тюрьме. В Америке об этом говорят. И когда ему наши сказали, что это выдумки, что вы живой и здоровый, он не поверил и хочет лично убедиться. Они уважают вас и любят. Они читали ваши рассказы и смотрели фильмы. Они спрашивают, почему вы замолчали. Они все знают.

Мне так стало тяжело. Я чуть не заплакал. «Замолчите, Эсма. Я буду плакать», — сказал я и пошел домой.

Так она его ко мне и не привела. Видно, посоветовалась кое-где и побоялась.

Думал ли я, когда-нибудь, что доживу до такого стыда? О, моя Мама, Вдовица моя!

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ДУРАКА

Драма*

ЗАСТУПНИК ЛИХОЙ ЛЮДИНИ

Драма**

Персонаж

Заступник якогось голови.

Увесь час беззвучно позіхає з невідомих причин, широченно розчиняючи рота. Під час процедури позіхання робить руками гімнастичні вправи, потягуючись всім тілом і одкидаючись на спинку крісла. Після гімнастики він починає раптом так шурувати всіма пальцями свої чорні густі кудрі, неначе на голову йому хтось наливає воду. Він не може сидіти за столом рівно одної хвилини. Він безупинно закидає ногу на ногу, лягає грудьми на стіл, тре лице, неначе в корості, схоплює речі. Але найбільш мальовничу картину являє він, говорячи по телефону. Телефонна його мова вся цілковито театральна умовна. Він кричить, грає, почуває далечинь простору, утрировано уявляє, що його по голосу там мусять не тільки чути, а й бачити. Він жестикулює, регоче, лає, гнівається, загрожує. Я сам раз бачив, як він у телефон давав дулі, щось кричучи. Ну, се навряд чи правда.

Персонаж

Заместитель какого-то председателя.

Все время беззвучно зеваает по неизвестным причинам, широко разевая рот. Во время процедуры зевоты делает руками гимнастические упражнения, потягиваясь всем телом и откидываясь на спинку кресла. После гимнастики он начинает вдруг так шуровать всеми пальцами свои густые черные кудри, как будто на голову ему кто-то льет воду. Он не может усидеть за столом и одной минуты. Он непрерывно закидывает ногу на ногу, ложится грудью на стол, трет лицо, как будто в чесотке, хватает вещи. Но наиболее живописную картину он представляет, говоря по телефону. Телефонная речь его вся совершенно театральна-условная. Он кричит, играет, чувствует даль пространства, утрированно представляет, что его по голосу должны там не только слышать, но и видеть. Он жестикулирует, хохочет, ругается, сердится, угрожает. Я сам однажды видел, как он телефону показывал фиги, что-то крича. Ну, это вряд ли правда.

* Русский и украинский заголовки выполнены на отдельных листах.

** Заместитель плохого человека. Драма.

Торохтій Макогонович — дуже позитивний. Він ні разу не помилився через свою ординарність і відсутність уяви і пристрасті. І щоб часом колись, хтось, якимось, чогось, бо він все ж таки жива людина — ніхто не був у нього вдома. Принципіально не пускає.

Перший заступник — Иван Василевич Рыба.

Другий — Гупалюк Иван Данилович.

— Не верьте в их вежливость. Она у них напускная.

— Знаете, я предпочитаю напускную вежливость искреннему хамству.

Торохтий Макогонович — очень положительный. Он ни разу не ошибся благодаря своей ординарности и отсутствию воображения и страсти. И чтобы кто-нибудь когда-нибудь однажды что-нибудь, ведь он все же живой человек — никто не был у него дома. Принципиально не пускает.

Первый заместитель — Иван Васильевич Рыба.

Второй — Гупалюк Иван Данилович.

— Не верьте в их вежливость. Она у них напускная.

— Знаете, я предпочитаю напускную вежливость искреннему хамству.

— Ну как?

— Да как сказать. Примерно, как фау-два. Вначале кажется, три тонны. Заряжается три тонны, а долетает несколько кило.

(Буров — Галя — Люба — Таня)

минус материя, атомная бомба.

— Ну как?

— Слава богу. Выдал замуж.

— Или вы уничтожите кошку, или больше нога моя не будет у вашей дочери.

— Так. Господи. Чем же она вам мешает?

— Я устал. У меня научная работа. Я работаю над расщеплением материи. Понятно?.. Ну как вам объяснить? Вот смотрите. Вот из этого я сделаю самолет, или мост через Москва-реку, или трехэтажный дом, который один человек может переносить.

— Как вам не стыдно.

Саркастический характер.

Точнее саркастическое остроумие. Обычно развивается у людей с ущербной биографией, у людей, сделавшихся неполноценными в силу неосуществленности.

Саркастическое остроумие — это показатель порчи характера этих людей. Это угар от пожирающего их неугасимого пламени.

Ввести в пьесу персонаж с этим видом остроумия. Персонаж негативный.

24-XI-45

— «Призначили мене, словом, довго думали, і туди і сюди, не виходить діло. І от призначили мене завідувати начальником комітету мистецтв нашого ж таки села. Завідою. Заборонив те, заборонив се, заборонив співати «Ой закувала та сива зозуля», ще деякі пісні. Одні, казали, націоналістичні, других я просто не любив, а часом було забороню щось таке, що може воно й не тее, ну з другого ж боку треба ж почуватись на мистецтві. Заборонив бандуру, вишивки хрестиком і т. д. Бачу, — виходить. Чую, скрізь думають, ніби я, як старший, в ньому й розбираюся найглибше.

Потім привик. І ось потроху, помаленьку набираюсь я пихи і почуваю, що роблюсь подлецом. Характер зіпсувався, зів'яла вдача, тихо кругом, став я роззявляти рота на людей, тикати дулі в телефон, голосно позіхати. Що робити? Завідую, забороняю, не пускаю, кричу, не даю. Получається. Провів кампанію по знищенню плахт, хрестикових вишивок, пісень і т. д.

«Він був председателем*, і тому розумів у мистецтві більш за всіх».

Завідувати — не давати, забороняти, не пускати, стерегти, ховати, одмовляти.

24-XI-45

— «Назначили меня, словом, долго думали, и туда и сюда, не получается дело. И вот назначили меня заведовать начальником комитета искусств нашего же села. Заведую. Запретил то, запретил это, запретил петь «Ой, закуковала та серая кукушка», еще кое-какие песни, одни говорили, что националистические, другие я просто не любил, а иногда, бывало, запрещаю что-нибудь эдакое, что, может, оно и не особо, ну, с другой стороны, надо же чувствовать себя в искусстве. Запретил бандуру, вышивки крестиком и т. д. Вижу, — получается. Слышу, везде думают, будто я как старший в нем и разбираюсь глубже. Потом привик. И вот понемногу, потихоньку набираюсь я спеси и чувствую, как становлюсь подлецом. Характер испортился, увял характер, тихо кругом, я стал разевать рот на людей, тыкать фи́ги в телефон, громко зевать. Что делать? Заведую, запрещаю, не пускаю, кричу, не даю. Получается. Провел кампанию по уничтожению плахт, вышивок крестиком, песен и т. д.

«Он был председателем и поэтому понимал в искусстве больше всех».

Заведовать — не давать, запрещать, не пускать, стеречь, прятать, отказывать.

Існує теорія чи казка про те, як хорошу, приємну, чесну, лагідну і красиву людину призначили на посаду, якій вона не відповідала цвітом і виразом своїх очей. Чогось в очах сієї людини не вистачало для сієї посади, а ще краще не цвітом очей, а розумом. І ось, ** посідаючи невідповідну посаду, поволі людина ся зробилася неприємною, нехорошою, нечесною, злою і нещасливою і, що найтяжче, зробила нещасливими многих людей, що їй підлягали в роботі, себто в житті, бо що таке життя? Робота.

Так от, щоб ви знали, все се неправда. І отакі теорії спростовуються так же, як*** атомна бомба, одкидая геть**** многолітні забобони про постоянство енергії.

Торохтій Макогонович не підходив під цю казку, не зробив нікого нещасливими, хоч дійсно вся лялькова артіль стогнала, гризлася, страждала і лаяла життя останніми словами. Винуватий був не він, а його заступники.

Заступники Торохтія Макогоновича

Таким чином, єдиною повинною перед світом були заступники і ніхто інший. Коли б він взяв собі пару розумніших за себе заступників... Поставим точку, громадяне. Пригляньмося до своїх заступників. Хто з нас, навіть негордих, не мислить себе якщо не спереду, то правофланговим?

Описавши красиво всі симпатичні риси характеру Торохтія Макогоновича, слідує далі для об'єктивності, відповідаючій вимогам соціалістичного реалізму, вказати, що подібно

* Так в тексті.

** Со слова «посідаючи» і до слова «посаду» фраза обведена.

*** Зачеркнуто: теорія.

**** Зачеркнуто: спростовує.

до того, як і на сонці бувають плями, була пляма і на Торохтію Макогоновичу, і власне не пляма, а маленька пляминочка (родима), майже часом непомітна. Торохтій Макогонович був дурний. Себто, не то що він був якимсь чистим ідіотом, чи там дурачком, ні, він був далеко не дурак*.

Та й трудно зараз, в вік радіо**, бути повним дураком, вроді Іванушки. Іванушка се наївна одноосібна давнина. А зараз усупільнений дурник*** разом з розумними людьми зробив великий крок вперед. Бурхливе суспільне життя, газети, організації, і особливо радіо, наповнюють його щодня духовною їжею в виді ріжних****, однакових для всього людства відомостей. Він пожирає ту їжу.

Він був просто нерозумною людиною, людиною, так би мовити малолітражною розумово. Зате він був слухняний, позитивно-слухняний, чесний, завжди готовий до всяких позитивностей, з гарною усмішкою. Хоче не хоче, як гусак у сажу.

— Е, як би йому дати пару хороших, розумних заступників! Хіба ж так би було. Заступники, сволочи, — зітхали роками співробітники Торохтія Макогоновича, ненавидячи його заступників.

Существует теория или сказка о том, как хорошего, приятного, честного, кроткого и красивого человека назначили на должность, которой он не соответствовал цветом и выражением своих глаз. Чего-то в глазах этого человека не хватало для этой должности, а ещё лучше не цветом глаз, а умом. И вот, занимая не соответствующую себе должность, человек медленно превращался в неприятного, нехорошего, нечестного, злого и несчастного и, что самое тяжелое, он делал несчастными многих людей, подчиненных по работе, то есть в жизни, ибо что такое жизнь? Работа.

Так вот, чтобы вы знали, все это неправда. И вот такие теории опровергаются так же, как атомная бомба, откидывая прочь многолетние предрассудки о постоянстве энергии.

Торохтій Макогонович не подходив под эту сказку, не сделал никого нещасливими, хотя дійсно вся кукольная артель стонала, грызлась, страдала і поносила життя останніми словами. Винуват був не он, а его заместители.

Заместители Торохтия Макогоновича

Таким образом, единственными виновными перед миром были заместители, и никто другой. Если бы он взял себе пару заместителей, которые были бы умней его... Поставим точку, граждане. Присмотримся к своим заместителям. Кто из нас, даже негордых, не мыслит себя если не передовым, то правофланговым?

Хорошо описав все симпатичные черты характера Торохтия Макогоновича, следует далее для объективности, соответствующей требованиям социалистического реализма, указать, что, подобно тому, как и на солнце бывают пятна, было пятно и на Торохтии Макогоновиче, да, собственно, не пятно, а маленькое пятнышко (родимое), почти незаметное. Торохтій Макогонович был глуп. То есть, не то чтобы он был каким-то чистым идиотом или там дурачком, нет, он был далеко не дурак.

Да и трудно сейчас, в век радио, быть полным дураком, вроді Іванушки. Іванушка — это наивная единоличная древность. А сейчас обобществленный дурачок вместе с умными людьми сделал большой шаг вперед. Бурная общественная жизнь, газеты, организации, и особенно радио, наполняют его ежедневно духовной пищей в виде различных одинаковых для всего человечества сведений. Он пожирает эту пищу.

* Следующий абзац написан позднее, и его место указано автором.

** Фраза «в вік радіо» вписана позднее.

*** Зачеркнуто: зробив великий.

**** Зачеркнуто: відомостей.

Он был просто глупым человеком, человеком, так сказать, малолитражным умственно. Зато он был послушен, положительно-послушен, честен, всегда готов ко всяким позитивностям, с хорошей улыбкой. Хочешь не хочешь, как гусь в сажу.

— Эх, как бы ему дать пару хороших, умных заместителей! Разве же так было бы. Заместители, сволочи, — вздыхали годами сотрудники Торохтия Макогоновича, ненавидя его заместителей.

— Тихо. Иде.

— Привіт.

— Драстуйте.

— Ну как?

— Нічого.

— Що нічого.

— А те, що й нікак. Скажіть, яке лихо загнало Вас до нашого села?

— Не лихо, тоска по природі.

— Скучаете?*

— Да. А от приїхав, як рукою зняло.

— Хм. От диви.

— Чудесне у вас село.

— А чим воно чудесне?... ..

— Тихо. Идет.

— Привет.

— Здрасьте.

— Ну как?

— Ничего.

— Что — ничего.

— А то, что и никак. Скажите, какое горе загнало Вас в наше село?

— Не горе, тоска по природе.

— Скучаете?

— Да. А вот приехал, как рукой сняло.

— Хм. Гляди-ка.

— Чудесное у вас село.

— И чем же оно чудесное?... ..

Розмова про літературу

— Трудно. Эпоха требует литературы, построенной на положительном персонаже.

— А що воно за персонаж?

— Положительный?

— Еге.

— Положительный персонаж. Се той, що з нього ніколи погане (лихе) слово не вискочить.

— Хитрый. Недаром кажут, слово не воробей. Вилетит, не піймаєш.

— Слово — это большое дело.

— Это не дело, а даже, сказав би я, больше, чем дело.

Разговор о литературе

— Трудно. Эпоха требует литературы, построенной на положительном персонаже.

— А что это за персонаж?

* Зачеркнуто: Тоскуете?

— Положительный?

— Эге.

— Положительный персонаж. Это тот, из которого никогда не выскочит ни одно плохое (злое) слово.

— Хитрый. Недаром говорят, слово не воробей. Вылетит, не поймаешь.

— Слово — это большое дело.

— Это не дело, а даже, сказал бы я, больше, чем дело.

25-XI-45

Начальнику і председателю
кінематографії Івану Большакову

Приступаючи до знімання фільма «Життя в цвіту», шанобливо повідомляю Вас, що від сього дня я перестаю одержувати заробітню платню. Я прошу Вас не вбачати в цьому моему вчинкові нічого такого, що могло би Вас дратувати, приміром, або що. Я роблю це не з метою демонстрації чи непослушенства. Навпаки, я хочу сим особливо підкреслити свою лояльність щодо своєї оплати. Але разом з тим я не можу й не думати про якість картини, яку я розпочинаю знімати. До сього часу я розглядав себе, як одного з найкращих режисерів кінематографії. Я звик до цієї думки, і вона, певно, помагала мені триматися на високому моральному рівні в виробництві. Зараз же призначена мені місячна плата по третьому розряду щомісячно два рази пригноблює мою свідомість і поселяє в мені сум і зневір'я в своїх здібностях. Тому я для того, аби зберегти свою душу од непотрібних і шкідливих для мого стану натяків на свою творчу неповноцінність, прошу вважити моє прохання, аби я міг спокійно віддаватись владі своїх мрій і не порушувати звичної уяви про свою гідність. Платню за роботу, будьте ласкаві, виплатити мені в будь-якій іншій формі по закінченню фільма, відповідно його якості.

З пошаною, Заслужений Лауреат і т. д. Ол. Довженко

25-XI-45

Начальнику и председателю
кинематографии Ивану Большакову

Приступая к съемке фильма «Жизнь в цвету», с уважением сообщая Вам, что с сегодняшнего дня я перестаю получать заработную плату. Я прошу Вас не усматривать в этом моем поступке ничего такого, что могло бы раздражать Вас, к примеру, или что-то в этом роде. Я делаю это не с целью демонстрации или непослушания. Наоборот, я хочу этим особо подчеркнуть свою лояльность по отношению к своей зарплате. Но вместе с тем я не могу и не думать о качестве картины, которую я начинаю снимать. До сего времени я рассматривал себя, как одного из лучших режиссеров кинематографии. Я привык к этой мысли, и она, вероятно, помогала мне держаться на высоком моральном уровне в производстве. Сейчас же предназначенная мне месячная оплата по третьему разряду два раза в месяц угнетает мое сознание и вселяет в меня печаль и неверие в свои способности. Поэтому я для того, чтобы сохранить свою душу от ненужных и вредных для моего состояния намеков на свою творческую неполноценность, прошу уважить мою просьбу, чтобы я мог спокойно отдаваться власти своих желаний и не нарушать привычного представления о своем достоинстве. Плату за работу, будьте добры, выплатить мне в любой другой форме по окончании фильма, соответственно его качеству.

С уважением, Заслуженный Лауреат и т. д. Ал. Довженко

30-XI-45

Ранок пройшов у роботі з Чинар'яном над текстом вірменської картини⁴⁵⁴, яку я роблю таємно від Большакова. Вдень провів бесіду з братом Героя Рад<янського> Сою-

зу* Супруна,⁴⁵⁵ що прийшов до мене з Ляховецьким⁴⁵⁶ у справі можливого створення сценарія про брата-героя. Зараз їду до Рошалья⁴⁵⁷ і Строевої обідати. Вітер і холод на дворі. Болить серце, і нерви напружені до краю. Невесело мені. Смуток овладає моєю душею. І тривога. Неначе я вмер уже, коли подумаю про Україну. Ніщо не долітає до мене. Не в тому помилка була мого життя, що я написав «Україну в огні», а в тому, що змовчав перед Сталіним про їхню нечесність.

30-XI-45

Утро прошло в работе с Чинарьяном над текстом армянской картины, которую я делаю тайно от Большакова. Днем провел беседу с братом Героя Советского Союза Супруна, который пришел ко мне с Ляховецким насчет возможного создания сценария о брате-герое. Сейчас еду к Рошалю и Строевой обедать. Ветер и холод на дворе. Болит сердце, и нервы напряжены до предела. Невесело мне. Грусть овладевает моей душой. И тревога. Как будто я уже умер, когда подумаю об Украине. Ничто не долетает до меня. Не в том ошибка была моей жизни, что я написал «Украину в огне», а в том, что умолчал перед Сталиным об их нечестности.

30-XI-45

Тема комедії

В Ташкенті чи Алма-Ата звільнили з роботи начальника управління кінематографії громадянина Ікса. Будучи номенклатурним робітником, хоч і шахраєм і тупицею, він опинився в відділі кадрів ЦК. Відділ кадрів призначив, послав його на роботу в Госконтролі. В Госконтролі через тиждень була організована комісія по ревізії кількох установ, в тому числі і управління кіно.

Таким чином, Ікс знову появляється в кіноуправлінні, яке він завалив. На сей раз він з'являється вже як грізний ревізор для ревізії самого себе. Співробітники, знаючи, що він знає все, тремтять од жаху. Ікс, знаючи, що співробітники знають все, тремтить теж від жаху. Він боїться, що вони викриють його. Проте все обішлося благополучно. На стику хитрості з боягузництвом, нахабства і аморальності з нікчемством, і низькопоклонництвом, і лакейством страх примирив недоліки людські. Ревізія закінчилася вповні благопристойно. Не вигадка. Розповідав, здається, Р.⁴⁵⁸

30-XI-45

Тема комедии

В Ташкенте или Алма-Ате уволили с работы начальника управления кинематографии гражданина Икса. Будучи номенклатурным работником, хоть и мошенником и тупицей, он оказался в отделе кадров ЦК. Отдел кадров назначил, послал его на работу в Госконтроль. В Госконтроле через неделю была организована комиссия по ревизии нескольких учреждений, в том числе и управления кино.

Таким образом, Икс снова появляется в киноуправлении, которое он завалил. На сей раз он появляется уже как грозный ревизор для ревизии самого себя. Сотрудники, зная, что он знает все, дрожат от ужаса. Икс, зная, что сотрудники знают все, тоже дрожит от ужаса. Он боится, что они разоблачат его. Однако все обошлось благополучно. На стыке хитрости с трусостью, наглости и безнравственности с никчемностью, и низькопоклонством, и лакейством страх примирил человеческие недостатки. Ревизия закончилась вполне благопристойно. Не выдумка. Рассказывал, кажется, Р.

4-XII-45

Я абсолютно переконаний, що зараз я вступив в найважливіший період свого життя, себто, що зараз моя творча вартість, що все те, що я ношу в собі, все, що продумав,

* Так в тексті.

перетворив в образи, сформував у мислі — є найбільше од усього, що я зробив по сей день. Мені зараз потрібне тільки одне — десять років повної фізичної сили: ясності мозку, бездоганності серця. І я цього не матиму. Мені часто здається, що я скоро помру. Серце, мов ворог, турбує мене і пригноблює, роблячись часом таким важким, що я падаю, і то мені мало. Мене ніби тягне вже в небуття. І я вмру, нездійснений в самому головному — у книзі, що її хотів би я оставити народу, одну єдину книгу. Я знаю, — її нікому там зараз написати. І се особливо пригноблює мене. Як жаль мені себе, що так мій день повечорів, і сонце моє зайшло, не встиг і оглянутись. І не з народом я. Всю Україну, весь народ ношу я в серці своєму, і ноги мої згинаються під тягарем серця. Во имя отца.

4-XII-45

Я абсолютно убежден, что сейчас я вступил в самый важный период своей жизни, то есть, что сейчас моя творческая ценность, что все то, что я ношу в себе, все, что продумал, превратил в образы, сформировал в мысли — больше всего, что я сделал по сей день. Мне сейчас нужно только одно — десять лет полной физической силы: ясности мозга, безупречности сердца. И я этого не получу. Мне часто кажется, что я скоро умру. Сердце, словно враг, беспокоит меня и угнетает, делаясь временами таким тяжелым, что я падаю, и то мне мало. Меня будто тянет уже в небытие. И я умру, не осуществив самое главное — книгу, которую хотел бы я оставить народу, одну-единственную книгу. Я знаю, — ее некому там сейчас написать. И это особенно угнетает меня. Как жалко мне себя, что так мой день клонится к закату, и зашло солнце мое, не успел я и оглянуться. И не с народом я. Всю Украину, весь народ я ношу в сердце своем, и ноги мои сгибаются под тяжестью сердца. Во имя отца.

6-XII

П'ятнадцять літ обробляв я свою чи, сказати б, громадську ниву. Не жалів ні сили, ні часу. Не знав часом свят і навіть недосипаючи ночей. Все думав, як би краще знять врожай. І в мене родило. Був добрий хліб на моєму полі, були яблука в саду і мед на радість всім, хто їв, хто хотів їсти. Один лиш раз не вийшов у мене врожай. Не так якимсь виорав, не те посіяв, чи молитву не ту прочитав, і боліла до того ж вельми голова і серце. Тоді прийшли на мою политу марним потом ниву недобрі люде, серед зів'ялого саду поставили наспіх збиту трибуну, подібну до ешафоту і, прикриваючи свій сором, а хто не сором, а недобрість чи пустоту свою, кричали голосно:

— Ось він! П'ятнадцятьма врожайми обдурював нас. Забивав наші паморки красою труда свого. Але нам пощастило нарешті. На шістнадцятому разі він викрив своє справжнє лице. Розпніть його, розпніть його! Ненавидьте, зневажайте! Іменем великого бога отца нашого, — розпніть його. Не своїм іменем, бо в нас його нема, іменем соратника...

Тоді я мовчки впав і вмер. Тіло моє кинули собакам. Стоїть моя нива поранена, стоїть моя пограбована хата порожня.

6-XII

Пятнадцать лет я обрабатывал свою, так сказать, общественную ниву. Не жалел ни сил, ни времени. Не находя времени для праздников и даже недосыпая ночей. Все думал, как бы лучше снять урожай. И у меня уродилось. Был хороший хлеб на моем поле, были яблоки в саду и мед на радость всем, кто ел, кто хотел есть. Один лишь раз не вышел у меня урожай. Не так однажды вспахал, посеял, или молитву не ту прочитал, и болела к тому же сильно голова и сердце. Тогда пришли на мою политую бесполезным потом ниву нехорошие люди, среди увядшего сада поставили наспех сколоченную трибуну, похожую на эшафот, и, прикрывая свой стыд, а кто не стыд, а недоброе или пустоту свою, кричали громко:

— Вот он! Пятнадцать урожаями обманывал нас. Одурманивал красотой своего труда. Но нам повезло наконец. На шестнадцатом случае он раскрыл свое истинное лицо. Распните его, распните его! Ненавидьте, пренебрегайте! Именем великого бога отца нашего, — распните его. Не своим именем, потому что у нас его нет, именем соратника...

Тогда я молча упал и умер. Мое тело бросили собакам. Стоит моя нива израненная, стоит моя ограбленная хата пустая.

8-XII

Оформили «приказ» про знімання «Життя в цвіту» на студії Мосфільм. Одинадцять років тому, покидаючи Мосфільм після «Аерограда», я сказав собі: «Слава тобі, господи, що звільнив мене від цього жахливого і гидкого тирлища. Вже ніколи, нізащо, ні при яких умовах я не повернуся до цієї дурної халабуди, яку збудували кретини, де скрізь далеко і нікуди не прямо».

І ось я знову на ній.

Перший же день моєї ділової появи почався з брехні.

Коли я попросив повернути мені оператора Екельчика, Калатозов заявив, що про се не може бути мови⁴⁵⁹.

— Чому, ви ж з Большаковым дали мені слово честі, що повернете зразу ж по моїй вимозі автоматично і безумовно.

Калатозов викорячив на мене свої грузинські очі, в яких можна було прочитати — яке слово честі? Немає в нас її, наївний ти сивий ідеаліст. Немає. Не потрібна вона на нашій службі.

8-XII

Оформили «приказ» по съемке «Жизнь в цвету» на студии Мосфильм. Одиннадцать лет назад, покидая Мосфильм после «Аэрограда», я сказал себе: «Слава тебе, господи, что освободил меня от этого ужасного и гнусного позорища. Уже никогда, ни за что, ни при каких условиях я не вернусь в эту глупую лачугу, которую построили кретини, где везде далеко и никуда не прямо».

И вот я снова на ней.

Первый же день моего делового появления начался со лжи.

Когда я попросил вернуть мне оператора Екельчика, Калатозов заявил, что об этом не может быть и речи.

— Почему, вы же с Большаковым дали мне слово честы, что вернете сразу же по моему требованию автоматически и безусловно.

Калатозов вытаращил на меня свои грузинские глаза, в которых можно было прочесть — какое слово честы? Нет у нас ее, наивный ты седой идеалист. Нет. Не нужна она на нашей службе.

21-XII-45

Суд над фашистськими фіурерами є самим страшним і зловісним процесом, який абиколи відбувався в історії людства. До такого дикого занепаду людство ще не доходило. Під час війни ми всі міряли події боями, пожежами, звірствами чи проявами інших ганебних блюзнірств з боку німців, що завжди в війнах були превеликими хамами. І тільки зараз на процесі в Нюрнберзі виявляється, виникає з-понад усіх масштабів звірювань, нещастя, мук і страждань, з усього, що творилося в Європі і на всьому світі, з усього, що творилося в Німеччині, тільки зараз постає в цілий свій зріст справжня картина фашизму, справжня суть світової трагедії.

За Гитлера можна і слід презирати німців усіх п'ятсот літ.

Потрібні антиподи Гитлера, нові світлі німецькі генії, і не один, а багато, які б осяяли людство чистим промінням такої незмірно високої творчості, такої радості і чистоти,

яка могла б заповнити всі бездонні провалля зла, що вчинив народ німецький світу, родивши Гитлера. Вистачить у німецької нації сили на такий взліт? Ні. Хай він згине. Стою на колінах. Цілую землю, по якій проходили наші солдати з боями, в якій полягли в мно́жестві мільйонів, рятуючи себе і прокляту стару повію Європу.

21-XII-45

Суд над фашистскими фюрерами является самым страшным и зловещим процессом, который когда бы то ни было происходил в истории человечества. До такого дикого упадка человечество еще не доходило. Во время войны мы все мерили события боями, пожарами, зверствами или проявлениями других позорных кошунств со стороны немцев, которые всегда в войнах были большим хамами. И только сейчас на процессе в Нюрнберге, оказывается, возникает во всех масштабах зверств, бедствий, мук и страданий, из всего, что творилось в Европе и во всем мире, из всего, что творилось в Германии, только сейчас встает во весь свой рост настоящая картина фашизма, настоящая суть мировой трагедии.

За Гитлера можно и следует презирать немцев все пятьсот лет.

Нужны антиподы Гитлера, новые светлые немецкие гении, и не один, а много, которые бы озарили человечество чистыми лучами такого несоизмеримо высокого творчества, такой радости и чистоты, которая могла бы заполнить все бездонные пропасти зла, что совершил народ немецкий миру, родив Гитлера. Хватит у немецкой нации силы на такой взлет? Нет. Пусть он погибнет. Стою на коленях. Целую землю, по которой проходили наши солдаты с боями, в которой полегли во множестве миллионов, спасая себя и проклятую старую проститутку Европу.

27-XII-45

Тимирязев⁴⁶⁰, Мичурин, Ушаков⁴⁶¹...

Особливість великих людей полягає, очевидно, в тому, що, виконуючи історичну задачу своєї державної системи, вони переростали задачу і в момент переростання входили тим самим в конфлікт з системою.

27-XII-45

Тимирязев, Мичурин, Ушаков...

Особенность великих людей заключается, очевидно, в том, что, выполняя историческую задачу своей государственной системы, они перерастали задачу и в момент перерастания входили тем самым в конфликт с системой.

28-XII-45

Треба мати залізні нерви, кам'яну душу і серце раба, аби витримати те, що робив я сьогодні. Сьогодні у мене дома засідали: я, Сутирин⁴⁶², Алейников⁴⁶³ і Сазонов⁴⁶⁴. Розробляли план і зміст поправок до сценарія «Життя в цвіту», згідно вимогам Большакова. Нема сил писати, що се було за засідання. Жива картина, достойна пера Гоголя, Щедрина, Свіфта. Се був живий документальний Сатирикон Крокодилович⁴⁶⁵. Саме жахливе в тому, що і Сутирин, і Сазонов, і Алейников, який, до речі, увесь час мовчав, що всі вони, культурні і розумні люде, знають, що творять абсурд, і не можуть не творити. Нема у них своєї волі, думки, смаку, гідності, не повинно бути. Які тут можуть бути розмови про мистецтво? Ні, не на мистецтві тримається світ наш. На службі у дурного упертого чиновника.

Не пройшло мені даром засідання. Трапився напівудар. Припадок важкий і довгий серця в якійсь новій формі з головним болем і кружінням голови. Страшно мені. Невже я вже не робітник мистецтва? Невже я інвалід? Невже я напередодні смерті чи нещасного убогого каліцтва, нікому не потрібний? Зайвий. В вовчому царстві кінопотвор?

28-XII-45

Надо иметь железные нервы, каменную душу и сердце раба, чтобы выдержать то, что я делал сегодня. Сегодня у меня дома заседали: я, Сутырин, Алейников и Сазонов. Разрабатывали план и содержание поправок к сценарию «Жизни в цвету», согласно требованиям Большакова. Нет сил писать, что это было за заседание. Живая картина, достойная пера Гоголя, Щедрина, Свифта. Это был живой документальный Сатирикон Крокодилович. Самое ужасное в том, что и Сутырин, и Сазонов, и Алейников, который, кстати, все время молчал, все они, культурные и умные люди, знают, что творят абсурд, и не могут не творить. Нет у них своей воли, мнения, вкуса, достоинства, не должно быть. Какие тут могут быть разговоры об искусстве? Нет, не на искусстве держится наш мир. На службе у глупого упрямого чиновника.

Не прошло мне даром заседание. Случился полуудар. Сердечный приступ, тяжелый и долгий, в некоей новой форме — с головной болью и головокружением. Страшно мне. Неужели я уже не работник искусства? Неужели я инвалид? Неужели я накануне смерти или несчастного убогого увечья, никому не нужный? Лишний. В волчьем царстве киночудовищ?

31-XII-45

Напередодні нового року. Самотній і розбитий. Три дні тому «виконуючи директиву Большакова, що розуміється в мистецьких справах більше за нас усіх, поскільки є він найстарший в ньому начальник», переправляючи, калічучи отже, тут, у себе дома, нещасний сценарій «Жизнь в цвету» в компанії хороших і милих службовців, я умучений і принижений глупотою, почув раптом, як у мене вельми заболіла голова, потім серце, руки, груди. Мені стало важко говорити. Сьогодні третій день. Лікар підозрював мікрокровозлиття в мозок. Очевидно, так і є. В мене стала важка ліва щока, і крутиться в голові. І всі мої тяжкі інтуїтивні передчуття, що пригноблюють мене на чужині отут щодня, всі вони говорять мені одне... Все.

Я забуваю мову свою. Часом я забуваю свій біль і жаль по Україні. У мене вмирає душа. Перечитав «Історію України» Маркевича⁴⁶⁶. Плакав. Писати далі не можу. Німіє щока, і кружиться в голові. Я абсолютно один. Чи винен я, що я один? Чи хотів я самотності? Чи діяв я во ім'я її? Ні, ні. Пригадую усі свої діла, сценарії, картини, плани. Ні. Я служив кращому і достойнішому, що є в Україні і в людстві. Чому ж сьогодні я пишу про себе вже в минулому часі? Невже стрічатиме сьогодні ізгнанник України останній свій рік?

31-XII-45

Накануне нового года. Одинокий и разбитый. Три дня назад «выполняя директиву Большакова, который понимает в творческих делах больше нас всех, поскольку он является самым старшим в нем начальником», переправляя, калеча здесь, у себя дома, несчастный сценарий «Жизни в цвету» в компании хороших и милых служащих, я, измученный и униженный глупостью, почувствовал вдруг, как у меня сильно заболела голова, потом сердце, руки, грудь. Мне стало трудно говорить. Сегодня третий день. Врач подозревал микрокровоизлияние в мозг. Очевидно, так и есть. У меня отяжелела левая щека, и кружится голова. И все мои тяжкие интуитивные предчувствия, что угнетают меня на чужбине тут каждый день, все они говорят мне одно... Все.

Я забываю свой язык. Порой я забываю свою боль и скорбь по Украине. У меня умирает душа. Перечитал «Историю Украины» Маркевича. Плакал. Писать дальше не могу. немеет щека, и кружится голова. Я совершенно один. Виноват ли я, что я один? Хотел ли я одиночества? Действовал ли я во имя его? Нет, нет. Вспоминаю все свои дела, сценарии, картины, планы. Нет. Я служил лучшему и достойнейшему, что есть в Украине и в человечестве. Почему же сегодня я пишу о себе уже в прошедшем времени? Неужели будет встречать сегодня изгнанник Украины последний свой год?

ТЕТРАДЬ 8

Искусство
должно вести человека к
душевному миру и просветлению.
Для этого должно
быть свято и просветлено
душевное состояние художника*.

1-I-46

В усіх моїх творах є сцени прощання. Прощаються чоловіки з жінками, сини з батьками. Прощаються й плачуть, чи, махнувши рукою, подавляють ридання, оглядаючись на рідну хату в останній наче раз. Е, треба думати, щось глибоко національне в цьому мистецькому мотиві. Щось, обумовлене історичною долею народу. Прощальні пісні... Розлука — се наша мачуха. Оселилася вона давним-давно в нашій хаті, і нікому й ніколи, видно, не вигнати її, не приспати, не впросити. Основний мотив пісень народних наших — смуток. Се мотив розлуки.

Пишу, розлучений з народом моїм, з матір'ю, з усім, з батьківською могилою, з усім, усім, що любив на світі більш над усе, чому служив, чому радувався.

Я ніби навіщував собі долю в творах. Прощай, Україно. Прощай, рідна, дорога моя земля-мати. Я скоро помру. Умираючи, попрошу вирізати з грудей моїх серце і хоч його одвезти і десь закопати на твоєму лоні, під твоїм небом. При<й>ми його. Воно тобі весь вік молилось, не проклинаючи ні одної з чужих земель.

1-I-46

Во всех моих произведениях есть сцены прощания. Прощаются мужья с женами, сыновья с родителями. Прощаются и плачут или, махнув рукой, подавляют рыдание, оборачиваясь на родной дом в последний как будто раз. Есть, надо думать, что-то глубоко национальное в таком художественном мотиве. Что-то, обусловленное исторической судьбой народа. Прощальные песни... Разлука — это наша мачеха. Поселилась она давным-давно в нашем доме, и никому и никогда, видно, не выгнать ее, не усыпить, не упротить. Основной мотив песен народных наших — печаль. Это мотив разлуки.

Пишу, разлученный с народом моим, с матерью, со всем, с родительской могилой, со всем, со всем, что любил в мире больше всего, чему служил, чему радовался.

Я будто напроорочил себе несчастье в произведениях. Прощай, Украина. Прощай, родная дорогая моя мать-земля. Я скоро умру. Умирая, попрошу вырезать из груди моей сердце и хоть его отвезти и где-то закопать на твоём лоне, под твоим небом. Прими его. Оно тебе весь век молилось, не проклиная ни одной из чужих земель.

5-I-1946

Аморальні міркування

Війну в мистецтві треба показувати через красоту, маючи на увазі великість і красоту людських вчинків персональних на війні. Всякий інший показ війни позбавлений є всякого смислу.

Се парадокс, один з найбільших в історії людства.

* Эпиграф к дневнику выполнен на отдельной странице.

Бо: Війна — дурна. Жорстокість і дурість, одягшись в атаківистичні одягання, оволодівають масами злочинців, затикають на час своїх злочинств рот мистецтвам, себто тому, чим людина одрізняється од тварини. Освячують сей критичний акт невмирущим твердженням: коли стріляють пушки — музи мовчать.

І сам ідіотизм убивства і найганебнішого масового гвалту возводиться в ранг — Искусство войны! Военное искусство! Оно такое же искусство, как шизофрения. Чому правители ненавидят пацифизм завжди і особливо напередодні сказу? Тому що всі вони по суті свої — раби глибоких атаківистичних інерцій, на яких будується й процвітає вся сила й природа їх влади. Гляньте на Землю: вона вкрита пам'ятниками вбивцям і їхнім коням в багато, багато більшій мірі, ніж їх антиподам. І ще одне: всі пам'ятники антиподам вбивць і мучителів дешевенькі.

5-I-1946

Аморальные размышления

Войну в искусстве нужно показывать через красоту, имея в виду величие и красоту личных человеческих поступков на войне. Всякое другое изображение войны лишено всякого смысла.

Это парадокс, один из наибольших в истории человечества.

Потому что: Война — глупа. Жестокость и глупость, одетые в атаківистические одягания, овладевают массами преступников, затикают на время своей преступностью рот искусствам, это то, чем человек отличается от животного. Освящает этот критичный акт бессмертным утверждением: когда стреляют пушки — музы молчат.

И сам идиотизм убийства и наиболее позорного массового гвалта возводится в ранг — Искусство войны! Военное искусство! Оно такое же искусство, как шизофрения. Почему правители ненавидят пацифизм всегда и особенно в канун бешенства? Потому что все они по сути своей — рабы глибоких атаківистических інерцій, на которых строится и процвітає вся сила и природа их власти. Гляньте на Землю: она покрыта памятниками убийцам и их коням в гораздо, гораздо большей мере, чем их антиподам. И еще одно: все памятники антиподам убийц и мучителей дешевы.

9-I-46

Я почав молитися богу. Я не молився йому тридцять сім років, майже не згадував його. Я його одкинув. Я сам був бог, богочоловік. Зараз я постиг невелику краплину своєї облуди. Ні, не той я, за якого при<й>мав себе. Коли посивіла моя голова, і вщухли при-страсті, і день повечорів, і пройдено, здавалося, такий великий шлях, тепер на самоті отут в пустині кинутий людьми, відчув до глибини душі своєї, що «слаб і немощен є чоловік, і все життя людське скорбнеє». І коли я відчув і поняв малість і мізерність великих людей і жорстокість, в обійми якої нас кинуто навіки, мов у смрадну яму, і мізерну переходящість слави, пошани, здоров'я, сили і правди, я подумав, що всі помилялись. Помилявся Шевченко, Франко, великі Руські мислителі. Шевченко, здається мені, через брак культури. «Немає Господа на небі». Звичайно, нема. І матері божої нема. Він не існує. Він є. Або його нема. І став я думати, що страшно і убого на світі, коли його нема, як от сей час наприклад. Він є, він був у Павлова⁴⁶⁷, у Мічуріна і, очевидно, був у Дарвіна, як у людей найглибшого синтезу, як інфантильно, себто первісно поетично персоніфіцирована ідея прекрасного, ідея добра, себто те, що піднімає духовну структуру людини над звичайною сумою її фізіологічних процесів, робить людину доброю, людяною, духовно високою, що дає людині почуття состраданія, без якого людина не людина. Бог в людині. Він є або нема.

Але повна його відсутність се великий крок назад і вниз. В майбутньому люди прийдуть до нього. Не до попа, звичайно, не до приходу. До божественного в собі. До прекрасного. До безсмертного. І тоді не буде гнітючої сірої нудьги звіро-жорстокого, тупого і скучного безрадісного будня.

9-1-46

Я стал молитися богу. Я не молился ему тридцать семь лет, почти не вспоминал его. Я его отбросил. Я сам был бог, богочеловек. Сейчас я постиг небольшую каплю своего притворства. Нет, не тот я, за кого я принимал себя. Когда поседела моя голова, и стихли страсти, и день склонился к вечеру, и пройден, казалось, такой большой путь, теперь, в одиночестве, здесь, в пустыне, брошенный людьми, почувствовал в глубине души своей, как «слаб и немощен человек, и вся жизнь человеческая скорбна». И когда я почувствовал и понял малость и ничтожность великих людей, и жестокость, в объятия которой мы брошены навеки, как в смрадную яму, и ничтожную преходящсть славы, почета, здоровья, силы и правды, я подумал, что все ошибались. Ошибался Шевченко, Франко, большие Русские мыслители. Шевченко, сдается мне, из-за нехватки культуры. «Нет Господа на небе». Конечно, нет. И матери божьей нет. Он не существует. Он есть. Или его нет. И стал я думать, что страшно и убого на свете, когда его нет, как сейчас, например. Он есть, он был у Павлова, у Мичурина и, очевидно, был у Дарвина, как у людей самого глубокого синтеза, как некая инфантильная, стало быть, первобытно поэтически персонифицированная идея прекрасного, идея добра, значит то, что поднимает духовную структуру человека над обычной суммой ее физиологических процессов, делает человека хорошим, человеческим, духовно высоким, дарующим человеку чувство сострадания, без которого человек не человек. Бог в человеке. Он есть или нет. Но полное его отсутствие — большой шаг назад и вниз. В будущем люди придут к нему. Не к попу, конечно, не к приходу. К божественному в себе. К прекрасному. К бессмертному. И тогда не будет гнетущей серой тоски зверски жестокого, тупого, скучного и безрадостного будня.

10-I-46

Думаю. Є щось ганебне в професії кінорежисера. Щось несерйозне і підозріле. І щось дурнувате. Кінорежисером слідує працювати років до сорока п'яти. Далі се мука нічим уже не виправдана. Робота надзвичайна по силі труднощів і по вмінню. І в той же час її можуть виконувати нікчемні шарлатани, вроді Донського чи Савченка, і часом їхня стряпня більш подобається. Кіно — велике мистецтво і бруталне. Воно мистецтво жорстоке в гіршому розуміння сього слова. Воно заповнене пройдисвітами поверховими в виробництві, а керує ним кучка мертвоголових убогих чиновників, очолених мікро-Большаковим⁴⁶⁸. У нас кіномистецтво не демократичне. Воно придворне. Бо хіба може сто вісімдесят мільйонів народу допустити, аби режисери робили щороку двадцять картин? Я не знаю нічого в світі, і не читав нічого і не чув нічого дурнішого, ніж державні методи і практика виробництва кінокартин в нашій великій країні. Я марно загубив своє життя. Дев'яносто відсотків моїх сил кращих, часу пішло в повітря, в ніщо в руках кретинів.

10-I-46

Думаю. Есть что-то позорное в профессии кинорежиссера. Что-то несерьезное и подозрительное. И что-то глуповатое. Кинорежиссером следует работать лет до сорока пяти. Дальше эта мука ничем уже не оправдана. Работа чрезвычайна по силе трудностей и по умению. И, в то же время, ее могут выполнять никудышные шарлатаны, вроде Донского или Савченка, и временами их стряпня больше нравится. Кино — большое искусство и бруталное. Оно искусство жестокое в худшем понимании этого слова. Оно заполнено поверхностными проходимцами в производстве, а руководит им кучка мертвоголовых убогих чиновников, возглавляемых микро-Большаковым. У нас киноискусство не демократическое. Оно придворное. Потому что разве может сто

восемьдесят миллионов народа допустить, чтобы режиссеры делали ежегодно двадцать картин? Я не знаю ничего в мире, и не читал ничего, и не слышал ничего более глупого, чем государственные методы и практика производства кинокартин в нашей великой стране. Я напрасно погубил свою жизнь. Девяносто процентов моих лучших сил, времени, превратилось в воздух, в ничто в руках кретинов.

10-I-46

Розповідав мені сьогодні І. Козловський випадково, що десь при випивці, напевно, він бачився з генералом Г. Соколовим⁴⁶⁹, який згадував гарно про мене. І чомусь сей спогад так зворушив мене, що я трохи не заплакав. Я любив сього генерала, сам не знаю чому, як рідного брата. Я радів завжди його приходу до мене, його голосу, манері, його чутості людській. І він покинув мене вже більше року. Пішов і оставив мене немов у могилі. А я згадував його сотні раз, розпитував, сумував, думав, що його на світі нема. Ні, не його на світі немає. Нема мене. І він згадував, певно, про мене як про мертвого. Я не міг докладно розпитати Козловського. Мені було соромно. І мені плакати хотілося, що людина покинула мене, така хороша і приємна. Мені хотілося цілий день подзвонити, написати йому. Не напишу і не подзвоню. Хай іде він своєю дорогою. Хай успіх і щастя ніколи не покидає його. Він був моїм другом.

Господи, ну нащо він кинув мене, нащо одцурався? Невже я такий небезпечний? Нащо ж мені жити?

10-I-46

Рассказывал мне сегодня И. Козловский случайно, что как-то во время выпивки, наверное, он виделся с генералом Г. Соколовым, который хорошо вспоминал обо мне. И почему-то это воспоминание так растрогало меня, что я чуть не заплакал. Я любил этого генерала, сам не знаю почему, как родного брата. Я всегда радвался его приходу ко мне, его голосу, манере, его отзывчивости человеческой. И он покинул меня уже больше года назад. Ушел и оставил меня, словно в могиле. А я вспоминал его сотни раз, расспрашивал, грустил, думал, что его на свете нет. Нет, не его на свете нет. Нет меня. И он вспоминал, вероятно, обо мне как о мертвом. Я не мог подробно расспросить Козловского. Мне было стыдно. И мне плакать хотелось, что человек покинул меня, такой хороший и приятный. Мне целый день хотелось позвонить, написать ему. Не напишу и не позвоню. Пусть он идет своей дорогой. Пусть успех и удача никогда не покидают его. Он был моим другом.

Господи, ну зачем он бросил меня, зачем стал чураться? Неужели я такой опасный? Зачем же мне жить?

10-I-46

І той же Йван розказував мені, що бачився з Костенком Василем, якого я теж люблю більш за всіх людей на Україні. І що він, вернувшись з Англії, також не зміг побачитись зі мною, не міг провідати мене бодай на одну годину. Не захотів, чи побоявся, прости йому боже, а мені плакати хочеться весь день. Що зі мною? Хто прокляв мене? За що? Невже такий я став лихий, чи неінтересний, чи підозрілий? Нащо ж я живу на світі? Нащо мені дурили таланом моїм, умінієм, любов'ю до людей? Почну боятися себе. Чи що мені робити тут в Москві, на самоті? Кричу! Що ж ви робите зі мною, до чого мене привели, коли мене не захотів провідати Костенко? Се ж не Бажан. Не Рильський з пропитою душею. О, Микита, велика ви людина, воістину велика, великої нації син по формі і змісту.

Борис Ліванов, народний СССР, на днях запросивши мене з Юлею на день народження своєї доброї дружини⁴⁷⁰, сказав же Юлі, впившись горілки: «Если меня будут спрашивать, почему был у вас Довженко, скажу сам пришел, незванный».

Прощаю і його. Всіх прощаю.

10-I-46

И тот же Иван рассказывал мне, что виделся с Костенко Василием, которого я тоже люблю больше всех людей на Украине. И что он, вернувшись из Англии, также не смог увидеться со мной, не мог навестить меня хотя бы на один час. Не захотел или побоялся, прости ему боже, а мне плакать хочется весь день. Что со мной? Кто проклял меня? За что? Неужели же я стал такими плохим, или неинтересным, или подозрительным? Зачем же я живу в мире? Зачем меня обманывали судьбой моей, умением, любовью к людям? Стану бояться себя. Что мне делать здесь в Москве, в одиночестве? Кричу! Что же вы делаете со мной, до чего меня довели, если меня не захотел навестить Костенко? Это же не Бажан. Не Рыльский с пропитой душой. О, Никита, великий вы человек, воистину великий, сын великой нации по форме и содержанию.

Борис Ливанов, народный СССР, на днях пригласив меня с Юлей на день рождения своей доброй жены, сказал же Юле, упившись водки: «Если меня будут спрашивать, почему был у вас Довженко, скажу, сам пришел, незванный».

Прощаю и его. Всех прощаю.

14-I-46

Я сьогодні ранком полетів на Україну. Обломалися крила, і я упав. У мене вельми заболіло в грудях. І я заплакав, упавши. Я спробував ще раз летіти, я заспівав початок думи, і од жалібного голосу свого знову заплакав.

Учора було два приступи стенокардії.

Я свідомий свого стану. Мене вбито повільним вбивством і вже мені не воскресати.

О, как тяжела ты, русская земля! Де ти, смерть...

14-I-46

Я сегодня утром полетел на Украину. Обломались крылья, и я упал. У меня очень заболело в груди. И я заплакал, упав. Я попробовал еще раз лететь, я запел начало думы и от жалобного голоса своего опять заплакал.

Вчера были два приступа стенокардии.

Я сознаю свое состояние. Я убиваем медленным убийством, и мне уже не воскреснуть.

О, как тяжела ты, русская земля! Где ты, смерть...

15-I-46

Сьогодні мені снився страшний сон. Неначе в мене були обрубані обі руки по самі лікті. Як дивно. Чому такий от сон присниться може людині. А вчора мені снилося, неначе мене обнімав і цілував Станіславський-небіжчик⁴⁷¹, з яким я персонально і не був знайомий при його житті.

Пишу. Поглиблюю «Мичурина». Крутиться в голові, і серце болить, болить.

15-I-46

Сегодня мне снился страшный сон. Как будто у меня были обрублены обе руки по самые локти. Как странно. Отчего такой вот сон может присниться человеку. А вчера мне снилось, как будто меня обнимал и целовал покойник Станиславский, с которым я лично и не был знаком при его жизни.

Пишу. Углубляю «Мичурина». Кружится в голове, и сердце болит, болит.

20-I-46

Починає гриміти «Молода Гвардія» О. Фадеєва⁴⁷². Читають по радіо, по школах, друкують. Автора вибирають до Верховної Ради Союзу ССР. І я радий його успіху, ніби се є мій власний успіх. Радий і вдоволений, що вистачило сил і наполегливості у Саші

піднести такий великий труд. Радий, що втихомиряться літературні парвеню, що вже намагалися здавати його в архів небіжчиків і пияк.

Фадеев крупний талант і Фадеев справжній комуніст і за се я завжди шанував його, при всіх його невдачах, довгих простоях. Починається його друге народження — зрілий вік. Якщо не встрягне друг мій знову в «Удеге»⁴⁷³, що одняло в нього стільки сили й часу, створить безумовно щось значне і велике. Щастя йому доле.

20-I-46

Начинает греметь «Молодая гвардия» А. Фадеева. Читают по радио, по школам, печатают. Автора выбирают в Верховный Совет Союза ССР. И я рад его успеху, будто это мой собственный успех. Рад и доволен, что хватило сил и настойчивости у Шаши вынести такой большой труд. Рад, что утихомиряются литературные парвеню, что уже пытались сдавать его в архив покойников и пропойц.

Фадеев — крупный талант и Фадеев — настоящий коммунист, и за это я всегда уважал его, при всех его неудачах, длительных простоях. Начинается его второе рождение — зрелый возраст. Если не встрянет друг мой снова в «Удеге», отнявшее у него столько сил и времени, он, безусловно, создаст нечто значительное и великое. Счастливой ему судьбы.

Сьогодні, 20-II-46, закінчив «Життя в цвіту», літературний і режисерський. Ні над чим так багато не працював.

Тепер мені треба забути все і писати далі. Проте ні. Тепер я мушу повісити замок на свій розум і бажання і добрий рік повідривати вже здійснений і закінчений творчий процес на плівці в тяжких каторжних умовах, з щоденними неполадками, хаосом, убогості виробництва, холодом і злом. І так все життя.

Господи, поможи мені.

Сегодня, 20-II-46, закончил «Жизнь в цвету», литературный и режиссерский. Ни над чем так много не работал.

Теперь мне нужно забыть все и писать дальше. Однако нет. Теперь я должен повесить замок на свой ум и желания и где-то с год отторгать уже осуществленный и законченный творческий процесс на пленку в жестких каторжных условиях, с ежедневными неполадками, хаосом, ничетой производства, холодом и злом. И так всю жизнь.

Господи, помоги мне.

3-III-46

Учора в «Советском искусстве» читав «Жизнь в цвіту»⁴⁷⁴. Читати мені було важко фізично. Очевидно, читання справило велике враження. Тепло реагував, виступаючи тепло промовляв мій друг В. Шкловський і С. Герасімов. Очевидно, річ має в собі якусь магію. Її однаково сильно сприймають всі, хто читає чи слухає. Я не пережив почуття радості і творчої гордості, не дивлячись на всі горді порівняння, що мені довелося чути. Я бездомний сирота.

Учора після читання і сьогодні літав на Україну. Не долітаю вже. Обламуються крила на дорозі — падаю. Падаю на землю — розбиваюся. Падаю в воду — потопая. Збираю всі сили аби винирнути, простягаю руки, вхопитись ні за що. Кричу — ніхто не чує. І крику немає. Придушений шелест виривається і погасає на устах. І груди болять, болять.

3-III-46

Вчера в «Советском искусстве» читал «Жизнь в цвету». Читать мне было трудно физически. Очевидно, чтение призвело сильное впечатление. Тепло реагировал, выступая тепло, говорил мой друг В. Шкловский

и С. Герасимов. Очевидно, вещь обладает какой-то магией. Ее одинаково сильно воспринимают все, кто читает или слушает. Я не пережил чувство радости и творческой гордости, глядя на все гордые сравнения, которые мне пришлось слышать. Я бездомный сирота.

Вчера после чтения и сегодня летал на Украину. Не долетаю уже. Обламываются крылья на дороге — падаю. Падаю на землю — разбиваюсь. Падаю в воду — тону. Собираю все силы, чтобы вынырнуть, протягиваю руки, ухватиться не за что. Кричу — никто не слышит. И крика нет. Придушенный шелест вырывается и гаснет на губах. И грудь болит, болит.

10-III-46

Учора одвідав мене Саша Фадеев. Симпатичний, здоровий і веселий. Уже член Верховної Ради і голова комітету по Сталінським преміям⁴⁷⁵. Доказував мені «с пеной у рта», що я не маю жодного права на одержування премій за «Битву» і «Перемогу», поскільки я, по-перше, штрафний, по-друге, фільми — не художні, а документальні, які може зробити всяка розумна людина, мовляв, хоч і не вельми співчуваюча. Я слухав і піддакував. Мені було соромно, неначе я просив щось, якусь подачку і мені господа одмовили, ще й пристидили. Він приводив для порівняння свій Ленінградський безкровний нарис⁴⁷⁶, що теж, мовляв, не одержав з цієї ж причини, що треба мовляв одкривати всесвіт і т. д.

І от я сиджу з трьома тисячами карбованців на місяць. Одержую рівно стільки, скільки одержує мій гримйор Печенцов⁴⁷⁷. Это ли не жизнь «художника с мировым именем»!

10-III-46

Вчера проведаль мене Саша Фадеев. Симпатичний, здоровий і веселий. Уже член Верховного Совета и председатель комитета по Сталинским премиям. Доказывал мне «с пеной у рта», что я не имею никакого права на получение премий за «Битву» и «Победу», поскольку я, во-первых, штрафной, во-вторых, фильмы — не художественные, а документальные, которые может сделать всякий умный человек, мол, хоть бы даже и не очень сочувствующий. Я слушал и поддакивал. Мне было стыдно, будто я просил какую-то подачку и мне господа отказали, да к тому же еще и пристыдили. Он приводил для сравнения свой Ленинградский бескровный очерк, который, мол, тоже не получил по этой же причине, что нужно, мол, открывать вселенную и так далее.

И вот я сижу с тремя тысячами рублей в месяц. Получаю ровно столько, сколько получает мой гример Печенцов. Это ли не жизнь «художника с мировым именем»!

16-III-46

Пишу книгу. Я пришлю її Вам через три роки⁴⁷⁸. Якщо ж я її не допишу, якщо я, що втратив усе за одну лише помилку серця свого, умру отут од печалі в тяжкій самотності, я прошу Вас тільки про одне — хай візьмуть тоді з моїх грудей серце і поховають його на скривавленій батьківщині моїй на Україні, на українській землі.

Чи може бути надмірною любов до батьківщини? Ні. Нема такої любові. І моя не була, хоч я і вмер від неї. Єдиною метою мого трудного життя було возвеличення радянського народу засобами мистецтва, яке послала мені доля і батько з матір'ю.

На переможному пиру народу мені не знайшлося місця. Мене ізгнали з Батьківщини великі люди, малі люди в великості своїй.

Господи, поможи мені.

16-III-46

Пишу книгу. Я пришлю ее Вам через три года. Если же я ее не допишу, если я, тот, что потерял все за одну лишь ошибку сердца своего, умру здесь от тоски и в тяжелом одиночестве, я прошу Вас только об одном — пусть возьмут тогда из моей груди сердце и похоронят его на окровавленной родине моей, на Украине, на украинской земле.

Может ли быть чрезмерной любовь к родине? Нет. Нет такой любви. И моя не была, хотя и я умер от нее. Единственной целью моей трудной жизни было возвеличивание советского народа средствами искусства, которые послала мне судьба и отец с матерью.

На победном пире народа мне не нашлось места. Меня изгнали с Родины великие люди, ничтожные в своем величии.

Господи, помоги мне.

22-III-46

— Ну, добре. Хай буде так. Я майстер. Своїми творами я доставляю вам радість. А що ви мені доставили? Я поставив собі одну мету: возвеличення народу засобами мистецтва. Моя мета радість народу, який ви очолюєте. Чого ж я мушу боятися вас? Нащо ви возненавиділи мене? Що ви мені дали? Чи дали за чверть століття хоч одну нараду, підказали що, натхнули, уважили? Підтримали, обогатили мої почуття, допомогли відпочити бодай. Спитав хто з вас, що мені треба, чого бракує для творчості? Ні.

Холод. Набіндючене чванство і провінціяльна пиха.

Я противний вам і чимсь небезпечний. Вам ненависна та пошана, що вироста в народі навколо мого імені. І ви діждалися нагоди розправитись з моїм ім'ям. І ви мене вбили. Більш, ніж убили. Ви розтоптали мене, зганьбили і живого об'явили мертвим. Що ж мені сказати вам? Які слова знайти? Стою під стіною ганьби з одятою вашими недобрими руками сивою головою в руках, і вже нічим мені сказати. Нема вже уст. І слова запеклися в серці. Будьте ви прокляті... чи господи прости вас. Не знаю, Миколо Б., не знаю, ...

22-III-46

— Ну, хорошо. Пусть будет так. Я мастер. Своими произведениями я доставляю вам радость. А что вы мне доставили? Я поставил себе одну цель: возвеличивание народа средствами искусства. Моя цель — радость народа, который вы возглавляете. Отчего же я должен бояться вас? Зачем вы возненавидели меня? Что вы мне дали? Дали ли за четверть века хоть один совет, подсказали что-нибудь, вдохновили, уважили? Поддержали, обогатили мои чувства, помогли отдохнуть хотя бы. Спросил ли кто из вас, что мне нужно, чего недостает для творчества? Нет.

Холод. Напыщенное чванство и провинциальная спесь.

Я противен вам и чем-то опасен. Вам ненавистны и почет, который зреет в народе вокруг моего имени. И вы дождались случая расправиться с моим именем. И вы меня убили. Больше, чем убили. Вы растоптали меня, опозорили и живого объявили мертвым. Что же мне сказать вам? Какие слова найти? Стою под стеной позора с отсеченной вашими недобрими руками седой головой в руках, и уже нечем мне сказать. Нет уже уст. И слова запеклись в сердце. Будьте вы прокляты... или господи прости вас... Не знаю, Мыкола Б., не знаю, ...

23-III

Сьогодні знову мені дякували вірмени за фільм «Страна Родная**», який я зробив для них змонтувавши його й написавши сильний дикторський текст. Вони радіють, вони вітають мене, от сі культурні брати мої вірмени. Вони кажуть: «Ми всі говоримо, що так зробити про нас фільм міг лише майстер, що любить свою батьківщину». Я слухаю сей високий комплімент і плачу. Так, я люблю батьківщину, люблю народ свій, люблю палко і ніжно як син може любити, як дитя, як поет і громадянин. Я й про свою батьківщину

* Так в тексті.

** Сохранена прописная буква оригинала.

робив картини, прославляючи її. І ніхто мені не сказав спасибі, ніхто навіть не глянув, слова доброго не промовив. О, маленькі вождики українського народу.

23-III

Сегодня опять меня благодарили армяне за фильм «Страна Родная», который я сделал для них, перемонтировал его и написал сильный дикторский текст. Они радуются, они приветствуют меня, эти культурные братья мои — армяне. Они говорят: «Мы все говорим, что так сделать о нас фильм мог лишь мастер, который любит свою родину». Я слушаю этот высокий комплимент и плачу. Да, я люблю родину, люблю народ свой, люблю пылко и нежно, как сын может любить, как ребенок, как поэт и гражданин. Я и о своей родине делал картины, прославляя ее. И никто не сказал мне спасибо, никто даже не глянул, слова доброго не сказал. О, маленькие вождики украинского народа.

2-IV-46

Двадцять дев'ятого III читав в Союзі письменників «Життя в цвіту». Читав аж три години. Народ слухав, як заворожений. І тільки після читання я помітив як всі були збуджені і схвильовані. Всі встали і довго вітали мене оплесками. Я поклонився їм, вдячний за увагу і пошану. Проте мені було дуже сумно. Було в цьому вітанні у всьому щось трохи подібне до демонстрації. Я бачив перед собою людей, які раділи моему твору і раділи моїй працездатності. Раділи, що не загинув я від удару грубого і жорстокого кулака, не став духовною калікою, хамом і лакизою, не впав у розпач і не прокляв світу.

Вже рознеслася чутка по Москві. Театри, шість театрів вже вимагають п'єси. Напишу п'єсу. Признатись, так чомусь не хочеться ставити фільм. Коли згадаю Потілиху-Майданек⁴⁷⁹, всі труднощі, все нікчемство кіностудії, жалько робиться свого дурного часу, якого вже не так багато осталося в мене. Жалько.

2-IV-46

Двадцять девятого III читал в Союзе писателей «Жизнь в цвету». Читал аж три часа. Народ слушал, как зачарованный. И только после чтения я заметил, как все были возбуждены и взволнованы. Все встали и долго приветствовали меня аплодисментами. Я поклонился им, благодарный за внимание и почет. Однако мне было очень грустно. Было в этом приветствии во всем что-то похожее на демонстрацию. Я видел перед собой людей, которые радовались моему произведению и радовались моей работоспособности. Родовались, что не погиб я от удара грубого и жестокого кулака, не стал духовным калекой, хамом и лакеем, не впал в отчаяние и не проклял мир.

Уже разнесся слух по Москве. Театры, шесть театров уже требуют пьесы. Напишу пьесу. Признаться, так почему-то не хочется ставить фильм. Когда вспомню Потылиху-Майданек, все трудности, все ничтожество киностудии, жалко становится своего глупого времени, которого уже не так много мне осталось. Жалко.

5-IV-46

Стомився так, як ще ніколи не втомлявся. Учора вечором упавши на ліжко я думав якийсь час, що я вмираю, така на мене напала слабість. Боліло все тіло, і мліло, й терпло, і здавалось, ось, ось спиниться серце. Мені стало трохи страшно, і стало мені боляче, що вмру я, так і не сказавши свого слова людям, так і не випльнувши свого болю в очі моїм убивцям і катам. Як я робитиму фільм, я не знаю. Звідки я дістану сили. Мабуть, не зроблю я його. Десь упаду серед дороги, і закінчиться моє «життя в квітах» чужих на чужині, далеко од України, за яку возненавиділи мене жорстокі і скаредні серцем. Заспокою Бажанів і Рильських, не перейду дороги, не заважатиму плазунам догоджати царам і князям, в новому дворянстві. Живий мрець по волі Микити Хрущова і його

гайдукив, куди ж я виплачу свої сльози? Чим порадуюсь? Де відпочину? Від кого почую людське слово?

5-IV-46

Устал так, как еще никогда не уставал. Вчера вечером, упав на кровать, я думал какое-то время, что умираю — такая на меня напала слабость. Болело все тело, и немело, и тряслось, и казалось, вот-вот останется сердце. Мне стало немного страшно, и стало мне больно, что умру я, так и не сказав свое слово людям, так и не выплюнув свою боль в глаза моим убийцам и палачам. Как я буду делать фильм, я не знаю. Откуда я возьму силы. Наверное, не сделаю я его. Упаду где-то среди дороги, и закончится моя «жизнь в цветах» чужих на чужбине, далеко от Украины, за которую возненавидели меня жестокие и скаредные сердцем. Успокою Бажанов и Рильских, не перейду дорогу, не буду мешать пресмыкающимся угодничать царям и князьям, в новом дворянстве. Живой мертвец по воле Никиты Хрущева и его гайдуков, куда же я выплачу свои слезы? Чему порадуюсь? Где отдохну? От кого услышу человеческое слово?

19-IV-46

Десь почала грати музика в найтрагедійніший час. Се був грав оркестр смертників. Гитлерівці палили людей під музику. Описати сей оркестр і його великого диригента.

Мученики були в такому неопишуемому стані, що хіба через сто літ породиться геній, що опише неопишуєме. Се було щось більше ніж уява про Страшний суд. Ми йшли вже як праведники на смерть і несли свої серця і мозок під кулі. І вони вбивали нас, мовчки і ми падали зі стогоном у яму на гори подібних до себе. Ми, падаючі на окривавлені голі тіла, втикались головами в животи, в роздерті... Од нас ішла кривава пара вгору од крові нашої і блевот предсмертних, і піни з наших губ.

Реквієм, Реквієм двадцятому століттю тираній, і рабства, і аморальності.

Кати стріляли без упину. Издевались, що не вони стріляли і не ми вмирили. Що ми всі однакові, однаково страшні кати і жертви, що якісь невідомі сторонні величезні сили керували їхню зброєю і нашими руками. Деякі вбивали нас раптом, стрілялися самі і падали зі зброєю між нас у яму. Деякі стріляли в нас по троє суток вряд. Тоді на їх тілах появлялись величезні струпи і вони починали гнисти на ногах і вмирили без болю від жаху і рвот.

19-IV-46

Где-то начала играть музыка в самый тяжелый час. Это играл оркестр смертников. Гитлеровцы жгли людей под музыку. Описать этот оркестр и его великого дирижера.

Мученики были в таком неопишуемом состоянии, что разве что через сто лет родится гений, способный описать неопишуемое. Это было нечто большее, чем представление о Страшном суде. Мы шли уже как праведники на смерть и несли свои сердца и мозг под пули. И они убивали нас, молча, и мы падали со стоном в яму на горы подобных себе. Мы, падая на окривавленные голые тела, втыкались головами в животы, в растерзанные... От нас поднимался ввысь кровавый пар — от крови нашей, и блевотины предсмертной, и пены с наших губ.

Реквием, Реквием двадцатому веку тирании, и рабства, и безнравственности.

Палачи стреляли безостановочно. Издевались, что не они стреляли и не мы умирали. Что мы все одинаковые, одинаково страшные палачи и жертвы, что некие неведомые потусторонние огромные силы руководили их оружием и нашими руками. Некоторые, убивая нас, вдруг стрелялись сами и падали с оружием между нами в яму. Некоторые стреляли в нас троє суток подряд. Тогда на их телах появлялись огромные струпя, и они начинали гнить стоя и умирали без боли от ужаса и рвоты.

* С этого слова и до конца фразы дописана на полях.

— Нашому брату хліборобу трудно було і навіть неможливо прославитись житейськими ділами. Скільки не роби, як не сій, не жни, як і чим не годуй високо стоячих людей, ніщо не помагало.

Багато нас, от що.

Прославитись ми можемо тільки смертю, і то не звичайною, що личить доброму чесному чоловікові, а страшною. Не тихим красивим відходом з життя, а якимсь надзвичайним стражданням, індивідуальними муками, і то не всякими, а цілеспрямованими до даної мети на даному етапі.

— Нашему брату-хлеборобу было трудно и даже невозможно прославиться житейскими делами. Сколько ни делай, как ни сей, ни жни, как и чем ни корми вышестоящих, ничего не помогало.

Много нас, вот что.

Прославиться мы можем только смертью, и то не обычной, как подобает хорошему честному человеку, а страшной. Не тихим красивым уходом из жизни, а какими-то чрезвычайными выстраданными индивидуальными муками, и то не всякими, а целеустремленными к данной цели на данном этапе.

Прославитись можна було колись надлюдським стражданням, пекельними муками, чи диким злочинством.

Хто був славним через працю?

Назовіть мені одну душу за тисячу літ, що прославила би ся трудом праведним.

Немає такої селянської душі.

Труд був марним.

Шлунковим, рослинним.

Прославиться можно было когда-то сверхчеловеческим страданием, адскими муками или дикими преступлениями.

Кто был славен благодаря труду?

Назовите мне одну душу за тысячу лет, что прославилась бы праведным трудом.

Нет такой крестьянской души.

Труд был напрасным.

Желудочным, растительным.

—

Знайдіть бодай один пам'ятник щасливій людині.

Ось пам'ятник людині, що вмiла красиво й щасливо прожити життя. Дивіться на нього нащадки.

Нема такого.

Найдите хотя бы один памятник счастливому человеку.

Вот памятник человеку, который умел красиво и счастливо прожить жизнь. Смотрите на него, потомки.

Нет такого.

19-IV-46

Як загинув під кулями оркестр, виконуючи Реквієм... ..

Лежали гори трупів. Діти, матері, старі діди, голі дівчата прекрасні блищали прекрасними тілами, розкидавшись на моторошному піру купами, одна на одній, уткнув-

* Так в тексті.

шись одна в одну. Ніхто вже їх не обніме, ніхто не порадується, не родить вже ні одна з них ні дитини, не всміхнеться їй, не прославить життя.

Музика. Талан. Музичний. Пригадати етюд.

Деякі ще були живі. Се була немислима картина, якої не знала ще історія Європи. Що ж дали? Забудуть люде? Чи пам'ятатимуть? Забудуть, хай забудуть! Хай ми загинули марно! Бо інакше, якщо би пам'ятали, пропала б радість на землі.

Тут нас вмерло мільйони два. Тут Гессу⁴⁸⁰ забажалося справити ювілей смертовбивства і я став 2 000 000 1* перед ним. Я був голий** . Він забажав зі мною говорити.

19-IV-46

Как погибал под пулями оркестр, исполняя Реквием... ..

Лежали горы трупов. Дети, матери, старики, прекрасные голые девушки блестели прекрасными телами, раскинувшись на жутком пиру кучами одна на другой, уткнувшись друг в друга. Никто уже их не обнимет, никто не порадуется, не родит уже ни одна из них ребенка, не улыбнется ему, не прославит жизнь.

Музыка. Талант. Музыкальный. Вспомнить этюд.

Некоторые были еще живы. Это была немислимая картина, которой не знала еще история Европы. Что же дальше? Забудут люди? Будут ли помнить? Забудут, пусть забудут! Пусть мы погибли напрасно! Потому что иначе, если бы помнили, пропала бы радость на земле.

Здесь нас умерло миллиона два. Здесь Гессу захотелось справить юбилей смертоубийства, и я стал 20000001 перед ним. Я был голый. Он захотел со мной говорить.

22-IV-46

(Міркування Тараса Кравчини по дорозі війни. Зайшов до чиєїсь хати. Побачив огидно і образливо одягнену родину):

— Як мені жалько, що я так погано одягнений. Коли б ся некрасивість впала на мене зразу, я б ще не жалів отак.** Я б червонів од сорому, і приниження, і образі своєї людської гідності. Я б якось боровся з нею. Щось би вигадував, творив. А то вона проклята некрасивість і бідність прийшла до мене потроху непомітно як тяжка хвороба, як короста. На мене і на все моє оточення**** Упала вона, як короста, не тільки на людей, а й на діло рук людських: на хати, на хліви, на коней — на все. І ми згубили смак і стали поганішати непомітно. Навіть учителі. Ми перестали вже соромитись убожества. Хай мене господь простить — ну добра свита була кращою від поганого бушлату чи мізерного пальтішка. Весела наївна плахта й вишита сорочка полотняна — царське вбрання в порівнянні з фуфайкою і іншим ширпотребом. Не брешіть мені люде добрі, що наша обдертість потрібна була для створення важкої індустрії. Зроду не повірю. Хай скаже****, і то не повірю. Навпаки. Та що й говорити. Марно говорить, розтравляти душу. Одне я знаю. Коли б була в державній книзі бухгалтерській***** графа державних збитків од некрасивості, — визначена в грошових знаках, — всі б перелякались.

* Так в тексті.

** Подчеркнуто карандашом.

*** Далее зачеркнуто: (А от вчора).

**** Фразы: «І ми загубили смак. І стала вона...» обведені и заштриховані.

***** Далее одно слово зачеркнуто.

Зачеркнуто: державна глава.

(Рассуждение Тараса Кравчины по дороге войны. Зашел в чью-то хату. Увидел отвратительно и оскорбительно одетую семью):

— Как мне жалко, что я так плохо одет. Если бы эта некрасивость упала на меня сразу, я бы еще не жалел так. Я бы краснел от стыда, и унижения, и обиды своего человеческого достоинства. Я бы как-то боролся с ней. Что-то бы выдумывал, творил. А то она, проклятая некрасивость и бедность, пришла ко мне исподволь, незаметно, как тяжелая болезнь, как чесотка. На меня и на все мое окружение. Напала она, как чесотка, не только на людей, но и на дело рук человеческих: на хаты, на хлева, на коней — на все. И мы потеряли вкус и стали дурнеть незаметно. Даже учителя. Мы уже перестали стыдиться убожества. Пусть меня господь простит — ну хорошая рубашка была лучше плохого бушлата или прохудившегося пальтишка. Веселая наивная плахта и вышитая полотняная рубашка — царский наряд по сравнению с фуфайкой и другим ширпотребом. Не врите мне, люди добрые, что наша ободранность нужна была для создания тяжелой индустрии. Сроду не поверю. Пусть скажет, и то не поверю. Напротив. Но что тут и скажешь. Напрасно говорить, растревлять душу. Одно я знаю. Если бы была в государственной бухгалтерской книге графа государственных убытков от некрасивости, — обозначенная в денежных знаках, — все бы испугались.

26-IV-46

Згинув патріархальний устрій одноосібництва. І разом з ним щезла з життя безповоротно краса побуту, повір'я, одежі, тихої лагідної поміркованості. Розпався клас на моїх очах, мов атом*. Зникло консервативне начало, чи приховалося, чи лежить на землі і на горло йому наступив чоловік, лежить під п'ятою того, хто його кинув лаючи, жаліючи, проклинаючи часом оплакуючи.

Передове** вибухнуло з небаченою силою. Розпався клас селянства, обернувшись в людство.

Розпад висвободив таку енергію, з якою не зрівнятися атомній. В великих трудах, жертвах, утратах, напруженості, самовідданості родились герої, труженики. Поставлений партією*** перед суворою і строгою необхідністю державного думання, селянин, діяльність якого спрямована на стремління до високої всезагальності, він приніс перемогу над фашизмом всьому світу, поклавши мільйони трупів од Сталінграду до Берліну — і людство на сотні літ у нього в довгу.

26-IV-46

Сгинул патриархальный уклад единоличности. И вместе с ним исчезла из жизни безвозвратно красота быта, поверья, одежды, тихой мягкой умеренности. Распался класс на моих глазах, словно атом. Исчезло консервативное начало, или притаилось, или лежит на земле, и на горло ему наступил человек. Лежит под пятой того, кто его бросил, ругая, жалея, проклиная, временами оплакивая.

Передовое взорвалось с невиданной силой. Распался класс крестьянства, влившись в человечество.

Распад высвободил такую энергию, с которой не сравнится атомной. В великих трудах, жертвах, потере, напряженности, самоотверженности родились герои, труженики. Поставленный партией перед суровой и строгой необходимостью государственной мысли, крестьянин, деятельность которого направлена на устремление к высокой всеобщности, принес победу над фашизмом всему миру, положив миллионы трупов от Сталинграда до Берлина — и человечество на сотни лет у него в долг.

* Зачеркнуто: <атом>на енергія.

** Отсюда и до слова «партією» фраза отчеркнута одной чертой (чернилами и карандашом) с восклицательным знаком.

*** Зачеркнуто: в а.

Конкурс проектів

Парад провінційальності і туподумства. (Хведір Кричевський.)

— Чи не здається вам, що може отут би треба поставити лампу?*

— Позвольте слово!

— Прошу.

— Вот что касается этой лампочки, так я вам расскажу как я раз побил одного князя.

До революції! Імейте в виду, батенька.

Оповідання... (довге з кресленням нігтем)**:

— Так может быть перейдешь к... лампочке.

— Ну так я ж о чем говорю? Вот именно, вы правы. Что свету здесь надо прибавить***

— Хоч я в колхоз іти і не хотів, і лаю я його нишком на чім світ стоїть. Ну захищаю я його як своє життя, бо він є мій колхоз, а не чий-небудь. Защищав і захищатиму, хто б на його не пробував іти землю, водою, небом, воздухом чи дипломатичною почтою. Я довіряю одному чоловіку — Сталіну. Тут же даю справку на случай якихось запитань з боку міжнародних читачів і зрителів моєї картини.

На початку нової ери я до колгоспу іти не хотів, се факт. І записали мене в нього так на «ура». Ну я крутивсь, крутивсь, і так і сяк — не виходить, живе. Тоді я розсердився і не посіяв. Пропаду, думаю, і вас потягну за собою в могилу. Отакий гріх совершив нечуваний, небачений. Боже ж мій як почали ж ми вмирати. Лежали покотом, як гній (взяти з «Міри життя» велику сцену докладно про Нечитайла, Верещаку). І от з того часу рішив я критично поставитись до свого нехотіння. Мало чого я не хотів би. Не та доба. Отак як не потече Дніпро назад, не потече назад життя. Прийшов я до висновку, що свобода обмежена іншими свободами.

Тут він згадує про свого товариша Нагнибиду, голову колгоспу, Скидана, бувшого с ним Богунца⁴⁸¹:

— Тікайте на той світ... Ні, не мертвими а дохлими вас люди назвуть. Пухніть зрадники лукаві. А народ же був здоровий да красивий і от повірите чим кремезніше тим раньше падав.

Він буде розказувати як його брат Оверко не давав Любченку хліба і коли той пристав до нього, який він гордий вихід найшов з цього становища...

Отаке то. Я помічаю в цій картині що тілечки що змалював, веселу і лукаву усмішку недовір'я читача. Знаєм**** мовляв, усі твої брехні з коровою в бою і з єврейською рушницею, що б'є з-за вугла. Смійтеся, се мене тішить, дуже тішить. Тепер життя ще поки що таке трудне і сліз неладно ще пролито так багато, що я годен з дорогою душею зробитися блазнем, аби викликати посмішку у друга свого читача.

Що ж до випускання Оверкових книжок, то тут я собі думаю: нехай мій твір буде мов та рясна яблуня, з якої кожний може струсити по мірі сил своїх. Кажуть що справжній

* Конкурс проектов

Парад провинциальности и тупоумия. (Хведор Кричевский.)

— Не кажется ли вам, что тут бы, может, надо поставить лампу?

** Рассказ (долго, отчеркивая ногтем):

*** Внизу страницы рисунок.

**** Отсюда и до слов «з-за вугла» фраза обведена.

мистецький твір має в собі не один а кілька смислів і вірним завжди лишається той, який людина для себе вибирає. Да й не в Оверку діло. Оверко се така давнина. Все так бистро іде і минає. Не плакати вже по Оверку, уже в 37 році, коли Любченко розказував (в присутності двох великих кавалеристів⁴⁸²), як Оверко учиняв перед ним оцей анекдот — реготали за столом, хоч правді і не дуже: одні більш, другі менш*. Да й сам він скоро перевівся — і звання не осталося.

Розказав я про смерть Оверкову проте не для сміху, а зовсім для другої мети. Я хочу прославити в ньому свій рід.

Багато вже прошуміло часу. Ми вирости всі порозумнішали, постарили, щоб ділити великий і прекрасний світ на дві убогі половинки: куркульську-не куркульську. Сила була. Сила буяла в Оверку. І гордість як у царя. Се був цар — парубок з** двома орденами першої сотні Червоного Прапору. Я його бачу навколо себе в багатьох героях. Він і Берлін забрав сьогодні. Його вдача. Скільки ми тоді перетолочили один одного страх.

Ну все-таки вийшла правда нагору: понищив Сталін Любченків і Косіорів⁴⁸³, що пили з народу кров, що гноїли його. Що руйнували в Києві великі пам'ятники народного старовинного мистецтва, церкви понищили, Межигорський Спас. Побудували казна-які будинки і сами звелися.

— Хоть я в колхоз иди и не хотел, и я ругаю его втихаря на чем свет стоит. Ну я защищал его как свою жизнь, ведь это мой колхоз, а не чей-нибудь. Защищал и буду защищать, кто бы на него ни пробовал иди земель, водой, небом, воздухом или дипломатической почтой. Я доверяю одному человеку — Сталину. Тут же даю справку на случай каких-нибудь вопросов со стороны международных читателей и зрителей моей картины.

В начале новой эры я в колхоз иди не хотел, это факт. И записали меня в него так на «ура». Ну я крутился, крутился, и так и сяк — не выходит, живет. Тогда я рассердился и не посеял. Пропадү, думаю, и вас потяну за собой в могилу. Вот такой грех совершил невысказанный, невиданный. Боже ж мой, как же мы начали умирать. Лежали вповалку, как навоз (взять из «Меры жизни» большую сцену — подробно о Нечитайло, Верещакє). И вот с того времени я решил критически отнестись к своему нежеланию. Мало ли чего я не хотел бы. Не та эпоха. Как не потечет Днепр вспять, не потечет вспять жизнь. Я пришел к выводу, что свобода ограничена другими свободами.

Тут он вспоминает про своего товарища Нагнибеду, председателя колхоза, Скидана, бывшего с ним Богунца:

— Убегайте на тот свет. Нет не мертвыми, а дохлыми вас люди назовут. Пухните, предатели лукавые. А народ же был здоровый да красивый, и вот поверите ли, чем плотнее, тем раньше падал.

Он будет рассказывать, как его брат Оверко не давал Любченко хлеба, и когда тот пристал к нему, какой он гордый выход нашел из этого положения.

Вот так-то. Я замечаю в этой картине, которую только что обрисовал, веселую и уже давно характерную улыбку недоверия читателя. Знаем, мол, все твои враки с коровой в бою и с еврейским ружьем, что бьет из-за угла. Смейтесь, это меня радует, очень радует. Сейчас пока еще жизнь так тяжела, и слез еще пролито так много, что я могу с дорогой душой сделаться шутом, чтобы вызвать улыбку у друга своего читателя.

Что же до выпуска Оверковых книг, то здесь я вот что думаю: пусть мое произведение будет как обильная яблоня, с которой каждый может встряхнуть по мере сил своих. Говорят, что настоящее художественное произведение имеет в себе не один, а несколько смыслов, и верным всегда остается тот, который человек для себя выбирает. Да и не в Оверко дело. Оверко — это такая древность. Все так быстро идет и проходит.

* Со слова «одні» і до конца предложения фраза обведена.

** Отсюда и до конца предложения фраза обведена.

Не плакать уже по Оверко, уже в 37 году, когда Любченко рассказывал (в присутствии двух великих кавалеристов), как Оверко рассказывал перед ним этот анекдот — хохотали за столом, хоть по правде и не единодушно: одни больше, другие меньше. Да и сам он вскоре перевелся — и звания не осталось.

Рассказал я о смерти Оверковой, однако, не для смеха, а совсем для другой цели. Я хочу прославить в нем свой род.

Много уже прошумело времени. Мы выросли все, поумнели, постарели, чтобы делить большой и прекрасный мир на две убогие половинки: кулацкую — не кулацкую. Сила была. Сила буйствовала в Оверко. И гордость, как у царя. Это был царь — молодой человек с двумя орденами первой сотни Красного Знамени. Я его вижу около себя во многих героях. Он и Берлин брал сегодня. Его нрав. Сколько мы тогда переколо-тили друг друга — страх.

Ну все-таки вышла правда наверх: уничтожил Сталин Любченко и Косиоров, что пили из народа кровь, что гноили его. Что разрушали в Киеве великие памятники старинного народного искусства, церкви истребили, Межигорский Спас. Построили черт знает какие дома и сами исчезли.

30-IV

Эйнштейн*:

— Я знаю, моя наука привела к открытию атомной энергии. Теперь, когда все стало фактом, мир пришел за мною к последнему моему изобретению — я понял вдруг, какую странную услугу, какое роковое бедствие принес я человечеству.

Не на мне ли сбудется все пророчество?⁴⁸⁴

2-V-46

Плотник поет

Починає читати далі не знає і кожен персонаж його по-своєму поправляє. Далі вони признають що трудно крім його буде складати вірш.

Працюючи у полі, три вдови
Да виорали череп.
Одна каже, заплачемо.
Друга каже, поховаймо.
Третя плаче — заспіваймо.**
Ой кинули удівоньки
Корівками поле орати
Да й почали удовиці вдовиченки
Пісню жалю і недолі складати.***
Одна каже, де ти милий.
Друга, орле сизий.
Третя**** стогне — подивися*****
Ой у полі у недолі
Загибаю в плузі.
Третя в плузі та у тузі.
Не йди***** не дивися.

* Эйнштейн.

** Со слова «Працюючи» и до слова «заспіваймо» фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

*** Со слов «Ой кинули» и до слова «складати» фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

**** Рядом по левому полю приписано: на кожную строфу.

***** Слово обведено.

***** Два слова обведены.

Плотник поэт

Начинает читать дальше, не знает, и каждый персонаж его по-своему поправляет. Далее они признают, что трудно, кроме него, будет сочинять стихотворение.

Работая в поле, три вдовы
Да выпахали череп.
Одна говорит: — Поплачем.
Вторая говорит: — Похороним.
Третья плачет: — Воспоем.
Ой бросили вдовоньки
Буренками поле пахать,
Да и начали вдовицы-вдовушки
Песню горя и скорби слагать.
Одна говорит: — Где ты, милый.
Вторая: — Орел сизый.
Третья стонет: — Погляди
Ой, в поле в скорби
Погибаю в плуге.
Третья* в плуге и в тоске.
Не иди, не смотри.

10-V-46

Очі горять, музика грає. Майорять кров'ю стяги Перемоги.

Гримить майдан Червоний під тягарем іржавої надлюдської божевільної слави. Скрежещуть танки, виють радіопоети панегірики маршалам, коням, залізу і знакам нагрудним великих подій. Салюти. Горді плани. Міжнародний вплив. Свято Перемоги.

А на полі позапрягавшись в плуг, напружни м'язи і голови зігнувши від потуги, орали вдови й корови і тихо плакали, вмиваючи своїми слізьми свої права і обов'язки неухильні і найточнішу в світі достовірність — страждання.

О, світе лихий! Що тобі до них?

10-V-46

Глаза горят, музыка играет. Реют кровавые стяги Победы.

Грemit Красная площадь под бременем ржавой сверхчеловечески безумной славы. Скрежещут танки, провозглашают радиопоеты панегирики маршалам, коням, железу и нагрудным знакам великих событий. Салюты. Гордые планы. Международное влияние. Праздник Победы.

А на поле, запрягшись в плуг, напрягая мышцы и голову согнув от натуги, пахали вдовы и коровы и тихо плакали, умывая своими слезами свои права и обязанности неукоснительные и самую точную в мире достоверность — страдание.

О, мир злой! Что тебе до них?

12-V-46

Я видів сон.

У полі жито золоте, скільки око гляне. І небо таке синє, таке барвисте, якого в світі не буває в житті. А коли й буває, а коли й здається, то хіба в надзвичайні часи. Се було небо і степ України.

А на передньому плані посеред жита стояли три молоді прекрасні дівчини з серпами. Стояли, одягнені в ту одежу, в яку вже не одягаються.

* На каждую строфу.

І плакали. Мовчки.
Небо, жито, дівоча краса. Сонце і пекучі сльози трьох нездійснених жінок.
Се був навіть не плач. Була невимовна мовчазна туга і сум. Не котилися сльози до-
долу. Застигли в очах.
Де ви?

12-V-46

Я видел сон.
В поле рожь золотая, куда глаз глянет. И небо такое синее, такое красочное, какого на свете не бы-
вает в жизни. А если и бывает, а если и кажется, то разве в особенные времена. Это было небо и степь
Украины.

А на переднем плане, посреди ржи, стояли три молодые прекрасные девушки с серпами. Стояли, одетые
в ту одежду, в которую уже не одеваются.

И плакали. Молча.

Небо, рожь, девичья красота. Солнце и жгучие слезы трех несбывшихся женщин.

Это был даже не плач. Была неопишуемая молчаливая тоска и грусть. Не катились слезы наземь. Застыли
в глазах.

Где вы?

15-V-46

На пленумі Союзу кіноробітників⁴⁸⁵ сьогодні вечером під час заключного слова мене
вкусив скажений собака Б.

Я заплавав.

Я мушу боятися людей, які мене люблять і поважають. Мушу уникати їх. Мушу об-
ходити пса за квартал, не попадатися йому на очі. Мені лишився тяжкий і небезпечний
будень.

Пес помстився за мій попередній виступ на пленумі, присвяченому Великій Сталін-
ській п'ятирічці⁴⁸⁶, де народ мене проводжав овацією.

15-V-46

На пленуме Союза кинороботников сегодня вечером во время заключительного слова меня укусила
бешеная собака Б.

Я заплакал.

Я должен бояться людей, которые меня любят и уважают. Должен избегать их. Должен обходить пса за
квартал, не попадаться ему на глаза. Мне остались лишь тяжелые и опасные будни.

Пес отомстил за мое предыдущее выступление на пленуме, посвященном Великой Сталинской пяти-
летке, где народ меня провожал овацией.

25-V-46

Я бачу картину:

Запрягшись у важкого плуга,

Три вдови,

Зігнувшись від потуги над проклятою, помитою кров'ю і потом землею,

Три вдовиці,

Зціпивши зуби й витріщивши очі

Тягнуть епоху, спотикаючих в тваринячих шлеях.

Три вдовиченки сестри мої, ластівки,

* Одна строка зачеркнута.

Важко дишуть і проклинають світ
Увесь до одної людини.
І я кляню і плачу разом з ними.

Вони заслонили мені світ, будь він проклят, і будь проклята моя жорстока, звіряча, лжива доба. І будь проклятий всяк, хто п'є, жере і сміється пишучи сьогодні про добробут. І будь проклята пафосна лож в устах його.

25-V-46

Я вижу картину:
Запрягшись в тяжелый плуг,
Три вдовы,
Согнувшись от натуги над проклятой, омытой кровью и потом землей,
Три вдовицы,
Стиснув зубы и вытаращив глаза,
Тянут эпоху, спотыкаясь в животных шлеях,
Три вдовы, сестры мои, ласточки,
Тяжело дышат и проклинают мир
Весь до единого человека.
И я проклинаю и плачу вместе с ними.

Они заслонили мне мир, будь он проклят, и будь проклята моя жестокая, звериная, лживая пора. И будь проклят каждый, кто пьет, жрет и смеется, описывая сегодня благополучие. И будь проклята пафосная ложь в устах его.

2-VI-46

Якщо вдуматися глибоко в кінематографію, в цілий її процес зверху донизу, в природу творчості, роботу, специфіку на всіх ділянках роботи й керування, в оцінку якості, в досягнення, в розмах і в метод планування, одне слово, в усю її природу, не можна не прийти до одного висновку: до чого ж вона подібна на все наше життя. Немов би в краплині води в ній одбивається все наше життя. Я думаю, що в американській кінематографії в її природі і процесі створення картин відбивається цілковито вся Америка.

Можна написати надзвичайну п'єсу на матеріалі створення картин на студії Мосфільм.

2-VI-46

Если глубоко вдуматься в кинематографию, в целый процесс ее сверху донизу, в природу творчества, работу, специфику на всех участках работы и управления, в оценку качества, достижения, в размах и в метод планирования, одним словом, во всю ее природу, нельзя не прийти к одному выводу: до чего же она похожа на всю нашу жизнь. Словно бы в капле воды в ней отражается вся наша жизнь. Я думаю, что в американской кинематографии, в ее природе и процессе создания картин отражается полностью вся Америка.

Можно написать необыкновенную пьесу на материале создания картин на студии Мосфильм.

14-VI-46

Дванадцять годин. Не сплю.

Мене з'їдає туга по Україні. Завтра мушу «захищати» в міністерстві план фільму, мов злодій чи жулік, що виторгує собі копійку.

А я лежав і ходив сьогодні з важким болючим серцем і думав лиш про одне у плані: виживу я сю «Жизнь у цвіту» чи вмру, упавши на дорозі? І якийсь голос з глибини душі сумно мені промовляє:

— Ой людино, людино моя, прислухайся до свого смутку.

Сьогодні Ваня Запорожський⁴⁸⁷ приніс мені мої останні фото. Я глянув і відчув, що не довго вже ходити мені по чужій землі. Скоро одвезуть мене на мою рідну Україну.

Жалко мені Юлю. Жалко покидати вірну дорогу душу на загибель і поневіряння серед вовків.

14-VI-46

Дванадцять часів. Не сплю.

Меня снедает тоска по Украине. Завтра должен «защищать» в министерстве план фильма, как вор или жулик, что выторговывает себе копейку.

А я лежал и ходил сегодня с тяжелым болезненным сердцем и думал лишь об одном в плане: проживу ли я эту «Жизнь в цвету» или умру, упав на дороге? И некий голос из глубины души грустно мне говорит:

— Ой человек, человек мой, прислушайся к своей печали.

Сегодня Ваня Запорожский принес мне мои последние фото. Я взглянул и почувствовал, что недолго уже ходить мне по чужой земле. Скоро отвезут меня на мою родную Украину.

Жалко мне Юлю. Жалко покидать верную дороую душу на погибель и скитания среди волков.

18-VI-46

Один син Кравчици льотчик-ас знаменитий улюбленець цілого фронту попав до полону. Власне, не до полону. Він був убитий в бою. Товариші бачили, як падав на ворожу землю його самолет*, мов огнений язик. Він загинув, і всі його оплакували. І вже аж через три роки з'явився він живий з полону (прототип Бабій). Його ніхто не прийняв до армії. Од нього всі одвернулися, ніхто з ним не знався. Чому ти живий? Чому не вбили? Чому не вмер за колючим дротом? Ти живий, чи не слуга ти «іхньої» розвідки і т. д.

Він жаліється своєму батькові. І тільки в ньому знаходить утіху. Кравчина, старий Кравчина посміявся над сином, як над малим хлопчиком. Вони дурні позбавлені людської яви. І старий так розповів йому про життя, про щастя, про добро і про радість, що він на хвилину заасп~~о~~оївсь і заснув у нього на колінах.

Описати, як падав під Харковом з неба мій син божественний, як лежав він жарений на алюмінієви.

18-VI-46

Один сын Кравчины, летчик-ас, знаменитый любимец целого фронта, попал в плен. Собственно, не в плен. Он был убит в бою. Товарищи видели, как падал на вражескую землю его самолет, как огненный язык. Он погиб, и все его оплакивали. И уже через три года явился он живым из плена (прототип Бабий). Его никто не принял в армию. От него все отвернулись, никто с ним не znalся. Почему ты живой? Почему не убили? Почему не умер за колючей проволокой? Ты жив, а не слуга ли ты «их» разведки и т. д.

Он жалуется своему отцу. И только в нем находит утешение. Кравчина, старий Кравчина посмеялся над сыном, как над маленьким мальчиком. Они, глупые, лишены человеческого воображения. И старик так рассказал ему о жизни, о счастье, о добре и о радости, что он на минуту успокоился и заснул у него на коленях.

Описать, как падал под Харьковом с неба сын мой божественный, как он лежал, обожженный на алюминии.

Из всех страстей
человеческих

* Так в тексте.

этическая страсть —
единственная достойная
и подлинная страсть.

Если слышишь шутку,
ищи в ней скрытую правду.

Только смехом можно
беззлобно уничтожить зло.

15-VII

— Дядя, дядя, дай хлебушка!

Дві станції від поруйнованого Орла, міста нашої кривавої слави. Руїни. Ями від бомб. Станціонний бруд. Порожні випалені сонцем невиорані поля.

— Кому смородини?

— Огурчиків кому.

— Дядя, дядя, дай хлебушка.

Люди обідрані, землісто-немиті, сумні.

Сум. Над ланами, над дорогами, над країною стоїть сум.

Хлопчик маленький просить хлебушка.

І співучий голосок його нагадав мені робітницю мою Мавру Афанасьєвну. Вона теж звідси. І в неї теж така красива мова.

— Дай хлебушка-а!

Багато землі, мало хліба. Було, є й буде.

Люди возненавиділи землю. Прокляли її і зневажають. Опустились руки.

15-VII

— Дядя, дядя, дай хлебушка!

Две станции от разрушенного Орла, города нашей кровавой славы. Руины. Воронки от бомб. Станционная грязь. Пустые выжженные солнцем невспаханные поля.

— Кому смородины?

— Огурчиков кому.

— Дядя, дядя, дай хлебушка.

Люди ободранные, землісто-немытые, печальные.

Печаль. Над полями, над дорогами, над страной стоит печаль.

Мальчик маленький просит хлебушка.

И певучий голосок его напомнил мне работницу мою Мавру Афанасьєвну. Она тоже отсюда. И у нее тоже такая красивая речь.

— Дай хлебушка-а!

Много земли, мало хлеба. Было, есть и будет.

Люди возненавидели землю. Прокляли ее и презирают. Опустились руки.

— Стій! О, ножниці. От клятї фриці. Отакі ножиці кинути. Терунов, підніми. Та обережно, може, вони замінірувані. Ще полетиш в повітря, як курка.

Терунов плазує на животі біля ножниць. Боїться приторкнутися.

— Обережно, кажу. Мо, там проводок до міни (до шофера). Подайте машину трохи назад, бо ще чого доброго вибухне міна, покалічить усіх.

Машина одїхала. Всі не спускали очей з Терунова, який був «не в щот». Він мав завдання взяти з дороги ножниці і покласти їх до «віліса», на якому їхав «Рузвельт»⁴⁸⁸.

На другий день Рузвельт звелів викинути ножиці геть.

— Прокляті фриці.

— Стой! О, ножниці. Вот проклятые фрицы. Такие ножницы бросить. Терунов, подними. И осторожно, может, они заминированы. Еще взлетишь на воздух, как курица.

Терунов ползает на животе возле ножниц. Бойтся прикоснуться.

— Осторожно, говорю. Может, там проводок к мине (к шоферу): Подайте машину немного назад, а то еще чего доброго взорвется мина, искалечит всех.

Машина отъехала. Все не спускали глаз с Терунова, который был «не в счет». Перед ним была поставлена задача — взять с дороги ножницы и положить их в «виллис», на котором ехал «Рузвельт».

На следующий день Рузвельт приказал выбросить ножницы прочь.

— Проклятые фрицы.

А оце я пишу в п'яному стані, так що хоч читайте, хоч ні, мені все одно. П'ю й плачу.

Діла. Думав, нап'юсь — співатиму, так заспівати хотілось! Аж вийшло ось що: плачу. Така слабість душевна напала на мене.

А вот это я пишу в пьяном виде, так что хоть читайте, хоть нет, мне все равно. Пью и плачу.

Ну дела. Думал, напьюсь — буду петь, так хотелось петь! А в итоге получилось вот что: плачу. Такая слабость душевная напала на меня.

20-X-46

Наприкінці Яремчукового оповідання до кімнати, до куреня підійшов Петро Гулак. З останніх слів Яремчука він зразу збагнув, про що йшла мова. Очі його засвітилися цікавістю. Йому захотілося самому розповісти про все, про всю причину отих от двох нещасних жінок, і слово за слово, і він розповів всю історію, яку тільки що закінчив Яремчук. Видно він теж був її свідком і учасником. Все було те саме. Жінки, місце, факти — все рішуче. І в той же час се було абсолютно інше оповідання. Більш того, воно було цілком протилежне по змісту. Страшна правда повернулася до нас зовсім іншим боком, і із злочину, зла і ненависті, з брудних лайок, проклять і глуму, в огні жорстокості, освітлені добрим промінням Гулакового серця, виникли замість злочинниць дві великомучениці, двоє людських страждань.

20-X-46

В конце Яремчукового рассказа в комнату, в курень вошел Петр Гулак. Из последних слов Яремчука он сразу понял, о чем шла речь. Глаза его засветились любопытством. Ему захотелось самому рассказать обо всем, о всех обстоятельствах тех двух несчастных женщин, слово за слово, и он рассказал всю историю, которую только что закончил Яремчук. Видно, он тоже был ее свидетелем и участником. Все было то же самое. Женщины, место, факты — абсолютно все. И в то же время это было совершенно другой рассказ. Более того, он был абсолютно противоположным по смыслу. Страшная правда повернулась к нам совсем другой стороной, и из преступления, зла и ненависти, из грязных ругательств, проклятий и глумления, из огня жестокости, освещенные добрыми лучами Гулакового сердца, появились вместо преступниц две великомученицы, два человеческих страдания.

24-X-46

Написати цілий розділ, як один з синів Кравчини з якогось драматичного приводу оплакує долю народу. Сей плач великий, глибокий і такий по своєму змісту, пристрасний в такій мірі, що десь на своїх верховинах розпачу перекликається з біблійським пла-

чем. Плач, що свідчить про бездонну душу синову, попадає в руки батька. Як Кравчина прочитавши його уважно, дивується, чого така нісенітниця лізла в голову хлопцю. Він заперечує плач по всім пунктам. Все навпаки. Він сміється над його тугою-журбою. Се зробити слідує так, щоб він власне все признав і все поняв, тільки приховував розуміння, щоб не бентежити сусіда чи сусідів. А потім вже на самоті подивився на небо, як Чабан у «колючому дроті» і подумав про сина й про все.

Тремтіли зорі в урочистому вічному небі.*

24-X-46

Написать целый раздел, как один из сыновей Кравчины по какому-то драматичному поводу оплакивает судьбу народа. Это великий плач, глубокий и такой по своему содержанию страстный в такой полной мере, что где-то на своих вершинах отчаяния перекликается с библейским плачем. Плач, который свидетельствует о бездонной душе сыновьей, попадает в руки отца. Как Кравчина, прочитав его внимательно, удивляется, отчего такая несуразница лезла в голову парню. Он отрицает плач по всем пунктам. Все наоборот. Он смеется над его тоской-печалью. Это сделать следует так, чтобы он, в общем, все признал и все понял, только скрывал понимание, чтобы не беспокоить соседа или соседей. А затем уже в одиночестве посмотрел на небо, как Чабан в «Колючей проволоке» и подумал о сыне и обо всем.

Мерцали зори в торжественном вечном небе.

27-X-46

Довго лаявся Кравчина з канадськими солдатами. Називав їх прислужниками капіталу, лакеями, безбатченками і всіма іншими непотрібними словами. Прозивав наймитами і лизоблюдами. Вони теж не лізли за словами в кармани. Прозивали його старцем, жебраком, кріпаком, і чортзна, чим тільки не прозивали, вихваляючись своїм багатством і культурою.

— Яка культура? Хіба се ваша. Що ви мелете? Все це чуже. Чим ви вихвалаетесь, дядьковня дурна. Пригадайте, чим ви приїхали до тієї Канади. Пройдисвіті! Я ж твого батька знав. І матір.

Зареготали пройдисвіті. Тоді Кравчина плюнув і пішов геть.

І от один з них раптом услід:

— Дядьку, а скажіть мені чи стоять над Ворсклою оті три верби, де ми гуляли колись? Оті вербички, чи стоять вони над водою?

Та й заплакав. Тільки їхній унтер не знав чого вони.

Тоді Кравчина пожалів їх, почувши, що де б людина не тяглася, як би не потопала в розпусті і безвірництві, вона остається людиною. Хоча й американська.

Що людина будь вона хоч американська, остається людиною?>

27-X-46

Долго ругался Кравчина с канадскими солдатами. Называл их прислужниками капитала, лакеями, безродными и всякими другими непотребными словами. Обзывал наемниками и лизоблюдами. Они тоже не лезли за словом в карманы. Обзывали его старикашкой, нищим, крепостным, и черт знает, как только не называли, похваляясь своим богатством и культурой.

— Какая культура? Разве это ваша. Что вы мелете? Все это чужое. Чем вы похвалаетесь, простофили глупые. Вспомните, чем вы приехали в ту Канаду. Проходимцы! Я же знал твоего отца. И мать.

Захотели проходимцы. Тогда Кравчина плюнул и пошел прочь.

И вот один из них вдруг вслед:

* Запись отчеркнута по левому полю и выделена восклицательным знаком.

— Дядька, а скажите мне, стоят ли над Ворсклой те три вербы, где мы гуляли когда-то? Те вербочки, стоят ли они над водой?

И заплакал. Только их унтер не знал, чего это они.

Тогда Кравчина пожалел их, услышав, что где бы человек ни тягался, как бы ни утопал в разврате и безверии, он остается человеком. Хотя и американцем.

Что человек, будь он хоть американцем, остается человеком?>.

Американец:

— Ми давно вже бачимо й знаємо, що ви отакечки погано й бідно живете. І не тільки живете, а творите і, так живучи, воюєте, як ніхто в світі не воював. І за все се ми поважаємо вас. Тому скажіть бо нам, для чого й нащо ви ховаєте од нас оцю свою бідність? І невже ви думаете що її можна сховати? Її видно. Вона вилізає у вас з усіх щілин, вона на кожному кроці. Вона така велика, що ви вже не знаєте їй міри.

Кравчина:

— Не твоє діло.

— Не твоє діло.

— Знов же не твоє діло.

Американец:

— Мы давно уже видим и знаем, что вы плохо и бедно живете. И не только живете, а творите и, живя так, сражаетесь, как никто в мире не воевал. И за все это мы уважаем вас. Поэтому скажите нам, для чего и зачем вы прячете от нас эту свою бедность? И неужели вы думаете, что ее можно спрятать? Ее видно. Она вылезает у вас из всех щелей, она на каждом шагу. Она такая большая, что вы уже не знаете ей меры.

Кравчина:

— Не твоє дело.

— Не твоє дело.

— Опять же, не твоє дело.

30-X-46

Людство вступило в останню фазу своєї трагедії. І трагедію йому принесла наука. В палкому бажанні прискорити загибель фашизму найбільші в світі вчені створили те, чого вони боялись і не хотіли робити — атомну бомбу. Вона попала в руки правителів і вже повисла над світом, як неминуча загибель.

Цивілізація доживає свої останні часи. Недаром Ейнштейн вважає, що його наука принесе людству смерть.

Я не думаю, щоб на землі, у всякому разі в Європі в високоінтелектуальних колах, знайшовся хоч один куточок, де б не панував глибокий песимізм.

Наближається голод. Вимре не один десяток мільонів людей. Загине половина мого нещасного народу на багатій нещасливій землі. А решта плазуватиме в жебрацтві. І нігде ні в книзі ні в газеті ні одної строчечки не те що крику чи прокляття, чи жалю, а навіть передсмертного зітхання. Навпаки. Живем і багатієм плазуючи вперед до голодраного царства, думаючи, що обдурили весь дурний світ.

30-X-46

Человечество вступило в последнюю фазу своей трагедии. И трагедию ему принесла наука. В страстном желании ускорить гибель фашизма крупнейшие в мире ученые создали то, чего они боялись и не хотели делать — атомную бомбу. Она попала в руки правителей и уже повисла над миром, как неминуемая гибель.

Цивілізація доживає свої останні часи. Недаром Ейнштейн вважає, що його наука принесе людству смерть.

Я не думаю, щоб на землі, в будь-якому випадку в Європі в високоінтелектуальних колах, знайшовся хоча б один куток, де б ні царював глибокий песимізм.

Підходить голод. Помре не один десяток мільйонів людей. Помре половина мого нещасного народу на багатій щасливою землі. А інші будуть просити милостиню. І ніде — ні в книзі, ні в газеті, ні в одній строчці, — не то що крику або прокляття, або жалю, а навіть передсмертного вдиху. Наоборот. Живемо і багатіємо, проползаючи вперед до голодного царства, думаючи, що обманули весь глупий світ.

7-XI-46

Рече радіо. Шумить Червона площа. Несуть прапори люди, одягнені в чорне. Поети кричать панегірики. Музика грає «Слався, слався наш російський цар»⁴⁸⁹. Ура, ура — Горді неприступні диктори промовляють урочисті, горді самовпевнені слова. Справедливість і гідність тільки у нас. І ніде нема демократії крім нас. І нікого світ так не повинен любити як нас, і поклонятися нам, перед нами і... боятися нас, бажаючи миру і щастя в майбутньому для всіх. Іменем радянського народу! Іменем родини! Слава, слава, слава. Музика. Новий гімн потрясає урочистою міддю й барабанами мою кімнату.

І я вилітаю з неї. Я ліну на Україну, заглядаю в вікна убогих хатин, де вдови сумують і діти, де пухне од голоду народ.

«Командуючий парадом високо підняв саблю! Круто отшавну в сторону!.. Барабани! Начався торжественний марш!» Четкий шаг. Безупречная строевая выправка»... ..

Скільки людей помре в цьому році?

7-XI-46

Рече радіо. Шумить Красная площадь. Несут знамена люди, одетые в черное. Поэты кричат панегірики. Музыка играет «Слався, слався наш русский царь». Ура, ура — Гордые неприступные дикторы говорят торжественные, гордые самоуверенные слова. Справедливость и достоинство только у нас. И нигде нет демократии, кроме как у нас. И никого мир так не обязан любить, как нас, и поклоняться нам, перед нами и бояться нас, желающих мира и счастья в будущем для всех. Именем советского народа! Именем родины! Слава, слава, слава. Музыка. Новый гимн сотрясает торжественной медью и барабанами мою комнату.

І я вилітаю з неї. Я лічу на Україну, заглядаю в вікна убогих хат, де вдови грустять і діти, де пухне од голоду народ. <...>

Скільки людей помре в цьому році?

13-XI-46

Закінчених картин своїх я не дививсь ніколи. Колись прогляну всі за раз. Тікав від них і всі їх помилки, від яких душа моя переверталась сотні раз, і недороблені місця і недостаток праці й талану, знав більше від усіх. Так знає роботяща українка-мати все ластовиннячко і всі родимі плямочки під сорочками і штанцями ледачих діточок своїх і по-старинному українському звичаю <на вопрос:>.

— А чий же бо се такі діточки гарні? — відповідає сумно. — Ото чи не мої, хай вони повиздыхають.

Як очевидно й усі митці, я бачив помилки свої в більшій мірі і завжди чомусь не там, де бачили їх великоухі критики, чіпляючи на мене свої убогі книжні ярлики і тавруючи вимучену мою шкуру таврами різноманітних змін.

13-XI-46

Законченных картин своих я не смотрел никогда. Когда-нибудь просмотрю все разом. Убегал от них, и все их ошибки, от которых душа моя переворачивалась сотни раз, и недоделанные места, и недостаток труда и таланта знал больше всех. Так знает трудолюбивая украинка-мать все веснушки и все родимые пятнышки под рубашками и штанишками непутевых детишек своих и по-старинному украинскому обычаю <на вопрос>:

— А чьи же это такие деточки славные? — отвечает грустно. — Не мои ли, чтоб они посдыхали.

Как, очевидно, и все художники, я видел ошибки свои в большей мере, и всегда почему-то не там, где видели их большеухие критики, цепляя на меня свои убогие книжные ярлыки и клеймя измученную мою кожу таврами разнообразных измов.

29-XI-46

Один з плотників — составитель законів. Можливо, він не дуже балакучий і промовляє тільки законами. Всі його закони дотепні й мудрі, повні житейського гумору й смислу.

Деякі закони він навіть виголошує відповідною запозиченою з радіо-гучномовців мовою, вроді:

— Товариші робочі* і робітниці, адмірала і генерали. Приказую** один процент щорічних врожаю жита й пшениці молотити в околот, щоб було чим покривати стріхи великого Радянського Союзу. Повинних в*** порушенні приказу притягати до суворої відповідальності як**** помилково усупільнених дурнів, позбавлених смаку і почуття краси і***** інтелігентності.

Регіт.

Що голови колгоспів мали всі вищу освіту, кому потрібна вища освіта? Кому ні? Про довголіття й продовження життя.

29-XI-46

Один из плотников — составитель законов. Возможно, он не очень разговорчив и изъясняется только законами. Все его законы остроумны и мудры, полны житейского юмора и смысла.

Некоторые законы он даже произносит на соответствующем заимствованном из радио-громкоговорителей языке, вроде:

— Товарищи рабочие и работницы, адмиралы и генералы. Приказываю один процент ежегодного урожая ржи и пшеницы сторновать, чтобы было чем крыть крыши великого Советского Союза. Повинных в нарушении приказа привлекать к строгой ответственности как ошибочно обобществленных дураков, лишенных вкуса и чувства красоты и интеллигентности.

Хохот.

Чтоб председатели колхозов имели все высшее образование. Кому нужно высшее образование? Кому нет? О долголети и продлении жизни.

1) Діалог про вдячних нащадків. Проспівавши «Солов'ї-солов'ї».

2) Темніє. Плотники поснули на топчанах чи просто на землі під небом. Починає мінятися небо. Сниться сон.

* Зачеркнуто: крест<ьяне>.

** Зачеркнуто: десять.

*** Зачеркнуто: невиконанні.

**** Зачеркнуто: усупі<льнених>.

***** Зачеркнуто подряд: життя і смаку.

Під час сну проїжджають машини. Чи хтось підходить і спиняється, питаючи голосно:
— Куди звертати?

Підходить не один, а двоє чи троє. Щоб дати можливість вести паралельні діалоги подорожнім між собою і «сну» між собою.

3) Один з плотників — законодавець і пророк. Колидуб.

4) Другий — Кола. Товченик. Нечитайло.

5) Один — зовсім підліток. Почуває в собі всі таланти, які тільки є на світі.

6) Третій — Практична людина. Не любить ніяких проявів почуттів. Любить щоб усе було так як слід.

1) Диалог о благодарных потомках. Пропев «Соловьи-соловьи».

2) Темнеет. Плотники уснули на топчанах или просто на земле под небом. Начинает меняться небо.

Снится сон.

Во время сна проезжают машины. Или кто-то подходит и останавливается, спрашивая громко:

— Куда сворачивать?

Подходит не один, а двое или троє. Чтобы дать возможность вести параллельные диалоги путникам между собой и «сна» между собой.

3) Один из плотников — законодатель и пророк. Колидуб.

4) Второй — Кола. Товченик. Нечитайло.

5) Один — совсем подросток. Чувствует в себе все таланты, которые только есть на свете.

6) Третий — Практический человек. Не любит никаких проявлений чувств. Любит, чтобы все было так, как следует.

Солов'ї*, солов'ї, не тревожьте солдат.

Пусть солдаты немного поспят.

Седой⁴⁹⁰

Сю пісню співають мої плотники під кінець одної дії вечором весною під співи солов'я.

Потім сни.

Неодмінно скористати в напливах.

Переглянути для цього «Прощай, Америку»⁴⁹¹.

І можливо звідти взяти епізод.

Солов'ї, солов'ї, не тревожьте солдат.

Пусть солдаты немного поспят.

Седой

Эту песню поют мои плотники под конец одного действия вечером весной под пение соловья.

Потом сны.

Непременно воспользоваться в напливах.

Просмотреть для этого «Прощай, Америка».

И возможно оттуда взять эпизод.

Я составлял законы. Я пропонував їх вождям мого народу на затвердження. І вони не приймали їх. Бо не вони їх склали.

Я пропоную план садів. Мене провалили. Виступаю на пленумі комсомолу⁴⁹². Мене слухають. Потім закон приймають, тільки я щоб не думав багато про себе.

* Так в тексте.

Я мрійник. Я реконструюю місто перший. Я провідник (2-го мая). Обком-інтурист. Розмови. Мости. Озеро. Сади. Місто. Площаді. Принципи забудови. Закони для села. Для школи. Для батьків. Основна моя пристрасть — етична. Перебудовую в уяві світ. Не сплю ночі. Картини шумлять в голові, просяться, одна за одну краща й величніша.

Міг усе. На все добре і розумне був здатний і готовий цілковито. А бачив навколо себе дрібноту душевну й розумову. І ні на грош смаку навколо.

Я составлял законы. Я предлагал их вождям моего народа не утверждение. И они не принимали их. Потому что не они составили их.

Я предлагаю план садов. Меня провалили. Выступаю на пленуме комсомола. Меня слушают. Затем закон принимают, только чтобы я не мнил много о себе.

Я мечтатель. Я реконструирую город первый. Я проводник (2-го мая). Обком-интурист. Разговоры. Мости. Озеро. Сады. Город. Площади. Принципы застройки. Законы для села. Для школы. Для родителей. Основная моя страсть — этическая. Перестраиваю в воображении мир. Не сплю ночью. Картины шумят в голове, просятся, одна другой лучше и величественнее.

Мог все. На все доброе и разумное был способен и совершенно готов. А видел вокруг себя мелюзгу душевную и умственную. И ни на грош вкуса вокруг.

Закінчивши роботу, мені не пощастило ні разу за два десятки літ одягти красиву одягу, покликати з радісним видом, чи прийти до начальства й сказати:

— Сьогодні я щасливий. Дарую вам радість і вас прошу порадуватись зі мною.

І т. д.

Питав я своїх друзів. І в них таке.

Закончив работу, мне не посчастливилось ни разу за два десятка лет надеть красивую одежду, позвать с радостным видом, или прийти к начальству и сказать:

— Сегодня я счастлив. Дарю вам радость и вас прошу порадоваться со мной.

И т. д.

Спрашивал я своих друзей. И у них так же.

31-XII-46

Описати, як зібрались на колядках одні дівки.

Як обнімали вони одна одну і замість пісень плакали, поки матері додому не позачадили.

Їм хотілось, очевидно, ласки, веселощів. Та хлопців нема, й нема, і не буде для них. Не вернуться хлопці. Та чого ж так тужно, та чому ж так жаль? Ні до кого притулитись. Ще й нічого їсти.

31-XII-46

Описать, как собрались на колядках одни девки.

Как они обнимали друг друга и вместо песен плакали, пока матери домой не загладили.

Им хотелось, очевидно, ласки, веселья. И парней нет, и нет, и не будет для них. Не возвратятся парни. И отчего же так тоскливо, и почему же так жаль? Не к кому прислониться. Еще и нечего есть.

— З новим роком, нещасливі. З новою турботою.

Ой як же ж погано живем! Люди рідні, нужденні, зморені. Чого ж так недобре живем!

— С новым годом, несчастливые. С новой заботой.

Ой, как же плохо живем! Люди родные, голодные, изнуренные. Чего же так плохо живем!

31-XII-46

Ні, видно, одрізані в мене усі шляхи до суспільно-партійних кар'єр і змагань. Розтерзана й умучена душа моя до краю. Вже не борюся я, я вже молюся богу. «Господи, владику живота мого. Дух празности, унинія, любоначалія, празнословія не даждь ми. Дух же целомудрія, смиренномудрія, терпіння й любови даруй мені, рабу твоему. Йй, Господи, царю, даруй ми зріти мої прегрішенія і не осуждати брата мого, яко благословен еси во віки аминь». Я читаю оці слова великого поета Єфрема Сіріна⁴⁹³, вникаю тягнуся усім своїм немічним нещасним еством до них. І мені так чомусь жаль, так жаль, ах як же мені жаль, чого і сам не знаю. Трудно, трудний час.

Сьогодні здав комітету мистецтва⁴⁹⁴ «Життя в цвіту». Берусь за «Хату», чи за «Міру». А може чи не візьмуся я за «Повість полум'яних літ» і чи не зроблю я ще хоч що-небудь. Як мені хочеться створити чистий і високий твір, хоча б один, тривалий у часі, одне бодай звено буття, одну краплину безконечного.

31-XII-46

Нет, видно, отрезаны у меня все пути к общественно-партийным карьерам и соревнованиям. Растерзана и измучена душа моя до крайности. Уже не борюсь я, я уже молюсь богу. «Господи, владыку живота моего. Дух празности, уныния, любоначалія, празднословія не даждь ми. Дух же целомудрія, смиренномудрія, терпения и любви даруй мне, рабу твоему. Эй, Господи, царь, даруй мы зреть мои прегрешения и не осуждать брата моего, яко благословен еси во веки. Аминь». Я читаю эти слова великого поэта Ефрема Сирина, вникаю, тянусь всем своим немощным несчастным еством к ним. И мне так почему-то жаль, так жаль, ах как же мне жаль, а чего — и сам не знаю. Тяжело, тяжелое время.

Сегодня сдал комитету искусств «Жизнь в цвету». Берусь за «Хату», или за «Меру». А может, возьмусь за «Повесть пламенных лет» и не сделаю ли я еще хоть что-нибудь. Как мне хочется создать чистое и высокое произведение, хотя бы одно, протяженное во времени, хотя бы одно звено бытия, одну каплю бесконечного.

За двадцять два роки роботи керували мною тридцять геніїв* <на> директорських посадах.

Я був просителем у кожного з них, і кожен з них, був моїм Лоренцо Великолепним⁴⁹⁵, поки не гнали його геть високі інстанції, не давши їхній геніальності навіть пролупити очі.

Зникали генії перед очима як привиди.

Одні тільки председателі були в мене бездоганні. І хоч були вони дурні, проте вини у цьому я** не міг вбачати. Бо хоча усупільнений дурень і велике колективне зло, проте вони як правило були не винуваті: заступники у них були погані. Ух заступників би їм хоч парочку, зітхав я двадцять літ, розтрачуючи марно сили, у труднощах дурноголов'я і в простоях.

За двадцать два года работы руководили мной тридцать гениев <на> директорских должностях.

Я был просителем у каждого из них, и каждый из них был моим Лоренцо Великолепным, пока не гнали его прочь высокие инстанции, не дав их гениальности даже продрать глаза.

Исчезали гении перед глазами как привидения.

Одни только председатели были у меня безупречны. И хотя были они глупы, однако вины в этом я не мог видеть. Ибо хотя обобщенный дурак и большое коллективное зло, однако они, как правило, были не виноваты: заместители у них были плохие. Ух, заместителей бы им хоть парочку, вздыхал я двадцать лет, растрчивая понапрасну силы, в трудностях дурных голов и в простоях.

* Зачеркнуто: на одних лише.

** Зачеркнуто: не мав нагоди.

- Недуги швидкого росту.
- Швидкий неприродний надмірний рост має свої негативні риси.
- Одна з них тягне до проявів ознак кретинізму.
- Чули, чули...
- В царстві рослин надмірно-прискорений рост дає м'яке нетривале дерево.
- Ми не царство рослин. Ми царство людей передових світу. Ми згодні з вами хіба лише в одному: ви м'яке нетривале дерево, а не людина.
- Болезни быстрого роста.
- Быстрый неестественный чрезмерный рост имеет свои отрицательные черты.
- Одна из них ведет к проявлению признаков кретинизма.
- Слышали, слышали...
- В царстве растений чрезмерно-ускоренный рост дает мягкое нежизнеспособное дерево.
- Мы не царство растений. Мы царство передовых людей мира. Мы согласны с вами разве лишь в одном: вы мягкое нежизнеспособное дерево, а не человек.

Заходи для порятунку народа і держави не завжди бувають однакові*.

Я так навчився страждати, що вже почав знаходити** якусь ніби потребу в стражданні і якусь навіть втіху в стражданні за красиве і справедливе майбутнє.

Воно вже обернулося в щось вроді щастя.

Я так научился страдать, что уже начал находить какую-то будто бы потребность в страдании и даже какое-то утешение в страдании за прекрасное и справедливое будущее.

Оно уже превратилось во что-то вроде счастья.

— На простого Чоловіка гляне, — то наче ворога в ньому пізнав***

31-XII-46

вечір

Кончається день і рік. Темніє. Сижу похилий, втомлений, притягшись з невеселої, недоброї роботи, і замість радості одпочинку, новорічного святого спокою і душевного миру, хочеться мені плакати. Живу я в невеселому позбавленому миру домі у злі серед бруталного і невеселого народу. Хочеться плакати мені, хочеться бігти кудись, щось кликати, когось доганяти. Ніт, не побіжу. Вже мені не бігати. Вже мертвий і забутий я, уже мене немає на Україні. Україно, рідна моя нещаслива земле. Що мені і осталося на світі? Тільки плач, та ще хіба робота, яку так зараз всі ненавидять навколо мене. Та спогади про тебе і прокляття твоїм ворогам.

Що принесе мені новий наступний рік? Байдуже.

Пошли ж боже тобі щастя, рідна, дорога, незабутня вдова, батьківщино моя... Щастя тобі, земле рідна, матінко моя.

31-XII-46

Вечер

Кончается день и год. Темнеет. Сижу понурый, усталый, приплетаясь с невеселой, недоброй работы, и вместо радости отдыха, новогоднего святого покоя и душевного мира, мне хочется плакать. Живу я в не-

* Меры для спасения народа и государства не всегда бывают одинаковы.

** Далее одно слово зачеркнуто.

*** — На простого Человека посмотрит, — как будто врага в нем признал.

веселом лишенном мира доме во зле, среди грубого и невеселого народа. Хочется плакать мне, хочется бежать куда-то, что-то кричать, кого-то догонять. Нет, не побегу. Мне уже не бегать. Уже мертв и забыт я, меня уже нет на Украине. Украина, родная моя несчастная земля. Что мне и осталось на свете? Только плач и еще разве работа, за которую так сейчас все вокруг ненавидят меня. И воспоминания о тебе и проклятия врагам твоим.

Что принесет мне новый следующий год? Неважно.

Пошли же бог тебе счастья, родная, дорогая, незабываемая вдова, родина моя... Счастья тебе, земля родная, матушка моя.

Тематичний план літературної роботи⁴⁹⁶

1. Міра життя — народна епопея. П'еса.
2. Над Дніпром — драма.
3. Заступник дурня. Драма.
4. Молода кров — комедія.
5. Святослав — драма.
6. Україна в огні — кіноповість.
7. Життя в цвіту.
8. Повість полум'яних літ.
9. Щорс.
10. Перемога капітана Кравчини.
11. Надія.
12. Цар.
13. Загибель Чарлі Чапліна.
14. Робінзон.
15. Повія. Оповідання про загублене життя дівчини, що много любила.
16. Заворожена трибуна.
17. Тавро століть.
18. Незабутнє.
19. Мати.
20. Тризна.
21. На колючому дроті.
22. Ніч перед боєм.
23. Отступник.
24. Дантові душі.
25. Смерть дівчини. «Ой у полі жито».
26. Плач у степу.
27. Плач у саду. Під Харковом під час бою.
28. Плач у хаті. Повна хата бійців втомлених і ранених.
29. Генерал і учитель. Оповідання.
30. Воля до життя.
31. Народна медицина. Серeda. Д. Хоршак.
32. Чудна. Про Марію Власенко художницю⁴⁹⁷.
33. Заслужена художниця. Про Ганну Собачко⁴⁹⁸.

* Подчеркнутые номера обведены в круг. После указания жанра в списке поставлен знак повтора.

34. Межигірський Спас.
35. Золоті ворота. Про Богуцького.
36. Меджибіжський палац. Подорож.
37. Ув'язнений музей. Перлина оборони. Ревізія шаблі.
38. Моленіє о пуле. Чорне, біле. 2 оповідання. Фрол Ярем. Верш<ник>.
39. Шістдесят дівочих проклять.
40. Народжений ненавистю. Про Шевця.
41. Корінь життя. Женьшень.
42. Розп'яв його. Про партизана Яремчука⁴⁹⁹.
43. Знята з петлі.
44. Зачарована Десна.
45. Камні кричать. (Шелемет). Про дівочу долю.
46. Розмова людини з звірами — історичний діалог.
47. Доктор Кураєв. Оповідання.
48. Доктор Труба. Особливо коли 4 друга умирають.
49. При битій дорозі. Про безногого ст. лейтенанта старця. Що його кинула жінка. Двоє дітей.
50. Погибель богів.
51. Мертвий зареготав. Оповідання Панаса п<р>о буденовца, що робив собі харакірі.
52. Хліб. Оповідання Павла Нечая про те, як він і чого він <оповідав?>.
53. Провінціяльна історія. Про хорошого комсомольця, що стеріг Панаса.
54. Лист на той світ. До старої української жінки, що вмерла від смутку після перегляду «Битви» в Ка<наді>.
55. Амністія. (Як у велику добу малі люди судили про велику справу.)

Тематический план литературной работы

1. Мера жизни — народная эпопея. Пьеса.
2. Над Днепром — драма.
3. Заместитель дурака. Драма.
4. Молодая кровь — комедия.
5. Святослав — драма.
6. Украина в огне — киноповесть.
7. Жизнь в цвету.
8. Повесть пламенных лет.
9. Щорс.
10. Победа капитана Кравчины.
11. Надежда.
12. Царь.
13. Гибель Чарли Чаплина.
14. Робинзон.
15. Гулящая. Рассказ о загубленной жизни девушки, которая много любила.
16. Заколдованная трибуна.
17. Тавро веков.
18. Незабываемое.
19. Мать.
20. Тризна.
21. На колючей проволоке.

22. Ночь перед боем.
23. Отступник.
24. Дантовы души.
25. Смерть девушки. «Ой, в поле рожь».
26. Плач в степи.
27. Плач в саду. Под Харьковом во время боя.
28. Плач в хате. Полная хата усталых бойцов и раненых.
29. Генерал и учитель. Рассказ.
30. Воля к жизни.
31. Народная медицина. Середа. Д. Хоршак.
32. Чудная. О Марие Власенко художнице.
33. Заслуженная художница. Об Анне Собачко.
34. Межигорский Спас.
35. Золотые ворота. О Богуцком.
36. Меджибожский дворец. Путешествие.
37. Музей-тюрьма. Жемчужина обороны. Ревизия сабли.
38. Моление о пуле. Черное, белое. 2 рассказа. Фрол Ярем. Всадник».
39. Шестьдесят девичьих проклятий.
40. Рожденный ненавистью. О Шевце.
41. Корень жизни. Женьшень.
42. Распял его. О партизане Яремчуке.
43. Вынутая из петли.
44. Зачарованная Десна.
45. Камни кричат. (Шелемет). О девичьей судьбе.
46. Разговор человека со зверями — исторический диалог.
47. Доктор Кураев. Рассказ.
48. Доктор Труба. Особенно, когда 4 друга умирают.
49. При битой дороге. О безногом ст. лейтенанте-старике. Которого бросила жена. Двое детей.
50. Гибель богов.
51. Мертвый захохотал. Рассказ Панаса про буденовца, сделавшего себе харакири.
52. Хлеб. Рассказ Павла Нечая о том, как он и чего он <рассказывал?>.
53. Провинциальная история. О хорошем комсомольце, что стерег Панаса.
54. Письмо на тот свет. К старой украинской женщине, которая умерла от тоски после просмотра «Битвы» в Ка<наде>.
55. Амнистия. Как в великую пору малые люди судили о большом деле.

5-I-47

Ніяким депутатом ніколи не був я і не буду⁵⁰⁰. В світі мудрого керівництва український народ завсігди оддає перевагу Гнату Юрі чи Марії Гнатенко⁵⁰¹, або Парасці Кавардак⁵⁰², бо в них краще родять буряки, ніж у мене.

5-I-47

Никаким депутатом никогда не был я и не буду. В свете мудрого руководства украинский народ всегда отдает предпочтение Гнату Юре, или Марии Гнатенко, или Параске Кавардак, потому что у них лучше родится свекла, чем у меня.

16-II-47

Дорого б я дав, коли б довідатись: чи знає Сталін, що на Україні вищі школи давно вже переведено на руську мову, що таким чином українська середня школа мусить також зникнути, як непотрібна, безперспективна, і що се взагалі нічого спільного з ленінсько-сталінською національною політикою нічого спільного немає. Що се є обман народу і всього світу.

Гвалтування народної душі, і насмішка над його історією, життям, і поправлення елементарних його прав.

Хочу вірити що не знає. Бо коли б узнав, поплатились би* з своїми плюгавими підлабузниками, дяченками і паламарчуками.

16-II-47

Дорого бы я дал, чтобы узнать: знает ли Сталин, что на Украине высшая школа давно уже переведена на русский язык, что таким образом украинская средняя школа должна также исчезнуть, как ненужная, бесперспективная, и это вообще ничего общего с ленинско-сталинской национальной политикой, ничего общего не имеет. Что это является обманом народа и всего мира.

Насилование народной души, и насмешка над его историей, жизнью, и поправление элементарных его прав.

Хочу верить, что не знает. Потому что, если бы узнал, поплатились бы со своим плюгавыми подхалимами, дьяченками и паламарчуками.

29-III-47

Благословен день!

Сьогодні у моє вікно заглянуло щастя. Я придумав перемогу тепла над холодом, життя над смертю. Після смерті Леніна весною: повідь, льодоход, повідь, розцвітання цвітів, рост коріння, повідь, сади в цвіту з панорамами, надзвичайні торжества в небі, весінні хмари, горні потоки в цвіту, птиці в небі перельотні,

ГІМН ЖИТТЯ

МУЗИКА

і всім отсім диригує Мичурин натхненний і щасливий.

Розцвітає радість в душі творця. Власна юність і любов проходить серед спогадів весни. І неодмінно весняний перший грім. Нехай зливається він з музикою в серці.

29-III-47

Благословенный день!

Сегодня в мое окно заглянуло счастье. Я придумал победу тепла над холодом, жизни над смертью. После смерти Ленина: весной половодье, ледоход, половодье, цветение цветов, рост корней, половодье, сады в цвету с панорамами, необычайное торжество в небе, весенние тучи, горные потоки в цвету, птицы в небе перелетные,

ГІМН ЖИЗНИ

МУЗЫКА

и всем этим дирижирует Мичурин, вдохновенный и счастливый.

Расцветает радость в душе творца. Собственная юность и любовь проходит среди воспоминаний весны. И непременный весенний первый гром. Пусть сливается он с музыкой в сердце.

29-III-47

Весь час на ріжних художніх радах порівнюють кольорове кіно з малярством.

Невірне поверхове порівняння.

Малярство статичне. Колір в кіно процесуальний, динамічний. Він існує в стані не-впинного руху.

Отже колір ближче до музики, ніж до малярства.

* Далее зачеркнуто одно слово.

Він є — здорова музика.

І так як ніякий акорд не робить музики один. Не робить фільма і один кольоровий комплекс⁵⁰³.

29-III-47

Все время на разных художественных советах сравнивают цветное кино с живописью.

Неверное поверхностное сравнение.

Живопись статична. Цвет в кино процессуальный, динамичный. Он существует в состоянии непрерывного движения.

Итак, цвет ближе к музыке, чем к живописи.

Он — здоровая музыка.

И так как никакой аккорд не делает музыки один. Не делает фільма и один цветной комплекс.

22-IV-47

На столі у мене радіо. Я слухаю Нью-Йорк. Передача така чиста і ясна ніби диктори сидять в Москві.

Бердичівські й Одеські американці, прикажчики і крамарі, аж задихаються перед американським мікрофоном, вихваляючи Америку й усе американське. І сатана не розбере хто з них щиріший — вони чи їхні близькі родичі біля наших мікрофонів.

22-IV-47

На столе у меня радио. Я слушаю Нью-Йорк. Передача такая чистая и ясная, будто дикторы сидят в Москве.

Бердичевские и Одесские американцы, приказчики и лавочники, аж задыхаются перед американским микрофоном, восхваляя Америку и всю американское. И сатана не разберет, кто из них более искренний — они или их близкие родственники около наших микрофонов.

16-XI-47

Поранений. Перед смертю в останню хвилину (НПЛ) оповідання про народження його.
Народження людини.

Яке велике торжество в світі — народження людини. Яка краса і диво.

Музика матері.

Раділи й величали матір і його.

Величання дитини.

Приказували — рости такий-то і такий-то.

Людина народилась для любові, радості.

Чи не геній вона, дитина отся?

Чому не бути їй генієм? Які батьки й увесь рід. Діди, прадіди.

Як любилась батько й мати змолоду. Як бажали одне одного любові.

Він родився зимою. Співали йому «Щедрик», «Будеш мати вік хороший». Всю дивну поезію пісні, радості народження.

16-XI-47

Раненый. Перед смертью в последнюю минуту (НПЛ) рассказ о рождении его.

Рождение человека.

Какое великое торжество в мире — рождение человека. Какая красота и чудо.

Музыка матери.

Радовались и возвеличивали мать и его.

Возвеличивание ребенка.

Приговаривали — расти такой-то и такой-то.

Человек родился для любви, радости.

Разве не гений он, этот ребенок?

Почему бы не быть ему гением? Какие родители и весь род. Деды, прадеды.

Как любили друг друга отец и мать смолоду. Как желали друг другу любви.

Он родился зимой. Пели ему «Щедрик», «Будет у тебя судьба счастливая». Всю удивительную поэзию песни, радости рождения.

Душа моя, душа моя. Очистилась ты в стражданнях, умившись кров'ю? Украсила світ? Пречисту печінку друга їла в Європі в середині 20-го віку. Гай, гай... «О поле, поле, хто тебе засіяв мертвими костями»⁵⁰⁴. Німий страдалець умирає. Музика й потрясаючі діалоги чи монологи. Світове звучання.

Душа моя, душа моя. Очистилась ты в страданиях, умывшись кровью? Украсила мир? Пречистую печень друга ела в Европе в середине 20-го века. Гай, гай... «О поле, поле, кто тебя засеял мертвыми костями». Немой страдалец умирает. Музыка и потрясающие диалоги и монологи. Мировое звучание.

Человека

можно увеличивать и уменьшать
в зависимости от того,
что ему долго приписывать.

«Не забудьте спом'янути не злим тихим словом»^{505*}

З Демокрита

Для персонажа, що любить стогнати.

— Ну годі стогнати. Ну чого стогнеш?

— Стогнати корисно. Бо стогін є ніщо інше, як спогад безобидний про біль, що може бути ще дужчою, від чого справжній біль здається меншим.

Из Демокрита

Для персонажа, который любит стонать.

— Ну хватит стонать. Ну чего стонешь?

— Стонать полезно. Ибо стон есть не что иное, как воспоминание безобидное о боли, которая может быть еще более сильной, отчего настоящая боль кажется меньше.

* «Не забудьте помянуть не злым тихим словом».

ТЕТРАДЬ 9

24-III-48

«На зеленом цветущем берегу, над темною глубиоу реки или озера в тени кустов под шатром исполинского осокура или кудрявой ольхи, тихо трепещущими своими листьями в светлом зеркале воды,

улягутся мнимые страсти,
утихнут мнимые бури,
рассыплотся самолюбивые мечты,
разлетятся несбыточные надежды.

Природа вступает в вечные свои права.

Вместе с благовоным, свободным освежительным воздухом вдохнете вы в себя безмятежность мысли,
кротость чувства,
снисхождение к другим и даже к самому себе».

Аксаков* 506

Современная Физика идет к единственно верному методу и единственно верной философии естествознания не прямо, а зигзагами, не сознательно, а стихийно, не видя ясно своей «конечной цели», а приближаясь к ней ошупью, шатаясь, иногда даже задом. Современная физика лежит в родах. Она рождает диалектический материализм».

Ленин** 507

Когда президент академии А. Н. Несмеянов⁵⁰⁸ делал свой доклад импровизированный о «точках роста», лежащих всегда «где-то между» на опушках наук, я подумал: «И в поэзии мы знаем ярчайший пример — Маяковский. Сумел же он язык поэзии, газеты, лозунга и прозы самой серой объединить в новый сплав могучей, новой, невиданной силы».

Это понял Б. Агапов⁵⁰⁹.

Вообще выступление Несмеянова было исключительно тонким и интересным, обличающим в нем одаренного человека.

О стыке далеких атомов.

Дитинство дивуетсяя.
Молодисть обурюетсяя.

* Эпиграф к дневнику. Далее страница не заполнена.

** Эпиграф к дневнику. Далее страница не заполнена.

Тільки літа дають нам мирну рівновагу і байдужість.

Детство удивляется.

Молодость возмущается.

Только годы дают нам мирное равновесие и безразличие.

— Найбільший скарб всього людства є сама людина. Хіба не так?

— Чому ж людське суспільство тримається на жорстокості? На злі і насильстві?

— Народились нові умови існування.

— Вони так же неухильно примусять народи до загального миру, як раніше примушували до обов'язкової війни. Правда.

Се зовсім, проте, не визначатиме, що люди стануть кращими. Ні.

Сьогодні ми не належим уже собі. Ми належим війні, яка змінить світ. Ми належим майбутньому, бредучи по коліна в крові, окрашені минулим, якому також ми належим.

— Не розумію.

— Прийшов до мене герой-партизан з учителів.

А государство — это не панский маеток, не поместье пана-магната*. Это история, это народ с его вечным стремлением к совершенствованию.

— Величайшим сокровищем всего человечества является сам человек. Разве не так?

— Почему же человеческое общество держится на жестокости? На зле и насилии?

— Возникли новые условия существования.

— Они так же неуклонно принудят народ ко всеобщему миру, как раньше принуждали к необходимой войне. Правда.

Это совсем, однако, не будет означать, что люди станут лучше. Нет.

Сегодня мы уже не принадлежим себе. Мы принадлежим войне, которая изменит мир. Мы принадлежим будущему, утопая по колена в крови, окрашенные прошлым, которому также мы принадлежим.

— Не понимаю.

— Пришел ко мне герой-партизан из учителей.

А государство — это не господская усадьба, не поместье господина-магната. Это история, это народ с его вечным стремлением к совершенствованию.

Я и Анна Иннокентьевна

Профорг

— Скажите, а** нет ли у вас...

— Нет. Чего?

— Драм.

— ***Не понимаю. Драм нет. Драм нету.

— Страдания? От неустроенности.

— Нет. Есть трудности, и мы их преодолеваем.

— Не лгите. Не перечьте. Черт знает что делается. Чего вы?

— В Киеве 1000 юношей и девушек тонет ежегодно в Днепре при купанье, 1000!

* Зачеркнуто: Это народ.

** Зачеркнуто: есть.

*** Зачеркнуто: каки<х?>

Поэмы: «Панівкі корти»^{*}
«Терен у нозі»^{**}
«Марійка»^{***}
«Новая жизнь».

Картина безправ'я^{****} крестьян Зап.<адной> Украины.

Поетичні твори^{*****}: «Моисей».

«Захар Беркут»⁵¹⁰

роман

История борьбы Тухольської общини^{*****} в Карпатах⁵¹¹.

с нашестви<ем> иноземцев.

28-III-48

Мати: — Отсе ж як хочете, а буде знов война.

Ми: — Невже?

Мати: — Бачу. Ось пригадаєте мене.

Ми: — Що за прикмета?

Мати: — Спідниці знов коротшають у женського полу. Вже скільки я за своє життя помічаю — спідниці у женського полу коротшають, задираються, піднімаються, піднімаються. І вже як за коліна піднімуться — зразу війна.

Потім опустяться, подовшають, — війна затихає, замирення. Дак отсе помічайте, зараз були подовшали, а це знов почали задиратись. Буде война. В Америці вже, кажуть по радіо, вже так позадирались, що тільки воювати. Ну що ти зробиш... Не не смійтесь, ось побачите.

Мать: — Вы там как хотите, а будет снова война.

Мы: — Неужели?

Мать: — Вижу. Вот вспомните меня.

Мы: — Что за примета?

Мать: — Юбки снова укорачиваются у женского пола. Уж сколько раз я за свою жизнь замечаю — юбки у женского пола укорачиваются, задираются, поднимаются, поднимаются. И уже как за колени поднимутся — сразу война.

Потом опустятся, станут длиннее, — война затихает, примирение. Так вот замечайте, сейчас было удлиннились, а тут снова начали задираться. Будет война. В Америке уже, говорят по радио, уже так задрались, что только воевать. Ну что ты сделаешь... Не не смейтесь, вот увидите.

30-III-48

По закінченню картини⁵¹² зразу ж написати книгу про своє життя в мистецтві. Написати докладно і абсолютно одверто, як труд цілого фактично життя, з великими екскурсами в біографію, в дитинство, в родину, природу, пригадати всі чинники, які створювали й визначали смак, тонкість сприймання.

* «Панские забавы».

** «Заноза в ноге».

*** «Марийка».

**** Картина бесправия.

***** Поэтические произведения.

***** Тухольской общины.

Що створило мене як киномитця?
Яка література? Класика? Малярство?

Чи може пісні і думи? Чи вражливість бездонна й бездонна фантазія. Чи зачарована Десна.

Як я йшов на зйомку не готовившись, не маючи в цьому потреби. В мене все ставало ясним з початку створення сценарію.

Я просто повторював процес. Я міг знімати коли завгодно, з яким завгодно артистами, ніколи не ганявся за великими йменами.

Кіно як спосіб суспільно-політичної діяльності. Мої теми — оце сучасне.

Я творив, що хотів, що думав. Я дійсно був і є вільний художник свого мистецтва.

30-III-48

По окончании картины сразу же написать книгу о своей жизни в искусстве. Написать обстоятельно и абсолютно откровенно, как труд целой фактически жизни, с большими экскурсами в биографию, в детство, в семью, природу, вспомнить все факторы, которые создавали и определяли вкус, тонкость восприятия.

Что создало меня как кинотворца?

Какая литература? Классика? Живописью?

Или, может, песни и думы? Или ранимость бездонная и безмерная фантазия. Или зачарованная Десна.

Как я шел на съемку не готовясь, не нуждаясь в этом. У меня все становилось ясным с начала создания сценария.

Я просто повторял процесс. Я мог снимать когда угодно, с какими угодно артистами, никогда не гонялся за великими именами.

Кино как способ общественно-политической деятельности. Мои темы — вот современное.

Я творил, что хотел, что думал. Я действительно был и остаюсь свободным художником своего искусства.

Політична обстановка на Україні. Всі її перипетії. Культурне життя.

Мої позакінематографічні інтереси. Ким би хотілося бути, до кого себе примислити.

Їзда на кіностудію в Одесі. Бігом Київ — Шулявка — вища міра.

Политическая обстановка на Украине. Все ее перипетии. Культурная жизнь.

Мои внекинематографические интересы. Кем бы хотелось быть, к кому себя причислить.

Езда на киностудию в Одессе. Бегом Киев — Шулявка — высшая мера.

Одне скажу. Хоч я зробив картин і небагато, однако з того часу, як розколовся світ і Ленін став на стороні людського, не покладав я рук*.

Потилиха. Нікчемність і краса. Мрійництво. Мої проекти перебудови життя господарства, міста, планів, садів, ансамблів архітектурних.

Комедія. Любов до комедії. Нездійсненна мрія життя. Все навпаки. «Цар» мій кращий непоставлений сценарій⁵¹³.

Перегляди фільмів у Харкові, Києві, Москві. «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Веремя навколо переглядів. Диспути. Батька виганяють з колгоспу за «Землю». Остракізм за «Арсенал», остракізм за «Україна в огні».

* Одно скажу. Хотя я сделал картин и немного, однако с того времени, как раскололся мир и Ленин стал на сторону человеческого, не покладал я рук.

Як я знімаю в селі Яреньки. Народ. Думи. Мене запрошують на посаду голови колгоспу.

Хто мої герої? Батько, мати, дід і я. Я — Василь, Щорс, Боженко, Мичурин.

В «Землі» вмирає мій дід. Шкурат⁵¹⁴ мій батько. Я парубок, що сидить з дівкою на призьбі. Я Кравчина. Орлюк⁵¹⁵.

Як мучивсь я і проклинав адміністрацію, що з'їдала мої нерви, мою душу, всі мої сили своїм нікчемством.

Яке розчарування я мав по закінченню картини. Чому я ніколи не дивлюсь своїх картин.

Потылиха. Ничтожество и красота. Мечтательность. Мои проекты перестройки жизни хозяйства, города, планов, садов, архитектурных ансамблей.

Комедия. Любовь к комедии. Несбыточная мечта жизни. Все наоборот. «Царь» мой лучший непоставленный сценарий.

Просмотры фильмов в Харькове, Киеве, Москве. «Звенигора», «Арсенал», «Земля». Заварушка вокруг просмотров. Диспуты. Отца выгоняют из колхоза за «Землю». Остракизм за «Арсенал», остракизм за «Украину в огне».

Как я снимаю в селе Яреньки. Народ. Раздумья. Меня приглашают на должность председателя колхоза.

Кто мои герои? Отец, мать, дед и я. Я — Василий, Щорс, Боженко, Мичурин.

В «Земле» умирает мой дед. Шкурат мой отец. Я парень, сидящий с девушкой на завалинке. Я Кравчина. Орлюк.

Как мучился я и проклинал администрацию, съедавшую мои нервы, мою душу, все мои силы своей никчемностью.

Какое разочарование у меня наступило по окончании картины. Почему я никогда не смотрю своих картин.

Документальні мої фільми. Західна Україна. Виступи. Війна. І вся моя трагедія воєнного часу.

Документальные мои фильмы. Западная Украина. Выступления. Война. И вся моя трагедия военного времени.

Не следует заботиться о равенстве в обыденности в ее зависти, ненависти, злом состязании. Там равенства не может быть, никогда не было и не будет.

5-IV-48

«Жизнь в цвету»

Вот уже несколько лет влачится моя «Жизнь в цвету». Я написал ее как повесть и как пьесу. Я выстрадал ее как цветной фильм, выколотил палкою и выстонал, изнывая от приступов стенокардии и тупого бюрократизма. Потом когда все, наконец, с таким предельным трудом сделано, когда картинка стала жить и радовать даже искушенных снобов, я попал в странную, мистическую полосу ее обсуждений в художественном совете Великом. Потом министр куда-то бежал с ней, и каждый раз требовал все новых и новых купюр. Потом, когда она была уже раздета догола и изрезана, ее показали Великому Вождю Величайшему из смертных, сколько и мир, существующий, и Величайший отверг мой труд, о чем мне с радостной улыбкой сообщил микро-Большаков. Тогда меня спас от удушья Жданов⁵¹⁶. После встречи с ним я, казалось, ожил. И, хотя пьесу удушили вопреки его мнению, я отдыхал как будто бы в Барвихе недели три и возвра-

тился оттуда снова больным. Меня уже снова начал распирать кино-органчик⁵¹⁷. Я сижу день-деньской за столом. Я наступил на горло и задушил все свои планы, все мечты о пьесах, о родине моей, о Днепре, о теплом воздухе и теплых берегах моих рек, о вечном празднике родных просторов, забытый, изгнанный из родины, сижу. Я должен отрицать создание, ненавидеть то, чем восторгались, что сложено из многих тонких компонентов. И воссоздать произведение гибрид — старую поэму о творчестве и новую повесть о селекции⁵¹⁸. А сердце болит. И часто ухожу от стола после целого дня трудов, я оглядываюсь на сделанное — как оно ничтожно, мало. А усталость такая, как будто целый день ворочал камни в беспокойстве, как бы не быть снова ударенным кем-нибудь, за что-нибудь.

О, жестокость, я познал тебя.

Тяжелые предчувствия гнетут меня.

5-IV-48

На цьому тижні я
буду розп'ятий Большаковим*

В обращении с вышестоящими нужно всегда быть скромным и не терять почти-тельности, во всяком случае нужно сделать все, чтобы видимость вышесказанного была замечена начальником.

Если начальник, побуждаемый неизвестными вам домашними или служебными драмами, получив где-нибудь у еще более высокого начальства взбучку, начнет кричать на вас, не падайте духом, не бегите вешаться, не проклинайте жизнь. Вы можете очень любезно, больше того, сострадав ему, сказать учтиво:

— Не утруждайте себя криком. Поверьте, что даже обыкновенный разговор с вами доставляет мне подлинное страдание всегда.

Начальник тут же** присмирет. Он не сразу поймет подлинный смысл вашей учтивости, и тогда, прежде чем приступ ничтожества и злобы вспыхнет в нем с новой силой, вы постарайтесь уйти домой, отравленный. Дома вы поплачьте, поскрежещите зубами и садитесь писать что-нибудь бодрое, героическое.

18-IV-48

Людське

Порізвавши палець, хлопчик спочатку заплакав, забігав, потім трохи згодом, коли ущухла кров, він підійшов до дядька.

— О! Вовка.

Дядько сидів на призьбі, простягнувши вперед єдину свою ногу й милиці. На грудях у нього був чималий іконостас.

Дивись мов, і я маю вже дещо, і хоч воно й боліло, та не дуже. Колись і мені повісять золоті оці іграшки. І одрубають може ногу чи руку. Нехай. Ось який я мужчина.

Дядько подивився на хлопця і ніжно засміявся. У нього трохи сльози не виступили на очах. Зразу куди й дівся і сум і жаль. І каліцтво показалося йому чимсь природним, як шлюб чи робота. Як неодмінний атрибут життя.

* На этой неделе я буду распят Большаковым.

** Зачеркнуто: сразу.

Хлопчик дививсь на його медалі зачарований красою. Він був гордий і сильний. Готовий до подвигу. Він заспокоївсь. Він бачив, що дядько поняв його. Він полюбив свою рану і вже пишався нею.

18-IV-48

Человеческое

Порезав палец, мальчик сначала заплакал, забегал, потом немного погодя, когда перестала идти кровь, он подошел к дяде.

— О! Вовка.

Дядька сидел на завалинке, протянув вперед единственную свою ногу и костыли. На груди у него был немалый иконостас.

Смотри, мол, и у меня уже есть кое-что, и хоть оно и болело, да не очень. Когда-нибудь и мне повесят золотые эти игрушки. И, возможно, отрубят ногу или руку. Пусть. Вот какой я мужчина.

Дядька посмотрел на мальчика и нежно засмеялся. У него чуть слезы не выступили на глазах. Сразу куда-то пропали и грусть, и сожаление. И увечье показалось ему даже естественным, как женитьба или работа. Как неперемный атрибут жизни.

Мальчик смотрел на его медали, очарованный красотой. Он был горд и силен. Готов к подвигу. Он успокоился. Он видел, что дядька понял его. Он полюбил свою рану и уже гордился ею.

«Художник, конечно, дитя века, но горе ему, если, в то же время, и воспитанник, или даже баловень его...

Пусть будет одинаково свободным как от пустой деловитости, которая охотно накладывает свою печать на мимолетный момент, так и от нетерпеливой мечтательности, которая прилагает к тщедушным порождениям времени мерило безусловного.

Воспитывай победную истину в стыдливой тиши своего духа и вознеси ее из себя в виде красоты.

Живи со своим веком, но не будь его творением. Служи своим современникам, но тем, в чем они нуждаются, а не тем, что они хвалят. Не разделяя их вины, неси благородно и безропотно их наказания и свободно склоняйся под игом. Стойким мужеством, с которым ты отвергаешь их счастье, [ты докажешь им], что не по своей трусости ты подчиняешься их страданиям».

Шиллер⁵¹⁹

Есть* — города-герої. Київ — город-мученик.

Київ — город-геній, хворий на менінгіт.

Красивий, не зважаючи на многолітні намагання архітекторів і горе-керівників занапастити його красу витворами убожества й нікчемства. Написати докладно, як підлабузники з архітектурної управи і підсліпуваті дилетанти нівечили його, ставлячи по запискам «великих товаришей» Баліцького, Косиора, Петровського, Постишева⁵²⁰ і інших жалюгідні коробки на самих видатних точках, які вимагали абсолютно інших споруд.

Київ — геніальне місто, геніальне місце. Київ — старець, поруйнований вісімсот років історичної своєї драми.

Описати докладно красу його вечорів і ночей. Дніпро і гори. Вулиці. Воздух. Весну, весняні вечори.

* Так в тексте.

Написати, як я переробляв його двадцять років. Присвятити щоденній оцій перебудові Києва досконально розроблену главу, ніби се не з книги кінорежисера, а з дисертації архітектора міста й ландшафту. Принципи перебудови згідно характеристики містоположення, динаміки епохи і загальної характеристики епохи. Окремі вулиці, майдани. Висотні точки. Панорами, ансамблі. Окремі розробки: Хрещатик, Бульвар Шевченка, Володимирська. Нова площа Сергієвська, об'єднана з площею Калініна. Віадуки. Міст через Дніпро і його архітектура — міст-історія в скульптурі. Зразкові села біля Києва — Вишгород, Межигір'я, Ходорів.

Євбаз⁵²¹ — площа з озером. Пам'ятники. Пам'ятник народу, пам'ятник Герою, пам'ятник жінці над Дніпром.

Бібліотека, Міськрада. Відсутність ієрархічних атрибутів. Матеріал. Кольор. Ознаки національного в сталевих виразах.

Нова роль золота і бані.

Написати проекти пам'ятників на майданах. Сади-фруктові на майданах і вулицях принципіально. Виноград на пісках під Києвом на основі штучної системи водопостачання.

Місто Київ — сад. Київ — поет. Київ — епос. Київ — історія. Київ — мистецтво. Київ — поема: Київ наймодерніше місто комуністичного суспільства. Трактовка пам'ятників Леніну і Сталіну: Розмір, матеріал, точка, виконання.

1-V-48

Есть — города-герои. Киев — город-мученик.

Киев — город-гений, больной менингитом.

Красивый, несмотря на многолетние попытки архитекторов и горе-руководителей погубить его красоту произведениями убожества и ничтожества. Написать подробно, как подхалимы из архитектурной управы и подслеповатые дилетанты калечили его, ставя по запискам «великих товарищей» Балицкого, Косиора, Петровского, Постышева и других жалкие коробки на самых выдающихся точках, которые требовали совершенно других сооружений.

Киев — гениальный город, гениальное место. Киев — старец, разрушенный восемьюстами годами своей исторической драмы.

Описать подробно красоту его вечеров и ночей. Днепр и горы. Улицы. Воздух. Весну, весенние вечера.

Написать, как я переделывал его двадцать лет. Посвятить ежедневной этой перестройке Києва досконально разработанную главу, будто это не из книги кінорежисера, а из диссертации архитектора города и ландшафта. Принципы перестройки в соответствии с характеристиками местоположения, динамикой эпохи и общей характеристикой эпохи. Отдельные улицы, площади. Высотные точки. Панорами, ансамбли. Отдельные разработки: Хрещатик, Бульвар Шевченко, Владимирская. Новая площадь Сергеевская, объединенная с площадью Калинина. Віадуки. Мост через Днепр и его архитектура — мост-история в скульптуре. Образцовые села возле Києва — Вышгород, Межгорье, Ходоров.

Євбаз — площадь с озером. Памятники. Памятник народу, памятник Герою, памятник женщине над Днепром.

Библиотека, Горсовет. Отсутствие иерархических атрибутов. Материал. Цвет. Признаки национального в стальных образах.

Новая роль золота и купола.

Написать проекты памятников на площадях. Фруктовые сады на площадях и улицах принципіально. Виноград на песках под Києвом на основе искусственной системы водоснабжения.

Город Киев — сад. Киев — поэт. Киев — эпос. Киев — история. Киев — искусство. Киев — поэма: Киев самый современный город коммунистического общества. Трактовка памятников Ленину и Сталіну: Размер, материал, точка, выполнение.

1-V-48

— Задля того, аби дати народу всепереможній життєдайний сміх в годину труднощів і іспитів великих, я годен обернутися в блазня і сам сміятись згоден, не зважаючи ні на що і навіть вперекір усьому, покликавши сміх як молитву праведника.

— Для того, чтобы дать народу всепобеждающий жизнеспособный смех в годину трудностей и тяжелых испытаний, я могу превратиться в шута и сам смеяться согласен, несмотря ни на что и даже наперекор всему, вызвав смех как молитву праведника.

— Дуже інтересно. Хоча в мене є кілька аргументів, якими я хотів би обґрунтувати протилежну точку погляду. Ви дозволите?*

— У нас те-то є?

— На службі є, дома нема.

— А те-то?

— Навпаки. Дома є, на службі нема.

— У нас то-то есть?

— На службе, дома нет.

— А то-то?

— Наоборот. Дома, на службе нет.

Замість «моя бідність» він говорив «мое багатство». Наприклад: «Мое багатство не дозволяє мені купити нові, пробачте, чоботи»**

20-XI-48

ТЕМА ДЛЯ ДРАМИ

Двое. Обидва комуністи. Вчені. Високоморальні. В обох одна мечта — ошчасливити людство. Один знайшов для цього засоби (наукові). Другий — ні. Другий майже знайшов, проте оказалось, помилився. Він нещасливий. Працює серед краси у полі.

«Я ставлю вам пам'ятник. Ви зробили безсмертне діло».

«І, братику, коли б ви знали, як я тут страждаю! Скільки в мене тут було горя, мук, який сум й часом розпач...».

Записати все про Т.Д.Л.⁵²² і Н.В.Ц.⁵²³

У обох помічники: Горюнов і Озірський — абсолютно протилежні оригіналам.

А у помічників теж помічники, теж різні характери.

У Т.Д.Л. є ще батько.

20-XI-48

ТЕМА ДЛЯ ДРАМЫ

Двое. Оба коммунисты. Ученые. Высоконравственные. У обоих одна мечта — ошчасливить человечество. Один нашел для этого средства (научные). Второй — нет. Второй почти нашел, однако, как оказалось, ошибся. Он несчастлив. Работает среди красоты в поле.

«Я ставлю вам памятник. Вы сделали бессмертное дело».

* — Очень интересно. Хотя у меня есть несколько аргументов, которыми я хотел бы обосновать противоположную точку зрения. Вы позволите?

** Вместо «моя бедность» он говорил «мое богатство». Например:

«Мое богатство не позволяет мне купить новые, простите, сапоги».

«И, братец, если бы вы знали, как я страдаю! Сколько у меня здесь было горя, мук, сколько печали и порой отчаяния...

Записать все о Т.Д.Л. и Н.В.Ц.

У обоих помощники: Горюнов и Озерский — абсолютно противоположные оригиналам.

А у помощников тоже помощники, тоже разные характеры.

У Т.Д.Л. есть еще отец.

Те государства способны делаться великими, в которых велики малые люди*.

Если бы наши писатели не были городскими питомцами, они бы поняли, как горько и трудно давалось народу удалство и героизм, и подвиги, доставляющие литератору красивые тирады**

25-XII-48

Он не был человеком искусства. Все в нем: походка, манеры, скучное неумное лицо и такой же скучный голос — все было противопоставлено, казалось, его посту.

Когда вы разговаривали с ним десять минут, вы начинали чувствовать, что вы глупее.

Он был похож на большой рояль, в котором почему-то играли только три клавиши. Остальные выстукивали распоряжения.

Всякая настоящая минута его жизни без остатка вытеснялась следующей минутой. Нет для него ни ответа, ни преданных, ни возможности нормальных умозаключений.

Рассказ Русанова⁵²⁴

— ...А, так... Вы из кино? Ну, там же у вас министром наш Ванечка. Помню... — Пожилая седая женщина оживилась. — Помню, как же. В сороковом году, как назначили его к вам, приходит, бывало, сам не свой: «Вера Михайловна, что делать, пропал я. Прихожу, приносят мне сценарий: «Во, — говорят, — гениальный». На другой день другие говорят: «Никуда не годится». А я читаю, знаете ли, в ужасе, — ничего не понимаю. А народ там жулик на жулике, боюсь...

Вот начало возвышения Цезаря Ваньки. Дальше могут быть самые чудесные сцены домашних советов, вроде:

— Не понимаешь, что к чему? А ты не бойся. А показывай вид, что понимаешь. Раз ты там старше всех, стало быть, показывай вид, что понимаешь больше всех, только не всякому намерен сказывать.

— Но как же?

— Решенья принимай поострее, да побыстрее. Не хватает знания, бери категоричностью. На твердость налегай. Потом привыкнешь. И они привыкнут. И чтоб боялись, понял. В дом — никого. На прием прилезут в кабинет — товарищи детства, дяди, родители — скажи, не пускать никого. Нет у тебя ни родных, ни товарищей. Понял?

— Пожалуй... Мне бы разве...

— Что тебе?

— Заместителей бы пару разумных...

* Фраза обведена автором в рамку.

Фраза обведена автором в рамку.

— Не надо разумных. Раз ты старше, значит, ты и разумный. А заместители должны подпирать твой разум, а не свой утверждать.

— Спасибо.

— То-то...

Через двенадцать лет он стал неузнаваем. Он обошелся государству в двадцать миллионов рублей, о чем никто точно не догадывался в силу незнания всей сложной кухни возглавляемого им дела. Его перестали считать дураком и кретином, перестали называть за глаза оболдуем и ничтожеством. Его стали считать умным. <<О, вы напрасно! Вы не знаете его. Он далеко не так глуп, как мы о нем говорили. Вы посмотрите, что он делает...>> И начались рассказы, как он стал кандидатом наук и собирается стать доктором, как он сократил кинематографию до катастрофически позорного минимума, ухитрившись вместо подзатыльника получить орден, как он сделал несчастными столько людей, как он пригнул всех, какие у него народные тузы-подхалимы, как вышколены у него все замы, как они подобраны. Как поносит он лучших своих работников в ЦК и т. д.

Как разжирел, ожесточился весь, каким виртуозом лжи, обмана, дезинформации стал. Как потихонечку да помаленечку за долгие годы дезориентировал даже великих людей в правительстве, даже таких, которых не смогли дезориентировать Черчилль, Гитлер и Трумэн вместе взятые — во какие бывают Ваньки!

Перечитувати часто.***

Думай неуклонно только о великом. Подними природу до самого себя, и пусть все-ленная будет отражением твоей души.

Борись во имя чести. Если придется еще раз быть раненым, проливай свою кровь, как благотворную росу, и улыбайся***

На зразок вставок до «Щорса»****

Записати кілька раз сентенції про колір. Розкидати їх скрізь по сценарію.

Описати спеціально криги, повідь і сад у цвіту. Всю душу в кольор. Прикладати ухо до землі. Влітаю з***** пчелами в каждый цветок⁵²⁵.

Зачем это писать? Ведь это не будет снято. Все рано напишу так, как будто будет снято и как будто люди будут смотреть заснятое сто лет*****

Про красоту.

Про Калініна епізод, Карташова і смерть дружини⁵²⁶ — так воно було чи не так? А як воно ще могло бути? Розпитаю людей. А хто скаже правду? Адже всяк уже носить у спогадах своїх образ мого героя по образу і подобию своєму.

* Фраза записана на отдельном листе.

** Перечитывать часто.

*** Запись повторена два раза.

**** На манер вставок в «Щорса».

***** Записать несколько раз сентенции о цвете. Разбросать их везде по сценарию.

Описать специально льдины, половодье и сад в цвету. Всю душу в цвет. Прикладывать ухо к земле.

Влетаю с ...

***** Два абзаца вписаны на полях и между строк.

Один скаже — він був скажений, другий — чудний. Маленькі люде зменшують його до своїх пігмейських розмірів і думають про нього пігмейську правду: саме те дрібничкове все, де зменшувалось до пігмейських розмірів часом, велика людина робилась понятною і близькою пігмеям*.

Горобців спитати? Скажуть, напевно, що орел погано літав у кущах і коноплях. А як орел за хмарами літав, спитать треба в орлої зграї**

О Калинине эпизод, Карташове и смерти жены — так оно было или не так? А как еще могло быть? Расспрошу людей. А кто скажет правду? Ведь всякий уже носит в своих воспоминаниях образ моего героя по образу и подобию своему.

Один скажет — он был безумный, второй — чудной. Маленькие люди уменьшают его до своих пигмейских размеров и думают о нем пигмейскую правду: именно то мелкое, где все уменьшалось до пигмейских размеров, когда даже великий человек делался понятным и близким пигмеям.

Воробьев спросить? Скажут, наверное, что орел плохо летал в кустах и конопле. А как орел за облаками летал, спросить надо у орлиной стаи.

22-I-49

Корнійчукам і Бажанам

Прощайте, товариші, друзі і недруги, прощайте. Продовжуйте топтати моє ім'я, якщо комусь треба, нехай я швидше вмру. Бажаю*** вам довгого віку. Від усього поруйнованого серця бажаю**** кожному з вас зробити багато більш за мене і, склавши колись у прекрасному майбутньому трудові свої руки, не будучи ніким ні перебільшеним, ні засудженим, ні заплямованим і зневаженим, оглядаючи шлях свій і рідні***** народні лани широкополі, засіяні невмирущими словами з душами чистими, не спустошеними брехнею, взаємною ненавистю, жадністю, жорстокістю, кар'єризмом, зітхнути легко, тихо і щасливо і втішатись думкою, яка не судилась мені:

Благословен труд, і день, і дом. Що мріяв все життя про створення добра.

Нема в мене дому, і труд мій, зневажений вами, немає ціни в суспільстві, поскільки ви є його опікунами, і кожен день***** передо мною — смуток і журба*****

Чим утішусь на чужині? Де преклоню голову сиву.***** В далекім Китаю, під чужим небом? Прощайте⁵²⁷. Чи, може, й там ви знайдете мене***** зі своїм злом, ви, мої щасливі бездоганні недруги.

22-I-49

Корнейчукам и Бажанам

Прощайте, товарищи, друзья и недруги, прощайте. Продолжайте топтать мое имя, если кому надо, пусть я скорее умру. Желаю вам долгих лет. От всего разрушенного сердца желаю каждому из вас сделать много больше меня и, сложив некогда в прекрасном будущем трудовые свои руки, не будучи никем ни

* Фрагмент отчеркнут карандашом по левому полю с восклицательным знаком.

*** Абзац отчеркнут двумя линиями по левому полю с восклицательным знаком.

**** Зачеркнуто: довгого віку.

***** Зачеркнуто: вам добра. Бажаю.

***** Зачеркнуто: сво<i>.</i>

***** Зачеркнуто несколько слов.

***** Зачеркнуто: і смуток.

***** Зачеркнуто: В Китаї.

***** Два слова зачеркнуты.

преувеличенным, ни осужденным, ни запятнанным и униженным, осматривая путь свой и родные народные поля широкие, засеянные бессмертными словами с чистыми душами, не опустошенными ложью, взаимной ненавистью, жадностью, жестокостью, карьеризмом, вздохнуть легко, тихо и счастливо и утешаться мыслью, которая не постигнет меня:

Благословен труд, и день, и дом. Что мечтал всю жизнь о создании добра.

Нет у меня дома, и труд мой отвергнут вами, нет цены в обществе, поскольку вы его опекуны, и каждый день передо мной — грусть и печаль.

Чем утешусь на чужбине? Где приклоню седую голову. В далеком Китае, под чужим небом? Прощайте. Может, и там вы найдете меня со своим злом, вы, мои счастливые безупречные недруги.

7-II-49

Що зі мною сталося? Я розучився неначе писати. Пишу статтю для «Літгазети» про суд над «Летр франсез»⁵²⁸ і за два дні не можу зібрати думок, не можу пером повести. Ще не написав і однієї строчки, а вже втомився так, неначе камні ворочав на тяжкому шляху, і серце болить, і смуток обнімає душу. Ніт, не редакціям належу я, мабуть, а лікарям. І тормоз в писанні це травма моя, що вже ніколи не покине мене. Ловлю себе на думці: неначе стоїть мій грізний критик за плечима й розглядає безсердечним оком кожну літеру мою і кожну кому, чи немає в ній зради й підкопу. І я замість писати страждаю. Мене зламало. Зламало душу мою. Я сприймаю вже світ як страждання. Я постиг: міряється воно глибиною потрясіння внутрішнього всієї душі, а не тільки гнітом зовнішніх обставин. Я міг би довго жити й творити багато лише на основі добра, на основі позитивних стимуляторів.

7-II-49

Что со мной случилось? Я разучился как будто писать. Пишу статью для «Литгазеты» о суде над «Летр франсез» и за два дня не могу собрать мысли, не могу пером повести. Еще не написал ни одной строчки, а уже устал так, как будто камни ворочал на тяжелом пути, и сердце болит, и печаль обнимает душу. Нет, не редакциям принадлежу я, по-видимому, а врачам. И заторможенность в писании — это травма моя, которая уже никогда не покинет меня. Ловлю себя на мысли: стоит как будто мой грозный критик за плечами и рассматривает бессердечным глазом каждую букву мою и каждую запятую, нет ли в ней измены и двойного дна. И я, вместо письма, страдаю. Меня сломало. Сломало душу мою. Я уже воспринимаю мир как страдание. Я постиг: меряется оно глубиной потрясения внутреннего всей души, а не только гнетом внешних обстоятельств. Я мог бы долго жить и творить много лишь на основе добра, на основе позитивных стимуляторов.

23-IV-49

Сидів годин чотири в машині, дивлячись через шкло на безупинний людський потік. Повз мене пройшли тисячі людей, старих, малих, середніх, всякого віку і стану. І ні на якому обличчі я не помітив радості. Нужденне й невеселе, плило переді мною громадянство. І не помітив серед них я ні єдиного красивого обличчя. Стало мені так сумтно і тоскно на серці: став я старий, подумав я. Чому такі втомлені невеселі люди? Чому така в них непевна й розбита хода?

23-IV-49

Сидел часа четыре в машине, глядя через стекло на беспрестанный человеческий поток. Мимо меня прошли тысячи людей, старых, малых, средних, разного возраста и состояния. И ни на одном лице я не заметил радости. Обнищавшее и невеселое, плыло передо мной гражданство. И не заметил среди них я ни одного красивого лица. Стало мне так грустно и тоскливо на сердце: стар я стал, подумал я. Почему такие уставшие невеселые люди? Почему такая у них неуверенная и разбитая походка?

23-IV-49

Як люди дивились на нас, не знаючи що воно й до чого, і розуміючи проте, вповні через свою тонку народну чутливість, що йдеться про щось серйозне і глибоке. Бо ніхто не перешкодив нам ні одним словом.

Ми вертаємося до хати. Вона була — цариця хат. Біла велика і крита з великою стріхою зеленого оксамиту.

Грабарі і їх коні. Я виходжу в двір до грабарів. Тепла, зоряна, прославлена в піснях українська ніч. Безоднє небо, урочистий всесвіт над нами. Розмова з грабарями. Як почалась вона, як протекла річкою по всіх питаннях.

Отак і ніч минула і начало світати. Зітхнув один красивий чоловік (вже всіх їх стало видно).

— Спасибі вам, дай боже здоров'я. Не то всю ніч, усе життя тисячі верст би йшов за вами аби тільки слухать.

23-IV-49

Как люди смотрели на нас, не зная, что к чему, и понимая, однако, вполне благодаря своей тонкой народной чувствительности, что речь идет о чем-то серьезном и глубоком. Потому что никто не помешал нам ни одним словом.

Мы возвращаемся в хату. Она была — царица хат. Белая, большая и крытая, с большой крышей зеленого бархата.

Землекопы и их кони. Я выхожу во двор к землекопам. Теплая, звездная, прославленная в песнях украинская ночь. Бездонное небо, торжественная вселенная над нами. Разговор с землекопами. Как начался он, как протекал рекой по всем вопросам.

Вот и ночь прошла, и начало светать. Вздохнул один красивый мужик (уже всех их стало видно).

— Спасибо вам, дай бог здоровья. Не то что всю ночь, всю жизнь тысячи верст бы шел за вами, чтобы только слушать.

23-IV-49

Велика Багачка

Псьол. Вулиці Багачки. Люде. Краєвиди з гори. Там ми ховали Боженка⁵²⁹. Несли житами понад лугом. Урочисті панорами під героїчним небом, під хмарами такої краси і такого патосу всесвітніх змагань велетнів і пророків. Що пісні «Як умру, то поховайте» не можна було співати, і артисти тремтіли од хвилювання і співали глухо придувленими голосами, а Боженко лежав у них на плечах на своїх носилках і плакав не акторськими а справжніми сльозами. Уперше за довгий свій вік лицедейства опинився він на таких просторах перед лицем одвічності, і прибита пилом і мізерією многолітніх дрібниць душа його ніби вирвалась з кайданів і полинула між хмари, жахаючись, і плачучи, й радіючи трепетно, що єсть вона, душа, причастилась великого.

23-IV-49

Великая Багачка

Псёл. Улицы Багачки. Люди. Вид с горы. Там мы хоронили Боженко. Несли пшеницей над лугом. Торжественные панорамы под героическим небом, под облаками такой красоты и такого пафоса всемирных соревнований великанов и пророков. Что песни «Как умру, похороните» нельзя было петь, и артисты дрожали от волнения и пели глухо придувленными голосами, а Боженко лежал у них на плечах на своих носилках и плакал не актерскими, а настоящими слезами. Впервые за долгий свой век лицедейства оказался он на

таких просторах перед лицом вечности, и побитая пылью и мизерностью многолетних мелочей душа его словно вырвалась из оков и понеслась меж облаков, ужасаясь, и плача, и радуясь трепетно тому, что она, душа, причастилась великого.

В громадянській діяльності ігнорується минуле. В ній важить одне лише сучасне*.

Коли б наші письменники та не були столичними птицями, вони б знали, хто має око видіти, як гірко доводиться колгоспникові трудовий його героїзм, отой самий, що приносить славу писарям красномовних тирад**

Если бы наши писатели да не были столичными птицами, они бы знали, если бы имели возможность узреть, как горько обходится колхознику его трудовой героизм, тот самый, что приносит славу писарям красноречивых тирад.

— Залиште. Вже як хочете знати, — сама чесність обертається часом в порок, якщо вживати її помилково*** ****

- Слушайте... Зажгите мне воду.
- Не понимаю.
- Ванну зажгите!
- Воду нагреть?
- Уходите.

27-IV-49

Болять руки, голова болит і болит серце. Я тяжко хворий. І ніхто сього не помічає. А в мене таке почуття, ніби я стою перед катастрофою*****

— Господи, прими мою душу... — прошептали немеющие дедовские уста. Дед склонился вперед и лег на руки подхватив<ших> его внуков и соседей. Деда положили на землю.

Возле дедового трупа появился бог. Он был стар, походил на стилизованного престарелого, но доброго священника. На нем была длинная белая одежда. Душа была маленькая, с годовалого ребенка. Однако она была седая и поразительно напоминала маленькую копию самого деда.

- Вам шо треба? Хто такий?***** — спросил несколько удивленный Лаврин.
- Я бог, — ответил бог просто и достойно.
- Який? Богів, я чув, багато. Якої ліригії?*****
- Православный. Творец неба и земли, видимый же всем и не видимый.

* В общественной деятельности игнорируется прошлое. В ней весомо только одно современное.

** Отчеркнуто карандашом по левому полю.

— Оставьте. Уже коли хотите знати, — сама честность превращается иногда в порок, если использовать её не по назначению.

**** Подчеркнуто карандашом. Отчеркнуто карандашом по левому полю с восклицательным знаком.

***** Болят руки, голова болит и болит сердце. Я тяжело болен. И никто этого не замечает. А у меня такое ощущение, что я стою перед катастрофой.

***** — Что вам нужно? Кто такой?

— Какой? Богов, я слышал, много. Какой леригии?

— Господи! — закричала баба Химка и разогналась падать на колени.
— Постойте, встаньте, — отстранил Лаврин Химку, не спуская с бога очей.
— Документ! Може, яка провокація?
Бог тоді лап: — Нема. А хто ж мені мог виписати документи, коли більш ж мене нема.
От се єдине, що я прибавив тут от себе для красоти слога*.

12-VI-49

- 1) Написать оповідання про народну медицину, про Середу і щуку.
- 2) Оповідання про сержанта Швеця. Про його ненависть до німецьких загарбників.
- 3) Про погибель богів.
- 4) Про Шостаковича.
- 5) Сон Святослава.
- 6) Сон письменника.

12-VI-49

- 1) Написать рассказ о народной медицине, о Серее и щуке.
- 2) Рассказ о сержанте Швеце. О его ненависти к немецким захватчикам.
- 3) О гибели богов.
- 4) О Шостаковиче.
- 5) Сон Святослава.
- 6) Сон писателя.

К п'есе «Над Дніпром»**

- 1) О бухгалтерской книге государственных убытков от безвкусицы.
- 2) О всесоюзном, для всех широт, наций, полов и возрастов, бушлате.
- 3) О наплевательстве. Об отношении к памятникам старины, о разрушении и за-
грязнении.

— Як я жалію, що я не народний комісар!
— Себто?
— Я б ніколи не призначив вас на цю посаду! Чуєте, ніколи!
— Чую. Так і передам комісару, що ви прилюдно виступаєте проти нього.
— Я виступаю проти вас, як проти шахрая. Ви називаєте себе комуністом. Який ви комуніст? Що спільного ви маєте з комунізмом?
— Как я жалею, что я не народный комиссар!
— То есть?
— Я бы никогда не назначил вас на эту должность! Слышите, никогда!
— Слышу. Так и передам комиссару, что вы публично выступаете против него.
— Я выступаю против вас, как против плута. Вы называете себя коммунистом. Какой вы коммунист?
Что общего вы имеете с коммунизмом?

* — Документ! Може, яка провокація?

— Бог тогда лап: — Нет. А кто же мне мог выписать документы, если больше меня нет.
Это единственное, что я добавил здесь для красоты слога.

** К пьесе «Над Днепром»

РОКОВОЕ МГНОВЕНИЕ*

16-VI-49

Роковое мгновение

Рассказ

О художнике. Сделал грандиозное произведение искусства. Все в нем было необычайно. Все было приведено в такое гармоническое сочетание — сюжет, игра, композиция, цвет, правда, что люди плакали от неизъяснимой растроганности. Словно кусочек неба опустился на землю в виде лестницы. Вот в этом состоянии весь еще во власти этой внутренней гармонии, достигнутой величайшим сосредоточием всех физичес[<]ких и душевных сил, и явился я к начальнику. Нач[<]альник показал уже произведение там и был обласкан. Поэтому он обратился и к художнику с чем-то в этом роде. Но душа у него была бедная. Он был похож на рояль, у которого звучали только две клавиши. Остальные могли выстукивать только приказы.

— Да. Вы зачем, хорошо вы сделали. Картину. Картина получилась. Вы знаете, вы можете лучше всех работать. Чего вы смеетесь. Не верите. Напрасно. — У вас всегда что-нибудь. Да. Не понимаете вы вот, что жизни не понимаете, жизни. Вам бы полечиться надо, да, месяц. Месяц полечиться, потом, это, отдохнуть и почитать немного, понимаете, поработать над собой. Очень хорошие краски, да. И пр. и пр. Все. Можете идти спать.

Он так привык не уважать, что даже когда не похвалить уже было нельзя, он и хвалил так, словно делал выговор**

Художник пошел домой. Ему захотелось повеситься. Но он не повесился, повесилась, примерно удавилась безвозвратно часть души.

Этот надувшийся, жестокий и безнадежно пустой микрочеловечек сделал все для того, чтобы художник почувствовал себя меньше и ничтожнее его. И он каким-то непонятным образом достиг этого: то ли бесцветной скукой своего голоса-автомата, подбором слов, жестов, отчужденностью и глубоко припрятанной ненавистью и пр. Художник поминутно глупел, молчаливо пошел, уменьшался. Опустошенный, ушел он домой и, не прокляв даже жизни, умер.

Этот процесс уменьшения тянулся — 10 лет⁵³⁰. Гигантские % тридцать***. Остальная часть <1 сл. нрзб.> жила и продолжает творить.

Ему показалось, что он ни на что уже не способен, что он лишен малейшего проблеска мысли. Чувства его так же стали ничтожны и тусклы. Он забыл о своем произведении, словно и не создавал его вовсе.

Он не понял, что начальник намеревался его то, что называется, похвалить. Но и хваля его, он словно делал выговор.

Он нуждался во встречном движении души, как дошедший до последней стадии жажды нуждался в капле воды. Но у нач[<]альника не было души. А надо было сказать одно тихое слово: «Спасибо». Но для этого слова надо быть человеком.

— Ах ты, сукин сын разбойник, Так тобі **** смішки, а тобі все смішно *****

* Заголовок вынесен на отдельную страницу.

** Предложение вписано на верхнем поле.

*** Так в тексте.

**** Зачеркнуто: все.

***** — Ах ты, сукин сын, разбойник. А тебе все смешки, а тебе все смешно.

30-VI-49

Пам'ятник

Коли б мені крила й вітчизна, створив би я п'єсу чи оповідання про щасливу людину. Прообразом взяв би одного з давно померлих братів моїх Іллю.

Ілля був цілковито гармонійний, радісний чоловік. Очі його сміялись безупинно, як у здорової цікавої дитини, пшеничні вуса якось грали на його рожевому обличчі, мов сонячне проміння і чуб. Він завжди радів з чогось. Не висихав од поту. І особливо радів він, роблячи. Робота була його щастям. Він прагнув і кидався до сокири чи рубанка, чи до плуга. І поскільки роботи було безліч і робив він спритно, красиво і легко на всі руки, він був щасливий щодня. Здавалося нічого не було, чого не міг би він, чи не хотів зробити: був плотник, столяр, бондар, швець, коваль. Умів кривати хати. Робив мости і навіть церкви. Десь здобув сам викреслив всі плани. Був косар, і жнець, і сіятель. Любив і вмів гарно співати — і був такий завжди привітно-веселий, неначе щастя ось-ось торкалося його своїми легкими крилами.

Отаким людям слід було ставити пам'ятники. За щасливу вдачу, за багату душу, за щедрі руки. Хай би стоявсь і вічно посміхавсь, і люди вчилися жити.

30-VI-49

Памятник

Если бы мне крылья и отечество, создал бы я пьесу или рассказ о счастливом человеке. Прообразом взял бы одного из давно умерших братьев моих, Илью.

Илья был абсолютно гармоничный, радостный человек. Глаза его смеялись непрерывно, как у здорового любопытного ребенка, пшеничные усы будто играли на его розовом лице; и чуб, словно солнечные лучи. Он всегда радовался чему-нибудь. Не просыхал от пота. И особенно он радовался, работая. Работа была его счастьем. Он стремился и бросался к топору, или рубанку, или к плугу. И поскольку работы было великое множество, и делал он ее ловко, красиво и легко на все руки: он был счастлив каждый день. Казалось, не существовало ничего такого, чего не мог бы он или не хотел сделать: был плотник, столяр, бондарь, швец, кузнец. Умел кривать дома. Строил мосты и даже церкви. Откуда-то доставал и сам перечерчивал все планы. Был косарь, и жнец, и сеятель. Любил и умел хорошо петь — и был такой радушно-веселый всегда, как будто счастье вот-вот касалось его своими легкими крыльями.

Вот таким людям следовало ставить памятники. За счастливый характер, за богатую душу, за щедрые руки. Пусть бы стоял и вечно улыбался, и люди учились жить.

17-VII-49

Як важко болить серце. День і ніч неспинно, неблаганно. Важко, немовби в ньому сто пудів. Болять руки. І такий біль у грудях, і так знесилів. Не можу не то що ходити, сидіти вже важко, навіть важко лежати. Невже настав мій смертний час?

Пишу сценарій⁵³¹. Так працювати важко, як ще ніколи. Уперше відчуваю, що біль у серці не дозволяє думати і не дозволяє почувати життя, не пускає навіть писати, водити олівцем чи пером по паперу.

Коли б мені пощастило написати як слід отсей сценарій, я, може, одмовлюсь його ставити. Я мушу лікуватися довго, якщо можна ще лікуватись.

17-VII-49

Как тяжело болит сердце. День и ночь неустанно, неумолимо. Тяжело, будто в нем сто пудов. Болят руки. И такая боль в груди, и так обессилел. Не могу не то что ходить, сидеть уже трудно, даже трудно лежать. Неужели настал мой смертный час?

Пишу сценарий. Так работать трудно, как еще никогда не бывало. Впервые чувствую, что боль в сердце не позволяет думать и не позволяет чувствовать жизнь, не пускает даже писать, водить карандашом или пером по бумаге.

Если бы мне посчастливилось написать как следует вот этот сценарий, я, может, отказался бы его ставить. Я должен лечиться долго, если можно еще лечиться.

Приветствую пробу мышления на экране.

О показе труда: косовица, разброс навоза, уборка хлеба, тракторовождение.

Жаль, что у него нет друга*.

Таке ось каліцтво.

Голова з вищою освітою, серце — з нижчою, а шлунок зовсім темний і потребляє много харчу й напоїв.

— Що значить дурний? Злий, недобрий. Немає добрих дурнів.

— Ну постій, сволоч. Я тобі припомню цю балачку.

Вот такое увечье.

Голова с высшим образованием, сердце — с низшим, а желудок совсем темный и употребляет много пищи и напитков.

— Что значит глупый? Злой, недобрый. Нет добрых дураков.

— Ну постой, сволочь. Я тебе припомню эту болтовню.

— Чим же хату покриємо?

— Соломою. Чим.

— Кажуть що соломою ж тепер не можна.

— Чому?

— Погана солома. Перестали молотити в околот.

— Ні не тому. Солом'яна стріха, писателі кажуть, є ознакою міщанства, націоналізму.

— Дурниці. Солома в голові — ото міщанство чи дворянство, а стріха може бути всяка. Аби не протекала.

— Еге. У його, мабуть, грошей багато.

— Стріха не міщанська а людська, якщо є в вас серце.

— Міщанська вона для міщанина, а для нас людська.

— Солома у них в голові. Солом'яне серце й блудлива холодна душа.

— Красиво.

— Тю, лихо його забери. Вже в солomé націоналізм завівся.

— Чем же дом покроем?

— Соломой. Чем.

— Говорят что соломой же теперь нельзя.

— Почему?

— Плохая солома. Перестали сторновать.

— Нет, не поэтому. Соломенная крыша, писатели говорят, является признаком мещанства, национализма.

— Глупости. Солома в голове — это мещанство или дворянство, а крыша может быть любой. Главное — чтобы не протекала.

* Фраза обведена автором.

- Эге. У него, видать, денег много.
- Крыша не мещанская, а человеческая, если есть у вас сердце.
- Мещанская она для обывателя, а для нас человеческая.
- Солома у них в голове. Соломенное сердце и обесчещенная холодная душа.
- Красиво.
- Тю, черт его побери. Уже в соломе национализм завелся.

Сталинский план преобразования природы⁵³².

6—4—5-страниц.

Стиль: очень личная статья художника, широкая и свободная*.

Сталин — великий творец фронта мира.

Воксу — Кондратьевой.

День мира для красного флота.

— Дуже інтересно. Хоча в мене є кілька аргументів, якими я хотів би обґрунтувати протилежну точку погляду. Ви дозволите?

— Прошу.

— Почну з того, що ви говорили неприпустимі дурниці взагалі.

— Очень интересно. Хотя у меня есть несколько аргументов, которыми я хотел бы обосновать противоположную точку зрения. Вы позволите?

— Прошу.

— Начну с того, что вы говорили недопустимые глупости вообще.

Професор, великий вчений. Бог асистентів і студентів. Дивовижна ерудиція. У нього склеротичне недержанне прізвищ. Він їх забуває. Це драгує його і завжди псує йому настрої. Сама близька йому людина — слабенький нецікавий асистент, який уміє підказувати йому прізвища. З оповідань Хургіна.

Сполучити епізод з його розмовою про окунів перед виступом, бо він зразу ж включається в урочистий лад.

Профессор, великий ученый. Бог ассистентов и студентов. Удивительная эрудиция. У него склеротическое недержание фамилий. Он их забывает. Это раздражает его и всегда портит ему настроение. Самый близкий ему человек — слабенький неинтересный ассистент, который умеет подсказывать ему фамилии. Из рассказов Хургина.

Совместить эпизод с его разговором об окунях перед выступлением, потому что он сразу же включается в торжественный лад.

Картини смерті справили на Павла Н. таке враження, що він прокидався уночі і їв свій прихований хліб, боячись ніби умерти під час сну.** ***

Мати ненавиділа дідів псалтир.

* Обведено автором: Сталинский... свободная.

** Картины смерти произвели на Павла Н. такое впечатление, что он просыпался ночью и ел свой спрятанный хлеб, будто боясь умереть во время сна.

*** Запись отчеркнута двумя чертами по левому полю.

Вона думала, що дід чорнокнижник і закликає її молитвами. Вона надумала спалити псалтир, палячи його у печі по листочку, боячись палити зразу, щоб він часом не вибухнув і не розірвав піч⁵³³.

Мать ненавидела дедов псалтырь.

Она думала, что дед чернокнижник и закликает ее молитвами. Она надумала сжечь псалтырь, сжигая его в печи по листочку, боясь сжечь все сразу, чтобы он вдруг не взорвался и не разорвал печь.

Становище письменника в республіці визначається не урядом і не центральним комітетом, а самим письменником. Уряд приймає їх такими, якими вони самі себе стверджують життям і творами, себто другорядними, неширокими, без високого натхнення і відповідальності за епоху людьми... Для того аби бути письменником у нас, треба багато більш мужності, ніж для воєнного героїства.

Положение писателя в республике определяется не правительством и центральным комитетом, а самим писателем. Правительство принимает их такими, какими они сами себя утверждают — жизнью и произведениями, то есть второстепенными, неширокими, без высокого вдохновения и ответственности за эпоху, людей... Для того чтобы быть писателем у нас, надо гораздо больше мужества, чем для воєнного героїства.

Батько про Миколу Дудка, професора медицини.

— Нема в йому інтелігентності, і не шукай. Нема ніякої. Одне слово хохол.

Отец о Миколе Дудко, профессоре медицины.

— Нет в нем интеллигентности, и не ищи. Нет ни грамма. Одно слово хохол.

Професор: Нас губить громадянська робота. Вона знищила наш час, і ми стали давати суспільству незрівнянно менше, ніж могли б дати*.

Спитай себе — в чому твоя пошлість, коли ти сьогодні задовольнив усі смаки в твоєму мистецтві**

— Да вже, — казав той, — якщо ні до якої роботи не годиться, то хай уже хоч у герої виходить.

Батько про Мишу⁵³⁴.

— Да уж, — говорил тот, — если ни к какой работе не сгодится, то пусть уж хоть в герои выходит.

Отец о Мише.

— Еге... так ось воно шо! Ось воно куди карлючка закандзюбилась!***

Виходить**** козакам війни не нужно (при разговоре с кошевым).

— Стонадцять чортів!

— Будь ти проклятий на віки, що почав про мир розмову!..

* Професор: Нас губит общественная работа. Она уничтожила наше время, и мы стали давать обществу несравненно меньше, чем могли бы дать.

** Спроси себя — в чем твоя пошлость, если ты сегодня потрафил всем вкусам в своем искусстве.

*** — Эге... Так вот оно что! Так вот в чем закорюка!

**** Выходит.

— Та хто його знає. Або видужає, або дуба дасть.

— Слухайте мене і розкажіть про цю битву (про цю дружбу) дітям і онукам. Якщо живі будете, — хай перейде її слава з роду в рід!

Запорожцы стискали свои черные брови и от гордого волнения слезы выступали у них на глазах.

Запорожцы. Демид Затуливітер,
Грицько Жереб, Лаврін Подобайло,
Павло Трамана, Сахрон Мишастий**

*** нет взяти

Черновицы, облкомхоз, Альба Юлия

4

3-й этаж Борис Антонович Середа (инженер)****

Гениальная мысль:

«Дело не в том, в чем в данный момент видит свою цель отдельный пролетариат или даже весь пролетариат. Дело в том, что такое пролетариат и что он, сообразно этому своему бытию, исторически вынужден будет сделать».

Маркс

Люди все забывают. Но всегда надо думать, что нет. Что есть незабываемое*****

Один з <пасічників?> молодий хлопець. Очі талановиті, широко розчинені в життя. Всьому дивується радо. Оdkриває сам у собі щоразу все нові й нові таланти.

— У мене, дядьку, учора вечором одкрився новий талант*****

Писанки. Дивуючись, задає найнеможливіші несподівані запитання, вроді:

— Нащо оці верби?

— Чого так стало некрасиво?

Він щасливий. Все його хоте сповняються. Бажаю — те то! (Складі в «Щорсі»).

Діалог про красоту і соціалізм.

Не хочу я верб.

Один из <пасечников?> молодой парень. Глаза талантливые, широко распахнутые в жизнь. Всему удивляется радостно. Открывает сам в себе каждый раз все новые и новые таланты.

— У меня, дядька, вчера вечером открылся новый талант.

* — Тысяча чертей!

— Будь ты проклят навеки, что начал о мире разговор!..

— И кто его знает. Или выздоровеет, или дуба даст.

— Слушайте меня и расскажите об этой битве (об этой дружбе) детям и внукам, если живы будете, — пусть перейдет слава его из рода в род!

** Демид Затуливітер,
Грицько Жереб, Лаврентий Подобайло,
Павел Трамана, Сахрон Мышастый.

*** Несколько слов стерто.

**** Запись зачеркнута.

***** Обведено автором в рамку: Люди... незабываемое.

***** Отчеркнуто карандашом по левому полю с тремя восклицательными знаками.

Писанки. Удивляясь, задает самые невозможные неожиданные вопросы, вроде:

— Зачем эти вербы?

— Отчего так стало некрасиво?

Он счастлив. Все его желания исполняются. Желаю — то то! (Образы в «Щорсе»).

Диалог о красоте и социализме.

Не хочу я верб.

30-X-49

Сьогодні свято в Україні...⁵³⁵ Возз'єднання земель. Здійснення мрій народу мого на протязі довгих століть і мрій моїх, моєї юності.

Святкують всі трудящі. Тільки я, мов проклятий всіма, всіма забутий і ненавидимий кимсь, один, здається,* у цілому світі сижу і плачу на самоті.

Яку пекельну кару придумано для мене. Холодну, довгу, тиху смерть. Немов нема мене уже давно й не було. Неначе я й не жив на світі і не трудивсь, і не творив нічого. І батьківщину наче не любив і вигнаний, помилуваний, мов пес, живу, доношую розбите хворе серце.

Усе в мені болить. Нема неначе точки живої. Ніщо не радує мене. Поховати по самому останньому розряду, нікому не потрібний... Хто ж мене прокляв? Батько? Мати? Сусіди? Вороги? За що? За ту ж таки любов і за ту саму мрію, що її здійсненню святкують всі сьогодні на Україні.

Ой, Земле рідна, мати моя і моя печаль. Прийми мене хоч мертвого...

Тяжко мені жити.

(Осталось чотири дні до закінчення сценарію. Чи й витягну: так все в мені шматоване болить.)

30-X-49

Сегодня праздник в Украине. Воссоединение земель. Осуществление мечты народа моего на протяжении долгих веков и мечтаний моих, моей юности.

Празднуют все трудящиеся. Только я, как будто проклятый всеми, всеми забытый и ненавидимый кем-то, один, словно в целом мире, сижу и плачу в одиночестве.

Какую адскую казнь придумали для меня. Холодную, длинную, тихую смерть. Словно нет меня уже давно и не было. Как будто я и не жил на свете и не трудился, и не творил ничего. И родину словно не любил и изгнанный, помилованный, словно пес, живу, доносиваю разбитое больное сердце.

Все во мне болит. Будто и точки живой не осталось. Ничего меня не радует. Похоронят по самому последнему разряду, никому не нужного. Кто же меня проклял? Отец? Мать? Соседи? Враги? За что? За ту же любовь и за ту же мечту, осуществление которой празднуют все сегодня на Украине.

Ой, Земля родная, моя мать и моя печаль. Прими меня хоть мертвого...

Тяжело мне жить.

(Осталось четыре дня до окончания сценария. Вытащу ли: так все во мне растерзанное болит.)

В творчості підтримки не від кого. Абсолютно ні від одної людини. І нікому не видно, що я падаю з ніг. Все оточення живе своїм сліпим природним егоїзмом, нікчемним і безцільним. І нема ні поради, а ні одпочинку. А саме головне, нікому підтримати дух мій на високому творчому рівні.

Я ніби плазую, чи падаю духовно в прірву, в порожнечу. Од болю в серці і до втоми і від того, що нічим дихати, я голосно стогну. І стогін мій ненавидить оточення моє. Воно

* Зачеркнуто: на світі.

не вірити а ні сльозам, ні стогонам. Не можна вже й стогнати. Ходитиму на вулицю стогнати уночі, аби ніхто не бачив і не чув. Чого так я почав отак стогнати тяжко? Нікому я не дорогий в моєму домі навіть.

В творчестве поддержки ни от кого. Абсолютно ни от одного человека. И никому не видно, что я валяюсь с ног. Все окружение живет своим слепым естественным эгоизмом, никчемным и бесцельным. И нет ни отрады, ни отдыха. И главное, некому поддержать дух мой на высоком творческом уровне.

Я будто ползаю или падаю духовно в бездну, в пустоту. От боли в сердце и усталости и от того, что нечем дышать, я громко стону. И стон мой ненавидит окружение мое. Оно не верит ни слезам, ни стонам. Нельзя уже и стонать. Буду уходить на улицу стонать ночью, чтобы никто не видел и не слышал. Почему я стал так тяжело стонать? Никому я не дорог в моем доме даже.

23-XII

Художній твір є завжди до якоїсь міри протестом на користь чи проти когось чи чогось.

Не слід хитрити з читачем. Коли ви пишете, уявляйте собі, що ви завтра помрете і що ви пишете завіщання для любих своїх дітей.

Не бійтесь захоплення*. Бійтесь лжи і утрировки**

Ніщо, ніякий ряд живих і ловких сцен не затулить відсутності основної ідеї. А ідея являється сама, якщо в романі є дві живі неоднакові різні особи.

По закону природи: досить дотику двох пластинок металу, холодної і гарячої, щоб уже потекла електрика.

23-XII

Художественное произведение — это всегда до некоторой степени протест в пользу или против кого-то или чего-то.

Не нужно хитрить с читателем. Когда вы пишете, представляйте себе, что вы завтра умрете и что вы пишете завещание для любимых своих детей.

Не бойтесь восторга. Бойтесь лжи и утрировки.

Ничто, никакой ряд живых и ловких сцен не заслонит отсутствия основной идеи. А идея является сама, если в романе есть два живых неодинаковых разных лица.

По закону природы: достаточно прикосновения двух пластинок металла, холодной и горячей, чтобы уже потекло электричество.

* Предложение отчеркнуто двумя чертами на полях. Поставлен восклицательный знак.

** Подчеркнуто карандашом.

ТЕТРАДЬ 10

Делегату 2-й всесоюзной конференции сторонников мира
Москва
Октябрь 1950 г.*

17-IV-50

Сегодня ночью снилось мне, что я умер. Снилось последняя минута и секунда** жизни. Я заплакал громко и проснулся. Весь день*** мне грустно****

Я подумал: «Что же я сделал? Какой след оставлю я для своего народа? Какие трудности*****. Почему мне хочется плакать*****. И я***** плачу. Мне 56 лет. Волосы***** белые. Сердце болит.

Пришла Н. взять для прочтения сценарий «Прощай, Америка». Много говорили о кинематографии, об ее убогих руководителях, злых и неумных людях. Об институте. О тридцатилетии⁵³⁶. И я еще раз понял, что меня, мой след уже стирают старательно и быстро. За 25 лет работы в кинематографии мне не дали воспитывать молодежь. И сейчас не дают. Вспоминаю, как в 1935 году Шумяцкий сказал моей жене Ю.С.: «Пока я во главе советской кин<ематограф>ии, знайте, ни один режиссер не войдет в нее из рук вашего серого волка». Вспомнил Д<укельского>, вспомнил нынешнего молодца⁵³⁷. Двадцать лет случаю было угодно, чтобы мною и дорогим моим делом жизни — советской кинематографией — руководили мелкие, ненавидящие меня люди.

Сегодня обо мне некому прочесть доклад. Некому написать статью, не говоря уже о монографии.

И я, не думавший принимать на себя и этот труд, прихожу к выводу, что все же, как бы это ни было горько, как ни мало осталось уже сил даже для текущей картины, написать о***** своем творчестве и жизни в киноискусстве⁵³⁸. Напишу, хоть, если не нужен и неугоден я уже для преуспевающих новых бизнесменов в нашем искусстве, хоть для будущих режиссеров, к которым я всю жизнь стремился и не был допущен недобрыми людьми.

... Пусть наша печаль
превратится в силу»⁵³⁹.

Мао Цзэдун⁵⁴⁰

* Надпись на обложке блокнота.

** Зачеркнуто: моей.

*** Зачеркнуто: А днем.

**** Зачеркнуто: и так неможется.

***** Зачеркнуто: Мне все время.

***** Зачеркнуто: Сердце болит.

***** Зачеркнуто: почти.

***** Зачеркнуто: у меня.

***** Зачеркнуто: себе.

Выступала молодая армянская поэтесса⁵⁴¹. Прекрасное, изумительное выступление. Я буквально очарован этой речью. «Это новое начало». Узнать ее имя и адрес и обязательно написать письмо.

«Пусть даже наша скорбь
о нем превратится в силу»⁵⁴².

Мао Цзэдун

7-VI-51

Тема рассказа

В городе разрушена главная улица. Разрушили ее враги во время войны. Весь город принимал участие в уборке мусора в течение трех лет. Всем представлялась воссозданная новая улица с прекрасными домами.

И вот начали строить первый дом. Этот первый блин строил самый влиятельный архитектор, обладающий при всех своих бесчисленных совершенствах отсутствием вкуса.

Дом был столь ничтожен, что вызвал бури негодования. Негодование, язвительные остроты, возмущение, гнев не только специалистов, а всего народа, всех проходящих, какая-то непримиримая вражда к неоправдавшему ожидания дому свидетельствует о росте народа, о заложенных в нем от природы богатствах, ненависти к «мертвым камням».

Так воевать, как мы ...

Помните только одно: так сражаться, как мы сражались, и не снилось проклятой вашей торгашеской натуре.

И не умирали вы в битвах так, как умирали наши герои.

И не побеждать вам никогда, как побеждали мы.

Такой меры любви к жизни, подвигу, такой страсти победы не выдать вам из своих торгашеских душ и не купить ни за какое золото.

Что ваше золото? Как смешны и глупы вы сегодня с вашим золотом.

«Пшеница»

22-VI-51

«Пшеница»

Все, что я думаю по этому поводу уже много лет, представляет из себя тему исключительную, вытекающую из нашей действительности с такой силой убедительности, с какой вытекло и разлилось по миру многое новое из учения Маркса-Ленина-Сталина, претворенного в жизнь.

Здесь и политика, и наука, и драма, и конфликты на почве новых отношений между человеком и обществом. Здесь все элементы советского общества — колхозники^{****}, рабочие, ученые, политики, художники. Прошлое, от времен Египта и Ассирии, будущее и настоящее. От проклятия Адама до многолетней пшеницы Сталина-Лысенко⁵⁴³.

* Зачеркнуто: тему романа великую.

** Справа — рисунок.

*** Зачеркнуто: вида.

**** Зачеркнуто: крестьяне.

Голод и политика. «Дядя, дядя, дай хлебушка». И потопление пароходов с зерном, сжигание зерна. Роман, драма, фильм — все что угодно. Но, конечно, роман`.

23-VI-51

«Пшеница»

Все силы природы, в том числе и насекомые, на повышение урожая, на создание изобилия. Американские империалисты перебрасывают в Европу колорадского жука.

Преобразование природы для счастья человечества, сейчас в нашей стране является действительностью.

Ветвистая пшеница — символ изобилия освобожденного человечества.

Торговцы голодом на съезде экспертов хлеба в Канаде. Требовали, чтобы прежде чем идти на соглашение с Советским Союзом надо потребовать, чтобы Сов<етское> пра<вительст>во запретило Лысенко заниматься ветвистой пшеницей, появление которой на полях может резко снизить цены на хлеб.

Профессор Корнуэльского ун<иверсите>та Уайдер предлагает выслать в Атлантический океан и Средиземное море корабли с особой аппаратурой для того, чтобы вызвать преждевременные дожди и потом засуху в Европе и Азии.

Капиталисты по-своему занимаются «преобразованием природы». Некий М. <Гейн-сиус?> в журнале «Онемаер»: «Благодаря научным исследованиям в области биологии, никто не может отрицать возможности того, что в будущем от голода может вымереть весь континент. Американцы и японцы имеют успехи в области создания бактериологических средств для уничтожения кормов и посевов в той или иной стране. Путем отравления всей почвы можно добиться умерщвления всего народа». Вот мерзость.

23-VI-51

«Пшеница»

Пересмотреть весь материал пьесы «Мера жизни» применительно к содержанию и элементам сюжета.

Пересмотреть записки из «Золотых ворот». Найти литературу. История земледелия. История пшеницы. Политика пшеницы. Голод. Заповит`* умирающего батька`*** своему сыну.

Украина — Пшеница — Лысенко`**** — строительство коммунизма — Сталин.

Лысенко — Сибирские пшеницы. Яровизация.

Теория стадийности.

Ветвистая пшеница.

Многолетняя пшеница —

МЕЧТА`***** преобразователей`⁵⁴⁴.

Цицин`⁵⁴⁵ Николай Васильевич. Беседы с Николаем Васильевичем. Первое посещение (очень подробно). Разговор с Горбуновым`⁵⁴⁶ у пшеницы на поле под Москвой. Разговор о счастье. Незабываемый. Разговор с Виктором Ивановичем О.`⁵⁴⁷ по поводу многолетности и пр.

* Обведено: голод... роман.

** Завещание.

*** Отца.

**** Лысенко.

***** Одно слово написано заглавными буквами.

Пшеница — политике.

Рождение темы. Истоки драмы: двое смотрят вниз двадцать пять лет, один увидел счастье, другой — нет.

«Пшеница»

Сценарий художественного фильма на одну из главных тем современности.

Действующие лица: т. Сталин, колхозники-передовики сельского хозяйства, рабочие, ученые, художники слова и кисти, политики вражеских стран.

Временной аспект: прошлое от времен Ассирии и Египта, настоящее и будущее. От «проклятия Адама» до многолетней пшеницы и ветвистой пшеницы Сталина — Лысенко.

Торговцы голодом на съезде экспертов хлеба в Канаде требуют, чтобы Советское правительство запретило Лысенко заниматься ветвистой пшеницей, появление которой на полях может резко снизить цены на хлеб и «вызвать хаос в мире».

Американское правительство отказывает голодающему народу Индии в помощи хлебом. «Отдайте свои ископаемые богатства или умирайте от голода».

Неомальгузианцы, клеветники — растлители земли, мечтающие об уничтожении трети человечества на мнимоперенаселенной и мнимоистощенной планете.

*Мы — советский народ, правительство, ученые, творящие великое дело преобразования земли для блага всех народов мира.

«Пшеница»

Художественный фильм на одну из главных тем современности. Действующие лица: т. Сталин, ученые, колхозники, рабочие, художники, политики вражеских стран. Временной аспект: прошлое от времен Ассирии и Египта, настоящее и будущее. От «проклятия Адама» до многолетней пшеницы и ветвистой пшеницы Сталина — Лысенко.

Торговцы голодом на съезде экспертов хлеба в Канаде требуют, чтобы Советское правительство запретило Лысенко заниматься ветвистой пшеницей, появление которой на полях может резко снизить цены на хлеб и «вызвать хаос».

Пшеница — хлеб насущный. Пшеница — голод и торговля голодом в странах капитализма.

Пшеница наша — пшеница освобождения народов от вечной угрозы голода, пшеница подлинной науки, пшеница нового коммунистического общества, осуществляющего великий Сталинский план преобразования природы.

Вот я хожу по степям Украины. Передо мною в миниатюре будущее моей* Родины. Не эфемерное, реальное, и не в тумане времен, а через 6 лет.

Я вижу. Перечислить. (Брилевскую?).

Мы говорили о счастье. Нас двое. Я и она. Ал. Поликарп<овна>. Мы говорили о счастье и бессмертии. Не богом посланном, а историей, т. к. мы участники бессмертных дел нашего народа, (поколения на) Земле.

Мы создали науку, искусство и литературу, полные жизнеутверждения. Полно*** прославляющие и утверждающие братство и дружбу на земле.

* Зачеркнуто: Наш советский народ, правительство.

** Зачеркнуто: страны.

*** Зачеркнуто: к любви зовущую.

Творимое ныне так разумно, так ново и неизмеримо велико по своим результатам, и так исторически неизбежно, как солнечный свет.

13-VII

Один из основных персонажей Мовчан.

Илья многодетен. Он весел. Он воплощение радости труда. В этом его талант.

Таковы его жена и дети. Он любит детей.

Может быть исключительной по очарованию сцена, когда, посадив себе на живот полуголого малыша, он после трудов играет с ним и о чем только не беседует. Вспомнить известный рисунок в L, где он лежа, держит его на вытянутых руках.

Старшие три — умники. Вообще дети его красивы, здоровы, привлекательны. Привлекательна жена. Вспомнить В. Мовчан в тайге. Умница. Знаки оспы сделали её лицо сверкающим.

Подробно описать его в работе.

Что он умеет делать.

Как послушны ему инструменты.

Но это был уже хор**

Вспомнить как, делая улей для пчел, он пел в садике под грушей возле хаты. Описать эту грушу рода. И дворик, сад. И как дети его подпевали ему. Некоторые были столь малы еще, что петь не умели. У них еще не хватало слуха и протяженности звука. Как у маленьких птиц не хватает силы в крылышках и в пении***. Песни были разные, и все это радость жизни.

26-VII

В фильме должны быть сцены тишины, т. е. немые, в сопровождении очень тихой или, наоборот, громкой музыки.

Сцены эти должны чередоваться многозвучными, многословными, многократно экспозиционными другими сценами.

Нужно для сегодняшних степей и человека в них.

Нужны внутренние монологи (автодикторские тексты), а также порою наплывающие сцены воспоминаний о войне, революции. Международного плана сцены, вроде сцен голода в Индии или потопления зерна в Америке.

27-VII-51

Непреренно сделать эпизод торжества рождения.

1) Рождение ребенка. Величание матери. Радость гостей. Имя дают. Трогательное настроение. Обещание счастья в жизни. Этот ребенок особый. Родился гражданин коммунистического строя.

2) Сцена эта может быть великолепной в наплыве как чье-то воспоминание также. Или непосредственно после героической смерти как мимолетный возврат к жизни.

3) Рождение героя. Человек стал героем. Он почувствовал это. И это ему сказано. Найти решение.

* Зачеркнуто: велико.

** Написано карандашом: Но... хор.

*** Написано карандашом: и в пении.

4) «Пришествие волхвов». Китайские гости по-своему высказали радость. Румынские — по-своему.

5) Персонаж юный. Ему кажется, что он все может.

Каждый день он с удивлением ощущает, в себе рождение нового таланта.

Всякая настоящая минута его жизни без остатка вытесняется следующей минутой. Нет для него ни опыта, ни предания, ни возможности умозаключений.

— Я не желаю планировать и утверждать планы голых обещаний. Даже самых чистосердечных. И не желаю строить планы на голой готовности претерпевать. Где сценарий?⁵⁴⁸

28-VII

Образ т. Сталина в фильме надо раскрепостить от той тяжелой скованности, в которую загнал его Чиаурели в своих картинах. Надменность и жестокость Чиаурели⁵⁴⁹, соприкоснувшись с образом великого человека, высушила, охладила образ, вынула из него живую душу великого труженика, отца и друга, и защитника трудящихся. Образ параден, официален, неприступен и сух. Чиаурели боится образа и внушает боязнь зрителю. Он не дышит перед ним. Для него Сталин не учитель, а высокое начальство*.

Надо создать образ живой. Внутреннюю сущность вождя — творца добра, который может <...>^{**}, отца доброго, высокого интеллектуала, несущего счастье народам и несущего вместе с тем свою скорбь, а не только повеления.

Надо выразить необъятность его гения творческого в творчестве, а не в чиаурелиевском поведении окружающих его соратников, а творчество трудное; и не надо забывать, что великие творцы — всегда великие мечтатели. Одним словом — в порошок стереть^{***}

Великий преобразователь мира над картами преобразований, над планами, у глобуса на совещании страстных океанских душ своих ученых соратников и в поле, где-то в тишине, один в прекрасное утро нашей родины.

— То, что мы делаем, так же бессмертно, как и Сталинградская битва, так же неизмеримо, как наша победа.

Это давняя мечта человечества. Угаснут грозные бури, засуха, облагородится климат. И мы войдем в БЕССМЕРТИЕ^{****}, красивые, как и дело наших рук.

Тридцать миллиардов деревьев, что посадим мы по плану вождя⁵⁵⁰ — вот исторический ответ, который дает сегодня коммунизм анархическому капитализму, растлителю земли.

— Спасибо за великий пример. Нет ни красок, ни слов... Может быть, только музыка в состоянии воплотить сегодня это необъятное движение новых человеческих сил на земле.

Это поистине географический труд. И если есть разумные существа^{****} на других планетах, то и оттуда увидят они в свои телескопы наш Сталинский знак на Земле.

— Восемьдесят тысяч колхозов СССР! А Румыния, Болгария, Китай! Трудно представить себе, что будет в мире через пятнадцать лет.

* Написано карандашом: Для ... начальство.

** Написано карандашом: который может <...>.

*** Написано карандашом: Одним ... стереть.

**** Одно слово написано заглавными буквами.

***** Зачеркнуто: не только где-нибудь в Америке, а даже.

4-VIII

Прекрасны все складки одежды ее, обвеваемые ветрами, все ее изгибы. Нет во всей ее фигуре никаких милых тайн. Она вся ясность. Ее движения таковы, что хочется танцевать и петь.

На работу она ездила на велосипеде, держа руль в одной руке. Казалось, она могла ехать на нем стоя или совсем не касаясь машины.

Она увлекалась планеризмом. Летала на планере. Это было ее счастье. Она пела без слов (подробно описать девушку на планере). Художественно разливала раствор.

Девушки на планере

Целая новелла. Над Днепром. Над его островами. Над плавнями и над стеною. Утро или вечер.

4-VIII

Тема любви в фильме обязательна.

Вспомнить все, что думаем о Скидане и Марине. Любовь трудящихся. Вспомнить рассказ П. «Повесть пламенных лет». «Смерть капитана Кравчины», которую, кстати, надо переделать, изменить начало и конец. И, дав в конце разговор, действительный или мнимый, с товарищами на тему о том, какой памятник поставят ему и как напишут, как известят всех живых в мире о его кончине. «Вы напишите, тов<арищ> писатель, интересную сцену, как вон там возле раненого дуба и т. д.».

Тема: народ-художник.

Мотив любви: в мексиканском плане⁵⁵¹, с немymi сценами и благородством мужественной сдержанности.

Даже само слово может не произноситься, и только поцелуй рук или разговор о том, как красивы они и как прекрасно в них все.

Вспомнить пафос любви в «Песни песней».

Она — девушка на стреле деррика, такалажница. Она вся высоко на фоне неба в чистом голубом сиянии, прекрасная. Как прекрасны все ее движения, все ракурсы, все повороты, как умны они, приятны и прелестны. Кто, какая красавица может сравниться с ней в искусстве? Когда и где красота ее подымалась на такой пьедестал? Вспомнить Орлюка и <Улю ?> в «Повести лет».

Пригадати розмову з моїм батьком.

Як молодим ще дев'ятнадцятилітнім парубком їздив батько в Каховку до <1 сл. нрзб.> на заробітки.

— Їхали човном до Дніпра. Дніпром до Каховки, де вже човен продавали.

— А як же ви переправлялись через потіок?

— А так і переправлявся човном.

— А хто ж човном правив?

— Я й правив.

Наплыв. 1887 год. Плывуть по Днепру из Десны дванадцать хлопцев. Только не в Царьград, а в Каховку, наниматься у Фальцфейну. Каховка. Рынок рабочих. И т. д. Отже, можна скористати, почавши з старовинних пісень: Достати пісень древнеісторичних^{*}.

4-VIII

Персонажи «Хати»^{**}

Один из персонажей хочет, чтобы в будущем было много зверя в степи и птицы. Все хлеб да хлеб. Я хочу, чтоб все было. Он мечтает о будущем. Чтоб было интересно. И чтоб были хищные звери.

Ничего. Мы воспитаем в них новый инстинкт — дружбы к человеку. Довольно хищничества.

Непременный персонаж фильма — археолог.

Может быть комедийным.

Введение археолога и археологических изысканий в районе строительства даст возможность временных решений в фильме.

Лучше, если археологов будет два: один старый, вроде покойного профессора Эварницкого⁵², другой молодой, слегка иронически смотрящий на Эварницкого. Это молодой ученый, весь устремленный вперед, а не назад.

— Дивись^{***} назад — это смысл нашей науки.

— Смотри вперед или останешься позади — и через прошлое утверждай будущее в настоящем.

Люди радуются. Произошло событие огромное в их жизни, в жизни народа, в жизни и судьбах их детей и всех их поколений. Это великое торжество. Это высочайшее самосозерцание, и это на границе действия. Действие неотделимо. Оно начинается сразу.

Решили проект. После долгих изысканий, споров, проверок и т. п. пришли к варианту. Принят.

Большой, незабываемый день! В такой день нельзя быть в одиночестве. Даже мало говорили, но думали вместе (исключительно интересно и выразительно).

В драме один из геологов говорит: «Господи, как отличается нынешнее время от прош<лого>».

Роза ежемeсячн<ая>

* Вспомнить разговор с моим отцом.

Как еще молодым, девятнадцатилетним парнем, отец ездил в Каховку к <1 сл. нрзб.> на заработки.

— Ехали на лодке до Днепра. Днепром до Каховки, где лодку уже продавали.

— А как же вы переправлялись через поток?

— А так и переправлялся — лодкой.

— А кто же правил лодкой?

— Я и правил.

Наплыв. 1887 год. Плывуть по Днепру с Десны дванадцать парней. Только не в Царьград, а в Каховку наниматься к Фальцфейну. Каховка. Рынок рабочих. И т. д.

Итак, можно воспользоваться, начав со старинных песен:

Достать песен древнеисторических.

** Персонажи «Хаты».

*** Смотри.

Мускарин
Вишня
<1 сл. нрзб.>
Ирга

19-VIII вагон
Бахмач—Ніжин

<1 сл. нрзб.>

Суд или

Сон в летнюю ночь

Судили Філька Бідника, голову колгоспу чи Б-ва за те, чого він не зробив. Виводить на чисту воду його повний заступник, первый знает дурня. Концепція для пьеси чудесна для комедії, за ніс водили сучого сина.*

— Позвольте, разве... ведь я же ничего не сделал...

— Вот за это. Народ выбирает своих полководцев для того, чтобы они выигрывали победы, а не проигрывали и отступали.

— Я собрал вас для того, чтобы сообщить вам неприятное известие: меня отдают под суд (начало).

Органчик

...Я сократил искусство втрое. За это я получил орден Ленина і захищил кандидатскую диссертацию. Сейчас защищаю докторскую**. Доктор вырождения кино!

Конечно, я потрясен и «страдаю».

Все, включая и тему страдания, он произносил как манекен, без всякого душевного движения. Это гнусная фигура жестокого тупого эгоиста, предельного, отвратительного. Ничего в мире, кроме его пережива<ний>. Комплекс лакейский*** ****

Слышу в вагоне пение: азербайдж<анское> соло под аккомпанемент музыки и хора. Это прекрасно. Записать подробно, что это: это жизнь человека. Умер Делисо, и сразу вся жизнь на 50 метрах под эту музыку.

Надо искать во всем поэтическое выражение.

А сколько его вокруг! Только плохо мы видим и мало прислушиваемся к голосу своего сердца.

* Судили Фильку Бедняка, председателя колхоза или Б-ва за то, чего он не делал. Выводит на чистую воду его полный заместитель, первый валяет дурака. Концепция для пьесы чудесная, для комедии, за нос водили сукиного сына.

** За это я получил орден Ленина и защитил кандидатскую диссертацию. Сейчас защищаю докторскую.

*** Лакейский.

**** Далее зачеркнуто: Проїхали Ніжин. Тут учився Гоголь. Згадав Боженка й Саву Трояна. <Проехали Нежин. Тут учился Гоголь. Вспомнил Боженко и Савву Трояна.>

— ...Ну, с тобой, я вижу, брат, не коммунизм нам строить, а бюрократизм.

— Жестокий человек.

— А почему не быть мне с тобой жестоким?

— Но я же люблю это дело.

— Да, да. Так гине ліс, коли його возлюбить червь. <Так гибнет лес, когда его возлюбит червь.>

Про все можна складати вірш,
Про найменші ніби речі,
Про все звичайне ніби і буденне,
Аби стало воно незвичайним і небуденним*.

О людях

следует судить по тому, в чем они успели, а не по тому, в чем они потерпели неудачу.

Боец и с недостатками все-таки боец, а муха без недостатков — всего лишь безупречная муха.

«Без человеческих эмоций никогда не бывало, нет и быть не может человеческого искания истины»⁵⁵³.

Ленин

Поїхати неодмінно в Молочанськ⁵⁵⁴.

Написати оповідання про це місто, про людей цього міста.

Місто йде під воду навіки. Коли стало се... Напочатку мало хто в се вірив. Ціла низка різних міркувань. Важко уявити собі, що все, куди бачить око, опиниться під водою на дні водосховища.

Аж ось сталася ухвала. Робота... Наближався кінець місту. Що з нього вивозять? Що беруть з собою в комунізм? Що лишається під водою. Що не потрібне для комунізму? Які будови, вузькі вулички, рундучки, — все старе, одноосібне. Могили старих людей і могили героїв.

Людські почуття. Як потроху пок...ли місто. Хай перший, хай останній. Хто плакав, хто співав. З приводу чого сперечалися? І коли наповнилося море і позначилися його нові береги — ніби й не було на світі Молочанська ніколи. Фактично, й славним був він лише одним — пішов під воду. А люде були славні тим що потопили його на славу і на щастя дітям своїм і державним.

Ехать непременно в Молочанск.

Написать рассказ об этом городе, о людях этого города.

Город уходит под воду навеки. Когда это произошло... Вначале мало кто в это верил. Целый ряд различных соображений. Трудно представить себе, что все, видимое глазу, окажется под водой на дне водохранилища.

И вот пришло постановление. Работа... Приближался конец города. Что из него вывезать? Что берут с собой в коммунизм? Что остается под водой. Что не требуется для коммунизма? Какие строения, узенькие улочки, рундучки, — все старое, единоличное. Могилы старых людей и могилы героев.

Человеческие чувства. Как понемногу покинули город. Пусть первый, пусть последний. Кто плакал, кто пел. По поводу чего спорили? И когда наполнилось море и показались его новые берега — будто и не было на свете Молочанска никогда. Фактически, и славным был он лишь одним, что ушел под воду. А люди были славные тем, что потопили его во славу и на счастье детям своим и государству.

* Обо всем можно написать стихотворение,
Даже о малейших вещах,
Про все обычное будто и будничное,
Чтобы стало оно необычным и небудничным.

23-<VIII>

Київ

Тема усвідомлення своєї ролі в історії людства мусить пов'язатись з другою темою нашого суспільства — темою своєї комуністичної гідності та гордості.

Чому наш суд дає великі і суворі кари за злочинство, розбазарювання, шахрайство? Щоб викорчувати буржуазну гидоту, міщанство і убогу зловредну відсталість морально, що знаходить собі поки що місце в нашому новому світі.

23-<VIII>

Київ

Тема осознания своей роли в истории человечества должна связаться со второй темой нашего общества — темой своего коммунистического достоинства и гордости.

Почему наш суд дает большие и суровые сроки за воровство, разбазаривание, мошенничество? Чтобы выкорчевать буржуазную мерзость, мещанство и убогую зловредную отсталость морально, которая находит себе пока что место в нашем новом мире.

Творец мусить любити життя й показувати, що воно прекрасне. Без нього люде б мали сумнів. Се б то, творец мусить писати, як говорить Сталін, правду.

Творец должен любить жизнь и показывать, что она прекрасна. Без него люди имели бы сомнения. То есть, творец должен писать, как говорит Сталин, правду.

Сорадуйся і сострадай.

Тільки через жалість, страждання людина зостається людиною, а не камнем з викарбованими на ньому письменами законів людських.

Сорадуйся и сострадай.

Только через жалость, страдания человек остается человеком, а не камнем с выгравированными на нем письменами законов человеческих.

Телеграфный столб — отредактированное дерево⁵⁵⁵.

Знакомьтесь — вот мое прямое, как палка, начальство.

— ... И этот вот человек!..

— Я не человек. Я инженер.

Он был сутуловат и смотрел всегда в землю. Говорили, что еще мальчиком он нашел двугривенный. Это, казалось бы, незначительное событие испортило его на всю жизнь.

Проф<ессор>:

— Нет, это, знаете ли... совершенно не-е... не-е...

— Не годится.

— Да. Молодец. Как же это вы догадались?

Обязательно в картине должны быть археологи и раскопки.

Вспомнить и расписать подробно эту уникальную Кам'яну могилу* и ночь разговоров, и как доисторический учитель ловил мне ночью раков таким доисторическим способом.

* Каменная могила — массив песчаника в Запорожской области.

Подробно описать. Сравнить, как мой дед-кудесник ловил рыбу.
Археологи нужны как носители призмы времени.

23-VIII

Журнал «Нешнл парент-тічер» — про систему виховання в США — «Все, чого потребує країна — це люди, які будуть вбивати інших для того, аби вижити самим».

Капіталісти володіють школами і університетами на правах приватної власності, подібно до того, як володіють вони банками, валютою, пресою.

Готування до війни, до нищення нас і китайців, штучно створений психоз небезпеки і т. і.

— Пригадати всю «Прощай, Америку» і статті в «Новом времени».

Епізоди в самолёті.

23-VIII

Журнал «Нэшнл парент-тичер» — о системе воспитания в США — «Все, в чем нуждается страна — это люди, которые будут убивать других для того, чтобы выжить самим».

Капиталисты владеют школами и университетами на правах частной собственности, подобно тому, как они владеют банками, валютой, прессой.

Приготовления к войне, к уничтожению нас и китайцев, искусственно созданный психоз нагнетения опасности и т. д.

— Вспомнить всю «Прощай, Америка» и статьи в «Новом времени».

Эпизоды в самолете.

24-VIII

Годинна бесіда з т. Кузнецом Я. М.⁵⁵⁶

Про два варіанти:

1) <Самоточний?> (принятый урядом)

2) Механічний (идеи)

3) Другий дешевший на п'ять мільярдів.

Без Молочанського водосховища.

У когось у вересні забігають «мальчики кровавые в глазах».

Образ Кузнеца <іноземний?>

Говорив йому про сибірські ріки, про <1 сл. нрзб.>, <Вінницю?> і т. д.

Все розуміє. Правда, треба тему трактувати у всесвітньому масштабі.

Пристрасті великі.

Пригадав йому Лисенка-Цицин.

24-VIII

Часовая беседа с т. Кузнецом Я. М.

О двух вариантах:

1) <Самоточный?> (принятый правительством)

2) Механический (идеи)

3) Второй дешевле на пять миллиардов.

Без Молочанского водохранилища.

У кого-то в сентябре забегают «мальчики кровавые в глазах».

Образ Кузнеца <иностранный?>

Говорил ему о сибирских реках, о <1 сл. нрзб.>, <Виннице?> и т. д.
Все понимает. Правда, надо тему трактовать во всемирном масштабе.
Воодушевление огромное.
Напомнил ему Лысенко-Цицин.

24-VIII

Нічого не доказувати. Мистецький твір сам по собі вже доказ. Треба показувати, як писав Гоголь, товар лицем, се б то, живих людей в їх достоїнствах і недоліках, аби виповнити таким чином повну картину життя.

Концепція для художніх узагальнень прекрасна. Тут є де погуляти фантазії в рамках правди.

Можна взяти і не Молочанськ, а якесь інше село чи місто, якщо таке окажется.

Деякі герої повісті, мешканці приреченого міста, працюють на будівництві каналу, як інженери, екскаваторщики, екскаваторщиці.

Епізод прощання з містом чи селом, як у Орлюка з хатою. Можна написати його не обов'язково від першого лица.

Г* треба ще неодмінно, аби в картині був повний спокій. Весь народ мусить нести в собі сей спокій і абсолютну певність в тому, що так я, ми хочем, так уже і буде на землі. Що вже ні Західна Європа, ні Америка, як вони не намагались, не вернуть старих своїх часів. Вже ми володарі світу, а не вони.

Війну готують приречені. Ну що ж, поб'єм їх і в війні.

24-VIII

Ничего не доказывать. Художественное произведение само по себе уже доказательство. Надо показывать, как писал Гоголь, товар лицом, то есть, живых людей в их достоинствах и недостатках, чтобы изобразить таким образом полную картину жизни.

Концепция для художественных обобщений прекрасная. Здесь есть где разгуляться фантазии в рамках правды.

Можно взять и не Молочанск, а любое другое село или город, если такой найдется.

Некие герои повести, жители обреченного города, работают на строительстве канала как инженеры, экскаваторщики, экскаваторщицы.

Эпизод прощания с городом или селом, как у Орлюка с хатой. Можно писать его не обязательно от первого лица.

И надо еще непременно, чтобы в картине был полный покой. Весь народ должен нести в себе этот покой и абсолютную уверенность в том, что так я, мы хотим, так уже и будет на земле. Что уже ни Западная Европа, ни Америка, как <бы> они ни старались, не вернут своих старых времен. Уже мы властители мира, а не они.

Войну готовят обреченные. Ну что же, побьем их и в войне.

1) Что о нас говорят? Не доверяйте мужику. В нем до сих пор еще сидит собственник и т. д.

А кто больше отдал державе?

Мы или наши злопыхатели?

Обобщить: войну, кампании, давай-давай. Кровь, пот, хлеб, молоко, мясо, одежду, деньги.

Спим на голой доске.

* Отсюда и до конца абзаца фраза отчеркнута по левому полю волнистой чертой.

2) Моя республика. Мой мир. Мое будущее! Но почему и до каких пор я буду думать по шпаргалке, говорить по писаному. Любить только ударника. Стремиться только к поголовью. Радоваться только перевыполнению. Жить только зажиточной, счастливой жизнью.

Где мое счастье? Кто возвеличил меня в страдании? И т. д. Не покладал я рук полнотью.

12-XI Неділя

Ніколи, скільки живу, не почував такого болю в серці, ніколи не боліла так душа, не страждав кожний нерв як сьогодні. Плачу, не помічаючи сліз. Що зі мною? Що се за день? Віщує він мені смерть, чи якийсь велике нещастя? Тільки звідки мені його ждати? І чи може бути для мене ще велике нещастя? Хіба недоля моя не велика, не безмірні мої скорботи? Старий я став. Немає сил. Один. Забутий і опльований на батьківщині. Недужий. Господи, як болить серце.

Оглядаюсь, — як я постарів. Не встиг роздивитись, неначе, і вже півстоліття майнуло в далечинь, як один день. Як я жалію, що не встиг написати найголовнішого. Все було ніколи неначе. І як тепер братись за перо? Що знаю я? Молодь від мене далеко. Почати писать про старих людей, про старі часи.

12-XI Воскресенье

Никогда, сколько живу, не чувствовал такой боли в сердце, никогда не болела так душа, не страдал каждый нерв как сегодня. Плачу, не замечая слез. Что со мной? Что это за день? Предвещает он мне смерть, или какое-то большое несчастье? Только откуда мне его ждать? И может ли быть для меня еще большое несчастье? Разве недоля моя не велика, не безмерны ли мои скорби? Стар я стал. Нет сил. Один. Забытый и оплеванный на родине. Больной. Господи, как болит сердце.

Оглядываюсь, — как я постарел. Не успел разглядеться как будто, и уже полвека мелькнуло вдаль, как один день. Как я жалею, что не успел написать самого главного. Как будто всё время было некогда. И как теперь братья за перо? Что знаю я? Молодежь от меня далеко. Начать писать о старых людях, о старых временах.

— Зачем ты написал то-то и то-то. Ведь этого еще нет.

— Это научная фантастика.

Великие стройки — это кульминационные вышки нашего хозяйства.

Надо написать пять рассказов. От мечты Ленина к гигантскому настоящему-будущему.

Народы нашей страны прошли уже гигантский путь.

Полезачитные зоны — леса коммунизма.

Новый пейзаж коммунизма — это красота будущего, и в этой красоте красота наших душ, нас как авторов и творцов будущего, новых людей на земле.

В 1940 году Д. работал в области документального кино, создал публицистический фильм «Освобождение», а в годы Отечественной войны образные патриотические произведения кинопублицистики: «Битва за нашу советскую Украину» (1943), «Победа на

Правобережной Украине» (1945) и ряд военных рассказов: «Отступник», «Ночь перед боем», «Мать», «Воля к жизни» и др.

Черты эпического стиля определялись уже в первом большом его произведении — «Звенигоре», кинопоэме о ...

10-III-52

Все устремлено в завтра.

Эта устремленность в недалекое будущее составляет душу нашего времени.

Это молодость, реальность, оптимизм.

Это не мечты о далеком счастье. Мы уже приблизились к счастью вплотную. Сделано так много, что кажется от смерти Ленина до наших дней прошли столетия, так много вместились великих событий за двадцать восемь лет.

Продление жизни.

12-IV-52

Сценарий «Открытие Антарктиды» я писал не для Гребнера⁵⁵⁷ и не для Большакова. Я писал его для молодых начинающих сценаристов.

Для них я трудился около восьми месяцев, не жалея сил. Мне хотелось создать образцовый сценарий, в котором идея, человеческие образы и вся обстановка пребывали бы в единстве формы и содержания. Чтобы все решительно в нем, будучи легко читаемым, драматичным, устремленным, было полно движения, то есть было всегда кинематографичным.

Они старались изо всех сил. Улыбались, смеялись. Или наоборот, хмурились. Читали патетические монологи. Старались говорить красиво и многозначительно. Они очень волновались, боясь, достаточно ли они импонируют ему, так ли как надо, не забыли ли чего. Они были смешны и жалки в своей всей этой игре.

А он сидел перед ними, слушал и ничего не понимал. Он был предельно потрясен самим фактом встречи, самым простым общением с ними, простым непосредственным созерцанием их. Он воспринимал их как самое счастливое и радостное чудо. И он удивлялся, как они не понимают, что факт их бытия — уже чудо. А их ухищрения украсить что-то наивны и никому не нужны. Поэтому весь вечер он терпел их усилия. Их глупое поведение дало ему основание даже наградить их. Они были артисты, он Хикмет⁵⁵⁸.

1-V-52

Заместитель дурака

Драма

1) После назначения на пост проходит в кабинет. Представляется ему первый заместитель.

— Что это такое?

— Графин.

— Какой? и т.д. (Всю сцену с Д-м).

* Зачеркнуто: Комедия.

2) Секретарше: «Если будут ко мне проситься на прием или звонить лица, именующие себя моими товарищами или родственниками, не пускайте. У меня нет родственников и товарищей».

3) Ездит из министерства на квартиру в час ночи или днем обязательно в машине. Расстояние два квартала.

— Почему вы ездите в машине? Почему бы вам не пройтись по прекрасной улице? Тем более, это так близко.

— Не хочу. Вот так. Знаете ли, пойдешь, а на улице будут к тебе приставать с разными просьбами.

5-V-52

На всей картине должна пламенеть печать величия истории. Но не в обезличенном месиве тысячных мятущихся толп, а в индивидуализированных образах, в поступках, мыслях, высоте намерений. Чем измеряется человек? Высотой намерений и целей, а не высотой небоскребов.

Все должно быть в непрерывном движении с мужественным ритмом — от бурного до торжественно-медленного.

Все времена дня и года. Восходы и заходы.

Засуха

Почти ежегодно засуха поражает Турцию, Египет, Сирию, Иран, Южную Африку.

«Опаленная земля»

М. Венин

Очерк «Вокруг света» 1951 г. № 2.

Уничтожение лесов в Америке, лесные пожары, хищнические порубки.

В лес приходит промышленник.

Дым застилает Америку.

Вырубил — ушел...

Горькие плоды капиталистической системы.

Две системы — два мира.

«По древнему руслу Узбоя»

А. С. Кесь

Вокруг света 1951 г. № 3

Исследования Узбоя.

Прошлое Узбоя.

Вторая жизнь Узбоя.

Ученые на тропе <канала?>.

«Днепровская вода — степям Украины»
П. С. Погребняк

На равнинах древней Тавриды.

Свидетельство Геродота.

На борьбу с кочующими песками.

Каховское море.

<1 сл. нрзб.> украинская степь начинает вторую жизнь!

«Вокруг света». 1951. № 1

Использовать обязательно.

Вторая жизнь.

Приезд на Каховку делегатов Америки, Индии, Китая.

1) Действующие лица могут общаться при помощи радиоаппаратов. Таким образом, можно обнять несколько точек: Каховка — Терпение или Запорожье — Керчь.

2) Поездка на автомашине по автомагистрали Москва—Симферополь.

3) Или на самолете.

4) Над пустынями нашего юго-востока и может быть и других стран.

Преобразование природы в Китае.

Собрать номера журнала, книги*.

Природа Индии в оковах.

Африка.

«Убывающее плодородие» в Америке.

Растленная земля в Америке.

«Человечество погибнет от пустыни рано или поздно. Ей суждено покрыть мертвым саваном весь земной шар. Земля станет царством засухи. Таково ее роковое предопределение. И главный фактор в образовании пустыни — человек». (Буржуазная наука.)

17-VIII

Проблема часу

Розробити найрізноманітніші способи рішення часу на екрані. Треба так розташуватися в картині, щоб почуватися цілком вільно в часах минулих років за дві тисячі; сучасники.

Те ж саме і в просторах.

17-VIII

Проблема времени

Разработать самые разнообразные способы решения времени на экране. Надо так расположиться в картине, чтобы чувствовать себя вполне свободно в прошлом, тысячи за две лет; современники.

То же самое и в пространствах.

* Написано карандашом: Собрать... книги.

Китай*
Встречи творческие

Полетели в Китай. Или прибыла делегация китайских рабочих и крестьян на Каховку. Глубоко интимный разговор украинских, русских и китайских** тружеников земли.
Труженики земли.

В степи на постройке канала.

Разговоры. Что делает Китай. О лесах, о фруктовых деревьях.

Это новые хозяева земли.

Китайцы летят над Украиной, видят ее***

«Не покладав я рук...»

Может быть Фивчук или Кравчина китайским друзьям скажет: «Мы тоже. Все понятно».

18-VIII-поїзд

А найголовніше з головного****:

Синтезувати нову комуністичну психологію*****. Виразно зобразити всі можливості і прояви в роботі, в спілкуванні, в етиці та естетиці.

Мусять радитися в картині люде нової нашої безпрецедентної доби — комунізму.

Фільм про великих маленьких людей, що творять нову еру на землі, еру комунізму.

Надзвичайно інтересними і кінематографічно виразними можуть бути переходи або вірніше виходи з напливів на співаючих і на будівництво.

Взагалі, потрібно знайти творчо виправдані можливості гострих, несподіваних і абсолютно виразних монтажних переходів у просторі, а особливо в часі.

Потрібно добитись вільного і сміливого оперування часом, навіть епохами*****

18-VIII-поезд

А главнейшее из главного:

Синтезировать новую коммунистическую психологию. Отчетливо изобразить все возможности и проявления в работе, в общении, в этике и эстетике.

Должны советовать в картине люди новой нашей беспрецедентной поры — коммунизма.

Фильм о великих маленьких людях, что творят новую эру на земле — эру коммунизма.

Чрезвычайно интересными и кинематографически выразительными могут быть переходы или, вернее, выходы из наплывов на поющих и на строительство.

Вообще, нужно найти творчески оправданные возможности острых, неожиданных и абсолютно выразительных монтажных переходов в пространстве, а особенно во времени.

Нужно добиться свободного и смелого оперирования временем, даже эпохами.

18-VIII

У вагоні

Народ народу подарував ріку

Тема для блискучого оповідання або сценарія.

* Написано карандашом: Китай.

** Зачеркнуто: рабочих.

*** Обведено рамкой: китайцы ... ее.

**** Отмечено на полях тремя чертами и тремя восклицательными знаками с двух сторон: А... головного.

***** Отмечено на полях чертой и восклицательным знаком: синтезувати... виразно.

***** Отмечено на полях чертой и восклицательным знаком: надзвичайно... епохами.

Золоті ворота

Золоті ворота в комунізм
Юнацтво мріє збудувати їх серед степу, і щоб через них текли води Дніпра по степах України.

18-VIII в вагоні

Народ народу подарил реку
Тема для блестящего рассказа или сценария.

Золотые ворота

Золотые ворота в коммунизм
Юношество мечтает построить их среди степи, и чтобы через них текли воды Днепра по степям Украины.

18-VIII в поїзді

В картині скрізь, де можна, мусять бути діти шкільного та дошкільного віку.
Літо — отже рибна ловля, ігри тощо.

І немовлята.

Персонаж один — великий любитель посміятись. Він сміється часто з одного лише йому відомого приводу. Його <1 сл. нрзб.> не звертають уваги. Звикли. Сміється від здоров'я та гарної вдачі. Взагалі розумний. Діти продають сливи, кавуни, виноград скрізь на дорогах.

18-VIII в поезде

В картине везде, где можно, должны быть дети школьного и дошкольного возраста.
Лето — значит рыбная ловля, игры и т. п.

И младенцы.

Персонаж один — большой любитель посмеяться. Он смеется часто по одному только ему известному поводу. Его <1 сл. нрзб.> не обращают внимания. Привыкли. Смеется от здоровья и хорошего нрава. Вообще умный. Дети продают сливы, арбузы, виноград везде на дорогах.

18-VIII

Футбол

Написати оповідання про футбол. Як був я на футболі в 1938 році, що я там бачив, що чув і що говорив. Внести в «Футбол» вставки — оповідання про Ск.

І закінчити оповідання складним ходом думок, що виникли тоді в мене. От чого я до цього часу ненавиджу отсю дурну і темну гру.

18-VIII

Футбол

Написать рассказ о футболе. Как я был на футболе в 1938 году, что я там видел, что слышал и что говорил. Внести в «Футбол» вставки — рассказ о Ск.

И закончить рассказ сложным ходом мыслей, возникших тогда у меня. Вот почему я до сих пор ненавижу эту глупую и темную игру.

Народження теми

Оповідання про те⁵⁵⁹, як робив я, захоплений недосконалістю й паскудством видимого порядку речей, як робив я доповідь в П<оліт> Б<юро> про реконструкцію життя і природи. Як мене слухали К<осиор> і Л<юбченко>. Які подавали репліки і що з того вийшло.

Вирішив: зроблю фільм про Мичурина — ось приклад для вас, люде!

Рождение темы

Рассказ о том, как делал я, будучи в отчаянии от несовершенства и паскудства зримого порядка вещей, как я делал доклад в П<олит> Б<юро> о реконструкции жизни и природы. Как меня слушали К<осиор> и Л<юбченко>. Какие подавали реплики, и что из этого вышло.

Решил: сделаю фильм о Мичурине — вот пример для вас, люди!

Август 1952 г.

1) Группа геологов и наш герой в самолете. Летят на всемирный геологический съезд в Бангалор. Сцена в самолете над пустынями Африки и Азии. Сцена большая и сложнейшая. Здесь проплывают перед геологами материка и эры.

Возможны споры с буржуазными геологами, летящими в этом же самолете или с капиталистами.

(Подобно сцене в самолете с <Бруксом?>⁵⁶⁰.

2) Выступление геологов на конгрессе:

а) Против капиталистов. Теория убывающего плодородия.

О том, что делается у нас, что думает Сталин.

«Я допускаю, что не всякий из вас признает меня геологом. Я не изучаю геологию. Я ее, так сказать, делаю, переделываю. И это составляет такой же страстный смысл моей жизни, как будто бы я Дарвин в науке или Илья Муромец в эпосе.

Мне 24 года.

Я перегорел... Я передвинул 2 000 000 кубических метров земли. И это я сделал красиво и легко. Перегородил Дон и Днепр. Вот какую силу дала мне партия Ленина, Сталина, извините за агитацию. Я хочу сказать: как много может человек сегодня. Как он могуч. Как много мы знаем. Словно нам по 500 лет, мы продолжили свою жизнь! Разве мы этим самым уже не продолжили свою жизнь!»

Индус:

— Мы живем, как тени.

О том, что может быть в Индии, в Китае. О том, что может прогрессивная Азия предъявить консервативной Европе, попавшей под власть Америки.

Вернигора:

— А я в степи с бригадою...

А я с бригадою реку создал в степи...

«Серед степу широкого на Україні милій»*

Канал в 500 километров.

И в награду за это шагающий мой экскаватор получил мое имя — «Вернигора».

— Ваш труд не имеет отношения к науке. Ваш труд похвален, но он имеет такое отношение к науке, как вы, простите, к конгрессу.

— Да, я все понял, мне среди вас не место.

— Не совсем** То, что я делаю в степях Украины и Крыма, конечно, имеет больше отношения к гуманитарным сферам: поэзии, эпоса, гуманизма и даже философии нашего века.

Но что без меня сегодня ваш Всемирный геологический конгресс. Конгресс грабителей и растлителей земли и их ученых слуг — авторов теории убывающего плодородия.

* Цитата из «Заповіта».

** Зачеркнуто: Правда. Мой.

— Молчи, отец. Ты прекрасно знаешь как устремлена в будущее, в завтра вся наша жизнь.

— Да, это дух времени.

— Конечно. Смешно же, право, в этой неопровержимой расстановке сил нашей героической драмы тебе** становится в позу антипода (драматургического).

Вперед. Если не вперед, так куда? На месте. Но это тоже назад. Да и не это сейчас вопрос. Это все уже не проблема, все решено.

— Ты думаешь?

— Да. Так же как усложненная, сложная личность уже не проблема. Мы идем к гармонической личности.

Трубейко недотепный. Він ніколи не міг захистити як слід свою думку, губився, говорив дурниці — одне слово, справляв невігідне враження.

«Знаходився» він щось через три-чотири години***

Золоті ворота

Се було звичайно дома. Тоді диспут продовжувався, відбувався ще раз. Ворогом була його дружина чи... Він вкладав їй в уста переконливі гострі аргументи проти себе значно гостріші, ніж ті, з-за яких він потерпів фіаско, але за те і відповідав же він їй! Через годину од її не оставалося цілої кісточки. І тільки тоді він заспокоювався. До його верталась творча сила. Жінка се знала і терпіла.

Золотые ворота

Это было обычно дома. Тогда диспут продолжался, проходил еще раз. Врагом была его жена или... Он вкладывал ей в уста убедительные острые аргументы против себя значительно более острые, чем те, из-за которых он потерпел фиаско, но за то и отвечал же он ей! Через час от нее не оставалось целой косточки. И только тогда он успокаивался. К нему возвращалась творческая сила. Жена это знала и терпела.

Наконец, я оглянулся на свой путь.

Первые 11 лет — 8 сценариев, 8 картин.

Вторые 14 лет — 8 сц<енариев>, 1 кар<тина> и 2 док<ументальных фильма>.

14) Что произошло со мной после «Мичурина»?

Когда мне заявил министр в своем кабинете, что ... Я заплакал. Министр захохотал.

История Каховки.

Зарплата. Болезнь. Зарботки.

Сколь это выгодно для производства.

* Зачеркнуто: занимать тебе место, играть.

** Зачеркнуто: (роль).

*** Трубейко ненаходчив. Он никогда не мог защитить как следует свою мысль, терялся, говорил глупости — одним словом, производил невыгодное впечатление.

«Находился» он где-то через три-четыре часа.

15) Мог бы я обучать молодых людей режиссуре в ГИКе?

Да. Клянусь, я мог бы.

Меня не пустили в ГИК.

«Он болен». «Он не хочет».

«Он не любит учить».

16) Что делает в министерстве Маневич?⁵⁶¹ Как может развиваться кинематография? Ее кадры? Ведь все подставное, все обман. Если ею здесь заведует гоголевский Янкель⁵⁶².

Поколениям, которые будут жить после нас, особенно молодежи, первые великие стройки коммунизма, начатые современниками Великого Сталина, будут представляться невольным чем-то вроде всенародного героического действия, где люди от мала до велика сплошь были объаты страстью и пафосом созидания.

Подобно тому, как в предшествующую героическую эпоху Великой Отечественной войны.

Тщетно замаливали трудом на великой стройке коммунизма совершенные свои грехи. В действительности это не так, подобно тому, как искупали они их.

Это будет лишь казаться так, на войне в передовых ротах, потому что от нашей жизни, от жизни нашего поколения современников Сталина, останется так много прекрасного, что оно на долгие столетия освятит ... и т. п.

В действительности же среди ... было немало людей, руководствовавшихся в своей деятельности только личными интересами настоящего.

Одним хотелось найти жениха, другим заработать себе стаж строителя, третьим устроить судьбу детей своих, но, в конце концов, и эти люди оказывались порой исключительно полезными в общем гигантском деле.

«В и М»⁵⁶³ — с. 406.

— Хотите писать о будущем? Приезжайте к нам на стройку и расскажите людям о том, что будет через... лет.

Когда кончился этот удивительный рассказ о том, какой будет степь через 15 лет, молодой парень вздохнул и, глядя вдаль, спросил:

— А каков стану я в то время?

2-II-53

До якоїсь міри, те, що діється зараз на Крещатику, не менш драматично, ніж тоді, сорок першого року. Там пускали в повітря старе, звичайне дешеве старе. Тут ставлять на довгі століття нове, незвичайне, дороге, різко відсутністю смаку, божевільною претенціозністю і кричущою відсутністю смаку. Там була надія, що дурноголових німців поженемо геть, і почнеться відтворення, була, отже, надія на прекрасне. Тут надії вже нема, кричуща відсутність смаку вже стала реальністю. Всі плюються, потім перестануть. Звикнуть. Бо Крещатик обійти людям не можна.

2-II-53

До некоторой степени, то, что творится сейчас на Крещатике, не менее драматично, чем тогда, в сорок первом году. Там пускали на воздух старое, обычное дешевое старое. Здесь ставят на долгие века новое,

* Зачеркнуто: все это.

необычное, дорогое, поражающее отсутствием вкуса, сумасшедшей претенциозностью и вопиющим отсутствием вкуса. Там была надежда, что дурноголовых немцев погоним прочь, и начнется воссоздание, была, итак, надежда на прекрасное. Здесь надежды уже нет, вопиющая безвкусица уже стала реальностью. Все плюются, потом перестанут. Привыкнут. Ибо Крещатик обойти людям нельзя.

Молодому космополиту не понравилось в Каховке.

— Не нравится мне Каховка.

— Да. Не нравится! Ай-ай-ай! А скажите мне, вы ей понравились?

— Кому?

— Каховке. Чем вы порадовали ее, чем вдохновили? Какими идеями, какими планами вы взволновали сердца каховских строителей коммунизма? А что вы знаете о ней? Какие предложения внесли на предмет исправления несовершенства видимого порядка вещей?

— Да я просто ...

— Вы нахлебник и ничтожество. Каховка даже не заметила вашего пребывания в ней. Вы как муха в столовой. Ему не нравится Каховка! Скучно, не эффектно, не, не ... Вы слепое ничтожество, слепое, неспособное видеть, без любви к людям, без радости творчества, без способности восторгаться. Вы молоды, а душа у вас стара. Старая, отрицающая душонка, с таким, видите ли, саркастическим скудоумием. Я видеть вас не хочу. Идите.

Автор этой книги чрезвычайно счастлив, что дожил до того времени, когда из литературы выпали такие слова как: подлец, негодяй, подонок и пр. Что расчистилась духовная атмосфера, и уже можно в рамках реализма не пользоваться этими терминами, обозначающими крайние степени негативного во всех оттенках. Остались они, да и то не зримо, а скорее читаются между строк, в произведениях, посвященных американским империалистам, или при описании Чан Кайши, или Ватикана.

Ленин

«Куда не кинь — на каждом шагу встречаешь задачи, которые человечество вполне в состоянии разрешить немедленно.

Мешает капитализм. Он накопил груды богатства и сделал людей рабами этого богатства. Он разрешил сложнейшие вопросы техники — и застопорил проведение в жизнь технических улучшений из-за нищеты и темноты миллионов населения, из-за тупой скаредности горстки миллионеров»⁵⁶⁴.

— Ты скажи мне, реки-то вспять потекут?

— И реки потекут, куда прикажем (солдатский разговор).

— А смысл какой? Почему надо делать все обязательно наперекор?

И есть ли в этом мудрость?

Рассмотреть мир в аспекте международном

1. Проповедники мальтузианства. Апологеты чумы, атомной бомбы, биологических ядов.

* Одно слово зачеркнуто.

2. Катастрофическое мировоззрение растлителей Земли.

3. Варвары, устремляющиеся сегодня к мировой войне. Знают всю роковую силу своего страшного замысла. Но они готовы на все, даже на уничтожение человечества, потому что ничего не видят для себя в будущем.

Будущее человечества — не их будущее.

Вот что такое великая стройка коммунизма.

1) Персонаж женский — взвизгивающий.

2) Персонаж мужской — проспавший всю пьесу.

3) Кашляющий персонаж — прокашлял все, взмахивая рукой.

— Подхалимаж — это своего рода наркотик. Он нужен, иначе бы его не было.

— Кому он нужен?

— В первую очередь всем лицам, занимающим не свои посты. А так как...

— Понимаю.

— Так кто ж виновен?

— Покараний.*

Старий академік про свою дружину**:

— А! Вы знаете, она у меня очень странная женщина.

Неважливо

«Всяко

Несогласно

Мненьє

Есть

Государственно

Преступленьє».

15-VI-53

Побег из плена

Втікати з полону доводилось всякими способами. Часом було дуже важко та ризиковано. Доводилось застосовувати маскіровку, переодягання та прикидатись не тим, хто ти є, наприклад генералом. Се було дуже нелегко. Помітив я, трудніше за все і майже не можливо прикидатись інтелігентним. Вже як її отої інтелігентності нема в тобі, то краще й не берись.

Їхав генерал-інспектор на фронт у машині. По дорозі спинивсь у житі по большому делу. Ну от, упоравшись з генералом, одяг я його одєжу, каску, сідаю у машину. Везуть. Я був мало прикинувся розгніваним — тоді напевно ніхто з німецьких офіцерів не посміє зі мною заговорити. Так і вийшло. Проскочив я таким чином аж до наших окопів і тут мене взяли обратно в плін свої. Ну взяли мене. Тепер спрашується: як мені доказать що я не німецький генерал, а свій простой солдат? Я вже і так, і так прикидаюсь — не вірять.

* — Так кто же виноват?

— Наказанный.

** Старый академик о своей жене.

Чому те то, да чому, да друге? Да чому ти не застрелився? Я кажу, як же мені стрілятися, кажу тільки. І потом, я же не інтелігентна людина як же мені стрілятися?

— Врешь, ти німецький генерал.

Бежать из плена приходилось всякими способами. Иногда было очень тяжело и рискованно. Приходилось применять маскировку, переодевание и прикидываться не тем, кто ты есть, например генералом. Это было очень нелегко. Заметил я, тяжелее всего и почти невозможно прикидываться интеллигентным. Уж как ее, этой интеллигентности, нет в тебе, то лучше и не берись.

Ехал генерал-инспектор на фронт в машине. По дороге остановился в пшенице по большому делу. Ну вот, справившись с генералом, надел я его одежду, каску, сажусь в машину. Везут. Я притворился немного разгневанным — тогда наверняка никто из немецких офицеров не посмеет со мной заговорить. Так и вышло. Проскочил я таким образом прямо до наших окопов, и тут меня взяли обратно в плен свои. Ну, взяли меня. Теперь спрашивается: как мне доказать, что я не немецкий генерал, а свой простой солдат? Я уже и так и так прикидываюсь — не верят.

Почему вот это, да почему да другое? Да почему ты не застрелился? Я говорю, как же мне стреляться, говорю только. И потом, я же не интеллигентный человек, как же мне стреляться?

— Врешь, ты немецкий генерал.

«Непомерное самолюбие художников — это их богатство»⁵⁶⁵.

Ненависть — их добродетель.

Научные разногласия, литературные споры — их верования, порождающие талант.

Если они злословят друг о друге, то очень скоро истинное чувство их снова объединит. Мы разучились злословить откровенно друг другу в глаза. Мы стали высокомерны, ленивы и неискренни. Почему же нашим картинам не быть однообразными.

Если первое их побуждение — зависть, то зависть — это доказательство страсти к искусству. Но вскоре они услышат правдивый и сильный свой внутренний голос.

Бальзак, (стр. 200).

Письменник А. так боявся написати невдалу книгу, що так за все життя і не написав нічого. І якось склалось так, що відсутності його літературної продукції ніхто не помічав. Він, так би мовити, заміняв продукцію своєю персоною.

В книжках інших письменників він розбирався досконально. Він знав всі із'яни, ухили, збочення за тридцять п'ять років. Був членом редколегії різних журналів, газет, альманахів. У нього виробився свій стиль, свій навіть снобізм, свої дотепи.

Часом він піднімався до філософських узагальнень, вроді:

— Да. По сути, ведь многих книг писать было абсолютно незачем. Ведь большинство это книжная руда, а не книжный металл... Да, да...

Писатель А. так боялся написать неудачную книгу, что так за всю жизнь и не написал ничего. И как-то сложилось так, что отсутствия его литературной продукции никто не замечал. Он, так сказать, заменял продукцию своей персоной.

В книгах других писателей он разбирался досконально. Он знал все изъяны, отклонения, извращения за тридцать пять лет. Был членом редколлегии различных журналов, газет, альманахов. У него выработался свой стиль, свой даже снобизм, свои остроты.

Иногда он поднимался до философских обобщений, вроде:

— Да. По сути, ведь многих книг писать было абсолютно незачем. Ведь большинство это книжная руда, а не книжный металл... Да, да...

— Я такой! Неначе б роздвоївсь, розтроївсь, роздесятирився би на часті і щоб книжка... розірвавсь би на часті аби кожна з них жила і діяла і щось пізнавала і щоб все був я. Сторукий!

Не вірю, що лихо прикрашає духовно людину. Притупляє, пригноблює. Людина живе для щастя.

— Не треба мені твого щастя. Дай мені хліба кусок. Обійдусь і без щастя. Хліба кусок мені дай.

— Я такой! Как будто бы раздвоился, растроился, раздесятирился бы на части, и чтобы книга... разорвался бы на части, чтобы каждая из них жила и действовала, и что-то познавала, и чтобы все был я. Сторукий!

Не верю, что беда украшает духовно человека. Притупляет, принижает. Человек живет для счастья.

— Не надо мне твоего счастья. Дай мне хлеба кусок. Обойдусь и без счастья. Хлеба кусок мне дай.

Перемінився клімат

— Що нового. Давно не був.

— Багато нового. Не перекажеш. Як перетворення природи?

— Іде на повний ход. І вже ось на моїх очах перемінився клімат.

— В який бік?

— Зима стала довша і дуже холодна*. А в деяких хатах почалося полне обледененіє. Живем зимою вже як ескімоси. Топить нічим. Проблема? Кажуть не проблема. Жвавіші будемо.

Отак і живемо в холодному ентузіазмі. Не теплий наш світ. А жаль.

Сменился климат

— Что нового. Давно не был.

— Много нового. Не перескажешь. Как преобразование природы?

— Идет полным ходом. И вот уже на моих глазах сменился климат.

— В какую сторону?

— Зима стала длиннее и гораздо холоднее. А в некоторых домах началось полное обледенение. Живем зимой уже как эскимосы. Топить нечем. Проблема? Говорят не проблема. Живее будем.

Вот так и живем на холодном энтузиазме. Не теплый наш мир. А жаль.

— Кто это все выдумывает? Все эти статьи?

Чье это творчество?

Кто получает за это награды вместо презрения?

Какие старые девы, какие чистоплюи, садисты?

Кто обучил их этому бездушию?

Очковтиратели, лжецы!.. Ведь за всеми вашими делами — а вдруг это правда? — лежит глубокое равнодушие к нам, лежит сатанинский замысел ослабить нас, поселить в нас в тоску, неверие, уныние.

Обеднить нашу Русскую Землю ...

Война... Эта война... Русский народ... О, русский народ!..

Добра хочю Руси и чести.

* Далее одно слово зачеркнуто.

Продумати заново «Царя».

Тема фільма совершенно ясно: народы не хотят войны.

Представим себе: Товченик и Паляничка работают вместе в одном колхозе. Они соседи. У них застарелая ссора 35-летней давности.

Это их расхождение линии жизни началось в эпоху первой войны, где Товченик рядовой, а Паляничка фельдфебель, его палач и шкура.

Может быть, и весь фильм — это воспоминания, прерываемые на протяжении всей картины несколько раз. Возможно, действие происходит на строительстве водохранилища. Возможно, в колхозе.

Убийницька рефлексологія

1) Як треба стояти в строю, щоб не ікати? Щоб не викликати у солдат масового умовного рефлексу ікання?

2) Як колотить чучело?

3) Як ненавидіти ціль?

4) Як повертатись праворуч, ліворуч, кругом? Щоб не завертїтись дзигіою?

5) Ложи-ись! (у калюжу)

Навчав нас премудрості фельдфебель Паляничка. От тобі й Паляничка. Отаке ніжне слово і така дурна препаскудна людина царського режиму.

Убийственная рефлексология.

1) Как надо стоять в строю, чтобы не икать? Чтобы не вызвать у солдат массового условного рефлекса икания?

2) Как колотить чучело?

3) Как ненавидеть цель?

4) Как поворачиваться направо, налево, кругом? Чтобы не завертеться волчком?

5) Ложи-ись! (в лужу)

Учил нас премудрости фельдфебель Паляничка. Вот тебе и Паляничка. Такое нежное слово, и такой глупый препаскудный человек царского режима.

— А що се за машина тут блудить чи світом нудить?

Чого вона з німецької сторони виїжджає?

Що вона на думці лихий собі має?

— Товариші мої, друзі бойові!

Сія машина не блудить і не світом нудить.

Се німецький невольник бідний страдалець і герой Жук Опанас з неволі утікає.

— А что это за машина здесь бродит, или места себе не находит?

Почему она с немецкой стороны выезжает?

Что она, лиходейка, удумала?

— Товарищи, мои друзья боевые!

Эта машина не бродит и не места себе не находит.

Это немецкий невольник, бедный страдалец и герой Жук Опанас из неволи удирает.

Тема, идея произведения.

Образное познание действительности.

Общие задачи кинорежиссера как художника кино.
Образное выражение действительности, художническое.

И когда на собственной «Победе» мы поедem в кинокомиссию или на бюро секции драматургов обсуждать, например, пьесу Софронова⁵⁶⁶, пусть никогда не посмеет жена, перед тем как захлопнуть дверцу машины нашептывать с тоской:

— Саша, умоляю: помни, что ты отец двух детей.

5-VII-1953 р.*

Подумав собі, вертаючись з кладовища, де поховали ми Пудовкіна⁵⁶⁷: чого сiяв Б<ольшаков>? Невже йому була приємна смерть старого майстра радянського кіномистецтва? Нехай він, небіжчик, не до самої смерті був на висоті. Хай зрадило його натхнення і нелюдська наполегливість розуму. Але ж людина міряється тим, в чому вона досягла висот, а не тим, де її постигла невинність. Б<ольшаков> не годився Пудовкіну в асистенти. Єдине, що міг Б<ольшаков> — кричати часом на Пудовкіна і прилюдно зневажати його. Похорони були убогі, холодно фальшиві. Ні єдиного теплого кіно-слова. І було сумно і смутно вдвічі. Помер митець з всесвітнім іменем.

І ще подумав я на кладовищі, оглядаючи живих і могили мертвих. Чому нігде ні разу не бачив я бувших керівників? Де вони? Ось уже 35 років минуло — де вони? Чому з керівної посади у нас тільки дві стежки: з кабінета в могилу чи в «места не столь отдаленные». Ніхто, ні одна душа, потрудившись і передавши кермо молодшому і дужчому, не порадувалась спокою після великого труда? Який закон керує нами — передовим суспільством? І чи немає тут чогось жахливого і глибоко трагедійного? Якісь провини і тяжкі помилки?

5-VII-1953 г.

Подумал тут, возвращаясь с кладбища, где похоронили мы Пудовкина: почему сиял Б<ольшаков>? Неужели ему была приятна смерть старого мастера советского киноискусства? Пусть он, покойник, не до самой смерти был на высоте. Пусть изменило ему вдохновение и нечеловеческое упорство ума. Но ведь человек меряется тем, в чем он достиг высот, а не тем, в чем постигла его неудача. Б<ольшаков> не годился Пудовкіну в ассистенты. Единственное, что мог Б<ольшаков> — кричать иногда на Пудовкіна и прилюдно унижать его. Похороны были убогие, холодно-фальшивые. Ни единого теплого кино-слова. И было печально и грустно вдвойне. Умер художник с мировым именем.

И еще подумал я на кладбище, осматривая живых и могилы мертвых. Почему нигде ни разу не видел я бывших руководителей? Где они? Вот уже 35 лет прошло — где они? Почему с руководящей должности у нас только две дороги: из кабинета в могилу или в «места не столь отдаленные». Никто, ни одна душа, потрудившись и передав руль младшему и более здоровому, не порадовалась покою после великого труда? Какой закон управляет нами — передовым обществом? И нет ли здесь чего-то ужасного и глибоко трагедійного? Какие-то проступки и тяжелые ошибки?

27-IV-54

Тема рассказа

Полежаев Иван Петрович — службист. Старателен, пунктуален — словом, настоящий, честный, глибоко принципиальный аппаратчик-бюрократ. Даже не обычный, а, скорее, бюрократ-патетик. Был глибоко убежден в незыблемости и важности всего,

* Написано карандашом: 1953 г.

что он делал. Был строг с семьей, не знал излишеств. Сочинил громадное количество инструкций, правил распорядка, указаний, постановлений, анкетных листов, необходимых на «данном этапе».

И вот в один прекрасный день его увольняют. Мало того, он узнает, что все, чем он занимался, к чему был «приставлен» двадцать почти лет, было абсолютно никому не нужным, лишним, бессмысленным. Данный этап миновал.

Иван Петрович не был потрясен. Он был пришиблен, уничтожен. Жизнь оказалась пустой, мир пуст. Он был никто, ничто. На волоске от гибели висел почти полгода.

Спасла природа. Она излечила его ничтожной горю. Он понял: зачем он ушел от земли? Ведь ничего и не видел не чувствовал все 20 лет. И только возвратившись к земле, понял, что он человек, что человеческое не угасло в нем.

18-VII-54

Корнелий Зелинский⁵⁶⁸ рассказал мне со слов некоего украинского критика-прихлебателя Крыжановского⁵⁶⁹ о том, что на аудиенции украинских писателей в ЦК по случаю празднования трехсотлетия воссоединения Украины с Россией Ник<ита> Серг<еевич> Хрущев сделал заявление, что проект присоединения Крыма к Украине был разработан и решен еще в 1943 году, но осуществлен, т. е. проведен в жизнь, лишь после смерти Сталина и Берии. Сии два великих мужа отказались проводить в жизнь это решение правительства. Виновником этого отказа, оказывается, был не кто иной, как я. «Какой там Крым? Слава богу, что еще Киев остался у нас!» — сказали, якобы, они Хрущеву. Не знаю, в какой интерпретации рассказывал об этом Н. С. украинским писателям. Думаю, что всякий нормальный, честный советский человек, обладающий элементарным вкусом и юмором, мог об этом говорить, как о дичайшем абсурде и бессовестной лживости, упавшей на головы вершителей судеб нашего великого советского народа. Боже мой, что же это за комедия, что за цинизм! Каким надо обладать цинизмом, моральной неразборчивостью и, увы, недалекостью, чтобы величие свое украшать такими абсурдными разговорами. Нет, не в порядке были мозги, не в порядке была и совесть у великих лукавых грузин! Как же это я пережил все, как они не съели меня...

Три года ходил ко мне в дом генерал Г. Г. Соколов⁵⁷⁰ под видом знакомого. На «ты» перешел и, видно, человек был хороший, сколько он мне говорил всяких страшных вещей о своем ведомстве и своем шефе Берии. И потом один раз вдруг заявил: «Прощайте, я больше к вам не приду». А Юлии Ипполитовне: «Я имел крупную неприятность по службе. Лаврентий Павлович потребовал от меня уничтожающего доклада о Довженко. Я сказал, что совесть не позволяет мне ничего кроме хорошего о нем писать. Тогда он грубо обругал меня». С тех пор я его не видел. Вскоре весной, в марте, неизвестный человек принес в пакете и передал для меня свежую редиску и свежий лук, несомненно, из роскошного парника. Передав, спешно удалился. Ю. И. увидела это и бросилась на лестницу догонять и останавливать принесшего. Тот поднял воротник пальто и скрылся.

Подарок мы выбросили, побоялись отдать на исследование. Теперь для меня все это не представляет никакого сомнения. Удивляюсь только, как они не переехали меня на улице машиной.

Сталин, перед которым я преклонялся, оказывается, боялся меня. Какой ужас...

Я мыслил образами, потому что я художник. И это было творчество радостное, легкое и неистощимое. У меня была крылатая душа и ум, и сердце. Все как-то гармонически сочеталось во мне, и мое творчество радовало людей. Шли годы.

Теперь все чаще и чаще кажется мне, что я уже не тот. Мышление образами постепенно покинуло меня. Из крыльев моих повывернули перья. Я стал мыслить идеями, заданиями, тематическими планами, потому что мне точно документально известно, на какой год запланировано в моих чувствах создание моего «Евгения Онегина», моего «Тараса Бульбы», «Короля Лира» моего.

Множество маленьких серых людей постепенно и методически последовательно убедили меня, что я — ошибающийся. И что главное, на что я способен, — это разные наказуемые ошибки. С большим трудом поддавался я их обработке. Они возненавидели меня. Их власть должна ненавидеть мою художническую власть. По-видимому, в конце концов, я сдался, потому что я думаю теперь идеями. У меня много их. Они верны все и прекрасны, и живут во мне, как в «Известиях» и «Правде». Но образы покинули меня. Отвернулись от меня, дорогие мои, любимые, родные. И я хожу с отяжелевшей от дум головой, и страшно мне и скорбно — ангелы оставили меня.

1) Написать подробно о Брест-Литовском шоссе⁵⁷¹. Как о важном факте моей биографии.

2) О своем непосещении кино. Как творить красоту (моя профессия)*. Я не видел ни одного кинематографа. Почтовые марки⁵⁷². Это бедствие жизни.

3) Отношение. Трагедия моих отношений с укр<аинским> в<ысшим> руков<одством>. Взрывы, уничтожение Братства, <4 сл. нрзб.> Межигорского Спаса. Провинциальное пристрастие к футболу.

Незнание укр<аинского> языка. Факт аморальный. Нигде в мире. Скрипник, Любченко, Косиор> и пр.

4) Обывательское отношение к кино. Интерес культурный возле капеллы бандуристов, оперы, Ив<ана> Франко⁵⁷³. Презрение к п<амятникам> старины, истории.

5) Я не был членом гос<ударственных> орг<анизаций>. Народ меня не выбирал. Народ предпочитал мне более достойных раб<отников> искусств, вроде П. и Ю<ры>, К<авардак>. Я был только на открытиях сессий с приветствиями и клятвами в верности.

6) Бездетность в жизни и в кино. Почему не создал я кадров, с кем я работал? Почему Укр<аиной> не понять? Разве?

7) Война. Смерть отца. Нет.

8) Мои ошибки. Что такое безупречность.

9) Как трудно мне простить моих совр<еменников>. Прав.

Вся история «Укр<аины> в ог<не>».

Я больше сценарист, чем режиссер.**

Почему я <без?> Как Т. и М.

* Зачеркнуто: Я один раз в жизни бы<л>.

** Написано на полях.

Я коммун<ист>. О моем праве сочувствовать. Вся моя жизнь. Я хочу, чтобы братство и дружба, и уважение к достоинству народов распространялось на личности. У меня было много хорошего, хороших людей, особенно среди людей простых.

Я почему так пишу? В преддверии близкого конца своей жизни, в не покидающем меня ошущении.

Я люблю, восторгаясь красотой, и неистово, как ревнивец, <слежу?> проявления ее несовершенств, преклоняюсь перед ее создателями и жалею их. Бескорыстен. Не любящий тайн. Свобода преклонения и подвига. Отношение мое у<краинскому> народу и моя печаль; я принадлежу человечеству.

Как народ певучий, он предпочел мне оперных басов, более ему импонирующих.

Я предельно реактивен. И помню, как удивлялся Б<ажан> моей трудоспособности. Я мечтал о дел<ании> добра. Почему мало добра? Почему писатели мне не написали. Я постарел. По внешнему виду я похож, очевидно, на депутата Верховного Совета. Так адресовались ко мне многие и заочно, но это не верно. Украин<ский> народ в целом, не избирал меня на столь высокий пост.

О моих ошибках и несовершенствах. О постоянном недовольстве «плохими концами». У меня нет имущ<ества>. Нет дачи. Мне ее не могли дать, ибо это не по размаху, не по природе. Мне кажется, я уже им не нужен. Пишу для того, что никто не написал и не напишет. Ничего, кроме рапорта.

Я очень жалею часто, что жизнь свою прожил неправильно. Что мой выбор был ошибочным.

Что мне не фильмы бы делать, не сценарии писать, не с актерами возиться, зачастую случайными, немогущими людьми, а камни бы тесать.

Может быть, не пленкой бы мне заниматься, а камнем. Камни тесать, передвигать кварталы, засыпать пропасти, насаждать сады. Так жаждал я всегда. Прочного, весомого в жизни. Ошибаться бы мне в государственных деньгах или в угле, металлах, в человеческих жизнях, а не в собственных пламенных мыслях.

Почему я так мало создал за двадцать долгих лет. Почему я пошел. Потому, что мне хотелось размножиться на сто частей, и чтобы все они были я. И я двоился, учась на экономиста.

Мне хотелось делать добро людям (вспомнить из «Десны»).

Я ездил 15 лет по самой отв<ратительной> улице и стал мечтателем⁵⁷⁴.

Живопись — Кино. Кино как наиболее современное средство делания добра. Это было давно, 20 лет, но я это помню точно и никогда не забуду, если бы прожил еще сто лет.

Почему же так мало добра я сотворил за эти двадцать лет. Был ли я ленив, нерадив или ветрен. Забыл ли я свою цель, развратился. Нет, не был я ни тот, ни другой и не развратился я.

Служение советскому народу средствами искусства — единственная цель моей жизни.

Я не преувеличу нисколько, если скажу, что в течение двадцати лет вокруг моих произведений и моей личности заострялось больше копий, больше политических бурь и

* Зачеркнуто: работа.

скандалов, чем вокруг всех вместе взятых работников кино, да, пожалуй, не только кино. «Арсенал», «Земля», «Иван», «Щорс», «Украина в огне», «Победа на Пр<авобережной> У<краине>» — тяжело и больно вспоминать.

Академик пришел в номер, где пьянствовали приехавшие на съезд врачи. Диалог. Его приняли за старого коридорного. Вспомнить историю в гостинице «Палас».

В конце концов, все сводится к культуре мышления, культуре записи, культуре сценария.

Море и криница*
борются
в каждом
человеке.

В усіх моїх картинах є сценарій прощання. Прощання чоловіка з жінками, сина з батьками, прощаються і плачуть. Є, треба думати, щось глибоко національне в цьому мистецькому мотиві. Щось обумовлене історичною долею народу. Прощальні пісні. Розлука — це наша мачуха. Оселилась вона давно-давно в нашій хаті і нікому й ніколи, видно, не вигнати її, не приспати. Основний мотив наших народних пісень — смуток. Се мотив розлуки.

Во всех моих картинах есть сценарий прощания. Прощание мужчины с женщиной, сына с родителями, прощаются и плачут. Есть, надо полагать, нечто глубоко национальное в этом художественном мотиве. Нечто обусловленное исторической судьбой народа. Прощальные песни. Разлука — это наша мачеха. Поселилась она давно-давно в нашей хате и никому и никогда, видно, не выгнать ее, не приспать. Основной мотив наших народных песен — печаль. Это мотив разлуки.

Подобно тому, как каждого человека можно увеличивать или уменьшать, в зависимости от того, что ему долго приписывать, можно <...>

Так мы уменьшили в киноискусстве последних лет** рядового советского человека.

Над великой рекой.

Будьте здорові
Бажаю Вам усім віку*** журавлиного, орденів ясних, **** звання високого, добробуту *****
рясного. І щоб проживши много славних літ, коли ви помрете ***** і спитає Вас муза чи бог:
— Чим визначалося ваше покликання?
— Спокойствієм, — ревнули ***** ви хором.

* Ключ, источник.

** Одно слово зачеркнуто.

*** Зачеркнуто: довгого.

**** Зачеркнуто: високого.

***** Зачеркнуто: і слова.

***** Зачеркнуто: померли Ви у повному спокойствії.

***** Зачеркнуто: сказали.

Будьте здоровы

Желаю Вам всем века журавлиного, орденов ясных, звания высокого, благосостояния обильного. И чтобы пожив много славных лет, когда вы умрете, и спросит Вас муза или бог:

- Чем определялось ваше призвание?
- Спокойствием, — взревели вы хором.

В припадке гнева

- Почему вы не сделали того-то и того-то?
- Так сказали ж, что не надо.
- Какой дурак тебе сказал?
- Вы.
- Тю...

- _____
- 1) Бессмертная старушка княгиня Мария Алексеевна.
 - 2) Тарас Бульба, разговор со Щербаковым.

I

Под грушей

- 1) В Покровском Полесье у старого плотника гость — сын пришел из армии.
- 2) По радио гости услышали постановление о великой стройке.
- 3) Сыновья решают идти.
- 4) Тогда и отец тоже. «Когда-то Бульба пришел в Січ*. А я из Січі. Дадим Днепру высшее образование. Вернемся, будем обрабатывать дальше свою землю в колхозе».
- 5) Мать плачет**

* Сечь.

** Плачет.

ТЕТРАДЬ 11

Парторг ЦК ВКП.

Секретарь парторганизации «Запорожстали» т<оварищ> Хромых*.

14—63 директор алюм<иниевого> комбината**

Новое Запорожье, где стоит милиционер***

19-IX-51

Після трудного переїзду в один день Херсон—Каховка—Брилівка—Каланчак—Армянск—Джанкой—Сиваш, в якому ми заночували у дорожнього метра, якраз біля соляного випару, ми прибули, нарешті, знов до Запоріжжя. Заїздили в Мелітополь на кілька хвилин на базар купити кавуна і винограду.

Дорога від Сиваша до Запоріжжя прекрасна і настільки рівна, що становилося часом скучно. Навколо широченні лани з ніжними зеленими житами (озим.), з золотою спекою, алеями вітроломних смуг. По обидва боки села красиві в садах і степах без садів. І майже вперше за 1,5 місяці легенькі хмарки на небі.

19-IX-51

После трудного переезда в один день Херсон—Каховка—Брылёвка—Каланчак—Армянск—Джанкой—Сиваш, в котором мы заночевали у дорожного метра, как раз возле соляного испарения, мы прибыли, наконец, снова в Запорожье. Заезжали в Мелитополь на несколько минут на базар, купить арбуз и винограда.

Дорога от Сиваша в Запорожье прекрасная и настолько ровная, что временами становилось скучно. Вокруг широченные поля с нежной зеленой пшеницей (озимые), с золотой жарой, аллеями ветроломных полос. По обе стороны села красивые в садах и степях без садов. И впервые почти за 1,5 месяца легкие облачка на небе.

Трохи жалію, що від Джанкою до Сиваша їхав у присмерку. Було дуже красиво навколо в мальовничому і настроєвому смислі, але, на жаль, не все видно.

Немного жалею, что от Джанкой до Сиваша ехал в полумгле. Было очень красиво вокруг в живописном и настроенческом смысле, но, к сожалению, не все видно.

В Запоріжжі любезний Черевко допоміг влаштуватись в будинку ИТР через директора «Запорожстали» Грицяя****

* Обведено: Парторг... Хромых.

** Обведено: 14—63... комбината.

*** Обведено: Новое... милиционер.

**** В Запорожье любезный Черевко помог устроиться в доме ИТР через директора «Запорожстали» Грицяя.

Що виніс я з подорожі Каховка — Асканія-Нова — Скадовськ — Херсон — Олешки — Радянськ — Брилівка — Джанкой — Мелітополь — Запоріжжя?

Я зрозумів і яскраво відчув, що таке степ. Що таке многосотлітній крик — води! Води!

Все значення водоканалів. Тільки наше комуністичне будівництво може справитись зі степом, з насуванням пустелі зі сходу, з невинним процесом висихання. Про висихання степів можна написати цілу розвідку. До речі, чому не написати! Чому не привести «інтерв'ю» запорожця Россолоди, Коржа і цифрові покажчики херсонські і пр. пр.

І нарешті я побачив, відвідавши Брилівську станцію⁵⁷⁵, що буде в нашому степу і в Криму, через 10 років, коли може діяти зрошувальна система.

Теж тема великого нарису (скористати матеріали Асканії — поливних ділянок, скважини і т. д.).

І ще одно: нігде праця колгоспника не з'являється в такій повній драматизму мірі боротьбою з природою, як у степах України. Нігде ця боротьба не вимагає від людини стільки праці, волі, знання, таланту і розуму, як тут. Нігде так багато люде не працюють, й так героїчно, і вперто, наполегливо.

І навіть така робота не скрізь і не щоліта закінчується перемогою людини.

Перемога вірна почнеться з побудуванням каналів зрошувальної системи. І тоді пекельні степи перетворяться в рай.

Описати Брилівку в окремому нарисі.

Что вынес я из поездки Каховка — Аскания-Нова — Скадовск — Херсон — Олешки — Советск — Брылёвка — Джанкой — Мелитополь — Запорожье?

Я понял и ярко почувствовал, что такое степь. Что такое многостолетний крик — воды! Воды!

Все значение водоканалов. Только наше коммунистическое строительство может справиться со степью, с распространением пустыни с востока, с непрекращающимся процессом высыхания. О высыхании степей можно написать целое исследование. Кстати, почему не написать! Почему не привести «интервью» запорожца Россолоды, Коржа и цифровые показатели херсонские и пр. пр.

И, наконец, я увидел, посетив Брылёвскую станцию, что будет в нашей степи и в Криму через 10 лет, когда заработает оросительная система.

Тоже тема большого очерка (воспользоваться материалами Аскании — поливных участков, скважины и т. д.).

И еще одно: нигде труд колхозника не проявляется в такой полной драматизма мерой борьбы с природой, как в степях Украины. Нигде эта борьба не требует от человека столько труда, воли, знания, таланта и ума, как здесь. Нигде так много людей не работают, и так героически упорно, и настойчиво.

И даже такая работа не везде и не каждое лето заканчивается победой человека.

Победа верная начнется с построения каналов оросительной системы. И тогда адские степи превратятся в рай.

Описать Брылёвку в отдельном очерке.

Я сказав на прощання Олександрі Полікарпівні:

— До побачення. Спасибі.* Я почуваю, від'їжджаючи, що пройшовшись з вами дві години по досвітним полям, я порозумнішав. Тому я вас ніколи вже, мабуть, не забуду.

* Три слова зачеркнуты.

Машина рушила. Я помітив, що у сивенької вже Олександри Полікарпівни навернулись сльози. І мені на хвилину стало сумно. Ось людина, яку я вже чи й побачу. Людина розумна, роботяща, культурна і, очевидно, нещаслива в чомусь.

Треба буде неодмінно написати їй листа і порадувати доброю новиною: в Брилівці скоро буде засновано технікум зрошування і будуть екскурсії колгоспників.

Я сказал на прощание Александре Поликарповне:

— До свидания. Спасибо. Я чувствую, отъезжая, что, пройдясь с вами два часа по предрассветным полям, я поумнел. Поэтому я вас никогда уже, наверное, не забуду.

Машина тронулась. Я заметил, что у седенькой уже Александры Поликарповны навернулись слезы. И мне на минуту стало грустно. Вот человек, которого я уже вряд ли увижу. Человек умный, трудолюбивый, культурный и, очевидно, несчастливый в чем-то.

Надо будет непременно написать ей письмо и порадовать хорошей новостью: в Брылёвке скоро будет основан техникум орошения и будут экскурсии колхозников.

ТЕТРАДЬ 12

Ол. Довженко
Золоті ворота

Нотатки й матеріали до роману народної епопеї на Дніпрі

I

1952

Нова Каховка*

7-IX-52

Нова Каховка

Нова Каховка. Грає музика. Через великі розчинені вікна видно Дніпро. На небі ані хмарочки. Тепло. Зал переповнений комсомольцями: се починається через десять хвилин їх конференція. Тамують подих. Прекрасні і молоді обличчя. Наша розумна освічена молодь, будівники комунізму. Хай впізнає в них інженерів, техніків, геологів. Все має абсолютно неповторний інтелігентний і новий вигляд. Тихі, стримані, спокійні і радісні... Масляний показує мені найбільш видатних. Я весь охоплений почуттям, яке б мені хотілося б пронести через всю мою майбутню картину. Оплески в залі. Обирають почесний президіум. І вождя великого Сталіна. Перед початком зборів придивлявся до молоді — дуже радісне враження. На будівництві майже вся молодь має освіту семи-літки, восьми і навіть 10. Є багато і з вищою освітою. Командир 31 м. снаряда інженер <1 сл. нрзб.> має вигляд зовсім юний. А між тим у нього вже стаж 2 роки на Волго-Доні. Чимало інших інженерів теж комсомольці. 20 осіб.

7-IX-52

Новая Каховка

Новая Каховка. Играет музыка. Через большие распахнутые окна виден Днепр. На небе ни облачка. Тепло. Зал переполнен комсомольцами: это начинается через десять минут их конференция. Задерживают дыхание. Прекрасные и молодые лица. Наша умная образованная молодежь, строители коммунизма. Пусть узнают в них инженеров, техников, геологов. У всех абсолютно неповторимый, интеллигентный и новый вид. Тихие, сдержанные, спокойные и радостные лица. Масляный показывает мне наиболее выдающихся. Я весь

* Ал. Довженко

Золотые ворота

Заметки и материалы к роману народной эпопеи на Днепре

I

1952

Новая Каховка

охвачен чувством, которое мне хотелось бы пронести через всю мою будущую картину. Аплодисменты в зале. Выбирают почетный президиум. И вождя великого Сталина. Перед началом собрания присматривался к молодежи — очень радостное впечатление. На строительстве почти вся молодежь имеет образование: семилетки, восьми и даже 10. Есть много и с высшим образованием. Командир 31 м. снаряда инженер <1 сл. нрзб.>, имеет вид совсем юный. А между тем у него уже стаж 2 года на Волго-Доне. Немало других инженеров — тоже комсомольцы. 20 человек.

Написати оповідання про каменяра Одрівчака. Хоча і редактор називав його нетипичним для будівників, я думаю про те, чи не являється він чи не найбільшим виразним будівником комунізму. Він міг би навіть бути й героєм фільму.

Написать рассказ о каменщике Одривчаке. Хотя и редактор называл его нетипичным для строителей, я думаю о том, не является ли он самым выразительным строителем коммунизма. Он мог бы даже быть и героем фильма.

Найти інженера, котрий гарно показує Медведєва. Старе й нове, очікую, там лежить і хороший народний гумор.

Найти инженера, который очень хорошо показывает Медведєва. Старое и новое, полагаю, там лежит, и хороший народный юмор.

В доповіді зам парторга багато критики, спрямованої до цілої низки недоліків в роботі, житті і побуті комсомольців. Особливо підкреслював прояви нечемного поведіння з дівчатами і повне небажання приймати участь у учебно-культурних гуртках. Одверто і досконало перерахував всі недоліки і їх винувництво. Вся доповідь оказалась цілковитим обвинуваченням комітету комсомольської організації і <1 сл. нрзб.> ор<ганіза>ц<і> в невмінні й небажанні піднімати культуру і т. п. і т. п. Одне слово — нікуди ніби вони не годяться.

Я думаю собі: Ні. Не в тім біда, що говорить доповідник, і не в тім... Мені хочеться вийти на трибуну і сказати — «не унывайте по поводу гірких правд доповідника». Все одно велику будову комунізму створите ви. Ви дійте. А що вам нічого часом сказати одне одному і навчити, винуваті не ви, а ті, що очолювали великі будови комунізму, головними точками навчання всіх матеріальних, і моральних, і духовних сил країни, нічого не виражаючи: ні спілки письменників України (Механік Торшенко, молодий, красивий, розумний) <...>*

На всіх виступах, на їх змісті почувається розмах районний, навіть не обласний. Не кажучи вже про будову всесвітньо-історичного значення. Дрібне, бідне. Нема голови, нема культури у начполіта і всього його оточення, наша ініціатива. Є пиха і апломб.

В докладі зам парторга много критики, направленной на целый ряд недостатков в работе, жизни и быту комсомольцев. Особенно подчеркивал проявления невежливого обращения с девушками и полное нежелание принимать участие в учебно-культурных кружках. Совершенно откровенно перечислил все недостатки и их вину. Весь доклад оказался полным обвинением комитета комсомольской организации и отдельных <ячеек> ор<ганиза>ц<ий> в неумении и нежелании поднимать культуру и т. п. и т. п. Одним словом — никуда будто они не годятся.

Я думаю себе: нет. Не в том беда, что говорит докладчик, и не в том... Мне хочется выйти на трибуну и сказать — «не унывайте по поводу горьких правд докладчика». Все равно большую стройку коммунизма создадите вы. Вы действуйте. А что вам нечего иногда сказать друг другу и научить, виноваты не вы, а те, что возглавляли великие стройки коммунизма на главных точках всех материальных, и моральных,

* Так в тексте.

и духовных сил страны, ничего не выражая: ни Союза писателей Украины (Механик Торшенко, молодой, красивый, умный) <...>.

На всех выступлениях, в их содержании чувствуется размах районный, даже не областной. Не говоря уже о стройках всемирно-исторического значения. Мелкое, бедное. Нет головы, нет культуры у начполита и всего его окружения, наша инициатива. Есть гордыня и апломб.

Рудницкий з карьера. Чудесний образ, м'який, чесний, діловий комсомолец сповнений гідності розуму. «Если б наш Сенча был бухгалтер, из него вышел бы хороший кабинетный работник».

«Я опасаюсь говорить с т. Дружининым».

«...Завтра, так і тяглося з півроку, пока я не увидел его здесь сегодня в президиуме». Голос щирий, м'який, доброзичливий. І видно, що увесь час думає про велике, про будову комунізму, чудесно говорив про школу, якої у нього не odkривають.

Яке чудесне порівняння з Камчаткою... не дал.

«Если от Дружинина были слова, я не знаю что тогда сделать ему». (Одмовив в автобусі до Асканьї Новы*.) Чудесні слова про археолог<ів>.

Я предлагаю при каждом <музее> собирать все, имеющее отношение, найденное при работе для арх<еолога>-ист<орического> музея. Все пойдет под воду.

Абзац его про археологов записать отдельно.

Рудницкий — образ. Зовні. Широке кругле чоло, широкоплечий... Сіроокий молодий славянин.

Рудницкий с <карьера>. Чудесный образ, мягкий, честный, деловой комсомолец полный достоинства, ума. «Если бы наш Сенча был бухгалтер, из него вышел бы хороший кабинетный работник».

«Я опасаюсь говорить с т. Дружининым».

...Завтра, так и тянулось с полгода, пока я не увидел его здесь сегодня в президиуме». Голос искренний, мягкий, доброжелательный. И видно, что все время думает о великом, о построении коммунизма, чудесно говорил о школе, которую у него не odkривают.

Какое чудесное сравнение с Камчаткой... не дал.

«Если от Дружинина были слова, я не знаю, что тогда сделать ему». (Отказал в автобусе до Аскании-Новы.) Чудесные слова про археолог<ов>.

Я предлагаю при каждом <музее> собирать все, имеющее отношение, найденное при работе арх<еолога>-ист<орического> музея. Все пойдет под воду.

Абзац его про археологов записать отдельно.

Рудницкий — образ. Внешне. Широкий круглый лоб, широкоплечий... Сероглазый молодой славянин.

Наташа Сачко (Таня) втекла з дому на рік, перемінила ім'я, щоб не знайшли. З-за трибуни не видно. Говорить літературно абсолютно вільно. Кінчила тут 10-летку** Учиться в институте. Бригадир штукатуров.

«Я недавно выступила со статьей».

Умница поразительная. Все время мыслит.

Делает такие квадратные глаза, что <...> (О секретаре комсомола <Сенча?>).

Это образ. Хозяйка новой жизни. Строительница коммунизма.

* Так в тексте.

** Наташа Сачко (Таня) сбежала из дома на год, сменила имя, чтобы не нашли. Из-за трибуны не видно. Говорит литературно абсолютно вільно. Окончила здесь 10-летку.

І в той же час ще зовсім дівча. Манери жестикулювать, дивитися, повна свобода, незалежність — дивна. Сила в ній життєва, і <дисципліна?>, і воля, і пристрасть. Кудряшка, бант. Малесенька. Лексикон багатейший. Треба придивитись і вивчити сю дівчину. Студентка гідро-технічного інституту*

Сенча — Брянц, апаратчик. Критикує і самокритикує <1 сл. нрзб.> холодним способом. І невідомо нащо його подвигають дальше?

Критикував кращого комсомольця, називав його плохим за семимісячний невзнос внесків. Правильно відповів йому Гамза, секретар обкому комсомолу. Хоч і скучно говорив Гамза, занадто респектабельний для комсомола, але вірять і слухають його надзвичайно уважно. Гамза — красивий, розумний і, очевидно, порядний. Говорить ясно, розумно, формулює думку високо й точно. Се вже справжній партійний робітник.

Сенча — Брянц, апаратчик. Критикує і самокритикує <1 сл. нрзб.> холодним способом. І невідомо нащо його подвигають дальше?

Критикував кращого комсомольця, називав його плохим за семимісячний невзнос внесків. Правильно відповів йому Гамза, секретар обкома комсомолу. Хоч і скучно говорив Гамза, занадто респектабельний для комсомола, але вірять і слухають його надзвичайно уважно. Гамза — красивий, умний і, очевидно, порядний. Говорить ясно, розумно, формулює думку високо й точно. Це уже настоящий партійний работник.

8-IX

Одвідав нач. сп. від<діла> т. Лялько. Дуже симпатичну і приємну людину. Зустрів Адріанова⁵⁷⁶, який призначив мені побачення на 9 годину вечора. Далі поїхав на територію до майбутньої <1 сл. нрзб.> до земснарядів. Вечором знову відвідав Адріанова. Просидів у нього годину. Розмова була приємною. Адріанов — теж образ глибоко позитивний і інтересний. Надзвичайно влучно сказав про президента академії наук Палладіна⁵⁷⁷: «Палладин на мене обиделся, на критику, и мстит мне полным молчанием Академии Наук. Хочется сказать ему:

— ...Ну хорошо, ты рассердился, обиделся на меня, зачем же ты мстишь государству? Ты мстишь мне, а не строительству коммунизма.

Жалівся на недосконалість видимого порядку речей. На прозу і повсякденну дрібність людей і обставин. Дуже радо прийняв мої пропозиції з приводу оформлення споруд, каналів і греблі. Треба ще продовжить розмову на цю тему.

Записати сцену про Левицького. Як він при різних розмовах користується одними й тими ж порівняннями. «Ми тут обдури́м Дніпро, щоб він собі нічого не думав, а тим часом оточим котлован штунтами, вроді як Америка оточує нас авіабазами». Какое скотское сравнение!***

8-IX

Посетил нач. альника <специального> отдела т. Лялько. Очень симпатичного и приятного человека. Встретил Адрианова, который назначил мне свидание на 9 часов вечера. Дальше поехал на территорию к будущей <1 сл. нрзб.> для земснарядов. Вечером снова посетил Адрианова. Просидел у него час. Беседа была приятной. Адрианов — тоже образ глибоко позитивный и интересный. Чрезвычайно метко сказал

* И, в то же время, еще совсем девчонка. Манеры жестикулировать, смотреть, полная свобода, независимость — поразительные. Сила в ней жизненная и <дисциплина?>, и воля, и страсть. Кудряшка, бант. Махонькая. Лексикон богатейший. Надо присмотреться и изучить эту девушку. Студентка гидро-технического института.

** Последний абзац отчеркнут карандашом по левому полю.

о президенте академии наук Палладине: «Палладин на меня обиделся, на критику, и мстит мне полным молчанием Академии Наук. Хочется сказать ему:

— ...Ну хорошо, ты рассердился, обиделся на меня, зачем же ты мстишь государству? Ты мстишь мне, а не строительству коммунизма.

Жаловался на несовершенство видимого порядка вещей. На прозу и повседневную мелочность людей и обстоятельств. Очень радушно принял мои предложения по поводу оформления сооружений, каналов и плотины. Надо еще продолжить разговор на эту тему.

Записать сцену с Левицким. Как он в разных разговорах пользуется одними и теми же сравнениями: «Мы здесь обманем Днепр, чтобы он себе ничего не думал, а тем временем окружим котлован шпунтами, вроде как Америка окружает нас авиабазами». Какое скотское сравнение!

Одвідав у Старій Каховці сільськогосподарську виставку. Господарі павільйонів абсолютно байдужі до одвідувачів, навіть одвертались. Чисто національна ознака нелюбові до всього показного, виставочного. Прекрасні жеребці ржали якимись несамовитими голосами. Фантастичні овочі і хліб. Треба ще раз її одвідати і описати, записавши прізвища. Описати, як організовували колись ярмарки.

Посетил в Старой Каховке сельскохозяйственную выставку. Хозяева павильонов абсолютно равнодушны к посетителям, даже отворачивались. Чисто национальный признак нелюбви ко всему показному, выставочному. Прекрасные жеребцы ржали какими-то иступленными голосами. Фантастические овощи и хлеб. Надо еще раз ее посетить и описать, записав фамилии. Описать, как организовывали некогда ярмарки.

9-IX

Про фони

Розробити цілу «партитуру» фоновних рис, що йшли би чередно через всю картину. Наприклад, сьогодні вдень біля театру й магазину раптом два п'яньєних дядьки (будівники). Один з них співав Кармелюка, диригуючи руками. А чи йде заклопотана жінка, несе в одній руці відро. В другій, в лівій, дитину, дівчинку, щось трохи більше року. Дитинка дуже гарна, чепурненька, повернена всією фігурою назад. Яка чудесна «перебивка», подумав я.

Або на човні: вона витирає йому рушником піт з лиця. Учора вечором стояла <1 сл. нрзб.> валка автобусов і пятаюнок з робочими по гуртожитках в селах. Здебільшого молодь. Згадати вражіння*.

9-IX

Про фоны

Разработать целую «партитуру» фоновых штрихов, которые шли бы поочередно через всю картину. Например, сегодня днем возле театра и магазина вдруг два пьяньєных мужика (строители). Один из них пел Кармелюка, дирижируя руками. Или идет озабоченная женщина, несет в одной руке ведро. В другой, в левой, ребенка, девочку чуть больше года. Ребенок очень хорошенький, аккуратный, повернут всем корпусом назад. Какая чудесная «перебивка», подумал я.

Или на лодке: она вытирает ему полотенцем пот с лица. Вчера вечером стояла <1 сл. нрзб.> череда автобусов и пятаюнок с рабочими по общежитиям в селах. Большею частью молодежь. Вспомнить впечатления.

* Так в тексте.

Треба запропонувати Андрианову переробити дах будинку культури⁵⁷⁸. Дах слід зробити плоский з садом — таку площадку. Тоді се буде улюблене місце молоді з чарівними краєвидами на Дніпро, на острів козацький, на греблю і водосховище. Запропонувати також бодай три будинки поставити, а не покласти на головній вулиці середній — найвищий, як орієнтир.

Надо предложить Андрианову переделать крышу дома культуры. Крышу следует сделать плоской с садом — такую площадку. Тогда это будет любимое место молодежи с чарующими видами на Днепр, на остров Козацкий, на плотину и водохранилище. Предложить также хотя бы три дома поставить, а не проложить по главной ул<ице> средний — высокий, как ориентир.

На робочому зібранні будівників дома культури. Докладує начальник участка Шаховцев. Молодий, невеликого росту, досить худий, але явно здоровий чоловік з мужнім голосом. Робочі переважно молодого віку. Більше мужчин. Серед них відомий Клеменков, бригадир каменярів. Слухають свободно, але уважно. «Ми допустили, кроме того, перерасход на 100 тысяч рублей» і т. д.

Доклад без жодного зайвого слова. Нічого про робочих. Абсолютно конкретний, побудований на цифрах, себто діловий.

Доповідь на тему про виконання соціалістичних зобов'язань т. Сталіну. Критикує: наш колектив не придає об'єктам качественних исполнений. Цели, плохие плінтуса і т. д. Плохо організовано начало труда. Чтобы с гудком был слышен первый стук топора, первый стук молотка.

На рабочем собрании строителей дома культуры. Докладывает начальник участка Шаховцев. Молодой, небольшого роста, довольно худой, но явно здоровый мужчина с мужественным голосом. Рабочие преимущественно молодого возраста. Больше мужчин. Среди них известный Клеменков, бригадир каменщиков. Слушают свободно, но внимательно. «Мы допустили, кроме того, перерасход на 100 тысяч рублей» и т. д.

Доклад без единого лишнего слова. Ничего о рабочих. Абсолютно конкретный, построенный на цифрах, то есть деловой.

Доклад на тему о выполнении социалистических обязательств т. Сталину. Критикует: наш коллектив не придает объектам качественных исполнений. Цели, плохие плінтуса и т. д. Плохо організовано начало труда. Чтобы с гудком был слышен первый стук топора, первый стук молотка.

Дисципліна на низкому рівні. Строители не обеспечены своевременно материалами.

В президії коло доповідаючих сидить робітниця...

Просте, серйозне обличчя. В платочку. Очі ділові, глибокі, трохи сумні. Видно що вона серйозно ставиться до роботи. Типове лице українки. Мовчить і щось думає своє. Рядом зі мною сидить в старій голубій майці старий каменяр, робітник, вдумливий Фівчук.

Начальник доповідник Чеховцев продовжує чистити робочих з повним знанням діла. «Безобразное отсутствие нарядов мешает правильному учету труда и <1 сл. нрзб.>».

* В президиуме около докладчиков сидит работница...

Простое, серьезное лицо. В платочке. Глаза деловые, глубокие, немного грустные. Видно что она серьезно относится к работе. Типичное лицо украинки. Молчит и думает о своем. Рядом со мной сидит в старой голубой майке старый каменщик, рабочий, вдумчивый Фивчук.

Начальник докладчик Чеховцев продолжает чистить рабочих с полным знанием дела.

«Мы по-варварски относимся к материалам строительства. Гора загустевшего раствора».

«Мы строим коммунистическое общество своими собственными руками. Не занимая ничего ни в Америке, ни в Англии.

Так почему же мы так не бережем себя, своего народноего добра. Это государственные деньги, это деньги наши с вами. Самое главное, самое главнейшее — снижение стоимости. Каждый пустяк — давай новую доску. 556 килограммов гвоздей перерасходовали. 5% рассыпали в песке...»

Закончил самокритически обращением к бригадирам — критиковать и его как руководителя. Выступать не хотят. Все молодежь. Есть много моложе двадцати лет.

«Начальник сказал все правильно и ясно. Все хорошо. Все ясно».

Развивайте критику в адрес любого, присутствующего здесь. Будет исправлено, что здесь не скажете. Ответ Шеховцеву:

З великим трудом вийшов молодий робочий, говорив неймовірною мішаниною, українсько-російською мовою.

П'ять чоловік робить, а чотири ходять і заважають. Я плотник, іждівенець каменщиків і штукатурів.

Здоровий, як вилитий в зеленій майці, мідно-червоні руки, груди широкі, вигоріло волосся. Говорить швидко, як з кулемета б'є.

Абсолютно конкретно і з знанням діла. В мові простий, чимало літературних слів, вжитих як слід. Усмішка здорова, молода. Все, що він говорив, як треба робити, і все, як він говорив про роботу, — [це] людина, будівник комунізму, прізвище Вірич, дуже схожий на Д. Копицу⁵⁷⁹.

С большим трудом вышел молодой рабочий, говорил на невероятной смеси украинского и русского языков.

Пять человек работают, а четыре ходят и мешают. Я плотник, иждивенец каменщиков и штукатуров.

Здоровый, как вылитый в зеленой майке, медно-красные руки, широкая грудь, выгоревшие волосы. Говорит быстро, как из пулемета бьет.

Абсолютно конкретно и со знанием дела. В языке прост, немало литературных слов, употребленных как следует. Улыбка здоровая, молодая. Все, что он говорил, как надо делать, и все, как он говорил о работе — человек строитель коммунизма, фамилия Вирич, очень похож на Д. Копицу.

Він увесь в безпокоявстві. Його мир колективного виконання творчого великих завдань. Прекрасні робочі пропозиції, абсолютно ділові. Обвиняв начальство в невмінні планувати. Викликають крановщика. Дає... Вицвілі сині штани і біла латка. Великі руки. Красиве тіло, і сам красивий і молодий. Ніхто не хоче виступати, як не просять в президії.

— Чумаченко! Могли б ви сказати про снабження матеріалами.

— Нехай не ворують, — почувся ззаду писклий голос Чумаченка*.

— Може прораб що скаже?

— Нет.

— Може нормировщик? Ні.

* Подчеркнуто карандашом.

Отмечено чертой по левому полю: Ніхто... Нет.

— А що там... Помогає разве, чи що.

Вийшла дівчина Кияниця. Говорить не вміє, але сказала мило. Роствор носили на руках. А траншею риємо як? Учора дівчину трохи не завалило, така глибока і так високо треба кидати, що вже й з лікарниці приходили. Ображена пішла й сіла. Красива, молода.

Далі вийшов худенький робочий. Він недовольний. Що я вам, уборщик за Клеменковим? Прізвище Учкин. У мене все. Смех. Ясно одно, робочі хороші, план організації, керівництва.

Клеменков-бригадир — парень, конечно, прекрасний, командир знаменитий. І теж справедливо криє начальство. І видно стає, що Чехов просто демагог. Організація труда препогана — ясно.

Клеменков — синя сорочка, білявий, сіроокий, вицвів на вітрі й сонці. Обіда у нього і обурення, і гнів з приводу погані організації робочих. Не Чехов, а Шеховцев*.

Дальше виступав парторг Должик. Чимсь схожий на Должикова. Розумний. Носить очки. Поганий колір і структура обличчя. Говорить ясно, вільно, культурно, як і має личить парторгу. Очевидно, він хороший комуніст. Молодий. З заключним словом виступив Чехов. На сей раз промова його була коротка, голос не такий вже гучний, самокритика швидка й дрібненька, обіцянки все викрити в два дні переконливі, і показалося мені, що він таки поганий, нецікавий організатор і демагог. Федорчук сидів поруч мене і дививсь на всіх з ясним чолом Диогена.

Он весь в беспокойстве. Его мир — коллективное выполнение больших творческих задач. Прекрасные рабочие предложения, абсолютно деловые. Обвинял начальство в неумении планировать. Вызывают крайности. Дает... Выцветшие синие брюки и белая заплатка. Большие руки. Красивое тело, и сам красивый и молодой. Никто не хочет выступать, как не просят в президиуме.

— Чумаченко! Не могли бы вы рассказать о снабжении материалами.

— Пусть не воруят, — послышался сзади писклявый голос Чумаченко.

— Может прораб что-нибудь скажет?

— Нет.

— Может нормировщик? Нет.

— А что там... Помогает разве, что ли.

Вышла девушка Кияниця. Говорить не умеет, но сказала мило. Раствор носили на руках. А траншею роєм как? Вчера девушку чуть не завалило — такая глубокая и так высоко надо бросать, что уже и из больницы приходили. Оскорбленная пошла и села. Красивая, молодая.

Далее вышел худенький рабочий. Он недоволен. Что я вам, уборщик за Клеменковым? Фамилия Учкин. У меня все. Смех. Ясно одно: рабочие хорошие, план организации, руководства.

Клеменков-бригадир — парень, конечно, прекрасный, командир знаменитый. И тоже справедливо кроет начальство. И становится видно, что Чехов просто демагог. Организация труда преотвратная — ясно.

Клеменков — синяя рубашка, белокурый, сероглазый, выцвел на ветру и солнце. Обида у него и возмущение, и гнев по поводу плохой организации рабочих. Не Чехов, а Шеховцев.

Дальше выступал парторг Должик. Чем-то похож на Должикова. Умный. Носит очки. Плохой цвет и структура лица. Говорит ясно, свободно, культурно, как и подобает парторгу. Очевидно, он хороший коммунист. Молодой. С заключительным словом выступил Чехов. На сей раз речь его была коротка, голос не такой громкий, самокритика быстрая и мелковатая, обещания все раскрыть в два дня убедительны, и показалось мне, что он все-таки плохой и неинтересный организатор и демагог. Федорчук сидел рядом со мной и смотрел на всех с ясным челом Диогена.

* Со слов «Не Чехов» до конца предложения фраза обведена.

КИЯНИЦЯ

Виступивши біля президіуму, вона хвилювалась дуже. Промова її була нерівною, з великим паузами. Ніби їй кілька раз хотілось вже закінчити її. У всій її постаті, в руках, в інтонації, жестах дівочої голови, в сумних очах почувались докір і образа, ніби її іменно особисто образили глибоко й грубо.

«Матеріал надають з запізненням на годину, а часом і на дві, і ми чекаємо тоді і нудимося в простоті. Нема ні роботи, ні радості, і план не виконуємо, і не заробляємо. Думаєте, нам легко не виконувати план? А потім кидають нам іншу роботу, знов же таки не продумавши її толком».

Я дививсь на її і подумав собі: що примушує її страждати й гніватися? І я переклав її промову на свою мову, по-своєму, себто так, як воно єсть насправді:

«Я приїхала сюди будувати нове комуністичне місто і... взагалі приїхала будувати комунізм. Се єдине, чому я з радістю хочу віддати своє життя. Тому прошу вас не заважати моєму щастю. Нащо ви заважаєте мені будувати комунізм дурними своїми непорядженнями».

КИЯНИЦЯ

Выступая возле президиума, она очень волновалась. Речь ее была неровной, с большими паузами. Будто ей несколько раз хотелось уже закончить ее. Во всей ее фигуре, в руках, в интонациях, жестах девичьей головы, в печальных глазах чувствовались упрек и обида, будто ее именно лично оскорбили глубоко и грубо.

«Материал предоставляют с опозданием на час, а то и на два, и мы ожидаем тогда и томимся в простое. Нет ни работы, ни радости, и план не выполняем, и не зарабатываем. Думаєте, нам легко не выполнять план? А потом бросают нам другую работу, снова же таки не продумав ее толком».

Я смотрел на нее и подумал: что заставляет ее страдать и гневаться? И я перевел ее речь на свой язык, по-своему, то есть так, как оно есть на самом деле:

«Я приехала сюда строить новый коммунистический город и... вообще приехала строить коммунизм. Это единственное, чему я с радостью хочу отдать свою жизнь. Поэтому прошу вас не мешать моему счастью. Зачем вы мешаєте мне строить коммунизм глупой своей рассогласованностью».

Плотник Продій

З колгоспу, десь з-під Одеси приїхав на будівництво комунізму плотник Андрій Продій з п'ятьма синами. Всі плотники. Середній Семен брав Берлін.

Коли повернувся до дому з армії передостаннім, очевидно, картина їхнього життя в будові комунізму розпочалася на зразок Тараса Бульби. Почувши на празнику з приводу повернення двох синів з армії і трохи з цього приводу підвипивши, а може й поспівавши пісень, почувши оте по радіо урядове оголошення про початок будування Каховсько-Кримського гідроузла, старий колгоспний плотник Андрій вирішив, що нічого сидіти отаким синам в селі. Приймається тверде рішення: завтра ж їхати всім чотирьом синам. А далі слово за слово, слово за слово і засмутився. Літа, літа! Які великі діла починають творитись, скільки глибокого смислу, які простори одкриваються перед людьми. Повернути Дніпро, зросити степ безкрай з їх вічною жаждою води, припинити вітри-суховії. Перетворити безводні степи, де йде жорстока невпинна боротьба за урожай... Невже... Ні, позвольте. А що ж я? Отак уже <1 сл. нрзб.> з синами, завтра поїдуть вони на веселу войну зі степами.

Андрій оглянувся так ніби після довгої далекої подорожі* вперше якось по-новому побачивши навколо себе давно забуті предмети: так глибоко чомусь задумавсь старий. Потім ще раз оглянув з подивом свою хату, віконця, лавки.

— Дак от що, синочки, щоб ви знали: вже якщо так — їду й я з вами. А чому мені не поїхати? Старий. Хто сказав що я старий? І навіть якщо так, зрівняється зі мною хто в роботі? Хоча б й з молодих.

Що говорила стара, що говорили гості, не будем описувати. Не розбивав старий Продій посуду, як Гоголів Бульба перед від'їздом в Січ. Але коли на другий день прокинувшись, почав Андрій збиратись, і коли вийшов він з синами в степ, хоч і не верхи на горячих конях, і сам сів не на Чорта, а на звичайну трьохтонку, і коли трьохтонка виїхала в степ, — думка і почуття людські сколихнулися до високого патетичного рівня.

Плакала мати, бо хоч і від'їжджали сини не на битви з ворогом, не на смерть, а на славу проявити себе на запорізькій вольності в труді, мати є мати. Їхали степом.

Описати степи, хліба, і т. д.**

Плотник Продий

Из колхоза, где-то из-под Одессы приехал на строительство коммунизма плотник Андрей Продий с пятью сыновьями. Все плотники. Средний Семен брал Берлин.

Когда вернулся домой из армии предпоследним, очевидно, картина их жизни в стройке коммунизма началась в духе Тараса Бульбы. Услышав на празднике по поводу возвращения двух сыновей из армии и немного по этому поводу подвыпив, а может и попев песен, услышав по радио правительственное объявление о начале строительства Каховско-Крымского гидроузла, старый колхозный плотник Андрей решил, что нечего сидеть таким сыновьям в селе. Принимается твердое решение: завтра же ехать всем четверем сыновьям. А дальше слово за слово, слово за слово, и расстроился. Годы, годы! Какие великие дела начинаются твориться, сколько глубокого смысла, какие просторы открываются перед людьми. Повернуть Днепр, оросить степи бескрайние с их вечной жадой воды, прекратить ветры-суховеи. Превратить безводные степи, где идет жестокая неустанная борьба за урожай... Неужели... Нет, позвольте. А что же я? Так уже <1 сл. нрзб.> с сыновьями, завтра поедут они на веселую войну со степями.

Андрей оглянулся будто после долгой дальней поездки впервые, как-то по-новому увидев вокруг себя давно забытые предметы: так глубоко почему-то задумался старик. Потом еще раз осмотрел с удивлением свой дом, окошки, скамейки.

— Так вот что, сынки, чтобы вы знали: уж если так — еду и я с вами. А почему мне не поехать? Старый. Кто сказал, что я старий? И даже если так, сравнится ли кто со мной в работе? Хотя бы и из молодых.

Что говорила старуха, что говорили гости, не будем описывать. Не бил старый Продий посуду, как Гоголев Бульба перед отъездом в Сечь. Но когда на второй день проснувшись, начал Андрей собираться, и когда вышел он с сыновьями в степь, хоть и не верхом на горячих конях, и сам сел не на Черта, а на обычную трехтонку, и когда трехтонка уехала в степь, — мысли и чувства человеческие всколыхнулись до высокого патетического уровня.

Плакала мать, потому что хоть и ужали сыновья не на битвы с врагом, не на смерть, а на славу проявить себя на запорожской вольности в труде, мать есть мать. Ехали степью.

Описать степи, хлеба и т. д.

10-IX

Знову виставка***. Колхозник Приходько Пантел'ей>. Днестр<овський> колг<осп>****
им. Кагановича.

* Одно слово зачеркнуто.

** Фраза написана на полях.

*** Снова виставка.

**** Кол<хоз>.

10,071 кило за 7 месяцев работы 1952 г.
1900 трудодней 4 человека.

Нестерчук Гаврило Д.
4 души за 1324 дні 400 пудів зерна.
Колгосп ім. Леніна*.

Хлібосовхоз** «Р. Лукс».
Тишковец, Агей Линц.
Шийко, Шевченко, Плакса.
<Клокач?>, Кириченко.

Артіль Крупської***

Колхоз «Соревнователь».
Пшеница. Овощи, бахча, арбуз.
Арбуз до 2 килограм. Виноград Кабасия... 43 центн<ера>. Кормовы кавуни до 25 тон.
Помидоры суходольные урожайные высоко. Яровые, Заворохняк, Мельниченко, Звеньева, Мартынюк.

Ворошилова, полевод.
Осипенко Степан Петр<ович>. Сорт Стефуновка полевая
Целевой на 260 центнерів****
7 гектар. 7 километров*****
Кавун***** на 12 кило.

Зернові 22 центн<ера> пл<ощадь> 77 га.
23, 120.
Було добре в 48 году***** . Ячмень 30 центн<ерів> 28 гек.

Сади старі
груші, виноград*****

Кавун 170 центн<ерів> з гектара.

* Нестерчук Гаврило Д.
4 души за 1324 дня 400 пудов зерна.
Колхоз им. Ленина.
** Хлебосовхоз.
*** Артель Крупской.
**** Центнеров.
***** 7 километров.
***** Арбуз.
***** Было хорошо в 48 году.
***** Сады старые
груши, виноград.

Шовководство увійшло в <1 сл. нрзб.> Передовики. 46 000 рублей прибыли.

Хто ухаживал получал до 1000 руб<лей>.

Картопля дивовижна.

Моркви нема.

Кавуни кормові.

Цибуля, капуста.

Стрілки цибулі.

Арбуз 170 центн<еров> с гектара.

Шелководство вошло в <1 сл. нрзб.> Передовики. 46 000 рублей прибыли.

Кто ухаживал, получал до 1000 руб<лей>.

Картофель удивительный.

Моркови нет.

Арбузы кормовые.

Лук, капуста.

Стрелки лука.

Многолітня пшениця на 20 га... 2—3 рази на корм. Вигідно, тому що рано. 60 вуликів пасіки, меду 60 пудів*.

Коло Куйбишева**

42 у с. п. 22 оп.

<Судаки?>

Просо 32 цент<нера>, 40 га.

Богдан Ан<атолий> Григ<орьевич> II бригада.

Бригадир Уманец.

Никифор Мих<айлович> I бр<игада>.

Овес 31 центн<ер.>

Голова колгоспу Богачук Ирина Іванівна***

На стіні фото школярів, що активно працювали в уборці.

9 хлопчиків. До чого ж приємні, розумні хлоп'ята. Особливо один в центрі напевно їх бригадир.

На стене фото школьников, активно работавших в уборке.

9 мальчиков. До чего же приятные, умные ребята. Особенно один в центре, наверное, их бригадир.

Колгосп «Родина». Неповторна картина.

Хлеб, зернові вище на 100 почти %****

* Многолетняя пшеница на 20 га... 2—3 раза на корм. Выгодно, потому что рано. 60 ульев пасеки, меда 60 пудов.

** Около Куйбышева.

*** Председатель колхоза Богачук Ирина Ивановна.

**** Колхоз «Родина». Неповторимая картина.

Хлеб, зерновые выше почти на 100%.

Ім. Хрущова. Голова*.
Забари.

Им. Хрущева. Председатель.
Забары.

Ср. урожай по хлебу 25 центн<еров> з га.
Снопи виставочні овса, пшениці, жита, проса, і пр. чарівні.
Запаси хліба.

На <1 сл. нрзб> корова.

Болдар Надежда Іван<івна> ланкова, серйозна дівчина в платку, красива, сумна.

Ср. урожай по хлебу 25 центн<еров> с га.
Снопы выставочные овса, пшеницы, ржи, проса, и пр. волшебные.
Запасы хлеба.

На <1 сл. нрзб.> корова.

Болдар Надежда Иван<овна> звеньевая, серьезная девушка в платке, красивая, печальная.

На стінах фото корів, доярок, свині й пр.**

«Нове життя»

Ліда Семен<івна> Скоренко***

Тваринництво

Бык Хитрый з вожатим.

Дейнека Петро, корова Героїня 31 лит<р> ежесуточно.

Гаменко Наталія Іванівна за 43 дня 1132,7 літра.

Животноводство

Бык Хитрый с вожатым.

Дейнека Петр, корова Героиня 31 лит<р> ежесуточно.

Гаменко Наталья Ивановна за 43 дня 1132,7 литра.

Ласкава 26 літрів.

Коло неї господиня й вихователька Пилипенко Феодосія Зин<ов'євна> середнього віку, теж ласкава гарна молодиця, замислена.

Ласковая 26 литров.

Возле нее хозяйка и воспитательница Пилипенко Феодосия Зин<овьевна> среднего возраста, тоже ласковая красивая женщина, задумчивая.

А Ірина Кулик розливає молоко під таким деревом, що й не придумати, як в Біблії чи в казковій декорації. Біля неї дві молоді дівчини. В фото безліч змісту й краси.

* Так в тексті.

** На стінах фото коров, доярок, свиней и пр.

*** «Новая жизнь»

Лидия Семен<овна> Скоренко.

Друге фото: Ласкаву обміряють її зоотехнік, а вона притулила голову до своєї хазяйки Темненко. Фото <1 сл. нрзб.> животноводи первого кл<асса>.

Так же, як і на інших, вражає інтелект.

А Ирина Кулик разливає молоко под таким деревом, що і не придумати, як в Біблії или в сказочній декорації. Около неє две молодіє девушки. В фото много смысла и красоты.

Второе фото: Ласковую обміряють її зоотехнік, а она прислонила голову к своей хозяйке Темненко. Фото <1 сл. нрзб.> животноводы первого кл<асса>.

Так же, как и на других, поражает интеллект.

<Колхоз ім.> «Леніна» виростив віноград.

Цибуля величезна.

Пшениця 39,5 центн<ера> 285. Я<рова> по 16 ц<ентнеров>.

Буряк по 200 ц<ентнеров> кормового і столового.

Завадський Павло Дмитр<ович>.

Зав. клубу колгоспу їх Нестерчук. 400 пудів.

Шевченко Кирил Архип<ович> прост<ий> колг<оспник> бувши взят з шрамом солдат піхоти.

<Колхоз им.> «Ленина» вырастил виноград.

Лук огромный.

Пшеница 39,5 центн<ера> 285. Я<ровая> по 16 ц<ентнеров>.

Свекла по 200 ц<ентнеров> кормовой и столовой.

Завадский Павел Дмитриев<ич>.

Зав<едующий> клубом колхоза их Нестерчук. 400 пудов.

Шевченко Кирил Архип<ович> прост<ой> колх<озник> был взят со шрамом солдат пехоты.

Жеребці чорний велетень Аратуз.

Совхоз «Красный пережат»

Станіславська область

Стельманюк Войтек Йосифович

17 коней 2 бугаї 2 воли

Жеребцы черный великан Аратуз.

Совхоз «Красный пережат»

Станиславовская область

Стельманюк Войтек Иосифович

17 лошадей 2 быка 2 вола

Орлик з синами: Сокол, Алмаз, Палкан, Байкал*.

А се мама с дітьми:

4 дитини і онуки: Буян, Боцман, Бархан.

А оце ось батько з сином Север.

Орлик с сыновьями: Сокол, Алмаз, Палкан, Байкал.

А это мама с детьми:

4 ребенка и внуки: Буян, Боцман, Бархан.

А вот это отец с сыном Север.

* В тексте описка: Буйкал.

Чорний* «красавчик».

Волна — мати й красиві діти.

Минёр — з казковою гривною, з такою ж казковою головою й величезними очима.

Волна — мать и красивые дети.

Минёр — со сказочной гривной, с такой же сказочной головой и огромными глазами.

Ястреб чорний з могут<ньою> шиєю зі стрічками в гриві казк<овій>.**

Руський рисак Голуб <1 сл. нрзб.> з синами.***

Полікарп Пахомович Пухинов
господар Ловкого.

Сироту годували з бутылки півтора місяця.

Иван Гавр<илович> Капітонов зоотехнік.

Дончак Донець.

Сідловський Василь Константин<ович> виховував Ястреба.

Пухі<но>в і Сідл<овський> обидва преміровані степовики.

Жеребець русск<ий> Монолит силач. Гнідий велетень.

Поликарп Пахомович Пухинов
хозяин Ловкого.

Сироту кормили из бутылки полтора месяца.

Иван Гавр<илович> Капитонов зоотехник.

Дончак Донець.

Седловский Василий Константин<ович> воспитывал Ястреба.

Пухи<но>в и Седл<овский> оба премированные степняки.

Жеребец русск<ий> Монолит силач. Гнедой великан.

Орл<овський> рисак Ветер буйний білий****

Вылет білий рисак.*****

Написати розділ про сільськогосподарську виставку. Про людей, про виставлене, про фото, експонати, розмови. Особливо показати й написати про колгоспника Приходька, що дуже нагадує мені старого волиняка. І особливо про коней і їх коноводів. А якого ми з'їли кавуна в одному павільйоні у колгоспі Степана Петровича Осипенка, про се таке треба написати, бо таких кавунів мабуть ніхто ще не їв у столиці, да чи й їстиме.

* Черный.

** Ястреб черный с могуч<ей> шей, с лентами в гриве сказоч<ой>.

*** Русский рысак Голубь <1 сл. нрзб.> с сыновьями.

**** Орл<овский> рысак Ветер буйный белый.

***** Вылет белый рысак.

Написать раздел о сельскохозяйственной выставке. О людях, о выставленном, о фото, экспонатах, разговорах. Особенно показать и написать о колхознике Приходько, что очень напоминает мне старого воляняка. И особенно о лошадях и их коноводах. А какой мы съели арбуз в одном павильоне в колхозе Степана Петровича Осипенко, об этом такое надо написать, потому что таких арбузов, пожалуй, никто еще не ел в столице, да и вряд ли съест.

Запланований роман шофера Дурнева з Великої Лепетуки. Шофер редакції. Молодий, красивий. З розумним обличчям. Фотограф. Розповів, як він рішив закохатись і одружитись раз і назавжди. І от:

- 1) Що за дівчата,
- 2) Нарешті на виступах самодіяльності побачив на грузовику.
- 3) Вона!
- 4) Розвідка. Пішов до тієї хати, де вона колись жила. Але і вона туди пришла. Знайомство.
- 5) Виясняється: до неї приїздить жених звідкись, вона йому одмовляє.
- 6) Той падає перед нею на коліна. Вона з розумними словами, з гнівом піднімає його, одправляє геть. І тут же просить свого товариша нікому про це не розповідати. Он яка! Друга б сама всім розказала. Да. Ну, думаю, вона. Отака мені й треба. Закохуюсь по самі уши. Іду в Херсон, веду машину і вона в машині. Ось її фото... Як ви думаете? Все одно, щоб там не було, уже та од неї не одступлюся... І т. д. Вона художественная натура, але багато занадто про себе думає. Я буду з нею стрічатись.

Запланированный роман шофера Дурнева из Большой Лепетуки. Шофер редакции. Молодой, красивый. С умным лицом. Фотограф. Рассказал, как он решил влюбиться и жениться раз и навсегда. И вот:

- 1) Что за девушки,
- 2) Наконец на выступлениях самодеятельности увидел на грузовике.
- 3) Она!
- 4) Разведка. Пошел к той хате, где она жила прежде. Но и она туда пришла. Знакомство.
- 5) Выясняется: к ней приезжает жених откуда-то, она ему отказывает.
- 6) Тот падает перед ней на колени. Она с умными словами, с гневом поднимает его, отправляет прочь. И тут же просит своего товарища никому об этом не рассказывать. Вот какая! Другая бы сама всем рассказала. Да. Ну, думаю, она. Вот такая мне и нужна. Влюбляюсь по самые уши. Еду в Херсон, веду машину, и она в машине. Вот ее фото... Как вы думаете? Все равно, что бы там ни было, уже да от нее не отступлюсь... И т. д. Она художественная натура, но слишком много о себе думает. Я буду с ней встречаться.

Закінчила вона школу кройки, можна зробити з неї каменярку чи такалажницю*

На виставці особливо цікаві були коноводи. Се запорожці — один з картини Репіна абсолютно. Описати молодого велетня з розкішними вусами й прекрасними очима зоотехніка Івана Капітонова як делікатно він об'ясняв, якою прекрасною укр. мовою, з яким тактом, скільки м'якості властивої здоровим людям: ось батько, а се його дітки діточок четвірко, бачите? Дійсно, я бачу четверо діточок Ястреба, Севера, Сокола і Красавчика. Діточки жеребці. На цих діточках можна ходити в атаку на ворога чи доганяти вітри в полі.

А як прекрасно представляв він кобилу, теж з діточками і онуками.

— Хто мати? Така-то.

— Хто батько? Невідомий.

* Закончила она школу кройки, можно сделать из нее каменщицу или такалажницу.

— Батько неізнєсний, так як воно тепер часто трапляється, — з тонкою усмішкою говорить середнього віку колгоспниця, так між іншим, маючи на увазі безумовно втрату батьків на війні.

На виставке особливо інтересні були коноводи. Это запорожцы — один с картины Репина абсолютно. Описать молодого великана с роскошными усами и прекрасными глазами, зоотехника Ивана Капитонова как деликатно он объяснял, на каком прекрасном укр<аинском> языке, с каким тактом, сколько мягкости, свойственной здоровым людям: вот отец, а это его детки, детишек четверка, видите? Действительно, я вижу четверых детишек — Ястреба, Севера, Сокола и Красавчика. Деточки-жеребцы. На этих деточках можно уже ходить в атаку на врага или догонять ветер в поле.

А как прекрасно представлял он кобылу, тоже с детишками и внуками.

— Кто мать? Такая-то.

— Кто отец? Неизвестен.

— Отец неизвестный, так как оно теперь часто случается, — с тонкой улыбкой говорит среднего возраста колхозница, так, между прочим, имея в виду, безусловно, потерю родителей на войне.

Рабочее собрание посвящается соц<иалистическому> строительству. Докладчик Дорофеев нач<альник> авт<о>-трак<торного> упр<авления>. Очень простой, деловой человек. Подошел ко мне просто как знакомый и попросил совета, дав прочесть письмо одного инженера. Аудитория: рабочий класс, главным образом, мужчины. Молодые и среднего возраста, как следует ожидать преимущественно молодые. Такие сосредоточенные. Слушают Дорофеева. Сижу, наблюдаю в профиль. Великолепно слушают, волнующие профили. Вот такие и должны быть запечатлены на эпохальных камнях каналов и плотин. Это водители машин, люди, работающие в трудной области перевозок, систематически перевыполняющие план.

Тов<арищи> Кузьменко, Белособака, Рябченко...

Самокритикуется Дорофеев просто. Где он не досмотрел, там не скрывает ничего. (Волков инженеру: «Нет у вас понимания нового».)

Обязательно проконсультироваться с Дорофеевым и при его помощи познакомиться с шоферами семейными, оригинальными. Они должны найти себе место в фильме. Человек Д. простой. Он даже не совсем <интеллигентно?> говорит. Но никакого сомнения: это очень приличный человек. ...Т. Ткаченко тоже прошел сам 184 километра. Товарищ такой-то и т. д. Если мы не будем вести борьбу с простоями, то что же

Ощущение общее от транспортников то же: это мыслящие люди.

Перевозки с недогрузом. Отсюда залежи (3 миллиона) штук. Или: возит мастера. А пишете что? Что вез? Пишете: вез кирпич. Смех. <1 сл. нрзб.>, Каховка, Алексеевка... Что это за езда?

Засновский, который хохочет всегда. Жах и жаж!* Смех. Начальник производ<ственного> отдела. На низком уровне стоит производственная дисциплина.

Маляр нашими красками жилища мазал в Казацком, а Науменко их возит туда красить матчы. Что это? Доклад прост. Он знает всех по фамилиям и даже №№ машин шоферов. По фамилиям всех знает. Андрюша — это наш зять. Были в четырех селах, всюду говорят: «Андрюша — это наш зять». (Смех.) Есть еще мертвые души, а бухгалтерия вам и нам считает.

* Ужас и ужас!

Шофер Журбенко — хорошая фамилия. Кража инструментов друг у друга. Все называет точно: факты, фамилии, случаи... Кто снял тормозную систему у... Конечно, бригада Шишаева.

Он любит тактично пошутить. Есть: играет в футбол на стадионе, а ему записывают работу на машине.

Большинство шоферов и мастеров — украинцы. Они все у Дорофеева, как школьники у учителя. Транспортная контора. Как произошел перерыв, как многие хотели воспользоваться случаем и уйти, но Д. их удержал.

А вот нашего Ждановича, особенно женский пол, так знает полсоюза, и лимитирует он работу всего транспорта. Дальше выступает молодой человек из (механического) цеха токарного. Узнать о Ждановиче.

Цех токарный не снабжен плановыми задачами. Если руководство нам все даст и равномерно нас нагрузит — дадим все.

Грегар шофер: Я не вижу своего месячного плана. Это большое упущение. Мешает заключать договора.

Зовут Дорофеева Степана Степановича. У Грегара лицо Юлия Цезаря. Средних лет. Умный, серьезный человек. Большие серые глаза. Безусловно высококвалифицирован.

— Покажите нам планы налицо. Я только сегодня узнал, сколько я заработал в прошлом месяце. 1800 рублей>.

Следующий Васильев, начальник участка. Инициативен. Пожилой, страстный человек. В своих «грозных» требованиях прав. Вывод уже напрашивается: неясная организация труда со строгим начальником. Рабочие умны. Говорят связно, лексикой богатой. Знание дела у каждого в его области большое. Слушать их приятно и интересно.

— Когда мы изживем воровство? Этот пережиток капитализма. Когда перестанем мы пятнать строительство коммунизма этим безобразием. Фамилия инженера Ложкин. Чудесный умница с прекрасной манерой речи>.

Начальник бухгалтерии Хоткевич. С оригинальным тиком в глазах. Культурен, умница, совсем не главбух. Прекрасно говорит...

— Воспользуюсь своим правом покритиковать начальника конторы. Когда бы я не зашел к начальнику — свадьба, все на бегу. На бегу. Никогда никто не может поговорить с глазу на глаз. Какая-то раскурочная, а не кабинет начальника. Секретарь никуда. Начальника нет, секретаря нет. Нет инвентаризации имущества. Вот что я хотел сказать в адрес начальника конторы.

Слово имеет Жданович. Худой, с прекрасной фигурой, с эластичной походкой, загорелым лицом, немного лыс, говорит скороговоркой. Смело и мужественно отвел истории с женами и письмами. Лицо худое, острое. Говорит очень похоже на Костю Китаенко. Убежден, смел, мужествен. Жалуется:

— Нет плана. Нет планирования. Не могу работать. Как я могу распределять работу. Я не могу восемь раз. Это тип. Если я тип, прошу меня убрать отсюда. Мне 45 лет. Мы три токаря, не успеваем. Если я тип, как же я могу руководить работой. Убрать меня надо...

Дальше ему говорить не дали, и он, обозленный, ушел. Вообще это, конечно, тип.

Следующий механик колонны. Жалуется на отсутствие планирования. По-видимому, у Степана Степановича плохие помощники. Тут же влетело патетику Васильеву.

— Правильно, тов<арищ> Васильев, вы хорошо призываете нас, но было бы много лучше, если б вы сами хорошо делали порученное вам дело. А призывать нас уж может каждый. А вы, Степан Степанович, зачем со своим помощником миритесь? Все откровенно, называются по-рабочему, просто все фамилии.

Маляк — бригадир колонны № 5. Запыленный, худой трудяга. Носит усы. Все время думает. Стоит свободно у трибуны, свободно опирается на нее. Он говорит о творчестве в работе, об энергии рабочего. Глаза запали глубоко, строгие. Несомненно, очень содержателен. Выразителен предельно. Загорел, как африканец, губы белые. Глаза с горячим блеском, черные. Брови нахмурены все время. Прекрасные жесты. В голосе нота глубокой осердеченности, искренности. Очевидно из села, высокий, худой, стройный. Это строитель коммунизма. Говорит по-русски, как и все здешние украинцы, с акцентом. Загар мавра, вообще очень похож на Отелло...

В лексиконе всех выступавших современность ярко и определенно выражена. Это новые герои.

Выступила молодая женщина О. Тр., говорила осердеченно, кажется, еврейка, говорила назидательно о неполадках и нечестности, о простоях, ротозействе и пр. Толковая, жалуется на отсутствие плана, учетных карточек и пр. Люди всецело погружены в свои дела.

Выступает секретарь парторганизации. Замечание: общие слова фигурировали в выступлениях мало. Секретарь парторганизации посредствен, хоть дело как будто бы и знает...

Ушел я полдевятого, не дождавшись окончания. Вывод: рабочие переросли возможности своих прямых руководителей.

По дороге домой натолкнулся я на архитекторов и просидел до 11,5 часов вечера. Начиная с главного архитектора, смеющегося, обтекаемого приспособленца... Коломийца, были еще трое. Очень слабомыслящие. Не такие архитекторы должны строить Н<овую> Каховку.

II-IX

Не знаю, стоило или нет, только я рассказал им, как надо оформлять сооружения гидротехнические в каховско-запорожских степях:

- 1) Палеолит.
- 2) Скіфів-вершників.
- 3) Святослава.
- 4) Запорожців вершник.
- 5) Червону армію громад<янської> війни.
- 6) Героїв Вітчизняної війни.
- 7) Імена і прізвища будівників.
- 8) Геральдику: биків, зубрів, диких коней, аби все носило свій неповторний характер.
- 9) Як будівельний матеріал ввести шкло і золото.
- 10) Позбирати відсів кам'яних баб і скористати їх як елемент оформлення призму часу). Особливо яскрава «призма часу» — малюнки «Кам'яної могили».
- 11) Барельєфи будівників видатних.
- 12) Плани каналу в камні.
- 13) Монумент великому Сталіну і пам'ятник Леніну: у підніжжя фріз золотими літерами цитати з їх творів.

14) В шлюзі, перемишці, і п'єдестали великих вождів комунізму Леніна і Сталіна: вкрити іменами, прізвищами і адресами десятків тисяч будівників.

II-IX

Не знаю, стоило или нет, только я рассказал им, как надо оформлять гидротехнические сооружения в каховско-запорожских степях:

- 1) Палеолит.
- 2) Скифов-всадников.
- 3) Святослава.
- 4) Запорожцев-всадников.
- 5) Красную армию граждан<ской> войны.
- 6) Героев Отечественной войны.
- 7) Имена и фамилии строителей.
- 8) Гербовика: быков, зубров, диких лошадей, чтобы все носило свой неповторимый характер.
- 9) Как строительный материал ввести стекло и золото.
- 10) Произвести отсев каменных баб и воспользоваться ими, как элементом оформления (сквозь призму времени). Особенно яркая «призма времени» — рисунки «Каменной могилы».
- 11) Барельефы выдающихся строителей.
- 12) Планы канала в камне.
- 13) Монумент великому Сталину и памятник Ленину: у подножия фриз золотыми буквами цитаты из их произведений.
- 14) В шлюзе, перемычке, и пьедесталы великих вождей коммунизма Ленина и Сталина: укрыть именами, фамилиями и адресами десятков тысяч строителей.

Потрібно увічнення персоніфіцированого колективу, а не мовчазні обезособлені споруди. Треба уявити собі споруди, перші великі споруди комунізму через 500 бодай років, чи тисячу. Як тоді нас читатимуть! Люди хочять примуситися до безсмертя. Колись їх діди вимолювали його в церквах, на колінах стоячи, поклони з копіечною свічкою в руках, сьогодні воно, безсмертя, само стукає в двері онуків.

Нужно увековечение персонифицированного коллектива, а не молчаливые обезличенные сооружения. Надо представить себе сооружения, первые крупные сооружения коммунизма через 500 хотя бы лет или тысячу. Как тогда нас будут читать! Люди хотят принудить себя к бессмертию. Некогда их деды вымаливали его в церквах, на коленях стоя, делая поклоны с копеечной свечечкой в руках, сегодня оно, бессмертие, уже стучит в двери внуков.

Подумать треба зараз же, поки не до кінця зіпсували, і про Нову Каховку. В ній минуле не матеріалізовано ні в пам'ятниках старовини, ні в історичних будовах. Вона, Стара Каховка, має минуле історичне, політичне. Отже, будувати деякі хоч будови треба, уявляючи себе в майбутньому. Три бодай будинки слід поставити високі з прекрасного матеріалу, щоб перебити новостворений провінціальний масштаб і стиль.

Подумать надо сейчас же, пока не до конца испортили, и о Новой Каховке. В ней прошлое не материализовано ни в памятниках старины, ни в исторических зданиях. Она, Старая Каховка, имеет историческое прошлое, политическое. Итак, строить некоторые хотя бы здания, надо представлять себя в будущем. Хотя бы три дома следует поставить высотные, из прекрасного материала, чтобы перебить новосозданный провинциальный масштаб и стиль.

Попрошу сьогодні Андріанова не будувати тяжкого даху на будинку культури, а залишити плоским. Тим самим ми одержимо новий третій поверх-площадку, єдине місце, звідки молодь бачитиме всі свої споруди.

Попрошу сьогодні Андрианова не строить ничего тяжелого на крыше дома культуры, а оставить ее плоской. Тем самым мы получим новый третий этаж-площадку, единственное место, откуда молодежь будет видеть все свои сооружения.

Мушу неодмінно одвідати любімівський кар'єр, каменоломні. Там безперечно я знайду щось для «призми часу». Познайомлюсь з каменярами, а може й з археологами, чи археологічними розкопками.

Должен непременно посетить любимовский карьер, каменоломни. Там определенно я найду нечто для «призмы времени». Познакомлюсь с каменщиками, а может и с археологами, или археологическими раскопками.

Андрианов цілком погодився з моєю пропозицією*. «Вы беспокойный дух, Александр. Я совершенно с вами согласен. Но как жаль, что так поздно вы приехали. У нас уже сдан заказ на крышу».

Уночі продуло в ліжку біля розбитого вікна. Болить страшенно бік лівий ззаду. Мусив лягти. І слабість велика. На ніч треба зробити компрес. Архітекторів я розворушив не <напрасно?> Сьогодні сказали, що думають весь час. Ванштейн — поверховий хапунець.

Продумати до теми комсомольських зборів виступ одного комсомольця, тіпа Рудницького. «Тут немало говорилось нашего брата прикрих речей. Мусимо признатись: багато сумної правди почули ми тут. Авжеж не такі ми, як би слід було і як би хотілось. Якись, виходить, ми вже й некультурні і ліниві, без палких високих ніби інтересів і те де і те пе. Так позволительно, проте, і нам спитати: навіщо ж допустили ви таку недосканалість нашу? Чому вас виховали, виходить, краще, а ви нас от яких? Чи вам не сором. Звичайно ми тут один одному другому не можемо дати багато в повсякденному житті. Ми більш-менш однакі. І вік у нас такий однакий і обставини сприяють. Чому, питається на нашу точку, себто, що зветься великою сталінською будовою, да так мало прикладемо духовних сил столиці? Хіба не мала Спілка, припустим, письменників України уділить нам від щедрот своїх один літературний вечір на місяць? Чи Спілка художників, чи композиторів? Побачили тоді би ви, якими стали б ми за рік. Да і не тільки ми одні, а може що й самі оті столичні спільності набралися од нас, я не кажу, що неделікатного повождення з дівчатами, чи надмірного нахилу до футболу, а чогось зовсім і абсолютно протилежного і дорогоцінного, що маємо ми отутечки, і чого вони не мають — отого самого найголовнішого і найсвітлішого. Вже що й казати: от сі будови велетенські, на які дивиться з надією весь передовий світ, ну хай поганувати ми, в скобках: Кривет, припустили, для прикладу, зовсім терорізував дівчат в недосить тверезому стані, нехай, кажу, так і вже ми точ-в-точ, як тут нам винесено вирок у докладі, — будову не буде зроблено нашими руками?! Чи ні? Буде! А ми почнем на камнях і на бетоні, розпишемося металом і свердлами на спорудах стін: пробачте, нащадки добрі. Такі-то, мовив, ми були, і такі. І під ручки ходить не научені, і до віршів не тяглися, і часом слова казна-деякі промовляли. Не подобається ми доповіднику, що тут виступає. Да ми й самі собі не дуже

* Андрианов полностью согласился с моим предложением.

подобаемся. І сам доповідник нехай «саме керівництво<>», нехай уже воно на сей раз пробачить, таке не вельми пробачається. Проте нам жалько їх. Ми не позбавлені жалю. Мені, наприклад, особисто вельми шкода нашого бувшого экс-комсорга. Коли б його зробити бухгалтером, уявляю, яка б гарна апаратна людина з нього вийшла і скільки користі б вона...*

Ночью продуло в кровати возле разбитого окна. Болит ужасно левая сторона сзади. Пришлось лечь. И слабость огромная. На ночь надо сделать компресс. Архитекторов я разворошил не <напрасно?> Сегодня сказали, что думают все время. Ванштейн — поверхностный хапуга.

Продумать к теме комсомольских собраний выступление одного комсомольца, типа Рудницкого. «Здесь немало говорилось досадных вещей о нашем брате. Должны признаться, много грустной правды услышали мы здесь. Да, не такие мы, как бы следовало и как хотелось бы. Эдакие, выходит, мы уже и некультурные и ленивые, как будто без пылких высоких интересов и те де и те пе. Так позволительно, однако, и нам спросить: зачем же вы допустили такое. наше несовершенство? Почему вас воспитали, выходит, лучше, а вы нас вот как? И вам не стыдно? Конечно, мы здесь друг другу не можем дать много в повседневной жизни. Мы более-менее равны. И возраст у нас такой одинаковый, и обстоятельства способствуют. Почему, спрашивается, с нашей точки, то есть, что называется большой сталинской стройкой, да так мало приложили духовных усилий в столице? Разве не мог Союз, допустим, писателей Украины уделить нам от своих щедрот один литературный вечер на месяц? Или Союз художников, композиторов? Увидели бы тогда вы, какими бы мы стали за год. Да и не только мы одни, а может, что и сама эта столичная общественность набралась от нас, я не говорю, что неделикатного обращения с девушками, или чрезмерной склонности к футболу, а чего-то совершенно и абсолютно противоположного и драгоценного, что имеем мы прямо здесь, и чего они не имеют — того самого главного и самого светлого. Что уж и говорить: вот эти стройки исполинские, на них смотрит с надеждой весь передовой мир, ну пусть мы плоховатые, в скобках: Кривет, допустим, для примера, всегда терроризировал девушек в недостаточно трезвом состоянии, пусть, говорю, так и уже мы точь-в-точь, как здесь нам вынесен приговор в докладе, — стройка не будет сделана нашими руками?! Или нет? Будет! А мы начнем на камнях и на бетоне, распишемся металлом и сверлами на сооружениях стен: простите, потомки добрые. Такие-то, мол, мы были и такие. И под ручки ходить не научены, и к стихам не тянулись, и порой незнамо какие слова говорили. Не нравимся мы докладчику, что здесь выступает. Да мы и сами себе не очень нравимся. И сам докладчик «именно руководство<>», пусть уж оно на сей раз простит, такое не особо прощается. Однако нам жалко их. Мы не лишены сострадания. Мне, например, лично весьма жаль нашего бывшего экс-комсорга. Если бы его сделать бухгалтером, представляю, какой бы хороший аппаратный человек из него вышел и сколько пользы бы он ...

Андрианов — как прекрасно: построить город. Новый, светлый... Не было ничего — степь, пески... И вот город. Он посмотрел в окно своими добрыми серыми глазами и на мгновение задумался. Большой выпуклый лоб, и весь он грузный не по летам, и внутренне изящный. На нем уже как признак, налет усталости. Это от постоянного многоаспектного мышления. Он поэтичен, он инженер, реальный. Дирижер гигантского многотысячного оркестра, где добрая половина трубачей еще перевирает ноты по молодости лет и неумению пребывать в гармоническом ритме. Где-то врут трубы, все время угнетая дирижера. Но симфония гремит для непосвященных величественно и прекрасно, волнуя и подымая сердца и мысли миллионов. Гремит, шумит музыка на Днестре и на степных просторах Украины, разносясь громким гулом и высоким звоном по всему миру.

* Здесь текст обрывается.

Розмовляє зі мною, потім береться за трубку телефона, говорить з Херсоном про матеріали, вислуховує, розпитує, вимагає. Викликає секретаря, тихо наказує, викликає міністра здоров'я. Чого тільки не робить він разом. «Ой, плохо как! Так. Да. Металл есть? А чтоб оттуда дать часть нашему заводу? Ага. «Боюсь, это вас разочарует. В газетах написано много, а на глаз тут столько серой прозы». Рука велика, широка, півмизинця одірвано.

Разговаривает со мной, потом берется за трубку телефона, говорит с Херсоном о материалах, выслушивает, расспрашивает, требует. Вызывает секретаря, тихо приказывает, вызывает министра здравоохранения. Чего только не делает он одновременно. «Ой, как плохо! Так. Да. Металл есть? А чтоб оттуда дать часть нашему заводу? Ага. «Боюсь, это вас разочарует. В газетах написано много, а на глаз, тут столько серой прозы». Рука большая, широкая, полмизинца оторвано.

... принесла комуністичному суспільству. Але, на жаль, цього не сталося. Ця людина не схотіла принести суспільну користь, її потягло на власну особисту користь. Її, добру, лагідну, приемну, корисну і просту людину, потягло на посади, для яких у неї ум голови не хвата. І сталося так, що всі її приемні ознаки придбали і вже мусять писатися з приставкою –не. Більш того — вона зробилася ще нещасливою і спричинилася до різних проявів нещасливості багатьох людей, що їй так чи інакше підлягають. Не знаю, вже чи й допоможе товаришу Сенчі перевід на нову, більш високу посаду. Боюсь, що ні. Не та його духовна номенклатура.

З дівчатами не дуже художественно жартуєм на площадці. Дехто навіть поспішає вхопити дівчину за щось таке, що вона починає вищати й ляяти од лоскоту. Цілковито безпартійно-парубоцьке поведження. А музик ви може чули... Ну от не та чесна музика. У нас танцюють все ж таки якихся півтораєста пар. Он який розмах. От куди б комсомольську прослойку. А раз її нема на такій відповідальній площадці, то площадка по молодості, недосвідченості, великій невихованості і головним чином вследствие ізбитка фізичних сил починає непрозвольно розходитесь парами в степ, де вже над ними тільки зоряне небо, і що вже там робиться, нікому не видать. Там уже кожен відповідає, сама парочка... Не смійтесь...

Йому задавали питання з місцепрезідіуму, але він очевидно не почувуючи свого стилю, продовжував думати вслух. Його хвилювало багато речей. І от поволі притих весь зал і вже нікому стало не до сміху. Чистий світ розкрився перед слухачами в образах, порівняннях, в високих прагненнях і кришталевій розсудливості С. Коли почав він говорити про те, як будуть оформлені гідротехнічні споруди, привівши історичні приклади, коли повів раптом весь зал в майбутнє, усі відчули себе тим, ким вони власне й були, — себто щасливими і гордими будівниками комунізму. В сей виступ С. обов'язково вставити його конкретні пропозиції, плани і таке інше, щоб було видно наскільки він сам реадний і відмінний робітник-юнак з головою філософа і манерами неповторно вишуканими в чарівній своїй простоті. А як він говорить про археологів і про археологію! Він поступив учитися в 10-й клас вечірньої школи. Отакий каменяр С.

Коли йому треба було в ході виступу критикувати не кого іншого, а самого парторга начполітвідділу тов<ариша> такого, то він се зробив з таким тактом, з таким

почуттям власної гідності і так, в той же час переконливо і гостро, що я перестав дихати од захоплення.

...принесла коммунистическому обществу. Но, к сожалению, этого не произошло. Этот человек не захотел принести общественную пользу, его потянуло на собственную личную выгоду. Его, доброго, нежного, милого, полезного и простого человека потянуло на должности, для которых у него ума не хватает. И случилось так, что все его приятные качества приобрели и уже должны писаться с приставкой -не. Более того — он и сам сделался несчастным и привел к различным проявлениям несчастья многих людей, которые так или иначе ему подчинялись. Не знаю уж, поможет ли товарищу Сенче перевод на новую, более высокую должность. Боюсь, что нет. Не та у него духовная номенклатура.

С девушками не очень художественно шутим на площадке. Некоторые даже спешат ухватить девушку за нечто такое, что она начинает визжать и ругаться от шекотки. Совершенно беспартийно-мальчишеское поведение. А музыкантов вы, может, слышали... Ну вот не та честная музыка. У нас танцуют все-таки каких-то полтора-два пар. Вон какой размах. Вот куда бы комсомольскую прослойку. А раз ее нет на такой ответственной площадке, то площадка по молодости, неопытности, большой невоспитанности и главным образом вследствие избытка физических сил начинает произвольно расходиться парами в степь, где уже над ними только звездное небо, и что уже там делается, никому не видать. Там уже каждый отвечает, сама парочка... Не смейтесь...

Ему задавали вопросы с места президиума, но он, очевидно не чувствуя своего стиля, продолжал думать вслух. Его волновало много вещей. И вот постепенно притих весь зал, и уже никому стало не до смеха. Чистый мир раскрылся перед слушателями в образах, сравнениях, в высоких стремлениях и хрустальной рассудительности С. Когда он начал говорить о том, как будут оформлены гидротехнические сооружения, приведя исторические примеры, когда повел вдруг весь зал в будущее, все почувствовали себя тем, кем они, собственно, и были, — то есть счастливыми и гордыми строителями коммунизма. В это выступление С. обязательно вставить его конкретные предложения, планы и все такое, чтобы было видно, насколько он сам реальный и отличный работник-юноша с головой философа и манерами неповторимо изысканными в очаровательной своей простоте. А как он говорит об археологах и об археологии! Он поступил учиться в 10-й класс вечерней школы. Вот такой каменщик С.

Когда ему надо было в ходе выступления критиковать не кого иного, а самого парторга начполитотдела тов<арища> такого-то, — то он это сделал с таким тактом, с таким чувством собственного достоинства и так в то же время убедительно и остро, что я перестал дышать от восторга.

Про колгосп. Тема

В колгоспі на зборах, коли Т. закінчив свою розмову, в якій він говорив про історичну велику роль всесвітньої війни <...> одну колгоспницю Надежду П. <В>иступила Надежда з промовою, коли це можна так назвати.

Вона говорила про те, що вперше почула, хто вона: «Спасибі вам, що звеселили мене. Господи, яка я щаслива, що я отака, як ви кажете. Мені самій часом здавалось щось подібне. Ото після роботи, засинаючи часом, думаю собі щось хороше примінительно до себе, але все таки ж так, як ви сказали. Думаю, не може будь, щоб все, що ми творим цей на полях стільки літ, щоб приблизило воно людей до щастя і т. д. А ви підтвердили мені мене саму, спасибі: велике діло — добре слово. Воно часом дорожче від усього, від всяких ліків, від багатств і потрібно людині як хліб і мед, як жива вода.

І ще я помітила, що коли сіє в доброму настрої, весело — краще родить. Не смійтеся. Ось побачите, який буде врожай наступного року.

Потім, припустимо, перейдемо до бесіди зі Ск<иданом> старим. І фіксуєм його слова: «З того часу, як розколовся світ, і Ленін став на стороні людського, не покладав я рук».

Прим.: колгоспниця Надежда П. немолода вже жінка. Вона не героїня і не одиночка. Вона є, однак, з тих основ, з яких виходять героїні. Все життя її, степовички, безупинна праця, безупинна боротьба з природою, з великим подвигом отдаючи.

О колхозе. Тема.

В колхозе на собрании, когда Т. закончил свою речь, в которой он говорил об исторически великой роли всемирной войны <...> одной колхознице Надежде П. <В>ыступила Надежда с речью, если это можно так назвать.

Она говорила о только что услышанном, кто она: «Спасибо вам, что обрадовали меня. Господи, какая я счастливая, что я такая, как вы говорите. Мне самой иногда казалось нечто подобное. Вот после работы, засыпая, иногда думаю о чем-то хорошем применительно к себе, но все же так, как вы сказали. Думаю, не может быть, чтобы все, что мы творим здесь на полях столько лет, чтобы оно не приблизило людей к счастью и т. д. А вы подтвердили мне меня саму, спасибо: большое дело — доброе слово. Оно порой дороже всего, всяких лекарств, богатств, и нужно человеку как хлеб и мед, как живая вода.

И еще я заметила, что когда сеешь в хорошем настроении и весело — лучше родит. Не смейтесь. Вот увидите, какой будет урожай в следующем году».

Потом, допустим, перейдем к беседе со Ск<иданом> старым. И фиксируем его слова: «С того времени, как раскололся мир, и Ленин стал на стороне человеческого, не покладал я рук».

Прим.: колхозница Надежда П. немолодая уже женщина. Она не героиня и не одиночка. Она являет собой, однако, те основы, из которых выходят героини. Вся жизнь ее, степнячки, непрерывный труд, неустанная борьба с природой, с великим подвигом отдавая.

12-IX

МИКОЛА ФІВЧУК

З Кіцмані, що на Буковині. Дружина Санда лишилась дома. Сам Микола, літній чоловік, прибув до Каховки на будівництво комунізму і Кіцманського колгоспу. Працює як плотник, бригадиром. Прибув він сюди часом чи не на чолі молодецької групи. Складний шлях пройшов Фівчук з Кіцмані до Каховки. Проходив той шлях через океан, через Америку Південну і Північну, Ванкувер, Темінс-Кемінка, Торонто, Вінніпег. Працював на порубках лісу, на шляхах, копав котловани для електоровень, місив бетон, крив дахи, стелив асфальт, носив шпали. І часто блукає без всякої роботи по американському раю. «Шукаючи кращої долі, об'їздив я трохи не весь широкий світ — Сполучені Штати, Канаду, Бразилію. Зацвітають і там весною сади, родить пшениця, живуть люди. Все здається є там, але немає найдорожчого і наймилішого — землі немає простим бідним людям і нема їм волі. Землю, про яку я мріяв, дає людям на всім світі одна тільки радянська влада. Її одержали всі, хто поливав її своїм потом, хто мав право на неї». Закінчив 2-х річну школу керівних колгоспних кадрів, лікар, друга вчителька, зять Іван Руснак — директор МТС. Дружина Санда стала письменною. «Дивуюся з висоти широкого та бистрого Дніпра і думаю про силу волі й відваги радянських людей. Якої треба сили, щоб угамувати двохкілометрову течу, перебороти природу, примусити ріку віддати свої води на мільйони гектарів сухої землі. Стою над великим Дніпром, над великою славянською рікою і шепчу про себе трудову клятву добровільця, що буду гідний цієї будови, що віддам усі сили й досвід свій увесь всенародній справі».

Чого треба Фівчукові, коли хата повна чаша, в самого злагода й любов, і покій, і за плечима такий довгий тернистий шлях? Що примусило його кинути свою хату, чому?

Чого поїхав він в Каховку? Будувати комунізм. Прагнення до подвигу цілого народу, частиною якого є він сам. А як прощався. Як посідали на хвилинку перед виходом з хати. Який се був момент великий у родині Фівчуків! Який прекрасний!..

Ганок, завітчаний диким виноградом. Під яблунею столик, ослони. З квітника віє пахощами конвалії, м'яти, матіоли. «Находивсь я по білому світу. Бачив багате і бідне життя, знаю, що таке зло і добро, але нігде не стрічав такого піклування людини до людини і держави до людини. Такого, як піклуються в Каховці до простої робочої людини я не бачив. «Сім кілометрів од Каховки Ключове. Отут і будуємо нове місто двохповерхове на винограднику, що належить колгоспу «Перемога батрака». Хіба так вигадаеться. Порадив я вивіску колгоспу віддати музею. «Перемога наймитів» — хай буде експонат музею для нащадків. Поздоровте мене: працюю бригадиром. Шефствую над буковинськими хлопцями Іваном Малихом та Іваном Білоусом. Склали п'ятдесят чотири будинки. 29 травня. Кінчаєм нічну зміну. Іду з буковинськими хлопцями поміж кущами винограду. Лоза, пов'язана на точках, кладе на землю химерні тіні. Розмовляєм про свої сім'ї, про помости. Згадуємо Сторожинець, Глибоке, Чорногуз і наче метнулись через Дніпро нічний в Карпати і обминаємо зором Буковину і припадаємо до теплої землі дитинства нашого... Багато праці і багато краси. Думок багато високих і величних. І маємо спокій великий на душі, моя подруга.

І думаючи отак про все хороше повторюєм, як клятву в серці великому своєму Сталіну, складаємо у серці йому звіт стахановців... А Дніпро безжурно і тихо пливе собі в невимовно прекрасному світанку серед степових просторів, не знаючи, що принесуть сюди завтра його хвилі: скільки пароплавів, барж, будинків припливе сюди, аби ми їх ставили в своєму новім місті! Мені здається, подруго моя, що я тихо плачу, щоб не бачили хлопці. Вся велич того, що ми діємо тут, розкривається мені у всій наглядності. І я, бурлака світовий, що стільки років змарнував за океаном в погоні за самотнею долею.

Іду по своєму винограду вздовж великого берега моєї ріки, що похожа на життя, і ся почуваю отут після ночної зміни на світанку як на великодній всесвітній демонстрації. Могутній — не оглянеш оком ні в ширину ні в довжину ні в майбутне. Іду в майбутне в перших лавах і ніщо не заважає моему щастю. Видимість ясна на всі сторони світу. Над великою рікою (починається) кінчається переддосвітня зоря. Починається ранок. Яким же прекрасним буде наш день.

12-IX

МЫКОЛА ФИВЧУК

Из Кицмани, что на Буковине. Жена Санда осталась дома. Сам Мыкола, пожилой мужчина, прибыл в Каховку на строительство коммунизма и Кицманского колхоза. Работает как плотник, бригадиром. Прибыл он сюда чуть ли не во главе артели. Сложный путь прошел Фивчук из Кицмани до Каховки. Проходил тот путь через океан, через Южную и Северную Америку, Ванкувер, Теминс-Кеминка, Торонто, Виннипег. Работал на порубках леса, на путях, копал котлованы для электростанций, месил бетон, крыл крыши, стелил асфальт, носил шпалы. И часто блуждал безо всякой работы по американскому раю. «В поисках лучшей судьбы объездил я чуть не весь широкий мир — Соединенные Штаты, Канаду, Бразилию. Зацветают и там весной сады, родит пшеница, живут люди. Все, кажется, там есть, но нет самого дорогого и милейшего — земли нет простым бедным людям и нет им воли. Землю, о которой я мечтал, дает людям на всем свете одна только советская власть. Ее получили все, кто поливал ее своим потом, кто имел на нее право». Окончил двухлетнюю школу

руководящих колхозных кадров, врач, другая учительница, зять Иван Руснак — директор МТС. Жена Санда стала грамотной. «Любуюсь с высоты широкого и быстрого Днепра и думаю о силе воли и отваге советских людей. Какие надо силы, чтобы унять двухкилометровую течь, преодолеть природу, заставить реку отдать свои воды на миллионы гектаров сухой земли. Стою над большим Днепром, над великой славянской рекой и шепчу про себя трудовую клятву добровольца, что буду достоин этого стройки, что отдам все силы и опыт свой весь всенародному делу».

Чего надо Февчуку, если дом полная чаша, а у самого согласие, и любовь, и покой, и за плечами такой долгий тернистый путь? Что заставило его бросить свой дом, почему?

Зачем поехал он в Каховку? Строить коммунизм. Стремление к подвигу целого народа, частью которого является он сам. А как прошлся. Как сели на минутку перед выходом из дома. Какой это был момент великий в семье Февчуков! Какой прекрасный!..

Крыльцо, разукрашенное диким виноградом. Под яблоней столик, скамейки. Из цветника веет запахом ландыша, мяты, матиолы. «Находился я по белому свету. Видел богатую и бедную жизнь, знаю, что такое добро и зло, но нигде не встречал такой заботы человека о человеке и государства о человеке. Такого, как заботятся в Каховке о простом рабочем человеке, я не видел». Семь километров от Каховки Ключевое. Тут и строим новый город двухэтажный на винограднике, что принадлежит колхозу «Победа батрака». Разве так придумашь. Посоветовал я вывеску колхоза отдать музею. «Победа наймитов» — пусть будет экспонат музея для потомков. Поздравьте меня: работаю бригадиром. Шефствую над буковинскими ребятами Иваном Малихом и Иваном Билоусом. Соорудили пятьдесят четыре дома. 29 мая. Кончаем ночную смену. Еду с буковинскими ребятами меж кустами винограда. Лоза, повязанная на точках, бросает на землю причудливые тени. Разговариваем о своих семьях и о мостках. Вспоминаем Сторожинец, Глубокое, Черногуз, и словно метнулись через Днепр ночной в Карпаты и окидываем взором Буковину и припадаем к теплой земле нашего детства... Много труда и много красоты. Мыслей много высоких и величественных. И у нас покой великий на душе, моя подруга.

И думая так обо всем хорошем, повторяем, как клятву в сердце великому своему Сталину, слагаем в сердце ему отчет стахановцев... А Днепр беззаботно и тихо плывет себе в невыразимо прекрасном рассвете среди степных просторов, не зная, что принесут сюда завтра его волны: сколько пароходов, барж, домов приплывет сюда, чтобы мы их ставили в своем новом городе! Мне кажется, подруга моя, что я тихо плачу, чтобы не видели ребята. Все величие того, что мы действуем здесь, раскрывается мне во всей наглядности. И я, бобыль мировой, который столько лет потерял за океаном в погоне за одинокой судьбой.

Иду по своему винограду вдоль большого берега моей реки, похожей на жизнь, и чувствую себя тут после ночной смены на рассвете, как на пасхальной всемирной демонстрации. Могучий — не окинешь взглядом ни в ширину, ни в длину, ни в будущее. Иду в будущее в первых рядах, и ничто не мешает моему счастью. Видимость ясная на все стороны света. Над большой рекой (начинается) кончается предрассветная заря. Начинается утро. Каким же прекрасным будет наш день.

12-IX

ИСПАНЕЦЬ

Хуан Коандрос. З Барселони каменяр. Приймав участь в боях у Мадриді. Був інтернірований у Францію. Французи під час війни передали його німецьким фашистам і він був у Німеччині, як іспанський республіканець, в концтаборі, де його й звільнили наші радянські воїни. От яка доля каменяра Коандроса. Теж образ для фільму й для книги. Особливо коли поставити рядом з Фівчуком і Протієм. Один він носить над Дніпром у мріях свою горду і прекрасну Іспанію. Коли і що нагадає отут йому далеку батьківщину? Які мелодії? З ким поділитись словом? Тільки з самим собою в піснях? Коли побачу я тебе, далека моя земле сирота? Чи пощастить мені припасти до рідної землі і напитись твоєї води чи заснути бодай на твоїх каменях, вдихаючи тебе, при-

пасти як дитині до материнського лона, умучені дитині, що набігалась за довгий вік по такій стерні і так поколола собі ноги. Що думає про мене мати, чи батько, чи діти? Скільки сліз виплакано по мені?

Розробити Хуана, саме сторону його скорбот на самоті, хоч і в абсолютно дружнім товаристві, його, будівника комунізму, на основі особистих московських записок.

...Я здається, втрачаю, забуваю іспанську свою мову...

12-IX

ИСПАНЕЦ

Хуан Коандрос. Каменщик из Барселоны. Принимал участие в боях в Мадриде. Был интернирован во Францию. Французы во время войны передали его немецким фашистам, и он был в Германии, как испанский республиканец, в концлагере, откуда его и освободили наши советские воины. Вот какая судьба каменщика Коандроса. Тоже образ для фильма и книги. Особенно если поставить рядом с Фивчуком и Протиєм. Один он носит над Днестром в мечтах свою гордую и прекрасную Испанию. Когда и что напоминает тут ему далекую родину? Какие мелодии? С кем поделиться словом? Только с самим собой в песнях? Когда я увижу тебя, моя далекая земля-сирота? Повезет ли мне припасть к родной земле и напиться твоей воды или заснуть хотя бы на твоих камнях, вдыхая тебя, припасть как ребенку к материнскому лону, измученному ребенку, набегавшему за долгий век по такой стерне и исколовшему себе ноги. Что думает обо мне мать, или отец, или дети? Сколько слез выплакано по мне?

Разработать Хуана, именно сторону его скорбей в одиночестве, хотя и в абсолютно дружественном обществе, его, строителя коммунизма, на основе личных московских записок.

...Я, кажется, теряю, забываю испанский свой язык...

Будова міста

Велика, нетронута і неймовірно цікава тема, що мусить пройти через усю книгу. Тут і Андрианов, і Шлапаков, і Моторин, і сонна академія, і безліч нерозберихи, невміння, і розмова про архітектуру взагалі, про архітектурну національну спадщину загалом. Сліпота архітекторів у своїй галузі, невміння мислити просторово, історично і т. д. Обивательність, еклектицизм, чванство, чиновництво, відсутність смаку. «Эх, брат, вкуса у меня нет. Мне бы дать вкус, ох и засмаливал я тогда дома».

Нова Каховка як вона є. Принципи її забудови, вірніше відсутність археологічного принципу.

Строительство города

Большая, нетронутая и невероятно интересная тема, что должна пройти через всю книгу. Здесь и Андрианов, и Шлапаков, и Моторин, и сонная академия, и множество неразберихи, неумение и разговор об архитектуре вообще, об архитектурном национальном наследии в целом. Слепота архитекторов в своей отрасли, неумение мыслить пространственно, исторически и т. д. Обывательщина, эклектицизм, чванство, чиновничество, отсутствие вкуса. «Эх, брат, вкуса у меня нет. Мне бы дать вкус, ох, и засмаливал я тогда дома».

Новая Каховка как она есть. Принципы ее застройки, вернее, отсутствие археологического принципа.

Оформлення гідротехнічних споруд

Пригадати п'єсу: диспут в музеї з приводу проекту оформлення міста народницького. Галерея «акатекторів», консультантів, вчених, секретарів. Як перелякались запорожців.

Мовляв, доповідник під маркою палеоліта, скіфів і прочого хоче протягти націоналізм і підписи прізвищ робітників-творців. «Як би чого, знаєте, не те... отак от ніби воно, з одного боку, й той, а потім, ні, я мушу краще втриматись од справ, да потім вже, якщо хочете, ні-ні... до побачення...

Одповідь автора.

Оформление
гидротехнических сооружений

Вспомнить пьесу: диспут в музее по поводу проекта оформления города народнического. Галерея «актёров», консультантов, ученых, секретарей. Как испугались запорожцев. Мол, докладчик под маркой палеолита, скифов и прочего хочет протасить национализм и подписи фамилий рабочих-создателей. «Как бы чего, знаете ли, не того... Как будто оно, с одной стороны, и то, а потом, нет, я должен лучше удержаться от дел, да потом уже, если хотите, ни-ни... до свидания...»

Ответ автора.

АМЕРИКАНЕЦЬ

Розмова з ним. Що цікавить людину з країни без мрій і без надій?

— Скажите, а можете вы мне сказать откровенно, насколько это, конечно, возможно, о преступлениях в этом новом городе? — О каких? — Ну, обыкновенных: убийствах, грабежах, насилиях? Почему вы не отражаете этого в своих произведениях?

Его интересовала эта троглодитская сторона бытия. Он все же был выходцем из джунглей. Написать на эту тему пространную беседу, сцену. Он представитель прошлого мира. У нас много недостатков и правонарушений. Но они не вызывают у нас страха. Не в них у нас дело. Мы не считаем необходимым их изображать. Хотя мы за конфликты самые острые. А самое главное: у нас здесь никто никого не убил и не помышляет об этом. И никто никого не ограбил. Для нашего города характерно нечто совершенно иное. Да, пожалуй, есть и в нашем городе один убийца: это N. Он убивал несколько раз архитектора K. и начальника гидроуправления, в чем сам признавался. Но это делал он в своем воображении. И мы поняли это, как крайнюю меру его негодования против K.

— Так. Вот видите. Значит потенциально в N сидит убийца. Мне можно познакомиться с N?

— Пожалуйста. Да вот он. Василь Тарасович, познакомьтесь. Это мистер Говард из Америки. Он интересуется убийцами.

— А почему вас интересует это?

— Просто я статистик. По последним данным нашего статистического бюро мы убиваем в последние годы столько-то человек в час и делаем столько-то ограблений и насилий в минуту.

— Многовато. И т. д.

Американец среднего века**, лет пятьдесят. Вдумчивый, говорит монотонно, медленно. На лице, в манере, в суждениях глубокий пессимизм. Он из страны «без цели и надежд», живущей «вслепую».

* Американец

Разговор с ним. Что интересует человека из страны без грез и без надежд?

** Средних лет.

Он критически относится ко многому в Америке, в частности, к «комиксам» и прочему чтиву, а также к фильмам, где все направлено на то, чтоб научить молодежь убивать. Его кредо: мир погибнет, земля истощится и превратится в мертвую пустыню; и в этой ее трагедии главная роль выпадает на долю человека.

Найти в записках цитату.

— Нет, не оскудеет земля. Не надо этого бояться уже хотя бы потому, что кончается эра хищнического хозяйничания бизнесмена на земле. Не судите по своей Америке. И не обобщайте. Советская Россия и страны народной демократии. Посмотрите, что делают они с землей.

У американца мироощущение драматическое, вернее, катастрофическое. Конечно, сегодня в мире, как никогда, определились и противопоставились две силы — разрушающая и созидающая с двумя центрами тяготения, англосаксы и славяно-монгольская прогрессивная.

Моцарт убивает Сальери

Пригадати всю фабулу моєї нездійсненої п'єси. Буде описано в от сій главі, як зчинилося вбивство на Новій Каховці. Описати докладно. Причина — антагонізм між Моцартом і Сальєрі-хапугою. Вища точка ворожнечі, як се не дивно — дах будинку культури. Тези: — Ви думаете даремно отсей дах щось говорить хорошого про національне. Се не національне, а архієрейське, монастирське, щось архаїчне, провінційальне, етнографічне, а не мистецьке у сфері етнографії. Через вашу сліпоту і поверховість. Як могли ви поставити отакий дах на будинку культури на класичному ордері. Се неприпустима ганебна еклектика. — Дозвольте, а Київ? — Київу 1000 літ. А тут же зовсім немає архітектурної спадщини, яка б давила на вас и чогось од вас вимагала. Не назад мусив би оглядатися ваш палац, а дивитись вперед. Двойний ваш дах — се сусід церкви, и не аби який, а зовсім виразний: затуляє мені небо два рази. Мовляв: униз дивись, пригноблений чоловіче. Земля еси і оддаси в землю⁵⁸⁰*

— Я не согласен.

— Неправда.

— Тогда я не понимаю.

— Так зачем вы тогда брались за это?

— Но вы же сами противоречите себе. Вы говорили что...

— Я говорив и говорю, що архітектура Нової Каховки, одного з перших міст комунізму, мусить бути одвернена вперед, а не назад. Грядущий комунізм основа нового ладу, чому ж і кому, як не архітекторам думать про се. Адже ми фактично тут найбільш три-

* Вспомнить всю фабулу моей ненаписанной пьесы. Будет описано в этой главе, как произошло убийство в Новой Каховке. Описать подробно. Причина: антагонизм между Моцартом и Сальери-хапугой. Высшая точка вражды, как это ни странно — крыша дома культуры. Тезисы: — Вы думаете, зря эта крыша говорит что-то хорошее о национальном. Это не национальное, а архиерейское, монастырское, нечто архаичное, провинциальное, этнографическое, а не художественное в сфере этнографии. Из-за вашей слепоты и поверхностности. Как вы могли поставить такую крышу на доме культуры на классическом основании. Это недопустимая, позорная эклектика. — Позвольте, а Киев? — Киеву 1000 лет. А здесь же совсем нет архитектурного наследия, которое бы давило на вас и чего-то от вас требовало. Не назад должен был бы оглядываться ваш дворец, а смотреть вперед. Ваша двойная крыша — это сосед церкви, и не заурядный, а совсем выразительный: заслоняет мне небо два раза. Мол: вниз смотри, угнетенный человек. Земля есмь и в землю отыдеши.

вале довголітнє мистецтво. — Это не мистецтво, а техническое сооружение. — Мовчіть, не розписуйтесь. В убогості своїй, не дратуйте мене.* — Да никто вас не дратует.

— Я говорю: «Помолчите», — иначе я вас ударю. Дайте мне закончить свою мысль.

— Ну, пожалуйста.

— Давайте вспомним: наш город — это настоящее, создаваемое тут, на песках, обращенное в будущее, мечтой о котором, устремлением страстным о котором, живет наш народ. Руководимый партией, уместно здесь напомнить. Почему архитекторы Киева не приложили <...>.

Этот город — главная точка приложения всех материальных сил и духовных сил нашей страны. Почему не приложили здесь своих сил архитекторы столицы? Где их следы здесь? Почему здесь утвердилась провинция?

Ви обсудили свій проект отут з молоддю?*** Нет. Вам нечего было с ними обсуждать? Так, что ли? Дорогой мой, вам нечего было ей предъявить, и вы пошли путем бумажек и утверждений, и резолюций вышестоящих, проигнорировав нижестоящих. И вы нашли это для себя выгодным, более спокойным. А пространственного мышления у вас <нет>. Вы не архитектор, а барышня. Которая перед зеркалом кокетливо перетыкивает бати (?) и пилястры, и колонки. Нет у вас мышления ни пространственного, ни временного. Нельзя дворцы создавать вслепую. А вы создали его вслепую, уткнувшись в чертежную доску, и не побывав мысленно на крыше своего дворца, бескрылый вы сморкач, на крыше, единственной в городе, откуда люди столетиями бы любовались всем городом, Днепром и плотиною, и Каховским морем — делом рук своих.

Вы не сделали самого главного и вы спокойны. У вас на смазливом личике довольство ловкача и «умельца».

Далі розгорнути тему ненависті і вбивства, розписати докладно точно с деталями, все як слід раптом: що ж це я наробив? А тут у двері — стук... Хвилиночку, не входьте, одну хвилиночку... Сховавши вбитого Сальєрі, Моцарт всунув його в шафу й замкнув ключем... «Хвилиночку!.. Чи нема слідів крові? Нема... Підійшов до дверей:

«Войдите».

Двері розкрились: на порозі Сальєрі. Моцарт трохи не впав без тями.

— Пробачте... се ви? Яким чином?..

— То есть? Ви адже покликali мене.

— Да. Я вас...****

* — Я говорил и говорю, что архитектура Новой Каховки, одного из первых городов коммунизма, должна быть повернута вперед, а не назад. Грядущий коммунизм — основа нового строя, почему же и кому, как не архитекторам думать об этом. Ведь мы фактически здесь наиболее длительное долголетнее искусство. — Это не искусство, а техническое сооружение. — Молчите, не расписывайтесь. В нищете своей, не раздражайте меня.

*** Вы обсудили свой проект здесь с молодежью?

**** Далее развернуть тему ненависти и убийства, расписать подробно, точно, с деталями, все как следует вдруг: что же это я наделал? А тут в дверь — стук... Минуточку, не входите, одну минуточку... Спрятав убитого Сальєри, Моцарт сунул его в шкаф и запер ключом... «Минуточку!.. Нет ли следов крови? Нет.. Подошел к двери:

«Войдите».

Двери распахнулись: на пороге Сальєри. Моцарт чуть не упал без чувств.

— Простите... это вы? Каким образом?

— То есть? Вы ведь позвали меня.

— Да. Я вас...

— І я явився точно. Чого ви так зблідли, на вас лица нема... Чого ви так дивно на мене глядите?*

— Я думаю. Перед вашим приходом я довго думав про вас.

Далі тема антагонізму повторюється ще раз. Тільки виснажений вкрай Моцарт одповідав уже нехотя, задавав кволі нецікаві питання. Так що Сальєрі, почувши себе переможцем, тримався міцно і вийшов від нього похабно і гордо, відчуваючи себе переможцем. Вбивства, звичайно, ніякого не було. Все, що читає, прийняв про страшний вчинок Моцарт було не чим іншим, як грішною авторською спробою зобразити його душевні страждання. Вони єсть і на будовах комунізму.

Противники не вбивають один одного, бо нічого їм один в одного одняти. Ніхто не стає багатшим, не біднішим од подібних речей, да і вийшли давно вже ми з джунглів капіталістичного одноосібництва. В общем и целом. Тільки страждання і пристрасті ніколи не покинуть нас. Не покидають нас і пристрасті людські, ніщо людське нам не чуже. Тільки напрям і зміст пристрастей у нас другий. І саме головне з людських пристрастей, сама висока і благородно-етична пристрасть панує серед нас. Коли двері за Сальєрі зачинились і стало знову тихо, Моцарт заплакав**

13-IX

Перенести сюди обов'язково запис про Лисенка і Цицина. Найти аналогічні ситуації і розстановку сил і пристрастей. Ярость Озирського. Страждання Ник. Вас. Двоє хочять ошчасливити народ. Самому народу байдуже, хто його ошчасливить, але у першого виходить. У другого ні. І другий страждає.

«Если б вы знали, сколько я на этом поле пережил страданий». Отак і на каналах.

13-IX

Перенести сюда обязательно запись о Лысенко и Цицине. Найти аналогичные ситуации и расстановку сил и страстей. Ярость Озерского. Страдания Ник. Вас. Двое хотят ошчасливить народ. Самому народу все равно, кто его ошчасливит, но у первого получается. У второго нет. И второй страдает.

«Если б вы знали, сколько я на этом поле пережил страданий». Вот так и на каналах.

Написати цілу лінію «аморального» поведження хлопців з дівчатами. На 10 рожениць в родильному домі вісім байстрят. Вивчити найбільш цікаві діла, історії, драми, їм протиставити хороше подружжя з любов'ю, щастям, дітьми. Дівчат багато, більше,

* — И я явился точно. Чего вы так побледнели, на вас лица нет... Чего вы так странно на меня глядите?

— Я думаю. Перед вашим приходом я долго думал о вас.

Далее тема антагонизма повторяется еще раз. Только истощенный крайне Моцарт отвечал уже нехотя, задавал хилые неинтересные вопросы. Так что Сальери, почувствовав себя победителем, держался крепко и вышел от него похабно и гордо, чувствуя себя победителем. Убийства, конечно, никакого не было. Все, что читает, принял про страшный поступок Моцарта, было не чем иным, как грешной авторской попыткой изобразить его душевные страдания. Они есть и на стройках коммунизма.

Противники не убивают друг друга, потому что нечего им друг у друга отнять. Никто не становится богаче, ни беднее от подобных вещей, да и вышли давно уже мы из джунглей капиталистической единоличности. В общем и целом. Только страдания и страсти никогда не покинут нас. Не покидают нас и страсти человеческие, ничто человеческое нам не чуждо. Только направление и содержание страстей у нас другое. И самая главная из человеческих страстей, самая высокая и благородно-этическая страсть царит среди нас. Когда двери за Сальери закрылись, и стало опять тихо, Моцарт заплакал.

ніж хлопців взагалі у нас. І дівчатам горе і біда велика загальна. Дівчатам присвятити окремих розділ і взагалі багато уваги. Про них так багато можемо сказати.

Пригадати дівчину, що не виходить заміж, бо сватаються некрасиві. Прикидається в очі багато красивих дівок і хлопців.

Написать целую линию «аморального» поведения парней с девушками. На 10 рожениц в родильном доме восемь незаконнорожденных. Изучить наиболее интересные дела, истории, драмы, им противопоставить хороших супругов с любовью, счастьем, детьми. Девушек много, больше, чем парней вообще у нас. И девушкам горе и беда большая общая. Девушкам посвятить отдельный раздел и вообще много внимания. О них так много можно сказать.

Вспомнить девушку, что не выходит замуж, так как сватаются некрасивые. Бросается в глаза множество красивых девушек и парней.

Плотник Кравчина

Кравчина втратив на війні чотирьох синів і одну дочку. Сам теж був на обох війнах з німцями, як рядовий солдат. Його життя було багатим подіями. Через свою особливу вдачу він витримав усе, був битий, стріляний, катований, навіть вішаний на шибениці, навіть був уже закопан у землю, був у полоні, а все ж таки брав Берлін... «Щастя, щастя... Есть на світі чимало речей, більш, часом важливіших, ніж оте щасте».

Сила духу у Кравчини велетенська. Життєлюб, носитель гумору, розумний і мудрий чоловік. «Яка доба, такий і я повністю».

Плотник Кравчина

Кравчина потерял на войне четырех сыновей и одну дочь. Сам тоже был на обеих войнах с немцами, как рядовой солдат. Его жизнь была богатой событиями. Из-за своего особенного характера он выдержал все, был бит, в него стреляли, его пытали, даже вешали на виселице, даже был уже закопан в землю, был в плену, а все же брал Берлин... «Счастье, счастье... Есть на свете немало вещей, порою более важных, чем это счастье».

Сила духа у Кравчины огромная. Жизнєлюб, носитель юмора, умный и мудрый человек. «Какая пора, такой и я полностью».

Тягнибіда Гриша

Його нема на будівництві. Проте зробити так, щоб він почувався у цьому творі і йшов незримий весь твір. Його несе будівник-каменяр Кравчина. Сам же Гриша, красавец, герой і мученик помер в гитлерівському концтаборі, упавши раненим з самольотом на ворожу територію. Все розкаже про нього Кравчина. І добре зробить, бо Гриша Тягнибіда це образ всіх, хто своєю кров'ю і своєю смертю врятував Батьківщину нашу, хай поставив нас на Божі щасливі місця над Дніпром. Він мріяв про Золоті Ворота. В епопею цілком вільно й доречно входить повністю все, що записано в старих «Золотих Воротах». Вони так же, як оповідання про Гришу Тягнибіду прекрасного, увійде, як вечірні оповідання Кравчини про обидві війни, де він був рядовим солдатом. Боже, се може бути прекрасно. Тоді Кравчина виросте в епопеї в грандіозну фігуру поруч з Процієм. Процій щасливий, у нього усі сини вернулися з війни. У Фівчука дочки й зять, а у Кравчини нікого. Всіх записав на Брандєбургських воротах, вічна їм пам'ять. А дочка... горе, горе. «Землі козацької краса...»⁵⁸¹ І от не дивлячись на все, що послало Кравчині життя, не занепавав духом Кравчина. Усміхається він, як і все життя посміхався. Кравчина зосереджує в собі всю невмирущу міць українського характеру, загартованого в таких гартах, які й не снилися

нікому. Отже три постаті старих плотників — Процій, Фівчук і Кравчина. Стара народна основа твору. Останні могикане, носії найрізноманітніших латок на одежі.

Тягнибеда Гриша

Его нет на строительстве. Однако сделать так, чтобы он почувствовался в этом произведении и шел, незримый, все произведение. Его несет строитель-каменщик Кравчина. Сам же Гриша, красавец, герой и мученик, умер в гитлеровском концлагере, упав раненым с самолетом на вражескую территорию. Все расскажет о нем Кравчина. И хорошо сделает, потому что Гриша Тягнибеда — это образ всех, кто своей кровью и своей смертью спас Родину нашу, пусть поставил нас на божьи счастливые места над Днепром. Он мечтал о Золотых Воротах. В эпопею вполне свободно и уместно входит полностью все, что записано в старых «Золотых Воротах». Они так же, как рассказ о Грише Тягнибеде прекрасном, войдут, как вечерние рассказы Кравчины об обеих войнах, где он был рядовым солдатом. Боже, это может быть прекрасно. Тогда Кравчина вырастет в эпопею в грандиозную фигуру рядом с Процием. Проций счастливый, у него все сыновья вернулись с войны. У Фивчука дочери и зять, а у Кравчины никого. Всех записал на Бранденбургских воротах, вечная им память. А дочь... горе, горе. «Земли казацкой красота...». И вот, несмотря на все, что послала Кравчине жизнь, не пал духом Кравчина. Улыбается он, как и всю жизнь улыбался. Кравчина воплощает в себе всю бессмертную мощь украинского характера, закаленного в таких огнях, которые и не снились никому. Следовательно, три фигуры старых плотников — Проций, Фивчук и Кравчина. Старая народная основа произведения. Последние могикане, носители самых разных заплат на одежде.

— Ленін сказав: «Комунізм* — это советская власть плюс электрификация». Как это понимать?

— А так, как сказано.

— Ага. Так. А что ж это такое?

— Что?

— Электрификация?

— Ну, перестаньте.

— Да. Ленивое и ненужное твое копирование**. Электрификация — это приведение в гармоническое состояние солнца, воды и земли, пребывающих во вражде и глупом разладе. Поэтому ведущей профессией человечества на долгие годы становится наша — гидротехническая. Мы ирригаторы земного шара и электрификация идей идет от нас. (З підслуханої розмови, запис по смислу***.)

14-IX

Живе Кравчина в Британах у молодого шофера Журбенка, що має чотирьох дітей і чарівну жінку. Хата стоїть над Дніпром. Хата через сіни велика. Піч літня у садочку, проти хати хлів побілений і дуже чистий, пристосований до життя (літнього) Кравчини. Посеред двору стоїть величезне дерево — волоський горіх. От під цим деревом роду над Дніпром і проводить свої спогади Кравчина. Небуденне життя подарила доля Кравчині, і розповідає він про нього не на буденній роботі на фоні небуденного, урочистого, історичного пейзажу. «Скучати, отже, хоч і прожив я чимало серед простих, нічим не

* Ленин сказал: «Коммунизм <...>.

** Возня.

*** Из подслушанного разговора, запись по смыслу.

знаменитих людей, не відомих мені також нічим, крім хіба роботи і страждань, скучати, отже, брати мої і ти, сестро, не довелось мені... (перенести сюди весь монолог)

...Не покладав я рук».

14-IX

Живет Кравчина в Британах у молодого шофера Журбенко, который имеет четырех детей и очаровательную жену. Дом стоит над Днепром. Хата благодаря сеням большая. Печь летняя в садике, против дома хлев побеленный и очень чистый, приспособленный к жизни (пожилого) Кравчины. Посреди двора стоит огромное дерево — грецкий орех. Вот под этим деревом рода над Днепром и проводит свои воспоминания Кравчина. Небудничную жизнь подарила судьба Кравчине, и рассказывает он о ней не на будничной работе, а на фоне незаурядного, торжественного, исторического пейзажа. «Скучать, значит, хоть и прожил я немало среди простых, ничем не знаменитых людей, не известных мне также ничем, кроме разве работы и страданий, скучать, значит, братья мои и ты, сестренка, не довелось мне... (переписать сюда весь монолог).

...Не покладав я рук».

Крім Кравчини, з Журбиною живе ще каменяр, іспанець Хуан Коандрос. Вони приєднують. У них «інтернаціональний двір». Сьогодні я такий щасливий своїми думами, що повість записую: як мені радісно, що в серці моїм відтворюється життя отак багато й глибоко, і що саме тут в реальних робочих обставинах на вітрі і на піску під гарячим сонцем, посеред недостроєного нового міста, приходять і припливають на Дніпрових хвилях мій майбутній твір в такому синтезі.

Кроме Кравчины, с Журбиной живет еще каменщик испанец Хуан Коандрос. Они дружат. У них «интернациональный двор». Сегодня я такой счастливый своими мыслями, что повесть записываю: как мне радостно, что в сердце моем возрождается жизнь так много и глубоко, и что именно здесь в реальных рабочих ситуациях, на ветру и на песке, под палящим солнцем, посреди недостроенного нового города, приходит и приплывает на Днепровских волнах мое будущее произведение в таком синтезе.

У Кравчини на все свої мислі. Все викликає в нім несподівані порівняння, міркування. Коли розмова трохи стихла, і Кузнецов почав, дивлячись на широку срібну смугу Дніпра, співати... «Реве та стогне».

— Чортового батька тепер поревеш і застогнеш... — почувся густий бас Кравчини. — Довольно вже, годі ревити. Тепер, брат, потечеш тихенько, згідно партійній дисципліні. А то реве, стогне, хати несе, вириває в море скільки народного добра: води, шутка сказати, три тижні, як п'яний. А потом хиріє цілий рік. Тьфу, телята перебродять казна-що не річка.

— Так се не вірші.

— А. Я б про нього не такого вірша написав. Ось заженем в водосховище, от тоді будуть вірші.

— Ох, який же ви дядьку...

— Який? Яка доба, такий і я вповні... Тепер ти мені будеш давати воду по плану, годі ревити і стогнати. Ми теж застогнались тут біля тебе.

Кравчина дививсь на Дніпро. Він розмовляв с Дніпром. Я не зводив з нього очей. І показалося мені на якусь мить, що вони ровесники, і що на морщинах Кравчини відбилось все, що творилось на берегах Дніпрових тисячу літ.

...Шевченко... Шевченко хльоснув свого, ми свого. І що він міг тоді? Теж, очевидно, ревіть та стогнать... доволно. Заспівайте мені краще «Солов'ї, солов'ї не тривожте солдат...

У Кравчини на все свої мысли. Все вызывает в нем неожиданные сравнения, рассуждения. Когда разговор немного поутих, и Кузнецов начал, глядя на широкую серебряную полосу Днепра, петь... «Реве та стогне».

— Черта с два теперь поревешь и постонешь... — послышался густой бас Кравчины. — Довольно, хватит уже реветь. Теперь, брат, потечешь тихонько, согласно партийной дисциплине. А то ревет, стонет, дома несет, вырывает в море столько народного добра: воды, шутка сказать, три недели, как пьяный. А потом хиреет целый год. Тьфу, телята перебродают, даром что не река.

— Так это не стихи.

— А. Я бы о нем не такое стихотворение написал. Вот загоним в водохранилище, вот тогда будут стихи.

— Ох, какой же вы, дядька...

— Какой? Какая пора, такой и я. Теперь и ты мне будешь давать воду по плану, нечего реветь и стонать. Мы тоже застонались здесь у тебя.

Кравчина смотрел на Днепр. Он разговаривал с Днепром. Я не сводил с него глаз. И мне показалось на мгновение, что они ровесники, и что на морщинах Кравчины отразилось все, что творилось на днепровских берегах тысячу лет.

... Шевченко... Шевченко хлебнул своего, мы своего. И что он мог тогда? Тоже, очевидно, реветь и стонать... доволно. Спойте мне лучше «Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат...»⁵⁸².

Павло Тичина⁵⁸³ все життя так старанно намагається бути оригінальним, надзвичайним і ні в чому ні на кого не схожим, що зрештою так і сталося: він дійсно став ні на кого не схожим, в тім числі й на поета. Се головна його помилка в житті і творчості. Ніхто не любить вже ні його вірші, ні їх творця. Поет мусить бути подібним до свого народу. Треба думати так сталося і з Б<ажаном>.

Павло Тычина всю жизнь так старательно пытается быть оригинальным, исключительным и ни в чем ни на кого не похожим, что в конце концов так и произошло: он действительно стал ни на кого не похожим, в том числе и на поэта. Это главная его ошибка в жизни и творчестве. Никто не любит уже ни его стихи, ни их создателя. Поэт должен быть похожим на свой народ. Надо думать, так произошло и с Б<ажаном>.

...пусть солдаты немного поспят». Заспівав Кузнецов солов'їв. Кравчина дививсь на ночний урочистий і величний Дніпро, на велику річку свого життя. Велике і чисте, як у Леніна, чоло його було на фоні зоряного неба прекрасним. Було щось древнє в нім, загальнолюдське. Він згадував синів своїх, що поплили десь у боях за водою. На глибоких очах його навернулась одна сльоза, але він і ту подавив: пішла сльоза назад, потонула в безодні великої його душі.

А Дніпро «синій, синій» ходить плавним розливом и среди ночи как средь белого дня виден вдаль настолько, насколько может видеть человеческое око.

...пусть солдаты немного поспят». Запел Кузнецов соловьев. Кравчина смотрел на ночной торжественный и величественный Днепр, на большую реку своей жизни. Большое и чистое, как у Ленина, чело его было на фоне звездного неба прекрасным. Было нечто древнее в нем, общечеловеческое. Он вспоминал сыновей своих, что поплыли где-то в боях за водой. На глубоких глазах его навернулась одна слеза, но он и ту подавил: пошла слеза назад, утонула в великой бездне его души.

А Днепр «синий, синий» ходит плавным разливом, и среди ночи, как средь белого дня виден вдаль настолько, насколько может видеть человеческое око.

14-IX

Процій Семен Григор<ович>

Одвідав Проція. Якраз всі пять синів були дома. Як виянилось, — подали кіно-хронікерів. Такий симпатичний. Виснажений чоловік, хоч і виконує <норму> як шкляр на 350%. Хлопці хороші. Почувається дружна родина. Два старших поступили в гідротехніський інститут.

Вечір. Я стомлений. Підо мною галас. Се гуляють тутешні «зодчіє». Регіт і викрики сумнівно по стилю. Прав був Флобер в своєму словникові прописних істин⁵⁸⁴: архітектори — дурні.

Розмовляє Процій каліченою українською мовою, сини по-руськи. Один син дуже схожий на Юліуса Фучика⁵⁸⁵. Він здається старший. Був на війні в саперно-інженерних частинах.

Матері не хочять забирати сюди, жаліють кидати хату, город, сад, як не так — три чверті гектару землі. Ви знаєте, що таке три чверті гектара. Обробити як слід — жити можна.

Подумати тільки, в який бік перетворювати характер старого Проція. Може скоріш за все в бік Іллі Нирковського, його двоюрідного брата, майстра на всі руки, обдарованого великим даром і даром творення. Він обожнював труд, коли заходила мова про якусь роботу, він одразу починав сіяти. Робив він хати, мости, вози, церкви, бандури, човни. Був він веселої вдачі, шанобливий, любив сміятись, доброзичливий абсолютно, любив і умів весело слухати про щось нове, умів співати, міг випити в компанії, але ніколи не напивавсь, любив народні свої звичаї. Коли його призвали на війну, він провоював чотири роки теж весело й уміло потрудившись, два рази був прострілений навиліт. І коли доводилось показувати сліди, «щасливих», як він казав, ран, показував між іншим і теж весело.

Носив він великі вуса ячмінним колосом. Вуса грали над його великим ротом і зубами. Зуби в нього були великі, і від того, що він часто сміявся, здавалось, що зубів у нього не менше півсотні. Образ чистий і світлий, сповнений своєрідного органічного артистизму.

14-IX

Проций Семен Григорьевич

Проведал Проция. Как раз все пятеро сыновей были дома. Как выяснилось, — подали кино-хроникеров. Такой симпатичный. Изможденный человек, хоть и выполняет <норму> как стекольник на 350%. Ребята хорошие. Чувствуется, дружная семья. Двое старших поступили в гидротехнический институт.

Вечер. Я устал. Подо мною шум. Это шумят здешние «зодчие». Гогот и выкрики сомнительного стиля. Прав был Флобер в своем словаре прописных истин: архитекторы — дураки.

Говорит Проций на исковерканном украинском языке, сыновья по-русски. Один сын очень похож на Юлиуса Фучика. Он, кажется, старший. Был на войне в саперно-инженерных частях.

Матери не хотят забирать сюда, жалеют бросать дом, огород, сад, никак — три четверти гектара земли. Вы знаете, что такое три четверти гектара. Обработать как следует — жить можно.

Подумать только, в какую сторону превращать характер старого Проция. Может, скорее всего, в сторону Ильи Нырковского, его двоюродного брата, мастера на все руки, одаренного большим даром и даром созидания. Он обожал труд, когда заходила речь о любой работе, он сразу начинал сиять. Он делал хаты, мосты, телеги, церкви, бандуры, лодки. Он был веселого нрава, почтительный, любил смеяться, доброжелательный абсолютно, любил и умел весело слушать о чем-нибудь новом, умел петь, мог выпить в компании, но никогда не напивался, любил народные свои обычаи. Когда его призвали на войну, он провоевал четыре года тоже весело и умело потрудившись, два раза был прострелен навывлет. И когда приходилось показывать следы «счастливых», как он говорил, ран, показывал между прочим и тоже весело.

Носил он большие усы ячменным колосом. Усы играли над его большим ртом и зубами. Зубы у него были большие и от того что он часто смеялся, казалось, что зубов у него не меньше полусотни. Образ чистый и светлый, исполненный своеобразного органического артистизма.

Виставка в Бериславі

От ключовой Нової Каховки річним катером. По дорозі Козацьке, потім Берислав, де була колись турецька фортеця Кизи-Кермен. Дує вітер і несе хмари куряви. Курявою занесло павільйони з експонатами колгоспів. Експонати — хліб, зерно, снопи, кавуни, виноград, овочі. Од пилюки все має вигляд діаметрально протилежний понятію виставка. Але, може, чи не одному мені так здається. Безліч п'яних і безліч підлітків, чомусь майже виключно хлопчиків. Бідові, меткі! Одягнені непогано. Видно все-таки трудно ще живеться народу і багато ще треба часу і великих зусиль. Назад повертаючись довго думав про се і чомусь мені стало жалко людей. Простив усіх п'яний. Берислав — руїна. Сліди громадянської війни, сліди безбожництва, сліди Великої Вітчизняної війни. Ями, розбиті будинки, лом, щєбінь, іржаве покручене залізо і все це над Дніпром на високому кам'яному березі, з якого одкриваються широченні простори, куди тільки око гляне. Се був турецький форпост. Згадав запорожців, що плавали тут на своїх чайках і боролись з татарами й турками. Добре зробив Сталін⁵⁸⁶, що приказав вигнати геть татарських подлих нащадків. Хочу дожити, коли й турки получать по заслугам за всі п'ять століть свого паразитарного дурного існування.

Выставка в Бериславе

От ключевой Новой Каховки речным катером. По дороге Козацкое, потом Берислав, где была некогда турецкая крепость Кизи-Кермен. Дует ветер и несет облака пыли. Пылью занесло павильоны с колхозными экспонатами. Экспонаты — хлеб, зерно, снопы, арбузы, виноград, овощи. От пыли все имеет вид диаметрально противоположный понятию выставка. Но, вероятно, не одному мне так кажется. Множество пьяных и множество подростков, почему-то почти исключительно мальчиков. Бедовые, меткие! Одеты неплохо. Видно, все-таки еще трудно живется народу, и много еще надо времени и больших усилий. Возвращаясь назад, долго думал об этом, и почему-то мне стало жалко людей. Простил всех пьяный. Берислав — руины. Следы гражданской войны, следы безбожия, следы Великой Отечественной войны. Ямы, разбитые дома, лом, щєбень, ржавое покоруженное железо — и все это над Днепром, на высоком каменном берегу, с которого открываются широченные просторы, куда только глаз глянет. Это был турецкий форпост. Вспомнил запорожцев, что плавали здесь на своих чайках и боролись с татарами и турками. Хорошо сделал Сталин, что велел выгнать прочь татарских подлых потомков. Хочу дожить, когда и турки получают по заслугам за все пять веков своего паразитарного существования.

На палаці культури*
профгрупорг В. Ряботінь,
плотник Б. Ласкавий.

В день начала стахановской вахты в честь открытия Волго-Дона все штукатуры и рабочие, имевшие отношение к работе их, были на местах задолго до смены. Все волновались. Как только началась работа, плотники и подсобники молча, хотя и не давали официально обязательств, все как один, тоже стали на стахановскую вахту! Карпенко и Цвик начали работу с установки маяков.

«Всенародная стройка».
30 августа 1952

Семен Проций не считает себя рабочим. Он заявил, что он колхозник, был и останется им до конца дней своих. А на стройку коммунизма он пришел временно, с целью послужить и поработать для великого дела обводнения степей, заверив в этом правление своего колхоза. «Пользуясь благами орошения степей, чтоб мы могли сказать потом: “Есть в этом деле и наша толика”».

На самом же деле он уже не колхозник. И дети его уже не вернутся в свою хату. Пойдут они от плотины к плотине, пока не превратится Днепр <...>, не преобразуется Земля.

От социализма к коммунизму

«Ныне главные задачи Ком<мунистической> партии Сов<етского> Союза состоят в том, чтобы построить коммунистическое общество путем постепенного перехода от социализма к коммунизму, непрерывно повышая материальный и культурный уровень общества».

«Буду трудиться, как на Волго-Доне». Комсомолец — скреперист.

«Всенародная стройка» 16 августа 52.

Дмитро Бодаква

Бывший танкист. Его битвы: оборона Сталин<града>, Курская дуга, Корсунь-Шевченковская битва и многие другие.

— Вы танкист? Хорошо. Пойдете на скрепер. Тут для вас открывается новый фронт.

І Бодаква пішов. Всього кілька днів понадобилось йому, аби вповні оволодіти новою машиною і її призначенням. Так танкіст обернувся на скрепериста. Колись ходив на Паулюса, тепер його маш<ина> візується в каховські піски. Чесний, скромний, енергійний — скоро його всі полюбили. Став зам<естителем> секретаря парторганізації.

«Знаєш, я старий... Ще в армії займався футболом, важкою і легкою атлетикою. Тепер посилаю откоси для трибуни стадіону. Душа співає!

* На дворце культуры.
профгрупорг В. Ряботінь,
плотник В. Ласкавий.

Йому 20 років. Коли б описати весь його життєвий шлях, вийшов би роман про мужність, тривалість і безмежну відданість Батьківщині простої радянської людини.

И Бодаква пошел. Всего несколько дней понадобилось ему, чтобы полностью овладеть новой машиной по ее назначению. Так танкист превратился в скрепериста. Когда-то ходил на Паулюса, теперь его маш<ина> врезается в каховские пески. Честный, скромный, энергичный — скоро его все полюбили. Стал зам<естителем> секретаря парторганизации.

«Знаешь, я старый... Еще в армии занимался футболом, тяжелой и легкой атлетикой. Теперь посылаю откосы для трибуны стадиона. Душа поет!»

Ему 20 лет. Если бы описать весь его жизненный путь, получился бы роман о мужестве, безграничной и беззаветной преданности Родине простого советского человека.

Ив<ан> Герас<имович> Руденко
бригадир плотників.

Подвір'я в Британах

Описати докладно хату з синьми посередині, з зеленуватими пілястрами, білу, з блакитними налічниками вікон, з великою солом'яною теплою стріхою. А під стріхою жердину з золотого кукурудзяного, в'язками маку, насіння цибулі, укропу і яскраво огнисто-червоним струком купа гарбузів, серед яких<хо>сь попадаються екземпляри до 2 пудів розкішного кольору темного. Справа на фоні, тлі, зеленому тлі** куців винограду літня біла піч, дуже мальовнича. З правого боку — інтернаціональний хлів, де жили Кравчина, Хуан і К.А. — посередині двору, укриваючи в південь добру його половину густою тінню, стояв старенний волоський горіх. Під деревом стіл проти сіней. На вітях завжди що-небудь висить з господарського реманенту. На одній з нижніх гілок висіла колиска з дитиною. В колисці щось говорило непонятно, ще мовою дитя, а навколо нього гралося троє більших: всі хлопчики, з них двоє голих білявих, рожевих, золотих дітей. Біля хліва лежали 3 великих колоди. На цих колодах, власне біля них, умивались після роботи, переодягали чисту одягу, а повечерявши, сідали на колодах лицем до Дніпра. З високого берега перед ними розкривався (багатий) великий, урочистий краєвид. Козацький острів, що служив колись кладовищем, де поховано в старовину тисячу запорожців, покритий лісом. Широкий і могутній Дніпро, що прийнявши до свого лона всі свої річки, тихо-тихо несе свої води в просторих кам'яних берегах до моря. Описати небо глибоке і великий обсяг видимого. Колір неба на заході сонця і після заходу, коли починає свою симфонію південна степова українська ніч. Коли повиходять на темне небо зорі. І довго ще за північ на землі і в повітрі тепло і сухо, і стільки розлито ніги і здоров'я на цілий ніби всесвіт. А коли оглянутись од Дніпровських просторів — позаду ніби під оксамитовим шатром волоського горіху біліє хата з темними вікнами і спить. Як прекрасно жити над великою водою. Можна любити моря, чекати, можемо мріяти трохи, але не можемо [нічого] в світі так любити, як велику рідну велику свою воду, що тече безупинно поміж рідних берегів. І береги дивляться в воду, і не надивляться. Описати річку раннім-рано,

* Ив<ан> Герас<имович> Руденко
бригадир плотников.

** Так в тексте.

коли з рожевого туману починають виринати дерева, верби усі, човен і там десь і хата, чи білий пісок. Яка прозора й м'яка в ній вода. Як живуть по її мальовничим берегам люди. Як миються в ній, як складають про [неї] — свої пісні, мелодії. І благословен той, хто п'є рідну воду. І не сумує по ній життя. Коли думаю я про старі часи, од давніх-давен скіфсько-старослов'янських до запорозьких включно, мислячи, звичайно, про історію свого народу — [усі вони] здаються однаково молодими й подібними один до одного в ті часи. Нині Дніпро постарів, а народ виріс і перебуває в розрості повної мужності.

Подворье в Британях

Описать подробно хату с сенями посередине, с зеленоватыми пилястрами, белую, с голубыми наличниками окон, с большой соломенной теплой крышей. А под крышей шест с золотого кукурузного, связками мака, семенами лука, укропа и ярким, огненно-красным стручком кучи тыква, среди кот<ор>ых попадаются экземпляры до 2 пудов роскошного темного цвета. Справа, на фоне, зеленом фоне кустов винограда летняя белая печь, очень живописная. С правой стороны — интернациональный хлев, где жили Кравчина, Хуан и К.А. Посередине двора, укрывая в полдень добрую его половину густой тенью, стоял очень старый грецкий орех. Под деревом стол напротив сеней. На ветках всегда что-нибудь висит из хозяйственного инвентаря. На одной из нижних ветвей висела колыбель с ребенком. В колыбели что-то лепетало непонятно языком младенца, а вокруг него играло трое больших: все мальчики, из них двое голых белокурых, розовых, золотых детей. Возле хлева лежало 3 больших бревна. На этих бревнах, собственно возле них, умывались после работы, переодевали чистую одежду, а поужинав, садились на бревнах лицом к Днепру. С высокого берега перед ними раскрывался (богатый) большой, торжественный вид. Казацкий остров, служивший некогда кладбищем, где похоронены были в старину тысячи запорожцев, покрыт лесом. Широкий и могучий Днепр, приняв в свое лоно все свои речки, тихо-тихо несет свои воды в просторных каменных берегах к морю. Описать небо глубокое и бескрайнее. Цвет неба на закате и после заката, когда начинается свою симфонию южная степная украинская ночь. Когда выйдут на темное небо звезды. И долго еще за полночь на земле и в воздухе тепло и сухо, и столько разлито неги и здоровья будто во всей Вселенной. А если оглянуться от Днепровских просторов — позади, будто под бархатным шатром грецкого ореха, белеет дом с темными окнами и спит. Как прекрасно жить над большой водой. Можно любить моря, ждать, может, мечтать немного, но невозможно в мире так любить родную свою большую воду, которая течет непрерывно среди родных берегов. И берега смотрят в воду и не насмотрятся. Описать реку ранним утром, когда из розового тумана начинают выныривать деревья, все вербы, лодка, и там где-то хата, или белый песок. Какая прозрачная и мягкая в ней вода. Как живут по ее живописным берегам люди. Как моются в ней, как посвящают — свои песни, мелодии. И благословен тот, кто пьет родную воду. И не скучает по ней всю жизнь. Когда я думаю о старых временах, с самых древних, скифско-старославянских до запорожских включительно, думаю, конечно, про истории своего народа — [все они] кажутся одинаково молодыми и похожими друг на друга в те времена. Ныне Днепр постарел, а народ вырос и находится в расцвете полного мужества.

Безбатченки

15-IX

На десять рожениць в ново-каховському родильному домі вісім безбатченків. Можемо думати, що нічого більш аморального і гнусного, як наші юні будівники комунізму, нема й на світі. Що се нелюди, ізверги, аморальні подонки. Можемо ляяти їх, ненавидіти і зневажати таку розпусту, розбещеність. І все це було би невірним, зовсім невірним. Не забуваємо, що це драма цілого народу нашого. Ще до війни у нас вже було на 4 000 000 жінок менш від чоловіків. Після війни рожениць (мається на увазі молодих віком) збільши-

лось страшенно. По великих містах се не дуже ніби помітно, через міграцію і відносно менший відсоток рядових солдат. По селах же се істотно помітно. Село постраждало так, як ніколи ніхто. І повинуючись непереборному біологічному закону, нещасні молоді жінки, аби не хворіти і не казиритись, мусили фактично розбестити підлітків, що зараз се все діють. Се звістка їх з наймолодшого віку, що перейшла в аморальність, в недостойне ставлення до жінки молодій, а з нею й до дівчини, що зараз терпить од них оце лихо. Треба дати відповідь на се у творі.

Незаконнорожденные

На десять рожениц в Ново-каховском родильном доме восемь незаконнорожденных. Можем думать, что ничего более аморального и гнусного, чем наши юные строители коммунизма, нет на свете. Это нелюди, изверги, аморальные подонки. Можем ругать их, ненавидеть и презирать такой разврат и распущенность. И все это было бы неверным, совершенно неверным. Не забываем, что это драма целого народа нашего. Что до войны уже было на 4 000 000 женщин меньше мужчин. После войны количество рожениц (имеется в виду, молодых по возрасту) увеличилось ужасно. По большим городам это не очень как будто заметно, из-за миграции и относительно меньшего процента рядовых солдат. По селам же это существенно заметно. Село пострадало так, как никто и никогда. И, повинуюсь необоримому биологическому закону, несчастные молодые женщины, чтобы не болеть и не сходить с ума, должны были фактически развратить подростков, что сейчас и происходит. Это известно о них с самого раннего возраста, что перешло в аморальность, в недостойное отношение к женщине молодой, а с ней и к девушке, которая сейчас терпит от них это горе. Надо дать ответ на это в произведении.

Поет народу⁵⁸⁷

На великих зборах на пленумі лаяли поета Р. Лаяли і шельмували його молоді власть імущі люди, які вважали цю лайку й шельмуванне народного старого поета за свій священний обов'язок і службовий подвиг. Поету не простили нічого, ні одної його життєвої помилки. Драму його життя, що попсувала йому все на світі, ще коли власть імущі ходили без штанів або гадили в пелюшки, драму особливо грізно і прекрасно пригадували як непростимий, незабутній, підлий злочин поета, що заслуговує вічної кари, презирства і помсти. Що вже ніщо — ні партійна його приналежність, ні трети-на століття творчої праці, ні сивизна, ні велетенська праця для народу, для партії, для комунізму, не затулить ні його ганьби й злочинства, ні їх пильності і непримиренності. Навіть бездонну душевну боротьбу поета вважали за безпринципність і маскування. Поет в свій час сидів поверхом нижче, в буфеті, і тихо собі випивав щось алкоголічне. Він був у всьому подібний до свого народу.

— Поете! Нагору не поспішайте. Там про вас йде грандіозна мова. Сам Н. вас критикує. Швидше.

Поет посидів трохи ще, схилившись над бокалом. Про що він думав, невідомо. Потім пішов нагору, почувши обов'язкові оплески. Пішов поет нагору. Нагорі в шанобливім оточенні всіх тих, що треба, ішов сам власть імущий провідник грізних. «Его глаза то сверкают, лик его ужасен. Движенья быстры. Он прекрасен. Он весь, как божья гроза».

Підійшовши до «божї грози», поет ввічливо поклонив<ся> і, потискаючи длань, сказав, аби не подумала гроза, що він її зовсім не чув:

— Вітаю вас. Промова епохальна. І переконлива до краю, по формі і по змісту. Підписуюсь під кожним її словом.

— А що ж ви думаєте, неправда. В таких ділах треба бути одвертим, не взираючи... — сказала гроза.

— Абсолютно згоден. Я навіть не ждав од вас такого. Я зачарований.

— А ви не дуже бравіруйте, — доповідник грізно нахилився і зловісно блиснув очима. — Вам би плакати треба, а не вчиняти жалюгідні намагання жартувати.

— Я дуже вдячний вам за милостиву пораду. Дійсно, піду я краще додому, да поплачу, — сказав поет. — Будьте здорові й щасливі. Бажаю вам добра. Тільки два слова на прощання: ви пришли і підете, а я вже остався.

Поэт народа

На больших собраниях, на пленуме ругали поэта Р. Ругали и шельмовали его молодые власть имущие люди, которые считали эту брань и шельмование народного старого поэта своим священным долгом и служебным подвигом. Поэту не простили ничего, ни одной его жизненной ошибки. Дриму его жизни, что испортила ему все на свете, еще когда власть имущие ходили без штанов и гадили в пеленки, драму особенно грозно и прекрасно вспоминали, как непростительное незабываемое подлое преступление поэта, что заслуживает вечной кары, презрения и мести. Что уже ничто — ни его партийная принадлежность, ни треть века творческого труда, ни седина, ни огромная работа для народа, для партии, для коммунизма, не заслонит ни его позора и злодейства, ни их бдительности и непримиримости. Даже бездонную душевную борьбу поэта считали беспринципностью и маскировкой. Поэт в это время сидел этажом ниже в буфете и тихо себе выпивал что-то алкогольное. Он был во всем подобен своему народу.

— Поэт! Наверх не спешите. Там о вас идет грандиозная речь. Сам Н. вас критикует. Быстрее.

Поэт сидел еще немного, склонившись над бокалом. О чем он думал, неизвестно. Потом пошел наверх, услышав обязательные аплодисменты. Ушел поэт наверх. Там в почтительном окружении всех тех, что надо, шел сам власть имущий проводник грозных. «Глаза сверкают, лик его ужасен. Движенья быстры. Он прекрасен. Он весь, как божья гроза».

Подойдя к «божьей грозе», поэт вежливо поклонился, и, пожимая длань, сказал, чтобы не подумала гроза, что он ее совсем не слышал:

— Поздравляю вас. Речь эпохальная. И убедительная до крайности по форме и по содержанию. Подписываюсь под каждым ее словом.

— А что же думаете, неправда? В таких делах надо быть откровенным, невзираючи... — сказала гроза.

— Абсолютно согласен. Я даже не ожидал от вас такого. Я очарован.

— А вы не очень бравіруйте, — докладчик грозно наклонился и зловеще блеснул глазами. — Вам бы плакати надо, а не совершати жалкие попытки шутити.

— Я очень благодарен вам за милостивый совет. Действительно, пойду я лучше домой да поплачу, — сказал поэт. — Будьте здоровы и счастливы. Желаю вам добра. Только два слова на прощание: вы пришли и уйдете, а я уже остался.

Поет повернувся і поволі пішов по східцях униз. Спи́на в нього була зігнута од великої ноші, голова біла, ніби весь огонь уже згорів у ній і лишився один тільки попел. Дома вночі він склав вірша, прекрасного і чистого, як ручай, для свого і всіх народів, про те, що комунізм поборе і запанує в усім світі, не дивлячись ні на які темні сили, що стоять на переможнім його шляху, і буде братство на землі, і любов, і жалість.

Поет повернувся и тихо пошел по лестнице вниз. Спи́на у него была согнута под тяжелой ношей, голова белая, будто весь огонь уже сгорел в ней и остался один только попел. Дома ночью он написал стихотворе-

ние, прекрасное и чистое, как ручей, для своего и всех народов о том, что коммунизм победит и воцарится во всем мире, несмотря ни на какие темные силы, стоящие на победном его пути, и будет братство на земле, и любовь, и жалость.

Наймогутніша машина епохи, земснаряд, має абсолютно нединамічний і неделикатний вигляд. За допомогою цієї машини ми перетворимо землю. Те, що мріялось лише в казках, чи в снах, може стати реальністю наших днів. От що таке земснаряд. І нічого показного. Се не машина, а цілий образ. Вже виконали 3 000 000.

У самой потужній машини епохи, земснаряда, нединамічний і неделикатний вид. С допомогою цієї машини ми пересоздадим землю. То, о чем мечталось только в сказках, или в снах, может стать реальностью наших дней. Вот что такое земснаряд. И ничего показного. Это не машина, а целый образ. Уже изготовили 3 000 000.

Женщина, жена Носкова. Голос. Очень обижена. Строитель, по-видимому, больной. Женщина одета плохо, рука перевязана. «Я работаю, людей нет, никто не идет на эту работу, я работаю...» Чудесные, умные глаза человека. «Приезжий. Тоже такой парень...» — добрая и сердечная. Он лучший каменщик на стройке. Много работал на Урале, ордена, награды, коммунист... Звонят по делу товарищеских судов... Сiju у Анны Иннокентьевны... Он, Носков, никуда не ходит, всё жена. Ему придавило ногу на шпоне. Запивает порой. Получку пропивает. Я денег не жалею. Когда он выпьет, он может все раздать. Двое детей или трое. Как инвалид перешел на 570 руб<лей> инструктора каменщиков. Лет 50.

Бабич Ник<олай> Троф<имович>. Автобус № 99*
Ястребова Ан<на> Ив<ановна>. Шофер груз<овика>**

Бабич — обаятельный человек, умный и прекрасный шофер. Познакомлюсь обязательно***. Андрианов говорит с Москвой... «Плохо слышно. Алло. Не слышу. — Разговаривает с Москвой. — Я вас по ВЧ вызову...» ВЧ. Москва еще очень спокойна. Использовать где-то как деталь.

Звонил до Запорожья.

Нема ні Бочкіна, поїхав до Москви, ні Сімакова, десь на пресі. Відомо вже, що Молочанівського самогону не буде. Адріанов з цього вдоволений вповні. Який же тепер приймуть варіант? Для чого так надовго «заморозило» Бочкіна копальське господарство? Комусь за це очевидно да влетить.

Тут адже справа мільярдів. І такої консервації пошуковців, робочих, машин. От конфлікт для драми. Можна і слід продумати. У кого нині бігають мальчики кривавіє в глазах: Чи не в Аскоченського, часом. Чи може так, як і в кіно, винуватого не знайдеться. І все окажется в порядку речей. Правильно, що я не поїхав до Запоріжжя. Поїду через тиждень в сьомий раз.

* Фраза обведена автором.

** Фраза обведена автором.

*** Фраза обведена автором.

Нет ни Бочкина, поехал в Москву, ни Симакова, где-то с прессой. Известно уже, что молочановского самогона не будет. Адрианов этим удовлетворен полностью. Какой же теперь примут вариант? Для чего так надолго «заморозило» Бочкина копальское хозяйство? Кому-то за это, судя по всему, да влетит.

Здесь ведь дело миллиардов. И такая консервация поисковиков, рабочих машин. Вот конфликт для драмы. Можно и следует продумать. У кого сейчас бегают мальчики кровавые в глазах: не у Аскочинского ли. Может, так же, как и в кино, виноватого не найдется. И все окажется в порядке вещей. Правильно, что я не поехал в Запорожье. Поеду через неделю в седьмой раз.

Я у Федорчука. Жінки проходять за кватирами. Просять, благодають. Діти в хліві. Осінь.

«Страхов сам молочанський, має там хату і тут ж получене учора управління». Бувають случаи приспособленства й ловкачества. Одні влаштувались і тут, і в Бореславі. Сьогодні продовжу бесіду з Федорчуком. З голови в мене не виходить: який же варіант каналу прийняли в Кремлі?

Я у Федорчука. Женщины проходят за квартирами. Просят, умоляют. Дети в хлеву. Осень.

«Страхов сам молочанский, имеет там дом и тут же полученное вчера управление». Бывают случаи приспособленчества и ловкачества. Одни устроились и здесь, и в Бореславе. Сегодня продолжу беседу с Федорчуком. Из головы у меня не выходит: какой же вариант канала приняли в Кремле?

Він, вона і воно

Написати сцену, як вони йшли з родиною додому. Як вона несла, як воно вперше дихало повним повітрям, а він ішов трохи спереду, гордий, до краю схвильований отакою надзвичайною історією: він — батько. Ай-ай-ай! Ще ж так недавно він був хлопцем. Чому трохи ніби й страшнувато: дитя воно таке неначе зморщене і слабе. Нічого подібного, що він видумав. Воно здорове.

Небо, Дніпро, будують нове місто, нову греблю (через) по Дніпрі, почали нове життя, і ось воно, нове його дитя! Щастя. А вона? Сяє як сонце. Яке велике діло: родилася дитина на початку будови нового міста. Може ніхто сього не помітить навколо, але йому здається, що весь світ, який від цього перемінився безповоротно, дивиться на нього. Описати докладно її почуття і їхню розмову, їх перші слова й думки про дитину. Чого в нього таке личко червоне? Чи скоро воно буде сміятись? Говорити? І т. д. Потім вони обоє йшли мовчки. Вони мовчали і ніби світ по-новому промовляв до них таке, якого ніколи ще не чули вони в своїх серцях. Се було їх торжество, їх хвилююче відчуття щастя. Продумати всі можливі варіанти.

Он, она и оно

Написать сцену, как они шли с семьей домой. Как она несла, как оно впервые дышало полным воздухом, а он шел немного впереди, гордый, до крайности взволнованный этой необычайной историей: он — отец. Ай-ай-ай! Ведь еще так недавно он был парнем. Почему немного будто бы и страшновато: дитя оно такое вроде как сморщенное и слабое. Ничего подобного, что он выдумал. Оно здоровое.

Небо, Днепр, строят новый город, новую дамбу (через) по Днепру, начали новую жизнь, и вот оно, новое его дитя! Счастье. А она? Сияет как солнце. Какое великое дело: родился ребенок в начале строительства нового города. Может никто этого не заметит вокруг, но ему кажется, что весь окружающий

мир изменился безвозвратно: смотрите на него. Описать подробно ее чувства и их разговор, их первые слова и мысли о ребенке. Чего у него такое лицо красное? Скоро ли он будет смеяться? Говорить? И т. д. Потом они оба шли молча. Они молчали, и будто мир по-новому сказал им такое, какого никогда еще не слышали они в своих сердцах. Это было их торжество, их волнующее ощущение счастья. Продумать все возможные варианты.

17-IX

Повар

Повар їдальні і директор. Описати обох. Повар страшенно обурювався, коли на нього насадили за роботу, коли народ критикував його проделки, кулінарні твори. Він був ще молодий і очевидно дуже обдарований повар і тому ненавидів критику. Вона, критика, повергала його в такий гнів, в таку ярість, що страви перекипали на плитах. Про нього дуже влучно сказано у Гоголя⁵⁸⁸. Про його талант і так би мовити стиль роботи: а талант його полягав у тому, що ніхто не міг ніколи догадатись, з чого створені його страви. Коли порівняти їх з художніми творами, то оказується, що вірші його пахли прозою, проза на смак скидалась на недосмажену рибу. Його творчий метод був особливо оригінальним і, очевидно, неповторним. Одне слово, всяку страву і всякий продукт для неї він розумів по-своєму і творив з ним особистим йому одному властивим манером. Особливо відзначився він в так званих других блюдах. Тут уже не було йому суперників нігде. Один лиш повар у «Мертвих душах» Гоголя міг би зрівнятися з ним в багатстві творчих прийомів: цитата:

— А в окопах що їли! Ато, а на війні страждали на яких харчах! Неправда. Прекрасні мої блюда. Нема у вас апетиту, ой ви й видушуєте, аби насміятися над чоловіком. Ви погляньте навколо — як їдять. Перенісся вгинаються, на кого не глянеш.

Дійсно, поглянувши навколо, ви бачите, що і т. д. Під пару повару і директор їдальні, дебелий, високо колоритний чоловік з таємничо-повчальним виразом обличчя. Він любить мовчати. А коли ви спробуєте завести з ним розмову, він зразу ж починає скаржитись на неправильну архітектуру їдальні, внаслідок какової неправильності архітектури і виходять у повара отакі нестандартні страви.

— А чи не можемо дістати творого свіжого?

— Як не можемо. Будь ласка.

Через десять хвилин дівчина приносить вам творога такої кислоти, яка вам ще й не снилась, після чого ви починаєте серйозно придивлятися до архітектури їдальні, яка дійсно так таємничо все перекиплює, пережарює, пересолює все, що в її попадається.

17-IX

Повар

Повар столовой и директор. Описать обоих. Повар ужасно возмущался, когда на него насадили за работу, когда народ критиковал его проделки, кулинарные произведения. Он был еще молод и явно очень одаренный повар, и поэтому ненавидел критику. Она, критика, повергала его в такой гнев, в такую ярость, что блюда перекипали на плитах. О нем очень метко сказано у Гоголя. О его таланте и, так сказать, стиле работы: а его талант заключался в том, что никто не мог никогда догадаться, из чего созданы его блюда. Если сравнить их с художественными произведениями, то оказывается, что стихи его пахли прозой, проза на вкус смахивала на недожаренную рыбу. Его творческий метод был особенно оригинальным и, очевидно, неповторимым. Одним словом, всякое блюдо и всякий продукт для него он понимал по-своему и творил с ним лично ему одному

свойственным манером. Особенно отличился он в так называемых вторых блюдах. Здесь уже не было ему соперников нигде. Один лишь повар в «Мертвых душах» Гоголя мог бы сравниться с ним в богатстве творческих приемов: цитата:

— А в окопах что ели! А то, а на войне страдали на каких харчах! Неправда. Прекрасные мои блюда. Нет у вас аппетита, вот вы и выдумываете, чтобы насмеяться над человеком. Вы посмотрите вокруг — как едят. Переносицы прогибаются, на кого ни посмотришь.

Действительно, взглянув вокруг, вы видите и т. д. На пару с поваром и директор столовой, упитанный, высокий, колоритный мужчина с таинственно-поучительным выражением лица. Он любит молчать. А когда вы попытаете завести с ним разговор, он сразу же начинает жаловаться на неправильную архитектуру столовой, вследствие каковой неправильности архитектуры и выходят у повара такие нестандартные блюда.

— А не можем ли достать свежего творога?

— Как не можем. Пожалуйста.

Через десять минут девушка приносит вам творога такой кислоты, которая вам еще и не снилась, после чего вы начинаете серьезно присматриваться к архитектуре столовой, которая, действительно, так таинственно перекисливает, пережаривает, пересаливает все, что в нее попадает.

Заседание у Андрианова

Открывает. Говорит спокойно. И в то же время с чрезвычайно интересным подтекстом. Это беспокойство. Оперирует цифрами. Задолжали за 15 дней 5 мил<лионов> 454 рубля. Положение у нас напряженное и трудное. И план не делается, и проваливается с таким скандалом.

Очень интересный народ. Одеты просто. Возраст: средние и молодые. Есть и седые. Гидромеханические работы.

Что значит термин: «задолжали стройке»? Примерно 23 тысячи рублей. Плохо работает, совершенно неудовлетворительно, отдел кадров строительства. Очень нравится мне стиль Андрианова. Это, конечно, руководитель, которого надо пожелать. Спокоен и неспокоен в подтексте. Это надо подчеркнуть. Выст<упает> Кузьмин: «Самый большой у нас провал в забивке шпунта. Почему план идет с таким провалом? Почему плохо забивается шпунт? Не хватает вибраторов. И не совсем хорошо работаем с ними. Нам нужны более мощные вибраторы. Из новых три прибыло к нам со сгоревшими обмотками, фактически работаем с двумя или одним вибратором. Один шпунт мы били в три минуты, но были по 5 часов». Андрианов довольно резко оборвал докладчика: «Все может быть. Мы не для того собрались здесь, чтоб искать виноватого на стороне». Я вижу Андрианова совершенно в другом ракурсе. Кузьмин начинает возражать, защищаться, обвинять Колосова. Кузьмин: «У нас не было...» — «Много есть такого в нашем государстве, чего не было, а теперь есть. А можете ли вы быть уверены, что Дубосарская не подведет вас? Вы могли сказать, что вибраторы ваши имеют такие-то недостатки». Вы принимаете такие-то меры для искоренения». Чрезвычайно интересный спор о кислородных баллонах. Спорили напряженно, но тихо. И это тоже интересно. В них чувствуется чье-то стремление поднять голос, но председатель не «теряет камертона».

— Вот если б вы сами сели на шпунт, день, ночь, две ночи подряд. Создали напряжение, желанье там вызвали; рабочих задержите, вызовите любого из нас. Тогда шпунт сам полезет от вашего присутствия. Давите на это дело, выжимайте...

— Тов<арищ> Селезень. Только вот что, товарищи: 25 минут доклада уже не надо, 10 минут.

* Отмечено на полях одной чертой: Много... недостатки.

— Мы, Сергей Николаевич...

— Сергей Николаевич вам работать не дает. Так что поменьше упоминайте.

Все, что докладывал Селезень, и как его перебивали, как задавали вопросы, указания. Видно, что очень не легко Селезню на своем участке.

Левицкий позади, ощущение постороннего, неуверенного, боящегося формалиста.

Селезень — глав<ый> инж<енер> гражд<анского> стр<оительст>ва, зам<еститель>, а нач<альник> — Черкасов, не знает.

— Вы, как школьник у доски, не можете вывести ответ. Это называется главный инженер, — говорит ему, язвя, Дружинин.

Селезень пал духом, повесил голову, ему трудно.

— Вот так, тов<арищ> Кленов.

— Слушаю, — сказал Кленов вполне.

Хохлов нач<альник> стр<оительства> подсобных предприятий и дорог. Андрианов спокоен и свободен. Ощущение его, как самой значительной личности, по-мое<му>. Подтекст тот же углубляется. Все, кому он задает вопросы, отвечают тихо и сдержанно до предела. Так еще никто не говорил у нас на экране.

Интересно подает реплики. Единственно. Он их молит. Ему хочется спать. У него улыбка, лицо красивое, чуб нависший слегка.

Главный инженер.

— Я думал, тов<арищ> Хохлов, показать на вашем примере, как некоторые нач<альники> бывают оперативны и выходят из положения, а вы, оказывается, такой же.

Надо познакомиться с главным инженером, тов<арищем> Хохловым.

Хохлов деловой, грустный, озабоченный, тихий, мыслящий. Его союзник — инженер Голик.

— Вот мы с Селезень сняли миллион 200. Если бы он <перевыдал?> на тысяч 800, мы бы вас озолотили. И, как говорится. Как они на это отвечают. Голик сонным голосом, басом: «Да, да». Хохлов груст<ный>.

Гидроспецстрой. Главный инженер Бергер. Спокоен, средних лет, коренастый.

— Цемент не получили? — Нет. — Тогда прошу снять с плана 500 тысяч. Прошу кислорода.

Из всех докладов и вопросов, и всех тем, которых касаются все, видно, какое это бесконечно сложное дело.

— ...Дайте нам вибраторы.

Многого не хватает: цемента, компрессоров, электроэнергии, баллонов и т. д. и т. п. Громадное количество умов и рук приложены к этому фантастически сложному и великому делу.

Андрианов тут же приказывает Алексею Пет<ровичу> Кегину 5 часов ежедневно уделять этому главному звену. Заседания ежевечерние в 7 часов вечера. Тот согласен. Ежедневные совещания в 5 ч<асов> в котловане. Чем больше вслушиваюсь и всматриваюсь в Андрианова, тем больше мне нравится этот человек.

Великанов — начальник гидромеханизации. Среднего веса, крупный человек, спокойный. Само заседание носит характер спокойный. Короткие споры в середине доклада Великанова.

— Что, вы отсутствуете?

Затем обращается вдруг Андрианов к Волкову, своему заместителю по вопросам освещения. Что видно. Люди-командиры у Андрианова в основном молодые без большого опыта. И это значительно тормозит его дело. Спор из-за ламп.

— Сколько земли дадите?

— 800 000, — пробурчал Великанов.

Никого не удивляет уже эта громадная цифра. Наоборот, его еще спросили, кладку побольше. Ко всему привыкли. Работник Великанов хорош<ий> или скорее средн<ий>. Устойчивый, спокойный, даже слишком.

Андрианов говорит с Запорожцем, просит цемента. Не дал. Улыбка.

— В Яме? — И в Яме нет, плохо...

Заседание продолжается.

Не подлежит уже сомнению, что беда Андриано<ва> заключается, прежде всего, в том, что у него неинтересные, мелкие заместители. Это он чувствует, об этом мне говорил и это видно на заседании. Слаб, мне кажется, Волков. И, безусловно, слаб Гусак. Не тот стиль у него. Стиль провинциальный, очевидно, ничего не выражающий, и, больше того, угнетающий своей величественной пренебрежительностью и высокомерием. Это не яркий и не светлый образ большевика, не яркое лицо партии, радостное, с высоким взлетом. Не вижу взлета в нем.

Карпенко — брови, как колосья пшеницы. Скуластый, красивый, <постоянно улыбается?>, приятно прост.

На строительстве не хватает людей. По оргнабору не дают.

— Вам надо сейчас сидеть на телефоне. Звонить всем, всем, всем. Слишком много не хватает у нас людей. Слишком тихо вокруг меня. Одних только инженеров не хватает 30 человек.

Слишком беззубо. Так не годится. Кто нам, поверит в Москве, что на Украине не хватает людей на стройку коммунизма*.

Федорчук.

— Никто не занимается организацией рабочей силы.

Говорит взволнованно и убежденно.

— Поехали реализовывать набор бездельники. Надо их проверить. Они курорт там себе устроили в Виннице и Черновцах. Я уверен, что они, эти посланные люди, за 1,5 месяца не были в обкомах партии и там ничего не сообщили.

— Вы говорили почти все правильно. Но когда Бурову надо почти 70 человек, и вы ему их не даете, так это плохо при всех условиях**

Выступление Дорощеева, начальника транспортной конторы. Говорит грубо, резко, немного нахально и фамильярно. Его несколько осаживает Андрианов.

Суть выступления. Много простоев его машины, вследствие нежелания Хохлова и прочих, а также нежелания шоферов работать во вторую смену.

— Что делать с шоферами? Увольнять или заставить. Я уже писал Медведеву вот такую нашу заявку. Можно убить человека. Нет ничего, т. е. вообще организ<ации> труда на строительстве. Никуда не годится.

* Отмечено на полях двумя чертами: Слишком беззубо... коммунизма.

** Отмечено на полях двумя чертами: Вы говорили... условиях.

— А вы полегче, не так круто. Строительство большое. Нет орган<изации> труда у вас. Это будет как раз.

Дорофеев унимается. Но Андрианов соглашается с его выступлением и поручает Волкову как следует разобраться в его, Дорофеева, предложениях. Дорофеев демагог. Пользуется некоторым вниманием Андрианова.

Я ушел из заседания в 11 ч<асов> 40 <минут> ночи по причине общей усталости и боли в сердце. Заседанием чрезвычайно доволен. Оно показало мне в обобщенном виде, насколько это строительство — дело сложное, трудное; сколько неполадок приходится преодолевать нам ежедневно решительно во всем: в недостатке строительных материалов, в несовершенных механизмах, в несогласованности людей, в недостаточной квалификации рабочих и административно-тех<нических> и инженерных работников, в косности, лежащей еще в психике людей, увиливании от трудностей, непонимании нового, в отсутствии порою чувства нового, т. е. во всем том, что составляет, по-видимому, природу внутренней борьбы в социалистическом обществе на пути к коммунизму. И если во всяком массовом деле наряду с великолепными, чистыми людьми где-то шныряют и сомнительные люди, которым, казалось, давно бы нет и не должно быть места в нашем обществе, или где в людях проявляются отдельные омертвелые черты, как омертвелые ветки бывают на самом крепком дереве. Есть все это и здесь и будет до самого конца строительства. Но какая бы пыль, какой бы щебень не набивался под гусеницы гигантской машины, как бы не скрипели отдельные ее части, как бы не визжали непритертые части, как бы порой не содрогался весь гигантский организм, машина непрерывно движется вперед. Клубится пыль вокруг, застилая глаза, слышится скрежет, но среди хаоса песка, и лома, и туч носимой разными ветрами мелкой пыли вырастают уже ясные контуры прекрасного будущего. Будет трудная осень и не менее трудная зима. И только лишь со следующей весны, когда основные силы людские почувствуют под своими ногами твердый как гранит бетон плотины, удесятятся силы строителей, и еще выше поднимется их могучий дух.

ТЕТРАДЬ 13

Ол. Довженко

Золоті ворота

Нотатки й матеріали до роману народної епопеї на Дніпрі

II

1952

Нова Каховка*

18-IX

Вибираючи пісок при побудові міста Нової Каховки, робітники знайшли забитого червоноармійця. Він весь вже висох і зітлів. Був при зброї, навіть, кажуть, бомбу тримав у руці. І поза, в якій він лежав, свідчила, що він збирався кидати ту бомбу. Вся його постать свідчила про рух і велике потруження. В такому стані, очевидно, його було вбито і зразу же завалено землею од вибуху великої бомби, чи великого снаряду. На шиї в нього остався цілий медальйон з прізвисьцем, ім'ям і адресом. Був він руський юнак з Вологодської області.

18-IX

Выбирая песок при постройке города Новая Каховка, рабочие нашли убитого красноармейца. Он уже весь высох и истлел. Был с оружием, даже, говорят, бомбу держал в руке. И поза, в которой он лежал, свидетельствовала, что он собирался бросать эту бомбу. Вся его фигура свидетельствовала о движении и большом напряжении. В таком состоянии, очевидно, был он убит и сразу же завален землей от сильного взрыва бомбы, или мощного снаряда. На шее у него остался неповрежденный медальон с фамилией, именем и адресом. Он был русский юноша из Вологодской области.

Як покидати хату

Можна кидати весело її, пішовши геть с порожнім серцем. Можна плюнути на її убогі вікна і стріху стару і, повернувшись до кінохронікерів, бадьоро усміхнутись, прямуючи легким кроком до щасливого заможного життя, і можна взагалі не кидати хати, а притворитися невіруючим в те, що вода може затопити твою хату, навіки геть всю,

* Ал. Довженко

Золотые ворота

Заметки и материалы к роману народной эпопее на Днепре

II

1952

Новая Каховка

з трубою разом, і з грушею, і шовковицею, і горіхом, сидіти й смішити людей аж поки не прийде нарешті вода. Але можна і плакати, покидаючи стару свою хату. А старенька мати може тихенько цілувати піч, біля якої трудилась вона півстоліття, і лутки, і двері, і навіть стіни, і плачучи тихо-тихо промовляти: ох, хатинко моя голубонько, покидаю тебе. Підеш ти на дно моря, покрийть тебе води навіки, а я піду собі на гору високу і вже з гори дивитимусь на ту воду до смерті, згадуючи тебе. Спасибі тобі, що гріла нас, що давала нам приют і сон і батькам, і дідам моїм. І могили їх покидаю я. Судила так моя нова доля. Прощай.

Как покидать хату

Можно покинуть ее весело, уйдя прочь с пустым сердцем. Можно плюнуть на ее убогие окна и крышу старую и, вернувшись к кинохроникам, бодро улыбнуться, направляясь легким шагом к счастливой обеспеченной жизни, и можно вообще не бросать хату, а притвориться неверующим в то, что вода может затопить твою хату навеки всю полностью, вместе с трубой, и с грушей, и шелковицей, и орехом, сидеть и смешить людей, доколе не придет наконец вода. Но можно и плакать, покидая свою старую хату. А старушка-мать может тихонько целовать печь, возле которой трудилась она полвека, и подоконники, и двери, и даже стены, и плача, тихо-тихо говорить: ох, хатка, моя голубушка, покидаю тебя. Ты пойдешь на дно моря, покроют тебя воды навеки, а я пойду себе на высокую гору и уже с горы буду смотреть на ту воду до смерти, вспоминая тебя. Спасибо тебе, что грела нас, что давала нам приют и сон — и отцам и дедам моим. И могилы их покидаю я. Распорядилась так моя новая судьба. Прощай.

Любимівка

Знов не застав археологів, про що дуже жалію. Оглядав розкопки скіфської фортеці, що була зруйнована щось приблизно 1800 років тому назад.

На високому березі Дніпра, над Великим Лугом, над осикою, лісами і болотами вирито сліди фундаментів примітивних будов тих часів, грубе череп'я, кісті тварин чи може й людей. Подумав я собі, стоячи на високих берегах серед могил і розкопів: хто вони були? Лицарі, воїни, мрійники, таланти чи просто розбишаки тих часів, — нічого, а нічогісінько нема, нема ні звуку, ні сліду, ні імені жодного. А були певно ж і там герої, що вкривали себе «вічною славою». Як небагато сягає людське безсмертя. Як мало імен пронесло воно нам через дві-три тисячі літ. І як мало означають отсі три тисячі. Хто пронесеться в наступні три тисячі? І не потоне в сивій глибині часу? Серед нас хто вони? Хіба Ленін, Сталін і Мао Цзэдун. В них переуніфіковано і наше безсмертя. Як їх сучасників, що під їх проводом створили велику силу речей.

Я пишу в плохенькому так званому готелю Нової Каховки. Вечоріє. Роз'їжджаються і йдуть робітники з роботи. Я дивлюсь на них у вікно і почуваю свою повну єдність з ними і люблю їх. Вони мої сучасники, будівники комунізму, погано одягнені, біднуваті, позбавлені ще наполовину доброго життя. І через те, що вони дорогі мені, такі, які вони є, і що я люблю їх, у мене спокій в душі і мир. Я почуваю щось вроді щастя. Може се і є щастя моє нині. А може, щось більше й важливіше за щастя, адже є в світі речі більш важливіші, ніж оте щастя.

Сьогодні симпатичний Лубенський⁵⁸⁹ сказав мені на прощання, ніби його зустріч зі мною була для нього чимось вроді душевної ванни, яка освіжила його і дала йому

новий імпульс в роботі. Я був радий почути його слова. Коли я дав йому непомітно щось хороше для нього і корисне, що може бути кращого і радісного. Нічого нема більш радісного, ніж творити людям добро, не сподіваючись на подяку і відплату. Тут не буває обману. Все само приходить. Нічого так не ціню в житті, як хороше ставлення до мене людей, синів і дочок народу.

Любимовка

Снова не застал археологов, о чем очень жалею. Осматривал раскопки скифской крепости, которая была разрушена примерно 1800 лет назад.

На высоком берегу Днепра, над Великим Лугом, над осиною, лесами и болотами разрыты следы фундамента примитивных строений тех времен, грубые черепки, кости животных, а может и людей. Подумал я, стоя на высоких берегах среди могил и раскопок: кем они были? Рыцарями, воинами, мечтателями, талантами или просто разбойниками тех времен, — ничего, ничегошеньки не осталось, нет ни звука, ни следа, ни одного имени. А были же, вероятно, и там герои, покрывавшие себя «вечной славой». Сколь немногого достигает человеческое бессмертие. Как мало имен принесло оно нам через две-три тысячи лет. И как мало значат эти самые три тысячи. Кто пронесется в следующие три тысячи? И не утонет в седой глубине времени? Среди нас — кто они? Разве что Ленин, Сталин и Мао Цзэдун. В них олицетворено и наше бессмертие. Как их современников, что под их предводительством создали великую силу вещей.

Я пишу в плохоньком так называемом отеле Новой Каховки. Вечереет. Разъезжаются и идут рабочие с работы. Я смотрю на них в окно и чувствую свое полное единство с ними и люблю их. Они мои современники, строители коммунизма, плохо одетые, бедноватые, вполнину лишены еще хорошей жизни. Именно поэтому, что они дороги мне, такие, какие они есть, и что я люблю их, у меня покой в душе и мир. Я чувствую что-то вроде счастья. Может, это и есть счастье мое сейчас. А может, что-то, что больше и важнее счастья, ведь есть в мире вещи более важные, чем это счастье.

Сегодня симпатичный Лубенский сказал мне на прощание, будто его встреча со мной была для него чем-то вроде душевной ванны, которая освежила его и дала ему новый импульс в работе. Я был рад услышать его слова. Если я дал ему незаметно что-то хорошее и полезное для него, что может быть лучше и радостнее. Нет ничего более радостного, чем творить добро людям, не надеясь на благодарность и возмездие. Здесь не бывает обмана. Все само приходит. Ничего так не ценю в жизни, как хорошее отношение ко мне людей — сыновей и дочерей народа.

Понад Дніпром нові села високо на буграх. Їх далеко видно. І нагадують вони стайки білих гусей чи голубів, що позлітались і посідали в пари біля великої річки. Які величезні урочисті простори. Щось утратить в своїй красі Дніпро між Каховкою і Запоріжжям. Піде під воду Великий Луг, що приваблював колись наших прапрадідів-запорожців. Потонуть навіки мужні красоти вольностей запоріжських, і нова краса, що приходить внаслідок наших зусиль по перетворенню природи, розів'ється на берегах майбутнього великого водосховища десь років за тридцять. Стоятимуть тоді на берегах його нові ліси, сади нові, нові дерева дивитимуться в воду, нові пишні береги з чудовими дорогами, алями, освічені і освітлені, радуватимуть світ.

Над Днепром новые села высоко на холмах. Их далеко видно. И напоминают они стайки белых гусей или голубей, что слетелись и сели парами у большой реки. Какие огромные торжественные просторы. Что-то утратит в своей красоте Днепр между Каховкой и Запорожьем. Уйдет под воду Великий Луг, что привлекал прежде наших прапрадедов-запорожцев. Утонут навеки мужественные красоты вольностей запорожских, и новая красота, что приходит в результате наших усилий по преобразованию природы, разовьется на берегах будущего большого водохранилища лет за тридцать. Будут стоять тогда на берегах его новые леса, сады

новые и новые деревья будут смотреть в воду, новые пышные берега с прекрасными дорогами, аллеями, освещенные и просветленные, будут радовать мир.

19-IX

Ніч. Піст на високому березі Дніпра. У небі силует трьох великих кранів будівельних. Початий будинок двохповерховий, ще зі стропилами лише. На посту велика кадка з деревом кімнатним і рояль. Можна грати на роялі.

19-IX

Ночь. Пост на высоком берегу Днепра. В небе силуэт трех крупных строительных кранов. Начат дом двухэтажный, еще со стропилами только. На посту большая кадка с комнатным деревом и рояль. Можно играть на рояле.

На будівництві на поймі бачив карту-схему водоканалів, кольорову. Море написали в тональній перспективі. В воді відбиваються хмарки. Дуже інтересно. Скористати.

На строительстве на пойме видел карту-схему водоканалов, цветную. Море написали в тональной перспективе. В воде отражаются облака. Очень интересно. Использовать.

Батько мій. Який плавав човном з-за Чернігова до Каховки найматися Фальц-Фейну в чорнороби, не знав до якого народу він належав, як не знали і всі, з ким він дружив, з ким працював до революції. Руські люди, проте, в його були окремі. По Десні сплавливали плоти з Орловщини.

— То руські.

— А ми які? — питали ми, тоді ще малі діти.

— Ми які? — перепитував батько, не знаючи що одповісти, але смутно почувавши якусь важку і прикру пелену на своїх очах. — Ми мужики... Хлібороби ми, прості собі люди, одним словом, мужики й квит.

Ми примовкали. Мовчав далі й батько. Він міг би для нашої національної свідомості додати, що ми «хохли», але він не любив сього образливого слова і, учувши його не раз од жидків чи надзирателя, мовчав. Ми були єдиним народом в Європі, не знаючи, хто він. І я належав до сього народу, щоб ви знали. Скористати для Кравчини часів першої війни з німцями 1914—1917 рр.

Побудувати можна на цьому цілу сцену з офіцером своїм чи німецьким на допиті, коли він попав до полону і його реєстрували.

Отец мой. Который плавал на лодке из Чернигова до Каховки наниматься в чернорабочие к Фальц-Фейну, не знал, к какому народу он принадлежал, как не знали и все, с кем он дружил, с кем работал до революции. Русские люди, однако, у него были отдельно. По Десне сплавливали плоты с Орловщины.

— Это русские.

— А мы какие? — спрашивали мы, тогда еще малые дети.

— Какие? — спрашивал отец, не зная, что ответить, но смутно чувствуя некую тяжелую и неприятную пелену на своих глазах. — Мы мужики... Хлеборобы мы, простые люди, одним словом, мужики и все.

Мы затихали. Молчал дальше и отец. Он мог бы для нашего национального сознания добавить, что мы «хохлы», но он не любил этого оскорбительного слова и, услышав его не раз от жидков или надзирателя,

молчал. Мы были единственным народом в Европе, не зная, кто он. И я принадлежал к этому народу, чтобы вы знали. Воспользоваться для Кравчины времен первой войны с немцами 1914—1917 гг.

Можно построить на этом целую сцену со своим офицером или немецким на допросе, когда он попал в плен и его регистрировали.

Сьогодні знову вітер і хмари. Я зовсім розбитий. Важко спав уночі і мало. Немає сили працювати. Поїхав на пойму з Лубенським, але мусив відразу повернутись, отак ослаб.

Сегодня снова ветер и облака. Я совсем разбит. Плохо спал ночью и мало. Нет сил работать. Поехал на пойму с Лубенским, но должен был сразу вернуться, так ослаб.

Хуана приютила жінка удова, зустрівшись в Каховці з відомим іспанським співаком Ферраро. Хуан плакав. Плакав і співець. Обняли один одного і довго плакали. Дивлячись на їх, дехто заплакав і з наших людей.

По-українськи й по-руськи Хуан майже не розмовляє. Лексикон у нього дуже малий. Так і живе з ним удова, як з німим.

Хуана приютила женщина-вдова, встретившись в Каховке с известным испанским певцом Ферраро. Хуан плакал. Плакал и певец. Обняли друг друга и долго плакали. Глядя на них, кое-кто заплакал и из наших людей.

По-украински и по-русски Хуан почти не говорит. Лексикон у него очень бедный. Так и живет с ним вдова, как с немим.

Епізод «Сіркова Долина»

Епізод високо<го> патріотизму, цілковито сучасного невмирущого змісту, вийде велетенським. Він виникне в фільмі напливом, уночі, серед степів широких за Асканією, в розмові ескаваторщиків. На фоні пісня. Хто їм розповість про Сірка? Про Святослава? Про скіфів? Зі скіфами легше. Там буде розбиратися ковшами Мишла. Святослав може прийти, як в «Повісті полум'яних літ».

Эпизод «Долина Сирко»

Эпизод высокого патриотизма, совершенно современного бессмертного содержания, выйдет исполинским. Он возникнет в фильме наплывом: ночью среди широких степей за Асканией в разговоре экскаваторщиков. На фоне песня. Кто им расскажет о Сирко? О Святославе? О скифах? Со скифами легче. Там будет разбираться ковшами Мышла. Святослав может прийти, как в «Повести пламенных лет».

Хати робітників над Дніпром

Робити досконально, оскільки в одному дворі відбуватиметься дуже багато різних сцен, особливо вечірніх і нічних. Естетичному смислу кадрів тут надаватиметься особливе значення. Гра білого, тіней на білому вечірніх і нічних, сполучення кольорів крейди і зеленуватих наличників і пілястр. Глибокі тіні під стріхою. Перець і кукурудза: червоне й золото. Стіна біла, на її тлі люди і їх тіні. Хлів Кравчини. Може зробити його із солом'яною стріхою (з земляної-глиняної, а на цій земляній стрісі вирости рослини, чи щось сушиться). Хлів невисокий, врівень з людиною, трохи вище, щоб у кадрі навіть на середніх планах був би низ білий, верх — небо синє, вікна чорні, сорочка у Кравчини біла.

Хаты рабочих над Днепром

Делать досконально, поскольку в одном дворе будет происходить очень много разных сцен, особенно вечерних и ночных. Эстетическому смыслу кадров здесь будет предоставляться особое значение. Игра белого, теней на белом, вечерних и ночных, сочетания цветов мела и зеленоватых наличников и пиластр. Глубокие тени под крышей. Перец и кукуруза: красное и золото. Стена белая, на ее фоне люди и их тени. Хлев Кравчины. Может, сделать ему соломенную кровлю (с земляной-глиняной, а на этой земляной крыше выросли растения, или что-нибудь сушится). Хлев невысокий, вровень с человеком, чуть выше, чтобы в кадре даже на средних планах был бы низ белый, верх — небо синее, окна черные, сорочка у Кравчины белая.

Олена Кіяниця

Молода, красива і чиста дівка. Бригадир різноробочих. Фізично дужа так же, як і морально. Описати її лице, стиль обличчя, лоб випуклий чистий і чистий пробор. Таких писали Рафаель в своїх матерях, хрещених дівах. Було в ній щось стале, одвічно жіноче. Була вона сумною. І видець її обличчя і очей був сумний. Сум почувався і в її голові. Не то щоб вона не любила хлопців, вона їх зневажала за розпусту і неухажність. До комунізму вона прагнула з одною їй властивою пристрастю. Се був її подвиг в ім'я загальнолюдського добра. «Може, хоч тоді люди стануть ніжними» Сьогодні вона прийшла з роботи сумна й невесела. Який огидний тип отий прораб Чехов! Отак не вміти розставляти людей на роботі! Сьогодні проблукали, повірите, майже з дві години робочого часу. Дивуюся, чому його за се не випхнуть. І що воно пак за людина, я не знаю. Ото як зійде на трибуну, поверх людей як гляне, да так же палко і красиво промовляє, да так розумно про наступний наш великий комуністичний день, і про небачену красу, що творимо отут в степах ми України, що я не можу одірвать очей, і наче я лечу на крилах над степами. Злізе с трибуни — вовк. Не підійти, не поговорити, не порадити. Голос як труба, наполовину завжди десь відсутній.

— Ви помітили, дядьку, що чомусь слабенькі дівчатка більш подобаються, ніж дужі, вроді мене. Я скрізь се помічаю. Може мені вже зробити щось навпаки, я не знаю. Одружитись з маленьким і слабим вроді Ропекова, так не хочеться чомусь. Якось недобре.

І абсолютна неухажність до людини.

— Освіта в нього неправильна (погана), дочко: язик і голова в нього з вищою освітою, серце з нижчою, а шлунок мабуть зовсім без освіти полишив.

— Сьогодні послав нас у траншею землю викидати. А ви бачили глибину траншеї? Там мужчина не всякий висипе... * Больница вже приходила: не кидайте, каже, так високо вгору. Порветесь...

— Найдеш собі пару.

— А хто мене візьме з отсіх вітрогонів. Велика я і занадто дужа. Таких тепер не люблять. І обходять. Та мені байдуже. Не дивились би мої очі на їх. Хоча дитину мені страх як хотілося б мати. Ой, як я б її любила... Так би воспитувала, як лялечку. Ні в кого б не було так.

І тут розкрилася ніби зовсім інша Олена. Описати її.

* Так в тексте.

Елена Кияница

Молодая, красивая и чистая девушка. Бригадир разнорабочих. Физически сильная так же, как и морально. Описать ее лицо, стиль лица, лоб выпуклый чистый и чистый пробор. Таких писал Рафаэль в своих матерях, святых девах. Было в ней что-то застывшее, исконно женское. Она была грустной. И абрис ее лица, и глаза были печальны. Печаль чувствовалась и в ее голове. Не то чтобы она не любила парней: она их презирала за разврат и невнимательность. К коммунизму она стремилась с только ей одной свойственной страстью. Это был ее подвиг во имя общечеловеческого добра. «Может, хоть тогда люди станут нежными». Сегодня она пришла с работы печальная и невеселая. Какой отвратительный тип этот прораб Чехов! Так не уметь расставлять людей на работе! Сегодня потеряли, поверите, почти два часа рабочего времени. Удивляюсь, почему его за это не выпихнут. И что он за человек, я не знаю. Вот как сойдет на трибуну, да как глянеть на людей, да так же горячо и красиво говорит, да так умно о будущем нашем большом коммунистическом дне, и о невиданной красоте, что создаем мы здесь в степях Украины, что я не могу оторвать глаз, и будто я лечу на крыльях над степями. Слезет с трибуны — волк. Не подойти, не поговорить, не посоветоваться. Голос как труба, наполовину всегда где-то отсутствует.

— Вы заметили, дядя, что слабенькие девочки больше нравятся, чем сильные, вроде меня. Я везде это замечаю. Может, мне уже сделать что-нибудь наоборот, я не знаю. Выйти замуж за маленького и слабого, вроде Ропекова, так не хочется почему-то. Как-то нехорошо.

И абсолютное невнимание к человеку.

— Образование у него неправильное (плохое), дочка: язык и голова у него с высшим образованием, сердце с низшим, а желудок, видимо, совсем без образования оставил.

— Сегодня послал нас в траншею землю выбрасывать. А вы видели глубину траншеи? Там мужчина не всякий высыпет... .. Больница уже приходила: не бросайте, говорит, так высоко вверх. Порветесь...

— Найдешь себе пару.

— Да кто возьмет меня из этих ветрогонов. Крупная я и слишком сильная. Таких теперь не любят. И обходят. И мне безразлично. Глаза бы мои их не видели. Хотя ребенка мне страсть как хотелось бы иметь. Ой, как я бы его любила... Так бы и воспитывала, как куколку. Ни у кого бы не было так.

И тут раскрылась будто совсем другая Елена. Описать ее.

Не забути сцени в автобусі, а ще краще в грузовику. Роз'їзд робочих. Ніхто не говорить. А може співають всі крім, припустимо, Кияниці, чи Кравчини. Літом, восени й зимою.

Не забуть сцени в автобусе, а еще лучше в грузовике. Разъезд рабочих. Никто не говорит. А может, поют все, кроме, допустим, Кияницы или Кравчины. Летом, осенью и зимой.

Камінь Святослава

Замовлю собі дві картини: Двір Кравчини, з деревом роду і камінь Святослава. Камінь Святослава написати з верхньої точки, щоб було видно Дніпро і хмари урочисті. Аби почувалась у пейзажі тисяча років нашого життя на Дніпрі.

Камень Святослава

Закажу себе две картины: двор Кравчины с дровом рода и камень Святослава. Камень Святослава написать с верхней точки, чтобы было видно Днепр и облака торжественные. Чтобы чувствовалась в пейзаже тысяча лет нашей жизни на Днепре.

Одно з самих тяжких і прикрих непорозумінь мого життя: як сталося, що така велика людина, як Сталін, міг дозволити, аби кіномистецтво великого і прекрасного Радянського Союзу очолювала така нікчемна жалюгідна людина — духовний карлик. Б<ольшаков> за п'ятнадцять років він покалічив мистецтво, скоротив його до катастрофічного мінімуму, висушив і майже унеможливив розвиток кадрів. Трусливий і хитрий, злий і мстительний егоїст, що дбає лише про власну шкіру і посаду, він зумів поволі дезорієнтувати навіть самого т. Сталіна за допомогою відданих йому кар'єристів, які задовольняють таким чином свої кар'єристичні інтереси. Яка концепція для драми соціальної. От де Гоголь і Щедрін потрібні! У Органчика в кабінеті.

Одно из самых тяжелых и досадных недоразумений моей жизни: как случилось, что такой великий человек, как Сталин, мог позволить, чтобы киноискусство великого и прекрасного Советского Союза возглавлял такой никчемный жалкий человек — духовный карлик. Б<ольшаков> за пятнадцать лет он покалечил искусство, сократил его до катастрофического минимума, высушил и сделал практически невозможным развитие кадров. Трусливый и хитрый, злой и мстительный эгоист, который заботится лишь о собственной шкуре и должности, он сумел медленно дезориентировать даже самого товарища Сталина с помощью преданных ему карьеристов, которые удовлетворяют таким образом свои карьеристские интересы. Какова концепция для социальной драмы. Вот где Гоголь и Щедрин нужны! У Органчика в кабинете.

20-IX

Під зорями

Спить Кравчина, на лежанці під небом біля колодок. Можна ліжка ставити просто в дворі на мальовничому тлі білої хатньої стіни, вікон і тіней від горіха. Тоді профільний напрямок мов чистий: ліжка, Дніпро десь далеко світліє внизу, а над головами трудящих урочисте небо. Тут розмови про Марс, про всесвіт, про старовину і переходи в сни.

20-IX

Под звездами

Спит Кравчина на лежанке под небом возле колодок. Можно кровати ставить прямо во дворе, на живописном фоне белой домашней стены, окон и теней от ореха. Тогда профильное направление чистое: кровати, Днепр где-то далеко светлеет внизу, а над головами трудящихся торжественное небо. Здесь разговоры о Марсе, о вселенной, о древности и переходы в сны.

Смола. Голова колгоспу ім. Карла Маркса, село Софіївка. Там живе частина робочих кар'єру*

Британський хор

Можна припустити, що в сусідньому дворі, такому ж як і двір, де постояльцем Кравчина, збирається любительський хор, звичайно, після роботи. Співають прекрасно. Пісня доноситься до нашого двору. Її часом підхоплюють припинивши розмову, аби знову потім її продовжити, наші чудні шофер і його жінка. Кравчина не співає, він весь обертається в слух, і спогади летять як птаці, обганяючи одна одну в великих просторах його

* Смола. Председатель колхоза им. Карла Маркса, село Софиевка. Там живет часть рабочих карьера.

серця. Потім він просить, щоб заспівали пісню «Солов'ї». І коли над Британами починається от ся пісня, він розмовляє ніби з чотирма своїми синами, що пали звільняючи Вітчизну, і з своїм незабутнім Гришею Тягнибедою.

Британский хор

Можно предположить, что в соседнем дворе, таком же, как и двор, где постояльцем Кравчина, собирается любительский хор, конечно, после работы. Поют прекрасно. Песня доносится до нашего двора. Ее иногда подхватывают, прекратив разговор, чтобы потом снова его продолжить, наши чудесные шофер и его жена. Кравчина не поет, он весь обращается в слух, и воспоминания летят как птицы, обгоняя друг друга в просторах его сердца. Затем он просит, чтобы спели песню «Соловьи». И когда над Британами начинается эта песня, он будто разговаривает с четырьмя своими сыновьями, что пали, освобождая Отечество, и со своим незабываемым Гришей Тягнибедою.

Досить доклад Андрианова*.

Вавилов — участник боев легендарной Каховки.

В докладе предлагается досрочно выполнить все работы в этой пятилетке. Доклад очень широкий и деловой.

Василь Рудницький

Комсорг Любимівського кар'єру. 25 років. Середнього зросту, здоровий юнак з-під Овруча. Сім років пробув в армії від 1944 по 51 рік. Батька вбито на війні, мати вмерла з печалі й переляку. Остався дід і молодий брат. Вчиться в 9-му класі вечорами. Мріє закінчити школу і інститут журналістики. Людина великої мрії, великої епічної пристрасті.

Три рази законспектував теорію партії і 2 томи Леніна. Службу відбував за кордоном. Мріє покласти тут всі сили, аби устанувала нарешті справедливість на землі у нас.

Справжній масовик і справжній комсорг. Любить колектив, як воздух, як життя, і оддає йому всього себе, весь свій час, всі свої знання без остатку.

— Я згоден працювати день і ніч, мені часу на жаль бракує.

Він веде культурно-освітню політичну роботу серед своїх трьохсот каменярів. Він любить (їх), знає і морально підтримує в повсякденній роботі.

Василий Рудницкий

Комсорг Любимовского карьера. 25 лет. Среднего роста, крепкий юноша из-под Овруча. Семь лет пробыл в армии, с 1944 по 51 год. Отца убили на войне, мать умерла от тоски и перепуга. Остался дед и младший брат. Учится в 9-м классе по вечерам. Мечтает закончить школу и институт журналистики. Человек большой мечты, великой эпической страсти.

Три раза законспектировал теорию партии и 2 тома Ленина. Службу отбывал за рубежом. Мечтает положить здесь все силы, чтобы установилась, наконец, справедливость на земле у нас.

Настоящий массовик и настоящий комсорг. Любит коллектив, как воздух, как жизнь, и отдает ему всего себя, все свое время, все свои знания без остатка.

— Я согласен работать день и ночь, мне времени, к сожалению, не хватает.

Он ведет культурно-образовательную политическую работу среди своих трехсот каменщиков. Он любит (их), знает и морально поддерживает в повседневной работе.

* Достаточен доклад Андрианова.

Вечір, присвячений двохріччю оголошення будівництва каналу і Каховської ГЕС. Літній театр переповнен(ий)*.

Как превосходно читал телеграмму приветственную т. Сталину каменщик Серафим Никулин. Голос могучий, культурный, весь он полон силы и благородной устремленности. Это не было обычное чтение. Это была речь взволнованная. Это было творческое цветение его мыслей и чувств. Это было явление человека необычного. Необычные слова читал необычный человек. Росту каменщик Серафим Никулин маленького. Лоб у него прекрасный и в голосе крепчайший из всех металлов на свете. До чего же прекрасно он читал приветствие Сталину. Сам ли он его писал, или его сочинили в горькоме партии, все равно. Если и сочинили, то именно для него. А если не для него, то именно он, Серафим Никулин, соответствовал букве и духу написанного в обращении к вождю коллектива великой стройки коммунизма. Это была его собственная речь. И в ней, в его речи, было поразительно одно: количество и качество духовной мощи, излучавшейся из маленькой, крепко сбитой фигуры этого русского каменщика. Поразителен был его голос: мужественный, умный и в то же время глубоко и вдохновенно лирический, правильно глубоко осердеченный. В его юном образе творца коммунизма, каменщика Серафима Никулина, перед моим взором предстали миллионы таких же, озаренных** чистым светом защитников Родины, освободителей Европы от ига фашизма, победителей Японии, той великой мощи, того преимущества победного русского духа и силы духа, которую исторгнула бездонная русская натура на удивление всему миру из своих недр на радость друзьям, народам, на страх врагам. В походах, битвах и жертвах, в лишениях, трудностях и величайших самоотречениях, и в труде выдала она, русская натура, такие сокровища человечеству, которые будут оценены до конца разве через сто лет, как и гений его вдохновителя, величайшего из титанов, Сталина.

Поблекли перед Серафимом и секретарь Херсонского обкома партии Онищенко, и все прочие. Один лишь Андрианов запомнился мне на трибуне, начальник строительства. Прочел великолепный доклад, но взяв его, как и надо было от него ожидать, широко и глубоко, он почему-то спешил. Ему казалось, что он может утомить тысячную аудиторию, и он спешил, что абсолютно не шло ни к его фигуре, ни к благородной теме двухлетия великой коммунистической стройки...

...Такие сокровища человечеству, которые будут оценены до конца разве через сто лет, так много в них смысла и так велика будет их роль в преобразовании природы и человечества для общества.

Трембіта⁵⁹⁰

Після урочистої частини виступала «Трембіта». Її диригент — персонаж сатирично-комедійний. Жінки одягнені в якісь загробні савани. Пісні буквально всі до одної убогі і глупо заестетизовані. Мені було прикро на їх дивитися і прикро слухати. Де ти, співуча моя Україно небого!

* Вечер, посвященный двухлетию объявления строительства канала и Каховской ГЭС. Летний театр переполнен.

** Зачеркнуто: высоким.

Трембита

После торжественной части выступала «Трембита». Ее дирижер — персонаж сатирически-комедийный. Женщины одеты в какие-то погребальные саваны. Песни буквально все до одной убогие и глупо заэстетизированные. Мне было досадно на них смотреть и обидно слушать. Где ты, певучая моя Украина, голубушка моя!

Достать обращение к т. Сталіну*

— Скажу вам, товариші, щоб ви знали, тут, на стройці, я мала людина. І взагалі, я людина невелика і незначна.** Я каменяр. Я та людина, щоб ви знали, за допомогою якої, що коли їх зібрати до купи і направити на якусь добре діло, то вже з них лише виділити щось там героїчне і видатне, що заслуговує уваги. А сам я в окремість своїй такий, як я вже вам сказав. Виробляю норму, плачу всі внески, бо неприлично ж робочому чоловіку в своїй державі їх же не платити. Роботу я люблю. І думаю багато. Коли таких, як я, скласти двісті мільйонів, то виходить раз в тисячоліття Сталін. Він має свій великий інтерес, я, містере, малий. А все виходить на одне. Ото, очевидно, і є щастя.

Скажу вам товарищи, чтобы вы знали, здесь на стройке я маленький человек. И вообще, я человек маленький и незначительный. Я каменщик. Я тот человек, чтобы вы знали, с помощью которого, когда их собрали в кучу и направили на некое доброе дело, то уже из них лишь выделить что-то героическое и выдающееся, что заслуживает внимания. А сам я, по отдельности, такой, как я уже вам сказал. Выполняю норму, плачу все взносы, потому что неприлично же рабочему человеку в своем государстве их не платить. Работу я люблю. И думаю много. Когда таких, как я, сложить двести миллионов, то получается раз в тысячелетие Сталин. У него свой великий расчет, у меня, мистер, малый. А все выходит на одно. Это, очевидно, и есть счастье.

20-IX

Півдванадцятого ночі. Чую далеке радіо. А десь ближче якась руська дівка читає, виступаючи, свої частушки дзвінким молодим голосом. Чути хлоп'ячі голоси. Стихли. Я думаю: як добре, що я приїхав сюди и живу серед робітників. Скільки високих думок будить в мені щасливе веселе трудове оточення.

Оточення молоде, покликане історичними судьбами на великі діла перших будов Комунізму — нового світу. По радіо десь далеко співають Інтернаціонал. Він долітає сюди по Дніпру з Москви. Все тут молоде. Все звернене вперед. Грає гармонь.

20-IX

Полдвенадцатого ночи. Слышно далекое радио. А где-то ближе какая-то русская девушка читает, выступая, свои частушки звонким молодым голосом. Слышатся мальчишеские голоса. Стихли. Я думаю: как хорошо, что я приехал сюда и живу среди рабочих. Сколько высоких мыслей будит во мне счастливое веселое трудовое окружение.

Окружение молодое, призванное историческими судьбами на великие дела первых строек Коммунизма — нового мира. По радио где-то далеко поют «Интернационал». Он долетает сюда по Днепру из Москвы. Все здесь молодое. Все обращено вперед. Играет гармонь.

Серафім Нікулін був одягнений гарно, носив галстук уміло пов'язаний, гладко причесаний. Здалека він чомусь нагадував мені Андрія Малишко. В фільмі інтересно подати

* Сталіну.

** Три слова зачеркнуты.

його отак на урочистих зборах, після чого зразу перейти на робочий процес, де він, як каменяр, вже має зовсім інший вигляд, а його молода дружина красива і струнка штукатурниця в прозодежі ще й з покрапленим крейдою обличчям.

Серафим Никулин был одет красиво, носил галстук, умело завязанный, был гладко причесан. Издали он почему-то напоминал мне Андрея Малышко. В фильме интересно подать его вот так, на торжественном собрании, после чего сразу перейти на рабочий процесс, где он, как каменщик, уже имеет совсем другой вид, а его молодая жена, красивая и стройная штукатурица в профодежде еще и с перепачканным мелом лицом.

21-IX

Секретар Херсонського обкому виступив з доброю доповіддю. Голос у нього могутній, і сам він міцний і здоровенний. Намагався говорити найчистішою руською мовою, що йому удалось на 150%: він акав більше, ніж се роблять самі руські люди, внаслідок чого отсе «перевиконання» і викрило цю тенденцію. Перестаравсь. За змістом промова була хорошою.

21-IX

Секретарь Херсонского обкома выступил с хорошим докладом. Голос у него мощный, и сам он крепкий и здоровенный. Попытался говорить чистейшим русским языком, что ему удалось на 150%: он акал больше, чем это делают сами русские люди, вследствие чего все «перевыполнение» и разоблачило эту тенденцию. Перестарался. По смыслу речь была хорошей.

Минуло майже два роки робіт на українсько-кримському гідровузлі*.

Про плавні «Великий Луг»

Коли б у художників України вистачило розуму, слід би було вже розпочати зараз написати серію великих пейзажів з тими хоча би селами, що підуть під воду великого водосховища. Щоб в нових селах, які виростуть біля водосховища, люди колись знали, як воно було в старовину і який вигляд мали старі села, де вікували їх діди, прадіди і прапрадіди.

Як жаль, що зі мною немає поета, який умів би писати вірші, поеми, і проче. Я міг би, здається мені, наштотхнути його сьогодні на багаті і великі теми. Поет мені потрібен був би крупний, шестикрилий, який міг би скласти книгу почуттів людей перших великих будов комунізму років на двісті вперед, може навіть і адресуючи прямо до них. Хай би се був чистий голос у майбутнє. Голос прапрадіда з далеких давен. Прапрадід пише в 40 літ у повному розквіті всіх своїх сил.

О плавнях «Великий Луг»

Если бы у художников Украины хватило ума, следовало бы уже начать сейчас писать серию крупных пейзажей с теми хотя бы селами, что уйдут под воду большого водохранилища. Чтобы в новых селах, которые вырастут возле водохранилища, люди впоследствии знали, как оно было в старину и какой вид имели старые деревни, где вековали их деды, прадеды и прапрадеды.

Прошло почти два года работ на украинско-крымском гидроузле.

** Зачеркнуто одно слово.

Как жаль, что со мной нет поэта, который умел бы писать стихи, поэмы и проч. Я мог бы, кажется мне, натолкнуть его сегодня на богатые и большие темы. Поэт мне нужен был бы крупный, шестикрылый, который мог бы составить книгу чувств людей первых великих строек коммунизма лет на двести вперед, может, даже и адресуясь прямо к ним. Пусть бы это был чистый голос в будущее. Голос прапрадеда из далеких времен. Прапрадед пишет в 40 лет в полном расцвете всех своих сил.

Пам'ятник Святославу

Я спробую підняти питання про побудову пам'ятника руському князю-вitezю Святославу, що загинув у битві, з печенегами в 911 чи дванадцятому році. Пам'ятник мусить бути великим.

На коні з мечем у глибокій задумі. Се, так би мовити, буде пам'ятник нашому тисячоліттю над Дніпром. Він пав у битві, не посрамивши землі Руської, пам'ятаючи, що «мертвим сорому нема».

І ми пригадували його невмирущі слова під час Великої Вітчизняної війни. Отакий рахунок часу би понести нам, будівникам комунізму, на Великій Слов'янській річці.

Се був би пам'ятник глибокого всенационального нашого слов'янського змісту, в якому все було б: політика, історія, поезія часу і мудрість, і гордість.

Памятник Святославу

Я попробую поднять вопрос о воздвижении памятника русскому князю-вitezю Святославу, что погиб в битве с печенегами в 911 или двенадцатом году. Памятник должен быть большим.

На коне с мечом в глубокой задумчивости. Это, так сказать, будет памятник нашему тысячелетию над Днепром. Он пал в битве, не посрамивши земли Русской, помня, что «мертвые сраму не имут».

И мы вспоминали его бессмертные слова во время Великой Отечественной войны. Вот такой счет времени понести бы нам, строителям коммунизма на Большой Славянской реке.

Это был бы памятник глубокого всенационального нашего славянского содержания, в котором все было бы: политика, история, поэзия времени и мудрость, и гордость.

Я воздвигнув би сей пам'ятник не там, де лежить нині камінь проти порогів бувших, а біля самого Запоріжжя, на правому березі Дніпра, де можна припустити скоріш за все, й відбулася битва в районі переправи перед першими знизу порогами. А напроти, на другім березі, при вході в «Золоті ворота Дніпрові», пам'ятники Леніну і Сталіну. Такий пам'ятник будив би у нас і наших потомків велике почуття історії, нашої єдності в далеких глибинах віків і заповідав би нам єдність і братство.

Який се був би благородний виховавчий нам знак серед степів над Дніпром у тих якраз славнозвісних місцях, де потомки його, такі ж чубаті Запоріжці-вitezі, як і сам він, боронили вітчизну от турецько-татарських орд. Як се в'язалось би <в> єдиний великий історичний комплекс зі спорудами нашого часу: шлюзами, електростанціями, греблями і монументами великих геніїв нашої доби.

Я воздвигнул бы этот памятник не там, где лежит сейчас камень напротив бывших порогов, а у самого Запорожья, на правом берегу Днепра, где, как можно предположить скорее всего, и произошло сражение в районе переправы перед первыми снизу порогами. А напротив, на другом берегу, при входе в «Золотые ворота Днепровские», памятники Ленину и Сталину. Такой памятник будил бы у нас и наших

потомков большое чувство истории, нашего единства в далеких глубинах веков и завещал бы нам единство и братство.

Какой это был бы благородный воспитательный знак для нас среди степей над Днепром в тех как раз знаменитых местах, где его потомки, такие же чубатые Запорожцы-витязи, как и он сам, обороняли Отечество от турецко-татарских орд. Как это соединилось бы в единый крупный исторический комплекс с сооружениями нашего времени: шлюзами, электростанциями, плотинами и монументами великих гениев нашей эпохи.

Пам'ятник Богдану Хмельницькому

Другий пам'ятник, який би я збудував у Запоріжжі, се пам'ятник Богдану Хмельницькому. Звідси починав він великий історичний свій подвиг возз'єднання України і Русі. У знак трьохсотліття поставити теж на коні десь біля входу в шлюзи. Мені здається, що такий пам'ятник біля Запоріжської ГЕС, ще набагато збільшив би враження від ГЕС, і без того величне: Ще більш підкреслив би в історичному аспекті славу нашої великої доби.

Памятник Богдану Хмельницкому

Другой памятник, который бы я построил в Запорожье, это памятник Богдану Хмельницкому. Отсюда начинал он большой исторический свой подвиг воссоединения Украины и Руси. В знак трехсотлетия поставит тоже на коне где-то у входа в шлюзы. Мне кажется, что такой памятник возле Запорожской ГЭС еще намного увеличил бы впечатление от ГЭС и без того величественное. Еще более подчеркнул бы в историческом аспекте славу нашей великой эпохи.

21-IX

Звідкіля Кравчина?

Кравчина родом із села Низ, що стоїть на самих майже плавнях Великого Лугу. Село його іде на дно водосховища — Каховського моря. Я мушу його докладно описати. Се те село, де першим головою колгоспу був Скидан, а самим знаменитим бригадиром Мина Нечитайло, який був катований німцями за горде своє презирство до фашизму і небажання схилити перед ними свою сиву вже голову.

На будівництві греблі працює інженер Лаврін Нечитайло. Він з Кравчиною приїхав до села забирати стареньку свою матір, відому вже мені з давніх літ Уляну. Уляна прощається з хатою, так як записано. Прощаються всі, кожний по-своєму. На віки вічні зникає село під весіннюю водою, і сам процес зникання села являє картину великого символічного змісту. Тут відбувалася жорстока класова боротьба протягом довгого часу. Я малював її в п'єсі⁵⁹¹. Буде тут і жінка Кравчини, і його обидві дочки й онуки. І теж прощання з хатою. Одні будуть раді й веселі, другі замислені, треті перелякані і в сльозах від жалю. Але всі вони будуть, кожний по-своєму, схвильовані. Потоне ціла епоха, що їх породила, що створила їх відповідно силі своїх речей, і яку подолали вони, протиставивши їй Ленінсько-Сталінську силу речей, нову непереможну і прекрасну, що створила їх і піднесла на таке почесне місце в історії нового світу, про яке й не мріяли і поняття не мали їх попередники.

Откуда Кравчина?

Кравчина родом из села Низ, что стоит на самых почти плавнях Великого Луга. Село его идет на дно водохранилища — Каховского моря. Я должен его подробно описать. Это то село, где первым председателем колхоза был Скидан, а самым знаменитым бригадиром Мина Нечитайло, который был замучен немцами за гордое свое презрение к фашизму и нежелание склонить перед ними свою седую уже голову.

На строительстве плотины работает инженер Лаврентий Нечитайло. Он с Кравчиной приехал в село забирать свою старенькую мать, уже известную мне с давних лет Ульяну. Ульяна прощается с хатой, так как записано. Прощаются все, каждый по-своему. На веки вечные исчезает село под весенней водой, и сам процесс исчезновения села представляет картину большого символического смысла. Здесь происходила ожесточенная классовая борьба в течение долгого времени. Я изобразил ее в пьесе. Будет здесь и жена Кравчины, и обе его дочери, и внуки. И тоже прощание с хатой. Одни будут радостные и веселые, другие задумчивые, третьи испуганные и в слезах от жалости. Но все они будут, каждый по-своему, взволнованы. Утонет целая эпоха, которая их породила, что создала их в соответствии с силой своих вещей и которую преодолели они, противопоставив ей Ленинско-Сталинскую силу вещей, новую непобедимую и прекрасную, что создала их и подняла на такое почетное место в истории нового мира, о котором и не мечтали и понятия не имели их предшественники.

Колхоз ім. Куйбишева

Ірина Бгачук.

Смолс — Софіївська і. Соляник — <Буденно?> (Любимовка)*

Іван Чернецов бурильник. Їздив до Єлістратова у справі перегляду діла Чернецова. Викликали суддю Василичина до райкому партії для розмови. Інтересний молодий суддя.

Іван Чернецов бурильщик. Ездил к Елистратову по вопросу пересмотра дела Чернецова. Вызывали судью Василичина в райком партии для разговора. Интересный молодой судья.

23-IX

Їхав до Каховки в грузовику самосвалі. Прекрасний парень, шофер зі Старого Осколу, Курцинов. Українець. Весь його образ глибоко симпатичний. Він любить свою машину. «Ви погляньте на машину, — він постукав її долонею, як любимого коня. — Скоро два роки, як я на ній їжджу. Щодня виконую на 180%, а як нова, правда». Любить свого начальника Дорофеева за справедливість. «У нас же знамя. Ви знаєте, як вручали нам знамя, у промовця сльози стояли на очах от гордості і радості. І я теж трохи не заплакав, такий я був щасливий. Велике діло, знаєте, одержати таку перемогу. Буде воно розвітатись над нами, поки не закінчимо всього будівництва. От діла. Яке життя стало багате. Хочеться довго-довго жити, щоб все побачити, всі плоди наших рук. А ви бачили, який у нас парк-авто? Які чисті і справні стоять 3 <1 сл. нрзб.> машини. Як нові. Порядок. Коли б нам пішки вже добратися до греблі, — він глянув на пойму, де творили нишком своє велетенське діло земснаряди. — Ви знаєте,

* Колхоз им. Куйбишева

Ирина Бгачук.

Смолс — Софиевская и. Соляник — <Буднично?> (Любимовка).

уже і жінки питають дома нас, чи скоро ж уже видно буде ту греблю? Скоро буде видно. А як ви думаете, яку слідуочу греблю на Дніпрі ми будемо творить? В Кременчузі, кажуть, чи в Києві?»

Величезні плани будови комунізму не тільки не виснажують сил нашого народу, що віддає будовам все своє життя і всю енергію, а навпаки — вони, великі будівництва комунізму, збільшують силу народу, підіймають його дух і свою історичну свідомість. Підіймають в народі його чисту енергію, даючи високу насолоду повноти і глибокого змісту життя. Од тяжкої рабської праці колись говорили: от коли б мені уже скоріше хоть умерти або що. Зараз не почувеш такого. Зараз чути зовсім протилежне. «Скільки роботи, скільки треба ще перетворити природи. Хочеться довго жити, щоб побачити, як воно буде далі». Прекрасна доброзичлива і чимось зворушлива людина. Труд покликаний бути тяжким. Се наш свободний творчій труд: саме життя.

23-IX

Ехал в Каховку в грузовике-самосвале. Прекрасный парень, шофер из Старого Оскола, Курщинов. Украинец. Весь его образ глубоко симпатичен. Он любит свою машину. «Вы посмотрите на машину, — он постучал ее ладонью, как любимого коня. — Скоро два года, как я на ней ездю. Ежедневно выполняю на 180%, а как новая, правда». Любит своего начальника Дорофеева за справедливость. «У нас же знамя. Вы знаете, как вручали нам знамя, у оратора слезы стояли на глазах от гордости и радости. И я тоже чуть не заплакал, так я был счастлив. Большое дело, знаете, одержать такую победу. Оно будет развеяться над нами, пока не закончим всего строительства. Вот дела. Какой богатой стала жизнь. Хочется долго-долго жить, чтобы все увидеть, все плоды наших рук. А вы видели, какой у нас гараж? Какие чистые и исправные стоят 3 <1 сл. нрзб.> машины. Как новые. Порядок. Когда бы нам пешком уже добраться до плотины, — он взглянул на пойму, где творили неспешно свое огромное дело земснаряды. — Вы знаете, уже и жены спрашивают нас дома, скоро ли уже видно будет ту плотину? Скоро будет видно. А как вы думаете, какую следующую плотину на Днепре мы будем творить? В Кременчуге, говорят, или в Киеве?»

Огромные планы построения коммунизма не только не истощают силы нашего народа, который отдает стройкам всю свою жизнь и всю энергию, а наоборот — они, великие стройки коммунизма, увеличивают силу народа, поднимают его дух и свое историческое сознание. Поднимают в народе его чистую энергию, давая высокое наслаждение полноты и глубокого смысла жизни. От тяжелого рабского труда некогда говорили: «вот если бы мне уже поскорее хоть умереть или что». Сейчас не услышишь такого. Сейчас слышится совершенно противоположное. «Сколько работы, сколько надо еще преобразовать природы. Хочется долго жить, чтобы увидеть, как оно будет дальше». Прекрасный доброжелательный и чем-то трогательный человек. Труд призван быть тяжелым. Это наш свободный творческий труд: сама жизнь.

Пам'ятник трьом богатырям у Каховці.

У Каховці Старій над Дніпром поставити слід історичний пам'ятник-монумент: Фрунзе, Буденний і Котовський — три кінних постаті поруч. Як у Васнецова. Подивимось на них з 2200 року. Запоріжжя-Каховка. Дві греблі і електростанції, канали, водосховища і над ними на берегах п'ять вершників, п'ять знамен тисячоліття і два монументи великим зодчим комунізму.

Памятник трем богатырям в Каховке.

В Каховке Старой над Днепром поставить следует исторический памятник-монумент: Фрунзе, Буденный и Котовский — три конных фигуры рядом. Как у Васнецова. Посмотрим на них с 2200 года. Запорожье-Каховка. Две плотины и электростанции, каналы, водохранилища и над ними на берегах пять всадников, пять знамен тысячелетия и два монумента великим зодчим коммунизма.

Профіль Київа

- 1) Київ має досі дореволюційний силует. Попсований і збіднений.
- 2) Лавра одинока і навмисна.
- 3) Вважаю недоцільним розташування ботанічного саду на Звіринці. Кращу частину київської гори з самою чарівною неповторимою панорамою Задніпров'я треба представити людям. А сад винести в Китаєв.
- 4) Спланувати Звіринець так, щоб на ньому могло розташуватися дві сотні будинків, з них 2—3 будинки висотні, вищі від Лаври.
- 5) Побудувати один високий будинок міськради на Софіївській площі.
- 6)

Профиль Киева

- 1) Киев имеет еще дореволюционный силуэт. Испорченный и обедненный.
- 2) Лавра одинокая и нарочитая.
- 3) Считаю нецелесообразным расположение ботанического сада в Зверинце. Лучшую часть киевской горы с самой очаровательной неповторимой панорамой Заднепровья надо предоставить людям. А сад вынести в Китаев.
- 4) Спланировать Зверинец так, чтобы на нем могло разместиться две сотни домов, из них 2—3 дома высотные, выше Лавры.
- 5) Построить один высокий дом горсовета на Софиевской площади.
- 6)

На будівництві палацу культури знайти каменяра Миколу Стеблину*

Бабич № 73—99 автобус. Колесецкий 72—31 <зис> 150.

24-IX

— Я горд и счастлив тем, что работаю на великой стройке коммунизма как бульдозерист.

Тепляков, бульдозерист.

— Я люблю свою профессию каменщика. Во имя светлой цели — коммунизма мы отдаем все свои силы, знания, весь огонь своих сердец.

Серафим Никулин, бригада каменщиков УСППид.

Дорофеев

У Дорофеева Петра парк в очень большой исправности... 97% готовности машин. Шофера его уважают.

— У меня все есть: капитаны, майоры, летчики. Все национальности: русские, украинцы, татары, грузины, таджики — полная семья народов.

— Я почему сижу верхом на всех начальниках. Я знаю. Нельзя же. Это стройка коммунизма. Я знаю строительство. Здесь все полностью и больше, чем строители. Ну, не спорю, правда. Эта прямота его и знание полное дела — отличительные его черты.

Шахтер, донбасец, гл<авный> инжен<ер>.

* На строительстве дворца культуры найти каменщика Николая Стеблину.

Начал учиться в армии, два года работал*. Был в Курган-Тюбе, на Пяндже главн<ым> инженером зерносовхоза. Потом на фронте, в воздушной армии. Потом, после войны, гл<авным> инж<енером> с Логиновым на Днепрострой, потом на Сталинград, но жена не пустила. Уже все было в порядке. Остался здесь.

— Транспорт на ходу — судьба стройки решена. Так на войне. Так и здесь. Что значит полный <крах?>, когда я не подвезу матери<ал> или людей, самих же каменщиков. Не выйдет одна моя машина — шум на всю стройку. Нужно создать транспорт на вожжах. Чуть попустил — все пойдет вверх тормашками. Степан Степанович, несомненно, как инженер понимает. Я на фронте тоже транспортом ведал.

Рассказ Дорофеева о Сталинграде, обороне, сотрясающихся убежищах.

— Ну, нет возможности... Все ходит ходуном, вся земля содрогается. А тут, понимаешь, жена родить собралась, ну, куда тебе. Двадцать дней не <мылась?> и, представьте себе, какой мальчишка — здоровяк, перешел в 4-й класс**

Сижу над будущей плотинной. Перед глазами огромная равнина, заливаемая пульпой из земснарядов. Работает пять земснарядов. Все в звуках. Симфония шумов. Моторы. Режут металл, гудят машины, глухой рокот. Режущий звук пил. Треск моторов машин и где-то мотокатеров. Все в симфонии звуков. Самый низкий, идущий как будто бы из-под земли или воды гул разрыхлителей. Они действительно идут из-под воды. Разрыхляют берега на глубине 8—12 метров. Свист проводов на ветру. Шум листьев кустарника. Шум листьев волнистой шелковицы. Вот даже стайка перелетных птичек защебетала, сев на вершину цехов. Слышен шум водопадов из трех пульп. Высоковольтные провода в три пары издают треск, как миллионы стрекоз; ветер о витые проволоки. Где-то варят тавровые балки на постройке асфальтового завода, и еще треск и грохот моторов. Впереди, на правом берегу, село Козацкое. Из него много строителей гидроузла. И совхоз. Ветер прямо в лицо, миллионы стрекоз. Кое-где изредка человеческие отдаленные голоса. А справа, за Днепром, изумительные дали: белеют села над Днепром. Проложена дорога, спешат грузовые машины. Нет уже реки Конки, уже ее засыпали. Видны днепровские плавни.

Черные водопады пульп, выбрасывающих по тысяче тонн в час породы. А там дали на громадное расстояние, сколько глянет человеческий глаз, голубовато-синевато-зеленые дали, луга, озера, сенокосы, и деревья, и рощи. Дно будущего водохранилища. Нет уже того безмятежного любования тихим пейзажем, тишиной и пр. Это творчество людей на природе, ее преобразователей. Передо мною грандиозная картина зрительно, ощутимо, видно преобразуемой природы. А на высоком правом берегу огромный, до самого горизонта, виноградник богатейший.

Нет уже реки Конки, протекавшей передо мною еще совсем недавно параллельно Днепру. Она засыпана земснарядом песками, и по пескам уже в совершенно противоположную погибшей Конке сторону быстро текут мутные потоки вод из темных пульп земснарядов. На многие километры трубы ржавые. Слышу гудки паровозов новой железной дороги. Все здесь новое. Все в стадии созидания.

* Зачеркнуто: После демобил<изации>.

** Отмечено на полях одной чертой: Рассказ... 4-й класс.

Тут же на трасі майбутньої греблі ми познайомились з новим буровим апаратом, нової дуже цікавої конструкції. Інженер, що створив сю машину, середнього віку з надзвичайно мужнім і спокійним обличчям, сивими волосами, добре одягнений, в форменій фуражці, дуже інтересно пояснював нам, мені і Буринді, як діє він, для чого, в чому його перевага перед кесонами і т. д. Словом — інтересно до <речі?>. Тут же упом'янув Левицького як бюрократа і боягуза, і Медведєва теж. Ясно, що керівник інженерно-технічного персоналу головного штабу будівництва не дуже високий, не огнистий, без особливого знання й почуття нового, обмежений владою паперів, норм і прочого тягарю. Звичайно все, що стосується Левицького і Медведєва, мусить десь знайти собі місце.

Здесь же на трассе будущей плотины мы познакомились с новым буровым аппаратом, новой очень интересной конструкции. Инженер, который создал эту машину, среднего возраста с необычайно мужественным и спокойным лицом, седыми волосами, хорошо одетый, в форменной фуражке, очень интересно объяснял нам, мне и Буринде, как он действует, для чего, в чем его преимущество перед кессонами и т. д. Словом — интересно <ко всему прочему?>. Здесь же упомянул Левицкого как бюрократа и труса, и Медведєва тоже. Ясно, что руководитель инженерно-технического персонала главного штаба строительства не очень высокий, не огнистый, без особого знания и чувства нового, ограниченный властью бумаг, норм и всего такого прочего. Конечно, все, что касается Левицкого и Медведєва, должно где-то найти себе место.

Повертаючись після обіду в столовці додому, я сів у трехтонку в кабину до шофера Н. Він немолодий вже чоловік і ніби не дуже здоровий. Обличчя його худе, але не виснажене. Голос тихий, обличчя тонке з якимсь особливо людяним виразом. Він чимось нагадував мені в профіль Данте. В голосі його почувалась нота глибокої вдумливості. Се був справжній трудяка. Він служить великому ділу комунізму всією душею, всіма своїми помислами. І почуввається, що думає він багато, і що живе він глибоким духовним життям.

— Добре працює ваш автобус, — почав я з ним розмову. — Начальник хороший. От і працюємо. Скільки людей, а в великій сім'ї не без урода. Вже як що попало до нас якась ледащо, що приплило сюди з-за грошей, чи чого іншого, втекли давно вже геть, або самі вигнали. Ви побачили б наш колектив. А скільки було труда. Се зараз вже полегло, а то ж піски були, проїхати не можна, що робилось. Да, тут просто так за гроші не працюєш... і т. д. А ось я вже скоро 2 роки, як ганяю машину щодня, і все в порядку. Се той же образ шофера, про який я мрію. Він є.

Возвращаясь после обеда в столовке домой, я сел в трехтонку, в кабину к шоферу Н. Он немолодой уже человек и как будто не очень здоровый. Лицо его худое, но не измученное. Голос тихий, тонкое лицо с каким-то особенно человеческим выражением. Он немного напоминал мне в профиль Данте. В голосе его чувствовалась нота глубокой задумчивости. Это был настоящий трудяга. Он служит великому делу коммунизма всей душой, всеми своими помыслами. И чувствуется, что думает он много, и что живет он глубокой духовной жизнью.

— Хорошо работает ваш автобус, — начал я с ним разговор. — Начальник хороший. Вот и работаем. Сколько людей, а в большой семье не без урода. Уже как что попало к нам, какой-нибудь лодырь, что приплыло сюда из-за денег, или чего другого, сбежали давно уже прочь, или сами выгнали. Вы бы видели наш коллектив. А сколько было труда. Это сейчас уже полегло, а то ж пески были, проехать нельзя, что делалось. Да, здесь просто так деньги не заработаешь... и т. д. А вот я уже скоро 2 года, как гоняю машину ежедневно, и все в порядке. Это тот же образ шофера, о котором я мечтаю. Он есть.

Живий. Я бачу його уже не вперше, починаючи од робітничих зборів по сей день, бачу його щодня на будівництві*.

Нач<альник> Укргедепа⁵⁹² Чегельницький, головний геолог Лев. Ал. Молоков**

Василенко*** — бригада раб<очих>. В счет 54 года. Каменщик. Комплексная молод<ежная> комсомольская бригада.

Новиков**** — элект<ромонтер> учасник боїв Ках<овки>*****

Товарищ Сталин сказал, что великая энергия рождается лишь для великой цели. В правдивости этих слов можно убеждаться здесь ежедневно.

25-IX

Только великие цели рождают великие характеры...

Я знову над будущею греблею один. Мені краще ходити одному. Знову там музика, симфонія на вечері. Удари якихось молотів в дошки, ніби кузня. Шум глухий пульпи чорного фонтану. Вітер ще теплий і небо чисте. Перед собою праворуч я бачу дно майбутнього Каховського моря. Веселе те дно і прекрасне. По Великому Лугу стоять одинокі кущі верби. Вони розкинулись на великому просторі, ідесь далеко-далеко на високих берегах, мов голубів стая, біліють села. Рокочуть мотори на різні лади, тріщать перфоратори, гримлять. Щось нездоровиться мені. Немає сили, серце велике болить. Є нова велика красота в динамічному втручанні людського колективу в природу. Вже не любитель, не естет і не плазун хлібороб — високоосвічений і озброєний колектив прийшов-таки на землю, господар землі і її розумний лікар-комуніст. Наче більш оптимістичний пейзаж сучасності — пейзаж з тюрми й модерними нашими машинами. Мусить скоро родитися новий Гоголь, співець нового Дніпра.

Куди не глянуть мої очі тут в Каховці, — всі люди скрізь молодші за мене. Повечорів мій день. Недаром я втомляюся так тяжко. День повечорів. Я бачу усмішки дівчат і хлопців на машинах і динамічний рух навколо, і дітей, і керівників будови, — всіма милуюся і благословляю в добрий і світлий путь. Так повечорів мій буреломний довгий день. Ношу важке серце, ніби йому вже за сто років.

Я снова один над будущей плотинной. Мне лучше ходит одному. Снова там музыка, вечерняя симфония. Удары каких-то молотов в доски, будто кузница. Глухой шум пульпы черного фонтана. Ветер еще теплый и небо чистое. Перед собой справа я вижу дно будущего Каховского моря. Веселое то дно и прекрасное. По Великому Лугу стоят одинокие кусты вербы. Они раскинулись на большом пространстве, и где-то далеко-далеко на высоких берегах, словно стая голубей, белеют села. Рокочут моторы на разные лады, трещат перфораторы, гремят. Что-то нездоровится мне. Нет силы, большое сердце болит. Есть новая большая красота в динамическом вмешательстве человеческого коллектива в природу. Уже не

* Живой. Я вижу его уже не впервые, начиная от рабочих собраний по сей день, вижу его каждый день на строительстве.

** Нач<альник> Укргедепа Чегельницкий, главный геолог Лев. Ал. Молоков.

*** Подчеркнуто пятью чертами.

**** Подчеркнуто пятью чертами.

***** Новиков — элект. м. участник боев Ках<овки>.

любитель, не эстет и не пресмыкающийся хлебороб — высокообразованный и вооруженный коллектив таки пришел на землю хозяином земли и ее умным врачом-коммунистом. Как будто более оптимистичный пейзаж современности — пейзаж из тюрьмы с модерновыми нашими машинами. Должен скоро родиться новый Гоголь, певец нового Днепра.

Куда не посмотрят мои глаза тут в Каховке, — все люди везде моложе меня. Клонится к закату мой день. Недаром я так сильно утомляюсь. Вечереет. Я вижу улыбки девушек и парней на машинах и динамичное движение вокруг, и детей, и руководителей строительства, — всеми люблюсь и благословляю в добрый и светлый путь. Так вечереет мой буреломный длинный день. Ношу тяжелое сердце, будто ему уже за сто лет.

Новые каналы — это, по сути говоря, реки крупные.

Лесные полосы

Лесные полосы протянутся вдоль всех постоянных каналов. Они позволят дольше сохранять влагу в почве поливных уч<астков>, сохранят их от суховеев.

Полосы вырастут по берегам очень быстро и будут застрахованы от гибели из-за недостатка влаги. Вырастут ивы по 3 метра в диаметре. Будут посажены гигантские секвойи, достигающие 100 м высоты, эвкалипты, тутовые деревья, пробковые дубы, высококачественный строительный материал. Лесные полосы будут способствовать равномерному расселению

ПТИЦ*.

Сухая, безводная степь превратится в богатейшую, плодородную лесостепь, ИЗМЕНИТСЯ КЛИМАТ**. Навсегда избавятся степи от суховеев и неурожаев. В северном Крыму увеличатся

САДЫ***

в пятнадцать, двадцать раз.

27-IX

Встреча херсонских строителей. Бечин поприветствовал строителей. И объяснил им маршрут, по которому они будут осматривать весь величественный узел строительства. Назначены экскурсоводы. Приветствовал Бечин. Очень приветлив и почтителен. «Не подходите к бровкам котлована на 10 метров. Бровка может отвалиться, а там глубина 12 метров».

На фоне воспоминаний Кравчины должны проходить песни разные, вроде «Рябины». Музыка гармонична, и щебет, и смех девушек и парней. Это молодежь гуляет****. Все везде должно быть проникнуто духом молодежи.

На оперативке в пойме. Бечин. Комната, <2 сл. нрзб.> голубая. 14 инженеров молодых и среднего века. Это командиры поймы (основы будущей плотины). Тихо говорят. Кратко. Совершенно лишено всякого намека на ПОЗЫ И ВНЕШНИЙ***** эффект.

* 1 слово написано заглавными буквами.

** 2 слова написаны заглавными буквами.

*** 1 слово написано заглавными буквами.

**** Отмечено на полях многочисленными восклицательными знаками: На фоне... гуляет.

***** 3 слова написаны заглавными буквами.

Единственный, кто немного волнуется и горячится — Бечин. Дураков не использовал каких-то своих возможностей и чего-то не сделал. По-видимому, он не особенно сильный и оперативный работник, малоинициативный. И он явно не нравится Бечину. Вся группа инженеров чрезвычайно интересная, деловая. Спокойна и вся глубоко сосредоточена. Эта деловая сосредоточенность — основное впечатление от всего заседания. Дуракова Бечин жмет. Может быть кто-то и не соглашается, но молчат.

— Это не актив... Вот я записываю вам программу работ... Это не актив, это производственное совещание. Извольте выполнять распоряжение главного инженера. А на активе будете меня критиковать.

Бечин жмет. У Дуракова была неуверенность в ответе.

— Будет... Думаю или уверен. Вы отвечайте мне точно. Чтоб сегодня было сделано. Закрывайте шпунт, перебрасывайте людей.

Гидроспецстрой! Еще несколько вопросов Дуракову. Дураков плавает.

— А на то вы и руководители, и инженеры. Значит все. Гидроспецстрой. Дураков — <1 сл. нрзб.> Карпенко делают

— Не оправдывайся. Скажи, что прохлопал.

Может Ефим Самойлович (Гидроспецстрой), Сергей Петрович ...

— Надо, товарищи, больше чувства локтя.

— Сергей Петрович, это уже история. Георгий Владимирович, надо четче работать.

Дал слово, выполнил. Мы на стройке коммунизма.

Я сижу как общественный голос. Глаз.

Бергер деловой. И, по-видимому, работает неплохо. Бечин думает быстро, и мысль его движется быстро. Бергер требует расширения... По-видимому, Дураков не успевае...

— Оставьте мне это, оставьте!

... Бергер: о шпунтах.

— Это беллетристика. Дальше.

— Все.

Пожилой инженер с кессона.

— Или вы мне давайте бетон на месте, или не требуйте от меня ничего. Инженер серьезен. Живет этим делом. Очень серьезен. Бечину стыдно перед ним.

Снова не сделал Дураков.

— Это зависит от вас. Привезете бетон, будем работать. Не привезете, не будем.

Зависит от вас.

— Я отказался от своего бетона.

— Весь бетон ваш.

В чем-то Дураков и не совсем виноват. Но он так мило промазывает, что кажется и везде во всем виноватым уже.

Разговор очень специальный, чисто инженерный.

— Понято, понято, понято. Не нужно быть многословным.

—

— Ясно. А почему?

(Очень внимателен к начальнику кессона Якову Петровичу.)

Я прошу Якова Петровича разрешить мне посетить кессон.

— Пожалуйста...

Очень интересное простое лицо честного русского человека. В глазах забота. (Ушел.)

— Разрешите.

— Да.

— Кислородный завод закончен. Нужна голая медная трубка.

— Трубка высокого давления, еще раз повторяю.

— В карьере вышел из строя экскаватор-молотовец.

— Ни в коем случае.

— В карьере дело валится. Он вышел из строя.

— Не нужно было выводить из строя...

Часть уходит. Другие подходят.

— Давайте схему.

Подходят к раскрываемой на столе схеме.

— Последний вопрос. Я хотел...

— Не здесь эти вопросы решаются. В час приходи. В полвторого.

Уходят еще четверо на трудовые участки.

Осталось у Бечина четверо. У схемы. Разговор меняется. Говорят по плану, по схеме тихо.

Они смотрят на кальку, где нанесена схема. Но они видят не схему, а всю пойму со всеми ее сложностями. Их руки на кальке. С карандашами. Они во что-то стучат, входят. Руки их иногда сходятся, загорелые, рабочие.

Один хромой инженер, полн<остью> седой русский человек с несколько актерск<ой> головой и лбом мыслителя Сократа. Одет как рабочий. Видно, что работал в Николаеве на заводах кораблестроительных.

— ... Я понимаю. Я давно говорил: «Людей не хватает, понятно, мастеров нет, геодезии не хватает (Дураков по телефону).

— Так, так на какой глубине... На сколько забили шпунтины? На 9 метров забили, вам нужно на 9,70, обрежьте шпунтину.

— Вот это плохо. Без меня не решайте. Я приеду сейчас.

(Другой звонок.)

— Что давите? Заняты и все.

— В чем дело? Да. Да. Подходите.

Дураков снова приспособливается к схеме, снова пять рук на кальке. Дураков человек не широкий. Его головы и темперамента не хватает.

— Я готов избить тебя.

Бечин волнуется и нетерпеливо доказывает, что должен был сделать Дураков и не сделал. Интересны командиры «Онеги» — молодой и старый Сократ. Молодой, приятный здоровяк с налитым здоровьем, пухлым лицом. Аккуратный. В синей спецовке.

— Что вас интересует?

— Чтоб не стоять.

— Бечин, по-моему, на месте.

— В конце концов, я виноват (Дураков).

— А что мне из того, что ты виноват (Сократ). Леонтий Ефимович.

Тут же что-то высчитывают в уме. Оказалось — прекрасные математики. Написать сцену решения, рассчитать в уме.

Длина какая? Столько-то. Так. 15. Триста двадцать метров. 30 000. 35 000 кубов. Бечину мешают разговор и многословие Дуракова.

— Ну, подожди, черт тебя бери. Я кубатуру выясняю... 35000. Так, если я уберу ... и т. д. Георгий Влад<имирович> Дураков. Среднего роста, худощав, лицо молодое, румян<ое>, загор<елое>, совершенно седой, в очках. По форме головы и всему — ординарен.

Бечин <выясняет?> с Сергеем Петровичем на земснаряде.

Сергей Петрович деловито объясняет, что он может и чего не может. Расчет. Рассчитывают кубы оставшейся выемки.

Пройдет немного времени, поднимется из выемок плотина величественная, и все забудут, сколько споров, сколько трудов было здесь перед этим на <дельте?> среди песков. Так будит своим трудом

Сергей Петрович, начальник управления гидромеханизации. Свои неполадки, споры, трудности роста. Потом спор перенесли на перемычку. (Сцена на перемычке посреди шоссе. Рядом земснаряды «Онега» и «Тысячный».)

На Днестре волна низовая, как на море. Ветер теплый и удивительно приятный, сильный ветер.

Рядом огромная заводь, в ней земснаряды. «Онега» дымит, двигаясь странным образом вдоль берега перпендикулярно ему. Размывает все, унося толстый слой многовекового ила далеко по трубам. Это делается котлован плотины.

Впереди меня Днестр с высокими каменными берегами. Вдоль берега идет забивка высоких металлических шпунтов. Стоят высокие пять кранов. Слева «Онега» и «Тысячный». Дальше нижняя пересыпь. Справа болото, через которое среди камышей и ила проведена метрового диаметра труба. Дальше идет так называемая верхняя намытая перемычка. Вдоль нее тянутся далеко куда-то к левому берегу две трубы для подачи земснарядами земли и воды. Ветер нагоняет дым от «Онеги» и пыль, грохочут мирно машины, грохот машин, глухой низайший шум, и грозный, и тонкий непрерывный шум «Онеги» и ее «вооружений». Что можно думать об «Онеге». Вот передо мною морское небольшое судно с «вооружением». Какая сила созидательная этого судна. А сколько этих могучих судов с разрушительной силой?! Что можно сделать сегодня на Земле. (Развить эту мысль.) И развить вторую мысль о земснаряде, этой великой машине нашей эпохи. Усиливается низовой ветер. Земснаряды, их незаметная, не кинематографическая, а «литературная работа». Это машины своеобразного геологического плана. Этими машинами мы преобразуем землю, помирим навеки солнце, землю и воду.

Коли закінчиться робота в котловані і попередні всі роботи* в болотах по перемычкам и выемке земли и выкачке воды во всем сложном и трудном деле без готовых законченных проектов целых участков работы, и когда на месте этого хаоса начнет вырастать и явно определится плотина, тогда только вспомнят строители, какой огромной сложности и трудности путь прошли они в этом котловане.

Нет. Неправильная мысль. Им некогда будет вспоминать эти трудности, некогда думать о них, гордиться преодоленным болотом, где вместе сражались они. На воздвигаемой бетонной гигантской плотине будут пылать свои страсти, потому что плотину тоже

* Когда закончится работа в котловане и предыдущие все работы.

будут воздвигать люди и тоже не ожидая, быть может, окончательных каких-то решений: все будет от начала до конца направлено к выигрышу в главном — во времени. И только, когда на месте исконоквечного хаоса и косности вырастет все величественное здание эпохи, и перережут ножницами шнур, тогда только радостно вздохнут строители коммунизма и, оглядывая глазами, застланными, может быть слезой, вспомнят гордо, какой огромный труд они вложили в грязь, болото, камень, воду, бетон, сколько труда, ума, изобретательности, как много они отдали сил и как умножились их силы, как изменились, выросли они, и как стали они могущественны, прикоснувшись к бессмертию в труде.

27-IX

Сьогодні був інтересний день. Я знаю тепер: треба сидіти на поймі. Вона є головним пунктом, головним звеном всього будівництва. Звідти все видно. Тому, що туди все приходить. Всі начальники. І сама обстановка надзвичайно інтересна, дає багато для спогадів, для фантазії.

27-IX

Сегодня был интересный день. Я знаю теперь: надо сидеть на пойме. Она является главным пунктом, главным звеном всего строительства. Оттуда все видно. Потому, что туда все приходит. Все начальники. И сама обстановка чрезвычайно интересна, дает много для воспоминаний, для фантазии.

7-й кончен^{*}.

Жить негде. Живу у сотруд<ника> милиции.

Боришполец Григорий Кузьмич из Перекопа. Бухгалтер. Хомик Мария Ив<ановна> из Каховки.

На мельнице учеником^{**}

Ребенок 14 дней. Девочка из детдома 1933 года. 17-й год.

Комсомолка^{***}

Удрал. Бросил ребенка. И ее. Поругал Свету, ребенка бросил на кровать. «Молока у меня почти нет. Я плохо питаюсь».

У Старій Каховці на конференції комсомольці місні. Загальний вигляд комсомольців — дуже хорош<ий>. Культурні, дисципліновані. Дівчатка гарно вдягнені, чисті, з хорошими розумними обличчями. Се не далека наша провінція з парубків та дівоцтва, се молода радянська інтелігенція рішає свої діла. Чинно організовано, з високим знанням і відомістю своєї історичної ролі молоді [щодо] великих сталінських робіт. Який великий шлях пройшов наш народ за третину століття!

В Старой Каховке на конференции местные комсомольцы. Общий вид комсомольцев — очень хороший. Культурные, дисциплинированные. Девочки хорошо одетые, чистые, с хорошими умными лицами. Это не

* Два слова написано на полях.

** Три слова написано на полях.

*** Одно слово написано на полях.

далекая наша провинция из парней и девушек, это молодая советская интеллигенция решает свои дела. Отлично организовано, с высоким знанием и осознанием своей исторической роли молодежи великих сталинских работ. Какой большой путь прошел наш народ за треть века!

Програма работ на п'ятилітку спрямована на перехід до загальної середньої освіти всього народу — се найвище й найвеличніше з усього, що знала взагалі історія суспільства всіх епох і всіх народів. В основі науки лежить наука чи, вірніше, ряд усіх наук, форміруючих марксо-ленінський світогляд. Комсомол — велика моральна сила молоді. Трудно ще до кінця сформувати, в чім саме... Видно, що загальний плоть, загальне обличчя молоді радує мене. Незалежно од приналежності до комсомолу ми готові на труд і на бій, як і завжди, а може й ще більше, і ніколи ми не були так морально готові до перемін, як нині. Ніколи ще так, по суті кажучи, не зростала свідомість молодих радянських патріотів, як нині виросла на <1 сл. нрзб.> великих робіт комунізму. Перед початком конференції в довгій залі, де були лише абсолютно білі чисті стіни і підлога, грав дуже добре гармоніст і комсомольські парні танцювали. Я не міг дивитись на їх без сліз. Дівчатка пластичні, чемні і <1 сл. нрзб.> незабутнє враження. Зовсім інший, спокійний, розумний ритм танцюючих. Боже мій, яким дурним показавсь мені театр Гната Юри⁵⁹³ і т. д. я радий, що сьогодні змінюється на краще доля нещасного дитяти, дівчинки отієї покритки⁵⁹⁴, яку згвалтував і кинув негідник. Секретар сам особисто взявся за її долю. А негідника викинуть з партії, проженуть з театру. Думаю, непогано би ще показовий вчинити йому суд. А кажуть, що нема конфліктів. А він стояв під дверима комсомольської конференції, окам'янів від горя.

Программа работ на пятилетку направлена на переход к общему среднему образованию всего народа — это самое высокое и величайшее из всего, что знала вообще история общества всех эпох и всех народов. В основе науки лежит наука, или вернее, ряд всех наук, формирующих марксо-ленинское мировоззрение. Комсомол — большая моральная сила молодежи. Трудно еще до конца сформулировать, в чем именно... Видно, что общий плоть, общее лицо молодежи радует меня. Независимо от принадлежности к комсомолу, мы готовы на труд и на бой, как и всегда, а может, и еще больше, и никогда мы не были так морально готовы к переменам, как сейчас. Никогда еще так, по сути говоря, не росло сознание молодых советских патриотов, как сейчас выросла на <1 сл. нрзб.> больших работ коммунизма. Перед началом конференции в длинном зале, где были только абсолютно чистые белые стены и пол, играл очень хорошо гармонист и комсомольские пары танцевали. Я не мог смотреть на них без слез. Девочки пластичные, вежливые и <1 сл. нрзб.> неизгладимое впечатление. Совсем другой, спокойный, умный ритм танцующих. Боже мой, каким глупым показался мне театр Гната Юры и т. д. я рад, что сегодня меняется к лучшему судьба несчастного ребенка, девочки той обесчещенной, которую изнасиловал и бросил негодяй. Секретарь сам лично взялся за ее судьбу. А негодяя выбросят из партии, прогонят из театра. Думаю, неплохо бы еще показательный устроить ему суд. А говорят, что нет конфликтов. А он стоял под дверью комсомольской конференции, окаменел от горя.

Левченко, секретар Каховської погрузовної станції. Голос дзвінкий, промовляє без бумажки. Тема критики стара. Секретарі горкома комсомолу не мають зв'язку з масами. Що говорити.

Левченко, секретарь Каховской погрузочной станции. Голос звонкий, говорит без бумажки. Тема критики старая. Секретари горкома комсомола не имеют связи с массами. Что говорить.

Выступил чудесный парень Ивашин, железнодорожник. Красивый, лиричный, мягкий, с чудесной улыбкой и полетом мысли. Обижался за игнорирование успехов и достижений железнодорожников, у которых очень плохие культурно-бытовые условия.

28-IX.

Сталин⁵⁹⁵:

— Вековой мечте суждено осуществиться сейчас в неслыханно великих делах. Нам предстоит создать не что иное, как грандиозную реку с притоками, плотинами, электростанциями, гидростанциями. Создать реку искусственную. Какое великое и гордое счастье. Какое могущество дает вам в руки партия и великий наш советский народ. Так вот, среди пустынных равнин, изнывающих от зноя, там, где солнце, вода и земля пребывают во вражде и дисгармонии миллионы лет, создайте реки. Пусть эти реки будут огромны и глубоки, как глубока наша любовь в жизни, как глубока наша мечта о коммунизме.

Вернем гармонию земле или, правильнее, создадим ее там, где она, по сути говоря, и не была никогда. Вы тоже, товарищ Д. Мы поручаем вам создать реку вот здесь (показывает).

А эту реку, вот смотрите, мы, может быть, через десяток лет подарим братскому китайскому народу. Здесь вот перекроем... Пусть себе течет в пустыню Гоби. Как это будет приятно и радостно китайскому народу. Народ народу подарил реку. Не города сжег, не юношей убил, не поработил дурным своим страстям — нет. Народ народу подарил реку. Ну, это потом. Так вот, товарищ Д., вам суждено создать могучую реку в засушливых степях Украины. Смотрите, вот она... (показ). Вот ее притоки. Вот и вот. Половину Днепра вы поворачиваете в Таврию и Крым.

Конфликты

Вивести образ письменника, що приїхавши проїздом сюди, шукає конфлікту, розпитує, чи немає часом готового номера конфлікту для нього:

— А що саме? Якого Ви хочете?

— Ну може, хтось тут <образили?>. Може сили невірно розставлені. Чи може прояви класової боротьби соціальної?

— Ні, нема. Конфлікт кожен з нас носить в собі, як колись гріхи носили. Розробиш. Тут багато є цікавого.

Конфликты

Вывести образ писателя, который, будучи здесь проездом, ищет конфликта, расспрашивает, нет ли случайно готового номера конфликта для него:

— А что именно? Чего Вы хотите?

— Ну может, кто-то здесь <обидели?>. Может, силы неправильно расставлены. Или, может, проявления классовой борьбы социальной?

— Нет, нет. Конфликт каждый из нас носит в себе, как некогда грехи носили. Разработаешь. Здесь много интересного.

* Одно слово обведено.

Бульдозерист Д.

Все время удивляется.

— Вы можете представить себе. Только попал сюда, на великую стройку коммунизма, увидел, словно с моих глаз спала пелена, я увидел, как много вокруг меня не того, что надо...

— Земля какая-то неустроенная и неправильная. Там болото, там пустыня, там по-вырастали какие-то ничтожные кусты, — копейка цена. Суховети, мухи, малярия. А тут поэты воспевают всякую глухомань, всякую случайность.

Преобразование природы — один из коренных вопросов современности.

Нет ни уюта, ничего. Ползаем по какой-то географической карте, неправильно составленной. Лесов нет, колодези все глубже, суховети, неурожаи, курай.

20-IX

Оперативка

А. П.

— Имеется в виду — работаем в собственных интересах. Чтоб у вас в котловане было сухо. (О потопах.)

— Сколько кубов уложено?

— Я...

— Не знаете. Уложено 150. Осталось сто. Где у вас схема графика? Сколько чего сделано? Почему я не вижу?

Хвалит Донского.

— Пока двух хвалю: Дорофеев и Донской (засмеялся).

Дальше переходят к столовой: где ее ставить. Столовая на год. А. П. засыпает всех вопросами. Это дирижер с оркестром, где исполнители подрагивают. А партитура симфоний громадная.

Деловой. По-видимому, Бергер.

— Так, дальше.

Вопросы снимаются легко. Их подхватывают, спорят, понимают один другого с полуслова. Вопросы связи. Доставка металлоконструкций. Просят вмешательства. Один из инженеров, несомненно, очень деловой и квалифицированный, с простым лицом колхозника.

— Скреперов нет. Бульдозеров нет.

Отвечает белобровый Карпенко.

— Скреперов нет. Стоят. Нет горючего.

— Не хватает горючего. Приходится занимать у колхоза «Партизан» в 130 километрах. Вот стирание границ между стройкой и селом-колхозом.

— Восьмую подстанцию мы начали. Когда будет 9-я?

Инженер худой, с большими серыми глазами. На него смотрю и вспоминаю передовую. На какое высокое место поставлены люди. И все их споры кажутся мне особыми. Я хочу постигнуть их общий характер. Он существует, и я его ощущаю. Это как воины на великой войне. Это коллективный творческий процесс. Не все одинаковы, не у всех идет

* Зачеркнуто: связь.

одинаково гладко, почти ни у кого не гладко. Но это все на большой моральной высоте. Ничего личного, ничего от карьеризма, индивидуализма или чего другого. Государственное коммунистическое отношение к труду на одной из главнейших точек приложения сил. Жмет, жмет А. Л. Но они понимают его. Он, несомненно, добр и доброжелателен.

— Где? Вот где Сиваш. На Сиваше в блиндажах такое железо. Очень интересно. Пусть на стройку мира пойдет железо войны.

Эту тему разработать.

Это поиски строительных материалов, мобилизация внутренних ресурсов. Обязательно использовать с раскрытием смысла. Все отнеслись к этому одобрительно. Один попробовал.

На карьере.

— ...Запиши себе: гони всех с карьера ручников, довольно ручников. Возразить, дескать, стоит ли...

— Да, да! Вот именно. Пусть металл войны тоже идет на стройку мира.

Что характерно: не все точны, у многих что-то упускается.

— Все копим вопросы на 11 ч<асов> и приносим сюда. А это неправильно. Тут должны быть главные. А остальные решаются в рабочем порядке.

— Дайте мне распоряж<ение> по бетонному заводу.

— Прошу решить вопрос труб. Снаряд стоит.

— Не хватает 5 труб и переходника патрубки.

Дает ответы Г. Л. Дулиев.

Переезжаю на совещание к Андрианову.

В кабинете все главные руководители стройки.

— Я уезжаю в Москву завтра на съезд партии. Проведу за это время 2 собрания. Сегодня о проделанной работе доложат мои заместители. Завтра же наметим план октябрьских работ. Уезжаю я на 20 дней.

Все сидят тихо. Встает по первому вопросу А. Л. Бечин.

Бечин начал свой доклад с перечисления основных недостатков: не выполняются приказы начальника Днепростроя. Карпенко обвиняется в отсутствии конкретной оценки возможностей работы механизмов. Перебивает его Андрианов.

— Вы это должны были говорить без меня. А сейчас вы доложите, что вы сделали? Конкретно.

Тут Бечин начал на ходу перестраивать свой доклад.

— Сегодня в 8.10 не было там-то и там-то ни одного рабочего.

Дальше он начинает все же говорить о том, что не сделано. Доклад его все же был хаотичен и неточен. Он неточен. И не вполне охватывает всю работу. Его еще раз перебивает умный Андрианов. Он подробно и ясно объясняет ему, о чем он должен докладывать*.

Дайте в целом оценку выполнения приказа УГ ЦС.

Все же Бечин, согласившись, заканчивает. Теперь конкретно.

— Абсолютно по всем участкам приказ выполняется неудовлетворительно и т. д. Теперь перехожу к другому вопросу.

* Отмечено на полях одной чертой: Не выполняются... докладывать.

— Нет, позвольте... А в чем дело? Вы не щадите товарищей, скажите откровенно, в чем дело?

— У них не хватает 150 человек рабочей силы. Кузьмин и Дураков не обеспечили себя рабочей силой.

— Что они? Не просили? Не требовали?

— Да. Не особо требовали. Недостаточно к тому же был организован труд. Авария на трубах «Онеги» самая большая. Кузьмин не явился. Что, между прочим, я замечаю у инженеров, в их среде? Некая прохладность. Отсутствие страсти, быстроты, ярости, предельной требовательности, такой, чтоб казалось, не дай вот ему чего-то сразу, погибнет все строительство.

Все как-то занижено, засурдинено. Мне кажется, что не хватает у многих инициативы и горячего чувства плеча. Что и как делается у соседа. Помочь соседу! Подтянуть соседа! Сигнализировать ему опасность расщепления! Требовать от соседа! Тянуть его! Вот этого нет. Нет страсти. Нет глубоких разговоров с каждым начальником по душам. Это драма Андрианова. Нет у него подлинных заместителей. Вот почему Андрианов сидит мрачный, недовольный. Говорит угрожающе тихо и глухо, чем-то чрезвычайно озобоченный. По адресу Бечина.

— Все плохо не может быть. Многие пусть плохо, но что-то и хорошо. Не может быть иначе. Почему же вы не указали?

— Дальше я хотел еще сказать.

— Нет. Вы не уложились во время. Не могу. Садитесь.

Бечин садится обезоруженный. Доклад его был неточен, неясен.

Здорово зачитать приказ о выговоре Левицкому за неисполнение приказа Андрианова о связи с <Укрдепом?> об изыскании средств. Потом добавил, перебивая докладчика Волкова.

— И завтра все же доложите мне об исполнении.

Это подробно записать сегодня вечером. Лицо Андрианова. Спина Левицкого, его лысина. Интонация Андрианова: «Как же вы могли забыть о моем приказе? Не этим ли вы хотели ознаменовать 19-й съезд партии?» Дальше докладывает Волков.

— Приказ по подготовке к зиме 235а.

Докладчик, как и Бечин, хотя и более точен, бумажно-документален, но тоже мелко-ват. И Андрианов должен был его поправить.

— По водному транспорту из 17 пунктов сделано 10.

Левицкий. Это, конечно, образ конфликтный. Белый пиджак старый; материя, которой 30 лет; лысина — все в нем не такое, как у всех, консервативное.

— Что же это?

— Нет рабочих?

— А кто они? Краснодаревщики какие-либо или обыкновенные?..

— Даже в «Крокодиле» нарисован старик краснолицый, Дед Мороз с надписью: «Предупреждаю! Приду вовремя, без опоздания».

Волков к докладу был подготовлен тоже плохо. Даже плавал в написанном. Как бы читая впервые.

— Ну, срок ваш истек. Что успели, то сказали. Прошу садиться.

Волков садится. Товарищ Федорчук. Федорчук читает свой доклад толково. Волков сидит недовольный. Лицо у него свидетельствует о его не особенно большой, будем говорить, духовной мощности. По-видимому, очень самолюбив, и даже истеричен. Лицо бледное. Под глазами порочные синяки. Зевает. Федорчук опытен вообще. Владеет своим сложным участком как будто бы неплохо.

— 20 т<ысяч> деревьев, из них 7 т<ысяч> фруктовых деревьев. Остается еще 9 тысяч, которые мы тоже заказываем. Нужно 150 рабочих на 15 дней для обеспечения посадок.

— Вы почему не сделали того-то?

— Я буду выступать. Я скажу.

— Выступать. Вам надо было траншеи сделать. Не надо было бы выступать. Федорчук, несомненно, толковый человек на своем месте.

— Идет уборка овощей и фруктов. А у вас перебои с ними в продаже. Это же абсолютно и немыслимо недопустимо. Это даже не фондовые товары. Нас могут завалить доверху этими продуктами. Поняли? А вы говорите мне о перебоях. О каких перебоях вообще может идти речь, т<оварищ> начальник отдела рабочего снабжения?

О хлебозаводе: Хохлов не хочет строить.

— Вы не играйте этими словами. На стройке коммунизма — работа. До каждого присмотримся, до конца.

— Мы идем к 19 съезду партии и к 35-й годовщине. Подтянитесь. У нас есть возможность отметить.

О столовых для инженерно-руководящего персонала.

Кабинет у А. длинный. Простой. Зеленая дорожка, книжный шкаф, сейф, портреты Сталина и Ленина. Длинный стол. На серых обшитых стенах графики, схемы. Много стульев вдоль стен.

— Говорите коротко. Поменьше воды, хотя вы и гидротехники. Старайтесь говорить содержательно*. Выбирайте только главные, практические вопросы. Не повторяйтесь, говорите кратко.

Еще раз оглядываю весь «штаб» Андрианова и вспоминаю «Щорса» в эпизоде мечтаний. И слова В. Б. Шкл<овского?> о «Золотом ключе»⁵⁹⁶. Какими войдут эти люди в историю строительства коммунизма? Прекрасными. Значит, они и являются прекрасными людьми, строителями великого и сложного дела. В условиях одновременного или почти одновременного теоретически-проектировочного, исследовательского и исполнительски строительского комплекса со всеми трудностями борьбы за выигрыш во времени**

Вот стоит Дураков, седой в позе мальчика перед учителем, с культурным хорошим лицом.

Его жмет Андрианов за недостаточный разворот соревнования предсъездовского. Дураков мне нравится. Выступает Хохлов.

Но прекрасное — в самой сущности созидания и в великих результатах. А люди кажутся себе, как раненый чиж, несовершенными, и работа кажется им тоже в высшей степени несовершенной, неточной, неорганизованной. Все их лихорадит каждый день***

* Отмечено на полях волнистой чертой: Говорите... содержательно.

** Отмечено на полях одной чертой: Какими... во времени.

*** Отмечено на полях одной чертой: А люди... каждый день.

Так было в войне, так в коллективизации, так и в великой Гражданской войне. Учсть эту аналогию в писаниях. Но какая огромная все же разница! Сколько здесь уже вооруженных инженерскими знаниями людей. Это мои современники, родные мне и дорогие. Передо мною самое дорогое мое общество.

— Слышу, да, с бетоном мы провалились — плохо.

Как попало одетое и непричесанное, тихое, вдумчивое, деловое, терпеливое, бесконечно выносливое, мое героическое племя большевиков, строителей коммунизма. Пройдет немного лет. И именно эти люди закончат плотину, шлюз, город, канал. Пустят Днепр в степь на вечные времена, напоят водою степи, преобразуют климат. Это они будут радоваться тогда и они войдут в историю великих строек коммунизма, первые его пионеры...

Селезень среднего века и постарше, в очках с простым народным лицом — главный инженер упр<авления> гражд<анского> стр<оительст>ва.

Пав<ел> Сем<енович> Карпенко — начальник управления механизации...

Мне кажется, Андрианов это все понимает. И это, очевидно, и есть смысл его ежедневного подтекста. Это не уменьшает его требовательности руководителя, понимающего все трудности. Он их учит. Угрожает. Приказывает.

— Бочкин Павел Семенович, вот ты объясни начальнику строительства, когда ты начнешь нам давать пять бульдозеров...

Чем дальше слушаю, тем больше вижу, сколько здесь неполадок, сколько концов не сходится с концами, и как все это вообще гигантски сложно.

Ведь, по сути говоря, строят плотину и город. И этот город строят всего лишь полтора года. Карпенко очень приятен, но, кажется мне, слабоват*. Максименко, начальник строительства подсобных предприятий, одет как солдат на фронте. Бритый, сильный. Старательный.

— Будет работать.

— Нет, не будет.

— Золотые слова.

— Простите. Дробилка не работает**

Ощущение все же не только трудностей, но и безынициативности. Андрианов от них устает, и я его очень понимаю.

Шерстков — нач<альник> упр<авления> Гидроспецстроя. Впечатление культурного, очень интеллигентного человека и хорошего, сильного инженера.

Как эти все люди попали сюда? Лучшие ли они из всех или они обыкновенные, как и большинство наших людей — это дела не меняет. Скорее всего, все мы таковы***. Все мы продукты новой нашей силы вещей, которую мы создаем под руководством великого Сталина и которая нас создала.

Дорофеев:

— Когда будет положен конец объективщине?

* Отмечено на полях одной чертой: Чем больше... слабоват.

** Отмечено на полях двумя чертами: Будет... не работает.

*** Отмечено на полях одной чертой: Как это... таковы.

— Фу, ты, слово какое страшное!

Все засмеялись.

К Левицкому:

— Вы мне здесь бюрократию не разводите. Не сидите в кабинете, не возитесь с бумажками. Вы действуйте на работе. Надо работать столько, сколько требует обстановка, а не ограничивать свой труд 6-ю часами дня. Не успеваете, извольте дорабатывать.

Чрезвычайно интересное закл<ючительное> слово Андрианова*.

Кореньков Ванюша. Экскаваторщик на забое шпунтов. Очень ловкий экскаваторщик и такая же ловкая бригада. При мне забивают 3-й шпунт. Очень слаженно и четко. Ванюша сам весел и доволен. Чувство мотора и пространства у него чудное. Суховатый, сероглазый, настоящий экскаваторщик у шпунта. Надевают мотор на шпунт четверо молодых старательных парней, очень быстрых.

— До чого ж весело мені отут! Який народ! Машини! І скільки твориться отут цікавого й веселого. А які простори!**

Американец: «Мы не можем прекратить войну в Корее. Погаснет в Корее огонь войны, прекратится бум вооружений, начнется крах. Для вас Корея — мужчины, женщины, дети, умирающие в муках. Для нас Корея — капиталовложение.»

Захожу к Андрианову вечером. Людей немного. Очень интересный тон, приятный, культурный и глубоко торжественный. Хорошо умеет обращаться с людьми Андрианов. Разговаривал с Дураковым и Кузьминым. Никогда Б<ольшаков> так не говорил со мной. Нет у него души. У Андрианова душа широкая, богатая. Всем наградила его природа. И хочется желать ему самых больших и светлых удач, как своему родному брату. Инженеры, ясное дело, любят его и не могут не любить. Завтра он уезжает в Москву на 20 дней на съезд партии, и мне очень жаль, что его не будет здесь. Все без него здесь бледнеет. Все малые и мелковатые. Чудное его отношение к киногруппе документалистов.

3 вопроса Андрианову.

1) Прав ли я в предполагаемой трактовке подтекста, которым я объясняю себе: сдержанность тона, налет горечи некой и даже, как будто, усталости. Что это — мысль о качестве людей в эпохе, а не только в личном индивидуальном представлении?

2) Пусть мне помогает Люлька в людях; анкеты, биографии интересные и пр.

3) Могу ли воспользоваться машиной, «бобиком», в Николино на 2 дня. Села, затоплению подлежащие.

4) Может быть, прихватит он меня с собой до Николина.

5) Видимость неисправности, хаотичности и недохваток. Не являются ли они не чем иным, как желанием выиграть во времени, вследствие чего научные изыскания, проектирование, и организация работы, и само строительство происходит одновременно? И что иначе и быть не может.

* Отмечено на полях одной чертой: Когда будет... Андрианова.

— До чого же весело мне тут! Какой народ! Машины! И сколько творится тут интересного и веселого. А какие просторы!

Инженер-строитель по Днепру. <1 сл. нрзб.> место когда-то.

Инженер-строитель Запорожской ГЭС своей жене по поводу сына: «Помнишь, он родился у нас, когда клали первый бетон? А этот и т. д. ...»

Андрианов

— Я, конечно, может быть, чересчур гуманен, если сюда годится это слово — «чересчур». Я ведь понимаю, что люди есть люди, прежде всего. Конечно, с мерзавцами и лентяями я не стесняюсь: говорю откровенно: «Уходи, ты не можешь работать со мной».

Не буду скрывать от вас: здесь собран далеко не первый класс инженеров. Но что поделаешь. Надо работать. Много неполадок, много промахов. И сам я далеко не идеален как руководитель. Но мы выбьемся. Я жму на них. Я хочу привить им это недовольство. Я согласен с вами, Александр Петрович, что идеально организованного коллектива великих строек коммунизма у нас сегодня нигде нет. Еще рано. Еще не выросли они, не откристаллизовались, не окрепли в опыте. По-видимому, уже вторая очередь великих строек покажет миру великолепные коллективы строителей, преобразователей природы, но сейчас, вы правы, сейчас они более менее все одинаково находятся в стадии формирования и квалификации. Отдельные товарищи, несмотря на непрезентабельный вид, застенчивость и неумение показать себя, представляют из себя товарищей изумительных по работоспособности, честности и преданности великому делу строит<ельства> коммунизма.

А нам что надо? Построить, что положено, не разбазаривая средств, т. е. с экономией, опередив сроки и создав все на высоком качестве. Вначале было страшно. А сейчас видим, что, хотя наступающая зима у нас будет невероятно сложной и нелегкой, но дело свое мы сделаем так, как наметили.

Бульдозер

Бульдозер и стихи. Звучит парадоксально. Но только я скажу: «С тех пор как нам приказано изменить Землю, и меня после танковых нелегких дел посадили на эту веселую машину, я стал, представьте себе, писать стихи». И, представьте, здорово получается. Жена моя в восторге. Нечисть рима — это факт. Якого чорта в риму тут приставишь? Для цієї дьявольської машини й сам Тарас Шевченко чи знайшов би риму^{*}. Какого черта в рифму тут приставишь^{**}. Три дня себе я голову ломал, ничто не пристаёт. Засыпал болото, передвинувши пять тысяч кубометров горы (целую гору) — нет рифмы. Вот машина. Тогда я это слово пропускаю. Пусть, думаю, работает без рифмы, включаю мотор, пошел дальше. И представьте, стихами начал крыть гору (болото). И как! На двести процентов плана и стихов. Да каких стихов. Громадный ряд. Все рифмы как одна, кроме самого бульдозера, на котором все это у меня происходит. Жена в восторге и ребята. — Ну, Василь, и змей же ты. Чертяка^{***}, чтоб на такой машине, да так качать стихи, так выдавать стихи.

* Не подобрать рифму — это факт. Какого черта в рифму тут поставишь? Для этой дьявольской машины и сам Тарас Шевченко не нашел бы рифму.

** Зачеркнуто: Ничто реал<ьное>.

*** Зачеркнуто: Действительно, я змей.

Действительно, я змей. И как мне им не быть, когда бульдозер у меня, черт его бери. Вы только посмотрите, какое счастье у меня бульдозер. А что в рифму к нему ничего не клеится, да мы и не нуждаемся. Зато когда нажму педаль и зареву — земля дрожит. Иду в атаку на болото и не болота.

Українське

Пострічалися брат з братом.
— Признавайся, брате!..
— Ой, вийду я за ворота, — заплакала мати.
Вийшла мати за ворота.
— Хто в хатині б'ється?
— Сини мої.* — Двома?..
В одній хаті,** сусідонько, їм уже не жити.
— В мене обпалена душа...
— Брешеш, людожері!
— Я весь у ранах.
— Ти проклятий!
— Убий мене...
— Уб'ю тебе!..
Брязнув орденами. Плаче мати, стогне**** хата.
Перед образами
Убиває брат герой
Предателя брата.
І вже я, козак, натворив процентів на триста.*****

Украинское

Повстречались брат с братом.
— Признавайся, брат!..
— Ой, я выйду за ворота, — заплакала мать.
Вышла мать за ворота.
— Кто в хате бьется?
— Сыновья мои. — Друг с другом?
В одной хате, соседушка, им уже не жить.
— У меня опалена душа...
— Врешь, людоед!
— Я весь в ранах.
— Ты проклят!
— Убей меня...

* Слово зачеркнуто.

** Далее три строки зачеркнуты.

*** Два слова зачеркнуты.

**** Слово зачеркнуто.

***** Написано на полях.

— Убью тебя!..
Бряцнул орденами. Плачет мать, стонет хата.
Перед образами
Убивает брат герой
Предателя брата.
И уже я, казак, натворил процентов на триста.

Заболел гриппом.

Створити озеро, будь ласка. Гору пересунуть, гори як не було. Всі казки я творю*.

Больше дела, поэтому и неполадки, и трудностей больше.

Тут есть что преодолевать.

1-X

Сорок шостий рік

Працюючи
**у полі, три вдови
Да виорали череп.
Одна каже — поховаймо,
Друга*** — обридаймо.
Третя**** плаче молода вдовиця —
Сестри, заспіваймо.
Ой і перестали сестри молоді
Коровками поле орати.
Тай почали на кривавому полі*****
Повернувшись очима на захід
І притулившись одна до одної
Пісню про долю складати.
Одна каже, де ти милий,
Друга***** — повернися.
Третя голосно***** співає —
Де ти забарився!

Не вернемось, сестри, удівоньки наші.
Не вернемось. Був пир великий і ми упилися.

* Создать озеро — пожалуйста. Гору передвинуть — горы как не бывало. Все сказки я творю.

** Зачеркнуто: Ой.

*** Одно слово зачеркнуто.

**** Слово зачеркнуто.

***** Зачеркнуто: Колись про себе пісню складати.

***** Зачеркнуто: чорнобрива.

***** Зачеркнуто: виводить.

Наші танки заржавіли. Дим розвіявся в небі.
Розлетілися ми прахом,
*Так вже було треба.
До такої упилися,
**Шо важко й ступити.
Я стою в Берліні.
В одній руці у мене меч.
Меча тримаю у руках
І малу*** дитину
Голова**** до неба,
Прощавай, голубко сива.
*****Вже так було треба.
Пробачте сестри, голубоньки милі,
Що може ми у свій час
Вас не долюбили, недоглядали, бо нам все ніколи було і були ми суворі і все, щоб не розслабляти себе в боях жалість проганяли.
Прощайте і пробачте нас за зраду.
Признаємся: ми полюбили її, війну, і її належали і пізнали восторги, й пали ми в момент восторга.
Ми наступали з таким <восторгом>, і ворог біг, біг ворог перед нашим «рус, здаюсь».
І ось у бронзі стали ми.
На сторожі поколінь
Народів звільнених
Огнем і мечем
Од фашизму і темряві,
В якій блукали вони довгі століття.
Один в Берліні,
Другий в Будапешті.
Третій спалахнувши в танку
Високо розвіявся серед хмар
І понесли вітри
Гнівний його дим понад всіма народами світу.
І гнівом його пропиталися
Груди бійців до самого далекого Сіаму.
— Звідки ж нам вас виглядати.
Чи по горах, чи по степах шукати — заспівали удови.
— Де ж, ой де ж нам шукати утіхи?
— В роботі, голубоньки сиві, в роботі, у поті, у дітях красивих, в сонці золотому, в червоній зорі.

* Зачеркнуто: Може.

** Зачеркнуто: Серця не.

*** Зачеркнуто: чужу.

**** Зачеркнуто: моя.

***** Зачеркнуто: Все же, Може, Сталось.

— Не можемо так думати,
Орли наші сизі,
Ми маленькі жінки, чи* можемо перепастися
У власті великого?
— Маленькі ви собі зблизу,
Коло своїх хатинок,
Але для людства ви не менші від нас.

Ви історгнули з своїх грудей, од м'яз своїх, і од своїх сердець од всіх бездонних вольних і невольних щедрот** і принесли народам таке <багатство?>. Якого ніхто ще не приносив, відколи й світ стоїть.

Для нас, що стоїмо у бронзі над європейськими столицями,*** торкаючись чубами хмар, минували вже побутові рахунки речей.

Над вами довліє дрібніший повсякдень, і вам не видно, сестри наші, що безсмертя, яке вимолювали прадіди наші за копійчнi свічечки колись, само прийшло до вас і вже стоїть на вашому порозі.

1-X

Сорок шестой год

Работая
в поле, три вдовы
Да вспахали череп.
Одна говорит — похороним,
Вторая — будем оплакивать.
Третья плачет молодая вдова —
Сестры, воспоем.
Ой и перестали сестры молодые
Коровками поле пахать.
Да начали на кровавом поле
Повернувшись глазами на запад
И прижавшись друг к другу
Песню о судьбе составлять.
Одна говорит, где ты милый,
Вторая — вернись.
Третья громко поет —
Где ты ходишь!

Не вернемся, сестры, вдовоньки наши.
Не вернемся. Был большой пир и мы напильсь.
Наши танки заржавели. Дым развеялся в небе.
Разлетелись мы прахом,
Так уже было надо.
Да так напильсь,
Что трудно и шаг ступить.
Я стою в Берлине.
В одной руке у меня меч.

* Зачеркнуто: не.

** Зачеркнуто: таких.

*** Зачеркнуто: упираючись.

Меч держу в руках
И маленькое дитя.
Голова к небу,
Прощай, голубка седая.
Так уж было надо.
Простите сестры, голубоньки милые,
Что, может, мы в свое время
Вас недолюбили, недоглядели, потому что нам все некогда было, и мы были суровы, и чтобы не ослаблять себя в боях, жалость прогоняли.
Прощайте и простите нас за измену.
Признаемся: мы полюбили ее, войну, и ей принадлежали, и познали восторги, и пали мы в момент восторга.
Мы наступали с таким <восторгом>, и враг бежал, бежал враг перед нашим «рус, сдаюсь».
И вот в бронзе стали мы.
На страже поколений
Народов угнетенных,
Огнем и мечом
От фашизма и тьмы,
В которой блуждали они долгие века.
Один в Берлине,
Второй в Будапеште.
Третий, вспыхнув в танке,
Высоко развеялся среди облаков.
И понесли ветры
Гневный его дым над всеми народами мира.
И гневом его пропиталась
Грудь бойцов до самого дальнего Сиама.
— Откуда же нам вас выглядывать.
Или по горам, или по степям искать, — запели вдовы. — Где же, ой, где же нам искать утешения?
— В работе, голубоньки седые, в работе, в поту, в детях красивых, в солнце золотом, в алых зорях.
— Не можем так думать,
Орлы наши сизые,
Мы маленькие женщины, как не подпасть
Под власть великого?
— Малы вы вблизи,
Около своих хаток,
Но для человечества вы не меньше нас.
Вы исторгнули из своей груди, из мышц своих, и из своих сердец, всех бездонных, вольных и невольных щедрот, и принесли народам такое <богатство?>. Которого никто еще не приносил, сколько мир стоит.
Для нас, что стоим в бронзе над европейскими столицами, касаясь губами облаков, миновала уже бременная суть вещей.
Над вами довлеет пустячная обыденность, и вам не видно, сестры наши, что бессмертие, которое вымаливали прадеды наши некогда за копеечные свечечки, само пришло к вам и уже стоит на пороге.

Как быть?

По сути говоря, украинские писатели уже вошли в противоречие со всем сложившимся порядком вещей в государстве. На их стороне лишь формальная буква Конституции великого Сталина. Но Центральный Комитет партии Украины и правительство

говорит, и пишет, и издает свой официоз по-русски; и преподавание в вузах и десятилетиях городов идет также по-русски. Стало быть, или надо переходить всему культурному процессу сверху донизу на украинский язык, или (кончать) быть последовательными и кончать украинскую литературу, и не ставить писателей в ужасающе незавидное, ложное положение, не имеющее себе подобного, пожалуй, во всем мире ни у одного уважающего себя народа и уважающего свой народ правительства.

... Дальше должно следовать стихотворение следующего содержания: когда он сел на эту несуразную машину, и начал работать на ней, и поработал несколько дней, он весь совершенно преобразился. Эта могучая неуклюжая машина разбудила его ум и всколыхнула такие чувства, каких он и не подозревал в своей душе. Он засыпал болота, срезывал горы, сглаживал, выравнивал. Он почувствовал в себе огромную нечеловеческую силу и динамику, и это наполнило его восторгом, и чем больше он работал, тем больше, казалось, росли в нем силы, и не было места усталости в его сознании. Ему стало радостно. Он почувствовал новую гармонию и себя в ней как преобразователь природы и он стал непроизвольно лепетать стихи от избытка сил. Они сами стали сочиняться.

Бульдозер пробудил его ум и облагородил эстетику. Оглядываясь по сторонам, он в полнейшем недоумении замечает, как же несовершенно еще все вокруг.

— Черт же побери. Это же сколько надо выравнивать, срывать, засыпать, прорывать! Какая дикая земля. Это же сплошной черновик.

Після роботи йду додому, закурений, як чорт. Може, хтось думає про мене <1 сл. нрзб.> (та ж я, товариш геолог), а я собі сміюсь. У мене віршів повен рот. Який я багатир. І жде мене мила. І ждуть мене діти. Ви гляньте, який я, коли я* помиюсь. І ляжу на траві спиною над Дніпром на високому березі, щоб бачити небо. Двох біля себе посаджу. А меншого візьму в руки, підйму в гору і буду гратися з ним і сміятися. Мої руки шершаві лоскотатимуть його, воно сміятиметься і я теж. Сміятимусь і я, його батько, самий сильний чоловік на землі.

После работы иду домой, запыленный, как черт. Может, кто-то думает обо мне <1 сл. нрзб.> (та ж я, товарищ геолог), а я смеюсь. У меня стихов полон рот. Какой я богатырь. И ждет меня милая. И ждут меня дети. Вы посмотрите, какой я, когда я помоюсь. И лягу на траве спиной над Днепром на высоком берегу, чтобы видеть небо. Двух возле себя посажу. А меньшего возьму в руки, подниму вверх и буду играть с ним и смеяться. Мои руки шершавые будут щекотать его, он будет смеяться, и я тоже. Буду смеяться и я, его отец, самый сильный человек на земле.

За титанической работой по преобразованию нашей земли встает величественный образ самого преобразователя — советского человека, хозяина своей земли, строителя коммунизма.

Преобразование природы — один из самых основных вопросов современности. И образ преобразователя — основной образ нашей эпохи.

* Зачеркнуто: Коли б ви знали.

** Зачеркнуто: коли я.

Дівчина з Полісся на Дніпрі

Створити образ дівчини з Полісся з бездоганною чарівною мовою, голосом м'яким, півчим, мрійницю і трудівницю, матір молоду, ніби саму втілену ідею материнства. Руки в її досконалої формі і ноги стрункі і маленькі, посмішка і припухлість десь біля очей Джоконди. Любить мужа, дитину, молиться майбутньому комунізму. З професії вона муляр, чоловік — шофер грузовика. Працює вона легко, ніби граючись, любить жарт, дотепне слово, все своє хороше, народне. Ніжна і м'яка, лагідна, вдала, може трохи бракує волі через доброту і важкуватий характер свого шофера, якого вона вважає найкрасивішим чоловіком у всьому світі. І десь дуже далеко під всіма чудесними чарівними веселощами і повнотою розуміння епохи і своєї корисної праці на будівництві комунізму, і любові до дитини, приховане страждання од недостатка ніжності у милого. Показати її в одязі робочій і в вечірньому одязі. Вона любить танцювати на площадці серед других пар. Танцювати вона не вміє. Вона пластично рухається серед пар і се дає їй насолоду. Площадка над Дніпром. Чудесна тиха лірична музика.

Девушка из Полесья на Днепре

Создать образ девушки из Полесья с безупречным волшебным языком, мягким голосом, певучим, мечтательницу и труженицу, молодую мать, будто само воплощение идеи материнства. Руки у нее совершенной формы и ноги быстрые и маленькие, улыбка и припухлость где-то возле глаз, как у Джоконды. Любит мужа, ребенка, молится будущему коммунизму. По профессии она каменщик, муж — шофер грузовика. Работает она легко, будто играючи, любит шутку, остроумное слово, все свое хорошее, народное. Нежная и мягкая, ласковая, умелая, может, немного не хватает воли из-за доброты и тяжеловатого характера своего шофера, которого она считает самым красивым мужчиной во всем мире. И где-то очень далеко под всем чудесным волшебным весельем и полнотой понимания эпохи и пользой своего труда на строительстве коммунизма, и любви к ребенку, скрытое страдание от недостатка нежности у милого. Показать ее в рабочей одежде и в вечерней одежде. Она любит танцевать на площадке среди других пар. Танцевать она не умеет. Она пластично двигается среди пар, и это дает ей наслаждение. Площадка над Днепром. Чудесная тихая лирическая музыка.

У Кузьмина

Работає разнорабочим з вищою освітою, щоб робити зарисовки*.

Кац Гордеев⁵⁹⁷

Приезжает на строительство. И оно ему не нравится. Не так все, как надо. Неправильно, неинтересно. Серо! И чем больше-Кац смотрит, тем больше разочаровывается. Об этом он сообщает журналистке сомнительного поведения из той же породы и пр. Он сеет недовольство. Как смел попасть сюда этот тип? По командировке Союза <советских> писателей Украины.

Нужны художники для руководства самодеятельных рабочих-художников**

* У Куземина. Работает разнорабочим с высшим образованием, чтобы делать зарисовки.

** Фраза обведена автором: Нужны... художников.

Еще Андрианов

Придя к нему в кабинет вечером, часов в девять, я застал у него группу из 3 человек, как раз тех, кого он особенно разделял во время совещания. В числе их был и Дураков. Я сел на диване и начал всматриваться и вслушиваться. Что меня поразило? Андрианов наклонился к ним близко, и они о чем-то, т. е., конечно, о том же, тихо разговаривали. Они разговаривали так тихо, так интимно, столько было в выражении глаз, в интонации неподдельного чувства плеча, внимания и ощущения общности великого дела, что я поразился. Это была картина незабываемо-трогательная и красивая. Это было красиво. Я увидел вдруг такую красоту в этих отношениях, что у меня всколыхнулось сердце, и я весь наполнился радостью и необыкновенной легкостью, как перед великим праздником. Как они потом прощались, как уходили тихо и растроганно. Они любили этого человека, они любили его всем сердцем, любовались им, гордились им. Каждый из них знал, что он знает все недостатки их работы, мешающие двигаться вперед так, как бы хотелось. Но до чего же этот человек точно, правильно и деликатно критиковал их, требуя, настаивая, упрекая своим каким-то особенно интимным, усталым, тихим голосом. Он их тоже любил и жалел — вот что они знали. «Конечно, они у меня не первоклассные, — тихо и вдумчиво говорил он мне, когда все вышли, — но среди них есть много поистине великолепных людей, подлинных знатоков глубоких своего дела и героически, до самозабвения преданных делу. Вы правы: конечно, с ними ведь мы эту стройку закончим так, как надо, т. е. на высоком качестве, с денежной экономией и раньше срока. Поэтому, согласитесь, я ведь должен на них жать. Надо экономить средства государства. Великое дело».

Казацкий остров

Казацкий остров с великолепным песчаным чистым пляжем, откуда раскрывается широкий вид на Новую Каховку, на будущую плотину, где работают сейчас земснаряды. На острове озеро все в кувшинках, окруженное вербами и осокорями. Поляны, покрытые травой, две долины с густо растущими вербами, так густо, что образовалась чаща, словно сбежались они туда, спасаясь от какого-то невидимого врага, и так и застыли в унынии и страхе навеки, словно заколдованные. Движение слоев коры, изгибы стволов, черные дупла, и сучья, и торчащие в каком-то страхе ветви — странное дерево. Нет более выразительных деревьев, чем вербы. Стоят высокие сокорины и кое-где осины, а по низам озер очереты** очень высокие и густые. Таковы все плавни, весь, по-видимому, Великий Луг, который мы похороним вот-вот.

4-X

День починається рано. Ще тільки сходить сонце, а радіо вже ніби будить всіх і кличе до роботи, наповнюючи ранок музикою, дикторами. В сю музику включається музика моторів вантажних машин — се армія Дорофеева. Вона починає діяти раніше всіх. Ідуть робітники і робітниці на роботу, далі з'являються діти, прямуючи до школи.

* Внизу.

** Камыши.

Ревуть мотори, появляются машины з робітництвом, що густо сидить в великих кузовах. Ще кілька хвилин, рух помалу починає прискорюватись. Хлопчики з книжками поспішають до школи. Починається трудовий день. Учора ще стояла спека, на небі було ні хмариночки, сьогодні небо хмарне, але тепло-претепло. Я вийшов спозаранку з дому. Щось таке чарівне в м'якому теплому повітрі, така бадьорість ласкава і легка. Перша моя думка сього раннього ранку: як добре тут серед простих людей трудівників, серед пісків і виноградних нив на березі широкого і глибокого Дніпра. І ніби нікуди мене не тягне. Трудивсь би тут над рідною рікою до кінця всіх днів моїх укупі із народом, будував би греблі з ними, лікував Дніпро, канали б рив, ставши за кормило могутніх і розумних машин, що дала мені моя держава. Радувався би чужій молодості, любові юнаків і юниць, їх праці, сварам і згоді, милувався б їхніми красивими дітьми і плодами їх великих діл. І сам би злився з чистим потоком людських сил, творячи своє посильне діло, забувши зовсім може про гніт великої столиці, що стала мені вже важкою. В столицю б я їздив щороку, аби зробилась вона для мене величною столицею знову, а не місцем моєї самотності серед людської столичної суєти.

Зараз одчиняться двері, і дівчинка принесе мені щось поїсти на сніданок. Вона привітно усміхнеться мені, як батьку своєму, і питає, чи вже ніщо у мене не болить і чи можна мені їсти. Я скажу їй: можна все їсти, ніщо не болить, дякую. Тоді вона ще раз скаже мені співучим своїм голосом, дивуючись, ніби я щось зробив цілковито для неї незрозуміле: ну, нащо ви мені так часто дякуєте? Що я вам зробила? Їсти принесла, та й годі. А ви зразу — дякую. Якійсь ви дивний чоловік, їй праву. Їжте на здоров'я. Вона зникає десь за дверима, а я дивлюся їй услід і посміхаюся собі: хіба їй може в голову прийти, що я послав їй услід, щось вроді того, що колись звалось благословенням, і від цього сам весь ніби стаю добрішим.

4-X

День починається рано. Еще только восходит солнце, а радио уже как будто будит всех и зовет к работе, наполняя утро музыкой, дикторами. В эту музыку включается музыка моторов грузовых машин — это армия Дорофеева. Она начинает действовать раньше всех. Идут рабочие и работницы на работу, потом появляются дети, направляясь в школу. Ревут моторы, появляются машины с рабочими, которые густо сидят в больших кузовах. Еще несколько минут, движение понемногу начинает ускоряться. Мальчики с книгами спешат в школу. Начинается трудовой день. Вчера еще стояла жара, на небе не было ни облачка, сегодня небо облачное, но тепло-претепло. Я вышел рано из дома. Что-то такое волшебное в мягком теплом воздухе, такая бодрость ласковая и легкая. Первая моя мысль этого раннего утра: как хорошо здесь среди простых людей-тружеников, среди песков и виноградных нив на берегу широкого и глубокого Днепра. И будто никуда меня не тянет. Трудился бы здесь над родной рекой до конца всех дней моих вкупе с народом, строил бы плотины с ними, лечил Днепр, каналы бы рыл, став за руль сильных и умных машин, что дало мне мое государство. Радовался бы чужой молодости, любви юношей и девушек, их труду, ссорам и примирениям, любовался бы их красивыми детьми и плодами их великих дел. И сам бы слился с чистым потоком человеческих сил, творя свое посильное дело, совсем забыв, возможно, о гнете великой столицы, что стала мне уже в тягость. В столицу бы я ездил каждый год, чтобы стала она для меня величественной столицей снова, а не местом моего одиночества среди человеческой столичной суєты.

Сейчас открываются двери, и девочка принесет мне чего-нибудь поесть на завтрак. Она приветливо улыбнется мне, как отцу своему, и спросит, не болит ли у меня что-нибудь и можно ли мне есть. Я скажу ей: можно все есть, ничего не болит, спасибо. Тогда она еще раз скажет мне своим певучим голосом, удивляясь, будто я сделал нечто совершенно для нее непонятное: ну, зачем вы меня так часто благодарите? Что я вам сделала? Есть принесла, да и только. А вы сразу — благодарю. Какой вы странный человек, ей-право же. Ешьте на

здоровье. Она исчезает за дверью, а я смотрю ей вслед и улыбаюсь себе: разве ей может в голову прийти, что я послал ей вслед, нечто вроде того, что некогда называлось благословением, и от этого сам весь будто становлюсь добрее.

Усиливается оркестр. Грейдеры пішли з торохтінням, ляскають і виють гусениці тягачів. Гудок паровоза десь зовсім недалеко, і знову глухий рев машин.

Несподівано зовсім очистилось небо. День буде такий же теплий, як і всі попередні дні. Дівчаточка перед вікном вже поливають молоді дерева парку й щось молоде на грядках. Блищить на сонці срібний дощ з їх лійок. Дівчатка босі, молоді, і молоді деревця. І дома навколо молоді, і все місто молоде, воно ще все в процесі народження, все тут, куди не гляне моє око, вся, так би мовити, пластика, починаючи з античних поливальниць парку під моїм вікном, вся пластика людей тут молода. Я тут найстаріша людина.

На небі уже ні хмаринки. А над Дніпром такі створилися картини, що трудно й описати. Щось в голубизні неба глибоке, і тепле, і бездоганно чисте, як се може бути тільки на півдні над великою рікою, і в голубій смузі Дніпра, в пісках і вербах Козацького острова, і в селі Козацькому, що видніється десь на тому березі на горі, біліючи, мов стая голубів, — усе об'єднане, всі голубі, і сині, і зелені, й білі, все об'єднане туманом легким і прозорим, осяяним якимсь рожевим світлом, од якого хочеться співати. А на сьому чарівному фоні, серед акацій і волоських горіхів, і гледій піднімається рожевий палац культури. На палаці видніються вже каменярі, білі платки, темні роби, малесенькі фігурки на раннім небі. Будують палац культури, — як їх не любити? Посеред молоденького парку, якому ще всього один рік, біля крану, чи фонтану, з відрами стоять поливальниці. Вода ллється в відра срібним струмом, якісь краплі падають додола, щось бризкаючи вгору фонтаном, чотири дівчини стоять в мальовничих позах, всі в білих платочках, стрункі, тонконогі, босі. В одній підтикана спереду спідничка аж до колін. Щось є античне, ренесансівське. Прекрасна тема для маляра. Симфонічний оркестр збільшився. Почав діяти канавний копач. Твориться молоде лице.

Усиливается оркестр. Грейдеры пошли с грохотом, хлопают и воют гусеницы тягачей. Гудок паровоза где-то совсем недалеко, и снова глухой рев машин.

Неожиданно совсем очистилось небо. День будет такой же теплый, как и все предыдущие дни. Девчонки перед окном уже поливают молодые деревья парка и что-то молодое на грядках. Блестит на солнце серебряный дождь с их леек. Девочки босые, молодые, и молодые деревца. И дома вокруг молодые, и весь город молодой, он все еще в процессе рождения, все здесь, куда ни глянет око мое, вся, так сказать, пластика, начиная с античных поливальниц в парке под моим окном, вся пластика людей здесь молодая. Я здесь самый старый.

На небе уже ни облачка. А над Днепром создались такие картины, что трудно описать. Что-то в голубизне неба глубокое и теплое, и безусловно-чистое, как это может быть только на юге над большой рекой, и в голубой полосе Днепра, в песках и ивах Казацкого острова, и в селе Казацком, что виднеется где-то на том берегу на горе, белея, словно стая голубей, — все объединено, все голубое, и синее, и зеленое, и белое, все соединено туманом легким и прозрачным, озарено каким-то розовым светом, от которого хочется петь. А на этом волшебном фоне, среди акаций и грецких орехов, и гледичий поднимается розовый дворец культуры. На дворце виднеются уже каменщики, белые платки, темные робы, крошечные фигурки на раннем небе. Строят дворец культуры, — как их не любить. Посреди молоденького

парка, которому еще всего один год, у крана, или фонтана, с ведрами стоят поливальщицы. Вода льется в ведра серебряной струей, несколько капель падают наземь, брызгая вверх фонтаном, четыре девушки стоят в живописных позах, все в белых платочках, стройные, тонконогие, босые. У одной подоткнута спереди юбочка аж до колен. Что-то в этом есть античное, ренессансное. Прекрасная тема для живописца. Симфонический оркестр увеличился. Начал действовать канавный копатель. Творится молодое лицо.

Над великою рікою

Тяжка і невдала подорож на поганому Віллісі-бобіку в Любимівку. Чекання, шукання, пилюка і спека. Дорога шалена. В Любимівці на височенному березі Дніпра, звідки odkривається урочистий вид на Великий Луг, на старому городищі сарматському, два десятки дівчат і кілька чоловіків розкопують фортецю двохтисячолітньої давнини. Керують розкопками хто б ви думали? «Учені» ті самі, що й скрізь, бо вже серед їх нема простих. Вже тільки генії, таланти і учені. І я собі подумав. І тут. Вже в археологію полізли, бо там найтрудніший контроль і роботи фактично ніякої. «Кандидат наук».

К., <1 сл. нрзб.> з археологічними щелепами й зубами «бронтозавра», які по-своєму якось гармонували з доісторичною формою його голови. Він заявив мені, що фактично він спеціаліст по запорізьських січам. О, бо! Він знімався колись у мене в «Землі», у групі(й зйомці), чи пізнав я його? Звичайно пізнав. Такий артист був, як очевидно і вчений. *Дадуть скоро Дніпрові вищу комуністичну освіту і переставши вже пастися**, рікою розіллється на щастя*** людям плавним розливом.

«Без меры в длину, без конца в ширину». И будет виден вдаль действительно настолько, насколько может видеть человеческое око.

Тоді вже й я спочину навіки десь на новому його високому березі.

Над великой рекой

Тяжелая и неудачная поездка на плохом Виллисе-бобике в Любимовку. Ожидания, поиски, пыль и жара. Дорога сумасшедшая. В Любимовке на высоченном берегу Днепра, откуда открывается торжественный вид на Великий Луг, на старом городище сарматском, два десятка девушек и несколько мужчин раскапывают крепость двухтысячелетней давности. Руководят раскопками кто бы вы думали? Те же «ученые», что и везде, потому что уже среди них нет простых. Уже только гении, таланты и ученые. И я тут подумал. И здесь. Уже в археологию полезли, потому что там самый трудный контроль, и работы фактически никакой. «Кандидат наук».

К., <1 сл. нрзб.> с археологическими челюстями и зубами «бронтозавра», которые по-своему даже гармонировали с доисторической формой его головы. Он заявил мне, что фактически он специалист по запорожским сечам. О, ба! Он снимался когда-то у меня в «Земле» в групповых сценах, узнал ли я его? Конечно, узнал. Такой же артист был, как, очевидно, и ученый. Дадут скоро Днепру высшее коммунистическое образование и, перестав уже пастись рекой, разольется на счастье людям плавным разливом.

«Без меры в длину, без конца в ширину». И будет видно вдаль действительно настолько, насколько может видеть человеческий глаз.

Тогда уж и я отдохну навеки на новом его высоком берегу.

* Два слова зачеркнуты.

** Одно слово зачеркнуто.

*** Далее зачеркнуто два слова.

«А чи не думають, часом, осі дівчатка і чоловіки, копаючись в отий пилюці і шукаючи старовинне бите череп'я і кістки, чи не думають вони собі: ну нащо ви марнуєте на те урем'є? Чи не краще би нам працювати на будові комунізму поруч тут, поблизу, адже там не вистачає робочих? А се могло б і почекати, на горі ж стоїть, — не потоне в Дніпрі. І грошики державні би не марнувались, га? Подождала б сарматська фортеця років з десятком?» — Ні, про се не говорять, — не моргнувши оком відповідає мені «учений муж». Вони не вірять нам взагалі. Ви знаєте, які вони чутки про мене розпускають? Вони кажуть одна одній і всьому селу, що я їх обдурюю. Що ніякі кістки мені не потрібні, ніяке череп'є, а що я нишком золото шукаю, тут закопане, золото якогось коня, чи півня.

— Як ви про се дізнались?

— Ну, оповідають моїм співробітникам (а у нього штат — всі родичі) й теж не прості вже там дармацвітки, а таки да археологи. Я подумав, глянувши на череп'є на землі і баранячі кістки, зібрані в кучу, і на зуби іхтіозавра, що якоесь дивно блищали в щелепах ученого мужа, бризкаючи слину: а не далеко дівчата від істини, тільки зовсім з протилежного боку. Не шукає він золотого коня, обдурюючи їх, а виливає золоті коники, розкидаючи тут марно золото їхньої молоді енергії. До того ж і мільйон грошових державних знаків розкидає в придачу.

Отака то археологія сарматська виходить у Сарі Мойсеевни. Жаль, не поговорив я з головою колгоспу і секретарем горкома Каховки.

«А не думают ли иногда эти девушки и мужчины, копаясь в этой пыли и ища старинные битые черепки и кости, не думают ли они: ну зачем вы тратите на это время? Не лучше было бы нам работать на стройке коммунизма рядом здесь, поблизости, ведь там не хватает рабочих? А это могло бы и подождать, на горе же стоит, — не утонет в Днепре. И денешки государственные бы не тратились, а? Подождала бы сарматская крепость лет так десять?» — Нет, об этом не говорят, — не моргнув глазом, отвечает «ученый муж». Они не верят нам вообще. Вы знаете, какие они слухи обо мне распускают? Они говорят друг другу и всему селу, что я их обманываю. Что никакие кости мне не нужны, никакие черепа, а что я исподтишка золото ищу, здесь закопанное, золото какого-то коня, или петуха.

— Как вы об этом узнали?

— Ну, рассказывают моим сотрудникам (а у него штат — все родственники) и тоже не простые уже там пустоцветы, а таки да археологи. Я подумал, взглянув на черепа на земле и бараньи кости, собранные в кучу, и на зубы ихтиозавра, что странно блестели в челюстях ученого мужа, брызгая слюной: а так ли уж далеко девушки от истины, только совсем с противоположной стороны. Не ищет он золотого коня, обманывая их, а выливает золотые коники, разбрасывая здесь бесполезное золото их молодой энергии. К тому же и миллион государственных денежных знаков разбрасывает в придачу.

Этакая-то сарматская археология получается у Сары Моисеевны. Сожалею, не поговорил я с председателем колхоза и секретарем горкома Каховки.

Що там було приемного. Краєвид великої краси, великої многовікової, многотисячолітньої історії, сліди і знаки у всьому рішуче, куди б не глянуло око. У горах, у байраках глибоких, в камнях і сухих травах випалених сонцем, в Дніпрі, що мріє і блищить направо й наліво далеко-далеко, визначаючи ще доісторичний одвічний наче шлях «не з Варяг у Греки», а за довгі ще століття до Варягів, і до Греків, і до прапрадідів наших

* Три слова зачеркнуты.

Антів, і Венедів⁵⁹⁸ і дідів наших чубатих, що прибивали, їдучи звідси, от сім от великим Дніпром-шляхом, мов великим Чумацьким шляхом у небі, прибивали щит свого вата<жка> на воротах Царьграда, чи потрясали Анатолійське узбережжя ворогів своїх лютих турків і закурювали головешками молки під Цареградом-Стамбулом. Все було прекрасним і стільки будило думок і почуттів, що виривали десь з найглибших забутих ще з далеких давніх-давен, що диву давався стоячи над таким минулим на горі в пору наближення таких великих майбутніх витворів людського невмирущого могутнього духу. Дівчаточка, копаючи, співали тоненькими чистими голосами щось і так тихо-тихо, що ледве чути їх було зблизу.

Тільки одна з прекрасним випуклим чолом, яке так любили писати великі майстри Ренесансу, одна тільки дивилася чомусь навколо в якійсь тривозі, прислухаючись неначе до свого серця, до почуттів пісень дівочих, негаданих, які викликало у неї отсе споглядання часу, отсе думання великими його категоріями. Чи се мені так здалося, та вже коли записане, то бодай і показалося мені воно лише на великих просторах, хай станеться зі мною навіки вже так, як записано. А пісня була така тоненька і така тиха, що тільки прислухаючись можна було почути її, вона ніби щезала в повітрі. А повітря чисте і тепле, і здавалося так його багато, що хотілось полетіти, ніби за плечима виростали крила.

Господи, яке прекрасне життя, подумав я на руїнах двох тисячоліть.

Від каменоломень плили баржі з битим камнем для Каховської електростанції.

Что там было приятного. Пейзаж необыкновенной красоты, большой, многовековой, многотысячелетней истории, следы и знаки во всем решительно, куда бы ни глянул глаз. В горах, в оврагах глубоких, в камнях и сухих травах, выжженных солнцем, в Днепре, что переливается и блестит направо и налево далеко-далеко, определяя еще доисторический словно извечный путь «из варяг в греки», а за еще долгие века до Варягов, и до Греков, и до наших прапрадедов Антов и Венедов, и дедов наших чубатых, что прибывали, уезжая отсюда, этим самым большим Днепровым путем, словно большим Млечным путем в небе, прибывали щит своего предводителя на воротах Царьграда, или потрясали Анатолійське побережье врагов своих свирепых турок и задымляли головешками молы под Цареградом-Стамбулом. Все было прекрасным и столько будило мыслей и чувств, которые возникали откуда-то из самых забытых еще с далеких давних времен, что диву даешься, стоя над таким прошлым на горе, в пору приближения таких крупных будущих творений человеческого бессмертного могучего духа. Девчоночки, копая, пели тонкими чистыми голосами что-то и так тихо-тихо, едва слышно их было вблизи.

Только одна с прекрасным выпуклым лбом, который так любили писать большие мастера Ренессанса, одна только смотрела почему-то вокруг в какой-то тревоге, как будто прислушиваясь к своему сердцу, к чувствам девичьих песен, негаданных, которые вызвали у нее это созерцание времени, это мышление его огромными категориями. Или это мне так показалося, и уже когда записано, то хоть и показалося мне оно лишь на больших просторах, пусть случится со мной, наконец, уже так, как записано. А песня была такая тоненькая и такая тихая, что только прислушиваясь, можно было услышать ее, она будто исчезала в воздухе. А воздух чистый и теплый, и казалось, так его много, что хотелось полететь, будто за плечами вырастали крылья.

Господи, как прекрасна жизнь, подумал я на руинах двух тысячелетий.

От каменоломень плыли баржи с битым камнем для Каховской электростанции.

ТЕТРАДЬ 14

А. Довженко

Нотатки й матеріали до роману-народної епопеї над Дніпром*

III

1952

Нова Каховка

5-X

понеділок

«Реве та стогне Дніпр широкий»⁵⁹⁹

Реве та стогне Дніпр широкий. Я найстаріша людина на березі великої ріки мого народу. Білими квітами зацвіла моя голова і чогось мені смутно і серце болить. Щось наче проплило здалека, здалека, з самої Десни, найдорожчої річки мого дитинства, де ходив колись по білих чистих берегах я босий, де пив її м'яку поліську воду. Давно, давно. Холодна ніч. Осінній вітер. Ще зає у темряві Дніпро з весняною водою. І блідний місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядає, неначе човен в синім морі... ой, як недобре мені. Який неспокій охопив мою душу...

5-X

понедельник

«Ревет и стонет Днепр широкий»

Ревет и стонет Днепр широкий. Я самый старый человек на берегу великой реки моего народа. Белыми цветами зацвела моя голова, и отчего-то мне грустно и сердце болит. Что-то будто проплыло издалека, издалека, с самой Десны, дорогой реки моего детства, где некогда ходил по чистым белым берегам я босой, где пил ее мягкую полесскую воду. Давно, давно. Холодная ночь. Осенний ветер. Исчезает в темноте Днепр с весенней водой. «И бледный месяц в эту пору из-за облака кое-где выглядывает, как будто лодка в синем море...» Ой, как нехорошо мне. Какое беспокойство охватило мою душу...

На пойме. Описать: болото, камни. Трубы длинные, ржавые. Стойка, дорога: водопо-
нижающая система. Бергер, Стаханов нач<альник> <...> и еще <...>.

Бергер чертит Стаханову схему чего-то на песке. Мы стоим у вертикальной трубы,
на которой укреплен мотор-вибратор.

Валерий Яков<левич> Шерстков (поговорить вечером) тел<ефон> 95; Ефим Соло-
монович тел<ефон> 1-70.

* Наброски и материалы к роману-народной эпопее над Днепром.

Как начал работать аппарат. Как задрожала земля, что сделалось с трубой и вибратором. Всех охватило волнение. Я заметил на лицах всех рабочих радость. Это чувство блеснуло в глазах одного парня и на лице, как драгоценный камень. Он быстро нагнулся к какому-то инструменту. Потом аппарат стал. Инженеры начали, как врачи у больного, исследовать его какую-то неполадку — Бергер, Стаханов, Шерстков. Послан электросварщик в скафандре, полез к вибратору по лестничке и начал варить металл. Белое пламя, треск. Все это на самом берегу котлована, у земснаряда.

Позади шум какого-то двигателя, подобный шуму исполинской паяльной лампы. Стук бросаемого железа, железных труб.

Земснаряду тесно в котловане. Он стоит у самого берега, как будто ничего не делая, от него отходят изогнутые трубы. Три яруса труб. Вода уходит, унося землю.

— Это аппарат единственный в своем роде. Его мы пробуем впервые. Если он пойдет, мы добиваемся колоссальных результатов. Он нас выручит.

Я вижу инженера, инженеров и рабочих, внимательных к своему труду новаторов, передовых людей, строителей. Вот несут кислород. Я поворачиваюсь в сторону кессона, откуда доносится этот невероятно сильный шум. Черные деревянные столбы, а там, далеко за Днепром, село Казацкое на горе, зарытой черным дымом «Онеги».

Длинные ряды водопонижающих труб трех ярусов подземных вод.

— Делаем без технич<еского> проекта...

— Я не могу обеспечить выполнение. У меня нет того-то, того-то и того-то.

— Нет, это не разговор. Извольте обеспечить. В том-то и работа, чтоб творчески находить выходы из положения при недостатках разных. Вы творите всегда и везде, на каждом шагу творите, изобретаете. Вот наш большевистский стиль работы, — рассказывает мне Шерстков Валерий Яковлевич.

— Пускает еще раз вибратор. Еще закопали трубу на метр. Стаханов выключает мотор.

Снова какая-то маленькая задержка. Снова бросаются «хирурги» к вибратору. Стаханов и ^{*} увязывают что-то тросом, рассчитывают.

— Пошла!

Дрожит земля, и мы все на ней дрожим как при землетрясении: под нами, где-то внизу на глубине 24 метра, песчаниковая скала, и труба уже толчется в скалу. Подошли парни-рабочие. Все сосредоточены и довольны. Опыт несомненно удастся. Это ускорит выполнение сложнейшего сооружения, системы гидропонижения, на три месяца.

Что-то поднимают: бетонную балку. Взяти! Прекрасны люди в работе! Сегодня в день открытия съезда партии.

Внимание! Четвертый! Дрожит земля, вибратор с трубой танцует на месте. Скала! Труба вошла на 24 метра. Теперь надо пробивать скалу до 36-го метра. Наклоняюсь к Голованю.

— Как ваша фамилия?

— Головань.

Едем к шпунтам.

— Видишь, Ванюша, чистая балка. На нее приятно смотреть, как на женщину**

Александр Северинович Жахович. Нач<альник> шпунтов, изобретатель.

* Оставлено место для второй фамилии

** Отмечено на полях одной чертой: Видишь... женщину.

— Самое главное в деле — это суметь составить коллектив людей активных, верящих друг в друга^{*}.

Коротыш шпунтины, изобретен<ный> Ал<ександром> Сев<ериновичем>, до предела прост. Описать подробно, что это, и почему, и для чего. Как работают на кране и на лестнице, «надевая» шпунтину на шпунтину.

Работа вибратора «плечом». Грохот и дрожь земли.

Изобр<етение> рабочего: трос вместо штанги, которая ломалась от дрожания.

— Сделали рабочие-крановщики два ... Это же клад для теоретиков^{**}

Снова на водопонижении. Стаханов, Головань. Описать Голованя.

— Как отвинтим? А так, как завинтили.

Скуластый, крепкий, с немного монгольскими глазами, коротконогий, с золотыми двумя передними зубами — прораб Головань инициативный и, несомненно, умница. Полон сил Головань.

Потеплело. Снова появилось солнце. Я сижу на длинной, без конца трубе. Вокруг меня идет упорная работа. Музыка моторов далеких и близких, гул и шум земли, лязг железа. Рабочие, прорабы, инженеры, профессор-изобретатель вибратора, земснаряды, котлован, вода и песок и всюду, куда ни гляну — трубы.

У столовці співають, на кухні столової. Співають дуже красиво^{***}

Становлюся таким добрим, що вже птиці можуть сідати на мою білу голову^{****}

Вечоріє. Вечір. Сонце сховалося в хмари. Вітер. Хвиля берег мие і чути безупинний ритм. Хвиля за хвилею. Я під старою сокоріною присів, під столітнім деревом моїм, на міцних його покручених і побитих часом корнях. І сокорина неначе промовляє щось до мене. Я відповідаю йому — рідне моє дерево, благословляю всі твої гілки і корні, все листя, що на тобі і навколо тебе, пожовкле на рідному березі. Ти дало мені притулок, і безліч чогось, тільки покою не даєш. Я дивлюся з-під тебе під ноги на камені її хвилі, передо мною протікає вся ріка мого життя. І я не бачу вже зірок на ній.

Вечереєт. Вечер. Сонце спряталось за облака. Ветер. Волна берег моєт, и слышится непрерывный ритм. Волна за волной. Я под старым тополем присел, под вековым деревом моим на крепких его искореженных и побитых временем корнях. И тополь словно говорит мне что-то. Я отвечаю ему — родное мое дерево, благословляю все твои ветви и корни, все листья, что на тебе и вокруг тебя, пожелтевшие, на родном берегу. Ты дал мне приют, и много чего, только покоя не даешь. Я смотрю из-под тебя под ноги на камни, ее волны, предо мной протекает вся река моей жизни. И я не вижу звезд уже на ней.

Антагонизм между учеными и инженерами-практиками.

— Они отстают. Копаются в своих институтах в столице, в академиях, и когда, наконец, обобщат, обоснуют наш опыт, мы уже черт знает где, в каких новых неизведанных трудностях.

* Отмечено на полях одной чертой: Самое... друга.

** Отмечено на полях двумя чертами: Сделали... теоретиков.

*** В столовке поют, на кухне столовой. Поют очень красиво.

**** Становлюсь таким добрым, что уже птицы могут садиться на мою белую голову.

— Но мы не можем иначе. В этом ведь сущность нашей работы...

— Чтоб отставать от нас.

— Перестаньте. К нам сходятся материалы со всех стран, и мы тогда <...>.

— А вы бы создали филиалы институтов на стройках и здесь бы, на глазах, на живом, животрепещущем деле, обобщали наш труд.

— Не будем спорить, право, — вмешиваюсь я. Начальник Гидроспецстроя и ученый Аптекарь поворотились ко мне.

— В нашей стране ведь ученикам приходится сплошь и рядом забегать в своей практике в такие сферы, в каких не был еще ни один их учитель, самый мудрый. И в этом вся прелесть, и столько красоты.

— Абсолютно! — Валерий Яковлевич как-то вострепнулся весь. — Абсолютно, но все же очень жаль. Ведь вот смотрите, что придумали крановщики, обыкновенные люди, что придумали они для вибратора? Этот вот трос, на котором висит вибратор. Это же клад для теоретиков. А сколько тут кладов рассыпано повсюду.

6-X

Оперативка на пойме у Бечина. Бечин явно наследует Андрианову, и это очень хорошо. Тот же стиль: тихо, спокойно, вдумчиво, с улыбкой. Это коллективная забота.

— Ничего подобного, нет, дорогой мой, нет.

— Ну ладно, дальше что?

Входит Дураков. Шерстков, Бергер, Якименко. Разговор о водопонижении.

— Теперь по шпунту.

— Нет, нет. Уводишь. Пользуешься случаем, пресса пришла. — Алексей Петрович смотрит в мою сторону.

— Не 871, а 1871 погонных метров...

— А, приятно. Вот приятно. Сколько штук?

— Ну, разделите на 24...

— Вам сейчас надо держать 2 фронта. Тут вот и шпунты.

Бергер объясняет Бечину, что такое забивка трубы 36—38 метров. Это 7 процессов. Если надо, объяснение взять у Бергера.

Очень трудна обстановка на водопонижении.

— Теперь переходим к шпунтам.

Валерий Яковл<евич> докладывает опытно, со знанием дела. Он требует у Бечина. С таким хорошо работать, как Валерий* Яковлевич.

Сергей Петрович?

Три ученика учатся. А в сарае ни одного окна. Мальчики выходят уроки учить во двор, а вечером... Ведь ни одного окна. Он живет в сарае. Крамаренко — слесарь-бригадир. Работает с женой.

Подходят. Здоровые мастера буровые. Жалуются на участок. Полдня простоя, гоняют с места на место. Начнешь протестовать — иди куда хочешь, увольняйся. Это называется — стройка коммунизма, а тут не строишь, а сидишь. Весь рабочий класс сидит.

* Описка А. П. Довженко. В тексте — Владимир.

— Ни чурочки, ни щепочки взять. Нельзя без денег. Дайте за деньги. Ведь все равно гниет.

— Нет культурно-массовой работы. Никакого воспитания. Соберемся, поговорим сами себе и все. Ни лекций тебе, ни газеты никто не прочтает. Ничего. Ни союз, ни партийная организация. Никто. Беспризорные мы.

Крамаренко Николай Архипович (куб. леса. <нрзб.> з дітьми у школі і* <1 сл. нрзб.>).

Я знов у четвертій їдальні. І мені так приємно. Дівочки, що подають мені, привітні, як дочки. І я їх люблю, як своїх дітей. У мене спокій і одпочинок. Я зараз пообідаю тут і повернуся знов на пойму, де мені думается легко і багато. О. подала мені пиво: «Щось воно, мабуть, не свіже», — вибачливо до мене. — Нічого, — кажу. — Мені миліше тут, ніж у якомусь дорогому ресторані.

У поймі, де пробув я сьогодні від самого ранку, у поймі знов багато побачив і багато почув.

Цікавий учений Лев Д. Аптекарь. Середнього віку, не дуже солідний на зовнішній вид і безумовно дуже розумний, у всякому разі в своїй галузі. Його оповідання про роль кесона і про систему міроприємств і методів водозпинення були просто прекрасні. До мене промовляв учений з цілковито ясною ерудицією, з досконально чіткими формулюваннями думки. Він змалював мені картину придніпровського ґрунту, всі його особливості, всі небезпеки, розповів про все, що може загрожувати в дальнішому і т. д. І мені стало ясно, що, по суті кажучи, боротьба за цілковиту повну по всьому периметру, є неповним звеном будівництва в цілому. І дивно, що цього не знають досі як слід високі урядники з міністерства. Подякувавши, я пішов на водопониження, де повторилася розмова на сю тему з Валерієм Яковлевичем.

— «Я мову знаю зі шкільної скам'ї». Майстер говорить і блистає ерудицією, а по суті часто його розмови для нас вже абстракція. Він як вчений спізнюється, те, що я всім говорив учора. Подай він нам свої висновки півроку тому, все би й рішалось інакше. А зараз ніколи. Зараз нам, практикам, знову волею-неволею іти поперед науки. Да, може бути трудно. Але вихід тут тільки один — йти вперед.

Під час обідньої перерви розмовляю з робітниками. Всі недовольні. У всіх накопилось багато гірких настроїв. Погана організація праці і вони недовольні цілком справедливо. І погане культобслуговування. Старі, звичайні теми. Я розповів їм, хто вони і що вони в світі, в будівництві нової історії.

Я снова в четвертой столовой. И мне так приятно. Девочки, что подают мне, приветливые, как дочери. И я их люблю, как своих детей. У меня покой и отдых. Я сейчас пообедаю здесь и вернусь снова на пойму, где мне думается легко и много. О. подала мне пиво: «Что-то оно, пожалуй, не свежее», — извиняясь мне. «Ничего, — говорю. — Мне милее здесь, чем в дорогом ресторане».

В пойме, где пробыл я сегодня с самого утра, в пойме снова много увидел и услышал много.

Интересный ученый Лев Д. Аптекарь. Среднего возраста, не очень солидный внешне и, безусловно, очень умный — во всяком случае, в своей отрасли. Его рассказ о роли кессона и о системе мероприятий и методов водопонижения были просто великолепны. Со мной говорил ученый с совершенно ясною эрудицией, с досконально четкими формулировками мысли. Он обрисовал мне картину приднепровской почвы, все ее особенности, все опасности, рассказал обо всем, что может угрожать в дальнейшем и т. д. И мне стало ясно, что, по сути говоря, борьба за полную <1 сл. нрзб.> по всему периметру, является неполным звеном строи-

* С детьми в школе.

тельства в целом. И странно, что этого не знают до сих пор как следует высокие чиновники из министерства. Поблагодарив, я пошел к водопонижению, где повторился разговор на эту тему с Валерием Яковлевичем.

— «Я язык знаю со школьной скамьи». Мастер говорит и блистает эрудицией, а по сути, часто его разговоры для нас уже абстракция. Он как ученый опаздывает, то, о чем я всем говорил вчера. Дай он нам свои выводы полгода назад, все бы и решалось иначе. А сейчас некогда. Сейчас нам, практикам, снова волея-неволей идти впереди науки. Да, может быть трудно. Но выход здесь только один — идти вперед.

Во время обеденного перерыва разговариваю с рабочими. Все недовольные. У всех накопилось много горьких настроений. Плохая организация труда, и они недовольны вполне справедливо. И низкая культура обслуживания. Старые, обычные темы. Я рассказал им, кто они и что они в мире, в строительстве новой истории.

У Валерія Яковлевича*. На приеме человек средних лет, бритый, в брезентовом дождевике. Разговор идет, очевидно, о приеме на работу. Голос мягкий, ласковый, человека много выдавшего и знающего в своей жизни. Не забыть эту интонацию ни в коем случае. Это абсолютно то, что мне надо. Его принимают, очевидно, как старшего мастера по водопонижению. Думаю, что у этого человека? Что у него в прошлом? Какое-то горе? Не заключение ли? Так и оказалось. Инженер Яценко прибыл после отбытия заключения. Как горе меняет человека. Хорошо принимает людей Валерий Яковлевич. И люди к нему относятся также. После ухода Яценко или Ярошенко Валерий Яковлевич:

— Ну вот, что мне делать? Юридически он имеет все права. Но что мне? Произойдет что-либо... Потеря бдительности.

Входит новая группа. Трое. О трубах. Опять же тот же тон свободы, деловитости, спокойствия коммунистов. Это то, что меня больше всего чарует в наших людях. Полное спокойствие. Полнейшее. И чувство плеча.

Я думаю: почему мне здесь так хорошо? Потому, що я живу серед людей нових, щодня стрічаюсь з ними, тому, що всі вони і я з ними заняті і прямують до однієї мети. І тому, що мета ся висока, пряма і яскрава, я радіуюсь щодня, спостерігаючи дорогоцінні риси моїх сучасників і весь я з ними злився всім серцем і думками.

Живу серед народу, а не в отій клітці і не на хуторі в лісочку, оточений міщанством. Жити хочу! І людей любити**

Потому, что я живу среди людей новых, ежедневно встречаюсь с ними, потому, что все они и я с ними, заняты и направлены к одной цели. И потому, что цель, высокая, прямая и яркая, я радуюсь каждый день, наблюдая драгоценные черты моих современников, и весь я с ними слился всем сердцем и мыслями.

Живу среди народа, а не в той клетке, и не на хуторе в лесочке, окруженный мещанством. Жить хочу! И любить людей.

На нараді гідромеханізації

Доповідає Бергер. Інтересно техніч<но>.

...Нас не інтересує, скільки хто зароблятиме. Прошу, заробляйте хоч по 150 т., але не приписуйте в нарядах. Ми будемо вимагати чесної записі***

* У Валерія Яковлевича.

** Со слов «я думаю» і до конца абзаца фраза отчеркнута сверху и по левому полю.

*** На совещании гидромеханизации.

Докладывает Бергер. Интересно технич<ески>.

...Нас не интересует, кто сколько будет зарабатывать. Прошу, зарабатывайте хоть по 150 т., но не приписывайте в нарядах. Мы будем требовать честной записи.

— Вы ни за какой фигурой, ниже вас по рангу стоящей, не можете скрыться. Вы командир тов<арищ> Жахович. Вопрос политико-морального стану, а не просто неохотность. Ви мусите понести кару. Жахович мовчки сідае*.

Бергер.

— Дальше участок цементации. Мы по участку уже проиграли за этот месяц 221 000 за отсутствием цемента. Шпунт — перелом. Вчера за сутки выиграла 72 тонны. Однако есть недочеты, независимые от них. Отсутствие путей.

Водопонижение. Есть внешние причины отставания. Поэтому давайте сразу поговорим о том, что зависит от нас. Почему опаздывают трактора?

Федор Федорович Головань — прораб буровых работ.

Вибробурение навалится на него. Это главнейший участок всей работы. Опыт дал прекрасные результаты. Не подхватили. Ты виноват, Федор Федорович. Вибро и гидробурение — все должно быть подчинено этому. Снимает главного механика за бездельность и халатность. Бергер — главный инженер. Переход к прениям.

Головань — интереснейшая фигура и лицо чернорабочего, цвет лица — ну все решительно, но это инженер. С великолепным лексиконом и знанием дела. Научные термины, специальные технические делаю его исключительно интересным, оригинальным. Он прост, конкретен, в нем так и остался рабочий. Очень серьезен, сосредоточен. Весь в работе. Это образ. Он все видит, весь он там.

— Я думаю, что за смену я разобью скалу, — ответил он Шерсткову на вопрос очень просто.

— Короче говоря, надо тебе делать в день две трубы.

— Мне нужен трактор на три смены. С завтрашнего дня.

— С завтрашнего дня. Будешь иметь. До 23 числа ты сделаешь все скважины.

(Мимо самого окна проходит с грохотом, свистом и лязгом железных гусениц какая-то машина. <На> несколько секунд заполняет звуком все.)

Удивительно ясный человек с большим будущим. Это человек с хорошим будущим. Его любит и ценит начальник Шерстков. Я вижу, как хорошо, серьезно и душевно с ним говорит. Еще раз — это образ.

Соломаткин — прораб по монтажу коллектора. Блондин, здоровый, тоже тихий, спокойный человек. Докладывает спокойно, тихо, делово. Спокойно, одинаково о том, что есть, чего нет. Говорит о коллективе. Потом он улыбнулся так же тихо и красиво, не прекращая говорить глубоким своим сердечным, бархатистым, глуховатым голосом. Это тоже образ удивительной чистоты и благородства. В свитере и тужурке, как простой рабочий.

Я должен найти в книге, в сценарии и в фильме выражение этому необычайному тону делового тихого спокойствия в людях, которое меня буквально чарует. Какой это прекрасный мир. Я вижу в них эту черту. Я не знаю, не слышал ее в прошлом.

— Я думаю, если вы меня обеспечите хотя бы через 5 дней, я выполню план полностью.

* Вопрос политико-морального плана, а не просто неохота. Вы должны понести наказание. Жахович молча садится.

Приятен Валерий Яковлевич. Это человек, выросший среди рабочих, и органический руководитель.

Общее впечатление от заседания. Это высокоидейная семья, коллектив близких людей, тихо и упорно творящих великое дело строителей коммунизма.

Я не перестану об этом писать никогда. Это неожиданно. Не Андрианов ли задал этот тон. Вот докладывает Стаханов. Он говорит о том, чего они не могут достать, но каким тоном, почти в полуголос.

Тут же советуют, тоже тихо. Стаханов мягкий.

Ну как мне все это выразить?! Как это выписать?

Как он держит свою книжечку, как поворачивается к Шерсткову. По содержанию и объему это доклад инженера с тестами школьника. У него глаза открыты широко. Он мыслит как бы несколько удивленно. Говорит он предельно одному, как бы Шерсткову, не заботясь об остальных. Все напряженно слушают. Вопросы серьезные, громадной технически-производственной сложности.

Совершенно никуда не годится моя сцена, где Скидан призывает к такому тону, как будто бы среди спорящих присутствует Ленин. Он и так присутствует все время среди заседающих.

8-X

На оперативці у Бечина на поймі. Перед засіданням на водопониженні зустрів Стаханова. Не йде в них діло. Немає крана. Простій*. Стаханов в унынии, у него не то, щоб опустились руки — он погряз в трудностях и недостатках. Недостатков так много. Их намного больше, чем можно было думать. О норме недостач. Многое у него наболело. Это расплата за посягательство на время.

Бечин честен и высоко приличен. Он, несомненно, знает дело и весь ему принадлежит. Он даже как-то похудел за последнее время. Но и он тонет в недостатках. Трудно мне понять до конца, что здесь главное в этом тормозит? Не может быть, чтоб недостатки материалов. Это все же недостатки организации. Очевидно, к тому же нет дисциплины: Андрианов и Бечин — оба, может быть, слишком гуманны. Может быть, не все команды на высоте. Трудно преодолевать это болото. Дураков мягок слишком и, может быть, бесстрастен, хотя, несомненно, и умен. Но я бы его на этом посту не держал. Мал. Много споров за столом у Бечина. Несколько выходит хаотично.

Нет до сих пор проекта моста. Не только самого моста. Нет проекта дорог на шлюзе. Нет проекта столовой, и место выбрано для нее плохое. Нужна трасса автодороги на низовую перемышку.

Дураков мельчит. Многое он должен решать в рабочем порядке, не вынося <...>.

Гидромеханизация: Владимирцев Сергей Петрович.

Бечин.

— С завтрашнего дня, имейте в виду, каждому даю только 8 м. Извольте укладываться. (В голосе Бечина слабость характера.)

* На оперативке у Бечина на пойме. Перед заседанием на водопонижении встретил Стаханова. Не идет у них дело. Нет крана. Простой.

Гидромеханизация прорвала обвалования. Неверно где-то произведены взрывы, не на месте. Очень мало «Вилисов». У Дуракова «Вилиса» нет вообще. Мост — уже «узкое место». И будет стоить им очень дорого. Просто удивительно, как этого они не понимают.

Сцена у стола. У схемы — руки, пальцы, линии, серьезный разговор. Сергей Петрович дает объяснения очень убедительные.

— У тебя рыльце в пушку.

— У меня? Сейчас нет*

У болота на фоне неба отражаются в грязи и в небе. И грязь мне кажется такой прекрасной, как и небо, на котором проектируются люди. Они одеты все в грязное, серое, поднимают вышку над грязью.

Раз, взяли! Еще, раз!

Как прекрасна гладь мокрого ила, по которому бродят они по колено в резиновых чоботях.

Бетонный завод проектируется здесь на горе своими голыми ще ребрами темного металла. Стежка. Поруч на три метра ниже воды и ряска, и латаття. Позаду за дорогою, по якій проїздять машини с піском, із довгих труб красно-ржавих виривається магма брудна. Ціла ріка блискучої грязюки сверкає, блищить на сонці. Іде наступ на косність природи. Все круг мене гуде, тріщить, стукає на всі лади. Плеще пульта з великих довжелезних труб. Я бачу їх скрізь, куди не гляне моє око, і я ходжу по трубах. Машини цілим роєм пісок навозять для доріг, бульдозер землю, пісок розгортає. Безліч телеграфних стовбів. А наліво вже за новим намитим сіро-білим піщаним простором, зовсім широка-широка рівнина, де буде дно водосховища. Вибух на березі Дніпра за лісочком. На фоні непереривного реву і гуркоту моторів машин.

Бетонный завод проектируется где-то на горе своими голыми еще ребрами темного металла. Тропинка. Рядом на три метра ниже воды и ряска, и кувшинки. Сзади за дорогой, по которой проезжают машины с песком, из длинных красно-ржавых труб вырывается грязная магма. Целая река блестящей грязи сверкает, блестит на солнце. Идет наступление на косность природы. Все вокруг меня гудит, трещит, стучит на все лады. Хлещет пульта из крупных длинных труб. Я вижу их везде, куда ни глянет глаз мой, и я хожу по трубам. Машини целым роєм свозят пісок для дорог, бульдозер землю, пісок разравнивает. Множество телеграфных столбов. А налево, уже за новым намытым серо-белым песчаным пространством, совсем широкая-широкая равнина, где будет дно водохранилища. Взрыв на берегу Днепра за лесочком. На фоне непрерывного рева и грохота моторов машин.

У Л.А. Молокова.

- 1) Как образовался <геологический?> путь ниже на 20 м.
- 2) Затопление меньше 10 000 дворов.
- 3) Никополь. Дидика 42. Никоп<оль>. <Укргеодезия?>. Борис Федор<ович> Лимин.
- 4) Ученый Заморий. Киев. Геолог.
- 5) Рассказ о старой схеме, 3-х стадийной. Разведано 7 створов. 750 человек работало из геологов. 20 человек инженеров.

* Отмечено на полях двумя чертами: — У тебя... нет.

Расплата за победу над временем. Оперативность. Часто иду на риск. 90 лучше правды. На 10 можем наврать. Лучше переделать 10 %, чем ждать до конца... Изыскание, проектирование и строительство одновременно.

Левицкий выпал, несмотря на знания.

Опыт Днепрогэса.

Аптекарь — коммерсант от науки. Несолидный и проныра.

Паровозников Павел Александрович.

Паровозникову приходится подменить работу Аптекаря.

Поговорю с Паровозниковым.

Гоголевский Янкель только на данном этапе. С кандидатским званием.

Первые приходим, первые уходим.

Молоков худой. Молод. Хорошая жена и двое очаровательных детишек. Высокоинтеллигентен и серьезен. Не совсем, по-видимому, здоров. Очень вдумчив.

Познакомиться с Паровозниковым Павлом Александровичем.

Повернувся зі Старої Каховки в 10 годин, розбитий вщент простим автобусом. А люди їздять сією каїною дорогою щодня*.

10-X

Одна з ліній роману, а може й сценарію: інженер, типу Левицького, освічений і висококваліфікований, якого життя все ж таки виштовхнуло геть. Він упустив щось найголовніше. Згадати все, що оповідав Молоков про Левицького, і згадати Медведєва.

10-X

Одна из линий романа, а может и сценария: инженер, типа Левицкого, образованный и высококвалифицированный, которого жизнь все же вытолкнула прочь. Он упустил что-то самое главное. Вспомнить все, что говорил Молоков о Левицком, и вспомнить Медведєва.

Загальний інтелектуальний рівень не досить високий. Се люди нової доби. Се післявоєнний вже тип. Велика вітчизняна війна, робота партії, перемога, перебування в Європі, нове становище нашого Радянського Союзу в світі — початок будівництва комунізму**

Общий интеллектуальный уровень недостаточно высок. Это люди новой эпохи. Это послевоенный уже тип. Великая Отечественная война, работа партии, победа, пребывание в Европе, новое положение нашего Советского Союза в мире — начало строительства коммунизма.

На поймі у геолога-інженера Паровознікова***. Павел Александрович родом из Сибири, из детдома, работал инженером-геологом на Ваме, на Колыме. Никогда никто, встретив его, не сказал бы, что это крупный инженер с такой богатой биографией. Каких только технических трудностей не преодолевал он, каких сложных вопросов не решал где-то в Яблоновом хребте, на Колыме, на вечных мерзлотах. Он уже слегка лысоват,

* Вернулся из Старой Каховки в 10 часов, разбитый вдребезги простым автобусом. А люди ездят этой каиновой дорогой ежедневно.

** Со слова «Загальний» и до конца абзаца фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

*** На пойме у геолога-инженера Паровозникова.

некрасив. Но лоб великолепный и умные совершенно голубые глаза, губы страстные. Это человек большой воли, коммунист, организатор, разведчик, ученый. Рассказывает охотно и интересно. Кстати, какой ужасный рассказ о Никишеве.

По дороге на пойму беседовал с шофером самосвала. Средних лет, небритый, труженик. Он не жалеет ничего.

«Ничего не жаль: никаких трудов, ни трудностей, ни времени. Не жалею ни рук своих, ни сердца. Только бы выстроить это все. И только бы увидеть, когда закончится наше строительство, и земля наша прекрасная и богатая еще обогатится от нашей воды, и люди заживут в богатстве и добре, — вспомнить и ощутить тогда, что и моих же рук, моего труда здесь есть капля».

Я посмотрел на него с глубоким волнением. У меня слезы навернулись на глазах. Сколько дорогого смысла заключено в этом человеке! Потом я встретил Дорофеева, его начальника.

— А почему им не быть в хорошем настроении: по полторы тысячи зарабатывают. Груб и чем-то противен, хоть и работает как зверь.

Берислав — Фридгойц — Смирновы.

Ново-Воронцовск — Марвиненов — Вольный.

Екатеринова-Михайловна Ухалова

<Никополь?>.

У Цурикова Инж<енер> Манукян — произ<водственно>-тех<нический рабочий>. Цуриков приличен. И, несомненно, способный человек.

Не забути: коли прибули на пойму геологи під керуванням Паровозникова і вирубили на плавні посеред капок якусь вербу, чи кілок, правління колгоспу хотіло притягати їх до суду**

— Товарищи, какой суд?! Что вы говорите мне? Здесь через год-два ничего не будет. И этой реки Конки не будет, и этих верб ни одной, и этого луга.

— А що буде?***

— Гидростанция, плотина и канал. Коммунизм.

Цуриков о Дуракове говорит как о плохом и грубом бессердечном человеке. Культурность его внешняя. Он, несомненно, не обнимает своего участка. У него не хватает страсти и таланта руководителя. Он мельчит, не понимает главных звеньев. Швыряется людьми довольно жестоко, что меня чрезвычайно удивило. Он даже способен на подлость: так обставить работу на нижних шпунтах, чтоб иметь формальный повод уволить человека, инженера. Секрет его несложен. Он выживает инженеров для того, чтобы заменить их свирьстровевцами, откуда он сам. Это проявление семейственности

* Отмечено на полях одной чертой: По дороге... его начальника.

** Не забыть: когда прибыли на пойму геологи под управлением Паровозникова и вырубили на плавнях среди кочек какую-то вербу, или кол, правление колхоза хотело привлечь их к суду.

*** — А что будет?

и кружковщины, с которыми теперь, согласно уставу партии, надо бороться всеми силами. Вот тебе и дурак.

Инженер Гидроспецстроя и парторг Стаханов. Очень расстроен. Это видно решительно во всем: в опущенных углах губ, во взгляде, в движениях. Он очень впечатлителен и в чем-то даже наивен и нежен или робок. У него не клеится с трубами водопонижения, не хватает крана, простои, плохое настроение рабочих. Я подошел к нему и задал ряд вопросов. Он грустно посмотрел на меня и даже рукой махнул:

— Не думайте, Александр Петрович, что я пал духом. Нет. Но бывают положения, когда начинаешь уже поневоле думать о себе: «Что со мной? Размагнитился я, что ли?» Нет, как будто и не размагнитился. А вот как посыплются на тебя неполадки, ну, чего поделаешь? Вот нету крана. И снова план сорвем, и какой? План главного звена всего строительства.

10-X

Нікополь

Добравсь на поганенькому «Вилісі» — сто тридцять кілометрів показалися за п'ятсот. З ніг валюся, так розбився в дорозі. Чарівна набережна. Такої краси, може, й нема другої на Дніпрі. Все піде під воду, і Нікополь, аби теж не втопитись, буде рятуватись з допомогою високої дамби, і стоятиме таким чином нижче водосховища. А рядом пригородне село Павлівка геть-чисто все піде під воду 600 дв(орів). Розмовляю з головою міськради.

— Нет. Такой красоты уже не будет. Что водохранилище? Ну, много воды. Какая в нем красота?

Никополь

Добрался на плохоньком «Виллисе»: сто тридцать километров показалися пятьюстами. С ног валюсь, так разбился в дороге. Очаровательная набережная. Такой красоты, может, и нет второй на Днепре. Все уйдет под воду, и Никополь, чтобы тоже не утонуть, будет спасаться с помощью высокой дамбы, и будет стоять таким образом ниже водохранилища. А рядом пригородное село Павловка напроць все уйдет под воду, 600 дв(оров). Разговариваю с председателем горсовета.

— Нет. Такой красоты уже не будет. Что водохранилище? Ну, много воды. Какая в нем красота?

...В Павловке не верят. Так не хотят, что верить не могут. Очень жалеют все. Только малые дети забудут красоту плавней. Взрослые уже никогда не забудут. Да и нельзя их забыть. Особенно людям с мелкобуржуазной психологией. Ведь многие павловчане имеют в плавнях огороды, виноградники по 1500 кустов. А теперь получают 0,06.

Не верят, не верят люди, не хотят верить, представить себе не могут, чтобы целый прекрасный мир их был залит, исчез под водой.

— «Не розумію, що смисл в такій пропорції води»^{*}.

Я слушал председателя и подумал: «Сколько будет драм, и слез, и глубоких волнений».

— Ведь как ни как, во всем этом, при всем величии созидаемого, есть что-то и катастрофическое. Какие места уйдут навеки под воду, какая красота, какие именно вольности староказачкие, Великий Луг!^{**}

^{*} «Не понимаю, что за смысл в такой пропорции воды».

^{**} Отмечено на полях одной чертой: Ведь... Луг!

Это надо обязательно разработать на предельной силе борьбы старого и нового. Тут драма и пафос, как говорится, в обнимку. Поискать завтра людей в Павловке.* Поговорить, расспросить предгорсовета и комитет партии.

З весни починають будувати вже дамбу. Треба найти архітектора міста, розглянути план реконструкції.

Сцена заповнення Великого Лугу водою може бути поістині потрясаючою. Так її треба й робити. На величезних лісових просторах виникає море. Скільки спогадів іде на дно. Скільки пісень, могил прадідів, городів, луків, рибальських просторів і краси старої природи.

— Перестань, отец. Не такие жертвы приносили во имя блага родины.

— Но пойми ты...

— Все понимаю. Уж лучше ты пойми: погибли плавни, нет, не погибли.** Они призвали к жизни огромные наши жаждающие степи. Превратятся в рай такие земли, такие просторы...

— А что нам до этого.

— Убожество духовне промовляє твоїми устами. Душевна старість, заскоружлість.

Мовчи, мені соромно слухати тебе.

— Розумію. А мені, думаєш, не соромно говорити тобі...

С весны уже начинают строить дамбу. Надо найти архитектора города, рассмотреть план реконструкции.

Сцена заполнения Великого Луга водой может быть поистине потрясающая. Так ее надо делать. На огромных лесных просторах возникает море. Сколько воспоминаний идет на дно. Сколько песен, могил прадедов, огородов, лугов, рыболовных пространств и красоты старой природы.

— Перестань, отец. Не такие жертвы приносили во имя блага родины.

— Но пойми ты...

— Все понимаю. Уж лучше ты пойми: погибли плавни, нет, не погибли***. Они призвали к жизни огромные наши жаждающие степи. Превратятся в рай такие земли, такие просторы...

— А что нам до этого.

— Духовное убожество говорит твоими устами. Душевная старость, зашоренность. Молчи, мне стыдно слушать тебя.

— Понимаю. А мне, думаешь, не стыдно говорить тебе...

Три сили дивитимуться на виникнення моря — одна з тугою, з невірою, друга в хвилюючим захопленні, третя в глибокім внутрішнім спогляданні світу і власної душі****

Три силы будут смотреть на возникновение моря — одна с тоской, с неверием, вторая в волнующем восторге, третья в глубоком внутреннем созерцании мира и собственной души.

— Підходить?

— Так. Іде!

* Отмечено на полях тремя чертами: Это надо... в Павловке.

** Отмечено на полях одной чертой: Перестань... не погибли.

*** Отмечено на полях одной чертой: Перестань... не погибли.

**** Со слов «Три сили» и до конца абзаца фраза отчеркнута четырьмя чертами по левому полю.

— Піднімається! Заливає! У Чортомлин пішла! Чортомлин уже назад тече, гей! Уже річка назад потекла!

— Не піду з хати, хай заливає!..

Залиш же мене, нехай умру отут, втоплюся, коли вже да на то пішло, не піду нікуди.

А вода підноситься.

— Уже в вікна вода лється.

— Я на стріху злізу.

— Вже стріхи несе!

— Підходить?

— Да. Идет!

— Піднімається! Заливає! В Чортомлын пошла! Чортомлын уже назад течет, эй! Уже река потекла назад!

— Не уйду из дома, пусть заливает!..

Оставь же меня, пусть умру тут, утону, если уж на то пошло, не пойду никуда.

А вода поднимается.

— Уже в окна вода льется.

— Я на крышу влезу.

— Уже кровли несет!

А в сей же час, у стінах, по величезних без кінця в довжину каналах сухих і якихось дивовижних геологічних річкагах чи лініях виконаних ніби для сигналізації марсіанам, показується вода. Ріка іде! ...

Люди воду стрічають, благословляють, обнімають одне одного, плачуть од радості, і потім пісня грянула така, що не можна здержатись. Реве та стогне Дніпр.

А біля каналу, біля пам'ятників Леніну і Сталіну, будівники зібрались. Великий день.

Пароплав іде в шлюзі, на мокрій стіні тисячі прізвищ будівників. Весь запорожський низ до самого Криму — велике історичне свято.

А в это же время в стенах по огромным, без конца в длину каналам, сухим и всяким удивительным геологическим рычажкам, или линиям, выполненным будто для сигнализации марсианам, показывается вода. Река идет! ...

Люди воду встречают, благословляют, обнимают друг друга, плачут от радости, и затем грянула песня такая, что нельзя сдержаться. Ревет и стонет Днепр.

А возле канала, возле памятников Ленину и Сталину строители собрались. Великий день.

Пароход идет в шлюзе, на мокрой стене тысячи фамилий строителей. Весь запорожский низ до самого Крыма — большой исторический праздник.

Одверто отже: Велика більшість людей простих і інтелігентних, що живе навколо плавень чи в самих плавнях, не хоче. Страшно, жалько, неможливо! Вся їх економіка дрібно-буржуазна і вся естетика традиційно-історична протестує, страждає. Знають, що інакше не можна, що ніхто і ніщо вже не може стати поперек дороги великих каналів, але щастя й добробут там десь на низу несуть загибель їх гармонії. Художній твір дозволяє се збільшити. По суті, сцена переростає за рамки водосховища в площину глибокої символіки. Се драма двох світів, старого і нового, всесвітня драма, найяскравіший знак

історії сучасного людства. Зібрати як можна більш матеріалів живих людей, розмов, думок, образів. У Павлівці, Грушівці, Покровці* і т. д.**

Итак, откровенно: огромное большинство людей простых и интеллигентных, живущих вокруг плавней или в самих плавнях, не хочет. Страшно, жалко, невозможно! Вся их экономика мелкобуржуазная и вся эстетика традиционно-историческая протестует, страдает. Знают, что иначе нельзя, что никто и ничто уже не может стать поперек дороги крупных каналов, но счастье и благосостояние там, где-то внизу, несут гибель их гармонии. Художественное произведение позволяет это усилить. По сути, сцена перерастает за рамки водохранилища в плоскость глубокой символики. Это драма двух миров, старого и нового, всемирная драма, самый яркий знак истории современного человечества. Собрать как можно больше материалов живых людей, разговоров, мыслей, образов. В Павловке, Грушевке, Покровке и т. д.

11-X

Нове й старе
Про красоту і про героїчну історію

— Пусті слова. Нема більш героїчної історії, як історія нашого часу, нашої великої*** доби! Вона піднімається отут над запорожським Великим Лугом, над минулим. Се все минуле!.. А тут майбутнє твориться для всього світу. Мине років двісті — і те, що творим ми отут, теж буде старовинного і теж прекрасного. Се вічна розмова.

Тому питаю вас, куди ви кличете: милуватись красою предків, саджати помідори, кавуни і виноград, співати пісні про плавні і про Дніпро, як він реве і стогне. І південь весь лишити на поталу вітрам, чорним бурям, сухостоям. І чекати, як пустеля насувається зі сходу.

Дурна краса твоя, сльозлива, шепелява. Ми не такої прагнемо краси. Ми не обожателі природи.

Се я тобі кажу і господу твому старому, якого згадуєш ти чомусь так часто — боже-ственна краса! — коли б він був я йому сказав: «Не всеблагий і не всемогутній. Не дуже мудро ти створив планету нашу». Сказав би словами Шевченка, якого так ви любите цитувати.

А ти, всевидящее око, не дуже бачило ти глибоко⁶⁰⁰.

Не любуватися, і воздыхати і не хвалу співати їй за випадкові милості, а...

— Помовчте. Я не хочу вас слухати далі. Якщо й несете ви в своїх словах холодних й сьайних якусь правду, я й правди вашої не хочу. Вона холодна, книжно-політична, і в неї нема любові до природи й до краси. Ви не почуваете, ваша душа, товаришу, позбавлена чуття великої гармонії, й любові і краси.

— Я бачу в іншому красу. Якщо вже вам щось хочеться сказати про красу і гармонію, боюся я, чи не маєте ви часом на увазі красу отсіх верб, помідорів і кавунів і всього іншого, що несете ви на базар. Щоб потім випити уторгувавшись і милуватися за чаркою у плавнях: ми творимо комунізм. Який? Що ви про нього знаєте.

* От слов «Павлівці, Грушівці, Покровці» поставлены стрелки к «Нове й старе»..

** Со слов «одверто отже» и до конца абзаца фраза отчеркнута двумя чертами по левому полю.

*** Далее слово зачеркнуто.

Ми приводимо у гармонійний стан... досить гармоній верб, очеретів, качок і сомів. Нам треба привести в гармонійний стан сонце, воду, землю. Всю! Треба їх примирити.

Любов до природи! Не смійте мені говорити про неї. Од вашої слинявої любові загинути могла би краща половина України, Русі, весь Казахстан і Крим, через півсотні років. Так гине ліс, коли його розлюбить шашель.

— Ну чого ти причепився до людини. Вп'явся!

— ...Хвилиночку. Тут мова йде не тільки про плавні. Вже мова, мамо, перейшла на красоту, любов, на розуміння світу, його законів двіжущіх і ролі нашої у ньому**

Американські любителі вже знищили 100 мільйонів акрів...

Мовчи! Трумен Айкович⁶⁰¹. Я позбавляю тебе слова... Розмова йде, матусю, філософська на самому високому етапі, на самому найширшому історичному тлі: моє чи наше?! Ось світове питання. Великий знак доби. Отут зійшлися високі всі сили світові у всеозброєнні металу, пристрастей і науки***

І тут, наче висвітлене немеркнучим світом, все робиться видно на всі чотири сторони світу. На тисячі літ в усі сторони⁶⁰². Як підняв ти красоту і правду життя, який вже ти такий любитель краси і правди?

Як підняв ти її до свого серця? І як піднявсь ти сам, як високо стоїш?

— У болоті стоять землесоси, і тисячі людей і машин.

— Да. Тільки вони дивляться. Дивлячись у болото, бачать в ньому зірки, я ж тільки болото. Сам ти весь в болоті.

11-X

Новое и старое

О красоте и о героической истории

— Пустые слова. Нет более героической истории, чем история нашего времени, нашей великой эпохи!
Она поднимается тут над запорожским Великим Лугом, над прошлым. Все это прошлое!.. А здесь будущее создается для всего мира. Пройдет лет двести — и то, что творим мы тут, тоже будет старинным и тоже прекрасным. Это вечный разговор.

Поэтому спрашиваю вас, к чему вы призываете: любоваться красотой предков, сажать помидоры, арбузы и виноград, петь песни о плавнях и о Днепре, как он ревет и стонет. И весь юг оставит на растерзание ветрам, черным бурям, суховеям. И ждуть, как пустыня надвинется с востока.

Глупая красота твоя, слезливая, шепелявая. Мы не к такой стремимся красоте. Мы не обожатели природы.

Это я тебе говорю и господу твоему старому, которого вспоминаешь ты почему-то так часто — божественная красота! — если бы он был, я бы ему сказал: «Не всеблагий и не всемогущий. Не очень мудро ты создал нашу планету». Сказал бы словами Шевченко, которого вы так любите цитировать.

А ты, всевидящее око, не очень видело ты глубоко.

Не любоваться, и воздыхать, и не петь ему хвалу за случайные милости, а...

— Помолчите. Я не хочу вас слушать дальше. Если и несете вы в своих словах холодных и сияющих некую правду, я и правды вашей не хочу. Она холодная, книжно-политическая, и в ней нет любви к природе и к красоте. Вы не чувствуете, ваша душа, товарищ, лишена чувства великой гармонии, и любви, и красоты.

* Со слов «Я бачу» и до слова «вже» фраза отчеркнута по левому краю двумя чертами.

** Со слова «мова» и до конца абзаца фраза отчеркнута одной чертой по левому краю.

*** Со слова «Американські» и до конца абзаца фраза отчеркнута карандашом.

— Я вижу в другом красоту. Если уж вам так хочется что-то сказать о красоте и гармонии, боюсь я, не имеете ли вы в виду красоту всех этих ив, помидоров и арбузов и всего прочего, что вы несете на базар. Чтобы потом выпить, наторговавши, и любоваться за рюмкой в плавнях: мы творим коммунизм. Какой? Что вы о нем знаете.

Мы приводим в гармоничное состояние... довольно гармоний ив, камышей, уток и сомов.

Нам надо привести в гармоничное состояние солнце, воду, землю. Всю! Надо их примирить.

Любовь к природе! Не смейте мне говорить о ней. От вашей слюнявой любви могла погибнуть лучшая половина Украины, Руси, весь Казахстан и Крым, через полсотни лет. Так погибает лес, когда его разлюбит шашель.

— Ну чего ты пристал к человеку. Впился!

— ...Минуточку. Здесь речь идет не только о плавнях. Уж разговор, мама, перешел на красоту, любовь, понимание мира, его законов движущих и нашей роли в нем.

Американские любители уже уничтожили 100 миллионов акров...

Молчи! Трумэн Айкович. Я лишаю тебя слова... Разговор идет, мамочка, философский на самом высоком этапе, на самом широком историческом фоне: мое или наше?! Вот мировой вопрос. Великий знак времени. Здесь сошлись все высокие мировые силы во всеоружии металла, страстей и науки.

И тут, словно освещенное немеркнущим светом, все делается видно на все четыре стороны света. На тысячи лет во все стороны. Как поднял ты красоту и правду жизни, если уж ты такой любитель красоты и правды?

Как ты поднял ее к своему сердцу? И как ты поднялся сам, как высоко стоишь?

— В болоте стоят землесосы, и тысячи людей и машин.

— Да. Только они смотрят. Глядя в болото, видят в нем звезды, я же только болото. Сам ты весь в болоте.

...Він стояв біля кесону. Навколо нього верби, очерети, гори претічного піску, що вийняли з кесона. Скрежет тягачів, що тягли шпунтовини і іржаві труби. Труби, куди не глянь. Він дививсь у болото, весь брудний і в поті, і вже не помічав болота. Дививсь, замислившись, вниз і бачив зорі.

...Он стоял около кессона. Вокруг него ивы, камыши, горы проточного песка, вынутые из кессона. Скрежет тягачей, тянущих шпунтовини и ржавые трубы. Трубы, куда ни глянь. Он смотрел в болото, весь грязный и в поту, и уже не замечал болота. Смотрел, задумавшись, вниз и видел звезды.

Матуся стара

— Не знаю, не розумію до кінця, про що ви отсе так в'їлись одне в одного, тільки почуваю що і про мене якось ніби боком ти теж, синочку, щось погане-погане сказав.

— Ні, матінко, про вас я не сказав і не скажу ніколи в світі нічого поганого. В вашому образі я бачу повну гармонію минулого...

Потім пішли вони, як я отсе вийшов на берег Дніпра у Нікополі, глянули на нього, на плавні, на срібний пісок на тім березі, на дерева, що глядять і не наглядаються в тихі Дніпрові води, в усю мальовничу чарівну картину надзвичайної, дійсно, краси. Тоді він знов йому сказав: «Отсе усе піде під воду на віки вічні. Невже тобі не жаль, скажи мені, одкрійся до кінця».

— Ще й як жаль, — сказав він тихо, дивлячись уздовж срібного Дніпра і хмурачись трохи од сонця.

А по Дніпру між вербами і тополями, що стоять мов добро цінне убрання навколо, і уходять униз за рікою, за водою, кудись в далеку далечинь, човни плавали рибальські.

— Авже ж жаль. Хіба я не вміщаю жаль в своєму серці. Тільки час мій прийшов розпрощатись зі старою красою і самому творити нову красу, яка теж колись зробиться для людей потомків наших старою, — і в цьому смисл і красота життя. Ми мусим землю всю тримати в полі зору, у всяко разі всю свою батьківщину^{*}. Яка краса! Яке прекрасне наше життя. Скільки виникло нового змісту в нім.

Матушка старая

— Не знаю, не понимаю до конца, о чем вы тут, так взъелись друг на друга, только чувствую, что и меня будто ты тоже, сынок, задел и что-то плохое-плохое сказал.

— Нет, матушка, я о вас не сказал и не скажу никогда в жизни ничего плохого. В вашем образе я вижу полную гармонию прошлого...

Потом пошли они, как и я вышел на берег Днепра в Никополе, глянули на него, на плавни, на серебряный песок на том берегу, на деревья, что глядят и не наглядятся в тихие днепровские воды, во всю живописную волшебную картину чрезвычайной, действительно, красоты. Тогда он снова сказал ему: «И ведь все уйдет под воду на веки вечные. Неужели тебе не жалко, скажи мне, откройся до конца».

— Еще как жаль, — сказал он тихо, глядя вдоль серебряного Днепра и немного хмурачь от солнца.

А по Днепру между ивами и тополями, что стоят как драгоценные уборы вокруг, и уходят вниз по реке за воду, куда-то в дальнюю даль, плавали рыбацкие лодки.

— Конечно, жаль. Разве нет места сожалению в своем сердце. Только время мое пришло расстаться со старой красотой и самому творить новую красоту, которая тоже когда-то делается для людей, потомков наших, старой, — и в этом смисл и красота жизни. Мы обязаны землю всю держать в поле зрения, во всякой случае всю свою родину. Какая красота! Как прекрасна наша жизнь. Сколько нового содержания возникло в нем.

З-за рогу вилітає грузова машина і на ній дзвінка молода пісня. «Соснові клепки, а дубове денце. Не цурайсь мене серце-е-е!» П'ять дівчаток у ватниках, веселих високо і тонко-голосих промчалися так весело й шикарно, що я зрадів і вже цілий день радуватимусь. Господи, скільки краси навколо мене!

Из-за угла вылетает грузовая машина, и на ней звонкая молодая песня. «Сосновые клепки, а дубовое денце. Не чурайся меня, сер-дце-е-е!» Пять девушек в ватниках, веселых, высоко- и тонкоголосых, промчались так весело и шикарно, что я обрадовался, и буду уже целый день радоваться. Господи, сколько красоты вокруг меня!

Покровское — церков'сь>. Капулівка — могила Сірка⁶⁰³. Городище — де була Запоріжська Січ. Тепер сад на острові. Тепер там на острові Сад**

* Со слова «наших» и до слова «батьківщину» фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

** Капулівка — могила Сирко. Городище — где была Запорожская Сечь. Теперь сад на острове. Теперь там на острове Сад.

— Може <дослідив?> землю*.

Одвідав краєзнавчий, або, вірніше сказати, краєнезнавчий, нехочузнавчий музей у місті Нікополі, що стоїть на місці одної з Запоріжських Січей. Так би мовити, старовина, історія двохсот п'ятдесяти буремних героїчних літ народу на нього, де творили оборону Вітчизни хоробрі люди, прапрадіди наші, серед пустель і степів стоячи проти татарсько-турецьких загарбників, катів, людоторговців. Який огидний музей. Яке убожество. Яке ганебне... не знаю, як назвати. Та знаю, що ні в одного народу світу такого ставлення до своєї історії не було, нема, да, очевидно, і бути не може, бо се є щось абсолютне протинародне, антикультурне і дике. Хоча, при чому же тут народ? Ні, і народ. Бо ті молодчики, що діють, що творять скрізь такі музеї з метою догодити раз задуманому начальству, раз уявленому його бажанню мати діло з безбатченками, се теж народ, його діячі з портфеліками убогими попід руками. Ганебно і сумно.

Перед музеєм їздив до колгоспу ім. Орджонікідзе в село Городище, біля якого на острові, оточена двома невеличкими річками, що впадають в Дніпро, стояла колись Запоріжська Січ. На превеликий жаль, було погане небо і накрапав дощ, якого я ніколи не любив восени.

Який величний острів отримав передо мною з великою горою. А на горі ряди тополь, орхів грецьких, і сто тридцять га розкішного саду і винограду. Од виноградника до Дніпра одкривається величний героїчний простір, панорама лісів. Далеко, десь до самого обр'ю, простяглися плавні, укриті великими прекрасними лісами. Дуби, в'язи, верби, тополі, весь простір, куди не гляне око, направо і ліворуч, все урочисте, написане могутнім мужнім майстром, з безоднею лірики, мужньою і прекрасною. Річки чисті, принадні, з піщаними берегами, з дубами по обом берегам, що розкинулись широкими сінокосами. Скільки краси.

І я глибоко щось відчув і зрозумів з далекого минулого. Чому саме прозивали її Січ мати і Великий Луг-батько, що привертало серця воїнів, що імпонувало їх мужнім щедрим поетичним войовничим душам, або що створювало оту душу, ту національну психіку минулого. По всім законам впливу на людину зовнішнього оточення.

Ніколи не забуду отсю гору з садом. Ще раз приїду на неї весною, коли цвістиме сад.

Скоро, скоро сховається все під воду навіки. Щезне з лица людей Запоріжський Великий Луг. Вже інша нова краса хвилюватиме народні серця і думки. І тільки в казках уже розкажуть дітям і онукам старі люди про красоту і велич всього, що пішло під воду в ім'я всенародного прогресу, бо так повеліла історія нашого розвитку.

Яким великим серцем треба володіти, яким високим і тонким пером, якими широкими пензлями, щоб змалювати велику картину минулого рідної землі. І на цьому великому урочистому тлі минулого побудувати величну поему про наші часи, про їх героїзм, їх велич і їх всесвітньо історичний смисл.

Посетил краеведческий, или, вернее сказать, краєневедческий, нехочуведческий музей в городе Никополе, что стоит на месте одной из Запорожских Сечей. Так сказать, старина, история двухсот пятидесяти бурных героических лет народа в нем, где творили оборону Отечества храбрые люди, наши прапрадеды, среди пустынь и степей стоя против татарско-турецких захватчиков, палачей, работоторговцев. Какой отвра-

* — Может <исследовать?> землю.

тительный музей. Какое убожество. Какое позорное... не знаю, как назвать. И знаю, что ни у одного народа мира такого отношения к своей истории не было, нет, да, очевидно, и быть не может, ибо это есть нечто абсолютное антинародное, антикультурное и дикое. Хотя при чем же здесь народ? Нет, и народ. Потому что те молодчики, которые действуют, что творят везде такие музеи с целью угодить один раз задуманному начальству, раз возникшему его желанию иметь дело с не помнящими родства — это тоже народ, его деятели с убогими портфельчиками под мышкой. Позорно и грустно.

Перед музеем ездил в колхоз им. Орджоникидзе в село Городище, возле которого на острове, окруженная двумя небольшими реками, впадающими в Днепр, стояла некогда Запорожская Сечь. К большому сожалению, было плохое небо и накрапывал дождь, которого я никогда не любил осенью.

Какой величественный остров открылся предо мной с крутой горы. А на горе ряды тополей, орехов грецких, и сто тридцать га роскошного сада и винограда. От виноградника до Днепра открывается величественный героический простор, панорама лесов. Далеко, до самого горизонта протянулись плавни, покрытые большими прекрасными лесами. Дубы, вязы, ивы, тополя, все пространство, куда ни кинь взгляд, направо и налево, все торжественное, написанное мощным мужественным мастером, с бездной лирики, мужественной и прекрасной. Реки чистые, прелестные с песчаным берегом, с дубами по обоим берегам, раскинулись широкими сенокосами. Сколько красоты.

И я глубоко почувствовал и понял что-то из далекого прошлого. Почему именно называли ее мать-Сечь и Великий Луг-отец, что привлекало сердца воинов, что импонировало их мужественным щедрым поэтическим воинственным душам, или что создавало ту душу, ту национальную психику прошлого. По всем законам влияния на человека внешнего окружения.

Никогда не забуду ту гору с садом. Еще раз приеду на нее весной, когда зацветет сад.

Скоро, скоро скроется все под воду навеки. Исчезнет с глаз людей Запорожский Великий Луг. Уже другая новая красота будет волновать народные сердца и мысли. И только в сказках расскажут детям и внукам старые люди о красоте и величии всего, что ушло под воду во имя всенародного прогресса, потому что так велела история нашего развития.

Каким большим сердцем надо обладать, каким высоким и тонким пером, какими широкими кистями, чтобы написать великую картину прошлого родной земли. И на этом великом торжественном фоне прошлого создать великую поэму о наших временах, об их героизме, их величии и их всемирно-историческом смысле.

У Копилівці чи у Покрівці на зборах голова колгоспу доповідає громаді про суть подій, що мусять статися згідно непреложного закону нашого розвитку у виконання перших будов комунізму.

...Знову проїхали дзвінки, як срібні дзвоники, ті самі п'ятеро дівчаток. З якоюсь іншою піснею молодою і чистою і ясною, як їх молоді літа. Щось вони возять, навантажують, кудись їх возить громохка машина. Ну як не вставити в картину дитячу їх поезію життя. Як все нагадує мені далеке минуле... років п'ятдесяти. Машин тоді не знали. Життя людське було цілком інше. Але пісня дівоча, ніжна весняна її мелодія, була та сама в Україні...

...Зміст промови голови колгоспу: наше село, колгосп наш має велику і давню, колись обірвану, героїчну історію. Ще у старі часи тому може років триста, наші прапрадіди отут вже теж були для свого народу... (Стр. 36 на об.)*

В Копилевке или в Покровке на собрании председатель колхоза докладывает колхозникам о сути событий, которые должны произойти по непреложному закону нашего развития во исполнение первых строек коммунизма.

* Так в тексте. Надо полагать, Довженко ссылается на более подробную запись.

...Снова проехали звонкие, как серебряные колокольчики, те самые пятеро девочек. С какой-то другой песней молодой и чистой и ясной, как их молодые годы. Они что-то возят, нагружают, куда-то везет их грохочущая машина. Ну как не вставить в картину их детскую поэзию жизни. Как все напоминает мне далекое прошлое... лет пятидесяти. Машин тогда не знали. Жизнь человеческая была совершенно другой. Но песня девичья, нежная весенняя ее мелодия, была той же на Украине...

...Содержание речи председателя колхоза: наше село, колхоз наш имеет великую и древнюю, некогда оборванную, героическую историю. Еще в старые времена, может, лет триста назад, наши прапрадеды тут уже тоже были для своего народа... (Стр. 36 на об.)

Покровське

Вечоріє. Голова колгоспу Овчаренко Петр Ів<анович>. Нарада. Чоловік десять людей правління колгоспу. Люди молодого і середнього віку. Обмірковують плани вивозу овочів, розподілу грошей. Тут же <1 сл. нрзб.>. Діловий порядок. Стиль розмови той же, що й на будівництві у Каховці, се б то: тихо, дружньо, спокійно. Я відчуваю, як люди мислять, обраховують, займаються складною бухгалтерією. Орудують цифрами — 13 000, мільйони і таке...

— У нас за кавуни 300 тисяч, так, значить на текущему счету. Із Риги 25 тисяч, із Брест Литовен 42 т<исячі>. 3 Вольська 28, ну и 20 тисяч Конотоп. Вони вмонтовані роботою в велике місто Радянського Союзу. Се те, чого нам бракувало. Як працює правління колгоспу. Се все рішуче нове для мене. Але примірно таке, як я думав. Ні, ще вище. Виріс народ розумово, політично, морально, особливо після війни і, звичайно, за війну так, як ні один народ світу. І тому він, почувши й познавши в собі от сю лєнінсько-сталінську силу духа, став здатним на такі діла, на які не здатен вже ні один народ світу. Ми перший народ у світі, перший, і кращий, і достойніший. Того, що видали ми людству зусиллями всіх своїх моральних, матеріальних сил, труду і пота, і крові, і нелюдської наполегливості во благо і на забезпечення всесвітньої справи перебудови суспільства людського, сього ніхто не міг зробити, ні один народ у світі.

Село прекрасне. Одно з найкращих сіл, які я бачив на Україні взагалі. П'ятсот дворів, себто майже його половина, піде під воду. Приїхали ми вже під вечір. Зустрівся з головою сільради, а потім поїхав до голови колгоспу Петра Івановича Овчаренка. Він розумний. У нього лице дуже розумної людини, відносно дуже молодої, і се мене радувало. Одвели нам приміщення в хаті для приїжджих. Я в хаті. Вечір. Електролампа. Білі рідні стіни з рушниками біля стель, двома темними святими. Чисто. У мене свято на душі. Як давно не був я в хаті. Як одірвавсь од народу. Хто одірвав мене? І що взагалі можна творити, відірвавшись від народу. Хіба те, що творять євреї. Можна втратити найменше розуміння живого правдивого життя. У хаті образи у фольгових листах. Для чого вони людям? Для урочистості. В них є естетика народна.

Покровское

Вечереет. Председатель колхоза Овчаренко Петр Ив<анович>. Совещание. Человек десять из правления колхоза. Люди молодого и среднего возраста. Обдумывают планы вывоза овощей, распределения денег. Здесь же <1 сл. нрзб.>. Деловой порядок. Стиль разговора тот же, что и на строительстве в Каховке, то есть:

тихо, дружественно, спокійно. Я чувствую, як люди мислять, обсчитывають, займаються складною бухгалтерією. Орудують цифрами — 13 000, мільйони і т. д. ...

— У нас за арбузи 300 тисяч, так, значить на текущем счету. Из Риги 25 тисяч, из Брест-Литовска 42 т<ысячи>. Из Вольска 28, ну и 20 тисяч Конотоп. Они вмонтированы работой в большой город Советского Союза. Это то, чего нам не хватало. Как работает правление колхоза. Все это решительно ново для меня. Но примерно так, как я и думал. Нет, еще выше. Вырос народ умом политически, морально, особенно после войны и, конечно, за войну так, как ни один народ мира. И поэтому он, услышав и познав в себе всю эту ленинско-сталинскую силу духа, стал способен на такие дела, на которые неспособен ни один народ мира. Мы первый народ в мире, первый, и лучший, и достойнейший. Того, что мы выдали человечеству усилиями всех своих моральных, материальных сил, труда, и пота, и крови, и нечеловеческой настойчивости во благо и на обеспечение всемирного дела перестройки человеческого общества — этого никто не мог сделать, ни один народ в мире.

Село прекрасно. Одно из лучших сел, которые я видел на Украине вообще. Пятьсот дворов, то есть почти половина его, пойдет под воду. Приехали мы уже под вечер. Встретился с председателем сельсовета, а потом поехал к председателю колхоза Петру Ивановичу Овчаренко. Он умный. У него лицо очень умного человека, относительно еще очень молодого, и это меня радовало. Отвели нам помещение в доме для приезжих. Я в хате. Вечер. Электрорама. Белые родные стены с полотенцами по стенам, двумя темными святыми. Чисто. У меня праздник на душе. Как давно не был я в хате. Как оторвался от народа. Кто оторвал меня? И что вообще можно творить, оторвавшись от народа. Разве то, что творят евреи. Можно потерять малейшее понимание живой истинной жизни. В хате образы в листах из фольги. Для чего они людям? Для торжества. В них есть эстетика народная.

Засідання правління колгоспу

Загальний стиль засідання такий же, як і на Каховці. Ділові, спокійні, дисципліновані серйозні люди. Се збори колективу людей державного будівництва. Все незвичайне. Все робиться з почуттям повної відповідальності перед державою за кожний вчинок. Справа йшла про загибель у Петросюка курей на 1500 крб. Річ шла про невдале керівництво. Петросюкові як заву птице ферми важко, він почуває себе хоч і винуватим, але все одно важко.

— Я прекрасно розумію.

— Ні, тов. Петросюк, ви не прекрасно розумієте*.

Ви забули слова тов. Сталіна — «Як сказано в новому статуті партії... і т. д.». Другий колгоспник просить розділити вину. Не один Петросюк, а й вона винувата... — розумно говорить Степан Ісаєвич, середнього віку добрий чоловік з сердечним голосом. Петро Іванович розумний, має свою неопровержиму логіку. Все, що він говорить, з повним знанням діла. — Тов. Петросюк, що ви хочете від населення колгоспу як голова ферми птичої.

Бере слово ще один член правління.

— Підорвана не стороння птахарка, не проста. Якщо відповідати буде Петросюк, тоді що почнеться.

Встає один з співробітників, очевидно апарату колгоспу, і говорить про необхідність строгої дисципліни на всякій ділянці колгоспної роботи... — Що робить? Хай усміхається тому Підорвана, яка виробила такі трудодні, а Петросюк здирає з себе сорочку. Підорвана винувата, а не Петросюк.

* Со слов «Я прекрасно понимаю» и до слова «понимаете» фраза отчеркнута по левому краю.

Петросюк, Підорвана, Бондарева — всі троє хай положуть гроші на стіл за курей, на три рівні часті. Інакше не можна.

Розумно і добре говорив товариш. Починає мені здаватися, що голова не зовсім правий. Він запропонував передавати діло в народний суд. Прогнав передусім ще раз Петросюка.

Ще один виступив проти народного суду і за Петросюка проти Підорваної.

Ще один виступив: пропонує поділити провину порівну удвох з Підорваною. Муж у Бондаревої психічно хворий. Розбір справи про загибель ста курок перетворили в судові розбори. Ще один виступив за Петросюка: поділити відповідальність матеріальну. Підорвана встає і заявляє, що вона була хвора і що в неї є документ про звільнення од роботи. Пішла за документом.

— У неї нарив був на пальці.

— Далі, у нас погинуло два коні, два мерина, і Баян і Фазан. Доложить, т. Похіл, причини гибелі.

— Безручко! Данило Іванович! Покличте його!

— Это про Бажана. Тепер про Фазана...

Мені докладають: больний Фазан...

— Данило Іванович, доложите, почему пали Баян і Баян — Фазан. Безручко старий докладає. — Значить Фазана обкормили. Кто виноват... Два акта отложили. Падеж: 12 свинок, 1 кабан по причине рожи. Есть предложение утвердить: каждая курочка пропавшая.

Підорвана принесла справку не за те число. Вона ледачувала. Явно викручується.

— Ви признаете себе виновной?

— Не признаю. Я договорилась с женщиной. Словом, она явно виновата. Доведеться розплачуватися за пропажу.

— Ну я ж їх не беру додому і не кушаю. Раз за 10 літ заболіла, так і ось тобі.

— Явно вона десь почуває свою вину. Петросюк страждає. — У мене сімья роздягнена. Я в минулім році заплатив 1500 р. Передавайте мене хоч сьогодні в суд. Я платити не буду. У мене діти голі.

Петросюк страждає. Хвилюється. Видно, йому дуже тяжко.

Предложено купить 105 цыплят и сдать в колхоз.

— Я завтра продаю кабана, купую курчат, плачу і поїду куди <1 сл. нрзб.>, я не знаю куди.

— Се ми вирішимо на партійному собрані.

От що таке дисципліна і що таке соціалістична власність.

Мій хазяїн виступив з промовою о пропажі 70 голів птиць, з промовою тончайшою по формі і по змісту.

Її не можна повторити. Її треба було записувати стенографічно. Коли він говорив про хищників і про людей, що можуть теж похищати курей через близькість птичника до села, не можна було не помітити в ньому мікронної долі гумору. А взагалі він інтересний, багато очевидно пережив і передумав.

— Скільки можна куплять... От коли получимо деньгі, циплят купляйте, — почувся раптом голос жалібний Пидорваної. — Але голос її ніхто не підхопив. Так вже склався порядок речей.

Питань багато. Різні. Побутові. Правові і т. і.

Дивлюсь на колгоспників. Розумні, добрі люди. Дисципліновані трудяки. Але трудно їм, я бачу. Обов'язок довліє над усім. Видно ще, що вони багато працюють. Скільки трудів положили вони у степах України, в які великі надзвичайні роки.

І до чого культурний тон, до чого вся манера говорити, подавати репліки, вислуховувати: нічого спільного немає ні з чим, що пишуть про них, і як їх зображають у мистецтві. Позаздрити треба і многому б повчитись у них.

— Ви думаєте, колхоз у нас наказание. Нет. Без колхозу жити не може людина.

Пішла розмова про одного, що не виробляє мінімуму, не хоче. Колгоспники, опираючись на закон, вимагають оддасти його під суд.

Тепер слідує сказати, як не просто бути головою колгоспу, який се універсальний пост, скільки вимагає він од людини. І яка велика честь і слава голові розумному, чесному, справедливому і доброму.

Який тонкий і чулий народ до доброти.

Заседание правления колхоза

Общий стиль заседания такой же, как и в Каховке. Деловые, спокойные, дисциплинированные, серьезные люди. Это собрание коллектива людей государственного строительства. Все необычно. Все делается с чувством полной ответственности перед государством за каждый поступок. Дело шло о гибели у Петросюка кур на 1500 руб<лей>. Речь шла о неудачном руководстве. Петросюку как заву птицефермой трудно, он чувствует себя хоть и виноватым, но все равно тяжело.

— Я прекрасно понимаю.

— Нет, тов<арищ> Петросюк, вы не прекрасно понимаете. Вы забыли слова тов<арища> Сталина — «Как сказано в новом уставе партии... и т. д.». Другой колхозник просит разделить вину. Не один Петросюк, но и она виновата... — разумно говорит Степан Исаевич, добрый человек средних лет с приветливым голосом. Петр Иванович умный, имеет свою неопровержимую логику. Все, что он говорит, с полным знанием дела. — Тов<арищ> Петросюк, что вы хотите от населения колхоза как председатель птицефабрики?

Берет слово еще один член правления.

— Пидорвана не посторонняя птичница, не простая. Если отвечать будет Петросюк, что тогда начнется.

Встает один из сотрудников, очевидно, аппарата колхоза, и говорит о необходимости строгой дисциплины на каждом участке колхозной работы...

— Что делает? Пусть улыбается Пидорвана, что выработала такие трудодни, а Петросюк сдирает с себя рубашку. Пидорвана виновата, а не Петросюк.

Петросюк, Пидорвана, Бондарева — все трое пусть положат деньги на стол за кур, на три равные части. Иначе нельзя.

Разумно и хорошо говорил товарищ. Начинает мне казаться, что председатель не совсем прав. Он предложил передавать дело в народный суд. Прогнал перед всеми Петросюка еще раз.

Еще один выступил против народного суда и по Петросюку против Пидорваної.

Еще один выступил: предлагает разделить вину поровну вдвоем с Пидорваної. Муж у Бондаревой психически больной. Разбор дела о гибели ста кур превратили в судебные разборки. Еще один выступил за Петросюка: разделить ответственность материальную. Пидорвана встает и заявляет, что она была больна и что у нее есть документ об освобождении от работы. Пошла за документом.

— У нее нарыв был на пальце.

— Дальше: у нас погубило две лошади, два мерина, Баян и Фазан. Доложить, т<оварищ> Похил, причины гибели.

— Безручко! Даниил Иванович! Позовите-его!

— Это о Бажане. Теперь о Фазане...

Мне докладывают: больной Фазан...

— Даниил Иванович, доложите, почему пали Бажан и Баян — Фазан. Безручко старый докладывает. — Значит Фазана перекормили. Кто виноват... Два акта отложили. Падеж: 12 свинок, 1 кабан по причине рожи. Есть предложение утвердить: каждая курочка пропавшая.

Пидорвана принесла справку не за то число. Она бездельничала. Явно выкручивается.

— Вы признаете себя виновной?

— Не признаю. Я договорилась с женщиной. Словом, она явно виновата. Придется расплачиваться за пропавшую.

— Ну я же их не беру домой и не кушаю. Раз за 10 лет заболела, так и вот тебе.

— Она явно чувствует свою вину. Петросюк страдает. — У меня семья раздета. Я в прошлом году заплатил 1500 р. Передавайте меня хоть сегодня в суд. Я платить не буду. У меня дети голые.

Петросюк страдает. Волнуется. Видно, ему очень тяжело.

Предложено купить 105 цыплят и сдать в колхоз.

— Я завтра продаю кабана, покупаю цыплят, плачу и поеду куда <1 сл. нрзб.>, я не знаю куда.

— Это мы решим на партийном собрании.

Вот что такое дисциплина и что такое социалистическая собственность.

Мой хозяин выступил с речью о пропаже 70 голов птиц, с речью, тончайшей по форме и по содержанию.

Ее нельзя повторить. Ее надо было записывать стенографически. Когда он говорил о хищниках и о людях, которые тоже могли похищать кур из-за близости птичника и села, нельзя было не заметить в нем микронной доли юмора. А вообще он интересный, много, очевидно, пережил и передумал.

— Сколько можно покупать... Вот когда получим деньги, цыплят покупайте, — послышался вдруг жалобный голос Пидорваной. — Но голос ее никто не подхватил. Так уже сложился порядок вещей.

Вопросов много. Разные. Бытовые. Правовые и т. д.

Смотрю на колхозников. Умные, добрые люди. Дисциплинированные трудяги. Но трудно им, я вижу. Долг довлеет над всем. Видно еще, что они много работают. Сколько трудов положили они в степях Украины, в то потрясающее время.

И до чего культурный тон, вся манера говорить, подавать реплики, выслушивать: ничего общего нет с тем, что пишут о них, и как их изображают в искусстве. Позавидовать и многому надо бы поучиться у них.

— Вы думаете, колхоз у нас наказание. Нет. Без колхоза жить не может человек.

Пошел разговор об одном, который не вырабатывает минимума, не хочет. Колхозники, опираясь на закон, требуют отдать его под суд.

Теперь следует сказать, как не просто быть председателем колхоза, какой это универсальный пост, сколько он требует от человека. И какая великая честь и слава председателю умному, честному, справедливому и доброму.

Как тонок и чувствителен народ к доброте.

Молодий Микола Сергійович Матюк — умница удивительный. В любом вопросе умен. Бухгалтер.

И, конечно, умен Овчаренко на этом посту. Покинув засідання колгоспу в 11 год. вечора по причині болю в серці. Голова чемно простився зі мною і велів одвезти додому

на власному «москвичі». Коли б не серце, сидів би я і слухав до самого кінця. Все було абсолютно інтересним. І ніщо і ніхто не схожий на ту писанину, в якій предстають вони перед світом у кінорежисерів, театральних лицедіїв і т. д.

Я збагативсь сьогодні. З-за одного засідання варто було їхати сотні кілометрів на машині, яка остаточно розіб'є моє серце.

Молодой Николай Сергеевич Матюк — умница удивительный. В любом вопросе умен. Бухгалтер.

И, конечно, умен Овчаренко на этом посту. Покинул заседание колхоза в 11 <часов> вечера по причине боли в сердце. Председатель вежливо простился со мной и велел отвезти домой на собственном «москвиче». Если бы не сердце, сидел бы я и слушал до самого конца. Все было абсолютно интересным. И ничто и никто не похож на ту писанину, в которой они предстают перед миром у кинорежиссеров, театральных лицедеев и т. д.

Я обогатился сегодня. Из-за одного заседания стоило ехать сотни километров на машине, которая окончательно разобьет мое сердце.

Неділя

Заснув я в теплій хаті в тиші. На душі в мене теплота і спокій, і мир. Я щасливий, що я дома, все що мене оточує тут дороге моєму серцю — найменша річ, найменший звук. Се все моє з далекого дитинства, моїх батьків, дідів і прадідів, що складали кожен по-своєму основу нашої держави, стоявши все життя кожен згідно силі речей, яка його створювала, зі зброєю в руках, чи з плугом, чи на тракторі-сталінці на полі честі, доблесті, героїства, як боець у самого кратера історії.

Прокинувся дуже рано на світанку. І так же, як засинаючи думав, що лежу біля самого серця вітчизни моєї, з такою ж думкою і почуттям проснувся. Було ще трохи темнувало. На світанку. День буде похмурий, осінній. Співають півні скрізь по дворах. «Ой, рано, рано кури запіли» — згадав материну пісню.

І понеслися спогади знову. Я весь у спогадах. Давно живу, і як же так сталось, що десять літ я був одірваний від народу⁶⁰⁴. Боже мій! Хто їх одняв у мене і хто поверне! Ніщо не вернеться, не вертається. Мудрості в мене не вистачило, дисципліни серця — от і все... Співають півні. Десять здалека почувся тоненький жалібний сирітський дзвін. І довго прислухаючись до його тонкого, ідущого з далеких давнин звуку, я збагнув — се ж звонять до церкви. Ще й досі. Тільки дзвін зменшивсь відповідно зменшенню потреби в «храмі божому», де правили ще службу колись запорожці в своїй січовій церкві, самі співаючи в хорі, басили і виводили верхні ноти не гірше Івана Козловського⁶⁰⁵. Думається, вже на що, на що, а на війну, горілку й співи таланту їм позичати не доводилось...

...чимсь вроді колгоспу. І вже тоді для всенародного діла не жаліли нічого, навіть свого життя. Годували комарів отут у плавнях як ведмедів, стерегли ворога народу і нашого і не раз потрясали світ, показуючи йому зразки високої лицарської доблесті. Були в них і бригади, що куреннями звались. Тваринницька, риболовецька, збройна. Смієтесь... Дисципліна була непогана. Хто щось крав громадське — на розправу: киями забивали злодія громадою. Хто вбив товариша і брата свого, сам мусив лягти з ним під труну в могилу. Хто пив і гуляв у часи небезпеки, того «як собаку за шияку корунзували» так, що не забував до смерті сорому, ані реміння...

Та се далека давнина. Вже ми, потомки запорожців, сини і дочки великого^{*606}, його сила і виконавці його великих заповітів на благо всього людства, не будемо нікого карати ніякими карами. Ми виростили давно і вийшли вже давно з дитинячих літ наших предків. І ідею братства народів і товариства ми несе́м по-своєму. Хоч в чомусь і так же як несли діди наші загадаю вам брати мої і сестри... сьогодні у нас великий незвичайний день. Такі дні життя посилає людям нечасто. Буває так, що цілі покоління людські живуть і вмирають, не знаючи таких днів. Але коли історія приносить їх людині, одкривається тоді ніби якась завіса перед очима людини. Ніби спадає пелена з її очей, і видно їй стає тоді на всі чотири сторони світу. Душа тоді перебуває десь на самих вершинах самоспоглядання і споглядання світу. І оглядаючись тоді навколо і вперивши погляд свій вперед, бачить вона своє майбутнє. Чи, мо, здається їй, що бачить десь у далеких нащадках він свою славу, заповідаючи їм славу свою як дорогоцінний прапор буття, аби і вони колись поклялися нести його даліше і вище, аби й у них запали очі і забилися серця високим бієнням на красоту, на диво всьому світу. Не знаю я народу, да й нема такого другого народу нині на землі, щоб так багато створив, таку велику дару приніс всьому людству, як наш радянський народ. Здобувши скарби під прапором Леніна — Сталіна в великих трудах, у небачених битвах, у проявах велетенських духовних і фізичних сил, у щедрості, в готовності оддачі, в умінні оддавати, в геройстві оддавання і творення...**

Воскресенье

Заснув я в теплої хаті в тишині. На душі у мене теплота і спокійствие, и мир. Я щастлив, что я дома, все, что меня окружает здесь, дорого моему сердцу — любая вещь, малейший звук. Это все мое из далекого детства, моих родителей, дедов и прадедов, которые составляли, каждый по-своему, основу нашего государства, всю жизнь простояв согласно силе вещей, которая его создала, с оружием в руках, или с плугом, или на тракторе-сталинке на поле чести, доблести, героизма, как боец у самого кратера истории.

Проснулся очень рано на рассвете. И так же, как засыпая думал, что лежу у самого сердца отчизны моей, с такой же мыслью и чувством проснулся. Было еще немного темновато. На рассвете. День будет пасмурный, осенний. Поют петухи везде по дворам. «Ой, рано, рано куры запели» — вспомнил материнскую песню.

И понеслись воспоминания снова. Я весь в воспоминаниях. Давно живу, и как же так случилось, что десять лет я был оторван от народа. Боже мой! Кто их отнял у меня и кто вернет! Ничего не возвратится, не возвращается. Мудрости у меня не хватило, дисциплины сердца — вот и все... Поют петухи. Где-то вдалеке послышался тоненький жалобный сиротский звон. И долго прислушиваясь к его тонкому, идущему из далекой древности звуку, я понял — это же звонят в церкви. Еще до сих пор. Только звон уменьшился соответственно уменьшению потребности в «храме божьем», где правили еще службу некогда запорожцы в своей сечевої церкви, сами пели в хоре, басили и выводили верхние ноты не хуже Ивана Козловского. Думается, уж на что на что, а на войну, водку и пение таланта им занимать не приходилось...

...чем-то вроде колхоза. И уже тогда для всенародного дела не жалели ничего, даже своей жизни. Кормили комаров тут в плавнях как медведей, стерегли врага народа нашего и не раз потрясали мир, показывая ему образцы высокой рыцарской доблести. Были у них и бригады, что куренями назывались. Животноводческая, рыболовецкая, вооруженная. Смеетесь... Дисциплина была неплохая. Кто воровал общественное — на расправу: киями забивали вора общиной. Кто убил товарища и брата своего, сам должен был

* Далее несколько слов зачеркнуто.

** Со слов «чимсь вроді колгоспу» и до конца абзаца фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

лечь с ним под гроб в могилу. Кто пил и гулял во время опасности, того «как собаку за шияку корунзували» так, что не забывал до смерти ни стыда, ни ремня...

Да это далекая старина. Уже мы, потомки запорожцев, сыновья и дочери великого, его сила и исполнители его великих заветов на благо всего человечества, не будем никого наказывать никакими наказаниями. Мы давно выросли и вышли уже давно из детского возраста наших предков. И идею братства народов и общества мы несем по-своему. Хоть в чем-то и так же, как несли деды наши, напомним вам, братья мои и сестры... сегодня у нас большой необычный день. Такие дни жизнь посылает людям нечасто. Бывает так, что целые поколения человеческие живут и умирают, не зная таких дней. Но когда история приносит их человеку, то как будто некая пелена спадает с глаз человека. Будто спадает пелена с его глаз, и видно ему становится тогда на все четыре стороны света. Душа тогда находится как бы на самых вершинах самосозерцания и мирозозерцания. И оглядываясь тогда вокруг и вперив свой взгляд вперед, она видит свое будущее. Или, может, кажется ей, что видит в далеких потомках она свою славу, завещая им славу свою, как драгоценный флаг бытия, чтобы и они поклялись нести его дальше и выше, чтобы и у них вспыхнули глаза и забились сердца высоким биением на красоту, на удивление всему миру. Я не знаю народа, да и нет такого второго народа ныне на земле, который так много создал, принес такой большой дар всему человечеству, как наш советский народ. Получив сокровища под знаменем Ленина — Сталина в больших трудах, в невиданных битвах, в проявлениях огромных духовных и физических сил, в щедрости, в готовности отдачи, в умении отдавать, в героизме отдачи и созидания...

...Піднявся я й пройшовся по хаті. Потім, спинившись, я глянув у куток на образ пречистої діви з младенцем. У мене навернулись сльози і я* звернувся до неї, при-туливши руки до серця, чого не робив уже більш 40 років. Я не молився їй. Я матір згадав свою, як вона молилась їй колись за мене, коли я був маленьким, ще таким як у пречистої діви на руках, і коли був великим, коли ніс через життя усі свої страждання, всі сумніви, всі небезпеки, любов і радість. І ще побачив я у образі, якого майже мало й видно, один лише тихий темний силует у срібних шатах, неначе я побачив ще у ньому юну доброту з дитиною і доброта її ласкаво ніби доторкнулася до мене прекрасною ніжною рукою...

**Добре промовляє Овчаренко до своїх колгоспних бригад. Умів він вчасно відчутти в людях і розпознати добрі почуття і думки. Розкриваючи перед ними картини героїчного минулого і величні картини майбутнього, він сім самим власне <І сл. нрзб.> своїм словом малював народу сучасне його всесвітньо-історичний зміст. Бо що таке сучасне, як не минуле, спрямоване в ясне майбутнє руками геніїв народу.

Не всі ще розуміли, куди спрямовує свою незвичайну промову Овчаренко, але кожен по-своєму зрозумів, що мова йде про щось небуденне, бо так, здається, ще Овчаренко й не говорив ні разу. І всі чекали.

— Село наше, товариши, мусить піти під воду. І стане воно дном великого водосхо-вища навіки.

Всі замерли. Потім неначе гомін глухий, чи стогін проходить навколо і знов стало тихо.

— Під воду пійде весь Великий Луг, всі плавні, всі ліси, всі роскоші і краси, в яких купалися й кохалися ми і предки наші, де складала юність наша пісні колись й думи, щезає все, і буде тут море. Буде море тут, браття мої, товариство і сестри мої.

* Зачеркнуто одно слово.

** Со слова «Добре» и до конца отрывка фраза отчеркнута карандашом.

Десять тысяч дворів наших щезне під водами моря.

— Десять тысяч!.. — прогуло навколо.

— Десять тысяч. Може трохи й більше. Приміром дванадцять, різниці мало.

— Одинадцять! Я чув.

— Нехай одинадцять. — Овчаренко оглянув народ, і погляд його спинивсь на хресті, що стояв на могилі кошового Івана Сірка.

І щось неначе в сю мить перенеслось до нього від сивої давнини. Назвавши число, він згадав його в минулих ділах. Далекий був спогад у часі і в змісті, але щось було в тім числі такого, що мало свідомість, підперту десь знизу, а не тільки...

— Я міг би так сказати: є директива. Згідно з планом великої комуністичної будови на Дніпрі — південноукраїнського та північнокримського каналу — всі Дніпровські плавні, підперті у Каховці греблею, обернуться на водосховище в 14 мільярдів кубометрів. Тому ми мусимо від сьогодні запланувати роботи по перенесенню кращої половини села на гору і орієнтуватися в будові господарства соціалістичного на відсутність плавнів. Але я сього не сказав. Я хочу поки що пригадати старий один случай з буремного життя кошового Сірка, що поховали його колись запорожці тут на Січі...

Да. Тут буде наше море. — Овчаренко глянув на плавні, що блищали праворуч ніби одвічною нетлінною красою. Тільки нема нічого в світі одвічного, крім поступу людської думки. Все проходить, все минає, міняється і все відтворює свою красу і все те прекрасне, чому надають люди звання нетлінного, одвічного. Одне з принадних дорогих химер людських.

— Тут буде наше море. І ми втопимо в ньому свій жаль і жалкування.

— І минулу славу?..

— Товаришу мій, і море наше колись буде минулим. Хто хоче, щоб я розповів вам про одинадцять тисяч дворів, але так, щоб далі їх уже не забувати нікому і ніколи.

— Розкажуй, Овчаренко.

— Сьому років щось біля трьохсот. І діялось воно, розпочиналось власне, як раз отут, де одбувається наш історичний мітинг.

... Я поднялся и прошелся по комнате. Потом, остановившись, я глянул в угол на образ пречистой девы с младенцем. У меня навернулись слезы, и я обратился к ней, прижав руки к сердцу, чего не делал уже более 40 лет. Я не молился ей. Я вспомнил свою мать, как она молилась ей некогда за меня, когда я был маленьким, еще таким, как у пречистой девы на руках, и когда был большим, когда нес через жизнь все свои страдания, все сомнения, все опасности, любовь и радость. И еще увидел я в образе, что его почти не видно, один лишь тихий темный силуэт в серебряном окладе, как будто я увидел еще в нем юную доброту с ребенком и доброта ее ласково будто дотронулась до меня прекрасной нежной рукой...

Хорошо говорит Овчаренко своим колхозным бригадам. Умел он вовремя ощутить в людях и распознать добрые чувства и мысли. Раскрывая перед ними картины героического прошлого и величественные картины будущего, он, тем самым, собственным <1 сл. нрзб.> своим словом описывал народу современный ему всемирно-исторический смысл. Ибо что такое современное, как не прошлое, направленное в светлое будущее руками гениев народа.

Не все еще понимали, куда направляет свою необычную речь Овчаренко, но каждый по-своему понял, что речь идет о чем-то не обыденном, потому что так, кажется, еще Овчаренко и не говорил ни разу. И все ждали.

— Село наше, товарищи, должно уйти под воду. И станет оно дном большого водохранилища навеки.

Все замерли. Потом как будто гул глухой, или стон прошел вокруг, и снова стало тихо.

— Под воду пойдет весь Великий Луг, все плавни, все леса, все роскоши и красоты, в которых купались и любили мы и наши предки, где создавала юность наша песни некогда и думы, исчезнет все, и будет здесь море. Будет море здесь, братья мои, товарищи и сестры мои.

Десять тысяч дворов наших исчезнет под водами моря.

— Десять тысяч!.. — прошелестело вокруг.

— Десять тысяч. Может, немного больше. Например, двенадцать, разницы мало.

— Одиннадцать! Я слышал.

— Пусть одиннадцать. — Овчаренко осмотрел народ, и взгляд его остановился на кресте, что стоял на могиле кошевого Ивана Сирко.

И как будто что-то в это мгновение перенеслось к нему из седой древности. Назвав число, он упомянул его в прошлых делах. Далеким было воспоминание по времени и по содержанию, но было в нем что-то такое, что имело сознание, поддержанное откуда-то снизу, а не только...

— Я мог бы так сказать: есть директива. Согласно плану великой коммунистической партии, на Днепре — южноукраинском и северокрымском канале — все Днепровские плавни, поднятые в Каховке плотиной, превратятся в водохранилище в 14 миллиардов кубометров. Поэтому мы должны сегодня запланировать работы по переносу лучшей половины села вверх и ориентироваться в построении социалистического хозяйства на отсутствие плавней. Но я этого не сказал. Я хочу пока что вспомнить старый один случай из бурной жизни кошевого Сирко, похороненного когда-то запорожцами здесь на Сечи...

Да. Здесь будет наше море. — Овчаренко взглянул на плавни, блиставшие справа извечной нетленной красотой. Только нет ничего вечного, кроме прогресса человеческой мысли. Все проходит, все течет, меняется и все воссоздает свою красоту и все то прекрасное, что люди называют нетленным, извечным. Одна из привлекательных дорогих химер человеческих.

— Здесь будет наше море. И мы утопим в нем свое сочувствие и сожаление.

— И былую славу?..

— Товарищ мой, и море наше некогда будет прошлым. Кто хочет, чтобы я рассказал вам об одиннадцати тысячах дворах, но так, чтобы дальше их уже не забывать никому и никогда.

— Рассказывай, Овчаренко.

— Случилось это лет триста назад. И началось оно, собственно, как раз тут, где проходит сейчас наш исторический митинг.

З якогось приводу, нам се невідомо, упилася Січ і глибоко заснула. І сталося так, що майже ні одному козакові вже більше не судилося проснутися. Орда з яничарами турецькими безшумно влізла серед темної ночі і перерізала ятаганами всіх сонних молодцов войска Запорозького і жодня. Кошового Сірка якраз тоді не було на Січі. З частиною куренів він десь був у поході і беди не <1 сл. нрзб.>.

«Ти не лицар і не людина, хане татарський, — писав він гнівного листа до ворога, — і вчинив ти не по-кавалерськи*, а злодій недостойний звання воїна. Невірний пес, пощо забув ти, що душа сплячого належить богу, і що вбивати спляще воїнство великий гріх і ганьба. Поплачеш, хане, ти за своє звірство, поплачуть твої жінки, діти і всі твої господом кляті нащадки татарові й турки, всі ноги твої і кримці».

Зібравши військо ві<сім> тисяч, рушив Сірко на Крим, переправивсь, як Фрунзе, через Сиваш, і, розділившись на чотири загони, поруйнував Козлов, Кафу, Бахчисарай. Сам хан насилу вирвався з вогню і втік у горі. І Сірко через 4 дні вже повертався на Запоріжжя, і, повертаючись, звільнив з неволі бусурменської одинадцять тисяч християн-невольників.

* Зачеркнуто: не як лицар.

Отаборився на ніч десь там під Каховкою, чи Асканією, зібрав він звільнених одинадцять тисяч і так їм сказав:

Січ Запоріжська

Я на острові. Передо мною Запоріжська Січ проти Капулівки. Проти могили Сірка. Верби, тополі, грушки, берест. Так, як дома. Річка Підпільна у пісках і Павлюк бистрий біля мене. Шелестить пожовкле листя. Човен пливе до мене. Тут була колись гребля, якою їздили козаки. Сушаться великі неводи. Багато гадюк і ужив. На місці Січі хтось трохи копав, звичайно, що можна викопати? Тут як і скрізь будувалися предки наші на піску. Дерев'яна була матерія <л>яна культура, і глиняна. Ліниві були до письма, не мурувати, руйнувати чужі міри, не шити, а рвати кайдани ворожі судила їм історія. Нічого нема. Ніякого сліду. Тільки могила Сіркова да кілька хрестів кам'яних. Але до чого ж прекрасно в Капулівці! Яка річка Підпільна і Павлюк і Скарбна, які ліричні привілля. Човнів багато. Жінки плывуть човнами. Сижу на березі біля човнів на тині. <1 сл. нрзб.> вода. Чути голоси і сміх з того берега. Василь Григорович з сталюю ногою і красивими очима з перебитою німцями губою у гестапо розповів мені про своє життя багато-багато. Про війну оповідав, про німців і про донських козаків, що були на службі у фашистів останніми катами і негідниками. Чого тільки не наслухавсь я од Василя Григоровича. Сижу на березі дома. Неначе тут і родивсь. А старовина вся наша, абсолютно національна по формі і таке інше, се б то, неначе тут ніколи й не було нічого, що можна би згадати, і навіть згадки вже нікому не потрібні. Та чи вже ж? Чи й завжди так було. Так було й завжди. Невольно тут пригадуються старі часи дореволюційні. Ні одному негіднику з так званого українського панства, і ні одному з потомків старшини, чи поміщику, нікому в голову дурну й убогу не прийшло поставити десь пам'ятник в старих місцях на спогад потомків, матеріалізувати свою думку в камені чи бронзі. Куди було. Не було ні думок, ні спогадів високих, ні прагнень. Такі були й останні передреволюційні й революційні кооператори. Десь під копицями кашу варити да випивши співати п'яними голосами «старокозацьких пісень», сентиментально хлипаючи, зітхаючи. «...славних прадідів великих правнуки погані»⁶⁰⁷, бодай вас земля не прийняла. І бодай всі згинули безслідно. І таки зникли, і не осталося сліда од вашого нікчемного буття, од кволості й убогості, од жалюгідних ваших зітхань, чи проклятого мовчання, перевертнів, як не оставили ви знаків пам'яті великої героїчної доби народу. «Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива» вже триста років, і на берегах його високих ніхто і ніщо не стало. Один тільки пам'ятник Шевченку на дурному стовбурі зроблений бездарними руками Манизера⁶⁰⁸. Поклали зброю, лицарі старовини далекої, померли ви, повбивано, розігнано вас і об'явлено розбійниками й сумнівними персонажами історії за те, що більш двохсот років творили ви великі лицарські діла, стоячи в пустелях на стороні руського свого народу українського. Нехай же води приймуть Великий ваш Луг і сховають навіки, хай розлілється над вашими могилами чисте море од Запоріжжя до Кізи-Кермена. І води нехай проллються по наших степах, де проливали ви свою кров і кров турка і татарина, хай оживуть степи й зацвітуть хлібами і садами на весь світ добрий і розумний світ. І може десь в комуністичнім вільнім світі по-новому згадають люди ваші імена і станете ви на бронзових конях на кручах Дніпрових гордим кінним строем навіки от Святослава до Сірка, каменю на могилі якого я поклонився сьогодні.

По селу ішла дівчина. Я спитав її — чи не знаєте ви, дівчино, де в вашім селі могила кошового Сірка. Вона десь посеред села.

— Не знаю, — сказала дівчина мені.

В Покровці, де пишу я сі рядки, теж була Січ. І церква тут стоїть ще запоріжська, поки не залле її водою. І теж нікого вже не інтересує старовина. «Була колись. Да. Да. Як же. Ось там і хрест стоїть курінного Кабиса». Посеред вулиці стоїть хрест на кам'яній плиті і видно здорово заважає шоферам і заввідділам пропаганди. Слава богу, через два роки щезне під водою. Щезайте, курінний. Вже краще ждати вам Страшного суду, в який ви вірили, взявши колись меч у свої нехитрі чесні руки, краще ждати вам його на дні моря живої води, ніж заважати комусь у пилюці. Бо все одно, ніхто, ні одна душа, ні одна рука дівоча не покладе вінка на ваш хрест, ні барвінком не обів'є його під якусь свято. Немає в них свята для вас. І може й не було, такі ми.

По какому поводу, нам это неизвестно, упиалась Сечь и глубоко уснула. И случилось так, что почти ни одному казаку уже больше не суждено было проснуться. Орда с турецкими янычарами бесшумно пробралась посреди темной ночи и перерезала ятаганами всех сонных молодцов войска Запорожского до одного. Кошевого Сирко как раз тогда не было на Сечи. С частью куреней он был где-то в походе. Беды не <1 сл. нрзб.>

«Ты не рыцарь и не человек, хан татарский, — писал он гневное письмо к врагу, — и ты сделал не по-кавалерски, а вор недостойн звания воина. Неверный пес, почто ты забыл, что душа спящего принадлежит богу и что убивать спящее воинство большой грех и позор. Поплачешь, хан, ты за свое зверство, поплачут твои женщины, дети и все твои господом проклятые потомки татарва и турки, все ногайцы твои и крымцы».

Собрав войско в восемь тысяч, двинулся Сирко на Крым, переправился, как Фрунзе, через Сиваш и разделившись на четыре отряда, разрушил Козлов, Кафу, Бахчисарай. Сам хан с трудом вырвался из огня и скрылся в горе. И Сирко через 4 дня уже вернулся на Запорожье, и, возвращаясь, освободил из неволи бусурманской одиннадцать тысяч христиан-невольников.

Став лагерем на ночь где-то там под Каховкой, или Асканией, собрал он освобожденных одиннадцать тысяч и так сказал им:

Сечь Запорожская

Я на острове. Предо мной Запорожская Сечь против Капуливки. Против могилы Сирко. Ивы, тополя, грушки, берест. Так, как дома. Река Пидпильна в песках и Павлюк проворный около меня. Шелестят пожелтевшие листья. Лодка плывет ко мне. Здесь была некогда плотина, какой ездили казаки. Сушатся большие сети. Много гадюк и ужей. На месте Сечи кто-то немного копал — конечно, что можно выкопать? Здесь, как и везде, строились наши предки на песке. Деревянной была материальная культура и глиняной. Ленивые были к письму, не класть, а разрушать чужие миры, не шить, а рвать узы вражеские предназначено им было историей. Ничего нет. Ни следа. Только могила Сирко да несколько каменных крестов. Но до чего же прекрасно в Капуливке! Какая река Пидпильна, и Павлюк, и Скарбна, какое лирическое приволье. Лодок много. Женщины плывут на лодках. Сижу на берегу возле лодок. <1 сл. нрзб.> вода. Слышатся голоса и смех с того берега. Василий Григорьевич со стальной ногой и красивыми глазами, с перебитой немцами губой в гестапо много чего рассказал мне о своей жизни. О войне рассказывал, о немцах и о донских казаках, которые были на службе у фашистов последними палачами и негодьями. Чего только не наслушался я от Василия Григорьевича. Сижу на берегу дома. Как будто здесь и родился. А старина вся наша, абсолютно национальная по форме и прочее, как будто здесь никогда и не было ничего, что можно бы вспомнить, и даже упоминания уже никому не нужны. Неужели правда? И всегда так было. Так было всегда. Невольно здесь вспоминаются старые дореволюционные времена. Ни одному негоднику из так называемого украинского панства, и ни одному из потомков старшины, или помещику — никому в их голову глупую и губогую не пришло поставить где-нибудь в старых местах

памятник в память потомков, материализовать свою мысль в камне или бронзе. Куда там. Не было ни мыслей, ни воспоминаний высоких, ни стремлений. Такими были и последние предреволюционные и революционные кооператоры. Почти под стогами кашу варят да, выпив, поют пьяными голосами «староказачские песни», сентиментально всхлипывая, вздыхая «о славных прадедах великих правнуки плохие», хоть бы вас земля не приняла. Пропади вы все пропадом... И так и исчезли, и не осталось следа от вашего ничтожного бытия, от слабости и нищеты, от жалких ваших вздыханий, или проклятого молчания оборотней, как не оставили вы знаков памяти великой героической эпохи народа. «Рева та стогне Дніпр широкий, сердитый вітер завива» уже триста лет, и на берегах его высоких никого и ничего не осталось. Один только памятник Шевченко на дурацком столбе сделан бездарными руками Манизера. Сложив оружие, рыцари старины далекой, вы умерли; поубивали, разогнали вас и объявили разбойниками и сомнительными персонажами истории за то, что более двухсот лет творили вы большие рыцарские дела, стоя в пустынях на стороне русского своего народа украинского. Пусть же воды примут Великий ваш Луг и спрячут навеки, пусть разольется над вашими могилами чистое море от Запорожья до Кизы-Кермена. И воды да прольются по нашим степям, где вы проливали свою кровь и кровь турка и татарина, пусть оживут степи и зацветут хлебами и садами на весь мир, добрый и разумный мир. И может где-то в коммунистическом свободном мире по-новому вспомнят люди ваши имена, и вы будете на бронзовых конях на днепровских кручах гордым конным строем навеки от Святослава до Сирко, камню на могиле которого я поклонился сегодня.

По селу шла девушка. Я спросил ее — не знаете ли вы, девушка, где в вашем селе могила кошевого Сирко. Она где-то посреди села.

— Не знаю, — сказала девушка мне.

В Покровке, где я пишу эти строки, тоже была Сечь. И церковь здесь стоит еще запорожская, пока не зальет ее водой. И тоже никого уже не интересует старина. «Была когда-то. Да. Да. Как же. Вот там и крест стоит куренного Кабиса». Посреди улицы стоит крест на каменной плите, и, видно, здорово мешает шоферам и заводителом пропаганды. Слава богу, через два года исчезнет под водой. Исчезайте, куренной. Уж лучше ждать вам Страшного суда, в который вы верили, взяв некогда меч в свои нехитрые честные руки, лучше ждать вам его на дне моря живой воды, чем мешать кому-то в пыли. Потому что все равно, никто, ни одна душа, ни одна девичья рука не возложит венка на ваш крест, ни барвинком не обовьет его под какой-нибудь праздник. Нет у них праздников для вас. И, может, и не было, такие мы.

...Розумна твоя мова, Овчаренко. Тільки чи до ладу вона отут, не знаю. Адже колгоспники перед тобою. Немає бранців серед нас.

— Нема, то й добре. А як і є хтось ще в полоні...

— В якому? У кого?

— У самого себе. У звичках, жалоцях. Знайте — рубати голови Сірко не буде, а тільки кожен у собі носитиме розплату за зраду.

Всяк, хто в полоні минулого, вже сам каратиме себе. Коли замість радити і пишатись щастям творчості великої і величної будови, потоне в плавнях і в болотах жалю.

Мое чи наше? Велике питання сучасного світу, великий знак доби вже вирішилося в нашу користь — НАШЕ! Січ.

— От я буду з вами дом. А ще не знаю, ким я буду, тату. Ще може вийду в інженери або в письменники. Бо часом, вам скажу одверто, я стільки почуваю в собі талантів, що ся сокира ось і всі отсі риштовки і стропила вже кажуться мені іграшками.

— Пройдений етап?! Який моторний!

— Даю вам слово честі, батько.

— Ну що ж, тепер можна все. З отсіх високих лісів можна далеко летіти, бо видно бач як далеко-далеко, куди не гляне око. Тепер вже вибирай, що хочеш — комунізм будуєм.

...Разумна твоя речь, Овчаренко. Только уместна ли она тут, не знаю. Ведь колхозники перед тобой. Нет пленников среди нас.

— Нет, и то хорошо. А то, может, и есть кто еще в плену...

— В каком? У кого?

— У самого себя. В привычках, жалобах. Знайте — рубить головы Сирко не будет, а только каждый в себе носит расплату за измену.

Всякий, кто в плену прошлого, уже сам будет наказывать себя. Если вместо того, чтобы радоваться и гордиться счастьем творчества большого и величественного созидания, утонет в плавнях и в болотах сожаления.

Мое или наше? Великие вопросы современного мира, великий знак поры уже решился в нашу пользу — НАШЕ! Сечь.

— Вот я строю с вами дом. А еще не знаю, кем я буду, папа. Еще, может, пойду в инженеры или в писатели. Потому что временами, скажу вам откровенно, я столько чувствую в себе талантов, что и топор и все эти рихтовки и стропила уже кажутся мне игрушками.

— Пройденный этап?! Ишь, какой быстрый!

— Даю вам слово чести, отец.

— Ну что ж. Теперь можно все. С этих высоких лесов можно далеко лететь, потому что видно вишь как далеко-далеко, куда ни глянет глаз. Теперь уже выбирай, что хочешь — коммунизм строим.

Я люблю людей своїх. Люблю будівників, каменярів, різноробів, що копають рови, що ставлять бетонні заводи на поймі Дніпра, хлопців, що шпунти забивають, прокладають велетенські труби по ландшафтам, що землю перемішують на земснарядах, люблю шоферів бистрих і невтомних, що возять нечисленну безліч землі на самосвалах, колгоспників люблю і їх дітей, синів і дочок. Люблю інженерів розумних, заклопотаних вкрай, геологів, бульдозеристів, поварів і подавальниць в їдальнях, і каменярок молодих, і матерів їх. І чим більше почуваю в своєму серці любові чистої до них, тим дорожчими вони здаються, тим більше щастя, радості і світлого покою набирається і повниться моя душа од них. І я щасливий.

13-X

Я люблю людей своих. Люблю строителей, каменщиков, разнорабочих, что копают рвы, которые ставят бетонные заводы на пойме Днепра, ребят, что шпунты забивают, прокладывают гигантские трубы по ландшафтам, что землю перемешивают на земснарядах, люблю шоферов проворных и неутомимых, что возят бесчисленное количество земли на самосвалах, колхозников люблю и их детей, сыновей и дочерей. Люблю умных инженеров, крайне озабоченных, геологов, бульдозеристов, поваров и подавальщиц в столовых, и каменщиц молодых, и их матерей. И чем больше чувствую в своем сердце чистой любви к ним, тем дороже они кажутся, тем большим счастьем, радостью и светлым покоем наполняется и полнится моя душа от них. И я счастлив.

13-X

Над рікою Підпільною
Видно останню церкву січову запорожську, зірвану нікопольськими райкретинами*.

* Над рекою Підпільною

Видно последнюю церковь сечевую запорожскую, взорванную никопольскими райкретинами.

Преклоняю коліна перед тобою, повний невимовної благодарності, що породила мене в великі часи, що поїш і годуєш мене всіма твоїми багатствами хліба, меду, молока твого, твоїх пісень і музики, що <1 сл. нрзб.> мені радість й страж<дання> і приймаєш до свого лона, як прийняла дідів моїх і прадідів, Мати моя.

Преклоняю колени перед тобой, полный невыразимой благодарности, что родила меня в великие времена, что поишь и кормишь меня всеми твоими богатствами хлеба, меда, молока твоего, твоих песен и музыки, что <1 сл. нрзб.> мне радость и страдания и принимаешь в свое лоно, как приняла моих дедов и прадедов, Мать моя.

Над вічним покоем

Які картини тут можна малювати. Які спогади. Як душу свою можна очистити й звеличувати в спогляданні просторів, великих, урочистих. Як не рождатись тут було велетням духу, постане воїн, обороняє вітчизну. Коли світ твій такий красивий і такий високий, одвічний дух мужності грає на просторах, на невидимих своїх струнах. Кланяюсь тобі, рідна моя земля.

Над вечным покоем

Какие картины здесь можно рисовать. Какие воспоминания. Как свою душу можно очистить и возвеличить в созерцании просторов огромных, торжественных. Как не рождаться здесь было великанам духа, встанет воин, защищает отечество. Когда твой мир так красив и так высок, вечный дух мужества играет на просторах, на невидимых своих струнах. Кланяюсь тебе, родная моя земля.

Чому так любили тебе і так оспівували, і так серцем тяглися до тебе й думками і всіма найвищими почуттями, що тільки було вищого й чистішого в мужній людині. Благословляю день, і осінь, і теплий вітер, і шум осокориний доноситься до мене з того берега.

Неділя, ранок 12-Х над рікою Підпільною

Почему так любили тебя и так воспевали, и так сердцем тянулись к тебе и мыслями и всеми высшими чувствами, что только было высшего и чистого в мужественном человеке. Благословляю день, и осень, и теплый ветер, и шум камышовый доносится до меня с того берега.

Воскресенье, утро 12-Х над рекой Пидпильной

Могила воїна. Похований по<в>ний великий син народу і син свого віку, лицар, що залишив у серцях народу довгі лінії свободи. Іван Сірко кошовий війська запоріжського низового.

Могила воина. Похоронен настоящий великий сын народа и сын своего века, рыцарь, что оставил в сердцах народа долгие линии свободы. Иван Сирко кошевой войска запорожского низового.

Вид з другого боку. Підійшов герой, інвалід Вітчиз<няної> війни Василь Григ<орович> Шевченко. Без ноги, ще молодий чоловік. Все розповів, що знав. А знав він, господи, як небагато. А дівчина одна, коли я запитав, сказала — не знаю.

Вид с другой стороны. Подошел герой — инвалид Отечественной войны Василий Григорьевич Шевченко. Без ноги, еще молодой человек. Все рассказал, что знал. А знал он, господи, как мало. А девушка одна, когда я спросил, сказала — не знаю.

14 на 15-Х

Н<ова> Каховка

Півчетвертої ночі. Прокинувся од головного болю і неймовірного шуму в ушах і потилиці. Голова холодна. Думка діє нормально. Щось з серцем. Страху нема, є почуття небезпеки. Учора почав писати сценарій. Але написавши кілька сторінок почав плакати од хвилювання і од напливу високих якихсь почуттів, що їх ніби вже не витримували мої нерви і серце. Серце боліло від напливів отаких. І я подумав — що зі мною? Чи не віщує мені біди сей вибух священних огнів, чого так стрепенулись усі мої почуття? Звідки така розтроганність? Якщо до ранку все буде гаразд, я, очевидно, не буду вставати, аби не сталося чого зі мною.

Думаю про Юлю. Чомусь мені почалось здаватись, що я їй зараз снюся у важкому тривожному сні.

14 на 15-Х

Н<овая> Каховка

Полчетвертого ночі. Проснувся от головной боли и невероятного шума в ушах и затылке. Голова холодная. Мысль работает нормально. Что-то с сердцем. Страх нет, есть чувство опасности. Вчера начал писать сценарий. Но, написав несколько страниц, начал плакать от волнения и от наплыва высоких каких-то чувств, будто уже не выдерживали мои нервы и сердце. Сердце болело от наплывов этих. И я подумал — что со мной? Не предвещает ли мне беды этот взрыв священного огня, отчего так встрепенулись все мои чувства? Откуда такая растроганность? Если к утру все будет в порядке, я, очевидно, не буду вставать, чтобы не случилось чего со мной.

Думаю о Юле. Почему-то мне начало казаться, что я ей сейчас снюсь в тяжелом тревожном сне.

15-Х

Затоплення Великого Лугу

Мусить бути одна з велетенських сцен у фільмі.

Весна. Піднімаються води. Щезає луг. Вже покинуті хати, вулиці потопають.

Люди, схвильовані вкрай, прощаються з многостолітнім, з тисячею років свого життя і бачення видимого світу. Величезна епічна драма, велика епопея народу творця. Могили прадідів уже в воді. Вже потонули верби, під якими цілувались, пригортали милий милу колись. Де пісні складали, святкували свята. Де творилася історія героїчного народу в старі часи.

Птиці летять з вірою. Кружляють тисячі птиць.

В тривозі пташество над водою.

— Бідні мої пташечки. Вже нігде вам і сістеньки, нема вже в вас кубелечка. Куди ж тепер понесете ви щастя?

— Десь да притулить, годі плакати. І т. д.

15-Х

Затопление Великого Луга

Должна быть одна из гигантских сцен в фильме.

Весна. Поднимаются воды. Исчезает луг. Уже покинуты дома, улицы тонут.

Люди, чрезвычайно взволнованные, прощаются с многовековым, с тысячей лет своей жизни и представлением о зримом мире. Огромная эпическая драма, великая эпопея народа-творца. Могила прадедов уже

в воде. Уже утонули ивы, под которыми целовались, обнимал когда-то милый милую. Где песни сочиняли, праздновали праздники. Где творилась история героического народа в старые времена.

Птицы летят с верой. Кружат тысячи птиц.

В тревоге птичий гомон над водой.

— Бедные мои птицы. Уже нигде вам и присесть, уже нет у вас гнездышка. Куда же теперь вы понесете счастье?

— Где-то приткнутся, хватит плакать. И т. д.

А по засушливых степях, по выкопанных величезных риках каналах починає йти, починають йти води Дніпрові. «...Додолю верби гне високі, горами хвилю підійма». Що робиться з людьми в степях України, з малими, молодими і старими! Як розповісти, як змалювати! Якими фарбами? Припливайте, слова дорогії, з водою до мене, з майбутнього комуністичного близького світу, надихайте моє серце, аби міг я достойно сказати про щастя народу, щасливий сам до краю!..

А по засушливым степям, по выкопанным огромным каналам рек начинают идти, начинают идти днепровские воды. «...Додолю верби гне високі, горами хвилю підійма». Что делается с людьми в степях Украины, с детьми, молодыми и старыми! Как рассказать, как описать! Какими красками? Прибывайте, слова дорогие, с водой ко мне, с будущего коммунистического ближнего света, вдохновляйте мое сердце, чтобы я мог достойно сказать о счастье народа, сам счастливый до края!..

Се мусить бути велетенський фільм. Усе що є в мені святого, весь досвід і талант, усі думки і час і мрії і навіть сні — все для нього. Створити твір, достойний великості мого народу — ось єдина мета, єдиний зміст мого життя. «Благослови мої, боже, нетверді руки»

Это должен быть огромный фильм. Все, что есть во мне святого, весь опыт и талант, все мысли и время и мечты и даже сны — все для него. Создать произведение, достойное величия моего народа — вот единственная цель, единственный смысл моей жизни. «Благослови мои, Боже, нетвердые руки...»

15-X

Ми обідали з Валерієм Яковлевичем і прибувшим з Москви нач. Гідроспецстрою. Розмова йшла про творчество. Про творчество в самому широкому змісті сього слова. І вони без сумніву і справедливо мали на увазі в першу чергу творчість свою інженерну на великих будовах комунізму. А я був внутрішнє весь з ними.

— Вот так. Кончим и поедем на Каму?!

— Возможно, следующая пятилетка, если не помешают внешние политические события, пойдет в основном по сооружениям при перестройке Востока.

— Бажаю вам щастя, — сказав я, — а я вже остаюсь на Дніпрі, поки не дадуть йому всьому вищу освіту. Кінчається анархічне битіє Волги і Дніпра. Перестають вони бути риками. Перетворим ми їх в заплановані культурні водні об'єкти. Створиться нова естетика на їх, нова поезія... Ми про що ж, власне, розмовляли? Про щастя? По обіді я попрощавсь із ними до шести годин. А сам пішов до Дніпра, сів під дорогим і любимим

* Фраза отчеркнута одной линией по левому полю.

своїм деревом на його корінні. Дніпрові хвилі хлюпочуться у мене біля ніг. На сірий пісочок і на воду падає пожовкле листя моєї сокорини. Над головою шум. Се сокорина промовляє до мене щось ласкаве і трохи сумне, бо уже осінь і в неї, і в мене. Козацький острів світить ще пісками по тім боці.

А по Дніпру ідуть хвилі, птиці летять на південь. А на хвилях десь пливають до мене привітні марева. Я переповнений почуттями добра і краси моїх сучасників, з якими я живу тут і мрію, і змісту життя... Ось жовтий листочок упав мені на книжечку. Я взяв його собі на добрий спогад. Мені приємно і світло на душі. Хтось ніби прислав мені привіт ласкавий. Шумить моя сокорина. Повз мене проходять робітники і робітниці. А поруч під сокориною сидить якийсь хлопчисько, з Британів, напевно.

15-X

Мы обедали с Валерием Яковлевичем и прибывшим из Москвы нач<альником> Гидроспецстроя. Разговор шел о творчестве. О творчестве в самом широком смысле этого слова. И они без сомнения и справедливо имели в виду, в первую очередь, творчество свое инженерное на крупных стройках коммунизма. А я был внутренне весь с ними.

— Вот так. Кончим и поедем на Каму?!

— Возможно, следующая пятилетка, если не помешают внешние политические события, пойдет в основном по сооружениям при перестройке Востока.

— Желаю вам счастья, — сказал я, — а я уже остаюсь на Днепре, пока не дадут ему всемо высшее образование. Кончается анархическое бытие Волги и Днепра. Перестают они быть реками. Переделаем мы их в запланированные культурные водные объекты. Создастся новая эстетика на них, новая поэзия... Так о чем же мы, собственно, разговаривали? О счастье? После обеда я попрощался с ними до шести часов. А сам пошел к Днепру, сел под дорогим и любимым своим деревом на его корнях. Днепроовские волны плещутся у меня возле ног. На серый песочек и на воду падают пожелтевшие листья моего тополя. Над головой шум. Это тополь сказал мне что-то ласковое и немного грустное, потому что уже осень и у него, и у меня. Казацкий остров светит еще песками по той стороне.

А по Днепру идут волны, птицы летят на юг. А где-то на волнах плывут ко мне приветливые призраки. Я переполнен чувствами добра и красоты моих современников, с которыми я живу тут — и мечтами, и смыслом жизни... Вот желтый листик упал мне на книжечку. Я оставил его себе на добрую память. Мне приятно и светло на душе. Будто кто-то прислал мне привет ласковый. Шумит мой тополь. Мимо меня проходят рабочие и работницы. А рядом под тополем сидит какой-то мальчишка, из Британов, наверное.

Нічого даремного... Я дивлюсь на сіро-синій Дніпро, слухаю плескіт хвиль. Нічого даремного в світі немає для мене. Я не хочу вже і ні за що не розлучуся з моєю рікою. І якщо судилось мені зробити ще щось красиве і велике в житті, то тільки на його берегах ласкавих і чистих. Як можу я жити без нього і як і чому я без нього поневірявся десять років, чому оскудівала моя душа без тепла, без його великої поезії. Ось проходить повз мене вздовж берега біля самої води одягнена вже по-останньому* літня жінка. Вона як парка пряде білу нитку ідучи, перед нею в повітрі снується** веретено, вона йде поволі і трохи зігнувшись, а перед нею як світлий символ дівчинка чарівної краси літ чотирьох-п'яти зі світлими очима і волосочком. Ну де таке побачити за тисячу літ! І тут же човен просмолений на березі, і хвилі хлюп да хлюп і

* Так в тексті.

** Зачеркнуто: крутиться.

віти шумлять, а на вітях ще співають тихенько якісь наче в сні пташки. І все се ніби сон. Я оглядуюсь: вже парка зникла за сокоринами. Чую ще далекий гул і рев моторів. Як гостро все бачу і чую. Ніколи ще я не був таким, ніколи так не відчував життя і не був так переповнений любов'ю до свого народу і не почував такого радісного зв'язку з ним. Кому я мушу дякувати? Долі своїй щасливій. Її я мушу привітати і їй молитися щодня.

Проходять берегом понад водою робітників двоє з роботи. Дивляться на мене, сивого, під деревом з пером в руці, простоволосого, з непокритою головою. Я посилаю їм привіт. У їхнім погляді серйознім і замисленим я читаю дружбу і сам дивлюсь на них, як друг і брат. Ще проходять. Закінчився робочий день. Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної ясної. Підійдіть до берега. Подумайте. Станьте на пісочку* коло самої води, лівою долонею торкніться води. Нехай тече вода далеко за пороги сюди на низ до мене, може я почую чи побачу. Річка моя, життя мое, де ж я так і чому забарився? Чого так пізно прийшов до твого берега теплого і чистого? На твої ясні води, на урочисті зорі, що дивляться в тебе з неба? Люблю я воду твою ласкаву, животворящу. І береги твої чисті і всіх людей простих, що трудяться, живучи на твоїх берегах. Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала ти моему серцю. Що дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що можу любити тебе все життя, річка моя, душа мого народу.

Ничего бесполезного... Я смотрю на серо-синий Днепр, слушая плеск волн. Ничего бесполезного в мире нет для меня. Я не хочу уже и ни за что не расстанусь с моей рекой. И если суждено мне сделать еще что-то хорошее и большое в жизни, то только на его берегах, ласковых и чистых. Как могу я жить без него и как и почему я без него блуждал десять лет, почему оскудевала моя душа без тепла, без его великой поэзии. Вот мимо меня проходит вдоль берега у самой воды уже одетая по-последнему пожилая женщина. Она, как парка, прядет белую нитку, и перед ней в воздухе снует веретено, она идет неспешно и немного согнувшись, а перед ней, как светлый символ, девочка волшебной красоты лет четырех-пяти со светлыми глазами и волосиками. Ну где такое еще можно увидеть за тысячу лет! И тут же лодка просмоленная на берегу, и волны — хлюп да хлюп — и ветки шумят, а на ветках еще поют тихонько какие-то птички, словно во сне. И все это словно сон. Я оглядываюсь: уже парка исчезла за тополями. Слышу еще далекий гул и рев моторов. Как остро все вижу и слышу. Никогда еще я не был таким, никогда так не чувствовал жизни и не был так переполнен любовью к своему народу и не чувствовал такой радостной связи с ним. Кого я должен благодарить? Судьбу свою счастливую. Ее я должен поздравить и ей молиться каждый день.

Проходят берегом над водой двоє рабочих с работы. Смотрят на меня, седого, под деревом с пером в руке, простоволосого, с непокрытой головой. Я посылаю им привет. В их взгляде, серьезном и задумчивом, я читаю дружбу и сам смотрю на них, как друг и брат. Еще проходят. Закончился рабочий день. Как много хочется мне сказать о любви к реке моей родной ясной. Подойдите к берегу. Подумайте. Станьте на песочке у самой воды, левой ладонью коснитесь воды. Пусть течет вода далеко за пороги, сюда вниз ко мне, может, я услышу или увижу. Речка моя, жизнь моя, где же я так и почему задержался? Чего так поздно пришел к твоему берегу теплому и чистому? На твои ясные воды, на торжественные звезды, что смотрят в тебя с неба? Люблю я твою воду, ласковую, животворящую. И берега твои чистые и всех простых людей, которые трудятся, живя на твоих берегах. Кланяюсь тебе за ласку, за богатство, которое ты дала моему сердцу. Что, глядя на тебя, я делаюсь добрым, человечным и счастливым, что могу любить тебя всю жизнь, речка моя, душа моего народа.

*«На пісочку» обведено.

Старовина

Показуючи старовину десь через напливи у Каховці, ринок наймитів, найбільший в Росії, про що і Ленін писав. Застосувати у показі дикторський текст Володимира Ілліча.

Ринок рабів, серед яких був і ще тоді молодий батько Петро Довженко, сей ринок, де вони продавалися Фальцфейну, показати обов'язково. Показати чумаків у степу, діда свого Семена Тарасовича, що їздив між Москвою і Кримом тридцять вісім років. І неодмінно лірника сліпого, чи бандуриста край дороги і пісню таку, щоб плакали люди.

Володимир Ілліч у творі «Розвиток капіталізму в Росії» так писав про наймитів, що скупчувалися тут в Каховці:

«В Таврійській губернії особливо відзначається робітничий ринок у містечку Каховці, де раніше (збиралось) скупчувалось до 40 000 робітників».*

Наймались «од Миколи до Покрови». Сходилися і розходилися пішки.

Ось ідуть додому троє по степу. Серед них мій батько. Босі, торби і свити на плечах. Співають:

«Ой, бурлака молоденькій вийшов рано з дому.

Гей, і простяглася довга стежка йому молодому... ..

17-X

Старина

Показывая старину где-либо через напливы в Каховке, рынок рабов, крупнейший в России, о чем и Ленин писал. Применить в показе дикторский текст Владимира Ильича.

Рынок рабов, среди которых был и еще тогда молодой отец Петр Довженко, тот рынок, где они продавались Фальцфейну, показать обязательно. Показать чумаков в степи, деда своего Семена Тарасовича, который ездил между Москвой и Крымом тридцать восемь лет. И непременно лирника слепого, или бандуриста около дороги и песню такую, чтобы плакали люди.

Владимир Ильич в произведении «Развитие капитализма в России» так писал о батраках, которые сходились здесь в Каховке:

«В Таврический губернии особо отмечается рабочий рынок в городке Каховке, где ранее (собиралось) сосредотачивалось до 40 000 рабочих».

Нанимались «от Николая до Покрова». Сходились и расходились пешком.

Вот идут домой троє по степи. Среди них мой отец. Босые, сумки и серяги на плечах. Поют:

«Ой, бурлак молоденький вышел рано из дома.

Эй, и простерлась длинная дорога ему молодому... ..

Творчість

— Так, за творчість, інженери, преобразователі землі, за творчість! За найдорожче в світі, що тільки несе народам грядущий комунізм — за свободу творчості. За вашу творчість, гідромеханізатори і енергетики, і за твою, бульдозерист Каліба, і каменярі і плотники, монтажники, водителі машин і деспоти шпунтів, за багатирську міць зем-

* Со слов «В Таврійській» и до конца абзаца фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

лезнарядчиків, і за тебе, Стаханов, за твій безпримірний андибер-вibrator, од якого земля тремтіла і болото, за переможців болот і плавень, за тих, хто пересуває гори, засипає болота, творить рівнини і нові ріки, за всіх великих і дерзновенних малих, перед ким велика і древня старослов'янська ріка, Дніпро-сивий, спиняє свої анархічні води і, повинуючись розумній волі Великого Сталіна і вашим трудам, переходить у вищий клас з вищою освітою Марксизму-Ленінізму в многоткілометрові канали, аби украсити планету нашу. За вас, творці нової історії людства і нової географії. За те, аби не тільки на землі народи, а навіть і з других планет побачили розумні істоти у свої телескопи ваші перші сталінські знаки на Землі.

Творчество

— Так, за творчество, инженеры, преобразователи земли, за творчество! За самое дорогое в мире, что только несет народам грядущий коммунизм — за свободу творчества. За ваше творчество, гидромеханизаторы и энергетики, и за твою, бульдозерист Калиба, и каменщики и плотники, монтажники, водители машин и деспоты шпунтов, за богатырскую мощь землеснарядчиков, и за тебя, Стаханов, за твой беспримирный андибер-вibrator, от которого земля дрожала и болото, за победителей болот и плавней, за тех, кто передвигает горы, засыпает болота, творит равнины и новые реки, за всех крупных и дерзновенных малых, перед кем большая и древняя славянская река Днепр-седой останавливает свои анархические воды и, повинуюсь разумной воле Великого Сталина и вашим трудам, переходит в высший класс с высшим образованием Марксизма-Ленинизма в многокилометровые каналы, чтобы украсить нашу планету. За вас, создатели новой истории человечества и новой географии. За то, чтобы не только на земле народы, а даже и с других планет увидели разумные существа в свои телескопы ваши первые сталинские знаки на Земле.

Про архітектуру

Старе те, що давно було новим. А старовинне те, що будучи в свій час новим, визначає якусь головну частину синтезу своєї доби, що знаменує характер минушої давнини, її вищий прояв. Тому старовинне цікаве і дороге нам як спадкоємцям культури минулих епох. І ми користуємося ним часом в своєму сучасному мистецтві. В старовинному нема архаїчності. Архаїка є в старому. І є велика різниця між старовинним і архаїчним. До речі, в застосуванні архаїчного є завжди важкуватість і щось від монастирського смутку. Мені хтось заперечить: то ж національне. Згоден. Але се є та частинка національного, яку вірніше можна би назвати архірейською. І вже якщо і застосовувати десь в архітектурі великих міст старих з тисячолітньою історією його спадкові елементи, то вже ніяк не личить і викликає почуття протесту* дилетанське. Воно існує ніби над межами часу і само визначає час**, ***матеріалізований в камені, метали, дереві руками людей, протягування його в архітектуру нових міст, на великі будови комунізму. Якщо не вистачає власного хисту, треба хоч в еkleктиці знати якусь міру.

Побудувати над класичним ордером трьохповерхового будинку дворца культури Нової Каховки двоярусний дах бароко з Київського Софійського архіву — треба мати великий запас космополітичного нахабства і розпустити. І де? Над Дніпром, де все ніби

* Зачеркнуто: протягувати.

** Одно слово зачеркнуто.

*** Отсюда и до слова «людей» фраза написана на полях.

ключе: побудуйте палац культури з плоским дахом. Поставте на дахові двісті дерев у дерев'яних кадках, зробіть зимовий сад, ресторан, площадку для танців — хай радіє молодь вечорами, хай оглядає з висоти величне діло своїх рук. Була би краща точка на все нове місто. Ні, монастирський унілий дах вінчатиме вже палац над Дніпром. О, архітектурна дурість, о, убогість!

Очевидно, так*.

Об архитектуре

Старо то, что давно было новым. А старинное то, что будучи в свое время новым, определяло некую главную часть синтеза своей поры, что знаменует собой характер прошедшей старины, ее высшее проявление. Поэтому старинное интереснее и дороже нам как наследникам культуры прошлых эпох. И мы пользуемся им время от времени в своем современном искусстве. В старинном нет архаичности. Архаика есть в старом. И есть большая разница между старинным и архаичным. Кстати, в применении к архаичному — всегда тяжеловатость и нечто от монастырской грусти. Найдется кто-нибудь, кто мне возразит: это же национальное. Согласен. Но это есть и частичка национального, которую вернее можно бы назвать архиерейской. И уж если и применять в архитектуре больших старых городов с тысячелетней историей его наследственные элементы, то уже никак не подходит и вызывает чувство протеста дилетантское. Оно существует как будто вне пределов времени и само определяет время, материализованное в камне, металле, дереве руками людей, протаскивая его в архитектуру новых городов на великие стройки коммунизма. Если не хватает собственного таланта, надо хоть в эклектике звать некую меру.

Построить над классическим орденом трехэтажного дворца культуры Новой Каховки двухъярусную крышу барокко с Киевского Софийского архива — это надо иметь большой запас космополитической наглости и разврата. И где? Над Днепром, где все будто зовет: постройте дворец культуры с плоской крышей. Поставьте на крыше двести деревьев в деревянных кадках, сделайте зимний сад, ресторан, площадку для танцев — пусть радуется молодежь по вечерам, пусть осматривает с высоты величественное дело своих рук. Была бы лучшая точка обозрения на весь новый город. Нет, монастырская унылая крыша будет уже венчать дворец над Днепром. О, архитектурная глупость, о, нищета!

Очевидно, так.

А. П. Бечин.

— Ах, Александр Петрович, как я жалел, что вас не было вчера на пойме на оперативке! Вчера было такое бурное заседание, что просто мат стоял.

— Что вы говорите. Вот жалко. До сих пор у меня было впечатление, что вы так добры, что совершенно не в состоянии голос повысить ни на кого.

— Что вы, — улыбнулся Бечин. — Вчера я, знаете ли, просто озверел. Уперлись, понимаете ли, и хоть бы что. Вот была ссора. Трудно, знаете ли. Очень.

— По-моему, самое трудное у вас там в водопонижении. Я вот хожу, смотрю, и у меня впечатление, что там работы гораздо больше, чем все рассчитывали.

— Не только больше. Труднее и сложнее. Там сам черт ногу сломит. Появились громадные осложнения.

Тут ему начинают звонить. Из ответов по телефону узнаю, что у них нет молота для окончательной добивки труб. Очевидно, силы вибратора не хватает для забивки труб до конца.

* На полях.

Потом к нему подсели два инженера, и они с карандашами в руках засели за вычисления. Что-то есть чрезвычайно положительное и симпатичное в Бечине. Чего-то и он не знает. Пришел редактор газеты Масляный. Ему нужно узнать о передовых методах.

— Нужна фантазия и беллетристика. Что такое новая техника, я не знаю. Шагающий экскаватор — это новая техника или старая? Я не вставил его в графу новой. Вот вы возьмите у Стрихнина и прибавьте беллетристики.

Масляный уходит к Стрихнину.

— А вот знаете ли... Как вы думаете, Александр Петрович, какая будет зима?

— Думаю, будет теплая. Осень ведь такая стоит божественная, что не хочется верить в суровую зиму.

— А вот пчеловоды говорят, что пчелы уже начали готовиться к зиме, — заметил молодой красивый инженер.

— Ну, если пчелы начали, тогда зима будет суровая.

— Во всяком случае, ранняя, — вздохнул Бечин. — Очень будет трудно нам. — И снова погрузился в выяснения.

Я выхожу в коридор. Проходя мимо, Левицкий меня не замечает*

Встречаюсь с Андриановым. В кабинете он делится со мною впечатлениями. Видно, что много трудностей есть и предстоит. Но что, хотя по некоторым участкам план и трещит, особенно по жилищно-строительному, в общем, все будет хорошо. Завтра в 10 утра у Шерсткова будет решаться вопрос планирования шлюза, т. е. окончания работ землесосов, выкачки воды, осушения и водопонижения. Пойти непременно.

Надо сценарий сделать на основе нового труда тов<арища> Сталина о капитализме и коммунизме⁶⁰⁹. Это, может быть, самое главное и основное, что я должен учесть, изучить и глубоко продумать.

По дороге в столовую встречаю Аптекаря Льва Давыдовича. Он рассказывает:

— Ну, А. П., помните тех героев, которые возле меня соорудили буровую, угрожая ликвидировать кессон, как нечто дорогое, отжившее свой век, консервативное?

— Да, помню, как же.

— Так вот скажу вам. Сегодня ночью они смылись, ни с кем даже не простившись. Изобретатели.

— А буровой станок?

— Так и остался там в болоте. И я вспомнил этого француза, хищного и бестактного, алчного рекламиста.

Про молодість

Як я люблю прозорий молоденькій парк перед моїми вікнами. Йому ще всього один рік. Все в ньому маленьке — дерева, кущики, квітки. Саме найбільше серед них сьогодні — це скамейки. Коли ще тінь появиться над ними. Хто в ньому найвищий, в моєму пар-

* Отмечено на полях одной чертой: А вот знаете ли... не замечает.

ку? Дівчата, що поливають його дерева і грядочки якісь щодня. Веселі й тихі трудівниці молоді. Щодня розносять воду від крану і поливають, а я, працюючи, милуюсь ними. Часом вони збираються по три-чотири до крану брати воду в лійки. І тоді вони створюють таку мальовничу картину, таку ненаглядну і милу, що нагадає щось античне. Я неодмінно введу се в картину, з героїнею і розмовами. А навколо будується місто і Дніпр синіє.

О молодости

Как я люблю прозрачный молоденькой парк перед моими окнами. Ему еще всего один год. Все в нем маленькое — деревья, кустики, цветы. Самое большое среди них сегодня — это скамейки. Когда еще тень появится над ними. Кто в нем самый высокий, в моем парке? Девушки, которые поливают его дерева и грядочки какие-то ежедневно. Веселые и тихие труженицы молодые. Ежедневно разносят воду из-под крана и поливают, а я, работая, люблюсь ими. Иногда они собираются по три-четыре к крану брать воду в лейки. И тогда они создают такую живописную картину, такую трогательную и милую, что напоминает нечто античное. Я непременно введу это в картину, с героиней и разговорами. А вокруг строится город, и Днепр синее.

20-X
ранок

У Валерія Яковлевича

Зараз прийде Андріанов.

У Валерія Яковлевича тихо. Всі дуже тихі. Все немає нічого спільного з театром і кіно, що «відбивають правдиве життя». Як мені приємно з сіми людьми. Ось стоять коло схеми у стіні. Особливо треба звернути увагу на одного прораба з Запоріжжя. Запишу: прораб водопониження Озеров Іван Єфимович. Не знаю актора, який міг би зіграти його образ. Зовні він схожий на дядька з тієї породи, що може розсмішити мертвого, сам не моргнувши оком. Він схожий на українського коміка-простака. Але це зовнішність, не більше. А внутрішнє се щось абсолютно протилежне. Він діловитий, весь в думках, весь безупинно в стані ділового замислення з виразом такого внутрішнього спокою, якого я нігде ні на кому не помічав. Як він слухає когось, чи як він розмовляє? Тихо так, що далі вже не можна. Він завжди розмовляє для одного чоловіка. Рухи його повільні і абсолютно гармонічні. Український характер в ньому втілений в незайманій якими чистоті. В роботі точний, наполегливий, добрий організатор. Стиль скоріше сілянський, ніж робочий. Очевидно і дома він добрий хазяїн.

Як жаль, що не був я на мітингу, присвяченому історичній промові Великого Сталіна на партійному з'їзді. Виступало вісімнадцять робочих.

20-X
утро

У Валерія Яковлевича

Сейчас придет Андрианов.

У Валерія Яковлевича тихо. Все очень тихие. Всё же нет ничего общего с театром и кино, что «отражают истинную жизнь». Как мне приятно с этими людьми. Вот стоят около схемы у стены. Особенно надо обратить внимание на одного прораба из Запорожья. Запишу: прораб водопонижения Озеров Иван Ефимович. Не знаю

* Отсюда и до слов «якщо я» фраза отчеркнута волнистой чертой по левому полю.

** Отсюда и до слова «гармонічні» фраза отчеркнута по левому полю.

актера, который мог бы сыграть его образ. Внешне он похож на мужика из той породы, что может рассмешить мертвого, сам не моргнув глазом. Он похож на украинского комика-простака. Но это внешность, не более. А внутреннее — это нечто абсолютно противоположное. Он деловитый, весь в мыслях, весь непрерывно в состоянии делового размышления, с выражением такого внутреннего покоя, которого я нигде ни в ком не замечал. Как он слушает кого-то, или как он разговаривает? Тихо так, что дальше уже нельзя. Он всегда разговаривает для одного человека. Движения его неспешные и абсолютно гармоничные. Украинский характер в нем воплощен в девственной такой чистоте. В работе точен, настойчив, хороший организатор. Стиль скорее крестьянский, чем рабочий. Очевидно, и дома он добрый хозяин.

Как жаль, что не был я на митинге, посвященном исторической речи Великого Сталина на партийном съезде. Выступало восемнадцать рабочих.

Валерий Яковлевич: Если мы выполним водопонижение к намеченному времени, это будет целый памятник гидropонижению. Это невиданные сроки! Невиданные. Мы знаем, что на наших плечах лежит ответственность за план всего строительства. Можем ли мы подвести строительство? Нет. Мы должны оправдать, должны обеспечить интересы строительства. Мы главное его звено.

Он очень высокого мнения о Бечине. Если в пойме началась жизнь, то это Алексей Петрович. Его знания, его труды. Он не вылезает оттуда.

— Знаю. И все вижу.

— Заметили. Это драгоценный работник.

— Алексей Николаевич также согласен с ним.

Валерий Яковлевич — в полном сознании важности своего дела. Он внутренне уверен, что не подведет строительство, как бы ни было трудно и сложно. Это коммунист серьезный, культурный и очень деловой. Он прекрасен с людьми, тактичен, прост и деловит. С ним людям приятно.

Когда я подходил к конторе Гидроспецстроя, во дворе стояла грузовая машина с рабочими. Взволнованный Стаханов куда-то торопил их, суетясь и даже размахивая по-мальчишески руками.

Гончар Семен Ефимович. 00-94 МАЗ.*

Водитель машины.

Кончаем сегодня котлован шлюза.

— На два дня раньше срока. И на 200 000 куб<ов> больше запланированного.

— Я спросил товарищей: «Как же это случилось?»

А мне ответили: «А как же могло быть иначе?» — Бечин сказав сі слова очевидно для мене. Він подивився у мій бік і в його погляді я прочитав зворушення, і радість, і гордість за нашу радянську людину, за її високу моральну зрілість, відвагу і трудову наполегливість.

У Бечина сьогодні свято. Закінчився котлован шлюза. Починається новий етап роботи**

* Обведено: Гончар... МАЗ.

— Бечин сказал эти слова, очевидно, для меня. Он посмотрел в мою сторону, и в его взгляде я прочел умиление, и радость, и гордость за нашего советского человека, за его высокую моральную зрелость, отвагу и трудовую настойчивость.

У Бечина сегодня праздник. Закончился котлован шлюза. Начинается новый этап работы.

Отмечено на полях двумя чертами: Я спросил... работы.

Андрианов на Гидроспецстрое. Все інженери*. Замы. Оглашают программу заседания. Докладывает Бечин.

— Через час-два заканчивается котлован. Наперед можно заявить: «К шести часам работы <будут> закончены. И завтра земснаряды могут из шлюзового выходить». Нужно теперь замыть пролив, 32000 кубов. Идеально сделать это 21-м снарядом или тысячник, но в свете нового проекта надо еще вычислить его задачи. Лучше всего сделать 21-м. Они могут подготовиться к этому в шестидневный срок.

— А как дешевле? Ведь это будет стоить 10000.

— Так вот надо продумать, может быть и сделаем... Сколько он будет работать? Восемь дней. И еще дня три для досыпки.

Зам. гл<авного> инж<енера> Бечин у карты, не забыть.

— Да, залив прорези они могут кончить к 5 ноября.

— Сократить подготовку.

— Попробуем.

Бечин вносит предложения, как это все сделать.

— Пятое...

Андрианов.

— Да. Надо будет, я полагаю, вписаться в пятое.

Значит, мы выводим земснаряды и завозим хозяйство туда, необходимое для <...>.

— Ну все. Теперь пускаю вперед т<оварища> Дуракова в связи с <...> Товарищ Дураков, давайте.

К карте подходит Дураков.

— Тихо. На сегодняшний день положение такое...

Он делает сообщение о насосных станциях, о том, в каком они состоянии.

— Мы просим туда 4 ГАЗа.

— Пройдет, — ск<азал> Дорофеев.

— Вы скажите, когда будут закончены все эти станции?

— Это связано с постройкой дороги.

— А нельзя ли пойти по временной трассе?.. Вот по ней.

Они читают смету, зная досконально все, что там делается. Андрианов видит пойму с закрытыми глазами.

— А может быть поставить там бетономешалку?

— Это мы в рабочем порядке.

— Нет. Мне надо, чтоб сейчас мне был назван срок. Мы должны исходить из точно названного срока. Вот и давайте решать. Пару дней на это дело.

— Да. Три дня.

— Ну, будем полагать так, что с 22 вы можете здесь форсировать работы. Вот так и запишем: «По окончании насосных станций, 28 штук, до 1 ноября». Дальше.

Дураков докладывает дальше о подсосках, эстакадах на перемычках.

— Я считаю, что эстакада на Низовую не нужна. Протяженность эстакад: две — 300 метров.

— Когда вы думаете закончить эстакаду?

* Инженеры.

— 26 числа.

— Вас это устраивает?

Начинается оживление. Гербер, Шерстков и пр. Все чертят, все им видно.

— Я считаю, что 24 число — это слишком смело названо.

— Нет, они сделают (Бечин).

— Теперь лотки.

— Лотки с понедельника начинаем укладывать. Больше...

— Сколько погонных метров?

— 2000.

— Сколько уложено?

— 800.

— Укладываться или подождать пока?

— Укладывать.

— Пишем: 150 погонных метров укладывать.

— Дело не в укладке, а в обработке (Гербер).

— Когда полагаете закончить все 2000 метров?

— 15 ноября (Шерстков).

— Так и запишем. Уточнить за три недели. Еще что у вас, Дур<аков>?

— Все.

Бергер докладывает о насосных станциях и насосах по вакуумной линии. Показывает линии, где коллектор уложен.

До 1-го числа будет закончена укладка коллектора.

— Сколько посадили игл?

— 600 из тысячи.

— Окончание тоже.

— Да. 1-го ноября. С монтажом, с присоединением. В таком же положении и дело установки насосов. Из 11 установлено 6. Тоже закончим к 1 ноября.

По эжекторным линиям...

Показывает на карте, как на классной доске геометрическую теорему.

— По всему шлюзу надо 287 эжекторов, установили 16.

Андрианов задает ему вопросы.

Он отвечает, показывая на карте и докладывая со своим немного еврейским акцентом. Он деловой.

— Какие, сколько труб на полную, сколько не на полную.

— ...

— Почему?

— У нас труб не хватает. Мало труб осталось.

— Значит по всему контуру вы идете в условиях <1 сл. нрзб.>.

— Да.

Потом о насосах...

— ...Насосы у нас разные...

Все докладывается подробно и конкретно. Более конкретно, чем в моем деле. Мне завидно. Какая интересная у них работа.

Алексей Николаевич делает сообщение (начальник Главгидроспецстроя), когда и чем будет обеспечено строительство...

— Значит какой-то разрыв у вас получается.

— Нет, — раздается несколько голосов. И дальше идут объяснения. Объясняет Алексей Николаевич.

Все тихо, все спокойно. Не забыть бы это все выразить, обязательно выразить. Это наш стиль при съемке картины.

Идут расчеты. Что-то записывают, выкладывают цифры.

И воркуют буквально под нос. Думают. Думают. Тут же творят выводы.

— Так, так, ну хорошо (очень тихо)

Бечин берет слово. Начинается новое. Он предлагает другое, иное. (Что считать главным в установке эжекторов.)

В чем-то он прав (только я этого до конца не понял, надо расспросить).

Про найголовніше з головного

Мені потрібні зустрічі з народом, з моїми людьми аби помножити себе, свої думки і почуття, братаючись думками й почуттями з другими.

І жити треба з тим, що є хорошого й красивого в людях. Не слід затуляти очі на лихо, але щаслива доля — хороше в людях. Тому Гоголь був мученик. І ще я знаю мученика, що був народжений для щастя⁶¹⁰.

О главнейшем из главного

Мне нужны встречи с народом, с моими людьми, чтобы умножать себя, свои мысли и чувства, братаясь мыслями и чувствами с другими.

И жить надо с тем, что есть хорошего и красивого в людях. Не следует закрывать глаза на беду, но счастливая судьба — хорошее в людях. Поэтому Гоголь был мученик. И еще я знаю мученика, что был рожден для счастья.

Бергер продолжает доклад. Требуется для ускорения вибраторы.

— Мы можем закончить 10 ноября с установкой эжекторов 1-й очереди.

— Сколько получим, столько и поставим (Шерстков). Получим все, все и поставим.

— Ну хорошо.

Бергер.

— Теперь о коллекторе. Нужно пробурить 32 скважины 18 дюймовых.

Эта работа имеет трудности. Мы должны идти <обсадкой?> до отметки — 22—24. А дальше или гидравлической посадкой, или вибрацией до 38. Мы уже почти освоили вибрацию. Но идем медленно. Вот когда ... Идет дело о трубах большого диаметра.

— Что ж вы молчите (к Поллуксову). Почему вы освоили только 4 трубы?

— Нет кислорода. У нас на кислородном заводе произошла авария. Только сейчас во второй смене начнем работать (Поллуксов).

Андрианов: спокойно и грустно.

— Как это получается? Почему из 58 глубинных насосов вы не установили ни одного? Как это нехорошо. Вот и в министерстве говорят. Нехорошо это. Вы...

* Отмечено на полях двумя чертами: Все тихо... (Очень тихо).

** Зачеркнуто: Бергер.

Объяснения дает Алексей Николаевич Андрианов к нему: в голосе претензия. С объяснениями Шерстков.

Андрианов. Мы упустили внимание к глубинным насосам.

Ал<ексей> Ник<олаевич>.

— Нет. Они очень много думали. И много проявили изобретательности.

Все же, я думаю, они все в целом это дело немного прозевали. Здесь надо было раньше форсировать, как нечто трудное и решительно необходимое.

Андрианов.

— Положение, мне кажется, очень тяжелое. Если мы теперь установим этот срок, то все же это будет решение чисто волевое, не подтвержденное опытом.

Принимается решение для обеспечения максимально благоприятных условий. Нужно добиться одного показательного <...> и т. д.

— Какая неприятная история. Вы будете правы, стройка не права.

Ну, опять приказы. Что вы закрываетесь приказами. Да. Ну хорошо. Когда же вы даете срок?

— 20—25 ноября.

Андрианов.

— Нет. Мы должны уложить первый бетон 31 декабря.

— На 21 декабря — день рождения товарища Сталина. Вот вам срок.

После некоторых колебаний, советов, споров.

— Вот такого-то мы выкачаем воду.

— Сколько нужно дней на осушение котлована? Мы должны начать откачку 10 ноября, а 21 — укладка первого бетона. Осушение закончить к 1 декабря.

Вот эти большие, огромные работы по установке линии <АТС?> сделать за 20 дней.

Алексей Николаевич.

— Вы не начнете откачку раньше 15-го.

Дальше идут объяснения.

— А три дня праздника?

— Не будет праздника. Для тех, кто будет на монтаже, не будет праздника.

— Надо потом произвести пробу всей системы (5 дней).

— Пробуйте. Каждый отдельно.

— Это не решает. А репетицию на электроэнергию мы должны сделать.

— Вот спрашивается: как за 20 дней произвести монтаж всего оборудования? Спор.

Возражения.

Андрианов.

— Когда установим первый глубинный насос? Какое у вас состояние дела? Идут исчисления, подгонки, уточнение сроков по деталям, крошка, выравнивание труб и т. д. Опускание фильтровых колонн.

Сколько труда, сколько сложностей на водопонижении. Это огромный процесс. Если бы только знали, как непросто, сколько человеческих усилий.

Вот как люди строят мир.

Валерий Яковлевич объясняет устройство насосной трубы на карте с показом.

Новая трудность: как подать на линию гидropонижения кран? Споры, пропозиции и т. д. Оказывается, нет средних (кранов) лебедек.

Я был прав в свое время: лимитирует очень многое, не что иное, как один средний кран. И о нем предварительно не подумали все. Об этом надо было стучать всем и гораздо раньше.

Потом Сергей Николаевич что-то сделал такое, и на минуту увел всех в другое. Пошмеялись как-то весело и тихо. Потом снова вернулись к вопросам.

Как откачивать из котлована воду и куда? В большой котлован? И т. д. На меня смотрит Алексей Петрович.

Я читаю в его серых умных глазах доброе отношение. У него хорошее состояние духа. Он весь в творчестве. Я тоже посмотрел на него. И он, очевидно, прочел в моих глазах любовь к нему и уважение.

Передо мною сидит коллектив. Великая сила. Коллектив в творчестве, в труде, в единой и красивой цели. Это строители коммунизма. Как дорого бы я дал, чтобы такое написать о них, чтобы через сто лет внуки-правнуки увидели зачинателей великих работ в искусстве такими, каковыми они представляются мне в эти прекрасные осенние дни на Днепре.

— Получается, на сегодняшний день не ясно: что будем делать.

Андрианов посмотрел на сотрудников. Каждого спросил отдельно. Алексей Петрович? Бечин дает объяснения. Он знает пойму и все видит лучше и яснее всех.

Так и написать в книге: не главный инженер строительства, а его заместитель Бечин А. П. стал инженерской душой его, его мозгом. И это поняли все. Есть Андрианов и Бечин, и нет Андрианова и Медведева**

Эти люди мне дороги. Я слушаю их вот уже третий час, и все они доставляют мне огромное наслаждение. Мне все в них интересно. Это те, кто начал, чьими руками, чьими усилиями и знаниями начал наш народ строить коммунизм на главных своих точках. Подытоживает Сергей Николаевич общий срок — 10. И красиво подводит заседание к концу. Перед концом «зацепились» за энергетиков. Чего-то у них тоже не хватает. Начальник этого дела инженер Вл<адимир> Петрович Репетин, человек седой уже и, по-видимому, не особенно здоровый, дает очень квалифицированное объяснение. Его исключительно внимательно и заботливо выслушивает Сергей Николаевич, записывает все, что надо. Видимо, он любит и ценит его. У них, я заметил давно уже, есть какие-то свои отношения, какой-то общий язык, они расположены друг к другу.

Разговор принимает совершенно специальный характер. Требуется проработка аварийных схем электроэнергетики.

— На ней бывают аварии исключительно редко.

— Бывают раз, но крепко.

Действительно, как страшно и опасно.

— Какая-нибудь диверсия на станции, и стройка станет. Вы понимаете, как это все важно, как... нет, нет, нет.

Все — внимание.

— Кстати, мне передавали, что у вас неблагополучно на станции... И охрана у вас — не охрана. Ограждения нет. И нужна сторожевая охрана.

* Отмечено на полях одной чертой: Передо мной... представляются.

** Отмечено на полях двумя чертами: Андрианов посмотрел... Медведева.

Несомненно, очень эрудированный Алексей Николаевич. Он предусмотрителен и методичен. Говорит тихо, монотонно, но с совершенно ясным знанием дела.

Иван Никифорович Кузьмин говорил о своих расчетах касательно перевозок земли. Ему не хватает транспорта примерно наполовину.

Андрианов считает, что Кузьмин создает «напряжение».

Дорофеев просит прогрессивки водителям, и тогда они все сделают.

Ніщо не може увійти до фільму прямо з того, що записав. Але все, що говорилося там, безумовно потрібно. Десь воно лишиться в свідомості і щось, безумовно, принесло мені важне й потрібне: якусь ще крупицю знання життя. А знати треба багато. Ще мушу десь поїхати до колгоспу. Погода зіпсувалася, жаль, і щось ізнову серце почало боліти й голова. Очевидно тиснення збільшилося. Фізично трудно, так трудно мені.

Ничто не может войти в фильм прямо из того, что записал. Но всё, что говорилося там, безусловно необходимо. Где-то оно останется в сознании, и нечто, безусловно, принесло мне важное и необходимое: еще какую-то крупицу знания жизни. А знать надо много. Еще раз должен поехать в колхоз. Погода испортилась, к сожалению, и снова сердце начало болеть и голова. Очевидно давление увеличилось. Физически трудно, так трудно мне.

Вечір. Я дома один. Вітер на дворі. Люто болить серце. Болить. І смуток великий обіймає мене. Боже, як сумтно мені, яка важка печаль охопила моє серце.

Вечер. Я дома один. Ветер на дворе. Свирепо болит сердце. Болит. И великая грусть обнимает меня. Боже, как грустно мне, какая тяжелая печаль охватила мое сердце.

— Зачем вы забрали 8 баллонов кислорода?

— Но у меня сроки ведь какие?

— Вы видите сроки своего масштаба. А есть еще сроки строительства*.

Танець на площадці на фоні Дніпра. Багато пар. Вибрати освітлення вечірне. Може бути скористований. Монтувати з пароплавом, на якому їдуть дівчата по бавовну з дівочим співом.

Танец на площадке на фоне Днепра. Много пар. Выбрать вечернее освещение. Может быть использовано. Монтировать с пароплавом, на котором едут девушки за хлопком с девичьим пением.

Обов'язково скористати для фонів. Іде тягач гусеничний, а за тягачем на землі великий лист сталевий волочиться, а на листі п'ятеро хлопців робочих стоять. Там же може назустріч оті дівчата нікопольські, (що) промайнули з сосновими клепами і дубовим денцем.

Обязательно использовать для фонов. Идет гусеничный тягач, а за тягачом на земле большой лист стальной волочится, а на листе пятеро ребят рабочих стоят. Там же — может навстречу — те девушки никопольские промелькнули с сосновыми клепами и дубовым донышком.

19-X
неділя

Із-за гори туман

Осінь у нас і туман. І вже з-за туману, як співається в пісні — «Ой, із-за туману нічого не видно». Шумить Дніпро, хвиля берег мие. Тополі шумлять. Пожовкле їх листя розно-

* Отмечено на полях двумя чертами: Зачем вы... строительства.

силь вітер над водою у тумані. Хвиля з хвилею бореться поміж човнами, чути плескіт води, і вітер і гомін тополь і сокорин. Берег мій дорогий! Який же ти прекрасний і в сю пору. В тумані мерехтить Козацький острів, кругла башта десь ледве видна по тім боці, в тумані ріка широка, як море. І пойма з кранами малюється в сірому небі, і нижня гребля жовтуватою довгою смугою підкреслює десь там її. Підхожу до берега, до самих хвиль. Вони піднімають мою душу, і хочеться мені летіти. Хвала життю і слава.*

19-X
воскресенье

Из-за горы туман

Осень у нас и туман. И уже из-за тумана, как поется в песне — «Ой, из-за тумана ничего не видно». Шумит Днепр, волна берег моет. Шумят тополя. Пожелтевшие их листья разносит ветер над водой в тумане. Волна с волной борется меж лодками, слышится плеск воды, и ветер и шум тополей и камышей. Берег мой дорогой! Какой же ты прекрасный и в эту пору. В тумане мерцает остров Козацкий, круглая башня едва видна на той стороне, в тумане река широкая, как море. И пойма с кранами рисуется в сером небе, и нижняя плотина желтоватой длинной полосой подчеркивает где-то там ее. Подхожу к берегу, к самым волнам. Они поднимают мою душу, и мне хочется лететь. Хвала жизни и слава.

Питання для молодих

- 1) Яку картину художню про Каховсько-Кримське будівництво ви би хотіли бачити?
- 2) Щоб там було більш великих людей, у картині, вроді Андріанова, чи міністрів, чи видатних інженерів, чи навпаки: аби в картині було більш людей простих професій — каменярів, плотників, водителів грузових машин тощо?
- 3) Чи думаєте, чи мрієте ви часом на роботі, чи по роботі, що коли закінчиться будівництво і води Дніпрові поллються по широким степам України — що Великий Сталін приїде подивитись на діло ваших рук? Чи бувають серед вас такі розмови?
- 4) Про що ви мрієте, що стоїть за межами безпосередньої вашої роботи і виконання державних планів великої будови комунізму?
- 5) Як вам малюється ваш образ, образ вашої сучасниці-подрузі в роботі в можливому фільмі?
- 6) Що вам не подобається в фільмах, що до втілення образів дівчат і молодих жінок нашої доби? Не черстві вони? Не схематичні? Не спрощені? І чи не знижений в чімсь їх образ? Чи нема у вас почуття, ніби образ молодої нашої сучасної трудівниці не піднято якось в мистецтві кіно на належну височінь?
- 7) Які претензії ви могли пред'явити нам щодо показу особистих відносин: любові, наприклад? Чи не здається вам, що сіх сцен в картинах мало, і що вони не достатньо тонкі?
- 8) Може вони недостатньо глибокі? Чи не помітили ви в картинах якоїсь ніби недорозвиненості емоціональних людських відносин?
- 9) Наведить мені приклад щасливої пари на будівництві.
- 10) Не щасливої.
- 11) Комедійної ситуацій.
- 12) Чи навпаки: хоч і прихований, але глибоко драматичний.

* Со слова «Осінь» и до конца абзаца фраза отчеркнута волнистой линией по левому полю.

13) Що вам подобається в молодих людях, в тих що могли чи можуть бути вашими чоловіками?

14) Що не подобається?

15) Який ваш ідеал, так би мовити. Що вас абсолютно, вас як свідомих ідейних будівниць комунізму, улаштувало би в молодому чоловікові?

16) Чого ви хочете для себе в майбутньому?

а) ким стати?

в) чи вчитись, чи так собі жити?

Вопрос для молодых

1) Какую картину художественную о Каховско-Крымском строительстве вы бы хотели видеть?

2) Чтобы там было больше великих людей, в картине, вроде Андрианова или министров, или выдающихся инженеров, или, наоборот: чтобы в картине было больше людей простых профессий — каменщиков, плотников, водителей грузовых машин и т. п.?

3) Думаете ли, мечтаете ли вы иногда на работе, или после работы, что, когда закончится строительство и днепровские воды польются по широким степям Украины — что Великий Сталин приедет посмотреть на дело ваших рук? Бывают ли среди вас такие разговоры?

4) О чем вы мечтаете, что находится за пределами непосредственной вашей работы и выполнения государственных планов великого построения коммунизма?

5) Как вам рисуется ваш образ, образ вашей современницы-подруги в работе в возможном фильме?

6) Что вам не нравится в фильмах при воплощении образов девушек и молодых женщин нашей эпохи? Не черствы ли они? Не схематичны? Не упрощены? И не понижен ли в чем-то их образ? Нет ли у вас чувства, будто образ молодой нашей современной труженицы не поднят в искусстве кино на надлежащую высоту?

7) Какие претензии вы могли предъявить нам относительно показа личных отношений: любви, например? Не кажется ли вам, что этих сцен в картинах мало, и что они недостаточно тонкие?

8) Может они недостаточно глубокие? Не заметили ли вы в картинах некоторой недоразвитости эмоциональных человеческих отношений?

9) Приведите мне пример счастливой пары на строительстве.

10) Несчастливой.

11) Комедийной ситуации.

12) Или наоборот: хоть и скрытой, но глубоко драматической.

13) Что вам нравится в молодых людях, в тех, что могли или могут быть вашими мужьями?

14) Что не нравится?

15) Каков ваш идеал, так сказать. Что вас абсолютно, вас как сознательных идейных строительниц коммунизма устроило бы в молодом мужчине?

16) Чего вы хотите для себя в будущем?

а) кем стать?

в) или учиться, или просто жить?

20-X

Ф. Гнатовська

Прийшли до мене троє учора. Серед них відзначалась молоденька ще Фелікса Гнатовська. Вона білява з гарною ніжною фігуркою і ніжним обличчям. Очі в їй сірі, розумні. Вдала й весела. Є в ній тонкий і зворушливий шарм. Приємний молодий голос і дуже гарна проста мова. Вона розумна і морально чиста.

— Я що би по-перше хотіла... — вона подивилась на мене з довірою, як на батька, не стісняючись ні подруг, ні А. — і одверто:

— По-перше, чого б я хотіла? Я насамперед хотіла би звичайно вийти заміж... одружитися, аби у мене був чоловік. Я не хочу і не думаю, щоб він неодмінно був красивий, або чимсь видатний. Не се мене могло би приваблювати і радувати в ньому. Я би хотіла лише одного — аби в нього була гарна і красива душа... Щоб душа у нього була ніжна і добра. Щоб він мене любив, був ласкавий зі мною і заботився би і беріг мене... — Трохи сором'язливо чи мрійно... — щоб у нас були хороші діти. І щоб він допоміг мені ще трохи підучитись і сам прагнув до сього.

Я не зводив з її очей. Ловив кожен її рух, кожен відтінок її почуттів. З усмішкою трохи ніби лукавою чи жартівливою, але щось маючи безумовно на думці вона сказала ще, глянув на подругу: — За що любиш людину? Хіба за простоту.

Ні. Сама не знаєш за що. За те невідоме щось... Сама не знаєш, за що любиш...

А вчитися ви хочете на кого?

Я не хочу вчитися. Вірніше не можу. Бо у мене всього шість класів. А на роботі втомляюсь. Робота важкувата. І вчитись вечором. Я пробувала, нема вже в мене сил.

Я би хотіла і мрію на якусь керівну роботу. Отсе приймають мене до партії. І я таки б хотіла якусь оргроботу серед мас.

А потім, коли закінчиться будівництво, я буду десь працювати вже на електростанції і вже тут жити.

Вона виразна і абсолютно артистична. Вона могла би бути актрисою. Отака Фелікса.

Працювати на будівництво прийшла відразу з першого дня. Вона і є моя героїня.

Попрощалася з матір'ю, батька вбито на війні. І пішла зі степів України, маленька і ніжна дівчинка, вже бригадирка з бавовняних ланів. Вона записує, веде щоденника.

— Отсе недавно стала його читати. Ой, що згадалося мені! Скільки ми тут перенесли! Чого тут тільки не було. У неї дві сестри. Вона середня.

— Приходьте до нас на роботу. Тільки ми там такі замурзані. — Засміялась, подала мені маленьку ручку по-селянськи, не стискаючи, лопаточкою і весело пішла з подругами. Про Сталіна вона говорила просто.

— А звичайно. Скільки раз я говорила отак про нього на зборах. Значить і думала.

— Я хочу, аби в нього була красива і добра душа. Аби любив він мене і беріг і був привітний і ласкавий зі мною. — Іскри глибокої ніжності засвітилися в красивих очах Фелікси. Вона була вся переповнена бажанням щастя і радості і несучи в собі, в своєму серці безмірну силу ніжності і щастя, була вся розкрита для щастя. Вся в надіях і передчуттях. І було разом з тим в її не словах, а в якійсь прихованій частині підтексту не то жаль, не то страх, що хлопці навколо не зовсім такі, що ніби мало вона бачить ніжності, а більш п'янств, грубості і може розпустити. Чи прийде ж оте щастя до мене?

— А женихів у мене! Отака купа листів!

20-X

Ф. Гнатовская

Пришли ко мне трое вчера. Среди них выделялась молоденькая еще Феликса Гнатовская. Она блондинка с красивой нежной фигуркой и нежным лицом. Глаза у нее серые, умные. Находчивая и веселая. Есть

в ней тонкий и трогательный шарм. Приятный молодой голос и очень хорошая простая речь. Она умная и морально чистая.

— Я что бы во-первых хотела... — она посмотрела на меня с доверием, как на отца, не стесняясь ни подруг, ни А. — и откровенно:

— Во-первых, чего бы я хотела? Я, прежде всего, хотела бы, конечно, выйти замуж... пожениться, чтобы меня был муж. Я не хочу и не думаю, чтобы он непременно был красивый, или чем-то там выдающийся. Не это меня могло бы привлекать и радовать в нем. Я бы хотела только одного — чтобы у него была хорошая и красивая душа... Чтобы душа у него была нежная и добрая. Чтобы он меня любил, был ласков со мной и заботился бы и берег меня... — Немного смущенно или мечтательно... — Чтобы у нас были хорошие дети. И чтобы он помог мне еще немного подучиться и сам стремился к этому.

Я не сводил с нее глаз. Ловил каждое ее движение, каждый оттенок ее чувств. С улыбкой будто немного лукавой или шутливой, но, что-то думая про себя, она сказала еще, взглянул на подругу: — За что любишь человека? Разве за простоту.

Нет. Сама не знаешь, за что. За то — неизвестное за что... Сама не знаешь, за что любишь...

— А вы хотите учиться на кого?

— Я не хочу учиться. Вернее не могу. Потому что у меня всего шесть классов. А на работе устаю. Работа тяжелая. И учиться вечером. Я пробовала, уже нет у меня сил.

Я бы хотела и мечтаю попасть на какую-нибудь руководящую работу. Вот принимают меня в партию. И я бы хотела такую оргработу среди масс.

А потом, когда закончится строительство, я буду работать уже где-нибудь на электростанции и уже здесь жить.

Она выразительна и абсолютно артистична. Она могла бы быть актрисой. Такая вот Феликса.

Работать на строительство пришла сразу с первого дня. Она и есть моя героиня.

Попрощалась с матерью, отца убили на войне. И ушла из степей Украины, маленькая и нежная девочка, уже бригадирша с хлопковых полей. Она записывает, ведет дневник.

— Недавно вот стала его читать. Ой, что вспомнилось мне! Сколько мы здесь перенесли! Чего здесь только не было. У нее две сестры. Она средняя.

— Приходите к нам на работу. Только мы там такие чумазые. — Засмеялась, подала мне маленькую ручку по-крестьянски, не сжимая, лопаточкой и весело пошла с подругами. О Сталине она говорила просто.

— А, конечно. Сколько раз я говорила так о нем на собрании. Значит и думала.

— Я хочу, чтобы у него была красивая и добрая душа. Чтобы он любил меня и берег и был приветлив и ласков со мной. — Искры глубокой нежности засветились в красивых глазах Феликсы. Она была вся переполнена желанием счастья и радости, и несла в себе, в своем сердце безмерную силу нежности и счастья, была вся раскрыта для счастья. Вся в надеждах и предчувствиях. И было вместе с тем в ее словах, в некой скрытой части подтекста не то сожаление, не то страх, что ребята вокруг не совсем такие, что как-то мало она видит нежности, а все больше пьянство, грубость и, может, разврата. Дойдет ли это счастье до меня?

— А женихов у меня! Вот такая куча писем!

Ніч у степах

У степах над Дніпром ніч місячна, зоряна. Видно. «Ніч така, господи, місячна, зоряна. Видно, хоч голки збирай».

Фелікса і Трубенко ідуть по степу. Найвища й найніжніша урочистість української південної ночі.

— Мене питає сьогодні Довженко: Що б ви хотіли бачити у наших яких людей — великих чи малих і чи хотіли б ви бачити любов. І я сказала йому — хотіла би бачити в кі-

но більше людей малих, і простих, як от я і ти. А він каже мені: Ви люди малі, Феліксо, і великі. Ви творите велике всесвітнє діло комунізму і держава наша, каже, велика тому, що в ній великі малі люди. Такий кумедний чоловік. Сивий. Я хотіла спитати його, чого ви такий сивий, а він глянув на мене і не встигла я спитати — каже мені: Таке в мене щастя. Я, каже, такий щасливий і стільки добра побачив серед вас, що скоро... якось він так дивно сказав... скоро, каже, почуваю, птиці сідагимуть мені на плечі і на голову білу... Потім став мене питати про любов.

— Ти сказала йому щось про мене?

— Не... Не знаю ще точно. Ми саме се мусили знати. Я сказала йому, що я хотіла би видіти в картині любов. Що я хочу мати мужа. Хай, кажу, він буде некрасивий і не знаменитий. Аби, кажу, був добрий і душа у нього щоб була красива. І ніжна... Щоб любив він мене і беріг.

Трудився разом зі мною красиво і дітей...

— І шоб любив дітей?

— Да... Він казав, що він щасливий з нами. Я, каже, такий щасливий, діточко. З того, що люблю вас усіх і ваших дітей, і батьків, і велику ріку народу нашого, і все, що ви творите тут. Часом, каже, я ніби відлітаю в 2300-й рік і звідти дивлюсь на вас, чи поселяюся на іншій планеті і звідти вас бачу. Ви перші, каже, творите планетарні знаки Сталінські на землі.

Я, каже, преклоняюся перед вами усіма.

— Ну я не думаю, щоб так вже він преклонявся перед Левицьким.

— Не про те була мова. Мов.

— Прости.

— Як красиво. Який прекрасний наш світ.

— Яка ти прекрасна.

— Ти любиш мене.

— Да.

— Кажі мені слово — люблю. Ну.

— Люблю. Я так люблю тебе.

— Ще кажі, ну.

— Ну нащо говорить. Ти ж знаєш.

— Я чути хочу... — А може й справді ми великі люди.

— Не думаю. Не можна сказати — великий шофер самосвала, або велика каменярка.

Особливо коли ти в роботі і лице в тебе закрапане вапном, мов чайчине яечко.

— Хтозна. Він каже, можна. Є, каже, різна міра людей. Великих, каже, людей творить велика мета. А що є більшого у світі ніж наша мета?

Ночь в степях

В степях над Днепром ночь лунная, звездная. Видно. «Ніч така, господи, місячна, зоряна. Видно, хоч голки збирай».

Фелікса і Трубенко идут по степи. Самая высокая и самая нежная торжественность украинской южной ночи.

— Меня спрашивает сегодня Довженко: Что бы вы хотели видеть в наших людях — больших или малых, и хотели бы вы видеть любовь. И я сказала ему — хотела бы видеть в кино больше людей малых и простых,

как вот я и ты. А он говорит мне: Вы люди маленькие, Феликса, и большие. Вы делаете большое всемирное дело коммунизма, и государство наше, говорит, велико тем, что в нем маленькие люди великие. Такой забавный человек. Седой. Я хотела спросить его, чего вы такой седой, а он взглянул на меня, и не успела я спросить — говорит мне: Такое у меня счастье. Я, говорит, такой счастливый, и столько добра увидел среди вас, что скоро... внезапно он так странно сказал... скоро, говорит, чувствую, птицы будут садиться мне на плечи и на голову белую... Потом стал меня спрашивать о любви.

— Ты рассказала ему что-то обо мне?

— Нет... Не знаю еще точно. Мы именно это должны были знать. Я сказала ему, что я хотела бы видеть в картине любовь. Что я хочу иметь мужа. Пусть, говорю, он будет некрасивый и не знаменитый. Чтобы, говорю, был добр и душа у него была красивая. И нежная... Чтобы он любил меня и берег.

Трудился вместе со мной красиво и детей...

— И чтобы любил детей?

— Да... Он говорил, что он счастлив с нами. Я, говорит, такой счастливый, деточка. Из-за того, что люблю всех вас и ваших детей, и родителей, и большую реку народа нашего, и все, что вы творите здесь. Иногда, говорит, кажется, будто я улетаю в 2300-й год и оттуда смотрю на вас, или поселяюсь на другой планете и оттуда вас вижу. Вы первые, говорит, творите планетарные знаки Сталинские на земле.

Я, говорит, преклоняюсь перед вами всеми.

— Ну я не думаю, чтобы так уж он преклонялся перед Левицким.

— Не о том была речь. Как будто.

— Прости.

— Как красиво. Как прекрасен наш мир.

— Какая ты прекрасная.

— Ты любишь меня.

— Да.

— Говори мне слово — люблю. Ну.

— Люблю. Я так люблю тебя.

— Еще скажи, ну.

— Ну чего говорить. Ты же знаешь.

— Я хочу слышать... — А может, и действительно мы великие люди.

— Не думаю. Нельзя сказать — великий шофер самосвала, или великая каменщица. Особенно когда ты в робе, и лицо у тебя измазано известкой, как яичко чайки.

— Как знать. Он говорит, можно. Есть, говорит, разная степень людей. Великих, говорит, людей творит великая цель. А что есть большего в мире, чем наша цель?

3 розмови про творчість*

Я.

— ...Может быть, страдание больше, чем счастье. И является большей достоверностью среди всех химер и страстей человеческих, чем счастье. Уже хотя бы потому, что оно не так быстро проходит, как счастье.

Оперативка у Б. (Из оперативки Бечина).

— Ты виновен.

— Почему?

— Потому, что ты хозяин.

* Из разговора о творчестве.

— Нет. Я... Какой же я хозяин*?

— Конечно, хозяин. Значит, 22-го ты <...>.

Бечин просит Бергера помочь. Бергер отказывается...

— Кончишь.

— Нет.

— Кончишь (Идут расчеты)**

Тут же*** Дураков разговаривает с Андриановым. 46—21 чертеж. Могли ли по нему строить? У карты-схемы разговаривают геологи Молоков и Аптекарь.

Бечин сидит за столом. Нотирует. За ним у телефона стоит Дураков. Четверо наклонились над столом.

— Я сегодня доложу об этом верховному командованию. Надо будет поднять всю трубу. (Бергер)****

— Хорошо, дорогу вдоль шлюза с береговой стороны... Что, что нет, его нет здесь... Там положение до отметки «О». Хорошо. Ясно, Сергей Кондратьевич (Дураков).

— Кто-то просит бульдозеры.

— Можете сейчас дать?

— Да. Задержали всю работу по шпунту.

Записать весь разговор с Жаховичем.

Бечин повышает голос на электрика.

— Прошу переменить тон! Потихе говорите.

Разговор меняется. Тон. Тихо.

— У меня записи есть.

Читает. Когда что должно быть сделано. Тут же по-братски: «Влад<имир> Петр<ович>, значит сделаете».

— Нет, Ал<ександр> Петрович. Невозможно. У меня нет проводов.

— Изолятор есть.

— Нет.

— Провод есть.

— Нет.

— Как же ты обещал сделать?

— Сделаю. Только скажите, за счет чего.

— Не делай обиж<енное> лицо.

— Сейчас мы это обсудим. За счет чего. Что мы можем ликвидировать.

Илья Петрович, я прошу вас пройти и изучить все на месте.

Оперативка в разгаре. Как перед боем или, вернее, в бою. Изыскиваются средства, где, откуда брать важные части для введения в бой.

Противник лезет (недостатки) со всех сторон.

— Все.

— Нет, не все еще.

— Сколько вас, ораторов, сегодня.

* Отмечено на полях двумя чертами: Ты виновен... Какой же я хозяин?

** Отмечено на полях одной чертой: Конечно... (Идут расчеты).

*** Зачеркнуто: кто-то.

**** Отмечено на полях двумя чертами и восклицательным знаком: — Я ... (Бергер).

— Дальше что? Все, пожалуйста, короче, короче. Разбили или не разбили этот аппендикс на котловане?

— Я...

— Тише, тише. Тут вот у вас слишком большой недобор. У «Онеги».

— Мне тоже нужно...

— Я не могу.

— Я у вас просил это дело уже давно. И т. д.

— Все!

— Нет, не все! (Бергер встал.)

— Где Сергей Петрович?

— Он дежурил сегодня до утра.

Все это в самой обыкновенной комнате 25 кв. м голубого цвета.

— С новым карьером, Ал<ександр> Петрович...

— Сейчас.

Докладывает Поллуксов. Часть инженеров уходит.

— Ваше слово кончилось. (Бергер) Вы можете идти...

Записывает. Начало работ по насыпке, работ для ж<елезной> д<ороги>. Споры.

— Все эти работы решайте в р<абочем> порядке, а не выносите на этот парламент.

Еще раз: как не просто Бечину. Какой расход сил. Хотя, впрочем, это очень похоже на нашу режиссуру. С Влад<имиром> Петр<овичем> (элек<трик>) снова сердечные ноты, и с Поллуксовым, и ... Это как братство уже. Поллуксов деловит. Энергичен. Важен Аптекарь.

— Илья Львович, вы не тикайте.

— Я не тикаю. Я пришел.

Разговор с Поллуксовым быстрый. Деловой и точный. Бечин доволен.

— Когда можно ликвидировать кессон?*

— ...

— Ну, давайте ближе. Геологи подсаживаются.

— Пятого.

— Завтра.

— Как?? Ха-ха.

— Аптекарь. Кессон пос<тавлен?> на отметке на 24, <отклонение абсолютное минус?> 23.55.

На дне траншеи уже видим третичные пески. Они уже показали себя. Мне надо пройти в них по полметра и <выехать на посадку?>**

— Понял. Надо в субботу кончить.

— Нет. Надо определить еще промежуточные пески.

— Чистого времени для работы у кессонщика 1 час—3 часа. Люди заболевают.

— ... 28,5 и все. Торжественно закрываем.

* Отмечено на полях одной чертой: Илья... кессон.

** Отмечено на полях одной чертой: Ну, давайте... посадку>.

— И сразу после этого мы можем...

— Демонтаж. Да.

Разговор исключительно интересен по существу дела и по форме. Это ново. Это больше знания. Просто любо смотреть и слушать. Аптекарь все же молодец.

Водопонижающую установку не выключать до конца. Что-то неблагоприятное там в воздухе. К«ессонные» болезни (10 случаев) начались при полутора атмосферах, тогда как обычно они появляются при двух. Изучить и записать побольше о кессонщиках*.

Дальше докладывает Молоков.

— ...чертежи пролежали у Левицкого.

— Ах, этот Левицкий (взгляд в мою сторону). Ну, хорошо, разберусь.

Разговор Бечина с Молоковым и Аптекарем носит уже иной характер, рассудительный. Как врачи. Переходят к смене к схеме обозначения... Небольшие споры по поводу «скалы».

— Это обман зрения.

Молоков умен. Он, конечно, сильнее Аптекаря. Это геолог. Чем-то он напоминает мне Шостаковича⁶¹¹...

О водопонижении на 1-м участке>.

В «салоне» геологов кессона. Окошко маленькое. Закрытое наполовину бумагой. Полумрак. Свет «Рембрандт». Исследуют при помощи кислот добытые на глубине камни. Молоков чертит схему и дает объяснения. Что это может быть. Это разрушенный на месте известняк.

«Салон» на болоте возле озера и камышей. За окном что-то пилят. Очень близко земснаряды. В открываемую дверь видно совсем рядом серое основание кессона. Горы желтого песка из недр земли, помпы, трубы для отвода воды — великолепный хаос строительства, который дорог мне больше всех пейзажей.

По дороге в гостиницу на «Виллисе» — Молоков, Аптекарь, Паровозников — преинтереснейшее трио**

Молоков.

— Да здесь, Александр Петрович, Клондайк. Что только не приплыло сюда.

Аптекарь тут же подхватил сравнение бурно, не догадываясь, что он то сам частично и имелся в виду***

21-X

— Напочатку, щоб ви знали, були ми тут одні — тільки руські й українці. А решта вже і особливо оті от, про яких іде мова, почали з'являтися потім і особливо, знаєте, в останні часи, і треба думати, що їх буде тут все більше й більше. Бо чують, що буде до чого примазатись, на чім нажити капіталець.

* Отмечено на полях двумя чертами: Изучить... о кессонщиках.

** Отмечено на полях четырьмя чертами: «Салон» на болоте... трио.

*** Отмечено на полях одной чертой: Аптекарь тут же... в виду.

— Вначале, чтобы вы знали, мы были здесь одни — только русские и украинцы. А остальные уже, и особенно те вот, о которых идет речь, начали появляться потом, и особенно, знаете, в последнее время, и надо думать, что их будет здесь все больше и больше. Потому что чувствуют, что будет к чему примазаться, на чем нажить капиталац.

Прасков'я Степанівна Ворожай мати-героїня — дев'ять синів і одна дочка з тридцять сьомого року. Двох убили на війні, одного німці повісили. Троє в армії. Один капітан на спецзавданні незнамо де, присилає листи, а де він, той пароход, того не знати. Два в Москві в военному училищі. Самому маленькому 7 років. А тільки в донці не пощастило. Хвора після запалення мозків.

Ось така Степанівна. Здорова, красива українська мати. Приїхала з Донбасу з синами на будівництво комунізму. Офіцерська мати, капітан, без сумніву, підводного човна, де він. А сама працює в готелі збиральницею. Привітна і приємно солідна. Мені завжди приємно з нею розмовляти. Є в ній щось глибоко нормальне, ясне і внутрішнє багате, в її чесних очах трудівниці скромної. Дивлячись на її, я чомусь думаю. Ось людина, яку мені так приємно поважати і думати, що вона щаслива.

— Один у мене був з Дружининим у партизанах у Федорова. Муж каменщик на третьому участку. А в Донбасі муж також був каменщиком, а я працювала.

У мене ще один в третьому класі. Теж на круглих п'ятірках. Раз приніс одну четвірку і то йому попало дома. І знаєте який — сам етажерочку зробив для книг і маленьку скамеєчку для маленького. — Вона дивиться на мене, як на брата. Лоб її низько пов'язаний платком по-селянському.

— А ті, що в армії, теж тут позакінчували десятилітку. Отже в армії тепер їм буде дорога. Одного тільки й боюся — все радіо слухаю. Щоб не було війни.

А муж з Горностаєвки. Ще як у вісімнадцятому році кончив партизанство своє, так і пішов на Донбас, бросив хазяйнувати. Отаке.

— А як ви приїхали сюди?

— А так і приїхали. Почули по радіо та й приїхали.

Прасков'я Степановна Ворожай мати-героїня — дев'ять синовей і одна дочка з тридцять сьомого года. Двоих убили на войне, одного немцы повесили. Троє в армии. Один капитан на спецзадании незнамо где, присылает письма, а где он, тот пароход, того не знать. Двое в Москве в военном училище. Самому маленькому 7 лет. А только с дочерью не повезло. Больна после воспаления мозгов.

Вот такая вот Степановна. Здоровая, красивая украинская мать. Приехала с Донбасса с сыновьями на строительство коммунизма. Офицерская мать, капитан, без сомнения, подводной лодки, где он. А сама работает в гостинице уборщицей. Приветливая и приятно-солидная. Мне всегда приятно с ней разговаривать. Есть в ней нечто глубоко нормальное, ясное и богатое внутренне, в ее честных глазах скромной труженицы. Глядя на нее, я почему-то думаю. Вот человек, которого мне так приятно уважать и думать, что она счастлива.

— Один у меня был с Дружининим в партизанах у Федорова. Муж каменщик на третьем участке. А в Донбассе муж также был каменщиком, а я работала.

У меня еще один в третьем классе. Тоже на круглых пятерках. Раз принес одну четверку и то ему попало дома. И знаете какой — сам етажерочку сделал для книг и маленькую скамеєчку для маленького. — Она смотрит на меня, как на брата. Лоб ее низко повязан платком по-крестьянски.

— А те, что в армии, тоже здесь окончили десятилетку. Так что в армии теперь им будет дорога. Одного только боюсь — все радио слушаю. Чтобы не было войны.

А муж с Горностаевки. Еще как в восемнадцатом году закончил партизанство свое, так и пошел на Донбасс, бросив хозяйствовать. Вот так.

— А как вы приехали сюда?

— А так и приехали. Услышали по радио и приехали.

Гордеевы и пр. Абрамовичи⁶¹²

Єсть і такі. Приїздить, сновігають. Закопилюють губи. Їм не подобається. «Скучно. Сіро. Не ефектно». «И чем дальше, чем больше присматриваешься, тем серее»... І т. д. Отсі підсліпуваті виро́дки, лжеписьменники, псевдокореспонденти, всяка наволо́ч, псевдобригадири, яких не слід би пускати сюди на пістолетний постріл, нишпорять на будівництві. Се «Клондайк» для них, предмет бізнесу і прочих спекуляцій. Чого стоять кінохронікери одні. Дивитись соромно. Не могли найти нічого кращого прислати. А псевдоархітектори! Псевдо просто Городські! Могутній потік комунізму несе на поверхні отсе мерзенне шумовиння.

Гордеевы и пр. Абрамовичи

Єсть и такие. Приезжают, слоняются. Надувают губы. Им не нравится. «Скучно. Серо. Неэффектно». «И чем дальше, чем больше присматриваешься, тем серее»... И т. д. Эти подслеповатые ублюдки, лжеписатели, псевдокорреспонденты, всякая сволочь, псевдобригадиры, которых не следовало бы пускать сюда на пистолетный выстрел, рыщут на строительстве. Это «Клондайк» для них, предмет бизнеса и прочих спекуляций. Чего стоят кинохроникеры одни. Смотреть стыдно. Не могли найти ничего лучшего прислать. А псевдоархитекторы! Псевдо-просто Городские! Мощный поток коммунизма несет на поверхности эту мерзкую накипь.

І. Болгарин⁶¹³

Дуже зелений, недосвідчений, слабенький. Для мене абсолютно ясно, що на нього як на укр<аїнца> в чину наплювали його вихователі-космополіти. І він для них ніщо. Є він чи нема, навчиться чи ні, — їм байдуже. І се він сам вже помічає, — сей місяць, що я пробув коло вас, Ол<ександр> Петр<ович>, дав мені в розумінні життя, уміння бачити світ і мислити сценарно більше, ніж всі чотири роки навчання в інституті кінематографії. Страшно мені було слухати сі слова. І жаль його.

И. Болгарин

Очень зеленый, неопытный, слабенький. Для меня совершенно ясно, что на него как на укр<аинца> в чинах наплевали его воспитатели-космополиты. И он для них ничто. Есть он или нет, научится или нет, — им безразлично. И вот он сам уже замечает, — этот месяц, что я пробыл у вас, Ал<ександр> Петр<ович>, дал мне в понимании жизни, умение видеть мир и мыслить сценарно больше, чем все четыре года обучения в институте кинематографии. Страшно мне было слушать эти слова. И жаль его.

21-X

Коли мені пощастить написати сценарій в доброму здоров'ї, і я не втрачу працездатності, я зроблю фільм свій на Київській студії. Я повертаюсь на Україну і творитиму серед свого народу. Я не можу без нього далі жити. Як би важко мені не було, як не доведеться мені поневірятись в Києві, я мушу, зібравши всі сили, не звертати уваги на людей, що мене ненавидять, творити для народу, молитися народу, ідучи з ним до

великої мети побудови комунізму і жити одним — картиною про велике будівництво на Дніпрі і в степах України.

21-Х

Если мне посчастливится написать сценарий в добром здравии, и я не потеряю трудоспособности, я сделаю свой фильм на Киевской студии. Я возвращаюсь на Украину и буду творить среди своего народа. Я не могу без него жить дальше. Как бы тяжело мне ни было, как ни придется мне скитаться в Киеве, я должен, собрав все силы, не обращать внимания на людей, которые меня ненавидят, творить для народа, молиться народу, идя с ним к великой цели построения коммунизма и жить одним — картиной о большом строительстве на Днепре и в степях Украины.

Не сплю. Прокинувся о другій годині, не спиться мені. Сон приснився на диво зворушливий і дивний. Неначе їхав я в якомусь човні чи в машині з якимись людьми. Було майже темно. До мене простяглась ніби рука жіноча досконалої форми, якась ні з чим не зрівняна, і я неначе притулився до неї і почав цілувати, обливаючись сльозами радості, і рука неначе одповідала мені. А жінки молодої, що сиділа рядом з якимось письменником, вроді, я не розглядав, а тільки почував її якусь печаль і ласку, піднесену і зворушену до краю і теж ніби печальну. І я прокинувся. Що воно? Звідки? Відблиск чого? Чи може він віщує мені щось останнє, з найдорожчого, що доля подає людині: творчість і благословення, і подяку життю за високі почуття, за покликання... А чи не приснилась часом мені смерть? З мене йде кров.

Не сплю. Проснувся в два часа, не спится мне. Сон приснился удивительно трогательный и странный. Как будто ехал я в какой-то лодке или в машине с какими-то людьми. Было почти темно. До меня дотянулась будто рука женская совершенной формы, ни с чем не сравнимая, и я как будто прижался к ней и начал целовать, обливаясь слезами радости, и рука будто ответила мне. А молодую женщину, что сидела рядом с неким писателем, я, вроде, так и не разглядел, а только чувствовал какую-то ее печаль и ласку, возвышенную и трогательную до чрезвычайности и тоже будто печальную. И я проснулся. Что это было? Откуда? Отблеск чего? Может он предвещает мне нечто последнее, из самого дорогого, что судьба дает человеку: творчество и благословение, и благодарность жизни за высокие чувства, за призвание... А не приснилась ли мне смерть? Из меня идет кровь.

Хвала життю

Я хвалю життя людей, що діють навколо мене, і своє життя. Я хвалю його і благословляю. Часом і дуже часто, майже щодня, я відчуваю в собі наплив такої високої радості, якої я ні разу ніде не відчував у М. за довгі роки. І ніде мій духовний стан не підносивсь до таких вершин, до великої чистоти і добра, як тут, у Каховці. Я полюбив людей більш за все на світі, вони награждають мене своїми <белоуствами?>. Я ніби помолодів душею, збагатів і став людяним і чистим. Я нікуди не хочу їхати, <находжу?> безліч щастя й насолоди від зустрічів з простими, звичайними будівниками комунізму. Я бачу прояви краси духу мого народу і серце моє переповнене хвалою. Ой, заснути б.

Хвала жизни

Я хвалю жизни людей, действующих вокруг меня, и свою жизнь. Я хвалю ее и благословляю. Временами и очень часто, почти ежедневно, я чувствую в себе наплив такой высокой радости, которой я ни разу нигде не чувствовал в М. за долгие годы. И нигде мое духовное состояние не возносилось до таких вершин

великой чистоти и добра, как здесь, в Каховке. Я полюбил людей больше всего на свете, они награждают меня своими <благовествованием?>. Я будто помолодел душой, разбогател и стал человечным и чистым. Я никуда не хочу ехать, <нахожу?> великое множество счастья и наслаждения от встреч с простыми, обыкновенными строителями коммунизма. Я вижу проявления красоты духа моего народа, и сердце мое переполнено хвалой. Ой, заснуть бы.

22-X

Вона працювала, стоячи проти вітру, горда і струнка, і червоне плаття трепетало на ній, як прапор перемоги.

— Красива людина в роботі. Нема для мене вищої краси, як людина в роботі.*

22-X

Она работала, стоя против ветра, гордая и стройная, и красное платье трепетало на ней, как знамя победы.

— Красив человек в работе. Нет для меня высшей красоты, как человек в работе.

Яценко Никандр Петрович

Бульдозерист. Родом з-під Россоши. Бригада: батько, син і племінник. Характер чисто національний.

Моя мета: продлити життя машині. Щоб машина не тільки працювала, а щоб вона довго жила і працювала довго.

У нас роботи — мільярд кубометрів землі.

Зараз стоїмо. Цілий вже місяць. Просто нерви вже не витримують.

Він тихий і весь в собі, в своїх почуттях. З тим виразом і тоном, який властивий людям, що несуть в собі щось дороге і святе. Якуюсь тайну життя і ждуть щастя для людей.

Коло нього в'ються журналісти, задають низку тезисних виробничих питань, часом дитячих. Він відповідає їм тихо, а я сижу збоку і дивлячись на його обвітрене лице і слухаючи оповідання про сина Івана і племінника Гришу, думаю про все життя.

Я втручаюсь у їх розмову і розповідь про епізод на війні...

— Как вы вообще смотрите на войну?..

— Да так і я. Мені нічого такого заробіті тут не хочеться. А от побачити, що ми можемо зробити для поколінь. Я був у Кузбасі, на шахтах діяв.

У нього лице запорожця...

Треба все це красиво зробити. Незабутній тон голос...

— Щоб навіть дощечки десь не роздавити. Бо нас же 10 тисяч. По дощечці на брата — 10 тисяч** досок. Я непартійний. Але я, як і всі, включаюся в соревновання. З мене оратор поганий, ну недостатків я ніколи не скриваю і все кажу одверто.

— Как вам уход?..

— Уход? Смотри який — технічеській, профілактічеський. Далі іде: я вже чувствую...

і т. д. Як музикант про скрипку, чи рояль...***

* Со слов «Вона працювала» и до конца абзаца фраза отчеркнута пятью чертами по левому полю.

** Со слов «Да так і я» и до слов «10 тисяч» фраза отчеркнута тремя чертами по левому краю.

*** Со слов «Як музикант» и до конца предложения фраза отчеркнута двумя чертами по левому краю.

Розмова. Оповідання про роботу. Прекрасне, точно, глибоке. Жаль, заважають йому Буранди дурними своїми питаннями і поясненнями. Яценко тихо: — Отсе сьогодні прокинувся у п'ять годин, прийшов, дивлюсь, горять прожектора на кранах, марно розходують електричество... Думаю — ну, ну... Хазяїни.

— А ми любуємось.

— Пожалуйста. Коли робота вимагає. А то ж горять киловати у п'ять годин ранку.

— А чого ви так рано ходили на будівництво.

— Провірити хотілося, як воно тут. Який порядок. Не все подобається, ні. Бульдозери і трактори стоять немиті*. У нашому ділі ви знаєте як? Автомобіль — се жива людина. А от тягач, чи бульдозер, чи трактор або скрепер — просто мертве залізо. А це неправильно. За бульдозером теж потрібен великий уход.

Яценко Никандр Петрович

Бульдозерист. Родом из-под Россоши. Бригада: отец, сын и племянник. Характер чисто национальный.

Моя цель: продлить жизнь машине. Чтобы машина не только работала, а чтобы она долго жила и работала долго.

У нас работы — миллиард кубометров земли.

Сейчас стоим. Целый уже месяц. Просто нервы уже не выдерживают.

Он тихий и весь в себе, в своих чувствах. С тем выражением и тоном, который присущ людям, которые несут в себе нечто дорогое и святое. Некую тайну жизни, и ждут счастье для людей.

Вокруг него вьются журналисты, задают ряд тезисных производственных вопросов, иногда детских. Он отвечает им тихо, а я сижу сбоку, и глядя на его обветренное лицо и слушая рассказ о сыне Иване и племяннике Грише, думаю о всей жизни.

Я вмешиваюсь в их разговор и рассказал об эпизоде на войне...

— Как вы вообще смотрите на войну?..

— Да так и я. Мне ничего такого заработать здесь не хочется. А вот увидеть, что мы можем сделать для поколений. Я был в Кузбассе, на шахтах работал.

У него лицо запорожца...

Надо все это красиво сделать. Незабываемый тон голос...

— Чтобы даже дощечки нигде не раздавить. Потому что нас же 10 тысяч. По дощечке на брата — 10 тысяч досок. Я непартийный. Но я, как и все, включаюсь в соревнование. Из меня плохой оратор, ну недостатков я никогда не скрываю и все говорю откровенно.

— Как вам уход?..

— Уход? Смотря какой — технический, профилактический. Далее идет: я уже чувствую... и т. д. Как музыкант о скрипке, или рояле...

Разговор. Рассказ о работе. Прекрасный, точный, глубокий. К сожалению, мешают ему Буранды своими глупыми вопросами и пояснениями. Яценко тихо: — Вот сегодня проснулся в пять часов, пришел, смотрю, горят прожектора на кранах, напрасно расходуют электричество... Думаю — ну, ну... Хозяева.

— А мы любуемся.

— Пожалуйста. Когда работа требует. А это же горят килловатты в пять часов утра.

— А зачем вы так рано ходили на строительство.

— Хотелось проверить, как здесь. Какой порядок. Не все нравится, нет. Бульдозеры и трактора стоят немые. В нашем деле вы знаете как? Автомобиль — это живой человек. А вот тягач, или бульдозер, трактор или скрепер — просто мертвое железо. А это неправильно. За бульдозером тоже нужен большой уход.

* Отсюда и до слов «А от» фраза отчеркнута тремя чертами по левому полю.

— ‘Як ви поїхали з сином на Каховське будівництво?

— А так і поїхав, — сказав мені Яценко знов тихо і ніжно, ніби несучи в собі якийсь дорогий цінний посуд. — Прочитав у Кузбасі, — там чотири роки працювали з сином теж на бульдозері, <1 сл. нрзб.> робили, і до начальника — пустіть, кажу, на комунізм. Ну не хотіли, але пустити мусили. Іван мій і племінник Гриша крик підняли такий... отак і приїхали на рідну будову. Прадіди наші з Поліщини, а ми вороніжські українці. Йому 49 років. Сину Івану 27. — Да я ще й сам молодий. Ще попрацюю тут немало — землі ще передвину немало — тільки дайте, і кадрів виучу.

— Как вы поехали с сыном на Каховское строительство?

— А так и поехал, — сказал мне Яценко вновь тихо и нежно, будто неся в себе некий дорогой ценный посуд. — Прочитал в Кузбассе, — там четыре года работали с сыном тоже на бульдозере, <1 сл. нрзб.> делали, и к начальнику — пустите, говорю, на коммунизм. Ну не хотели, но должны были пустить. Иван мой и племянник Гриша крик подняли такой... вот и приехали на родное строительство. Прадеды наши с Полесья, а мы воронежские украинцы. Ему 49 лет. Сыну Ивану 27. — Да я еще и сам молодой. Еще поработаю здесь немало — земли еще передвину немало — только дайте, и кадры выучу.

— Каховка що? Повторення минулого. А наші канали — ото новина! Та і розмах же зовсім інший. Хіба у вас розмах — три міліарди. А у нас сімнадцять. Земляних робіт...

— Скільки ж робіт у вас земляних?

— Міліард кубів. Є де покопатись. Вже покопаємось на славу... А людей! Що ваша Каховка? У нас буде сто тисяч, армія людей. Хіба була коли в степах отака армія людей, озброєних машинами всіх спеціальностей, всякої науки.

— Каховка что? Повторение прошлого. А наши каналы — вот новость! Да и размах же совсем другой. Разве у вас размах — три миллиарда. А у нас семнадцать. Земляных работ...

— Сколько же земляных работ у вас?

— Миллиард кубов. Есть где покопаться. Уж покопаемся на славу... А людей! Что ваша Каховка? У нас будет сто тысяч, армия людей. Разве была когда в степях такая армия людей, вооруженных машинами всех специальностей, всякой науки.

О творчестве

«Есть поэзия «слияния с природой», погружения в ее краски и линии. Это поэзия пассивного подчинения... Но есть поэзия преодоления сил природы силою воли человека, поэзия обогащения жизни разумом и воображением — это поэзия борцов против мертвой, окаменевшей действительности для создателей новых форм социальной жизни, новых идей». Горький⁶¹⁴

И рокочущий трепет вибраторов.

Земснаряда непреклонный грохот. Слушаю його, як музику**

Земснаряди — геніальні машини епохи, абсолютно позбавлені всякої артистичності — велетні***

* Отсюда и до слова «українці» фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

** Слушаю его, как музыку.

*** Земснаряды — гениальные машины эпохи, абсолютно лишённые всякой артистичности — великаны. Отмечено на полях двумя чертами: «Есть поэзия... велетні».

СОН

Мені приснилося: весна. І до мене в південний степ на велике будівництво комунізму неначе Убідь притекла, ласкава мрійна річечка з далекого святого босоногого дитинства. Я так задививсь на її м'яку поліську воду і так заслухався давно нечуваних веснянок, що забув на мить, хто я і де я, і що мати колись ворожила: випаде річка тобі, мій сину, та по пізній дорозі... Звідки веснянки? З вербового човна. У човні вербовим жінка пропливала молода з дитиною неначе. — Перевези! — гукаю. А вона співає і плаче, їй богу, чи, мо, так мені здалося в тому сні. Тоді припав я до берега Убеді і випив води, один ковточок. А воду було заворожено. Одриваюсь — пливе в очі. Так глибоко, ніби ота вода проникла в мою розторсану душу. І от коли так сталося, то далі вже неначе не мені, а сну вже починає снитись: щезає Убідь у холодній млі, а він все п'є заворожену воду, п'є. Потім прокинувся, — ніч. Важке серце стугонить на всю холодну хату і смутно-смутно стало, що вже ніколи не почути йому голосу з Убеді, річки з Полісся, вже не сон, а я встаю. Підхожу до вікна — світає. Благословляю зорю, що сяє здалека в досвітньому небі, і все, що снилося, і сні про сон, і спогади про весну, і спогади спогадів, і всіх, хто прокидається на труд перед сходом сонця. Хвала життю.

23-X

СОН

Мне приснилось: весна. И ко мне в южную степь на великое строительство коммунизма как будто Убедь притекла, ласковая мечтательная речушка из далекого святого босоногого детства. Я так засмотрелся на ее мягкую полесскую воду и так заслушался давно не слышанных веснянок, что позабыл на мгновение, кто я и где я, и что мать некогда гадала: выпадет река тебе, сын мой, да по поздней дороге... Откуда веснянки? Из ивовой лодки. В ивовой лодке как будто женщина пропливала молодая с ребенком. — Перевези! — кричу. А она поет и плачет, ей-богу, или, может, так мне показалось в том сне. Тогда припал я к берегу Убеди и выпил воды, один глоточек. А вода была заколдована. Отрываюсь — плывет в глаза. Так глубоко, будто это вода проникла в мою расхристанную душу. И вот когда так случилось, то дальше уже как будто не мне, а сну уже начинает сниться: исчезает Убедь в холодной мгле, а он все пьет заклятую воду, пьет. Потом проснулся, — ночь. Тяжелое сердце стучит на всю холодную хату и грустно-грустно стало, что уже никогда не услышать ему голоса с Убеди, реки из Полесья, уже не сон, а я встаю. Подхожу к окну — светает. Благословляю зарю, что сияет вдаль в предрассветном небе, и все, что снилось, и сны про сон, и воспоминания о весне, и воспоминания воспоминаний, и всех, кто просыпается на труд перед восходом солнца. Хвала жизни.

23-X

— Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику люблю, яких музик, скажу відверто вам, нічого я так не люблю, як симфонії*, як земснарядів непреклонний грохот. Метал і вода там викачують силу свою, і всі шуми моторів, і вітру вой у проводах високовольтних і тремоло річних трамваїв на Дніпрі. Ляск гусениць і скрежет сталі, і гул невтомних самосвалів. Не знаю, що зі мною буде далі**. Здесь изменится все через три года. Таким

* «Як симфонії» обведено.

— Если бы спросил меня кто-нибудь, какую я музыку люблю, каких музыкантов, скажу вам откровенно, ничего я так не люблю, никаких таких симфоний, как земснарядов непреклонный грохот. Металл и вода там выкачивают силу свою, и все шумы моторов, и вой ветра в проводах высоковольтных и тремоло речных трамваев на Днепре. Лязг гусениц и скрежет стали, и гул неутомимых самосвалов. Не знаю, что со мной будет дальше.

неузнаваемым мы сделаем весь этот край, что и сами изменимся, как этот Днепр. И уж если тогда действительно можно будет сказать: «Редкая птица долетит до середины Днепра». Получившие из наших рук высшее образование: какие мы будем.

Пройдет немного лет. Волга и Днепр перестанут быть реками. Кончилась эра их анархического бытия.

И природа, облагороженная нами, очищенная от случайностей божьего хаоса и зарослей диких, преображенная творчеством, предстанет перед народами мира в такой новой красоте, в какой предстал сегодня перед миром великий советский человек, творец жизни, поборник мира на земле.

За творчество*.

Описать в статье оперативку Бечина. Как люди побеждают время. Воображаемый разговор с косностью природы. На перемычке идет война народная.

Не встигли пройти до моєї сокорини, оглядуюсь — все об'єдналось — і небо, і води Дніпрові, все стало темно-срібним. На поймі загорілись огні. Прожекторний промінь потонув у темноті срібній. Проїшли дівчаток четверо в робах з роботи <1 сл. нрзб.> ніжно співаючи високими чистими молодими голосами. Темно-сиза смуга диму от огня. І безупинний вращательний реві механізму... Простяглася по небу через Дніпро аж на Козацьке.

Я сїжу під сокоріною, щасливий до сліз.

Не успев пройти к моему тополю, оглядываюсь — все объединилось — и небо, и днепровские воды, все стало темно-серебряным. На пойме загорелись огни. Прожекторный луч утонул в темноте серебряной. Прошли четверо девушек в робах с работы <1 сл. нрзб.> нежно напевая высокими чистыми молодыми голосами. Темно-сизая полоса дыма от огня. И непрерывный вращательный реві механизма... Протянулася по небу через Днепр аж на Казацкий.

Я сїжу под тополем, счастливый до слез.

Самые выдающиеся твор<ческие> работы

**Владимиров Сергей Петрович —

Бергер гл<авный> ин<женер> Ках<овского> гидроспецстроя <1 сл. нрзб.>.

Дураков Влад. Георгиевич — <2 сл. нрзб.>

Аристархов

Жахович не особо нравится.

Любив він дивитись, як люди працюють.

— Не знаю я кращого в світі, як людина в роботі***

24-X

Учора в кабінеті Дружиніна познайомивсь з Медведєвим П<?> Анд<рійовичем>, головним інженером Дніпробуду. Прошу Дружиніна.

— Я занедужав. Мені дуже потрібний лікар.

— Який?

* Отмечено на полях восклицательным знаком: За творчество.

** Отсюда и до конца абзаца фразы отчеркнуты одной чертой с крестиком.

*** Любил он смотреть, как люди работают.

— Я не знаю ничего лучше на свете, чем человек в работе.

— Хірург. Можливо і терапевт. Ні, хірург і як можна швидше.

— Пожалуйста. Завтра мы вам из Херсона вышлем кого хотите. Не то что хирурга, а хоть ветеринара, — сказав парторг.

А що зі мною, навіщо мені хірург, йому навіть у голову не прийшло спитати. І тут виросла передо мною вся постать убогого парторга. — Не треба мені ветеринара. Я звик мати діло з людьми, а не з тваринами, — хотів я сказати сьому ветеринару, та мені стало прикро, і я мовчки пішов собі до готелю. По дорозі згадав Т. Шевченка: При зустрічі з ветеринарами і держимордами він зразу теж впадав в таке знесилля, в таку раптову спустошеність і нудоту, як і я. Чи не пора мені на Запоріжжя? Пора, пора. Тільки як же я берег покину. Берег, тополі, остров Козацький. І молоде місто. Каховку Нову... ..

24-X

Вчера в кабинете Дружинина познакомился с Медведевым П<етром> Анд<реевичем>, главным инженером Днепроостроя. Прошу Дружинина.

— Я заболел. Мне очень нужен врач.

— Какой?

— Хирург. Возможно, и терапевт. Нет, хирург и как можно быстрее.

— Пожалуйста. Завтра мы вам из Херсона вышлем кого хотите. Не то что хирурга, а хоть ветеринара, — сказал парторг.

А что со мной, зачем мне хирург, ему даже в голову не пришло спросить. И здесь выросла передо мной вся фигура бедного парторга. — Не надо мне ветеринара. Я привык иметь дело с людьми, а не с животными, — хотел я сказать этому ветеринару, и мне стало обидно, и я молча пошел в гостиницу. По дороге вспомнил Т. Шевченко: При встрече с ветеринарами и держимордами он сразу тоже впадал в такое уныние, такую внезапную опустошенность и тошноту, как и я. Не пора ли мне на Запорожье? Пора, пора. Только как же я берег покину. Берег, тополя, остров Козацький. И молодой город. Новую Каховку... ..

Гуси вже перелетіли з далекого краю. Вже ніхто мене не кличе уночі. Хожу собі та співаю:

— Ой бодай же ви гуси з пір'єчком пропали.

— Ой налетіли гусі з далекого краю. Скаламутили воду в тихому Дунаї.

Гуси уже прилетели из далекого края. Уже никто меня не зовет ночью. Хожу себе и пою:

— Ой хоть же вы гуси с перьями пропали.

— Ой налетели гуси из далекого края. Взбаламутили воду в тихом Дунае.

25-X

— Мина, схаменися⁶¹⁵. Та ж ти не хочеш отієї греблі.

— Не хочу, чорт мене бери, а гребля нехай буде. І час уже до нехотіння поставитись якось критично. Мало чого я не хотів. Колись я не хотів учитись, а тут ще прізвище з комедії неначе — Нечитайло. От і оставсь неграмотний. Та ще, дурний, з тобою одружився. А до колгоспу я хотів? Теж не хотів. Усе за волики держався. З волами да кіньми дружили, товаришували тищу літ... і т. д. компанію водив, згадати сором, господи прости. Яка ціна моему некоханню.

— Так згине ж красаота яка, ти тільки глянь на плавні.

— Не говори хоч про красу. А що мені з краси.

— Як що? А дрова, а паша, а баштанчик в юзах.

— Отак би й говорила. Любителька краси.

— Мина, одумайся. Ну ты же не хочешь этой плотины.

— Не хочу, черт меня бери, а плотина пусть будет. И время уже к нехотению отнестись как-то критически. Мало ли чего я не хотел. Когда-то я не хотел учиться, а тут еще фамилия из комедии как будто — Нечитайло. Вот и остался неграмотным. И еще, глупый, на тебе женился. А в колхоз я хотел? Тоже не хотел. Все за волов держался. С волами да лошадьми дружили-дружили тысячу лет... и т. д. компанию водил, вспомнить стыдно, господи прости. Какова цена моей нелюбви.

— Так погибнет же красота какая, ты только глянь на плавни.

— Не говори хоть о красоте. А что мне с красоты.

— Как что? А дрова, а пашня, а бахча в юзах.

— Так бы и говорила. Любительница красоты.

Весела машина

— Чи можна так казати про машини?

— Чому ні. Машини веселі.

— Сам ти веселий.

— *То інше діло. І з усіх машин, які я знаю, найвеселіша машина — не зіс, і не зім, і не победа... і не ті, хто в їх їздить.

— Бульдозер?

— Угадав. На зіси, зіми і победи уже не дивиться ніхто. А от коли я починаю діяти бульдозером, усякий, хто тільки не гляне, дивиться і радіє, дивується і всякому, я помічаю навіть старому глядачеві, хочеться ніби займатись гімнастикою, от <1 сл. нрзб.>.

Моторна, беручка. А сила яка! А що на ній можна робити. Чудеса.

Потім він розказав про її можливості, про силу мотора, про силу ножа.

**А маневренність! Вперед, назад, кругом на місці, нагору, вниз. А звуки, як звучить! Музика, їй право. Ви тільки прислухайтесь до її музики.

— Ви праві. Се машина трудівниця.

— ...

— Учора хлопчика з собою взяв.

Почули б ви розмову.

— Ти, каже, можеш гору сделать?

— Да, кажу, вполне.

— И ще що можеш?

— Ну все можу. Можу насипать гору, якщо треба. Річку пересушити чи навпаки зробити нову річку серед степу.

— Вреш ти.

— От побачиш.

— Я тоже буду річки повертати.

Кажу, будь ласка, хоч моря. В якому зіси ви почуєте таких розмов. Ах ти, думаю, клоп! Що з тебе вийде, як виростеш такий як я. Де вже ми будемо.

— Не беспокойся, папа. Я решил взять тебя потом в свою бригаду техноруком. Вот какою семейственностью начинает проявлять.

* Отсюда и до слова «угадав» фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

** Отсюда и до слова «трудівниця» фраза отчеркнута двумя чертами по левому полю.

Веселая мащина

— Можно ли так говорить о машинах?

— Почему нет. Машины веселые.

— Сам ты веселый.

— То другое дело. И из всех машин, которые я знаю, самая веселая машина — не зис, и не зим, и не победа... и не те, кто в них ездит.

— Бульдозер?

— Угадал. На зисы, зимы и победы уже никто не смотрит. А вот когда я начинаю действовать бульдозером, всякий, кто только не посмотрит, смотрит и радуется, удивляется, и всякому, я замечаю, даже старому зрителю, хочется будто заниматься гимнастикой, вот <1 сл. нрзб.>. Резвая, хваткая. А сила какая! А что на нем можно делать. Чудеса.

Затем он рассказал о его возможностях, о силе мотора, о силе ножа.

А маневренность! Вперед, назад, кругом на месте, вверх, вниз. А звуки, как звучит! Музыка, ей-ей. Вы только прислушайтесь к ее музыке.

— Вы правы. Это машина-труженица.

— ...

— Вчера мальчика с собой взял.

Услышали бы вы разговор.

— Ты, говорит, можешь гору сделать?

— Да, говорю, вполне.

— И еще что можешь?

— Ну, все могу. Могу насыпать гору, если надо. Реку пересушить или наоборот сделать новую реку среди степи.

— Ты врешь.

— Вот увидишь.

— Я тоже буду реки поворачивать.

Говорю, пожалуйста, хоть моря. В каком еще зисе вы услышите такие разговоры. Ах ты, думаю, клоп! Что из тебя выйдет, как вырастешь такой как я, где уже мы будем.

— Не беспокойся, папа. Я решил взять тебя потом в свою бригаду техноруком. Вот какую семейственность начинает проявлять.

На поймі. Тягне великий тягач на листах якийсь мотор, а за мотором довжелезні таврові балки. На балках робочі пливуть. Туман. Все в нижній пастелі. Обожаю пойму у всяку погоду*

— Очень трудное и напряженное у нас время, — сказал мне Дураков.

— Вы правы. Когда мы станем, как вы сказали, на твердь, все будет иным. Будем стоять на твердом бетоне в прямом и переносном моральном смысле.

— А я влюблен в ваше болото, — говорю я. — И ловлю себя на мысли, что я не могу без него жить, без его волнующего богатого смысла.

— Понимаю Вас. Но трудности такие здесь, что и не думал никто, и в голову никому не могло прийти**

В десять годин я на оперативці. Бечин вже тут. Збираються з залізниками.***

— Давайте жесткий срок: когда вы закончите все пути?

* На пойме. Тянет большой тягач на листах какой-то мотор, а за мотором длиннющие тавровые балки. На балках рабочие пливут. Туман. Все в нежной пастели. Обожаю пойму в любую погоду.

** Отмечено на полях одной чертой: Понимаю Вас... прийти.

*** В десять часов я на оперативке. Бечин уже тут. Собираются с железнодорожниками.

Бьется он со своими командирами, как рыба об лед. Но мобилизованности подлинной нет. Не первоклассные, конечно, нет. Об этом говорил он, Андрианов. Мал Дураков. И пользуется добротой Бечина и его привычкой к нему.

— У меня четыре бригады стоят, — заявляет он. И т. д.

— У Бергера стоят трактора, но он не дает. Он растаскивает трубы по трассе.

Не особенно мне нравится Бергер.

— Бульдозера не дали.

Не нравится мне и Дураков в конечном счете. Это тот самый. Он удобен тем, что его можно ругать и жучить.

Он это терпит легко, потому что ему не болит* У него нет страсти и нет любви. Он просто работает в этой невообразимой неразберихе и несогласованности. Трудно Бечину.

— Вы напоминаете мне Онегина и Ленского. Были друзьями, а стали врагами. В чем дело?*

Онегин и Ленский, Бечин и Дураков не хотят мириться. Идет словопрение по поводу неправильной установки насосов для гидропонижения. Мне кажется, Бергер треплется. Манера спорить у них обоих национальная: с акцентом, жестами и развязностью. Русские спорят по-иному. Украинцы тоже.

Я виходжу з кабінету Дуракова. Мене доганяє Іван Никифорович Кузьомин. Йому хочеться поговорити зі мною. Він запрошує мене до кабінету. Я заходжу.**

Кузьомін Ів<ан> Нік<олаєвич>

В противовіс начальнику Запорозьської ГЕС, людині з могутньою пробойною силою і великими пристрастями, але і великим хамом, Андрианов людина прекрасна. Він гуманний і м'який, хоч може і образити людину грубим словом. Але у нього є одна біда, яка являється їй бідою всього Дніпробуду. Він не знає будівництва так, як його треба знати начальнику. А не знаючи всього досконально, не маючи всевидячого ока, він не почуває головного звена. Тому головні звена не мають його достатньої уваги. Йому все ніколи. У нього не вистачає часу на все. А йому не треба займатися всім. Коли невправка, кинь до чорта другорядні діла. Самі якось там зробляться. Навалються по чім попало на головне: рви його, щоб все кипіло в ньому, щоб почувалася на ньому твоя люта пристрасть, щоб всі се бачили і відчували. І вже коли там чогось нема — добивайся особисто, не давай спокою міністру, уряду. Вимагай!.. він уникає міністра. Чому? Міністр — інженер, дотошний, любить вникати в деталі. А Сергій Ніколаєвич деталів не знає і кілька раз попадав в невідгідне становище.

Біда з головним інженером Медведєвим. С. Н. одразу категорично став проти нього. Слід сказати, що він сього і заслуговує вповні. Він електрик, а на сей період потрібен стрітель. Його, на жаль, не знімають. І С. Н. повинен «сделать» Бечина, створити йому авторитет.

* Так в тексті.

** Отмечено на полях волнистой чертой и восклицательным знаком: — Вы напоминаете... В чем дело?

*** Я виходжу из кабинета Дуракова. Меня догоняет Иван Никифорович Куземин. Ему хочется поговорить со мной. Он приглашает меня в кабинет. Я захожу.

Дуже жаль, що кадри старого Дніпрогеса запорожці розбрелися. Там була сила. Се помилка велика і непростима. І ніхто сього не доглянув, ніхто не насміливсь рішуче поставити питання, де слід... (перенос).

Куземин Ив<ан> Ник<олаевич>

В противовес начальнику Запорожской ГЭС, человеку с мощной пробойной силой и большими страстями, но и большим хамом, Андрианов человек прекрасный. Он гуманный и мягкий, хотя может и обидеть человека грубым словом. Но у него есть одна беда, которая является и бедой всего Днепростроя. Он не знает строительства так, как его надо знать начальнику. А не зная всего досконально, не имея всевидящего ока, он не чувствует главного звена. Поэтому главные звенья не находятся под его достаточным вниманием. Ему все некогда. У него не хватает времени на все. А ему не надо заниматься всем. Когда не справляешься, брось к черту второстепенные дела. Сами как-то там сделаются. Наваливайся по чем попало на главное: рви его, чтобы все кипело в нем, чтобы чувствовала себя на нем твоя яростная страсть, чтобы все это видели и чувствовали. И уже когда там чего-то нет — добивайся лично, не давай покоя министру, правительству. Требуй!.. он избегает министра. Почему? Министр — инженер, дотошный, любит вникать в детали. А Сергей Николаевич деталей не знает и несколько раз попадал в невыгодное положение.

Беда с главным инженером Медведевым. С. Н. сразу категорически стал против него. Следует сказать, что он этого и заслуживает в полной мере. Он электрик, а на этом этапе нужен строитель. Его, увы, не снимают. И С. Н. должен «сделать» Бечина, создать ему авторитет.

Очень жаль, что кадры старого Днепрогеса запорожцы разбрелись. Там была сила. Это была большая и непростительная ошибка. И никто этого не отследил, никто не осмелился решительно поставить вопрос, где следует... (перенос).

Що зі мною?

24-Х

18 годин

Іду з аптеки. По дорозі коло управління Дніпробуду стоять дві жінки молоді. Прості собі, трудівниці. У одної немовля, сповите у білу простинку. Вона гойдає його на руках і сама ритмічно похитується, щасливо усміхаючись дитині. І мене, що пройшов у п'ятнадцяти кроках і бачив їх всього лиш п'ять секунд, обнімає радість. Потім по дорозі спинивсь самосвал. Друга молода робітниця з привітним чистим лицем кивнула водителю підвезти. Він спинив машину. Вона сідає в кабінку, посміхаючись водителю, сьому очевидно знакомому, — а в мене на очах сльози радості. Чому? Життю. Його простим звичайним явищам прекрасного, людяного, ніжного. Чого я плачу навіть пишучи отсі рядки? Що зі мною? Чого так очі широко відкрились назустріч прекрасному, і став я так багато його бачити, що слабе серце вже не витримує? Чи що воно таке?

І чому не хочеться мені їхати звідси, покидати сей веселий, дорогий мій край? Наче я родився в ньому. Від самого дитинства нічого я так не любив, як берег сій, пойму трудову, і простори, і небо ласкаве, і місто молодих людей, так, ніби всі вони мої сини і доньки мої ненаглядні і прекрасні в своїх робах, спецівах, в кожному робочому рухові. І справді, неначе заново я тут живу. Коли б хто знав, який щасливий я отут. Як вся моя душа розкрилася на добро і вся любов моя до рідного народу. Неначе я кудись поїхав був і не вертався додому двісті літ. Де ви?

Что со мной?

24-X
18 часов

Иду из аптеки. По дороге около управления Днепроостроя стоят две молодые женщины. Простые такие труженицы. У одной младенец, закутанный в белую простыню. Она качает его на руках и сама ритмично покачивается, счастливо улыбаясь ребенку. И меня, что прошел в пятнадцати шагах и видел их всего лишь пять секунд, обнимает радость. Потом на дороге остановился самосвал. Вторая молодая работница с приветливым чистым лицом кивнула водителю подвезти. Он остановил машину. Она садится в кабину, улыбаясь водителю, очевидно, знакомому, — а у меня на глазах слезы радости. Чему? Жизни. Ее простым обыденным явлениям прекрасного, человеческого, нежного. Отчего я плачу, даже сочиняя эти строки? Что со мной? Отчего так глаза широко открылись навстречу прекрасному, и я стал так много его видеть, что слабое сердце уже не выдерживает? Или что это?

И почему не хочется мне уезжать отсюда, покидать этот веселый, дорогой мой край? Как будто я родился в нем. С самого детства я ничего так не любил, как этот берег, пойму трудовую, и просторы, и ласковое небо, и город молодых людей, так, будто все они мои сыновья и дочки мои ненаглядные и прекрасные в своих робах, спецовках, в каждом рабочем движении. И действительно, как будто заново я здесь живу. Если бы кто знал, как счастлив я тут. Как вся моя душа раскрылась добру, и вся моя любовь к родному народу. Как будто я куда-то поехал и не возвращался домой двести лет. Где вы?

Зустріч з Запорозжцями

що приїхали сюди бригадою для простої соцугоди, обмінятися досвідом, як колектив запорозжців виконує свої обов'язання. Оdkрив Стукало. Солідно, культурно.

Докладає Рибачук од колективу Запорозжців. Він інженер. Середнього віку, чорноокий, худий.

Розмова йде про велетенські діла нашої доби. Оперує числами великими, звичними для всіх уже, бо всі присутні теж два роки вже живуть і діють в сфері великого, і свідомість ця, створена такою силою речей, теж спрямована на великі числа.

Федорчук нібито говорив загальних слів. Він скоро перейшов до конкретних фактів і тем своєї доповіді, перечисливши навіть окремих робочих, що свої зобов'язання виконали з честю в найбільшій мірі. 6 430 000 кб <2 сл. нрзб.>. 4 мільйонів кб і т. д.

Деся не все обстоїть благополучно.

Встреча с Запорозжцами

что приехали сюда бригадой для простого соцсоглашения, обменяются опытом, как коллектив запорозжцев выполняет свои обязательства. Открыл Стукало. Солидно, культурно.

Докладывает Рыбачук от коллектива Запорозжцев. Он инженер. Среднего возраста, черноглазый, худой.

Разговор идет об исполинских делах нашей эпохи. Опирирует большими числами, привычными для всех уже, потому что все присутствующие тоже два года уже живут и действуют в сфере великого, и сознание это, созданное такой силой вещей, тоже направлено на большие числа.

Федорчук в целом говорил много общих слов. Он скоро перешел к конкретным фактам и темам своего доклада, перечислив даже отдельных рабочих, выполнивших свои обязательства с честью в наибольшей мере. 6 430 000 кб <2 сл. нрзб.>. 4 миллионов кб и т. д.

Кое-где не все обстоит благополучно.

-
- 1) Симферопольское водохранилище.
 - 2) Головной участок.

3) Молочанское водохранилище.

4) Ингулецкий канал.

5) Обучить 1000 человек в учете и 2115 человек без отрыва от производства.

6) 50 000 кв.м сдать. Не все еще сдали в эксплуатацию*.

— Несколько слов о вашем коллективе. Первое: выразить радость, что ваш коллектив уже выполнил план 11 м<есяцев>. И главная радость, что в конце декабря вы положите первый бетон на шлюз. Это ваша большая радость. Это радость и наших людей, соревнующихся с вашим замечательным коллективом. Коллектив ваш замечательный. Наш коллектив хороший. Ну, ваш коллектив еще лучше нашего. Особенно коллективы земснарядов N...SC-80. Но есть у вас и недостатки. У вас больше убытки. Дорого строите. У нас тоже есть убытки, но меньше, чем у вас. Мы раньше начали бороться с ними, выявляя недостатки...

Оглядываю слушающих рабочих. Серьезные, родные лица... О крупном недостатке работы К. коллектива.

1) На пойме — очень много обрезков металла. Шпунтов, рельс, труб, отходов.

2) Много проволоки валяется, засыпается песком.

3) <Положение> с кирпичом. На пристани весь берег засыпан уже зеленым кирпичом. По всей площадке кирпич не в порядке.

4) На строительстве подсобных предприятий не <все> полностью механизировано. На бетонном заводе, на его постройке.

5) Большой расход электроэнергии. Неэкономно. Проектора горят до 7—8 утра. Для чего это нужно? Земснаряды расходуют энергию без соревнования с другими, т. е. без борьбы за экономию, ибо нет стимула к экономии.

11 тысяч работающих, из них 3000 стахановцев.

Задают докладчику вопросы.

Есть очень красивые рабочие. Один — копия Маяковского. Очень крупный, спокойный, монументальный. Рядом с ним сидит почти такой же с усиками.

— А как у вас выплачивается зарплата? Как следует или с переборами, как попасть? — Все засмеялись.

Очень интересный прием критики.

Выступает главный инженер строительства Медведев. У него лицо недоброго человека. Увійшов Яценко і сів проти мене. Біля нього юнак, очевидно син, з розумним тонким лицем і прекрасним хвилястим трохи волоссям, таким, як у мене було**

Медведев весь свой доклад читает, мало отрываясь от листа. Это мне не нравится и, очевидно, не нравится собранию. Можно было и по-другому, глядя людям в лицо, чтобы они почувствовали, что главный инженер все знает лучше всех, на то он и главный.

— Мы перерасходуем гос<ударственные> средства более чем на 30 процентов. Мы варварски относимся к стройматериалам... Мы плохо используем механизмы, транспорт. Мы плохо организуем труд, плохо. Простой у нас большие. И, к сожалению, у нас много

* 50 000 кв.м сдать. Не все еще сдали в эксплуатацию.

** Вошел Яценко и сел напротив меня. Около него юноша, очевидно сын, с тонким умным лицом и прекрасными немного волнистыми волосами, такими, как были когда-то у меня.

брака и недоделок, которые мы потом позорно доделываем. И есть случаи приписочек себе оплаты труда, чтоб заработок был подходящий. У нас днем фонари целыми линиями помогают светить солнышку, которое в этом не нуждается.

Есть что-то красивое в соревновании двух строителей. Что-то разумное и новое. Как глубоко понимал жизнь Владимир Ильич, как далеко видел!

Ровинский, нач<альник> земснаряда, тысячник. Это 6-я машина в Советском Союзе — 1080.

Он молод. Серьезен. Умен. Это инженер прогрессивный. Говорит языком точного специалиста.

Мне он нравится. Язык у него чистый, быстрый, точный.

Вместо 630 дает 630 тысяч кубов. Он называет сверхмощный земснаряд землесосной машиной. Он знает свою машину, очевидно, идеально.

Не работает на полную мощность вследствие того, что <входит в> высший инженерно-технический персонал.

Лысенко — бригадир шагающего экскаватора. Серьезный, деловой человек из Запорожья.

— Тов<арищу> Баденнову создают все условия для успешной работы. Другим тут же рядом — нет. Дальше он прошелся по всем участкам тех<нических> работ. Очень вдумчив, умен, говорит о том, что прекрасно знает. Это знающий техник и талантливый. Говорит «бегом». Жесты свободные, собственные.

Яценко — виступає тихо, неповторимо. Се образ, який я неодмінно мушу створити. Симпатичний такий, що трудно описати. Бульдозерист говорить про машини, як про дітей, яких хтось може обідити. Він дбає про бульдозери: — Для этого надо сознательность великую и надо трясти руководителей, чтоб помогали. И все время эта нота нежной заботы.

...На данном этапе жизни нашей, великое счастье жизни нашей, что на такое строительство попали^{*}. Мастеров выполнил 260 т. Я за 5 месяц<ев> 91 т. Расстояние больше 100 метров.

Образ Яценко. Его стиль^{***}

— Я, конечно, человек малограмотный... — Это мой Кравчина. — Извините, я как развит, так и доложил^{****}

При створенні образу Кравчини мати на увазі Яценка.^{*****} Удивительно чистый человек. Что-то драгоценное, родное, глубоко человеческое в этом простом и скромном труженике, строителе коммунизма: я слушал его, как родного брата^{*****}

— ...Еще я думаю о том, что счастье китайского народа — есть и наше счастье. Это наше общее счастье.

— Как прекрасно. Я тоже подумал об этом.

^{*} ...выступает... Это образ, который я непременно должен создать. Симпатичный такой, что трудно описать. Бульдозерист говорит о машинах, как о детях, которых кто-то может обидеть. Он заботится о бульдозерах.

^{**} Отмечено на полях двумя волнистыми чертами: Яких... попали.

^{***} Стиль.

^{****} Отмечено на полях двумя чертами: Образ Яценко... доложил.

^{*****} При создании образа Кравчины иметь в виду Яценко.

^{*****} Отмечено на полях двумя чертами: Удивительно... брата.

Переходящее знамя

На Днепре, на площадке водопонижения. Рабочие, работницы, инженеры. Много знакомых. Владимирцев, приняв знамя, выступает с ответным словом, аплодисменты. Настроение коллектива прекрасное. Аплодируют. Аплодируют. Речь так же содержательна, как и скромна.

— Стоят перед нами большие задачи. Чтобы к 35-й год<овщине> рев<олюции> выполнить весь годичный план.

Топоры, молотки, пилы и узелок с хлебом на трубе. Рядом лужи воды, болото, бесконечные ряды труб... Там рабочий несет из щит<овой>*

Для фонів: проходить тягач, машина або знов же той лист. На ньому **або труби чи шпунтини. А на шпунтинах робочих четверо—п'ятеро. Вони співають чи обідають собі на ходу***

Для фонов: проходит тягач, машина или опять же тот лист. На нем или трубы или шпунты. А на шпунтах рабочих четверо-пятеро. Они поют или обедают на ходу.

Дівчина плаче

Коло бетонного заводу: каркас заводу, траншеї, машини, погрузки, робітники — все діє, рухається, скрежет і рев машин. А там Дніпро і Козаче. Небо синє-синє. А на фоні неба і Дніпра дві дівчини сидять. Одна з них плаче. А друга втішає. Якесь горе у дівчини. Не любить? Кинув? Велике горе... Знайти десь для фону на один-два метри. Може зі середнім планом. Для фона, чи може, й епізод для героїні.

Девушка плачет

Около бетонного завода: каркас завода, траншеи, машины, погрузки, рабочие — все действует, движется, скрежет и рев машин. А там Днепр и Казацкое. Небо синее-синее. А на фоне неба и Днепра две девушки сидят. Одна из них плачет. А вторая утешает. Какое-то горе у девушки. Не любит? Бросил? Большое горе... Найти где-то для фона на один-два метра. Может со средним планом. Для фона или, возможно, и эпизод для героини.

Сьогодні у мене щасливий день. Лист од Юлі. Сонце в небі. Все записати. Сижу на літоб'єднанні в редакції. Дівчина робітниця читає вірші. Нехитрі, але теплі і чисті. Яке ясно, красиве і чисте чоло у молодій поетеси. Воно сяє чистотою і якимсь ніби світ<л>ом. Волосечко з золотом. Читає вона по-дітячому, як школярка. А сама вона вчителька перших класів місцевої школи. Вірші більше політичні. Нема, каже, лірики. Соромиться, очевидно, лірики. Вона комсомолка і все в ній комсомольське. Вірші дідактичні, наївні. Ліда Попелижко.

Поетичне світовідчужання і поетичний заум — часто збивається, нечіткі (образи), збиваються на прислів'я, від чого вірші збиваються на публіцистику.

* ... несет из щитовой.

** Отсюда и до конца абзаца фраза отчеркнута двумя чертами.

*** Отмечено на полях двумя чертами: Або ... ходу.

Після Ліди, яку покритикували в'яло і холодно, виступив з прозою місцевий герой Новиков Іван Григорович. До чого же пуста проза — просто дивно. Человек, как говорится, дебелий осанки, таков и автор. Это провинциальный графоман, воображающий наивно себя писателем. Просто слухати противно. Фальш огидна.

Піду собі геть. Нема сили слухати.

Сегодня у меня счастливый день. Письмо от Юли. Солнце в небе. Все записать. Сіжу на литоб'єдненні в редакції. Девушка-работница читает стихи. Нехитрые, но теплые и чистые. Какое ясное, красивое и чистое чело у молодой поэтессы. Оно сияет чистотой и будто каким-то светом. Волосики с золотом. Читает она по-детски, как школьница. А сама она учительница первых классов местной школы. Стихи больше политические. Нет, говорит, лирики. Стесняется, очевидно, лирики. Она комсомолка и все в ней комсомольское. Стихи дидактичные, наивные. Лида Попельжко.

Поэтическое мироощущение и поэтическая заумь — часто сбиваются, нечеткие (образы), сбиваются в поговорки, отчего стихи превращаются в публицистику.

После Лиды, которую подвергли критике вяло и холодно, выступил с прозой местный герой Новиков Іван Григорьевич. До чого же пуста проза — просто удивительно. Человек, как говорится, дебелий осанки, таков и автор. Это провинциальный графоман, воображающий наивно себя писателем. Просто слухати противно. Фальшь отвратительная.

Пойду восвоюси. Нет сил слушать.

Микола Тройгубий

Пригадати його любов до Оксани. Як бігав він вечором до неї на побачення з Борзни 30 верст. Да ще й Десну перепливав, а на ранок назад у Борзну.

Зробити щось подібного в степу. Може не обов'язково все пішки. Може, на грузовику. Але зустріч. Обое біжать одне до одного. Обнялися і, взявшись за руки, пішли в степ.

Ось вони йдуть під зоряним небом на такому урочистому просторі десь на високому березі Дніпра.

— Кажи мені, Іванко, слова, скажи мені ще раз, що ти любиш мене.

— Я... мене так тягне до тебе.

— Не кажи тягне. Кажи мені голосно люблю. Ніхто тут не почує нас. Глянь навколо. Тільки ми да зорі в небі. Ну добре, я перша скажу. Я люблю тебе.

— І я.

Николай Тройгубый

Вспомнить его любовь к Оксане. Как бегал он вечером к ней на свидание с Борзны 30 верст. Да еще и Десну переплывал, а на утро назад в Борзну.

Сделать нечто подобное в степи. Может, не обязательно все пешком. Может на грузовике. Но встреча. Оба бегут друг к другу. Обнялись и, взявшись за руки, пошли в степь.

Вот они идут под звездным небом на таком торжественном просторе где-то на высоком берегу Днепра.

— Говори мне, Ваня, слова, скажи мне еще раз, что ты любишь меня.

— Я... меня так тянет к тебе.

— Не говори тянет. Говори мне громко люблю. Никто здесь не услышит нас. Посмотри вокруг. Только мы да звезды в небе. Ну хорошо, я первая скажу. Я люблю тебя.

— И я.

25-Х

— ...Ми йдемо з тобою по дну моря. Всі от сі верби, озера, болота, очерети, латаття, все зникне.

— Як дивно. В якому чарівному світі ми живем.

Дивиться навколо.

— Се буде наше море. Таке велике й широке, як моя любов. Закриємо очі. Затулив?

— Да. — Плескіт води.

— Чуєш, як море шумить?

Постоявши одне проти одного з закритими очима і тримаючись за руки, вони тихо наблизились одне до одного в обійми, мов дві хвили весняних, і... їх покриває вода. Море заблищало на широкому просторі, і музика. Потім море щезло, і вони пішли далі.

— Скажи, при комунізмі будуть люди страждати?

— Аякже. Раз любитимуть, то будуть і страждати.

— Я теж так думаю. Учора, коли ти не прийшов, я так страждала, так страждала, така була нещасна... А ти?

— Я не дуже страждав. Мені було ніколи.

— Як ти не страждав?! Не кажи мені так.

— Ні, я страждав, ну тільки мало.

— Чому? Як мало?

— Кран засмоктало в болоті, години чотири витягали. Обмазався, як чорт.

— Іваночку, скажи, що ти мене любиш.

— Да.

— Голосно скажи — люблю.

— Да.

— Голосно — люблю. Ну!

— Ну перестань, їй право. Мені се слово трудно вимовляти.

— Чому?

— Я некрасивий. Хіба ти не бачиш.

— Ні, не треба мені краси, Іваночко. І те, що ти не видатний, також поки що не біда. Мені аби тільки любив ти мене і жалів. Душа ж у тебе красива, Іваночко.

— Душа. Да. Двома тягачами витягали. А потім ще трос обірвавсь. Так я підійшов тоді до віконця, — темно...

25-Х

— ...Мы идем с тобой по дну моря. Все эти ивы, озера, болота, камыши, кувшинки, все исчезнет.

— Как странно. В каком волшебном мире мы живем.

Смотрит вокруг.

— Это будет наше море. Такое большое и широкое, как моя любовь. Закроем глаза. Закрыл?

— Да. — Плеск воды.

— Слышишь, как море шумит?

Постояв друг против друга с закрытыми глазами и держась за руки, они тихо приблизились друг к другу в объятия, как две волны весенних, и... их покрывает вода. Море засверкало на широком пространстве, и музыка. Потом море исчезло, и они пошли дальше.

— Скажи, при коммунизме люди будут страдать?

— А как же. Раз будут любить, то будут и страдать.

— Я тоже так думаю. Вчера, когда ты не пришел, я так страдала, так страдала, была такая несчастная... А ты?

— Я не очень страдал. Мне было некогда.

— Как ты не страдал?! Не говори мне так.

- Нет, я страдал, ну только мало.
— Почему? Как мало?
— Кран засосало в болоте, часа четыре вытягивали. Вымазался, как черт.
— Иваночку, скажи, что ты меня любишь.
— Да.
— Громко скажи — люблю.
— Да.
— Громко — люблю. Ну!
— Ну перестань, ей-ей. Мне это слово трудно произносить.
— Почему?
— Я некрасивый. Неужели ты не видишь.
— Нет, не надо мне красоты, Ванечка. И то, что ты не знаменитый, также пока не беда. Мне лишь бы ты любил меня и жалел. Душа же у тебя красивая, Ванечка.
— Душа. Да. Двумя тросами вытаскивали. А потом еще трос оборвался. Так я подошел тогда к окошку, — темно...

<26-X>

Неділя. Неопишуємо чарівний сонячний день. Теплий вітер повіває. Хвилі плещуться у синьому Дніпрі. Шелестить листя на тополях. Дніпро живе барвистий, багатий кольором. Як гарно. Яка тут довга ніжна осінь. Пройшов пароплав. Хвилі зашуміли край берега. Десь торохтять мотори вдалі... По тім боці біліє Козацьке, ніби голубів стайка. І берег кам'яний, і башта, від якої почнеться велика гребля. Шумить, шумить круг мене сокорина, шумлять і тополі золоті на синьому. І вітер оповів мене ласкою. Чисто і ясно. Я один на березі Дніпра люблюсь осінню своєю.

— Так я тоді заспівав тихенько, щоб тебе не будити, та й собі пішов спати. І натягався здорово з тим краном.

— А що ти співав?

— Ну, всяке... Ой і підійду я гей і до віконця. Гей, будь здорова, моє сонце. Гей, будь щасливо, моє сонце...

Співають обоє. Степ, місяць, Дніпро.

<26-X>

Воскресенье. Неопишуємо волшебный солнечный день. Теплый ветер повеваает. Волны плещутся в синем Днепре. Шелестят листья на тополях. Днепр живет красочный, богатый цветом. Как красиво. Какая тут длинная нежная осень. Прошел пароход. Волны зашумели около берега: Где-то тарахтят моторы вдали... По ту сторону белеет Казацкое, будто стайка голубей. И каменный берег, и башня, от которой начнется большая плотина. Шумит, шумит вокруг меня осокорь, шумят и тополя золотые на синем. И ветер повеял на меня лаской. Чисто и ясно. Я один на берегу Днепра люблюсь осенью своей.

— Так я тогда запел тихонько, чтобы тебя не будить, да и себе пошел спать. И натаскался здорово с тем краном.

— А что ты пел?

— Ну, всякое.... Ой і підійду я гей і до віконця. Гей, будь здорова, моє сонце. Гей, будь щасливо, моє сонце...

Поют оба. Степь, месяц, Днепр.

Владимірцев Сер<гій> Петр<ович>

— Ну що, Андріанов. Звичайно, він невідволений з водопониження, поскільки воно зараз головне звено. Значить, треба навалюватись і вчинити тривогу, аби тримати їх у стані мобільності.

* Одно слово зачеркнуто.

Коли наша ділянка була головною — на нас навалювались, нам не давали дихати, лаяли, пробирали. А зараз, коли ми вишли з честю і, так би мовити, небезпека з нашого боку минула, зараз гідропониження.

— І шпунтини?

— Да. Хоч на шпунтах я взагалі не ба́чу небезпеки. Вони ще мають часу до марта місяця, і встигнуть безумовно.

Підходимо до земснаряду 51. Підпливає на човні начальник, молодий інженер. Закінчив вище московське тех. училище ім. Баумана.

— У нас багато молодих.

— Прекрасно.

— Згоден. Хоч досвіду й бракує, зате є пристрасть і огонь. Є перспектива. Все життя в майбутньому. Ну буває, зазнаються від успіхів, зриваються. Тоді поправляємо.

Владимирцев Сер<гей> Петр<ович>

— Ну что, Андрианов. Конечно, он недоволен с водопонижением, поскольку это сейчас главное звено. Значит, надо наваливаться и бить тревогу, чтобы держать их в состоянии мобильности.

Когда наш участок был главным — на нас наваливались, нам не давали дышать, ругали, пропесочивали. А сейчас, когда мы вышли с честью и, так сказать, опасность с нашей стороны миновала, сейчас гидропонижение.

— И шпунтини?

— Да. Хотя на шпунтах я вообще не вижу опасности. У них ещё есть время до марта месяца, и успеют безусловно.

Подходим к земснаряду 51. Подплывает на лодке начальник, молодой инженер. Окончил Высшее московское тех. училище им. Баумана.

— У нас много молодых.

— Прекрасно.

— Согласен. Хотя опыта и не хватает, зато есть страсть и огонь. Есть перспектива. Всю жизнь в будущем. Ну, бывает, зазнаются от успехов, срываются. Тогда поправляем.

Заходжу до Шерсткова. У нього застаю Гербера, Мещанинова і ще одного інженера. За столом щось креслять, обдумують якийсь рішення технічного практичного питання. Спокійні всі. <1 сл. нрзб.>, в кімнаті накурено. Погода сіра. Віталій Яковлевич в поганому настрої. Якраз ділянка, про яку перед сім говорив Владимирцев.

Захожу к Шерсткову У него застаю Гербера, Мещанинова и еще одного инженера. За столом что-то чертят, обдумывают какое-то техническое решение практического вопроса. Все спокойны. <1 сл. нрзб.>, в комнате накурено. Погода серая. Виталий Яковлевич в плохом настроении. Как раз участок, о котором перед этим говорил Владимирцев.

ХАМ*

Зайшов до головного інженера Голікова в кабінет. Передо мною сидить свиня, чось схожа на Чиркова⁶¹⁶. Через кілька хвилин мовчанки вона спитала мене, чи я до неї прийшов. Коли я сказав да і назвався, вона, не дивлячись на мене, спитала, що мені треба. Потім таким же поліцейсько-трактирно-хамським чином вона спитала мене, для якої мети, потім помовчала хвилин з три, займаючись підписуванням якихось паперів, соізволіла сказати мені, також не глядя, що вона не може мені виділити нікого в прово-

* Написано заглавними буквами: ХАМ.

жати для огляду участка бетонних заводів. І що вона може мені дати записку до прораба Чхонії, якого я мушу там десь знайти. Я пішов. Свинина так і не глянув на мене.

Противно мені було так, що аж у голові заболіло. Потім я подумав собі: та се ж прекрасно. Слава богу, найшов-таки свинтуса, що своєю хамуватістю теж будує комунізм, і ввійде в нього, і ще може десь в його онуках щезне тавро хама. Воно написано на його обличчі, в голосі, в кожному повороті.

ХАМ

Зашел к главному инженеру Голикову в кабинет. Передо мной сидит свинья, немного похожая на Чиркова. Через несколько минут молчания она спросила меня, к ней ли я пришел. Когда я сказал да и назвался, она, не глядя на меня, спросила, что мне нужно. Затем таким же полицейско-трактирно-хамским образом она спросила меня, с какой целью, потом помолчала минуты три, занимаясь подписыванием каких-то бумаг, соизволила сказать мне, также не глядя, что она не может мне выделить никого в провозатые для осмотра участка бетонных заводов. И что она может дать мне записку к прорабу Чхонии, которого я должен там где-то найти. Я пошел. Свинья так и не взглянула на меня.

Противно мне было так, что аж в голове заболело. Потом я подумал: да это ж прекрасно. Слава богу, нашел-таки свинтуса, что своим хамством тоже строит коммунизм и войдет в него и еще, может, где-то с его внуков исчезнет клеймо хама. Оно написано на его лице, в голосе, в каждом повороте.

У кутку біля нього стояло переходяще знамено комсомолу. Хіба не парадокс*.

По дорозі зустрів на асфальті дівчинку, вона була в роботі. Сині штанці, спідничка по коліно і жакет. Вона гарненька і струнка. Ішла рівно, як на параді, любуючись своєю ходою. Так я ходив колись. Вона йшла з насолодою, ніби хотілося їй танцювати чи ось-ось полетіти. Зробити в фільмі неодмінно. Се так можна чудесно розвити!**

Таким чином у мене сьогодні дві находки — свиня і дівчина***

По дороге встретил на асфальте девочку, она была в робе. Синие штанишки, юбка по колени и жакет. Она хорошенькая и стройная. Шла ровно, как на параде, любясь своей походкой. Так я ходил некогда. Она шла с наслаждением, будто ей хотелось танцевать или вот-вот улететь. Сделать в фильме непременно. Это так можно чудесно развить!

Таким образом, у меня сегодня две находки — свинья и девушка.

Шерстков сьогодні страждає. Його «морально уничтожил» головний інженер за те, що він не подав плану робіт. Його підвели співробітники. І йому важко. Андріанов про нього погані думки. Мені трудно з Андріановим погодитись. Він просто не підходить по стилю. Записати докладно сутичку Медведєва з Шерстковим.

Шерстков сегодня страдает. Его «морально уничтожил» главный инженер за то, что он не подал плана работ. Его подвели сотрудники. И ему трудно. Андрианов о нем плохого мнения. Мне трудно с Андриановым согласиться. Он просто не подходит по стилю. Записать подробно стычку Медведєва с Шерстковим.

* В углу возле него стояло переходящее знамя комсомола. Ну разве не парадокс.

** Со слов «По дорозі» і до конца абзаца фраза отчеркнута одной чертой с восклицательным знаком по левому краю.

*** Предложение отчеркнута двумя чертами с восклицательным знаком.

Скористати неодмінно. З розмови з Андріановим про Кузьоміна. Андріанов і Носов Роман Петрович, зам. міністра з Москви, дуже симпатичний.*

— Да. Черт его бери, куда мне сбегришь этого лодыря, Кузьмина?

— Я его рожу видеть не могу.

— Ну, перестань.

— Не перестану. Это гнусная рожа и бездельник.

— Бездельник, это да. При чем здесь рожа... Роман Петрович, может быть, откомандировать бы его учиться в академию?

— Нет. Это вы бросьте!

— Но ведь худших отправляли.

— Кончилось. Вы знаете, какой нам выговор влепили? Ведь это все вышло наружу: «Вы кем же это наполнили академию? Обломовыми, собакевичами, маниловыми, лишенными всякой перспективы. Нам нужны в академии молодые, перспективные, дерзновенные люди, а не эти байбаки, которых где-то сбегривают с плеч. Нашли куда сплавлять лентяев и тупиц, убеленных стажем! В академию. Ведь каждый учащийся в академии обходится государству <в> двести тысяч рублей.

— Дороговато. Да. Но все же это меньший убыток, чем если их не изолировать в академии и оставить в действующей армии, на строительствах.

— И то правда. Вот беда. И что с ними делать? Посмотрите на анкетные данные — кристалл, куда нам с вами. Чист, как кол, как телеграфный столб**

Що я помітив?

***Не раз ловив себе на думці — серед простих робітників великого будівництва більше почуввається ідейна висота будівників комунізму, більше широти і мрії, ніж серед керівників. Серед вищого складу помічається інерція служби, важкого обов'язку, прози дня. Не завжди бачу в їх очах огні-блискавиці комунізму. В робочих бачу.

Что я заметил?

Не раз ловил себя на мысли — среди простых рабочих великого строительства больше чувствуется идейная высота строителей коммунизма, больше широты и мечты, чем среди руководителей. Среди высшего состава замечается инерция службы, тяжелой обязанности, прозы дня. Не всегда вижу в их глазах огни-молнии коммунизма. В рабочих вижу.

Тарас

Ще тільки почало смеркати. На синій вулиці біля молоденького парку стоїть красивий хлопеч-робітник років дев'ятнадцять. А перед ним три дівчинки також робітниці молоденькі стрункі з чарівною пластикою фігурок у робах. Сині штанці. Спідничкі в дрібних квіточках, в хусточках. Одна цілком у синій роби, неначе хлопчик. Заляпані вапном і фарбами. І обличчя теж у краплинах крейди й крейдяних фарб, немов яєчка. Веселі всі троє і він. Одна тримає його за руку, не пускає кудись, тягне. А він пручається,

* Воспользоваться непременно. Из разговора с Андриановым о Куземеине. Андрианов и Носов Роман Петрович, зам. министра из Москвы, очень симпатичный.

** Отмечено на полях двумя чертами и восклицательным знаком: Да. Черт его бери... столб.

*** Отсюда и до конца абзаца фраза отчеркнута одной чертой по левому краю.

не знає, до якої пристати, і всім ніяково, і млосно, й радісно. Одна другої краще. Ну що ти зробиш з такими кокетками.

*Так їх доведеться й подати всіх трьох: спокушають всі три чарівниці Іваночка мого бульдозериста.

Тарас

Еще только начало смеркаться. На синей улице у молоденького парка стоит красивый парень-рабочий лет девятнадцати. А перед ним три девочки молоденькие работницы, стройные с очаровательной пластикой фигурок в робах. Синие штанишки. Юбочки в мелких цветочках, в платочках. Одна в синей робе, будто мальчик. Залепанные известью и красками. И лица тоже в капельках мела и меловых красок, словно яичко. Веселые все трое и он. Одна держит его за руку, не пускает, куда-то тянет. А он сопротивляется, не знает, к какой пристать, и всем неловко, и томительно, и радостно. Одна другой лучше. Ну что ты сделаешь с такими кокетками.

Так их придется и подать всех трех: соблазняют все три волшебницы Ванечку моего бульдозериста.

Капітан річного флоту — молодий веселий чоловік. Стояв з маленькою донею на руках. Білявенька гарненька дівчинка двох років у батька на руках. А в дівчинки на руках лялька, теж дівчинка, ніби портретик її в мініатюрі.

Капитан речного флота, молодой веселый человек. Стоял с маленькой дочуркой на руках. Бельенкая хорошенькая девочка двух лет у отца на руках. А у девочки на руках кукла, тоже девочка, будто портретик ее в миниатюре.

Парторг

Просидів дві години у парторга Дружиніна. Справив він на мене враження на сей раз дуже хороше. Він якось помягшав, подобішав, був уважний до всього, що я говорив. Подобались йому мої характеристики людей і т. д. Потім він дав мені пару добрих і корисних порад. Думаю встановити з ним добрі взаємини. Після жовтневих свят зв'яжуся з ним тісніше. Пішов од нього додому рівно в 24 години. На дворі шалений вітер. Несе пісок і віє вовком, як в псарні. І блідний місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі.

Парторг

Просидел два часа у парторга Дружинина. Произвел он на меня впечатление на сей раз очень хорошее. Он помягчел, подобрел, был внимателен ко всему, что я говорил. Нравились ему мои характеристики людей и т. д. Затем он дал мне пару добрых и полезных советов. Думаю установить с ним хорошие взаимоотношения. После октябрьских праздников свяжусь с ним теснее. Ушел от него домой ровно в 24 часа. На дворе неистовый ветер. Несет песок и воет волком, как в псарне. «! блідний місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі».

Кузьомін — Лінія

Одна з ліній конфлікту Кузьомін. Лїнівий обиватель партії. Сидів на високому посту. Коли його посадили, і справедливо, на менший, байбак — образився. Він почав ухилитися рішуче від усього, носячи в убогій душі свою образу. Бачите, знизили

* Отсюда и до конца предложения фраза отчеркнута одной чертой по левому полю.

Його гонор, не поклонилися йому, бездарному ординарному егоцентрику с анкетой великого стажу і незаплямованої чистоти провінціала. І життя його за(в)мерло. Такі гріхи не прощаються нікому. Ні, Кузьомін, не вийде. Моє чи наше — ось світове питання. Перемогло вже наше в усім світі і на батьківщині. А ти з своїм дурним моє оставив посаду і сидиш тормозом на великому ділі. Коли нема в тебе страсті творчості на першій лінії будівництва, коли не підняв ти свою ділянку, ти каменем упав на болоті пойми. А під лежачий камень вода не тече. На що ти претендуєш, Кузьомін? Гей, смотрите, Кузьомін іде! Гляньте який розумний! Який красивий. Який могучий! ...Тебе за ніс водила, дурака!.. Велика будова комунізму. Одна з п'яти точок будування нового світу. Замість того аби оддати всі свої сили, всю пристрасть, всі свої надбання на любій точці великої всенародної творчості, ти що? В амбіцію подався. Інженер. Тебе учили, селяка дурного, на інженера за державні гроші, а ти пиху свою у комунізм приніс! З пихою хочеш в нього увійти. Не ввійдеш! Не має радості в труді. Роздвоїлася душа твоя. Не буде ні радості тобі, ні щастя в одиночку, камінь на болоті. На партію зобидивсь, на державу.

Проте, він не сказав сіх слів Кузьоміну. Вони тільки промайнули в його голові. Поглянувши в його бік, він тільки вимовив:

— Очень плохо, товарищ Кузьмин. Не знаю, право, что мне с вами делать.

Куземин — Линия

Одна из линий конфликта Куземин. Ленивый обыватель партии. Сидел на высоком посту. Когда его посадили, и справедливо, на меньший, байбак обиделся. Он начал уклоняться решительно от всего, неся в убогой душе свою обиду. Видите ли, снизили его гонор, не поклонились ему, бездарному ординарному эгоцентрику с анкетой большого стажу и незапятнанной чистоты провинциала. И жизнь его замерла. Такие грехи не прощаются никому. Нет, Куземин, не получится. Моє или наше — вот мировой вопрос. Победило уже наше во всем мире и на родине. А ты со своим глупым «мое» оставил должность и сидишь тормозом на большом деле. Если нет у тебя страсти творчества на первой линии строительства, если не ты поднял свой участок, ты камнем упал на болоте, пойми. А под лежачий камень вода не течет. На что ты претендуешь, Куземин? Эй, смотрите, Куземин идет! Гляньте, какой умный! Какой красивый. Какой могучий! ...Тебя за нос водила, дурака!.. Великая стройка коммунизма. Одна из пяти точек строительства нового мира. Вместо того чтобы отдать все свои силы, всю страсть, все свои знания любимой точке великого всенародного творчества, ты что? В амбицию подався. Инженер. Тебя учили, деревенщину неотесанную, на инженера за государственные деньги, а ты высокомерие свое в коммунизм принес! С гордостью хочешь в него войти. Не войдешь! Нет радости в труде. Раздвоилась душа твоя. Не будет ни радости тебе, ни счастья в одиночку, камень на болоте. На партию обиделся, на государство.

Однако он не сказал этих слов Куземину. Они только промелькнули в его голове, взглянув в его сторону, он только произнес:

— Очень плохо, товарищ Куземин. Не знаю, право, что мне с вами делать.**

Медведев

Інший тип, але сієї ж категорії. Син кустаря. Учивсь при нені на папашині гроші. На війні не був. Лиха не знав. На Дніпрострой попав, як головний інженер, під самий кінець (електрик). Попав зі щасливої нагоди під нагородження. Лауреат.

* «В усім світі» обведено.

** Весь отрывок отчеркнут волнистой чертой по левому краю. На полях надпись: Фіміам підлабузництва?

І ти замість того, аби проникнутись почуттям відповідальності, подяки і обов'язку, любові до народу, носа задрал! На людей гримаєш, як панський прикажчик, одгородивсь од живого діла паперами, приказами, <1 сл. нрзб.>, криком, образами... Нема тебе уже серед народу. Вже головний інженер великої будови комунізму не ти.

— Як не я? Пробачте, товариш Сталін призначав і зняти мене може тільки він один.

— Тебе народ вже зняв тут на будові комунізму, а з ним і Сталін зніме. Що ти при-
ніс до комунізму? З чим ти прийшов на велику будову, що вперше так зветься в історії
людства? На яку дивиться цілий світ? Одні з любов'ю, другі зі скрежетом зубоним?

Некрасівське барство твоє, ти думаєш, потрібні комунізму?

Чи, мо, ти думаєш, що комунізму потрібна твоя жорстокість і холод, яким віє од тебе
на кожну людину.

— Ну знаєте, я вижу, нам дійствительно с вами...

— Нічого ти не видиш...*

Медведев

Вроде, другой, но той же категории. Сын кустаря. Учился при матери на папашины деньги. На войне не был. Лишений не знал. На Днепрострой попал, как главный инженер, под самый конец (электрик). Попал по счастливому случаю под награждения. Лауреат.

И ты, вместо того чтобы проникнуться чувством ответственности, благодарности и долга, любви к народу, нос задрал! На людей кричишь, как барский приказчик, отгородился от живого дела бумагами, приказами, <1 сл. нрзб.>, криком, оскорблениями... Нет тебя уже среди народа. Не ты уже главный инженер великой стройки коммунизма.

— Как не я? Простите, товарищ Сталин назначал, и снять меня может только он один.

— Тебя народ уже снял тут на стройке коммунизма, а с ним и Сталин снимет. Что ты принес коммунизму?
С чем ты пришел на великую стройку, что впервые так называется в истории человечества? На которую
смотрит весь мир? Одни с любовью, вторые со скрежетом зубоним?

Некрасовское барство твоє, ты думаєш, нужно коммунизму?

Или, может, ты думаєш, что коммунизму нужна твоя жестокость и холод, которым веет от тебя на
каждого человека.

— Ну знаєте, я вижу, нам дійствительно с вами...

— Ничего ты не видишь...*

28-X

Ранок. Іду на пойму. По дорозі вдивляюся в робітників і робітниць: всі веселі, радісні, сміються. На грузовику парень співає... (продовження)**

— Вы, так сказать, вождь геодезии, и буду спрашивать с вас. Вызовите немедленно
Несмачного*** (к Герберу).

— Вы, слушайте. Это, как некоторые выражаются, «вам касается»... Продолжайте,
(к Аптекарю).

Бергер недоволен. У него действительно****

Аптекарь.

Бечин.

— Когда это свершится?

* Весь отрывок отчеркнут карандашом по левому полю.

** Утро. Иду на пойму. По дороге всматриваюсь в рабочих и работниц: все веселые, радостные, смеются. На грузовике парень поет... (продолжение).

*** Отмечено на полях четырьмя чертами: — Вы, так сказать... Несмачного.

**** Отмечено на полях одной чертой: — Вы, слушайте...действительно...

Аптекарь.

— Послезавтра.

Бечин.

— Нет. Ну, ладно, запишем. В четверг. Значит, в четверг начинают работать земснаряды. Фиксируем.

Аптекарь бледнеет.

Бечин к Бергеру.

— Как твои трубы?

Бергер.

— Не выходят. Не вылезают. Постоянно.

Бечин.

— Ну, дорогой. Ой, когда же я дождусь этого счастливого дня. Уберут кессон.

Смотрит на этих евреев с нежностью.

— Убрать этот третичный песок, шпунт. И третье: когда вы, наконец, начнете балки забивать на шпунтах?

Аптекарь.

— А, дело.

Вообще разговор очаровательный. Дураков...

Бечин.

— Только короче, короче. Для чего делается асфальтовая дорога, вы знаете?

— Ну, чтоб быстрее... Чтоб легче было ходить.

— Нет. Для того, чтобы по ней могли проходить бады с бетонным раствором, вот для чего...

— Ну, хорошо. Когда п<оследний> срок?

— В четверг.

— Мне стоит, ей-богу, вас слушать... в четверг.

Спор об откачке воды

Ан<дрианов>.

— Нельзя понижать... Я должен заявить, нельзя отливать ни одного куба воды, выкачивать, пока не начнет действовать вся система водопонижения до самого низа. Я не имею права категорически вас об этом (не) предупредить. Вы погубите все дело. Вы знаете, что произойдет с песками дна от разницы давления.

— Ну, хорошо. Позвольте перенестись на двадцать лет назад и вообразить: водопонижения тогда мы не имели...

— Не строили бы. Никто в мире бы не осмелился тогда это делать. Никто и думать не мог ставить тогда плотины на песке.

Дураков.

— Ефим Самойлович, ты сейчас сел на меня.

Бергер.

— И не слезаю.

Дур<аков>.

— Да. Я очень прошу тебя, прекрати*.

* Отмечено на полях волнистой чертой: Я не умею ... прекрати.

Аптекарь сообщает, что третичные пески оказались гораздо мельче, чем показала георазведка.

— Это печально.

Едем к Шерсткову все: чудесный разговор в «бобике».

— ...Да. Инженер должен быть как чекист, о котором говорил Дзержинский — иметь пламенное сердце и холодный ум... — говорю я.

— Да. Нельзя, чтобы желаемое и ожидаемое не казалось как бы осуществленным и ослепляло сознание.

Разговор шел о чрезвычайно опасных качествах третичных песков: они мелки, у них огромная текучесть, они не выносят водонасыщения. Они тогда взвешиваются, и их удельный вес ничтожен.

— Как жаль, что георазведка дала неверные показания.

— Это не только по нашему участку. Она везде дала неточные.

В Гидроспецстрое**

У Алексея Николаевича Мещерякова. Как откачивать воду? Куда? Предлагает проще: в соседний котлован шлюза. У Алексея Николаевича чрезвычайно интересная манера все объяснять. Спокойная. Немного картавит. Голос глухой, богатый и низкий. Седой. Чрезвычайно умное лицо. Бледный. Очевидно, не в порядке сердце и сосуды. Андрианов говорит о нем, как о большом и глубоком таланте и крупном специалисте***

За столом над планом и графиком. С карандашами. Слушают его доводы о водопонижении, о методе его осуществления технического. Пришел Кузьмин. Стоит над столом сзади, заложил руки в карманы штанов (выпал). Мещеряков, Бечин, Дураков разговаривают карандашами по бумаге****

Инициативу берет Бечин. Он что-то чертит, пишет, объясняет, чего-то не хочет, что-то предлагает.

Иногда на чертеже у рисунка сталкиваются четыре руки с карандашами, каждая чертит по-своему. Они обсуждают схему откачки воды, крены, диаметры и пр. Гербер предложил одну нелепость, Дураков сразу же поправляет*****

Интересно, что Кузьмин проявил внимание к этой четверке на 10 минут. Дальше уселся за стол и начал что-то себе вырисовывать. Нет. Что-то пишет. Он писарь*****

Бечин в ударе. Он рисует уже не только на бумаге, но и в воздухе, повторяет свои рисунки в трехмерности и в динамике. Он творит. Он видит, как может пойти вода из громадного котлована. Он весел, и добр, и просветлен. На него приятно смотреть*****

Медведев (продовження)

— Нічого ви не видите. Ні людей, ні великого діла, якому ми служили. Не хочу я тут з вами сперечатись. До речі, що до т. Сталіна, не вам би про нього говорити. У всякому

* Отмечено на полях одной чертой: Да. Инженер... сознание.

** Чертеж в тексте: котлован и шлюз.

*** Отмечено на полях двумя чертами: низкий... специалисте.

**** Отмечено на полях двумя чертами: За столом... на бумаге.

***** Отмечено на полях двумя чертами: Иногда... поправляет.

***** Отмечено на полях словом «надо».

***** Отмечено на полях двумя чертами: Бечин в ударе... смотреть.

разі, в такому контексті. Ви самі себе зняли з роботи. Ви навіть з-за своєї персони, яка затулила в вашій уяві цілий світ, не помітили, як народ одійшов від вас і ви zostались одні. Все же я думаю, нам прийдеться з вами разстатися.

Не з тим прийшли ви на будівництво комунізму. І забули до того, що тут все видно. Нігде не видно так людину, як на будові нашої. Сьогодні я розмовляв з двома водителями самосвалів і згадав чомусь вас, головного інженера. Вони велетні духа перед вами.*

Медведев (продолжение)

— Ничего вы не видите. Ни людей, ни великого дела, которому мы служили. Не хочу я здесь с вами спорить. Кстати, что до т. Сталина, не вам бы говорить о нем. Во всяком случае, в таком контексте. Вы сами себя сняли с работы. Вы даже из-за своей персоны, которая заслонила в вашем воображении целый мир, не заметили, как народ отошел от вас, и вы остались одни. Все же я думаю, нам придется с вами распрощаться.

Не с тем вы пришли на строительство коммунизма. И забыли к тому же, что здесь все видно. Нигде не видно так человека, как на нашем строительстве. Сегодня я разговаривал с двумя водителями самосвалов и вспомнил почему-то вас, главного инженера. Они титаны духа перед вами.

28-X

Матери

Ранок. Вже їдуть великі вантажні машини з Британів і Старої Каховки. Молоді матері несуть своїх дітей до ясель. А по роботі, в п'ять годин, їх розбирають і несуть додому. Часом з ними й молоді батьки. Да несуть так гарно.

28-X

Матери

Утро. Уже едут большие грузовые машины с Британов и Старой Каховки. Молодые матери несут своих детей в ясли. А после работы в пять часов их разбирают и несут домой. Порой с ними и молодые отцы. Да несут так красиво.

28-X

Сталін

Про свободу професії і про свободу переміни фаху. Сю тематичну лінію витворити в фільмі досконально. Се не лінія конфлікту, хоч і може стати на дорозі десь отакий Медведев чи Кузьомін. І не так все гладко буде вкрито шлях юнака і дівчини. А се ж ся тема — тема гармонії, не драми.

Показати, як ростуть, міняються люди, змінюючи природу з могутньою зброєю морального в свідомості і матеріального в руках. Труд став радісним. І все наблизилось до щастя.

28-X

Сталин

О свободе профессии и о свободе перемены профессии. Эту тематическую линию воссоздать в фильме досконально. Это не линия конфликта, хотя и может стать на пути какой-нибудь Медведев или Куземин. И не так все гладко будет на пути у юноши и девушки. А это та же тема — тема гармонии, не драмы.

* Со слов «Нічого ви не видите» и до конца абзаца фраза отчеркнута по левому полю.

Показать, как растут, меняются люди, меняющие природу с мощным оружием морального в сознании и материального в руках. Труд стал радостным. И все приблизилось к счастью.

—

Медведев (лінія)

Парторгу говорю — як ви можете терпіти Медведєва. Пробачте, вам прямий обов'язок доповісти там, де слід, про необхідність замістити головного інженера. Не можна далі терпіти такий ненормальний стан.

— Можете не турбуватись. Вже все, що було треба, положено. І до нас прийде новий головний інженер.

— От і тема для конфлікту. Одна з його ліній.

— Безумовно. А головне, нікому буде ображатись. Коли вийде картина, вже буде новий інженер.

Я подумав, що очевидно головним інженером буде Олексій Петрович.

Медведев (линия)

Парторгу говорю — как вы можете терпеть Медведева. Простите, вам прямая обязанность доложить там, где следует, о необходимости заместить главного инженера. Нельзя дальше терпеть такое ненормальное состояние.

— Можете не беспокоиться. Уже все, что было надо, положено. И к нам придет новый главный инженер.

— Вот и тема для конфликта. Одна из его линий.

— Безусловно. А главное, некому будет обижаться. Когда выйдет картина, уже будет новый инженер.

Я подумал, что очевидно главным инженером будет Алексей Петрович.

—

Вечір. Нарада у Андріанова. Я трошечки запізнивсь. Болить серце люто. У Андріанова повний зал інженерів. Весь штаб будівництва. Доповідає Медведєв, як головний інженер. Він читає з листа. Він боїться ніби одірватися од паперів. Доповідь його надзвичайно вяла і скучна. Йому трудно доповідати. Се щось важке для нього. І се видно. Вся його міміка, приливання крові, щось вроді заїкання чи гальмування мови — все, глухий голос. Він ще й не твердо знає господарство своє і людей. В рисах його обличчя є жорстокість. Не умний вираз. Важкі пристрасті. Зуби сильні, оскал хищний.

Очень интересно: Андрианов говорит по вертушке. Медведев отвечает на вопросы начальников управления. Потом разговор снова объединяется. Исчезла незримая сторона.

— Тов<арищи>, шумно, шумно, шумно.

Тишина. Обсуждение очень напряженное, тревожное, но тихо. Много вопросов со стороны инженеров.

Не то позор. А то позор, что имеем 22 мил<лиона> удоражания. Мы должны были дать 500 тысяч экономии вместо 700 за 9 мес<яцев>. Очень солиден Величанов. Фрельсон загорелый, обветренный как черт, хорошо говорит, дело знает.

Мені стало погано і я мусив вийти в кабінет Бечина. Там був Шерстков і Дураков.

Запам'ятати сю сцену. Як ми говорили, про що, як хвилювалися вони обидва. Вони говорили тихо, з глибоким почуттям великої відповідальності перед народом, з боязню за долю всього будівництва.

Викопать такой котлован четырнадцать метрів глибини. А рядом другий, що спілкується з Дніпром.

А який ґрунт? А як він себе триматиме? Адже болото? Воно вже подає сигнали. Уже показує великі впадини при вібруванні. Валерій Яковлевич все знає і не може як чистий комуніст не хвилюватися. А що як десь просочиться з великого котловану вода якимсь підземним ключем, якоюсь слабиною. Трудно і страшно уявити, що се може бути. Се розуміє і Дураков.

Ясно одне — сей місяць виключно напружений буде, трудний і відповідальний, а для декого і небезпечний.

Вечер. Совецание у Андрианова. Я чуть-чуть опоздал. Болит сердце сильно. У Андрианова полный зал инженеров. Весь штаб строительства. Докладывает Медведев, как главный инженер. Он читает с листа. Он будто боится оторваться от бумаг. Доклад его чрезвычайно вял и скучен. Ему трудно докладывать. Это что-то тяжело для него. И это видно. Вся его мимика, приливы крови, что-то вроде заикания или заторможенности языка — все, глухой голос. Он еще и нетвердо знает свое хозяйство и людей. В чертах его лица есть жестокость. Неумное выражение. Тяжелые пристрастия. Зубы сильные, оскал хищный.

Очень интересно: Андрианов говорит по вертушке. Медведев отвечает на вопросы начальников управления. Потом разговор снова объединяется. Исчезла незримая сторона.

— Товарищи, шумно, шумно, шумно.

Тишина. Обсуждение очень напряженное, тревожное, но тихо. Много вопросов со стороны инженеров.

Не то позор... А то позор, что имеем 22 мил<лиона> удорожания. Мы должны были дать 500 тысяч экономии вместо 700 за 9 мес<яцев>. Очень солиден Величанов. Фрельсон загорелый, обветренный как черт, хорошо говорит, дело знает.

Мне стало плохо, и я должен был выйти в кабинет Бечина. Там был Шерстков и Дураков.

Запомнить эту сцену. Как мы говорили, о чем, как волновались они оба. Они говорили тихо, с глубоким чувством большой ответственности перед народом, с боязнью за судьбу всего строительства.

Выкопать такой котлован в четырнадцать метров глубины. А рядом второй, что сообщается с Днепром.

А какой ґрунт? А как он себя будет держать? Ведь болото? Оно уже подает сигналы. Уже показывает большие впадины при вибрации. Валерий Яковлевич все знает и не может как честный коммунист не волноваться. А что как где-то из большого котлована просочится вода подземным ключом, даст слабину. Тяжело и страшно представить, что это может быть. Это понимает и Дураков.

Ясно одно — этот месяц будет исключительно напряженный, трудный и ответственный, а для некоторых и опасный.

Надзвичайно інтересна тема для якоїсь драматургічної лінії. Сцени на роботі, яких я є свідок, на парадах виробничих, з друзями, дома з дружиною, може десь вночі. Особливо коли от качка наближається до кінця і небезпечні симптоми почнуть збільшуватись. Не дай бог. Я записав не все. Мені чомусь жаль В. Я., він не вмів зробити доповідь, як слід. З другого боку я його розумію. Не тут рішаються діла. А все рішається на поймі. Хорошо, що я похвалив його учора в розмові з парторгом. Симпатичний Олексій Николаевич Мещеряков попрощавсь зі мною і виїхав до Москви.

Чрезвычайно интересная тема для некой драматургической линии. Сцены на работе, которым я свидетелю, на парадах производственных, с друзьями, дома с женой, может где-то ночью. Особенно когда эта качка близится к концу и опасные симптомы начнут увеличиваться. Не дай бог. Я записал не все. Мне почему-то жаль В. Я., он не сумел подготовить доклад, как следует. С другой стороны, я его понимаю. Не

здесь решаются дела. А все решается на пойме. Хорошо, что я похвалил его вчера в разговоре с парторгом. Симпатичный Алексей Николаевич Мещеряков попрощался со мной и уехал в Москву.

Докладає далі Черкасов про будівництво житлових домів.

Докладає плохо. Сцена «з трубокладами», над якою там добре всі сміялись, вимагає спеціального оповідання, яке треба записати, як комедійний епізод. Закінчує доповідь.

— Так. Блестяще. (Всі засміялись) можеш садитися.*

Докладывает далее Черкасов о строительстве жилых домов.

Докладывает плохо. Сцена «с трубопроводами», над которой там хорошо все смеялись, требует специального рассказа, который надо записать, как комедийный эпизод. Заканчивает доклад.

— Да. Блестяще. (Все засмеялись) можеш садитися.

Докладає Кузьомін. Дає справку Дорофєєв. Упрямий. Злий. Оказується свинтус — Анатолій Яковлевич Голиков. А я думав...

Покидаю засідання з жалем. Не вистачає сили сидіти — так болить серце і така слабкість, що от-от упаду. Боюсь навіть виходити, щоб не впасти через три кроки.

Кузьомін людина в чомусь сильна. Степовик. Як дуб. Щось у постаті і в формі голоса глибоко архаїчне, святовістичне навіть.

Докладывает Куземин. Дает справку Дорофеев. Упрямый. Злой. Оказывается свинтус — Анатолий Яковлевич Голиков. А я думал...

Покидаю заседание с сожалением. Не хватает сил сидеть — так болит сердце и такая слабость, что вот-вот упаду. Боюсь даже выходить, чтобы не упасть через три шага.

Куземин человек в чем-то сильный. Степовик. Как дуб. Нечто в фигуре и в форме голоса глибоко архаичное, святопророческое даже.

Для віршів

1) Сьогодні біля палацу культури, прибираючи навколо землю, аби створити майдан до свят, вирили солдата Вітчизняної війни, родом з Херсонщини. Буду просити — аби тут же поставили йому маленькій пам'ятничок.

2) Про партизана. Він Десну перебігав по кригах, рятуючись од фашистів. І його понесло за водою з кригами. А берегом бігла його мила, жінка його молода. Вже його пронзили з кулемета і він упав на кригу, поливши її кров'ю своєю. Вода холодна, криг багато, аж сичать. Пливуть і ріжуть берегі круті. А вона біжить край берега з дитиною малою на руках. Я бачу її сльози, білизну прекрасного лица, уста розкриті і сухі, покривлені, неначе блискавкою вдарено по ним, і чую стогін її чи спів, не розберу вже. Вітер. Зараз моему синочку десятий рік минає. Він уже в школі. А я тут...

— Найшли собі щастя?

— Знайшла. Ось воно йде. Ви бачите яка посмішка. Увесь у батька.

— З чим ти прийшла до комунізму?

— З синочком, товариство. З Іваночком. З бажанням щастя, для себе не так, для нього. Увесь у батька. Усміхнися дяді.

Іваночко всміхнувся так, що разом з ним і всі посміхнулися. — Ой, який молодець! Оце так усмішка. А де твій тато?

— Убитий на кризі. У море поплав.**

* Предложение отчеркнуто двумя чертами с восклицательным знаком.

** Весь отрывок отчеркнут двумя чертами с восклицательными знаками в каждом абзаце.

Для стихов

1) Сегодня возле дворца культуры, убирая вокруг землю, чтобы сделать площадь к праздникам, откопали солдата Отечественной войны, родом из Херсонщины. Буду просить — чтобы тут же поставили ему маленький памятник.

2) О партизанах. Он Десну перебежал по льдинам, спасаясь от фашистов. И его понесло за водой с льдинами. А берегом бежала его милая, жена его молодая. Его уже пронзили из пулемета, и он упал на лед, полив ее своей кровью. Вода холодная, льдин много, аж скрипят. Плывут и режут берега крутые. А она бежит по краю берега с ребенком малым на руках. Я вижу ее слезы, белизну прекрасного лица, ее губы, раскрытые и сухие, искривленные, как будто молния по ним ударила, и слышу стон ее или песню, не разбираю уже. Ветер. Сейчас моему сыночку десятый год пошел. Он уже в школе. А я здесь...

— Нашли себе счастье?

— Нашла. Вот оно идет. Вы видите, какая улыбка. Весь в отца.

— С чем ты пришла к коммунизму?

— С сынишкой, товарищи. С Ванюшей. С желанием счастья, не так для себя, как для него. Весь в отца.

Улыбнись дяде.

Ванечка улыбнулся так, что вместе с ним и все улыбнулись. — Ой, какой молодец! Вот так улыбка. А где твой папа?

— Убит на льдине. В море уплыл.

29-X

Сонячный день

Боже, як багато у світі краси! Яке небо. А Дніпро синій-синій. Чистий. Брате мій Дніпро, батьку мій дорогий і прекрасний. Скільки радості, скільки глибоких найдорожчих почуттів принесли моєму серцю рідні твої води! Скільки людської краси відкрилось мені на твоєму урочистому березі. Які великі подарунки приніс ти мені, незабутній і безмірно глибоко любий. Скільки ласки в вітрах над тобою, у синьому небі. Що дивиться в твої води і вічно милується з тебе. Скільки життя і зворушливої поезії в твоїх прозорих ключах, що прагнуть до тебе з берегів. І сонце, сонце, ніжне й щедра, якому я поклоняюся і поклонятимусь усе життя, річка моя дорога й велика. Велика річка народу мого.

Прими мою любов і безмежну подяку, що родився я на твоїх берегах, що пив твою м'яку і чисту воду, що воскрес я душею біля тебе, і що вся душа моя сповняється твоєю красою, і очі мої і мій слух, — всі почуття, заспокоєні біля тебе, оповиті тобою, краса моя, безсмертний урочистий мій, моє свято, щастя моє. Як багато добра подарував ти мені. Як засяяв передо мною світ людський на твоєму чистому фоні, на водах твоїх. Як подобришав я, як наповнив ти мене украй бажанням творити добрі діла для народу. Любов'ю наповнив моє серце, надихнув мене на розуміння великого. На берегах твоїх живуть і трудяться прості люди, брати мої і сестри і діти мої яснолиці, і донечка моя, ніжна і чиста, як твоя хвиля легенька, осіння ясна краплиночка всесвіту.

Уж ніщо не розлучить мене з тобою. І весь мій труд, і все недовге вже життя хай протечуть на твоєму березі серед людей малих, що творять для комуністичного людства великі безсмертні діла. І коли вмиратиму на твоєму березі благословляючи життя людей своїх, останній подих мій, остання краплина любові тобі. Боже, який прекрасний ранок.

29-X

Солнечный день

Боже, как много на свете прекрасного! Какое небо. А Днепр синий-синий. Чистый. Брат мой Днепр, отец мой дорогой и прекрасный. Сколько радости, сколько глубоких, самых дорогих чувств принесли

моему сердцу родные твои воды! Сколько человеческой красоты открылось мне на твоём торжественном берегу. Какие великие подарки принес ты мне, незабываемый и безмерно глубоко любимый. Сколько ласки в ветрах над тобой, в синем небе. Что смотрит в твои воды и вечно любит тебя. Сколько жизни и трогательной поэзии в твоих прозрачных ключах, стремящихся к тебе с берегов. И солнце, солнце, нежное и щедрое, которому я поклоняюсь и буду поклоняться всю жизнь, речка моя дорогая и великая. Великая река народа моего.

Прими мою любовь и безграничную благодарность, что родился я на твоих берегах, что пил твою мягкую и чистую воду, что я воскрес душой возле тебя, и что вся душа моя наполняется твоей красотой, и глаза мои и мой слух, — все чувства, умиротворенные возле тебя, окутанные тобой, красота моя, бессмертный торжественный мой, мой праздник, счастье мое. Как много добра подарил ты мне. Как засиял передо мной мир человеческий на твоём чистом фоне, на водах твоих. Как подобрел я, как ты наполнил меня до краев желанием творить добрые дела для народа. Любовью наполнил мое сердце, вдохновил меня на понимание великого. На твоих берегах живут и трудятся простые люди, братья мои и сестры и дети мои яснолицые, и доченька моя, нежная и чистая, как твоя волна легонькая, ясная осенняя капелька вселенной.

Уже ничто не разлучит меня с тобой. И весь мой труд, и вся оставшаяся уже жизнь пусть протекут на твоём берегу среди людей малых, что творят для коммунистического человечества великие бессмертные дела. И когда буду умирать на твоём берегу, благословляя жизнь людей своих, последний вздох мой, последняя капля любви тебе. Боже, какое прекрасное утро.

У Андріанова на засіданні. Головує Роман Петрович Носов. Приїхали тузи з Укрґреду. Стиль проведення засідання у Носова дуже симпатичний. Розмова про дороги, про вбиральні. При розмові про вбиральні всім стало весело, всі стали сміятися, смакувати все смішне навколо цієї «проблеми». І було дуже весело і смішно дивитись на серйозних людей.

Тут же притихли раптом: Носов розмовляє з Москвою по телефону. Дуже цікавий перехід тематичний.

— Да. Так на чем мы остановились. Ага, на этих самых...

Документацію по дорогах читає Левицький. Тип.

У відношенні до Каховки вживається слово «поселок», «поселковий». Всі будівельники забули, всі строїтелі забули, що Н. Каховка — нове місто першої будови комунізму.

— Оно не будет иметь перекрытия.

— Нет, не могу согласиться.

— Да. Здесь не может и не будет жить больше 25 т<ысяч> человек.

— Допустим. Вот и должен быть новый город, сделанный по-новому. Клуба не буде третій рік. І се дуже погано. Можна давно і слід би зробити клуб. Аптека, перукарня, книжний магазин і тимчасовий клуб — треба було ставити відразу. Некультурно і прикро. Укрґред — щось є в них обивательське, благодушне і «кабінетне». А робітники страждають. Винуватий, безумовно, Андріанов. Він не зумів узяти на себе здійснення цілої низки міроприємств, на які він не тільки мав право, а й був об'язаний.

— Вот где ваши 23 миллиона удорожания. Производим бесплатное строительство.

Это же беззаконие.

Виступає Шлакалев, глав<ный> архітектор. Говорить трафаретною мовою дурниці дрібні, убогі. Його зразу перебиває Носов.

— Это все мелочи, которые вы обязаны решать сами. Чтоб не тормозит строительство, не бежать за каждым делом в Харьков.

Носов.

— Беда, что в Гедене нет своих архитекторов, которые бы обеспечили и т. д. Одне слово, з архитектурою плохо. І сьому ніхто не придає значення. Жаль.

Носов умний. Андріанов пропонує мені завтра їхати разом з Носовим у Запоріжжя його машиною. Дуже б треба. І все ж я не поїду. Не вистачить, чую, в мене сил одірватись од синього берега. Поїду я, очевидно, через два дні пароплавом і прямо до Київа на тиждень. Яка погода! скільки сонця, тепла, добра! Як прекрасно! Яке щастя послала мені доля. А може полетіти мені? Чи полечу вже з Запоріжжя, а коли можна буде одкласти роботи, то попливу на пароплаві, напишу там, полюбуюсь берегами, водою і почну писати четверту свою книжечку. Не всім я вдоволений. Треба більш писати про людей, про їхні долі, судьби, почуття. Я надто захопивсь собою. Немає сили протистояти потоку почуттів.

У Андріанова на засіданні. Председательствует Роман Петрович Носов. Приехали тузы с Укргедепа. Стиль проведения заседания у Носова очень симпатичный. Разговор о дорогах, об уборных. В разговоре об уборных всем стало весело, все стали смеяться, смаковать все смешное вокруг этой «проблемы». И было очень весело и смешно смотреть на серьезных людей.

Тут же притихли вдруг: Носов разговаривает с Москвой по телефону. Очень интересный переход тематический.

<...>

Документацию по дорогам читает Левицкий. Тип.

В отношении к Каховке употребляется слово «поселок», «поселковый». Все строители забыли, что Н. Каховка — новый город первого строительства коммунизма.

<...>

Клуба не будет третий год. И это очень плохо. Давно уже можно и следовало бы сделать клуб. Аптека, парикмахерская, книжный магазин и временный клуб — надо было ставить сразу. Некультурно и обидно. Укргедеп — что-то есть в них обывательское, благодушное и «кабинетное». А рабочие страдают. Винават, безусловно, Андріанов. Он не сумел взять на себя осуществление целого ряда мероприятий, на которые он не только имел право, но и был обязан.

<...>

Говорит трафаретным языком глупости мелкие, убогие. Его сразу перебивает Носов.

<...>

Одно слово, с архитектурой плохо. И этому никто не придает значения. Жаль.

Носов умный. Андріанов предлагает мне завтра ехать вместе с Носовым в Запорожье на его машине. Очень бы надо. И все же я не поеду. Не хватит, чувствую, у меня сил оторваться от синего берега. Поеду я, очевидно, через два дня пароплавом и прямо до Киева на неделю. Какая погода! сколько солнца, тепла, добра! Как прекрасно! Какое счастье послала мне судьба. А может полететь мне? Или полечу уже из Запорожья, а когда можно будет отложить работы, то попливу на пароплаве, напишу там, полюбуюсь берегами, водой и начну писать четвертую свою книжечку. Не всем я доволен. Надо больше писать о людях, об их судьбах, доле, чувствах. Я слишком увлекся собой. Нет силы противостоять потоку чувств.

29-X

Водопониження

Ще раз вертаюсь до цієї теми, аби нагадати собі, як се можно інтересно зробити. Навколо свого можна побудувати половину сюжету в розумінні конфлікта.

Два роки йде напружена боротьба за подолання косності болота.

Тут всі основні сили нинішнього Дону.

Водопонижение

Еще раз возвращаюсь к этой теме, чтобы напомнить себе, как это можно интересно сделать. Вокруг этого можно построить половину сюжета в понимании конфликта.

Два года идет напряженная борьба за преодоление косности болота.

Здесь все основные силы нынешнего Дона.

Нова Каховка

«Посьолок» чи місто?

1) Всі дома без парадних. Всі входи з двора. Дома насупились: не підходить. Нема дверей для тебе. Азія. Реакційная.

2) Навіть на вул. Сталіна.

3) Дахи.

4) Припічки.

5) Пам'ятники.

6) Проскакували бувші втікачі до Ашхабаду. Набралися нової естетики.

7) Пропозиції.

Новая Каховка

«Поселок» или город?

1) Все дома без парадных. Все входы со двора. Дома насупились: не подходи. Нет дверей для тебя. Азия. Реакционная.

2) Даже на ул. Сталина.

3) Крыши.

4) Лежанки.

5) Памятники.

6) Проскакивали бывшие беженцы в Ашхабад. Набрались новой эстетики.

7) Предложения.

Федорчук Федір Адамович. 1901 року м. Херсон*.

28-X знайшли труп на площі при планіровці перед палацом культури**

Ой у полі⁶¹⁷

Ой у полі родила мене мати моя, у полі.

У полі стававсь я на ноги маленьким хлопчиком колись.

У полі виріс я і труд познав.

І пав у полі, ідучи в атаку напроти ворога моєї батьківщини.

У полі лежав я довго, поки весь не зітлів і не возз'єднався з землею. Потемніли медалі на моїх грудях, припали пилом, що вітер-наніс, і так лежав я,*** возз'єднаний з землею,

* Федорчук Федор Адамович. 1901 года г. Херсон.

** 28-X нашли труп на площади при планировке перед дворцом культуры.

*** Одно слово зачеркнуто.

мов барельєф епохи. Очі мої провалились у темні ями очниць, тільки зуби білили ще довго, всміхалися в вічність.

І от коли я весь вже потону в природі, виорали мене бульдозеристи веселі, а дівчата всі притихли коло мене і, легенько зітхаючи, мене поховали. І там, де я лежу — майдан. На майдані новий палац культури нового міста комунізму, що боронив його колись от ворога, поки не впав, розірваний снарядом.

Довженко каже, що я тепер мушу стояти у бронзі на сьому веселому майдані і що майдан ніби буде зватися моїм ім'ям — Хведорчука^{*}, і що тепер уже цілі століття у весняні свята Первомаю чи жовтневі дівчата кластимуть віночки на мою голову вдень, а вечорами ясними і ночами, осяяні зорями, клястимуться моїм простим ім'ям у вірності друг другу і Вітчизні^{**}. Ой у полі родила мене мати моя, у каховському полі, над прозорими ключами, на рідному березі Великої ріки.

^{***}Потемніли медалі мої на грудях за оборону Сталінграда, Москви за бойову відзнаку. Так і не довелось мені звільнити свій дом, побачити батьків своїх. Вже недалеко було додому. Уже Дніпро синів переді мною. Та упав я, браття і сестри...

29-Х

Ой, в поле

Ой, в поле родила меня мать, в поле.

В поле когда-то стал я на ноги малышом.

В поле вырос я и труд познал.

И пал в поле, идя в атаку против врага моей родины.

В поле я лежал долго, пока весь не истлел и не воссоединился с землей. Потемнели медалі на моей груди, прибились пылью, ветром нанесенной, и так лежал я, с землей соединенный, как барельєф епохи. Глаза мои провалились в темные ямы-глазницы, только зубы белели еще долго, улыбались в вечность.

И вот когда я весь уже утонул в природе, вспахали меня бульдозеристы веселые, а девушки все притихли возле меня и, легонько вздохнув, меня похоронили. И там, где я лежу, — площадь. На площади новый дворец культуры нового города коммунизма, защищал его некогда от врага, пока не упал, разорванный снарядом.

Довженко говорит, что я теперь должен стоять в бронзе на этой веселой площади и что площадь будто будет называться моим именем — Федорчука, и что теперь уже веками в весенние праздники Первомаю и октябрьские девушки будут класть веночки на мою голову днем, а вечерами ясными и ночами освещенными звездами, будут клясться моим простым именем в верности друг другу и Отчизне. Ой, в поле родила меня мать моя, в каховском поле, над прозрачными ключами, на родном берегу Великой реки.

Потемнели мои медалі на груди за оборону Сталінграда, Москви за боевые отличия. Так и не довелось мне освободить свой дом, увидеть своих родителей. Уже недалеко было до дома. Уже Днепр синел передо мной. И упал я, братья и сестры...

29-Х

Продовження сторінки 106

— ...Потому, що я некрасивий.

— Неправда, перестань. Не смій так говорити.

* Слово зачеркнуто.

** Со слова «вечорами» и до конца предложения фраза написана позднее и указано ее место в тексте.

*** Зачеркнута строка.

- А що, красивий, скажеш?
- Да. Ти майже абсолютно красивий. От я візьму і поцілую тобі руку.
- Ой, що ти робиш... Починають тихо цілувати один одному руки.
- Господи, яка в тебе рука красива. Як квіточка. Пальці довгенькі.
- А в тебе яка величезна, як лопата. І теж красива.

Продолжение ст<раницы> 106

- ...Потому, что я некрасивый.
- Неправда, перестань. Не смей так говорить.
- А что, красивый, скажешь?
- Да. Ты почти абсолютно красивый. Вот я возьму и поцелую тебе руку.
- Ой, что ты делаешь... — Начинаят тихо целовать друг другу руки.
- Господи, какая у тебя красивая рука. Как цветочек. Пальцы длинненькие.
- А у тебя какая огромная, как лопата. И тоже красивая.

30-X

В колгоспі Мала Каховка

Учора сильне враження справив на мене М. Федорчук. Я просидів з ним до глибокої ночі — до дванадцяти годин. Сиділи біля столу, випили пляшечку вина, чаю. Потім сіли на дивані і розмовляли, як брати, як літні люди, натружені і сиві, про життя, про комунізм, про радість і щастя. Дивлячись на його стару античну голову, на очі, сумні, розумні і зворушені, я помічав весь час, який великий шлях, який трудний і тяжкий пройшла ся людина. Два рази Америка, Південна і Північна, поневіряння в Румунії, бідність, темнота, безправність, і шалені драми соціальні останніх років привели сюди Миколу, вже передчасно постарілого в шістдесят років. Серце в нього чисте. Розум ясний. Душа висока, знесилена у труднощах, облита потом, часом кров'ю і сльозами. Чого тільки не довелося йому. Як тільки не потерпав він останніми роками у своїм Кіцмані.

— Тепер я заспокоївся. Тепер по роботі я сижу собі на дворі під небом зоряним, і такий у мене спокій у серці, і таке щастя, що хоч в останні роки життя прийшов я до великого Дніпра до берега святого на велике діло будови комунізму.

Я знаю, хто я, і з чого се складає моє ество фізичне. Яка в мені хімія. — Тут він оцупав свої руки, шершаві і жорсткі, — і от піду я в землю і що вийде з мене.

Але я такий вже став отут, що знаю, могу вмерти, у люблю годину, спокійно, благословляючи життя і людей.

— Він не здійснений в тій мірі, до якої він цілковито вже готовий народивсь...

Його оповідання про загибель сусідів і товаришів абсолютно потрясаюче, а оповідання про сусіда, що не хотів колгоспу так, що був повисівся, і його, знятого з петлі, насилу одходили. Дак тепер він хто ви думаєте? Герой Соціалістичної Праці, перший стахановець степів. От що творить з людьми життя, якими шляхами тернистими ідуть люди до творчості і до щастя.

30-X

В колхозе Малая Каховка

Вчера сильное впечатление произвел на меня М. Федорчук. Я просидел с ним до глубокой ночи — до двенадцати часов. Сидели у стола, выпили бутылку вина, чай. Потом сели на диване и разговаривали, как братья, как пожилые люди, натруженные и седые, о жизни, о коммунизме, о радости и счастье. Глядя на его

старую античную голову, на глаза, грустные, умные и трогательные, я замечал все время, какой большой путь, трудный и тяжелый, прошел человек. Два раза Америка, Южная и Северная, скитания в Румынии, бедность, темнота, несправедливость, и огромные социальные драмы последних лет привели сюда Николая, преждевременно состарившегося в шестьдесят лет. Сердце у него чистое. Ум ясный. Душа высокая, обессиленная трудностями, облитая потом, иногда кровью и слезами. Чего только не пришлось ему... Как только не страдал он в последние годы в своем Кицмане.

— Теперь я успокоился. Теперь после работы я сижу себе во дворе под звездным небом, и такой у меня покой в сердце и такое счастье, что хоть в последние годы жизни я дошел до великого Днепра, до берега святого на великое дело построения коммунизма.

Я знаю, кто я, и из чего состоит физическое естество. Какая у меня химия. — Здесь он ощупал свои шершавые и жесткие руки. — И вот пойду я в землю, и что выйдет из меня.

Но я таким уже стал здесь, что знаю, что могу умереть в любой час, спокойно, благословляя жизнь и людей.

— Он невыполнимый в той мере, до которой он совершенно уже готовым родился...

Его рассказ о гибели соседей и товарищей совершенно потрясающий, а рассказ о соседе, который не хотел колхоза так, что повесился, и его, вынужденного из петли, с трудом выносили. А теперь он кто, как вы думаете? Герой Социалистического Труда, первый стахановец степей. Вот что творит с людьми жизнь, какими тернистыми путями идут люди к творчеству и к счастью.

30-X

Покидаю Н<ову> Каховку

Як жаль мені покидати рідний берег. І хочь знаю, що скоро повернусь сюди, бо не зможу вже ні творити, ні жити без неї. Так не хочеться мені розлучатися з берегом, з античним пленером. І з людьми, яких я полюбив, які принесли мені так багато великих думок, переживань, які будили мою фантазію. Не хочеться покидати красивих у роботі людей. Що я мушу ще записати сьогодні? Коли б я не був кіноробітник, коли б приміром був я письменник, чи поет, я нізащо не покинув би цього берега.

30-X

Покидаю Н<овую> Каховку

Как жаль мне покидать родной берег. И хочь знаю, что скоро вернусь сюда, потому что не смогу уже ни творить, ни жить без нее. Так не хочется мне расставаться с берегом, с античным пленером. И с людьми, которых я полюбил, которые принесли мне так много великих мыслей, переживаний, которые будили мою фантазию. Не хочется покидать красивых в работе людей. Что я должен еще записать сегодня? Если бы я не был кинороботник, если бы, к примеру, был я писатель или поэт, я ни за что не покинул бы этого берега.

Мене проводжають на пароплав сусіди, знайомі і незнайомі, душ вісім. Дванадцять годин ночі. Ми йдемо берегом, співаєм тихенько. Чомусь хочеться співати. Місяць у небі. Видно-видно — ніч ясна і тепла. Дніпро тихий, невимовної неопишуємої краси, рідні огні сотнями глибоких світлих струмів проникають в безодню води. Сокорини й тополі вже скинули листя і стоять ніжні і зворушливі. І коли дивитися вгору через їх тоненькі гілки на місяць, небо почувається незмірної висоти і величі — який прекрасний світ.

Посадили мене, попрощались, як з батьком. Відходить мій непришнний «Енгельс». Я дивлюсь — Нова Каховка удаляється од мене. Десь у теплій темряві зникають тополі. На березі много огнів. Ось пойма, вся в огнях. На темному небі полихають блискавиці електрозварників. То шпунти паяють. Живе наша пойма удень і вночі. Я стою в кают-компанії, один біля вікна, і милуюсь самим, що тільки є дорогоцінного в нашому житті.

Мені хочеться плакати і я плачу. Я дивлюсь у вікно на береги і схиляю голову, і шепчу усім трударям, що будують щастя світові — пошли вам доле сили, розуму, ясної думки і довгих літ щастя. Спасибі за скарби, що ви мені подарували, за високі натхнення, за радість життя, що познав я серед вас. До скорого побачення, радість моя. При(й)міть мою любов, річка велика, народе мій рідний, місяцю ясний, берег мій чистий.

2 год. ночі

Меня провожают на пароход соседи, знакомые и незнакомые, душ восемь. Двенадцать часов ночи. Мы идем берегом, поем тихонько. Почему-то хочется петь. Луна на небе. Видно-видно — ночь ясная и теплая. Днепр тихий, невыразимой, неописуемой красоты, родные огни сотнями глубоких светлых потоков проникают в бездну воды. Осокори и тополя уже сбросили листву и стоят нежные и трогательные. И когда смотришь вверх через их тоненькие ветки на луну, небо предстает в неизмеримой высоте и величии — какой прекрасный мир.

Посадили меня, попрощались, как с отцом. Отходит мой скромный «Энгельс». Я смотрю, — Новая Каховка удаляется от меня. В теплой тьме исчезают тополя. На берегу много огней. Вот пойма, вся в огнях. На темном небе полыхают зарницы электросварщиков. Это паяют шпунты. Живет наша пойма днем и ночью. Я стою в каюткомпании, один у окна, и люблюсь всем, что только есть драгоценного в нашей жизни. Мне хочется плакать, и я плачу. Я смотрю в окно на берега и склоняю голову, и шепчу всем труженикам, что строят счастье мира — пошли вам судьба силы, ума, ясной мысли и долгих лет счастья. Спасибо за сокровища, которые вы мне подарили, за высокое вдохновение, радость жизни, что познал я среди вас. До скорого свидания, радость моя. Прими мою любовь, великая река, народ мой родной, месяц ясный, берег мой чистый.

2 ч. ночі

ТЕТРАДЬ 15

О. Довженко
Нотатки і матеріяли до народної епопеї на Дніпрі
IV
1952
Нова Каховка*

31-X-52

Дніпр широкий

Розпочинаю книгу в дорозі. На пароплаві «Енгельс» вгору йду з Каховського Низу. В салоні я один. Осінь. Пропливають береги Дніпрові, острова, висипи, кручі. Десь у пісчаних кручах звисають над водою корні верб і сокорин. Ще зелено у плавнях. Качки літають над водою, нирці і інші водоплаваючі гості. Рибалки на човнах, хати біліють на пісчаних і кам'яних берегах. Повіває легенький вітер, теплий, низовий, мій улюбленець ласкавий. Багато листу вже опало, і ліси справа і зліва становляться все більш прозорими. Жовтіють тополі, осики, берест, а груші червоніють де-не-де. Часом вітер спадає, і тоді я пливу, як у сні, не помічаючи води, а ніби в чистому сріблі чи взагалі в субстанції простору. Ось пропливають кручі справа. Осіннє сонце освітило плавні — пісок і коріння, й пні, і дерева всекольорові. Посеред жовтих і оранжевих розкошів три величезних зелених верби з такими мальовничими темними, виразними до краю стволами, що ось сокір в цвіті літ, ясний, з нетронутим яскравим листом. Острови Дніпрові, плавом пливуть, пропливають з рибалками, човнами, качиним царством. Ніхто, очевидно, не скаже, коли саме, в яку пору оддає Дніпро більше краси людям. Він завжди прекрасний, як батько в труді. Хмари осінні у небі, — немає в них смутку. Весь видимий світ, в якому я пливу, складає гармонію кольору, ліній і ритму, і єдності неба, землі і води.

Мине два роки. Вирубають люде всі отсі розкішні плавні, всі до одного дерева, вивезуть. Оголяться плавні, а ще через рік зникнуть навік під водою. Зникнуть і плавні, і висипи чисті і мальовничі, ні з чим незрівнянні кручі. Сам Дніпр ніби щезне от звиклого людського ока. І вся краса його, й гармонія, і вся поезія його, сотворена в тисячоліттях. Все зміниться в ньому, як і в судьбі людей, що живуть віками на його берегах. Вже не

* А. Довженко
Заметки и материалы к народной эпосе на Днепре
IV
1952
Новая Каховка

поезія і не естетика річки, поезія моря виникне тут, де пишуться отсі рядки. Широки морські інтереси, морські простори кличуть і ваблять людей. Нова краса іде на зміну старій, нові береги одягнуться в нові. Зелені ліси, не випадкові вже, і заплановані, посажені людьми, сотворені ними в великому процесі всенародної творчості наступаючої ери комунізму.

І я доплив до сього. Я ще побачу перетворення світу у перших творах натхненних моїх сучасників, розумних і працьовитих. І сам, щасливий і людський, вкладу останні свої сили у величне діло, аби прославити народ свій у труді, в серцях других народів і в наступних часах у його безсмерті... Пролітають качки над водою, плывуть човни, ліси і десь далеко вдаль білють села, сам Бог витає над селом.

31-X-52

Днепр широкий

Начинаю книгу в дорозі. На пароході «Энгельс» вверх іду с Каховского Низа. В салоні я один. Осень. Проплывають днепровские берега, острова, сыпь, кручи. Кое-где с песчаных круч свисают над водой корни ив и тополей. Еще зелено в плавнях. Утки летают над водой, нырки и другие водоплавающие гости. Рыбаки на лодках, хаты белеют на песчаных и каменных берегах. Веет легкий ветер, теплый, низовой, мой любимец ласковый. Много листьев уже опало, и леса справа и слева становятся все более прозрачными. Желтеют тополя, осины, берест, а груши краснеют кое-где. Иногда ветер спадает, и тогда я плыву, как во сне, не замечая воды, а будто в чистом серебре или вообще в субстанции пространства. Вот проплывають кручи справа. Осеннее солнце осветило плавни — песок и корни, и пни, и деревья разноцветные. Посреди желтых и оранжевых роскошеств три огромных зеленых ивы с такими живописными темными, выразительными к краю стволами, что ..., вот осока в цвете лет, ясный, с нетронутым ярким листом. Днепровские острова, вплавь плывут, плывут с рыбаками, лодками, утиным царством. Никто, очевидно, не скажет, когда, в какое время отдает Днепр больше красоты людям. Он всегда прекрасен, как отец в труде. Осенние облака в небе, — нет в них печали. Весь видимый мир, в котором я плыву, составляет гармонию цвета, линий и ритма и единства неба, земли и воды.

Пройдет два года. Вырубят люди все эти роскошные плавни, все до одного дерева, вывезут. Обнажатся плавни, а еще через год исчезнут навеки под водой. Исчезнут и плавни, и эти чистые и живописные, ни с чем не сравнимые кручи. Сам Днепр будто исчезнет для привыкшего человеческого глаза. И вся красота, и гармония, и вся поэзия его, созданная тысячелетиями. Все изменится в нем, как и в судьбе людей, живущих веками на его берегах. Уже не поэзия и не эстетика реки, поэзия моря возникнет здесь, где пишутся эти строки. Широкие морские интересы, морские просторы манят и влекут людей. Новая красота идет на смену старой, новые берега оденутся в новое. Зеленые леса, не случайные уже, а запланированные, посаженные людьми, созданные ими в великом процессе всенародного творчества наступающей эры коммунизма.

И я доплыл до этого. Я еще увижу превращение мира в первых созданиях вдохновенных моих современников, умных и трудолюбивых. И сам, счастливый и человеческий, вложу последние свои силы в великое дело, чтобы прославить свой народ в труде, в сердцах других народов и в последующих временах в его бессмертии... Пролетают утки над водой, плывут лодки, леса, и где-то вдаль белеют села, сам Бог витає над селом.

Спинились в Кам'янці Дніпровській. Наближаємся до Нікополя. Попередні рядки, отже, розпочинаючи книжечку, писались десь між Покровським і Капулівкою. Старі місця героїчної історії народу. Описані в попередній книзі з берега над річкою Підпільною на високій горі.

Остановились в Каменке Днепровской. Приближаемся к Никополю. Выходит, предыдущие строки, открывающие книжечку, писались примерно между Покровским и Капуливкой. Старые места героической истории народа. Описанные в предыдущей книге с берега над рекой Пидпильной на высокой горе.

I-XI

Запоріжжя. Ночував у поганім готелі. Ранком у Бочкіна. Сильна вольова людина. Старша від Андріанова. Рішення про початок каналу з озера Леніна поки що нема і може ще й буде не так скоро. Вся увага його зосереджена зараз на півдні. І без всякого сумніву головну роль у зрошуванні відіграватиме Каховський самотечний канал. А роботи Бочкіна, треба думати, в наступнім році розгортатимуться на півдні. Отже, робити мені в Запоріжжі мені особливо нічого. Іду до Києва на тиждень. Повернусь до Бочкіна в Запоріжжя для одної мандрівки з ним по трасі і назад до своєї милої Н. Каховки синьоокої. Дуже втомлений. Мушу одпочинути в Києві.

Треба мати на увазі, що в наступнім році почнеться будівництво Скадовського Каналу, найбільш, очевидно, цікавого. Весь комплекс робіт, отже, кличе мене до синього берега — долі моєї.

I-XI

Запорожье. Ночевал в скверной гостинице. Утром у Бочкина. Сильный волевой человек. Старше Андрианова. Решения о начале канала с озера Ленина пока что нет и, может, еще и будет не так скоро. Все его внимание сосредоточено сейчас на юге. И без всякого сомнения главную роль в орошении будет играть Каховский самотечный канал. А работы Бочкина, надо думать, в следующем году будут разворачиваться на юге. Следовательно, делать в Запорожье мне особо нечего. Еду в Киев на неделю. Вернусь к Бочкину в Запорожье для одного путешествия с ним по трассе и обратно к своей милой Н. Каховке синееокой. Очень устал. Должен отдохнуть в Киеве.

Надо иметь в виду, что в следующем году начнется строительство Скадовского канала, наиболее, очевидно, интересного. Значит, весь комплекс работ зовет меня к синему берегу — судьбы моей.

2-XI

Тяжко стогнав і кричав у сні, і від того прокинувся. Серце боліло і билось у грудях, ще й зараз болить. І болить голова. Дуже ослаб увесь. Полечу до Києва літаком за чотири години. Намучусь, легше. Зате побачу Дніпр і Україну, і ще раз, стиснувши руками побите й порубане серце, долину під хмари, помолюся рідному краю.

2-XI

Тяжело стонал и кричал во сне, и оттого проснулся. Сердце болело и билось в груди, еще и сейчас болит. И болит голова. Очень ослаб весь. Полечу в Киев самолетом через четыре часа. Намучаюсь, легче. Зато увижу Днепр и Украину, и еще раз, сжав руками избитое и изрубленное сердце, понесусь под облака, помолюсь родному краю.

Дуже піднялося тиснення крові. Відчуваю по болю в очах, голові, загальній слабості і неможливості зосередити будь-яку думку. Мушу одпочити, одійти, порадуватися тихо чомусь і абсолютно не хвилюватись. Долечу нормально, стрінуть мене рідні, хтось буде радіти. До Москви поїду, обніму подругу. А далі знову у степи широкі, на безкрайні, безмежні простори, до яких так прагне душа моя.

Очень поднялось кровяное давление. Чувствую по боли в глазах, голове, общей слабости и невозможности сосредоточиться на любой мысли. Должен отдохнуть, отойти, порадоваться тихо чему-нибудь

и совершенно не волноваться. Долечу нормально, встретят меня родные, кто-то будет радоваться. В Москву поеду, обниму подругу. А дальше опять — в широкие степи, на бескрайние, безграничные просторы, к которым так стремится душа моя.

Учора вечором дзвонила моя жєнщина з Москви, дружина Юля. Погано було чути. Тільки й розібрав я, що мушу на свята жовтневі бути в Москві. Тому й лечу до Київа на літаку, аби не спізнитись до Юлі.

Москва, як місто, в якому є мій дїм, уже мене не тягне. Вона лишається для мене вже тільки як столиця, як місто Ленїна і Сталїна великих. І ще як місто моїх друзїв, де мене люде люблять і де ніхто не позирає косо на мене з діячїв культури і політики.

Я хочу жити на Україні. Що б не було зі мною. Хай навіть скоротять мені недовгі вже мої літа, я хочу жити на Україні. Нехай зневага і зло людське вирують коло мене, хай кличуть мене ворогом народу безсоромні й жорстокі службовці-людожери, якщо їм треба так. Я України син, України. Родила мене мати в степу, у полі зростав я, знав щастя і горе у полі — велике життя — і у перетворенїм степу над Великою урочистою рікою серед народу, да поживу я, втішу своє серце, порадуюсь щастю його. Лечу.

Вчера вечером звонила моя жєнщина из Москвы, жєна Юля. Плохо было слышно. Только и разобрал я, что должен на октябрьские праздники быть в Москве. Поэтому и лечу в Киев на самолете, чтобы не опоздать к Юле.

Москва, как город, в котором есть мой дом, уже меня не притягивает. Она остается для меня уже просто столицей, городом великих Ленина и Сталина. И еще как город моих друзей, где меня люди любят и где никто из деятелей культуры и политики косо не поглядывает на меня.

Я хочу жить на Украине. Что бы ни было со мной. Пусть даже сократят мне недолгие уже мои годы, я хочу жить на Украине. Пусть пренебрежение и зло человеческое бушуют вокруг меня, пусть зовут меня врагом народа бесстыдные и жестокие чиновники-людоеды, если им так надо. Я Украины сын, Украины. Родила меня мать в степи, в поле рос я, знал счастье и горе в поле — большая жизнь — и в преобразованной степи над Великой торжественной рекой среди народа, да поживу я, утешу свое сердце, порадуюсь счастьем его. Лечу.

В самолётї. Над Дніпром лечу над степами без кінця і краю. Сльози радості не можу стримати. Україно, Дніпре, щастя мое. Яка ж ти красива, яка велична, земле моя! Скільки багатства в тобі, скільки людської краси. Краю мій, який щасливий я, що пролітаю над тобою, що мої очі втопають у роскоші твоїх далеких далеких обрїїв, у Дніпрових водах, у білих селах на його берегах. Шумить мотор піді мною, і сприймаю його, як музику, як могутню силу народу нашого, будівника комунїзму на Землі. Я лечу ніби над цілою планетою Землею, прекрасною нашою матір'ю. Піді мною увесь час Дніпро яснїє безкрайнім розливом серед зелених ланїв. Праворуч унизу лишається, пливе Дніпродзержинськ. Яка велична картина, яка горда радість — летїти. Серце, мовчи!

В самолете. Над Днепром лечу над степами без конца и края. Слезы радости не могу сдержать. Украина, Днепр, счастье мое. Какая же ты красивая, величественная, земля моя! Сколько богатства в тебе, сколько человеческой красоты. Край мой, как я счастлив, что пролетаю над тобой, что мои глаза утопают в роскоши твоих далеких-далеких горизонтов, в днепровских водах, в белых селах на его берегах. Шумит мотор подо мной, и воспринимаю его, как музыку, как могущественную силу нашего народа, строителя коммунизма на земле. Я лечу, будто над целой планетой Землей, нашей прекрасной матерью. Подо мной все время Днепр

яснеет бескрайним разливом среди зеленых полей. Справа, оставаясь внизу, плывет Днепродзержинск. Какая величественная картина, какая гордая радость — лететь. Сердце, молчи!

Сідали в Дніпропетровському. Далі летимо. Тихо в повітрі. Дніпро далеко внизу в'ється тоненькою вибагливою мережею. Часом я бачу майже все його дно, милуюся ним зі своєї динамічної гори. Знову пливуть чередою міста і села під мною. У небі легка хмарність. Все в ніжній пастелі. Хатки внизу й заводи манесенькі, як лялечки, а далі все зливається з небом в неосяжних просторах, немов би там десь простяглися велетенські ліси. А береги Дніпрові білі, і острови на ньому оточені білими смужечками, як дорогоцінні зелені камні в білій оправі. На душі у мене спокій і радість. Неначе на польоті, а сон щасливий, посланий мені долею за щось, чи свято урочисте. Як багато сел понад Дніпром біліє увесь час. І як радісно, що житла мого народу білі, світлі, привітні хати. Я щасливий. Мені так радісно дивитись на Землю, на ріку, на весь мій світ. Сього польоту я ніколи не забуду. Він уже збагатив мою душу, очистив, підняв у ній все краще, що може бути в людини-митця. Десь пробивається сонце і освітлює землю зелену. Заблищали хати назустріч його промінню, і світ внизу ще більш засіяв. Гудуть мотори. Як добре я зробив, що одваживсь летіти. А земля озима. Якими килимами прослалася навколо сел! Он десь на обрії, праворуч, череда білих хмарок. Ми набираєм висоти. Ще потоншала смуга Дніпрова. Треба думати, скоро полинем понад хмари. Праворуч місто внизу. Кременчуг чи Черкаси? Ще більше урочистості внизу. Ідемо вгору... Серце болить...

Садились в Днепрпетровске. Дальше летим. Тихо в воздухе. Днепр далеко внизу вьется тоненьким прихотливым кружевом. Порой я вижу почти все его дно, люблюсь им со своей динамичной высоты. Опять плывут вереницей города и села подо мной. В небе легкая облачность. Все в нежной пастели. Хатки внизу и заводы малюсенькие, как куколки, а дальше все сливается с небом в необъятных просторах, словно бы там где-то протянулись огромные леса. А днепровские берега белые, и острова на нем окружены белыми каемочками, как зеленые драгоценные камни в белой оправе. На душе у меня покой и радость. Как будто в полете, а сон счастливый, посланный мне судьбой за что-то, или как праздник торжественный. Как много сел над Днепром белеет все время. И как радостно, что жилища моего народа — белые, светлые, приветливые хаты. Я счастлив. Мне так радостно смотреть на Землю, на реку, на весь мой мир. Этого полета я никогда не забуду. Он уже обогатил мою душу, очистил, поднял в ней все лучшее, что может быть у человека-творца. Где-то пробивается солнце и освещает землю зеленую. Заблестели хаты навстречу его лучам, и мир внизу еще сильнее засиял. Гудят моторы. Как хорошо я сделал, что отважился лететь. А земля озимая. Какими коврами раскинулась вокруг сел! Вон где-то на горизонте справа стая белых облаков. Мы набираем высоту. Еще стала уже Днепровская коса. Надо думать, скоро взмоём ввысь. Справа город внизу. Кременчуг или Черкассы? Еще больше торжественности внизу. Идем вверх... Сердце болит...

Ось знову освітілася земля під мною. Уже хмари внизу над землею і тіні хмар. А Дніпро з притоками, стариками, старицями, послувався по Землі, як дорогоцінна її кров у спогадах. Ще зроду не бачив такої краси. Он Канів і Тарасова гора... Тоне Земля в білих хмарах, то знов виринає, і здається вже часом не Землею, а морем. На обрії білі сніжні рожеваті пустелі. Небо світлішає. Ми за хмарами. Хмари під нами пливуть з півночі, з Росії, що вже холодно десь вступає в зиму. Весело — не те слово. Радість? — і не те. Велично. Почуття космічного оповило мене і гордість за людину... Густішають хмари. Вже ми над сніжним густим покривом. Де-не-де між велетенсь-

кими снігами синіють клаптики Землі. Вже й їх не стало. Линем в абстракції. Ком в серці. В ушах трохи гуде... Як прекрасно жити!.. Линем в сонячнім світі. Мені трішечки жалько Землі. Де ж там сховалась ти, Земле? Вже я не бачу тебе. Вже не почуваю під собою ні Київщини, а ні Полтавщини, тільки планету цілу, оповиту білим чистим покривалом. Спокій! Ясність... Високий одпочинок для душі. Усіх, кого люблю, неначе обнімаю. Увесь народ, що десь під хмарами внизу, благословляю, пролітаючи ніби над ним у глибокім поклоні.

На білій безмежній пустелі з'явилися сині тіні. Се нові шари хмар ідуть вже понад нами. Влітаємо в міжхмарні сфери.

Мені хочеться думати, що поруч мене сидить Леонардо да Вінчі і дивиться разом зі мною у вікно на сніги-хмари. Сива довга борода його божественна зливається з білизою освітлених просторів і в строгих очах великого творця світиться радість. Як далеко людина може бачити! Яка вона мала і велика. Яку коротку мить живе на малесенькій планетці, закинутій десь скраю Галактики, і обнімає всесвіт, без початку і без кінця, як об'єктивну дійсність, що жила до нього й буде після нього в своїй безмежності просторів часу і обсягів, — коротку мить живе і стала рівною всесвіту. Я почуваю се з особливою ясністю і тим самим я почуваю своє безсмертя. Я безсмертна людина⁶¹⁸ і абсолютно не важно, скільки мікронних шматочків часу ще існуватиме моє прекрасне я, я безсмертна щаслива людина. Хвала життю...

Вже вечоріє. Погасло сонячне проміння в високості. Хмари і небо і ті хмари, що наді мною, об'єдналися в одну субстанцію. Ми знижуємось і зникаєм у хмарі. Ні, ще йдемо над ними. Летіти ще п'ятнадцять хвилин. Скоро ми почнем пробивати сніги і знову побачимо Землю. Я не втомивсь. Тільки се, очевидно, трохи зависоченько для мене... Дивна картина: зимова пустеля. Просто хоч плигай і йди. Під самим крилом. Черкаємось. Як довго немає Землі. — Де ми? Що там під нами? Погружаємось в туман, линем до Землі. Ні, ще виринули. Погружаємось. Ледве видно крило. Давить в ушах. Ідемо в хмарі. Велика товща, — довго йдем. Пильно вдивляюся в вікно... Темніє... ще темнішає. Нема землі. Ой, ну де ж ти... Ще темнішає... Земля! Дніпро... Ось він! Ви<й>шли з хмари. Знову гуляє Дніпро під хмарами. Що робиться внизу! Річки впадають у Дніпро, а тече, ну просто не ріка, художник багатомрійний, з такою фантазією, з такими вигадками... Бачу Київ... Ось міст, один і другий. Перелітаємо Дніпро, Печери... Неписана краса! Ідем над рікою... Віраж... Ідем над Києвом, над вами, дорогі мої кияне, ідем.

Вот опять осветилась земля подо мной. Уже облака внизу над землей и тени облаков. А Днепр с притоками, стариками, старухами, протянулся по земле, как драгоценная кровь ее в воспоминаниях. Еще сроду не видел такой красоты. Вот Канев и Тарасова гора... Земля тонет в белых облаках, а то вновь выныривает, и кажется, уже не Землей, а морем. На горизонте белые снежные розоватые пустыни. Небо светлеет. Мы за облаками. Облака под нами плывут откуда-то с севера, из России, которая уже вся холодно вступает в зиму. Весело — не то слово. Радость? — и не то. Величественно. Чувство космического окутало меня и гордость за человека... Сгущаются тучи. Мы уже над снежным густым покровом. Кое-где между исполинскими снегами синют кусочки Земли. Уже и их не стало. Летим в абстракции. Ком в сердце. В ушах немного гудит... Как прекрасно жить!.. Летим в солнечном мире. Мне немножко жаль Земли. Где же там спряталась ты, Земля? Уже я не вижу тебя. Уже не чувствую под собой ни Киевщины, ни Полтавщины, только целую планету, оку-

⁶¹⁸ Со слов «Мені хочеться думати» і до кінця абзаца фраза отчеркнута карандашом по лівому полю.

танную чистым белым покрывалом. Спокойствие! Ясность... Высокий отдых для души. Всех, кого люблю, как будто обнимаю. Весь народ, что где-то под облаками внизу, благословляю, пролетая будто над ним в глубоком поклоне.

На белой беспредельной пустыне появились синие тени. Это новые слои облаков идут уже над нами. Влетаем в заоблачные сферы.

Мне хочется думать, что рядом со мной сидит Леонардо да Винчи и смотрит вместе со мной в окно на снега-облака. Длинная седая борода его божественная сливается с белизной освещенных просторов, и в строгих глазах великого творца светится радость. Как далеко человек может видеть! Какая она маленькая и большая. Какое короткое мгновение живет на малюсенькой планетке, заброшенной куда-то на край Галактики, и обнимает вселенную, без начала и без конца, как объективную действительность, что жила до него и будет после него в своей беспредельности пространств времени и объемов, — краткий миг живет и стала равной вселенной. Я чувствую это с особой ясностью, и тем самым я чувствую свое бессмертие. Я бессмертный человек, и совершенно не важно, сколько микронных кусочков времени еще будет существовать мое прекрасное я, я бессмертный счастливый человек. Хвала жизни...

Уже вечерет. Погасли солнечные лучи в вышине. Облака и небо, и те облака, что надо мной, объединились в одну субстанцию. Мы снижаемся и исчезаем в облаке. Нет, еще идем над ними. Лететь еще пятнадцать минут. Скоро мы начнем пробивать снега и снова увидим Землю. Я не устал. Только это, очевидно, немного слишком для меня... Странная картина: зимняя пустыня. Просто хоть прыгай и иди. Под самым крылом. Прочерчиваем. Как долго нет Земли. — Где мы? Что там под нами? Погружаемся в туман, принимаем к земле. Нет, еще вынырнули. Погружаемся. Едва видны крылья. Давит в ушах. Идем в облаке. Большая толща, — долго идем. Пристально вглядываюсь в окно... Темнеет... еще темнеет. Нет земли. Ой, ну где же ты... Еще темнеет... Земля! Днепр... Вот он! Вышли из облака. Опять гуляет Днепр под облаками. Что делается внизу! Реки впадают в Днепр, а течет, ну просто не река, художник, мечтательный, с такой фантазией, с такими выдумками... Вижу Киев... Вот мост, один и другой. Перелетаем Днепр, Пещеры... Неописуемая красота! Идем над рекой... Вижу... Идем над Киевом, над вами, дорогие мои киевляне, идем.

Влетів у другий клімат. Зовсім інша атмосфера. Приземлився. Наді мною хмари важкі. Вони зовсім інші, аніж там. Вже не світлі, не легкі й не космічні. І щось відразу став я почувати — ой, не ждати мені тут добра.

Влетел в другой климат. Совсем другая атмосфера. Приземлился. Надо мной облака тяжелые. Они совсем другие, чем там. Уже не светлые, не легкие и не космические. И что-то сразу я стал чувствовать — ой, не ждать мне здесь добра.

4-XI

«Коли тривоги життєвої
Тебе підхопить вітер злий, —
По вінця сили трудової
У серце стомлене налий.
Нехай не віє самотина,
Як чорний пес за ворітьми.
Скажи крізь муку: я людина,
Зрадій крізь горе: я з людьми»⁶¹⁹.

4-XI

«Когда тревоги жизненной
Тебя подхватит ветер злой, —
Доверху силы трудовой
В сердце усталое налей.

Пусть не воет одиночество,
Как черный пес за воротами.
Скажи сквозь муку: я человек,
Порадуйся сквозь горе: я с людьми».

4-XI

У Києві. Чарівний незабутній день. Ясне небо голубе. Тепло і стільки ласки в повітрі, стільки милості в деревах, у пожовкліх листі, у вербах на студії над ставком, у квітах на чистому синьому тлі. Стільки добра і душевної чистоти, усього, що тільки не зустрічалося мені сьогодні. Ні, неправду я писав — не ждати мені тут добра. Добра так багато, такий я багатий, такий розчулений, і зворушений, і піднесений духовно, яким давно себе не почував. Кому і дякувати не знаю. Подякую чистому небу, його чистоті, його благородному повітрю. Юній невмирущій красі його поезії. Україно моя... Як друзі мене вітали, як мені було тепло і радісно. З ними, з моїми рідними братами і сестрами. Я повернувся на Україну. Україно, рідна моя земле, радість моя...

4-XI

В Киеве. Волшебный незабываемый день. Ясное небо голубое. Тепло и столько ласки в воздухе, столько милости в деревьях, в пожелтевших листьях, в ивах на студии над прудом, в цветах на чистом синем фоне. Столько добра и душевной чистоты, всего, что только не встречалось мне сегодня. Нет, неправду я писал — не ждать мне здесь добра. Добра так много, я так богат, так растроган, и тронут, и восхищен духовно, как давно себя не чувствовал. Кого и благодарить, не знаю. Поблагодарю чистое небо, его чистоту, его благородный воздух. Юную неумирающую красоту его поэзии. Украина моя... Как друзья меня приветствовали, как мне было тепло и радостно. С ними, с моими родными братьями и сестрами. Я вернулся на Украину. Украина, родная моя земля, радость моя...

5-XI

Їду в вагоні

У вагоні в Москву на свята до моєї Юлюші. На вокзал провозжали Олена Григорівна, Юрій і Максим Тадеєвич⁶²⁰, чарівний, і звичайно, блискучий талант, і Добрий. Його сміливо можна писати Добрий. А се так багато. Перед обідом і під час обіду він був в променистому настрої, було весело, хоч я й заплакав, коли О. Г. почала грати Шопена «Спогади про нещасну батьківщину Польщу», а мене назвав генієм. Я не геній, але поскільки много раз чув се велике слово про себе, подумав, що, може, й були в мені святі проблески Прометеевого огню, тільки що ж зі мною зробили? Пощо одняли у мене матір Україну? Нащо збіднили, пограбували моє життя? Десять років. Вже я білий увесь. Доле, пошли мені сили створити ще хоч дві картини про комунізм. Тоді хоч і вмирати.

5-XI

Еду в вагоне

В вагоне в Москву на праздники к моей Юлюше. На вокзал провозжали Елена Григорьевна, Юрий и Максим Тадеевич, волшебный и, само собой, блестящий талант, и Добрый. Его смело можно писать Добрый. А это так много. Перед обедом и во время обеда он был в лучезарном настроении, было весело, хоть я и заплакал, когда О. Г. начала играть Шопена «Воспоминания о несчастной родине Польше», а меня назвал

гением. Я не гений, но поскольку много раз слышал это великое слово о себе, подумал, что, может, и были во мне святые проблески Прометеевого огня, только что же со мной сделали? Зачем отняли у меня мать-Украину? Зачем обездолили, ограбили мою жизнь? Десять лет. Я уже седой весь. Судьба, пошли мне силы создать еще хоть две картины о коммунизме. Тогда уж можно и умирать.

6-XI

Прокинувся, — зима. Забілили сніги. Заносить снігом Росію на півроку. Сумно. Туман. Їдемо в туманній сніжній пустелі. — Зікеєво! — чути в коридорі. Вихожу. Маленька станція. Заметено. Домішки. Ліс порубаний лежить, телеграфні стовби чорніють в сірій мряці. Дійсно, Зікеєво. Як хочеться мені на південь. Вийшов би з поїзда, летів би на крилах. Рушаєм далі. Ще дев'ять годин — і я в Москві. Дивлюсь у вікно: довжелезний кадр чорно-білого кіно.

6-XI

Проснувся, — зима. Забелели снега. Заносит снегом Россию на полгода. Грустно. Туман. Едем в туманной снежной пустыне. — Зикеево! — слышно в коридоре. Выхожу. Маленькая станция. Заметено. Домишки. Лес порубленный лежит, телеграфные столбы чернеют в сером тумане. Действительно, Зикеево. Как хочется мне на юг. Вышел бы из поезда, летел бы на крыльях. Движемся дальше. Еще девять часов — и я в Москве. Смотрю в окно: длиннющий кадр черно-белого кино.

Туман налягає. Вже дійсно, як співається в пісні, з-за туману нічого не видно. Багато думок охопило мою душу: життя моє вже змінилося. На краще? Так. На краще. Я вертаюсь до Нової Каховки, на будівництво комунізму, і живу там три роки. Тільки там знайду я собі щастя.

Туман налегает. Уж действительно, как поется в песне, из-за тумана ничего не видно. Много мыслей охватило мою душу: жизнь моя уже изменилась. К лучшему ли? Да. К лучшему. Я возвращаюсь в Новую Каховку на строительство коммунизма и живу там три года. Только там я найду свое счастье.

Вечоріє. Зменшився туман. Стало мені трохи легше. А день увесь перебуваю в спогадах. Я весь в полоні надзвичайного, великого.

Вечереет. Уменьшился туман. Стало мне немного легче. А весь день нахожусь в воспоминаниях. Я весь в плену чрезвычайного, великого.

Про хороше в людях

Спрямувати всю свідомість на хороше в людях. Проникнутися ним в побуті, в думках, у почуттях. І на сій основі творить красу про народ на будові комунізму.*

О хорошем в людях

Направит все сознание на хорошее в людях. Проникнуться им в быту, в мыслях, в чувствах. И на этой основе творить красоту о народе на стройке коммунизма.

* По левому полю абзац отчеркнут пунктирной линией.

Сталін

В Москві зразу ж написати сцену для початку фільма: Сталін над Землею, чи над картами Землі. Складається великий план перетворення світу. Тут не йде розмова про повернення сибірських рік у зв'язку з Каспієм і Аралом.

— Это потом. Сначала вы сделаете вот это и это. А сибирские реки потом. Вы где проектируете Сибирское море?

— Вот.

— Прекрасно. Оно будет...

— Примерно размеров Каспийского.

— Ну вот, вполне достаточно. Здесь мы создадим условия существования для 400 мил<лионов> наших будущих граждан. К сожалению, мы должны признать, что создатель не был, далеко не был ни всемогущим, ни всевидящим. Вы посмотрите, сколько противоречий. На каких огромных просторах солнце, вода и земля пребывают во вражде...

Потом пойдет разговор о Китае. О том, как мы подарим реку китайскому народу.

— Народ народу подарил реку.

Сталин⁶²¹

В Москве сразу же написать сцену для начала фильма: Сталин над Землей или над картами Земли. Составляет великий план преобразования мира. Здесь не идет разговор о повороте сибирских рек в связи с Каспием и Аралом.

— Это потом. Сначала вы сделаете это и это. А сибирские реки потом. Вы где проектируете Сибирское море?

— Вот.

— Прекрасно. Оно будет...

— Примерно размеров Каспийского.

— Ну вот, вполне достаточно. Здесь мы создадим условия существования для 400 мил<лионов> наших будущих граждан. К сожалению, мы должны признать, что создатель не был, далеко не был ни всемогущим, ни всевидящим. Вы посмотрите, сколько противоречий. На каких огромных просторах солнце, вода и земля пребывают во вражде...

Потом пойдет разговор о Китае. О том, как мы подарим реку китайскому народу.

— Народ народу подарил реку.

7-XI

Москва

Учора о десятій вечора приїхав додому. Мій дім у Москві⁶²². Ще здалека побачив у вікно величну казкову споруду — університет. На темному фоні неба, освітлений ілюмінаторами, він підносивсь над огнями столиці нашої, як велетенське диво. Зустріла мене на вокзалі Юлюша, красива і дбайлива, як і завжди. І Юра Тимошенко⁶²³. Дома свято. Я почував свій дім і весь був, як хлопчик колись перед святом. Одне вікно у нас, як се водиться вже кілька років, закрите великим портретом Сталіна. Світло, чисто. Ще й подарунки приготувала для мене моя Юлюша, тільки втомилась вона. Коли почав я читати їй свої враження від самольоту, вона заснула. У мене під кінець почало кружитись в голові. Спав погано. Знов болить аорта, і я кашляю. Може й кашель від серця, хто

зна. Зараз шоста година ранку. Я пишу, сидя один на чистому ліжкові. Свято революції. Далеко десь Каховка. Далеко все і майже всі дорогі мої люде, і водночас близько у серці їх ношу, як дорогоцінні дари, осіннє листячко з київського саду.

7-XI

Москва

Вчера в десять вечера приехал домой. Мой дом в Москве. Еще издали увидел в окно величественное сказочное сооружение — университет. На темном фоне неба, освещенный иллюминаторами, он возвышался над огнями столицы нашей, как огромное чудо. Встретила меня на вокзале Юлюша, красивая и заботливая, как и всегда. И Юра Тимошенко. Дома праздник. Я чувствовал свой дом и весь был, как мальчик некогда перед праздником. Одно окно у нас, как это водится уже несколько лет, закрыто большим портретом Сталина. Светло, чисто. Еще и подарки приготовила для меня моя Юлюша, только устала она. Когда я начал читать ей свои впечатления от самолета, она заснула. У меня под конец начало кружиться в голове. Спал плохо. Снова болит аорта, и я кашляю. Может, и кашель от сердца, кто знает. Сейчас шесть часов утра. Я пишу, сидя один на чистой постели. Праздник революции. Где-то далеко Каховка. Далеко всё и почти все дорогие мои люди, и в то же время близко в сердце их ношу, как драгоценные дары, осенние листья из киевского сада.

Федорчук

Переглянувши записну книжечку часів війни, диву дався. Перший запис на першій сторінці названо: «Федорченко»... «І під Каховкою, взявши кулемета в руки і чимало гранат, пішов один на ворога, аби не бачила моя вітчизна потилиці моєї. Вперед, вперед, Федорченко!» Отаке містичне співпадання. Я побачив труп його, Федорчука, у Каховці на майдані перед палацем культури, де виорали його бульдозеристи, через десять років після написаного.

Федорчук

Просмотрел записную книжечку времен войны, диву дался. Первая запись на первой странице названа: «Федорченко»... «И под Каховкой, взяв пулемет в руки и немало гранат, пошел один на врага, чтобы не видела моя отчизна затылка моего. Вперед, вперед, Федорченко!» Такое мистическое совпадение. Я увидел труп его, Федорчука, в Каховке на площади перед дворцом культуры, где вспахали его бульдозеристы, через десять лет после написанного.

13-XI

Риджуей⁶²⁴

Після першої подорожі до Турції заявив групі вищих офіцерів штаба Атлантичного союзу: «...найбільше здатними для захисту ідеалів (!) Заходу я вважаю турецьке військо, поскільки воно, турецьке військо, має низький культурний рівень, звикло до великих недомог, поневірянь і послушенства і цілковито проникнуте войовничим духом».

Ось план Риджуея — руками темних наймитів турецьких яничар душили «неспокійні» народи Європи.

Вписати до «Прощай, Америка».

Риджуэй

После первой поездки в Турцию заявил группе высших офицеров штаба Атлантического союза: «...наиболее способными для защиты идеалов (!) Запада я считаю турецкое войско, поскольку оно, турецкое войско, имеет низкий культурный уровень, привыкло к большим недостаткам, лишениям и послушанию, и целиком проникнуто воинственным духом».

Вот план Риджуэя — руками темных наемников турецких янычар душисть «беспокойные» народы Европы.

Вписать в «Процай, Америка».

Для Романа

Знайти оту стару матір, про яку так тонко і красиво написав Фівчук. Отак, як в Феліксі і Валентині⁶²⁵ збігаються ясні і ніжні риси жіночої юності, чистоти і зворушливості сучасної комуністки, так в матері позначається вся грандіозна епопея минулого — драма двох світів: жінки трудівниці, її героїка, жертви, утрати, сльози і скорботи, одвічний материнський розпач української матері — чайки і примирення. Одинадцять тисяч гостей прибуло до неї зі всього великого Радянського Союзу. У Ключовому, над Дніпром загорілись-засвітили нові людські зорі якраз проти Козацького, де загинули в бою її незабутні сини і де продавала вона колись молоді свої сили панам. І тепер, по довгих роках страждань, вона побачила щастя свого народу і перестала клясть гірку свою долю. В глибокій старості закінчилась її самотність серед гостей синів і дочок молодих, що наїхали в її двір. І плаче, і радіє, і милується дітьми і благословляє Нові зорі комунізму над Дніпром.

Для Романа

Найти ту старую мать, о которой так тонко и красиво написал Фивчук. Так, как в Феликсе и Валентине совпадают ясные и нежные черты женской юности, чистоты и трогательности современной коммунистки, так в матери сказывается вся грандиозная эпопея прошлого — драма двух миров: женщины-труженицы, ее героика, жертвы, потери, слезы и скорби, извечное материнское отчаяние украинской матери — чайки и примирения. Одинадцать тысяч гостей прибыло к ней со всего великого Советского Союза. В Ключевом над Днепром загорелись-зажглись новые человеческие звезды, как раз против Козацкого, где погибли в бою ее незабываемые сыновья и где продавала она некогда молодые свои силы господам. И теперь, после долгих лет страданий, она увидела счастье своего народа и перестала проклинать свою горькую судьбу. В глубокой старости закончилось ее одиночество — среди гостей, сыновей и дочерей молодых, что приехали в ее двор. И плачет, и радуется, и любит детей и благословляет Новые зори коммунизма над Днепром.

Юліана

Я так люблю мою Юлю, як ніби й не любив ще ніколи за двадцять п'ять років рідинного з нею життя. Я безупинно говорю їй найніжніші слова. Милуюсь нею, ласкаю, весь переповнений до її глибокою ніжністю. Мені доставляє радість розглядання її фотографій. Обожаю її тіло, всі її членики, і обнімаю, й цілую, як колись давно,

давно, тільки з багато більшою сердечністю й глибиною душевною. Так, я люблю її і з того щасливий, мою Юлю. Хто послав мені любов? Пречиста вода великої Ріки мого народу. Се її цілюща волога оповила, омила мене, її вічно дівоча українська ласка і бездоганна чистота її багато-щедрих фарб. М'ягка тепла вода її оповила мою душу, очистила від журби і скорбот, повернула до краси. І став я тим, для чого родила мене Мати моя, добрим і радісним. Вона наповнила серце моє любов'ю, миром, щастям. І я благословлятиму тепер усе життя чисті її береги і плескіт ласкавий її хвиль, і сине небо в її водах ніжних, і теплоту материнсько-дівочу святу від кожного дотику її рідної води до мене. Річко, річко, душа мого народу, який безцінний дар ти принесла мені. З кожним спогадом я купаюсь в тобі, з кожною світлою думкою лину до тебе на тихії води, на ясні зорі, несучи тобі в жертву найдорожчі мислі, припадаю до тебе. Свята моя, незабутня, вічна. Поклич мене, при(й)ми на свої береги, де трудяться мої люде, де чую спів — «реве та стогне... і блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі...».

14-XI

Юліана

Я так люблю мою Юлю, як будто и не любил никогда еще за двадцать пять лет семейной с ней жизни. Я непрерывно говорю ей нежные слова. Любуюсь ею, ласкаю, весь переполненный до краев ее глубокой нежностью. Мне доставляет радость рассматривание ее фотографий. Обожаю ее тело, все ее членки и обнимаю и целую, как когда-то давно-давно, только с гораздо большей сердечностью и глубиной душевной. Так я люблю ее, мою Юлю, и оттого счастлив. Кто послал мне любовь? Пречистая вода великой Реки моего народа. Это ее живительная влага окутала, омыла меня, ее вечно-девственная украинская ласка и безупречная чистота ее много-щедрых красок. Мягкая теплая вода ее обвила мою душу, очистила от печали и скорбей, вернула к красоте. И я стал тем, для чего родила меня Мать моя, добрым и радостным. Она наполнила сердце мое любовью, миром, счастьем. И я благословлю теперь всю жизнь, ее чистые берега, и ласковый плеск ее волн, и синее небо в ее водах нежных, и теплоту материнско-девичью святую от каждого прикосновения ее родной воды ко мне. Речка, речка, душа моего народа, какой бесценный дар ты принесла мне. С каждым воспоминанием я купаюсь в тебе, с каждой светлой мыслью лynu к тебе на тихие воды, на ясные зорі, несучи тебе в жертву самые дорогие мысли, приникаю к тебе. Свята моя, незабываемая, вечная. Позови меня, прими на свои берега, где трудятся мои люди, где слышу пение — «реве та стогне... і блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі...».

15-XI

Що зі мною?

Чотири години ранку. Півчетвертої. Прокинувся від головного болю. Перебуваю весь час в незрозумілому стані великого і незвичайного піднесення. Або я створюю щось надзвичайно чисте і високе, чого ніхто ще не створював, до чого ніхто не підносить у думках і почуттях, або скоро помру, і се перед кончиною трепещуть в мені останні душевні і фізичні сили. Здоров'є моє гіршає. Мушу бути готовим до всього. Кого жалію — Юліану мою.

19-XI

Криваве тиснення підносилося до 200. Точили кров з мене, неначе стало легше. Дивитися, як кров витікає, і заливає білизну, і всю праву руку. Не боляче, а дуже прикро і трохи скорботно. Вже так при<й>шлося. Ну я старався думати про дороге і якось вилетів

з кімнати. Та не надовго. Була велика слабкість і почуття небезпеки. І довго сплю. Все сплю і сплю четвертий день. Сьогодні сон послала мені доля, такий ніжний і хороший... Тільки прокинувся од болю в грудях такого, що й дні не проходить. Приснилось мені неназиване, те чого ніколи не буде, і що завжди чаруватиме мою душу, мої найтонші помисли і викликатиме подяку ніжності. Спочатку в човні пливли по Дніпру. А Дніпро не широкий, тільки глибокий-преглибокий. І вода каламутна, весняна. І я кажу неначе: «Гляньте, пропливаєм святі місця». Тільки ніхто нічого не зрозумів. Потім у човні спали, пливучи. І я неначе спав поруч Віли-посестри⁶²⁶, поклавши голову на білу її руку. Потім прокинувся у ліжку рано рано. Нездужаю. Як смутно мені...

15-XI

Что со мной?

Четыре часа утра. Полчетвертого. Проснулся от головной боли. Нахожусь все время в непонятном состоянии большого и необыкновенного подъема. Или я создам нечто очень чистое и высокое, чего никто еще не создавал, до чего никто не поднимался в мыслях и чувствах, или скоро умру, и вот перед кончиной трепещут во мне последние душевные и физические силы. Здоровье мое ухудшается. Должен быть готовым ко всему. Кого жалею — Юлиану мою.

19-XI

Кровяное давление поднималось до 200. Взяли кровь у меня, как будто стало легче. Смотреть, как кровь вытекает, и заливает белье, и всю правую руку. Не больно, но очень обидно и немного скорбно. Уже так пришлось. Ну, я старался думать о дорогом и как-то вылетел из комнаты. И ненадолго. Была большая слабость и чувство опасности. И долго сплю. Все сплю и сплю четвертый день. Сегодня сон послала мне судьба, такой нежный и хороший... Только проснулся от боли в груди такой, что и дня не проходит. Приснилось мне неизъяснимое, то, чего никогда не будет, и что всегда будет тревожить мою душу, мои тончайшие помыслы и будет вызывать благодарность нежности. Сначала в лодке плыли по Днепру. А Днепр не широкий, только глубокий-преглибокий. И вода мутная, весенняя. И я как будто говорю: «Взгляните, проплываем святые места». Только никто ничего не понял. Затем в лодке спали плывя. И я как будто спал около Вилы-сестры, положив голову на ее белую руку. Потом проснулся в постели рано-рано. Нездоровится. Как грустно мне...

25-XI

Пригадую надзвичайну, дивну річ. Коли одного разу на самоті під вечір у кімнаті, я, сівши за стола писати, щось через одну-дві години праці, підійшов до найголовнішого, а саме до написання перших рядків сценарія уже, а не записок, коли отак написав я незабутню свою першу сторінку, у мене раптом полилися сльози, і я грірко заридав у голос. Се було в Новій Каховці у готелі. Ніколи нічого подібного не було в моєму житті. І що воно могло означати, ума не приложу. Кумедно було б вірити в віщування, в предчуття лихі, але чомусь і досі згадуючи той вечір, я впадаю в сум, неначе щось вороже, сумне і неухильне стає передо мною. А взагалі, все, що було зі мною у Каховці, усе, що бачив, чув і все, що робив, що думав, всі зустрічі з людьми, все що познав і пережив, гуляючи в просторах часу, минулого, сучасного і майбутнього — все було щастям моїм. Я був щасливим, людяним і духовно багатим. І людей любив як ніколи.

25-XI

Вспоминаю чрезвычайно странную вещь. Когда однажды в одиночестве под вечер в комнате, я сел за стол писать, и через один-два часа работы подошел к самому главному, а именно, уже к написанию пер-

вых строчек сценария, а не записок, так вот, когда я написал свою первую незабываемую страницу, у меня вдруг полились слезы, и я горько и громко зарыдал. Это было в Новой Каховке в гостинице. Никогда ничего подобного не было в моей жизни. И что оно могло означать, ума не приложу. Забавно было бы верить в предсказания, в предчувствия злые, но почему-то до сих пор вспоминая тот вечер, я впадаю в печаль, как будто что-то враждебное, печальное и неуклонное стоит передо мной. А вообще, все, что было со мной в Каховке, все, что видел и слышал, все, что делал, что думал, все встречи с людьми, все что познал и пережил, гуляя в просторах времени, прошлого, настоящего и будущего — все было счастьем моим. Я был счастливым, человеческим и духовно богатым. И людей любил как никогда.

21-II-53

Чотири місяці минуло, як лежу недужий... ..^{*} Вже п'ятий місяць.

21-II-53

Четыре месяца прошло, как лежу больной... .. Уже пятый месяц.

4-III

Пишу, пишу, не досиная ночі. Минуле і сучасне проходить перед очима. Гримлять бої і запеклі пристрасті змагання в моїй розбудженій уяві. Кров і біль, і сльози, й сміх, і часом глум виринають з безодні спогадів і линуть в потоці великих подій, як шумовиння в весняній бистрині.

В нелюдських труднощах розпавсь у мене на очах мій клас. На очах рождалося з нього нове людство. На очах вмирало кілька раз в небачених кількостях, перед якими давно затьмаривсь би вже Дантів ад.

Не думайте, шановне товариство, дивлячись велику і страшну мою картину, якщо у вас недобре на умі, не думайте поживитись зі смислу мого життя. Все знаю. І сам себе питаю — пощо описую недоліки і страждання, пощо сміюся часом над собою, читайте, над світом, і плачу й лаюся, для чого і во ім'я чого? Во ім'я любові. Во ім'я правди і слави народу мого... О, як же мало можна висловити!

4-III

Пишу, пишу, не досыпаю ночи. Прошлое и современное проходит перед глазами. Гремят бои, и жаркие страсти бушуют в моем возбужденном воображении. Кровь и боль, и слезы, и смех, и насмешки иногда выныривают из пучины воспоминаний и уходят в потоке великих событий, как пена в весенней бистрине.

В нечеловеческих трудностях распался у меня на глазах мой класс. На глазах рождалось из него новое человечество. На глазах умирало несколько раз в невиданных количествах, перед которыми давно потускнел бы уже Дантов ад.

Не думайте, уважаемые товарищи, глядя большую и страшную мою картину, если у вас недоброе на уме, не думайте поживиться смыслом моей жизни. Все знаю. И сам себя спрашиваю — зачем описываю недостатки и страдания, зачем смеюсь временами над собой, читайте, над миром, и плачу и ругаюсь, для чего и во имя чого? Во имя любви. Во имя правды и славы народа моего... О, как же мало можно выразить!

8-III-53

Умер Великий наш вождь... і сьогодні ми поховали його. Вже ми без Сталіна рідного. Лежав у труні, поклавши богатырські руки творця. На грудях сяяли золоті знаки епохи,

^{*} Так в тексте.

ним створеної. Лице мислителя і трудівника великого було живе, втомлене і чимсь не вдоволене з нас. Скільки суму і смутку!.. Як важко на серці. Вже шостий день не знаходжу собі місця, не знаю, за що взятись, що думати, що діяти. Як жаль, що не можна оддати своє життя за нього, аби тільки прожив він хоч десять ще років. Осиротіла наша батьківщина земля. Скільки сліз і зітхань, скільки глибоких скорбот і великого смутку, і вже не побачимо Сталіна. Довгі роки були ми спокійні з ним, бо всяк відчував у роботі, в творчості, в шуканнях, у війні, що є у нас Сталін і тому, як би що там десь не було важко, чи трудно, чи небезпечно, — все закінчиться гаразд, бо завжди і у всьому рішуче він був на висоті. І не стало його.

Не стало мого заступника⁶²⁷, що кілька раз рятував моє життя од загибелі через злих і жорстоких ворогів, що помітив мене, відзначив, підняв морально. Що жде мене тепер, не знаю. Слабіють мої сили, втомилося серце. Холодно мені і неприютно. Як тяжко мені...

Скоріш з Москви. На будівництво комунізму. Присвячу його імені твір. Вложу в нього всю свою душу, всі сили, що тільки залишилися в мені. Буду жити ним, поки й битиметься в грудях серце. Все моє життя пройшло з ним. Все краще, що я створив, краще, що я мислив, до чого прагнув. Я його мрійний полум'яний сучасник з тридцятью-трижди крат партійним білетом у серці.

8-III-53

Умер Великий наш вождь... и сегодня мы похоронили его. Мы уже без Сталина родного. Лежал в гробу, положив богатырские руки творца. На груди сияли золотые знаки эпохи, им созданной. Лицо мыслителя и великого труженика было живым, усталым и чем-то недовольным нами. Сколько грусти и печали!.. Как тяжело на сердце. Уже шестой день не нахожу себе места, не знаю, за что взяться, что думать, что делать. Как жаль, что нельзя отдать свою жизнь за него, чтобы только прожил он еще хоть десять лет. Осиротела наша родная земля. Сколько слез и вздохов, сколько глубоких сожалений и великой печали — и уже не увидим Сталина. Долгие годы мы были спокойны с ним, потому что всякий чувствовал в работе, в творчестве, в исканиях, в войне, что есть у нас Сталин, и поэтому, как бы ни было тяжело, трудно или опасно, — все закончится хорошо, потому что всегда и во всем решительно он был на высоте. И... не стало его.

Не стало моего заступника, который несколько раз спасал мою жизнь от гибели из-за злых и жестоких врагов, что заметил меня, отметил, поднял морально. Что ждет меня теперь, не знаю. Слабеют мои силы, устало сердце. Холодно мне и неприютно. Как тяжело мне...

Скорее из Москвы. На строительство коммунизма. Посвящу его имени произведение. Вложу в него всю свою душу, все силы, которые только остались во мне. Буду жить им, пока и будет биться в груди сердце. Вся моя жизнь прошла с ним. Все лучшее, что я создал, лучшее, что я видел, к чему стремился. Я его мечтательный пламенный современник с тридцатью-трижды <кратным> партийным билетом в сердце.

15-III

Сьогодні мені сказав Борис Лавренів⁶²⁸, що дружина його бачила, як шостого числа, себто на другий день після смерті Сталіна, коли почався великий траурний поход народу до свого Вождя, Большаков, мій міністр, приїхав на стадіон «Динамо» грати в теніс. Він любитель теніса. Всі, хто був на стадіоні, одвертались од нього з огидою і обуренням.

Великий і рідний наш батьку, ой кому ж Ви поручили улюблену свою кінематографію, в які паскудні нікчемні руки попала вона!

15-III

Сегодня мне сказал Борис Лавренёв, что его жена видела, как шестого числа, то есть на второй день после смерти Сталина, когда начался большой траурный поход народа к своему Вождю, Большаков, мой министр, приехал на стадион «Динамо» играть в теннис. Он любитель тенниса. Все, кто был на стадионе, отворачивались от него с отвращением и негодованием.

Великий и родной наш отец, ой кому же Вы поручили любимую свою кинематографию, в какие дрянные ничтожные руки попала она!

15-V

«Минають дні, минають ночі...»⁶²⁹. Летить мій час і труд мій гине марно.

Заборонено мою недописану «Каховку»⁶³⁰. Вся подорож, думки і мрії весь творчий величний і красивий план твору — все ні до чого. Порожніх півтора роки... Знову... Як жаль мені свого часу. Коли вважати, що кращими роками творчої людини є роки між 50 і 60, то у мене ці найдорожчі роки пропали майже марно. Починаючи від нещасливої помилки «України в огні» я мав протягом десятка років зриви, одні лише зриви. «Китай», «Прощай, Америка», «Антарктида», «Повість полум'яних літ», «Каховка». Да фактично і «Мичурин» був наполовину зірваним, у всякому разі понівеченим. О, Большаков...

Теперечки вже, мабуть, небагато осталось зриватись: не витримає серце.

Мобілізую все, що є в мені на нову і вже чи не останню спробу створення трилогії про колгосп. Тільки де ж мені брать уже сили і віру в творчу перемогу?

Отже, прощаюся з «Каховкою». Все, що я придумав для неї, що пережив, зібрав, усі надбання досвіду і художнього синтезу і образи, що виникли уже з безпосереднього життя — все свідчило і кликало до найдужчого і найвеличнішого мого кінотвору, власне, двох фільмів. Прощайте мрії, прощай любов, степи, простори серця і ріки. Ховаю вас на дно своєї душі, як Дніпро поховає в своїх водах многовічні плавні і роскоші величні на дні нового моря...

15-V

«Минають дні, минають ночі...». Летит мое время, и труд мой погибает бесполезно.

Запрещена моя недописанная «Каховка». Вся поездка, мысли и мечты, весь творческий, величественный и красивый план произведения — все ни к чему. Пустых полтора года... Опять.... Как жаль мне своего времени. Если считать, что лучшими годами творческого человека является годы между 50 и 60, то у меня эти самые дорогие годы пропали почти бесполезно. Начиная от злополучной ошибки «Украины в огне», я имел в течение десятка лет срывы, одни лишь срывы. «Китай», «Прощай, Америка», «Антарктида», «Повесть пламенных лет», «Каховка». Да. Фактически, и «Мичурин» был наполовину сорван, во всяком случае, изуродован. О, Большаков...

Теперь уже, пожалуй, немного осталось срываться: не выдержит сердце.

Мобилизую все, что есть во мне, на новую и уже чуть ли не последнюю попытку создания трилогии о колхозе. Только где же мне брать уже силы и веру в творческую победу?

Итак, прощаюсь с «Каховкой». Все, что я придумал для нее, что пережил, собрал, все достояние опыта и художественного синтеза, и образы, возникшие уже в непосредственной жизни — все свидетельствовало и звало к самому сильному и величественному моему кинопроизведению, собственно, двух фильмов. Прощайте, мечты, прощай любовь, степи, просторы сердца и реки. Прячу вас на дно своей души, как Днепр похоронит в своих водах многовековые плавни и сокровища величественные на дне нового моря...

18-VI-53

Читав лекції у Болшеві на письменницькому семінарі. І хоч здоров'я було поганкувате, мав велике моральне задоволення. Аудиторія мене приймала радо.

18-VI-53

Читал лекции в Болшеве на писательском семинаре. И хотя здоровье было плоховатое, получил большое моральное удовлетворение. Аудитория меня радушно принимала.

Помер Пудовкин⁶³¹ від... тенісу. Бувають і такі жертви. Большаков виголосив відповідну прикрому случаю промову. Лице у Большакова було веселе, щасливе. З якогось приводу він мав велику радість. Сумне враження — коли кінодіячі збираються докупити. Мало руських людей.

Умер Пудовкин от... тенниса. Бывают и такие жертвы. Большаков произнес приличествующую горькому случаю речь. Лицо у Большакова было веселое, счастливое. По какому-то поводу у него большая радость. Грустное впечатление — когда кинодеятели собираются вместе. Мало русских людей.

10-VII

Потрясаючою і зловісною гримасою нашого часу являється, без сумніву, злодійство Берії. Трудно уявити собі, чого натворив за два десятки літ отсей диявол в образі людини, які злодійства створено в нашій країні під його злочинним керівництвом. Які постраждали люде невинні, скільки плачевних судиб! Як оплутав він старого Сталіна, яку тяжку і фантастичну атмосферу лжі створив він у Кремлі. Уявляю, скільки було сфабриковано так званих змов, зрад, замахів на життя для єдиної мети — вислужуватися для ствердження власної виключності і незамінності. Слава богу, закінчилася ера грузинського пишного, провінціального лицемірного стилю з його нелюдською тихою фальшю, злобою і двоєдушієм. Народець паразитів, у якого фіміам лицемірної лжі, одягнуено і в патетичну, аякже інакше, форму, бо сі нероби і паразити стоять над побутом, над побутовим простим людським стилем ділових людей трударів, — нероби і лайдаки, у яких одверта фальш, що зветься тамадовством, складає головну суть національного звичаю... Яка дурниця! Недаром Сталін якоюсь стороною своєї глибокої душі революціонера, презирав їх. Да й вони ж по-своєму ненавиділи його недаром. Вони то почували, що він знав їм ціну.

Пригадую диявольську пику, яку скорчив Берія, коли привезли мене до Сталіна на суровий страшний суд з приводу невдалих помилкових фраз, що вкрапилися, по словам самого Сталіна, в мій сценарій «Україна в огні». Витріщивши на мене очі, як фальшивий поганий актор, він грубо гаркнув мені на засіданні Політбюро на початку сорок третього року⁶³²: «Будем вправлять мозги!»

Хто тільки не вправляв мені мозги, Боже мій, кому не клявся я в вірності партії і соціалістичній нашій батьківщині, які ментори не поучали мене!

— «О, я знаю тебя!.. — грізно киваючи пальцем і так же злобно витріщивши очі, поучав мене «друг Берії» Чаурелі. — Ты вождю пожалел десять метров пленочки. Ты ни одного эпизода в картинах ему не сделал. Пожалел! Не хотел изобразить вождя! Гордость тебя заела, вот и пожиная теперь... ты-ы!.. Как надо работать в кино?! И что твой талант? Тьфу, вот что твой талант... Ничего он не значит, если ты не умеешь работать...

Ты работай, как я: думай что хочешь, а когда делаешь фильм, разбрасывай по нему то, что любят: тут серпочек, тут молоточек, там звездочка — тут «перший маестро» почав навіть показувати мені, як саме треба розкидати серпочки і молоточки, від чого я трохи не провалився в землю від обурення, розпачу і огиди.

Розкидавши уявні серпочки, маестро гордо став передо мною і підняв голову і указательний перст:

— Вот и был бы ты человеком. А теперь, мой совет тебе, исчезай, как будто нет и не было тебя...

Страшно мені пригадувати слова сієї темної лихої людини. Любимця і «друга Лаврентія Павловича», преуспеваючого в серпочках, мастера разбрасывания молоточков и звездочек, депутата і проч., і проч., і проч.

«Михаил Эдишерович», — спитала дружина Всеволода Вишневського Соня Вишневецька⁶³³, дочка київського капіталіста. «Михаил Эдишерович! — спитала вона пронизливим голосом, коли маестро ошасливив квартиру мого друга Всеволода своєю урочистою появою в звязку з постановкою «Незабываемого 19-го». — «А почему в «Падении Берлина» у вас члены Политбюро изображены бессловесными манекенами?» — «А они такие и есть», — нічтож сумняшеса гордовито одповів їй «друг Берії». Я був приголомшений. Глянули ми зі Всеволодом, уже хворим, один на одного...

Але саме огидне в грузинсько-чиаурелієвському стилі трапилось зі мною напередодні арешту Берії. Як потім виявилось, він уже був арештований, але ніхто з нас, простих смертних, про се не знав. Знав, очевидно, «друг» Мишико. В Міністерстві, на Гнезніковському, в просмотровій пильній залі, переглядаю разом з Іваном Козловським фільм «Джунгли Мауглі»⁶³⁴. Відчиняють двері: Чиаурелі. Якась жіночка, що завжди за ним волочитьса, сіла в кресло, сам же «друг» прямує до мене зразу, явно знаючи, що я тут сижу. Одводить мене в куток.

«Слушай, Сашко, я хочу сообщить тебе, — пошепки, — сообщить тебе очень приятную весть для тебя... Если тебе надо, слушай меня внимательно... Если тебе надо устроиться творчески и вообще устроиться достаточно своему значению здесь в Москве или на Украине в Киеве, напиши коротенькое письмо Лаврентию Павловичу. И не откладывай... Напиши: «Дорогой Л. П., я и т. д. очень прошу вас помочь мне творить и т. д.» Понял? Он все тебе сделает. Понял? Можешь мне верить. Это я тебе, запомни, говорю. Да будет тебе известно, он лучше к тебе относится, чем относился... Я уезжаю работать в Грузию. Здесь я ничего не могу заслужить... и т. д.» Я промовчав. Я був придавлений сією розмовою. Маестро зник зразу ж. Я досі не можу зрозуміти, що се? Провокація, купівля?! Яка темна людина, яка чорна душа... депутат... професор, академік СРСР і проч., і проч., і проч. Слава богу. Кончилась провінціяльна пиха, пошлятина. Ніколи не любив «восточних человеков».

Скільки паразитів на тілі руського і українського народів! Які суворі труднощі знов виникають перед нами — перед народами і урядом. Добре, що хоч вчасно вдалося знищити, вирвати верхівку зрадників і предателів. Нізащо не призначив би я на посаду міністра внутрішніх справ неруську людину.

10-VII

Потрясающей и зловещей гримасой нашего времени является, без сомнения, злодейство Берии. Трудно представить себе, что натворил за два десятка лет этот дьявол в образе человека, какие злодей-

ства творились в нашей стране под его преступным руководством. Сколько пострадало невинных людей, сколько плачевных судеб! Как опутал он старого Сталина, какую тяжелую и фантастическую атмосферу лжи создал он в Кремле. Представляю, сколько было сфабриковано так называемых заговоров, измен, покушений на жизнь для единой цели — выслуживаться для утверждения собственной исключительности и незаменимости. Слава богу, закончилась эра грузинского пышного, провинциального лицемерного стиля с его нечеловеческой тихой фальшью, злобой и двоедушием. Народишко паразитов, у которого фимиам лицемерной лжи, одетый в патетическую, а как же иначе, форму, потому что эти бездельники и паразиты стоят над бытом, над бытовым простым человеческим стилем деловых людей-тружеников, — бездельники и лентяи, в которых откровенная фальшь, что называется тамадовством, составляет главную суть национального обычая... Ерунда какая! Недаром Сталин какой-то стороной своей глубокой души революционера презирал их. Да и они же по-своему ненавидели его недаром. Они-то чувствовали, что он знал им цену.

Вспоминаю дьявольскую рожу, которую скорчил Берия, когда привезли меня к Сталину на суровый страшный суд по поводу неудачных ошибочных фраз, что проникли, по словам самого Сталина, в мой сценарий «Украина в огне». Выпучив на меня глаза, как фальшивый плохой актер, он грубо рявкнул мне на заседании Политбюро в начале сорок третьего года: «Будем вправлять мозги!»

Кто только не вправлял мне мозги, боже мой, кому только не клялся я в верности партии и нашей социалистической родине, какие только менторы не поучали меня!

«О, я знаю тебя!.. — грозно тыча пальцем и так же злобно выпучив глаза, учил меня «друг Берии» Чиаурели. — Ты вождю пожалел десять метров пленочки. Ты ни одного эпизода в картинах ему не сделал. Пожалел! Не хотел изобразить вождя! Гордость тебя заела, вот и пожинай теперь... ты-ы!.. Как надо работать в кино?! И что твой талант? Тьфу, вот что твой талант... Он ничего не значит, если ты не умеешь работать... Ты работай, как я: думай что хочешь, а когда делаешь фильм, разбрасывай по нему то, что любят: здесь серпочек, здесь молоточек, там звездочка, — здесь «первый маэстро» начал даже показывать мне, как именно надо разбрасывать серпочки и молоточки, отчего я чуть не провалился в землю от возмущения, отчаяния и отвращения.

Разбросав мнимые серпочки, маэстро гордо стал предо мной и поднял голову и воздел указательный перст:

— Вот и был бы ты человеком. А теперь, мой совет тебе, исчезай, как будто нет и не было тебя...

Страшно мне вспоминать слова этой темного злого человека. Любимца и «друга Лаврентия Павловича», преуспевающего в серпочках, маэстера разбрасывания молоточков и звездочек, депутата и проч., и проч., и проч.

«Михаил Эдишерович», — спросила жена Всеволода Вишневецкого Соня Вишневецкая, дочь киевского капиталиста. «Михаил Эдишерович! — повторила она пронзительным голосом, когда маэстро осчастливил квартиру моего друга Всеволода своим торжественным появлением в связи с постановкой «Незабываемого 19-го». — «А почему в «Падении Берлина» у вас члены Политбюро изображены бессловесными манекенами?» — «А они такие и есть», — ничтоже сумняшеся надменно ответил ей «друг Берии». Я был потрясен. Глянули мы с Всеволодом, уже больным, друг на друга...

Но самое отвратительное в грузинско-чиаурелиевском стиле случилось со мной накануне ареста Берии. Как потом оказалось, он уже арестован, но никто из нас, простых смертных, об этом не знал. Знал, очевидно, «друг» Мишико. В Министерстве, в Гнездиниковском, в просмотрном пыльном зале, просматриваю вместе с Иваном Козловским фильм «Джунгли Маугли». Открывают дверь: Чиаурели. Какая-то женщина, которая всегда за ним волочится, села в кресло, сам же «друг» направляется ко мне сразу, явно зная, что я здесь сижу. Отводит меня в угол.

— Слушай, Саша, я хочу сообщить тебе, — шепотом, — сообщить тебе очень приятную весть для тебя... Если тебе надо, слушай меня внимательно... Если тебе надо устроиться творчески и вообще устроиться соответственно своему значению здесь, в Москве, или на Украине, в Киеве, напиши коротенькое письмо Лаврентию Павловичу. И не откладывай... Напиши: «Дорогой Л. П., я и т. д. очень прошу вас помочь мне творить и т. д.». Понял? Он все тебе делает. Понял? Можешь мне верить. Это я тебе, запомни, говорю. Да будет тебе известно, он лучше к тебе относится, чем относился... Я уезжаю работать в Грузию. Здесь я ничего не могу заслужить... и т. д. — Я промолчал. Я был подавлен этим разговором. Маэстро исчез сразу же, я до сих пор не могу понять, что это? Провокация, купля?! Какой темный человек, какая черная душа...

депутат... профессор, академик СССР и проч., и проч., и проч. Слава богу. Кончилась провинциальная спесь, пошлятина. Никогда не любил «восточных чело­веков».

Сколько паразитов на теле русского и украинского народов! Какие суровые трудности вновь возникают перед нами — перед народом и правительством. Хорошо, что хоть вовремя удалось уничтожить, вырвать верхушку изменников и предателей. Ни за что не назначил бы я на должность министра внутренних дел нерусского человека.

2-II-1954

Щоб закінчити про Берію і ніколи до нього не повертатись. Все, що я узнав про суд над ним, про його знищення і про зміст обвинительного за­ключення, про яке розповідав мені Кузаков⁶³⁵, все настільки огидне і мерзотне, настільки злочинне і таке патологічно-мерзотне, що далі вже нікуди. Не можна ні писати, ні доповідати робочим і колгоспникам, ні повчати дітей, бо все позбавлено найменшого повчального смислу. Забуть ганьбу і скотиняче убоге нікчемство.

Як же так сталося, що на самому найвищому поверху нашої будівлі нового світу, завелась аморальна неприпустима гидота? Що ж тоді ми з себе уявляем? Хто ми? Чому се сталося можливим? Що робити? Соромитись, обурюватись, зневажати? Саркастично хитати головами? І т. д. і т. п.? Права рука великого протягом майже двох десятків років була рукою дрібного мерзотника, садіста і хама. От трагедія! От що заводиться за високими непровітряними мурами. Тисячі агентів-дармоїдів, розставлених по вулицях, і скрізь де треба і не треба протягом двадцяти років охороняли за­проданця батьківщини, партії... Що це? Кому ж тепер клястися в вірності?

Вже сива голова. І серце не вгаває від болю. Болить моє серце, болить. Третє століття клянусь... кому? Будьте ви прокляті, зрадники жорстокі, авантюристи.

2-II-1954

Чтобы закончить о Берии и никогда к нему не возвращаться. Все, что я узнал о суде над ним, о его уничтожении и о содержании обвинительного заключения, о котором рассказывал мне Кузаков, все настолько отвратительно и мерзко, такое преступное и такое патологически-гноусное, что дальше уже некуда. Нельзя ни писать, ни докладывать рабочим и колхозникам, ни поучать детей, потому что все это лишено малейшего поучительного смысла. Забыть позор и скотское убогое ничтожество.

Как же так случилось, что на самом высшем этаже нашего здания нового мира, завелась аморальная недопустимая гадость? Что же тогда мы из себя представляем? Кто мы? Почему это стало возможным? Что делать? Стесняться, возмущаться, презирать? Саркастически качать головами? И т. д. и т. п.? Правая рука великого в течение почти двух десятков лет была рукой мелкого негодяя, садиста и хама. Вот трагедия! Вот что заводится за высокими непрветренными стенами. Тысячи агентов-дармоедов, расставленных по улицам и везде, где надо и не надо, в течение двадцати лет охраняли предателя родины, партии... Что это? Кому же теперь клясться в верности?

Уже седая голова. И сердце не утихает от боли. Болит мое сердце, болит. Третє века клянусь... кому? Будьте вы прокляты, предатели жестокие, авантюристи.

26-II-54

Помер Яновський Юрій⁶³⁶. Тільки що одержав телеграму з Київ­а і говорив з Оленою⁶³⁷ по телефону. Нещасливий мій друг. Скільки й пам'ятаю я, весь час він мучився, страждав фізично і душевно. Все життя його було скорботне. Навіть писати перед смертю почав по-­руськи, очевидно з огиди до обвинувачень в націоналізмі. З огиди до дурнів безсердечних, злих гайдуків і кар'єристів. Чоловік талановитий, чесний, тонкий,

ображений до краю життям. Вічна Вам пам'ять і земля пером, друже й письменнику нещасливий. Хто ж сьогодні заробить на Вашому сумному некролозі? Хто перелічить Ваші недоліки, хиби, Ваші «злісні намагання» повалити державу робітників і селян, яких Ви так любили? Хто покладе за це собі гроші в карман? Іван Ле⁶³⁸, чи яка інша графоманська потвора, жорсткосердна, безжалісна й темна? Нарешті Ви перестали бути винуватим, перестали заважати комусь і загрожувати хорошими п'єсами. Шаную Вашу любов до народу і чесність.

26-II-54

Умер Яновский Юрий. Только что получил телеграмму из Киева и говорил с Еленой по телефону. Несчастный мой друг. Сколько я помню, он все время мучился, страдал физически и душевно. Вся жизнь его была скорбной. Даже писать перед смертью начал по-русски, очевидно из отвращения к обвинениям в национализме. От отвращения к дуракам бессердечным, злым гайдукам и карьеристам. Человек талантливый, честный, тонкий, оскорбленный до края жизнью. Вечная Вам память и земля пухом, друг и несчастливый писатель. Кто же сегодня заработает на вашем печальном некрологе? Кто перечислит Ваши недостатки, оплошности, Ваши «злобные намерения» свергнуть государство рабочих и крестьян, которых Вы так любили? Кто положит за это себе деньги в карман? Иван Ле, или какое другое графоманское чудовище, жесткосердное, безжалостное и темное? Наконец Вы перестали быть виноватым, перестали мешать кому-либо и угрожать хорошими пьесами. Уважаю Вашу любовь к народу и честность.

ТЕТРАДЬ 16

20-II-54

Ні один з землячків не зайшов, навіть не позвонив⁶³⁹. Боятся. І вже я не потрібен їм. Нема вже мене. Вже я давно похований, забутий. Кожен дбає про своє. Кожен прагне чину й слави.

20-II-54

Ни один из землячков не зашел, даже не позвонил. Боятся. И уже я не нужен им. Нет меня. Я уже давно похоронен, забыт. Каждый заботится о своем. Каждый жаждет чинов и славы.

20-II-54

Як мені жаль... Доле моя, для чого послала ти мені так багато жалю? Доки я носитиму його? Коли вже ти приспиш мене, смутку мій? Коли ущухне біль, і невблаганне серце, розторсане й знесилене до краю, замовкне, і я забуду смуток свій і біль. Земле моя рідна, коли б хоч ти була щаслива.

20-II-54

Как мне жаль... Судьба моя, для чего ты послала мне так много горестей? До каких пор я буду носить их? Когда уже ты усыпишь меня, грусть моя? Когда утихнет боль, и неумолимое сердце, разодранное и обессиленное до предела, замолчит, и я забуду грусть свою и боль. Земля моя родная, только бы ты была счастлива.

ТЕТРАДЬ 17

О. Довженко
Нова Каховка
1954*

12-IX-1954

Сьогодні мені шістьдесят років минуло. Учора цілий вечір був схвильований, весь переповнений складними думками: промайнуло моє буремне життя. А зараз сижу біля вікна у Каховці. Прекрасний тихий ранок. Передо мною зовсім близько синіє Дніпро, за тихою дніпровною водою біліє Козацький острів і село Козацьке по тім боці, а на осінньому небі ні хмариночки. Мені радісно й приємно, що своє осіннє свято я зустрічаю в новому соціалістичному місті в Новій Каховці, біля греблі, що створить тут нове море і нове життя, і навколо мене молоді люде. Сьогодні неділя, все відпочиває і навіть на річці поменшало робочого пароплавного руху. Я люблю Нову Каховку. Люблю Дніпро — велику річку мого народу, чисте ласкаве повітря, ясне небо і широту у всьому, і стриманість в пейзажі, і величавий спокій. І нігде мені не хотілося б так жити, як тут на чудесному рідному березі, нігде й ніколи я не проймався так любов'ю до людей, як тут. Каховка, де колись в минулому столітті батракував ще молодий мій батько, стала батьківщиною мого серця, вітчизною найдорожчих моїх почуттів. Учора й сьогодні я одержав багато привітальних телеграм з Москви, звичайно, не з убогого Києва. Національну форму і зміст я відчуваю завжди й сьогодні особливо. Гірко мені? Гнобить мене розпач чи жаль? Ні. Небо таке ясне і повітря прозоре. Я благословляю життя, велике і прекрасне, і благословляю свою долю, що обдарувала мене такими дарами. Усіх людей сьогодні я люблю. Люблю свій уряд, партію свою, хоч до неї й не записаний в канцеляріях і несучи в собі тільки її зміст, мету і обов'язок перед світом. Люблю народ свій палкою любов'ю. Ущухло багато бур в моєму серці і пристрастей ущухло багато, тільки одна з них лишилася в мені назавжди: пристрасть етична, і за це я благословляю свою долю і свій час. Ось проходить невеличкий пароплав, я дивлюсь на Дніпро, на високі сріблясті сокорини, на острів з білими пісками. Я весь здаюся собі похотим на пейзаж. Я зливаюсь з ним, і мені хочеться плакати, сам не знаю від чого.

В привітальних телеграмах згадують з подякою мою роботу, указуючи на її всебічне значення. Як мені жаль. Я майже ніколи не думав про всевітність свого творчого зна-

* А. Довженко
Новая Каховка
1954

чення. І жаль, що так мало я зробив: часом бракувало позитивного стимула, а негативні ніколи мене не надихали ні на що.

12-IX-1954

Сегодня мне исполнилось шестьдесят лет. Вчера целый вечер был взволнован, весь переполнен сложными мыслями: промелькнула моя бурная жизнь. А сейчас сижу у окна в Каховке. Прекрасное тихое утро. Передо мной совсем близко синее Днепр, за тихой днепровской водой белеет остров Козацкий и село Козацкое на той стороне, а на осеннем небе ни облачка. Мне радостно и приятно, что свой осенний праздник я встречаю в новом социалистическом городе в Новой Каховке, возле дамбы, которая создаст здесь новое море и новую жизнь, и вокруг меня молодые люди. Сегодня воскресенье, все отдыхает, и даже на реке стало меньше рабочего пароходного движения. Я люблю Новую Каховку. Люблю Днепр — большую реку моего народа, чистый ласковый воздух, ясное небо и широту во всем, и сдержанность в пейзаже, и величавый покой. И нигде мне не хотелось бы так жить, как здесь, на чудесном родном берегу, нигде и никогда я не проникался так любовью к людям, как здесь. Каховка, где некогда в прошлом веке батрачествовал еще молодой мой отец, стала родиной моего сердца, отечеством самых дорогих моих чувств. Вчера и сегодня я получил много приветственных телеграмм из Москвы, конечно, не из убогого Киева. Национальную форму и содержание я чувствую всегда, и сегодня особенно. Горько мне? Угнетает ли меня отчаяние или сожаление? Нет. Небо такое ясное и воздух прозрачный. Я благословляю жизнь, великую и прекрасную, и благословляю свою судьбу, что одарила меня такими дарами. Всех людей сегодня я люблю. Люблю свое правительство, партию свою, хотя в нее и не записан в канцеляриях, и несу в себе только ее содержание, цель и обязательства перед миром. Люблю свой народ пылкой любовью. Утихло много бурь в моем сердце и страстей утихло много, только одна из них осталась во мне навсегда: страсть этическая, и за это я благословляю свою судьбу и свое время. Вот проходит небольшой пароход, я смотрю на Днепр, на высокие серебристые осоки, на остров с белыми песками. Я сам себе кажусь похожим на пейзаж. Я сливаюсь с ним, и мне хочется плакать, сам не знаю от чего.

В приветственных телеграммах вспоминают с благодарностью мою работу, указывая на ее всестороннее значение. Как мне жаль. Я почти никогда не думал о всемирности своего творческого значения. И жаль, что так мало я сделал: временами не хватало позитивного стимула, а негативные никогда меня не вдохновляли ни на что.

Вечором мене привітали Андріанов, Елістратов, Шеретков і інші керівники Дніпробуду з дружинами. Була виключно тепла приємна зустріч. Я був безмежно вдячний їм і весь зворушений. Чарівною була Юлія.

Вечером меня поздравили Андрианов, Елистратов, Шеретков и другие руководители Днепростроя с женами. Была исключительно теплая приятная встреча. Я был бесконечно благодарен им и тронут. Очаровательной была Юлия.

15-X

Н<ова> Каховка

Був я щасливий цілий місяць. Ну тільки трудно мені. Великі громади думок не дають мені покою ні в день ні в ночі, і тиснення криваве знесилює мене і примушує часом задумуватись — чи довго я творитиму, чи вже прийшов мій час складати зброю.

Я мислив образами, тому що я художник. Се була творчість радісна, легка і, здавалось, бездонна. У мене була крилата душа і розум, і серце. Все якось гармонійно сполучалось в мені, і творчість моя радувала людей. І сам я радував людей своїм видом і вдачею.

Ішли літа. І все частіше і частіше почало здаватися мені, що я вже не той. Думання образами стало покидати мене. Із крил моїх немов би вирвало вітрами пір'я. Я став

мислити ідеями, завданнями, тематичними планами, тому що мені вже точно документально відомо, на який рік в моїх почуттях створення мого Євгенія Онегіна, мого Тараса Бульби, Короля Лира мого заплановано.

Множество маленьких сірих людей поступово і методично послідовно переконували мене, що я — ошибающийся. І що головне, на що я здатний, се ріжні наказуемні помилки. З великим трудом я піддавався їх обробці. Вони возненавиділи мене, бо більшість з них була не руська й не українська. Їх влада мусила ненавидіти мою владу художню. І, очевидно, в кінці кінців я здався, бо я думаю тепера теж ідеями. У мене їх багато. І всі вони прекрасні й високі і живуть вони в мені, як в «Правді», «Известиях». Тільки образи покинули мене. Одвернулись од мене мої улюблені, рідні, дорогі. І я хожу з важкою від дум головою, і часом страх мене проймає і скорботи охоплюють душу — ангели покидають мене, а вороги кругом, аж темно.

15-X

Н<овая> Каховка

Был я счастлив целый месяц. Ну только трудно мне. Огромные тучи мыслей не дают мне покоя ни днем ни ночью, и кровяное давление изматывает меня и заставляет порой задумываться — долго ли буду я творить, или уже пришло мое время складывать оружие.

Я мыслил образами, потому что я художник. Это было творчество радостное, легкое и, казалось, бездонное. У меня была крылатая душа и ум, и сердце. Все как-то гармонично сочеталось во мне, и творчество мое радовало людей. И сам я радовал людей своим видом и характером.

Шли годы. И все чаще и чаще стало казаться мне, что я уже не тот. Мышление образами стало покидать меня. Из моих крыльев словно бы вырвало ветрами перья. Я стал мыслить идеями, задачами, тематическими планами, потому что мне уже точно документально известно, на какой год в моих чувствах создание моего Евгения Онегина, моего Тараса Бульбы, Короля Лира моего запланировано.

Множество маленьких серых людей постепенно и методично-последовательно убеждали меня, что я — ошибающийся. И что главное, на что я способен, это разные наказуемые ошибки. С большим трудом я поддавался их обработке. Они возненавидели меня, потому что большинство из них были не русскими и не украинцами. Их власть должна была ненавидеть мою власть художественную. И, очевидно, в конце концов я сдался, потому что я думаю теперь тоже идеями. У меня их много. И все они прекрасны и высоки, и живут они во мне, как в «Правде», «Известиях». Только образы покинули меня. Отвернулись от меня мои любимые, родные, дорогие. И я хожу с тяжелой от дум головой, и порой страх пронзает меня, и скорбь охватывает душу — ангелы покидают меня, а враги кругом, аж темно.

21-X

Такого чарівного дня, як у нас у Каховці сьогодні, я, здається, ще не пам'ятаю. Такої теплої ласки, такого чистого теплого осіннього неба і таких чарівних фарб на гледичіях, ясокорях, абрикосах. Все в золоті, а Дніпро, що був два тижні темно-синім, сьогодні став срібним.

Я бачу сокорини з вікна, і воду дніпрову, і Козацький острів, і село Козацьке, і скіфські могили десь на чистому обрії, і небо. Вечоріє. Ми тільки що повернулися з Дніпра. Плавали на катері. Юля, я, інженер Ідашкіч і інженер Олексій Миколаєвич Молчанов з Дніпродзержинського. Він родом з Києва, чарівний, приємний легкий старий чоловік. Ми поспівали з ним трохи. Повіяло старовиною, милою і теплою.

Завтра рано від'їздить до Москви моя любимиця Юля, і я остався один. Місяць, що ми тут з нею прожили, був щасливим. У нас було багато хорошого, багато гарних і чис-

тих думок. Люде хороші й порядні оточували нас, коли не вважати московських кіноіуд. І зробив я чимало. І весь наповнився радістю, вся душа радіє. Люблю народ.

21-X

Такого волшебного дня, как у нас в Каховке сегодня, я, кажется, еще не помню. Такой теплой ласки, такого чистого теплого осеннего неба и таких волшебных красок на гледичиях, тополях, абрикосах. Все в золоте, а Днепр, что был две недели темно-синим, сегодня стал серебряным.

Я вижу осоки из окна, и днепровскую воду, и остров Козацкий, и село Козацкое, и скифские курганы где-то на чистом горизонте, и небо. Вечереет. Мы только что вернулись с Днепра. Плавали на катере. Юля, я, инженер Идашкин и инженер Алексей Николаевич Молчанов из Днепродзержинска. Он родом из Киева, обаятельный, приятный легкий старый человек. Мы попили с ним немного. Стариной повеяло, милой и теплой.

Завтра рано уезжает в Москву моя любимица Юля, и я останусь один. Месяц, что мы здесь с ней прожили, был счастливым. У нас было много хорошего, много хороших и чистых мыслей. Люди хорошие и порядочные окружали нас, если не считать московских киноіуд. И я сделал немало. И весь наполнился радостью, вся душа радуется. Люблю народ.

25-X

Сьогодні знову ледве рухаюсь. Замучила гіпертонія так, що робиться вже навіть страшно. Ще вельми хвилювався два дні, чи доїхала Юля в добрім здоров'ї до Москви, бо не маю щось телеграми. Півтори тисячі кілометрів. Підозра стала мучить, чи не трапилось лихо в дорозі. Слава богу, — все гаразд. Дзвонив від Андріанова додому — все гаразд. На душі стало легше, а голова і губи болять, болять. Що мені робити? Страшно признаватись самому собі: зі мною повторюється те, що було в позаминулім році. Я занедужав надовго. Тільки здоров'я стало менше, а тиснення більше.

25-X

Сегодня опять еле двигаюсь. Замучила гипертония так, что делается уже даже страшно. Еще очень волновался два дня, доехала ли Юля в добром здравии до Москвы, потому что до сих пор нет почему-то телеграммы. Полторы тысячи километров. Подозрение стало мучить, не случилось ли беды в дороге. Слава богу, все в порядке. Звонил от Андрианова домой — все в порядке. На душе стало легче, а голова и губы болят, болят. Что мне делать? Страшно признаваться самому себе: со мной повторяется то, что было в позапрошлом году. Я заболел надолго. Только здоровья стало меньше, а давления больше.

26-X

Диво зі мною. Мені стало легше. І настрої змінивсь. Трохи впало тиснення. Почав писати, ходив до главної лікарні, аптеки. І хоч ходити важко, болить за грудиною, я став веселий і бадьорий. Мабуть, тому, що Юля поздоровила. А день знову казковий. Дніпро і небо, і сокори, і Козацький острів — все мене чарує. Тепло і тихо. Благословенна осінь.

— Сьогодні приїздить якесь велике начальство, — каже мені Паша, — натирали підлогу і всі вже забігали. Щось, видно, велике приїде.

26-X

Чудо со мной. Мне стало легче. И настроение изменилось. Немного упало давление. Начал писать, ходил в глазную больницу, аптеку. И хотя ходить трудно, болит за грудиной, я стал весел и бодр. Наверное, потому, что Юля поздравила. А день снова сказочный. Днепр и небо, и осоки, и остров Козацкий — все меня очаровывает. Тепло и тихо. Благословенная осень.

— Сегодня приезжает какое-то большое начальство, — говорит мне Паша, — натирали пол и все уже забегали. Что-то, видно, большое приедет.

Узнав. Приїздить з Москви Носов. Начальник Главка М. Електрозакис*.

28-X-54

Завтра точно вже їду, вже покидаю свою улюблену Нову-Каховку. Їду спочатку до Києва, куди мене викликали на засідання у П. С. Непорожного⁶⁴⁰ в зв'язку з моєю доповідною запискою⁶⁴¹. Про се повідомив мене вчений секретар Академії архітектури Северин⁶⁴². По дорученню Заболотного⁶⁴³, який сам не міг подзвонити, бо «його викликали на засідання». Ну так, то й так, хай засідає в 9,30 ранку. Поїду. Побачу, що за народ, Академія архітектури, і як він мене прийме. Я ж їду в чужу парафію. Да в яку? В українську, київську. Отже, прощай Каховка, прощай, Дніпро мій любий, прощайте, сокорини. Дай Бог зустрінемося з вами ще раз. Спасибі. Багато радості дали ви мені. І люде прекрасні, яких я так глибоко люблю, майстрі, будівники, до побачення.

28-X-54

Завтра точно уже еду, уже покидаю свою любимую Новую Каховку. Еду сначала в Киев, куда меня вызвали на заседание у П. С. Непорожного в связи с моей докладной запиской. Об этом сообщил мне ученый секретар Академии архитектуры Северин. По поручению Заболотного, который сам не мог позвонить, потому что «его вызвали на заседание». Ну, так-то оно и так, пусть заседает в 9.30 утра. Поеду. Увижу, что за народ Академия архитектуры, и как он меня примет. Я же еду в чужой приход. Да в какой? В украинский, киевский. Итак, прощай, Каховка, прощай, Днепр мой дорогой, прощайте, осокори. Дай Бог с вами встретимся еще раз. Спасибо. Много радости дали вы мне. И люди прекрасные, которых я так глубоко люблю, мастера, строители, до свидания.

Я подумав недавнечко: пьеса моя «Потомки запорожців»⁶⁴⁴ не буде поставлена зараз. Її не пустять ні зверху, ні з низу. Глядач мій не родивсь. Він родиться десь в двохтисячному році.

Я подумал недавно: пьеса моя «Потомки запорожцев» не будет поставлена сейчас. Ее не пустят ни сверху, ни снизу. Зритель мой не родился. Он родится примерно в двухтысячном году.

29-X-54

Самольот

Лечу в самолёти Херсон—Миколаїв—Київ. Миколаїв вже пролетіли, і я зараз прямую просто на Київ. На жаль, самолёт мені попавсь жорсткий, поштовий, і у мене на сей раз нема повного комфорту. Але я лечу. Щасливий, що мені ще раз довелося пролітати над рідною своєю землею. Зараз п'ять годин. Вже вечоріє. І хоч все тремтить, гуде і реве в моєму поштареві, летимо ми добре, рівно, плавно. На початку я хвилювався і навіть не дуже добре себе почував, а зараз заспокоївсь, позатикав ватою вуха і сижу собі бочком, поглядаючи у вікно. Піді мною рівні безмежні лани Правобережжя. Тут я ще не літав. Погода гарна, ясна, видимість далека. Низьких хмар не видно, дасть бог, так і до Києва долетимо. Нас в самолёти тільки трое. Якийсь співробітник обкома, молода жінка з ним і я. Провожав мене до самолёту Єлистратов Пётр Мстиславович. Він, власне, з Тагаренком і порадили мені летіти замість поїзда. Прекрасні степи з самолёта. Прекрасна рідна Вітчизна моя.

* Узнал. Приезжает из Москвы Носов. Начальник Главка М. Електрозакис.

Елистратов людина хороша. Це сердечний руський освічений культурний комуніст, людяний і чулий син народу. Він шанує дуже Андрианова і се мені в ньому подобається, я сам глибоко шанує Андрианова... Далеко десь внизу село, одне й друге. Якраз пролітаєм над ним. Як дивно все. І як все надзвичайно. Зелено, багато нових ставків. Озимина, треба думати, хороша. Те, що ми бачим і як ми бачим нині світ, звичайно, і не снилося митцям минулих епох. Ми зовсім інші люде, і мистецтво наше мусить бути іншим. І як цього не розуміють наші художники, се просто дивно. Як можуть вони нині паразитувати на старій естетиці.

Яка цікава земля зверху: доріжки, стежечки, хатки рядочками, села і міста. Як благородно відчувається життя. Земля зелена. З других планет вона мусить здаватися зеленою.

29-X-54

Самолет

Лечу в самолеті Херсон—Николаев—Киев. Николаев уже пролетели, и я сейчас направляюсь прямо на Киев. К сожалению, самолет мне попался жесткий, почтовый, и у меня на сей раз нет полного комфорта. Но я лечу. Счастлив, что мне еще раз пришлось пролетать над своей родной землей. Сейчас пять часов. Уже вечереет. И хотя все дрожит, гудит и ревет в моем почтаре, летим мы хорошо, ровно, плавно. Вначале я волновался и даже не очень хорошо себя чувствовал, а сейчас успокоился, заткнул ватой уши и сижу себе бочком, поглядывая в окно. Подо мной ровные безграничные поля Правобережья. Здесь я еще не летал. Погода хорошая, ясная, видимость дальняя. Низких облаков не видно, даст бог так и до Киева долетим. Нас в самолете только трое. Какой-то сотрудник обкома, молодая женщина с ним и я. Провожал меня к самолету Елистратов Петр Мстиславович. Он, собственно, с Таренко и посоветовали мне лететь вместо поезда. Прекрасные степи с самолета. Прекрасная родная Отчизна моя.

Елистратов человек хороший. Это сердечный русский образованный культурный коммунист, человечный и чуткий сын народа. Он очень уважает Андрианова, и это мне в нем нравится, я сам глубоко уважаю Андрианова... Далеко, где-то внизу, село, одно и второе. Как раз пролетаем над ним. Как странно все. И как все невероятно. Зелено, много новых прудов. Озимые, надо думать, хорошие. То, что мы видим и как мы видим ныне мир, конечно, и не снилось художникам прошлых эпох. Мы совсем другие люди, и искусство наше должно быть другим. И как этого не понимают наши художники, это просто удивительно. Как могут они сейчас паразитировать на старой эстетике.

Какая интересная земля сверху: дорожки, тропинки, хатки рядочками, села и города. Как благородно чувствуется жизнь. Земля зеленая. С других планет она должна казаться зеленой.

До Києва летіти ще 50 хвилин. Так сказав мені спокійний дужий пілот. Вечоріє. Вже сонце на Заході. Я не почуваю втоми, і біль у серці невеликий. Все значно краще, ніж я думав на початку. Тільки робиться трохи холоднувато. Висота у нас, очевидно, кілометри. Скромненька наша Україна. Все села та села. Хати як пташки, та [й] усе. Мало міст, мало пишних і гордих будов. Століттями ми тут руйнували та кров проливали, свою й ворожу. Трудна й тяжка була історія правоберіжна. Так хочеться вірити, що все у нас світле в майбутньому. Починаються хмари...

До Києва лететь еще 50 минут. Так сказал мне спокойный сильный пилот. Вечереет. Уже солнце на Западе. Я не чувствую усталости, и боль в сердце небольшая. Все значительно лучше, чем я думал вначале. Только становится немного прохладно. Высота у нас, очевидно, километры. Скромненькая наша Украина. Все села и села. Хаты, как птички, да и все. Мало городов, мало пышных и гордых зданий. Веками мы здесь

разрушали и кровь проливали, свою и вражескую. Трудная и тяжелая была история правобережная. Так хочется верить, что все у нас светлое в будущем. Начинаются облака...

Огни Киева тут ясніють. Картина захоплююча.

Огни Киева здесь сияют. Захватывающая картина.

4-X-54⁶⁴⁵

Київ

Сьогодні лечу, се б то не лечу, а їду до Москви. Речі складені. На дворі глибока похмура осінь.

На з'їзді письменників був раз⁶⁴⁶. З'явивсь я, звичайно, непрошеним гостем. І тільки коли довідались, що я в Києві, прислали і навіть не прислали, а запропонували прийти до Спілки і одержати білет.

Все, що я бачив і чув «довкола» з'їзду, справило на мене гнітюче враження. Взаємна ненависть, нещирість, замкненість. Над усім возвишається велика «позлащенная посредственность» ловкого Євдокимовича⁶⁴⁷.

Ні одної проблеми. Ні одного аналізу літературної сучасності. Все як у ваті. Великою «історичною заслугою» Любомира <Дмитерка>⁶⁴⁸ і надією з'їзду в цілому була легенька критика творів Євдокимовича⁶⁴⁹, і то, кажуть, погоджена наперед з самою високою критикуючою особою.

Над моєю головою вже віють ворожі вітри. Вже появилсь другий якийсь О<лександр> Петр<ович>. І діє... Посилає двусмысленные телеграми Бажану з Кривого Рога, в якому я ніколи не був. Дзвонить до Є. Смолич і, вислуховуючи розмову, кладе трубку і т. і. треба думати. Як гідко.

І се в Спілці письменників на початку великої доби будування комунізму. Що я зробив тут хороше? В колах архітектурних. Я розпочав тут справу справжнього державного плану, якщо архітектори її підіймуть. Дев'ятого листопада виступатиму на пленумі Академії архітектури по питанням будівництва нового села. Доповідь я вже написав і прочитавши її особисто т. Непорожньому, вручив йому. На другий день він на зустрічі в Академії архітектури запропонував мені прочитати її на цьому пленумі.

4-X-54

Киев

Сегодня лечу, то есть не лечу, а еду в Москву. Вещи сложены. На дворе глубокая пасмурная осень. На съезде писателей был раз. Явился я, конечно, непрошеным гостем. И только когда узнали, что я в Киеве, прислали и даже не прислали, а предложили прийти в Союз и получить билет.

Все, что я видел и слышал «вокруг» съезда, произвело на меня гнетущее впечатление. Взаимная ненависть, неискренность, замкнутость. Над всем возвышается большая «позлащенная посредственность» ловкого Евдокимовича.

Ни одной проблемы. Ни одного анализа литературной современности. Все как в вате. Большой «исторической заслугой» Любомира <Дмитерка> и надеждой съезда в целом была легкая критика произведений Евдокимовича, и то, говорят, согласованная заранее с самым высоким критикующим лицом.

Над моей головой уже враждебные веют ветры. Уже появился второй некий А<лександр> Петр<ович>. И действует... Посылает двусмысленные телеграммы Бажану из Кривого Рога, в котором я никогда не был. Звонит к Е. Смолич и, выслушивая разговор, кладет трубку и т. д. надо думать. Как противно.

И это в Союзе писателей в начале великой эпохи строительства коммунизма. Что я сделал здесь хорошее? В архитектурных кругах. Я начал здесь дело настоящего государственного плана, если архитекторы его поднимут. Девятнадцатого ноября буду выступать на пленуме Академии архитектуры по вопросам строительства нового села. Доклад я уже написал и, прочитав его лично т. Непорожному, вручил ему. На другой день он на встрече в Академии Архитектуры предложил мне прочитать его на этом пленуме.

6-X

Москва. Похмуре сіре небо. Гримлять тяжкі машини за вікном. За дві години я вже почув тут про свій стан так багато прикрих речей, що вже не рад поверненню. Вже не з моїми нервами боротися з недолею. А до того ще й грошей у домі нема, і дістати нігде, і вже навіть заїкатись про них не можна, бо й тут уже оббрехано мене. Все К. дістав фальшиву, ніби я за рік минулий заробив якусь шалену суму.

З О-вим зустрівся хороше. Се єдина людина, що ставиться до мене добре. Тільки що він може.

Перед від'їздом з Києва мав велику розмову з Богомазовим, який хоче, аби я переїхав працювати на Київську студію.

— Олександр Петрович, студія загибає. Вона зайшла вже так далеко, так тяжко пала, що далі існувати так не може. Потрібні Ви тут як повітря. Тільки ви один можете ще врятувати українську кінематографію. Ви ж бачите самі, що кругом робиться і т. д. і т. п. А далі річ пішла про кіномистецькі керівні верхи, про їх рівень, байдужість, обскурантизм. Картина дійсно жаклива. Ніколи ще українська кінематографія не падала так низько, не обезлюднювалася так українськими кадрами. Ніколи так не панували на ній слуги Трумена і Ейзенгауера.

— А чому ж ви не пропонували мені переїхати додому хоч би п'ять років тому назад? Ну потоптались би на моїх костях і м'язах, на крові моїй років п'ять, і досить? Чому одинадцять літ ви зневажали мене і не пускали на створену колись мною студію? Мені вже не творити довго. Де найду я сили? Де почерпну моральну допомогу, коли ще й досі держиморди і боягузи з ЦК ненавидять мене?

6-X

Москва. Мрачное серое небо. Гремят тяжелые машины за окном. За два часа я уже услышал здесь о своем состоянии так много нелицеприятных вещей, что уже не рад возвращению. Уже не с моими нервами бороться с горькой судьбой. А к тому еще и денег в доме нет, и достать нигде, и уже даже заикаться о них нельзя, потому что и здесь уже меня оклеветали. Все К. распространил фальшивку, будто я за прошлый год заработал какую-то бешеную сумму.

С О-вым встретился хорошо. Это единственный человек, который относится ко мне хорошо. Только что он может.

Перед отъездом из Киева имел большой разговор с Богомазовым, который хочет, чтобы я переехал работать на Киевскую студию.

— Александр Петрович, студия погибает. Она зашла уже так далеко, так тяжко пала, что дальше существовать не может. Нужны Вы здесь как воздух. Только вы один можете еще спасти украинскую кинематографию. Вы же сами видите, что кругом делается, и т. д. и т. п. А дальше дело пошло о киноискусствоведческих руководящих верхах, об их уровне, равнодушии, обскурантизме. Картина действительно ужасная. Никогда еще украинская кинематография не падала так низко, не обезлюдевала так от отсутствия украинских кадров. Никогда так не господствовали на ней слуги Трумэна и Эйзенхауэра.

— А почему же вы не предлагали мне переехать домой хотя бы пять лет назад? Ну, потоптались бы на моих костях и мышцах, на моей крови лет пять, и достаточно? Почему одиннадцать лет вы унижали меня и не пускали на созданную когда-то мной студию? Мне уже не творить долго. Где найду я силы? Где почерпну моральную помощь, когда еще и до сих пор держиморды и трусы из ЦК ненавидят меня?

Болшево

Сіжу за столом президії письменницького семінара. Семінар сьогодні закривається. Учора був цілий мій день. Читав я свою доповідь щось годин три чи трохи не чотири. І тому я сьогодні хворий — голова болить. Мені було приємно вчора — лекція вдалася.

Зараз поруч мене Охлопков⁶⁵⁰ промовляє свою промову перед «семинаристами». У нього трохи акторська, але приємна манера промовляти. Се промова талановитої людини. Письменникам він явно подобається. Кузаков його вже люто возненавидів і намагається компрометувати де тільки можна. І, звичайно, він поборе його і сам зробиться замом міністра. Тоді до мене прийдуть останні й найтяжчі чорні дні.

Болшево

Сіжу за столом президіума письменницького семінара. Семінар сьогодні закривається. Вчора был целый мой день. Я читал свой доклад где-то часа три, чуть ли не четыре. И поэтому я сегодня больной — голова болит. Мне было приятно вчера — лекция удалась.

Сейчас рядом со мной Охлопков произносит свою речь перед «семинаристами». У него немного актерская, но приятная манера говорить. Это речь талантливого человека. Писателям он явно нравится. Кузаков его уже яростно возненавидел и пытается компрометировать где только можно. И, конечно, он поборет его и сам сделается замом министра. Тогда ко мне придут последние и самые тяжелые черные дни.

12 Москва

Закінчився семінар, і я знову в Москві. На студії «Мосфільм» розмовляв з новим директором Пырьевым⁶⁵¹. У ягуара явна неудача з картиною⁶⁵². Директор з нього може вийти непоганий, і якщо він не попадеться в кабалу до кагалу⁶⁵³, децю, безумовно, створить. У всякому разі програма притягнення до студії трохи не дванадцяти театральних руських режисерів про щось уже свідчить. Звичайно, план се не його, але коли б він хоть виконав його, було би дуже добре. Кагал прийшов і мусить щось придумати, аби витягти своїх хоть трохи. Робити тут в Москві на «Мосфільмі» в цьому оточенні у мене сил не вистачить.

І я мушу знайти десь нові сили боротьби за своє існування. Матеріальних засобів ніяких. Дуже сумно і сумтно.

12<?> Москва

Закончился семинар, и я снова в Москве. На студии «Мосфильм» разговаривал с новым директором Пырьевым. У ягуара явная неудача с картиной. Директор из него может получиться неплохой, и если он не попадет в кабалу к кагалу, что-то, безусловно, создаст. Во всяком случае, программа привлечения к студии чуть ли не двенадцати русских театральных режиссеров о чем-то уже свидетельствует. Конечно, план это не его, но если бы он хоть выполнил его, было бы очень хорошо. Кагал пришел и должен что-то придумать, чтобы вытянуть своих хоть немного. Работать здесь в Москве на «Мосфильме» в этом окружении у меня сил не хватит.

И я должен найти где-то новые силы в борьбе за свое существование. Материальных средств никаких. Очень печально и грустно.

Кузаков, до якого я протягом п'яти років ставився як до рідного брата, якого я підтримував в найтяжчі для його часи, раптом обернувся на мого злого ворога. Він робить все, аби не дати мені жити. Ясно, робиться се з наказу його друга і начальника патрона А<лександр>ва⁶⁵⁴. Таким чином, життя в кіно мені вже не буде. Завтра останній день моїх «хождень» по канцеляріях. Далі я сідаю за роботу, аж поки й не кончу. «Никакого сценарія он не напишет».

Кузаков, к которому я в течение пяти лет относился как к родному брату, которого я поддерживал в самые тяжелые для него времена, вдруг превратился в моего злейшего врага. Он делает все, чтобы не дать мне жить. Ясно, что делается это по приказу его друга и начальника патрона А<лександр>ва. Таким образом, жизни в кино мне уже не будет. Завтра последний день моих «хождений» по канцеляриям. Далее я сажусь за работу, пока не кончу. «Никакого сценария он не напишет».

14-X

Прекрасне враження справив на мене вчора Петро Петрович Кончаловський⁶⁵⁵ Його роботи, що він створив їх за минуле літо, чи не кращі від усіх попередніх робіт. І се на восьмидесятому році життя, — от богатыр-художник. Оповідав мені про Пікасо⁶⁵⁶. І я тепер зрозумів, чому А. Фадеев не може спокійно чути про Пікасо. Оказується, коли в Парижі Фадеев почав «проработывать» всесвітньо признаного майстра, на якому зійшлися сьогодні естетичні смаки всіх народів і митців сучасності, крім наших, коли, отже, Фадеев почав наставляти Пікасо, той сказав йому: видите ли, для того чтоб написать не то что роман или повесть, а даже письмо, надо прежде всего знать азбуку. Без знания азбуки ничего нельзя написать. Так вот позвольте вам сказать, что азбуки живописи, как искусства, камад Фадеев, вы не знаете. Поэтому мне нечего с вами говорить о живописи, т. к. вы — профан и невежда. Вот все, что я могу вам сказать.

Петру Петровичу не подобається Фадеев, як письменник — «толстовец».

«Нельзя же доводить подражательство до такого бессовестного обра<щ>ения. Ведь это же худший вид шпионства. Ведь сам Толстой, живи он сегодня и ездил он не на параконке, а в зисе, писал бы, несомненно, по-другому».

14-X

Прекрасное впечатление произвел на меня вчера Петр Петрович Кончаловский. Его работы, созданные за прошлое лето, едва ли не лучше всех предыдущих работ. И это на восьмидесятом году жизни, — вот богатырь-художник. Рассказывал мне о Пикассо. И я теперь понял, почему А. Фадеев не может спокойно слышать о Пикассо. Оказывается, когда в Париже Фадеев начал «проработывать» всемирно признанного мастера, на котором сошлись сегодня эстетические вкусы всех народов и художников современности, кроме наших, в общем, когда Фадеев начал наставлять Пикассо, тот сказал ему: видите ли, для того, чтоб написать не то что роман или повесть, а даже письмо, надо прежде всего знать азбуку. Без знания азбуки ничего нельзя написать. Так вот, позвольте вам сказать, что азбуки живописи, как искусства, камад Фадеев, вы не знаете. Поэтому мне нечего с вами говорить о живописи, т. к. вы — профан и невежда. Вот все, что я могу вам сказать.

Петру Петровичу не нравится Фадеев, как писатель — «толстовец».

«Нельзя же доводить подражательство до такого бессовестного обра<щ>ения. Ведь это же худший вид шпионства. Ведь сам Толстой, живи он сегодня и ездил он не на параконке, а в зисе, писал бы, несомненно, по-другому».

Був у Рязанова⁶⁵⁷. Здоровались. «Ну Александр Петрович, не так хотелось мне поздравить вас с шестидесятилетием, но!» — очі сумні, говорить нічого, бо й так усе зрозуміло. Я відповів: «Не варто турбуватись. Адже нікому майже не відомо, які були звання і нагороди навіть у Пушкіна, Гоголя, Грибоедова, а не те, що у нас. І кожен з нас відомий не відзнаками, а тим, що зробив хорошого й корисного для свого народу. Що ж до мене особисто — я можу навіть плюнути на саму розмову про ці речі, а от для чого украли в мене дванадцять років життя і не дали нічого зробити, — от чого я ніколи по гроб життя не прощу моїм катам і душогубам, що діяли зло по якомусь і чийомусь лихому плану».

Был у Рязанова. Здоровались. «Ну Александр Петрович, не так хотелось мне поздравить вас с шестидесятилетием, но!» — глаза грустные, говорит нечего, потому что и так все понятно. Я ответил: «Не стоит беспокоиться. Ведь почти никому не известно, какие были звания и награды даже у Пушкина, Гоголя, Грибоедова, а не то, что у нас. И каждый из нас известен не отличиями, а тем, что сделал хорошего и полезного для своего народа. Что же касается меня лично — я могу даже плюнуть на сам разговор об этих вещах, а вот для чего украли у меня двенадцать лет жизни и не дали ничего сделать, — вот чего я никогда по гроб жизни не прощу моим палачам и душегубам, что творили зло по какому-то и чьему-то злему плану».

17-X

Вагон. Десь біля
Тіхонової пустині

Їду в Київ на пленум Академії архітектури. Ніч. Болить аорта. На душі невесело і тривожно. Може, й не слід було би їхати, ну їду, — все одно. Те, що хочеться мені сказати архітекторам України, я повинен сказати. Цього вимагає громадський мій обов'язок. Шкода, що, очевидно, ворогів прибавиться. А в Москві тим часом закриють Сценарну Студію⁶⁵⁸ в угоду Чекиним⁶⁵⁹, Маневичам, Кузакову. Якщо Охлопков піде на закриття, се означатиме, що він уже піддається авантюристам. Вони й з'їдять. Кузаков уже ненавидить його. Кузаков — людина темна. Я ставивсь до нього п'ять років як до рідного брата.

17-X

Вагон. Где-то около
Тихоновой пустыни

Еду в Киев на пленум Академии архитектуры. Ночь. Болит аорта. На душе грустно и тревожно. Может, и не следовало бы ехать, ну еду, — все равно. То, что хочется мне сказать архитекторам Украины, я должен сказать. Этого требует общественный мой долг. Жаль, что, очевидно, врагов прибавится. А в Москве тем временем закроют Сценарную Студию в угоду Чекиным, Маневичам, Кузакову. Если Охлопков пойдет на закрытие, это будет означать, что он уже поддается авантюристам. Они и съедят. Кузаков уже ненавидит его. Кузаков — человек темный. Я относился к нему пять лет как к родному брату.

18-X

Вагон. Конотоп

Болить аорта. Мучився всю ніч. Слава богу спинився поїзд на 10 хвилин, і я трохи відпочину. Як багато наших поглядів і вчинків обумовлено особистими факторами. Я спостерігаю се скрізь.

Сталін приказав колись, з приводу мого, здається, «Мичурина», заборонити на екрані показ особистого приватного в житті великих людей. Нам, мовляв, інтересний тільки

науково-громадський бік життя людини. Чому се так? А тому, що в приватному особистому житті у нього було без всякого сумніву багато чогось жорстокого і дурного. Все, що так чи інакше попадало в орбіту його особистого життя, було пригнобленим, тяжким і нещасливим.

Тому і в самому факті появи і кар'єри і всіх злочинств Берії, його найближчого вихованця і угодника, є щось не випадкове, щось, закономірне.

18-X

Вагон. Конотоп

Болит аорта. Мучилась всю ніч. Слава богу, остановился поезд на 10 минут, и я немного отдохну. Как много наших взглядов и поступков обусловлено личными факторами. Я наблюдаю это везде.

Сталин приказал когда-то, по поводу моего, кажется, «Мичурина», запретить на экране показ личного, частного в жизни великих людей. Нам, мол, интересна только научно-общественная сторона жизни человека. Почему это так? А потому, что в частной личной жизни у него было, без всякого сомнения, много чего-то жестокого и плохого. Все, что так или иначе попадало в орбиту его личной жизни, было угнетенным, тяжелым и несчастливым.

Поэтому и в самом факте появления и карьеры и всех злодейств Берии, его ближайшего воспитанника и угодника, есть нечто не случайное; нечто закономерное.

Дуже влучно назвали поляки наші фільми: «проше встать»*

21-X

Київ

Доповідь моя на пленумі Академії архітектури відбулася досить влучно. Народ при<й>няв мене гарно.

Тільки я захворів. Тиснення знову пішло в гору. Перебуваю в гнітючому моральному стані. Переконався абсолютно, що квартира моєї сестри перебуває під час мого приїзду під спеціальним доглядом зі скористанням найновішої акустично-звукозаписувальної техніки. І се вселяло в мене почуття огиди. Мене не хочеться жити в сьому місті. Якщо я переїду на Україну, житиму на новостройках разом з робітниками і інженерами на Дніпробудах. Там я завжди знайду собі радість.

Кого я бачив у Києві в сей приїзд? Нікого. Одного Непорожного, та й тому не до мене. Але се людина. Він запов мені в серце, як людина нова, одверта, чесна, з почуттям особистої гідності. А найголовніше — він обдарований. Має душу живу і людське серце. Серед письменників ніхто мене не радує. Ну Юрко і Олена⁶⁶⁰ — мої друзі, я завжди їм радий і Панч Петро по старій дружбі теж. Завтра їду до Москви.

21-X

Київ

Доклад мой на пленуме Академии архитектуры прошел довольно удачно. Народ принял меня хорошо.

Только я заболел. Давление снова поднялось. Нахожусь в подавленном моральном состоянии. Убедился абсолютно, что квартира моей сестры находится во время моего приезда под специальным присмотром с использованием новейшей акустико-звукозаписывающей техники. И это вселяло в меня чувство отвра-

* Очень метко назвали поляки наши фильмы: «проше встать».

щення. Мне не хочется жить в этом городе. Если я перееду на Украину, буду жить в новостройках вместе с рабочими и инженерами на Днепростроях. Там я всегда найду себе радость.

Кого я видел в Киеве в этот приезд? Никого. Одного Непорожного, и тому было не до меня. Но это человек. Он запал мне в сердце, как человек новый, откровенный, честный, с чувством личного достоинства. А самое главное — он одаренный. Имеет душу живую и человеческое сердце. Среди писателей никто меня не радует. Ну Юра и Елена — мои друзья, я всегда им рад и Панч Петр по старой дружбе тоже. Завтра еду в Москву.

29-X
Москва

Холодно. Гудуть машини за вікном, день і ніч не вгавають. Просидів цілий день над сценарієм. Трудно жити й творити без щастя. Я стомлений, знесилений душевно вкрай. Їду на сценарну студию обговорювати нічотожний «сценарій двох грузин»⁶⁶¹. Пропав день тому, що надо заробувати на хліб. Где-то готуються устроювати чествование меня по поводу шестидесятилетия. А я озбочен одним: как бы зароботать — на прожитье, как бы не свалиться в постель без гроша в кармане.

29-X
Москва

Холодно. Гудят машины за окном, день и ночь не утихают. Просидел целый день над сценарием. Трудно жить и творить без счастья. Я уставший, обессиленный душевно крайне. Еду на сценарную студию обсуждать ничтожный «сценарий двух грузин». Пропал день потому, что надо зарабатывать на хлеб. Где-то готовятся устраивать чествование меня по поводу шестидесятилетия. А я озбочен одним: как бы зароботать — на прожитье, как бы не свалиться в постель без гроша в кармане.

5-XII
Москва

Гнітючий настрої цілий день такий, що вечором два рази плакав. Серце болить нещадно. І плач мій був очевидно сердечний і нудьга і туга. Сьогодні прочитав листа маршала Василевського⁶⁶² до Монтгомері⁶⁶³.

Яка страшна доба. Монтгомері і Черчіль⁶⁶⁴ — гнусні нелюди, будь вони прокляті. Ми мусим готуватись знов до війни, — се не підлягає вже ніякому сумніву. Страшним вийде людство з наступної війни. Але ми переможемо англо-саксів. Мусим перемогти, бо ми праві, а не вони.

5-XII
Москва

Гнетущее настроение целый день такое, что вечером два раза плакал. Сердце болит нещадно. И плач мой был очевидно сердечный, и скука и тоска. Сегодня прочитал письмо маршала Василевского к Монтгомери.

Какая страшная пора. Монтгомери и Черчилль — гнусные нелюди, будь они прокляты. Мы снова должны готовиться к войне, — это не подлежит уже никакому сомнению. Страшным выйдет человечество из следующей войны. Но мы победим англо-саксов. Обязаны победить, потому что мы правы, а не они.

27-XII-54

Закінчився з'їзд письменників Радянського Союзу. Дванадцять днів. Урочисте відкриття в Кремлі. Скучні мертві доповіді, особливо духовно лисого Герасімова по кі-

нодраматургії. Багато виступів. Промови писані, всі говорили, уткнувшись носом в написані свої слова. Промовець окремо, аудиторія окремо.

Мій виступ народ сприйняв прекрасно⁶⁶⁵. Не вподобавсь я тільки моему другу Фадеєву⁶⁶⁶ і його родичу і двойнику Герасимову⁶⁶⁷. Фадеєв дививсь на мене звірем і заважав говорити. Проте та совість не вишедшего в Горькие показала на сей раз свої ікли. Був цікавий чесний виступ Шолохова⁶⁶⁸. Се був єдиний виступ письменника руського народу, митця, який сміливо здер позолоту з розбещеної мільйонами літературної верхівки. Ой, як же озброїлись проти нього мільйонери! Як зашуміли! В які благородні позиції стали єдиним фронтом «високої» пихи президії! Старий ханжа Гладков⁶⁶⁹ навіть обозвав промову антипартиною.

Сидів я, слухав, дививсь, і великий сум оповів мою душу. Щось у всій атмосфері цього з'їзду було ну до того ж невеселе, невисоке і холодне. Закордонні гості майже що всі виступали глибше, яскравіше. Одне слово, — художня проза, от що таке наш з'їзд. Марні заклики до консолідації сил. Консолідація справжня жива є там, де є ідейність. Там же, де по суті кажучи, справа для милих іде про кар'єру, вроді Герасимова, Фадеєва, про шалене честолюбство, кар'єризм, погоню за грішми, славою, де націоналістичні пристрасті і устремління космополітов уже нічим не можна приховати, прикрити, ні фразеологією, ні лицемірством; а втрачено вже всякий такт, на який вони правда ніколи не були багаті, — марні надії. Єдине, що приємно: не буде на чолі пропитого Горького з малої літери Фадеєва. Друге — вертається до правління Полікарпов⁶⁷⁰, людина чесна, розумна і морально чиста. І добре, що в ЦК партії нарешті стало видно всім керівникам, як не просто в культурі, як мало миру під олівами літератури.

27-XII-54

Закончился съезд писателей Советского Союза. Двенадцать дней. Торжественное открытие в Кремле. Скудные мертвые доклады, особенно духовно лысого Герасимова по кинодраматургии. Много выступлений. Речи написаны, все говорили уткнувшись носом в написанные свои слова. Докладчик отдельно, аудитория отдельно.

Мое выступление народ воспринял прекрасно. Не понравился я только моему другу Фадеєву и его родственнику и двойнику Герасимову. Фадеєв смотрел на меня зверем и мешал говорить. Все же совесть не вышедшего в Горькие показала на сей раз свои клыки. Было интересное честное выступление Шолохова. Это было единственное выступление писателя русского народа, художника, который смело содрал позолоту с развращенной миллионами литературной верхушки. Ой, как же вооружились против него миллионеры! Как зашумели! В какие благородные позиции стали единым фронтом «высокой» спеси президиума! Старый ханжа Гладков даже обозвал речь антипартиной.

Сидел я, слушал, смотрел, и большая тоска обуяла мою душу. Что-то во всей атмосфере этого съезда было ну до того невеселое, низменное и холодное. Зарубежные гости почти что все выступали глубже, ярче. Одно слово, — художественная проза, вот что такое наш съезд. Тщетные призывы к консолидации сил. Консолидация настоящая, живая есть там, где есть идейность. Там же где, по сути говоря, дело для мильных идет о карьере, вроде Герасимова, Фадеєва, о бешеном честолюбии, карьеризме, погоне за деньгами, славой, где националистические страсти и устремления космополитов уже ничем нельзя скрыть, прикрыть, ни фразеологией, ни лицемерием; а утрачен уже всякий такт, на который они правда никогда не были богаты, — напрасные надежды. Единственное, что приятно: не будет во главе пропитого Горького с малой буквы Фадеєва. Второе — возвращается в правление Поликарпов, человек честный, умный и морально чистый. И хорошо, что в ЦК партии наконец стало видно всем руководителям, как не просто в культуре, как мало мира под олівами літератури.

«Запомните, Юлия Ипполитовна, — сказал в 1935 году моей жене руководитель кинематографии Шумяцкий*, — пока я жив, никто из рук вашего серого волка (сиречь меня) в кинематографию не войдет». Эти слова старого авантюриста и космополита я вспомнил, когда мне сообщили, что вчера на «Мосфильме» после переделок, перелицовок, словом, после порчи был запрещен сценарий Вальсунене⁶⁷¹, над которым я работал год. Сценарий был хороший, лучше многих сценариев «Мосфильма». Сценарий Андрева «Широкое течение»⁶⁷² тоже завалят: я тоже помогал Андрееву.

Як несподівано і гостро змінивсь наш міжнародний стан. Французи кинулись в обійми німецьким фашистам⁶⁷³. Тепер не минувати війни, найжахливішої з усіх воєн людства. Не вірю я нікому, хай намагаються доводити, що війни не буде, або що буде вона через 3—4 роки. Ні. Вона станеться в цьому році, бо інакше вже бути не може. Ні одна сторона не захоче чекати нападу, кожна намагатиметься попередити напад. Винником війни я вважатиму кретина Годунова, що написав книжку, яку скористала франко-американська реакція для перетягнення на свій бік двадцять членів французького парламенту деголівців. Виною буде наше горлопанство, грубость і некультурність.

З війни живим я вже не вийду, бо не в моїх силах буде її витримати. Мушу покликати, отже, себе відразу до спокою і роботи, так ніби ні нашої державі ні особисто мені ніщо не загрожує. Одне, чого мені чомусь уже не хочеться, — жити в Москві. Якщо закінчу благополучно сценарій, переїду робити фільм до Києва.

Учора був у мене Григорій Григорович⁶⁷⁴, з яким не бачивсь я щось років з вісім. А сьогодні подзвонив Лука Паламарчук⁶⁷⁵, що повернувся з Америки з асамблеї ООН. Я думаю, що се Луці забажалось подзвонити до мене? Хто се його надоумів? Дванадцять років не чув я голосу Луки Паламарчука. Що принесе мені побачення з ним, призначене на завтрашній ранок?

Как неожиданно и остро изменилось наше международное положение. Французы бросились в объятия немецких фашистов. Теперь не миновать войны, самой ужасной из всех войн человечества. Не верю я никому, пусть пытаются доказывать, что войны не будет или что она будет через 3—4 года. Нет. Она произойдет в этом году, потому что иначе уже быть не может. Ни одна сторона не захочет ждать нападения, каждая постарается предупредить нападение. Винником войны я посчитаю кретина Годунова, что написал книгу, которой воспользовалась франко-американская реакция для перетягивания на свою сторону двадцати членов французского парламента деголлевцев. Виной будет наше горлопанство, грубость и некультурность.

С войны живым я уже не вийду, потому что не в моих силах будет ее выдержать. Должен призвать, значит, себя сразу к спокойствию и работе, так как ни нашему государству ни лично мне ничто не угрожает. Одно, чего мне почему-то уже не хочется, — жить в Москве. Если закончу благополучно сценарий, переиду делать фільм в Киев.

Вчера был у меня Григорий Григорьевич, с которым не виделся я где-то лет восемь. А сегодня позвонил Лука Паламарчук, вернувшийся из Америки с ассамблеи ООН. Я думаю, что это Луке вздумалось позвонить мне? Кто это его надоумил? Дванадцать лет не слышал я голос Луки Паламарчука. Что принесет мне свидание с ним, назначенное на завтрашнее утро?

* Так в тексте.

ТЕТРАДЬ 18

23-IX

Н<оваз> Каховка

Детали

1) Рабочий несет мальчика-сына. У мальчика в руке автомобиль грузовой. Или, кажется, не у мальчика, а у рабочего. В правой — автомобиль, в левой — сам мальчонка. По-видимому, сам — водитель.

2) А раз видел военного. Нес девчонку хорошенькую, розовую, белокурую. А у девчонки в руках — большая кукла, очень похожая на нее.

3) Детей носят на плечах. Это очаровательно.

4) В новом селе М<алая> Каховка удивительный по красоте и по вкусу двор с открытой кухней

5) Вдоль берега идет мальчик, в руке на леске рыба. Очень красивый кадр.

6) На общем собрании: первая скамья занята детьми. Они живут собственной жизнью. Некоторые из них на песке. Изредка посматривают на президиум и на ораторов непонимающим детским взглядом. По ним можно пускать любой дикторский текст или диалог**

7) Собрание ведется как из пушки. Все всё знают и всех знают. Поэтому говорить нечего. Люди совершенно конкретные и деловые.

8) Очарователен пьяный. Он грустен и нежен. Это стремление быть корректным и трезвым, но критичным. Потом он жаловался тихонько предсельсовету: «Я ведь совсем другое хотел сказать, ты меня понял? Но здесь, — тут он горестно постучал себя согнутым пальцем по лбу, — здесь что-то зацепилось и не пускает». Лишних 50 грамм, не больше. И вот... ах! Он в окружении белых платков***

9) — Як ваше здоровье? Сидайте. Як ваше здоровье?

116-летняя бабушка: Ти мені голову не дури. Здоровье. Гроши давай****/

Деталь

1) Идут два рабочих с грудными детьми после работы домой. Оба молодые, оба очень серьезные, деловые, в рабочих костюмах.

2) Пьет воду девушка из шланга.

* Фраза отмечена на полях одной чертой.

** Абзац отмечен на полях одной чертой.

*** Абзац отмечен на полях одной чертой.

**** — Как ваше здоровье? Садитесь. Как ваше здоровье?
<...>Ты мне голову не морочь. Здоровье. Деньги давай.

2-Х

Покровка

3) Пыль на постройке дамбы. Машины все в пыли, как в облаке. Движение быстрое.

4) Водитель работает с мальчишкой-сыном, и все время говорят.

5) В песочном карьере пыль, машины носятся по кругу. Подает песок <экс>каватор.

Деталь

6) Деталь актерская — великолепная:

Когда Н. протянул А. руку, тот не пожал её. Он, было, протянул свою навстречу, но чувство возмущения и ненависти нахлынуло вдруг такое, что он на полдороге с содроганием отвел свою руку, и рука Н. повисла в воздухе. Он весь содрогнулся, словно через него пропустили внезапно электрический ток. Нужен ли после этого диалог, или сцена окончится, как немая, подскажет сам ход развития сюжета**

2-<Х> Покровка

1) На строительстве нового села работают женщины: «архитекторы», штукатурицы. Мажут, белят. Красят. Эстетика, вкус, линия, цвет.

2) Хаты над Днепром разбирают женщины. Это женщины на фоне неба и неопишимо прекрасных будущих морских далей. Разговоры женщин на разборке крыши***

П<окровка>а

Рассказ, эпизод:

3) Написать рассказ на тему****:

1) Пятитонки возят песок и камни.

2) Вспомнить шоферов — водителей самосвалов.

3) И разговоры детишек.

Деталь.

4) Вспомнить незабываемые «соснові клепки, а дубове денце»***** и пять девчонок.

5) И над всем этим плотники.

6) В Покровке вдова, у которой убито на войне семь сыновей. Немного тронулась. Дом над будущим морем. Тоже разбирает*****

* Зачеркнуто: именно.

** Абзац отмечен на полях двумя чертами.

*** Текст отмечен на полях двумя птичками: На строительстве... крыши.

**** Зачеркнуто: Как разбирали хату. Как снимают старую крышу. Как оголяется высокая труба. Какой вид имеет белая хата без крыши. Она перепугана. Потом вынимают окна и оконницы. О, страшные, зияющие пробоины, впадины, раны. Потом двери вынимают. И наличники. Тогда не выдерживали сердца, и женщины, особенно немолодые вдовы, плакали. Перестаньте плакать! Они обнимали и гладили подоконники, ведь это вся жизнь, вся молодость, детство, замужество, колядки, щедровки, парубки, сваты. Что только не стучало в эту дверь: и радость, и надежды, и счастье, и лихо. Двери, порог — нет дверей и нет порога. Зияющая рана. И потом, когда повалилась стена, одна и другая, оголилась белая печь. Как побледнела она и застыла впервые под небом среди бела дня, как застигнутая врасплох немолодая и печальная голая вдова. О, где найти... придите ко мне слова, расскажите всё...

***** Сосновые клепки, а дубовое донце.

***** Абзац отмечен на полях одной чертой.

***** Зачеркнуто: 7) — Зовут как?

— Шурик.

8) Архитектор в селе. Столичный. Специалист по высоким домам.

9) Слышны взрывы, от которых нет-нет, да и дрожат все окна в доме. Нужны в Днепропетровской части^{*}.

1) Безумная мать:

— Скажи, зоря, і ти мені скажи, місяцю ясний, — чи й досі стоїть у Берліні мій син?

— Який?

— З мечем в одній руці, з дитиною у-другій.

— Стоїть.

— То ж я його мати. У мене сім було синів. І ось вже десять літ питаю — а чи не бачили, а чи не чули? Аж ось один знайшовсь. (показує фото пам'ятника** погибших воинов в Берлине.)

Слышны взрывы далеко. Восемь взрывов, нет, семь взрывов:

— От, сім — чули.

— То скелі рвуть на дамбі***

1) По дороге от Н<овой> Каховки до Николаполя вдоль высокого правого берега на протяжении 120 километров чувствуется движение новых сил. Из низов переносятся села на высокий берег.

По балкам строят дамбы. Каховское море будет заходить далеко в балки. Вода придёт в сухую высокую степь. Всюду в балках объезды, обвалования, хаос камней, песка, щебня, фашин — весёлый хаос созидания.

Неузнаваема <Новая> Воронцовка. На гору вдруг, как стая голубей, вылетел из плавней Грушевский Кут.

Потрясающая работа на дамбе Чортомлыцкой. Пол-Покровки на горе, половина в руинах****

3-Х

Эпизод

2) Рассказывала старая учительница, что, когда бульдозеры подъехали разрушать первую хату, хозяин очень волновался. Фамилия Басанский.

— Подождите минуточку, я отвернусь, чтоб хоть не видеть мне руинации*****

— Как?

— Шурик.

— Тю... Пойди принеси...

— Почему я должен?.. А куда?

— Спроси... Бегом! Сукин сын...

Абзац отмечен на полях одной чертой и птичкой.

** — Скажи, зоря, и ты мне скажи, месяц ясний, — стоит ли в Берлине до сих пор мой сын?

— Какой?

— С мечом в одной руке, с ребенком в другой.

— Стоит.

— То ж я его мать. У меня было семь сыновей. И вот уже десять лет спрашиваю — а не видели ли, не слышали ли? Вот, один нашелся. (Показывает фото памятника.)

*** Вот, семь — слышали.

**** Это скалы взрывают на дамбе.

***** Отмечено на полях двумя чертами и рядом крестиков: По балкам... в руинах.

***** Разрушения.

И отвернулся. Тогда бульдозеры врезались в его хату. Всё повалилось, поднялся прах. Все женщины заплакали. Что говорить? Все женщины заплакали, затужили. Об этом плаче можно писать главу большей <...>**

1) Я счастлив, что ни в чем не ошибся. Все оказалось так, приблизительно, как я себе представлял, даже с большей силой сходства, чем я думал.

Покровка — то, что нужно мне для сценария...

... книги народной жизни.

Эпизод

Сегодня при мне два бульдозера разворачивали хату и в полном смысле этого слова стирали её и двор с лица земли, растерев в прах и прах тот выровняв. Зрелище страшное, очень грустное. Выразительно всё до предела. Плакали женщины. Это так же патетично, как строительство Каховской ГЭС***

3-X-54

1) Сегодня ездили вдоль берега будущего моря и через строительство Чортомлыцкой дамбы в новое село «Грушевский Кут» на горе. Заезжали и в старое село, в покинутый и разрушенный уже Кут среди плавней. Видно, село было изумительное. Можно пожалеть, что не застал его при жизни среди роскошной, удивительно богатой и привольной природы. Вот где, поистине, были «вольности запорожские». Новое село «Грушевский Кут» расположилось на высоком, пологом холме с чарующей видимостью. Это будет одно из лучших новых сёл с разумной планировкой, с морским пляжем, с мелким берегом огромной широты водохранилища. Приятен секретарь парторганизации. И чрезвычайно интересен по внешности и, надо полагать, по существу старый председатель колхоза Савва Антонович Миколенко.

Крупный, очень полный, с лицом бритого запорожца. Цвет лица, маленькие глазки, красный нос, тоненький, совершенно вразрез с комплекцией, тихий и ленивый голосок — вылитый Кирдяга. Черт возьми, такого бы найти актёра — ничего больше не надо: образ готов.

Встреченный немолодой селянин**** о нём сказал:

— Хороший председатель. Политически не совсем хороший, пожалуй, даже слабоват. Но как организатор и вообще — хорош.

Колхоз — две десятилетки. Всё сказано. Людей не хватает. Надо побольше расспросить о Савве Антоновиче и побольше поговорить с ним.

Колхоз будет через самое большее три года изумительным. Электрическое освещение, водопровод, дом культуры, пляж, море и колоссальная видимость вокруг.

Так же как я и предполагал, из него вышло много крупных людей. Много учится в вузах, много на заводах, но есть много и летунов, бегающих, где попало, за чужими возами.

Их надо ударить в картину*****

* Запричитали.

** Отмечено на полях двумя чертами и птичкой: Подождите... большей <...>.

*** Абзац отмечен на полях тремя чертами и восклицательным знаком.

**** Крестьянин.

***** Отмечено на полях двумя чертами: но есть много и летунов... в картине.

Помнить всегда

Помнить всегда — удивительно интересную манеру разговаривать: очень мягко и тихо. Какое-то спокойствие, понимание самых больших и сложных процессов жизни, покорность своей судьбе и многое, многое другое.

Ещё о новом «Грушевском Куте». Видно, что труженики могучие. Работают много. Живут очень трудно. Начало Куту положил кошевой И. Сирко. Перед революцией — имение великого князя Михаила Александровича Романова.

Був вечером у старої учительки** Е. С. Швачко.

— Опросила 38 выпускников десятилетки. Их них только одна девочка изъявила желание поступить в сельскохозяйственный институт.

Почему же дети колхозников не желают сельскохозяйств<енного> труда?

Это поразительный показатель.

— Море! А-а! Коли ще воно буде! Пятнадцять літ рубай, не вирубаеш плавнів.***

1) Есть пьянство, грубость, ругань и поножовщина. Девушки умнее и честнее парней, и чище во много крат. Очевидно, их не так тронул тлен войны.

И работают лучше и серьезнее.

4-X-54

Утром был в Грушевке, в новом «Грушевском Куте», переименованном в Ленинское. По дороге безумный ветер и пыль. Холодно и неуютно. Болит голова.

Общее собрание колхозников происходило в летнем клубе. Это зелёный забор со сценой под открытым небом на ветру. Заметив меня, председатель Колька <как>-то кивнул секретарю партбюро, тот — своим хлопцам, председателю сельсовета и ещё кому-то, те быстро подошли ко мне и предложили немедленно ехать осматривать местный музей. Я сразу понял всё. Кому-то не хотелось, чтоб я присутствовал среди колхозников и слышал их разговоры. Разговоры, по-видимому, были не особенно приятные для начальства. Так я был отстранён от возможности общения с народом. К тяжести физической прибавилась духовная тяжесть. В музее встретился с двумя педагогами и директором десятилетки.

Музей интересный — это фауна плавней. Бывших. Фауна очаровательная, которой больше не будет. Не будет ни птиц, ни зверушек. Будет только водная энергия, расплавленная.

Это может быть темой дикторского текста. Текст авторский может быть поэтическим**** и глубоким, сами же персонажи должны быть показаны в будничной трудовой

* Отмечено на полях двумя чертами и четырьмя восклицательными знаками: Помнить всегда — удивительно... другое.

** У старой учительницы.

— Море! А-а! Когда еще оно будет! Пятнадцать лет руби, не вырубишь плавни.

**** Обведено автором: Это может... поэтическим.

обстановке. Строительство, побелка, глинобитка, сооружение жилища, разрушение жилища, раскорчёвка плавней (сняты в районе Кременчуга).

Беседа с учителями и председателем сельсовета была очень интересная. Она ничего не дала мне нового, и тем она тем более интересна. Я как бы всё предугадал заранее, и весь мой замысел целиком накладывается на действительность.

В общем, из села вышло несколько генералов, полковников, один капитан с Северного Ледовитого океана.

У другого капитана II ранга Купченко живёт в селе мать.

Есть мать, у которой погибло 7 сыновей.

Есть мать, у которой все семь сыновей остались живыми.

Есть генерал авиации Плахотня.

Генерал Руденко — зам<еститель> Строкача.

Шорокова Нина Вас<ильевна> — зам<еститель> министра Химпрома СССР. Её брат — полковник погиб в бою. Другой брат — моряк.

Есть мать, глубокая старушка, живёт в селе.

Костенко — инженер-судостроитель в Николаеве.

Много офицеров, врачей, агрономов, учителей.

Полковники: Сокиренко, Бондаренко, Белоконь, Демиденко.

Много женщин культурных.

Здесь был бой в 1920 году. Был штаб Фрунзе и Калинина.

Во время Отечественной войны тут ударили немцы, оставив по дороге на Грушевку громадное количество техники**

— Как же колхозники отнеслись к идее моря, переселению? Как и что говорили по этому поводу люди в Грушевском Куте? Как строили новое село?

— Проклинали все, кого переселяли, и все, кто это мероприятие осуществлял! — не выдержал председатель сельсовета и бахнул правду.

— Уж если тут по правде говорить, — все проклинали!*** — Учителя взглянули на него с удивлением. Он и сам удивился и сразу умолк. Потом он уже вместе с учителями говорил обыкновенные, банальные вещи. Закрывая эту оптимистическую драму тупыми и пустыми шуточками, копируя «дядьківський»**** тон. Но правда на секунду все же вырвалась и осветила молнией великую историческую необходимость, которой подчинена здесь вся жизнь и которая составляет главнейший и высший смысл этой жизни, высшую правду*****

* Отмечено на полях одной чертой: В общем... женщин культурных.

** Отмечено на полях двумя чертами и восклицательным знаком: Во время... техники.

*** Отмечено на полях одной волнистой чертой: «Проклинали все... все проклинали.

**** Наставнический.

***** Отмечено на полях одной чертой: правда на секунду... высшую правду.

Так, «навозну кучу разрывая»... Нет, так среди тонн руды и шлака добывается миллиграмм радия. Так я добыл его сегодня.

В быстрое исчезновение плавней никто не верил.

— Балакай... Тут, вже як на те пішло, то й за п'ятнадцять років ніхто її не вирубає.

Говорили старые чоловіки-рибалки. И вышло так, что привезли технику и вырубали в одну мить

В музее фауны плавней. Фауна, собранная руками учителей и юннатов, поистине удивительна. Каких только болотных и лесных птиц, какой водоплавающей дичи здесь не водилось! И даже козы, и енотовидные собаки, и лисицы. Богаты были плавни, и поэтичны, и несказанно прекрасны.

И вот они исчезли навсегда. И ни одна художественная сволочь не зарисовала их на память потомкам, боясь, очевидно, обвинения в национализме, или биологизме, или пантеизме, или еще каком-нибудь кретиническом изме. Животворящее Каховское море ничего уже не скажет нашим потомкам о своей предыстории, словно и не было её вовсе, словно родилось-возникло оно в силурийскую эру, а не в начале строительства коммунистического общества.

Весь знаменитый Запорожский Луг, чарующие исторические запорожские реки, заводы и сёла, где люди родились, любили, умирали — ничего не останется в памяти людей. Кому-то так треба

Ветер и пыль. Шумят акации под окном случайной моей хаты. И я замислился. Невесело мені

..... — Остав, не хочю тебе слухать.

— Немає в тебе радості і щастя, а є і буде тільки мука і буде мука, поки робитимеш одно, а думатимеш друге.

* — Болтай... Тут, уж если на то пошло, то и за пятнадцать лет никто ее не вырубит.

** Мужики-рыбаки.

*** В одно мгновение.

**** Кому-то так нужно.

***** Я задумался. Невесело мне.

Зачеркнуто:

— Я не плакав.

— Брешеш, плакав. А твоя, коли покидала стару свою хату. І лутки цілувала, і двері, і стару піч, ти хіба не плакав.

— Ты молодой, а я стара. В тебе майбутне. У мене минуле, и ты мене учиш.

(девушка) А я молода, і тоже плачу. І рада, що можу плакати. Бо я людина, у мене серце.

— Я не плакал.

— Врешь, плакал. А твоя, когда покидала свою старую хату. И подоконники целовала, и двери, и старую печь, ты разве не плакал.

— Ты молодой, а я старая. У тебя будущее. У меня прошлое, и ты меня учишь.

(девушка) А я молодая, и тоже плачу. И рада, что могу плакать. Потому что я человек, у меня сердце.

***** Зачеркнуто: На человека, который виду не подавал. Наоборот. По контрасту.

Можно, иначе и будет правильно. Вся сцена — спор, по существу говоря, идеологический — борьба нового, приходящего с уходящим старым.

— Но не могу же я петть и танцевать! Не мучь меня.

— Сам ты себя мучишь по-пустому.

— А що я мушу думать. А зараз я дім свій розбираю, руйную, глянь. Я вирубав учора сад коло криниці, з якої пили воду я, і батько мій, і дід. Се ж не хвалиться городська. Взяв та поїхав. Се хата.

— Труха.

— Я тут родився. Спогади оповіли всю мою душу.

Вам добре там на будівництві греблі. У вас машини, колектив, бетон, залізо, і творите ви нове місто на піску. А я прокурений погожею минулого... проклинаю море!

— Такий же, як і я!

— Обидва море будуємо. Годі...

Но ведь оно абсолютно необходимо. Это историческая необходимость. Уже столетия, как степи жаждут.

*— Я не кажу, що його не треба. Пусть будет море. Ведь я его тоже люблю. Но я страдаю зараз.

— І ти не падай духом. Неси своє страждання гордо, як орден Леніна на серці.

— Годі учити. Наставник. Все поучаєш. А чого ти плакав у саду, коли грушу рубали?

— Хто? Коли?

— Бачила. Думаєш не бачила. Увечері.

— Оставь, не хочу тебя слушать.

— Нет у тебя радости и счастья, а есть и будет только мука и будет мука, пока будешь делать одно, а думать другое.

— А что я должен думать. А сейчас я дом свой разбираю, разрушаю, глянь. Я вырубил вчера сад у колдца, из которого пили воду я и отец мой и дед. Это же не то, что городской. Взял и поехал. Это хата.

— Труха.

— Я здесь родился. Воспоминания охватили всю мою душу.

Вам хорошо там, на строительстве дамбы. У вас машины, колектив, бетон, железо, и творите вы новый город на песке. А я прокуренный спокойствием прошлого... проклинаю море!

— Такой же, как и я!

— Оба море строим. Нечего...

Но ведь оно абсолютно необходимо. Это историческая необходимость. Уже столетия, как степи жаждут.

— Я не говорю, что его не надо. Пусть будет море. Ведь я его тоже люблю. Но я страдаю сейчас.

— И ты не падай духом. Неси свое страдание гордо, как орден Ленина на сердце.

— Нечего учить. Наставник. Все поучаешь. А чого ты плакал в саду, когда грушу рубили?

— Кто? Когда?

— Видела. Думаешь, не видела. Вечером.

Что я могу извлечь из деталей дня? Конечно, потрясающую «молнию» предсельсовета. В какой угодно форме, но она должна быть в картине, должна где-то блеснуть трагическим своим, глубоко запрятанным человеческим светом. И тогда всё станет неизмеримо человечнее, прекраснее, дороже**

* Зачеркнуто: Нет. Это неверно. Учителя просто до предела перегружены.

Достать ещё в Москве записки о красоте и будущем, и о прошлом.

** Отмечено на полях одной чертой: Что я могу... дороже.

Написать рассказ

Председатель рыболовецкого колхоза Шепотильник взорвал в с<еле> Покровском Запорожскую церковь. Всё это он сделал при невмешательстве партсекретаря и предколхоза Овчаревича, который «церковь не строил и не будет её разорять». Благословил Шепотильника на это гнусное преступление секретарь Никопольского райкома Беляев, негодяй, очевидно, первоклассный. Вот тебе и памятник старины, вот тебе и министерство культуры. На эту чудовищную тему можно написать изумительный рассказ.

Интеллигенция села Покровского показывает дулю в кармане. Учителя от общественной работы отстранились. Надо узнать, почему^{*}. Руководство — предколхоза и секретарь партгруппы — люди неинтересные. Предколхоза Овчаренко — фамилия подставная. То есть, просто говоря, это евр<ей> из Запорожья. Зашибает деньгу — 48 000 — по номенклатуре трудодня. С народом жесток и холоден.

- Та я ж не плакала.
- Плакала.
- Ти бачив? Чого б я плакала?
- І лутки цілувала.
- Остав. Не дратуй мене.
- Так я ж бачив.
- Ну куди мені од тебе заховатись!
- Не плакала, я чув. Іди з моїх очей.
- Да я же не плакала.
- Плакала.
- Ты видел? С чего бы я плакала?
- И подоконники целовала.
- Оставь. Не раздражай меня.
- Так я же видел.
- Ну куда мне от тебя спрятаться!
- Не плакала, я слышал. Иди с глаз моих.

- Ну как на новоселье?
- Хорошо, спасибо. Так видно <1 сл. нрзб.> чисто.
- Да, хороша хата.
- Хороша. Спасибо.
- Не жаль было покидать старую хату?
- Як не жаль. Там такого плачу було.... ой! Страшный суд, і потім усе разом^{***}

^{*} Отмечено на полях одной чертой: Председатель рыболовецкого... рассказ.

^{**} Отмечено на полях одной чертой: Интеллигенция... почему.

^{***} Как не жаль. Там такой плач стоял... ой! Страшный суд, и потом всё вместе.

Тему оптимистической драмы переселения надо обобщить. Это выходит за пределы конкретного. Это борьба моря и криницы^{**} в каждом человеке^{**}

Воображаемое действие сделать обязательно. Изображение неосуществленного намерения. Один из его вариантов: художник и «герострат» Шепотильник. Другой: Андрианов и Голиков^{***}

Никто не хочет идти завклубом в Покровку. Ставка — 1000 рублей, и нет желающих. Продумать, — почему.

Три-четыре дядька ещё думают, что можно и не переселяться, и не сносить дворов и хат. Пойду познакомлюсь^{****}

Тема рассказа. В Никополе в горсовете. Работающие в аппарате люди. Стиль: безразлично-высокомерно-важное, грубое и удивительно нудное что-то. Так условчились все до одного человека. И вот, представим себе, появляется один человек. Весёлый, приветливый, обходительный, т. е. нормальный. Белая ворона^{*****}

Фамилия завскладом — Негода.

5-X-54

Село Покровское

Среди разрушаемых покинутых хат одна почему-то производит особенно трагическое впечатление. У неё ещё не совсем старая крыша. Стены её прочны. Она могла бы ещё простоять добрые две сотни лет. Она земляная вся, словно выросла, как печерища^{*****}, из земли сама, и никто, как будто бы, её не строил. И двор ещё почти не тронут. Стены её ещё белы и чисты. Но из неё уже вынули ломом двери и окна. На месте окон зияют чёрные неправильной формы отверстия, и она чем-то сразу же при первом взгляде напомнила мне древнегреческую трагическую маску из Эсхила. От неё веет мрачным роковым ужасом неумолимой обреченности. Это приговоренная к гибели женщина. Даже больше. Это приговоренная к исчезновению зра селянского бытия^{*****}

В этом дурацком селе уничтожили великолепную каменную церковь, построенную в своё время запорожцами. Церковь была в честь покрова богородицы. Отсюда и название села — Покровское. Болваны церковь уничтожили, осталось имя. До имени болваны ещё не додумались^{*****}

* Колодца.

** Отмечено на полях двумя чертами и тремя восклицательными знаками: Тему оптимистической... в каждом человеке.

*** Отмечено на полях одной жирной чертой и восклицательным знаком: Воображаемое действие... и Голиков.

**** Отмечено на полях волнистой чертой: Три-четыре... познакомлюсь.

***** Отмечено на полях одной чертой: Тема рассказа... Белая ворона.

Пещерища.

Отмечено на полях двумя чертами: Стены ее... селянского бытия.

Зачеркнуто: Хвёдор Кулишенко — плотник. Он работает на постройке крыш домов. В затопление не верит. По его предположению море не должно поглотить Грушевки. Она будет полуостровом. Поэтому переселение считает ошибкой. Но он подчиняется большинству. Похож на француза. Нежный, умный,

Деталь. Человек на велосипеде. С ним два мальчика, один спереди, другой сзади. (Деталь фоновая.)*

Деталь: У всех куры и собаки едят из немецких касок. (Деталь фоновая.)**

6-Х-54

Грушевский Кут. Весь почти перенесен. Нет уже богатейшего старинного села. Кое-где остались временные недоразобранные хаты, контора и т. д. и недовырубленные фруктовые деревья. Впечатление незабываемое, странное, волнующее. Это так же волнует, как и строительство Каховской ГЭС. Это её обратная сторона. И это так же нужно художнику, как учёному нужны*** больные люди и даже трупы для познания жизни вообще и для изучения нормального здорового организма.

Вдали, среди развалин и праха одна лачужка старая, но целая ещё. Рядом бабуся что-то делает у летней печки. Пёс на цепи. Груши, черешни. Разговариваю. Зовут её Антонина Крамар.

— Тут я и родилась отсе років 70 чи не пять тому****

Антонина маленькая. Лицо доброе, ласковое со следами бывшей, очевидно, судя по всем её чертам, красоты.

— Ещё батько***** моего покойного мужа говорил, давно это было, что строил эту хату его дед-запорожец*****

Я подхожу к хате. Крыши уже нет. Хата в мой рост, вся вошла в землю. Окна крошечные. Большие, толстые притолоки выдаются далеко вперед, признак старинной архитектуры. Ей лет 250.

— Отсе ж бо дерево яке, бачите. Старе, а не врубаєш. Воно вже в землю увійшло по коліна, і стріха на ній горіла аж два чи три рази. А сама бачте яка міцна!

Я захожу в міцну запорожську хату. Ступати треба вниз. Всередині хата така, що коли б перенести її в столицю в музей і показати людям, ніхто в світі б не повірив, що в ній прожила Антоніна свої 75 років, що й досі живе з дочкою і онуком, вісімнадцятилітнім хлопцем, що ходить до школи.

Вона поділена якось на дві половинки. Всередині дверей нема, а лише дверний проїєм низесенький. Все в ній ветхе, низьке, древне. Фактично вона поранена. Всередині я упираюсь головою в сволок. Стеля не рівна, а трохи горбиком, як робиться се у землянках. Як жаль, що ніхто її не сфотографував.

мягкий, удивительного обаяния человек. Образ законченный. Я был у него в новой хате, видел его жену и дочь, и его новые яблони, и невыкорчеванные пни в хате... Использ<овать> обяз<ательно>. <Последние два слова написаны карандашом>.

* Отмечено на полях двум я чертами и рядом крестов, зачеркнуто: Кут.

* Отмечено на полях одной чертой и птичкой: Деталь. Человек... сзади. (Деталь фоновая.)

** Отмечено на полях галкой и крестом: У всех куры... касок. (Деталь фоновая.)

*** Отмечено на полях двумя чертами: как и строительство... ученому нужны.

**** — Здесь я и родилась лет 70, или не пять назад.

***** Отец.

***** Отмечено на полях одной чертой: Вдали... запорожец.

— Вже ми переїхали нагору. Там у нас вже нова хата. Очам своїм не вірю, що у нас уже хата нова. — Старенька Крамариха радіє, і я радію разом з нею серед старовини, що вже щезає на моїх очах*.

Предколгоспу** Сава Антонович — повчально***. Очень вдумчив. Почтителен. Несомненно человек дела. Показал все свои стройки, все планы, и мне стало видно и ясно, какую огромную, и умную, и сложную работу пришлось провести ему со своими колхозниками за эти два лета. Год неурожайный, построить село новое, разрушить старое, переселить, помирить. Построить громадную ферму, гараж, конюшню, птицеферму, механические мастерские. И всё это без всяких инженеров и техников, собственными усилиями. Это всё делали 500 колхозников и колхозниц.

У Саввы Антоновича зим «Принудительный».

Журба и радость

Контурай Варка Трифонівна****

Хата переносится завтра. Я не видел печальнее и беднее. Что-то буквально народится, невероятное, сгущенное до чудовищного предела. Больше бедности и нищеты нет и быть не может. Нужно обладать большим воображением, чтобы представить себе что-либо подобное в условиях человеческого существования. И поэтому так удивительна эта, в общем, молодая ещё и миловидная женщина с удивительно мягким и нежным приветливым голосом, с каким-то милым, умным выражением серых глаз. У неё семеро детей, мал мала меньше. Трое в школе. Муж разбит ревматизмом. Завтра она переезжает в новую хату. Завтра покидает страшную свою полуруину. Ей ничего здесь не жаль. Ей нечего здесь пожалеть****. Подходит старая бабуся — соседка. Уже месяц, как переселилась она на гору. Но она не может там привыкнуть. Её престарелую душу тянет на старые развалины, потому что у неё нет уже будущего, а есть только то, что принадлежит старости — прошлое. И оно умерло на её глазах, она пережила своё прошлое — плавни,

* — Вот это дерево какое, видите. Старое, а не порубишь. Оно уже в землю вошло по колено, и крыша на ней горела аж два или три раза. А сама, видите, какая крепкая!

Я захожу в крепкую запорожскую хату. Ступать нужно вниз. Внутри хата такая, что если бы перенесли ее в столицу в музей и показать людям, никто в мире бы не поверил, что в ней прожила Антонина свои 75 лет, что и до сих пор живет с дочерью и внуком, восемнадцатилетним парнем, который ходит в школу.

Она разделена как-то на две половинки. Внутри дверей нет, а лишь дверной проем низенький. Все в ней ветхое, низкое, древнее. Фактически она ранена. Внутри я упираюсь головой в балку. Потолок не ровный, а чуть бугорком, как делается это в землянках. Как жаль, что никто ее не сфотографировал.

— Уже мы переехали наверх. Там у нас уже новая хата. Глазам своим не верю, что у нас уже хата новая. — Старушка Крамариха радуется, и я радуюсь вместе с ней среди старины, которая уже исчезает на моих глазах.

** Председатель колхоза.

*** Поучительно.

**** Печаль и радость.

Контурай Варвара Трифонова.

***** Отмечено на полях одной чертой: Завтра она... здесь пожалеть.

сад*, річку Підпільну, і гай зелений, і могили батьків, і вулицю, і хату, де пройшли всі її радості, і щастя, і любов, і діти — все, все... І вже нічого не вернуть**

Внести в сценарій.

Сльози котяться з темних і скорбних бабусиних очей. Вона приходить сюди плакати. Коли море покриватиме її хатину, вона не переживе народження нового і вмере на сміх людям. Но сьогодні я бачу: стоїть стара ненька у сльозах, нікому не потрібна. І тільки Варка утішає її одна. Тільки у неї найшлися у серці багатства і щедроти, і вона втішає стару свою сусідку, усміхаючись їй лагідно і ніжно, а в сінях у Варки плачуть дітки, їсти хочять. А плавні, і Підпільна, і великий порубаний Запорозьський Луг, і голі прекрасні. Прекрасними й потонуть вони на дно моря, ніким не опісані, не змальовані і навіть не сфотографовані нами, ледачими й кволими душами.***

Слезы катятся из темных и скорбных бабушкиных глаз. Она приходит сюда плакать. Когда море будет покрывать ее хатку, она не переживет рождения нового и умрет на смех людям. Но сегодня я вижу: стоит старая мать в слезах, никому не нужная. И только Варвара утешает ее одна. Только у нее нашлись в сердце богатства и щедроты, и она утешает старую свою соседку, улыбаясь ей ласково и нежно, а в сенях у Варвары плачут дети, есть хотят. А плавни, и Пидпильна, и большой порубленный Запорозьский Луг и голые прекрасны. Прекрасными и утонут они на дне моря, никем не воспетые, не изображенные и даже не сфотографированные нами, ленивыми и хилыми душами.

«Чого ви топчетесь по (моїй) хаті?» — чую голос жінки. Я стояв на порозі, де бульдозери стерли її хату й двір. Вона сміялася з хати, з себе і трохи з мене. Утрата хати на селі — зовсім не те, що в місті квартири****

— «Чего вы топчетесь по (моей) хате?» — слышу голос женщины. Я стоял на пороге, где бульдозеры стерли ее хату и двор. Она смеялась над хатой, над собой и немного надо мной. Потеря хаты на селе — совсем не то, что в городе квартиры.

Степан Юхимович — голова сільради. Маленький чоловічок. Справляє враження чомусь жалюгідне. Одягнений бідно. Голос тихий. Голова сива. Думає туго.

Степан Ефимович — председатель сельсовета. Маленький человек. Производит впечатление отчего-то жалкое. Одет бедно. Голос тихий. Голова седая. Думает туго.

— Не понимаю, какой смысл переименовывать село, возникшее на месте ушедшего под воду. Это глупо и пошло. И как жаль, что ни у кого не хватило ума и сердца оставить на память о прошлом старое красивое своё имя — Грушевский Кут. Иваны непомнящие. Это обязательно вставить в сценарий. Найти этому форму*****

* Отмечено на полях двумя чертами и крестами: Уже месяц... плавни, сад.

** речку Пидпильну, и рощу зеленую, и могилы родителей, и улицу, и хату, где прошли все ее радости и счастье, и любовь, и дети — все, все... И уже ничего не вернуть.

*** Со слова «тільки» и до конца абзаца текст обведен.

**** Фраза отчеркнута тремя чертами по левому полю.

***** Отмечено на полях одной жирной чертой и птичкой: Не понимаю... форму.

В действительности никто в Покровском не объявлял на общем собрании людям о том, что надо переносить половину села. Никакой общей разъяснительной работы не проводилось. Просто-напросто заходили во дворы, обмеряли, записывали и каждому индивидуально сообщали о затоплении и о необходимости переселиться на гору. Больше того, всем, кто не успел переселиться к определенному времени, тому заявляют:

— Если к такому-то числу не переедешь, предупреждаем — будем ломать дом бульдозером, независимо от того, живёшь ли ты в нём или нет.

Это может служить темой эпизода. Как ни упрасивали Н. дети, соседи, как ни убеждали — ничто не помогло*.

Был ли он убеждён, притворялся ли убеждённым в том, что море никогда не зальёт его хаты, неизвестно. Упрямство ли говорило в нём, или безумная, прикрытая внешней грубоватостью реальность расставания со всем, что он любил, только ничто, даже угрозы, не помогли.

— Ми все одно зруйнуем вашу хату бульдозером.

— Не лякайте.

— Ну ви гляньте кругом. **Всі переселились на гору. ***Ужели вам не ясно?****

— Именно ясно.

— Що вам ясно?

— Що ви нічого не тямите в природі. Море старе отакечки, гляньте... І у мене буде собственный остров.*****

— Робинзон?!

— На острові. Ціле життя я мріяв жити на острові.

— Не буде острова. Отут, де ми стоїмо, води буде***** по шию.

— Балакай*****

— Факт. (Вот операторы сейчас будут снимать сына и дочь. — Одвернись*****. Но это же глупо, вы же комедийный образ, ведь мы же советская страна.)

— Дайте мені спокій. Я видам вам розписку, що коли я топимимусь, нікого в моєму потопі винити не буду. Як ти, Тетяно?***** (Но это будет комедийная смерть. Ведь мы советская страна. Тем лучше.)

* Отмечено на полях двумя чертами: Это может... не помогло.

** Зачеркнуто: Уже. Вже всі хати зруйновано.

*** Зачеркнуто: Невже.

**** В конце фразы — рисунок.

***** Зачеркнуто: — Так що ви будете на острові жити, як...

***** Зачеркнуто: Знаєш скільки? По шию.

***** — Мы все равно разрушим вашу хату бульдозером.

— Не пугайте.

— Ну, вы посмотрите вокруг. Все переселились на гору. Неужели вам не ясно?

— Именно ясно.

— Что вам ясно?

— Что вы ничего не смыслите в природе. Море старое такое, гляньте... И у меня будет собственный остров.

— Робинзон?!

— На острове. Всю жизнь я мечтал жить на острове.

— Не будет острова. Тут, где мы стоим, воды будет по шею.

— Болтай.

***** Отвернись.

***** — Оставьте меня в покое. Я выдам вам расписку, что когда я буду топиться, никого в моем утоплении винить не буду. Как ты, Татьяна?

— А хоч утопитись, аби тут^{*} и т. д.

Потом показать, как их постепенно заливают море. Крики о помощи^{**}

Поздним вечером, проходя по разрушенной и покинутой уже людьми улице, я встретил парня. Он был с велосипедом. Очень грустный, озабоченный человек. Он член рыболовецкой артели в Куте. Ему не построили крыши, он боится зимы, у него жена и маленькие дети, и он ужасно угнетен и озабочен. Он недоволен. И в голосе у него страдание. Начав расспрашивать о Куте, я услышал от него, что в прошлом году из старого Грушевского Кута людей выгоняли силою.

— Что это такое? Это уже, выходит, война. — В голосе рыбака страдание. — Кое-кто себе, извините за выражение, уже и нужники шифером накрыл, а мои дети без крыши...

Заметил я ещё одно в колхозах: нигде не встретил ни одного весёлого лица. Все невеселы, озабочены. И много лиц печальных. Трудно живётся народу. Нет песен. Нигде не поют. Есть водка. Как страшно дорого обошлась народу нашему война^{***}

6-X-54

Сделать фильм о нынешнем селе невероятно трудно, если говорить всерьёз о правде жизни, а не лгать в угоду чиновникам, боящимся всего вышестоящего, и лгущим на триста шестьдесят градусов. Одна внешность людей уже наводит на самые горькие размышления. Это если говорить об одежде и жилищах. И самый вид людей не очень радует. Лица умные, ибо люди действительно умны, но это сплошь такой озабоченный зажатый будень. Как нелегко достаётся народу трудовой героизм! Как далеко до коммунизма. Как скучно и трудно в наших ещё селах^{****}. Это всё же что-то в каком-то роде колоссальное почти. Пусто в хатах. Никто ничего не имеет. И жизнь никому ничего кроме труда и пропитания не сулит. Когда подумаю я о Москве, о Киеве — о писателях, инженерах человеческих душ (какая ирония!), о критиках, художниках и прочих «деятелях», процветающих, жирных, об их квартирах-музеях, и вспомню их насковзь лживые бесстыдные разговоры о народе, о селе, и вспомню себя и всех нас, уцепившихся за спасительно-мерзкое и пошлое «каждому по потребности» и «мы против уравниловки»^{*****} ... Да, больших успехов мы добились на фронте борьбы с уравниловкой. Пожалуй, как ни в чем. Здесь нас заела лососина. И ни один писатель, ни один деятель культуры, ни один учитель жизни, ни один политик, кроме Ленина, не отважился показать пример народу личной жизнью. Не хватило у нас на это мышачьей натуры. Обуржуазились, омещанились, ожидали все. Все жирненькие стали, как откормленные

* Да топиться себе, только здесь.

** Отмечено на полях одной чертой: Был ли... Крики о помощи.

*** Отмечено на полях двумя чертами слева и двумя волнистыми чертами с обеих сторон: нигде не встретил... война.

**** Отмечено на полях двумя чертами: Сделать фильм... селах.

***** Отмечено на полях одной чертой: Когда подумаю... против уравниловки.

свиньи. Почему-то верю, что этого нет у китайцев. Мне кажется, там души человечнее и чище и больше вкуса.

С. Покровское

Деталь

Грушівський Кут — село старинное, южное. И в нём был обычай — ставить на кладбище каменные кресты. Обычай староказацкий. Грушевское кладбище располагалось почти посередине села. И теперь кресты, серые, каменные, стоят среди руин и остатков печей. Картина очень впечатляющая. Много крестов запорожцев*. Здесь может быть использована потрясающая деталь. Приближается море, и начинает заливать кресты. Вот исчезает под водой крест последний**

Нет и нет. Не приехали в Грушевку не только те, кто где-то погиб, многие живые не приехали. Они давным-давно умерли сами для Кута. Ничто их не влечёт уже, потому что дома стало так неприглядно, и так утратили дома свое былое обаяние, и так всё-всё безвозвратно, что только плавни одни могли еще увлечь охотников и рыболовов, но и плавни исчезли. Поэтому новый Кут на горе — уже совершенно иное село. У него иная душа, и старое всё в нём умрёт со старым. Расцветёт ли оно на берегу нового моря? Пусть расцветает. Лет через тридцать расцветёт, наверно... А пока буду творить легенду.

Очень жаль, что не познакомился с колхозником Бомешко Тимофієм***. Очень балакучий**** и интересный. Не забыть.

В общем, люди в колхозе замкнуты и невероятно скрытны. Вы не можете проникнуть в их подлинную жизнь. Они не верят никому. Очень умны. Всё знают из радио, газет и от детей. И словно стары стали все до одного.

Невеселы.

Тихи.

Бедны.

Не поют.

Малоприветливы.

Нет смеха, нет веселья, нет песен на улицах, как было когда-то.

Есть водка, пьяная брань и тишина.

Увы, скучен стал костюм. И угнетён, и уменьшен в нём человек*****

Не хватает мужчин. Женщин две трети. На них вся тяжёлая работа. Мужчины стремятся к заведованию. Женщины, в общем, чище и благороднее мужчин. И серьёзнее. Что

* Отмечено на полях двумя чертами: Грушевский Кут... крестов запорожцев.

** Отмечено на полях с одной стороны двумя чертами, с другой — тремя: Здесь может быть... крест последний.

*** Тимофеем.

**** Разговорчивый.

***** Отмечено на полях одной чертой: В общем... в нем человек.

испортило мужиков — война ли? Потери? Что-либо иное, только в отношении женщин они стали хуже, и в работе тоже.

Нова Каховка. Повернулися в Н. Каховку додому. Оселилися в тій самій же прекрасній кімнаті, до якої так звикли. Вечором дивилися фільм «Бродяга»⁶⁷⁶. Молоді індуси. Повіяло чимось новим, багатим творчим засобом, прекрасною акторською грою автора. Треба думати, що автори індійських фільмів — індуси. Особливе задоволення я мав з того, що фільм цілком підтверджує діяльність всієї моєї творчої так би мовити палітри сценарія «Чуден Днепр».

Новая Каховка. Вернулись в Н. Каховку домой. Поселились в той же самой прекрасной комнате, к которой так привыкли. Вечером смотрели фильм «Бродяга». Молодые индусы. Повяло чем-то новым, богатым творческим средством, великолепной актерской игрой автора. Надо думать, что авторы индийских фильмов — индусы. Особое удовольствие я получил от того, что фильм вполне подтверждает деятельность всей моей творческой, так сказать, палитры сценария «Чуден Днепр».

8-X-54

Детали

1) Должно быть много сцен на ветру.

2) Много сцен на платформах грузовых машин, где тоже есть ветер. Спящие девушки на машинах. Или молчаливые с глазами, устремленными вдаль и вопрошающими тревожно свою судьбу. И складки заботы на лицах. А на фонограмме песни, которых, может быть, они уже и не поют, а пели когда-то их матери и праматери, которые были когда-то раз навсегда сочинены о них. И музыка. Выражать побольше музыкой и немymi кадрами.

Вспомнить «Звенигору», «Арсенал» и «Землю» — старое, так сказать, но грозное оружие⁶⁷⁷.

3) Как и во всех моих фильмах — сцены разлук, прощаний, уходов. Эти сцены можно даже строить, как немые, но полные напряженнейшей драмы, действия. И тогда они могут идти под дикторский текст, под чье-то воспоминание. Вспомнить старую свою «Звенигору» немую. Сколько там было полёта, поэзии, полёта мысли во времени и пространстве... «Столетиями люди родились, умирали...»

Как прекрасно это к теме засухи.

Как ярко и лаконично к теме скифских курганов запорожских времён**

Детали формы

1) Ракурсы, так сказать, временные попробовать подчеркнуть ракурсами съёмочной точки там, где может быть найдено этому художественное оправдание.

Помнить, однако, что 2500 лет этого «фильма» протекает в степи на безбрежной гладкой равнине.

* Окончание текста 2): судьбу ... оружие — написано на обороте предыдущего листа. Его место указано автором.

** Отмечено на полях одной чертой: Как прекрасно... времен.

2) Не только не бояться «эклектизма» жанрового, наоборот, стремиться к разнообразию средств выражения. Пусть попробует трагедия со всеми громами своей патетики ужиться с заземлённым бытом, с прозой и бытовым народным юмором.

3) !!! Великолепная идея решения эпизода «Андрианов и инженеры» в случае невозможности или ненужности её в картине вообще может быть с неменьшим успехом перенесена на решение сцены «Скидан и колхозники». Здесь она может, пожалуй, прозвучать ещё сильнее. Во всяком случае, она будет вызывать меньше возражений.

4) Пересмотреть «Потомков запорожцев», особенно сцену смерти Тихого и диспута Скидана и Верещака. Не может ли она как-то перенестись в сценарий «Чуден Днепр».

Последнее воспоминание о церкви. Мне шестьдесят лет. С пятнадцати лет я не верю в бога и не был в церкви тоже с пятнадцати лет. Но в с<еле> Покровском я пожалел, что бога нет. Мне страстно захотелось, чтоб он появился хотя бы на пять минут и, увидев разрушенный мерзавцами памятник старой архитектуры, воздвигнутый в честь его божьей матери, покарал лютой смертью тёмных и подлых иуд, совершивших это гнусное дело. Прощай, Покровское. Веры в несуществующего бога в тебе не убавилось. Убавилась красота.

Главный механик Гр-ук. Умён, талантлив, прекрасный передовой производственник, а дома черт знает что. В частной жизни это выскочка, задравший нос, бабник. Вся его гнусная история с женой, птицей, по-видимому, такого же полёта, просто омерзительна. Любовниц две. Скомпрометировал себя*.

— Бульдозеристы Мастеров и Бодаква! Уж как мы их подымали, как прославляли! Был у Бодаквы на свадьбе. На чудной девочке женился. Бросил. Прижил ребёнка, — бросил, не подходит. Нашел другую или третью, уж не помню**

— За четыре года стройки многие выросли — узнать нельзя, особенно «Западники»⁶⁷⁸. Приехали серые, а сейчас, посмотрите, какие люди стали.

Детали

Телефон

При помощи телефонного разговора можно интереснейшим образом раскрыть образ персонажа. Допустим, это Голиков. Он в кабинете Андрианова. У них диалог. В это время раздаётся телефонный звонок. Андрианов берёт трубку. Это говорит, допустим, Катерина или кто-то за неё. Тогда её телефонная речь идёт под изображение немое — в этом изображении всё ясно. Это форма дикторского текста под немое изображение.

Вспомнить свой разговор с Никитой Серг<еевичем> Х<рущевым> о Дубовом в 1938 году⁶⁷⁹.

Голиков стоит перед Андриановым.

* Отмечено на полях тремя чертами и восклицательным знаком: Главный механик... себя.

** Отмечено на полях одной чертой и тремя восклицательными знаками: Бульдозеристы... не помню.

Кладётся трубка. Разговор принимает совершенно иное направление: «Ты вот кто Голиков...»^{*}

Продумать до конца^{**}

15-X-54

Космополиты из «Запорожспецлесзага»

Эта организация, возглавляемая проходимцами, происхождение которых совершенно ясно из их действий, кончила свою работу в чаше «Каховского моря». Так чтобы не ликвидироваться, она что придумала? Она придумала свой «великий план преобразования природы». Она перебрала свои механизмы в пойму будущего Кременчугского водохранилища, где ещё только начинаются изыскательные работы, и уже начала «действовать». Ещё нет утверждённой территории водохранилища, но безбатченки^{***} и проходимцы уже вырубали больше 10000 кубометров лучшего соснового леса за будущей дамбой. То есть, на великолепной территории, которая не будет залита, которая, наоборот, должна была украшать берега нового Кременчугского моря... Перестрелять этих мерзавцев, — мало. Одного из них я видел по дороге на «Пушкине». Это гоголевский Мордохай на новом этапе.

Водохранилище Кременчугское потребует перенесения 45000 дворов. Три района целиком уйдут под воду с роскошными садами, город Ново-Георгиевск идёт под воду весь.

Соблазнил девушку обещаниями. Она собирается уже родить. В это время к нему приезжает старая жена. Оказывается, он уже женат. Этот Голиков.

Обе жены несчастны. Что делать им обеим? Рыдают обе. Горе одно. У обеих по ребёнку. А его уже след простыл. Ему нужна новая, более культурная жена. Его жены «двигаются по восходящей кривой его производственной карьеры». Он уже новый инженер. Он мастер. Учится на четвёртом курсе гидротехнического института^{****}

Деталь

На строительстве Каховской ГЭС работает группа молодых грузин. Держатся особняком. Это мерзавцы-донжуаны. Погубили много девушек. Один из них, Мадебаидзе, студент 4 курса. Лжец и сволочь.

Деталь

В Голопристанском районе село Килиген в одну улицу длиною 12 километров.

16-X-54

Н<овая> Каховка

Деталь

Можно снимать на фоне рисованной воды и неба.

* Отмечено на полях тремя чертами и птичкой: При помощи... Голиков.

** Дописано карандашом: Продумать до конца.

*** Безотцовщина.

**** Отмечено на полях одной чертой: Обе жены... института. Дописано карандашом: Деталь к сюжету.

Деталь: Общий характер инженерно-технического персонала строительства: очень серьёзные, выдержанные, культурные. И рабочие тоже. По составу людей это самая лучшая стройка.

Сегодня вечером был на всесоюзной конференции ВНИТО строителей. По очень узкому вопросу арматурных работ. По-видимому, это дело приобретает очень большую важность, если его так обсуждают. Народ серьёзный, наблюдал с большим удовольствием. Решительно всё интересно.

19-X

Н<овая> Каховка

Хата*

— Я скорблю, отец. О, будь ты жив, ты не допустил бы никогда, чтобы меня постигла эта скорбь.

Она ударила себя в грудь и громко зарыдала.

— Как я скорблю о тебе, Иван Дориенко.

Как я страдаю. Как я горюю по тебе, Иваааа!..

На берегу одна.

**

* Отмечено на полях одной чертой, зачеркнуто: Белая, чистая. На дворике летняя печь тоже белая, изящная, как фаянсовая ваза! Хлев тоже белый с широкой полосой светлой охры понижу. На белой стене полуголые золотые дети, красный перец и золотые початки кукурузы, и пучки лекарственных душистых старых трав. Посреди двора дерево рода — большая ветвистая старая груша. Под грушей — стол в тени и подвешенная к ветке детская люлька с ребёнком.

Справа, за золотую скирдой, овощи в огороде: тыквы, арбузы, виноград.

Вдали река. За рекою озеро, а за озером, далеко в мареве, синее Днепр. И над всем этим — голубое безоблачное летнее небо.

Здесь прошла жизнь четырех поколений Федорченков.

** Прощание с хатой. «Повесть лет». (Последняя фраза дописана карандашом.)

Зачеркнуто:

Человек и река

Три разговора с рекой

— Оставьте меня.

— Ты куда?

— Пойду к Днепру. Я с рекою буду говорить.

И она уходит из аудитории. Профессор этого не замечает.

Он читает лекцию о Днепре. Двадцать миллионов лет вкладывается в его лекцию. Студенты слушают с предельным вниманием.

— То, что мы делаем на Днепре сегодня — прекрасно. Здесь будет море. Отсюда пойдет канал Каховка — Крым. Это гордость эпохи. Это даёт новую жизнь степям.

Под фонограмму лектора может пойти вечерняя чарующая плотина. А она в это время у самой воды.

На берегу реки. На крутизне. Потом у воды, потом даже в воде. Она незаметно для себя вошла в реку шага на четыре. Пусть это будет потрясающий человеческий крупный план. Взгляд вправо, и влево, и глубоко в самого себя. Это страдание. Предельно выразительные руки. <Поэзия?> её безмолвного страдания: мы слышим не то музыку, не то далёкое пение, тихое, но полное скорби. А поверх пения её дикторский голос.

— Скажи, река... И вы скажите, зори золотые, где мой любимый? Где Павел мой? Почему так скорбит моя душа?

Нет его. Я вся изнемогла. Работа валится из моих рук. На лекциях я ничего не слышу. Ой... Ой... Прими меня. Его нет. Я страдаю. Река моя, одна я осталась. Прими меня. Пусть унесут меня в море твои синие воды, пусть меня не будет. О, как мне жаль, и страшно мне...

Ей кажется, что она уже упала в воду, и волны уносят её. На лице её уже нет ни кровинки, только глаза наполнены слезами, так жалко ей себя, так жалко. Но этого нет. Она стоит, как и стояла.

Человек и река

«Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат...»⁶⁸⁰

Идёт вдоль берега. Вода. Дикторский текст. Наплыв — событие — воспоминание — наплыв — воспоминание — наплыв: идёт, наплыв — воспоминание, и дикторские тексты, и музыка. Всё, что угодно, вплоть до обращения к реке своего народа, к её судьбе и своей судьбе. И песня почему-то не покидает его: «Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат. Пусть солдаты немного поспят».

Но ничто не спит в эту ночь. Всё живёт своей глубокой личной жизнью.

Гуси летят в вышине. И слышны их крики.

Плывут рыбы.

На пустынном песчаном намыве выбрасывается пульпа из бесконечной трубы.***

Песня то теряет слова, тревожа ночь одной лишь музыкой, то снова появляются слова, а с ними и его воспоминания: форсирование Днепра и всё, что потом произошло на операционном столе в госпитале, и «я жить хочу», и иностранцы, и победа, одержанная над смертью, — всё потрясающее, потрясающее.

«Не будите солдат, соловьи, не тревожьте солдат... Пусть солдаты немного поспят».

Так он говорит с Днестром.

А она с другим в степи в это время.

А кто-то девушку жестоко оскорбляет, и девушка несчастна, несёт своё горе к реке. «Скажи, река, и вы скажите, зори золотые...

А на лежанке Фивчук, когда ушёл этот недобрый, глупый, ослеплённый тёмными страстями Голиков, говорит мне: «Я счастлив. Я понял здесь... одно: жизнь моя сама по себе как отдельная жизнь не имеет смысла, потому что я обыкновенный. Но когда я понял её как часть великого целого, я почувствовал сразу весь огромный смысл своего бытия. Уже я не знаю, сколько мне лет — шестьдесят или триста. Вот моя лежанка, вот справа Днестр, слева степь, над головой Вселенная, и уже не важно мне: проснусь ли я утром на работу или умру в ночи — я одинаково счастлив. Нет у меня ни зависти, ни зла, ни страха, ничего не существует отдельно. Есть мир и труд, и принадлежность к великому».

Микола Васильевич вытирает широкой ладонью свой античный лоб и ложится на лежанку. Вот он молча глядит на звёзды. Где-то поют***

Слышатся издали, из Днестра гудки рабочих пароходов и непрерывный глухой грохот земснарядов.

— Вы заметили? Как счастлива теперь молодость!...

* Отмечено на полях одной чертой: На пустынном... трубы.

** Зачеркнуто: Он и она в степи. Объяснение.

И Февчук беседует о жизни и смерти.

*** Отмечено на полях двумя чертами и птичками: и «я жить хочу» ... где-то поют.

Деталь

Странную вещь рассказывал мне А. С. Масляный. В прошлом году старик из села Казацкого предсказывал очень сильный разлив Днепра. Предсказывал осенью. Действительно, весной был могучий разлив. Весь Казацкий остров покрылся водою.

— Как вы могли предсказать наводнение, дед? Какие у вас приметы были?

— А были приметы, как же. Без примет ничего не предскажешь. Гадюки и ужи в осени на дерево повзли, кубла на зиму шукали у дуплах. Ото якраз примета на велику воду*

Деталь

Второй старик в степном селе, кажется, в Сарагозах, так объяснял своё предсказание тёплой зимы:

— Восени зайченята маленькі. Ніколи в світі не буває так, щоб перед лютою зимою зайчиха та родила зайчат**

* ...ползли, гнезда на зиму искали в дуплах. Это как раз примета к большой воде.

** Осенью зайчата маленькие. Никогда на свете не бывает так, чтобы перед суровой зимой зайчиха да родила зайчат.

ТЕТРАДЬ 19

17-X

Почему-то верю, что из Непорожного выйдет хороший зам<еститель> пред-
<седателя>⁶⁸¹. Лицо сильное, умное, громадная способность сосредоточиваться и дей-
ствовать, и при всем этом знания и наличие культуры. Он человек талантливый и сме-
лый. По-видимому, не боится ошибок, как Ленин, т. е. государственный деятель высокого
морального плана.

Он молод, очень страстен и силен. Мне говорили, что он удивительно чутко отно-
сится к инженерам и рабочим. Его любили и уважали все инженеры Каховской ГЭС.
Он доступен, внимателен и справедлив. Не лишен художественного вкуса, следит за
литературой. О нем все вспоминают с теплотой и жалеют, что он ушел. Но вместе с тем
все и довольны, что ушел он на высокий пост.

ТЕТРАДЬ 20

22-Х-54

Н<овая> Каховка

Деталь

Ездил с М. в Старую Каховку. Хотел найти водостроевцев неуловимых. Два раза не застал. И оба раза меня поражали секретарши зава и парторга. Обе довольно хорошенькие, молодые, с хорошими фигурами. Но морды у обеих злые, как у гадюк. Они никогда не видели меня в жизни, не знают, кто я. Но обе они огрызались на мои вопросы, как будто перед ними стоял не седой посетитель, а их злейший враг. Какое дурацкое отсутствие элементарного воспитания! Так хотелось сказать: «Улыбнись ты, дура паршивая. Попроси меня приветливо сесть. Какие идиоты тебя воспитывали? Какой дурак взял тебя к себе на работу?» Потом я подумал: «Нет, помолчу. И тихо уйду. Может, они копируют своих начальников».

С<тарая> Каховка жалкая. Но если бы не мерзость духовного запустения, если бы можно было заколдовать её жителей и они все тротуары местечка засадили бы абрикосами и черешнями, через десять лет никто бы не узнал этой паршивой легендарной Каховки. Вид на Днепр и на Борислав здесь поразительный.

23-Х

Я вспомнил, как разумно поступили китайцы со своими храмами. Они их не разрушали. Не создавали по всей стране безобразных руин, не угнетали массовую психику.

Пользуясь тем, что храмы суть лучшие благоустроенные здания, они устроили в храмах свои учреждения: сельсоветы, коммунальные отделы, наробразы и т. д. Учреждения имеют в храмах свои столы и, естественно, шкафы и работали, как и везде, по утрам в будние дни. В дни же праздничные здесь священники совершают свои службы. Таким образом, храм остаётся храмом только в праздники. В таком разделении я вижу столько изящества ума, что нам и не снилось. И что самое главное — храмы постепенно перестанут быть храмами, т. к. они потеряют постепенно тайну пиетета и смысл. Советские учреждения завоюют их мирным, не бандитским способом. Останется преемственность культуры. Это самая лучшая, самая мудрая антирелигиозная пропаганда. Самая уважительная, культурная.

23-Х-54

Родное

— Да! Захожу я к Петру Ивановичу. Сколько лет не видались! Человек культурный, море обаяния. Есть нам, что вспомнить. Словом, — встреча почти что близких друзей.

Разговоры высокие, политически устремлённые к самым вершинам коммунизма. Продвинулся Петр Иванович, продвинулся здорово! Во как взлетел! Ну и опыт, конечно, руководящей работы, и внешность, и голос, и улыбка, и что-то такое эдакое высокое и пленительно-руководящее на лице...

Но вот звонок секретарши. Краткий разговор. Петру Ивановичу надо кого-то принять. Кто-то сейчас должен к нему войти из подчиненных. Почему я это знаю? Я вижу: Петр Иванович незаметно для себя и для меня в силу привычки уже другой человек... Посетитель входит... Разговор у посетителя со строгим, крепким руководством краток. Мрачное руководство, тяжелое, бездушное и бесчувственное этого милейшего Петра Ивановича вправляет мозги вошедшему, по-видимому, умному и несчастливому человеку. Он, подавленный, выходит, сопровождаемый тяжелым взглядом. Кресло поворачивается в мою сторону, и передо мною снова лирический любитель вольной шутки, немного скептик и прочее, и прочее, и прочее — миляга Петр Иванович: «Да! И вот, значит, это самое, прихожу я домой»... Я думаю: «Господи, откуда эта артистичность? О, пустой сосуд марксизма-ленинизма! Ты уже недосыгаем, непроницаем, обтекаем. Ты всемогущ. Сколько же тебе лет? Никому не счесть. Ты стар, как мир... Пятна ль на тебе капитализма? Или ты уже и при феодализме был тот сукин сын? И будешь в коммунизме? Увы, наверное, будешь, бестия».

23-Х вечер

Ужинал с Андриановым, Дружининым, Щепилкиным и вторым секретарём обкома. Второй секретарь — немного говорун и ловкач. Но очень хороши и приятны Андрианов и Дружинин. Я ещё раз вспомнил всё и понял окончательно, что очарование Новой Каховки — это дело рук Андрианова и Дружинина. Это они поняли, рискнули, не подчинились кому-то и сделали себе памятник и радость народу. Новая Каховка — счастливый город. В нём всё новое, всё выросло на чистом плодородном песке-винограднике, у великой и чистой реки и сделано с любовью чистыми руками степной молодёжи. Все любят этот город. Как это радостно.

24-Х утро

Сегодня тихо и тепло, но пасмурно и небольшой туман. Вчера я поздно лег и спал неважно. Болят глаза, как бы распухшие, и свист в затылке и в ушах. Душевное состояние хорошее. Тихо как-то и чисто, всё мелкое ушло куда-то, где-то осталось далеко всё горькое и мучительное. Как много радости дала мне Новая Каховка. Это мой город. Он родился на моих глазах. Я люблю его и всех его молодых, разумных, трудолюбивых жителей. Передо мною за окном пароходы.

Пришёл врач Д. Кривонос. У меня нижнее давление 117, верхнее 178. Это много. Я должен лечь. К счастью, я всё же написал одну страницу своего сценария. Напишу ли я его? Небо снова очистилось от туч, а красота вокруг неопишущая. Тихо-тихо проплывают длинные баржи. Не шелохнут деревья, одетые в золотую парчу и в старое серебро. А Днепр словно уснул. Ни облачка на небе голубом. Прекрасна моя родина, прекрасна.

24-X вечер

По-видимому, дела мои плохи. Какое давление сейчас, я не знаю. Но чувствую, что я уже в тяжелом положении.

25-X

Деталь актёрская

Запомнить двух актёров — певец Голобородько⁶⁸². Лицо грубое, темперамент громадный. Может быть неожиданно прекрасным. Второй — фамилии не знаю — киевский конферансье пожилой, немного похож на Вертинского. Работает под тупого бюрократа. Готовый образ.

26-X

Сегодня у меня приятное утро. Как будто немного меньше стала болеть голова. Получил огромное душевное облегчение от разговора телефонного с Юлей. Идашкин прислал мне дружеское письмо с вложением рецепта и двух пакетиков диуретина. Преисполнен к нему чувством глубокой признательности, к этому хорошему, умному человеку, спасибо ему.

И ещё одна волнующая встреча буквально взбудоражила всего меня, как говорится, до основания. Сегодня я получил некоторое подтверждение одной своей старой тайной догадки.

Я думал летом ещё в Москве и особенно здесь, в Каховке, и главным образом, в Грушевском Куте, а также проезжая пароходом по Днепру:

«Так ли всё это? Ну, хорошо, Каховскую станцию и водохранилище-море я понимаю, признаю полностью и люблю. Это сооружение стоит всех жертв — и разорения сёл, и затопления плавней, и всех самых дорогих трудов нашего народа. Почему? Потому что оно рождает южный животворящий канал. Это орошение, обводнение, это жизнь и благополучие наших степей. Оно абсолютно прогрессивно.

А остальные плотины? В частности, Кременчугская? Та самая, которая должна залить 45 000 домов сердца Украины? Нужна ли она? Так ли она необходима? Для чего она? Для питания запорожских турбин? А может быть, плюнуть нам на эти турбины, на этих восемь тощих фараоновых коров? Не слишком ли дорого будут обходиться эти запорожские их киловатты? Может быть, мы дальше обойдемся небольшими плотинами для поддержания нормального судоходства и в небольшой мере для энергии?

Ведь человечество вступило в новую энергетическую эру! И какую! Овладение термоядерной энергией делает нас всемогущими властителями всей Солнечной системы, а не только Земли! Зачем же эти сложные, архаические, безумно дорогие гидро-электрогиганты на прекрасных реках? Эти затопления городов и сёл?»

Я задавал эти вопросы Андрианову, но ответа вразумительного от него не получил. По-видимому, он не до конца понимает всё, будучи всецело погружен в своё велико-лепное и благородное дело.

И вот сегодня один профессор одесского гидротехнического института приоткрыл вдруг мне завесу. По-видимому, именно в связи с атомной эрой уже начали пересматри-

* Отмечено на полях одной чертой: Запомнить... образ.

вать всю проблематику гидростроительства. И тот факт, что сейчас закрыли все новые гидротехнические вузы, оставив только один старый одесский, свидетельствует уже об очень многом.

Кременчугского гидроузла для питания восьми фараоновых коров на Запорожье, очевидно, не будет. Колоссальные изменения произойдут, очевидно, на Волге и на сибирских реках. Мы будем делать новый скачок в развитии энергетики. Атомный.

Плотины на основных великих наших реках, очевидно, будут небольшими, со скромными отметками для улучшения судоходства и орошения без ломки сел и городов, без уничтожения прибрежных лесов и затопления гигантских дорогих земель.

Не говорите — нет конфликта. Есть конфликт.

Вчера вечером я долго сидел у Андрианова. Мы перебрали много тем и не заметили, как пролетело два часа. Как и всегда, этот человек нравился мне. Поэтому я получал удовольствие от общения с ним.

— Скажите мне, Сергей Николаевич, чего вы могли свободно и, так сказать, безнаказанно не делать в Каховке все эти четыре года?

— То есть? — Сергей Николаевич поднял свою могучую голову и слегка зажмурил глаза. Он, по-видимому, немного устал.

— Ну, могли вы не асфальтировать улиц, не сажать деревьев, не строить домов культуры?

— Боже мой! — В голосе Сергея Николаевича послышались сложные нотки удивления наивности вопроса, смех, огорчение. — Да я ничего не должен был этого делать. Это же все мои преступления! Дома, театр, асфальт, озеленение, архитектура — всё, что вас здесь привлекает, радует человеческий взор, что придало стройке ощущение благоустроенного нового города — это же всё сплошной мне упрёк. Всё мне поставлено в строку. «Что вы здесь наделали? Кто вы? Гидростроитель или градостроитель?»

Сергей Николаевич начал рассказывать мне всю историю создания города — это поразительно. Вот на чем можно создать пьесу, роман о рождении города, который любят уже горожане и уже гордятся им и за который строитель получает упрёки от высокопоставленных свиней.

— Вы что здесь настроили? Кто вам позволил? Вы видели в К.? Как там Иванов — Петров — Баранов работает? Построил простейшие бараки, койки в три яруса по сто, сто двадцать человек на барак, и всё! И работают! А вы что думали? Не работают? Работают! Во как! А ты, мать твою так растак, двухэтажные бани здесь, да каменные двухэтажные квартиры, да асфальты... ты на это разбазариваешь?

И так далее и тому подобное, дикое, невообразимое. И это кто вы думаете? Заместитель министра СССР из Москвы. Это человек, который возглавляет великие стройки коммунизма!

Я сидел потрясённый.

— Я на чём удержался? — Андрианов задумался. — Меня поддержало украинское правительство. Да, да, они все поддержали меня и украинский ЦК. Тут совсем другое понимание вещей...

Вот, собственно говоря, и всё.

— А какие здесь инженеры, мастера, рабочие! Это гвардия. Это аристократы духа. Удивительно благородный, счастливый какой-то коллектив!

Дальше мы говорили о том, как этот коллектив сберечь. Какова дальнейшая судьба днепростроевцев. Я предложил Сергею Николаевичу одну идею, за которую он меня благодарил два раза. Я предложил ему в целях сохранения коллектива, в целях укрепления его мощи и всех его творческих планов и, может быть, даже поворота некоторых судеб, добиться у правительства УССР постройки в Киеве большого, прекрасно оборудованного жилого «дома днепростроевцев».

— Для чего?

— Для того, чтобы семьи инженеров-строителей имели свой постоянный дом, где жили бы их дети, где бы они росли, учились в любых вузах. В конце концов, ведь вы же, Сергей Николаевич, приближаетесь к Киеву и где-нибудь через десяток лет совсем к нему приблизитесь. Сегодня Каховка, завтра Днепродзержинск, послезавтра Канев или Вышгород.

По-видимому, мои слова подсказали ему какие-то интересные идеи, потому что, прощаясь, он как-то особенно тепло меня именно за этот подсказ благодарил.

28-X-54

Вчера закончил свой доклад о сельском строительстве⁶⁸³ для подачи в Совет Министров и отдал перепечатывать. Вечером перед сном рассказывал своему новому соседу Г. Д. идею создания в Киеве под непосредственным шефством правительства небольшой группы художников-монументалистов, архитекторов, резчиков по дереву и керамистов для того, чтобы выбрав село, например Опошню⁶⁸⁴, и предварительно договорившись с колхозниками, перестроить его за несколько лет так, чтоб оно стало образцовым центром внимания всех строителей, колхозников, туристов, искусствоведов. Ещё лучше создать бы две или даже три такие группы, чтобы они работали в разных селах. Надо создавать новые образцовые очаги культурного строительства на селе. Я вспомнил Пикассо⁶⁸⁵ и Леже. Что сделал Пикассо в одном из захолустных керамических городков!⁶⁸⁶ Это я предложу правительству⁶⁸⁷ и презесу^{**} Академии архитектуры Заболотному. Только не подымет этого Забол<отный>. Побойтся и поленится. Он уже отступил за стены своего Софиевского монастыря и дальше золотых куполов вряд ли двинется.

30

Неожиданно для себя я прилетел из Херсона в Киев на почтовом громыхающем самолёте. Было немного холодно на высоте. Но, в общем, долетел я прекрасно и даже как-то воспрянул духом оттого, что ещё летаю. А какие дали раскрывались из окон самолёта! Какие роскошные, чарующие просторы! Но страна наша выглядит бедно. Села да села, хатки, хатынки и ещё хаты. Мало великих городов, мало, т. е. нет, великих зданий, нет старины, нет, нет. И не было почти. А что было, — сожгли, развалили. Сидит в нас этот страшный атавистический «дар» разрушения. Так уже выпало нам в исторической судьбе. Или судьба потому получилась такой, потому, что мы такие, — думаю — вторбе верней.

* Отмечено на полях одной чертой: А какие... одну идею.

** Так в тексте: ироническое сокращение должности — президент.

В Киеве съезд писателей. Говорят, М<икола> Б<ажан> сделал скучный и нудный, убогий доклад длиною в четыре с половиной километра. Я застал выступление секретаря ЦК Кириченко⁶⁸⁸. Хорошее было выступление, умное. И сам он человек здоровый, нормальный и, по-видимому, высоко приличный. Желая ему добра.

Много мимолётных встреч, приветливых, радостных, дружелюбных. Встреча с президентом Академии архитектуры была слегка комедийной. Он через час заявил, что он устал от «напора моих мыслей».

Я пожалел его и больше не утруждал. Мне кажется, что он уже ни на что крупное, новое не способен. Самое, конечно, потрясающее в нашей встрече было это его заявление после моего доклада о Днепре, о Каховском море, о строительстве новых сёл коммунизма — «слухайте, оце рішив я взяти Лавру і теж позолотити»^{*} О, святое причастие!

Но, с другой же стороны, мне заявляли уже несколько архит<екторов> и художников, что при всех недостатках он всё же лучше других, и даже намного. Что все остальные намного ниже его и уже вообще ничего не имеют за душой кроме делячества...

7-XI
Москва

Очень рад, что на заседании президиума Академии архитектуры в присутствии т<оварищей> Непорожного, Сенина и Кириченко приняты мои запорожские чайки на вводных воротах шлюза Каховской ГЭС⁶⁸⁹. Теперь, если хватит у скульпторов пороку и культуры, будет хоть один памятник нашим збройным^{**} предкам. Нигде ведь ничего за триста лет! Как будто их и не было на свете... И доклад мой в Совет Министров о худ<ожественном> оформлении Каховского моря, по-видимому, сыграет свою роль.

4-XII
Москва

Из области больших деталей

!!!!!!!

Мотив конца сценария

Когда все попрощались как-то с хатами, пришли перед отъездом прощаться и к Савве Антоновичу Зарудному⁶⁹⁰. И тут ещё раз почувствовали все, что душа села, его совесть и ум — Савва Антонович.

Так и подходили к нему полковники, генералы, учителя и капитан дальнего плавания.

Он стоял отяжелевший, грустный. Он знал, что все они должны уйти, но ему было грустно переживать это прощанье. Он-то ведь остаётся. Уходят они. И уже многих никогда ему не увидеть.

Пожимая руку, каждый говорит ему свои короткие слова. Каждый наполовину уже отсутствует. Но он ещё раз на минуту вернул их всех.

* «слушайте, решил я тут взять Лавру и тоже позолотить...

** Вооруженным.

— Любите землю. Любите труд на земле.
Разработать*

10-XII
Москва

О главном подтексте

Слушал и видел по телевизору сегодня В. М. Молотова, человека, к которому от самого начала революции я питаю самое глубокое уважение⁶⁹¹. Он говорил сегодня об угрозе войны. Говорил о Франции⁶⁹², о гнусном, продажном французском правительстве, которое собирается предать нас. И я подумал: «Надо помнить об этой речи всегда. Надо помнить, что война, быть может, близка, и нашему героическому и многострадальному народу придётся снова пережить величайшие потрясения в этом последнем решительном бою. Англо-саксонский мир не может уступить без боя пальму первенства миру славянскому нашему, миру прогрессивному, пробудившему к жизни народы Азии. Поэтому будет война чудовищная, и ничтожное французское правительство тянет свою потерявшую лицо Францию в пропасть предательства и мещанской видимости спасения».

Надо сделать фильм о благородстве и достоинстве нашего народа. Много пережито. Но сколько ещё придётся пережить впереди! Вот где развернуть эпическую тему бес-смертия народа-воина — преобразователя**

Какие громы впереди, какой огонь!

26-XII-54

К вопросам формы

Сделать в фильме один-два больших эпизода, целиком построенных на стремительном движении. Без единого слова. На какой-то одной стремительной ноте.

Один из этих эпизодов, — конечно, наступление моря, разлив чарующий, весёлый, великолепный. От Киева до Каховки. Это необыкновенная весна.

Второй, возможно, эпизод Сирка. Это движение запорожской конницы в степях, это битвы, погони, угон людей, скота и снова битвы. И снова движение в степи. И потом уже речь кошевого***

Пространство

Самолеты, радиотелефонирование?

Надо сделать так, чтобы в картине не было тесно. И чтоб она была не рваная, не фрагментарная. Надо действие, происходящее на большом пространстве строительства, правильно расположить и объединить на общем фоне****

30-XII-54

О цвете, о красоте

Записать в сценарии несколько раз. Раскидать эти мысли по всему полю сценария.

* Отмечено на полях тремя волнистыми чертами: Когда... Разработать.

** Отмечено на полях двумя чертами и двумя восклицательными знаками: Но сколько... преобразователя. Отмечено на полях тремя чертами: Сделать... кошевого.

**** Отмечено на полях одной чертой: Самолеты... на общем фоне.

Описать подробно льдины, разливы, сады в цвету. Всю душу природы в цвету. Всё движение сил^{*}. Приложить ухо к земле.

Летать с пчёлами в каждый цветок. Зачем? Ведь это будет снято, а может быть нет, смотря по обстоятельствам. Всё равно, записать так, словно будет снято точно именно так, и люди будут смотреть заснятое через сто лет, как живопись, как летопись.

Внести в текст сценария.

Такий герой мій чи не такий? Розпитаю людей, — хто скаже правду? Адже всяк уже носить його, створивши по образу й подобию свому.

Один скаже — він був скажений, другі — дурний. Маленькі душі зменшать його до своїх пігмейських розмірів і скажуть про його свою пігмейську правду: він матюкався, був мовчазний, багато їв та пив і їздив у ЗИМі — саме те дрібничкове, що зменшуючись до пігмейських розмірів часом не те що мій герой, а навіть велика людина робилась близькою і зрозумілою пігмеям.

Горобців спитати — скажуть, напевно, що орел погано літає у кущах і коноплях. А як орел за хмарами літає, спитати треба орлину зграю^{**}

Такой герой мой или не такой? Расспрошу людей, — кто скажет правду? Ведь всякий уже носит его, создал по образу и подобию своему.

Один скажет — он был бешеный, вторые — глупый. Маленькие души уменьшат его до своих пигмейских размеров и скажут о нем свою пигмейскую правду: он матерился, был молчалив, много ел и пил и ездил в ЗИМе — именно то мелочное, что уменьшаясь до пигмейских размеров, из-за чего не то что мой герой, а даже великий человек делался близким и понятным пигмеям.

Воробьев спросит — скажут, наверное, что орел плохо летал в кустах и конопле. А как орел в облаках парит, спросит надо орлиную стаю.

...Почему?..

В селе Любимовка

На собрании среди людей очень сдержанных и мягких один пьяный. Это блондин средних лет с выцветшими на солнце усами, сравнительно приятно одетый. Сидит среди женщин. Он пьян. Но, видя перед собой в президиуме приезжее начальство, т. е. секретаря райкома и меня, он старается изо всех сил быть корректным. Ему безумно хочется что-то сказать невысказанное, горькое. Лицо его полно страдания. Голос тихий и грустный. Он боится нарушить порядок. Он робко подымает руку. И когда ему дают слово, он сокрушенно, вкладывая сложнейший подтекст, произносит одно только слово:

— «Почему? Ну... Ну... Поче-муу? Ах!» — и прижимает к сердцу кулак. Что «почему», я так и не понял. Но все другие, кажется, все понимали его и молча соглашались.

Он был грустен предельно.

Один только раз он сказал:

— «Ну, ми позливались^{***}. Да? Раньше было як? Будённый своё пропил-прогулял. Крупская всё раздала. Коммунар кукурузу заложил в силос, а де она? Га? Нет её. Ну почему?»

* Отмечено на полях двумя чертами: Записать... движение сил.

** Отмечено на полях двумя чертами: Такий... орлину зграю.

*** Мы слились.

Потом после собрания он подошел к председателю и с такою же грустью и сокрушением:

— Ах, я же совсем не то хотел сказать. И вот, понимаете, чувствую: пятьдесят грамм — перебор. Эх!..» Удивительно симпатичный человек.

К началу. К приезду в село

1) Записать в сценарий.

Как пият, рубят, корчуют плавни. Огромные вербы, тополи, осоки, 61 тысячу гектаров. 70 тысяч одних только гигантов.

Работа тягачей, все мощной техники. Это монтируется вначале с пароходом.

2) Тут же где-то рядом и работа по сооружению дамбы вроде Чертомлыцкой.

3) Это всё будет давать объем работ, масштаб, полноту целой картине и хорошо подготовит ПЛОТИНУ*. Её патетику.

4) Снимать надо под Кременчугом.

5) К разговору Саввы Антоновича.

Выступление капитана Ревы. Благодарность. О самом дальнем плавании из Ледовитого океана домой, в будущее, в море будущего.

2-I-1955

Радость находки

Сегодня я понял, кто такой генерал Федорченко. Это — начальник атомного завода. Или генерал-директор института межпланетных сообщений.

На эту тему у него будет разговор с Фивчуком в одну из ночей над Днпром. Это сразу делает его конкретным. Придает ему особую печать современности и углубляет тему современности с упором в будущее во всей картине.

Эта его сегодняшняя работа придает и его землякам своеобразную печать изящества ума, и благородства**

А мать Гончарова плачет.

Её переселили в новую хату и срубили тополь с гнездом аиста. Куда теперь аист счастье понесёт?***

— Ну десь да притулить****

5-I-55

Фон

Для всего фильма помнить: фон никогда почти не должен быть пустым. На втором, третьем и даже на четвёртом плане всегда должно происходить что-либо бытовое, предельно правдивое. Тогда образы будут плавать в среде живой, а не в безвоздушном выборочном пространстве*****

* Одно слово написано заглавными буквами.

** Отмечено на полях двумя волнистыми чертами: Сегодня... благородства.

*** Отмечено на полях одной чертой: А мать... понесет?

**** Ну где-то, да прислонит.

***** Отмечено на полях одной чертой: Для... пространстве.

Порой происходящее на фоне может выходить на первый план. Это детали крупно-плановые, почерпнутые из среды. Они коротки, идут под фонограмму главного действия, примечание: играющие возле президиума дети, женщины с детьми на руках, которым герои дают дорогу и т. д.

6-II-55
Москва

Голиков

Голиков женат. У него жена и двое детей. Известно также, что он был соблазнителем двух девушек на стройке. Он неразборчив, невоспитан, как и большинство ему подобных.

И вот произошло в его жизни потрясающее событие. Оно началось так же обычно, как и его предыдущие «дела». Он увлёл Катерину. Катерина влюбилась в него. Он её бросает, а может быть не бросает, а жена с детьми приезжает. Катерина несчастна. Он готов её бросить. Он бросил её. Он в смятении. За неё вступается комсомол, Андрианов, и это не производит на него особенного впечатления. Почему? Обычно. Он слышал эти «дела» сто раз.

Его потряс её отец, Савва Зарудный. Он сказал ему такие страшные слова, полные такого огромного смысла. Такого драматического наполнения. Такой человечности... Он так раскрыл его и её... Что потрясённый Голиков... Он, Зарудный, хотел его убить... Но его спасла Катерина. Это переродило Голикова. Да. Это было вторым рождением Голикова в страдании, в страсти, в величайшем смятении. Любовь в нём вспыхнула огромная. Он стал несчастлив. И она. Они расстались на всю жизнь, оба одинаково опалённые её пламенем, к которому так бездумно они прикоснулись**

Прогнали его с работы? Нет.

Окончил он институт? Неизвестно.

Он не мог уже сидеть на этой парте без неё, он ничего не слышит.

Один раз он услышал совершенно внятно из уст профессора на кафедре слова отца Зарудного. Эти слова чуть не свели его с ума, они заморозили его***

— Голиков, что с вами? — послышался голос профессора.

Недобрый, ослеплённый темными страстями, поднимается вдруг Голиков, неузнаваемый, такой, каким никто никогда его не видел и не слышал. Никто не подозревал, что может твориться сегодня такое в лихой, распушенной натуре чистоплюя и карьериста, щеголявшего грубостью.

Новоселье

Должна быть сцена новоселья. Как противопоставление сцене разрушения старой хаты и прощания.

— Жаль, що деревця нема. Ну голо ж, ні деревиночки, глянть!****

* Отмечено на полях двумя чертами: Порой... дорогу и т. д.

** Отмечено на полях тремя чертами: Его и её... прикоснулись.

*** Отмечено на полях одной чертой: Один раз... заморозили его.

— Жаль, что деревца нет. Ну, голо же, ни деревца, посмотри!

Надо вспомнить обычаи. Должны быть песни.

Хата прекрасная, печь летняя, сарай, как в Малой Каховке. Роскошная видимость с холма на будущее море. Это есть в новом Грушевском Куте.

Тут масса деталей.

1) Велосипедисты.

2) Грузовики, самосвалы.

3) Дети. Счастливы. Их много.

4) Бабушка плачет: нет гнезда аиста.

5) Новая школа.

6) Кто-то обязательно приезжает.

7) Вечер в новом дворе.

8) Песни.

9) Генерал приходит в гости:

— С новосельем! Ну как хата?

— А!.. Фантазії нема нової*.

Детали

1) Разговаривают тихо и сердечно. Человек семь-восемь инженеров.

2) Крупный план: на бумаге 3—4 руки с карандашами. Каждая что-то по-своему чертит или высчитывает. Это продолжение разговора руками в одном плане.

3) Потом один из них, убеждая и что-то доказывая своим товарищам, переходит, так сказать, из планиметрии в стереометрию и начинает перед ними чертить в воздухе, в трёхмерности. Его слушают. И даже возражают, чертя подобные знаки.

К перекрытию Днепра

Бульдозеристы вырыли в песке труп солдата Великой Отечественной войны.

Вспомнить, как вырыли на площади труп солдата Федорчука Остапа.

— Это запорожский казак, батько**?

— Нет, это совсем другое.

— Это какая эпоха? Скиф?

— Сармат, возможно, или печенег?

— Федорченко Евстафий, год рождения 1917... Это же....

— Какой?

— Федорчуків***

— Постойте... Так это же? ... Остап?..

— Ну, да. Здесь мы форсировали Днепр... В одном же взводе были... Я ранен был здесь.

* — А!.. Фантазии новой нет.

** Отец.

*** Федорчуков.

— Это мой батько. Остап Федорчуків — мой батько.
— Да, вот его медали.
— Были у него ордена?
— Нет, орденов не было, были только медали. Да вот они*: «За оборону Одессы», «За оборону Сталинграда», «За боевую доблесть», «За боевое отличие». Какой путь прошёл. Товарищ был, красавец.

Вспомнить, как вечером
стояли офицеры и солдаты
над свежюю могилой Рудика⁶⁹³.
Стояли на коленях.
С оружием. Были все
пьяные. Шёл бой. И все
они плакали и клялись
перед его могилой в
верности родине и готов-
ности умереть за неё**

Может быть, и здесь соберутся и тоже пьяноватые бывшие воины и товарищи Остапа. Пусть станут они, может быть, и не на колени. Наоборот, плотной, сомкнутой когортой воинов, снявших шапки и склонивших головы. Снять их снизу на небо. На их глазах исчезают могильные знаки, под воду скрываются навеки... И тут тогда пойдут величественные слова: «Прощай, друг. Пусть волны морские, новые говорят нам всегда о тебе».

— Я помню. До самого дома дошёл...
...Мама! Батька нашли...
— Святая земля... Какие следы.
— Где хоронить будем? На поле отнесём, на холм!..
— Нет, оставим здесь... Захороним поглубже. Пусть не могила, пусть море шумит над его останками, над знаками его доблести. Наше новое человеческое море. Пусть волны морские всегда говорят нам о нём, о предках великих, его рыцарях и сеятелях. Чем грознее буря, тем громче пусть будет твой клич, Остапе... К сынам твоим и братьям, ко всем твоим потомкам... на защиту.
... — Федорченком звали меня, товарищи, Федорченком. Был я капитаном в начале великой войны.
— Был капитаном.

Нет. Федорченко памятник уже существует в селе. Михайлик — сын Федорченко. Переносить памятник или нет? Нет. Оставить на месте. Это нерушимый. Пусть над ним будет море***

* Обведено: Были у него ордена!.. Да вот они.

** Отмечено на полях фигурной скобкой: Вспомнить как... за нее.

*** Отмечено на полях одной чертой: Нет, оставим здесь... будет море. На последней странице — рисунок.

ТЕТРАДЬ 21

Так же, как нет и не должно быть одинаковых режиссеров, не может быть и единого стиля киносценария.

Они будут* многообразны всегда и должны быть различны.

Будут прозаики.

Будут поэты.

О современности.

Нет во всей истории, во всех веках не было ничего, что могло бы сравниться с нашей величайшей современностью, с великим нашим временем. Порой мне кажется, как будто мы вместили уже по 200 лет. Так быстро.

О почерке современности, о временном адресе.

Олдридж** 694.

*** Киноискусство оперирует способом фотографирования. А фотография по природе документальна. Она есть изображение действительности. Она как бы сама действительность****. В кино получается лучше всего природа, животные и дети, и артисты, играющие с искренностью детей. Отсюда главным материалом киноискусства является — нынешняя действительность. Она принадлежит, прежде всего, дню нынешнему и будущему, и в меньшей мере прошлому, т. е. воссозданию особым способом фотографирования того, чего нет.

Все что мы сделали лучшего в нашем сов<етском> киноискусстве — все принадлежало нашему дню: и «Броненосец», и «Щорс», и «Чапаев».

Великий художник нашего времени Пикассо на старости лет засучил рукава, начал***** расписывать и обжигать тарелки — создал новую форму для выпечки хлеба, получился худож<ественный> жанр. Даже хлеб стал художеств<ом>.

* Зачеркнуто: разные.

** Обведено: О почерке... Олдридж.

*** Зачеркнуто и обведено: Кинематогр<афического>.

**** Зачеркнуто: Поэтому главн[ое].

***** Зачеркнуто: <дело>.

Вопрос. Киносценарий — что же это: жанр художественной литературы или нет? «Есть ли у человека душа или нет души, а есть рефлекс?»

Ответ.

Все зависит от автора. Если автор талантлив — тогда жанр художественный. Если это мелкий ремесленник* — не жанр. Как и во всем.

Смотря как у кого — если человек душевный — душа. Если уродится черт знает что — тогда ... рефлекс.

Это меня так огорчает, что я стал ненавидеть наши прославленные станции метро. Я их ревную, как и ненавижу их, как ненавидит любящий своего удачливого соперника. Спешат люди в поезда по подземным дворцам, а мне хочется рассадить их во дворцах перед широчайшим экраном...

Мне обидно и горько смотреть картины на экранах-открытках.

* Зачеркнуто: Появляется там, где отсутствует писатель.

ТЕТРАДЬ 22

Ол. Довженко

Нова Каховка

Нотатки до поеми про море

1955

Травень*

19-V-1955

До Нової Каховки прибув пароплавом «Чернишевський» 19 травня о третій годині ночі. По дорозі з Києва два дні тривала хмарна погода, і ми нічого не знімали, пропливаючи мимо чарівних краєвидів. Стояла велика вода. Повідь ми обігнали десь під Кременчугом.

Дніпро прекрасний і в повідь. Але влітку, коли він входить в свої береги, він кращий. Тому і знімати його краще в літні часи.

Пропливши Нікополь, спостерігав, яке враження справляють різні обрубки плаву: пеньки в воді, колоди тощо — здалеку зразу ніби човни форсирують ріку. Скористати неодмінно при зніманні сцени форсування Дніпра. Можна замінити на задньому плані тисячі людей. Дешевше й безпечніше. Поміж плавом можна робити вночі.

Спинився в котеджі, де мене радо зустріла Паша-робітниця. У мене, здається, грип. Нова Каховка була чарівна вся в огнях уночі. Чарівна вона й зараз о дев'ятій годині ранку. Зелень, небо ясне безхмарне, тепло і чисто.

Душевно відпочиваю. Лягаючи спати удосвіта, я подумав: як гарно, який я щасливий, що прибув знову до рідного дому.

19-V-1955

В Новую Каховку прибыл пароходом «Чернышевский» 19 мая в три часа ночи. По дороге из Киева два дня была облачная погода, и мы ничего не снимали, проплывая мимо очаровательных пейзажей. Стояла большая вода. Половодье мы обогнали где-то под Кременчугом.

Днепр прекрасный и в половодье. Но летом, когда он входит в свои берега, он лучший. Поэтому и снимаю его лучше в летнюю пору.

Проплыл Никополь, наблюдал, какое впечатление производят разные обрубки сплава: пеньки в воде, бревна и т. д. — издалека кажется, будто лодки форсируют реку. Воспользоваться непременно при съемке

* Ал. Довженко

Новая Каховка

Заметки к поэме о море

1955

Май

сцены форсирования Днепра. Можно заменить на заднем плане тысячи людей. Дешевле и безопаснее. Между сплавом можно работать ночью.

Остановился в коттедже, где меня радушно встретила Паша-работница. У меня, кажется, грипп. Новая Каховка была очаровательна: вся в огнях ночью. Очаровательна она и сейчас, в девять часов утра. Зелень, ясное безоблачное небо, тепло и чисто.

Душевно отдыхаю. Ложась спать на рассвете, я подумал: как хорошо, какой я счастливый, что снова прибыл к родному дому.

Шкода, захворів на грип. Пройшов однак всю греблю, будівництво. Величне враження.

Жаль, заболел гриппом. Прошел, однако, всю плотину, строительство. Величественные впечатления.

20-V

Ранком заходив Андріанов, якого я люблю. Прислав лікарів. Мушу лежати два дні. Прочитав IV том Лесі Українки.

20-V

Утром заходил Андрианов, которого я люблю. Прислал врачей. Должен лежать два дня. Прочитал IV том Леси Украинки.

Деталь до фільму.

Чи там, де спадає вода весняна, чи, може, то по новому морю дівчинка жене по воді качок.

Небо — море — зелень — дівча.

На березі жінки — три мої героїні — співають «Ой пливи, утко, та й по морю хутко... Пісня старовинна. Народний чарівний мотив. Жінки замислені глибоко. Се життя. Се його рух, безмежність.

Пригадати: Кончу-Заспу⁶⁹⁵ весною — коли спадає вода, як у «Мичурині». Ніжна зелень з-під води, дерева, качки, дістати гусей. «Налетіли гуси з далекого краю...»

Бродить по великому зеленому лугу. Де-не-де вода. Апарат низько, може бути чарівна картина.

Деталь к фильму.

Или там, где спадает вода весенняя, или, может, по новому морю девочка гонит по воде уток.

Небо — море — зелень — девчушка.

На берегу женщины — три мои героини — поют «Ой плыви, утка, да по морю быстро...» Старинная песня. Народный волшебный мотив. Женщины глубоко задумались. Это жизнь. Это ее движение, беспредельность.

Вспомнить: Кончу-Заспу весной — когда спадает вода, как в «Мичурине». Нежная зелень из-под воды, деревья, утки, достать гусей. «Налетели гуси с дальнего края...»

Бродит по большому зеленому лугу. Кое-где вода. Аппарат низко, может быть волшебная картина.*

21-V

Лежу і рисую отсі рисуночки, мріючи собі. Болить голова і тиснення мучить. Похмаріло. Входить до кімнати Андріанов і Логінов (міністр). Привіталися. Андріанов пішов зразу додому, запросивши мене на обід. Логінов лишився. Бачу, що будівництво

* Далее на пяти листах раскадровки (20 кадров) эпизодов будущего фильма.

йому подобається. Розговорилися про майбутнє взагалі і, зокрема, Нової Каховки. «Да, да, конечно, если не будет войны...» І стало мені ясно чомусь, що війна буде і що сей руський велетень, будівник і напевно високопорядна ідейна людина війни боїться. Та й хто не боїться її? Дурні хіба та злочинці нелюди. Недобре на світі сьогодні, ой негаразд...

21-V

Лежу и рисую всякие свои рисуночки, мечтая себе. Болит голова и давление мучает. Стало пасмурно. Входит в комнату Андрианов и Логинов (министр). Поздоровались. Андрианов пошел сразу домой, пригласив меня на обед. Логинов остался. Вижу, что строительство ему нравится. Разговорились о будущем вообще и в частности Новой Каховки. «Да, да, конечно, если не будет войны...» И стало мне ясно почему-то, что война будет и что этот русский богатырь, строитель и наверняка очень порядочный идейный человек боится войны. Да и кто не боится ее? Дураки разве что и преступники нелюди. Нехорошо в мире сегодня, ой, неладно...

22-V

Приїхавши до Каховки, я відразу відчув, як у мене «впало» серце. Біль, слабкість і почуття неблаганного тягару. Певно, каховський клімат уже не для мене. А тут ще вітер, хмари й дощ. Змінилось тиснення. Все стало проти мене. Сюди я запізнивсь на двадцять років. Задля великої картини тут треба мати запорожське серце і оті мої колишні крила.

Проте, хай живе дощ. Краще я помучуся ще тиждень, аби був дощ. Сьогодні дощ в степу багато більше значить, ніж моє особисте здоров'я.

Відклали затоплення котлована шлюза на п'яту годину, поки вщухне дощ.

Зустрівся в будинку Управління з інженером Тимофієм Трохимовичем, дуже симпатичним і приємним молодим чоловіком, який оповідав мені багато виключно цікавих речей.

Як я чомусь і відчував, є тут в Каховці щось не вповны ясне, щось таке, що не дає покою деяким інженерам. Глухі чутки давно вже йшли про береги, про те, що десь під землею «є другий Дніпро», що в деяких степових колодязях знаходять дніпрову рибу, що часом повесні чи влітку з колодязя «йде протяг», щось ніби дме з глибини і т. і. Говорилося також у народі, що колодязні води дуже точно реагують на рівень води в Дніпрі...

Одне слово, найвірніший варіант створу греблі був не тут, де вона побудована, а в Горностаєвці. Про се говорили спеціалісти, писали доповідні записки і т. і. Тоді чому ж спинився уряд саме на Каховському варіанті? Які мотиви керували розумом вищестоящих? Насамперед не науково-технічні, а, як се не дивно, «ідеологічні». Треба, щоб гребля звалася Каховською неодмінно, бо тут колись розбили ворога. І хоч вона оказалась все ж таки не Каховською, а Козацькою (проти села Козацького в 10 кілометрах від Каховки), назвали її Каховською, так як колись Никифора Изотова перейменували на Микиту Изотова⁶⁹⁶. Будь Каховка в Горностаєвці, побудували б греблю в Горностаєвці, і се був би єдиний і найкращий варіант рішення великої проблеми. Що тепер буде, побачим. Може бути багато прикрих несподіванок.

Може вода піти попід степами. Може заповнити поди. Підняти може знизу сіль і засолонити степи. Може водоймище не наповнитись довго від такої великої втечі води. Може доведеться робити ще дорогі й трудні бетонні бар'єри в степах на велику глибину, — ніхто майже нічого не знає. Не гаразд і з самоточним каналом. І слава богу, що відмовились

від нього від Запоріжжя до Терпенія, бо се могла бути нова панам⁶⁹⁷ з демонстрацією жакливого пияцтва. Канал самоточний, що почав тут ритися крокуючими екскаваторами, теж вимагає перегляду. Робити його треба не екскаваторами, а земснарядами, щоб не було кучугур, щоб вздовж каналу могли вирости селюща з садами та лісами.

Минуло пять років великої праці народу, великих надій на поліпшення світу. Стоїть гребля, нове місто, перенесені села, ліс порубано. Підготовлене величезне дно водоймища — моря. Дай боже, щоб не даром. Щоб створилося море і сталося так, як мріяли трудящі люде.

22-V

Приехав в Каховку, я сразу почувствовал, как у меня «упало» сердце. Боль, слабость и ощущение неумолимого бремени. Вероятно, каховский климат уже не для меня. А тут еще ветер, тучи и дождь. Изменилось давление. Все было против меня. Сюда я опоздал на двадцать лет. Для большой картины здесь надо иметь запорожское сердце и те мои прежние крылья.

Однако пусть живет дождь. Лучше я помучаюсь еще неделю, но пусть будет дождь. Сегодня дождь в степи гораздо больше значит, чем мое личное здоровье.

Отложили затопление котлована шлюза на пять часов, пока утихнет дождь.

Встретился в здании Управления с инженером Тимофеем Трофимовичем, очень симпатичным и приятным молодым человеком, который рассказывал мне много исключительно интересных вещей.

Как я почему-то и чувствовал, здесь, в Каховке, есть что-то не вполне ясное, что-то такое, что не дает покоя некоторым инженерам. Глухие слухи давно уже шли про берега, о том, что где-то под землей «есть второй Днепр», что в некоторых степных колодцах находят днепровскую рыбу, что время от времени весной или летом из колодца «идет сквозняк», как будто что-то дует из глубины, и т. д. Говорилось также в народе, что колодезные воды очень точно реагируют на уровень воды в Днепре...

Одним словом, самый верный вариант создания плотины был не здесь, где она построена, а в Горностаевке. Об этом говорили специалисты, писали докладные записки и т. д. Тогда почему же остановилось правительство именно на Каховском варианте? Какие мотивы руководили умом вышестоящих? Прежде всего, не научно-технические, а, как это ни странно, «идеологические». Надо, чтобы плотина звалась Каховской непременно, потому что здесь когда-то разбили врага. И хотя она оказалась все-таки не Каховской, а Козацкой (против села Козацкого в 10 километрах от Каховки), назвали ее Каховской, так как когда-то Никифора Изотова переименовали в Никиту Изотова. Будь Каховка в Горностаевке, построили бы плотину в Горностаевке, и это был бы единственный и наилучший вариант решения большой проблемы. Что теперь будет, посмотрим. Может быть много досадных неожиданностей.

Может вода пойти под степями. Может заполнить поды. Поднять может снизу соль и засолонить степи. Может водоем не наполниться долго от такого большого оттока воды. Может, придется делать еще дорогие и трудные бетонные барьеры в степях на большую глубину, — никто почти ничего не знает. Не в порядке и с самоточным каналом. И слава богу, что отказались от него от Запорожья до Терпенія, потому что это могла быть новая панам с демонстрацией ужасного пьянства. Канал самоточный, который здесь стали рыть шагающими экскаваторами, тоже требует пересмотра. Делать его надо не экскаваторами, а земснарядами, чтобы не было холмов, чтобы вдоль канала могли вырасти села с садами и лесами.

Прошло пять лет большого труда народа, больших надежд на улучшение мира. Стоит плотина, новый город, перенесены села, лес вырублен. Подготовлено огромное дно водоема — моря. Дай бог, чтобы не зря. Чтобы создалось море и произошло так, как мечтали трудящиеся люди.

До Андріанівської сцени. Розмови про драму, пристрасті і інші почуття*:

* К Андриановской сцене. Разговоры о драме, страсти и другие чувства:

— Ну хорошо. Ужель у Вас за вот эти годы стройки нет и не было здесь ничего такого, что выходило бы за рамки обычных «строительных» трудностей, что не давало бы и вам покоя как единственному? Есть ли здесь или здесь нет решительно ничего такого, что вопреки этой красоте и внешней видимости благополучия сжимало бы ваше сердце?

— Есть. Только я не скажу вам, потому что поздно уже говорить... Конечно, есть... Страх.. то есть громадное опасение.

— Чего?

— Не спрашивайте. Сам скажу... Через два года.*

Вторник 24-V

Вчера вечером пускали воду в котлован шлюза. Був дощ, вітер, холод. Грязюка непролазна. Знімати було незручно і неінтересно. Не було «масштабу», до якого так звикли кінооператори.

Народу зібралось чимало. І, звичайно, майже все керівництво. Був присутній і міністр Логінов. Зовнішній вигляд наших будівників, сказати б, не дуже мальовничий. Помітні сліди матеріального недостатку. Деякі просто худі, видно, що в цьому році було тут в столовках сутужно.

Журналіст Соколов оповідав, як радів з дощу голова Херсонського виконкому Барильник. Для нього се було свято. Він бачив у краплях дощу, в калюжах і грязюці майбутній врожай. Телефонував скрізь по області, питав чи стоять калюжі. Сьогодні чистий вмитий ранок.

Вторник 24-V

Вчера вечером пускали воду в котлован шлюза. Был дождь, ветер, холод. Грязь непролазная. Снимать было неудобно и неинтересно. Не было «масштаба», к которому так привыкли кинооператоры.

Народу собралось немало. И, конечно, почти все руководство. Присутствовал и министр Логинов. Внешний вид наших строителей, по правде говоря, не очень живописный. Заметны следы материального недостатка. Некоторые просто худые, видно, что в этом году было здесь в столовках трудно.

Журналист Соколов рассказывал, как радовался дождю председатель Херсонского исполкома Барильник. Для него это был праздник. Он видел в каплях дождя, в лужах и грязи будущий урожай. Звонил везде по области, спрашивал, стоят ли лужи. Сегодня чистое умытое утро.

В Малой Каховке никто не хотел разбирать свой дом... Первым должен был сделать это председатель колхоза.

26-V

На будові. Снують навколо машини. Готується пуск води в котлован водозливної греблі. Всі як опечені. Явно не вистачає часу. Не вистачає примірно 5—6 днів. Попереджав міністр Логінов: «Не делайте из пуска воды в котлован самоцели». Познайомився на котловані з новопризначеним вже інженер-директором станції. Бувший шахтар з Донбасу. Знав Горбатова⁶⁹⁸. Розумний і цікавий сильний чоловік. Треба підтримати

* На следующем развороте (л. 11 об. — 12) еще два наброска кадров будущего фильма. Становится ясно, что фильм задумывался Довженко для широкого экрана.

** Набросок кадра.

знайомство. Дуже критично і цікаво ставиться до літератури і письменників. Називає їх неучами і білоручками. Словом, — всі наші думки з ним тут збігаються, так, ніби ми з ним змовились давно.

Йому прикро, що немає у нас твору про будівників. Нема твору про, по суті кажучи, на головну тему нашої сучасності. Всі кращі літературні сили потонули десь у селі, чи в воєнних потугах.

26-V

На стройке. Снуют вокруг машины. Готовится пуск воды в котлован водосливной плотины. Все как ошпаренные. Явно не хватает времени. Не хватает примерно 5—6 дней. Предупреждал министр Логинов: «Не делайте из пуска воды в котлован самоцели». Познакомился на котловане с только что назначенным уже инженер-директором станции. Бывший шахтер с Донбасса. Знал Горбатова. Умный и интересный сильный человек. Надо поддержать знакомство. Очень критически и интересно относится к литературе и писателям. Называет их неучами и белоручками. Словом, — все наши мысли с ним здесь совпадают, так, как будто мы с ним сговорились давно.

Ему досадно, что нет у нас произведения о строителях. Нет произведения, по сути говоря, на главную тему нашей современности. Все лучшие литературные силы утонули где-то в селе или в военных потугах.

Треба мені неодмінно у себе розширити тему будівників, щоб не получилася картина селянська*.

Розпитати про доньку Несмачного. Щось дуже подібне до моєї картини й Зарудного. Розробити сцену весілля жонатого Голяка, прізвище зійшлося (у мене Голиков). Розузнати у Масляного всі деталі.**

Весілля не відбулося. Голяка вигнали з посади.

Расспросить о дочке Несмачного. Что-то очень похожее на мою картину и Зарудного. Разработать сцену свадьбы женатого Голяка, фамилия сошлась (у меня Голиков). Разузнать у Масляного все детали.

Свадьба не состоялась. Голяка выгнали с должности.

Тоді генерал Федорченко ще раз летить і вже над морем***

Яценко з двома хлопчиками перегороджує русло старого Дніпра. Написати їхні розмови. Може, через розмови Яценка з дітьми на цій величній роботі і передати весь зміст події. Може, ще одна пара. І розмови дома. Се триває кілька днів і ночей.****

Велетенський потік машин*****, коли після многоденного бою Дніпро раптом стихає, створюється тиша*****

* Надо мне непременно у себя расширить тему строителей, чтобы не получилась картина крестьянской.

** От слова «Розпитати» и до конца абзаца фраза отчеркнута двумя чертами по левому полю.

*** Тогда генерал Федорченко еще раз летит и уже над морем.

**** Со слов «Яценко з двома хлопчиками» и до конца абзаца фраза отчеркнута карандашом по левому полю.

***** Три слова подчеркнуты тремя чертами.

***** Слово подчеркнуто тремя чертами.

Після цього починає рости море. Телефонують в Москву. Съемку — море підходить до груші.*

Яценко с двумя мальчиками перегораживает русло старого Днепра. Написать их разговоры. Может через разговор Яценко с детьми на этой величественной работе и передать весь смысл события. Может, еще одна пара. И разговоры дома. Это продолжается несколько дней и ночей.

Огромный поток машин, когда после многодневного боя Днепр вдруг стихает, образуется тишина. После этого начинает расти море. Звонят в Москву. Съемку — море подходит к груше.

Яценко називає свого Валерика — строитель.**

27-V
Субота

Коло гідростанції. Навколо музика моторів. Проїздить грузова машина. На машині дві дівчини співають, і спів їх степовий зливається з музикою моторів. Стуки заліза, тріск вібраторів, удари молотів, шум автомоторів — чарівна симфонія. До того ще люте сичання пневматичних приладів, а в небі гудіння самолетов.

Сьогодні урочистий день — останній перед заливкою котлованів. Динаміка будівництва досягне сьогодні своєї кульмінації.

27-V
Суббота

Около гидростанции. Вокруг музыка моторов. Проезжает грузовая машина. На машине две девушки поют, и пенie их степное сливается с музыкой моторов. Стук железа, треск вибраторов, удары молотов, шум автомоторов — волшебная симфония. К этому еще яростное шипение пневматических приборов, а в небе гул самолетов.

Сегодня торжественный день — последний перед заливкой котлованов. Динамика строительства достигнет сегодня своей кульминации.

Андріанов пройшовся, як і завжди, самотній. Трудно його прочитати. Помітно, проте, його велике хвилювання. І цілком зрозуміле — він режисер цієї велетенської споруди.

Андріанов прошелся, как и всегда, самотній. Трудно его прочитать. Заметно, однако, его большое волнение. И вполне понятно — он режиссер этого исполинского сооружения.

На небі ні хмариночки. День почався теплий, багатий.

— «По суті кажучи, вже можна заливати котлован хоч сьогодні. Заважають лише самі шпонки. Вони, може, й примусять нас відкласти заливку на понеділок», — сказав мені Андріанов.

На небе ни облачка. День начался теплый, богатый.

— «По сути говоря, уже можно заливать котлован хоть сегодня. Мешают только сами шпонки. Они, может, и заставят нас отложить заливку на понедельник», — сказал мне Андріанов.

* Отчеркнуто на полях одной чертой: Після цього... до груші.

** Предложение отчеркнуто одной чертой по левому полю.

Що я помітив минулого року і зараз? Робота не дуже тяжка, скоріше вона легка. В основному се керування машинами. Так звані чорнороби теж працюють без надриву. Нігде не бачив я хворобливого нервового темпа кінематографії.

Что я заметил в прошлом году и сейчас? Работа не очень тяжелая, скорее даже легкая. В основном, это управление машинами. Так называемые чернорабочие тоже работают без надрыва. Нигде не видел я болезненного нервного темпа кинематографии.

У робітниць сині спортивні штанці і легенький ситцевий халат без рукавів... Дуже зручно, красиво. Має свій дівочий шарм. І є щось в цьому виразно сучасне.

У работниц синие спортивные брюки и легкий ситцевый халат без рукавов... Очень удобно, красиво. Имеет свой девичий шарм. И есть что-то в этом определенно современное.

Использовать прием показа великих строек через пространственные пейзажи с дикторскими текстами (использовать степь и море). Использовать внутренний монолог Зарудного в приемной. Дикт<орский> текст <несколько?>.

31-V

В самолете начать Андрианова.

Відбулося затоплення котловану головного Каховської греблі. 31-V о шостій годині вечора. В нижньому котловані відбувся мітинг. Народу було багато, і багато прапорів. Стояли грузові машини з народом, багато робітників наверху десь на греблі. Картина була весела і урочиста.

Потім поїхали ми на верхній котлован, де було зроблено бульдозерами великий досить проран.

Коли вода почала прориватись до верхнього котловану, народ робочий так зрадів, що почав кричати ура і рукоплескати воді як артисту. Настрій був чудовий, піднесений.

Вечором зустріч штабу за столом.

Потім поїхали на котлован і побачили диво: він весь був у воді. Вода прорвала проран і затопила обидва котловани — верхній і нижній за дві години. Ніч була надзвичайна: тривожна, урочиста і весела.

Состоялось затопление главного котлована Каховской плотины. 31-V в шесть часов вечера. В нижнем котловане состоялся митинг. Народу было много, и много флагов. Стояли грузовые машины с народом, много рабочих наверху где-то на дамбе. Картина была веселая и торжественная.

Потом поехали мы на верхний котлован, где был вырыт бульдозерами достаточно большой проран.

Когда вода начала прорываться к верхнему котловану, люд рабочий так обрадовался, что начал кричать ура и рукоплескать воде как артисту. Настроение было прекрасное, возвышенное.

Вечером встреча штаба за столом.

Потом поехали на котлован и увидели чудо: он весь был в воде. Вода прорвала проран и затопила оба котлована — верхний и нижний — за два часа. Ночь была чрезвычайная: тревожная, торжественная и веселая.

1-VI

Коли ми поверталися вночі до котеджу, я бачив, як раділи Андріанов, Елістратов, Балобай, Пуценко. Вони сміялися, як підлітки. І довго я, й у ліжку ще, чув їхні веселі застольні розмови.

А на ранок я на греблю — вся вона тихо красується в тихій воді. Ранок сонячний, все блищить. Крани стоять, народ нічого не робить. Після великої ночі ніхто не знає, ніби ще, що саме й як треба робити. Почався новий етап у будівництві греблі й електростанції.

Я бачу — знімати мені тут поки що нічого. Все стало статичним. Завтра їду в асканійські степи і додому.

1-VI

Когда мы возвращались ночью в коттедж, я видел, как радовались Андрианов, Елистратов, Балобай, Пуценко. Они смеялись, как подростки. И долго я, и в постели еще, слышал их веселые застольные разговоры.

А наутро я на плотину — вся она тихо красуется в тихой воде. Утро солнечное, все блестит. Краны стоят, народ ничего не делает. После великой ночи никто не знает, будто бы еще, что именно и как надо делать. Начался новый этап в строительстве плотины и электростанции.

Я вижу — снимать мне здесь пока нечего. Все стало статичным. Завтра еду в асканийские степи и домой.

1-VI

Доработать село

Один из колхозников отказался переносить свой дом.

— Не желаю. Не надо мне ни денег ваших, ни материалов. Моя старая стреха дороже мне ваших шиферов и всех ваших черепиц. И вообще не желаю. Оставьте меня в покое. Кстати, чтоб вы знали: мою хату море не тронет, оно мимо пойдет — вон туда, балками.

— Но вы можете очутиться на острове!

— Да? Отлично. Всю жизнь мечтаю жить на острове. Стара, чуєш? Будем на острове жить, як робинзони.

— Но остров ваш может залить водой. Бурное море может затопить вашу хату.

— Оставьте меня в покое. Пусть заливаает. Я дам вам расписку, что никогда, утопая даже в морской пучине, не буду никого обвинять в своей смерти.

Когда море пришло, он очутился на острове. Только печальна была его судьба. Погубила его «отдельность». Его органическое непреодоленное отрицание неделимости мира. Покрыла вода его остров, залила хату, и он утонул.

— Если б вы знали, Александр Петрович, как мы их обхаживали. И так, и так, доказывали, и разъясняли, и просили, и угрожали — ничего не действует. Так я тогда: «Слушайте, — говорю, — черт вас побери, вас же затопит через два года Андрианов. Выхода же нет, вас же затопит через два года Андрианов-всех до одного!»**

— Мели.

— Какой Андрианов?

* Слышишь, старая?

** Отмечено на полях одной чертой: ничего... до одного.

- Тот, что Каховку строит, плотину на Днепре. Море!
— В жизни не поверю!
— Поверишь*.

Вот где были противоречия, где столкновения страстей».

Елистратов и Пуценко так переживали, очевидно, ту встречу с затопленцами, что я просто был поражен. Ведь всю эту сцену я тоже сочинил давно уже пять раз, но выбросил, боясь, что она слишком выдумана.

2-VI

Встречу Андрианова с генералом Федорченко сделать в самолете и их разговор. Тогда Андрианов передает инженеру привет от него. И тогда легче будет делать их вторую встречу на ГЭС.

Обязательно должен быть в селе кто-либо из затопленцев из Каховки.

Приложить все силы к теме преграждения русла Днепра.

Андрианов называет плотину красавицей. Вообще она уже предмет эстетики для многих**

Все выступления Андрианова, выступления бригадира опалубщиков — все носит характер очень высокой культуры и политического благородства.

Тема строителей

Всегда в пути. Всегда в начинаниях. Приходить на пустыри и уходить снова на пустыри, оставляя людям следы благородных своих преобразовательных усилий. Это — немного грустно. Но это прекрасная судьба. В ней вечная молодость. Продление юности. Строители — самая романтическая профессия наших дней.

Записать докладно мою подорож з О. Баллоаєм до села Василівки на Конці. Сім незнесених хат. Неописуєма краса. Всі мої почуття, все захоплення, ніби я приїхав до вимріяної домівки.

І бесіда з літньою жінкою, що мусить кидати свою хату, сад, двір. Описати її зовнішність, її смуток. Її родинний стан. Муж третій рік у лікарні, синів повбивано на війні, тільки один вчиться.

Записать подробно мою поездку с А. Баллоаєм в село Васильевку на Конке. Семь неснесенных хат. Неописуемая красота. Все мои чувства, все восторги, будто я приехал к дому, о котором грезил.

И беседа с пожилой женщиной, которая должна бросить свою хату, сад, двор. Описать ее внешность, ее печаль. Ее семейное положение. Муж третий год в больнице, сыновья убиты на войне, только один учится.***

* Отмечено на полях одной чертой: Мели...Поверишь.

** Отмечено на полях двумя чертами и четырьмя восклицательными знаками: Андрианов... для многих.

*** Наброски двух кадров для фильма.

4-VI

На пароплаві «Іван Франко» повертаюсь до Києва. Хмарно на Дніпрі. Води великі цього року і повідь довга-предовга. Експедиція моя, на жаль, не вдалася через негоду. Тиснення гнітить. Іду з убогим результатом.

4-VI

На теплоходе «Іван Франко» возвращаюсь в Киев. Облачно на Днепре. Воды большие в этом году и долгое-долгое половодье. Экспедиция моя, к сожалению, не удалась из-за непогоды. Давление угнетает. Еду с плохим результатом.

VI-5

27-IV «Комсомольская правда» стаття о «Партизанской искре»^{* 699}.

1-X 2, 35

Кажуть, ніби всі собаки подібні до своїх хазяїв. Таким чином, «Тарзан» чимсь подібний до мене: поганий сторож, компанійський, не любить гавкати на людей, лише одгавкується, і ненавидить мотоциклістів всіх до одного за те, очевидно, що вони хоч і гучно торохтять, а не везуть нічого.

1-X 2, 35

Говорят, будто все собаки похожи на своих хозяев. Таким образом, «Тарзан» чем-то похож на меня: плохой сторож, компанейский, не любит лаять на людей, только отгавкивается, и ненавидит мотоциклистов всех до одного за то, очевидно, что они хоть и громко тарахтят, а не везут ничего.

1) Тематичне планування**

2) Сценарный отдел (увеличить в 5 раз).

3) Культура сценарного отдела малая. Они оторвались от жизни. Здесь Маневич прав. У них скоро появится хоть команда. Многие из них не знают жизни.

<4> О количестве объектов в сценарии: надо столько, сколько надо.

5) Дело в том, что у нас не хватает в сценарном деле тех необходимых 200—300 сценаристов, редакторов и драматургов, необходимых для поднятия дела <1 сл. нрзб.> на надлежащую высоту.

6) Долгие годы разные консилиумы устанавливали у постели «Мосфильма» разные диагнозы: нервнобольной, неврастеник, рассеянный, и т. д. а у больного было всего лишь сужение, непроходимость кишок. <8 слов нрзб. — угасающий текст>.

7) Очень многое не на месте, все в тревожном движении или, если не движет, то в страстном желании «двинуться».

Максим Зарудный работает на постройке дома культуры. Ему не нравится проект: дом тесный, бедный, не по селу. В селе две десятилетки. Ему представляется дом гораздо больший и зал в доме, ну хотя бы на 800—1200 человек. И кресла чтоб были мягкие, и чтоб было красиво и празднично, как в церкви когда-то, или как в хороших столичных театрах — вот чего хочет старик.

— 400 человек, мест. Разве это помещение. Да мы же заплюем его семечками за один вечер и окурками забросаем.

* Обведено: 27-IV... искре».

** 1) Тематическое планирование.

— Но что же делать?
— А то делать, чтоб ни у кого не хватило духу бросить окурочок или плюнуть шепуху — красота нужна.
— Четыреста мест «скрипящих стульев!» Это же насмешка. Как же вы не уважаете нас. Ведь вот спросите, — тут старик показал широким жестом в сторону учителей, механиков, полеводов. — Вот тридцать два офицера запаса Отечественной войны. Сколько столиц прошли, что повидали!.. Уважать надо... Ээ! Ничего вы не понимаете!..

— Я вірю в соціалізм. Але я вірю ще і в те, що у ворони воронячі яйця*.

Вырисовывается

прелестная фигура пьяноватого Кравчины, любимца колхозниц, красивого и трогательного труженика и тихого критикана. Человека уважительного, прекрасно воспитанного и бедного. Ему хочется о многом спросить генерала. Он деликатно поднимает руку, как школьник, хотящий и боящийся задать вопрос. Вопрос у него один: «Почему?.. Ну, почему?»

В общем он перебрал пятьдесят граммов и сам это чувствует. Он приходит извиняться за неправильное выступление. Потом, возможно, он и предлагает генералу Федорченко быть председателем колхоза.

3-IX-1955
Ст. Ніжин**

Иду до Києва вмирати***

«Поэма про море»

Фільм про могутність людського духу

Федорченко і Зарудний — кожний несе в собі риси Моїсея. Треба, що в кожному з них почувався хоч і не вповні розбуджена велетенська сила розуму, волі і ніжності людині середини 20 віку. В них образ народа. Вони його дзеркало.

Треба в формі деяких, принаймні, епізодів, якщо не у всій картині, прагнути до класичної форми.

В трактові жіночих образів пригадати Мадон, що годують малят. Тримають їх на руках, сидя. Або стоячи чи йдучи (Сікстинську).

Хай будуть такими мої колгоспниці і робітниці. Бо треба ж комусь, нарешті, подумати над створенням пам'ятника матері Україні робоче-селянської.

3-IX-1955
Ст. Ніжин

«Поэма о море»

Фильм о могуществе человеческого духа

Федорченко и Зарудный — каждый несет в себе черты Моисея. Надо, чтобы в каждом из них чувствовалась хоть и не полностью разбуженная исполинская сила разума, воли и нежности человека середины 20 века. В них образ народа. Они его зеркало.

* — Я верю в социализм. Но я верю еще и в то, что у вороны воронья яйца.

** Ст. Нежин.

*** Еду в Киев умирать.

Надо в форме, по крайней мере, некоторых эпизодов, если не во всей картине, стремиться к классической форме.

В трактовке женских образов вспомнить Мадонн, что кормят младенцев. Держат их на руках, сидя. Или стоя или идя (Сикстинскую).

Пусть будут такими мои колхозницы и работницы. Потому что надо же кому-то, наконец, подумать над созданием памятника матери-Украине рабоче-крестьянской.

Щодо Катерини. І їй одмовлено в щасті. Вона бачить навколо себе матерів, і сама покликана до материнства. І треба було долі послати їй Голика.

По поводу Катерины. И ей отказано в счастье. Она видит вокруг себя матерей, и сама призвана к материнству. И надо было судьбе послать ей Голика.

Зі сценарія «Прощай, Америка» сцену Фогта біля земного глобуса перенести в «Море»^{700*}.

Може статись так, що «Поема про море» виявиться єдиним на цілий «Мосфільм» фільмом про хороше в сучасних радянських наших людях. Трудно мені буде. Починаючи від Ваньки Каїна⁷⁰¹, майже що все проти мене.

Превитрати заплановані. Якийсь злочинець з міністерства, С. чи К.⁷⁰², заздалегідь створив мені фінансову катастрофу. А міністр⁷⁰³? Полупроводник... Погодився і санкціонував...

Может статься так, что «Поэма о море» окажется единственным на целый «Мосфильм» фильмом о хорошем в современных советских наших людях. Трудно мне будет. Начиная с Ваньки-Каина, почти что все против меня.

Перерасходы запланированы. Некий преступник из министерства, С. или К., заранее подготовил мне финансовую катастрофу. А министр? Полупроводник... Согласился и санкционировал...

Один з гостей у селі китобоець-гарпунер. Можна показати його сцену**

І неодмінно розробити одну-дві сцени, присвячені проблематиці атомної чи міжпланетним сполученням***

25-VII-1956

Кременчук

В готелі

Занесла мене доля до Кременчуга. Був тут колись, знімаючи «Звенигору». Давно се діялось. Місто поруйноване і спалене фашистами. Але життя життям. Зараз в ньому населення більш, ніж було до війни. А буде скоро ще більше, хоч думається, що поруч виросте нове місто. Таборище і життя району пересунеться туди, як і в Каховці. Була не дуже весела погода, вітер і хмарно.

* Из сценария «Прощай, Америка» сцену Фогта у земного шара перенести в «Море».

** Один из гостей в селе китобоец-гарпунер. Можно показать его сцену.

*** И непременно разработать одну-две сцены, посвященные атомной проблематике или межпланетным сообщениям.

З Києва до Кременчуга 350 км. Їхав машиною. Втомився здорово. Навколо широкі лани — простори. Чомусь невеселі й небагаті хліба. І уборочна протікає кволо. Села небагаті. Завтра їду до Таборища оглядати будівництво греблі і до міста Ново-Георгієвського, що йде під воду. По дорозі в районі Градінська проїздив села з чарівними хатами, двориками і садками, і грушами посеред двору якраз такими, які нам потрібні для фільму.

25-VII-1956

Кременчуг

В гостинице

Занесла меня судьба в Кременчуг. Был здесь прежде, снимая «Звенигору». Давно это случилось. Город разрушен и сожжен фашистами. Но жизнь есть жизнь. Сейчас в нем населения больше, чем было до войны. А скоро будет еще больше, хотя думается, что рядом вырастет новый город. Таборище и жизнь района передвинутся туда, как и в Каховке. Была не очень веселая погода, ветер и облачно.

Из Киева до Кременчуга 350 км. Ехал на машине. Устал здорово. Вокруг широкие поля — просторы. Почему-то невеселые и небогатые хлеба. И уборочная протекает вяло. Села небогатые. Завтра еду в Таборище осматривать строительство плотины и в город Ново-Георгиевск, что уходит под воду. По дороге в районе Градинска проезжал села с прелестными хатами, двориками и садами, и грушами посреди двора, как раз такими, которые нам нужны для фильма.

Деталі*

Не забути чорногузів на хатах. Се дуже красиво**

Деякі хліви пофарбовані теракотою майже під стріху. Теж має дуже мальовничий вигляд***

Неодмінно указати художникам скопіювати кілька невеличких хлівчиків під стріхою (Для дворів)****

Звернути увагу на тини звичайні і тини під стріхою*****

Дворики зелені. Все поросло зеленим споришем*****

Особливу увагу звернути на ворота. Легкі і прозорі*****

Звернути увагу: хати майже скрізь мають зелене оточення: вишні, груші тощо. На стінах тінь. Може дати чарівний ефект.

* Детали.

** Не забыть аистов на хатах. Это очень красиво.

*** Некоторые хлевы выкрашены терракотой почти до самой стрехи. Тоже имеет очень живописный вид.

**** Непременно указать художникам скопировать несколько небольших хлевчиков под стрехой (Для дворов).

***** Обратит внимание на плетни обычные и плетни под стрехой.

***** Зеленые дворики. Все поросло зеленым спорышом.

***** Особое внимание обратит на ворота. Легкие и прозрачные.

Обратить внимание: хаты почти везде имеют зеленое окружение: вишни, груши и т. д. На стенах тень. Может дать волшебный эффект.

Хлоп'ята малі ще зовсім по всій картині*.

Трьохлітній хлопчисько везе в возику двохлітного**

А як мило їздять і граються велосипедом***!...

27-VII Запоріжжя

Волею судьб я знову в Запоріжжі. Зробив від Кременчуга щось з кілометрів з 350 по дуже важкій дорозі. Невесела предстала пред моїми очима Україна. Міста бідні, убогі. Чигирин, Новогеоргіївка, Кременчук, Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ — пилука, вибої, дороги погані, люди сірі, заклопотані, виснажені.

Вже справді дорого платить мій сучасник за привілей великої доби. І скрізь на всьому великий несмак. Що бачив красиве? Кілька хат. На кількох простих селянських хатах позначено більше тонкості художнього смаку, ніж на цілому Крещатику. І прекрасне Нове Запоріжжя. Є в нім не тільки вже щось рідне нове наше, але прекрасне нове. Є вже нова естетика в плануванні, архітектурі і уміння користатися зеленню. Велична гребля Дніпрогесу. А які тополі вирости над тими шлюзованими камерами, де я лазив колись в 31-му році, знімаючи «Івана»! Се все зробилося і виросло, просто думати не могу без хвилювання, — все за моїх часів. Багато я прожив уже, багато...

Завтра ранком їду до Покровського і Каховки «навздогін за долею»⁷⁰⁴.

27-VII Запорожье

Волею судьб я снова в Запорожье. Сделал от Кременчуга что-то километров с 350 по очень трудной дороге. Невеселая предстала перед моими глазами Украина. Города бедные, убогие. Чигирин, Новогеоргиевка, Кременчуг, Днепродзержинск, Днепрпетровск — пыль, выбоины, дороги плохие, люди серые, озабоченные, усталые.

Уж действительно, дорого платит мой современник за привилегию великой эпохи. И везде на всем большая безвкусица. Что видел красивого? Несколько хат. На нескольких простых крестьянских хатах видно больше тонкости художественного вкуса, чем на целом Крещатике. И прекрасное Новое Запорожье. Есть в нем не только уже что-то новое, наше родное, но прекрасное новое. Есть уже новая эстетика в планировании, архитектуре и умении пользоваться зеленью. Величественная плотина Днепрогэса. А какие тополя выросли над теми шлюзованными камерами, где я лазил когда-то в 31-м году, снимая «Ивана»! Все это создавалось и выросло, просто думать не могу без волнения, — все в мое время. Много я прожил уже, много...

Завтра утром еду в Покровское и Каховку, «вдогонку за судьбой».

28-VII Запоріжжя

Ранок. Прокинувся о 7 годині. Приснився дивний сон два рази: неначе Ленін мене обнімав і цілував. Цілував мене в лоб, у очі і говорив якісь хороші слова. І я, повний подяки і високого хвилювання, зворушений до краю, цілував його в щоки, і чоло, і очі,

* Мальчишки маленькие еще совсем по всей картине.

** Трехлетний мальчишка везет в возочке двухлетнего.

*** А как мило ездят и играют с велосипедом!..

і дякував дорогу безцінну людину. Так і прокинувся. Потім сон повторивсь. Очевидно, буде мені трудно.

28-VII Запорожье

Утро. Проснулся в 7 часов. Приснился странный сон два раза: как будто Ленин меня обнимал и целовал. Целовал меня в лоб, в глаза и говорил какие-то хорошие слова. И я, полный благодарности и высокого волнения, потрясенный до основания, целовал его в щеки, и лоб, и глаза, и благодарил дорогого бесценного человека. Так и проснулся. Потом сон повторился. Очевидно, будет мне трудно.

До сцени, де робітники з дітьми на плечах ідуть і осуджують Голика, неодмінно додати ще один кадр: за ними, робітниками, ідуть молоді жінки, дві чи три, з дітьми на руках. Се йде трудове материнство. Підібрати хороших виразних жінок і діточок. Тоді сцена виросте. Жінки-матері ітимуть мовчки. Думають вони про Катерину, слухаючи своїх чоловіків.

До сцены, где рабочие с детьми на плечах идут и осуждают Голика, непременно добавит еще один кадр: за ними, рабочими, идут молодые женщины, две или три, с детьми на руках. Это идет трудовое материнство. Подобрать хороших выразительных женщин и детишек. Тогда сцена вырастет. Женщины-матери будут идти молча. Думают они о Катерине, слушая своих мужей.

Зробити пропозицію українській Академії архітектури і будівництва зробити великий альбом фотографій кольорових різних українських хат, хлівів, літніх печей.

Се мало би великий смисл. Ніхто ж нічого не бачить і не розуміє. Є багато хат виключної краси. Дивуюсь і радію: скільки в народі живе ще доброго смаку.

Сделать предложение украинской Академии архитектуры и строительства сделать большой альбом цветных фотографий разных украинских хат, хлевов, летних печей.

Это имело бы большой смысл. Никто же ничего не видит и не понимает. Есть много домов исключительной красоты. Удивляюсь и радуюсь: сколько в народе живет еще хорошего вкуса.

Народна селянська архітектура в повні, думається мені, мірі може служити основою для українського стилю в архітектурі. Але його не створено тому, що бралися за сю справу некультурні необдаровані люде. Не знаючи, що і як синтезувати, вони вдарились в церковщину і на цьому потерпіли фіаско.

Як жаль, що ніхто зараз не візьметься за це. Зрізані верхні кутки вікон і дверей і механічну імітацію в покрівлі шифером старої стріхи — се не те.

Народная крестьянская архитектура в полной, думается мне, мере может служить основой для украинского стиля в архитектуре. Но не создан он потому, что брались за это дело некультурные неодаренные люди. Не зная, что и как синтезировать, они ударились в церковщину и на этом потерпели фиаско.

Как жаль, что сейчас никто не возьмется за это. Срезанные верхние углы окон и дверей и механическая имитация в кровле шифером старой крыши — это не то.

28-VII-Н<овая> Каховка

20 годин

Прибули до Нової Каховки. Спинилися в тому ж котеджі у гостинного Андріанова. Зустріла мене робітниця Паша, з якою я розцілувався, як з рідною сестрою. День сьогодні надзвичайний. У Нікополі, зійшовши на дамбу, я побачив море, нове наше радянське

безкрає яскраво блакитне. Враження величезне. Се було справжнє море. Щось кричуще несподіване драматичне і щось справді величне. Може, мені треба би було стояти одному й довго мовчати, вслухаючись у шум морських хвиль і голос свого серця.

...Від далекого блакитного обрїю до самих ніг розкинулось море широке, чисте, нове. І сталося чомусь відразу так, неначе більшість хаток і хлівчиків убогих з убогими соломяними драними дахами стала непотрібною. Створилась дисгармонія. Кричуща, коли хто розуміє природу і місце людини на землі.

Старенька жінка йде до моря. Хвиля берег підмиває. Шумить.

— Ну, як ви тут? — я хочу спитати її про море.

— Отак як бачите. Шумить реве день у день... Ой, ой, ой! Коли б сказав мені хто п'ять літ тому, що згинуть плавні отако, би очі видряпала, не повірила. А тепер ось... — жінка глянула сумно на хвилі і пішла собі геть.

Хата, руїна, ще хата підмита хвилиєю, вже репнула стіна. Кажуть, треба доведеться ще перенести дворів півтораєста. Невеселі люде.

— А як же воно починалось? — спитав я парторга Мануйла.

— Почалося в листопаді того року, і вода стала підніматись. Вода стала піднімати, стали гади з плавнів утікати — гадюки, вужі, полози, жаби, криси, тисячами, батальйонами, страшно було глянуть. А тут на березі вже крига, так на кризі багато замерзало, а багато й поховалось по дворах...

Я увив собі картину зникнення плавнів. І чомусь показалось вона мені невеселою драматичною....

Море вимагає нової естетики. Воно само вже нова естетика. Воно не приймає старої соломяної стріхи, убогості, сірості.

Неодмінно треба підняти в пресі проблему перетворення країни по периметру каховського, кременчуцького, дніпродзержинського, канівського моря.

28-VII-Н<овая> Каховка
20 часов

Прибыли в Новую Каховку. Остановились в том же коттедже у гостеприимного Андрианова. Встретила меня работница Паша, с которой я расцеловался, как с родной сестрой. День сегодня замечательный. В Никополе, взойдя на дамбу, я увидел море, новое наше советское бескрайнее ярко-голубое. Впечатление огромное. Это было настоящее море. Что-то вопиющее, неожиданное драматическое и что-то поистине величественное. Может, мне надо было бы стоять одному и долго молчать, вслушиваясь в шум морских волн и голос своего сердца.

...От дальнего голубого горизонта до самых ног раскинулось море широкое, чистое, новое. И стало почему-то сразу так, что будто большинство хаток и хлевчиков нищих с убогими соломенными дранными крышами стали не нужны. Создалась дисгармония. Вопиющая, если кто понимает природу и место человека на земле.

Пожилая женщина идет к морю. Волна берег подмывает. Шумит.

— Ну, как вы тут? — я хочу спросить ее о море.

— Так, как видите. Шумит-ревет день за днем... Ой, ой, ой! Если бы сказал мне кто пять лет назад, что исчезнут плавни вот так, выцарапала бы глаза, не поверила. А теперь вот... — женщина печально взглянула на волны и пошла себе прочь.

Хата, руины, еще хата, подмытая волной, уже треснула стена. Говорят, предстоит еще перенести дворов полтораєста. Невеселые люди.

— А как же оно начиналось? — спросил я парторга Мануйло.

— Началось в ноябре того года, и вода стала подниматься. Вода стала подниматься, стали гады из плавней убежать — гадюки, ужи, полозы, жабы, крысы, тысячами, батальонами, страшно было смотреть. А здесь, на берегу, уже лед, так на льду многое замерзло, а многие так и попрятались по дворам...

Я представил себе картину исчезновения плавней. И почему-то показалась она мне невеселой, драматической....

Море требует новой эстетики. Оно само уже — новая эстетика. Оно не принимает старой соломенной крыши, нищеты, серости.

Непреренно надо поднять в прессе проблему превращения страны по периметру каховского, кременчугского, днепродзержинского, каневского моря.

Не в Каховці треба шукати велич Каховського моря. В Покровському, Капулівці, в селах і на самому морі. Звідти більше видно, що таке Каховська гребля.

Не в Каховке надо искать величие Каховского моря. В Покровском, Капуливке, в селах и на самом море. Оттуда больше видно, что такое Каховская плотина.

31-VII-1956

В самолете между Николаевым и Киевом. Возвращаюсь в Москву. Высота 1500. Ничего, можно терпеть. В каком-то плане это не хуже авто. Обещают под Киевом небольшую болтанку. Вспоминаю С.Н. и его жену. И слова: «Нове наше море, нове наше горе». Так говорит народ о море.

Деталь

По дороге на Каховку девушка-продавщица помидоров, видя, что нас в машине пятеро, спрашивает Солуянова:

— Чи нема у вас хлопця для загсу*?

Это шутка. Но шутку эту породило наше время. Столько в ней горечи....

За окном расстилается, плывет земля в легком мареве. Не видно ни городов, ни замков, ни других величественных сооружений на земле. Только поля и разбросанные по полям села. Неспешна земля моя родная. Пролетел полпути.

Написать надо в Совет Министров докладную записку о селах-городах вдоль берегов водохранилищ. Если не продумать все сразу в полном масштабе, может стать некрасивым все Поднепровье. На этой проблеме надо бы сосредоточить внимание всей общественности Украины...

Второй день чувствую себя плохо. Очевидно, поднялось давление. Но что делать? Надо лететь.

Из разговора с Андриановым и из личных наблюдений над морем, над селами вынес впечатление, что сценарий в основном и главном написал я правильный...

Художник думает не только умом, но и сердцем.

* — Нет ли у вас парня для загса?

27-VIII-1956

До «Повісті полум'яних літ». На суді, там, де вводять розстріляних, одну жінку, ту, що посміхається вже не володіючи мімікою, хай внесуть на носилках.

27-VIII-1956

К «Повести пламенных лет». На суде, там, где вводят расстрелянных, одну женщину, ту, что улыбается уже не владея мимикой, пусть внесут на носилках.

О вставной психике персонажей фильмов и о тематических пломбах.
<10 строк нрзб. — угасающий текст>.

Ці Байши⁷⁰⁵ — «Писати треба так, щоб написане було десь між схожим і не схожим»^{*}

Надо непременно дописать Катерину. Не хватает явно ее сцен с людьми: подругами, товарищами по работе и т. д.

По-видимому, надо также написать короткую сцену ее с отцом после условной расправы с Голиком. Здесь темой сцены может являться ее боязнь: как бы отец не заболел, примерно, от огорчения и т. д. Если не развить ее образ, фильм не будет сцементирован на главной своей линии.

1) Пусть соперничают все ученые, пусть расцветают все сады⁷⁰⁶.

Повести борьбу с догматизмом, натуралистическим нетворческим «реализмом», вульгарным иллюстраторством.

2) Писать надо так, чтобы написанное было где-то между похожим и непохожим. Повести борьбу с мелкотравчатым натурализмом и не впасть в формализм.

3) Грабарь только сегодня выступал в защиту импрессионизма⁷⁰⁷. В прошлом году из моей статьи о живописи этот абзац фактически сняли⁷⁰⁸, а Кеменов⁷⁰⁹ даже <...>.

4) На национ<альном> респуб<ликанском> съезде горе с кадрами. Киев — Украина особенно. Поэма о море — Козинцев — Пырьев.

5) Подробно о ГИКе, где требуется коренная перестройка. Преподаватели сами уже боятся, может, не сознают того, в какой обстановке они калечат людей.

6) Нет экрана широкого и нет ни одного кинотеатра в Москве. «Наши картины величественны». (Калашников)⁷¹⁰

7) О стиле картин, о штампе тематических планов, о малозначащих темах и формальном ремесленном решении.

8) Почему исчезла поэзия? Где причины этого явления?

9) Почему мы до сих пор никак не можем проникнуться мыслью о том, что наш народ и мир ждет от кинематографии худож<ественного> решения новых главных, волнующих вопросов современности, где бы общее, главное нашло себе выражение в единичном, частичном.

10) Это все результат культа личности и ложного понимания своей роли как роли простых иллюстраторов мероприятий и директив партии и пр<авительст>ва, осуществленных два года тому назад. Задачи п<равительст>ва гораздо шире, глубже.

* Ци Байши — «Писать надо так, чтобы написанное было где-то между похожим и не похожим».

11) Пример, достойный глубокого изучения: фильмы на темы сельско-колхозные. Подробно.

12) «Субъективизм» хамоватый Пырьева. Флюгерство Чекина⁷¹¹.

13) Безыдейность «Мосфильма».

14) Ничтожество политики нашего проката. Стандартный метраж.

15) Общая кинобоязнь, обскурантизм.

Для борьбы со всем этим надо создать новый аппарат с новыми людьми из среды работников, партийного аппарата, писателей, деятелей науки, техники, академии и т. д.

16) И надо обязательно разделить «Мосфильм» на 3—4 самостоятельные студии.

28-IX-1956

К сценарию о полете в космос

Один из трех пассажиров межпланетного корабля не верит в существование жизни на других планетах. «Современная история». Это даст грандиозную возможность построения драмы.

Он, этот неверующий, и погиб. Достигли верующие. Победили верующие.

Надо уже начинать писать.

II-X-56

Нести почуття на сцені й на екрані не трудно. Трудно нести думку. Що таке життя, як не безупинний найскладніший процес боротьби прагнень, ідей, думок індивідів і мас людських. Що ж робити нашим акторам, якщо вони не думають, бо їх не вчили мислити. Вони не мислять — вони переконані. Переконання їм втлумачили механічно на всякий випадок життя, як догму, загальноприйняту, обов'язкову. Тому вони — чтеці слов, або артисти, що грають думки, не думаючи. Отся відсутність персонального, цілком особистого і неповторного мислення, і складає, по суті кажучи, сумну картину неінтелігентності наших фільмів. Значно складніша й глибша, ніж на перший погляд здається.

II-X-56

Нести чувства на сцене и на экране не трудно. Трудно нести мысль. Что такое жизнь, как не самый сложный непрерывный процесс борьбы устремлений, идей, мыслей индивидов и человеческих масс. Что же делать нашим актерам, если они не думают, потому что их не учили думать. Они не думают — они убеждены. Убеждение им втолковали механически на всякий случай жизни, как догму, общепринятую, обязательную. Поэтому они — чтецы слов, или артисты, которые играют мысли, не думая. Вот это отсутствие персонального, вполне личного и неповторимого мышления и составляет, по сути говоря, печальную картину неинтеллигентности наших фильмов. Значительно сложнее и глубже, чем на первый взгляд кажется.

6-XI-56

Вечором дивись по телевізору урочисті святкові збори, на сей раз у великому при-міщенні Лужниківського комбінату. В залі було чотирнадцять тисяч. Обличчя розумні, задумливі, сумні. В президії немолоді знайомі люде, діячі державні. Жодного молодого обличчя. Всі стомлені, стурбовані, збентежені. Доповідь зачитував товариш Суслов⁷¹². Були оплески, але не було ентузіазму, як колись. Тривожно якось в величному залі. Тінь водородної бомби повисла над світом, пахне кров'ю, на Заході й півдні. О, Ізраїль... Єгипет⁷¹³...

Вечером смотрел по телевизору торжественное праздничное заседание, на сей раз в большом помещении Лужниковского комбината. В зале было четырнадцать тысяч. Лица умные, грустные, задумчивые. В президиуме пожилые знакомые люди, государственные деятели. Ни одного молодого лица. Все усталые, озабоченные, растерянные. Доклад зачитывал товарищ Суслов. Были аплодисменты, но не было энтузиазма, как прежде. Тревожно как-то в величественном зале. Тень водородной бомбы повисла над миром, пахнет кровью, на Западе и юге. О, Израиль... Египет...

Оповідав полковник К. таку бувальщину про свого друга. Сюжет, достойний Шекспіра: під час бою загиває кращий командир звена. На очах у бойового товариства він збиває одну за одною три бойових машини ворога, їде на таран, збиває четвертого, і сам, підпалений в ту мить, падає вогневою кулею на ворожу територію. Память його вшанували урочистими словами. І нагородили посмертним званням Героя Радянського Союзу...

Минула світова війна. Виявилось, що він упав на <1 сл. нрзб.>ворога живий, напівзгорілий, поламаний... Його вилікували. І от... дома дізнається: позбавили його звання героя і т. д. і т. п.

— Товариші, за віщо?

— Як за віщо? Адже ви були приказом нагороджені званням героя...

— Да!

— ...посмертно. А ви живий.

— Ну, й що? Хіба мій подвиг зменшився від того?

— Діло не в подвигу. Був приказ посмертно. А раз ви живий, — ви тим самим вже не відповідаєте формі приказа і тому...

— Що тому?

— Тому ви ніякий не герой. Для звання героя ми мусим представляти вас заново, а де підстави? Хто може засвідчити ваші подвиги?

— Такі-то й такі-то.

— Але ж вони загинули всі. І піднімати зараз всю справу наново, се не той, ні, ні... не ті часи.

— Так що ж воно виходить, — як же се так?

— А так, що ви живі. Могли б же ви, попавшись до полону, застрелити себе?

— Почекайте... Що ви сказали?

— Якщо ви герой, як же ви могли здатися в полон?

— Я не здавався. Я впав разом з літаком і чудом залишився живий, в огні.

— Так, а де дістанете всі докази, що саме ви були в огні і руки ваші не могли тримати пістолета?

— Ось гляньте, — він протягнув їм свої руки зі слідами жадливих ожогів.

— Ну, знаєте... Всяке буває. Взагалі, я мушу вам сказати, що справа ваша дуже складна, що є багато дечого проти, ви самі це знаєте...

— Пробачте, а коли я помру, я стану тоді знову Героєм Р<адянського> С<оюзу>?

— Тепер вже ні.

— Та ж ви самі сказали про посмертне звання.

— А ви живий, себто вроді воскресли. Отже, сталася помилка. І формально ви вже не відповідаєте наказу про ваше нагородження і помрете ви, отже, не героєм, а звичайною людиною...

Довго оповідав мені полковник К., а я слухав його і жахався. Се було одне з найжахливіших оповідань моєї доби.

І я... Ні, я пригадав ще одне оповідання, значно коротше, але ще більш жахливе: оповідання про два написи на стіні в Б. на станції, написані рукою однієї дівчини — першій — коли її везли фашисти в рабство до Німеччини під час великої світової війни, другий — коли везли її з фашистської Німеччини на вічне заслання в Сибір за те, що вона була в німецькій неволі. В обох написах вона прощалася з людьми і з батьківщиною, їдучи на безнадійну загибель. Невже проходять безслідно такі речі?.. Не проходять, ні. Вже не пройшли, і я се бачу, тому так тяжко живеться мені... Починається приступ стенокардії.

7-XI-56

Рассказывал полковник К. такую бль про своего друга. Сюжет, достойный Шекспира: во время боя погибает лучший командир звена. На глазах у боевого товарищества он сбивает одну за другой три боевых машины врага, идет на таран, сбивает четвертого, и сам, подоженный в то же мгновение, падает огненной пулей на вражескую <1. сл. нрзб.>. Память его почтили торжественными словами. И наградили посмертным званием Героя Советского Союза...

Прошла мировая война. Оказалось, что он упал на территории врага живой, полусгоревший, поломанный... Его вылечили. И вот... дома узнает: лишили его звания героя и т. д. и т. п.

— Товарищи, за что?

— Как за что? Ведь вы были приказом награждены званием героя...

— Да!

— ...посмертно. А вы живой.

— Ну, и что? Разве мой подвиг уменьшился от того?

— Дело не в подвиге. Был приказ посмертно. А раз вы живой, — вы тем самым уже не отвечаете форме приказа и потому...

— Что потому?

— Поэтому вы никакой не герой. Для звания героя мы должны представлять вас заново, а где основания? Кто может подтвердить ваши подвиги?

— Такие-то и такие-то.

— Но ведь они погибли все. И поднимать сейчас все дело заново, это не то, нет, нет... не те времена.

— Так что же это получается, — как же это так?

— А так, что вы живы. Могли бы вы, попав в плен, застрелить себя?

— Подождите... Что вы сказали?

— Если вы герой, как же вы могли сдаться в плен?

— Я не сдавался. Я упал вместе с самолетом и чудом остался в живых, в огне.

— Так, а откуда вы возьмете все доказательства, что сами вы были в огне и руки ваши не могли держать пистолет?

— Вот смотрите, — он протянул им свои руки со следами ужасных ожогов.

— Ну, знаете... Всякое бывает. Вообще, я должен сказать вам, что ваше дело очень сложное, что есть много чего против, вы сами это знаете...

— Простите, а когда я умру, я стану тогда снова Героем Советского <Союза>?

— Теперь уже нет.

— Но ведь вы сами сказали о посмертном звании.

— А вы живой, то есть вроде воскресли. Итак, произошла ошибка. И формально вы уже не отвечаете приказу о вашем награждении и умрете вы, следовательно, не героем, а обычным человеком.

Долго рассказывал мне полковник К., а я слушал его и ужасался. Это был один из самых ужасных рассказов моего времени.

И я... Нет, я вспомнил еще один рассказ, значительно короче, но еще более ужасный: рассказ о двух надписях на стене в Б. на станции, написанные рукой одной девушки — первой — когда ее везли фашисты в рабство в Германию во время великой мировой войны, второй — когда везли ее из фашистской Германии на вечную ссылку в Сибирь за то, что она была в немецкой неволе. В обеих надписях она прощалась с людьми и с родиной, уезжая на безнадежную гибель. Неужели проходят бесследно такие вещи?.. Не проходят, нет. Уже не прошли, и я это вижу, потому так тяжело живется мне... Начинается приступ стенокардии.

7-XI-56

З такими болями в грудях жити довго, очевидно, не можна. Треба як слід усвідомити це і зробити все, що можна. Не робити нічого і тим продовжити свої страждання теж нема смислу: що дасть мені життя без роботи? Одні поневіряння.

7-XI-56

С такими болями в груди жить долго, очевидно, нельзя. Надо как следует осознать это и сделать все, что можно. Ничего не делать и тем продлить свои страдания тоже нет смысла: что даст мне жизнь без работы? Одни невзгоды.

На сороковому році будівництва соціалізму. В столиці сорокамільйонної Української соціалістичної радянської республіки викладання наук, так же як і в інших вузах Української соціалістичної радянської республіки, проводиться руською мовою. Такого нема нігде в світі. Згадую листи Леніна по національному питанню і думаю: не говоріть мені більше нічого. Я все зрозумів і переповнений вщерть. Якщо мій народ не спромігся на власну вищу школу, — вся абсолютно решта, себто, ну ніщо вже інше не має ціни. Яка нечувана аморальність... Який жорстокий обман... і жаль... і сором...

На сороковом году строительства социализма. В столице сорокамиллионной Украинской социалистической советской республики преподавание наук, так же как и в других вузах Украинской социалистической советской республики, проводится на русском языке. Такого нет нигде в мире. Вспоминаю письма Ленина по национальному вопросу и думаю: не говорите мне больше ничего. Я все понял и сыт по горло. Если мой народ недостойн собственной высшей школы, — все, абсолютно все остальное, то есть, ну ничего другое не имеет цены. Какая неслыханная безнравственность... Какой жестокий обман... и жалость... и стыд...

7-XI-56

Запишу на сон грядущий: фільм «Поему про море» я хотів знімати спільно з Київською студією. Домовився про се з заступником міністра. Сказав йому: «Я син українського народу, і мені немало вже літ. Сценарій мій присвячений життю українського народу, на Вкраїні відбувається дія. Цілком ясно, що й знімати фільм треба на Вкраїні, в основному з українськими акторами. Інакше я не мислю собі. Інакше се буде щось аморальне і, по суті кажучи, глибоко неприродне й дикунське». Він погодився зі мною. Не погодивсь лише один діяч української некультурності. Ні моє прохання, ні поси-

ланья на думку заміністра культури ССРСР не вплинуло на... Давида Копицю: «Нічого мені ділитись з Пир'євим. Знімайте або тут, або там». Так відмовив мені товстошкірий мерзотник директор Київської студії, якому б не директором студії, а десь начальником тюрми чи, мо, концтабору — якраз би личило урядувати. І я побачив, що ніякого ідейного плану в сієй потвори з партбилетом нема. Що се куркуль і кат з дружиною засіли в маєтку, іменуємому Київською студією. Який занепад! Яка дегенерація!.. Якщо таке можна вчиняти безнаказанно, про що може йти мова?!

А зараз, — Горський⁷¹⁴ вже мені передає, директор Одеської студії, — зараз Копиця організовує в Києві проти мене кампанію. Йому треба виправдати свій хамський вчинок, не пустити мене на Київську студію і підвести під цю ганєбну каїнову справу, очевидно, якісь «ідейні», а як же інакше, позиції. За його спиною, звичайно, Корнійчук і міністр культури, — і до Києва, очевидно, мені вже не вернутись. Тринадцять років марних сподівань...

Лежу з розторганим серцем у лісі під Москвою. Землю снігом замітає.

7-XI-56

Запишу на сон грядущий: фільм «Поэму о море» я хотел снимать совместно с Киевской студией. Договорился об этом с заместителем министра. Сказал ему: «Я сын украинского народа, и мне уже немало лет. Сценарий мой посвящен жизни украинского народа, на Украине происходит действие. Вполне ясно, что и снимать фильм надо на Украине, в основном с украинскими актерами. Иначе я не мыслю себе. Иначе это будет нечто аморальное и, по сути говоря, глубоко неестественное и дикое». Он согласился со мной. Не согласился лишь один деятель украинского бескультурия. Ни моя просьба, ни ссылки на мнение замминистра культуры ССРСР не повлияли на... Давида Копицю: «Нечего мне делиться с Пырьевым. Снимайте или здесь, или там». Так отказал мне толстокожий мерзавец директор Киевской студии, которому бы не директором студии, а где-то начальником тюрьмы или, может, концлагеря — как раз подошло бы править. И я увидел, что никакого идейного плана у этого чудовища с партбилетом нет. Что это кулак и палач с женой засели в имении, именуемом Киевской студией. Какой упадок! Какая дегенерация!.. Если такое можно совершать безнаказанно, о чем может идти речь?!

А сейчас, — Горский уже мне передает, директор Одесской студии, — сейчас Копица организует в Киеве против меня кампанию. Ему нужно оправдать свой хамский поступок, не пустить меня на Киевскую студию и подвести под эту позорное каиново дело, очевидно, какие-то «идейные», а как же иначе, позиции. За его спиной, конечно, Корнейчук и министр культуры, — и в Киев, очевидно, мне уже не вернуться. Тринадцать лет тщетных надежд...

Лежу с растерзанным сердцем в лесу под Москвой. Землю снегом заметает.

23-XI

Сьогодні остаточно переконався, що з постановкою «Поєми про море» буде біда: зрівнявши з кошторису 700 тисяч, полупроводник культури⁷¹⁵ запланував мій фінансовий крах. І всі чиновники се знають, і всім абсолютно байдуже. Ми стали безпросвітними бюрократами, холодними і бездушними, і нерозумними, і се, треба думати, одвертає од нас людей.

23-XI

Сегодня окончательно убедился, что с постановкой «Поэмы о море» будет беда: срезав из сметы 700 тысяч, полупроводник культуры запланировал мой финансовый крах. И все чиновники это знают, и всем абсолютно безразлично. Мы стали беспросветными бюрократами, холодными и бездушными, и глупыми, и это, надо думать, отвращает от нас людей.

Читаючи недавно лекцію на режисерських курсах в стані жажливого приступу стенокардії, я ледве тримався на ногах. Мені здавалося, що я помру від болю і того, що не вимовити ніякими словами.

— Не трогайте его, не заставляйте читать лекции, — благала в учбовій частині моя дружина.

— А вам какое дело! Что за опекунство? — грубо накинувся на Солнцева хам Ванька Пирьев.

— Я буду опекать!.. Если некому больше. Я знаю... Он может неожиданно упасть.

— Ну и пусть падает, — грубо перебив її Ванька. — Все мы когда-то упадем.

Слова записані точно. Вони промовлялись поруч з лекціонною аудиторією, де я читав, ледве дихаючи.

Таким чином, я мушу не забувати ні на хвилину, що доля мого фільму і життя протягом року буде в лапах лютого звіря.

Читая недавно лекцию на режиссерских курсах в состоянии ужасного приступа стенокардии, я едва держался на ногах. Мне казалось, что я умру от боли и от того, что не произнести никакими словами.

— Не трогайте его, не заставляйте читать лекции, — умоляла в учебной части моя жена.

— А вам какое дело! Что за опекунство? — грубо набросился на Солнцева хам Ванька Пирьев.

— Я буду опекать!.. Если некому больше. Я знаю... Он может неожиданно упасть.

— Ну и пусть падает, — грубо перебил ее Ванька. — Все мы когда-то упадем.

Слова записаны точно. Они произносились рядом с лекционной аудиторией, где я читал, едва дыша.

Таким образом, я должен не забывать ни на минуту, что судьба моего фильма и жизнь в течение года будет в лапах лютого зверя.

24-XI-56

Причини сірості, безкрилості, нудної буденності нашого мистецтва полягають, головним чином, в тому, що автори творів стоять, холодні і байдужі, в одній площині з фактами, з предметами своїх творів. Високе «умственное плоскогоріє», висота і ясність точки зору художника-митця і глибина його світогляду під впливом тридцятилітньої ентропії уступила своє місце ділячеству, байдужості і спекуляції на реалізмі плазунів, безідейних і дрібних. Нема ні любові, ні пристрасті нема*.

24-XI-56

Причины серости, бескрылости, скучной обыденности нашего искусства заключаются, главным образом, в том, что авторы произведений стоят, холодные и безразличные, в одной плоскости с фактами, с предметами своих произведений. Высокое «умственное плоскогорье», высота и ясность точки зрения художника-творца и глубина его мировоззрения под влиянием тридцатилетней энтропии уступили свое место делячеству, равнодушию и спекуляции на реализме пресмыкающихся, безыдейных и мелких. Нет ни любви, ни страсти нет.

* Опущен список лекарств, а также адреса и телефоны.

ТЕТРАДЬ 23

Когда я помогал им в сценарии, Кузаков сказал мне⁷¹⁶:

— Не помогайте. Если Вы будете им помогать, это будет расценено как ваш вызов коллективу.

— Почему?

— Потому, что кол<лекти>в их ненавидит. Они плохие люди.

Все сводится и должно сводиться к культуре сценария, культуре записи, культуре мышления.

О мастерской⁷¹⁷

Почему нигде ни слова о<бо> мне? Кому это я не нужен и почему?*

О плане

Почему я не фигурирую ни в каких планах?*

Ни Антарктида?

Ни <...>^{***}

Почему не фигурирует Солнцева? Ведь для нее уже почти готов сценарий «Широкое течение»?

Увольнение Алексеевых⁷¹⁸ — которые не подходят коллективу «Мосфильма».

Что это, как не проявление групповщины?^{****}

Эта тема «помогите нам»... верно... Но это не решает уже картины, хотя и будет лучше^{*****}

Отвратительно грубая манера выступления Рома^{***** 719}. Злая, бестактная, жесткая. Его не хочется слушать, какой мерзкий тип.

Хорош актер Дуров — помощник тракториста-экскаваторщика⁷²⁰.

Фролов не снимал 7 лет!⁷²¹

* Обведено: О мастерской... почему?

** Обведено: О плане... планах?

*** Обведено: ни Антарктида?... Ни <...>.

**** Обведено: Увольнение... групповщины?

***** Отмечено на полях одной чертой: Эта тема... лучше.

***** Так в тексте.

ТЕТРАДЬ 24

VII-12

Посетил в Академии художеств выставку картин Петра Петровича⁷²². Выставлено около трехсот картин из тысячи восьмисот, написанных за долгую жизнь этим трудолюбивым изумительным мастером. Впечатление громадное.

Вызван на совещание в редакцию «Литературной газеты», на заседание по поводу дел рыбной промышленности в связи с загрязнением рек.

Как это ни парадоксально, вредительство и зло идут параллельно, тесно связанные с риском строительства промышленности.

И директор, и парторганиза^{ция}, и фабком, и местные исполкомы.

Объявить войну вредителям. Требовать строжайших законов, строжайших наказаний, строжайших мер. Кары должны быть уголовными, как за вредительскую, антигосударст^{венную}, антинародную деятельность, как <за> преступление перед своими потомками, перед грядущими поколениями.

Это приобрело немыслимые размеры. Это какое-то национальное бедствие.

Трагедия плотин.

Трагедия несогласованности спуска вод несвоевременного.

Положение катастрофическое.

Нужны спешно новые строжайшие законы и пересмотр старых.

Перед постр^{оением} гидростанций надо детально изучать ложа рек совместно с ихтиологами.

Обязательные отстойники при строительстве хим^{ических} заводов.

Личные штрафы (из карманов) директоров.

Вредность перевыполнения планов ловли рыбы.

Это же живая природа! Это то же, что стадо скота.

А перевыполнение идет, как правило, за счет молодежи.

Нужны строгие нормы отлова.

Изменить систему контроля.

Контролирующая организация должна быть самостоятельной.

Рыболовы должны как любители-охотники вовлечь народ в дело охраны природных богатств.

Нужен журнал, посвященный этому вопросу.

Нигде нет такого варварского, преступного, дикого отношения к природе, как у нас.

Художественный крик «Караул!»

Писательский сборник по этому вопросу.

Колхозные рыболовецкие артели должны превратиться в рыбопроизводные артели, а не промыслового лова, объединившего наши реки вчистую.

Аклиматизация енота и норки — катастрофа!

Они съели всю рыбу, их надо объявить (енота) вне закона.

Чудесный рассказ что-то вроде <...>.

1-я причина вырубки лесов вдоль рек.

Пошехонцы рубят под собой сук.

Во вчерашнем № «Правды» — о нарушении режима рек от порубки буковых лесов.

2-я — загрязнение.

3. Проектирование электростанции. Когда дело доходит до осуществления, там и начинается беда со строительством объекта.

4. Многие водохранилища залиты с лесом, что уменьшает возможность рыболовства.

— Как кошка съела сто центнеров рыбы? За один раз?

— Да.

Запретить продажу на рынках мелкой рыбы, мальков.

Хищнический лов рыбы для продажи.

Есть законы? Есть.

Есть закон, запрещающий рубить лес ближе одного километра и т. д.

Есть много законов, предусматривающих все.
В действ<ительности> картина ужасающая.

Законы не выполняются самими высок<ими> начальниками.

Пуск завода в экспл<уатацию>. Отравл<енный> водоем...
Министр против.

Предприятие платит штраф из государств<енных> сметных средств*.

Все мы равны перед природой, перед ее законами, и рыбаки, и министры, и даже предгоспланы.

148 м<иллионов> марок затратили немцы, чтоб воды реки Рур сделать пригодными для обитания рыбы.

Надо начинать с широкой разъяснительной работы.

Т<оварищ> Андреев А. А. не верит в эту картину. Надо, чтоб весь народ <...>.

Меры законодательные.

Повесить ответств<енных> за загрязнение

И лишить права расплаты за госуд<арственные> деньги.

Зимой этого года Цимлянский гидроузел сделал искусств<енное> наводнение: сбросил воду для того, чтоб обеспечить себе прием паводковых вод. Этим «убил» двух зайцев: разорил колх<оз> и <уничтожил> мальков, когда пришла весна.

Михайлов

«Загрязнение рыбных водоемов сточными водами».

1948 — 168 000 000 р.

<19>52 — 260 000 000 р.

<19>55 — 358 000 000 р.

Налог (штраф).

Почему это налог?

Это же дикий порок в планировании.

Массовая гибель. А живая непригодна.

Азовск<ое> и Касп<ийское> моря обеднели из-за этого, не только реки.

Куда у нас делся судак? Куда сазан? И т. д.

Сниз<илось количество> белорыбицы

с 10 000 ц<ентнеров> до 0,2 т<ысячи> центнеров.

Лучшая в мире рыба (в Касп<ийском> море) —

900 000 000 р. в год.

Задерж<ивается> реализация многих тысяч центнеров из-за запаха с привкусом нефти.

Сибирские! Омские.

Уже пойманное уничтожается.

* Отмечено на полях одной чертой: Предприятие... средств.

Сами ведомства наполнены маленькими людишками, лишенными элементарной фантазии — дураками и пошехонцами, возглавляющими предприятия хозяйственные.

Из 394 000 000 освоено только 64% на <...>.

Объем капиталовлож<ений> на очистит<ельные> мероприятия <...>.

Конструкция оч<истительных> сооружений тоже требует пересмотра.

Ясно, что в Госплане сидят люди мелкие и глупые.

Примеры поразительные по нефтяной и бумажной промышленности. Крохоборы из Госплана.

Дело не только в рыбе, страдает все хозяйство и люди. Раз покупался — и чешусь.

Это все требует ума и высокого морального уровня. На Омском нефтеперераб<атывающем> заводе <...>.

Надо увеличить права госуд<арственной> инспекции — контроля и штрафа.

Осудить практику «налогов» из госуд<арственного> кармана. Относить их на убытки.

А почему только на убытки?

А почему не на уголовную лич<ную> ответственность?

На водоемах у нас нет хозяина. Должен быть единый хозяин (орган), который бы контролировал и сохранял хозяйство.

Рыбо-лесо-зверо-птицы охрана.

Надо создать всесоюзное общество охраны природы*

Уверен, что есть такие в той же Чехословакии.

Вайнштейн

Не налог и не штраф, а плата, утвержденная ВСНХ. 1937 г.

Надо в эти общества вовлечь все школы.

В древнем Иране человек, не вырастивший дерева, не имел права жениться.

Все, что я слышу о загрязнении наших соц<иалистических?> вод — явление нашей глубокой некультурности. Я нигде не видел такого слепого равнодушия к природе, небрежения, отсутствия эстетического чувства и фантазии, как у нас.

Это не только наше советское явление. Это порок национальный, обусловленный многовековым паразитическим бытием русского человека на природе.

Выросли и воспитались на борьбе с лесом, зверем и рыбой.

Министерство нефт<яной> пром<ышленности>, министерство финансов и госплан преступно не уделяют достаточного внимания.

Мы загадили свой социал<истический> дом.

* Отмечено на полях одной чертой и вопросительным знаком: Надо.. природы.

Ужели в коммунизме в наш дом вообще нельзя будет носа показать?

Довольно. Пора забыть, что внеся «плату» за загрязнение, можно считать себя чистым перед госуд<арством>.

«Плата» должна быть отнесена за счет убытков предприятия, уменьшая её фонд.

Перечислить наиболее разительные по своему варварству картины. Потом все вышезложенное многим лицам, заним<ающим> высокие гос<ударственные> посты, покажется слишком фантастичным, выдуманным. Да, они действительно фантастичны, но, увы, не выдуманы. Наоборот. Здесь перечислены только капли в море безобразий, как платы за нерадивость, некультурность, за игнорирование политики больших чисел, за негосударственное, глубоко антинародное отношение к делу. Сила инерции. Нет зла страшнее безразличия. Мещанин губит землю в Америке (примеры).

Это понятно и даже в своем роде закономерно*.

Там <существует> даже теория <«савана»?>. Но мы то, призванные для совершенно другого, почему мы губим природу?!

Говорят, что загрязнение водоемов — результат роста индустриального процесса. Неверно.

Загрязнение — результат равнодушия, некультурности, халатности, безответственности.

Нефтеперерабатывающий завод Новокуйбышев<ский>.

Это относится к загрязнению водоемов, также как и уничтожению лесов, зверя, птицы.

Министры. Нет, тов<арищи> директора. Никакая ваша «плата», никакие штрафы не помогают.

Если вы увеличите перекладывание денег из правого гос<ударственного> кармана в левый, и втрое не поможет, не решит это проблемы.

Совесть нужна! Нужна любовь к народу. К детям. К поколениям. Фантазия нужна. А если совести не хватает, нужна кара за бессовестность.

Нужна плата. Плата за бессовестность, за аморальность. Из собств<енного> кармана предприятия и его главы.

Кушелев

пред. нефт<яной> пром<ышленности>

Сброс — 1 000 000 к<убометров> грязи в сутки.

К концу пятилетки удвоится сброс сточных вод.

Замкнуть водооборот**. 85%.

Что делать с 15% — самими агрессив<ивными> водами?

* Зачеркнуто: Но почему это.

** Отмечено на полях и тремя восклицательными знаками: Замкнуть водооборот.

«Ловушка»

Где она?

Как «Золотые ворота».

А кто у «Ловушки»?

Бабка чулок вяжет.

«Перевыполнение плана» сброса воды в «ловушке».

(Безумно интересно!)

Можно написать чудесный рассказ под названием «Ловушка».

Слушаю выступления инженеров-чиновников и прихожу к выводу: когда мы войдем в коммунизм, перед нами будет очень невеселая картина обеднения и оскудения природы.

«Рыба приобретает нефтяной запах и керосиновый вкус».

Как интересно инженеры-чиновники говорят о рыбе, о «ловушках» и нефтепродуктах.

О реконструкции природы. Обуздание стихии.

Очистка сточных вод. Дело очень сложное и трудное. Этим должны заниматься все министерства.

Если этим не заниматься самым серьезным образом, через 20 лет не больше мы очутимся в очень трагическом, бедственном положении.

Будем тихо проклинать водохранилища, и плотины, и проклятые свои фабрики, читая сказки и о давнопрошедшем, о легендарных временах, когда природа была природой, не реконструированной, не обузданной, а просто прекрасной.

«Обуздываем природу так, что скоро будет нечем дышать».

— Скажите, а за сколько, примерно, лет мы можем загубить природу?

— За одни сутки, — сразу ответили мне четыре человека.

ТЕТРАДЬ 25

7-II-1956

Хаос в климате — морозы, жару, перемещение севера на юг и т. п. объясняю тем, что при опытах со взрывами атомных и водородных бомб были произведены какие-то возмущения верхних стратосферических и надстратосферических слоев атмосферы, никогда раньше не возмущаемых. В этих же слоях оказались и выброшенные радиоактивные элементы атомной пыли. Ничем иным нельзя объяснить новых явлений.

1) «Пусть соперничают все ученые, пусть расцветают все цветы»⁷²³ (против догматизма).

2) «Рисовать (писать) надо так, чтоб написанное было немножко похоже на модель и немного непохоже» (против национализма и формализма).

3) Только сегодня Грабарь выступил в защиту импрессионизма⁷²⁴.

4) Преподаю в ГИКе. Ст<арший> преп<одаватель> — 600 р.⁷²⁵.

5) Зарплата 4000.

Все заплакали.

Бандуристы.

Дед.

Я.

И поклонился.

Дед взял охапок и напился.

Потом на улицу.

Поцеловал Семена.

Мало поцелуев.

Пошел в степь.

Всё это безоглядная поэзия*.

О вкусе художника.

Об эмоции.

Тогда Петру Петровичу надо было написать Яку<лова>⁷²⁶.

Бенуа <видит?>⁷²⁷ — «Буб<новый> валет»⁷²⁸.

Кончаловский и Машков⁷²⁹.

* Обведено: Все заплакали... поэзия.

Потом Машков приспособился и потерялся.

Выставка Петра Петровича за 50 лет. Это живая история русского искусства в одном художнике.

Звоню во вторник утром.

Жена. Полная гармония.

Поэтому у него 1700 изысканных мыслей. Произведения.

Он так шагнул, что даже жалко тех, кто так долго его игнорировал*.

Безупречный вкус.

Возьмите начало века XX⁷³⁰, кто был: Головин⁷³¹, Сорин⁷³², Серов, Судейкин⁷³³, Юон⁷³⁴, Васнецов⁷³⁵, Турж<анский>⁷³⁶.

О плодovitости. 1800 карт<ин>.

Описать его внешний образ (выраз<ительность> мыслей, слов, людей, поступков, действий, произвед<ений>, сюжетов громадная масса вообр<ажения>).

Буду жить не одной ми<н>утой.

Саше нельзя было себя не убить⁷³⁷.

Был высокий и широкий взгляд на вещи, на жизнь, на человека.

Это было возрождение. Эрудиция огромна во всем и полное личное <...>.

Он был очень строг и взыскателен, высокомыслящий.

Я верю, что бог есть и что есть вечность, вечная жизнь. <Ленин?> не ошибался. Он один раз ошибся, он один раз умер. Но ведь он не умер, он живет.

Меня утешает Эй<н>штейн. <У> меня все популярные книги об Эй<н>штейне. Ко-ненков⁷³⁸ его лепил. Он в своем движении шел необыкновенно. Он <1 сл. нрзб.>. Мы все это с Петечкой говорили. Он всегда молчал. «Я слушаю. Как это верно, как прекрасно все». Он любил <Рим?> и греческую литературу. И Пушкин любил ее.

Рассказ как Петя < ушел?>.

Петечка, я без тебя не <...>

Наши писатели — люди, эмоционально мало- или безграмотные даже и тогда, когда они читали книги Ленина.

Они знакомы с идеями. Но идеи взвешены у них в пустоте, эмоциональной осно-вы — не имеют.

В этом порок современной литературы и кинематографии.

* Отмечено на полях одной чертой: Он так... игнорировал.

Кроме формальной, есть эмоциональная грамотность. Это грамотность людей, полнотью чувствующих себя создателями новой структуры государства. Их мироощущение — эмоция, предшествующая миропониманию интеллектуальному.

Змалювати образ

Перевиконавець завдань

Холодный бездушный дуб, убийца, позбавлений всякого людського почуття. На посаді. Районщик. Він перевиконує во ім'я перевиконування і кар'єри. Оповідання А. М. було геніальне (се основний герой сучасного сценарія)

Изобразить образ

Перевыполнитель заданий

Холодный бесчувственный дуб, убийца, лишенный всякого человеческого чувства. На должности. Районщик. Он перевыполняет во имя перевыполнения и карьеры. Рассказ А. М. был гениален (это основной герой современного сценария).

Нечитайло, падаючи з ніг:

Є пропозиція виписати кільканадцять пар зелених очків-окулярів.

— Для чого?

— Понадiваємо коням, щоб солому їли. Треба якось рятувати. Може, вони подумають — сіно.

Нечитайло, падая с ног:

Есть предложение выписать несколько пар зеленых очков-окуляров.

— Для чего?

— Наденем лошадям, чтобы солому ели. Надо как-то спасать. Может, они подумают — сено.

Он знал, что никогда не любил людей. Совсем не любил, — ни народа, ни пролетариата, ни буржуазии, ни крестьянства.

Это презрение ко всему на свете спасало его, как ему казалось, от сознания собственного ничтожества, и было его единственным девизом жизни, краеугольным камнем. Война, мир, — не все ли равно. Важно быть на волне, — вот какой это был писатель*.

Нечитайло: — Попроси, чи не можна прислати нам кілька пар зелених окулярів?

— Нащо вони вам?

— Понадiваєм коням, щоб вони солому за сіно прийняли.

Нечитайло: — Попроси, нельзя ли прислать нам несколько пар зеленых очков?

— Зачем они вам?

— Понадеваем коням, чтобы они солому за сено приняли.

Розповідав А. про хорошого колгоспника, що на початку нової доби, коли преорювали межі, упав був ниц на свою межу і так лежав, готовий вмерти.

Підїхав трактор і спинивсь. Трактористи вилізли, взяли мовчки дядечка за ноги і за руки і перенесли, мов колоду, кроків на десять на переоране й мовчки поклали. Поїхали далі.

— Підняв я голову, дивлюсь, — нема межі моєї. А на дорозі люде сміються з мене.

* Обведено: Он знал... писатель.

Рассказывал А. о хорошем колхознике, который в начале новой эпохи, когда препахивали межи, упал ничком на свою межу и так лежал, готовый умереть.

Подъехал трактор и остановился. Трактористы вылезли, подняли молча мужика за ноги и за руки и перенесли, как колоду, шагов на десять на перепаханное и молча положили. Поехали дальше.

— Поднял я голову, смотрю, — нет межи моей. А на дороге люди смеются надо мной.

Профессор М. Д. — ярчайший образ молодца без среднего образования. Невежествен и груб. Нищий духом, скупой, убогий скопидом. Способен на что угодно: на обман, кражу, хищения, при этом трус, каких мало. Высочайшего мнения о себе. Идей — никаких. Жена — ничто. Дети — подчиненные. Что могли они почерпнуть от отца для жизни? Ничего светлого, ничего.

Сказывается ли влияние благородного отца на детях?

— Ты снова... Почему ты? И т. д.

— Не зна-аю.

— Зачем ты лжешь? Зачем обманываешь? Ленишься зачем?

— Я не зна-аю. Меня так воспитали. И т. д.

Порубано яблуні

«Садок вишневий коло хати, хруці над вишнями гудуть...»⁷³⁹

Досить дурної поезії! Рубаймо садки! Мичурина прославили, природу перетворюємо у всесвітньому масштабі — всё. Інструкцію виконано. Краси захотіли? Деньги!

О, дурнота! Нема тобі краю в нашій Україні!

Вырубили яблони

«Садок вишневий коло хати, хруци над вишнями гудуть...»

Довольно глупой поэзии! Вырубим сады! Мичурина прославили, природу преобразовываем во всемирном масштабе — всё. Инструкция выполнена. Красоты захотели? Деньги!

О, глупость! Нет тебе предела на нашей Украине!

— Товариш Сталін наш великий, любимий дорогий вождь, кум, сват і учитель що казав? Хай пишуть п'ять процентів правди і то слава богу. Забули?

— Товарищ Сталин наш великий, любимый дорогой вождь, кум, сват и учитель что говорил? Пусть пишут пять процентов правды, и то слава богу. Забыли?

Кохайтесь, чорнобриві⁷⁴⁰

Існує податок (6%) на дівчат за бездітність. Платять з 18 років. Чоловіки на війні загинули. Любитись ні з ким. Платіть будь ласка, дівочки і вдови, за те, що ні з ким вам любитись. Будуйте щасливе заможне життя.

Любите друг друга, чернобровые

Существует налог (6%) на девушек за бездетность. Платят с 18 лет. Мужчины на войне погибли. Любить некого. Платите, пожалуйста, девушки и вдовы, за то, что некого вам любить. Стройте счастливую зажиточную жизнь.

Які щасливі люде, що родяться не на Україні. Ніхто їм не закине ні в чім. Ніщо не заважає любити Леніна чи Сталіна, чи стати як Ленін чи Сталін. Ніщо не заважає любити свою

Землю, небо, всі свої пісні, історію свою і предків. Ніщо не заважає зватись патріотом. Ніщо не потребує клятв у вірності, бо вірність розуміється як щось природне, раз назване і т. д.

Какие счастливые люди, которые родились не на Украине. Никто их не упрекнет ни в чем. Ничто не мешает любить Ленина или Сталина, или стать как Ленин или Сталин. Ничто не мешает любить свою Землю, небо, все свои песни, свою историю и предков. Ничто не мешает называться патриотом. Ничто не нуждается в клятвах верности, ибо верность понимается как нечто естественное, раз названное и т. д.

Пишу, пишу, не досипаю ночі. Минуле і сучасне проходить перед очима. Гремлять бої й запеклі пристрасні змагання в мої розбудженій уяві. Кров і біль, і сльози, й сміх, і часом глум виринають з безодні спогадів і линуть в потоці великих подій як шумовиння в весняній бистрині.

В нелюдських труднощах розпавсь у мене на очах мій клас. На очах рождалося з нього нове людство. На очах вмирало в небачених кількостях, перед якими затьмаривсь би давно вже Дантів ад.

Не думайте, шановне добродійство, дивлячись велику і страшну мою картину, якщо у вас недобре на умі, не думайте поживитись на смислі мого життя. Все знаю. І сам все думаю — пощо описую недоліки й страждання і тихо сміюся часом над собою, читайте над світом, нащо маюсь і для чого і во ім'я чого?

*Во ім'я любові й бездонного бажання утвердити народ в часі. Во ім'я правди і слави народу мого. Ой як же мало можна сказати!

Пишу, пишу, недосипаю ночей. Прошлое и современное проходит перед глазами. Гремят бои и ожесточенные страстные соревнования в моем разбуженном воображении. Кровь и боль, и слезы, и смех, а иногда и осмеяние выныривают из пучины воспоминаний и уходят в потоке великих событий, как накипь в весенней быстрине.

В нечеловеческих трудностях распался у меня на глазах мой класс. На глазах рождалось из него новое человечество. На глазах умирало в невиданных количествах, перед которыми погас бы давно уже Дантов ад.

Не думайте, уважаемые доброжелатели, глядя на большую и страшную мою картину, если у вас недоброе на уме, не думайте поживиться на смысле моей жизни. Все знаю. И сам все думаю — зачем описываю недостатки и страдания и тихо смеюсь временами над собой, читайте над миром, зачем маюсь и для чего и во имя чего?

Во имя любви и бездонного желания утвердить народ во времени. Во имя правды и славы народа моего. Ой, как же мало можно сказать!

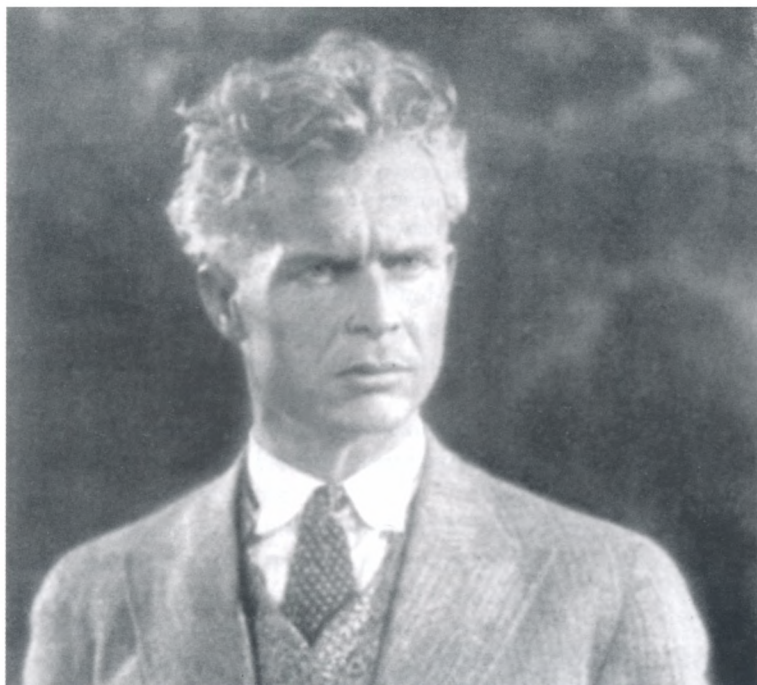
* Зачеркнуто: Во ім'я слави народу мого.

Маленький Сашко. Рисунок
А. П. Довженко. Начало 1950-х гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690, оп. 4, д. 216, л. 6

А. П. Довженко. Фотопортрет.
1920-е гг.
ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного,
ед. уч. 0-196053

А. П. Довженко.
Фотопортрет. 1930-е гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690,
оп. 4, д. 32, л. 3

А. П. Довженко выступает на митинге крестьян, посвященном воссоединению Западной Украины и УССР. Село Добросин Жолковского уезда. 5 октября 1939 г.
ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пишеничного, ед. уч. 2-57247

А. П. Довженко среди работников культуры после встречи с солдатами. 1943 г.
ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного, ед. уч. 0-196043

А. П. Довженко на съёмках
фильма «Мичурин». 1940-е гг.

А. П. Довженко на строительстве Каховской ГЭС.
Город Новая Каховка Херсонской области. 1952 г.
ЦГКФА Украины им. Г. С. Пшеничного, ед. уч. 0-82095

ПРИЛОЖЕНИЕ

Колоссальное значение в истории мирового прогресса сыграла коллективизация. Она заставила многие миллионы ограниченных крестьян мыслить государственными категориями. Она неизмеримо ускорила воспитание кадров государственных людей, техников, агрономов. Она равна по силе и значению великому Октябрю.

24-IV-39

Вел батальон в атаку. Поверил в кошку. Завернул, пошел в обход, выиграл бой, был ранен, но не убит. Видите!

Кому я доставлю радость, если ежедневно буду громко распевать «Интернационал» своим жиденским паршивым голосом.

Брешеш. Я не бариня. Я чесна робоча жінка*.

Изобразить Дукельского — персонаж, занимающий высокий пост, честен, предан, работающ невероятно. При всем этом самодур и хам.

Агенты НКВД по ошибке зашли к писателю Федину⁷⁴¹, кажется, спросить чей-то адрес. Писатель немедленно стал заворачивать подушку в одеяло. Агенты ушли. Писатель заплакал в тоске, что не стал он в гордую позу, не вытянул руку и не сказал с гневом: «Уйдите, как вы смели»... Се Русь. Се Русь!

Величие коллективизации земледелия заключается прежде всего в том, что благодаря ей десятки миллионов крестьян вынуждены были начать мыслить государственными категориями** Таким образом страна превратилась в могучую школу кадров.

Старые профессора ругаются между собой как сапожники. Дурак ты паршивый, балда, дармоед, тупица и т. д.

Двум по 80 лет. Они кончат картину.

И двое дорогих разлучаются.

Всегда будет горе и печаль.

Хотя бы горе расставания.

* Врёшь. Я не барыня. Я честная рабочая женщина.

** Зачеркнуто: Только благодаря коллективу.

- Вы зачем назвали меня сволочью? Как вы смели?
— Я не называл... господи.
— Не лгите. Я сам слышал.
— Извините. Я не говорил этого. Я только подумал. Я не успел даже подумать.

Кактусы — цветы бездетных.

О Праксителе⁷⁴², и Манизере, и сандалии. Пока в статуях самое правильное — это ботинки. Суди, мой друг, не выше сапога⁷⁴³.

Изобразить в пьесе сон.

Человек спит, вокруг — сон, просыпается — сна нет.

Разговаривает, засыпает, снова — сон. (Изображение человека и его мыслей.)

Мичурин называл попа: «Слышь, ты, темнота».

— «Отут тільки я зрозумів (побачив), що я людина не наша...» Герасименко^{* 744}.

— Що таке любов?

— Розвід.

— Страсть?

— Аборт.**

Вот так примерно можно определить трактовку отношений молодежи в нашей литературе и кино.

Зачинайло увійшов до хати з великим портфелем. У його постаті, у поведінці, у всьому, словом, не було нічого, що говорить про людину у хаті. Він зайшов ніби у хлів чи в пустку.

Уляна: — Драстуйте... Так, мо, б шапку скинули. По-простому! И шо так воно тепереньки оце шапок у хаті не знімають, то так гидко якось та сумно на душі стало. Неначе не добра мода, а хмари повзають. Аж образи почорніли.

Зачинайло: — Образи час би вже викинуть Це ваші діти, тітко.

Уляна: — Да мої, нехай вони виздыхають (скубнула першого, що попав під руку). А ото кошлате Гусакове, хай царствує.

Зачинайло: — А де ж Гусак?

Уляна: — Е, нема. Помер. И Гусачиха померла. Уже не лаються. Тихо так та пусто.**

* «И только здесь я понял (увидел), что я не наш человек...» Герасименко.

— Что такое любовь? — Развод. — Страсть? — Аборт.

** Зачинайло зашёл в хату с большим портфелем. В его облике, в поведении, во всем, словом, не было ничего, что говорило бы о человеке в хате. Он зашёл как будто в хлев или на пустырь.

Уляна: — Здравствуйте... Вы б хоть шапку-то сняли. По-простому! И что теперь вот шапок в хате не снимают, то так противно как-то и грустно на душе стало. Как будто не хорошая мода, а тучи ползают. Даже образа почернели.

Зачинайло: — Образа пора бы уже выкинуть. Это ваши дети, тётка.

Уляна: — Ну, мои, чтоб им пусто было (дёрнула первого попавшегося под руку). А это вот косматое — Гусаково, светлая память.

Иногда виновный — это наказанный.

Из речи профессора Кричевского Федора:

— ...не Испания, а там сверху такая длиненькая чепуховинка.

— Португалия?

— Вот, вот... Она самая.

Фамилия пастуха была Апостол. Он говорил: «Я неграмотный. Я нигде ничего не вычитал».

Скидан:

— Не знать тебе ни радости труда, ни спокойствия, ни привета — запомни. Ты делаешь одно, а думаешь другое.

Храбрый из храбрых герой К. всю славную Гражданскую войну думал об одном — как бы явиться в село домой на тройке самых красивых собственных коней.

Как тяжело, и мучительно, и страшно быть бездетным в жизни и в творчестве...

О качестве жизни. О бессмертии.

«Проста людина я, звичайна. Я темний фон, на якому виблискує Ваш разум, товарищу профессор».

— «В житті трапляється частенько, що дурноваті люде опиняються в ролях наставників и почителів...»**

Вставай, бодай ти не встав!***

Не сердитесь на меня. Мое недомыслие является тем темным фоном, на котором тем ярче блистает ваш разум и т. д.

Таким образом, потеря кадров из-за диверсии 38 года⁷⁴⁵ не стала для нас роковой. Через несколько лет наша страна станет интеллигентной.

«Он был председателем и поэтому понимал в искусстве больше всех».

— И чого вже ти так тієї смерті боїшся? А мені хай хоч зараз іде — й не боюсь. (Из разговоров отца с матерью.)****

Зачинайло: — А где ж Гусак?

Ульяна: — Э, нету. Помер. И Гусачиха померла. Уже не ругаются. Тихо так да пусто.

* Отмечено на полях двумя чертами: Скидан... другое.

«Я простой человек, обычный. Я тёмный фон, на котором сверкает Ваш ум, товарищ профессор».

— «В жизни частенько случается, что глуповатые люди оказываются в ролях наставников и учителей ...

*** Вставай, чтоб ты не встал!

**** — И почему ты так этой смерти боишься? А мне вот хоть прямо сейчас приди она — не боюсь. (Из разговоров отца с матерью.)

Колхозник, орденоносец, стахановец. Лучший представитель зажиточной сталинской счастливой жизни. Имел работающую порядочную жену с тяжелым характером.

Был очень несчастлив.

— Простите. Но там же материя!..

— Тем лучше. Значит мы ее уничтожим.

Хороша селянська дівчина, дочка вдови, малювала. Размальовувала печі, вікна тощо. Потім почала размальовувати лозунги. Через це ніхто з парубків з нею не гуляв, і вона не вийшла замож. Вона вважалася чудною. І йшли роки, вона стала заслуженою художницею республіки. Ці чудесно мальовані квіти і композиції квітів, веселі і чарівні, як день, поволі почали гаснути і хворобливо учуднятися. Звали її Параска Власенко.*

Записати розмову у долині з дядьками і бійцями про народну медицину, про дядька, що вісім літ держав у Матяшивея божевільний дом і розповідав бійцю-комсомольцю Середі про чорта, що вчив його грати на гармошці в ніч на Івана Купала.**

В пьесе (сцена) должны разговаривать три пары одновременно. Свести к единому разговору по крику одного из главных действующих лиц. Этим приемом, хорошо разработанным в смысле качества параллельных диалогов и мизансцен, можно достигать большой жизненной убедительности. В фильме тоже***

Точно также интересной может быть сцена, где из двух разговаривающих один не дает другому говорить, не перебивая его в обычном смысле этого слова, а читая его мысль полностью по первым двум-трем сказанным словам. Наконец:

— Не перебивайте меня. Дайте мне сказать...

— Я вас не перебиваю. Это вы меня перебиваете медленным изложением мыслей.****

Глупый профессор-художник разговаривает большим пальцем. Любой разговор переводит на тему, как он когда-то кого-либо любил.

Два старых профессора. Один — блестящий ученый, умница. Другой — дурак с необычайно импозантной внешностью. Дурак и тупица. Попал под юбилей и стал заслуженным. Когда они вдвоем, их невозможно слушать.

* Хорошая крестьянская девушка, дочка вдовы, рисовала. Расписывала печи, окна, всё, что угодно. Потом начала расписывать лозунги. Из-за этого никто из парней с ней не гулял, и она не вышла замуж. Она считалась странной. И шли годы, стала она заслуженной художницей республики. Эти чудесно расписанные цветы и композиции цветов, веселые и волшебные, как день, постепенно начали гаснуть и болезненно становиться странными. Звали её Прасковья Власенко.

** Записать разговор в долине с мужиками и бойцами о народной медицине, о мужике, что восемь лет держал в Матяшивее сумасшедший дом и рассказывал бойцу-комсомольцу Середі о черте, который учил его играть на гармошке в ночь на Ивана Купала.

*** Отмечено на полях двумя чертами: В пьесе... тоже.

**** Отмечено на полях одной чертой: Точно также... мыслей.

Старий клен перед вікном
Білим снігом вкрився.
Гей, чого не я, чого козак сивий
Та й отак зажурився?*

Художники Федор Кричевский, Анатолий Петрицкий⁷⁴⁶ и Мориц Уманский⁷⁴⁷ могут быть использованы в пьесе как комедийные персонажи. Это недоучки, неумные по-разному, эгоцентрики и злопыхатели. Косноязычие.

Наконец я дождался постановления ЦК партии о садах. Кто бы мне поверил в прошлом году еще, что это будет? Через пятнадцать лет Украина станет неузнаваемой.

...Ну, тут, конечно, сразу, «да здравствует», то, се, другое, третье, аплодисменты, и пошла...

...Всякое внешнее приличие имеет свое внутреннее нравственное основание.

Вспомнить рассказ матери о том, как Тимофей Пырковский не хотел поступать в колхоз.

Что лучше защищать от врагов — пустырь или сад?

Вспомнить христианские посты с точки зрения рациональности питания (гигиенической) и колоссальной экономии мясных и молочных продуктов.

В селе Яблуневке не было ни одной яблони.

— ...Позвольте, но там же материя!

— Тем лучше. У нас будет повод поскорее ее уничтожить.

Промова діда Калимана на відкритті пам'ятника Леніну у Ярьськах:
«Дак от, будем говорить, примерно, скажем, при старому режимі ми, казав той, нічого, добре собі жили... Ну, да казав той, и тепер якось да жить можна».

Хтось смикнув діда ззаду за штани.

«Отакє то... ізвиняйте».

І дід тихонько поліз з трибуни. Було діду 100 літ.**

* Старый клен перед окном
Белым снегом укрылся.
Эх, отчего не я, отчего козак седой
Да так опечалился? (букв. перевод: это дума).

** Речь деда Калимана на открытии памятника Ленину у Ярьськах:
«Ну так вот, будем говорить, примерно, скажем, при старом режиме мы, говорил тот, ничего так, неплохо жили... Ну, да, говорил он, и теперь как-то да жить можно».

Кто-то дернул деда сзади за штаны.

«Так-то вот... извиняйте».

И дед тихонько полез с трибуны. Было деду 100 лет.

Считая деда чернокнижником, мать решила сжечь его псалтырь. Боясь, что псалтырь может взорваться и, разнеся печь, погубить ее, мать сжигала псалтырь по листочку⁷⁴⁸.

Чрезвычайно выразительным может быть не только крупный план размера примерно головы говорящего человека, но и одного его глаза. Особенно это хорошо может быть в сцене допроса, любви, прощания.

— Ви вже старий діду. Нащо Вам жінка?

— Як нащо? А лаяться.*

Разговаривая по телефону, Компаниец так рассердился на кого-то, что свернул даже дулю и тыкал ею в воздухе. Господи, прости ему.

Написать рассказ о том, как муж и жена приглашали ненавистного гостя обедать, как гость отказался и ушел, как они поссорились после ухода гостя за приглашение, как гость вернулся, передумав. Как муж и жена снова поссорились, как муж бросил кашне на стол. История с котелком и уничтожением мебели и проч.

Вечоріє день мій, вечоріє...

— Де та одна нова невмируща картина, яку хтось із вас, обливаючись потом и кров'ю, проніс через усі рогатки недосконалою цензури, через критику поверхових газетярів, через голови, словом всіх провінціальних «ревнителів радянського благочинія» до самого батька Сталіна? Де вона?

— Нема.

— Ви не написали її і не принесли.

Ви художники, а не вмiєте бачить.***

Розмови с Кричевским. Оповідання про те, як він побив князя.****

Засідання Хр. Корп. Гр. — (консультація).*****

Нарком недоволен своей женой.

— «Зачем ты меня познакомила? Я очень занят. У меня была единственная отдушина, праздник — это искусство и его люди. А теперь я вижу, что эти художники такая ничтожная мразь и дерьмо, что мне не хочется вспоминать о них».

То же самое думает о наркоме художник.

* — Вы же старый уже, дед. Зачем Вам жена?

— Как зачем? А ругаться.

** Вечереет день мой, вечереет...

*** — Где та одна новая бессмертная картина, которую кто-то из вас, обливаясь потом и кровью, пронёс через все рогатки несовершенной цензуры, через критику поверхностных газетчиков, через головы — словом, всех провинциальных «ревнителей советского благочиния» до самого отца Сталина? Где она?

— Нет.

— Вы не написали ее и не принесли.

Вы художники, а не умеете видеть.

**** Разговоры с Кричевским. Рассказ о том, как он избил князя.

***** Заседание Хр. Корп. Гр. — (консультація).

Определяющее стиль конференции мира:

«Каждый человек нашей страны стремится в самоотверженном труде найти благополучие свое и своего государства. Нет у нас стремления к войне»^{*}

Американский нью-йоркский композитор живет в мире воя, стука, скрежета, какофонии, безумного ритма автомашин, лифтов, самолетов и пр. Это создает его мироощущение. Это жалкое явление, но это факт. Он антипод гармонии и мелодии, ввиду того, что мелодия и гармония в нашем понимании и в понимании великих классиков отсутствует в его среде. Он продукт другой среды, другой силы вещей. Творить по-нашему он не может, так же как и мы не можем и не должны создавать ничего по-ихнему^{**}

Мы не только авторы различий, но и продукты различий среды.

Перемещенный Человек
делается объектом
испытания оружия биологического,
химического, атомного.

Фантастическая драма. Единство действия, времени, места всемирное.

Выстукивают и выслушивают планету, как опасно больную. Как бомбу радиусом 6000 км, готовую взорваться.

На сцене большой великолепно сделанный глобус.

Земной шар — глобус заминирован.

Атомной бомбой.

Как его разминировать?

Действующие лица помещаются по обе стороны шара. Европа — Америка. Вот возможность вести прямой диалог^{***}

— У него слабость — считать себя за важную персону.

— Он поднялся все же до высшей должности.

— Да, но ведь и ящерица не хуже орла достигает самых высоких горных вершин.

— Господа, это невозможно.

Ко второму спору

Меры для спасения народа и государства не всегда остаются одинаковыми^{****}

— «Сама добродетель становится пороком, когда употребляется ошибочно».

В самом главном художник всегда одинок.

К 5-17-47. Жутков.

Информбюро.

* Обведено: Определяющее... к войне.

** Так в тексте.

*** Отмечено на полях одной чертой: Выстукивают... диалог.

**** Отмечено на полях четырьмя чертами: Ко второму... одинаковыми.

1) Не уравнивать, а уважать прошу всю жизнь:

2) Любовь, семья, мораль. Мораль<ное> и материаль<ное>. Особенности иностр<ан-ной> прессы. Личной жизни обстоятельства.

Вообще о советской женщине. — Синтетический образ. —

Многообразии участия в жизни. Об образовании, правах, конечно, роль ее в обо-роне.

О героике — разной: огня, тыла, семьи. Женщины в науке, в искусств<ве>, в го-суд<арстве>*

33 человека Нехода

7 Чуб

27 Перевертайло

Данилович

Чуприна

Чуб

Нехода

Данилович

Перевертайло

Катерина Женья

Мария** і Генія***

Галина

***** — Орися

Олена

Наташа

Ганна

Мария

25-XI

Сьогодні я чомусь згадав про виступ Чарлі Чапліна⁷⁵¹ у пресі чи в промові. Зі слів Андрія Малишка, Чаплін заявив, що слов'янство поки що дало світові в кінематографії одного митця, мислителя і поета. Він назвав моє ім'я, від чого очевидно українська частиця нашої радянської делегації діячів культури ніяково опустила очі, не знаючи, як реагувати.

Реагували вони вже дома у себе в Києві. Тепер я пригадую рішення пленуму <Спіл-ки> письменників України про винесення догани якомусь українському критику, що

* Обведено: Вообще... в госуд<арстве>.

** Зачеркнуто: Марина.

*** і Генія.

**** Зачеркнуто: Марьяна.

***** Зачеркнуто: Орина.

в свой статті «перебільшив роль Довженка в українському кінематографі». Так був посрамлен Чаплін і частично я.

Это был средний, ординарный человек, назначенный старшим на неординарный пост.

Поэтому он перестал быть средним и ординарным. Он превратился в нечто в своем роде из ряда вон выходящее.

Поскольку он был дурак, все качества его, даже среднеположительные, превратились в свою противоположность. Даже его честность, которую признавали за ним вышестоящие,** и та обошлась государству миллиардов в 20...

Назначенный на пост директора госбанка, он пятнадцать лет по сути гостил, ощущая себя в своем габарите подлинном, т. е. нач<альником> облсберкассы, и берег копейку.

Еще я хочу сообщить Вам, что творчески я***

Истинное происшествие

Как художник Танклевский просил Герасимова⁷⁵² помочь ему деньгами. Двести рублей. И как тот, прибеднясь, отказался и дал ему пять рублей.

— Неужели пять?

— Нет. Не пять. Три, — сказал художник. — Я не взял этих денег.

Нет власти в искусстве еще не от Герас<имова>. Веяние власти в искусстве живописи от Герасимова учинено суть. Тем же и повинуются властям, Герасимову повинуются.

— Кавун — бессребреник, а я наоборот. Я обожаю гроши. И батько мой, и мать, и дед. Вся фамилия Крученов.

— Тебе <туда?>?

— Да.

— А я ленив. В душе, все что хотите. У меня нет плохих желаний, но я****

— Черт бы тебя побрал.

— А я палкий*****. Мне хочется всегда раздвоиться, расчлениваться, разорваться на 10 частей, и чтобы каждая работала. Ну можно ль так неинтересно мыслить.

— Чего тебе. Что тебе надо еще.

— Норма поведения. Норма совести.

— Он ничего не знает и думает, что знает все. Это ясное указание на политическую карьеру. (Б. Шоу)

* 25-ХІ

Сегодня я почему-то вспомнил выступление Чарли Чаплина в прессе или с трибуны. Со слов Андрея Малышко, Чаплин заявил, что славянство пока что дало миру в кинематографии одного творца, мыслителя и поэта. Он назвал мое имя, отчего, очевидно, украинская частица нашей советской делегации деятелей культуры неловко опустила глаза, не зная, как реагировать.

Реагировали они уже дома у себя в Киеве. Теперь я вспоминаю решение Пленума <Союза> писателей Украины о вынесении порицания какому-то украинскому критику, который в своей статье «преувеличил роль Довженко в украинском кинематографе». Так был посрамлен Чаплин и частично я.

** Зачеркнуто: об.

*** Так в тексте.

**** Так в тексте.

***** Пылкий.

— Когда Россия сокрушит Гитлера, она станет духовным центром мира.

Капитан Губа

Яцун

2-IV

Из рассказа Марка Яковлевича

Сорока двух-трех лет подсудимый — наглый делегата по фамилии Сахар. Каждый раз направляет ударение на последний слог.

— Простите, не Сахар, а Сахár. Как? Что? Мне пятнадцать лет тюрьмы? Вы с ума сошли. Ну, я понимаю, за неэтичность можно мне вклеить выговор по партийной линии, но в тюрьму? Меня? Что я там буду делать?!? Разве для этого растил нас... Пятнадцать лет! Я даже на один год не согласен. Хорошо, я... допустим, я брал там взятки, я знаю, но почему вы называете это так ни с сего ни с того ограблением государства? Ведь я же все свои деньги держал честно на книжке в государственной сберкассе. Как можно так легко бросаться словами... Простите, не Сахар, не гражданин Сахар, а гражданин Сахár.

— Гипертония Филипповна. Павловна.

Отказ. Сургучев. Перестрахова.

— Фамилия?

— Отказ.

— Фамилия, я тебя спрашиваю!?

— Отказ.

— Тьфу! Одурел человек. Как его фамилия?

— Отказ.

— Вы что? Разыгрывать меня здесь собрались!

— Фамилия Отказ, товарищ начальник.

Много говорите о счастье.

Счастье, счастье...

Есть вещи более значительные, чем счастье, более глубокие и, если хотите знать, более достоверные.

У нього так довго не було успіху, що він постарів, зів'яв і зробивсь некрасивим*.

Для краси потрібно щастя.

Потрібно гармонія:

в фізичних насолодах, у здійсненні бажань, в сприятливій роботі.**

<...?> своего сердца. И, прежде всего, подымите свое сердце.

4)*** Что может человек? Могуч небывало наш человек сегодня. Вообще человек современности — какими средствами он располагает.

* У него так долго не было успеха, что он постарел, завял и стал некрасивым.

** Для красоты нужно счастье.

Нужна гармония: в физических наслаждениях, в осуществлении желаний, в благоприятной работе.

*** Нумерация первых трех пунктов отсутствует. Надо полагать, начало текста утрачено.

Долго смотрел Кравчина на работу шагающего экскаватора. Возле него восхищенные шепоты журналистов. Наконец, когда его спросили: «Ну, как?!» Ответил неожиданно, чем и обескуражил кое-кого:

— Рука довга. Щось не те. Неестественная статья. Не смійтеся. Ось пригадаєте мое слово — не пройде. Буде работать якась друга машина. А это все равно, що жирафі притачать іще шию втрое. Розпадеться.

— Що?

— Розпадеться отся машина на дві чи три, а може й п'ять машин, і всі п'ять, разом взяті, зроблять всю її роботу, а електроенергії пожеруть удвоє менше. От щоб ви знали. Руки довгі.

— Шия?

— Хай буде шия.*

Глупо и пошло было бы ненавидеть и «развенчивать» Гоголя за «Переписку с друзьями», вызвавшую письмо Белинского⁷⁵³.

О ЛЮДЯХ**

следует судить по тому, в чем они успели, а не по тому, в чем они потерпели неудачу.

Боец и с недостатками — все же боец, а муха без недостатков — всего лишь безупречная муха.

«Без “человеческих эмоций” никогда не бывало, нет и быть не может человеческого искания истины».

Ленин

Разгорнути*** тему:

Величие бедности. Правильнее, не бедности, а материальной строгости, щедрости, отдачи государству. Тему ограниченности личного во имя общенародного, государственного. Это одна из крупнейших тем современности. Это тема построения нового желанного государства, как царства справедливости на земле, взятая, так сказать, изнутри**** Человека*****

Отдача происходила и происходит гигантская, потому что задачи огромны, сроки коротки и обстоятельства международного характера исключительны.

* Долго смотрел Кравчина на работу шагающего экскаватора. Возле него восхищенные шепоты журналистов. Наконец, когда его спросили: «Ну как?!» Ответил неожиданно, чем и обескуражил кое-кого:

— Рука длинная. Ну не та. Неестественная статья. Не смейтесь. Вот попомните мое слово — не пройдет. Будет работать какая-нибудь другая машина. А это все равно, что жирафу еще шею удлинить втрое. Распадется.

— Что?

— Распадется эта машина на две или три, а может и пять машин, и все пять, вместе взятые, сделают всю ее работу, а электроэнергии пожрут вдвое меньше. Вот чтобы вы знали. Руки длинные.

— Шея?

— Пусть будет шея.

** Написано заглавными буквами: о людях.

*** Развернуть.

**** Так в тексте.

***** Сохранена прописная буква оригинала.

На фоне темы всенародной ограниченности в потребностях — величайшее сознание своей исторической высокой предназначенности.

На ней возникает плесень — «неограниченность»; и, так сказать, прыжок через царство необходимости в царство свободы некоторых ванек, хапуг, ротозеевичей* и целой народности гениев** со всеми родичами и вундеркиндами, сосущей кровь народа, мозг, отравляющей народ, жизнь, детей, вождей...

— Да ничего, ну что вы, ей-богу, по-моему, все в абсолютном порядке. Жаль только, что время зря пропадает.

— Не время пропадает, а мы.

Песню сложили

Тут же на месте выросла песня. Нашлись слова, как будто сами родились из чувств. И мотив безошибочный возник единый для всех.

Тост:

«За маневры
вместо войны
в жизни и за
войну вместо
маневров в
искусстве».

1) Кино сегодня принадлежит ремесленнику.

—
Все для ремесленника.
Ура ремесленнику.
Деньги ремесленнику***

И я понял тогда: потерял навек безупречность, которая является в**** большей мере делом удачи и счастья, чем результатом добродетели.

Когда село было в огне,***** неразумно плакать.

МИР*****

генеральная линия
советских людей

—
Брошюра 35 страниц для читателей стран англо-американских.

Совинформбюро.
Александр Михайлович Селезнев.

* Так в тексте.

** Гениев.

*** Отмечено на полях одной чертой и тремя восклицательными знаками: Все... Деньги ремесленнику.

**** Зачеркнуто: Большой, меньшей мере.

***** Зачеркнуто: надо было.

***** Написано заглавными буквами: мир.

Утрачена поэтичность.

А при тех возможнос<тях> потенциальных, разве не мы должны бы ставить фильмы о тех же итальянцах, французах, американцах. И объяснять их так, как и самих себя, они пока что объяснить не могут по ряду многих и многих причин.

Увлеклись биографиями крупных лиц.
Теперь только соврем<енники >, и только о малых.
А историч<еские> судьбы народа.

Общая установка:
Если красота*
Красоту отдали капиталистам.

— Русский народ ведь красивый.
Итальянская красота.
Есть фран<цузская> красота.
Есть мекс<иканская>.
Была грузин<ская> крас<ота>
Нет русской красоты.

Мы проиграли в кино идеологическую войну. Выиграла Америка. Она завалила мир своими идеями. Она сковала народы. А мы чистоплюи.
Трудно переоценить это поражение.

Искусство. Война.
Борьба страстей человеческих.
А когда страстей нет, то и искусства нет.

Что у нас было, и что утрачено?
И страстность,
И поиски новых форм,
И поиски новых актеров и неактеров,
Искренность,
Страстность,
Новаторство —
Все это было, было у нас.

1) Какие вопросы колхозного строительства заслуживают сегодня особого внимания?
В плане решений пленума?

2) Несколько слов о кадрах кинорежиссуры. Где достать 50? Не попробовать ли организовать пару месячных или хотя бы двухнедельных семинаров по образцу сценарных. Чтобы на их основе потом организовать годовые курсы кинорежиссеров**

* Так в тексте.

** Отмечено на полях одной чертой: Какие ... кинорежиссеров.

4)* «Повесть пламенных лет» в новом её выражении на основе речи Г. М. Маленкова может быть поразительной как кинопроизведение.

Это первый фильм с философским раскрытием практической сущности немецких войн: их тщетности, чудовищности, обреченности.

Средства борьбы с красотой

- 1) Костюм.
- 2) Любовь к потному и замазанному лицу (признак труда).
- 3) Развалина, халупа, грязь.
- 4) Небритость, рваность.
- 5) Неаккуратность.
- 6) Бедность. Боязнь красивого лица.

В результате — апология бедности и грязи**

Речь идет о герое эпохи Великой Отечественной войны.

Ещё точнее о молодом человеке нашего поколения героического победителей. В искусстве кино, в искусстве <и> видимом сегодня в нем мире. (Ибо мы в центре.)

О радуге⁷⁵⁴.

О количестве бедности и нищеты, переходящей в качество.

Маразм.

О критике в Доме кино. Джентльменское соглашение двулчия и критика в прессе.

Я думал. Мне говорили: «Не говорите плохо о радуге, это опасно».

Задирался, шел назад, а те вверх.

О сентименте и жестокости.

О пошлости повестов<ателей> бытовизма и натурализма, заменивших социалистический реализм, героику и романтику. Почему измельчали?

Тема хороша, роли <2 сл. нрзб.> отдали — все в порядке, а как это построено, как произвести КИНОискусство.***

* Так в тексте.

** Подчеркнутая фраза выделена более крупным шрифтом.

*** Часть слова (4 буквы) написана заглавными буквами: киноискусство.

Не целующаяся, не видя, и все на отдалении*, все чувствуют себя докладчиками. Они сообщают друг другу реплики из сценария, а не общаются.

О молодых режиссерах

Не о занимательности, нет. О красоте, о благородстве, о неугасимом прометеевом огне, на котором плавится новое.

Не смотрят. Кричат.

Нет видения внутреннего и внешнего.

Об апологии бедности и грязи.

Да здравствует ремесло.

О ремесле.

О высоте профессии и «гениальном» неряшестве.

О плохом костюме.

Это экономия временная.

В каком году написана картина?

Акад<емическая> выставка.

Великое дело — времен<ной> адрес.

Олдридж.

Одинаковые романы и <повести?> романов** в толстенных журналах.

<...?> в его способности выражать и формировать эстетические устремления современности, отличные от эстетического комплекса уважаемых и глубоко чтимых*** его предшественников и учителей.

Об игнорировании разливного моря безвкусицы.

О поисках нового, которого больше всего оказывается на опушках смежных наук.

Эйзенштейн — великий киномастер. Принес с собой новое в киноискусство. Это было признано всем миром и так и осталось в истории кино⁷⁵⁵.

Нужны новые, свежие люди и как можно скорее. Трудно из притершихся деталей малолитражки складывать стопятидесятитонку. Нужны новые агрегаты. Новые сильные и дальновидные люди.

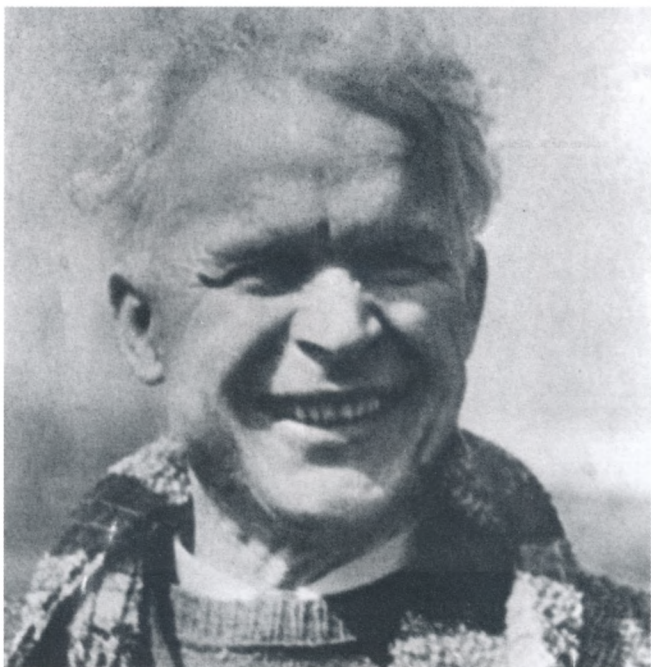
* Так в тексте.

** Так в тексте.

*** Зачеркнуто: наших.

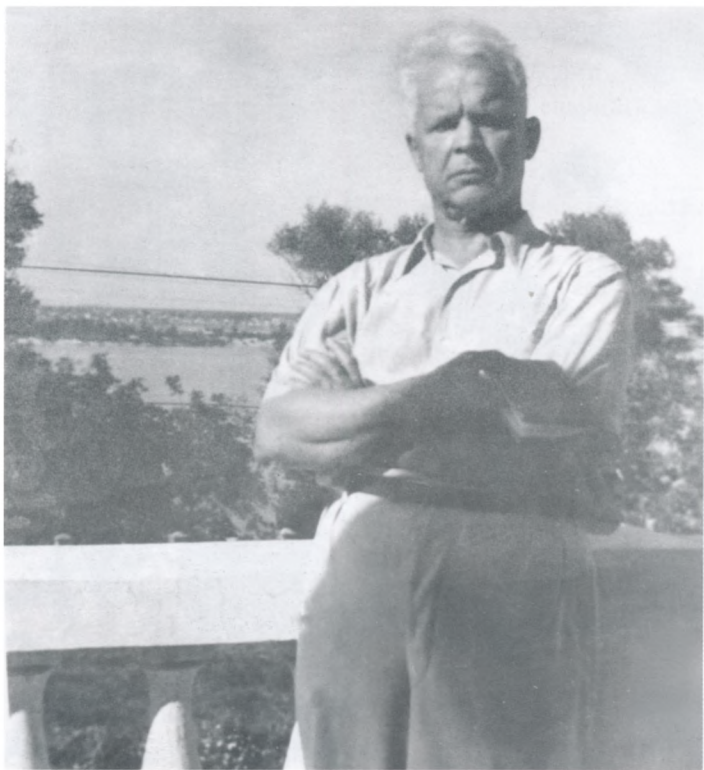

А. П. Довженко с женой Ю. И. Солнцевой. 1952 г.
ЦГКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного, ед. уч. 0-194875

А. П. Довженко. Начало 1950-х гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690, оп. 2, д. 28, л. 6

Фотопортрет А. П. Довженко
работы Ю. Яновского.
Начало 1950-х гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 17, оп. 1,
д. 266, л. 1

А. П. Довженко.
Начало 1950-х гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690,
оп. 2, д. 28, л. 6

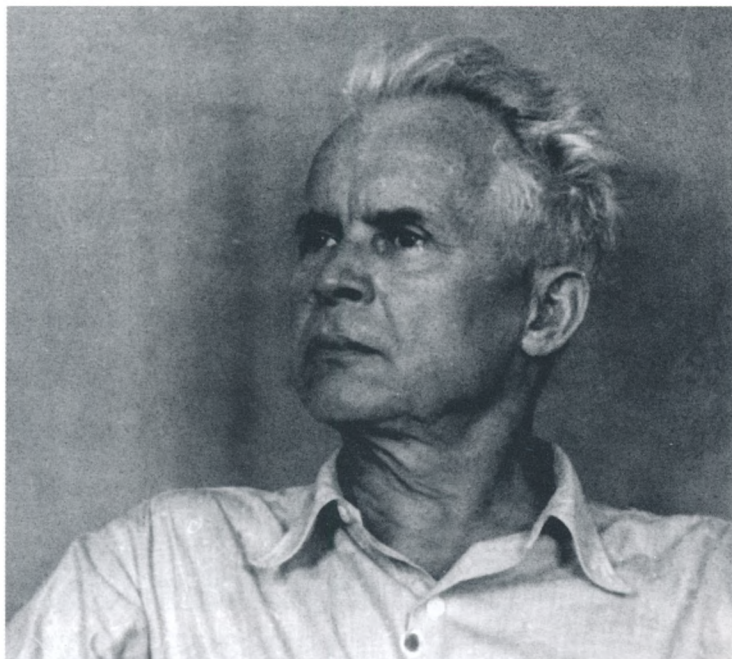

А. П. Довженко на склонах Днепра. Киев. 1950-е гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690, оп. 1, д. 32, л. 15

А. П. Довженко. 1950-е гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690, оп. 1, д. 32, л. 13

А. П. Довженко. 1950-е гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690,
оп. 2, д. 28, л. 6

А. П. Довженко за камерой. 1950-е гг.
ЦГАМЛИ Украины, ф. 690, оп. 4, д. 216, л. 4

О почерке времени.

Дата.

Временной адрес.

Не в* костюме, не <в> вывеске и не в цветѣ изображаемых знамен.
Он в почерке художника.

Почерк!

Или возвращаться к немой кинематографии, когда есть звук.

Несколько слов об Эйс<енштейне>

Человек измеряется тем, в чем он успел, а не <тем>, в чем он потерпел неудачу.

Гоголь не стал меньше оттого, что написал «Избранные места».

Мы ценим в нем основы русск<их> реалий.

Эйзен<штейн> был** человек несчастливый, быть может, в чем-то обойденный природой, но он был великий кинематографист.

Темы эстетические:

1) Человек в труде.

Нет ничего красивее в мире как человек в труде.

2)***

Главный вопрос

Мы знаем, что могли дать «Ромы»****

Поэтому, не будем обольщаться.

Нового мы можем ж<дать> от новых людей.

Возникает невольно вопрос, который***** рождается порой после прочтения некоторых современных романов и повестей*****: не***** ограничивают ли наши писатели понятие социалистического реализма простым повествовательским бытовизмом.

Когда мы не находим в них ни глубоких обобщений, ни поэтизации, ни оригинальности.

В них нет мышления, созерцания, нет глубокого самосозерцания*****. Они предстают перед нами пока скорее как участники массовок и эпизодов великой кинокартины на-

* Зачеркнуто: том.

** Зачеркнуто: чем-то обиж<енный>.

*** Так в тексте.

**** Так в тексте.

***** Зачеркнуто: приход<ит>, возникает.

***** Зачеркнуто: современной нашей литературы.

***** Зачеркнуто: подменяют ли наши пис<атели>.

***** Зачеркнуто: Персонажи, изображенные в них. В переводе на кинематографический язык персонажи, изображенные в них.

шей жизни, чем, <как> основные её герои*. И происходит это не потому, что персонажи картин обыкновенные люди, а потому, что изображены они вне глубоких страстей. Им ещё не хватает мышления, созерцания и глубокого самосозерцания образов эпохи. И происходит это потому, что эти задачи мало кто ставит перед собой.

В сценариях и фильмах

Сколько на уме.

Что на уме, то на языке.

Все персонажи сообщают в той или иной несложной форме друг другу о том, что они сейчас будут делать.

В подтексте почти что ничего нет.

Все одноплановое.

И нет мышления.

И каждому отведено судить не свыше сапога.

Отсутствие подтекста в ролях лишает актеров возможности творить образы. Поэтому они не живут, т. е. не мыслят. («Я мыслю, следовательно, я существую»)⁷⁵⁶. Они чтецы реплик**

Вст<авка?>⁷⁵⁷

Вместе с тем, признавая тот факт, что художественная кинематография всех народов базируется на основе литературы, мы должны*** все же констатировать, что даже самые старательные**** экранизации***** классических литературных произведений почти всегда уступают в качестве самим оригиналам*****, независимо в какой-то <степени?> от***** участия или неучастия в этом деле автора произведения. По-видимому, нельзя***** произведение искусства выразить адекватно изобразительными средствами другого искусства. Поэтому большинство выдающихся литературных произведений, не рассчитанных в процессе своего создания на экранную жизнь и выходящих целыми громадами своих достоинств за рамки зрительного кинематографического круга, теряют в качестве. Кинематография выступает здесь не***** во всеоружии своего первородства, а скорее как способ, более или менее выражающий существо литературного явления.

* Зачеркнуто: Им еще не хватает мышления и гл<убокого> созерцания, и глубокого самосозерцания образов эпохи.

** Отмечено на полях одной чертой: Сколько на уме... чтецы реплик.

*** Зачеркнуто: Вынуждены.

**** Зачеркнуто: попытки.

***** Зачеркнуто: этих.

***** Зачеркнуто: произведениям.

***** Зачеркнуто: того.

***** Зачеркнуто: законченное.

***** Зачеркнуто: как, в качестве.

Не умаляя ни в какой мере значения экранизации классического литературного наследия*, следует признать, что наши <...?>.

Коган уехал в Одессу.

1. Осталось 5 дней. Антарктида

Пленка. Оформление сценария**

2. Сценарная студия, мастерские и сценарная Гренландия Мосфильма***

Надо поддержать студию и не допустить централизации, имеющей определенную цель. Они гробят сценарии сц<енарной> ст<удии>****

3. Маневич? Марьямов⁷⁵⁸ — гении советской? ременной?> кинематографии*****

Поэма про море

Се мусить бути велетенський фільм. Усе, що є в мені святого, весь досвід, усі думки, і час, і мрії, і навіть сні — все для нього. Створити твір, достойний великості мого народу — ось єдина мета, єдиний зміст мого життя. «Благослови, мій боже, нетвердіі руки»... ..*****

(З щоденника)*****

* Зачеркнуто: мы, нам.

** Обведено: Осталось... сценария.

*** Обведено: Сценарная... Мосфильма.

**** Обведено: Надо... сц<енарной> ст<удии>.

***** Далее в тексте пустая рамка.

***** Поэма о море. Это должен быть грандиозный фильм. Всё, что во мне есть святого, весь опыт, все мысли, и время, и мечты, и даже сны — все для него. Создать произведение, достойное величия моего народа, — вот единственная цель, единственный смысл моей жизни. «Благослови, мой боже, нетвёрдые руки»... ..*****

(Из дневника)

ОПИСАНИЕ ИСТОЧНИКОВ

ТЕТРАДЬ 1

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 584.

В папке 47 листов. Листы — бумага разного цвета, разной плотности, в основном — одного формата. Некоторые листы обрезаны (в результате порой утрачены фрагменты текста). Листы расположены с нарушением хронологии записей. Так лист, датированный 2 апреля 1941 года, следует за записями от 5 апреля того же года. Есть и другие хронологические сдвиги.

Кроме того, иногда ошибается в датировках сам А. П. Довженко: например, записи конца 1943 года датируются им 1942 годом, а записи начала 1944 года — началом 1943-го. Здесь мы только констатируем эту особенность записей. Объяснить причины этого — задача биографов режиссера. В комментариях мы ограничиваемся только фиксацией подобного рода особенностей датировки.

Все 47 листов вложены в папку «Для писем». Кем и когда была сформирована единица, установить достаточно сложно. Это мог быть как сам А. П. Довженко, так и Ю. И. Солнцева.

Полностью текст публикуется впервые (были опубликованы несколько разрозненных записей).

ТЕТРАДЬ 2

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 585.

Блокнот с записями сохранился целиком. В блокноте есть нумерация страниц, сделанная чернилами: 10, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50 (числа обведены одним кружком), 55, 60, 65, 70, 75 (числа обведены двумя кружками). Наиболее вероятно, что это авторская нумерация. Можно на основании этого утверждать, что сохранились все листы блокнота.

Первая датированная запись — «6-III-42. Ворошиловград». Думается, что предыдущие записи относятся к концу февраля — началу марта 1942 года, когда Довженко прибыл на Юго-Западный фронт, где был зачислен сотрудником газеты «Красная Армия». Последние записи относятся к концу мая 1942 года, когда выяснилось, что наступление на Харьков, начатое 12 мая, завершилось неудачей, но трагические последствия последующих событий еще не могли быть осознаны.

ТЕТРАДЬ 3

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 586.

Записная книжка в переплете. К сожалению, записи сохранились не полностью. Об этом свидетельствует расхождение между авторской нумерацией (цифры написаны чернилами и заключены в кружок — 5, 10, 20, 25, 30, 35, 40, 60, 65, 85) и архивной (1—68). Учитывая то, что архивная нумерация и записи не в блоке (3 листа вначале), легко посчитать, что из книжки вырезано 20 листов. Кроме того, вырезана еще одна страница, не входящая в блок. Записи в книжке были изъяты, скорее всего, самим Довженко по соображениям автоцензуры.

В итоге мы можем утверждать, что из книжки было изъято около четверти записей. В результате изъятия листов часть записей сохранилась отрывочно. Эта особенность будет оговорена в построчных примечаниях.

ТЕТРАДЬ 4

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 588.

Записная книжка. Авторская нумерация отсутствует, что затрудняет точный подсчет утрат. По оставшимся корешкам листов можно утверждать, что отсутствует 1 лист между листами 12—13, 26—27, 30—31, 45—46; 3 листа между листами 46—47; 2 листа между листами 87—88. Лист 38 вырван из блокнота, верхняя часть его аккуратно обрезана и вложена в блокнот, нижняя утрачена. Таким образом, не сохранилось в единице (как минимум) 9,5 листов (приблизительно 1/10 записей).

ТЕТРАДЬ 5

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 589.

Записная книжка с нумерацией чернилами (числа обведены кружочками): 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90. Архивная нумерация листов карандашом: 1—89 не совпадает с авторской. Это позволяет определить утраты: 4 листа между листами 80 и 90 (по авторской нумерации) и как минимум три листа — 93—96 (по авторской нумерации). Всего утрачено как минимум 7 листов.

ТЕТРАДЬ 6

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 590.

Разрозненные листы на бумаге разного цвета и формата. Некоторые вложены в папки из тонкой бумаги. Все это вложено в папку из плотной бумаги. Кому принадлежит компоновка единицы, определить не представляется возможным.

ТЕТРАДЬ 7

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 595.

Разрозненные листы бумаги разного цвета и формата (за редким исключением). Некоторые листы были сгруппированы в тематические (или хронологические) блоки плотными узкими полосками бумаги, которые остались между листами. Восстановить это членение текстов не представляется возможным. Листы вложены в обложку.

ТЕТРАДЬ 8

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 596.

Разрозненные листы бумаги разного цвета и практически одного формата (за редким исключением). Отдельные группы листов вложены в папки из тонкой бумаги. А все они вместе — в папку из плотной бумаги. Кем и когда была сложена единица, определить не представляется возможным.

ТЕТРАДЬ 9

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 598.

Разрозненные листы разной бумаги, разного формата и разного предназначения (в том числе из ученических тетрадей в линейку). Некоторые записи сгруппированы и вложены в папки из тонкой бумаги. Все записи вложены в обложку «Для писем». Определить точно, кем была сформирована единица, не представляется возможным. Но исключить то, что это не авторская компоновка, достаточно трудно.

ТЕТРАДЬ 10

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 600.

На отдельных листах (формат 14×21 см) белого (нелинованных и в мелкую клетку) и голубого (в крупную клетку) цвета, помещенных в темно-коричневую коленкоровую обложку с надписью: «Делегату 2-ой Всесоюзной конференции сторонников мира. Москва. Октябрь 1950 г.» и тисненым медальоном с изображением кремлевской башни.

Чернила черные, синие (разных оттенков), карандаш.

ТЕТРАДЬ 11

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 605.

В блокноте (формат 8×14 см) с картонным переплетом на металлической пружине.

Чернила синие, карандаш.

Записи дневникового характера имеются на 19—23 лл. (на остальных листах — записи бытового и информационного характера).

ТЕТРАДЬ 12

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 611.

В записной книжке (формат 10×14 см) в коричневом коленкорovém переплете с тиснением «под кожу». Заполнена до конца.

Чернила синие, карандаш.

ТЕТРАДЬ 13

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 613.

В записной книжке (формат 10×14 см) в коричневом коленкорovém переплете с тиснением под кожу. Заполнена до конца.

Чернила синие, карандаш.

ТЕТРАДЬ 14

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 614.

В записной книжке (формат 12×16 см) в коричневом коленкорovém переплете с тиснением «под кожу». Заполнена до конца.

Чернила синие, карандаш.

ТЕТРАДЬ 15

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 615.

В записной книжке (формат 11,5×16,5) в картонном переплете с надписью: «Librăria Ş1 Pareiăria Cooperativel Jnvăfătorieor “Yloria Cernăuţi Piafa Unirli 2—3”». Заполнена не до конца.

Чернила синие, карандаш.

ТЕТРАДЬ 16

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 619.

В трех блокнотах (формат 10×14 см) с картонными переплетами на металлических пружинах. Заполнены до конца.

Чернила синие.

Записи дневникового характера имеются на 17—18 лл. (на остальных листах — записи бытового и информационного характера).

ТЕТРАДЬ 17

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 624.

В записной книжке (формат 11×17 см) в коричневом коленкорovém переплете. Заполнена не до конца.

Чернила синие.

ТЕТРАДЬ 18

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 625.

В блокноте (формат 20×29 см) с картонным переплетом на двух металлических пружинах. Заполнен до конца.

Чернила синие, карандаш.

ТЕТРАДЬ 19

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 626.

В блокноте (формат 11×15 см) в коленкорovém переплете с клапанами; с надписью: «Участники совещания по сварной арматуре железобетона. От строителей Каховской ГЭС. Новая Каховка. Октябрь 1954 г.». Заполнена не до конца.

Карандаш.

ТЕТРАДЬ 20

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 627.

В блокноте (формат 20×29 см) с картонным переплетом на двух металлических пружинах. Заполнен до конца.

Чернила синие, карандаш.

ТЕТРАДЬ 21

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 628.

В записной книжке (формат 10×14,5 см) в коричневом коленкорovém переплете с надписью: «2-й Всесоюзный съезд советских писателей. Памятная книжка делегата съезда. Москва, 1954». Заполнена не до конца.

Чернила синие, карандаш.

Записи дневникового характера имеются на 18—24 лл. (на остальных листах — записи бытового и информационного характера).

ТЕТРАДЬ 22

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 632.

В записной книжке (формат 11×17 см) в коричневом коленкорovém переплете с тиснением «под кожу». Заполнена не до конца.

Чернила синие, карандаш

ТЕТРАДЬ 23

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 638.

В блокноте (формат 7,5×10 см) в коричневом коленкорovém переплете с тиснением (орнамент). Заполнен не до конца.

Чернила синие, карандаш.

Записи дневникового характера имеются на 12—17 лл. (на остальных листах — записи информационного и бытового характера).

ТЕТРАДЬ 24

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 640.

В блокноте (формат 10×14,5 см) с картонным переплетом на двух металлических пружинах. Заполнен до конца.

Чернила синие, карандаш.

Записи дневникового характера имеются на 4—23 лл. (на остальных листах — записи информационного и бытового характера).

ТЕТРАДЬ 25

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 641. Л. 1, 6, 11—17 об., 18, 21—27.

В четырех блокнотах (формат 10×14 см и 14×20 см) с картонными переплетами на одной и двух металлических пружинах. Заполнены не до конца.

Чернила синие, карандаш.

Записи дневникового характера имеются на 1,6,11—17 об.,18,21—27 лл. (на остальных листах — записи информационного и бытового характера).

ПРИЛОЖЕНИЕ

РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 583.

Разрозненные листы бумаги разного формата, разной плотности и разного предназначения (есть вырванные листы из больших блокнотов и блокнотов уменьшенного формата, есть листы из ученических тетрадей в клетку). Хронология записей охватывает период от 1939 года до конца жизни. Последовательность записей порой произвольна. Все вышеперечисленные особенности единицы заставляют предполагать, что эта единица собрана не самим Довженко.

КОММЕНТАРИЙ

¹ «Ночь на Днепре» (в дальнейшем «Над Днепром») — пьеса, над которой А. П. Довженко работал перед войной. Дальше все отрывки и диалоги, где действуют архитекторы, относятся к этому замыслу, в том числе и записи, где фигурирует мотив Моцарта и Сальери.

² *Святослав* (?—972) — великий князь Киевский. Сын князя Игоря.

Довженко предлагал воздвигнуть «на правом берегу Днепра у Запорожской плотины на гранитной скале <...> конную статую русского князя — витязя Святослава, сын которого, Владимир, стоит в Киеве с крестом на Владимирской горке». Режиссер свидетельствовал: «Его последние слова «не посрамим земли русской» мы вспоминали в грозные годы Великой Отечественной войны» (Довженко А. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. М., 1969. С. 288).

³ *Борисфен* — старинное название Днепра.

⁴ По всей видимости, персонаж пьесы — собирательный образ. У архитектора Таця, чья фамилия фигурирует в следующем варианте, не было правительственных наград.

⁵ *Таций* Алексей Александрович (1903—1967) — архитектор. Комическая трактовка персонажа может быть объяснена тем, что Таций работал в стилистике конструктивизма, к которой Довженко относился резко отрицательно.

⁶ *Лассаль* Фердинанд (1825—1864) — деятель немецкого рабочего движения, с мая 1863 года — президент Всеобщего германского рабочего союза.

⁷ Замок украинских феодалов Синявских в Меджибоже. Памятник архитектуры XIV—XV столетий. Типичный для этого периода средневековый замок-форт, воздвигнутый для защиты от набегов крымских татар.

⁸ *Каменецподольские башни* — речь идет о Каменецподольском замке, памятнике архитектуры XIV—XVIII столетий. Крепостные стены замка увенчаны одиннадцатью башнями, сооруженными в разное время. Особенно величественна башня Кармалюка (в ней томился в заключении Устим Кармалюк (1787—1835) — легендарный герой украинского народа).

⁹ Речь идет о Киево-Печерской лавре — одном из старейших древнерусских монастырей. Основана в 1051 году при великом князе Киевском Ярославе Мудром.

В 1926 году Киево-Печерская лавра стала государственным историко-культурным заповедником.

В более поздней записи Довженко вспоминает, что рядом с ней находился «Азвинтрест».

¹⁰ Н. А. Щорс был героем фильма Довженко «Щорс». Инициатива сделать фильм об «украинском Чапаеве» принадлежала И. В. Сталину и была высказана им на вручении орденов кинематографистам (Довженко был награжден орденом Ленина) 27 февраля 1935 года. О завершении фильма Довженко сообщил И. В. Сталину в письме 3 марта 1939 года.

¹¹ *Владимир Святославич* (в крещении — Василий) (?—1015) — великий князь Киевский, святой и равноапостольный. При его правлении состоялось крещение киевлян (998), к которому приурочено крещение Руси.

¹² «Сон» — имеется в виду форма пьесы, смешение сцен реальных и происходящих как в снах героя, так и в его воображении.

Позднее, при написании сценария «Повесть пламенных лет» Довженко вернулся в этому приему: его героям Ульяне и Ивану одновременно снится князь Святослав (Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 2. М., 1967. С. 325—326).

¹³ *Шумяцкий Борис Захарович* (1886—1938) — политический и государственный деятель.

Президиум ВСНХ СССР 21 ноября 1930 года назначил Б. З. Шумяцкого председателем правления Союзкино (фактически руководителем отечественной кинематографии).

Политбюро ЦК ВКП(б) 7 января 1938 года приняло постановление об освобождении «т. Шумяцкого от обязанностей начальника Главного управления кинопромышленности».

Отношения Б. З. Шумяцкого и А. П. Довженко в этот период были достаточно сложными и требуют специального рассмотрения.

¹⁴ По всей видимости, 23 декабря 1941 года директором Киевской студии Линийчуком был подписан приказ об увольнении со студии сотрудников Довженко по работе над фильмом «Щорс». Об обстоятельствах, предшествовавших этому приказу и вызвавших его, можно узнать из докладной записки заместителя председателя Комитета по делам кинематографии К. А. Полонского своему начальнику И. Г. Большакову (см.: *Кино на войне. Документы и свидетельства*. М., 2005. С. 505).

¹⁵ *Солнцева* (Пересветова) *Юлия Ипполитовна* (1901—1989) — актриса, режиссер. Жена А. П. Довженко.

¹⁶ *Бодик* *Лазарь Зусевич* (1903—1976) — кинорежиссер.

¹⁷ *Игнатович-Белинский* *Игнат Игнатович* (1898—1978) — кинорежиссер.

¹⁸ В той же докладной записке К. А. Полонский писал: «Довженко фактически до последних дней к работе над сценарием не приступал» (Там же. С. 502). Записка датирована 5 января 1942 г. Надо полагать, поручение написать сценарий не увлекло Довженко. Конфликтная ситуация разрешилась 22 января 1942 года: в этот день режиссер выехал из Ашхабада (через Куйбышев и Москву) на фронт.

¹⁹ Александр Сергеевич Грибоедов известен как автор классической комедии «Горе от ума», но это не единственное его драматическое сочинение. Он был автором пьес «Молодые супруги» (1815), «Своя семья» (1817, в соавторстве с А. А. Шаховским и Н. И. Хмельницким) и «Студент» (1817, в соавторстве с П. А. Катениным).

²⁰ *Миша Запорожец* — первоначальный набросок персонажа-подростка, мстящего оккупантам. В дальнейшем получил развитие в черновиках повести «Тарас Бульба» — в образе Тараса-мстителя за смерть отца и в «Повести пламенных лет» (Тарас Бавкун).

²¹ Текст написан на отдельном листе цветными карандашами как титр (название фильма). Может быть, это своего рода ироническая реплика по поводу начала работы И. Савченко над переработкой пьесы А. Корнейчука «Партизаны в степях Украины» в сценарий. К творчеству Савченко-режиссера Довженко относился резко отрицательно.

²² Надо думать, что это набросок к выступлению на антифашистском митинге работников искусств в Куйбышеве. Митинг состоялся 2 февраля 1942 года. Текст выступления впервые был опубликован в 1969 году (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 165—166).

²³ Памятник В. И. Ленину в Ашхабаде был возведен в 1927 году (скульптор Е. Р. Трипольская). Пьедестал памятника облицован майоликой, на которой изображены восточные ковры и орнаменты. Фигура вождя отлита из бронзы.

²⁴ «Письмо летчику» впервые было опубликовано в газете «За Радянську Україну» 30 апреля 1942 года. Русский перевод вошел во 2 том Собрания сочинений Довженко (С. 416—417).

²⁵ *Евтушевский* *Василий Андрианович* (1836—1888) — педагог. Основные его работы «Методика арифметики» (1872), «Сборник арифметических задач» (в двух частях, 1871), «Руководство для учителей и учительниц к преподаванию начальной арифметики в народных школах» (1875) многократно переиздавались. Против метода Евтушевского выступал Л. Н. Толстой.

²⁶ Довженко ошибся на целый год при датировке записи. Ситуация, описанная в диалоге, стала возможной только после освобождения Киева от немецких войск и после запрещения сценария Довженко «Украина в огне» к печати и постановке. Запись следует датировать — 8 декабря 1943 года.

²⁷ *Горский* *Александр Валентинович* (1898—1983) — организатор кинопроизводства.

²⁸ Скорее всего, речь идет о Никите Сергеевиче Хрущеве. О перемене его отношения к Довженко см. в дальнейших записях.

²⁹ Сценарий «Украина в огне» был завершен Довженко осенью 1943 года. В него целиком вошли рассказы «На колючей проволоке», «Незабываемое», «Победа», а также были использованы мотивы других произведений, в частности, рассказа «Тризна». Можно утверждать, что «Украина в огне» — это итог фронтового опыта Довженко-писателя.

³⁰ Обвинения Довженко в «украинском национализме» впервые были предъявлены Г. Ф. Александровым, заведующим отделом агитации и пропаганды ЦК ВКП(б), в докладной записке А. С. Щербакову от 9 июля 1943 года в связи с запрещением публикации рассказа «Победа» в журнале «Знамя» (см.: Литературный фронт: История политической цензуры: 1932—1946. М., 1994. С. 107—108).

³¹ И. В. Сталин выступил с докладом «Об антиленинских ошибках и националистических извращениях в киноповести Довженко "Украина в огне"» 30 января 1944 года. Дата устанавливается по «Журналу записи лиц, принятых первым генсеком. 1924—1953 гг.» (Исторический архив. 1996. № 4. С. 67). В его кабинет в Кремле были вызваны А. П. Довженко, А. Е. Корнейчук, Н. П. Бажан, Л. Р. Корниец и другие украинские деятели. При выступлении Сталина присутствовали Л. П. Берия, А. И. Микоян, П. К. Пономаренко.

Сам Довженко позднее относил это событие к 31 января 1944 года.

Эти противоречия легко объяснить тем, что Сталин достаточно часто проводил важные мероприятия по ночам. Так что запись в журнале посещений могла быть внесена 30 января, когда в Кремль привезли Довженко, а само выступление Сталина имело место уже 31 января, а Довженко запомнилось именно выступление вождя, которое превратило жизнь режиссера в последующие несколько лет в череду тяжких испытаний.

³² Понятно, что запись могла быть сделана только в 1944 году. Она должна следовать за теми февральскими записями 1944 года, которые Довженко датированы правильно.

³³ Всеславянский комитет был создан в Москве 5 октября 1941 года для установления связи с зарубежными прогрессивными славянскими организациями и общественными деятелями.

Довженко был исключен из этой организации (он занимал в ней пост вице-председателя) 21 февраля 1944 года.

³⁴ Довженко был выведен из Комитета по Сталинским премиям 25 февраля 1944 года. Постановление Совета Народных Комиссаров было подписано В. М. Молотовым.

³⁵ Художественным руководителем Киевской студии Довженко был назначен 16 октября 1940 года. Снят с этой должности 28 февраля 1944 года.

³⁶ Фигура селекционера Ивана Владимировича Мичурина (1855—1935) заинтересовала Довженко еще перед войной. Работа над сценарием фильма об ученом растянулась на долгие годы. Видимо, с разработкой этой темы связаны записи Довженко о проблемах биологии («ламаркизм», «дарвинизм» и другие).

³⁷ *Бокшанская* Ольга Сергеевна (урожд. Нюренберг; 1891—1948) — секретарь Вл. И. Немировича-Данченко, который был первым председателем Комитета по Сталинским премиям в области литературы и искусства. Надо полагать, она продолжала исполнять эту функцию и после смерти Вл. И. Немировича-Данченко.

³⁸ *Юра* Гнат Петрович (1887/88—1966) — украинский театральный актер и режиссер.

Был утвержден членом Комитета по Сталинским премиям в области литературы и искусства 25 февраля 1944 года.

³⁹ *Шулявка* — местоположение Киевской киностудии на окраине Киева. Студия «Мосфильм» была построена на окраине Москвы в деревне Потылиха. Довженко часто упоминал Шулявку и Потылиху как места своей работы.

⁴⁰ *Ламаркизм* — от Ламарка Жана Батиста Пьера Антуана де Моне (1744—1829) — французского биолога, создателя первой целостной эволюционной теории. Основной его труд «Философия зоологии» (1809).

⁴¹ *Дарвинизм* — от Дарвина Чарльза Роберта (1809—1882) — английского биолога, основоположника эволюционного учения. Его взгляды на происхождение и изменение биологических видов изложены в следующих трудах: «Происхождение видов путем естественного отбора, или Сохранение благоприятствуемых свойств в борьбе за жизнь» (1859), «Изменение домашних животных и культурных растений» (1868) и «Происхождение человека и половой отбор» (1871).

⁴² *Козловский* Иван Семенович (1900—1993) — певец. С 1926 по 1954 г. — солист Большого театра СССР. Друг А. П. Довженко. Снимался в фильме «Поэма о море» (по сценарию А. П. Довженко, 1958) в роли кобзаря.

⁴³ *Самосуд* Самуил Абрамович (1884—1964) — дирижер. Главный дирижер Большого театра СССР с 1936 по 1943 г.

⁴⁴ *Москвин* Иван Михайлович (1874—1946) — актер, режиссер. С 1898 по 1946 г. — актер Московского Художественного театра, с 1943-го — его директор. Депутат Верховного Совета СССР 1-го созыва.

⁴⁵ И. В. Сталин встречался с президентом США Рузвельтом и премьер-министром Великобритании Черчиллем во время работы Тегеранской конференции руководителей трех стран антифашистской коалиции, проходившей 28 ноября — 1 декабря 1943 года.

⁴⁶ Имеется в виду Адольф Гитлер (наст. фам. Шикльгрубер).

⁴⁷ Речь идет о И. В. Сталине, которому 6 марта 1943 года было присвоено звание маршала.

⁴⁸ Запись сделана на обороте листа с текстом о «музее-тюрьме». Ее можно расценить как заглавие текста, который так и не был написан. Лист бумаги в конце концов был использован иначе. Бумага в военное время была дефицитом.

⁴⁹ Фраза, которую Довженко приписывает агитатору, на самом деле была точкой зрения весьма распространенной в конце 20-х — начале 30-х годов. Оценка фигуры Богдана Хмельницкого начала меняться в конце 30-х годов, а во время войны, по инициативе Довженко, был учрежден орден Богдана Хмельницкого — одна из почетных наград, по статусу равная орденам Суворова и Кутузова.

Интересно сопоставить, как оценивал фигуру Богдана Хмельницкого сам Довженко: как сложную и противоречивую в 1940 году на совещании по вопросам исторического и историко-революционного фильма (см.: Довженко А. Собр. соч. Т. 4. С. 125—126) и как однозначно позитивную в 1954 году в статье «Триста лет», написанной в связи с трехсотлетним воссоединением Украины с Россией (Там же. С. 280—286).

⁵⁰ Имеется в виду Государственный исторический музей в Чернигове. В основу фондов музея легла коллекция крупного черниговского землевладельца В. В. Тарновского (1837—1899).

⁵¹ Мазена Иван Степанович (1644—1709) — гетман Левобережной Украины (1687—1708).

⁵² Федоров (Орленко) Алексей Федорович (1901—1989) — партийный деятель, с 1938 г. первый секретарь Черниговского обкома КП(б) Украины, в период Великой Отечественной войны один из организаторов партизанского движения на Украине, дважды Герой Советского Союза. Автор книги «Подпольный обком действует» (1949).

⁵³ Довженко Дарья Ермолаевна — мать А. П. Довженко. После освобождения Киева Александр Петрович перевез мать в Москву, и она жила с ним в его квартире.

⁵⁴ Первый салют состоялся в Москве 5 августа 1943 года. Поводом послужило взятие нашими войсками Орла и Белгорода. Инициатива отметить эти победы салютом принадлежала И. В. Сталину. Ровно в 24 часа был дан залп из 120 орудий. Всего было дано 12 залпов.

⁵⁵ Довженко родился 30 августа 1894 года (по старому стилю). По новому стилю к этой дате прибавляют 12 дней для XIX века и 13 дней для XX века. Следовательно, 50 лет режиссеру исполнилось 12 сентября 1944 года.

⁵⁶ Д-т, несомненно, следует расшифровать как Демокрит (позднее Довженко сделал запись «Из Демокрита»). Из многочисленных сочинений, которые приписывают Демокриту из Абдеры (Фракия), жившему между 460—371 гг. до н. э., не сохранилось ни одного (только цитаты в произведениях других античных авторов). Демокрит целью всякого познания считал спокойствие души.

⁵⁷ Кричевский Федор Григорьевич (1879—1947) — художник.

Довженко относился к нему в высшей степени иронически и эпизод с «чепуховиной» — Португалией упоминал неоднократно.

⁵⁸ Имеется в виду ДнепрогЭС, крупнейшая в Европе гидроэлектростанция, строительство которой было завершено в 1932 году.

⁵⁹ Речь идет об Александре Васильевиче Винтере (1878—1958) — гидростроителе, руководителе Днепростроя с 1927 по 1932 г.

⁶⁰ *Левко Царь* — персонаж пьесы Довженко «Потомки запорожцев» (первоначальное заглавие «Мера жизни»), над которой он работал начиная с 1935 года (в дальнейшем упоминаются персонажи этой пьесы: Скидан, Мина Нечитайло, его жена Ульяна и другие). В процессе работы над пьесой имена и фамилии персонажей изменялись. Когда Довженко приступил к работе над сценарием «Украина в огне», то некоторые персонажи пьесы стали героями новой работы. Дифференциация фрагментов и соотнесение их с конкретными вариантами как пьесы, так и сценария — задача специальной работы.

⁶¹ Летом 1941 года Довженко готовился к съемкам картины «Тарас Бульба». Работа над экранизацией произведения Н. В. Гоголя была прекращена в связи с началом войны. Однако Довженко не оставлял мысли продолжить эту работу. Поэтому в его дневниковых записях и литературных произведениях час-

то встречаются как отсылки к гоголевским героям — сыну Тараса Бульбы Остапу в данном случае, так и использование гоголевской поэтики и стилистики.

⁶² Эта запись свидетельствует, что у Довженко уже созрел замысел кинокартины. Работа над сценарием «Украина в огне», можно утверждать, началась в марте 1942 года (завершилась осенью 1943).

⁶³ В окончательном варианте сценария персонаж, становящийся старостой после побоев, получил другое имя — Лаврин Запорожец.

⁶⁴ Речь идет об Афанасии (Панасе) Петровиче *Любченко* (1897—1937) — советском украинском политическом деятеле, с 1934 по 1937 г. — председателе Совнаркома Украины. В 1937 году — репрессирован.

Довженко был знаком с Любченко. Тот ему помогал при работе над фильмом «Щорс». Можно предположить, что термины «предатель и шпион» — это дань времени, а не убеждение Довженко.

⁶⁵ Первоначальный вариант статьи «Украина в огне». Окончательный вариант был опубликован в газете «Известия» (1942, 31 марта). Вошла в авторский сборник очерков и рассказов «Великое товарищество» (М., 1942. С. 31—40).

⁶⁶ *Заславский* Давид Иосифович (1880—1965) — журналист, сотрудник газеты «Правда».

⁶⁷ *Косарик* (Коваленко) Дмитрий Михайлович (1904—1992) — украинский писатель и литературовед.

⁶⁸ *Михоэлс* (наст. фам. Вовси) Соломон Михайлович (1890—1948) — актер и режиссер Государственного еврейского театра (ГОСЕТ), с 1929-го — художественный руководитель.

Довженко, выступая на антифашистском митинге в Куйбышеве, сказал: «Товарищ Михоэлс совершенно правильно, совершенно справедливо в своей взволнованной блестящей речи сказал, что нынешняя война наша не является войной в обыкновенном, известном в истории человечества понимании этого слова» (Довженко А. Собр. соч. Т. 4. С. 165).

В Куйбышев Михоэлс был вызван из Ташкента, куда был эвакуирован ГОСЕТ.

⁶⁹ Так в оригинале. Неясно, о ком идет речь.

⁷⁰ Имеется в виду *Мыкола* (Николай Платонович) *Бажан* (1903—1983) — украинский поэт, общественный и государственный деятель Украины. (Далее все подобные сокращения: МБ, М.Б. — относятся к нему.) В молодости — близкий друг Довженко. Написал об этом воспоминания (см. в кн.: Довженко в воспоминаниях современников. М., 1982. С. 57—66).

⁷¹ Ссылка на басню И. А. Крылова «Кукушка и петух».

⁷² Не исключено, что речь идет о Соломоне Яковлевиче *Когане* (1913—1986) — фронтовом кинооператоре.

⁷³ *Костенко* Василий Семенович (1912—2000) — в 1943—1947 гг. первый секретарь ЦК ЛКСМ Украины.

⁷⁴ По всей видимости, речь идет об И. Н. Ищенко (см. ниже). А. П. Довженко временами неправильно записывает фамилии. Например, фамилию художника Макагона он первоначально пишет как Маклон.

⁷⁵ Этот персонаж появляется в первом варианте пьесы «Потомки запорожцев». В рассказе «На колючей проволоке» и в сценарии «Украина в огне» он получает другое имя — Максим Заброта.

⁷⁶ Первый набросок сюжета, который был завершен в рассказе «Мать», опубликованном в газете «Известия» (1943, 20 февраля). Довженко несколько раз изменял имя героини: Явдох Пилипенко, Елена Нечитайло и, наконец, Мария Стоян.

⁷⁷ Представляет большой интерес для понимания процессов творчества, что первоначально Довженко думал об эпизоде в фильме. Затем замысел начал оформляться как рассказ, который Довженко опубликовал в газете «Комуніст» (1942, 2—3 октября). На русском языке впервые напечатан в журнале «Новый мир» (1942, № 11—12. С. 63—70). И затем рассказ был включен в сценарий «Украина в огне».

⁷⁸ Имеется в виду Семен Константинович *Тимошенко* (1895—1970) — военачальник, Маршал Советского Союза (1940). Весной 1942 года командующий Юго-Западным фронтом, готовившим наступление на Харьков.

⁷⁹ Довженко цитирует отрывок из баллады Т. Шевченко «Порченая».

⁸⁰ Речь идет о повести Н. В. Гоголя «Заколдованное место». Мотив Гоголя был трансформирован Довженко в набросках сатирического рассказа «Заколдованная трибуна».

⁸¹ Портрет деда Семена, «похожего на бога», — это начальные страницы автобиографической повести Довженко «Зачарованная Десна».

⁸² *Компаниец* М. П. — исполняющий обязанности наркома просвещения УССР с 1938-го. С 1939 года — нарком просвещения УССР.

⁸³ Имеется в виду Киево-Выдубицкий монастырь, основанный в XI веке великим князем Киевским Всеволодом Ярославичем.

⁸⁴ Военно-Никольский собор в Киеве. Сооружен в конце XVII века.

⁸⁵ Спасский собор в Чернигове — памятник архитектуры XI века.

⁸⁶ Иконостас собора Рождества Богородицы в г. Козелец (Черниговская обл.) создан по проекту В. В. Растрелли.

⁸⁷ *Субботов* (Субботин) — резиденция Богдана Хмельницкого. В Ильинской церкви, возведенной в Субботове в 1653 году по его заказу, он был похоронен в 1657 году. В 1667-м чигиринский староста Чаплинский разрушил гробницу, а прах гетмана сжег.

⁸⁸ Киевский художественный институт был организован в 1924 году в результате слияния Киевского института пластических искусств и Киевского архитектурного института.

⁸⁹ *Кобылянская* Ольга Юлиановна (1863—1942) — украинская писательница.

А. Г. Рутковским высказывалось предположение, что ее повесть «Земля» (1901) была своего рода литературным источником фильма Довженко «Земля» (1930). (См.: Киноведческие записки. 1994. № 23. С. 204—209).

⁹⁰ *Стебун* Илья Исаакович (1911—2005) — украинский литературовед и преподаватель.

⁹¹ *Ярославна* — жена князя Игоря, героиня «Слова о полку Игореве».

⁹² Героиня одноименной поэмы Т. Шевченко (1838).

⁹³ *Кошевая* Анна Денисовна (1871—1948) — знатный свекловод. Герой Социалистического Труда.

⁹⁴ Это вариант финала статьи «Народные рыцари». Статья впервые была опубликована в газете «Красная Армия» (1942, 1 мая). На украинском языке была напечатана в газете «Комуніст» (1942, 5 мая). 25 июля 1942 года была напечатана в газете «Известия».

⁹⁵ Отрывок из статьи «Народные рыцари». Следует отметить подражание Довженко стилистике фольклора: «трижды раненный», «семь пуль впились в грудь героя», а также конец записи, когда осколки, мины и пули не поражают бойцов, несущих героя.

⁹⁶ Речь идет о статье Довженко «Слово до молоді», позднее переписанной и опубликованной под названием «Письмо на Украину» в газете «Советская Украина» (1942, 3 декабря).

⁹⁷ Эта запись свидетельствует о том, что Довженко продолжает работу над «Зачарованной Десной».

⁹⁸ Речь, надо думать, идет о М. Бажане.

⁹⁹ Имеется в виду Т. Шевченко, автор сборника «Кобзарь» (1840).

¹⁰⁰ *Большаков* Иван Григорьевич (1902—1980) — государственный деятель; с 4 июня 1939-го по 20 марта 1946 г. — председатель Комитета по делам кинематографии; с 20 марта 1946-го по 15 марта 1953 гг. — министр кинематографии.

¹⁰¹ Имеется в виду *Ромм Михаил Ильич* (1901—1971) — кинорежиссер, в 1940—1943 г. художественный руководитель Главного управления по производству художественных фильмов Комитета по делам кинематографии.

¹⁰² *Малышко* Андрей Самойлович (1912—1970) — поэт.

¹⁰³ *Долматовский* Евгений Аронович (1915—1984) — поэт.

¹⁰⁴ *Гречуха* Михаил Сергеевич (1902—1976) — председатель Президиума Верховного Совета УССР с 1939-го по 1954 г.

¹⁰⁵ *Богун* Иван (?—1664) — герой национально-освободительной борьбы украинского народа против польской шляхты, один из сподвижников Богдана Хмельницкого.

¹⁰⁶ *Сагайдачный* (Конашевич-Сагайдачный) Петр Кононович (? — 1622) — гетман украинских казаков.

¹⁰⁷ *Байда-Вишневецкий* Дмитрий Иванович (? — 1564) — гетман Запорожской Сечи в 1550—1563 гг.

¹⁰⁸ Можно предположить, что речь идет о разговоре с Миколой Дудко, мужем сестры Довженко. Везде, где фигурирует далее хирург, речь идет о нем же.

¹⁰⁹ *Луков* Леонид Давыдович (1909—1963) — кинорежиссер.

¹¹⁰ *Савченко* Игорь Андреевич (1906—1950) — кинорежиссер, актер, педагог.

¹¹¹ *Бродский* — главный инженер Киевской киностудии.

¹¹² *Сирота* — главный редактор Киевской киностудии.

¹¹³ Вероятно, отсылка к басне И. А. Крылова «Свинья под дубом».

¹¹⁴ Отрывок из пролога поэмы Т. Г. Шевченко «Сон».

¹¹⁵ *Крылов* Николай Митрофанович (1879—1955) — математик. С 1922 года — академик АН УССР, с 1929-го — академик АН СССР, заслуженный деятель науки УССР (1939).

¹¹⁶ Советские войска, державшие оборону Киева, по приказу главнокомандующего оставили город 21 сентября 1941 года.

Это трагическое событие и должно было стать темой произведения Довженко «Надежда». Оно не было завершено.

¹¹⁷ *Стефаник* Василий Семенович (1871—1936) — украинский писатель.

¹¹⁸ *Самченко* Петр Антонович — журналист. В период войны — фронтовой корреспондент газеты «За Радянську Україну».

¹¹⁹ *Пустовойт* Гаврила Михайлович (1900—1947) — художник. В годы войны — сотрудник газет «Красная Армия» и «За Радянську Україну».

¹²⁰ *Воскресакенко* Сергей Илларионович (1905—1979) — поэт. В годы войны — фронтовой корреспондент газеты «За Радянську Україну».

¹²¹ *Дудко* Николай Емельянович (1901—1978). В 1941—1943 гг. служил армейским хирургом. В 1943—1944 гг. главный хирург Украинского штаба партизанского движения. Под своим именем выведен в рассказе А. П. Довженко «Воля к жизни».

¹²² *Харон* — в древнегреческой мифологии перевозчик мертвых через подземные реки в подземном царстве (Аиде).

¹²³ *Деды-перевозчики* — герои рассказа «Ночь перед боем». Он был впервые опубликован в газете «Красная звезда» (1942, 1 августа). Затем многократно перепечатывался.

Об обстоятельствах публикации этого рассказа в «Красной звезде» и его значении в ситуации отступления наших войск см. воспоминания Давида Ортенберга (Довженко в воспоминаниях современников. С. 148—149).

¹²⁴ Речь идет о Никите Сергеевиче *Хрущеве* (1894—1971) — советском политическом и государственном деятеле. С 1938-го по 1949 г. — первый секретарь ЦК КП(б) Украины; в годы войны — член военных советов ряда фронтов.

¹²⁵ Имеется в виду Михаил Илларионович *Кутузов* (1745—1813) — русский полководец. Его фигура стала значимой в годы Великой Отечественной войны. 29 июля 1942 года был учрежден орден Кутузова (I и II степени).

¹²⁶ Из этой записи следует, что Довженко знал о готовящейся операции Юго-Западного фронта по наступлению на Харьков и предполагал, что оно будет настолько успешным, что затем будет освобожден и Киев.

Отсюда несколько записей о необыкновенных подвигах наших воинов, в частности танкистов.

¹²⁷ Листовка «Письмо офицеру немецкой армии (письмо врагу)» была написана Довженко 22—24 апреля 1942 г. На украинском языке была опубликована в кн.: Довженко О. Твори. Т. III. Київ, 1958—1960. С. 31—34. Русский текст был напечатан в кн.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 2. С. 418—421.

¹²⁸ В докладной записке К. А. Полонского И. Г. Большакову говорилось: «Линийчук очень просит изменить формулировку приказа, телеграфно сообщив ему, что Вы приказываете уволить Солнцева, Бодика, Игнатовича и др. (а не утверждаете его предложение об их увольнении)». (см.: Кино на войне. С. 503). Вероятно, И. Г. Большаков согласился с предложением своего заместителя и изменил формулировку приказа. Дальнейшие обвинения Довженко ничего общего с реальностью не имели.

¹²⁹ *Коцюбинский* Михаил Михайлович (1864—1913) — украинский писатель.

¹³⁰ Отец Довженко — Петр Семенович — умер в Киеве, изгнанный оккупантами из своей квартиры, подвергшийся побоям.

¹³¹ *Троекуровские* — от фамилии Троекуров — персонаж повести Пушкина «Дубровский», помещик-самодур.

¹³² *Земская* Любовь — броневойщица, погибшая в боях при наступлении на Харьков (1943). Посмертно награждена орденом Ленина.

¹³³ В дальнейших записях Довженко упоминает «Историю» Маркевича. Может быть, режиссер и в этот раз читает именно ее.

¹³⁴ *Ищенко Иван Николаевич* (1891—1975) — украинский хирург, член-корреспондент АН УССР (с 1945), генерал-майор медицинской службы, заслуженный деятель науки УССР (с 1942). С 1944-го заведующий кафедрой Киевского медицинского института.

¹³⁵ *Яновский Юрий Иванович* (1902—1954) — писатель, драматург. Был главным редактором Одесской киностудии, когда Довженко пришел в кино и начал писать сценарии и ставить первые фильмы в Одессе.

Эссе Яновского о съемках фильма «Сумка дипкурьера» вошло в сборник «Довженко в воспоминаниях современников» (С. 71—74). Довженко был прототипом героя романа Яновского «Мастер корабля».

¹³⁶ Речь идет о ноте Советского правительства «О чудовищных злодеяниях, зверствах и насилиях немецко-фашистских захватчиков в оккупированных советских районах и об ответственности германского правительства и командования за эти преступления» от 27 апреля 1942 года.

¹³⁷ Запись содержит сюжет будущего рассказа «Незабываемое». В дальнейшем рассказ вошел в сценарий «Украина в огне».

Впервые опубликован на украинском языке: Довженко О. Твори. Т. II. 1958—1960. С. 449—458.

На русском языке напечатан в кн.: Довженко А. Зачарованная Десна. Рассказы. Из записных книжек. М., 1964. С. 127—138.

¹³⁸ Довженко еще не выбрал имя героини рассказа. Первоначальное было Саня, сначала оно поправлено на Олена, в рассказе и сценарии найден окончательный вариант — Олеся.

¹³⁹ Мотив возвращения воина на родину памятником был воплощен в рассказе «Бронза» в марте 1944 года (см.: Довженко А. Зачарованная Десна. Рассказы. Из записных книжек. С. 143—147). Затем был повторен в сценарии «Повесть пламенных лет».

¹⁴⁰ *Журахович Семен Михайлович* (1907—1997) — писатель, сценарист.

¹⁴¹ *Галаджев Сергей Федорович* (настоящее им. и фам. Саркис Теодорович Галаджян; 1902—1954) — дивизионный комиссар, начальник политуправления Юго-Западного фронта, им подписан приказ о назначении Довженко литературным консультантом газеты «Красная Армия».

¹⁴² *Троцкий (Бронштейн) Лев Давидович* (1879—1940) — советский политический и государственный деятель. В социал-демократическом движении с 1896 года, один из организаторов Октябрьского переворота.

¹⁴³ *Зиновьев (Радомысльский) Григорий Евсеевич* (1883—1936) — советский политический и государственный деятель. Председатель Исполкома Коминтерна (1919—1926).

¹⁴⁴ *Каменев (Розенфельд) Лев Борисович* (1883—1936) — советский политический и государственный деятель. Первый председатель ВЦИК (ноябрь 1917 года), председатель Моссовета (1918—1926).

¹⁴⁵ Появление этого имени в данном фрагменте позволяет отнести все записи о детях к замыслу повести «Тарас Бульба». Замысел не был осуществлен.

¹⁴⁶ Вероятно, это замысел листовки, адресованной славянским народам. Можно предположить, что этот замысел связан с работой Довженко во Всеславянском комитете или в журнале «Славяне».

¹⁴⁷ Речь идет о вооруженном конфликте у озера Хасан (расположено в Приморье около залива Посыет Японского моря), в ходе которого японские войска, вторгшиеся на территорию Советского Союза, были разбиты подразделениями Дальневосточного фронта.

¹⁴⁸ *Морозенко (Мрозовицкий) Станислав (Нестор) (?—1649)* — предводитель крестьянского повстанческого отряда на Подолии, казацкий корсунский полковник, сподвижник Богдана Хмельницкого. Стал героем народных песен второй половины XVII — начала XVIII вв.

¹⁴⁹ Речь идет о Михаиле Дмитриевиче *Скобелеве* (1843—1892) — русском военачальнике периода Русско-турецкой войны (1877—1878), командовавшем отрядом под Плевной, затем дивизией в сражении при Шипке-Шейново.

¹⁵⁰ Речь идет о начавшемся 12 мая 1942 года наступлении войск Юго-Западного фронта на Харьков.

¹⁵¹ Имеется в виду Бажан, носивший это воинское звание.

¹⁵² Рассказ «Отступник» впервые был напечатан в газете «Красная Армия» (1942, 20 мая). Перепечатывался в различных газетах и журналах военных лет многократно. В издательстве «Правда» был напечатан тиражом в 1 000 000 экземпляров и использовался как листовка.

¹⁵³ *Яловой Михаил Омелянович* (1895—1937) — президент ВАПЛИТЕ (Вольной академии пролетарской литературы). Арестован в 1933 году, расстрелян 3 ноября 1937 года в Соловецком лагере.

¹⁵⁴ *Хвылевой* Мыкола (наст. имя и фамилия Николай Григорьевич Фитилев; 1893—1933) — украинский писатель. Придерживался политики «украинизации», автор лозунга «Геть від Москви!». После письма Сталина «Товарищу Кагановичу и другим членам ПБ ЦК КП(б)У» от 26 апреля 1926 г. началась борьба с «хвылевизмом». В 1926—1928 гг. публично осудил свои взгляды.

Покончил с собой 13 мая 1933 года в связи с арестом Ялового.

¹⁵⁵ *Микитенко* Иван Кондратьевич (1897—1937) — украинский писатель, драматург. С 1934 года — секретарь правления Союза писателей Украины. Репрессирован.

¹⁵⁶ *Кириленко* Иван Ульянович (1902—1939) — украинский писатель. Входил в литературную группу «Плуг». Был одним из руководителей Союза писателей Украины. Репрессирован.

¹⁵⁷ *Умураков* (Умерзаков), *Турдан* — персонажи статьи «Я вижу победу», после доработки получившей название «Великое товарищество». Опубликовано в газете «Известия» (1942, 4 августа).

¹⁵⁸ Рассказ «Тризна» впервые появился в печати на украинском языке в журнале «Україна» (1963. № 3. С. 6—9). На русском языке был напечатан в газете «Литературная Россия» (1964, 8 мая).

¹⁵⁹ *Кривонос* Максим (?—1648) — предводитель крестьянских отрядов, соратник Богдана Хмельницкого.

¹⁶⁰ Пародирование формулы национального искусства при социализме: «Национальное по форме, социалистическое по содержанию». Эта формула впервые предложена И. В. Сталиным в речи на собрании студентов КУТВ (Коммунистический университет трудящихся Востока) 18 мая 1925 года (Сталин И. В. Собр. соч. Т. 7. С. 138—139).

¹⁶¹ Запись связана с работой над очерком «Стой, смерть, остановись!» о летчике В. Гусарове. Опубликовано в газете «Красная Армия» (1942, 23 мая). Очерк был опубликован в том же номере газеты, что и статья капитана В. Гусарова «Крепко достанется “немецким стервятникам”!», написанная им накануне последнего вылета на задание.

¹⁶² *Корнейчук* Александр Евдокимович (1905—1972) — украинский драматург, государственный деятель. Председатель Верховного Совета Украины с 1959 года.

¹⁶³ *Студинский* Кирилл Иосифович (1868—1941) — украинский филолог-славист, литературовед, языковед, фольклорист, писатель, общественный деятель. Внук Степана Качалы — основателя «Просвіти». Насильственно вывезен из Львова в 1941 году. Погиб при невыясненных обстоятельствах. Довженко писал о нем (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 113—114).

¹⁶⁴ *Франко* Петр Иванович (1890—1941) — украинский педагог, ученый-химик, литератор, общественный деятель. В июне 1941-го принудительно вывезен органами НКВД из Львова, погиб 28 июня 1941 года.

¹⁶⁵ Речь идет о городе Волочинске на границе бывшей Галиции (Тернопольская область) и Восточной Украины (Хмельницкая область).

¹⁶⁶ Проскуров — город носил это название до 1954 года, с 1954-го — Хмельницкий.

¹⁶⁷ Имеется в виду Иван Яковлевич *Франко* (1856—1916) — украинский писатель, поэт, драматург.

¹⁶⁸ Из этого перечня тем ни одна не была завершена.

¹⁶⁹ В киносценарии «Украина в огне» персонаж этого отрывка получил имя — Христина. Эта сцена — завершение ее драматургической линии.

¹⁷⁰ *Ворошилов* Климент Ефремович (1881—1969) — советский военный, политический и государственный деятель, входил в ближайшее окружение И. В. Сталина. Довженко в дальнейшем не раз упоминает танки КВ, названные в честь Клина Ворошилова. Его имя получил украинский город Луганск (1935—1958 и 1970—1990). Судя по всему, именно в Ворошиловграде началась фронтовая служба Довженко. Судьбе города, оставшегося последней свободной от оккупации территорией Украины, Довженко посвятил несколько дневниковых записей.

¹⁷¹ Песня о Сталине была написана в 1935 году (музыка Л. Н. Ревуцкого, слова М. Ф. Рыльского). Довженко цитирует текст песни неточно, в оригинале: «Слово Сталина між нами, Воля Сталина між нас!»

¹⁷² Эта запись и несколько следующих свидетельствуют о том, что работу над рассказом «Победа» Довженко начал в конце мая 1942 года. Завершилась работа над этим произведением спустя год.

¹⁷³ *Гапочка* Павел Никитич — полковой комиссар для особых поручений при члене Военного совета Юго-Западного фронта.

¹⁷⁴ Шутливое название машин, которыми пользовались фронтовые журналисты: Бажаны — от Бажана; Ванды — видимо, от Ванды Василевской (обыгрывается название итальянских и французских автомобилей — Мазератти, Бугатти).

¹⁷⁵ Вероятно, речь идет о «Письме летчику».

¹⁷⁶ В окончательном варианте рассказа «Победа» есть персонаж, носящий ту же фамилию — комиссар Лука Гетман.

¹⁷⁷ Сведения о гибели Сергея Воскресенко оказались ложными.

¹⁷⁸ *Буденный* Семен Михайлович (1883—1973) — советский военачальник. Командующий Первой конной армией (1919—1923), которая участвовала во многих операциях на территории Украины и Крыма.

¹⁷⁹ *Георгий Победоносец* — святой, великомученик, один из наиболее популярных христианских святых. Высокое почитание Георгия у крестьян может быть объяснено его именем (в переводе с греческого оно значит «земледелец»).

¹⁸⁰ Довженко возмущался больше всего словами «второго ранга». Между тем звание «интендант 2-го ранга» соответствовало званию «майора» и «батальонного комиссара».

¹⁸¹ «Двумя гробиками» Довженко называет две шпалы — знаки различия старшего командного состава, имевшего форму прямоугольника. 2 шпалы как раз и обозначали звание «интендант 2-го ранга». 3 шпалы — «подполковник», «старший батальонный комиссар»; 4 шпалы — «полковник», «полковой комиссар».

¹⁸² *Василевская* Ванда Львовна (1905—1964) — польская и русская писательница (с 1939 года в Советском Союзе).

¹⁸³ *Троскунов* Лев Израилевич (1903—1967) — во время войны ответственный редактор фронтовой газеты «Красная Армия».

¹⁸⁴ *Голованивский* Савва Евсеевич (1910—1989) — украинский поэт, драматург, писатель.

¹⁸⁵ *Тардов* Михаил Семенович (1892—1948) — украинский писатель. Его произведения написаны на русском языке.

¹⁸⁶ По всей видимости, Довженко имеет в виду судебный процесс над Маршалом Советского Союза (1935) Михаилом Николаевичем *Тухачевским* (1893—1937), обвиненным в шпионаже, положивший начало истреблению командного состава Красной армии, которое продолжалось вплоть до начала войны.

¹⁸⁷ Поскольку начало записи утрачено, то адекватно понять оставшийся фрагмент невозможно.

¹⁸⁸ *Топчий* Константин Тимофеевич (1900—?) — государственный деятель УССР, с 1938-го по декабрь 1948 года глава Верховного суда УССР. С 1941-го по 1943-й — заместитель председателя военного трибунала Юго-Западного, Сталинградского и Центрального фронтов.

¹⁸⁹ Речь идет о Петре Моисеевиче *Олендере* (1906—1944) — военном корреспонденте газеты «Красная звезда».

¹⁹⁰ В момент записи Довженко еще не исполнилось 48 лет. См. запись от 14 сентября 1942 года.

¹⁹¹ Имеется в виду Иосиф Юльевич *Каракис* (1902—1988) — архитектор, градостроитель, яркий представитель украинского конструктивизма. Довженко критически относился к его творчеству. См. выступление режиссера на съезде архитекторов Украины (Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 100).

¹⁹² *Лангбард* Иосиф Григорьевич (1882—1951) — архитектор. В архиве А. П. Довженко сохранилась стенограмма выступления режиссера на обсуждении здания Киевского обкома КП Украины, построенного по проекту И. Г. Лангбарда (РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 379).

¹⁹³ *Гусак* — персонаж пьесы Довженко «Потомки запорожцев».

¹⁹⁴ *Бобкин* Леонид Васильевич (1894—1942) — генерал-майор кавалерии.

¹⁹⁵ «*Дніпро-Дніпро...*» — отсылка к тексту песни Е. А. Долматовского «Песня о Днепре», написанной в 1941 г.

¹⁹⁶ *Каплан* Лев — художник-карикатурист фронтового журнала «Громилка», приложения к газете «Красная Армия».

¹⁹⁷ Речь идет об Ароне Моисеевиче *Долматовском* (1880—1940) — члене Московской коллегии адвокатов, доценте Московского юридического института. Арестован 28 марта 1938 года. Расстрелян. Реабилитирован в 1954 году.

¹⁹⁸ Довженко предполагал написать драматическую трилогию «Потомки запорожцев», которая состояла бы из пьес «Мера жизни», «Народ бессмертен» и «Ночь над Днепром».

¹⁹⁹ Этот фрагмент записи демонстративно пародийный. Речь идет об итальянском художнике *Сандро Боттичелли* (наст. имя *Алессандро ди Марианно Филиппеи*; 1445—1510).

²⁰⁰ Довженко явно имеет в виду навязываемый сверху метод социалистического реализма. Впрочем, были теоретики, которые считали, что социалистический реализм — это стиль.

²⁰¹ Уэллс Герберт Джордж (1866—1975) — английский писатель. В первую очередь сказанное Довженко о романах Уэллса относится к «Воине миров» (1898), в котором марсиане нападают на Англию.

²⁰² Высказывание Гитлера, которое характеризует Довженко, содержалось на листе 29 (по авторской нумерации), который был вырван из записной книжки.

²⁰³ Статья «В грозный час» была опубликована в газете «Красная Армия» (1942, 20 июня). Позднее была перепечатана в газете «Известия» (1942, 26 июля).

Она начинается с цитирования высказываний Гитлера, в том числе такого: «Убивайте все советское, убейте каждый по сто русских, не останавливайтесь, если это старик, женщина, дитя...» Довженко квалифицирует эту «проповедь» как «мракобесие». И дальше приводит свидетельства об истязаниях гитлеровскими мерзавцами 62 жителей села Большая Березка, Сумской области.

²⁰⁴ По всей видимости, Довженко предполагал написать рассказ на материалах записи от 26 мая 1942 года о расстреле в Одессе школьников, певших «Песню о Сталине».

²⁰⁵ Падалка Иван Иванович (1894—1937) — украинский художник. Арестован 30 сентября 1936 года, расстрелян 13 июля 1937 года.

²⁰⁶ Седляр Василий Феофанович (1899—1937) — украинский художник. Сделал более 70 иллюстраций к изданию «Кобзаря» Т. Шевченко, приуроченного к 70-й годовщине смерти поэта. Арестован 26 ноября 1936 года. Расстрелян 13 июля 1937 года.

²⁰⁷ Арест и ликвидация Падалки и Седляра не были «ошибкой». Это было закономерным следствием преследования центром сторонников «украинизации».

²⁰⁸ Мордвинов Аркадий Григорьевич (1896—1964) — советский архитектор. Президент Академии архитектуры СССР (1950—1955). Один из мастеров «сталинского ампира».

²⁰⁹ Речь идет о братьях Веснины: Леониде Александровиче (1880—1933), Викторе Александровиче (1882—1950) и Александре Александровиче (1883—1959) — ведущих архитекторах конструктивизма. Им принадлежит проект Днепрогэса (1927—1932).

²¹⁰ Алабян Каро Семенович (1897—1959) — советский архитектор. Самая знаменитая работа — Центральный театр Красной Армии (1934—1940).

²¹¹ Руднев Лев Владимирович (1885—1956) — советский архитектор.

²¹² Палийчук Борис Дмитриевич (1913—?) — советский поэт. Работал специальным корреспондентом газеты «Красная Армия».

²¹³ Имеются в виду советские служащие (РС — радянські службовці).

²¹⁴ Тобрук — город-порт на северо-востоке Ливии, на берегу Средиземного моря.

²¹⁵ Имеется в виду коалиция СССР, Великобритании и США. Соглашение между СССР и Великобританией о совместных действиях против Германии было заключено 12 июля 1941 года, а соглашение СССР с США о военно-экономическом сотрудничестве 2 августа 1941 года.

²¹⁶ К фашистским странам относились Германия и Италия. Надо полагать, что Довженко причисляет к ним и Японию. Эти страны подписали 27 сентября 1940 года пакт об объединении в военно-политический союз.

²¹⁷ Геринг Герман (1893—1946) — министр авиации в фашистской Германии. На Нюрнбергском процессе был приговорен к смертной казни, покончил жизнь самоубийством.

²¹⁸ Ракоши Матьяш (1892—1971) — венгерский государственный и политический деятель. Генеральный секретарь ЦК КП Венгрии (1945—1948), председатель Совета министров Венгрии (1952—1953).

²¹⁹ Речь идет об Алексее Николаевиче Толстом (1882/83—1945) — русском советском писателе.

²²⁰ Имеется в виду нарком просвещения.

²²¹ Отсылка к древнегреческому мифу о Геракле, один из подвигов которого заключался в том, что он очистил загаженные конюшни царя Эллады Авгия.

²²² Неологизм Довженко — от «ага» — частицы, выражающей согласие.

²²³ Речь идет о фильме Фридриха Марковича Эрмлера (1898—1967) «Крестьяне» (1935). Довженко не разделял по отношению к этому фильму высокой официальной оценки. См. его аргументацию в кн.: Довженко А. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. С. 94, 406.

²²⁴ 12 июня 1942 года было опубликовано англо-советское и советско-американское коммюнике, в котором содержались обязательства США и Великобритании Советскому Союзу по созданию Второго фронта в Европе в 1942 году.

Однако эти обязательства не были выполнены. Англо-американские войска высадились в Сицилии только 10 июля 1943 года. А датой открытия Второго фронта принято считать операцию в Нормандии (6 июня — 24 июля 1944 года).

²²⁵ Эта утопическая в условиях Второй мировой войны идея, когда в боевых действиях решающую роль играли авиация и танковые войска, показывает зависимость понимания режиссером событий от фольклора и литературы. Он как бы пытается воплотить в жизнь гоголевского «Тараса Бульбу».

²²⁶ Имеется в виду Алексей Александрович Сурков (1899—1983) — русский советский поэт. О совместном посещении авиаполка Довженко вспоминал позднее (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 377).

²²⁷ Речь идет о бомбардировщиках, производимых американской фирмой «Дуглас» и поставляемых ею Великобританию, которая в свою очередь поставляла их в СССР. В некоторых записях Довженко пишет об английских бомбардировщиках. На самом деле это те же самые «Бостоны».

²²⁸ *Кучер* Василий Степанович (1911—1967) — украинский писатель.

²²⁹ Имеется в виду «десятихатники» — специально назначенные лица, обязанные регулярно доносить о подозрительных действиях соседей соответствующим органам власти согласно постановлению ВУЦИК от 21 ноября 1923 г. Постановление опубликовано не подлежало, однако Довженко знал о существовании явления.

²³⁰ Заседания Народного собрания Западной Украины происходили 26—28 октября 1939 года во Львове. Довженко выступал на утреннем заседании 28 октября (см. текст его речи в кн.: Довженко А. Собр. соч. в 4 т. Т. 4. С. 110—116). По решению Народного собрания Западной Украины, принятому 27 октября 1939 года, утверждаемому 1 ноября 1939 года 5-й сессией Верховного Совета СССР, Западная Украина вошла в состав УССР. 14 ноября 1939 года третья внеочередная сессия Верховного Совета УССР постановила принять Западную Украину в состав УССР.

Довженко был свидетелем и участником работы Народного собрания. Он возглавлял группу операторов-документалистов. Из материалов, снятых этой группой, он смонтировал в 1940 году фильм «Освобождение» («Освобождение украинских и белорусских земель от гнета польских панов и воссоединение народов-братьев в единую семью»). Фильм был принят Комитетом по делам искусств 6 июля 1940 года.

²³¹ В Гнезниковском переулке располагался Комитет по делам кинематографии.

²³² Неологизм Довженко — от Пилата. *Понтий Пилат* — римский наместник Иудеи (26—36), согласно новозаветной традиции, не противился распятию Иисуса Христа («умыл руки» — выражение, ставшее синонимом предательства).

²³³ По-видимому, Довженко не написал новой статьи и в «Известиях» была напечатана статья «Народные рыцари» (1942, 25 июля).

²³⁴ *Конфуций* (Кун-цзы) (ок. 551—479 до н. э.) — древнекитайский философ.

²³⁵ *Сердюки* — на Левобережной Украине в конце XVII — начале XVIII вв. казаки, служившие в наемных войсках.

²³⁶ Начальные слова «Песни о Родине», написанной для фильма Г. В. Александрова «Цирк» (1936; музыка И. О. Дунаевского, слова В. И. Лебедева-Кумача).

²³⁷ *Яреськи* — село, в котором снимались натурные эпизоды фильма А. П. Довженко «Земля» (1930).

²³⁸ Лозунг: «Большевики должны овладеть техникой» — выдвинул И. В. Сталин в речи на Первой Всесоюзной конференции работников социалистической промышленности 4 февраля 1931 года.

²³⁹ Патетическая запись Довженко неожиданно обретает комический оттенок: он сам был орденосцем (в январе 1935 года был награжден орденом Ленина).

²⁴⁰ *Н. М. Крылов* (математик), как и Довженко, первоначально был эвакуирован в Уфу.

²⁴¹ Речь идет о *Жорже Кювье* (1769—1832) — французском зоологе, выдвинувшем принцип «корреляции органов», на основании которого реконструировал строение многих вымерших животных.

²⁴² Речь идет о *Мыколе Бажане* и редакции газеты «За Радянську Україну».

²⁴³ *Калька лат. in corpore* (в полном составе).

²⁴⁴ В Саратов был эвакуирован МХАТ. Его режиссер Е. С. Телешева в письме С. М. Эйзенштейну 16 июля писала: «Вчера сюда приехал А. П. Довженко прямо с фронта. Едет в Москву, разыскивает Юл<ию> Ип<политовну>, не знает, где она. Просил передать Вам большой привет; он пока в кино работать не собирается» (цит. по: Забродин В. Эйзенштейн: кино, власть, женщины. М., 2011. С. 389).

Из этого письма следует, что Довженко прибыл в Саратов 15 июля 1942 года. В Москве он выступал на конференции, посвященной американской и английской кинематографии, проходившей 21—22 августа, где также выступал и Эйзенштейн. Текст выступления Довженко «Война и сотрудничество кинематографии союзных стран» опубликован в газете «Литература и искусство» (1942, 29 августа. Перепечатан в кн.: Живые голоса кино. М., 1999. С. 204—215).

²⁴⁵Отсылка к роману М. Е. Салтыкова-Щедрина «Пошехонская старина» (1887—1889). Пошехонцы — синоним дикости, бестолковщины и темноты.

²⁴⁶Немецкие войска взяли Ворошиловград 19 июля 1942 года. Он был оккупирован до 14 февраля 1943 года.

²⁴⁷Речь идет о И. Г. Большакове.

²⁴⁸Имеется в виду выступление на антифашистском митинге представителей украинского народа в Саратове, состоявшемся 30 августа 1942 года. Речь Довженко была впервые напечатана на украинском языке в газете «Комуніст» (1942, 2 сентября) и на русском языке в изложении в газетах «Правда», «Известия», «Красная звезда» (1942, 5 сентября).

²⁴⁹Имеется в виду Гнат (Игнатий) Юра. Множественное число объясняется тем, что у И. Юры был брат Терентий, снимавшийся у Довженко в фильме «Иван».

²⁵⁰Ватуля Алексей Михайлович (1891—1955) — украинский актер, народный артист УССР (1940).

²⁵¹В архиве А. П. Довженко сохранилось письмо Ю. М. Мартича-Финкельштейна от мая 1952 года (РГАЛИ, Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 699) и ответ ему А. П. Довженко от 12 мая 1952 года (там же. Ед. хр. 837).

²⁵²Дата записана Довженко с ошибкой. На самом деле она сделана 31 августа 1942 года. Дальнейшие авторские датировки (3-VIII, 7-VIII Тамбов, 9-VIII Москва, 14-VIII Москва) ошибочны. Записи следует датировать сентябрем 1942 года.

²⁵³Довженко упоминает персонажей литературных произведений Гоголя («Ревизор» — Хлестаков и Держиморда, «Мертвые души» — Манилов) и Достоевского («Братья Карамазовы» — Смердяков).

²⁵⁴Ярославский Емельян Михайлович (Миней Израилевич Губельман; 1878—1943) — советский политический деятель. Получил известность как неистовый борец с православием.

²⁵⁵Панч Петр (Петр Иосифович Панченко; 1891—1978) — украинский писатель.

²⁵⁶Любченко Аркадий Афанасьевич (Панасович, 1899—1945) — украинский писатель, участник I съезда Союза советских писателей (1934), в дальнейшем — крупный литературный функционер Советской Украины. В годы Второй мировой войны коллаборационист: отступил с немецкими войсками, умер в Бад-Киссингене.

²⁵⁷Сначала Довженко датировал эту запись: «14-VIII». Затем исправил цифру 4 на 3. Между тем его 48-летие приходилось на 12 сентября 1942 года.

Запись была сделана, на самом деле, 14 сентября 1942 года, а в гостях у Ярославского режиссер был 13 сентября.

²⁵⁸Имеется в виду статья «Украинская песня», написанная Довженко 22 марта 1942 года в связи со столетием со дня рождения украинского композитора Н. В. Лысенко.

²⁵⁹Ватутин Николай Федорович (1901—1944) — советский военачальник. Генерал армии (1943). В августе 1943 года — командующий войсками 1-го Украинского фронта.

²⁶⁰Москаленко Кирилл Семенович (1902—1985) — советский военачальник.

²⁶¹Грушецкий Иван Самойлович (1904—1982) — партийный и государственный деятель УССР. С 1944 года — первый секретарь Львовского и Волынского обкомов КП(б)У.

²⁶²Предположительно, имеется в виду Федор Иванович Шевченко (1900—1982) — генерал-майор, с июня 1942 года — начальник штаба Воронежского фронта.

²⁶³Вероятно, речь идет о Харьковском тракторном заводе (ХТЗ).

²⁶⁴Майор Григорий Рудик стал одним из героев документального фильма Довженко «Битва за нашу Советскую Украину». О съемках его похорон (Рудик погиб в бою под Харьковом) оставил воспоминания оператор В. И. Орлякин (см.: Довженко в воспоминаниях современников. С. 159—160).

²⁶⁵Речь идет об Алексее Варфоломеевиче Щелаковском, генерал-майоре (с февраля 1943—по июнь 1945), члене Верховного совета 69 армии.

²⁶⁶Литвин Константин Захарович (1907—1994) — в годы войны секретарь ЦК КП(б)У по пропаганде и агитации.

²⁶⁷ В 1943 году Н. П. Бажан был назначен заместителем Председателя Совета народных комиссаров УССР.

²⁶⁸ Впервые обвинение в «украинском национализме» в адрес Довженко было сформулировано в докладной записке Г. Ф. Александрова секретарю ЦК ВКП(б) А. С. Щербакову 9 июля 1943 года, когда последовало запрещение публикации в журнале «Знамя» повести «Победа» (см.: Литературный фронт. История политической цензуры. 1932—1946. М., 1994. С. 107—108).

²⁶⁹ Вот как Г. Ф. Александров оценил особенность повести Довженко: «Воинская часть, которую изображает автор, состоит сплошь из украинцев, что не соответствует действительности и искусственно обособляет борьбу украинского народа от борьбы всех народов СССР против немцев» (Там же).

²⁷⁰ Харьков был освобожден 16 февраля 1943 года, однако 26 марта советские войска вынуждены были оставить Харьков.

²⁷¹ Памятник Т. Г. Шевченко был поставлен в Харькове в 1935 году (скульптор — М. Г. Манисер).

²⁷² Фильм «Битва за нашу Советскую Украину» был выпущен на экраны 25 октября 1943 года. 6 ноября 1943 года Довженко был награжден орденом Красного Знамени.

²⁷³ Л. Д. Луков не вернулся из эвакуации в Киев. Он остался в Москве и получил постановку на студии «Союздетфильм» («Это было в Донбассе»).

²⁷⁴ *Маленков* Георгий Максимилианович (1902—1988) — советский государственный и политический деятель, входил в ближайшее окружение И. В. Сталина. Секретарь ЦК ВКП(б) (1939—1946; 1948—1953), заместитель Председателя Совнаркома (затем Совета Министров) (1946—1953). Можно предположить, что именно эта беседа породила в судьбе Довженко «эффект домино».

²⁷⁵ Просмотр фильма «Битва за нашу Советскую Украину» Политбюро и правительством состоялся, надо полагать, до выпуска его на экран, однако точную дату его еще предстоит установить.

²⁷⁶ *Васильченко* Федор Михайлович (1904—?) — в 1939—1944 годах — начальник Главного управления по производству хроникально-документальных фильмов Комитета по делам кинематографии.

²⁷⁷ Официальное письмо руководителей Украины В. М. Молотову и Г. М. Маленкову о реэвакуации Киевской киностудии из Ашхабада в Москву было написано 29 октября 1943 года. 6 ноября И. Г. Большаков тем же адресатам отправил заключение о возможности такой реэвакуации. Однако 5 февраля 1944 года было принято распоряжение Совнаркома СССР о переводе Киевской киностудии из Ашхабада в Киев (см. подробнее в кн.: Кино на войне. С. 518—519).

²⁷⁸ Это обещание Г. М. Маленкова привело к прямо противоположным последствиям: последовало указание А. С. Щербакова о запрещении публикации повести Довженко «Украина в огне». См. докладную записку Г. Ф. Александрова от 22 ноября 1943 года А. С. Щербакову о предпринятых мероприятиях по запрету публикации (Источник. 1993. № 0. С. 124—125).

²⁷⁹ Речь идет о Демьяне Сергеевиче *Коротченко* (1894—1969) — в 1939—1947 годах секретаре ЦК КП(б) Украинской ССР.

²⁸⁰ *Корниец* Леонид Романович (1901—1969) — в 1939—1944 годах Председатель СНК Украины.

²⁸¹ *Копыленко* Александр Иванович (1900—1958) — украинский писатель.

²⁸² *Макагон* Иван Васильевич (1907—?) — украинский скульптор.

²⁸³ В архиве Довженко сохранилось «Письмо населения освобожденного Киева т. Сталину, оглашенное на митинге» (РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 419).

²⁸⁴ Имеется в виду, что станция получила название в честь Николая Ивановича *Ежова* (1895—1940) — в 1936—1938 годах наркома внутренних дел СССР, одного из исполнителей массовых репрессий («ежовщина»). В 1939 году арестован, в следующем году расстрелян.

²⁸⁵ *Шумилово* — по всей видимости, название дано в честь Михаила Степановича *Шумилова* (1895—1975) — советского военачальника, генерал-полковника (1943), Героя Советского Союза (1943).

²⁸⁶ *Балицкое* — от фамилии Всеволода Аполлоновича *Балицкого* — наркома внутренних дел Украины в 1934—1937 годах. Репрессирован.

²⁸⁷ *Ягодин* — от псевдонима Генриха Григорьевича *Ягоды* (наст. имя и фам. — Енох Гершонович Иегуда; 1891—1938) — наркома внутренних дел СССР (1934—1936). Арестован в 1937 году, в следующем году расстрелян.

²⁸⁸ *Панасград* — имеется в виду, что станция была названа по имени Панаса Петровича Любченко. Уподобление названию Петроград.

Разговор Довженко с Гапочкой лишь на первый взгляд может показаться анекдотом. За ним стоит цепочка переименований населенных пунктов, следовавшая за Октябрьским переворотом: так, Гатчина с 1923 по 1929 год называлась Троцком.

Приведем лишь два примера переименований городов, связанных с Украиной. Джоном Юзом был основан город, который в честь основателя был назван Юзовкой. В 1923 году он получил название Троцк, а уже в следующем — 1924-м — стал Сталиным (правда, считается, что так он был назван в честь сталелитейной промышленности), в конце 20-х — начале 30-х годов название города было «украинизировано» — Сталино. Интересна судьба названия Елисаветград: с 1924 по 1934 год город именовался Зиновьевском, в 1934—1939 гг. — Кирово, с 1939-го — Кировоград.

²⁸⁹ *Черчилль Уинстон Леонард Спенсер* (1874—1965) — государственный деятель Великобритании. В период Второй мировой войны (1940—1945) — премьер-министр.

²⁹⁰ *Рузвельт Франклин Делано* (1882—1945) — американский политический и государственный деятель, 32-й президент США (с 1933). В 1933 году правительство Рузвельта установило дипломатические отношения с СССР.

²⁹¹ *Бобчинский и Добчинский* — персонажи комедии Н. В. Гоголя «Ревизор». По всей видимости, иронический пассаж Довженко: Хрущев мог наказать за захват квартир только мелкую бюрократическую шантрапу.

²⁹² Речь идет о Покровской церкви в Киеве (построена в 1766 году по проекту И. Григоровича-Барского).

²⁹³ Петр Максимович *Косячий* занимал в Чернигове, где проходили съемки «Щорса», должность заместителя председателя облисполкома и начальника областной милиции. О встречах с ним Довженко вспоминал (не называя фамилии) на совещании по вопросам документальной кинематографии в 1946 году (см.: Довженко А. Собр. соч. В 4-х т. Т. 4. С. 190—191).

²⁹⁴ Из этой записи становится ясным, что запрещение «Украины в огне» было одобрено И. В. Сталиным.

²⁹⁵ Речь идет о ситуации, следовавшей за окончанием фильма «Иван». В конце 1932 года Б. З. Шумяцкий распорядился вывезти Довженко из Крыма в Москву по указанию И. В. Сталина (предполагалось, что в Киеве режиссер будет репрессирован). В Москве ему было предоставлено жилье и работа.

²⁹⁶ Ю. И. Яновский работал в журнале «Радянська література». Указания о недопустимости публикации «Украины в огне» в украинских изданиях были даны по телефону К. З. Литвину еще до 22 ноября 1943 года.

²⁹⁷ *Шкловский Виктор Борисович* (1893—1984) — русский писатель, литературовед. Много лет отдал работе в кино: в качестве киносценариста, критика, теоретика кино. Был другом Довженко и Солнцевой, посвятил их творчеству многочисленные тексты.

²⁹⁸ *Рокоссовский Константин Константинович* (1896—1968) — советский военачальник. В августе 1937 года был репрессирован. Освобожден в марте 1940 года. В 1944 году присвоено звание Маршала Советского Союза. В том же году впервые удостоен звания Героя Советского Союза.

²⁹⁹ В предисловии к «Украине в огне» Довженко писал: «Здесь все следы битвы режиссера с писателем. Один звал к строгому профессиональному чертежу сценария, другой, потрясаемый страданиями народа, все время порывался к расширению темы, к рассуждениям, лирическим отступлениям, — к авторскому участию в громаде событий. <...>

Если в силу остроты переживаний, сомнений или заблуждений сердца какие-либо суждения мои окажутся несвоевременными или слишком горькими, или недостаточно уравновешенными другими суждениями, то это, возможно, так и есть.

Тогда прошу читателя незлобиво поправить меня своим добрым советом» (цит. по: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 2. С. 155).

³⁰⁰ *Кузнецов Александр Степанович* — организатор кинопроизводства, после освобождения Киева директор Украинской студии кинохроники; с 1947 года — министр кинематографии Украинской ССР.

³⁰¹ *Иванов Виктор Михайлович* (1909—1981) — кинорежиссер.

³⁰² *Маневич Иосиф Михайлович* (1907—1976) — критик, сценарист, педагог. Оставил воспоминания о встречах с Довженко (Маневич И. За экраном. М., 2006. С. 185—192, 293—299).

³⁰³ *Маркина Зиновия Семеновна* (1906—1993) — сценарист. Эвакуацию провела в Ташкенте.

³⁰⁴ Довженко называет следующие памятники:

Михайловский монастырь — Киево-Михайловский златоверхий монастырь — памятник архитектуры XI—XVI веков. В период 1108—1113 годов была построена Михайловская церковь, прославившаяся своими фресками, барельефами и мозаиками. В 1934 году монастырь был разобран.

Ирининская церковь была заложена в 1037 году при великом князе Киевском Ярославе Мудром. Названа в честь его жены Ирины.

Киевский Братский монастырь на Подоле — памятник архитектуры XVII—XVIII веков.

Братство с Академией — имеется в виду школа, образованная при Киево-Братском монастыре киевским братством (ремесленниками, купцами и представителями других сословий) в 1615 году. В 1662 году Братская школа была объединена с Лаврской школой П. Могилы и стала называться Киево-Братской коллегией, в 1701 году была преобразована в Киевскую Академию.

Кирилловский монастырь в Киеве — памятник архитектуры XII—XVIII веков. Основан князем Черниговским Всеволодом Ольговичем.

Памятник магдебургского права был воздвигнут в 1802—1808 годах на берегу Днепра (архитектор А. Маленский). Поставлен в подтверждение права на самоуправление Киева, дарованное Киеву в 1494—1497 годах на месте, где, по преданию, проходило крещение киевлян. Памятник сохранился.

Самсон, раздирающий льва — скульптурное изваяние Дэда (начало XVIII в.). В 30-е годы статуя была перенесена в Музей украинского искусства.

Успенский собор Киево-Печерской лавры — заложен в 1075—1078 годах. Разрушен в период Второй мировой войны.

Межигорский запорожский Спас-монастырь — один из старейших древнерусских монастырей, основан в 988 году. Межигорский Спас-монастырь, в который на старости лет уходили запорожцы (отсюда его наименование). В 1930-е годы был разобран.

Десятинная церковь — памятник архитектуры X века. Заложена в 989—996 годах киевским князем Владимиром Святославичем. Первая каменная церковь в Киеве. Была разрушена в 1240 году во время татаро-монгольского нашествия. Сохранившиеся части древней церкви вошли в построенную в XVII веке на этом месте новую церковь и были окончательно утрачены в 1828 году при возведении новой Десятинной церкви (по проекту В. П. Стасова).

Трехсвятительская церковь — памятник архитектуры XII—XIII веков. Разобрана в 1930-е годы.

Университет Св. Владимира — памятник русского классицизма XIX века. Воздвигнут в Киеве в 1837—1843 годах (архитектор В. Беретти). Здание сильно пострадало в период войны. Было восстановлено.

Публичная библиотека на улице Кирова — здание городской Публичной библиотеки, построенное по проекту Е. Клаве в 1911 году. Здание было разрушено в период войны, но затем восстановлено.

³⁰⁵ Довженко упоминает следующие сооружения советского периода:

Универмаг на Крещатике — был построен по проекту А. Б. Мецайна и Д. Ф. Фридмана в конструктивистском стиле, который Довженко не принимал.

Здание ЦК было завершено строительством в 1939 году. Оно не имело никакого архитектурного решения: здание появилось в результате надстройки нескольких рядом стоящих домов.

Здание Совета Министров УССР было завершено в 1938 году (архитектор И. А. Фомин при участии П. В. Абросимова). Образец советского классицизма, также не вызывавшего энтузиазма у Довженко.

Здание штаба Киевского военного округа было сооружено по проекту С. В. Григорьева. Завершено строительством в 1938 году. В 1937 году на съезде архитекторов Украины Довженко подверг планировку здания резкой критике (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 99—100).

³⁰⁶ О здании военведа против «Арсенала» (архитектор И. Ю. Каракис) Довженко критически отзывался на съезде архитекторов (там же. С. 102).

Здание железнодорожного вокзала было закончено строительством в 1932 году (архитектор А. М. Вербицкий).

³⁰⁷ Этот эпизод, когда убирается портрет И. В. Сталина и вспоминаются довоенные лозунги-клише «граница на замке», «малой кровью», «на чужой территории», мог вызвать особое раздражение вождя после того, как военная ситуация переменялась: началось победное наступление наших войск, и будущая победа сомнений уже ни у кого не вызывала. Вопрос о цене победы и о страданиях сограждан на оккупированных территориях выглядел крайне неуместным накануне «пира победителей».

³⁰⁸ Этот замысел Довженко завершился созданием сценария «Повесть пламенных лет».

³⁰⁹ *Аршистам* Лео Оскарович (1905—1979) — советский сценарист и режиссер. В 1944 году на экраны вышел фильм «Зоя», посвященный подвигу Зои Космодемьянской.

Друг А. П. Довженко, написавший о нем замечательное эссе «Человек, проживший тысячу жизней» (Довженко в воспоминаниях современников. С. 118—138).

³¹⁰ *Космодемьянская* Зоя Анатольевна (1923—1941) — партизанка, разведчица, была схвачена немцами в деревне Петрищево под Москвой, назвалась Таней, после пыток казнена. Посмертно (1942) ей было присвоено звание Героя Советского Союза.

Осенью 1943 года Довженко написал о героической смерти Зои статью «Смотрите, люди!» (Правда, 1943, 24 окт.; Комсомольская правда, 1943, 26 окт.). Она была включена в сборник «Народная героиня» (М., 1943. С. 22—25).

³¹¹ *Жанна д'Арк* (ок. 1412—1431) — народная героиня Франции, прославившаяся в ходе сражений Столетней войны, короновавшая в Реймсе Карла VII. Была взята англичанами в плен (1430), осуждена как еретичка и колдунья и сожжена на костре. Причислена католической церковью к лику святых в 1920 году.

³¹² *Шостакович* Дмитрий Дмитриевич (1906—1975) — композитор. Автор музыки к многочисленным фильмам, в том числе к фильму Довженко «Мичурин».

Представляет интерес отзыв Шостаковича о творчестве Довженко. Так, 30 августа 1967 года он писал близкому другу, музыковеду И. Д. Гликману: «И вообще мне непонятно, почему Эйзенштейн, да и Довженко считаются гениями. Ихняя творческая продукция мне не нравится. Это, вероятно, относится к моему недомыслию, т. к. сведущие люди считают их гениями» (Письма к другу: Дмитрий Шостакович — Исааку Гликману. М.; СПб., 1993. С. 232).

³¹³ *Восьмая симфония* Шостаковича впервые была исполнена в Москве 4 ноября 1943 года (дирижер Е. Мравинский).

³¹⁴ *Шапорин* Юрий (Георгий) Александрович (1887—1966) — советский композитор.

³¹⁵ Всесоюзный комитет по делам искусств при СНК СССР был создан по решению Политбюро ЦК ВКП(б) от 16 декабря 1935 года. Главное управление кинофотопромышленности было тогда же включено в систему комитета. Эта зависимость «самого важнейшего из искусств» от бюрократической надстройки продолжала сохраняться и в послевоенное время. Принятие важных решений по кинематографическим проблемам переносилось в высшую инстанцию.

³¹⁶ Текст, написанный Довженко о кончине Ярославского, последовавшей 4 декабря 1943 года, сильно напоминает официальный документ. Может быть, он был заказан ему каким-либо печатным органом.

³¹⁷ *Еврипид* (485/84 или 480 до н. э. — около 406 до н. э.) — древнегреческий драматург. В качестве эпитафии взята только часть цитаты из Еврипида.

³¹⁸ Целиком этот фрагмент из Еврипида включен в реплику отца Христофора в сценарии Довженко «Мичурин» (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 3. С. 77). Это свидетельствует о том, что режиссер продолжал работу над замыслом, родившимся у него еще до войны.

³¹⁹ *Брук* Алан (1883—1963) — генерал, военный представитель Великобритании на Тегеранской конференции.

³²⁰ Имеется в виду Эндрю Браун *Каннигхэм* (1883—1963) — адмирал, первый лорд флота.

³²¹ *Леги* Уильям Даниэл (1875—1959) — американский военный представитель на Тегеранской конференции; в 1942—1949 годах — начальник штаба, верховный главнокомандующий вооруженными силами США и председатель комитета начальников штабов.

³²² *Эзоповщина* — от Эзопа, легендарного греческого баснописца. В отличие от выражения «эзопов язык» (позитивный план, подчеркивающий художественность иносказания) «эзоповщина» — подчеркивает негативное отношение к уклонению от прямого высказывания.

³²³ Речь идет о Григории Григорьевиче *Соколове* (1904—1972) — генерал-лейтенанте, с 1944 по 1949 год — начальнике управления военно-учебных заведений НКВД СССР.

³²⁴ Записи песен матери сохранились в архиве А. П. Довженко (РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 329 (автограф) и 330 (машинопись)).

³²⁵ *Старченко* Василий Федорович (1904—1948) — украинский ученый-селекционер, член АН УССР (1945). С 1946 года — зам. Председателя Совета Министров УССР.

³²⁶ С писателем Александром Александровичем *Фадеевым* (1901—1956) Довженко познакомился в начале 30-х годов. В 1933 году был запланирован фильм о Дальневосточном крае, сценарий которого должен был написать Фадеев, а постановку осуществить Довженко. Писатель и режиссер совершили совместную поездку по Дальнему Востоку. Однако фильм «Аэроград» (1935) Довженко снимал по собственному сценарию.

³²⁷ *Соколянский* Иван Афанасьевич (Опанасович) (1889—1960) — советский ученый в области сурдо- и тифлопедагогики. С 1929 по 1938 год — директор Института дефектологии УССР (Харьков). Друг Довженко. В дальнейшем упоминается и как Иван С.

³²⁸ *Дудко* (урожд. Довженко) Полина Петровна (1908—1980) — сестра А. П. Довженко. Оставила о брате воспоминания (см.: Довженко в воспоминаниях современников. С. 237—241).

³²⁹ *Вишня* Остап (Павел Михайлович Губенко; 1889—1956) — украинский писатель, сатирик, юморист. Был арестован в 1934 году.

³³⁰ *Роуд* Виланд — имеет в виду Вейланд Родд, американский актер, приехавший в СССР в начале 1930-х годов. Работал в театре В. Э. Мейерхольда. После войны снялся в фильмах «Миклухо-Маклай» (1947) и «Пятнадцатилетний капитан» (1948).

³³¹ *Лыткин* Николай Александрович (1910—1991) — оператор-документалист.

³³² «*Славяне*» — ежемесячный журнал. Выходил с июня 1942 года по декабрь 1958-го. В годы войны — орган Всеславянского комитета.

³³³ С 15 по 19 декабря 1943 года в Харькове проходил судебный процесс о зверствах немецко-фашистских захватчиков в г. Харькове и Харьковской области в период их временной оккупации. Отчет о ходе этого процесса публиковался в газете «Правда» (16 дек. С. 2—3; 17 дек. С. 2—3; 18 дек. С. 3; 19 дек. С. 2; 20 дек. С. 2). Эти отчеты сопровождался публицистическими статьями Алексея Толстого «Фашистские преступники» (16 дек. С. 3), «Палачи» (17 дек. С. 3), «Варвары» (18 дек. С. 4), «Возмездие» (20 дек. С. 3), а также другими материалами. Надо полагать, Довженко следил за этим процессом по газетным отчетам.

³³⁴ *Алешин* Павел Федотович (1881—1961) — украинский архитектор, с 1945 года — действительный член Академии архитектуры УССР.

³³⁵ Речь идет о памятнике Т. Г. Шевченко, сооруженном в Киеве в 1939 году по проекту скульптора Матвея Генриховича *Манизера* (1891—1966). В 1935 году по его же проекту был воздвигнут памятник Шевченко в Харькове, и скульптору было присвоено звание «Заслуженный деятель искусства УССР».

³³⁶ Театр имени И. Франко был основан в Виннице в 1920 году. В 1920—1922 годах — передвижной, с 1923-го — в Харькове. В Киеве начал работать с 1926 года.

³³⁷ *Бенеш* Эдуард (1884—1948) — государственный деятель Чехословакии. В 1918—1935 годах — министр иностранных дел. В 1921—1922 годах — председатель правительства. В 1935—1938 годах — президент. Во время войны президент в эмиграции (с 1940). В 1946—1948 годах — президент Чехословакии.

³³⁸ Пародийную фамилию Гундосов-Задунайский-Замоскворецкий Довженко дает председателю Всеславянского комитета генерал-лейтенанту Александру Семеновичу *Гундорову* (1894—1973).

³³⁹ О позиции редакции «Знамени» см. записку ответственного секретаря Е. Н. Михайловой А. С. Щербакову, где, в частности, говорится: «В верстке восстановлен авторский текст, поскольку тов. Довженко возражал против всякой редакционной правки. Редакция считает стилистическую правку незавершенной» (Кино на войне. С. 383).

³⁴⁰ Роль А. С. Щербакова в запрещении повести Довженко «Украина в огне» еще предстоит проанализировать. Однако уже опубликованные документы показывают, что она была существенной (см., например, кн.: Кремлевский кинотеатр. 1928—1953. Документы. М., 2005. С. 693—704).

³⁴¹ Довженко имеет в виду писателя Леонида Соломоновича *Первомайского* (наст. имя и фам. Илья Шлемович Гуревич; 1908—1973).

³⁴² *Осипенко* Полина Денисовна (1907—1937) — советская летчица, Герой Советского Союза (1938). В сентябре 1938 года совершила беспосадочный перелет Москва — Дальний Восток (вместе с В. С. Гризодубовой и М. М. Расковой).

³⁴³ *Бердянск* — город основан в 1827 году на юго-востоке Украины, порт на Азовском море. С 1939 по 1958 год назывался Осипенко.

³⁴⁴ *Цикута* — ядовитое травянистое растение семейства зонтичных. Чашу цикуты должен был выпить приговоренный к смерти древнегреческий философ Сократ.

³⁴⁵ Речь идет об Алексее Александровиче *Игнатъеве* (1877—1954) — русском дипломате, вернувшемся на родину в 1937 году, генерал-лейтенант (1943). Автор воспоминаний «Пятьдесят лет в строю». Его отец — Игнатъев Александр Павлович (1842—1906) — в 1889—1896 годах был киевским генерал-губернатором.

³⁴⁶ *Крещатик* был переименован в улицу Воровского в 1924 году. *Воровский* Вацлав Вацлавович (1871—1923) — после Октябрьской революции полпред РСФСР в Швеции, Норвегии, Дании, Италии. Убит бело-гвардейцами в Лозанне. Историческое название было возвращено улице в 1937 году.

³⁴⁷ *Помпеи* и *Геркуланум* — древнеримские города, погребенные под слоем лавы, пепла и песка при извержении Везувия в августе 79 г. новой эры.

³⁴⁸ *Пиранези* Джованни Баттиста (1720—1778) — итальянский художник и архитектор. Прославился циклами гравюр «Фантазии на тему темниц», «Виды Рима», «Римские древности», своего рода романтическими «архитектурными фантазиями».

³⁴⁹ *Герострат из Эфеса* — по преданию, жаждавший славы настолько, что сжег в 356 г. до новой эры храм Артемиды Эфесской (одно из семи чудес света). Его имя стало нарицательным.

³⁵⁰ Речь идет о политическом фельетоне Д. Заславского «Уилки мутит воду» (Правда, 1944, 5 янв.). В нем подвергается критике статья Уэнделла Уилки «Не возбуждайте недоверия к России», опубликованная в «Нью-Йорк Таймс» в конце 1943 года.

³⁵¹ *Лимитрофы* (от лат. *limitrophus* — пограничный) — в 1920—1930-е годы общее название буржуазных государств на западных окраинах бывшей Российской империи (Латвия, Литва, Эстония, Польша и Финляндия).

³⁵² Франклин Делано *Рузвельт* был избран на четвертый президентский срок 7 ноября 1944 года.

³⁵³ *Марко Проклятый* — персонаж народных преданий периода Запорожской Сечи, убийца собственного ребенка, матери и сестры, проклятый отцом и обреченный вечно скитаться по свету.

³⁵⁴ *Скоропадский* Даниил Павлович (1904—1957) — сын Скоропадского Павла Петровича. С 1949 года — почетный глава Союза украинцев в Великобритании.

³⁵⁵ *Скоропадский* Павел Петрович (1873—1945) — генерал-лейтенант (1916) царской армии, глава военных формирований Центральной Рады (1917), с 29 апреля по 14 декабря 1918 года — гетман Украины. Его предок — Скоропадский Иван Ильич (1646—1722) — был гетманом Левобережной Украины с 1708 по 1722 год.

³⁵⁶ Имеется в виду Невилл *Чемберлен* (1869—1940) — государственный деятель Великобритании. В 1937—1940 гг. — премьер-министр. В 1938 году подписал Мюнхенское соглашение, передававшее Судетскую область Чехословакии гитлеровской Германии. В мае 1940 года вышел в отставку.

³⁵⁷ Фильм о Тегеранской конференции в прокат выпущен не был.

³⁵⁸ «*Суд идет*» — документальный фильм (1943) режиссера И. Копалина.

³⁵⁹ *Чан Кайши* (Цзян Цзэши) (1887—1975) — китайский государственный и политический деятель, с 1927 по 1949 год — глава гоминдановского режима в Китае.

³⁶⁰ До 31 декабря 1943 года гимном СССР был «Интернационал» (текст Э. Потье, русский пер. — А. Я. Коза, музыка П. Дегейтера; гимн РСФСР с 1918 по 1922 год, с 1922-го — гимн СССР). Новый гимн был введен с 1 января 1944 года (слова С. В. Михалкова и Г. Г. Эль-Регистана, музыка А. В. Александрова).

³⁶¹ А. А. Фадеев занимал пост, с которого его сняли, с 1939 года. Видимо, замена Фадеева была произведена по пословице: «За одного битого двух небитых дают».

³⁶² *Тихонов* Николай Семенович (1896—1979) — советский писатель. На новой должности долго не удержался. В 1946 году он был снят с нее.

³⁶³ *Поликарнов* Дмитрий Алексеевич (1905—1965) — советский партийный деятель. В 1944—1946 годах секретарь Правления СП СССР. В 1954—1955 годах повторно занимал ту же должность.

³⁶⁴ *Прокофьев* Сергей Сергеевич (1891—1953) — русский композитор, пианист и дирижер.

³⁶⁵ *Хачатурян* Арам Ильич (1903—1978) — армянский композитор. Автор музыки Государственного гимна Армянской ССР (1944).

³⁶⁶ *Мяковский* Николай Николаевич (1881—1950) — русский композитор.

³⁶⁷ *Суворов* Александр Васильевич (1729 или 1730—1800) — русский полководец. В годы войны его имя получил орден, государственная награда СССР, учрежденная в 1942 году. В 1943 году мужские средние военно-профессиональные учебные заведения получили название суворовских.

³⁶⁸ Это было не единственное событие, посвященное творчеству Чаплина: 26 апреля 1944 года аналогичный вечер состоялся в Московском доме кино. Надо полагать, эти события были приурочены к 55-летию великого артиста и режиссера, создателя антифашистского фильма «Диктатор» (1941). Чарльз Спенсер Чаплин родился в Лондоне 16 апреля 1889 года.

³⁶⁹ Пудовкин Всеволод Илларионович (1893—1953) — советский режиссер.

³⁷⁰ Юткевич Сергей Иосифович (1904—1985) — советский режиссер.

³⁷¹ Эренбург Илья Григорьевич (1891—1967) — советский писатель.

³⁷² Марецкая Вера Петровна (1906—1978) — русская театральная и киноактриса.

³⁷³ «Золотая лихорадка» — фильм (1925) Ч. Чаплина.

³⁷⁴ Литвинов Максим Максимович (наст. имя и фам. Макс Валлах; 1876—1951) — советский государственный деятель. В 1930—1939 годах — нарком иностранных дел СССР, с 1941 по 1943 год — зам. наркома иностранных дел и одновременно — посол СССР в США.

³⁷⁵ Название Галицкого княжества XIII—XIV веков.

³⁷⁶ Высказывание А. Франса о красоте — отрывок из книги Жан-Жака Бруссона «Анатоль Франс в халате», популярной в среде советской интеллигенции в конце 1920-х годов.

³⁷⁷ Стендаль (наст. имя и фам. Анри Мари Бейль; 1783—1842) — французский писатель.

³⁷⁸ К сожалению, фильмографические описания фильма «Победа на Правобережной Украине...» не унифицированы и точно определить вклад Довженко в него не представляется возможным. Сам он в разных текстах описывал его различно.

³⁷⁹ Демченко Николай Нестерович (1896—1937) — советский партийный и государственный деятель. С 1929 по 1932 год — наркомзем УССР, с 1932 по 1936 год — секретарь Киевского и Харьковского обкомов КП(б)У. Затем на руководящих должностях в Москве.

«Экскурсия», о которой вспоминает Довженко, можно предположить, случилась в мае 1932 года.

³⁸⁰ Встреча с Роменом Ролланом и Горьким могла состояться в Москве во время приезда в Советский Союз французского писателя. Довженко откликнулся на это событие в газете «Кино» в подборке высказываний кинематографистов «Ромен Роллан в Москве» (1935, 28 июня). Текст перепечатан в кн.: Довженко А. Собр. соч. В 4-х т. Т. 4. С. 86.

³⁸¹ С Гербертом Уэллсом Довженко встречался в Лондоне в 1930 году во время своей зарубежной командировки.

³⁸² Косиор Станислав Викентьевич (1889—1939) — советский государственный и политический деятель. С 1928 по 1934 год — генеральный секретарь ЦК КП(б)У, с 1934 по 1938 год — первый секретарь ЦК КП(б)У.

³⁸³ Дубовой Иван Наумович (1896—1938) — советский военачальник. Участник гражданской войны на Украине. С 1935 года командующий войсками Харьковского военного округа. Командарм 2-го ранга (с 1935).

³⁸⁴ Дукельский Семен Семенович (1892—1960) — советский государственный деятель.

7 января 1938 года Политбюро ЦК ВКП(б) приняло постановление: «<...> 2. Утвердить начальником Главного управления кинопромышленности т. Дукельского». С 23 марта 1938-го по 4 июня 1939 года — начальник Комитета по делам кинематографии.

³⁸⁵ По завершении работы над фильмом «Щорс» А. П. Довженко в начале марта 1939 года послал письмо И. В. Сталину, где, в частности, говорилось: «Сейчас фильм у Вас. Примите его хорошо. Примите, глубокоуважаемый Иосиф Виссарионович, мою искреннюю благодарность за добрый совет. Пусть мой медлительный труд доставит Вам крупицу радости. Он далеко не совершенен, я знаю, но он — лучшее, что мог сегодня принести Вам и народу мой скромный талант./ Я делал его упорно искренне и с любовью, мечтая в своем творчестве быть достойным Вашего совета, изображаемой эпохи и народа. Буду счастлив, если Вы позволите мне услышать лично от Вас оценку моей работы. Я знаю, Вы очень заняты, но Вы уделите мне несколько минут. Я приму их и понесу на Украину, как привет». (Кремлевский кинотеатр. С. 533).

³⁸⁶ Спустя год Довженко находит слова для того, чтобы подвести итог случившегося с ним в связи с оценкой самого важного для него произведения «Украина в огне» Кремлем: казнь души.

³⁸⁷ Спарта — древнегреческое государство в Лаконике, классический образец полиса с олигархической формой правления. Афины — древнегреческое государство в Аттике — классический образец античной демократии. Надо полагать, Довженко отождествляет США со Спартой, а Советский Союз с Афинами.

³⁸⁸ Режиссером документального фильма «От Вислы до Одера» был В. Н. Беляев.

³⁸⁹ Речь идет об историческом романе «Саламбо» (1862) французского писателя Гюстава Флобера (1821—1880).

³⁹⁰ Поместный собор Русской православной церкви 2 сентября 1945 года избрал Патриархом Московским и всея Руси митрополита Ленинградского и Новгородского Алексия (в миру — Сергей Владимирович Симанский; 1877—1970); 4 февраля в Богоявленском кафедральном соборе состоялась интронизация Патриарха Московского и всея Руси Алексия.

³⁹¹ Владимир Владимирович Маяковский покончил с собой 14 апреля 1930 года.

³⁹² А. И. Герцен родился в Москве (ныне дом № 25 по Тверскому бульвару). Позднее в доме Герцена помещались литературные организации (в настоящее время в нем находится Литературный институт). ³⁹³ Демьян Бедный (наст. имя и фам. Ефим Алексеевич Придворов; 1883—1945) — советский поэт.

В газете «Известия» (1930, 4 апр.) опубликовал стихотворный фельетон «Философы», подвергший фильм «Земля» беспощадной критике, назвав его, в частности, «кулацкой кинокартиной».

Более подробно см. подборку материалов (в том числе републикацию «Философов»): «Демьян Бедный — критик “Земли”» в журнале «Киноведческие записки» (1944, № 33. С. 149—166).

³⁹⁴ «Зисики» — уменьшительное от ЗИС — машина, получившая название от завода, ее выпускавшего, Завод имени Сталина (Москва).

³⁹⁵ Позднее этот эпизод был переработан для сценария «Повесть пламенных лет» (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 2. С. 319—320).

³⁹⁶ Довженко сделал выписку из Николая Яковлевича Данилевского (1822—1885), автора книги «Россия и Европа» (1869).

³⁹⁷ Нилин Павел Филиппович (1908—1981) — русский писатель, киносценарист. Автор сценария «Большая жизнь» (первая серия, 1941; режиссер Л. Луков). Лауреат Сталинской премии (1941).

³⁹⁸ Еремин Дмитрий Иванович (1904—1965) — писатель. В разное время занимал ответственные должности в структуре управления кинематографом: в начале войны — главный редактор Комитета по делам кинематографии; в 1946—1951 годах — член коллегии Министерства кинематографии.

³⁹⁹ По советско-чехословацкому договору от 29 июня 1945 года Закарпатье было воссоединено с Советской Украиной. В тот же день этот договор утвердила сессия Верховного Совета УССР.

⁴⁰⁰ Кравчина — главный герой «Золотых ворот» — произведения, над которым Довженко работал до конца жизни. Судя по записям, писатель передал ему многие размышления, которые волновали его в последние годы.

⁴⁰¹ Донской Марк Семенович (1901—1981) — советский кинорежиссер. На Киевской киностудии Донской поставил к этому времени фильмы «Как закалялась сталь» (1942), «Радуга» (1943) и работал над картиной «Непокоренные». Как и «Радуга», так и снятые Донским в Москве фильмы горьковской трилогии «Детство» (1938), «В людях» (1939) и «Мои университеты» (1940) стали классикой советского и мирового кино.

⁴⁰² «Повесть пламенных лет», как и «Украина в огне», включила в себя произведения и мотивы дневниковых записей военных лет, в частности рассказы «Воля к жизни» и «Бронза».

⁴⁰³ Речь идет о М. И. Ромме. Об отношении Ромма к Довженко можно судить по следующему высказыванию: «Александр Довженко два года тому назад сказал: я бы хотел сделать такую картину, чтобы Политбюро, посмотрев ее, постановило: смотрели такую-то картину Довженко, постановили — организовать такую-то область и сделать все по указаниям А. Довженко, по его картине. Это его мечта. Он говорил, что я не могу идти бесконечно в хвосте. У кого, у партии? Получилось, я хочу идти впереди. Это мечта партизана, выше того, о чем мечтали люди. Он революционный человек, но он хочет, чтобы Политбюро ЦК, не фашистской партии, а наше, шло бы по его следам» (См.: Живые голоса кино. С. 69—70). Дело происходило в марте 1937 года на обсуждении закрытой картины Эйзенштейна «Бежин луг».

Думается, можно понять, какие чувства мог испытывать Довженко, когда ему приходилось сталкиваться с М. И. Роммом.

⁴⁰⁴ Юзовский Ю. (Иосиф Ильич) (1902—1964) — театальный и литературный критик, театровед.

⁴⁰⁵ Мдивани Георгий Давидович (1905—1981) — советский драматург, киносценарист.

⁴⁰⁶ Эту запись считают свидетельством очевидца (см., например, кн.: Вострышев М. Москва сталинская: Большая иллюстрированная летопись. М., 2008. С. 482. Там говорится: «Кинорежиссер А. П. Довженко на следующий день записал в дневнике...» и приводится фрагмент записи). Между тем Парад Победы состоял-

сы 24 июня 1945 года, а запись датирована Довженко 24 июля, т. е. сделана не на следующий день (25 июня) после события, а месяц спустя. Кроме того, следует учесть, что Довженко был в опале и не мог получить пригласительный билет на Красную площадь.

Противоречие между реальной датой события и записью о нем объясняется, если вспомнить, что 16 июля 1945 года был выпущен на экраны цветной документальный фильм В. Беляева, И. Венжер и И. Посельского «Парад Победы». Надо полагать, Довженко смог посмотреть его 23 июля. Перед нами, можно утверждать, описание фильма, своего рода «сон», похожий на те сны, где Александр Петрович «летал на Украину».

⁴⁰⁷ Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении И. В. Сталина вторым орденом «Победы» датирован 26 июня 1945 года, а о присвоении ему как «Верховному главнокомандующему всеми Вооруженными силами СССР» звания «Генералиссимус Советского Союза» — 27 июня 1945 года.

⁴⁰⁸ Довженко называет Гитлера «маляром бездарным», поскольку тот в молодости занимался живописью и даже мечтал стать профессиональным художником, но не был принят в Венскую академию.

⁴⁰⁹ *Строева* Вера Павловна (1903—1992) — советский кинорежиссер.

⁴¹⁰ Речь идет об Эсфири Ильиничне *Шуб* (1894—1959) — советском кинорежиссере-документалисте.

⁴¹¹ *Халитов* Григорий Сергеевич — организатор кинопроизводства, в начале войны — директор Ленинградской студии кинохроники.

⁴¹² Речь идет о Григории Ивановиче *Петровском* (1878—1958) — советском государственном и партийном деятеле. В 1919—1938 годах председатель ВУЦИК (именно поэтому Довженко называет его старостой, подобно М. И. Калинину). Город Екатеринбург был переименован в Днепропетровск в 1926 году. С 1939 года Г. И. Петровский работал заместителем директора Музея революции СССР.

⁴¹³ Речь идет о конференции, проходившей в Потсдаме 17 июля — 2 августа 1945 года. В ней принимали участие главы правительств держав-победительниц во Второй мировой войне: СССР (И. В. Сталин), США (Г. Трумэн) и Великобритании (У. Черчилль, с 28 июля К. Эттли). На конференции обсуждали проблемы послевоенного устройства мира.

Меморандумом Довженко, видимо, называет «Сообщение о Берлинской конференции трех держав». Этот документ см. в кн.: Тегеран. Ялта. Потсдам: Сборник документов. Изд. 2-е, дополненное. М., 1970. С. 383—401.

⁴¹⁴ Имеется в виду киностудия «Мосфильм», построенная на месте деревни Потьлиха.

⁴¹⁵ 6 августа 1945 года американцами была сброшена атомная бомба на Хиросиму. Стало понятно, что военные действия в Азии стремительно приближаются к финалу. Логика событий привела к решению советского правительства объявить войну Японии, что и случилось 8 августа 1945 года.

⁴¹⁶ Имеется в виду Вера Игнатьевна *Мухина* (1889—1953) — русский советский скульптор. Автор группы «Рабочий и колхозница» (1935—1937), ставшей эмблемой продукции киностудии «Мосфильм».

⁴¹⁷ *Трумэн* Гарри (1884—1972) — американский государственный и политический деятель. В 1944 году был избран вице-президентом США от демократической партии и после смерти Франклина Делано Рузвельта, последовавшей 12 апреля 1945 года, вступил в должность президента.

⁴¹⁸ *Илты* — бесправное население древней Спарты, считались собственностью государства и были прикреплены к земельным наделам спартиатов.

⁴¹⁹ Пародийное искажение фамилии Савонарола, которое И. Ильф и Е. Петров употребили в фельетоне «Холодный философ» (Литературная газета. 1932. 23 окт.). *Савонарола Джироламо* (1452—1498) — флорентийский религиозный деятель, выступавший против тирании семейства Медичи; организовал публичные сожжения произведений искусства и книг, противоречащих, по его убеждению, христианской морали.

⁴²⁰ *Аксенов* Всеволод Николаевич (1902—1960) — мастер художественного слова, драматический артист.

⁴²¹ *Калатозов* (Калатозишвили) Михаил Константинович (1903—1973) — советский кинорежиссер. В августе 1945 года, будучи заместителем председателя Комитета по делам кинематографии, был назначен и исполняющим обязанности директора киностудии «Мосфильм».

⁴²² 14 августа 1945 года Япония сдалась союзникам без всяких условий. В США 15 августа отмечают как день завершения Второй мировой войны.

⁴²³ В статье «Удержат ли большевики государственную власть?» (1917) В. И. Ленин писал: «Мы не утописты. Мы знаем, что любой чернорабочий и любая кухарка не способны сейчас вступить в управление

государством. <...> Мы требуем, чтобы обучение делу государственного управления велось сознательными рабочими и солдатами и чтобы начато оно было немедленно, т. е. к обучению этому немедленно начали привлекать всех трудящихся, всю бедноту».

Эта мысль основателя советского государства, как правило, при цитировании подвергается разного рода искажениям.

⁴²⁴ Довженко уехал из Харькова, где он работал в газете «Вісті» в качестве художника-карикатуриста, в Одессу в июне 1926 года, где дебютировал как киносценарист: комедию «Вася-реформатор» по сценарию А. П. Довженко поставил Ф. Лопатинский.

⁴²⁵ Геббельс Йозеф (1897—1945) — министр пропаганды Германии (с 1933), один из главных нацистских преступников.

⁴²⁶ Попытка Довженко объясниться с И. В. Сталиным: то ли черновик письма, то ли воображаемый разговор.

⁴²⁷ Рамзин Леонид Константинович (1887—1948) — русский ученый в области теплотехники. В 1921—1930 годах — директор Всесоюзного научно-исследовательского теплотехнического института. В 1930 году был осужден по процессу «Промпартии». В заключении продолжал научную работу. В 1943 году был удостоен Сталинской премии.

⁴²⁸ 2 сентября 1945 года состоялось подписание акта о безоговорочной капитуляции Японии. 3 сентября был издан Указ Президиума Верховного Совета СССР: «В ознаменование победы над Японией установить, что 3 сентября является днем всенародного торжества — праздником Победы над Японией. 3 сентября считать нерабочим днем».

⁴²⁹ Макартур Дуглас (1880—1964) — американский военачальник, генерал армии (1944).

2 сентября 1945 года подписал акт о капитуляции Японии на авианосце «Миссури» как верховный командующий союзными войсками в юго-западной части Тихого океана.

⁴³⁰ Трумэн, как президент США, отдал приказ об атомной бомбардировке Хиросимы и Нагасаки.

⁴³¹ Буров Андрей Константинович (1900—1957) — советский архитектор. Принимал участие в создании фильма «Старое и новое» Эйзенштейна — создал декорацию идеального совхоза.

⁴³² Герасимов Сергей Аполлинариевич (1906—1985) — советский актер, режиссер и сценарист.

⁴³³ Ливанов Борис Николаевич (1904—1972) — русский советский актер. С 1924 года — во МХАТе. Исполнил роль генерала Федорченко в фильме «Поэма о море» (по сценарию А. П. Довженко).

⁴³⁴ Екельчик Юрий Израилевич (1907—1956) — советский кинооператор. Снял фильм Довженко «Щорс».

⁴³⁵ Козырь Александр Фомич — кинорежиссер. В архиве А. П. Довженко сохранились письма и телеграммы А. Ф. Козыря к Довженко (РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 810; Оп. 2. Ед. хр. 145).

⁴³⁶ Э. И. Шуб, как и Довженко, родилась на Черниговщине.

⁴³⁷ Берия Лаврентий Павлович (1889—1953) — советский государственный и политический деятель. Входил в ближайшее окружение И. В. Сталина. Куратор работ по созданию советской атомной бомбы.

⁴³⁸ Чиаурели Михаил Эдишеревич (1894—1974) — грузинский советский кинорежиссер. Автор и режиссер своего рода тетралогии о И. В. Сталине: «Великое зарево» (1938), «Клятва» (1946), «Падение Берлина» (1950), «Незабываемый 1919» (1951).

⁴³⁹ Вачнадзе Наталья (Нато) Георгиевна (1904—1953) — грузинская киноактриса.

⁴⁴⁰ Шенгелая Николай Михайлович (1903—1943) — грузинский кинорежиссер.

⁴⁴¹ Рассказ режиссера Дарьи Вячеславовны Шпиркан интересен, но не более чем легенда. Думается, судьба «Украины в огне» решалась по другой линии: Г. Ф. Александров—А. С. Щербаков—И. В. Сталин, которая выделяла идеологическую компоненту киноповести.

⁴⁴² Рыльский Максим Фаддеевич (1895—1964) — украинский советский поэт и общественный деятель.

⁴⁴³ Гомон Ю. — сведений о нем не найдено.

⁴⁴⁴ Отсылка к названию романа А. Франса «Боги жаждут» (1912), повествующем о Великой французской революции 1789—1794 годов.

⁴⁴⁵ Скрышник Николай Алексеевич (1872—1933) — советский государственный и партийный деятель. В 1922—1927 годах — нарком юстиции и Генеральный прокурор УССР, в 1927—1933 годах — нарком просвещения УССР.

⁴⁴⁶ Речь идет о Луке Фомиче Паламарчуке (1906—1981) — украинском журналисте и дипломате. С 1943 по 1952 год Л. Ф. Паламарчук — ответственный редактор газеты «Советская Украина».

⁴⁴⁷ Международный военный трибунал должен был начать судебный процесс над нацистскими преступниками в Нюрнберге с 20 ноября 1945 года.

⁴⁴⁸ *Муссолини Бенито* (1883—1945) — основатель фашистского движения в Италии (1919), премьер-министр Италии (с 1922), ставший диктатором в 1925 году (в 1926 году запретил все оппозиционные партии). В июне 1940 года Италия вступила во Вторую мировую войну на стороне Гитлера.

Начинал в свое время как активист социалистического движения, был главным редактором социалистической газеты «Аванти».

В апреле 1945 года был захвачен итальянскими партизанами в окрестностях озера Комо и казнен.

⁴⁴⁹ Довженко мечтал, чтобы его герой — Крāvчина — встал в ряд с персонажами Сервантеса, Ромена Роллана, Шарля де Костера, народных сказаний о мудреце Насреддине, Ярослава Гашека.

⁴⁵⁰ *Винярский Михаил Борисович* (1912—1977) — украинский кинорежиссер. Еще учась во ВГИКе, проходил практику на фильме Довженко «Аэроград». Тот вспоминал об этом в лекции в 1936 году (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 405).

⁴⁵¹ 2 августа 1944 года Секретариат ЦК рассмотрел вопрос о художественном совете при Комитете по делам кинематографии. 2 сентября 1944 года Секретариат ЦК принял постановление «О художественном совете при Комитете по делам кинематографии». 5 сентября того же года СНК СССР принял постановление, подписанное И. В. Сталиным, о создании при КДК художественного совета. Эта структура была наделена широкими полномочиями. Состав совета см. в кн.: Кино на войне. С. 431—432.

⁴⁵² *Охлопков Николай Павлович* (1900—1967) — советский актер и режиссер театра и кино.

⁴⁵³ Ежегодные Тематические планы определяли подготовку сценариев для будущих постановок.

⁴⁵⁴ Речь идет о работе над дикторским текстом к картине «Страна родная» Ереванской киностудии. Довженко неточно записал фамилию Григория Павловича *Чахирьяна* (1902—1971) — армянского критика, сценариста и киноведа. В 1941—1944 годах работал на Ереванской студии, с 1944 по 1949 год — заместитель начальника Управления по делам кинематографии Армянской ССР.

⁴⁵⁵ *Супрун Степан Павлович* (1907—1941) — летчик, дважды Герой Советского Союза (1940, 1941).

⁴⁵⁶ Не исключено, что и в этом случае Довженко ошибся: речь, по всей вероятности, идет о сценаристе и режиссере, документалисте Борисе Натановиче Ляховском.

⁴⁵⁷ *Рошаль Григорий Львович* (1898—1983) — советский кинорежиссер. Муж В. П. Строевой.

⁴⁵⁸ Эту историю вполне мог рассказать Г. Л. Рошаль, который во время войны работал в Алма-Ате, где поставил картины «Батыри степей» (1942) и «Песни Абая» (совместно с Е. Ароном; 1945).

⁴⁵⁹ Картину «Мичурин» сняли операторы Л. В. Косматов и Ю. М. Кун.

⁴⁶⁰ *Тимирязев Климент Аркадьевич* (1843—1920) — русский естествоиспытатель.

⁴⁶¹ *Ушаков Федор Федорович* (1745—1817) — русский флотоводец, адмирал (1799).

В 1944 году были учреждены государственные награды СССР: медаль Ушакова и орден Ушакова.

⁴⁶² *Сутырин Владимир Андреевич* (1902—1985) — критик, один из активных деятелей РАПП. Его даже называли «полпредом» РАПП в кино.

⁴⁶³ *Алейников Моисей Никифорович* (1865—1964) — журналист, организатор кинопроизводства.

⁴⁶⁴ *Сазонов Алексей Николаевич* (1910—1993) — в 1943—1946 годах главный редактор Главного управления по производству художественных фильмов Комитета по делам кинематографии.

⁴⁶⁵ Соединение названий дореволюционного («Сатирикон») и советского («Крокодил») журналов сатиры и юмора в бюрократического трехголового монстра редактуры.

⁴⁶⁶ Имеется в виду «История Малороссии» (т. 1—5, 1842—1843) Николая Андреевича *Маркевича* (1804—1860). Книга не утрачивает научного интереса, поскольку содержит многочисленные документы XVII—XVIII веков, собранные историком.

⁴⁶⁷ *Павлов Иван Петрович* (1849—1936) — русский физиолог. Лауреат Нобелевской премии (1904).

⁴⁶⁸ «*Микро-Большаков*» — думается, для понимания того, что имел в виду Довженко, следует сопоставить эту квалификацию влиятельного госчиновника со словом «микроцефал» (от *греч.* *micros* — малый и *kephale* — голова).

⁴⁶⁹ Упоминание в этой записи генерала Г. Соколова позволило отождествить с ним персонажа более ранней записи — Григория Григорьевича.

⁴⁷⁰ Речь идет о *Ливановой* Елене Казимировне (1907—1978).

⁴⁷¹ Константин Сергеевич *Станиславский* (наст. фам. Алексеев) — один из основателей Московского Художественного театра — умер 7 августа 1938 года.

⁴⁷² Речь идет о первой авторской редакции романа А. Фадеева «Молодая гвардия» (1945). Позднее она была подвергнута жесткой критике за умаление роли партии в организации подпольной борьбы против оккупантов и писателю пришлось перерабатывать роман (1951).

⁴⁷³ Имеется в виду незавершенное произведение А. Фадеева «Последний из удэге» (части 1—4, 1929—1940).

⁴⁷⁴ Речь идет о чтении сценария «Жизнь в цвету» в редакции газеты «Советское искусство».

⁴⁷⁵ Имеется в виду, что Фадеев возглавил Комитет по Сталинским премиям в области литературы и искусства.

⁴⁷⁶ Речь идет о книге очерков А. А. Фадеева «Ленинград в дни блокады» (1944).

⁴⁷⁷ В титрах фильма «Мичурин» значится: «Художник-гример Н. Печенцев».

⁴⁷⁸ Запись начинается как обращение к И. В. Сталину. Именно ему предполагал Довженко через три года прислать книгу — «Золотые ворота». Далее следуют наброски для нее (концлагерь, эпизоды с Тарасом Кравчиной, с солдатами — канадскими украинцами и др.).

⁴⁷⁹ *Майданек* — немецко-фашистский концлагерь вблизи г. Люблина (Польша). Именно концлагерю уподобляет студию «Мосфильм» Довженко, лишенный возможности работать на Украине.

⁴⁸⁰ *Гесс* Рудольф (1894—1987) — личный секретарь Гитлера (с 1925), его заместитель по партии (с 1933). В 1941 году прилетел на переговоры в Великобританию, был интернирован, на Нюрнбергском процессе был приговорен к пожизненному заключению.

⁴⁸¹ *Богунец* — тот, кто служил в полку, названном в память Ивана Богунца Богунским. Богунский полк был в 1918 году одним из полков Н. Щорса.

⁴⁸² По всей видимости, под двумя великими кавалеристами подразумеваются Буденный и Щорс (см. выше план воспоминаний о создании картины «Щорс»).

⁴⁸³ Здесь обнажаются, становятся внятными противоречия работы над «Золотыми воротами» как исторической эпопеей. Исторические персонажи — Любченко и Косиор, сыгравшие важную роль в жизни и перипетиях творчества Довженко, — не могли быть описаны объективно, так как были объявлены «врагами народа» и репрессированы.

⁴⁸⁴ *Эйнштейн* Альберт (1879—1955) — физик-теоретик, разработавший основополагающие направления современной физики. В 1940 году ученый подписал письмо Рузвельту об опасности создания ядерного оружия в Германии, письмо стимулировало создание американцами ядерного оружия. Отсюда проблематика вины науки перед человечеством в монологе Эйнштейна, персонажа сценария «Прощай, Америка!». Довженко встречался с ученым в Берлине в 1930 году.

⁴⁸⁵ 14—16 мая 1946 года состоялся VIII пленум ЦК профсоюза кинофотоработников. И. Г. Большаков выступил на нем с докладом «Пятилетний план восстановления и развития советской кинематографии».

⁴⁸⁶ Надо полагать, стенограмма именно этого выступления режиссера опубликована в Собрании сочинений (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 198—204).

⁴⁸⁷ *Запорожский* Иван Андреевич — фронтовой кинооператор. В архиве Довженко сохранились письма И. А. Запорожского к режиссеру за 1949—1954 годы (РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 790).

⁴⁸⁸ Можно предположить, что «Рузвельт» («наш Рузвельт») — прозвище генерала Шевченко.

⁴⁸⁹ Речь идет о финальном апофеозе «Славься!» оперы М. И. Глинки «Жизнь за царя» («Иван Су-санин»).

⁴⁹⁰ «*Соловьи*» — песня (1944) композитора Вл. П. Соловьева-Седого (1907—1979) на слова поэта А. И. Фатьянова (1919—1959).

⁴⁹¹ Вписано другими чернилами. Вероятно, дополнение к записи сделано после того, как съемки картины «Прощай, Америка!» были прекращены.

⁴⁹² Выступление А. П. Довженко на V пленуме ЦК ЛКСМУ (1940) опубликовано: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 154—157.

⁴⁹³ Покаянная молитва, составленная в VI веке святым Ефремом.

⁴⁹⁴ Речь идет о Комитете по делам искусств, образованном в январе 1936 года, в состав которого вошло Главное управление кинематографии. С тех пор эта иерархия сохранялась. Комитет по делам искусств был выше как инстанция.

⁴⁹⁵ Имеется в виду *Лоренцо Медичи* (1449—1492) — итальянский государственный деятель, правитель Флоренции (с 1469), меценат.

⁴⁹⁶ К сожалению, о многих позициях, содержащихся в литературных планах Довженко, никаких материалов, кроме дневниковых записей, не сохранилось.

⁴⁹⁷ Речь идет о *Власенко* Прасковье Ивановне (1900—1960) — украинской художнице декоративной росписи, мастере народного искусства УССР (1936).

⁴⁹⁸ Имеется в виду *Собачко-Шостак* Анна Федосеевна (1883—1965) — украинский мастер народной декоративной росписи. Мастер народного искусства УССР (1936).

⁴⁹⁹ *Яремчук* Василий Максимович (1910—1991) — командир партизанского отряда имени Кармалюка, Герой Советского Союза.

Фрагмент его выступления на Третьем Всеславянском митинге в Москве 9 мая 1943 года включен в фильм «Битва за нашу Советскую Украину».

⁵⁰⁰ 29 апреля 1941 года Довженко был избран депутатом Киевского городского совета и даже выступил на одном из заседаний «как художник», считающий «своим долгом» «говорить о красоте» (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 160).

⁵⁰¹ *Гнатенко* Мария Васильевна (1914—?) — украинский агроном. В 1935 году вырастила по 511 ц/га сахарной свеклы и положила начало движению пятисотниц. С 1947 года — научный сотрудник Всесоюзного научно-исследовательского института сахарной свеклы (Киев), Герой Социалистического Труда.

⁵⁰² *Ковардак* (Кавардак) Прасковья Ивановна (1913—?) — трактористка, одна из зачинательниц стахановского движения в сельском хозяйстве, Герой Социалистического Труда, депутат Верховного Совета СССР 1-го созыва. Прототип Марьяны Бажан в фильме «Трактористы» (реж. И. А. Пырьев).

⁵⁰³ Впервые о цвете в кино Довженко высказался на конференции, проходившей в Московском доме кино в сентябре 1945 года. Его выступление (в сокращении) было напечатано в журнале «Искусство кино» (1945, № 2—3. С. 6—7). Целиком оно напечатано в 1969 году (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 173—178).

⁵⁰⁴ Фрагмент из поэмы А. С. Пушкина «Руслан и Людмила» Довженко цитирует с ошибкой. Надо читать не «засеял», а «усеял».

⁵⁰⁵ Строки из стихотворения Шевченко «Заповіт».

⁵⁰⁶ Эпиграф взят из произведения Сергея Тимофеевича *Аксакова* (1791—1859) «Записки об уженье рыбы» (1847).

⁵⁰⁷ В качестве второго эпиграфа взят отрывок из книги В. И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм» (1909).

⁵⁰⁸ *Несмеянов* Александр Николаевич (1899—1980) — химик-органик, основатель научной школы по химии элементоорганических соединений. Академик АН СССР (с 1943).

⁵⁰⁹ *Агапов* Борис Николаевич (1899—1973) — журналист, сценарист документальных и научно-популярных фильмов.

⁵¹⁰ Довженко перечисляет произведения, написанные И. Франко: поэмы «Панские забавы» (1887), «Моисей» (1905), историческую повесть «Захар Беркут» (1883) и другие.

⁵¹¹ *Тухольская община* — от Тухля (село в Львовской области, в Карпатах). Тухля тесно связана с жизнью и творчеством Ивана Франко. Это место исторических событий, описанных писателем в повести «Захар Беркут».

⁵¹² До завершения картины, которая получила название «Мичурин», было еще далеко: 13 и 27 мая 1948 года Художественный совет Министерства кинематографии в очередной раз обсуждал переработанный сценарий Довженко и возвратил его на очередную доработку.

11, 18 и 26 ноября того же года Художественный совет обсуждал последний вариант фильма «Мичурин» и счел возможным выпустить его на экраны страны.

Общественный просмотр состоялся в Московском доме кино 9 декабря.

⁵¹³ Либретто кинокомедии «Царь» было опубликовано на украинском языке в 1966 году (Довженко О. Твори в 5-ти т. Т. 5. Київ, 1966. С. 507—509).

⁵¹⁴ *Шкурат* Степан Иосифович (1886—1973) — украинский актер. В кино — с 1929 года. У Довженко снимался в фильмах «Земля», «Иван», «Аэроград», «Щорс».

⁵¹⁵ *Иван Орлюк* — главный герой сценария «Повесть пламенных лет».

⁵¹⁶ *Жданов* Андрей Александрович (1896—1948) — советский государственный и партийный деятель.

А. А. Жданов скончался 31 августа 1948 года. 9 сентября в газете «Мосфильма» «За большевистский фильм» был опубликован некролог, написанный Довженко, «Светлый образ его останется в моем сердце» (см.: РГАЛИ. Ф. 2081. Оп. 1. Ед. хр. 462).

⁵¹⁷ «Киноорганчиком» Довженко называет И. Г. Большакова, отсылая к персонажу «Истории одного города» М. Е. Салтыкова-Щедрина — градоначальнику Органчику.

⁵¹⁸ Беда с «Жизнью в цвету» («поэма про творчество») заключалась не только в том, что «Мичурин» стал «повестью про селекцию». Он стал также и разоблачением «вейсманизма-морганизма», за что ему и была присуждена Сталинская премия (1949).

⁵¹⁹ *Шиллер* Иоганн Фридрих (1759—1805) — немецкий поэт, драматург и теоретик искусства.

⁵²⁰ *Постышев* Павел Петрович (1887—1939) — советский государственный и политический деятель. В 1926—1930 годах — секретарь ЦК КП(б)У, в 1933—1937 годах — второй секретарь ЦК КП(б)У. В 1926—1930 и 1933—1937 годах член Политбюро ЦК КП(б)У.

⁵²¹ *Евбаз* — еврейский базар — один из самых больших рынков в Киеве. Закрыт в конце 1930-х годов.

⁵²² *Т.Д.Л.* — Трофим Денисович *Лысенко* (1898—1976) — создатель псевдонаучного «мичуринского учения» в биологии, противник классической генетики. Президент ВАСХНИЛ (1938—1956 и 1961—1962).

⁵²³ *Н.В.Ц.* — Николай Васильевич *Цицин* (1898—1980) — селекционер. Его имя связано с «ветвистой пшеницей».

Довженко оставил запись о встречах с Цициным (см.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 3. С. 577). Там же упоминается и Виктор Иванович Озерский, помощник Цицина.

⁵²⁴ *Русанов* Павел Васильевич (1909—1994) — оператор и режиссер-документалист. Как фронтовой оператор участвовал в создании фильма «Победа на Правобережной Украине». Снимал документальные кадры для фильма «Поэма о море». Написал воспоминания о Довженко (см.: Довженко в воспоминаниях современников. С. 182—193).

⁵²⁵ Эта запись о цвете связана с работой над фильмом «Мичурин».

⁵²⁶ *Калинин* Михаил Иванович — всесоюзный староста, Карташов (псевдоученый, называющий Мичурина любителем) — персонажи фильма «Мичурин»; смерть жены — один из трагических эпизодов фильма.

⁵²⁷ Предполагалось, что Довженко будет в составе советской делегации, отправляющейся в Китай, поскольку в это время он писал сценарий на китайском материале, но в последний момент он был заменен на С. А. Герасимова.

⁵²⁸ Речь идет о статье «Второй процесс “Леттр франсэз”» (Литературная газета, 1949, 9 февр.).

⁵²⁹ Довженко вспоминает о съемках одного из трагических эпизодов фильма «Щорс» — похороны отца Боженко.

⁵³⁰ Запись сделана 16 июня 1949 года. Довженко указывает срок унижения начальником художника — 10 лет. И. Г. Большаков стал руководителем кинематографии в начале июня 1939 года. Думается, эту запись надо понимать как автобиографическую.

⁵³¹ Речь идет о сценарии «Прощай, Америка!». В его основу была положена книга Аннабеллы Бюкар, сотрудницы посольства США в Москве, попросившей политического убежища, «Правда об американской дипломатии».

⁵³² 20 октября 1948 года Совет Министров СССР и ЦК ВКП(б) приняли постановление «О плане полезащитных лесонасаждений, внедрения травопольных севооборотов, строительстве прудов и водоемов для обеспечения высоких устойчивых урожаев в степных и лесостепных районах Европейской части СССР». План был принят по инициативе И. В. Сталина, в последовавшей агитационной кампании он был назван «Сталинским планом преобразования природы».

Довженко, по всей видимости, по линии ВОКС была заказана статья — отклик на эту тему, равно как и статья о мире и флоте.

Позднее размышления режиссера о преобразовании природы и мирных инициативах советского народа вылились в статью «Думы у карты родины», приуроченной к открытию Третьей Всесоюзной конференции сторонников мира в Москве (Известия, 1951, 27 ноября; перепечатана в кн.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х т. Т. 4. С. 220—222).

⁵³³ Повторная запись о дедовой псалтыри. Довженко, судя по этой записи, продолжает работать над «Зачарованной Десной».

⁵³⁴ Речь идет о племяннике, сыне покойной сестры Довженко Татьяны.

⁵³⁵ Довженко на этот раз отмечает десятилетие присоединения Западной Украины.

⁵³⁶ Речь идет о праздновании 30-летнего юбилея советской кинематографии. Хотя официальной датой возникновения советского кино считалось 27 августа 1919 года, когда был подписан декрет СНК о национализации кинопромышленности, основные праздничные мероприятия проводились в 1950 году. Возможно, это связано с тем, что предыдущие торжества, посвященные 15-летию юбилею советского кино, проводились в 1935 году.

⁵³⁷ Имеется в виду И. Г. Большаков.

⁵³⁸ О замысле книги, обобщающей творческий опыт автора, Довженко впервые упоминает в дневниковой записи от 4 марта 1947 г., а затем публично на обсуждении книги Н. А. Лебедева «Очерк истории кино СССР» 30 марта 1948 года.

⁵³⁹ Происхождение цитаты не установлено.

⁵⁴⁰ Правильно Мао Цзэдун (1893—1976) — лидер Компартии Китая, с момента возникновения (при активной материальной и политической поддержке СССР) в 1949 г. Китайской Народной Республики до 1969 г. — председатель КНР.

Очевидно, запись является отзвуком работы над неосуществленным замыслом «Свет над Китаем» (1949), который частично должен был затем перейти в задуманный сценарий «Преобразователи степей», что отразилось в дальнейших дневниковых записях («Народ народу подарил реку»). Союз СССР и коммунистического Китая представляется Довженко в этот период реализацией увлекавших его в 1920-е гг. идей «Азиатского Ренессанса»: «прогрессивная Азия» — «реакционная Европа» (см., напр., запись, помеченную в дневнике 12.08.1952).

⁵⁴¹ Речь идет о поэтессе, писательнице, публицисте, академике Национальной академии наук Республики Армения, лауреате Сталинской премии Сильве Капутикян (1919—2006).

⁵⁴² Источник установить не удалось.

⁵⁴³ Трофим Денисович Лысенко стал академиком АН СССР, УССР, ВАСХНИЛ, Героем Социалистического Труда, многократным кавалером орденов Ленина и лауреатом Сталинских премий как создатель т. н. «мичуринской агробиологии». Отстаивал идею прямого наследования приобретенных признаков, кардинально меняющую исходные свойства растений, в противовес классической генетике. Подавляющее большинство его экспериментов потерпело неудачу, однако заранее широко рекламировалось как революционное достижение советской материалистической науки.

Работа по выведению упоминаемой ниже «ветвистой пшеницы» — сорта, который должен был давать зерна с гектара в 5—10 раз больше обычного, велась по личному указанию Сталина.

⁵⁴⁴ Речь идет об экспериментах по созданию пшеницы, способной давать урожай в течение 5—10 лет, проводившихся в 1930—1950-е гг. под руководством Н. В. Цицина. Однако зерно этого сорта оказалось намного менее продуктивным, чем зерно однолетних сортов.

⁵⁴⁵ Имеется в виду Н. В. Цицин.

⁵⁴⁶ Горбунов — помощник Лысенко.

⁵⁴⁷ Озерский Виктор Иванович — помощник Цицина.

⁵⁴⁸ Судя по следующему абзацу, реплика Сталина для предполагаемой сцены из сценария «Преобразователи степей»: Сталин над картой.

⁵⁴⁹ См. пункт 438.

⁵⁵⁰ См. пункта 532.

⁵⁵¹ Довженко имеет в виду фильм мексиканского кинорежиссера Эмилио Фернандеса «Сельская девушка» (1949, в советском прокате — «Мексиканская девушка»), произведший на него сильное впечатление. В своих выступлениях он неоднократно ссылается на кульминационную сцену этого фильма, лишённую слов и построенную на драматургической выразительности жеста как на образец чисто кинематографической драматургии. (см., напр., выступление на Художественном совете Мосфильма, опубликованное под названием «Нужен «зримый» сценарий»).

⁵⁵² Эварницкий (Яворницкий) Дмитрий Иванович (1855—1940) — академик АН УССР, выдающийся украинский и русский историк, археолог, этнограф, лексиколог, автор классического труда «История запорожских козаков» (Т. 1—3. 1892—1897).

⁵⁵³ Цитата из работы В. И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм».

⁵⁵⁴ Город в Запорожской области, очевидно, как следует из контекста записи, по первоначальному плану строительства Каховской ГЭС должен был уйти под воду. Первое упоминание сюжета «Поэмы о море» в дневниках Довженко.

⁵⁵⁵ Довженко цитирует здесь популярный афоризм, возникший в среде советской творческой интеллигенции в 1930—1940-е гг. Авторство не установлено — различные источники приписывают его то кинорежиссеру М. И. Ромму, то поэту М. Светлову, то прозаику Вс. Иванову.

⁵⁵⁶ Кузнец Я. М. (1906—?) — ответственный работник Госгипроводхоза Госводхоза Украины при Совете Министров УССР. В годы войны — начальник штаба партизанского соединения под командованием генерал-майора М. И. Наумова.

⁵⁵⁷ Гребнер Георг Эдуардович (1892—1954) — советский киносценарист, лауреат Сталинской премии. Автор сценариев известных фильмов «Саламандра» (1928), «Восстание рыбаков» (1934), «Гибель сенсации» (1935), «Суворов» (1941), «Крейсер «Варяг» (1946) и др. В июне 1951 года Сценарная студия Министерства кинематографии СССР заключила с Довженко договор на переработку сценария Гребнера «Открытие Антарктиды». Довженко написал практически новый сценарий, что и послужило официальным поводом для расторжения договора в апреле 1952 г.

⁵⁵⁸ Хикмет Назым (1902—1963) — турецкий поэт, драматург, сценарист. С ранней молодости связан был с коммунистическим движением, в 1920-е гг. учился в Университете народов Востока, в СССР издал первый сборник стихов (1928). На родине неоднократно подвергался тюремному заключению, составившем в общей сложности более 17 лет. В 1950 году бежал из Турции, был лишен турецкого гражданства. С 1951 г. жил и работал в СССР. В этот период пьесы Хикмета широко идут на сценах советских театров. С момента приезда Хикмета Довженко поддерживал с ним дружеские отношения (о чем, напр., свидетельствует в своих мемуарах М. Винграновский).

⁵⁵⁹ По всей видимости, речь идет о событиях 1932 года, в период работы над «Иваном», описанных Довженко в «Автобиографии» (1939): «У меня развивается вредная мечтательность. В период постановки «Ивана» она достигла наивысшего напряжения. Я составил план <...> реконструкции нескольких площадей и улиц города с целью благоустройства и снова начал атаковать обком. Это как-то дошло до столицы. Когда правительство переехало в Киев, я, живя тогда уже в Москве, был введен в правительственную комиссию по реконструкции города». Довженко выступал на Политбюро ЦК КП(б)У, где присутствовали С. Косиор и П. Любченко.

⁵⁶⁰ Правильно — Брукс. Имеется в виду сцена из сценария «Прощай, Америка!». Один из персонажей — «деловой человек» Арчибальд Брукс, с ужасом констатирующий: «Войну с коммунизмом мы уже начинаем проигрывать...»

⁵⁶¹ И. М. Маневич с конца 1930-х годов работал на редакторских должностях в Комитете по делам кинематографии при СНК СССР (потом — Министерство кинематографии СССР).

⁵⁶² Янкель — персонаж из повести Н. В. Гоголя «Тарас Бульба».

⁵⁶³ Цитата из романа Л. Н. Толстого «Война и мир».

⁵⁶⁴ Из речи В. И. Ленина на Третьем съезде комсомола.

⁵⁶⁵ Цитата из повести О. де Бальзака «Неведомый шедевр».

⁵⁶⁶ Софронов Анатолий Владимирович (1911—1990) — драматург, поэт, публицист, общественный деятель, Герой Социалистического Труда, лауреат Сталинских премий. Одна из наиболее одиозных фигур в истории советской литературы: автор откровенно конъюнктурных пьес, руководитель ряда погромных идеологических кампаний. Выдвинулся в период кампании по борьбе с космополитизмом конца 1940 — начала 1950-х гг. и обладал в этот период практически неограниченной властью в литературных кругах.

⁵⁶⁷ В. И. Пудовкин скончался 30 июня 1953 года. Похоронен на Новодевичьем кладбище.

⁵⁶⁸ Зелинский Корнелий Люцианович (1896—1970) — советский литературовед, критик, доктор филологических наук, сосед Довженко по Переделкино. Автор статей о творчестве Довженко и мемуаров о нем.

⁵⁶⁹ Крыжановский Степан Андреевич (1911—2002) — критик, теоретик литературы, поэт, переводчик, доктор филологических наук. В 1920-е годы входил в литературную группу «Молодняк». Оставил изданные в конце XX столетия воспоминания об украинских поэтах «расстрелянного Возрождения» Майке Йогансене и Валериане Полищуче.

⁵⁷⁰ См. прим. 323.

⁵⁷¹ На Брест-Литовском шоссе (ныне проспект Победы) в Киеве расположена Киевская киностудия (ныне Национальная киностудия имени Александра Довженко). Весь нижеследующий фрагмент относится к замыслу книги, обобщающей творческий опыт Довженко. В «Автобиографии» (1939) Довженко пишет: «Было еще одно обстоятельство, которое портило мою жизнь до крайности. Это Брест-Литовское шоссе — дорога на кинофабрику. Я вспоминаю в своей биографии о ней лишь потому, что она сыграла и продолжает играть в моей повседневной жизни большую, недобрую роль. Я не люблю ее, протестую против нее ежедневно вот уже десять лет. <...> На протяжении десяти лет я ежедневно срываю с этой чудесной, прямой, широкой улицы все пять нелепых рядов телеграфных, телефонных и трамвайных столбов, которые делают улицу похожей на заросли, и прячу кабель в землю. Я засыпаю рвы и срезываю пригорки, я ее ровняю, уничтожаю трамвай, пребывающий в стадии перманентного ремонта и заменяю его автобусами и троллейбусами <...>, а улицы заливаю асфальтом на бетонной основе. Улица делается широкой и прямой, как стрела. Я уничтожаю жалкие подлые халупы и заменяю их невысокими красивыми домами <...>. Мое воображение доходит до уверенности, что только после этого все режиссеры начнут делать хорошие картины».

⁵⁷² Здесь Довженко возвращается к болезненной для него теме качества печати и демонстрации фильмов, которую уже не раз поднимал в своих дневниках, статьях и выступлениях (см., напр., в дневниковой записи от 4.03.1945).

⁵⁷³ Имеется в виду традиционалистская эстетика Академического театра имени Ивана Франко (Киев) под руководством Гната Юры, с самого своего возникновения противопоставленная поискам театра «Березиль» под руководством Леся Курбаса. С уничтожением «Березиля» линия театра имени Франко была официально объявлена эталоном реализма в противовес «формализму» театра Курбаса, ведущие актеры которого в большинстве влились после изгнания Курбаса в труппу театра имени Франко (А. Бучма, Д. Милютенко, Н. Ужвий и др.). В 1940—1950-е гг. на спектакли театра приезжали зрители даже из Москвы.

⁵⁷⁴ Имеется в виду Брест-Литовский проспект, на котором располагается Киевская киностудия. О планах переустройства ее Довженко пишет в «Автобиографии» 1939 года.

⁵⁷⁵ Речь идет о посещении опытно-мелиоративной станции в пос. Брылевка Херсонской области. «Александра Поликарповна» — сотрудница станции. Очевидно, содержание разговора с ней в дневниковой записи от 23.06.51 («Мы говорили о счастье...»).

⁵⁷⁶ Правильно — Андрианов Сергей Николаевич, начальник строительства Каховской ГЭС, прообраз Аристархова в «Поэме о море». Оставил воспоминания о Довженко, опубликованные в сборнике «Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка» (Киев, 1973).

⁵⁷⁷ Палладин Александр Владимирович (1885—1972) — ученый-биохимик, академик АН СССР, АН УССР. Президент АН УССР с 1946 по 1962 год.

⁵⁷⁸ Предложение Довженко действительно было принято. Дворец культуры в Новой Каховке существует в архитектурной версии Довженко с крышей-верандой.

⁵⁷⁹ Копица Давид Демидович (1906—1965) — украинский партийно-литературный деятель. В середине 1950-х — директор Киевской киностудии. О его отношении к Довженко см. запись от 7.11.1956.

⁵⁸⁰ Строка из Акафиста, Икос 4 — православной покаянной молитвы (правильно: «Земля есмь аз и в землю отыду»). Довженко обращается к ней здесь не впервые — ранее она была вложена автором в уста умирающего слуги Мичурина — Терентия — в сценарном тексте киноповести «Жизнь в цвету» (во второй редакции фильма — «Мичурин» — сцена смерти Терентия отсутствует).

⁵⁸¹ Строка из поэмы Т. Г. Шевченко «Гайдамаки» (раздел «Свято у Чигирині»): «Землі козацької краса/ У ляха в'яне, як перш мати,/ І непокрита коса/стидом січється...»

⁵⁸² «Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат...» — строка из популярной песни «Соловьи» становится одним из ведущих лейтмотивов послевоенных замыслов Довженко.

⁵⁸³ Тычина Павло (Павел Григорьевич) (1891—1967) — украинский поэт. Один из крупнейших украинских лириков в 1910—1920-х гг., с начала 1930-х и до конца жизни он — автор официально канонизированных, идеологически выдержанных текстов, Герой Социалистического Труда, лауреат Сталинской премии, академик АН УССР, занимал ответственные общественные и государственные посты (член Верховных Советов СССР и УССР, министр образования УССР, председатель Верховного Совета УССР и т. д.). Активно выступал с критикой сценария «Украина в огне».

⁵⁸⁴ Имеется в виду фраза из иронического «Лексикона прописных истин» великого французского писателя Гюстава Флобера: «Архитекторы <...> — Обычно дураки».

⁵⁸⁵ *Фучик* Юлиус (1903—1943) — чешский публицист-антифашист, один из руководителей Компартии Чехословакии, активный участник Сопротивления в годы Второй мировой войны. Будучи арестован гестапо, написал в заключении свою самую известную книгу «Репортаж с петлей на шее». Подвергнут пыткам и казнен. В период существования социалистического лагеря стал одним из идеологических символов. В 1950 году удостоен Международной премии Мира (посмертно).

⁵⁸⁶ Имеется в виду депортация крымских татар, произведенная 18—20 мая 1944 г. по решению Государственного Комитета Обороны СССР от 11 мая того же года. Основанием стало официальное обвинение большинства населения в коллаборационизме во время Великой Отечественной войны. Было выслено более 100 тыс. человек. После окончания боевых действий к ним добавилось еще несколько десятков тысяч солдат и офицеров Советской армии (государственные награды им были оставлены). По официальным подсчетам в ходе переселения погибло от 15 до 25% высленных. В 1989 году практика депортации народов признана Верховным Советом СССР незаконной и преступной.

⁵⁸⁷ Герой задуманной новеллы — выдающийся украинский поэт Максим Рыльский. В 1920-е гг. принадлежал к литературному объединению «неоклассиков», все члены которого были репрессированы к началу 1930-х гг. Рыльский был единственным, кого освободили из заключения в 1931 году после года тюрьмы. В 1930—1940-е гг. создает ряд официозных поэтических текстов. На посту председателя Союза писателей УССР (1943—1946) предпринял попытку защитить Довженко от критики во время разгромной кампании по поводу сценария «Украина в огне». Возможно, эта позиция Рыльского среди прочего послужила причиной нападок на него и обвинений в национализме наряду с другими ведущими украинскими писателями (Ю. Яновский, И. Сенченко и др.) на расширенном пленуме Союза писателей УССР в сентябре 1947 г., на котором председательствовали Л. М. Каганович и А. Е. Корнейчук (первый из них очевидно и выведен в качестве «власть имущего проводника грозных»). События этого пленума (сам Довженко на нем не присутствовал) и лежат в основе замысла. Обращает на себя внимание созвучность этого замысла более раннему замыслу «Музыкальная комедия», где героем в аналогичной ситуации становится Дмитрий Шостакович. В обоих случаях достаточно явствен удельный вес художественного вымысла. В реальности Рыльский вынужден был выступить в украинской «Литературной газете» от 11 декабря 1947 года с покаянным письмом «О националистических ошибках в моей литературной работе».

⁵⁸⁸ Имеется в виду цитата из первого тома «Мертвых душ»: «Видно, что повар руководствовался более каким-то вдохновеньем и клал первое, что попадалось под руку: стоял ли возле него перец — сыпал перец, капуста ли попадалась — совал капусту, пичкал молоко, ветчину, горох, — словом, катая-валяя, было бы горячо, а вкус какой-нибудь, верно, выйдет».

⁵⁸⁹ *Лубенский* Павел (наст. имя и фамилия — Афонский Петр Алексеевич) (1907—2003) — советский прозаик, драматург, сценарист-комедиограф. Автор сценария фильма С. Параджанова «Первый парень» (1958).

⁵⁹⁰ «Трембіта» — заслуженная академическая (с 1951 г.) государственная хоровая капелла УССР. С 1948 по 1964 год капеллой руководил народный артист УССР Павел Иванович Муравский (р. 1914).

⁵⁹¹ Речь идет о «драматической поэме», которая в дневниках и записных книжках фигурирует преимущественно под названием «Мера жизни», а публикуется под названием «Потомки запорожцев» («На сломе столетий»).

⁵⁹² Сведений найти не удалось.

⁵⁹³ Имеется в виду Академический театр им. И. Франко. Поданный в мелодраматическом ключе сюжет соблазненной и покинутой женщины из народа был характерен для дореволюционной украинской драматургии, составлявшей основу репертуара и эстетики возглавляемого Г. Юрой театра.

⁵⁹⁴ «Покрытка» — обесчещенная девушка (как правило с незаконнорожденным ребенком — «бай-струком»), теряющая косу как символ невинности и покрывающая волосы платком, появляться без которого на людях права она не имеет. После появления поэмы Т. Г. Шевченко «Катерина» «покрытка» стала в национальной культуре трагическим символом обездоленной подневольной Украины. Судьба описанной в отрывке героини ляжет в основу одной из сюжетных линий «Поэмы о море» — истории обесчещенной и покинутой с ребенком дочери Зарудного, которую также зовут Катерина.

⁵⁹⁵ Эта запись — продолжение разработок сцены, которой должен был открываться замысел «Преобразователи степей» — «У Сталина». С. В. Тримбач в своей книге «Александр Довженко. Гибель богов. Идентификация автора в национальном времени-пространстве» с полным основанием рассматривает этот эпизод как послание автора вождю с надеждой на возобновление их диалога 1930-х, начатого разговором о преобразовании Дальнего Востока, у карты в кремлевском кабинете Сталина в 1933 году. Поэтому можно предположить, что собеседник Сталина «товарищ Д.» в эскизе задуманной сцены — сам автор, Александр Довженко. Тем более, что образ автора как персонажа войдет и в окончательный вариант «Поэмы о море», причем рассматривалась возможность исполнения этой роли самим создателем будущего фильма.

⁵⁹⁶ Слова В. Б. Шкловского о «Золотом ключе» — см. запись от 17.02.1951 года.

⁵⁹⁷ По всей вероятности, имеются в виду поэты *Кац Зельман Менделевич* (1902—?) и *Гордеев Семен Моисеевич* (1902—?).

⁵⁹⁸ Очевидно «Анты» и «Венеды» — по традиции, идущей от римских историков, — обозначения племен восточных и западных славян.

⁵⁹⁹ Строка из баллады Т. Г. Шевченко «Порченая», первые строфы которой стали народной песней «Рева та стогне Дніпр широкий».

⁶⁰⁰ Неточная цитата из стихотворения Т. Г. Шевченко «Юродивий». У Шевченко: «Не дуже бачиш ти глибоко...»

⁶⁰¹ Собирательный образ носителя враждебной идеологии американского империализма. Составлен из фамилии 33-го президента США (1945—1953) Гарри Трумэна и прозвища «Айк» командующего объединенными вооруженными силами НАТО (1950—1952) генерала Дуайта Эйзенхауэра, с 1953 по 1961 г. — 34 президента США. Оба являлись приверженцами доктрины «холодной войны».

⁶⁰² Отсыл к апокалиптическому образу из «Страшной мести» Н. В. Гоголя: «За Киевом показалось неслыханное чудо. <...> вдруг стало видно во все концы света». Этот образ на рубеже 1940—1950-х становится одним из ключевых и неоднократно варьируемых в творчестве Довженко.

⁶⁰³ *Сирко* Иван Дмитриевич (ок.1610—1680) — украинский военачальник, кошевой атаман Запорожской Сечи в 1663—1675 гг., сподвижник Богдана Хмельницкого, участник многих крупных исторических событий — в т. ч. Тридцатилетней войны, где полк запорожских казаков сражался под его руководством на стороне французов и восстания Степана Разина (за это Сирко был сослан в Сибирь, но возвращен по просьбе польского короля Яна Собеского). Его подпись стоит под знаменитым письмом запорожцев турецкому султану. Герой украинских народных дум и легенд. Примечательно в контексте поэтики Довженко, что народная молва относилась к Сирко, как и других знаменитых запорожцев (Дмитра Байду-Вишневецкого, Ивана Подкову, Петра Сагайдачного, Северина Наливайко) к так называемым «характерникам» — т. е. людям, обладающим магическими свойствами. Среди них — способность видеть будущее, видеть происходящее за сотни километров, видеть спрятанные клады и воскрешать из мертвых.

В конце 60-х гг. XX века прах Сирко был перезахоронен в другой части села Капуливка после того, как та часть, на которой находилось старое кладбище, оказалась затоплена водами Каховского водохранилища.

⁶⁰⁴ Довженко имеет в виду, что до приезда в Каховку последний раз был на Украине поздней осенью 1943 г., когда вывез из только что освобожденного Киева свою мать. По возвращении с ней в Москву он узнал о начале гонений на него за сценарий «Украина в огне». Ему было объяснено, что инициаторами гонений было украинское руководство и коллеги-писатели. И в результате «не советовали» возвращаться на Украину. (См. записи в дневнике от 26.11.1943, 11.07.1945.)

⁶⁰⁵ *Козловский* Иван Семенович (1900—1993) — прославленный оперный и камерный певец (тенор). Герой Социалистического Труда, народный артист СССР, лауреат Сталинских премий. Родом из Украины, в детстве пел в монастырском хоре, в 1916—1924 гг. — в оперных труппах Полтавы и Харькова, с 1926 по 1953-й — солист Большого театра в Москве. Много занимался концертной деятельностью. Близкий друг Довженко в 40—50-е гг. Снялся в роли кобзаря в «Поэме о море» (1958).

⁶⁰⁶ Подразумевается: Сталина.

⁶⁰⁷ Строка из стихотворения Т. Г. Шевченко «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні мое дружнєє посланіє».

⁶⁰⁸ Имеется в виду памятник Тарасу Шевченко в Харькове (1935) работы скульптора М. Г. Манизера (1891—1966), он же автор посмертной маски Сталина.

⁶⁰⁹ Имеется в виду работа И. В. Сталина «Экономические проблемы социализма в СССР» (1952). Изучение работ Сталина, появившихся на рубеже 1940—1950-х гг., и приведение общей системы официальных воззрений в соответствии с высказанными в этих работах мнениями полагалось обязательным для всего населения СССР.

⁶¹⁰ Контекст этой записи дает основания предполагать, что автор дневника имеет в виду самого себя.

⁶¹¹ Довженко, вероятно, имеет в виду Д. Д. Шостаковича, писавшего музыку для «Мичурина». Период окончательного завершения работы над фильмом пришелся на момент выхода Постановления Политбюро ЦК ВКП(б) от 18 февраля 1948 года «Об опере “Великая дружба”» В. Мурадели», где творчество Шостаковича стало одним из главных объектов критики. Этим трагическим для композитора событиям Довженко посвятил замысел «Музыкальной комедии».

⁶¹² См. пункт 597.

⁶¹³ *Болгарин* Игорь Яковлевич (р. 1929) в это время сотрудник газеты «Комсомольская правда», студент сценарного факультета ВГИКа (мастерская Е. Габриловича и И. Вайсфельда, выпуск 1954 г.). Ныне — известный кинодраматург и режиссер, автор и соавтор сценариев популярных фильмов «Адъютант его превосходительства», «Обратной дороги нет», «Дума о Ковпаке», «Тревожный месяц вересень», «Полумгла» и др.

⁶¹⁴ Цитата из очерка А. М. Горького «По Союзу Советов» (раздел III).

⁶¹⁵ Запись для будущего романа-эпопеи «Золотые ворота». Мина Нечитайло — персонаж, перешедший в роман из «драматической поэмы» «Мера жизни» («Потомки запорожцев»).

⁶¹⁶ *Чирков* Борис Петрович (1901—1982) — актер театра и кино, народный артист СССР, Герой Социалистического Труда. Прославился ролью большевика Максима в «Трилогии о Максиме» (1934—1939).

⁶¹⁷ Несколько расширенный и измененный вариант неоднократно публиковавшейся с 1963 г. миниатюры «В поле», датированной 2.05.1946.

⁶¹⁸ Часть этой дневниковой записи размышлений Довженко станет монологом его героя — генерала Федорченко — в сценарии «Поэма о море».

⁶¹⁹ Стихотворение М. Т. Рильского. По авторитетному мнению украинского кинокритика, поэта, переводчика Л. В. Череватенко, оно является прямым откликом на события, положенные в основу дневниковой записи Довженко «Поэт народа».

⁶²⁰ Имеются в виду украинский советский прозаик Герой Социалистического Труда Ю. К. Смолич (1900—1976), оставивший ценные воспоминания о Довженко в мемуарной книге «Рассказы о непокое», его жена Е. Г. Смолич и М. Т. Рильский.

⁶²¹ «Сталин» — см. прим. 548.

⁶²² В Москве Довженко проживал по адресу: Можайское шоссе, 36 (ныне Кутузовский проспект, 22), кв. 50.

⁶²³ *Тимошенко* Юрий Трофимович (1919—1986) — народный артист УССР, лауреат Сталинской премии, артист эстрады и кино (сценический псевдоним его популярного эстрадного персонажа — Тарапунька — придуман Довженко). С конца 1930-х гг. адресат и собеседник Довженко. Автор воспоминаний о Довженко (Довженко в воспоминаниях современников. М., 1983. С. 166—173).

⁶²⁴ *Риджуэй* Мэтью (1895—1993) — генерал армии США, участник двух мировых войн, в этот момент — Верховный главнокомандующий объединенными вооруженными силами НАТО в Европе.

⁶²⁵ Речь идет о Феликсе Гнатовской — работнице на строительстве Каховской ГЭС (см. запись в дневнике от 20.10.1952) и; по всей видимости, о Валентине Ткаченко (1920—1970) — украинской поэтессе, с которой Довженко познакомился, очевидно, в 1952 г. в Киеве. Сохранился ряд его проникновенных лирических посланий к ней, опубликованных директором музея студии им. Довженко Татьяной Деревянко в журнале «Дніпро» (1994 г. № 9—10). Подробно об этом см. главу «Поет і поетка» в книге С. Тримбача «Олександр Довженко. Загибель богів».

⁶²⁶ *Вила* — в южнославянской мифологии женский дух в виде прекрасной девушки с крыльями, с чудесным голосом, в светлых одеждах, скрывающих копыта. Особое значение имеет связь с водой — водоемы — озера и источники — считаются принадлежащими им. Они знают обо всех полезных свойствах растений. Способны врачевать и предсказывать смерть. Еще одно важное свойство — музыкальность. К людям добры, приносят золото, урожай, помогают воспитывать детей, приходят на помощь сиротам, обиженным. Смертны. Могут вступать в брак с женщиной, если тот отнимет их одежды или крылья, но такой брак недолговечен. «Вилой-посестрой» называет Довженко Валентину Ткаченко в письмах к ней.

⁶²⁷ Непосредственные контакты со Сталиным стали переломными в судьбе Довженко. Показательно, что, по версии Ю. Солнцева, первый контакт со Сталиным состоялся в 1933 году, когда, как сообщил ей Б. Шумяцкий, в Киеве уже был выписан ордер на арест Довженко. На протяжении последующего десятилетия Довженко была внушена уверенность в том, что основная угроза его творчеству и даже жизни исходит из Украины и спасает его лишь воля Сталина (подробно об этом см. главу «Сталін врятував мені життя» в книге С. Тримбача «Олександр Довженко. Загибель богів»).

⁶²⁸ *Лавренев* Борис Андреевич (1891—1959) — русский советский писатель и драматург, лауреат Сталинских премий. Признание и популярность в 20-е гг. ему принесли повести и пьесы о революции и гражданской войне «Ветер», «Сорок первый», «Седьмой спутник», «Разлом» и др.

⁶²⁹ «*Минають дні, минають ночі...*» — строка из одноименного стихотворения Т. Г. Шевченко.

⁶³⁰ Сразу же после смерти Сталина тематический план производства фильмов был кардинально пересмотрен Министерством культуры СССР. Очевидно, представленная версия сценария была отвергнута в связи со сворачиванием «Сталинского плана преобразования природы».

⁶³¹ См. прим. 369.

⁶³² Ошибка Довженко: заседание Политбюро состоялось 30 января 1944 года.

⁶³³ *Вишневецкая* Софья Касьяновна (1899—1962) — театральная художница, киносценаристка, жена писателя Вс. Вишневецкого.

⁶³⁴ Оригинальное название «Книга джунглей» (по мотивам одноименного произведения Р. Киплингга) — фильм режиссера Золтана Корда (США, 1942), в советский прокат выпущен в 1954 г.

⁶³⁵ *Кузаков* Константин Степанович (1908—1996) — партийный деятель, журналист, доктор философских наук. С 1946 по 1955 год работал в системе кинематографии (в 1946—1947 гг. заместитель министра кинематографии СССР, в 1947—1954 гг. после исключения из партии «за потерю бдительности» — старший редактор, затем начальник сценарно-редакционного отдела «Мосфильма», после ареста Берии восстановлен в партии, в 1954—1955 гг. — начальник Главного управления кинематографии Министерства культуры СССР). С 1959 по 1987 г. — на руководящих постах в Гостелерадио СССР. По некоторым данным — внебрачный сын Сталина.

⁶³⁶ *Юрий Иванович Яновский* умер 25 февраля 1954 года. Входил вместе с Довженко, Бажаном, Панчем в литературную группу ВАПЛИТЕ. В это время один из ближайших друзей и единомышленников Довженко. В качестве редактора активно работал во второй половине 20-х гг. на Одесской кинофабрике ВУФКУ. Довженко стал героем ряда его произведений 20-х гг.: новеллы «В ноябре» (1925), повести «Байгород» (1926), книги очерков «Голливуд на берегу Черного моря» (1927) и романа «Мастер корабля» (1928), где выведен в образе кинорежиссера Сэва.

⁶³⁷ Е. Г. Смолич.

⁶³⁸ *Ле* (наст. фамилия — Мойся) Иван Леонтьевич (1895—1970) — украинский советский писатель, лауреат Государственной премии УССР им. Т. Г. Шевченко, кавалер ордена Ленина и других орденов и медалей. Автор положительно оцененных официальной критикой романов о социалистическом строительстве — «Роман Межгорья» (1932), «История радости» (1938), а также исторических романов «Наливайко» (1940) и трилогии «Богдан Хмельницкий» (1957—1965).

⁶³⁹ В это время в Москве проводились разнообразные мероприятия, посвященные празднованию 300-летия воссоединения Украины с Россией с участием многочисленных официальных представителей Киева.

⁶⁴⁰ *Непорожний* Петр Степанович (1910—1999) — доктор технических наук, профессор, член-корреспондент АН СССР, затем РАН, лауреат Ленинской премии. В 1954 году заместитель Председателя Совета Министров УССР и начальник Госстроя УССР. В 1962—1985 гг. — министр энергетики и электрификации СССР.

⁶⁴¹ «К вопросу о строительстве новых сел на берегах днепровских водохранилищ и будущего южного водоканала».

⁶⁴² *Северин* Святослав Иванович — украинский архитектор.

⁶⁴³ «По дорученню Заболотного...» — *Заболотный* Владимир Игнатьевич (1890—1962), архитектор, лауреат Сталинской премии, президент Академии архитектуры УССР в 1945—1956 гг.

⁶⁴⁴ Драматическая поэма «Потомки запорожцев» ставилась на сцене украинских театров с начала 1960-х гг. (Херсон — 1961, Одесса — 1962, Чернигов — 1964 и др.).

⁶⁴⁵ Очевидно, у Довженко ошибка — он ставит опять X вместо XI.

⁶⁴⁶ Речь идет о Третьем съезде советских писателей Украины, проходившем в это время в Киеве.

⁶⁴⁷ Имеется в виду А. Е. Корнейчук.

⁶⁴⁸ *Дмитерко* Любомир Дмитриевич (1911—1985) — советский украинский поэт, прозаик, драматург, сценарист. Лауреат Государственной премии УССР им. Т. Г. Шевченко.

⁶⁴⁹ С. Тримбач в своей книге так излагает содержание этого доклада: «В докладе Дмитерко “Украинская советская драматургия и кинематография” действительно был подвергнут критике обычно “неприкасаемый” главный драматург Украины — в его пьесе “Крылья” обнаружены недостатки: не совсем конкретно названы причины жизненных сложностей, а “общественный и личный конфликт не связаны между собою, существуют отдельно”». Довженко был также упомянут как автор «лучших произведений украинской советской кинематографии “Земли” и “Арсенала”». (С. Тримбач «Загибель богів». С. 660—661).

⁶⁵⁰ Н. П. *Охлопков* в 1954—1956 гг. занимал пост заместителя министра культуры СССР.

⁶⁵¹ *Пырьев* Иван Александрович (1901—1968) — кинорежиссер, народный артист СССР, лауреат Сталинских премий. Один из создателей жанра «колхозной комедии», начатого поставленным в Киеве фильмом «Богатая невеста» (1937). На формирование жанра повлияли определенные черты поэтики «Земли». Инициатор и активный деятель по созданию Союза кинематографистов СССР. В 1954—1957 гг. — директор киностудии «Мосфильм». На этом посту проявил выдающиеся организаторские способности, как и предполагает Довженко в этой записи.

⁶⁵² Речь идет о фильме Пырьева «Испытание верности» (1954), имевшего, как и большинство работ режиссера, успех у массовой аудитории, но вызвавшего неоднозначные оценки критики. «Ягуар» — намек на взрывной, непредсказуемый характер Пырьева.

⁶⁵³ *Кагал* — форма самоуправления еврейской общины в странах Восточной Европы. В более расширенном и употребительном толковании — непосредственно еврейская община.

⁶⁵⁴ *Александров* Георгий Федорович (1908—1961) — партийный функционер, доктор философских наук, академик АН СССР, лауреат Сталинских премий. В 1940—1947 гг. начальник управления пропаганды и агитации ЦК ВКП(б), в 1947—1954 гг. — директор института философии АН СССР. В 1954—1955 гг. — министр культуры СССР. Снят с поста как «не обеспечивший руководство министерством».

⁶⁵⁵ *Кончаловский* Петр Петрович (1876—1956) — выдающийся русский советский живописец, народный художник РСФСР, действительный член Академии художеств СССР, лауреат Сталинской премии. В последние годы жизни поддерживал дружеские отношения с Довженко.

⁶⁵⁶ *Пикассо* Пабло (1881—1973) — испанский художник. Большую часть жизни провел во Франции. Родоначальник модернизма в живописи, оказавший огромное влияние на развитие искусства XX века. В СССР официальное признание властей получил как член Французской компартии (с 1944 г.) и борец за мир. Лауреат Международной Ленинской премии Мира (1962).

⁶⁵⁷ *Рязанов* В.Ф. — работник управления кинематографии, в конце 1940-х — зам. министра кинематографии.

⁶⁵⁸ Сценарная студия была создана в 1941 г. Довженко был членом ее редколлегии. Упразднена в 1954 г.

⁶⁵⁹ *Чекин* Игорь Вячеславович (1908—1970) — редактор, затем начальник сценарного отдела Главного управления по производству фильмов Министерства культуры СССР. Автор нескольких малозначительных пьес и сценариев. В 1960-е гг. партторг Госкино.

⁶⁶⁰ Ю. К. и Е. Г. Смолич.

⁶⁶¹ Неизвестно, о каком сценарии идет речь.

⁶⁶² *Василевский* Александр Михайлович (1895—1977) — Маршал Советского Союза, дважды Герой Советского Союза, дважды кавалер ордена «Победа» и др. орденов. Начальник Генерального штаба (1943—1945), министр вооруженных сил и военный министр СССР в 1948—1953 гг., один из виднейших военачальников Второй мировой войны.

⁶⁶³ *Монтгомери* Бернард Лоу (1887—1976) — британский фельдмаршал, один из виднейших полководцев Второй мировой войны, кавалер многих орденов, в т. ч. и советских: «Победа» и ордена Суворова 1-й степени. В 1950-е годы — первый заместитель Верховного главнокомандующего Объединенными силами НАТО в Европе (1951—1958).

⁶⁶⁴ Черчилль фигурирует здесь как одна из ключевых фигур «холодной войны» в контексте его так называемой «Фултонской речи», произнесенной 5 марта 1946 г., которая считается точкой отсчета в новом витке напряженности между Западом и СССР.

⁶⁶⁵ На самом деле выступление Довженко на Втором Всесоюзном съезде советских писателей состоялось 20 декабря и было воспринято с интересом, но неоднозначно. «Его речь тогда несколько удивила и, риску сказать, ошарашила аудиторию. Довженко вдруг заговорил о “кривых Гаусса” и начал развивать мысль о предстоящем, по его мнению, возникновении в искусстве космической темы <...>. В зале переглядывались, некоторые пожимали плечами с добродушными улыбками (“...Ох уж этот Довженко!”), но слушали с интересом. После его речи поэт Сурков, председательствовавший на съезде, не преминул, поблагодарив Александра Петровича за интересное выступление, юмористически порекомендовать следующим ораторам “не слишком отрываться от грешной земли и вернуться к более конкретным и неотложным проблемам советской литературы”, — вспоминает художник Борис Ефимов в очерке «Сашко-карикатурист». В еще более драматичных тонах описывает выступление В. Б. Шкловский в очерке «Константин Эдуардович Циолковский»: «Зал уже устал. Был вечер съезда, съезд, так сказать, закружился. А. Сурков толково торопил закрытие заседания. Довженко говорил вдохновенно <...> говорил перед невнимательным залом о не согретом еще человеческим дыханием космическом пространстве и о звездах, нужных новому человечеству. Люди шептались, писали записки. Довженко одиноко стоял у ворот в космос».

⁶⁶⁶ Поскольку по своему содержанию это выступление с трудом вписывалось в официальный контекст мероприятия, оно вызвало негативное отношение у руководителей съезда, в том числе и у А. А. Фадеева, с которым у Довженко еще в 1930-е гг. сложились дружеские отношения.

⁶⁶⁷ Современники не раз отмечали, что С. А. Герасимов во многом перенял манеру говорить у А. А. Фадеева, первым браком женатого на двоюродной сестре Герасимова писательнице Валерии Анатольевне Герасимовой (1903—1970). (См., напр., описание того же выступления Герасимова в «Книге прощания» Ю. Олеси).

⁶⁶⁸ Шолохов Михаил Александрович (1905—1984) — советский писатель, Герой Социалистического Труда, академик АН СССР, лауреат Нобелевской, Сталинской и Ленинской премий, автор романов «Тихий Дон», «Поднятая целина», «Донских рассказов» и др. В своем выступлении на съезде отметил упадок художественного качества советской литературы и критики, выступил против К. Симонова и И. Эренбурга, которых обвинил в групповщине, критиковал порочную практику присуждения премий и т. д. Судя по обнаруженной современными исследователями дарственной надписи Шолохова на печатном экземпляре его речи, в ее составлении активное участие принимал Л. Ф. Ильичев — один из самых последовательных борцов с интеллигенцией на идеологическом фронте на протяжении 1930—1960-х гг.

⁶⁶⁹ Гладков Федор Васильевич (1883—1958) — русский советский писатель, лауреат Сталинских премий, автор производственных романов «Цемент» (1925), «Энергия» (1933), объявленных классикой социалистического реализма. В 1950-е гг. выступал за сохранение чистоты русского языка. В своем выступлении на съезде назвал речь Шолохова «непартийной и мелкотравчатой», отметив, что «за двумя-тремя верными мыслями, высказанными т. Шолоховым в форме плоского остроумия, следовали совсем неприличные выпады против отдельных лиц, весьма похожие на сплетню и на сведения личных счетов».

⁶⁷⁰ Д. А. Поликарпов вновь стал секретарем правления Союза писателей СССР в 1954 году. С 1955 г. заведующий отделом культуры ЦК КПСС. Руководитель кампании по травле Пастернака в связи с присуждением Нобелевской премии по литературе.

⁶⁷¹ Вальсюнене Валерия Юлюсовна (1907—1955) — литовская советская поэтесса и прозаик. О каком сценарии идет речь, установить не удалось.

⁶⁷² Андреев Александр (наст. имя — Василий Дмитриевич) (1915—1975) — советский прозаик, автор популярных в 60-е гг. романов «Грачи прилетели», «Рассудите нас, люди!», «Берегите солнце», «Очень хочется жить». Сценарий (по собственному одноименному роману) был поставлен на Киевской киностудии в 1956 г. под названием «Есть такой парень» (реж. В. Ивченко).

⁶⁷³ Очевидно, речь идет о европейской военной политике ФРГ середины 1950-х, основанной на сближении с Францией и приемом ФРГ в НАТО («Парижское соглашение»). По контексту можно предположить, что весь абзац связан с критической статьей в «Правде» от 3.01.1955, посвященной книге Н. И. Годунова «Борьба французского народа против гитлеровских оккупантов и их пособников» (М., 1953), где де Голль и его сторонники трактовались как прямые противники национально-освободительного движения во Франции и едва ли не пособники немецких фашистов.

⁶⁷⁴ Речь идет о Г. Г. Соколове.

⁶⁷⁵ Л. Ф. Паламарчук в 1952 году стал заместителем министра, а с 1954 по 1965 год был министром иностранных дел УССР.

⁶⁷⁶ Индийская музыкальная мелодрама (режиссер и исполнитель главной роли Радж Капур, 1951, вып. в СССР — сентябрь 1954), положившая начало стойкой многолетней популярности индийского кино у массового советского зрителя.

⁶⁷⁷ Имеется в виду строка из «Первого вступления к поэме «Во весь голос» В. В. Маяковского:

«В курганах книг,
похоронивших стих,
железки строк случайно обнаруживая,
вы с уважением
ощупывайте их,
как старое, но грозное оружие».

⁶⁷⁸ Очевидно речь идет о жителях областей Западной Украины, присоединенных к СССР в 1939—1940 гг.

⁶⁷⁹ Иван Наумович Дубовой был консультантом и персонажем первой версии фильма «Щорс». Арестован во время съемок фильма. Среди прочего обвинялся в соучастии в убийстве Щорса. Версия о возможной обоснованности обвинения рассматривалась историками в перестроечное и постсоветское время.

⁶⁸⁰ См. прим. 490.

⁶⁸¹ См. прим. 640.

⁶⁸² Лицо не установлено.

⁶⁸³ «К вопросу о строительстве новых сел на берегах днепровских водохранилищ и будущего Южного канала».

⁶⁸⁴ *Опошня* — поселок в Полтавской области на реке Ворскла, центр украинской народной керамики, известный с XIX в. В 1986 г. в Опошне основан Национальный музей-заповедник украинского гончарства.

⁶⁸⁵ Во второй половине 1940-х годов крупнейшие мастера европейского изобразительного искусства XX века во Франции Пабло Пикассо и Фернан Леже (1886—1951) начинают активно работать в области керамики.

⁶⁸⁶ В 1948—1955 гг. Пикассо жил и работал в деревне Валорис на юге Франции, где жители некогда занимались гончарным мастерством, однако к моменту появления там Пикассо оно пребывало в упадке. Пикассо положил начало возрождению Валориса как керамического центра.

⁶⁸⁷ В докладных записках, составленных Довженко, этот проект не упомянут.

⁶⁸⁸ *Кириченко* Алексей Илларионович (1908—1975) — советский партийный и государственный деятель. С 1938 г. в аппарате ЦК КП Украины. В 1953—1957 гг. — Первый секретарь КП УССР. Первый этнический украинец, назначенный на этот пост. В 1957—1960 гг. — секретарь ЦК КПСС. В 1960 г. выведен из состава членов Президиума ЦК КПСС. С 1962 г. на пенсии.

⁶⁸⁹ Речь в этом абзаце идет об обсуждении докладной записки Довженко «О художественном оформлении будущего Каховского моря».

Сенин Иван Семенович (1903—?) — в 1953—1965 гг. первый заместитель председателя Совета министров УССР.

⁶⁹⁰ *Савва Антонович Зарудный* — персонаж будущего сценария «Поэма о море».

⁶⁹¹ В. М. Молотов в это время занимал пост министра иностранных дел. В 1957 г. за участие в «антипартийной группе» выведен из ЦК КПСС. В 1962 г. исключен из партии, в 1984 г. восстановлен. 13 января 2010 г. Апелляционный суд Украины признал Молотова в числе прочих виновным в организации Голодомора в Украине в 1932—1933 гг.

⁶⁹² Речь идет о выступлении Молотова 10 декабря 1954 г., посвященном 10-летию советско-французского договора о союзе и взаимопомощи 1944 г., обязывавшего стороны совместно бороться до полной победы над Германией и не допустить появления новой военной угрозы с ее стороны. В свете сближения Франции и ФРГ в области военной политики в результате подписания Парижских соглашений в октябре 1954 г. Молотов обвинил французскую сторону в нарушении статьи VII договора о неучастии в любых враждебных СССР коалициях. Он предупредил французскую сторону о возможности денонсации договора в случае ратификации Парижских соглашений.

⁶⁹³ Майор Рудик Григорий Афанасьевич, командир 285 гвардейского стрелкового полка, один из героев фильма «Битва за нашу Советскую Украину», погиб в период съемок при освобождении Харькова 16.08.1943 г. Похоронен в селе Циркуны. Кадры его гибели и похороны были сняты оператором Валентином

Орлянкиным и вошли в фильм. Воспоминания В. Орлянкина об этом эпизоде опубликованы в сб. «Довженко в воспоминаниях современников».

⁶⁹⁴ Вероятно *Джеймс Олдридж* (р. 1918) — английский прозаик, в годы Второй мировой войны военный журналист. Неизменно симпатизировал Советскому Союзу, в котором его книги регулярно издавались и переиздавались большими тиражами. Лауреат Международной Ленинской премии «За укрепление мира между народами» (1973).

⁶⁹⁵ *Конча-Заспа* — живописная местность под Киевом в лесопарковой зоне на берегу Днепра. С 1934 г. находилась на балансе хозяйственного отдела ВУЦИК (Всеукраинского центрального исполнительного комитета) — т. е. была отведена для государственных дач.

⁶⁹⁶ *Изотов* Никита (наст. имя Никифор) Алексеевич (1902—1951) — донецкий шахтер, один из зачинателей стахановского движения. Всесоюзную известность получил после опубликованной от его имени 11 мая 1932 г. статьи в газете «Правда», обобщающей передовой опыт, где имя передовика журналист, действительный автор статьи — по сведениям дочери Изотова, это был Борис Горбатов — перепутал. И шахтеру Изотову пришлось менять паспорт на новое имя, поскольку под этим именем он стал известен всей стране как символ трудового ударничества.

⁶⁹⁷ *Панама* — крупное финансовое мошенничество — по названию скандального судебного процесса (1889 г.) о мошенничестве французской акционерной компании по прорытию Панамского канала.

⁶⁹⁸ *Горбатов* Борис Леонтьевич (1908—1954) — русский советский прозаик, драматург, журналист, лауреат Сталинских премий. Уроженец Донбасса, большую часть произведений посвятил шахтерской тематике.

⁶⁹⁹ История подпольной комсомольской организации «Партизанская искра», действовавшей на оккупированной гитлеровцами территории в селе Крымка Николаевской области в 1941—1943 гг., стала широко известна благодаря материалу, опубликованному в газете «Комсомольская правда» от 27 апреля 1955 г. Большая часть участников организации погибла.

⁷⁰⁰ В сценарии «Прощай, Америка!» в эпизоде особого совещания в Нью-Йорке с участием военного министра, посвященного новым средствам ведения мировой войны, среди прочих выступает и неомальтузианец — «светило американской мысли» немецкого происхождения — профессор Фогт. Его монолог начинается словами: «Сегодня вооруженное наукой человечество — это геологическая сила, которая действует на планету разрушающе. Такова его природа».

⁷⁰¹ Студийное прозвище директора «Мосфильма» И. А. Пыррева.

⁷⁰² Не удалось установить, кто имеется в виду.

⁷⁰³ В описываемый момент на этом посту находился Н. А. Михайлов.

⁷⁰⁴ Возможно, кавычки отсылают к названию фильма «В погоне за счастьем» (1927, реж. М. Терещенко), поставленного в Одессе по мотивам повести М. Коцюбинского «Дорогой ценой».

⁷⁰⁵ *Ци Байши* (1860—1957) — китайский художник, мастер живописи тушью — гохуа.

⁷⁰⁶ Очевидно, перефразировка известного лозунга Мао Цзэдуна «Пусть расцветают сто цветов, пусть соперничают сто школ» (строка из классического китайского стихотворения), под которым с лета 1956 года была развернута кампания по расширению гласности и критики.

⁷⁰⁷ *Грабарь* Игорь Эммануилович (1871—1960) — русский советский художник, искусствовед. Народный художник СССР, лауреат Сталинской премии. До революции входил в объединение «Мир искусства», в 1910—1920-е гг. попечитель и директор Третьяковской галереи, создатель и директор Центральных реставрационных мастерских. В середине 1930-х получает официальное признание как автор парадных полотен и искусствовед. Занимает ответственные посты директора института им. В. Сурикова, президента Академии художеств СССР. С 1944 г. — директор Института истории искусств АН СССР.

⁷⁰⁸ Речь идет о статье «Искусство живописи и современность», посвященной Всесоюзной художественной выставке в Третьяковской галерее. В ней Довженко, в частности, писал: «Разве можно, например, закрывать глаза на то, что ни один художник XX века, преодолевая импрессионизм, не избежал того, чтобы не использовать завоевания и открытия импрессионизма в области живописной техники?»

⁷⁰⁹ *Кеменов* Владимир Семенович (1908—1988) — искусствовед, вице-президент Академии художеств СССР. С 1939 по 1953 год ученый секретарь комитета по Сталинским премиям.

⁷¹⁰ *Калашиников Ю. С.* — искусствовед, в то время заведующий сектором кино Института истории искусств, член редколлегии «Очерков истории советского кино» в 3-х т. (1954—1961), вызвавших своим догматизмом резкое неприятие кинематографистов.

⁷¹¹ «Флюгерство Чекина» — см. прим. 659.

⁷¹² Речь идет о докладе, посвященном 39-й годовщине Великой Октябрьской Социалистической революции, прочитанном на торжественном заседании Московского Совета в только что открывшемся спортивном комплексе в Лужниках.

Суслов Михаил Андреевич (1908—1982) — советский партийный и государственный деятель, дважды Герой Социалистического Труда, секретарь ЦК КПСС (1947—1982), главный идеолог КПСС в эпоху «застоя».

⁷¹³ Довженко имеет в виду резко усилившуюся осенью 1956 г. международную напряженность. Прежде всего т. н. Суэцкий кризис — международный конфликт, связанный с определением статуса администрации Суэцкого канала. Конфликт привел к военному столкновению Великобритании, Франции и Израиля с одной стороны и Египта — с другой.

Происходившее в это время сближение Египта со странами Варшавского договора обострило позицию СССР по отношению к этому конфликту. Тогдашний руководитель Советского государства Хрущев угрожал Великобритании, Франции и Израилю самыми решительными мерами вплоть до нанесения ракетных ударов по территории этих стран. К тому же утром 6 ноября советские танки вошли в Будапешт для подавления Венгерского восстания. Инициатором введения войск являлся именно Суслов.

⁷¹⁴ «Горський...» — Горский Александр Валентинович (1898—1983) советский организатор кинопроизводства, работал на «Востокфильме», «Ленфильме», Киевской киностудии, возглавлял (а фактически возрождал разрушенную войной) Одесскую киностудию в середине 1950-х годов.

⁷¹⁵ Речь идет о министре культуры СССР Н. А. Михайлове.

⁷¹⁶ Из дальнейшего становится ясно, что речь идет о кинорежиссерах «Мосфильма» братьях А. и Е. Алексеевых.

⁷¹⁷ Вероятно, речь идет об организации на студии творческих объединений под руководством ведущих режиссеров (за что ратовал и сам Довженко — см., напр., запись в дневнике от 27.08.1956). В это время объединения носили название «творческих мастерских». Творческая мастерская Довженко в составе В. Левина, Ю. Солнцева, Н. Фигуровского была организована на «Мосфильме» приказом от 22.01.1955.

⁷¹⁸ *Алексеевы Александр* (1917—?) и *Евгений* (1920—?) Алексеевичи — режиссеры киностудии «Мосфильм». Окончили операторский факультет ВГИКа. В годы войны — фронтовые кинооператоры. Единственная их режиссерская работа на студии — «шпионский» фильм «Опасные тропы» (1953). В 1958 г. на Ташкентской киностудии выступили как постановщики еще одной игровой картины — историко-революционного фильма «Пламенные годы». Позднее активно работали на «Мосфильме» как режиссеры дубляжа.

⁷¹⁹ Правильно: Ромма М. И. О сложных личных отношениях Довженко и Ромма см. в пункте 403.

⁷²⁰ Тракторист Яша в фильме «Доброе утро» (1955) — первая главная роль в кино известного российского актера театра и кино, народного артиста СССР Льва Константиновича Дурова (р.1931).

⁷²¹ Речь идет о постановщике «Доброго утра» режиссере-комедиографе, ученике двухгодичной режиссерской мастерской С. М. Эйзенштейна (типа академии) во ВГИКе (выпуск 1937 г.) Фролове Андрее Владимировиче (1909—1967). Работал на нескольких картинах Пырьева. После успешного режиссерского дебюта «Первая перчатка» (1946) в последовавший затем период «малокартинья» самостоятельных постановок, как и другие режиссеры его поколения, не получал. Следующая картина Фролова — фильм-спектакль «На дне» — вышла в 1952 году. В дальнейшем поставил фильм-концерт «Песни родной стороны» (1953) и комедии «Доброе утро», «Гость с Кубани» (обе 1955) и «Песня табунщика» (1956). После кассового провала последней осуществил в игровом кино всего одну постановку «Зеленый дом» (1964) на Свердловской киностудии.

⁷²² Речь идет о персональной выставке П. П. Кончаловского, которая состоялась в мае 1956 г. в Академии художеств уже после смерти живописца.

⁷²³ Еще одна версия лозунга Мао Цзэдуна.

⁷²⁴ См. пункт 707.

⁷²⁵ В личном деле А. П. Довженко, хранящимся в архиве ВГИКа, указаны дата начала его работы в институте. Заявление на имя директора ВГИКа В. Н. Головни датировано 18 апреля 1949 г., а к занятиям А. П. Довженко приступил в начале мая того же года. Однако в штат А. П. Довженко был зачислен лишь

в октябре 1949 г. — старшим преподавателем кафедры драматургии кино. (ВГИК. Кор. № 29. Оп. 2. Ед. хр. 497). В разы более низкая, чем у прочих руководителей мастерских ВГИКа, зарплата Довженко стала сразу притчей во языцех (отсюда пункт «Зарплата 4000»).

⁷²⁶ Известный портрет художника Георгия Богдановича Якулова написан Кончаловским в 1910 г.

⁷²⁷ *Бенуа* Александр Николаевич (1870—1960) — русский живописец, график, сценограф, историк искусства, музейный деятель. В 1898 г. вместе с С. Дягилевым создал художественное объединение «Мир искусства», сыгравшее значительную роль в становлении авангардных тенденций русского искусства Серебряного века. С 1918 года — хранитель Эрмитажа. С 1926 года в эмиграции, где работает главным художником парижской «Гранд-опера». После Второй мировой войны — главный художник миланского театра «Ла Скала». К работам мастеров «Бубнового валета» относился с настороженным интересом.

⁷²⁸ Художественное объединение, существовавшее в 1911—1917 годах. Основывалось на достижениях постсезанизма (фовизм, кубизм) и национальных традициях русского лубка. Объединяло в себе ряд ведущих мастеров живописного авангарда Серебряного века — В. Кандинского, К. Малевича, М. Ларионова, Н. Гончарову, П. Кончаловского, И. Машкова, А. Лентулова, Р. Фалька и др. В дальнейшем радикальная часть новаторов (Кандинский, Малевич, Ларионов, Гончарова) перешли к футуристам, создав объединение «Ослиный хвост», а более умеренные (Кончаловский, Машков, Фальк) в 1917 г. вошли в «Мир искусства».

⁷²⁹ *Машков* Илья Иванович (1881—1944) — русский советский живописец и педагог, основатель (вместе с П. П. Кончаловским) объединения «Бубновый валет».

⁷³⁰ Судя по всему, в связи с впечатлениями о выставке Кончаловского Довженко размышляет о преодолении традиции «фотографического натурализма» в русской живописи, связанной с появлением объединения «Мир искусства», к которому принадлежат (или близки) перечисленные ниже живописцы.

⁷³¹ *Головин* Александр Яковлевич (1863—1930) — народный артист РСФСР, известный русский живописец, сценограф, дизайнер, книжный график. Активный член объединения «Мир искусства».

⁷³² *Сорин* Савелий Абрамович (1876—1953) — русский живописец, ученик И. Е. Репина, участник выставок «Мир искусства». С 1917 г. жил за границей, где прославился как изысканный портретист.

⁷³³ *Судейкин* Сергей Юрьевич (1883—1946) — русский живописец, график, сценограф, активный член объединения «Мир искусства». После революции в эмиграции. В 1920—1930-е гг. — оформитель спектаклей «Метрополитен-опера».

⁷³⁴ *Юон* Константин Федорович (1875—1958) — русский советский живописец, сценограф, теоретик искусства, народный художник СССР, лауреат Сталинской премии, действительный член АН СССР. До революции член объединения «Мир искусства», известен своими пейзажами. В советскую эпоху получил официальное признание как автор монументальных полотен историко-революционной тематики.

⁷³⁵ Судя по контексту, Довженко, очевидно, имеет в виду не популярного художника-передвижника Виктора Михайловича *Васнецова* (1848—1926), автора многочисленных полотен на фольклорные и исторические темы, а его младшего брата Аполлинария Михайловича (1856—1933) — пейзажиста и графика, поддерживавшего творческие отношения с рядом художников «Мира искусства».

⁷³⁶ *Туржанский* Леонард (Леонид) Викторович (1875—1945) — русский живописец, ученик В. Серова и К. Коровина. Член Союза русских художников и Товарищества передвижных выставок, в своем творчестве он наследовал, однако, традициям позднего импрессионизма, выработав оригинальную — броскую и экспрессивную — манеру.

⁷³⁷ По-видимому, отклик на смерть А. А. Фадеева, застрелившегося 13 мая 1956 года.

⁷³⁸ *Конёнков* Сергей Тимофеевич (1874—1971) — русский советский скульптор, Герой Социалистического Труда, лауреат Ленинской премии. С 1923 по 1945 год жил и работал в США, где в 1935 году изваял известный скульптурный портрет А. Эйнштейна.

⁷³⁹ Первые строки хрестоматийного стихотворения Т. Г. Шевченко, написанного в редком для него жанре сельской идиллии. Впоследствии стало поэтическим символом патриархальной Украины в украинской культуре.

⁷⁴⁰ Первые строки поэмы Т. Г. Шевченко «Катерина»:

«Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями.
Бо москалі — чужі люде,
Роблять лихо з вами».

⁷⁴¹ Федин Константин Александрович (1892—1977) — русский советский писатель, общественный деятель. Лауреат Сталинской премии, Герой Социалистического Труда, занимал руководящие посты в СП СССР.

⁷⁴² *Пракситель* (ок. 390 — ок. 330 гг. до н. э.) — древнегреческий скульптор.

⁷⁴³ Отсылка к стихотворению А. С. Пушкина «Сапожник».

⁷⁴⁴ Эта фраза не раз встречается в записях Довженко. Возможно, принадлежала *Герасименко* Константину Михайловичу (1907—1942) — поэту, драматургу, в 1930-е гг. работавшему на Киевской киностудии.

⁷⁴⁵ Под «диверсией 1938 г.» Довженко, очевидно, подразумевает эпоху «большого террора». Можно предположить, что запись сделана не ранее конца 1938 — начала 1939 г., после смещения основного исполнителя акции — наркома внутренних дел Н. И. Ежова, объявленного основным ее виновником. Возможно, здесь присутствует и отзвук размышлений Довженко о судьбе участников его режиссерской лаборатории на Киевской киностудии, подавляющее большинство которых было репрессировано — с этой лабораторией художник связывал надежды на кардинальное обновление режиссерских кадров украинского кино.

⁷⁴⁶ *Петрицкий* Анатолий (Анатолий Галактионович) (1895—1964) — украинский живописец, график, сценограф, один из ведущих представителей авангарда 1920-х гг.

⁷⁴⁷ *Уманский* Мориц Борисович (1907—1948) — ведущий художник украинского театра и кино 1930—1940-х гг., работал с Довженко на фильме «Щорс».

⁷⁴⁸ Этот сюжет вошел в повесть Довженко «Зачарованная Десна».

⁷⁴⁹ Довженко цитирует сонет Микеланджело, опубликованный впервые Д. Вазари в 1568 г. Последние две строки сонета в записи опущены.

⁷⁵⁰ Поскольку у Довженко с 1930-х гг. сложились неприязненные личные отношения с А. М. Роомом и М. И. Роммом, можно предположить, что «Ромммы» здесь — собирательный образ чуждых Довженко художественных манер в отечественной режиссуре.

⁷⁵¹ О каком выступлении Чаплина идет речь, установить не удалось.

⁷⁵² Речь идет об Александре Михайловиче *Герасимове* (1881—1963) — советском живописце, президенте Академии художеств СССР в 1947—1957 годах. Освещая Всесоюзную художественную выставку 1954 года, Довженко критически оценил портреты, выставленные на ней живописцем, в статье «Искусство живописи и современность». («Литературная газета», 1955, 21 мая. Статья перепечатана в кн.: Довженко А. Собр. соч. в 4-х тт. Т 4. С. 312—323. Текст о портретах А. Герасимова — с. 318—319).

⁷⁵³ Имеется в виду книга Н. В. Гоголя «Выбранные места из переписки с друзьями» и резко критический отзыв о ней, содержащийся в письме, написанном в Зальцбрунне 15 июля 1847 г. В. Г. Белинским.

Этот фрагмент, как и последующий афоризм о «бойце и мухе» — черновые наброски выступления Довженко на Втором съезде писателей СССР.

Вот как они были соединены в речи режиссера: «Как говорит китайская пословица: “Боец с недостатками — боец, а муха без недостатков — всего лишь безупречная муха”. Гоголь остался в памяти благодарных потомков как основоположник русской реалистической литературы, как гениальный автор “Мертвых душ”, а не “Переписки с друзьями”» (Довженко А. Собр. соч. в 4-х тт. Т 4. С. 309).

⁷⁵⁴ Записи Довженко о «радуге» относятся, по всей видимости, к фильму М. Донского «Радуга» (1943) и обсуждению его в кинематографических кругах, в частности, в Московском доме кино.

⁷⁵⁵ Отрывки об С. М. Эйзенштейне также относятся к подготовительным наброскам выступления на Втором съезде писателей СССР, где Довженко выступил в полемике с положениями доклада С. А. Герасимова, утверждая: «Эйзенштейн был великим бойцом нашего кинематографа. Он познал счастье побед, тернистый путь исканий и роковую горечь терпкого напитка из чаши Ивана Грозного, к которой вряд ли надо было прикасаться. Как человек, он всегда был больше своих картин» (там же).

⁷⁵⁶ Отсылки к известному тезису французского философа Рене *Декарта* (1596—1650): «Cogito, ergo sum» («Мыслю, следовательно, существую»).

⁷⁵⁷ Речь идет, предположительно, о вставке в публикацию выступления Довженко на съезде писателей («Литературная газета», 1954, 23 декабря).

⁷⁵⁸ *Марьямов* Григорий Борисович (1910—1995) — в 1950-е годы редактор «Мосфильма», позднее секретарь Союза кинематографистов СССР.

УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН*

- Абросимов П. В.**
839
- А-в**
— см. Александров Г. Ф.
- Агапов Б. Н.**
432, 849
- Аглямов**
203, 204
- Аксаков С. Т.**
432, 849
- Аксенов Вс. Н.**
356, 845
- Алабян К. С.**
199, 200, 834
- Алейников М. Н.**
394, 395, 847
- Александров А. В.**
842
- Александров (Мормоненко) Г. В.**
835
- Александров Г. Ф. (Жора)**
294, 295, 721, 826, 837, 846, 858
- Алексеев А. А.**
789, 862
- Алексеев Е. А.**
789, 862
- Алексий (Симанский С. В.)**
334, 335, 844
- Алешин П. Ф.**
301, 302, 841
- Андреев А. А.**
726, 792, 859
- Андрианов С. Н.**
495, 497, 511, 512, 513, 519, 535, 538—541, 550,
551, 570—575, 583, 592, 596, 631, 632, 634—639,
646, 660, 661, 668, 670, 671, 675, 678, 679, 682,
683, 691, 713, 715, 717, 736, 744, 751—754, 759,
765—767, 770—773, 780, 781, 853
- Ариштам Л. О.**
284, 285, 840
- Арон Е. Е.**
847
- Артебянин**
203, 204
- Бабий**
415
- Бажан Н. П.**
64, 91, 93, 103, 109, 139, 141, 167, 169, 177—179,
190, 197, 205, 225, 226, 229, 234, 237, 245, 256, 257,
261, 263, 264, 349, 360—362, 374, 399, 400, 403—
405, 443, 486, 527, 718, 755, 826, 828, 829, 831, 832,
835, 837, 857
- Байда-Вишневецкий Д. И.**
94, 95, 144, 145, 829, 855
- Балицкий В. А.**
438, 439, 837
- Бальзак О. де**
480, 852
- Барнес**
384
- Бедный Д. (Придворов Е. А.)**
335, 844
- Белинский В. Г.**
812, 864
- Белоконь — полковник**
732
- Беляев В. Н.**
843, 845
- Бенеш Э.**
302, 303, 329, 841
- Бенуа А. Н.**
796, 863
- Беретти В.**
839

* Указатель имен составлен по русскому тексту и переводу с украинского на русский язык.

- Берия Л. П.
370, 371, 484, 706—709, 723, 826, 846, 857
- Бетховен Л. ван
285, 286
- Бобкин В. Л.
190, 191
- Бобкин Л. В.
190, 191, 833
- Богдан
— см. Хмельницкий Б. М.
- Богомазов
719
- Богун И.
94, 95, 829, 848
- Бодик Л. З.
30, 825, 830
- Бокшанская (Нюрнберг) О. С.
37, 826
- Болгарин И. Я.
650, 856
- Болдинов
203, 204
- Большаков И. Г.
92, 108, 166, 217, 240, 268, 269, 325, 345, 346, 349,
356, 357, 373, 379, 383, 384, 390, 391, 393—395,
398, 413, 436, 437, 442, 470, 483, 549, 704—706,
807, 825, 829, 830, 832, 836, 837, 847, 848, 850, 851
- Бондаренко — полковник
732
- Борецкий
225, 226
- Бородин
242, 299, 300
- Боттичелли Сандро
196, 833
- Браун
140, 177
- Бродский
96, 829
- Брук А.
288, 289, 840
- Бруссон Ж.-Ж.
843
- Буденный С. М.
169, 170, 331, 557, 757, 833, 848
- Буров А. К.
368, 846
- Бучма А. М.
853
- Бюкар А.
850
- Вазари Д.
864
- Вайсфельд И. В.
856
- Вальсунене В. Ю.
726, 859
- Василевская В. Л.
167, 177, 205, 832, 833
- Василевский А. М.
724, 858
- Васильченко Ф. М.
262, 837
- Васнецов А. М.
797, 863
- Васнецов В. М.
557, 863
- Вася
— см. Костенко В. С.
- Ватуля А. М.
240, 836
- Ватутин Н. Ф.
250, 836
- Вачнадзе Н. Г.
370, 371, 846
- Венжер И. В.
845
- Венин М.
471
- Вербицкий А. М.
839
- Вертинский А. М.
752
- Веснин А. А.
199, 200, 834
- Веснин В. А.
199, 200, 834
- Веснин Л. А.
199, 200, 834
- Виктор
— см. Шкловский В. Б.
- Вильгельм II Гогенцоллерн
314
- Винграновский М.
852
- Винтер А. В.
49, 827
- Винярский М. Б.
381, 382, 847
- Вишневецкая С. К.
707, 708, 857
- Вишневский Вс. В.
255, 256, 707, 708, 857
- Вишня О. (Губенко П. М.)
294, 841

- Владимир Святославич (Владимир Святой)
280, 824, 839
- Власенко П. И.
426, 804, 849
- Воровский В. В.
842
- Ворошилов К. Е.
158, 159, 288—290, 316, 317, 832
- Воскобойников
363, 373—375
- Воскресенко С. И.
100, 169, 190, 830, 833
- Вострышев М. И.
844
- Всеволод Ольгович — князь
839
- Всеволод Ярославич — князь
829
- Габрилович Е. И.
856
- Галаджев С. Ф. (Галаджян С. Т.)
120, 140, 831
- Галиев
255
- Гапочка П. Н.
165, 183, 205, 264, 266—268, 832, 838
- Гаусс К. Ф.
859
- Гашек Я.
847
- Гebbельс Й.
361, 846
- Гейнсиус М.
458
- Георгий-Победоносец
85, 169, 170, 833
- Герасименко К. М.
802, 864
- Герасимов А. М.
810, 864
- Герасимов С. А.
368, 401, 402, 724, 725, 846, 850, 859, 864
- Герасимова В. А.
859
- Геринг Г.
202, 834
- Геродот
472
- Герострат
308, 309, 842
- Герцен А. И.
335, 844
- Гесс Р.
407, 848
- Гитлер (Шикльгрубер) А.
38—40, 59, 60, 69, 73, 75, 77, 79, 89, 99, 108, 127,
130, 132, 151—153, 162, 164, 197—199, 202, 212,
215, 216, 218, 220, 221, 229, 234, 235, 246, 266,
270, 271, 312, 317, 350, 380, 393, 394, 442, 811,
827, 834, 845, 847, 848
- Гладков Ф. В.
725, 859
- Гликман И. Д.
840
- Глинка М. И.
848
- Гнатенко М. В.
428, 849
- Гоголь Н. В.
173, 179, 394, 395, 468, 501, 537, 538, 549, 636,
722, 745, 812, 817, 827, 828, 836, 838, 852, 855, 864
- Годунов Н. И.
726, 859
- Голль Ш. де
859
- Голобородько — певец
752
- Головановский С. Е.
177, 833
- Головин А. Я.
797, 863
- Головня В. Н.
862
- Гомон Ю.
372, 846
- Гончарова Н. С.
863
- Горбатов Б. Л.
768, 769, 861
- Горбунов — помощник Т. Д. Лысенко
458, 851
- Гордеев С. М.
855
- Горский А. В.
34, 37, 349, 787, 825, 862
- Горький М. (Пешков А. М.)
208, 329, 654, 725, 843, 844, 856
- Горюнов
440, 441
- Грабарь И. Г.
782, 796, 861
- Гребнер Г. Э.
470, 852

- Грецких
294
- Гречуха М. С.
94, 95, 257, 264, 829
- Грибоедов А. С.
31, 722, 825
- Григорий Григорьевич
— см. Соколов Г. Г.
- Григорович-Барский И.
838
- Григорьев С. В.
839
- Гризодубова В. С.
841
- Грушецкий И. С.
251, 252—254, 836
- Гундоров А. С.
303, 841
- Гусаров В.
149, 832
- Данилевский Н. Я.
340, 844
- Данте А.
77, 78, 371, 703, 800
- Дарвин Ч. Р.
397, 398, 475, 826
- Де Костер Ш.
847
- Девис Р. А.
312—314
- Дегейтер П.
842
- Декарт Р.
864
- Демиденко — полковник
732
- Демокрит
44, 431, 827
- Демченко Н. Н.
328, 843
- Деревянко Т.
856
- Диоген
499
- Дмитерко Л. Д.
718, 858
- Довженко А. П.
283, 284, 294
- Довженко Д. Е.
40, 41, 88, 109, 181, 182, 213, 214, 268—271,
276, 277, 279, 283, 284, 291, 292, 294, 296—298,
301—304, 314, 315, 323, 327, 339, 368, 369, 402,
403, 451, 452, 454, 827, 840
- Довженко П. С.
88, 109, 181, 182, 213, 214, 270, 271, 279, 283,
284, 291, 292, 296, 297, 301, 302, 314, 315, 323,
336, 339, 352, 353, 366—369, 402, 403, 436, 454,
628, 830
- Довженко С. Л.
41, 80, 88, 339, 436, 451, 452, 828, 850
- Довженко С. Т.
628
- Долматовский А. М.
193, 206, 207, 833
- Долматовский Е. А.
93, 177, 179, 192, 193, 206, 207, 829, 833
- Донской М. С.
345, 346, 349, 350, 357, 398, 844, 864
- Дормидонов
215
- Достоевский Ф. М.
836
- Дубовой И. Н.
331, 744, 843, 860
- Дудко Н. Е.
96, 100, 293, 294, 327, 452, 830
- Дудко (Довженко) П. П.
271, 294, 301, 302, 314, 315, 327, 829, 841
- Дукельский С. С.
331, 332, 456, 801, 843
- Дунаевский И. О.
835
- Дуров Л. К.
789, 862
- Дэд
839
- Дягилев С. П.
863
- Еврипид
287, 288, 840
- Евтушевский В. А.
34, 825
- Ежов Н. И.
837, 864
- Екельчик Ю. И.
368, 393, 846
- Елена, Елена Григорьевна
— см. Смолич Е. Г.
- Елистратов П. М.
713, 716, 717, 772
- Еремин А. Ф.
213

- Еремин Д. И.
192, 342, 347, 844
- Ефимов Б. Е.
859
- Ефрем — святой
424, 848
- Жанна д'Арк
284, 285, 840
- Жданов А. А.
436, 850
- Жиля
94, 95
- Жуков Г. К.
260, 299, 324, 348
- Журахович С. М.
120, 237, 831
- Заболотный В. И.
716, 754, 857
- Забродин В. В.
835
- Замков
293
- Запорожский И. А.
415, 848
- Зарудный С. А.
755, 758, 759, 769, 771, 774, 775, 860
- Заславский Д. И.
57, 828, 842
- Захлистный
191, 192
- Зелинский К. Л.
484, 852
- Земская Л.
111, 830
- Зиновьев (Радомысльский) Г. Е.
120, 831
- Иван IV Грозный — русский царь
864
- Иванов В. М.
275, 838
- Иванов Вс. В.
852
- Ивченко В.
859
- Игнатович-Белинский И. И.
30, 825, 830
- Игнатъев А. А.
307, 308, 330, 842
- Игнатъев А. П.
842
- Игнатъева Н. Г.
307, 308
- Игорь — князь
824
- Изотов Н. А.
766, 767, 861
- Ильичев Л. Ф.
859
- Ильф И. (Файнзильберг И. А.)
845
- Ильченко — проф.
48, 65
- Илья
449
- Ирина — княгиня
839
- Ищенко И. Н.
112, 828, 831
- Йогансен М.
852
- К
— см. Ковардак П. И.
- К.
303
- К. Эсма
384, 385
- Каганович Л. М.
501, 832, 854
- Калатозов М. К.
357, 361, 373, 379, 383, 384, 393, 845
- Калашников Ю. С.
782, 862
- Калинин М. И.
732, 845, 850
- Каменев (Розенфельд) Л. Б.
120, 831
- Камзенов
203, 204
- Кандинский В. В.
863
- Каннингхэм Э. Б.
288, 289, 840
- Каплан Л.
193, 833
- Капур Р.
860
- Капутикян С. Б.
457, 851
- Каракис И. Ю.
182, 833, 839
- Карл VII
840
- Кармалюк У.
496, 824

- Катенин П. А.
825
- Кац З. М.
855
- Качала С.
832
- Кеворковы
286
- Кеменов В. С.
782, 861
- Кесь А. С.
471
- Киплинг Р.
857
- Кириченко А. И.
755, 860
- Кириченко — комбат
203, 204
- Кириленко И. У.
140, 832
- Клаве Е.
839
- Кобылянская О. Ю.
83, 829
- Ковардак (Кавардак) П. И.
428, 485, 849
- Ковпак С. А.
856
- Коган С. Я.
64, 819, 828
- Козинцев Г. М.
782
- Козловский И. С.
38, 240, 399, 400, 614, 707, 708, 826, 855
- Козырь А. Ф.
368, 846
- Козырь П. П.
286
- Компаниец М. П.
80, 81, 97, 240, 266, 268, 806, 828
- Кондратьева
451
- Коненков С. Т.
797, 863
- Конфуций (Кун-цзы)
223, 835
- Кончаловский П. П.
721, 790, 796, 797, 858, 862, 863
- Копалин И. П.
842
- Копица Д. Д.
498, 787, 853
- Копыленко А. И.
264, 268, 837
- Корда З.
857
- Корнейчук А. Е.
150, 205, 244, 320, 321, 371, 443, 718, 825, 826,
832, 854, 858
- Корниец Л. Р.
263, 267, 292, 293, 826, 837
- Коровин К. А.
863
- Коротченко Д. С.
263, 264, 837
- Косарик (Коваленко) Д. М.
57, 58, 828
- Косиор С. В.
331, 410, 411, 438, 439, 474, 475, 485, 843, 848, 852
- Косматов Л. В.
847
- Космодемьянская З. А.
284, 285, 296, 840
- Костенко В. С.
64, 233, 234, 256, 399, 400, 732, 828
- Костюченко
275
- Косячный П. М.
267, 838
- Котовский Г. И.
557
- Коц А. Я.
842
- Коцюбинский М. М.
109, 120, 830, 861
- Кошечкина А. Д.
83, 84, 829
- Кривонос М.
144, 145, 832
- Кричевский Ф. Г.
47, 405, 803, 805, 806, 827
- Крупская Н. К.
502, 757
- Крыжановский С. А.
167, 173, 174, 484, 852
- Крылов И. А.
828, 829
- Крылов Н. М.
97, 227, 228, 382, 383, 830, 835
- Кузаков К. С.
709, 720, 722, 789, 857
- Кузин И.
81
- Кузнец Я. М.
467, 852

- Кузнецов А. С.
274, 275, 838
- Кузнецов — командир отряда
203, 204
- Куйбышев В. В.
556
- Кун Ю. М.
847
- Курбас Л.
853
- Кутузов М. И.
104, 827, 830
- Кучер В. С.
214, 835
- Кушелев
794
- Кювье Ж.
228, 835
- Лавренев Б. А.
704, 705, 857
- Лаврентий Павлович, Л. П.
— см. Берия Л. П.
- Ламарк Ж. Б.
826
- Лангбард И. Г.
182, 833
- Ларионов М. Ф.
863
- Лассаль Ф.
27, 28, 824
- Ле И. Л.
710, 857
- Лебедев Н. А.
851
- Лебедев-Кумач В. И.
835
- Левин В.
862
- Леги У. Д.
288, 289, 840
- Леже Ф.
754, 860
- Ленин (Ульянов) В. И.
32, 33, 35—37, 86, 87, 96, 162, 164, 196, 199, 200,
208, 210, 352, 353, 379, 429, 432, 435, 439, 457, 464,
469, 470, 475, 478, 502, 505, 510, 511, 515, 525, 527,
543, 544, 550, 554, 572, 596, 602, 615, 616, 628, 664,
691, 692, 741, 749, 778, 779, 786, 797, 799, 800, 805,
812, 845, 849, 851, 852, 858—860, 863
- Лентулов А. В.
863
- Леонардо да Винчи
285, 286, 694, 695
- Леонид Романович
— см. Корниец Л. Р.
- Ливанов Б. Н.
368, 399, 400, 846
- Ливанова Е. К.
399, 400, 847
- Линийчук
30, 105, 149, 825, 830
- Литвин К. З.
256, 257, 264, 836, 838
- Литвинов М. М. (Валлах М.)
324, 325, 843
- Логинов
765, 766, 768, 769
- Ломоносов М. В.
279, 280
- Лопатинский Ф.
846
- Лоренцо Великолепный
— см. Медичи Л.
- Лубенский П.
543, 544, 546, 854
- Лука Фомич
— см. Паламарчук Л. Ф.
- Луков Л. Д.
96, 101, 261, 829, 837, 844
- Лысенко Н. В.
836
- Лысенко Т. Д.
440, 441, 457—459, 467, 468, 523, 850, 851
- Лыткин Н. А.
297, 841
- Любченко А. А.
245, 836
- Любченко А. П.
52, 331, 409—411, 828, 837, 848
- Любченко П.
474, 475, 485, 852
- Ляховский Б. Н.
391, 847
- М. Б.
— см. Бажан М.
- М. В.
— см. Винярский М. Б.
- Мазепа И. С.
39, 40, 73, 279, 280, 827
- Макагон И. В.
264, 268, 828, 837
- Макартур Д.
365, 366, 846

- Малевич К. С.
863
- Маленков Г. М.
262, 263, 292, 293, 837
- Маленский А.
839
- Малышко А. С.
92, 93, 100, 169, 190, 233, 234, 552, 553, 809, 810,
829
- Маневич И. М.
278, 477, 722, 774, 819, 838, 852
- Манизер М. Г.
301, 302, 621, 802, 837, 841, 855
- Мао Цзэдун
456, 457, 543, 851, 861, 862
- Марецкая В. П.
324, 325, 843
- Маркевич Н. А.
395, 830, 847
- Маркина З. С.
278, 838
- Маркс К.
35, 194, 219, 453, 457, 549
- Мартич-Финкельштейн Ю. М.
109, 240, 836
- Марьямов Г. Б.
819, 842
- Масляный А. С.
748
- Машков И. И.
796, 797, 863
- Маяковский В. В.
335, 336, 432, 663, 844, 860
- Мдивани Г. Д.
347, 844
- Медичи Л.
424, 849
- Мейерхольд Вс. Э.
841
- Мецаян А. Б.
839
- Микеланджело Буонарроти
77, 78, 285, 286, 864
- Микитенко И. К.
140, 832
- Микоян А. И.
826
- Милютенко Д.
853
- Михайлов Н. А.
861, 862
- Михайлова Е. Н.
841
- Михалков С. В.
842
- Михоэлс (Вовси) С. М.
63, 324, 828
- Мичурин И. В.
36, 37, 320, 394, 397, 474—476, 705, 722, 723,
765, 799, 826, 840, 853, 856
- Могила П.
839
- Молдаков
191
- Молотов (Скрябин) В. М.
112, 169, 170, 302, 303, 384, 385, 756, 826, 837,
860
- Монгомери Б. Л.
724, 858
- Мордвинов А. Г.
199, 200, 834
- Морозенко (Мрзовицкий) С. (Нестор)
130, 132, 831
- Москаленко К. С.
251, 259, 836
- Москвин И. М.
38, 826
- Моцарт В. А.
332, 521—523, 824
- Мравинский Е. А.
840
- Муравский П. И.
854
- Мурадели В. И.
856
- Муссолини Б.
380, 847
- Мухина В. И.
353, 354, 845
- Мясковский Н. Н.
322, 842
- Н. В. Ц.
— см. Цицин Н. В.
- Наливайко С.
855
- Наумов М. И.
852
- Немирович-Данченко Вл. И.
826
- Непорожний П. С.
716, 719, 724, 749, 755, 857
- Несмеянов А. Н.
432, 849
- Николай П.
180

- Нилин П. Ф.
 342, 844
 Нобель А.
 859
 Носов Р. П.
 682, 683, 716
 О. Виктор Иванович
 — см. Озерский В. И.
 Озерский В. И.
 440, 441, 458, 523, 850, 851
 Олендер П. М.
 180, 833
 Олеша Ю. К.
 859
 Олдридж Д.
 762, 861
 Орлянкин В. И.
 836, 861
 Оргенберг Д. И.
 830
 Осипенко П. Д.
 304, 841
 Охлопков Н. П.
 383, 384, 720, 722, 847, 858
 Павел Н.
 — см. Нилин П. Ф.
 Павлов И. П.
 397, 398, 847
 Падалка И. И.
 197, 834
 Паламарчук Л. Ф.
 374—376, 429, 726, 846, 859
 Палийчук Б. Д.
 200, 834
 Палладин А. В.
 495, 496, 853
 Панас
 — см. Любченко А. Ф.
 Панасович Г.
 255
 Панч П. (Панченко П. И.)
 245, 268, 723, 724, 836, 857
 Параджанов С. И.
 854
 Пастернак Б. Л.
 859
 Первомайский Л. С. (Гуревич И. Ш.)
 304, 841
 Перенечай
 194
 Петр
 — см. Самченко П. А.
 Петр Петрович, Петр, Петечка
 — см. Кончаловский П. П.
 Петрицкий А.
 805, 864
 Петров Е. (Катаев Е. П.)
 845
 Петровский Г. И.
 351, 438, 439, 845
 Печенцев Н.
 402, 848
 Пикассо П.
 721, 754, 762, 858, 860
 Пилишко
 140
 Пиранези Д. Б.
 308, 309, 842
 Плахотня — генерал
 732
 Погребняк П. С.
 472
 Подкова И.
 855
 Полежаев И. П.
 483
 Поликарпов Д. А.
 320, 321, 373, 725, 842, 859
 Полищук В.
 852
 Полонский К. А.
 825, 830
 Поляков
 195
 Пономаренко П. К.
 82, 826
 Пономарёв В.
 255
 Понтий Пилат
 835
 Попов В.
 275, 276
 Портянкин
 203, 204
 Посельский И. М.
 845
 Постышев П. П.
 438, 439, 850
 Потье Э.
 842
 Пракситель
 802, 864

- Приходько
153, 154
- Прокофьев С. С.
322, 842
- Пудовкин Вс. И.
324, 483, 706, 843, 852
- Пустовойт Г. М.
100, 830
- Пушкин А. С.
173, 722, 745, 797, 830, 849, 864
- Пырьев И. А.
720, 776, 782, 783, 787, 788, 849, 858, 861, 862
- Разин С. Т.
855
- Разумовский
237
- Ракоши М.
202, 834
- Рамзин Л. К.
362, 846
- Раскова М. М.
841
- Растрелли В. В.
80, 81, 829
- Рафаэль Санти
547, 548
- Ревуцкий Л. Н.
832
- Репин И. Е.
508, 863
- Риджуэй М.
699, 700, 856
- Рогозовский
169
- Родд В.
297, 841
- Рокоссовский К. К.
273, 838
- Роллан Р.
329, 843, 847
- Романов М. А. — великий князь
731
- Ромм М. И.
92, 347, 789, 807, 817, 829, 844, 852, 862, 864
- Роом А. М.
807, 817, 864
- Россухин М. М.
203, 204
- Рошаль Г. Л.
391, 847
- Руденко Я. Н.
81, 87
- Руденко — генерал
732
- Рудик Г. А.
255, 761, 836, 860
- Руднев А.
192
- Руднев Л. В.
199, 200, 834
- Рузвельт Ф. Д.
266, 288—290, 312, 827, 838, 842, 845, 848
- Русанов П. В.
441, 850
- Рутковский А. Г.
829
- Рыльский М. Ф.
360, 371, 399, 400, 404, 405, 533, 534, 696, 832,
846, 854, 856
- Рязанов В. Ф.
722, 858
- Саванарола Д.
845
- Савва Антонович
— см. Зарудный С. А.
- Савченко И. А.
96, 101, 398, 825, 829
- Сагайдачный (Конашевич-Сагайдачный) П. К.
94, 95, 144, 145, 829, 855
- Сазонов А. Н.
394, 395, 847
- Салтыков-Щедрин М. Е.
394, 395, 549, 836, 850
- Сальери А.
332, 521—523, 824
- Самосуд С. А.
38, 826
- Самченко П. А.
100, 233, 234, 830
- Саша
— см. Фадеев А. А.
- Светлов М. А.
852
- Свифт Д.
394, 395
- Святослав — князь
120, 121, 154, 155, 247, 248, 447, 546, 548, 554,
619, 824
- Северин С. И.
716, 857
- Седляр В. Ф.
197, 834
- Седой
— см. Соловьев-Седой В. П.
- Селезнев А. М.
813
- Семеренко
258

- Сенин И. С.
755, 860
- Сенченко И.
854
- Сервантес Сааведра М. де
285, 286, 847
- Серов В. А.
797, 863
- Симонов К. М.
859
- Синявские
824
- Сирко И. Д.
855
- Сирота
96, 829
- Сказочкин
205
- Скобелев М. Д.
130, 132, 831
- Скоропадский Д. П.
314, 842
- Скоропадский И. И.
842
- Скоропадский П. П.
314, 842
- Скоропадченко Д.
— см. Скоропадский Д. П.
- Скрыпник Н. А.
373, 374, 485, 846
- Смирновы Е. И. и С. В.
286
- Смолич Е. Г.
696, 709, 710, 718, 723, 724, 856—858
- Смолич Ю. К.
696, 723, 724, 856, 858
- Собачко Г.
— см. Собачко-Шостакович А. Ф.
- Собачко-Шостакович А. Ф.
426, 428, 849
- Собеский Я.
855
- Сокиренко — полковник
732
- Соколов Г. Г.
290, 291, 399, 484, 726, 727, 840, 847, 859
- Соколянский И. А.
293, 298, 841
- Сократ
564, 841
- Солнцева (Пересветова) Ю. И.
30, 104, 108, 233, 243, 261, 264, 272, 273, 276, 327,
328, 335, 340, 341, 351, 368, 399, 400, 456, 484,
624, 665, 666, 692, 696, 698, 699—702, 713, 715,
726, 752, 788, 789, 825, 830, 835, 838, 857, 862
- Соловьев
215
- Соловьев-Седой В. П.
422, 848
- Солуянов П.
781
- Сорин С. А.
797, 863
- Софронов А. В.
483, 852
- Сталин (Джугашвили) И. В.
36—40, 49, 69, 86, 87, 111, 129—132, 141, 146,
147, 158, 159, 167, 169, 170, 197, 199, 200, 208, 210,
232, 233, 236, 243, 244, 247, 249, 262, 263, 265,
266, 268—270, 272, 273, 288—291, 305, 306, 312,
316, 317, 331, 332, 346, 349, 350, 355—357, 362,
363, 365, 366, 370, 371, 373, 374, 378—380, 383,
384, 391, 402, 409—411, 428, 429, 436, 439, 451,
457—460, 461, 466, 475, 477, 484, 493, 497, 510,
511, 529, 543, 544, 549, 551, 552, 554, 561, 568, 572,
580, 602, 616, 629, 631, 640—643, 674, 676, 677,
684, 692, 698, 699, 703—706, 708, 722, 723, 799,
800, 806, 820, 824, 826, 827, 834, 835, 837—839,
843, 845—848, 850, 851, 853, 855—859, 861, 864
- Станиславский (Алексеев) К. С.
400, 848
- Станишевский
275, 276
- Старченко В. Ф.
292, 293, 840
- Стасов В. П.
839
- Стебун И. И.
83, 99, 829
- Стендаль (Бейль А. М.)
326, 843
- Стефаник В. С.
99, 830
- Строева В. П.
351, 391, 845, 847
- Строкач — генерал
732
- Студинский К. И.
153, 832
- Суворов А. В.
324, 827, 842, 852, 858
- Судейкин С. Ю.
797, 863
- Супрун С. П.
391, 847

- Суриков В. И.
861
- Сурков А. А.
213, 835, 859
- Суслов М. А.
783, 784, 862
- Сутырин В. А.
394, 395, 847
- Т. Д. Л.
— см. Лысенко Т. Д.
- Танклевский
810
- Тардов М. С.
178, 179, 200, 201, 833
- Тарновский В. В.
827
- Тархахов
202, 203
- Таций А. А.
824
- Телешева Е. С.
835
- Терещенко М.
861
- Терунов
416, 417
- Тимирязев К. А.
394, 847
- Тимошенко С. К.
74, 828
- Тимошенко Ю. Т.
698, 699, 856
- Тихонов Н. С.
320, 321, 842
- Ткаченко В. — политрук
190, 215, 221, 222, 856
- Толстой А. Н.
208, 834, 841
- Толстой Л. Н.
721, 825, 852
- Топчий К. Т.
179, 238, 833
- Тримбач С. В.
855—858
- Трипольская Е. Р.
825
- Троскунов Л. И.
177, 193, 833
- Троцкий (Бронштейн) Л. Д.
120, 831
- Трумэн Г.
354, 358, 365, 366, 442, 719, 845, 846, 855
- Турдан
141, 832
- Туржанский Л. В.
797, 863
- Тухачевский М. Н.
833
- Тычина П. Г.
527, 853
- Уайдер — профессор
458
- Ужвий Н. М.
853
- Уилки У.
312, 842
- Уинтер
333
- Украинка Л. (Косач-Квитка Л. П.)
765
- Уманский М. Б.
805, 864
- Уморзаков (Умурзаков)
141, 832
- Ушаков Ф. Ф.
394, 847
- Уэллс Г. Д.
197, 329, 834, 843
- Фадеев А. А.
293, 320, 321, 400—402, 721, 725, 841, 842, 848,
859, 863
- Фальк Р. Р.
863
- Фатьянов А. И.
848
- Федин К. А.
801, 864
- Федоров (Орленко) А. Ф.
40, 827
- Фермингер П.
302
- Фернандес Э.
851
- Ферраро — певец
546
- Фигуровский Н.
862
- Финкельштейн
— см. Мартич-Финкельштейн Ю. М.
- Фиче И. М.
192
- Флобер Г.
334, 335, 528, 844, 854

- Фокин Г. Н.**
 191
- Фомин И. А.**
 839
- Франко И. Я.**
 153, 397, 398, 485, 774, 832, 841, 849, 853, 854
- Франко П. И.**
 153, 832
- Франс А. (Тибо А. Ф.)**
 305, 306, 321, 326, 334, 340, 843, 846
- Фридман Д. Ф.**
 839
- Фролов А. В.**
 789, 862
- Фрунзе М. В.**
 557, 618, 732
- Фучик Ю.**
 528, 854
- Хазов**
 213
- Халипов Г. С.**
 368, 845
- Халиповы**
 351
- Хачатурян А. И.**
 322, 842
- Хвылевой М. (Фитилев Н. Г.)**
 140, 832
- Хикмет Н.**
 470, 852
- Хмельницкий Б. М. (Зиновий)**
 39, 40, 68, 73, 80, 81, 94, 95, 259, 272, 555, 827,
 829, 832, 855, 857
- Хмельницкий Н. И.**
 825
- Хоменко**
 101, 121
- Хрущев Н. С.**
 104, 120, 121, 179, 205, 212, 250, 258—260, 262—
 266, 272, 273, 279, 292, 293, 299, 301, 302, 307,
 309, 310, 328, 331, 345, 346, 349—353, 356, 357,
 360—363, 373, 374, 399, 400, 404, 405, 484, 504,
 744, 825, 830, 838, 862
- Хургин**
 451
- Цезарь Ю.**
 509
- Ци Байши**
 782, 861
- Цицин Н. В.**
 440, 441, 458, 467, 468, 523, 850, 851
- Циолковский К. Э.**
 859
- Цыбин**
 261
- Чайковский П. И.**
 285, 286
- Чайченко**
 82
- Чан Кайши (Цзян Цзешу)**
 316, 317, 478, 842
- Чапаев В. И.**
 762, 824
- Чаплин Ч. С.**
 324, 325, 809, 810, 843, 864
- Чаплинский**
 829
- Чахирьян Г. П.**
 390, 391, 847
- Чекин И. В.**
 722, 783, 858, 862
- Чемберлен Н.**
 314, 842
- Череватенко Л. В.**
 856
- Чередниченко**
 205
- Чернышевский Н. Г.**
 764
- Черчилль У. Л. С.**
 266, 288—290, 312, 316, 317, 442, 724, 827, 838,
 845, 858
- Чиатурели М. Э.**
 370, 371, 461, 706, 707, 846
- Чинарьян**
 — см. Чахирьян Г. П.
- Чирков Б. П.**
 669, 856
- Шапорин Ю. А.**
 285, 840
- Шаховской А. А.**
 825
- Швец Я.**

* В записях Довженко встречаются и такие написания его имени, отчества и фамилии: Микита Сергеевич, Микита С., М. Сергійович, М. С., М. С. Х., Никита Сергеич, Н. С., Х.

- 224, 225
Шевченко Т. Г.
59, 91, 179, 239, 240, 260, 301, 302, 351, 397, 398,
527, 575, 603, 621, 828—830, 834, 837, 841, 849,
853—855, 857, 858, 863
Шевченко Ф. И.
251—254, 256, 416, 417, 836, 848
Шекспир У.
784, 785
Шенгелая Н. М.
370, 371, 846
Шиллер Ф.
438, 850
Шишкин
191, 192
Шишов
215
Шкловский В. Б.
273, 351, 368, 401, 572, 838, 855, 859
Шкурат С. И.
436, 849
Шолохов М. А.
725, 859
Шопен Ф.
696
Шорокова Н. В.
732
Шостакович Д. Д.
285, 322, 329, 447, 648, 840, 854, 856
Шоу Б.
810
Шпиркан Д. В.
370, 371, 846
Шуб Э. И.
351, 368, 369, 845, 846
Шумилов М. С.
837
Шумяцкий Б. З.
30, 331, 456, 726, 825, 838, 857
Щеглов
258
Щедрин
— см. Салтыков-Щедрин М. Е.
Щелаковский А. В.
255, 256, 836
Щербаков А. С.
304, 487, 826, 837, 841, 846
Щорс Н. А.
248, 331, 572, 762, 824, 838, 848, 860, 864
Эварницкий (Яворницкий) Д. И.
463, 851
Эзоп
840
Эйзенхауэр Д. Д.
719, 855
Эйзенштейн С. М.
816, 817, 835, 836, 840, 844, 846, 862, 864
Эйнштейн А.
411, 419, 420, 797, 848, 863
Электрозакис М.
716
Эль-Регистан Г. Г.
842
Энгельс Ф.
35, 687—690
Эренбург И. Г.
324, 325, 843, 859
Эрмлер Ф. М.
209, 210, 834
Эсфирь
— см. Шуб Э. И.
Эсхил
736
Эттли К.
845
Юз Д.
838
Юзовский Ю. (И. И.)
347, 844
Юлия Ипполитовна, Юлиана, Юлюша, Юля,
Ю. С.
— см. Солнцева Ю. И.
Юон К. Ф.
797, 863
Юра Г. П.
37, 240, 428, 485, 567, 826, 836, 853, 854
Юра Т. П.
836
Юрий
— см. Смолич Ю. К.
Юткевич С. И.
324, 843
Ягода Г. Г. (Иегуда Е. Г.)
837
Якулов Г. Б.
796, 863
Яловой М. О.
140, 831, 832
Яновский Ю. И.
112, 263—265, 272, 273, 709, 710, 831, 838, 854,
857
Яремчук В. М.
417, 427, 428, 849
Ярмола
291
Ярослав Мудрый
824, 839
Ярославский Е. М. (Губельман М. И.)
244, 245, 286, 836, 840

СОДЕРЖАНИЕ

ХРОНИКИ ТРАГЕДИИ. <i>Е. Я. Марголит, С. В. Тримбач</i>	5
ДОКУМЕНТЫ А. П. ДОВЖЕНКО В РГАЛИ. <i>Т. М. Горяева, А. Л. Евстигнеева, при участии С. В. Тримбача</i>	16
ДНЕВНИКОВЫЕ ЗАПИСИ	22
ПРИЛОЖЕНИЕ	801
ОПИСАНИЕ ИСТОЧНИКОВ	820
КОММЕНТАРИЙ	824
УКАЗАТЕЛЬ ИМЕН	865

Ця книга — перша повна наукова публікація щоденникових записів Олександра Петровича Довженка за період з 1939 р. по 1956 р. Згідно з жанром щоденника автор фіксує основні події свого особистого і творчого життя, починаючи з виходу на екрани фільму «Щорс» (1939) і до завершення роботи над сценарієм «Поема про море» (1956). Докладно описані історичні події, свідком яких був О. П. Довженко: приєднання Західної України до СРСР, початок Великої Вітчизняної війни, відступ армії та окупація України німецькими військами, визволення України (Харкова, Києва), післявоєнні роки, смерть Сталіна і зміни в житті країни, що потім відбулися. Відмінною особливістю цього пронизливого за одкровенням та емоційним напруженням тексту є його творча складова. Саме сторінкам щоденника О. П. Довженко довіряв свої найпотаємніші творчі плани, розробки сценаріїв «Україна в огні», «Мічурін», оповідання і незавершений роман «Золоті ворота».

Текст записів переданий в авторському викладі російською та українською мовами з подальшим перекладом і розташований так, як він зберігається в особистому фонді О. П. Довженка в РДАЛІ.

Літературно-художнє видання

ДОВЖЕНКО
Олександр Петрович

ЩОДЕННИКОВІ ЗАПИСИ
1939—1956

(українською та російською мовами)

Головний редактор *Є. В. Мезенцева*
Відповідальна за випуск *Р. Є. Панченко*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Технічний редактор *Г. С. Таран*
Комп'ютерна верстка: *О. В. Підлісна*
Коректор *Л. І. Вакуленко*

Підписано до друку 20.12.12. Формат 70x100 ¹/₁₆.

Умов. друк. арк. 70,95. Облік.-вид. арк. 69,37.

Тираж 2000 прим. Замовлення № 2-678.

ТОВ «Видавництво Фоліо»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61002, Харків, вул. Чубаря, 11

Електронна адреса:

www.folio.com.ua

E-mail: realization@folio.com.ua

Інтернет магазин

www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»,
61002, Харків, вул. Чубаря, 11
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Александр
ДОВЖЕНКО

Дневниковые записи
Щоденникові записи

ISBN 978-966-03-6219-2

9 789660 362192